ओ३म्

गुरुकुल पुस्तकालय

शब्दार्थ चिन्तामणि कोष

अ से घ्राणाम्

प्रथमो भागः

तत् सत्

1864

शब्दार्थचिन्तामणिः

अर्थात्

गीर्वाणभाषाशेषशास्त्रानेककोशादिभ्यः सङ्गृहीतानामकाराद्यर्ण
क्रमेण विन्यस्तानां शब्दानां तत्तल्लिङ्गनानार्थैकार्थपर्यायप्रयोगोल्लेखेन
पाणिन्युक्तनिरुक्तिभिश्चैतत्तदर्थस्फुटीकरणेन तत्तच्छब्दप्रस्तावागतवे-
दाङ्गस्मृतिपुराणागमेतिहासादिप्रयोगैः सूदशिल्पसङ्गीतादिशास्त्रीय
विषयाणां वर्णनैः शस्त्रास्त्रधातुरत्नादिपरीक्षाभि ग्राम्यारण्यपशुप
क्ष्यादिलक्षणैर्दंगार्गलेन सजलनिर्जलभूमिपरिज्ञानेनोद्यानवृक्षा
युर्वेदेन द्रव्यगुणरोगनिदानादिभिरलङ्कारच्छन्दःप्रभृतिनाम
लक्षणोदाहरणैश्च संयुक्तोखिलशास्त्रमताभिद्योतकः
सहृदयहृदयाह्लादको ग्रन्थः ॥ ...मप्रसा

तस्यायमवर्गकवर्गात्मकः प्रथमोभागः

ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथेन विनिर्म्मितः

एकविंशत्यधिकोनविंशतितमे १९२१ वैक्रमेऽब्दे आगरेति साधारणत
याविख्याते सुग्रपुरे आदिगौडश्रीघासीरामकनहियालालयोर्व्यंवे
नतयोर्निजे संस्कृतयन्त्रालये श्रीरामप्रसादद्वारामुद्राक्षिप्या
ऽभिव्यक्तः

तत् सत्

शब्दार्थचिन्तामणेर्मुखबन्धः तत्राह श्रीजगदानन्दनाथः

नमो गुरवे ॥ श्रीमद्गौडकुले नितान्तविपुलेऽडीचप्रयोत्येऽतुले जातः पुष्करराज इत्यभिधया ख्यातो धरामण्डले । यत् सौजन्यसुधासरित्पतितरङ्गान्दोलनानन्दिता विद्यौदार्य्यदयादिशेवधिपराःसर्वे बभूवुर्ज्जनाः ॥ १ ॥ श्रीनन्दलालः सुकृते विशाल स्तुलादिरामस्सुमनोऽभिरामः । तदात्मजा वप्रतिमप्रभावौ श्रीरामरामानुजनैजभावौ ॥ २ ॥ श्रीनन्दलालपत्नी सुषुवे सुनुत्रयं सुता मेकाम् । प्रथमस्तु शम्भुनाथोऽन्तरजो रामप्रसादाह्वः ॥ ३ ॥ मोतीरामोऽवरजः सर्वे सकलार्थतत्त्वज्ञाः । देवी सुलक्षणासीद् याहि सतीशीलसम्पन्ना ॥ ४ ॥ विद्वत्तुलारामसुतो भवानीशङ्करोऽभवत् । ज्येष्ठःश्रेष्ठमति र्नीतिसंसारासक्तमानसः ॥ ५ ॥ द्वितीयः सम्भूतो धनपतिपुरो राज इति यं कुलीना नाम्नै नं जगति कृतवन्तो मुमुदिरे । प्रकृत्त्या ऽऽजन्माऽसौ विरलतरकर्म्मा तिरसिको ह्यगा दप्रत्यक्षं निजजनत एकः शिवपुरीम् ॥ ६ ॥ त्रिचन्द्राब्दायुष्मान् परमपरतत्त्वं विविदिषुः पठित्वा शास्त्राणि प्रतिहरिहरानन्दपदतः ॥ प्रतीतं नाथाख्यं निखिलनिगमार्थैकसुधियं गतोऽयं योगीन्द्रं कुशलमवधूतं कुलगुरुम् ॥ ७ ॥ प्रीत्त्या नमस्या सन्तुष्टः सद्गुरुः करुणानिधिः । त्वं सुखानन्दनाथोसी त्याचष्ट हि यथोचितम् ॥ ८ ॥ ब्राह्मावधूतपदवीं प्राप्य देशाननेकशः ॥ गाहं गाहं वहुविधान् दर्शं दर्शं जनव्रजान् ॥ ९ ॥ ज्वालामुखीं महादेवीं जालन्धरनिवासिनीम् ॥ जग्मिवान् सुषमं पश्यं स्तत्र स्थितिमुपाश्रयत् ॥ १० ॥ यात्राप्रसङ्गतोऽस्मिन् भज्जीदेशाधिप स्तदा गतवान् ॥ राणादिरुद्रपालोऽमृतपालसुतो महोदारः ॥ ११ ॥ पर्वतराज श्चतुर श्चतुर्षु यत्नेषु दीक्षितो विद्वान् ॥ श्रीरुद्रमणेः शिष्योऽमुं विचरन्तं यदाद्राक्षीत् ॥ १२ ॥ आहूय श्रुतवाणीजनितश्रद्धो निनीषुरनुकूलः ॥ शुश्रूषया स्वदेशं तं प्रार्थ्यानी

नयद् यथायोग्यम् ॥ १३ ॥ सोऽयं प्रसन्नहृदयो महाशयाहैतुकीभक्त्या ॥ अर्पितरणभद्राख्यं तत्पुत्रं पाठयन् न्यवसत् ॥ १४ ॥ निश्चिन्तो विरले समन्तत उपेतेष्टार्थसिद्धि स्तत श्चिन्तां तत्र समासदद् द्विजकुले दृष्ट्वा कले रापदा ॥ मौर्ख्यं तस्य तु शान्तये निखिलशास्त्रार्थोञ्जिहीर्षु र्मुदा व्यास्यत् कोशकलाधरं कलिहरं शब्दार्थचिन्तामणिम् ॥ १५ ॥ गङ्गातीरे रुद्रपाले शिवेन शिवतां गते ॥ त्यक्त्वा नैमित्तिकाभावं निमित्ताभावसङ्गतौ ॥ १६ ॥ इन्द्रप्रस्थं पुनःप्रत्यागन्ता मनसि चिन्तयन् ॥ कथ मेतस्य कोशस्य स्यात् प्रवृत्ति र्निरन्तरा ॥ १७ ॥ प्रस्तुतश्रीनन्दलालदौहित्रौ श्रेयआश्रयौ ॥ कोविदौ व्यवहाराणां प्रायःसुप्रनिवासिनौ ॥ १८ ॥ चुन्नीलालाग्रजो घासीरामनामा प्रतापवान् ॥ धनिमान्यो राजमान्यः स्वभुजार्जितसद्यशाः ॥ १९ ॥ बालप्रवासिनं दैवनोदितो दूरदर्शिनम् ॥ स मातुल मनुप्राप्य कृत्वालापं मनोगतम् ॥ २० ॥ कोशप्रशंसां प्रस्तावे श्रुत्वा तस्योत्सुकं मनः ॥ तन्मुद्रीकरणायाशु यदाच्चर्य मवो भवीत् ॥ २१ ॥ परेश्वरकराङ्कैकमिते १९२१ विक्रमहायने ॥ तदैव मुद्रितो भागःप्रथमः साङ्ग इत्यभूत् ॥ २२ ॥ उत्तमश्लोकशिष्येण श्रीपादाम्बुजसेविना ॥ धर्म्मीसारस्वतेनैभिरिन्द्रप्रस्थनिवासिना ॥ २३ ॥ जगदानन्दनाथेन पारम्पर्यानुवर्त्तिना ॥ जगदीशोपनाम्नैषा श्लोकैरुद्घाटिता कृतिः ॥ २४ ॥ * ॥ * ॥

अथ शब्दार्थचिन्तामणेः संकेताक्षराणां विवरणम् ॥

अ० ……	अर्द्धर्चाः पुंसि च ॥ अश्वादिभ्यःफञ् ॥	अनु० उ०…	अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ॥
अघ्० ….	अघ्रादिभ्यश्चेति यक् ॥	अन्य० ….	अन्यत्रापीतिडः ॥
अङ्० ….	अङ्गुल्यादि भ्यष्ठक् ॥	अन्ये० ….	अन्येषामपीति दीर्घः॥ अन्येभ्योपीति डः ॥ अन्येभ्योपि दृश्यतेइतिवः । वलः॥
अजा० ….	अजादित्वात् टाप् ॥		
अध्या० ..	अध्यात्मादित्वात् ठञ् ॥		

अन्येभ्योपि दृश्यते क्विप्॥
अन्येभ्योपिदृश्यतेइति यप्
॥अन्येभ्योपिदृश्यन्ते॥ मनि
न्क्वनिप्वनिप् विच एते॥
अन्येष्व० .. अन्येष्वपि दृश्यतेइतिडः॥
अब० .... अब्दादयश्चेतिसाधुः॥
अर्० .... अर्शआदिभ्योऽच्॥
अली० .... अलीकादय श्चेति कीकन्॥
अश्रु० .... अश्र्वादयश्चेतिसाधुः॥
अश्व० .... अश्वपत्त्यादिभ्यश्चेत्यण्॥
आ० ...... आकर्षादिभ्यः कन्॥
आद्या० .... आद्यादिभ्य उपसङ्ख्यानमिति तसिः॥
इ० ...... इति॥
इ०वि०ति० .. इतिविष्णुपुराणतिलके
इ०रा० .... इतराभ्योपि दृश्यन्ते तसिलादयः॥
इष्० ...... इष्टादिभ्यश्चेति इनिः॥
उ० ...... उक्थादिभ्यात् ठक्॥
उत्० .... उत्सादित्वाद्वुञ्॥
उद्० .... प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्॥
उदा० .... उदाहरणम्॥
उर्० ...... उरःप्रभृतिभ्यः कप्॥
उल्० .... उल्वादयश्चेति वन्नन्तः साधुः॥
उलू० .... उलूकादयश्चेत्यूकः॥

ऋ० ...... ऋत्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः॥
ए०वि० .... एतद्विवरणम्॥
कं० ...... कण्ड्वादिभ्यो यक्॥
क० ...... कर्ममीमांसायाम्॥
क०चि० .... कश्चित्॥
कच्० .... कच्छादिभ्यश्चेत्यण्॥
कत्० .... कत्र्यादिभ्योढकञ्॥
कपि० .... कपिलकादित्वाल्लत्वम्॥
कम० .... कमलादिभ्यः खण्डः॥
कल्या० .. कल्याण्यादित्वाट्ढक्। इनङागमश्च॥
का० .... काश्यपः। काश्यादित्वात् ञिठः॥
का०पु० .... कालीपुराणम्॥
कालि० .... कालिदासः॥
का० .... कादिभ्यः किदितिडः॥
काशी० .. काशीखण्डम्॥
का०सू० .. कापिलसूत्रम्॥
कि० .... किसरादिभ्यःष्ठन्॥
किशो० .. किशोरादयश्चेत्योरन्॥
कु० .... कुर्वादिभ्योण्यः॥
कु० .... कुटादिः॥
कुला० .... कुलालादिभ्योवुञ्॥ कुलालवः॥
कू० .... कूर्मपुराणम्॥
के० .... केचित्॥
कृ० .... कृञादिभ्यः संज्ञायांवुन्॥

कृद० .... कृदरादयश्चेतिसाधु: ॥
क्रतू० .... क्रतूथकादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥
क्रमा० .... क्रमादिभ्योवुन् ॥
खं० .... खण्डिकादिभ्यश्च ॥
ख० .... खर्जादित्वात् ऊरः ॥
खर्० .... खर्जपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ ॥
खला० .... खलादिभ्यइनिर्वक्तव्यः ॥
ग० ...... गर्गादिभ्योयञ् ॥
गम्० ...... गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥
गहा० .... गहादिभ्यश्चेतिछः ॥
गु० .... गुपादिभ्यःकिदितिइलच्।
गुडा० .... गुडादिभ्यष्ठञ् ॥
गौ० .... गौरादिः ॥
गौ० भा० गौडभाषा ॥
गृष्० .... गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥
ग्रहि० .... नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचइतिणिनिः ॥
चतु० .... चतुर्वर्णादीनांस्वार्थे उपसंख्यानम् । ष्यञ् ॥
चु० .... चुरादिः ॥
छ० .... छत्रादिभ्यणः ॥
छान्० .... छान्दसः ॥
छा०भा० .. छान्दोग्यभाष्यम् ॥
छे० .... छेदादिभ्यो नित्यमितिठञ् ॥
ज० .... जत्वादयश्चेतिसाधुः ॥
जु० .... जुहोत्यादिः ॥
ज्व० .... ज्वलादिभ्यणः ॥
ज्यो० .... ज्योत्स्नादिभ्यअण् ॥
त० .... तथाच ॥
त०छ०प० .. तदुक्तं छन्दोग परिशिष्टे ॥
तडा० .... तडागादयश्चेतिनिपातः ॥
त० प० .. तत् पञ्चविधम् ॥
तर० .... तरत्यादिभ्यश्चेत्यङ्गच्
ता० .... तारकादिभ्यइतच् ॥
ति० .... तिकादिभ्यःफिञ्
तुन्० .... तुन्दादिभ्यइलच्चेतिइनिश्च
तु० .... तुदादिः
तुषा० .. तुषारादयश्चेत्यारन् ॥
दं० .... दण्डादिभ्यात् यत् ॥
दाम० .... दामन्यादित्रिगर्त्तषष्ठाच्छः ॥
दि० ...... दिगादिभ्योयदिति यत्। दिवादिः ॥
दी० ...... दीपिका ॥
दृ० ...... दृढादिः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च । इमनिच्च ॥
नं० .... नन्द्यादिभ्यात्ल्युः। नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः॥
नडा० .... नडादिभ्यात् फक् । नडादीनांकुक्चेतिछः ॥
नद्या० .... नद्यादिभ्योढगितिढक् ॥
न्यङ्० .... न्यङ्कादिभ्यात् कुत्वम्॥
न्या० ...... न्यायसूत्रम् ॥

ना० ...... नारदः ॥
नि० ...... निपातः ॥
नि० ...... दिदानम् ॥
नै० ...... नैषधः ॥
प० .... पचाद्यच् । पचाद्याद्यच् ॥
प० ...... नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः ॥
प०प० .... पराशरपद्धतिः ॥
पर्क० ...... पर्करीकादयश्चेती कन् ॥
प०भा० .... पर्वतभाषा ॥
पर्० ...... पर्पादिभ्यःष्ठन् ॥
पर्श्वा० .... पर्श्वादियौधेयादिभ्यो ऽणञौ ॥
प०सं० .... पराशरसंहिता ॥
पा० ...... पामादित्वात् नः ॥
पा०पा० .. पाद्मे पातालखण्डः ॥
पाचा० .. पाचाद्यन्तस्यनेति खीत्वंन ॥
पारस्० .... पारस्करादित्वात् सुट् ॥
पाश० .... पाशादिभ्योयः ॥
पि० ...... पिच्छादित्वात् इलच् ॥
पिञ्ज० .... खर्जपिञ्जादिभ्यऊ रोलचावित्यूलच् ॥
पिना० .... पिनाकादयस्चेत्याकः ॥
पु० .... पुष्करादिभ्योदेशेइति इनिः । पुराणम् ॥
पुरो० .... पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक्
पृ० ...... पृषोदरादीनि यथोपदिष्टम् ॥
पृथ्० .... पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा ॥
प्र० ...... प्रसिद्धः । प्रज्ञादिभ्यश्चेति स्वार्थे ऽण् प्रत्ययः ॥
प्रति० .... प्रतिजनादिभ्यःखञ् ॥
प्रा०वि० .. प्रायश्चित्त विवेकः ॥
फ० ...... फलम् ॥
व० ...... बलादिभ्योमतुप् ॥ वसिष्ठः । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥
वङ्क० .... वङ्क्र्यादयश्चेति क्विन् ॥
वला० .... वलाकादयस्चेत्याकः ॥
वसं० .... वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥
वह्वा० .... वह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥
व०वृ० .... वर्णवृत्तप्रभेदः ॥
वा० ...... वाहुलकात् । वाह्वादित्वादिञ् ॥
वा०पु० .... वायुपुराणम् ॥
वाहि० .... वाहिताग्न्यादिषु ॥
वि० ...... विशेषः । विल्वादयण् ॥
विडा० .... विडादिभ्यःकिदित्यञ्च ॥
विदा० .... अन्वष्यानन्तर्ये विदादिभ्यो ऽञ् ॥
वि०ध० .... विष्णुधर्मोत्तरम् ॥
विन० .... विनयादिभ्यष्ठक् इति स्वार्थेठक् ॥
वि०पु० .... विष्णुपुराणम् ॥
वी० वीरमित्रोदयः ॥
वे०भा० .... वेदभाष्यम् ॥

वेत० ...... वेतनादिभ्यो जीवतीति-
ठन् ॥
वै० ...... वैदिकप्रयोगः ॥
वै०प० .. वैद्यकपरिभाषा ॥
वै०म० .... वैद्यकमतम् ॥
वृ० ...... वृक्षे ॥
वृक्षा० .... वृक्षादिभ्यःखण्डः ॥
वृषा० .... वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥
वृह० .... वृहद्धर्मपुराणम् ॥
व्यु० ...... व्युत्पत्त्या ॥
भा४ ...... भावप्रकाशः ॥
ब्र० ...... ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥
ब्र०पु० .... ब्रह्मपुराणम् ॥
ब्र०वै०ब्र० .. ब्रह्मवैवर्त्ते ब्रह्मखण्डम् ॥
ब्रा० ...... गुणवचनब्राह्मणादिभ्यःक
र्मणिचेतिष्यञ् ॥
ब्री० ...... ब्रीह्यादिभ्यश्चेतिइनिः ॥
व्या०व० .. व्यासवचनम् ॥
भा० ...... भागवतम् ॥
भा०प० .... भाषापरिच्छेदः ॥
भा०प्र० .. भावप्रकाशः ॥
भार० .... भारतः ॥
भि० ...... षिद्भिदादिभ्योऽङ् ॥
भिक्षा० .... भिक्षादिभ्योऽण् ॥
भी० ...... भीमादयोऽपादाने ॥
भू० ...... भूम्नि ॥
भ्वा० ...... भ्वादिः ॥
म० मत्वर्थीयः ॥

मद्गु० .... मद्गुरादयश्चेति उरच् ॥
मनो० .... द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेति
म०भा० .. महाभारतम् ॥
मयू० ...... मयूरव्यंसकादित्वात् ॥
मावृ० .... मात्रावृत्तम् ॥
वुञ् ॥
महा० .... महाभारते ॥ महाभार
तम् ॥
मा०तं० .. मायातन्त्रम् ॥
मि० ...... मिथिलादयश्चेति इलच् ॥
मित० .... मितद्र्वादित्वात् डुः ॥
मुं०तं० .. मुण्डमालातन्त्रम् ॥
मू० ...... कप्रकरणे मूलविभुजादि
भ्यउपसंख्यानमितिकः ॥
मूले० .... मूलेरादयश्चेत्येरक् ॥
मृ० ...... मृगय्वादयश्चेतिकः ॥
मो० .... मोक्षधर्मः ॥
य० ...... यजादित्वात् । यथा ॥
या० ...... यावत् । यावादिभ्यःकन् ॥
याज्ञ० .... याज्ञवल्क्यः ॥
यु० ...... हायनान्तयुवादिभ्योञ् ॥
यौ० .... पर्श्वादियौधेयादिभ्योऽण
ञौ ॥
र० ...... रसादिभ्यश्चेति मतुप् ॥
रा० ...... रामायणम् ॥
राज० .... राजदन्तादिषु परम् ॥
रानि० .... राजनिर्घण्टः ॥
रेव० ...... रेवत्यादिभ्यष्ठक् ॥

ल० ..... लक्षणम् ॥
ली० .... लीलावती ॥
लो० .... लोमादित्वात् शः
ल्वा० .... ल्वादिभ्यश्चेतिनत्वम् ॥
श० ..... शकन्ध्वादिः ॥
शका० .... शकादिभ्योटन् ॥
शम्० .... शमादिभ्योऽयच् ॥
शर्० .... शर्करादिभ्योण् ॥
शा० .... शाकपार्थिवादिः । शाखादिभ्योयः ॥
शार्० .. शार्ङ्गरवाद्यञोङीन् ॥
शि० .... शिवादिभ्योऽण् ॥
शु० .... शुभ्रादिभ्यश्चेतिढक् ॥
शुण्० .. शुण्डिकादिभ्योऽण् ॥
श्री० .... श्रीभागवतम् ॥
स० .... समासः ॥
स०कं० .. सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥
सं० .... सम्पदादित्वात्क्विप् ॥
सङ् .... सङ्काशादिभ्योण्यः ॥
संज्ञा० .. संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥
सम्० .... सम्प्रसारणम् ॥
सर्० .... सर्वधातुभ्योमनिन् ॥
सर्व० .... सर्वधातुभ्यइन् । सर्वधातुभ्यःष्ट्रन् । सर्वधातुभ्योऽसुन्
साद० .. साहित्यदर्पणः ॥
सि० .. सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥
सिन्० .. सिन्ध्वादित्वादण् ॥
सिमु० .... सिद्धान्तमुक्तावली ॥
सिशि० .. सिद्धान्तशिरोमणिः ॥
स्त्रि० .... स्त्रियाङ्क्तिन् ॥
सु० ..... सुषामादिषु चेतिषत्वम् ॥
सुवा० .... सुवास्त्वादिभ्योऽण् ॥
स्थूला० .. स्थूलादिभ्यःप्रकारवचने कन् ॥
स्म० .. स्मरणम् । स्मृतिः ॥
स्वा० .... स्वार्थे ॥
ह० .... हरिवंशः ॥
हरि० .... हरितादिभ्योञ् ॥
हरी० .... हरीतक्यादिभ्यश्चेतिफलप्रत्ययस्यलुप् ॥
हे० .... हेमचन्द्रः ॥

इक्० .... इक्कृष्यादिभ्यः ॥
इञ्० .... इञ्वपादिभ्यः ॥
इण्० .... इणजादिभ्यः ॥
ण्वुल्० .... धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः । संज्ञायाम् ॥
कः० .... अज्ञाते । कुत्सिते । अल्पे । ह्रस्वे ॥
कन्० .... संज्ञायाम् । अनुकम्पायाम् । अवक्षेपेकन् । इवेप्रतिकृतौ । संज्ञायांच ॥
क्षुभ्० .... क्षुभ्नादिषु चेतिणत्वाभावः ॥

तत् सत्

श्रीगणेशाय नमः

अथ शब्दार्थचिन्तामणौ मंगलम्

तत्रादौ मङ्गलाचरणमभिधेयादिकञ्च

नमः श्रीसद्गुरवे ॥ ॥ श्रीमद्धरिहरानन्दनाथाभिन्नं स्वदेशिकम्। नारायणमहं वन्दे सच्छास्त्रज्ञान भास्करम् ॥ १ ॥ लम्बोदरं महाकाय मेकदन्तं गजाननम्। गौरीप्रियं मुदा वन्दे सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ २ ॥ नमो देवि महाविद्ये भजामि चरणौतव। देहिज्ञानप्रकाशं मेनिखिलार्थ प्रसिद्धये ॥ ३ ॥ श्रीशारदां शारद चन्द्रकान्तिं हृदम्बुजे ऽभीतिवरं दधानाम्। पुस्तं विपञ्चीं सुकरैः प्रसन्नां ध्याये ऽनिशं जाड्यहरां त्रिनेत्राम् ॥ ४ ॥ वेद्यं ब्रह्मादिभि र्ध्येयं योगीन्द्रै र्यन्महत्पदम्। तत् तत्त्वं तत्त्व मस्यादिवाक्यै रिष्टं भवाम्यहम् ॥ ॥ ५ ॥ यद् ज्ञानादिदं जातं यज्ज्ञानेविलयंव्रजेत्। तन्निर्गुणं निर्विशेषं ब्रह्मात्मानं समाश्रये ॥ ६ ॥ कोशाननेकानवलोक्य यत्नाच्छास्त्राणि भूयः प्रविचार्य्य तेभ्यः। बालावबोधाय लिखामि शब्दान् सार्थान् सुसङ्गृह्यमुदे बुधानाम् ॥ ७ ॥

अल्पायुषो ऽल्पबुद्धींश्च द्विजान् दृष्ट्वा कला वथ। सुखानन्दोलिलेखैतत् कोषं सुखसुबोधदम् ॥ ८ ॥ सलिङ्गालिङ्गशब्दानां ज्ञानायतु पुरः पुरः। तत्तदाद्यार्थलेखोहि समासार्थो विधीयते ॥ ९ ॥ जिज्ञासा यच कुत्रापि शास्त्रीये शब्द उद्भवेत्। तदैवैतत् पश्यता ऽनुभूयते कृतकृत्यता ॥ १० ॥ तावद् भ्रमति शब्दार्थचिन्ताव्याकुलमानसः। सुश्रद्दधानः स्थिरधीर्यावदेनं नपश्यति ॥ ११ ॥ चतुर्दशसुविद्यासु प्रायः शब्दो न तादृशः। मातृकानुक्रमे ना ऽच सपर्यायो निवेशितः ॥ १२ ॥ निदर्शनेषु शब्दानां तत्तच्छास्त्रसमुद्धृता। गद्यपद्यमयी वाणी वर्णितास्मिन् क्वचित् क्वचित् ॥ १३ ॥ केषाञ्चि द्देशभाषापि गुप्तबोधाय दर्शिता। अतः परोपकृतये कोन्यो भवितु मर्हति ॥ १४ ॥ शब्दार्थचिन्तामणि नामहूतं कोशेषु सर्वेषुच रत्नभूतम्। श्रीमत्सुखानन्दबुधेन कृतं द्विजोपकारार्थ मिदं प्रभूतम् ॥ १५ ॥ पण्डितै राजधनिनां कृता ग्रन्था ह्यनेकशः। धनादये तुस्या देतत् सर्वान्तर्यामितुष्टये ॥ १६ ॥ १९२० ॥ खनेत्रग्रहभूयुक्ते वैक्रमे वत्सरे शुभे। मार्गस्यासितपञ्चम्या मारब्धो मुद्रितुंह्यसौ ॥ १७ ॥

अथ शब्दार्थचिन्तामणिः

अः

अ। ा। अभावे ॥ स्वल्पार्थे ॥ मतिषेधे ॥ अनुकम्पायाम् ॥ सम्बोधने ॥ अधिक्षेपे ॥ स्वराणामादिमेवर्णे ॥ अः। पुं। वासुदेवे ॥ महेश्वरे नवो- यमकारः ॥ यद्वा ॥ अततिसर्वंव्याप्नोति। अततेर्डः ॥ न। परब्रह्माणि ॥

अंशः

अंशः। पुं। वण्टके। भागे ॥ स्कन्धे ॥ वस्तुन एक देशे ॥ नवांशे ॥ अंसयते।

अंशविभाजने । अदन्तः । कर्मणि घञ् ॥

अंशकः । पुं । दायादे ॥ अंशंहारीश्व श्यमंशंहरतीत्यर्थः । अंशंहारीतिक न ॥ अल्पांशे ॥ अल्पार्थेकन् ॥ न । वासरे । दिने ॥

अंशी । त्रि । भागाधिकारिणि । भागिनि ॥ अंशो ऽस्यास्ति । इनिः ॥

अंशुः । पुं । प्रभायाम् ॥ सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किरणे ॥ सूर्ये ॥ अंशयति । अंशविभाजने । चुरादिः । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ लेशे ॥ वेशे ॥

अंशुकम् । न । सूक्ष्मवस्त्रे ॥ वस्त्रमात्रे ॥ उत्तरीये ॥ परिधानीये । अधोवस्त्रे ॥ अंशून् कायति । कैशब्दे । आत इतिकः ॥ यद्वा । अंशुभिः काशते । काशृदीप्तौ । अन्येष्वपीतिडः ॥ तेजपात्राख्यपत्रे ॥ त्रि । अल्पांशौ ॥ अल्पइतिकन् ॥

अंशुजालम् । न । प्रभापटले ॥ अंशूनां जालमिव ॥

अंशुधरः । पुं । सूर्ये ॥ धरति । धृञ्० । अच् । अंशूनांधरः ॥ त्रि । प्रभाविशिष्टे ॥

अंशुपट्टः । पुं । पट्टशाटके ॥

अंशुमान् । पुं । सूर्ये ॥ विश्वव्यापिप्रकाशे परमात्मनि ॥ सूर्यवंशीयनृपान्तरे ॥ त्रि । अंशुविशिष्टे ॥ अंशवो विद्यन्तेऽस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥

अंशुमती । स्त्री । परदेवतायाम् ॥ अंशवः सन्त्यऽस्याः । मतुप्ङीपौ ॥ शालपर्ण्याम् ॥ अंशुमत्याः फलं मूलञ्चांशुमती । अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकमूलेष्वितिलुपि युक्तवद्भावः ॥

अंशुमत्फला । स्त्री । कदल्याम् ॥ अंशुमन्ति सूक्ष्मावयववन्ति फलान्यस्याः । अंशुमानिव वा फलान्यस्याः । अजादित्वाट्टाप् ॥

अंशुमाली । पुं । राजभेदे ॥ भास्करे ॥ अंशूनां माला । साऽस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वा दिनिः ॥

अंशुलः । पुं । चाणक्यमुनौ । द्रोमिणे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अंशुहस्तः । पुं । सूर्ये ॥

अंशूदकम् । न । हंसोदके ॥ यथा । दिवा रविकरैर्जुष्टं निशि शीतकरांशुभिः । ज्ञेयमंशूदकं नामस्निग्धं दोषत्रयापहम् ॥ अंशूनामुदकम् ॥

अंसः । पुं । न । भुजशिरसि । स्कन्धे ॥ अंस्यतेसमाहन्यते । अंससमाघाते । घञ् ॥ यद्वा । अमति अम्यते वा

भारादिना । अमगतौ । अमेः सन् ॥ पुं । विभागे ॥

अंसकूटः । पुं । ककुदि । वृषाङ्गे । चूडो ढाठ इति भाषाप्रसिद्धे ॥ अंसेकूटः ॥

अंसलः । त्रि । मांसले । पुष्टे । बलवति ॥ अंसोस्यास्ति । वत्सांसाभ्यां काम बले इति लच् ॥

अंहतिः । स्त्री । त्यागे । दाने ॥ हन्ति दुरितमनया । हन्तेरंहचे- त्यतिः ॥ रोगे ॥

अंहती । स्त्री । अंहतौ ॥ वह्वादित्वात् पक्षेङीष् ॥

अंहः । न । दुःखे ॥ स्वधर्मत्यागे । दुरिते ॥ अमति गच्छति प्रायश्चि- त्तादिना । अमगत्यादिषु । अमे- र्हुक्चेत्यसुन् हुगागमश्च ॥ अम न्ति गच्छन्त्यधोनेनवा ॥ अहेरसुना सिद्धे अघेरसुनि अङ्घ इतिमा भू- दिति अमेर्हुक्चेतिसूत्रम् । तथा च । स्यान्मध्योष्मचतुर्थश्च मंहसोरं हसस्तथेति द्विरूपकोशः । एवञ्च । दत्तार्घाः सिद्ध सङ्घैर्विदधतु घृणयः शीघ्रमङ्घो विघात मितिपाठोऽनु प्रास रसिकानां प्रामादिक इति व दन्ति ॥

अकम् । न । पापे ॥ दुःखे ॥ नकम् ॥ कं सुखं तद्विरुद्धं वा ॥ नलोपोनञः ॥

अकचः । पुं । केतुग्रहे ॥ त्रि । केश- हीने ॥

अकनिष्ठगः । पुं । वुद्धमुनौ ॥

अकम्पनः । पुं । राक्षसान्तरे ॥

अकम्पितः । पुं । वौद्धगणाधिपवि- शेषे ॥ त्रि । कम्पशून्ये ॥

अकरणिः । स्त्री । शापे । आक्रोशने ॥ यथा । अकरणि रित्र भूयादप्रश- स्तस्यधातु रिति ॥ अकरणम् । आ- क्रोशेनञ्यनिः ॥

अकरा । स्त्री । आमलक्याम् ॥ त्रि । करशून्ये ॥ अकरः । अकरम् ॥

अकरुणः । त्रि । निर्दये ॥ नकरुणः ॥

अकर्कशः । त्रि । कोमले ॥

अकर्णः । त्रि । वधिरे ॥

अकर्त्ता । त्रि । अक्रिये । अव्यापारे । कर्त्तृत्वरहिते ॥ नकर्त्ता । नलोपो नञः ॥

अकर्मण्यः । त्रि । क्रियासुमन्दे । निक म्मा इति भाषा ॥

अकर्म । न । तूष्णीम्भावे ॥ मोक्षे ॥ न विद्यते कर्म यस्मिन् तत् ॥ त्रि । का र्यक्षमे ॥

अकर्मी । त्रि । ब्रह्मविदि ॥ अकर्मअस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः । नकर्मी वा ॥ कर्मा नुष्ठा नरहिते अवधूते ॥

यथा ॥ अनुतिष्ठन्तु कर्माणि परलो कयियासवः। सर्व लोकात्मकः क- स्मा दनुतिष्ठामिकिं कथमिति ॥

अकल्कनः। चि। } वीतदम्भे ॥
अकल्मषः। चि। }

अकस्मात्। ा। सहसार्थे। अतर्कित निमित्तके॥ यथा। अकस्माद्युवती वृद्धं केशेष्वाकृष्यचुम्बति। पतिंनिर्द यमा लिङ्ग्य हेतुरत्रभविष्यती ति॥

अकामः। चि। वाह्यविषयकामना शून्ये॥ नविद्यतेकामोऽस्य॥ यथा। दृष्टानुश्रविकावाह्याः कामायस्यन सन्त्यसौ। अकामस्ताद्दशस्त्वन्तुनि ष्कामत्त्वेनसिध्यतीति॥

अकामकारः। पुं। यथेष्टानाचरणे॥ नकामकारः॥

अकामहतः। चि। आब्रह्मलोकान- न्दादर्वाचीनेष्वानन्देषु वितृष्णे॥ कामेनहतः कामहतः। नकामह- तः॥

अकायः। चि। अशरीरे॥ लिङ्गशरी- रवर्जिते॥ नविद्यते कायोयस्यसः॥

अकारः। पुं। अ अक्षरे। वर्णानां मध्ये भगवद्विभूतौ॥ अ वर्णनिर्देशे ॥ वर्णात्कारः॥

अकालः। पुं। कालाशुद्धौ॥ यथा। अनुराधर्क्षमारभ्यषोडशर्क्षेषु भास्क- रः। यावच्चरतिवैतावदकालं मुनयो विदुरिति॥ असमये॥ चि। तद्वि- शिष्टे॥

अकालवृष्टिः। स्त्री। सहस्यादिषुवर्ष- णे॥ यथा। पौषादिचतुरो मासान् प्रोक्ता वृष्टिरकालजा। व्रतं याचा- दिकं तत्रवर्जयेत्सप्तवासरानिति॥

अकिञ्चनः। चि। दीने॥ नास्ति कि- ञ्चन यस्य। मयूरव्यंसका दित्वात्स मासः॥ निष्कामे॥

अकिञ्चनिमा। पुं। आकिञ्चन्ये॥ अकिञ्चनस्य भावः इमनिच्॥

अकीर्त्तिकरम्। चि। कीर्त्त्यभावकरे। अपकीर्त्तिकरे॥ नकीर्त्तिकरम्॥

अकुप्यम्। न। स्वर्णरजतात्मकेधने॥ कुप्यादन्यत्॥

अकुलसंज्ञः। चि। तिथि वारर्क्ष विशे- षे॥ यथा। स्वात्यन्तकाद्विवसु पौ- ष्णाकरानुराधा दित्यध्रुवाणि विष- मास्तिथयोऽकुलाःस्युः। सूर्येन्दु- मन्दगुर वश्चेति॥

अकुशलम्। चि। अशोभने॥ नकुश- लम्॥

अकूपारः। पुं। कूर्म्मराजे॥ म होदधौ॥ कुंपृथ्वीं पिपर्त्ति। पृपा- लनपूरणयोः। कर्म्मण्यण्। अन्येषा

मपीति दीर्घः। नञ् समासः॥ उपलादौ॥ कमठे॥

अकूर्चः। पुं। बुद्धे॥ त्रि। कैतवहीने॥

अकूवारः। पुं। समुद्रे॥

अकृतम्। त्रि। नित्ये॥ मोक्षे॥ अविहिते॥ कारणे॥ प्रमाणाविषये॥ स्वयमजनिते॥ नकृतम्॥ अनिष्पादिते॥ यथा। कालातीतन्तु यत्कुर्यादकृतन्तद्विनिर्दिशेदितिस्मृतिः॥ स्त्री। प्रकृतिविशेषे॥ यथा ऽपांनिम्नदेशगमनादिलक्षणा प्रकृतिः सानकेन चित्कृता॥

अकृतकः। त्रि॥ स्वाभाविके॥ नकृतकः

अकृतज्ञः। त्रि। उपकारामानिनि। कृतघ्ने॥

अकृतबुद्धिः। त्रि। शास्त्राचार्योपदेशन्यायै रनुपजनितविवेकबुद्धौ॥ अकृताबुद्धिर्यस्य येनवा॥

अकृतात्मा। त्रि। यत्नादिभिरशोधितान्तः करणे॥ शास्त्रेणासंस्कृतान्तः करणे॥

अकृताभ्यागमः। पुं। दोषविशेषे। अकृतयोः पुण्यपापयोरकस्मातफलदातृत्वे॥

अकृत्रिमः। त्रि। अकरणजे। अजन्ये। सिद्धे॥

अकृत्रिमानन्दः। पुं। स्वरूपभूतानन्दाभिव्यञ्जके निदिध्यासने॥ अकृत्रिमश्चासा वानन्दश्च॥ त्रि। कृत्रिमानन्दविरहिणि॥ अविद्यमानः कृत्रिमानन्दो ऽस्य॥

अकृत्स्नवित्। त्रि। अनात्माभिमानिनि॥ अकृत्स्नं वेत्ति। विद् ज्ञाने। क्विप्॥

अकृष्णकर्मा। त्रि। शिष्टदाने। अपापकर्मणि॥ अकृष्णं निष्पापत्वात् शुद्धंकर्मास्य॥

अक्रोटः। पुं। गुवाकवृक्षे। छटाफले॥

अक्रौशलम्। न। आक्रौशले॥

अक्का। स्त्री। मातरि। जनन्याम्। अम्बायाम्॥

अक्तः। त्रि। व्याप्ते॥ युक्ते॥ परिच्छिन्ने॥ अक्षेर्गतौक्तः। अक्तपरिमाणस्य वाचका इति भाष्यस्यकैयटेन तथा व्याख्यातत्वात्॥ अनक्ति अज्यते-वा। अंजूव्यक्त्यादौ। अंजिष्टषिभ्यः क्तः॥

अक्रतुः। त्रि। अकामे। दृष्टादृष्टवाह्यविषयोपरतबुद्धौ॥

अक्रान्ता। स्त्री। वृहत्याम्॥ त्रि। अनाक्रान्ते॥

अक्रियः। त्रि। श्रौतस्मार्तक्रियात्यागिनि॥ अव्यापारे। अकर्त्तरि॥ कुकर्मविशिष्टे॥

अक्रूरः । पुं । श्वफल्कतनये । गान्दिनीसुते ॥ त्रि । अकठिने । अनिष्ठुरे ॥ नक्रूरः ॥ क्रौर्यवान् क्रूरः सनेत्यक्रूरः । यद्वाक्रूरे इतिभावप्रधानो निर्देशः । नविद्यते क्रौर्यमस्येत्यक्रूरः॥

अक्रोधः । पुं । परैराक्रोशे ताडनेवा कृते सति प्राप्तो यःक्रोधस्तस्य तत्कालोपशमने ॥ त्रि । क्रोधरहिते ॥

अक्रोधनः । त्रि । क्रोधरहिते ॥

अक्लमः । त्रि । सततव्यापारेप्यश्रान्ते ॥ अविद्यमानः क्लमोयस्यसः ॥

अक्षः । पुं । रथावयवे । चक्रे ॥ चक्रधारणदारुभेदे । नभ्ये ॥ ज्ञातार्थे ॥ व्यवहारे । आयव्ययचिन्तायाम् ॥ पाशके । येन द्यूतविद्यायामेजति ॥ रुद्राक्षे ॥ इंद्राक्षे ॥ विभीतकतरौ ॥ ज्ञाने ॥ आत्मनि ॥ रावणौ ॥ सर्पे ॥ शकटे ॥ षोडशमाषेषु । कर्षे ॥ जात्यन्धे ॥ गरुडे ॥ पलभायाम् ॥ यथा । चंद्राश्विनिघ्नापलभार्द्धिताचलक्षावधिः स्यादिहदक्षिणोक्ष इति ॥ न । सौवर्चले लवणे ॥ तुत्थे ॥ हृषीके ॥ अक्ष्णोति अक्षतिवा अक्ष्यतेवा ऽनेनाक्षवा अक्षू-व्याप्तौ । पचाद्यच् घञ्वा ॥ अश्नुतेऽत्यर्थम् । अशूव्याप्तौ । अशेर्देवने इति सोवा ॥

अक्षकः । पुं । तिनिशे ॥ इतिरत्नमाला ॥

अक्षगणः । पुं ॥ श्रोत्रादीन्द्रियसङ्घाते ॥ अक्षाणांगणः ॥

अक्षचरणः । पुं ॥ अक्षपादे ॥

अक्षतम् ॥ न ॥ पण्डे ॥ पुं ० भू ० लाजेषु ॥ क्षणनम् ॥ क्षणुहिंसायाम् । नपुंसकेभावेक्तः । अनुदात्तोपदेशेत्यादिनाणलोपः । ।नक्षतं येषांते ॥ मुकुटस्त्वमरव्याख्यावसरे लाजाः पुंभूम्नितेऽक्षतमितिपठित्वा कर्मणिक्तः । क्षतंखण्डितम् । नक्षतमक्षतमितिविगृह्य नित्यपुल्लिंगानित्यवहुवचनान्ताश्च लाजा अक्षतमितिव्याचख्यौ ॥ केचित्तु अखण्डतण्डुला अक्षतमित्याहुः ॥ पुं । यवे ॥ त्रि । अहिंसिते ॥ अव्रणे । अखण्डिते ॥

अक्षता । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ पुरुषसंसर्गरहितायां स्त्रियाम् ॥ नक्षता ॥

अक्षदर्शकः । पुं । प्राड्विवाके । धर्माध्यक्षे ॥ अक्षवेधके ॥ पश्यति । दृशिर्प्रेक्षणे । ण्वुल् । अक्षाणां व्यवहाराणांदर्शकः ॥

अक्षट्टक् । पुं । व्यवहारस्यज्ञातरि । अक्षदर्शके ॥

अक्षदेवी । त्रि । द्यूतकृति । धूर्ते ॥ अक्षैर्दीव्यति । दिवुक्रीडादौ । सुपीतिणिनिः ॥

अक्षद्यूः । पुं । अक्षदेविनि ॥ अक्षैर्दीव्यति । दिव० क्विप् । च्छ्वोरिच्यूठ् ॥

अक्षधूर्त्तः । पुं । द्यूतकारे । कितवे ॥ अक्षेषुधूर्त्तः । सप्तमीशौण्डैरिति समासः ॥

अक्षधूर्त्तिलः । पुं । वृषे ॥ इति हारावली ॥

अक्षपादः । पुं । गौतमे । नैयायिके ॥

अक्षपीडा । स्त्री । यवतिक्ताख्यलतायाम् ॥

अक्षमः । त्रि । क्षमताशून्ये ॥ क्षमारहिते ॥

अक्षमा । स्त्री । ईर्ष्यायाम् । अक्षान्तौ ॥

अक्षमाला । स्त्री । अक्षसूत्रे । अकारादिक्षकारान्त वर्णमालायाम् ॥ अरुन्धत्याम् ॥ अक्षमाला विशिष्ठेनसंयुक्ताधमयोनिजेतिवचनात् ॥ रुद्राक्षमालायाम् ॥

अक्षयः । पुं । अनन्ते । अक्षयकालाभिमानिनि ॥ त्रि । क्षयाभावे । क्षयरहिते ॥ अव्यये ॥ ब्रह्मनिष्ठे ॥ अः वासुदेवः तस्मिन् क्षयोनिवासोऽस्य ॥

अक्षयकालः । पुं । अक्षयकालाभिमानिनि परमेश्वराख्यकाले ॥ अक्षयश्चासौ कालश्च ॥

अक्षयतृतीया । स्त्री । वैशाखशुक्लतृतीयायाम् ॥ यथा । वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे तृतीयिका । अक्षयासातिथिः प्रोक्ता कृत्तिकारोहिणीयुता ॥ तस्यांदानादिकं पुण्यमक्षयं समुदाहृतमिति ॥ इयं सत्ययुगाद्या ॥

अक्षया । स्त्री । रव्यादिवारैः सप्तम्यादितिथिषु ॥ यथा आमावै सोमवारेण रविवारेण सप्तमी । चतुर्थी भौमवारेण अक्षयादपिचाक्षया इतिभविष्यपुराणम् ॥ क्षयरहितायाम् ॥ नास्तिक्षयोयस्याः सा ॥

अक्षरम् । न । नक्षरतीतिव्युत्पत्त्या अविनाशिनि निर्विशेषे प्रणवाख्ये ब्रह्मणि कूटस्थेनित्ये आत्मनि ॥ यथा । क्षराद्विरुद्धधर्मत्वादक्षरं ब्रह्मभण्यते । कार्यकारणरूपन्तु नश्वरंक्षरमुच्यते ॥ यत्किञ्चिद्वस्तुलोकेस्मिन् वाचोगोचरतांगतम् । प्रमाणस्यक्षतत्सर्वमक्षरे प्रतिषिध्यते ॥ यदप्रबोधात्कार्पण्यंब्राह्मण्यंयत्प्रबोधतः । तद-

क्षरं प्रवोद्धव्यं यथोक्तेश्वरवर्त्मनेति ॥ ईश्वरवर्त्मनेतिशासितृत्वादि तटस्थ लक्षणद्वारेत्यर्थः ॥ अकारादिक्ष कारान्तवर्णे ॥ यथा । षाण्मासिके तुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः संजायतेयतः । धात्राक्षराणि सृष्टानिपत्रारूढा न्यतःपुरेति ॥ तत् पञ्चविधं लिपिश ब्दे द्रष्टव्यम् ॥ अपामार्गे ॥ गगने ॥ मोक्षे । अपवर्गे ॥ धर्मे ॥ तपसि ॥ अध्वरे ॥ अव्याकृताख्ये मूलका रणे ॥ पुं । शङ्करे ॥ अजे । विष्णौ ॥ जीवे ॥ नक्षरति । क्षरसञ्च लने । पचाद्यच् ॥ यद्वा । अश्नुते । यशूव्याप्तौ । अशेः सरः ॥ त्रि । अक्षरणीये । अच्युते ॥

अक्षरचणः । पुं । लेखकोत्तमे ॥ अक्षरैर्वित्तः । तेनवित्तश्चुञ्चुप्च- णपावितिचणप् ॥

अक्षरचुञ्चुः । पुं । लेखकोत्तमे ॥ अक्षरैर्वित्तः । तेनवित्तइतिचुञ्चुप् ॥

अक्षरजननी । स्त्री । लेखन्याम् ॥ प्रकृतौ ॥ अक्षराणा मक्षरस्यवा- जननी ॥

अक्षरजीवकः । पुं । लेखके ॥ लेखके ऽक्षरपूर्वाः स्युश्चणजीवकचुञ्चव इति हेमचन्द्रः ॥

अक्षरजीविकः । पुं । कायस्थजातौ ॥

अक्षरैर्जीविकायस्यसः ॥ लेखकः स्याल्लिपिकरः कायस्थोऽक्षरजीवि कइतिहलायुधः । त्रि । अक्षरजी- विनि ॥

अक्षरतूलिका । स्त्री । लेखन्याम् ॥ अ क्षराणां तूलिका ॥ इतिजटाधरः ॥

अक्षरधीः । स्त्री । अक्षरेब्रह्मणिधीर्या भ्यः इतिव्युत्पत्त्या श्रुतिषु ॥ त्रि । ब्रह्मनिष्ठे ॥

अक्षरपङ्क्तिः । स्त्री । छन्दोभेदे ॥ यथा । चेद्गगणान्तेगद्वययोगः । वृत्ति रिहोक्ताऽक्षरपङ्क्तिरिति ॥

अक्षरमुखः । त्रि । कालाक्षरिके । शिक्षिताक्षरे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अक्षरविन्यासः । पुं । लिपौ ॥ अक्ष राणांविन्यासः ॥

अक्षरसमुद्भवः । पुं । अपौरुषेयत्त्वेन निरस्तसमस्ताशङ्केवेदे ॥ अक्षरात्प- रमात्मनः समुद्भवः आविर्भावोय- स्यसः ॥

अक्षवती । स्त्री । द्यूतक्रीडाविशेषे । चौपड इतिभाषा ॥ अक्षाः पाशकाः सन्त्यस्याम् । मतुप् । लोकात्स्त्री त्वम् ॥

अक्षवाटः । पुं । मल्लभूमौ । नियुद्ध- भुवि । अखाडा इतिभाषा ॥

अक्षवित् । त्रि । व्यवहारज्ञे ॥ द्यूतज्ञे ॥

अक्षविवर्त्तः। पुं। द्यूतप्रभेदे॥

अक्षसूत्रम्। न। जपमालायाम्॥

अक्षाग्रकीलकः। पुं। अणौ। रथचक्राग्रस्थितकीले। अणी इति भाषा॥ अक्षस्यनाभिक्षेप्यकाष्ठस्यान्तेवन्धार्थंकीलकः॥

अक्षान्तिः। स्त्री। परोत्कर्षासहने। ईर्ष्यायाम्॥ नक्षमणम्। क्षमूसहने। दिवादिः। अस्याषित्त्वात् क्तिन्। अनुनासिकस्येति दीर्घे नञ्समासः॥

अक्षारलवणम्। न। अकृत्रिमे सैन्धवादौ॥ यथा। गोक्षीरं गोघृतंचैव धान्यंमुद्गास्तिलायवाः। सामुद्रं सैन्धवंचैव अक्षारलवणंस्मृतमिति स्मृतिर्व्वारलतायाम्॥

अक्षि। न। चक्षुषि॥ अश्नुतेऽनेनवा॥ अशूव्याप्तौ संघातेच। अशेर्निदितिक्सिः॥ यद्वा। अक्षति। अक्षूव्याप्तौ। इन्॥

अक्षिकूटः। पुं। ईषिकायाम्। गजाक्षिपुटके॥

अक्षिगतः। त्रि। द्वेष्ये॥ इत्यमरः॥ अक्षिगतएवखेदकृत्॥

अक्षिभेषजम्। न। लोध्रे॥

अक्षिविकूणितम्। न। अपाङ्गदृष्टौ। कटाक्षे॥

अक्षीणः। त्रि। पूर्णे॥ अदीने॥ नक्षीणः। यथा। अलब्ध्वानविषीदेत कालेकाले ऽश्नन्क्वचित्। लब्ध्वान हृष्येद्धृतिमानुभयं दैवतन्त्रितम्॥ इतिमत्वानदीनोयोवधूतोऽक्षीणउच्यतइति॥

अक्षीवम्। न। वशिरे। सामुद्रलवणे॥ पुं। शिग्रौ॥ त्रि। अमत्ते॥ नक्षीवति अनेनवा अक्षीवयतिवा। क्षीवृमदे। पचाद्यच्॥ अक्षणः ईः। अक्षींवातिवायति वा। वागतिगन्धनयोः अंवैशेषणेवा। आतोनुपेतिकः॥

अक्षेशः। पुं। मनसि॥ अक्षाणामीशः॥

अक्षोटः। पुं। शैलोत्थपीलौ। कर्परालो। अखरोटइतिख्याते॥ अक्षणोति। अक्षूव्याप्तौ संघातेच। बाहुलकादोटः॥ अक्षस्येवउटाः पर्णान्यस्येतिवा॥

अक्षोटकः। पुं। कर्परालवृक्षे। पर्वतपीलौ॥ यथा। अक्षोटकोपिवातादसदृशः कफपित्तकृदिति॥ अक्षोटात्स्वार्थेकः॥

अक्षोपकरणम्। न। द्यूतसाधने॥

अक्षोभः। पुं। आलाने। शङ्कौ। हस्तिबन्धनस्तम्भे॥ त्रि। क्षोभरहिते॥

अक्षोभ्यः। पुं। शिवे॥ रागद्वेषादि

भिः शब्दादिविषयैरसुरैश्च नक्षो
भ्यते क्षोभं विक्षेपं व्यथां न प्राप्यते।
क्षुभेर्हेतुमण्ण्यन्तात् दक्षोयदितिय
त्प्रत्ययः॥ त्रि। अप्रधृष्ये॥

अक्षौहिणी। स्त्री। सेनाविशेषे।
दशानीकिन्याम्॥ सायथा॥ इभाः
२१८७०। रथाः २१८७०। अश्वाः
६५६१०। पदातयः १०९३५०। उ
क्तञ्च। अक्षौहिण्यामित्यधिकैः सप्त
त्याह्यष्टभिःशतैः। संयुक्तानि सहस्रा
णि गजानामेकविंशतिः॥ एवमेवर
थानान्तु संख्यानं कीर्त्तितं बुधैः। प
ञ्चषष्टिसहस्राणि षट्शतानि दशैव
तु॥ संख्यातास्तुरगास्तज्ज्ञैर्विना
रथतुरंगमैः। तथा शतसहस्रं तु स
हस्राणि नवैव तु। शतानि त्रीणि
चान्यानि पंचाशच्च पदातयः इति॥
समस्तसंख्यया तु। खद्वयस्वरवस्विं
दुनेत्रै रक्षौहिणीमतेति॥ २१
८७००॥ ऊहः समूहोस्त्यस्याः इनिः
। अक्षाणामूहिनी। पूर्वपदादिति
णत्वम्। अक्षादूहिन्यामिति वृ
द्धिः॥

अक्ष्णम्। त्रि। अखण्डे॥ अश्नुते
अशूव्याप्तौ संघाते च। कृत्यशूभ्यां
क्स्नः॥ न। काले॥

अखट्टः। पुं। प्रियालवृक्षे॥ इतिराज
निर्घण्टः॥

अखट्टिः। पुं। असद्व्यवहारे॥ इति
त्रिकाण्डशेषः॥

अखण्डम्। त्रि। पूर्णे। खण्डशून्ये॥
अनन्ते॥ नखण्ड्यते। खडिभेदने।
घञ्॥ नास्तिखण्डोऽस्यवा॥॥

अखण्डनः। पुं। काले॥ इति शब्द
चन्द्रिका॥

अखण्डपरशुः। पुं। परशुरामे॥ न
खण्डः अखण्डः केनाप्यखण्डितः प
रशुःकुठारोस्य॥

अखातम्। पुं। न। देवखाते। अकृ
त्रिमजलाशये॥ खाताद्भिन्नम्॥

अखिलम्। त्रि। विश्वस्मिन्। कृत्स्ने
॥ नखिलमस्य॥

अखिलाधारम्। त्रि। ब्रह्मणि॥
अखिलस्याकाशादिप्रपञ्चस्याधारमा
श्रयस्तदितिविग्रहः। आश्रयशब्दः
सृष्टिप्रलययोरप्युपलक्षणार्थः॥

अगः। पुं। पर्वते॥ वृक्षे॥ सरीसृपे॥
भानौ॥ नगच्छति। गम्लृगतौ।
अन्येभ्योपीति अन्येष्वपीतिवाडः॥
नगोऽप्राणिष्विति पाक्षिकोऽप्रकृति
भावः॥

अगजः। त्रि। गिरिसम्भवे॥ न। शि-
लाजतुनि॥

अगतिः। पुं। अनवबोधे। अपरिज्ञा-

ने ॥

अगदः । पुं । औषधे ॥ त्रि । नीरुजि ॥ गदविरुद्धः । नगदोऽस्मादितिवा ॥

अगदङ्कारः । त्रि । चिकित्सके ॥ अगदमरोगंजन्तुंकरोति । कर्मण्यण् । कारेसत्यागदस्येतिमुम् ॥

अगदतन्त्रम् । न । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथा । अगदतन्त्रंनामसर्पकीटलूतावृश्चिकमूषिकादिदष्टविषव्यञ्जनार्थं विविधविषसंयोगविषोपहतोपशमनार्थमितिसुश्रुतः ॥

अगमः । पुं । वृक्षे ॥ नगच्छति । गमॢगतौ । पचाद्यच् ॥

अगम्यः । त्रि । अज्ञेये ॥ गमनायोग्ये ॥ नगम्यः ॥

अगस्तिः । पुं । मुनिविशेषे ॥ विन्ध्याख्यम् अगमस्यतीत्यगस्तिः । अस्यतेः क्तिच्क्तौचेतिक्तिच् । बाहुलकात्तिर्वा । शकन्ध्वादिः ॥ वकद्रौ ॥ अगस्तिः पित्तकफजिच्चतुर्थकहरोहिमः । रूक्षोवातकरस्तिक्तः प्रतिश्यायनिवारणः ॥

अगस्तिद्रुः । पुं । वकपुष्पवृक्षे । मुनिद्रुमे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अगस्त्यः । पुं । वकद्रौ ॥ मुनिभेदे । पुलस्त्यतनये ॥ अगंविन्ध्यंस्त्यायतिस्तभ्नाति । स्त्यैसङ्घाते । आतोनुपसर्गेकः ॥

अगस्त्याश्रमः । पुं । अगस्त्यकुण्डइतिनाम्नाकाश्यांप्रसिद्धेस्थाने ॥ मलयाचलेवर्त्तमाने मुनिवासस्थाने ॥

अगस्तिकुसुमम् । न । मुनिद्रुमपुष्पे ॥ अगस्तिपुष्पशाके ॥ अस्यगुणायथा । अगस्तिकुसुमं शीतंचतुर्थकनिवारणम् । नक्तान्ध्यनाशनंतिक्तंकषायंकटुपाकिच ॥ पीनसश्लेष्मपित्तघ्नंवातघ्नंमुनिभिर्मतम् ॥ आगस्त्यंकुसुमं तथा मृदुफलंकेना हृतंजन्तुनाधन्यंचाद्यदिनं यदद्यमिलितंकस्यास्यमालोकितम् । स्विन्नंतक्रयुतंसहिंगुलवणं तप्तेघृतेपाचितंभोक्त्वा संततभाषितं प्रियतमेनाद्यापिसम्प्रापितमिति ॥

अगाधम् । त्रि । अतलस्पर्शे । अतिगम्भीरे ॥ दुर्बोधाशये ॥ न । श्वभ्रे ॥ नास्तिगाधः स्थितिश्च । नञोऽस्त्यर्थानामिति वहुव्रीहिः ॥

अगाधजलः । पुं । ह्रदे ॥ त्रि । अतलस्पर्शजलविशिष्टे ॥ अगाधंजलंयत्र ॥

अगारम् । न । गृहे ॥ अगान्वृक्षान्ऋच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

अगारदाही । त्रि । गृहदाहके ॥

अगुः । पुं । राहुग्रहे ॥ त्रि । किरणरहिते ॥

अगुरुः । न । जोङ्गके । सुगन्धिकाष्ठ

भेदे। अगर इति भाषा ॥ अगुरूष्णंकटुत्वच्यंतिक्तं तीक्ष्णंचपित्तलम्। लघुकर्णाक्षिरोगघ्नं शीतवातकफप्रणुत् ॥ अगुरुर्वापुंसीति वोपालितः। शिंशपायाम् ॥ कालागुरुणि ॥ त्रि। लघुनि ॥ नगुरुरस्मात् ॥

अगूढगन्धम्। न। हिङ्गुनि ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अगोचरम्। त्रि। इन्द्रियजन्यप्रत्यक्षाविषये ॥

अगौकाः। पुं। शरभे ॥ खगे ॥ सिंहे ॥ त्रि। अद्रिवासिनि। अद्रिगे ॥ अगः ओकोयस्यसः ॥

अग्नायी। स्त्री। वन्हिपत्न्याम् ॥ अग्नेः स्त्रीत्यस्मिन्नर्थे वृषाकप्यग्निकुसितेत्यादिसूत्रेणाग्निशब्दस्यैकारादेशोङीप्च ॥ त्रेतायुगे ॥

अग्निः। पुं। अङ्गयन्ति अग्र्यंजन्मप्रापयन्तीतिव्युत्पत्त्या हविःप्रक्षेपाधिकरणेषु गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निसभ्यावसथ्यौपासनाख्येषु षडग्निषु ॥ पावके। वैश्वानरे ॥ अस्य गुणा यथा। रूपंनेत्रेन्द्रियंपाकःसन्तापस्तीक्ष्णतास्मृता। वर्णोभ्राजिष्णुतामर्षः शौर्यमग्नेर्गुणाश्रमीति ॥ षट्सुधूमाग्न्यादिषु ॥ यथा। अर्कनिष्कासनार्थायक्रमाज्ज्ञेयाः षडग्नयः। धूमाग्निश्चैवदीपाग्निर्मन्दाग्निर्मध्यमस्तथा ॥ खराग्निश्चभडाग्निश्च तेषांवक्ष्यामि लक्षणम् ॥ विज्वालोयोधूमशिखो धूमाग्निःसउदाहृतः ॥ ससारमतिशुष्कंयन्मुष्टिमध्येसमेष्यति। तत्काष्ठं काष्ठमित्याहुः खदिरादिसमुद्भवम् ॥ द्वाभ्यां तस्यचतुर्थाभ्यां योग्निर्दीपाग्निरुच्यते। चतुरंशेन तेनैवमन्दाग्निः परिकीर्त्तितः ॥ अर्द्धीकृताभ्यांद्वाभ्यांतुमध्यमाग्निरुदाहृतः। अर्द्धैस्तैः पञ्चभिः प्रोक्तःखराग्निःसर्वकर्मसु ॥ मस्तकावधिपात्रस्य चतुर्दिक्षुक्रमेणच। प्रसरंतियदाज्वालाः सभडाग्निरुदीरितः ॥ सार्द्धयामञ्चयामञ्चयाममेकंमुहूर्त्तकम्। मुहूर्त्तमात्रमित्येवमर्कार्थंवन्हयःस्मृताः इति ॥ चित्रकाख्यौषधौ ॥ तृतीये ॥ चतुष्कलेऽ ॥ आदिगुरोः संज्ञायाम् ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ अङ्गति ऊर्द्ध्वंगच्छति। अगिगतौ। अङ्गेर्नलोपश्चेतिनिर्नलोपश्च ॥ रक्तचित्रके ॥ भल्लातके ॥ निम्बूके ॥ पित्ते ॥ स्वर्णे ॥

अग्निकः। पुं। इन्द्रगोपकीटे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

अग्निकणः। पुं। स्फुलिङ्गे ॥ अग्नेः

कणः॥ इत्यमरः॥

अग्निकारिका। स्त्री। अग्निकार्य्ये॥ इति हेमचन्द्रः॥

अग्निकार्यम्। न। होमादौ हविर्दानादिपूर्वकाग्निज्वालने। अग्नीन्धने॥ अग्नौसायंप्रातःसमिद्धोमानुष्ठाने॥ अग्नावग्नेर्वाकार्य्यम्॥

अग्निकाष्ठम्। न। अगुरुणि॥ इति राजनिर्घण्टः॥

अग्निकुक्कुटः। पुं। ज्वलदग्नितृणोल्कायाम्॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥ अग्नेःकुक्कुटः॥

अग्निक्रीडा। स्त्री। खधूपादित्यागे। हवाइ इतिभाषाप्रसिद्धे॥

अग्निगर्भः। पुं। औषधविशेषे। अग्निनिर्यासे। अग्निजारे॥ सूर्यकान्तमणौ॥

अग्निगर्भा। स्त्री। महाज्योतिष्मत्याम्॥ इति राजनिर्घण्टः॥

अग्निचित्। पुं। साग्निके। अग्निचेतरि॥ इत्यमरः। अग्निमचैषीत्। चिञ्चयने। अग्नौचेरिति क्विप् तुक्॥

अग्निचित्या। स्त्री। अग्नेश्चयने॥ चित्याग्निचित्ययोरितिभावेयप्रत्ययस्तुक्चनिपात्यते॥

अग्निचूडा। स्त्री। अग्निशिखायाम्॥

अग्निजः। पुं। भल्लातके। भिल्लावाख्ये॥ अग्निजारवृक्षे॥ त्रि। अग्नेर्जातमात्रे॥

अग्निजातः। पुं।
अग्निजारः। पुं।
अग्निजालः। पुं।
} औषधविशेषे। वडवाग्निमले। सिन्धुफले इति राजनिर्घण्टः॥

अग्निजिह्वा। स्त्री। अग्नेर्ज्वालायाम्॥ लाङ्गलीवृक्षे॥ योगविशेषे॥ यथा। सप्तषष्ठ्यादितिथयःसोमवारादिभिर्युताः। अग्निजिह्वाःसप्तयोगामङ्गलेष्वतिगर्हिताः इति॥ काल्यादिसप्तसु॥ यथा। कालीकपालीचमनोजवाचसुलोहितायाचसुधूम्रवर्णा।स्फुलिङ्गिनीविश्वरुचीचदेवीलेलायमाना इतिसप्तजिह्वा इतिप्रथममुण्डकश्रुतिः॥

अग्निज्वलिततेजनः। पुं। अग्निनादीप्तफलके। आयुधविशेषे॥

अग्निज्वाला। स्त्री। वह्निशिखायाम्॥ धातृपुष्पिकायाम्॥ लाङ्गलिक्यौषधौ॥ अग्नेरिवज्वालास्याः। अग्नेर्ज्वालेववा। रक्तपुष्पत्वात्॥

अग्निदमनी। स्त्री। क्षुपविशेषे। वहुकण्टकायाम्। गुच्छफलायाम्

अग्निदीप्ता। स्त्री। महाज्योतिष्मतीवृक्षे॥ इति राजनिर्घण्टः॥

अग्निदेवा। स्त्री। कृत्तिकानक्षत्रे॥ इ

ति हेमचन्द्रः ॥

अग्निध्वजः । पुं । मरुद्वाहे । धूमे । धूँवाँ इति भाषा प्रसिद्धे ॥

अग्निनिर्यासः । पुं । अग्निजारवृक्षे ॥

अग्निपत्री । स्त्री । अग्निवती अगिया इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥

अग्निपुराणम् । न । आग्नेये ॥ तच्छ्लोकसंख्या यथा । षोडशैवसहस्राणिपुराणंचाग्निसंज्ञितमिति ॥

अग्निभम् । न । स्वर्णे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥

अग्निभूः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ पुराकिल तारकोपप्लुतदेवरक्षार्थंशिवेनाग्निरूपंस्ववीजंवन्हिमुखेक्षिप्तंतेनाग्निनाकृत्तिकासुक्षिप्तंताश्चदैवागतगर्भसत्वपाः शरवणं प्रविश्यप्रसूताः तेनाग्निभूरितिसर्वानन्दः ॥ न । जले ॥ त्रि । अग्निजाते ॥ अग्नेर्भवति । भू । क्विप् ॥

अग्निभूतिः । पुं । वौद्धभेदे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अग्निमणिः । पुं । सूर्यकान्ते ॥ इति जटाधरः ॥

अग्निमन्थः । पुं । श्रीपर्णे । गणिकारिकायाम् । अरणीतिख्याते ॥ अग्निमन्थः श्वयथुहृद्वीर्योष्णः कफवातहृत् । पाण्डुनुत् कटुकस्तिक्तस्तुवरोमधुरोग्निदः ॥ अग्निमन्थकुसुमशाकस्तु । अग्निमन्थभववालसुनीता सप्तरात्रमुदकेसुसाधिता । तक्रतप्तघृतयुक्तपाचिताहिंगुनागनितवासवासिता ॥ अग्निमन्थोथहृद्यश्चत्रिदोषशमनः सरः । आध्मानच्छर्दिहाशोथचक्षूरोगविषापहः ॥ अग्निंमथ्नाति । मन्थविलोडने । कर्मण्यण् ॥ जयपर्णे ॥

अग्निमुखः । पुं । देवे ॥ विप्रे ॥ चित्रके ॥ अग्निर्मुखंयस्य ॥ न । वन्हेर्वक्षःसुपञ्चसु ॥

अग्निमुखी । स्त्री । भल्लातके । भिलावाइतिख्याते ॥ लाङ्गलिकायाम् ॥ अग्निरिवमुखमस्याः । गौरादिः ॥

अग्नियन्त्रम् । न । अग्न्यस्त्रविशेषे । तोप वन्दूक अगन गन इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥

अग्निरक्षणम् । न । अग्न्याधाने ॥ अग्निपालने ॥ अग्नेः रक्षणम् ॥

अग्निरजाः । पुं । इन्द्रगोपाभिधेकीटे ॥

अग्निरुहा । स्त्री । मांसरोहिण्याम् ॥

अग्निवल्लभः । पुं । राले ॥ सालवृक्षे ॥

अग्निवाहः । पुं । छागे ॥ अग्नेर्वाहः ॥ धूमे ॥

अग्निवित् । पुं । अग्निचिति । अग्निहोत्रिणि ॥

अग्निवीजम् । न । } स्वर्णे ॥
अग्निवीर्यम् । न । }

अग्निव्रतम् । न । भूभुजोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रतापयुक्तस्तेजस्वीनित्यं-स्यात्पापकर्मसु । दुष्टसामन्तहिंस्रश्चतदाग्नेयंव्रतंस्मृतमिति ॥

अग्निशरणम् । न । दक्षिणाग्निगा-र्हपत्याहवनीयसभ्यावसथ्यशालाया म् ॥ अग्नीनांशरणम् ॥

अग्निशाला । स्त्री । अग्निशरणे ॥ अग्नीनांशाला ॥

अग्निशिखम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ अग्नेरिवशिखाकेसरोऽस्य॥ स्वर्णे ॥ पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥ दीपे ॥ वाणे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अग्निशिखा । स्त्री । लाङ्गलिकाख्यौषधौ ॥ अग्नेरिवशिखायस्याः ॥ विशल्यायाम् । शाकभेदे ॥ अग्नेरिवशिखासन्तापोयस्याः ॥ ज्वालायाम् ॥

अग्निशेखरम् । न । कुङ्कुमे ॥

अग्निष्टुत् । पुं । अग्निष्टोमस्यविकृतिरूपे क्रतुविशेषे । अग्निःस्तूयतेऽस्मिन् क्रतुविशेषे । ष्टुञ्स्तुतौ । सम्पदादित्वादधिकरणे क्विप् । अग्नेःस्तुतस्तोमसोमा इति षः ॥

अग्निष्टोमः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ अग्नीनांस्तोमः । अग्नेः स्तुतस्तोम सोमादितिषः ॥ अग्निष्टोमार्थग्रन्थे ॥

अग्निष्ठः । पुं । लोहमयेतण्डुलादि भर्जनपात्रे ॥

अग्निष्वात्तः । पुं । दिव्यपितृभेदे ॥ यथा । अग्निष्वात्ताश्चदेवानांमारीच्यालोकविश्रुताः इति॥ अपिच । अग्निष्वात्तादयोलोके पितरश्चिरवासिनःइति । चिरलोकपितरइत्यर्थः ॥

अग्निनासुष्टु यथास्यात्तथात्ताः भक्षिताःश्रौतस्मार्त्ताग्नि दग्धाइत्यर्थः । एवञ्चात्रमूर्धन्यादेशोनयुक्तः । मन्वादिस्मृतिषु मूर्धन्यषकारवानेवपाठः ॥ नित्यवहुवचनान्तोय मितिकेचित् ॥

अग्निहोत्रम् । न । यज्ञभेदे । अग्न्याधाने ॥ सायंप्रातःकालयोर्नियमेनानुष्टेयेकर्मविशेषे ॥ अग्नयेहोत्रमत्रेतिवहुब्रीहिः ॥ पुं । अग्नौ ॥ हविषि ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

अग्निहोत्रहवणी । स्त्री । यज्ञाङ्गभूते निर्वापसाधने काष्ठपात्रविशेषे ॥

अग्निहोत्री । पुं । अग्निहोत्रयुक्ते । अग्निचिति ॥ अग्निहोत्रमस्यास्ति । अतइनिठनाविती निः । येनचिषिजुहोत्यग्नौ व्यञ्जारिणिचमानवः । मन्दाग्निरामयावीचदरिद्रश्चसजायते ॥

अग्नीत् । पुं । ऋत्त्विग्भेदे ॥ अग्निमिन्धे । ञिइन्धोदीप्तौ । क्विप् । नलोपः ॥ यज्ञमण्डपभेदे ॥

अग्नीध्रः । पुं । धनद्वारावरणीये ऋत्विग्विशेषे ॥ तस्यकर्माग्निरक्षणम् ॥ अग्निविशेषे ॥

अग्नीध्रा । स्त्री । अग्निकार्य्ये । हविर्दानादिपूर्वकाग्निज्वालने ॥

अग्नीध्रीयः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥

अग्नीन्धनम् । न । अग्निकार्ये ॥ अग्नौ इन्धनम् ॥

अग्नीषोमीयम् । न । अग्नीषोम्येह विषि ॥ अग्नीषोमौदेवतेअस्य । द्यावापृथिवीसुनासीरेत्यादिनाछः ॥

अग्नीषोम्यम् । न । हविर्विशेषे ॥ अग्नीषोमौदेवते अस्य । द्यावापृथिवीत्यत्रस्यचकारात्यत् ॥

अग्न्याधानम् । न । श्रौताग्निसंस्कृतौ । अग्निहोत्रे । अग्निरक्षणे ॥ अग्नेः आधानम् । अग्निहोत्रमित्यर्थः ॥

अग्न्याधेयम् । न । आहवनीयाद्यग्न्युत्पादकेकर्मणि ॥

अग्न्यालयः । पुं । अग्न्याधारकुण्डे ॥ अग्नेःआलयः ॥

अग्न्युत्पातः । पुं । उल्कापातादिदिव्यवैकृते आकाशादिष्वग्नि विकारे । उपाहिते ॥ अग्नेरुत्पातनमुत्पातो वैकृतम् ॥ अग्निनिष्ठोत्पाते ॥ मन्त्रादिनाग्नेर्दाह शक्तिनिवारणे इत्यर्थः ॥

अग्रम् । न । पुरस्तात् ॥ उपरि ॥ पलपरिमाणे ॥ आलम्बने ॥ समूहे ॥ वृक्षादिशिरसि । प्रान्ते ॥ भिक्षाविशेषे । ग्रासचतुष्टये ॥ ग्रासप्रमाणा भिक्षास्यादग्रं ग्रासचतुष्टयमि ति स्मृतेः । त्रि । अधिके ॥ प्रथमे ॥ प्रधाने ॥ अग्यते अगतिवा । अगकुटिलायांगतौ । ऋज्रेन्द्रेतिसाधु ॥

अग्रकाण्डः । पुं । स्तोमवल्ल्याम् । काण्डीरे ॥

अग्रगः । त्रि । सेवके । अग्रेसरे ॥ अग्रेगच्छति । गम्लृगतौ । अन्यत्रापीतिडः ॥

अग्रगण्यः । त्रि । अग्रेगणनीये ॥ यथा । शमनभवनयाने यद्भवानग्रगण्य इतिमहानाटकम् ॥

अग्रगामी । त्रि । अग्रगे । अग्रेसरे ॥

अग्रजः । पुं । ज्येष्ठभ्रातरि ॥ ब्राह्मणे ॥ त्रि । पूर्वजाते ॥ अग्रेजातः सप्तम्यां जनेर्डः ॥

अग्रजङ्घा ॥ स्त्री । जङ्घाग्रभागे । प्रतिजङ्घायाम् ॥

अग्रजन्मा । पुं । द्विजे ॥ ज्येष्ठभ्रातरि ॥

ब्राह्मणि ॥ अग्रेआदौजन्मास्य ॥

अग्रजातः । पुं । विप्रे ॥ त्रि । पूर्वजाते ॥ अग्रेजातः ॥

अग्रजातिः । पुं । ब्राह्मणे ॥ अग्रेजातिर्जन्मास्य ॥

अग्रणीः । त्रि । अग्रिमे । उत्तमे ॥ अग्रं नयति । णीञ्प्रापणे । सत्सूद्विषेतिक्विप् । अग्रग्रामाभ्यामितिणत्त्वम् ॥ विष्णौ ॥ सर्वेषामग्रणीर्विष्णुः सेव्यःपूज्यश्चनित्यश इतिमोचधर्मः ॥ अग्रमुत्कृष्टंनिरस्तसकलदुःखानुषङ्गंपरमानन्दस्वरूपं पदंस्थानंनयतिमुमुक्षूनितितथा ॥

अग्रतः । ा । प्रथमे ॥ पुरोऽर्थे ॥ यथा । अग्रतश्चतुरोवेदाइति ॥ अग्रेइति । आद्यादित्वात्तसिः ॥ अग्रे ॥

अग्रतःसरः । त्रि । अग्रगामिनि । पुरोगे ॥ अग्रतःसरति । सृगतौ । पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिटः ॥

अग्रदानी । पुं । आग्रहारिके । प्रेतसंप्रदानकषडङ्गतिलादि द्रव्यग्राहिणि पतितब्राह्मणे ॥ यथा । लोभीविप्रश्चशूद्राणामग्रेदानं गृहीतवान् । ग्रहणेमृतदानानामग्रदानी वभूवसइतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

अग्रपर्णी । स्त्री । गौडभाषायामाल्कुशीतिप्रसिद्धौषधौ । अजलोमाख्यवृक्षे ॥

अग्रमांसम् । न । हृदयान्तर्गतमांसभेदे । वुक्कायाम् ॥ अग्रं मुख्यंमांसम् ॥ उदरमध्यवर्त्तिमांसवर्धनरूपरोगविशेषे ॥

अग्रयाणम् । न । प्रथमे ॥ नासीरे । सेनाविशेषे ॥

अग्रयायी । त्रि । अग्रेसरे ॥

अग्रलोहिता । स्त्री । चिल्लीशाके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अग्रसन्धानी । स्त्री । यमपञ्जिकायाम् । जीवानांशुभाशुभकर्मलिखितयमस्यपुस्तके ॥

अग्रसरः । त्रि । अग्रगामिनि ॥ अग्रेसरति । वाहुलकाट्टः ॥ पुरोगाग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिटोवा ॥

अग्रहः । पुं । वानप्रस्थे ॥

अग्रहायणः । पुं । मार्गमासे । मार्गशीर्षे ॥

अग्रायणीयम् । न । वादस्यभेदे ॥

अग्राह्यः । त्रि । परमेश्वरे ॥ इन्द्रियाऽविषये ॥ नग्राह्यः ॥ गृहणायोग्ये ॥ यथा । अग्राह्यं शिवनैवेद्यंपत्रं पुष्पंफलंजलम् । सालग्रामशिलास्पर्शात्सर्वंयातिपवित्रतामिति ॥

अग्रिमः । त्रि । ज्येष्ठे ॥ उत्तमे ॥ अग्रेजातः । तत्रभवोवा । अग्रादिपश्चाड्डिमच् ॥

अग्रिमा । स्त्री । लवनीफले । लोना इतिगौडप्रसिद्धेफलवृक्षे ॥

अग्रियः । पुं । ज्येष्ठसोदरे ॥ चि । प्रधाने ॥ इत्यमरः ॥ अग्रेभवः । घः ॥

अग्रीयः । चि । अग्रियार्थे ॥ अग्रेभवः । छप्रत्ययः ॥

अग्रे । । । प्रधाने ॥ विभक्तिप्रतिरूपकोनिपातः ॥

अग्रेगूः । पुं । अग्रगे ॥ अग्रेगच्छति । गम्लृगतौ । क्विप् । ऊङ्चगमादीनामित्यूङ् । अनुनासिकलोपश्च । अग्रेग्वौ अग्रेग्वः इत्यादिबोध्यम् ॥

अग्रेदिधिषूः । पुं । पुनर्भूभर्त्तरि । प्रधानपुनर्भूभार्ये ॥ अग्रेप्रधानंदिधिषूर्यस्य । अग्रेइतिविभक्तिप्रतिरूपकोनिपातः । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नकप् ॥

ग्रेदिधिषूः । स्त्री । ज्येष्ठायांसोदरभगिन्यामनूढायां याकनिष्ठा विवाहेन दीयतेतस्याम् ॥ उक्तञ्चलोकाच्छिया । ज्येष्ठायांयद्यनूढायां कन्यायामुह्यतेऽनुजा । साचाग्रेदिधिषूर्ज्ञेयापूर्वा तुदिधिषुःस्मृतेति ॥

अग्रेवणम् । न । वनस्याग्रभागे ॥ वनस्याग्रे । राजदन्तादिषु निपातनात्सप्तम्याअलुक् । वनंपुरगेतिणत्वम् ॥

अग्रेसरः । चि । अग्रगे । पुरोगमे ॥ अग्रमग्रेणाग्रेवासरति । सृगतौ । पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिटः अग्रेइति एदन्तत्वंनिपातनात् ॥

अग्रेसरिकः । चि । अग्रगामिनि ॥

अग्र्यः । चि । अग्रिमे । प्रधाने ॥ पुं । ज्येष्ठभ्रातरि ॥ प्रतिष्ठिते ॥ अग्रेभवः । अग्राद्यत् ॥ अग्रेसाधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥ अग्रइववा । शाखादिभ्योयः ॥

अघम् । न । व्यसने ॥ दुःखे ॥ दुरिते । पापे ॥ अपराधे ॥ चि । तद्वति ॥ पापाचरणे ॥ अंघतेगच्छतिदानादिना । अघिगतौ । पचाद्यच् । आगमशास्त्रस्याऽनित्यत्वान्ननुम् ॥ अङ्घ्यतेऽनेनवा ॥ अघंविद्यते ऽस्यअर्श आद्यच् ॥

अघमर्षणम् । चि । पापनाशिमन्त्रविशेषे । सर्वैनसामपध्वंसिनिजप्ये ॥ अघंमर्षति । मृषुसहने । सहनमभिभवः । यद्वा । मृष्यति । ल्युट् । स्त्रियांटित्वान्ङीप् ॥

अघमारः । पुं । यमे ॥ अघेनपापविशेषेणअत्युग्रेण अकाले मारयतिइति अघमारः अजन्तः ॥

अघायुः । चि । पापजीवने ॥

अघोरः । पुं । गिरिशे ॥ चि । अभयानके ॥

अघोरा । स्त्री । भाद्रकृष्णचतुर्दश्याम् ॥

यथा । भाद्रमास्यसितेपक्षेअघोराख्याचतुर्दशी । तस्यामाराधितः स्थाणुर्नयेच्छिवपुरंध्रुवमितिस्मृतिः ॥

अघोः । । । सम्बोधने ॥

अघ्न्यः । पुं । प्रजापतौ ॥ अघ्न्यादित्वात्हन्तेर्यक्अडागमउपधालोपश्च ॥ हन्तुमशक्यो ऽघ्न्यःपर्वतइतिवेदभाष्यम् ॥

अघ्न्या । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ नहन्यतेनहन्ति वादातारम् । अघ्न्यादयश्चेतिसाधुः ॥

अङ्कः । पुं । रूपकभेदे ॥ चिन्हे ॥ आजौ ॥ भूषणे ॥ कुचभूषायाम् ॥ रूपके ॥ अंशे ॥ अन्तिके ॥ उत्सङ्गे ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ अगे ॥ कटिप्रदेशे ॥ नाटकादिपरिच्छेदे ॥ एकादिरेखायाम् ॥ अपराधे ॥ नवसु ॥ नवमाङ्के ॥ अङ्कयतेऽनेन । अकिलक्षणे । हलश्चेतिघञ् ॥

अङ्कतिः । पुं । अग्निहोत्रिणि ॥ वन्हौ ॥ वेधसि ॥ वायौ ॥ अञ्चति । अञ्चुगतौ । अञ्चेःकेवेत्त्यतिःकश्चान्तादेशः ॥

अङ्कनम् । न । संख्यासंस्थाने ॥ चिह्नयुक्तीकरणे । आंकनाइतिख्याते ॥

अङ्कपालिका । स्त्री । आश्लेषे । आलिङ्गने ॥

अङ्कपाली । स्त्री । परीरम्भे ॥ धात्र्याम् ॥ वेदिकायाम् ॥ इतिमेदिनी ॥ कोटयामितिहेमचन्द्रः ॥

अङ्कलोड्यः । पुं । चिञ्चोटके । चेचकोइतिगौडभाषाप्रसिद्धे ॥

अङ्कः । न । चिन्हे ॥ शरीरे ॥ अञ्चति । अञ्चुगतिपूजनयोः । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यःकुश्चेत्त्यसुन् कवर्गश्चान्तादेशः । अङ्कसी । अङ्कांसि ॥

अङ्कितः । त्रि । चिन्हिते । लाञ्छिते ॥ इतिव्याडिः ॥

अङ्किनी । स्त्री । अङ्कानांसमूहे ॥ खलादित्वादिनिः ॥

अङ्की । स्त्री । मृदङ्गभेदे । अङ्क्ये ॥

अङ्कुरः । पुं । रुधिरे ॥ लोम्नि ॥ सलिले ॥ अभिनवोद्भिदि ॥ अङ्कयते । अकिलक्षणे । मन्दिवाशिमथीत्युरच् ॥

अङ्कुरितः । त्रि । उदयति ॥

अङ्कुशः । पुं । न । सृण्याम् ॥ वाधायाम् । अङ्क्यतेऽनेन । अकि । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशेति निपातनादुशच् ॥

अङ्कुशदुर्दुरः । पुं । गम्भीरवेदिनि ॥

अङ्कुशी । स्त्री । फलाद्याहृतिसाधने ॥ वौद्धमातरि । जिनानांचतुर्विंशतिशासनदेव्यन्तर्गतदेवी विशेषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अङ्कूर:। पुं। अङ्कुरे। अभिनवोद्भिदि॥ अंक्यते। अकिलच्चणे। खर्ज्जूरादित्वादूर:॥

अङ्कोट:। पुं। निकोचके। अङ्कोले। टेराइतिख्यातवृच्चे॥ अङ्कोटक:कटुस्तीच्ण:स्निग्धोष्णस्तुवरोलघु:। रेचन:कृमिशूलामशोथग्रहविषापह:॥ विसर्पं कफपित्तास्त्रमूषकस्यविषापह:। तत्फलंशीतलंस्वादुश्लेष्मघ्नंवृंहणंगुरु॥ वल्यंविरेचनंवातपित्तदाहच्चयास्त्रजित्॥ अङ्क्यते। अकिलच्चणे। वाहुलकादोट:॥

अङ्कोठ:। पुं। अङ्कोटे। टेराइतिख्यातवृच्चे। आकोडइतिगौडभाषाप्रसिद्धे॥ अङ्क्यतेवाहुलकादोठ:॥

अङ्कोष:। पुं। अङ्कोटवृच्चे॥

अङ्कोलिका। स्त्री। आलिङ्गने॥ इतिशब्दमाला॥

अङ्कोल्लसार:। पुं।। स्थावरविषप्रभेदेद्रुमान्तरे॥ इतिहेमचन्द्र:॥

अङ्क्य:। पुं। मृदङ्गभेदे॥ यथा। सार्द्धतालत्रयायाम श्चतुर्दशाङ्गुलानन:। हरीतक्याकृतिर्य:स्यादङ्क्योङ्कसहिवाद्यतेइतिभरत:॥ अपिच। हरीतक्याकृतिस्त्वंक्योयवमध्यस्तथोर्द्धक:। आलिङ्ग्यश्चैव गोपुच्छोमध्यदच्चिणवामगा:॥

अङ्ग। ा। सम्बोधने॥ अङ्गति। अगिगतौ। पचाद्यच्। हर्षे॥सङ्गमे॥ असूयायाम्॥ पुनरर्थे॥ अङ्गनम्। घञ्। मूर्खोपिनावमन्तव्य:किमङ्गविद्वान्॥

अङ्गम्। न। काये। गात्रे॥ अवयवे। प्रतीके॥ उपाये॥ श्रुते:शिच्चादिषट्सु॥ यथा। शिच्चाकल्पोव्याकरणंनिरुक्तंछंदएवच। ज्योतिषञ्चषडङ्गानिकथितानिमनीषिभि:॥ मनसि॥ यथा। हिरण्यगर्भाङ्गभुवंमुनिंहरिरितिमाघ:॥ क्लीवैकत्वेतुअप्रधाने॥ तल्लच्चणंयथा। तदीयप्रधानफलजनकव्यापारजनकत्वेसतितदीयप्रधानफलाजनकत्वमङ्गत्वम्॥पुंभूम्नि।नीवृति॥ यथा। वैद्यनाथंसमारभ्यभुवनेशान्तगंशिवे। तावदङ्गाभिधोदेशोयात्रायांनहिदुष्यतीति॥ अङ्गा:च्चत्रियविशेषा:तेषांनिवासोजनपद:अङ्गा:। तस्यनिवासइत्यणोजनपदेलुप्लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने। त्रि। अङ्गवति॥ अन्तिके॥ अङ्ग्यते ज्ञायतेऽनेन। अगिगतौ। घञ्॥ अङ्गति। अञ्चा॥ सम्पादके॥ षट्सु॥ लग्ने॥

अङ्गग्रह:। पुं। गात्रवेदनायाम्॥ इतिवैद्यकम्॥

अङ्गज:। पुं। अनङ्गे॥ केशे॥ पुत्रे॥ गदे॥ न। रुधिरे॥ मले॥ अङ्गात

अङ्गेभ्योवा जातः । जनी । डः ॥ कन्यायामङ्गजामता ॥ चि । कायजे ॥

अङ्गणम् । न । अङ्गने ॥ पृषोदरादित्वा साख्वम् ॥ अङ्गत्यच । अगि । ल्युट् । अनादेशस्यवाहुलकात्साख्वमित्येके ॥

अङ्गतिः । पुं । अग्निहोत्रिणि ॥ वह्नौ वेधसि ॥ विष्णौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अङ्गदः । पुं । वालिवानरपुत्रे ॥ न । केयूरे ॥ चि । अङ्गदातरि ॥ अङ्गंदयते दायति द्यतिवा । देङरक्षणे दैप् शोधने दो अवखण्डनेवा । आतोनुपेतिकः ॥

अङ्गदा । स्त्री । याम्यदिग्दन्तिहस्तिन्याम् ॥

अङ्गनम् । न । प्राङ्गणे ॥ याने ॥ अङ्ग त्यच । अगिगतौ । करणेत्यधिकरणेल्युट् ॥

अङ्गना । स्त्री । कामिन्याम् ॥ प्रशस्तान्यङ्गान्यस्याः । अङ्गात्कल्याणइतिनः ॥ सार्वभौमस्योत्तरदिग्गजस्ययोषिति ॥ अङ्गति । अगिगतौ । युच् ॥

अङ्गनाप्रियः । पुं । अशोकपादपे ॥

अङ्गपः । पुं । लग्नेशे ॥

अङ्गपालिः । पुं । आलिङ्गने ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अङ्गभूः । पुं । पुत्रे ॥ स्मरे ॥

अङ्गमर्द्दः । पुं । अङ्गसंवाहके । नापितादौ ॥

अङ्गमर्द्दकः । पुं । अङ्गमर्द्दे । अङ्गमर्द्दिनि ॥

अङ्गमेजयत्वम् । न । अङ्गकम्पने ॥ आसनस्थैर्य्यविघाते ॥ सर्वाङ्गाणांवेपथौ । आसनमनसोःस्थैर्य्यस्यबाधके ॥

अङ्गरक्तः । पुं । गुण्डारोचन्याम् । पिकाचेटचे ॥ चि । रञ्जिते ॥

अङ्गरक्षणी । स्त्री । आयस्याम् । जालिकायाम् । लोहकासंज्ञावाइतिभाषाप्रसिद्धायाम् ॥

अङ्गरागः । पुं । चन्दनाद्यैरङ्गलेपे । विलेपने ॥ अङ्गेषुरागः ॥

अङ्गराट् । पुं । अङ्गदेशाधिपे । कर्णे ॥

अङ्गलक्ष्मीः । स्त्री । देहकान्तौ ॥

अङ्गलोद्यः । पुं । चिञ्चोटतृणे ॥

अङ्गवः । पुं । शुष्कफले । वाने ॥

अङ्गविकृतिः । पुं । अपस्माररोगे ॥ अङ्गविकारे ॥

अङ्गविक्षेपः । पुं । अङ्गुल्याद्यङ्गचालनरूपेनृत्ये । अङ्गविक्षेपणे । अङ्गहारे ॥ अङ्गानांविक्षेपोयच ॥

अङ्गवैकृतम् । न । अङ्गविकारे । इङ्गिते ॥

अङ्गः । न । पक्षिणि ॥ अज्यते । अञ्जू व्यक्त्यादौ । अन्यञ्जियुजिभृजिभ्यः

कुश्चेत्यसुन्। कवर्गश्चान्तादेशः। अङ्गसी अङ्गांसि॥

अङ्गसंस्कारः। पुं। परिकर्म्मणि। शरीरशोभाजनककर्मणिस्नानादौ॥ अङ्गं संस्क्रियतेऽनेन। सम्पूर्वात्करोतेर्घञ्॥

अङ्गहारः। पुं। अङ्गविक्षेपे। अङ्गुल्यादिविन्यासभिदि। अङ्गानांस्थानात् स्थानान्तरेनयने॥ अङ्गस्यहरणम्। हृञ् हरणे। घञ्॥

अङ्गहारिः। पुं। अङ्गहारे॥ इतिभरतधृतोहड्डचन्द्रः॥

अङ्गहीनः। त्रि। व्यङ्गे। काणादौ॥ अङ्गेन अङ्गाभ्यां अङ्गैर्वा हीनः॥

अङ्गारः। पुं। महीसुते॥ हितावल्याम्॥ पुं। न। अलाते। निर्धूमाग्निपिण्डे॥ अङ्गति। अगिगतौ। अङ्गिमदिमन्दिभ्यआरन्॥ अङ्गमियर्त्तिवा। ऋगतौ। कर्मण्यण्॥

अङ्गारकः। पुं। कुजे। भौमे॥ अङ्गानिइयर्त्तिपीनत्वात्। ऋगतौ॥ कर्मण्यण्। संज्ञायांकन्॥यद्वा। अङ्गारइवरक्तवर्णत्वात्। इवेप्रतिकृताविति कन्॥ उल्मुकाग्रे॥ कुरुण्टके॥ भृङ्गराजे॥

अङ्गारकतैलम्। न। स्वनामख्यातपक्वतैलविशेषे॥ तस्यपाकप्रकारो यथा। मूर्वालाचाहरिद्रेद्वे मञ्जिष्ठासेन्द्रवारुणी। बृहतीसैन्धवंकुष्ठं रास्नामांसीशतावरी॥ आरनालाढकेनैवतैलप्रस्थंविपाचयेत्। तैलमङ्गारकंनाम सर्वज्वरविमोचणमितिसुखबोधः॥

अङ्गारकमणिः। पुं। प्रवाले॥ इति राजनिर्घण्टः॥

अङ्गारकर्कटी। स्त्री। अँगाकडीवाटी लिट्टी इत्यादि प्रसिद्धिंगतायाम्॥ यथा। शुष्कगोधूमचूर्णन्तुसाम्बुगाढं विमर्दयेत्। विधायवटकाकारंनिर्धूमेप्यग्नैःपचेत्॥ अङ्गारकर्कटीह्यपाचंहणीशुक्रलालघुः। दीपनीकफकृद्बल्यापीनसश्वासकासजित्॥

अङ्गारकुष्ठकः। पुं। हितावल्याम्। कुष्ठे॥

अङ्गारधानिका। स्त्री। हसन्त्याम्॥ स्वार्थेकन्॥

अङ्गारधानी। स्त्री। अङ्गारधारिण्याम्। हसन्त्याम्॥ अङ्गाराधीयन्तेऽस्याम्। डुधाञ् धारणपोषणयोः। ल्युट्। ङीप्॥

अङ्गारधारिणी। स्त्री। अङ्गारधान्याम्। अङ्गाराणांधारिणी॥

अङ्गारपरिपाचितम्। न। शूलादिना पक्वमांसे॥ अङ्गारेषुपरितःपाचितम्॥ त्रि। अङ्गारपक्वे॥

अङ्गारपर्णः । पुं । चित्ररथाख्येगंधर्वे ॥ इतिमहाभारतम् ॥

अङ्गारपुष्पः । पुं । जीवपुत्रद्रुमे ॥ इति रत्नमाला ॥

अङ्गारमञ्जरी । स्त्री । } करञ्जभेदे ॥
अङ्गारमञ्जी । स्त्री । }

अङ्गारवल्लरी । स्त्री । करञ्जभेदे ॥ अङ्गारवर्णपर्णावल्लरी ॥ भार्ग्याम् ॥ गुञ्जायाम् ॥

अङ्गारवल्ली । स्त्री ॥ महाकरञ्जे ॥ भार्ग्याम् ॥ अङ्गारवत्वल्लीअस्याः । समासान्तविधेरनित्यत्वात् । नकप् ॥

अङ्गारशकटी । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ अङ्गाराणांशकटी ॥

अङ्गारिः । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ इतिजटाधरः ॥

अङ्गारिका । स्त्री । इक्षुकाण्डे ॥ किंशुककोरके ॥ इतिमेदिनी ॥

अङ्गारिणी । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ भास्करत्यक्तदिशि ॥

अङ्गारितम् । त्रि । दग्धे ॥ अङ्गाराणि सञ्जातान्यस्य । तारकादित्वादितच् ॥ न । पलाशकलिकोद्गमे ॥

अङ्गारिता । स्त्री । हसन्त्याम् ॥ लतामात्रे ॥ नदीभेदे ॥

अङ्गार्य्या । स्त्री । अङ्गाराणांसमूहे ॥ पाशादिभ्योयः ॥

अङ्गावबद्धम् । न । अङ्गाश्रितोपासने ॥ अङ्गे अङ्गेषुवाअवबद्धम् ॥ त्रि । अङ्गबद्धे ॥

अङ्गिका । स्त्री । कञ्चुके । आँगी इति भाषाप्रसिद्धे ॥

अङ्गी । त्रि । प्रधाने । मुख्ये ॥ अवयविनि ॥

अङ्गिराः । पुं । मुनिभेदे ॥ बृहस्पतौ ॥ अङ्गिरआङ्गिरसयोरभेदोपचारात् ॥ प्रभवादिषुषष्ठे वर्षे ॥ यथा । निरातङ्कं जगत्सर्वंधनयौवनगर्वितम् । अङ्गिरसिप्रजाःसर्वानित्योत्साहावराननेइति ॥ अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गिरादइति अङ्गतेरसिरिडागमश्चनिपातितः ॥

अङ्गीकारः । पुं । अभ्युपगमे ॥ अङ्गीकरणम् । अङ्गीतिच्व्यन्तम् । तत्पूर्वात्कृञोभावेघञ् ॥

अङ्गीकृतम् । त्रि । स्वीकृते । ऊरीकृते ॥ यथा । आयातयातेनभवाम्बुराशौजातोमहानेवममप्रयासः । सोच्छायनाथस्य पदप्रसादादङ्गीकृतः सम्प्रतिकौलमार्गइति ॥ अनङ्गमङ्गमकारि ॥

अङ्गुः । पुं । अङ्गे ॥

अङ्गुरिः । स्त्री । अङ्गुल्याम् ॥

अङ्गुरी । स्त्री । अङ्गुल्याम् । पाणिपादाङ्गुल्याम् ॥

अङ्गुलि

अङ्गुरीयः । पुं । न । } अङ्गुलिभूषणे ॥
अङ्गुरीयकः । पुं । न । }

अङ्गुलः । पुं । अङ्गुष्ठे ॥ अवमाने ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ न । अष्टसंख्ययवोदरमाने ॥ अष्टभिस्तैर्भवेज्ज्येष्ठं मध्यमं सप्तभिर्यवैः । कन्यसं षड्भिरुद्दिष्टमङ्गुलं मुनिसत्तम ॥ मानं तु पार्श्वेन । षड्यवाः पार्श्वसम्मिता इति कात्यायनदर्शनात् ॥ अङ्गति । अगि गतौ । बाहुलकादुलः ॥

अङ्गुलिः । स्त्री । करशाखायाम् ॥ गजस्य कर्णिकायाम् । हस्तिशुण्डाग्रभागे ॥ अङ्गति । अगि गतौ । ऋतन्यञ्जीत्यङ्गेरुलिः ॥ यद्वा । अङ्गुपाणिपादभवमवयवं लाति । बाहुलकात् डिः ॥

अङ्गुलितोरणम् । न । अर्द्धचन्द्रे । मलेहस्ताधाने ॥ चन्दनादिद्वारा ललाटे कृतेऽर्द्धचन्द्रे ॥ इतिहारावली ॥

अङ्गुलित्रः । पुं । अङ्गुलिकवचे ॥ अङ्गुलीस्त्रायते । त्रैङ् पालने । कप्रत्ययः ॥

अङ्गुलिमुद्रा । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषणे ॥ अङ्गुल्यामुद्राति । आतइतिकः ॥ मोदते वा । मुद हर्षे । स्फायितञ्चीति रक् वा । अङ्गुल्याः मुद्रा ॥

अङ्गुलिमुद्रिका । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषायाम् ॥ अङ्गुलिमुद्रैव । स्वार्थे कन् ॥

अङ्गुष्ठ

अङ्गुलिमोटनम् । न । अङ्गुलिध्वनौ । स्वच्छब्याम् ॥ इतिहारावली ॥

अङ्गुलिसन्देशः । पुं । अङ्गुलिशब्दे । अङ्गुलिमोटने ॥ इतिहारावली ॥

अङ्गुली । स्त्री । करशाखायाम् ॥ सा क्रमेण पञ्चधा । यथा । अङ्गुष्ठस्तर्जनी मध्यानामिका च कनिष्ठिकेति ॥ गजकर्णिकायाम् । हस्तिशुण्डाग्रे ॥ वह्वादिषु इतः प्राण्यङ्गादिति पक्षे ङीष् ॥

अङ्गुलीकण्टकः । पुं । नखे ॥

अङ्गुलीमुद्रिका । स्त्री । साक्षराङ्गुलिभूषायाम् ॥

अङ्गुलीयम् । न । पुं । ऊर्मिकायाम् ॥ अङ्गुलौ भवम् । जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः ॥

अङ्गुलीयकम् । न । पुं । अङ्गुलीभूषणे । ऊर्मिकायाम् ॥ यथा । अयं मैथिल्यभिज्ञानं काकुत्स्थस्याङ्गुलीयक इति भट्टिः ॥ स्वार्थे कन् ॥

अङ्गुलीसम्भूतः । पुं । कररुहे । नखे ॥

अङ्गुष्ठः । पुं । अङ्गुलिभेदे । वृद्धाङ्गुलौ ॥ अङ्गौ पाणौ तिष्ठति । ष्ठा । सुपीतिकः । अम्बाम्बेति षत्वम् ॥

अङ्गुष्ठमात्रः । त्रि । अङ्गुष्ठपरिमाणे ॥ अङ्गुष्ठपरिमाणं हृदयपुण्डरीकं तच्छिद्रवर्त्यन्तःकरणोपाधिरङ्गुष्ठमात्रः । अङ्गुष्ठमात्रवंशपर्वमध्यवर्त्यम्बरवत् ॥

अङ्गूषः। पुं। नकुले॥ वाणे॥ इत्युणादिकोशः॥
अङ्घः। पुं। पातके। दुरिते॥ अङ्घ्यतेऽनेन। अघिगत्याक्षेपे। घञ्॥
अङ्घ्रिः। पुं। पादे॥ द्रुमूले॥ अंहति। अनेनवा। अंहिगतौ। वंक्र्यादयश्चेतिसाधुः॥
अङ्घ्रिनामकः। पुं। वृक्षमूले॥ इत्यमरः॥
अङ्घ्रिनाम। न। वृक्षमूले॥ अङ्घ्रेर्नामनामयस्य॥ इतिहेमचन्द्रः॥
अङ्घ्रिपः। पुं। द्रुमे॥ अघ्रिभिःपिबति। पापाने। सुपीतियोगविभागात्कः॥
अङ्घ्रिपर्णिका। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। पिठवनीतिख्यातायाम्॥ अङ्घ्रेरारभ्यपर्णान्यस्याः। ङीष्। स्वार्थेकन्॥
अङ्घ्रिपर्णी। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्॥
अङ्घ्रिवल्लिः। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्॥ अङ्घ्रेरारभ्यवल्लिरस्याः॥
अङ्घ्रिवल्लिका। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्। चाकुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम्॥
अङ्घ्रिवल्ली। स्त्री। पृश्निपर्ण्याम्॥
अङ्घ्रिस्कन्धः। पुं। गुल्फे॥
अचक्षुः। त्रि। मन्दचक्षुषि॥ नेत्रहीने। अन्धे॥ नचक्षुर्यस्य॥
अचण्डी। स्त्री। सुकरायाम्॥ अकोपनस्त्रियाम्॥ नचण्डी॥
अचरः। पुं। स्थावरे॥ चरति। चरतेरच्। नचरः॥ त्रि। स्थिरे॥
अचरमम्। त्रि। प्रधाने। श्रेष्ठे॥
अचलः। पुं। शैले॥ कीले॥ शिवे॥ त्रि। अकम्पे। स्थिरे॥ अविकारिणि। कूटस्थे॥ नस्वरूपान्नसामर्थ्यान्नच ज्ञानादिकाद्गुणात्। चलनंविद्यते यस्येत्यचलः कीर्त्तितोच्युतः॥ सुषुप्तिमूर्च्छास्तब्धीभावादिरूपलयलक्षणचलनरहिते॥ दीर्घकालादरनैरन्तर्यसत्कारसेवनैर्विजातीयप्रत्ययादूषिते आत्मतत्वे। अवक्रिये॥ चलति। चलकम्पने। पचाद्यच्॥ नचलः॥
अचलकीला। स्त्री। भूमौ॥ इतिशब्दरत्नावली॥
अचलत्विट्। पुं। कोकिले॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥
अचलप्रतिष्ठः। त्रि। अनतिक्रान्तमर्यादे॥ पुं। समुद्रे॥ अचलानांमैनाकादीनांप्रतिष्ठायस्मिन्॥
अचलभ्राता। पुं। बौद्धगणाधिपविशेषे॥ सतुशेष जैनाचार्यस्यैकादशशिष्यान्तर्गत इतिहेमचन्द्रः॥
अचला। स्त्री। भुवि॥ नचलति। चलकम्पने। पचाद्यच्॥ यद्वा। अचला भूधराः सन्त्यस्याम्। अर्शआदिभ्योजि

न्यच् ॥

अचलाधिपः। पुं। हिमवति ॥ अचलानामधिपः ॥

अचापलम्। न। चापलाभावे ॥ नचापलम् ॥

अचिन्त्यः। त्रि। अयमीदृशइतिप्रपञ्चलक्षणत्वेनचिन्तयितुमशक्ये। मनसोऽविषये परब्रह्मणि ॥ चिन्त्योनुमेयस्तद्भिलक्षणे। शब्दवृत्तेरिवमनोवृत्तेरप्यविषये। इयत्तयापरिच्छेत्तुमयोग्ये। प्रमाणादिसाध्यत्वेनसर्वप्रमाणागोचरे ॥ नचिन्त्यः ॥ अचिन्त्याःखलुयेभावानतांस्तर्केणयोजयेत्। प्रकृतिभ्यःपरंयच्चतदचिन्त्यस्यलक्षणम् ॥

अचिन्त्यात्मा। पुं। सर्वभूतप्रणेतरि। परमेश्वरे ॥

अचिरद्युतिः। स्त्री। विद्युति ॥ अचिरंद्युतिर्यस्याःसा ॥

अचिरप्रभा। स्त्री। विद्युति ॥ अचिरंप्रभायस्याःसा ॥

अचिररोचिः। स्त्री। विद्युति ॥ अचिरंरोचिर्यस्याःसा ॥

अचिरा। स्त्री। अर्हतांमातृविशेषे ॥

अचिरांशुः। स्त्री। तडिति ॥ अचिरंअंशवोयस्याःसा ॥

अचिराङ्गलता। स्त्री। विद्युति ॥ अचिरमङ्गलतायस्याःसा ॥

अचिरात्। । अविलम्बे। शीघ्रे ॥

अचिराभा। स्त्री। सौदामिन्याम् ॥ अचिरमाभायस्याःसा ॥

अचेतनम्। त्रि। व्यक्ते ॥ प्रधाने ॥ जडे ॥ सर्वएवप्रधानबुद्ध्यादयोऽचेतनाः नतुवैशेषिकवच्चैतन्यंबुद्धेः। नचेतनम् ॥ सेन्द्रियंचेतनंद्रव्यंनिरिन्द्रियमचेतनमितिचरकः ॥

अचेताः। त्रि। विवेकशून्ये ॥ दुष्टचित्ते ॥ नास्तिचेतोयस्य ॥

अचैतन्यम्। न। चेतनाभावे। अज्ञाने ॥ यथा। अचैतन्यमिदंविश्वंचैतन्यंदेवमेवतत्। नजानन्त्यपिशास्त्रज्ञाभ्रमन्त्ये वहिकेवलमिति ॥ त्रि। तद्वति ॥

अच्छः। पुं। भल्लूके ॥ स्फटिके ॥ त्रि। निर्म्मले ॥ छोछेदने। नछ्यतिदृष्टिम्। सुपीतियोगविभागात्कः। नछाद्यतेवा। अन्येष्वपीतिडः ॥

अच्छटाभा। स्त्री। विद्युति ॥

अच्छभल्लः। पुं। भल्लूके ॥ अच्छमाभिमुख्येनभल्लते हिनस्ति। भल्लपरिभाषणहिंसादानेषु। पचाद्यच् ॥

अच्छम्। । आभिमुख्ये ॥

अच्छावाकः। पुं। ऋत्विग्विशेषे ॥

अच्छावाकीयम्। न। अच्छावाकस्यकर्मभावयोः ॥ होत्राभ्यश्छः ॥ छत्वि

शेषे ॥ अच्छावाक्शब्दोऽस्मिन्नस्ति । मतौछः सूक्तसाम्नोरितिछः ॥

अच्युतः । पुं । विष्णौ । अप्रच्युतसच्चिदानन्दस्वभावे । देशकालवस्तुषुच्युतिरहिते । सर्वदानिर्विकारे ॥ कृष्णे । वासुदेवे ॥ स्वरूपभूतसामर्थ्यात् नच्युतोनच्यवते नच्यविष्यतेयःसोऽच्युतः ॥ यस्मान्नच्युतपूर्वोहमच्युतस्तेन कर्मणेतिभगवतोवचनम् ॥ नास्तिच्युतंस्खलनंस्वपदाद्यस्य ॥ यद्वा । नञ्च्योतिष्ट । च्युङ्गतौ । भौवादिकः । गत्यर्थेतिक्तः ॥ द्वादशेसर्गे ॥ त्रि । स्थिरे ॥

अच्युतभावः । पुं । विष्णुभक्तौ ॥ अच्युतेभावः ॥

अच्युतमूर्त्तिः । पुं । विष्णौ ॥

अच्युताग्रजः । पुं । वलदेवे ॥ शक्रे ॥ अच्युतस्यअग्रजः । षष्ठीतत्पुरुषः ॥

अच्युतावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

अजः । पुं । हरे ॥ विष्णौ ॥ अजतिगच्छतिभक्तहृदयम् अजतिक्षिपतिशरानसुरान्प्रति । अजगतिक्षेपणयोः । अच् ॥ नहिजातोनजायेहंनजनिष्येकदाचन । क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानां तस्मादहमजःस्मृत इतिभारते ॥ वेधसि ॥ स्मरे ॥ आदिष्णोरजायत । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥ छागे ॥ अजति । अजगतौ । पचाद्यच् । अजाविभ्यामिति निर्देशात्नवीभावः ॥ मेषे ॥ मेषराशौ ॥ रघुराजपुत्रे ॥ जन्मादिविक्रियारहिते आत्मनि ॥ माक्षिकधातौ ॥ विधौ । सोमे ॥ त्रि । जन्मशून्ये । नजायते इतिव्युत्पत्त्याआद्यविकारशून्ये ॥ अवयवावयविविभागरहिते ॥ नजायते । जनीप्रादुर्भावे । अन्येष्वपीतिडः ॥ आत्विष्णोर्जायतेवा ॥

अजएकपात् । पुं । एतन्नामके देवविशेषे ॥

अजकर्णः । पुं । छागकर्णे ॥ सालतरोः प्रभेदे । मरिचपत्रे ॥ अजकर्णःकटुस्तिक्तःकषायोष्णोव्यपोहति । कफपाण्डुश्रुतिगदानमेहकुष्ठविषव्रणान् ॥

अजकर्णकः । पुं । सालवृक्षे ॥

अजकवम् । न । पुं । शिवधनुषि ॥ अजकौविष्णुब्रह्माणौ वाति । वागतिगन्धनयोः । सुपीति आतोनुपसर्गइतिवाकः ॥

अजकावः । पुं । न । पिनाके ॥ अजोविष्णुःको ब्रह्मातावववतीत्यजकावः ॥

अजगः । पुं । विष्णौ ॥

अजगन्धा । स्त्री । ववैरायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ अजस्येवगन्धोयस्याः । अजशब्दःस्वगन्धेलाक्षणिकः ॥

अजगन्धिका । स्त्री । वर्वरायाम् । वावुइ इतिख्याते शाकान्तरे ॥ अजस्येव गन्धोऽस्याः । अजशब्दः स्वगन्धेलाक्षणिकः ॥ उग्रगन्धायाम् ॥

अजगन्धिनी । स्त्री । अजशृङ्ग्याम् ॥

अजगरः । पुं । अहिभेदे । वाहसे ॥ गिरतीतिगरः । गॄनिगरणे । पचाद्यच् । अजस्यगरः ॥ अजोनित्यो गरोविषंयस्येतिवा ॥

अजगवम् । न । पिनाके । शिवचापे ॥ अजेनब्रह्मणा गम्यते प्राप्यते । गम्लृगतौ । अन्येष्वपिदृश्यतेइतिडः । अजंछागंगच्छतियत्नत्वेनप्रविशतीतिवा । अजगोविष्णुरस्तिशरत्वेनास्मिन् । गाण्ड्यजगात्संज्ञायामितिवः ॥

अजगावम् । न । ईशचापे । पिनाके ॥ इतिशब्दमाला ॥

अजजीवकः । पुं । अजाजीविनि । जावाले ॥ अजैर्जीविकायस्य ॥

अजटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

अजडा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥ कपिकच्छ्वां ॥

अजथ्या । स्त्री । स्वर्णयूथिकायाम् ॥ अजाय अजायैवा हिता । अजाविभ्यां थ्यन् । तसिलादिष्वितिपुंवद्भावः ॥

अजदण्डी । स्त्री । ब्रह्मदण्डीवृक्षे ॥

अजननिः । पुं । अनुत्पत्तौ ॥ आक्रोशने ॥ अजननम् । आक्रोशेनञ्यनिः ॥ यथा । तस्याजननिरेवास्तु ।

अजनयोनिः । पुं । ब्रह्मणि । चतुरानने ॥

अजनाभः । पुं । अस्मिन्वर्षे ॥ भरताधिकारात्भारतइतिव्यपदेशः पूर्वंतु अजनाभइति ॥

अजन्यम् । न । उत्पाते ॥ त्रि । नित्ये ॥ अजनेसाधु । तत्रसाधुरितियत् । नजन्यतेवा । जनेर्यक् । तकिशसिचतियतिजनिभ्योयद्वाच्य इतियद्वा ॥

अजपः । त्रि । असद्ध्येतरि ॥ जपाभाववति ॥ पुं । छागपालके ॥ यथा । ओषधीर्नामरूपाभ्यांजानतेह्यजपावने इतिचरकः ॥ अजम् अजान्वापाति । पारक्षणे । आतोनुपसर्गेइतिकः ॥

अजपा । स्त्री । सन्ध्यावन्दनहीनायाम् ॥ देवताभेदे ॥ गायत्रीविशेषे ॥ यथा । अजपानामगायत्रीजीवोजपतिनित्यशः । अजपांजपतोनित्यंपुनर्जन्मनविद्यते इति । अस्याविधानंदक्षिणामूर्त्तिसंहितायांस्पष्टम् ॥

अजपात् । पुं । पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

अजपादः । पुं । विष्णुपदे ॥

अजभक्षः । पुं । वर्वुरवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अजमीढः । पुं । युधिष्ठिरे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अजमोदा । स्त्री । उग्रगन्धायाम् ॥ यवान्याम् ॥ अजंमोदयति । मुदहर्षे । णयन्तः । कर्मण्यण् । अजादित्वाट्टाप् ॥ यद्वा । अजेनमोदते मोद्यतेवा । पचाद्यच् घञ्वा ॥ अजमोदाकटुस्तीक्ष्णादीपनीकफवातनुत् । उष्णाविदाहिनी हृद्यावृष्यावलकरी लघुः । नेत्रामयकृमिच्छर्द्दिसिध्मवस्तिरुजोहरेत् ॥

अजम्भः । पुं । भेके ॥ नसन्तिजम्भाःदन्ताः अस्य ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अजयः । पुं । पराजये ॥ राढदेशप्रसिद्धेनदविशेषे ॥

अजया । स्त्री । भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥

अजय्यम् । त्रि । जेतुमशक्ये ॥ नजय्यम् ॥

अजरः । त्रि । जरारहिते ॥ पुं । आत्मनि ॥ देवे ॥ नजीर्य्यते नविपरिणमते इत्यजर आत्मेत्यर्थः ॥

अजरा । स्त्री । जीर्णदारुणि ॥ गृहकन्यायाम् । घृतकुमारीतिप्रसिद्धायाम् ॥

अजर्य्यम् । न । सङ्गते । सौहृद्ये ॥ न जीर्य्यति । जृषवयोहानौ । नञ्पूर्वात् जीर्य्यतेः सङ्गतेविशेष्ये अजर्य्यंसङ्गतमितिकर्त्तरियन्निपात्यते ॥ तेन सङ्गतमार्य्येणरामाजर्य्यंकुरुद्रुतम् ॥ सङ्गतं युक्तम् ॥

अजलम्बनम् । न । स्रोतोञ्जने ॥

अजलोमा । पुं । शुयाशिम्बीतिगौडभाषाप्रसिद्धेवृक्षे । महाहृस्वायाम् ॥ । न । अजलोम्नि ॥

अजवल्ली । स्त्री । मेषशृङ्ग्याम् । विषाण्याम् ॥

अजवीथी । स्त्री । दक्षिणमार्गे नक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा । मूलाषाढोत्तराषाढा अजवीथ्य भिशब्दितेति ॥

अजशृङ्गी । स्त्री । विषाण्याम् । शृङ्ग्याम् । मेढासींगीतिख्यातायाम् ॥ अजःशृङ्गमस्याः । अजशब्दोऽजशृङ्गसदृशेलाक्षणिकः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

अजस्रम् । न । निरन्तरे । सन्तते ॥ कालत्रयावस्थायिनि ॥ नजस्यति । जसुमोक्षणे । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपोर इतिरः । क्रियाविशेषणत्वेस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वे तुवाच्यलिङ्गत्वम् ॥

अजस्रम् । I । नित्ये । सातत्ये ॥

अजहत्स्वार्था । स्त्री । उपादानलक्षणायाम् । अजहल्लक्षणायाम् । स्वीयार्थापरित्यागिन्यां लक्षणायाम् ॥ यथा । कुन्ताःप्रविशन्ति इत्यत्र कुन्तधारिणि पुरुषेलक्षणा ॥

अजहल्लक्षणा । स्त्री । अजहत्स्वार्थायाम् ॥ वाच्यार्थापरित्यागेनतत्सम्बन्धिनिवृत्तिरजहल्लक्षणेति । यथा । शोणोधावतीत्यत्रवाक्येशोणगुणगमनलक्षणस्य वाक्यार्थस्यविरुद्धत्वात्तदपरित्यागेनतदाश्रयाश्वादिलक्षणयातद्विरोधपरिहार सम्भवादजहल्लक्षणा । शोणपदेस्ववाच्यशोणगुणापरित्यागेन तदाधारलक्षणेत्यर्थः ॥

अजहल्लिङ्गः । पुं । स्वलिङ्गात्यागिनि ॥ विशेषणभूतोपि स्वलिङ्गात्यागीशब्दोऽजहल्लिङ्गइत्युच्यते ॥

अजहा । स्त्री । शूकशिंब्याम् । कपिकच्छाम् ॥

अजा । स्त्री । मायायाम् ॥ छागल्याम् ॥ अजति । अजगतौ । पचाद्यच् । अजाविभ्यामितिनिर्देशान्नवी । अजाद्यतष्टाप् ॥ नजायते इतिवा ॥

अजागरः । पुं । भृङ्गराजे ॥ त्रि । जागरणरहिते ॥

अजाजी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ श्वेतजीरके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ अजमजति । अजगतिक्षेपणयोः । कर्मण्यण् । ङीप् । वहुलंतणीतिवीन ॥

अजाजीवः । पुं । छागोपजीविनि । जाबाले ॥ अजाआजीवो जीविकाऽस्य ॥

अजातशत्रुः । पुं । युधिष्ठिराख्यपाण्डवे ॥ स्वयमविद्वेषणशीलत्वान्नजातशत्रुर्यस्य ॥

अजातिः । स्त्री । अनुत्पत्तौ ॥ हेतुफलयोः कार्यकारणभावानुपपत्तौ ॥ पूर्वापरापरिज्ञानमजातेःपरिदीपकम् । नियतेपौर्वापर्येनिर्द्धारितेजातिःसिद्ध्यतितदभावेतदसिद्धिरित्यर्थः॥त्रि । जन्मरहिते ॥ जातिर्जन्मतद्रहितः ॥ अविद्यमानाजातिरस्यवा ॥

अजादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

अजादुग्धम् । न । छागीदुग्धे ॥

अजानेयः । पुं । अश्वभेदे । उत्तमाश्वे ॥ त्रि । निर्भये ॥

अजान्त्री । स्त्री । नीलवृक्षायाम् । नीलावोनाइतिभाषा ॥ वृद्धदारके ॥

अजापालः । पुं । अजाजीवे ॥ अजां पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

अजाप्रिया । स्त्री । वदर्याम् ॥

अजिः । पुं । तेजसि ॥ अजति वीयते वा । अजगतिक्षेपणयोः । खनिकष्यजीत्यादिनाइप्रत्ययः ॥

अजितः । पुं । विष्णौ ॥ तीर्थकृज्जैनभेदे ॥ भावबुद्धे ॥ त्रि । अनिर्जिते ॥ नजीयतेस्म । जिअभिभवे । क्तः । नजितः ॥

अजितसम्भवः । पुं । मनोजे ॥ बुद्धभेदे ॥

अजितात्सम्भवोयस्य ॥ त्रि । आभ्यामन्यस्मिन् ॥

अजिनम् । न । चर्मणि ॥ त्रि । अवृद्धके ॥ अजति वीयतेवा ।अजगतौ । अजेरजचेति इनच् ॥

अजिनपत्रा । स्त्री । चर्मचटचाम् । जतुकायाम् ॥ अजिनमिवपत्रमस्याः ।

अजिनपत्री । स्त्री । जतुकायाम् ॥

अजिनयोनिः । पुं । हरिणे ॥ अजिनस्ययोनिः ॥ कदलीकन्दलीचीनश्चमूरुप्रियकावपि । समूरुश्चेतिहरिणा अमीअजिनयोनयः ॥

अजिरम् । न । प्राकाराद्बहिःक्रीडास्थाने । प्राङ्गणे ॥ वाते ॥ विषये । रूपादौ ॥ दर्दुरे ॥ तनौ ॥ अजन्त्यत्रानेनवा । अजगतौ । अजिरशिशिरेतिसाधु ॥ नजीर्यति । जॄषवयोहानौ । अजिरशिशिरेतिकिरच्ऋवर्णलोपश्चनिपात्यतइत्युक्तं दशपादीवृत्तौ ॥

अजिरा । स्त्री । चटचाम् ॥

अजिह्मः । त्रि । सरले । ऋजौ ॥ भिन्नोजिह्मात् ॥

अजिह्मगः । पुं । शरे ॥ जिह्मस्याभावः । अजिह्ममृजुगच्छति । गमॢगतौ । अन्येष्वपीतिडः । त्रि ।अवक्रगे ॥

अजिह्वः । पुं । भेके ॥ भिचौ ॥ यथा । इदमिष्टमिदंनेति योऽश्नन्नपिनसज्जते । हितंसत्यंमितंवक्तितमजिह्वंप्रचक्षते ॥ त्रि । जिह्वाशून्ये ॥ नविद्यतेजिह्वायस्य ॥

अजीकवः । पुं । अजगवे । पिनाके ॥

अजीगर्त्तः । पुं । शुनःशेफस्यपितरि । ऋषिविशेषे ॥

अजीर्णम् । न । अपाके । पक्वाशये । रोगभेदे ॥ नजीर्णम् ॥ अनात्मवन्तःपशुवद्भुञ्जतेये ऽप्रमाणतः । रोगानीकस्यतेमूलमजीर्णं प्राप्नुवन्तिहि ॥ अनात्मवन्तःअबुद्धिमन्तः। त्रि । जीर्णाभावविशिष्टे॥

अजीर्यन् । त्रि । वयोहानिमप्राप्नुवति ॥

अजीवः । त्रि । मृते ॥ अवसन्ने ॥ अनेकान्तवादिनां द्वितीयेपदार्थे । सचपुद्गलाकाशधर्माधर्मास्तिकायैश्चतुर्विधः ॥

अजीवनिः । स्त्री । शापोक्त्यजीवनाभावे ॥ जीवनाभावे ॥ शापे ॥ अजीवनिस्तवभूयात् ॥

अजैकपात् । पुं । रुद्रविशेषे ॥ पूर्वासांप्रोष्ठपदानांदैवते ॥

अजैकपादः । पुं । रुद्रविशेषे ॥

अज्जुका । स्त्री । नाट्योक्त्यागणिकायाम् ॥ अर्जति । अर्जअर्जने । सम्भि

कसइतिबाहुलकादुकनरस्यजः ॥

अज्झटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वितुन्नके ॥ अव्ययमाश्चर्ये । अत्‌आश्चर्यकारीझटःसंघातोऽस्याः ॥ अत्तिक्विप् । झटति । झटसंघाते । अच् । टाप् । अच्चासौझटाचवा ॥

अज्झलः । पुं । अङ्गारे । कोकिले । अंगाराइतिभाषायाम् इतिचिकाण्डशेषः ॥ न । फलके । चर्म्मणि । ढाल इति भाषायाम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अज्ञः । त्रि । जडे । श्रुतितात्पर्यानभिज्ञे ॥ अनधीतशास्त्रत्वेनात्मज्ञानशून्ये अविवेकिनि ॥ मूर्खे ॥ नजानाति । ज्ञाअवबोधने । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥

अज्ञातः । त्रि । अज्ञानेनावृते । अविदिते ॥ नज्ञातः ॥ यथा । अज्ञातकुलशीलस्यवासोदेयोनकस्यचित् । मार्जारस्यहिदोषेणहतोगृध्रोजरद्गवइति हितोपदेशः ॥

अज्ञानम् । न । अविद्यायाम् ॥ ज्ञानविरुद्धमज्ञानम् । ज्ञाननिवर्त्त्यत्वात् ॥ यथा । एकःशत्रुर्नद्वितीयोस्तिशत्रुरज्ञानतुल्यःपुरुषस्यराजन् । येनाविष्टःकुरुतेकार्यतेचघोराणिकर्म्माणिसुदारुणानीति ॥ विपरीतदर्शने ॥ यत्प्रसादादविद्यादिसिध्यतीवदिवानिशम् ।

तमप्यपह्नुतेऽविद्यानाज्ञानस्यास्तिदुष्करम् ॥ प्रपञ्चोपादाने । अविवेके । आवरणविक्षेपशक्तिमति । अनाद्यनिर्वाच्ये । अनृते । अनर्थव्रातमूले । आत्माश्रयविषये ॥ यथा । यस्याज्ञानंभ्रमस्तस्याभ्रान्तःसम्यक्चवेत्तिसः । जडंनविद्याद्वेद्यत्वान्नातोऽज्ञानंजडाश्रयमिति ॥ अविद्यामायादिशब्दवाच्येतमसि ॥ अमानित्वादिविपरीतं यन्मानित्वादिविंशतिसंख्याकं तस्मिन् ॥ कर्त्तव्याकर्त्तव्यादिविषयविवेकाभावे ॥ लक्षणन्तु । सदसद्भ्यामनिर्वचनीयं त्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधि अहमज्ञोमोहितइत्यनुभवात् भावत्वेनव्यपदेशरूपं यत्किञ्चिदितिवदन्ति ॥ तच्च । मूलकारणत्वात् सत्त्वरजस्तमोगुणानां साम्यावस्थारूपत्वाच्च मूलप्रकृतिःप्रलयावस्था अव्यक्तम् अव्याकृतम् महासुषुप्तिः कूटवन्निर्विकारेणतिष्ठतीति कूटस्थम् ज्ञानं विनानचरतीत्यचरमितिव्यपदिश्यते ॥ अविज्ञातं चाज्ञानमिति न्यायसूत्रम् । ५ । । ६० । भावेक्तः । चकारश्चपरिषदाविज्ञातस्येत्याद्यनुकर्षणार्थः । तथा च । परिषदाविज्ञातस्य वादिनात्रिरभिहितस्याप्यविज्ञानमित्यर्थः । इदञ्च किम्वदसि वुध्यतएवनेत्याद्या

विस्फुरणेनज्ञातुंशक्यते इत्यर्थः ॥ तमआदिपञ्चसु ॥ तमः१ । मोहः२ । महामोहः ३ । तामिस्रम् ४ । अन्धतामिस्रम् ५ । इति सृष्टिकाले ब्रह्मा प्रथमम् पञ्चप्रकारमज्ञानं ससर्ज इतिश्रीभागवतम् ॥

अज्ञानकार्य्यम् । न । स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चद्वये ॥ अज्ञानस्यकार्य्यम् ॥

अज्ञानजम् । त्रि । अज्ञानोपदाने । अज्ञानादावरणशक्तिरूपादुद्भूते ॥ अज्ञानाज्जातम् । जनी० । डः ॥

अज्ञानप्रभवः । पुं । अज्ञानात् स्वस्वरूपास्फुरणात् प्रभवतीति व्युत्पत्त्या समस्तप्रपञ्चे ॥ त्रि । अज्ञानादुत्पन्ने ॥

अज्ञानशक्तिः । स्त्री । आवरणशक्तिविक्षेपशक्त्योः ॥ अज्ञानस्यशक्तिः ॥

अज्ञानसम्भूतः । त्रि । अविवेकादुत्पन्ने ॥ अज्ञानात्सम्भूतः ॥

अज्ञानसम्मोहः । पुं । अज्ञाननिमित्तविपर्यये ॥ अज्ञानेनसम्मोहः ॥

अज्ञानी । त्रि । अविदुषि । अज्ञानविशिष्टे ॥ आतत्त्वबोधमज्ञानीवध्यतेनन्तजन्मभिः ॥

अज्ञेयः । त्रि । ज्ञानाविषये ॥

अञ्चतिः । पुं । मारुते ॥ अञ्चति । अञ्चु । अञ्चेः कोदेत्यतिः ॥

अञ्चलः । पुं । वस्त्रान्ते । आंचर इति आंचल इतिच भाषा प्रसिद्धे ॥

अञ्चितम् । त्रि । पूजिते ॥ शोभने ॥ अञ्च्यतेस्म । अञ्चुपूजायाम् । क्तः । अञ्चेः पूजायामितीट् । नाञ्चेःपूजायामितिनलोपाभावः ॥

अञ्जनम् । न । कज्जले ॥ अक्तौ ॥ सौवीरे ॥ रसाञ्जने ॥ मसौ ॥ पुं । दिङ्मतङ्गजे । अञ्जनवर्णेप्रतीचिदिग्गजे ॥ उपाधौ ॥ ज्येष्ठ्याम् ॥ अज्ञाने । आवरणे ॥ अज्यतेनयनमनेन । अञ्जूव्यक्त्यादौ । करणेल्युट् ॥ दिवानतुप्रयोक्तव्यं नेत्रयोस्तीक्ष्णमञ्जनम् । विरेकदुर्बलादृष्टिरादित्यं प्राप्यसीदति ॥

अञ्जनकेशी । स्त्री । हट्टविलासिनीनामगन्धद्रव्ये ॥ अञ्जनमिवकेशाअस्याः ॥

अञ्जना । स्त्री । वायुपत्न्याम् । हनुमन्मातरि ॥

अञ्जनाधिका । स्त्री । अञ्जनिकायाम् ॥

अञ्जनावती । स्त्री । सुप्रतीकाख्यदिग्गजभार्य्यायाम् ॥ अञ्जनवर्णत्वातञ्जनमस्त्यस्याः । मतौवह्वचइतिदीर्घः ॥

अञ्जनिका । स्त्री । ज्येष्ठीविशेषे । अञ्जनहारी इतिभाषाप्रसिद्धे । हालिन्याम् ॥ क्षुद्रमूषिकायाम् ॥

अञ्जनी । स्त्री । लेप्यनार्य्याम् चन्दनादिलेपनयोग्यायाम् ॥ कटुकावृ-

च्चे ॥ कालाञ्जनीवृत्ते ॥

अञ्जलिः । पुं । हस्तसम्पुटे । मिलितप्रह्व त्योः ॥ कुडवपरिमाणे ॥ अज्यतेऽने न । अञ्जूव्यक्त्यादौ । ऋतन्यञ्जीत्य ञ्जेरलिच् ॥

अञ्जलिकारिका । स्त्री । लज्जालुके । स मङ्गायाम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ त्रि । साञ्जलौ ॥ अञ्जलेःकारका ॥

अञ्जलिनी । स्त्री । लज्जालुके ॥

अञ्जसः । त्रि । प्राञ्जले । अवक्रे ॥

अञ्जसा । । । साक्षात् ॥ तत्त्वे ॥ शीघ्रे ॥ आर्जवे ॥ अनायासे ॥ अञ्जनम् । अ ञ्जूव्यक्त्यादौ । कृत्यल्युटोबहुलमि ति भावेपचाद्यच् । अञ्जंस्यति साय तिवा । षो अन्तकर्मणि षैक्षयेवा । पचाद्यच्क्विब्वा ॥

अञ्जसाकृतम् । त्रि । आर्जवेनकृते ॥ अ ञ्जसउपसङ्ख्यानादऽलुक् ॥

अञ्जिः । पुं । प्रेषणिके । प्रेरके ॥

अञ्जिष्ठः । पुं । भास्करे ॥ अनक्ति । अंजू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । ऋतन्य ञ्जीत्यादिनाअंजेरिष्ठच् ॥

अञ्जीरम् । न । ख्यातेवृक्षभेदे । अस्यगु णाः । शीतलत्वम् । स्वादुत्वम् । गुरुत्व म् । वायुपित्तरक्तक्रिमिशूलहृत्पीडाक फमुखवैरस्यनाशित्वम् । अग्निकारित्व ञ्चेतिराजनिर्घण्टराजवल्लभौ ॥ लघ्व

ञ्जीरमस्मादल्पगुणम् ॥

अट् । । । आश्चर्ये ॥

अटनम् । न । भ्रमणे ॥ अटगतौ । भा वेल्युट् ॥

अटनिः । स्त्री । चापाग्रभागे ॥ अटति गुणोच । अटगतौ । वाहुलकादनिः ॥

अटनी । स्त्री । चापाग्रभागे । धनुष्को ट्याम् ॥ कृदिकारादितिवाङीष् ॥

अटरूषः । पुं । वासके ॥ अटानगच्छतो रुषति । रुषहिंसायाम् । मूलविभु जादित्वात्कः ॥

अटरूषः । पुं । वासके ॥ अटैःरूष्यति । रूषभिभूषणे । इगुपधेतिकः ॥

अटविः । स्त्री । वने ॥ अटन्त्यत्र । अट गतौ । पद्यटिभ्यामविः ॥

अटवी । स्त्री । अरण्ये ॥ अटन्त्यत्र । अ टगतौ । पद्यटिभ्यामविः । कृदिका रादितिवाङीष् ॥

अटा । स्त्री । भ्रमणे । पर्यटने ॥ इति रत्नकोषोनीलकण्ठश्च ॥ अटनम् । अट० । भिदादिपाठादङ् ॥

अटाट्या । स्त्री । भ्रमणे । पर्यटने ॥ अ टनम् । अट० । परिचर्यापरिसर्यामृग या ऽटाट्यानामुपसंख्यानमित्यटतेःश यक्रियशब्दस्यद्वित्वम् पूर्वभागेयकार निवृत्तिर्दीर्घश्चनिपात्यते ॥

अट्टः । पुं । हर्म्यपृष्ठे परिनिकेते । चौ

मे ॥ अत्यर्थे ॥ हट्टे ॥ गृहान्तरे ॥ चतुष्के ॥ प्राकाराग्रस्थितरणगृहे ॥ न । ओदने ॥ अट्यते । अट्टअतिक्रमणे । कर्मणिघञ् । अट्टयतिवा । अच् ॥ शुष्के ॥

अट्टट्ट । । । उच्चैरर्थे ॥ अत्युच्चे ॥

अट्टनम् । न । चक्रफलास्त्रे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

अट्टहासः । पुं । महाहासे । अत्यर्थहासे ॥ हसिते ॥ अट्टश्चासौहासश्च ॥ शिवे ॥ सिद्धस्थानविशेषे ॥ अट्टहासेमहानन्दादेवीवर्त्तते ॥ अट्टहासेमहानन्दोमहानन्दामहेश्वरीत्यागमः ॥

अट्टहासकः । पुं । कुन्दपुष्पवृक्षे ॥

अट्टहासी । पुं । शिवे ॥ अट्टहासोऽस्यास्ति । इनिः ॥

अट्टालः । पुं । सौधोच्चगृहे । प्राकारादुपरितने उन्नतस्थाने ॥ यथा । भज्यमानपुरोद्यानप्राकाराट्टालगोपुरमिति श्रीभागवतम् ॥

अट्टालकः । पुं । सौधोच्चगृहे । उपरितनगृहे । चौमे । अट्टे । अट्टाइतिभाषायाम् ॥

अट्टालिका । स्त्री । सौधोच्चगृहे । अटारीइतिभाषाप्रसिद्धे । नृपागारे ॥ इति जटाधरः ॥

अट्टालिकाकारः । पुं । शूद्रागर्भेचित्रकारौरसजातजातिविशेषे । राजइतिभाषा ॥ यथा । कुलटायाञ्चशूद्रायांचित्रकारस्यवीर्यतः । वभूवाट्टालिकाकारः पतितोजारदोषत इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

अट्टिका । स्त्री । शाकादिवद्धमुष्टौ । अट्टी इतिभाषा ॥

अट्या । स्त्री । भ्रमणे । पर्यटने ॥ तीर्थचिकंवृथाट्याचकामजोदशकोगण इतिमनुः ॥

अडहुः । पुं । लकुचद्रुमे ॥

अणकः । चि । कुत्सिते । गर्ह्ये ॥ अणति । अणशब्दे । पचाद्यच् । कुत्सायांकन् ॥

अणव्यम् । न । व्रीहिभित्क्षेत्रे । आणवीने ॥ अणूनांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतियत् ॥

अणिः । स्त्री । पुं । अक्षाग्रकीलके । रथचक्राग्रस्थितकीले ॥ अश्रौ । सूच्याद्यग्रे ॥ सीम्नि ॥ अणति । अणशब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

अणिमा । पुं । ऐश्वर्यविशेषे ॥ सचअष्टविभूतिष्वेका । यतःअणुर्भवतिशिलामपिप्रविशति । यत्प्रभावात्देवाःसिद्धाश्चसूक्ष्मीभूयालक्षिताः सर्वचविचरन्ति ॥ अणोर्भावः । इमनिच् । टेरिति टिलोपः । इष्ठेमेयस्सु ॥

अणिष्ठः । चि । अणुतमे ॥

अणीयान्। त्रि। अतिसूक्ष्मे। अत्यल्पे। सूक्ष्मतरे। कनीयसि॥ अयमनयोरतिशयेनाणुः। अजादीगुणवचनादेवेतीयसुन्॥

अणुः। पुं। चीणाइतिख्याते व्रीहिविशेषे॥ लेशे॥ परमाणौ॥ पुरुषे। आत्मनि॥ सौक्ष्म्यातिशयशालित्वादणुः। पृथिव्याद्याकाशान्तानांभूतानांपूर्वंपूर्वं मपेक्ष्योत्तरोत्तरस्य सौक्ष्म्यातिशयान्मूलकारणस्य सर्वातिशायिसौक्ष्म्यवत्तयाअणुरिवाणुरितिसौक्ष्म्यगुणयोगाद्ब्रीणांनामात्मनोऽणुरिति॥ त्रि।सूक्ष्मे॥ अणति अण्यतेवा। अण शब्दे। अणश्चेत्युः॥ धान्येनित्युर्वा॥

अणुकः। त्रि। निपुणे॥ अल्पे॥ सूक्ष्मे॥ अणुप्रकारः। स्थूलादिभ्यः प्रकारवचनेकन्॥ यावादिषुअणुनिपुण इतिस्वार्थेकनवा॥

अणुभा। स्त्री। विद्युति॥

अणुमात्रिकः। पुं। पुर्य्यष्टकयुक्तेजीवे॥ अणवोमात्राः पुर्य्यष्टकरूपायस्यसोऽणुमात्रिकः॥

अणुरेवती। स्त्री। दन्तीवृक्षे॥

अण्डम्। न। मुष्के॥ पेशीकोशे। पक्ष्यादिप्रादुर्भावककोशे। अण्डाइति भाषाप्रसिद्धे॥ नातिस्निग्धानिवृष्याणिस्वादुपाकरसानिच। वातघ्नान्यति शुक्राणि गुरूण्यण्डानिपक्षिणाम्॥ वीर्य्ये॥ अमत्यस्मात्अमगत्यादिषु। अमन्ताड्डः॥ अमन्तिसंप्रयोगंयान्त्यनेनेतिवा॥

अण्डकः। पुं। मुष्के। अण्डकोशे॥ इति हेमचन्द्रः॥

अण्डकोटरपुष्पी। स्त्री। नीलरास्नायाम्। नीलवुन्हेतिख्यातायाम्॥

अण्डकोषः। पुं। वृषणे। मुष्के॥ अण्डयोःकोषः कुट्मलः॥

अण्डजः। पुं। सरटे॥ अहौ॥ खगे॥ झषे॥ अण्डजाःपक्षिणःसर्पानक्रामत्स्याश्चकच्छपाः। यानिचैवंप्रकाराणि स्थलजान्यौदकानिचे तिमनुः॥ अण्डआदौसम्भवतिततोजायतेस्म। जनीप्रादुर्भावे। पञ्चम्यामजाताविति डः। त्रि। अण्डजातमात्रे॥ अण्डे जातः।सप्तम्यांजनेर्डः॥

अण्डजा। स्त्री। मृगनाभौ॥ इतिविश्वमेदिनीहेमचन्द्राः॥

अण्डालुः। पुं। मत्स्ये॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

अण्डीरः। पुं। पुरुषे॥ शक्ते॥

अतटः। पुं। प्रपाते। शैलोच्चदेशे॥ नतटमच॥

अतद्गुणः। पुं। अलङ्कारविशेषे। यथा। तद्रूपाननुहारश्चेदस्यततस्यादत

द्गुणः। यदितुतदीयंवर्णसम्भवन्त्याम
पियोग्यतायामिदंन्यूनगुणं नगृह्णी
यात् तदाभवेदतद्गुणोनाम। उदाह
रणम्। धवलोऽसि जहवि सुन्दर त
हवितुए मज्झ रंजिअं हिअअम्। रा
अभरिएवि हिअए सुहअ णिहित्तो
णरत्तोसि॥ ※ ॥ अस्यसंस्कृतन्तु।
धवलोसि यद्यपिसुन्दर तथापित्वया
ममरञ्जितं हृदयम्। रागभरितेपि
हृदये सुभगनिहितोनरक्तोसीति॥
धवलोनिर्मल: श्वेतश्च रागोलौहि
त्यमनुरागश्च। धवलपदस्य वृषभ
परत्वमपिकेचिदाहुः। अत्रोत्तरार्द्धे
अप्रस्तुतेननायकेननिवेदनीयवृत्ता
न्तयाप्रकृतस्यहृदयस्यगुणाननुहरणा
दतद्गुणोऽलङ्कारः॥ ※ ॥ अत्रातिरक्ते
नापिमनसासंयुक्तो नरक्ततामुपगत
इत्यतद्गुणः॥ किञ्च। तदित्यप्रकृत
मस्येतिच प्रकृतमत्र निर्दिश्यते ते
नयद प्रकृतस्यरूपं प्रकृतेन कुतोपि
निमित्तान्नानुविधीयते सोऽतद्गुणइ
त्यपिप्रतिपत्तव्यम्। यथा। गाङ्गम
म्बुसितमम्बुयामुनं कज्जलाभमुभय
त्रमज्जतः। राजहंसतवसैवशुभ्रता
चीयतेनचनचाप चीयते॥

अतद्व्यावृत्तिः। स्त्री। प्रपञ्चनिरसने॥
तच्छब्देनब्रह्मोच्यते। अतच्छब्देनतद

तिरिक्तमज्ञानादि। नतत् अतत्।
तस्यातदः प्रपञ्चस्य व्यावृत्तिः निरस
नमित्यर्थात्॥

अतन्द्रितः। त्रि। अनलसे। नतन्द्रि
तः॥

अतर्कितः। त्रि। अविचारिते॥

अतर्क्यः। पुं। स्वबुध्यभ्यूहेनकेवलेनत
र्केणतर्कितुमशक्येपरमात्मनि॥ स्व
बुध्यभ्यूहेनकेवलेनतर्केणतर्क्यमाणे
ऽणुपरिमाणेकेनचित्स्थापितेआत्म
नि। ततोऽणुतरमन्योऽभ्यूहति। ततो
प्यन्योऽणुतममिति। नहितर्कस्यनि
ष्ठाक्वचिद्विद्यते॥ त्रि। तर्कितुमशक्ये॥

अतलम्। न। पातालभेदे॥ त्रि। उ
परि॥

अतलस्पर्शम्। त्रि। अतिगम्भीरे। अगा
धे इत्यमरः॥ ॥ तलस्याधोभागस्य
स्पर्शः। नास्तितलस्यस्पर्शोऽत्र॥

अतलस्पृक्। त्रि। अगाधे॥ इतिहेम
चन्द्रः॥

अतलादिः। पुं। अधोऽधोविद्यमाने
ष्वतलवितलसुतलरसातलतलातल
महातलपातालनामकेषुसप्तसु॥
अतलमादिर्यस्य वितलादिसमूहस्य
सोयमतलादिः॥

अतः। ा। हेतौ। कारणे॥ अपदेशे
॥ निर्देशे॥ एतस्मात्। तसिल्।

एतद्दान् ॥

अतसः । पुं । वायौ ॥ क्षौमे ॥ प्रहरणे ॥ आत्मनि ॥ अतति । अतसातत्यगमने । अत्यविचमितमिनमीत्यादिनाऽसच् ॥

अतसी । स्त्री । क्षुमायाम् । प्रसिद्धधान्ये ॥ यथा । अतसीमधुरातिक्ता स्निग्धापाके कटुर्गुरुः । उष्णा दृक्शुक्रवातघ्नी कफपित्तविनाशिनीति भावप्रकाशः ॥ । गौरादिः ॥

अतसीतैलम् । न । अतसीस्नेहे ॥ स्नेहे तैलच् । अतसीतैलमाग्नेयं स्निग्धोष्णं कफपित्तकृत् । कटुपाकमचक्षुष्यं बल्यं वातहरं गुरु ॥ मलकृद्रसतः स्वादुग्राहि त्वग्दोषहृद्घनम् । वस्तौ पाने तथाभ्यंगे नस्ये कर्णस्य पूरणे ॥ अनुपानविधौ वापि प्रयोज्यं वातशान्तये ॥

अतस्कः । त्रि । असंयतेंद्रिये ॥

अति । । प्रशंसायाम् ॥ प्रकर्षे ॥ लङ्घने ॥ अतिशये । नितान्ते ॥ असम्प्रतिक्षेपे ॥ स्तुतौ ॥ पूजायाम् ॥ अतति । अतसातत्यगमने । इन्प्रत्ययः ॥

अतिकटुः । त्रि । निम्बादौ ॥ अतिशयेनकटुः ॥

अतिकथः । त्रि । अश्रद्धेये ॥ नष्टधर्मे ॥ नष्टे ॥ अतिक्रान्ता कथायस्य ॥

अतिकथा । स्त्री । अपार्थभाषणे ॥

अतिकन्दः । पुं । हस्तिकन्दवृक्षे ॥

अतिकृतिः । स्त्री । पञ्चविंशत्यक्षरायां वृत्तौ ॥

अतिकृच्छ्रम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा । एकैकं ग्रासमश्नीयात् त्र्यहाणि त्रीणि पूर्ववत् । त्र्यहं चोपवसेदन्त्यमतिकृच्छ्रं चरन् द्विजः ॥ इति स्मृतिः प्रायश्चित्तविवेके ॥

अतिक्रमः । पुं । अतिपाते । क्रमोल्लङ्घने ॥ अतिक्रमणम् । क्रमु पादविक्षेपे । घञ् । नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः ॥ अभिक्रमे ॥ अहितान् प्रत्यभीतस्य रणेयानमतिक्रम इत्यमरः ॥

अतिक्रमणम् । पुं । उचितादधिकस्यानुष्ठाने ॥ निष्पन्नेपि वस्तुनि क्रियाप्रवृत्तौ ॥ यथा । अतिसिक्तमेव भवता । अत्रातिरतिक्रमणे चेति कर्मप्रवचनीयसंज्ञया षत्वाभावः ॥

अतिक्रमणीयः । त्रि । अतिक्रमणार्हे ॥ यथा । महात्मानातिक्रमणीयो विजानतेति ॥

अतिक्रान्तः । त्रि । अतीते ॥ कृतातिक्रमे ॥

अतिगण्डः । पुं । षष्ठयोगे ॥ अत्रजातस्य फलं यथा । कलिप्रियो वेदविनिन्दकश्च धूर्त्तः कृतघ्नो गलरोगयुक्तः । सरोमदे

ह्रस्वपुरुषोतिदीर्घः प्रकाण्डगण्डस्त्वति
गण्डजन्मेति ॥ त्रि । वृहद्गण्डे ॥

अतिगन्धः । पुं । भूतृणे ॥ चम्पके ॥
मुद्गरवृक्षे ॥ गन्धके ॥ इतिराजनिर्घ
ण्टः ॥

अतिगन्धालुः । पुं । पुत्रदात्रीलताया
मितिराजनिर्घण्टः ॥

अतिगम्भीरः । त्रि । दुष्प्रवेशे ॥ महास
मुद्रवत्प्रवेष्टुमशक्ये ॥

अतिगर्वितः । त्रि । अहंकारातिशयशा
नि । समुन्नद्धे ॥ अतिशयेनगर्वितः ॥

अतिगुहा । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ त्रि ।
गुहातिक्रामके ॥

अतिगुह्याष्टकम् । न । श्रीशैलादिषु ॥
यथा । श्रीशैलजल्पकेदारभैरवाम्रा
तकेश्वराः । हरिश्चन्द्रमहाकालम
ध्याः सातिपदारुचाविति मृगेन्द्रसं
हिता ॥

अतिचरः । त्रि । शीघ्रगे ॥

अतिचरा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् । चा
रव्याम् । पद्मचारिण्योषधौ ॥ अति
चरति । चरगतिभक्षणयोः । पचा
द्यच् ॥

अतिचारः । पुं । शीघ्रगमने ॥ अतिक्रम्य
गमनम् । कुजादिपञ्चग्रहाणांराशि
भोगकालासमाप्तौ राश्यन्तरगमन
म् । तत्रपूर्वराशिगमनेवक्रातिचारः ।
परराशिगमनेअतिचारः । एतौगुरो
श्चेदकालोभवति । गुरुस्तुयदिपुनः
पूर्वराशिंनायातितदामहातिचारः ।
तेनलुप्तसंवत्सरोभवतिग्रहाणांस्वभो
ग्यमानराशा वपिवक्रातिचारौभव
तः । तत्रनाकालः । इतिस्मृतिज्यो
तिषे उक्तम् ॥

अतिच्छत्रः । पुं । छत्रायाम् । स्थूलतृण
विशेषे ॥ रक्तवर्णकोकिलाचके ताल
मखानाइतिभाषाप्रसिद्धे ॥ पालङ्के । ज
लजतृणभेदे ॥ अतिक्रान्तश्छत्रम् ॥

अतिच्छत्रकः । पुं । भूतृणे ॥

अतिच्छत्रा । स्त्री । शतपुष्पायाम् । श
लुपा इति मौरीइतिच गौडभाषाप्र
सिद्ध शताह्वायाम् । सौंफ इति भा
षा ॥ छत्रमतिक्रान्ता अत्यादय इतिस
मासः ॥

अतिजगती । स्त्री । त्रयोदशाक्षरायां
वृत्तौ ॥

अतिजवः । त्रि । अतिवेगाढ्ये । जङ्घा
ले ॥ अतिशयितोजवोवेगोयस्य ॥

अतिजागरः । पुं । नीलक्रौञ्चे । नील
वके ॥

अतिडीनम् । न । पक्षिणःप्रचण्डगमने
दीर्घपतनेवा ॥

अतितितीर्षत् । त्रि । अतितर्तुमिच्छ
ति ॥

अतितीक्ष्णः । त्रि । मरीचादौ ॥ पुं । शोभाञ्जने ॥

अतितीव्रा । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

अतिथिः । पुं । कुशपुत्रे ॥ त्रि । आगन्तुके । अदृष्टपूर्वेगृहमागते॥कोपे ॥तिथिभिन्ने ॥ अतति । अतसातत्यगमने । ऋतन्यञ्जीत्यतेरिथिन् ॥ नविद्यतेद्वितीयातिथिरस्येतिवा ॥ यथा । एकरात्रन्तुनिवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः । अनित्यं हिस्थितोयस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ नैकग्रामीणमतिथिं विप्रंसाङ्गतिकंतथा । उपस्थितंगृहेविद्यात्भार्यायत्राग्नयोपिवा इतिमनुः॥ अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयइतिचस्मृतिः ॥ सर्वास्ववस्थास्वतिथि र्नोपेक्ष्योहिगृहस्थितैः ॥ अतिथी । स्त्री । ॥

अतिथिपूजनम् । न । व्यवसे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अतिथिसपर्या। स्त्री । अतिथिसेवायाम्। पञ्चमहायज्ञेषुन्नयज्ञे ॥ अतिथीनामदृष्टपूर्वाणां गृहमागतानांसपर्यणम्। सपर्यपूजायाम् । कंड्वादिभ्योयक् । अप्रत्ययात् । सपर्यापूजा ॥

अतिदिष्टः। त्रि। अतिदेशविशिष्टे॥ यथा। नसमानगोत्रांभार्यांविन्देत इत्यनेनशूद्रस्यापिसगोत्राकथंननिषिध्यते इति चेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैवनिषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरित्युदाहृतत्वम् ॥

अतिदीप्यः । पुं । रक्तचित्रकवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अतिदेशः । पुं । अन्यत्रश्रुतस्य अन्यत्रान्वये ॥ यथा । अन्यत्रैवप्रतीतायाःकृत्स्नायाधर्मसन्ततेः । अन्यत्रकार्यतःप्राप्तिरतिदेशोभिधीयतेइति ॥ प्रकृतात्कर्मणोयस्मात्तत्समानेषु कर्मसु ।धर्मप्रवेशोयेनस्यात् सोतिदेशइतिस्मृतः॥इतिचदर्शितोऽतिदेशःपूर्वाचार्यैः॥

अतिधन्वा ॥ पुं । ऋष्यन्तरे । शौनके ॥

अतिधृतिः । स्त्री । ऊनविंशत्यक्षराणांवृत्तौ ॥

अतिनु । त्रि । अतीतनौके ॥ नावमतिक्रान्तःअत्यादयइतितत्पुरुषः । ह्रस्वोनपुंसकइतिह्रस्वः ॥ अतिनौः पुमान् स्त्री वा ॥

अतिपतनम् । न । अत्यये । अतिक्रमणे ॥

अतिपत्तिः । स्त्री । अतिपाते ॥

अतिपत्रः । पुं । हस्तिकन्दवृक्षे ॥ शाकवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अतिपन्थाः । पुं । सत्पथे ॥ अतिःपूजायाम् । कुगतीतिसमासः । नपूजनात् ॥

अतिपातः। पुं। अतिक्रमे । पर्यये ॥ अतिक्रम्यपतनम् । पत्लृगतौ ।

घञ्॥

अतिपातकम्। न। नवविधपापमध्ये गुरुतरपातके॥ तच्चिविधम्। पुंसो मातृदुहितृस्नुषागमनजन्यम्। स्त्रियास्तु पुत्रपितृश्वशुरगमनजन्यमिति प्रायश्चित्तविवेकः॥

अतिपातकी। पुं। स्त्री। पापि विशेषे॥ यथा। मातरंभगिनींवापितथादुहितरंशिवे। गन्तारोज्ञानतोयेचमहागुरुनिघातकाः॥ कुलधर्मंसमाश्रित्य पुनस्त्यक्तकुलक्रियाः। विश्वासघातिनोलोकाअतिपातकिनःस्मृताः॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम्॥

अतिपातितः। चि। अतिक्रान्ते॥

अतिपेलवता। स्त्री। सुकुमारतरतायाम्॥

अतिप्रसक्तिः। स्त्री। अत्यन्तसेवने॥

अतिप्रसङ्गः। पुं। अतिप्रसक्तौ॥ अन्यस्योद्देशेन अन्यदीयस्यापिसहानुष्ठाने॥

अतिवला। स्त्री। कङ्कतिकायाम्। पीतवाट्यालके॥ विद्याविशेषे॥ पश्यवलाम॥ चि। वलिनि॥ अतिशयितंवलं यस्यांयस्मिन्वा॥

अतिभरः। पुं। अतिविस्तारे॥

अतिभीः। पुं। वज्रज्वालायाम्॥ चि। अतिभयान्विते॥

अतिभूमिः। स्त्री। अतिशये। आधिक्ये॥ अमर्यादायाम्॥ अतिक्रान्ताभूमिः। विपदिनदूषितातिभूमिरिति माघः॥

अतिमङ्गल्यः। पुं। विल्वे॥ चि। मङ्गलाढ्ये। अतिशयमङ्गलजनके॥

अतिमर्यादम्। न। अतिशये। निर्भये॥ चि। तद्युक्ते॥ अतिशयिते॥

अतिमाचम्। न। अतिमर्यादे। अतिशये॥ माचास्तोकं तामतिक्रान्तम्। गोस्त्रियोरितिह्रस्वः। अस्यक्रियाविशेषणत्वेक्लीवता। द्रव्यत्राचित्त्वेचिलिङ्गता॥

अतिमानिता। स्त्री। आत्मनि पूज्यत्वातिशयभावनायाम्॥

अतिमुक्तः। चि। निस्सङ्गे। निष्फले॥ अतिशयेन मुक्तः॥ पुं। वासंत्याम्॥ अतिक्रान्तो मुक्तां शौक्ल्यात्। गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः॥ यद्वा। मुक्तान् विरक्तान्॥ तिनिशे॥ अतिशयितो मुक्तोविस्तारो ऽस्य॥

अतिमुक्तकः। पुं। अतिमुक्तार्थे॥ तिनिशे। तिन्दुकवृक्षे॥ पुष्पवृक्षविशेषे। भ्रमरानन्दायाम्॥ अतिशयितो मुक्तोविस्तारोऽस्य॥

अतिमैचः। पुं। नवमतारायाम॥ चि। परममिचे॥

अतिमोदा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥
अतियातः । त्रि । अतिक्रम्यगते ॥
अतिरथः । पुं । योद्धृविशेषे ॥ यथा । अमितान्योधयेद्यस्तुसम्प्रोक्तोतिरथस्तुस इति ॥
अतिरसा । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ रास्नायाम् ॥ क्लीतनके ॥
अतिरात्रः । पुं । यागविशेषे ॥ अतिक्रान्तोरात्रम् । अहःसर्वैकदेशेत्यच् ॥
अतिरिक्तः । त्रि । अतिशयिते । श्रेष्ठे ॥ भिन्ने ॥ अधिके ॥ अतिरिच्यतेस्म । रिचिर्विरेचने । क्तः ॥
अतिरुट् न । क्रोधाधिक्ये ॥
अतिरूक्षः । त्रि स्नेहशून्ये ॥ पुं । कङ्गुकोद्रवादौ ॥ अतिक्रान्तोरूक्षम् । अत्यादय इतिसमासः ॥
अतिरेकः । पुं । पृथग्भावे । अतिशये ॥
अतिरोगः । पुं । क्षयव्याधौ ॥
अतिरोमशः । पुं । वनच्छागे ॥ त्रि । रोमातिशयाढ्ये ॥
अतिरोमशा । स्त्री । नीलवुन्हायाम् ॥
अतिवक्ता । त्रि । वावदूके । वाचोयुक्तिपटौ ॥ अतिवक्ति । साधुकारिणितृन्तृज्वा ॥
अतिवर्णाश्रमी । पुं । पञ्चमाश्रमिणि ॥ सचसूतसंहितायां मुक्तिखण्डेपञ्चमाध्याये परमेश्वरेणवर्णितः । यथा । ब्रह्मचारीगृहस्थश्च वानप्रस्थोथभिक्षुकः । अतिवर्णाश्रमीतेपिक्रमाच्छ्रेष्ठाविचक्षणाः ॥ अतिवर्णाश्रमीप्रोक्तो गुरुः सर्वाधिकारिणाम् । नकस्यापि भवेच्छिष्योयथाहं पुरुषोत्तम ॥ अतिवर्णाश्रमीसाक्षाद्गुरूणांगुरुरुच्यते । तत्समोनाधिकश्चास्मिन् लोकेस्त्येवनसंशयः ॥ यःशरीरेन्द्रियादिभ्योविभिन्नंसर्वसाक्षिणम् । पारमार्थिकविज्ञानसुखात्मानंस्वयंप्रभुम् ॥ परंतत्त्वविजानातिसोतिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ योवेदान्तमहावाक्यश्रवणेनैवकेशव । आत्मानमीश्वरंवेद सोतिवर्णाश्रमी भवेत् ॥ योवस्थात्रयनिर्मुक्तमवस्थासाक्षिणंसदा । महादेवं विजानाति सोति० ॥ वर्णाश्रमादयोदेहेमाययापरिकल्पिताः । नात्मनोबोधरूपस्यममतेसन्तिसर्वदा । इतियोवेदवेदान्तैः सोति० ॥ आदित्यसन्निधौलोकश्चेष्टतेस्वयमेवतु । तथामेसन्निधावेवसमस्तंचेष्टतेजगत् ॥ इतियोवेद० ॥ सुवर्णेहारकेयूरकटकस्वस्तिकादयः । कल्पितामाययातद्वज्जगन्मय्येवसर्वदा । इतियोवेद० ॥ शुक्तिकायां यथातारंकल्पितंमाययातथा । महदादिजगन्मायामयंमय्येवकल्पितम् । इतियो० ॥ चाण्डालदेहेपश्वादिश

रीरेब्रह्मविग्रहे । अन्येषुतारतम्येन स्थितेषुपुरुषोत्तम । व्योमवत्सर्वदा व्याप्तः सर्वसम्बन्धवर्ज्जितः । एकरूपो महादेवः स्थितःसोहंपरामृतः इति योग ॥ विनष्टदिग्भ्रमस्यापियथापूर्वी विभातिदिक् । तथाविज्ञानविध्वस्तं जगन्मेभातितन्नहि । इतियो० ॥ यथास्वप्नप्रपञ्चोयंमयिमायाविजृम्भितः । तथा जाग्रत्प्रपञ्चोपिमयिमायाविजृम्भितः । इतियो० ॥ यस्यवर्णाश्रमाचारोगलितःस्वात्मदर्शनात् । सवर्णानाश्रमान्सर्वानतीत्यस्वात्मनिस्थितः ॥ यस्त्यक्त्वा स्वाश्रमान्सर्वान् स्वात्मन्येवस्थितः पुमान् । सोतिवर्णाश्रमी प्रोक्तःसर्ववेदार्थवेदिभिः ॥ नदेहोनेन्द्रियं प्राणोनमनो नबुद्ध्यहंकृती । न चित्तंनैवसामायानचव्योमादिकंजगत् ॥ नकर्त्तानचभोक्ताचनचभोजयिता तथा । केवलंचित्सदानन्दब्रह्मैवात्मायथार्थतः ॥ जलस्यचलनादेव चञ्चलत्वंयथारवेः ॥ तथाहंकारसंसारादेवसंसारआत्मनः ॥ तस्मादन्यगतावर्णाआश्रमाअपिकेशव । आत्मन्यारोपिताएवभ्रान्त्याते ऽनात्मवेदिना ॥ नविधिर्ननिषेधश्चनवर्ज्यावर्ज्यकल्पना । आत्मविज्ञानिनांनास्ति तथाचान्यज्जनार्दन॥ आत्मविज्ञानिनांनिष्ठामीदृशीमम्बुजेक्षण । माययामोहितामर्त्या नैवजानन्तिसर्वदा ॥नमांसचक्षुषानिष्ठाब्रह्मविज्ञानिनामियम् । द्रष्टुंशक्यास्वतःसिद्धाविदुषांसैवकेशव ॥ यत्रसुप्ताजनानित्यंप्रबुद्धस्तत्रसंयमी । प्रबुद्धायत्रतेविद्वान् सुषुप्तस्तत्रकेशव ॥ एवमात्मानमद्वन्द्वंनिराकारंनिरञ्जनम् । नित्यशुद्धं निराभासंसच्चिन्मात्रंपरामृतम् ।योविजानातिवेदान्तैःस्वानुभूत्याचनिश्चितम् । सोतिवर्णाश्रमीप्रोक्तः सएवगुरूत्तमः इति ॥

अतिवर्त्तुलः । पुं । वाँटुलाकडा इति गौडभाषाप्रसिद्धकलायविशेषे ॥

अतिवादः । पुं । पारुष्यवादे । अप्रियवचसि ॥ अतिक्रम्यउक्तिरतिवादः । घञ् ॥

अतिवादी । त्रि । सर्वानतीत्यवदितुं शीले ॥

अतिवाहितः । त्रि । गमिते ॥

अतिविकटः । पुं । दुष्टहस्तिनि ॥ त्रि । अतिकराले ॥ अतिशयेनविकटः ॥

अतिविदाही । त्रि । सन्तापकेराजिकादौ ॥ अतिशयेनविदाही ॥

अतिविषा । स्त्री । अतीसाख्ये । पर्यायास्तु । अतिविषाशुक्लकन्दाश्रेयाविश्वा चभङ्गुरा । श्यामकन्दाप्रतिविषाशृ

ङ्गीचोपविषाविषेति ॥ अपिच । विषात्वतिविषाविश्वाशृङ्गी प्रतिविषारुणा । शुक्लकन्दाचोप विषाभङ्गुराद्रणवल्लभा ॥ विषासोष्णाकटुस्तिक्तापाचनोद्दीपनीहरेत्। कफपित्तातिसारामविषकासवमिकृमीनितिभावप्रकाशः॥ त्रिविधातिविषाज्ञेयाशुक्लाकृष्णातथारुणा।रसवीर्यविपाकेषुनिर्विषेवगुणाधिकेतिराजनिर्घण्टः ॥ त्रि । विषातिक्रामके । विषमतिक्रान्ता ॥

अतिवेलम् । न । अतिशये ॥ त्रि । अतिशयिते ॥ अतिक्रान्तंवेलांमर्यादाम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थेद्वितीययेतिसमासः । अस्यक्रियाविशेषणत्वेक्लीबत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वेतुत्रिलिङ्गत्वम् ॥

अतिव्यथा । स्त्री । पीडायाम् । अतिशययातनायाम् ॥

अतिव्याप्तिः । स्त्री । अतिशयव्यापने ॥ अलक्ष्येलक्षणगमने॥यथा। साध्याभाववद्वृत्तित्वमितिव्याप्तिलक्षणे धूमवान्वह्नेरित्यत्रधूमाभावाधिकरणह्रदवृत्तित्वाभावमादायअतिव्याप्तिरितितार्किकाः ॥ स्वाव्यवहितप्राक्क्षणावच्छेदेन रविभुज्यमानराशीयरविसंयोगविशिष्टस्वान्तिमक्षणकत्वंमलमासत्वम् । भानुलङ्घितेअतिव्याप्तिवारणाय औत्पातिकभिन्नत्वेन विशेषणीयम् ॥ मुख्यफलजनकव्यापारजनकत्वे सति मुख्यफलाजनकत्वमङ्गत्वम् घटादावतिव्याप्तिवारणाय सत्यन्तम् इतितिथ्यादितत्त्वटीका ॥

अतिशक्तिता । स्त्री । विक्रमे । वीरसामर्थ्ये ॥ अतिशयिताशक्तिर्यस्य । तस्यभावः । तल् ॥

अतिशक्तिभाक् । त्रि । अतिशयशक्तिविशिष्टे॥

अतिशयः । पुं । उत्कर्षे । अत्यर्थे ॥ अतिशेते । अतिपूर्वात्शीङःपचाद्यच् ॥ यद्वा । अतिशयनम् । भावेएरच् । अस्यद्रव्यवचनत्वेपिपुल्लिङ्गतैव । घञजवन्ताःपुंसीतिवचनात् ॥ सततं क्रियान्तरेणाव्यवधानम् । अतिशयस्तुपौनःपुन्यमितिभेदः ॥

अतिशयितः । त्रि । अतिक्रान्ते ॥

अतिशयोक्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे ॥ अस्यलक्षणादयो यथा । निगीर्याध्यवसानन्तुप्रकृतस्यपरेणयत् । प्रस्तुतस्ययदन्यत्वंयद्यर्थोक्तौचकल्पनम् । कार्यकारणयोर्यश्च पौर्वापर्यविपर्ययः । विज्ञेयातिशयोक्तिःसेति । उपमानेनान्तर्निगीर्णस्यो पमेयस्ययदध्यवसानंसैका । यथा । कमलमनम्भसि क

मले च कुवलये तानिकनकलतिका याम्। साचसुकुमारसुभगेत्युत्पात परंपराकेयम्॥ अत्रमुखादिकमला दिरूपतयाध्यवसितम्॥ यच्चतदेवा न्यत्वेनाध्यवसीयतेसापरा। यथा। अग्गंलउहत्तणग्रं अग्गाविअकाइ व त्तणच्छात्रा। सामासामग्गपग्रावइ गो रेहधिग्र ग्गहोइ॥ "अस्यसंस्कृतं यथा। लउहशब्दःसौकुमार्ये। अन्यत् सौकुमार्यमन्याकापिचवर्त्तनच्छाया। श्यामासामान्यप्रजापते रेखैवनभव तीति॥ वर्त्ततेजीवतीति वर्त्तनंश रीरंतस्यछायाकान्तिः श्यामाषोडश वार्षिकीस्त्री सामान्यतः सर्वसाधार ण:रेखैवेतिनिर्माणपरिपाटीरेखामा त्रेणापिनास्तीतिभावः। इयमन्यत्त्वव र्णनरूपातिशयोक्तिः,,॥ यद्यर्थस्ययदि शब्देनचेच्छब्देनवोक्तौयत्कल्पनमर्था दसम्भाविनोर्थस्यसातृतीया। यथा। राकायामकलङ्कंचेदमृतांशोर्भवेद्व- पुः। तस्यामुखंतदासाम्यपराभवम वाप्नुयात्॥ कारणस्यशीघ्रकारितां वक्तुंकार्यस्यपूर्वमुक्तौचतुर्थी। यथा। हृदयमधिष्ठितमादौमालत्याःकुसुम चापवाणेन। चरमंरमणीवल्लभलो चनविषयंत्वयाभजतेति॥

अतिशर्करी। स्त्री। पञ्चदशाचरा यांवृत्तौ॥

अतिशायनम्। न। आधिक्ये। प्रकर्षे॥ अतिपूर्वाच्छेतेर्ल्युट्। अतिशयनमे व। अतिशायनेतमविष्ठनाविति निर्देशाद्दीर्घः॥

अतिशीतम्। I। अतीतानिशीतानि- इतिविग्रहे अव्ययंविभक्तीत्यादिनाअ त्ययेऽव्ययीभावः॥ त्रि। शीतातिशय विशिष्टे॥

अतिशेषः। त्रि। अतिशिष्टे। अवशिष्टे॥

अतिशोभनः। त्रि। अतिशयशोभायुक्ते॥ श्रेष्ठे॥ अतिशयेनशोभनः॥

अतिसर्गः। पुं। कामचारानुज्ञायाम्॥ दाने॥

अतिसर्जनम्। न। विलक्षे। दाने॥ व धे॥ सृजविसर्गे। ल्युट्॥

अतिसहः। त्रि। अतिसहिष्णौ॥ अत्य न्तंसहते। षहमर्षणे। पचाद्यच्॥

अतिसारः। पुं। उदरामये। बहुद्रवम लनिःसरणरोगे॥

अतिसारकी। त्रि। अतिसारान्विते। सातिसारे॥ अतिसारोऽस्यास्ति। वा तातीसाराभ्यांकुक्चेतीनिः॥

अतिसृष्टः। त्रि। दत्ते॥ नियुक्ते॥

अतिसौरभः। पुं। सहकारे॥ अतिश यितंसौरभमस्य॥

अतिस्थूलः। त्रि। अत्यन्तपीने॥ अस्य

लक्षणम् । मेदोमांसातिवृद्धत्वाच्चलस्फिगुदरस्तनः । अयथोपचयोत्साहोनरोऽतिस्थूलउच्यते ॥ अयथोपचयोत्साहः । नयथाउचितः उपचयोमांसोपचयः उत्साहोवलञ्चयस्य सः ॥

अतिस्फिरः । त्रि । स्फेष्ठे । अतिशयितस्फूर्त्तिशालिनि ॥

अतिहसितम् । न । अतिशयहास्ये ॥

अतिहासः । पुं । हास्यभेदे । सशब्दहासे ॥ अतिहसनम् । हसेहसने । भावेघञ् ॥

अतिहिमम् । । । हिमस्यात्यये ॥

अतीतः । त्रि । वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिनि । अतिक्रम्यगते । भूतकाले ॥ गते । भूते ॥ यथा । ननस्यंन्यूनसप्ताब्दे नातोताशीतिवत्सरे । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ मानप्रभेदे ॥ इतिसङ्गीतशास्त्रम् ॥ अतिपूर्वादिणोगत्यर्थाकर्मकेतिकर्त्तरिक्तः ॥

अतीतकालः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । वाधिते ॥ यथा । कालात्ययापदिष्टः कालातीतः । इतिन्यायसूत्रम् १ । ४९ ॥ अतीतकालस्यसमानार्थकत्वात् कालातीतशब्देनोक्तम् । कालस्य साधनकालस्य अत्ययेअभावे अपदिष्टः प्रयुक्तोहेतुः । एतेनसाध्याभावप्रमालक्षणार्थ इतिसूचितम् । साध्याभावनिर्णये साधनासम्भवादयमेववाधितसाधक इतिगीयते । यथा । वह्निरनुष्णः कृतकत्वादित्यादौ ॥

अतीतद्वैतम् । न । प्रत्यगात्मतत्त्वे ॥ त्रि । द्वैताभाववति ॥ अतीतं द्वैतं यस्मादिति ॥

अतीतद्वैतभानम् । न । प्रत्यगात्मनः साक्षात्कारे ॥ अतीतद्वैतस्यात्मनो भानंसाक्षात्कारः ॥

अतीन्द्रः । पुं । विष्णौ ॥ ज्ञानैश्वर्यादिभिःस्वभावसिद्धैरिन्द्रमतीत्यस्थितः ॥ इन्द्रमतीतः अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थेद्वितीययेतिसमासः ॥

अतीन्द्रियम् । त्रि । इन्द्रियाग्राह्यवस्तुनि । अप्रत्यक्षे ॥ इन्द्रियमतिक्रान्तम् ॥ मनसि ॥ इन्द्रियमतीत्यवर्त्तमानत्वात् ॥

अतीन्द्रियग्राह्यः । त्रि । मनोग्राह्ये । परमात्मनि ॥ यथा । नैवासौचक्षुषाग्राह्योनचशिष्टैरपीन्द्रियैः । मनसातुप्रसन्नेनगृह्यते सूक्ष्मदर्शिभिरिति व्यासः ॥

अतीर्य्यम् । त्रि । दुस्तरे ॥

अतीव । । । अतिशये ॥ अतिच इवच॥

अतीसारः । पुं । उदरामये ॥ अतिसरति । स्रगतौ ।व्याधिमत्स्यवलेषुचेति

वार्त्तिकाद्घञ् । अन्तर्भावितण्यर्थो सरतिः । रुधिरादिकमतिशयेनसारयतीत्यर्थः । उपसर्गस्यघञीति दीर्घः ॥

अतीसारकी । त्रि । अतीसाररोगयुक्ते ॥ अतीसारोऽस्यास्य । वातातीसाराभ्यांकुक्चेतीनिः ॥

अतीसारभेषजम् । न । लोध्रे ॥ अतीसारस्यभेषजम् ॥

अतुलः । पुं । तिलवृक्षे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥ त्रि । तुलोज्झिते । निरुपमे ॥ अपरिमिते ॥ तुलाउपमानमस्यनविद्यते । शेषाद्विभाषेतिविकल्पान्नकप् । उपसर्जनह्रस्वः ॥

अत्कः । त्रि । पथिके ॥ इत्युणादिकोषः ॥ अतति । अतसातत्यगमने । इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन् ॥

अत्ता । स्त्री । ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ मातरि ॥ प्राकृतभाषयाश्वश्र्वाम् ॥

अत्तिः । स्त्री । नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ मातरि ॥

अत्तिका । स्त्री । नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ मातरि ॥ अत्तामाता । सेव । संज्ञायांकन् ॥

अत्नुः । पुं । भानौ । सूर्य्ये ॥

अत्त्यः । पुं । तुरङ्गे । अश्वे ॥ वैदिकोयं शब्दः ॥

अत्त्यध्यक्षः । त्रि । इन्द्रियाऽगोचरे । अतीन्द्रिये ॥ अक्षेषु अध्यक्षम् । विभक्त्यर्थे-व्ययीभावः । अतिक्रान्तोऽध्यक्षम् ॥

अत्त्यन्तम् । न । अतिशये॥यथा । अत्त्यन्तंकठिनौ तथापिहृदया नन्दायवक्षोरुहाविति नरहरिकविः ॥ त्रि । तद्युक्ते । सर्वान्अन्तान्परिच्छेदानतिक्रान्ते । निरतिशये । नितान्ते । अवसानमतिक्रान्ते ॥

अत्त्यन्तकठिनम् । न । उलूखलेबुसवत्क्षुसेचन्दनादिसर्वद्रव्ये ॥ त्रि । अतिशयकाठिन्यविशिष्टे ॥

अत्त्यन्तकोपनः । त्रि । चण्डे ॥ अत्त्यन्तं कुप्यति । कुपक्रोधे । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

अत्त्यन्तगामी । त्रि । अत्त्यन्तिके । अतिशयगमनशीले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अत्त्यन्तसंयोगः । पुं । साकल्येनसम्बन्धे । निरन्तरसन्निकर्षे ॥ अन्तमवसानमतिक्रान्तोत्त्यन्तः । सचासौसंयोगश्च ॥

अत्त्यन्तसुकुमारः । पुं । कङ्गुनीवृक्षे ॥ इतिराज निर्घण्टः ॥ त्रि । अतिकोमले ॥

अत्त्यन्ताभावः । पुं । त्रैकालिक संसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताके अभावविशेषे

अत्यर्थ

यथाभूतलेघटोनास्तीति ॥

अत्यन्ताभावसम्पत्तिः । स्त्री । स्वरूपे णाप्यप्रतीतौ ॥

अत्यन्तिकः । पुं । अत्यन्तगामिनि । अतिशयभ्रमणकारिणि ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अत्यन्तीनः । त्रि । अतिशयितगतिशीले । अत्यन्तगामिनि ॥ अन्तस्याऽत्ययः । अत्ययेऽव्ययीभावः । अत्यन्तं गामी । अवारपारात्यन्तानुकामंगामीतिखः ॥

अत्यम्लम् । न । वृत्ताम्ले । तंतडीकइति भाषाप्रसिद्धेवृक्षफलविशेषे ॥

अत्यम्लपर्णी । स्त्री । वल्लिसूरणे ॥ अत्यम्लानिपर्णानियस्याः । पाककर्णत्यादिनाङीष् ॥

अत्यम्ला । स्त्री । अत्यम्लपर्ण्याम् । वनवीजपूरे । मधुटावा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ॥

अत्ययः । पुं । अतिक्रमे ॥ दण्डे ॥ अभावे । विनाशे ॥ दोषे ॥ कृच्छ्रे ॥ अतिगमने ॥ कार्यस्यावश्यम्भावे ॥ अत्ययनम् । अनेनवा । इणगतौ इगतौवा । एरच् ॥

अत्यर्थम् । न । अतिशये ॥ त्रि । अतिशययुक्ते ॥ अर्थोनिवृत्तिविषयोवा तमतिक्रान्तमत्यर्थम् ॥ अस्यक्रियावि

अत्याश्र

शेषणत्वे क्लीवत्वम् । द्रव्यवाचकत्वे वाच्यलिङ्गत्वम् ॥ इत्यमरः ॥

अत्यल्पम् । त्रि । अल्पीयसि ॥ इत्यमरः अतिशयेनाल्पम् ॥ ॥

अत्यष्टिः । स्त्री । सप्तदशाक्षरायांवृत्तौ ॥ सप्तदशसंख्यायाम् ॥

अत्याकारः । पुं । न्यक्कारे । तिरस्कारे ॥ त्रि । महादेहे ॥

अत्यागी । पुं । कर्मफलत्यागित्वेपिकर्मानुष्ठायिनि । अज्ञे । गौणसन्यासिनि ॥

अत्याधानम् । न । अतिक्रमे ॥ उपक्षेपे ॥ उपरिस्थापने ॥

अत्यायम् । न । अतिगमने ॥

अत्यालः । पुं । रक्तचित्रकवृक्षे ॥

अत्याशा । स्त्री । असम्भावनीयवाञ्छायाम् । अत्यन्तस्पृहायाम् ॥ यथा । अत्याशाभिरुपागताक्ष्वगगणानधन्वावनौतापितान् नोयत्तर्पयितुंक्षमोसिममतद्दुःखैर्मनोदूयते ॥ इत्युद्भटः ॥

अत्याश्रमः । पुं । परमहंसे ॥ ब्रह्मचर्यादीनहंससन्यासान्तानाश्रमधर्मवत-आश्रमानतिक्रम्यवर्त्तमानेयःसअ-त्याश्रमशब्देनोच्यते ॥

अत्याश्रमी । पुं । उत्तमाश्रमिणि । पूर्वाश्रमचयमतीत्यसर्वकर्मत्यक्तास्थितेपरमहंसपरिव्राजके ॥

अत्यासः । पुं । व्यतिक्रमे ॥
अत्याहितम् । न । महाभीतौ ॥ जीवानपेक्षिकर्मणि ॥ अतीवाधीयतेस्म मनसि । डुधाञः क्तः । दधातेर्हिः ॥ अतीवासमन्तादहितंवा ॥
अत्युक्तिः । स्त्री । असम्भवोक्तौ । आरोपितस्यकथने ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । अत्युक्तिरद्भुतातथ्यशौर्य्यौदार्यादिवर्णनम् । त्वयिदातरिराजेन्द्रयाचकाः कल्पशाखिनइतिचन्द्रालोकः ॥
अत्युक्था । स्त्री । स्त्रीछन्दसि ॥ गौस्त्री ॥ गोपस्त्रीभिः । कृष्णोरेमे ॥
अत्युच्छ्रितः । त्रि । अतिप्रवृद्धे ॥ अत्युच्छ्रितस्यदमनमुचितञ्च श्रुतौ श्रुतम् ॥
अत्यूहः । पुं । दात्यूहे । कालकण्ठके ॥ अतिशयवितर्के ॥ त्रि । वहुतर्कवति ॥
अत्यूहा । स्त्री । नीलिकायाम् । नीलसिन्दुवारे ॥ इतिमेदिनी ॥
अत्र । ा । अधिकरणे । अस्मिन् ॥ एतस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् । एतदोऽन् ॥
अत्रभवान् । त्रि । श्लाघ्ये । पूज्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ इतराभ्योऽपिदृश्यन्त इतिप्रथमार्थेप्राक्दीव्यतीयस्त्रल् । सुप्सुपेतिसमासः
अत्रिः । पुं । मुनिविशेषे । अनुसूयापतौ ॥ अत्तिअद्यतेवा । अदभक्षणे । अदेस्त्रिनिश्चेतिचकाराच्चिप् । अत्रिः । अत्री । अत्रयः ॥
अत्रिजातः । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ द्विजे ॥
अत्रिदृग्जः । पुं । चन्द्रे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
अत्री । पुं । मुन्यन्तरे ॥ अत्ति । अद० । अदेस्त्रिनिश्चेतित्रिनिः । अत्री । अत्रिणौ । अत्रिणः ॥
अत्रिनेत्रजः । पुं । चन्द्रमसि ॥ इतिजटाधरः ॥
अत्रिनेत्रप्रसूतः । पुं । शशिनि ॥ इतिहलायुधः ॥
अत्रिनेत्रभूः । पुं । सोमे । शशधरे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥
अथ । ा । संशये ॥ अधिकारे । अथस्नानविधिः ॥ मङ्गले । अथपरस्मैपदानि ॥ विकल्पे ॥ अनन्तरे । स्नातोऽथभुङ्क्ते ॥ अन्वादेशे ॥ प्रतिज्ञायाम् । गोदोभवानयेतिब्रूमः ॥ प्रश्ने । अथशक्तोसिभोक्तुम् ॥ कार्त्स्न्ये ॥ आरम्भे । अथशब्दानुशासनम् ॥ समुच्चये । भीमोऽथार्जुनः ॥ अर्थ्यते । अर्थयाञ्चायाम् । अन्येभ्योऽपोतिडः । पृषोदरादित्वाद्रलोपः ॥
अथकिम् । ा । स्वीकारे ॥
अथर्वणः । पुं । शिवे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥
अथर्वणिः । पुं । अथर्वज्ञब्राह्मणे ॥ पु

रोधसि ॥ इतिमेदिनी ॥ ईश्वरे ॥

अथर्वा । पुं । ब्राह्मणे ॥ अथर्वणा प्रोक्ते ग्रन्थे धर्मे आम्नाये वा अथर्वा । अथर्वणोवेतिवार्तिकादणोवालुक् । पचेआथर्वणः ॥ न । वेदे ॥

अथर्ववित् । पुं । अथर्ववेदाभिज्ञेवसिष्ठादौ ॥

अथर्ववेदः । पुं । प्रायेणाभिचाराद्यर्थे ऋग्वेदांशे । छान्दोग्याद्युपनिषत्प्रसिद्धेच तुर्यवेदेपञ्चाशच्छाखात्मके ॥

अथर्वाधिपतिः । पुं । वुधे । शशिजे ॥

अथवा । ।। पचान्तरे ॥

अथो । । । अथार्थेषु ॥ अधिकारभेदे॥ अप्यर्थे ॥ अर्थयते । अर्थयाञ्चायाम् । वाहुलकाड्डोः । पृषोदरादित्वाद्र लोपः ॥

अद् । । । आश्चर्य्ये ॥ अत्ति । अदभक्षणे । क्विप् ॥

अदन्त । त्रि । दन्तरहिते ॥ भक्षयितरि ॥ इतिछान्दोग्योपनिषत् ॥

अदत्ता । स्त्री । अपरिणीतायाम् ॥ इतिस्मृतिः ॥

अदत्तादायी । त्रि । चौरे ॥

अदनम् । न । भक्षणे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अदनीयः । त्रि । भक्ष्ये ॥

अदभ्रम् । त्रि । वहुले । अनल्पे । दभ्रादन्यत । नञ्समासः ॥

अदभ्रचक्षुः । न । ज्ञानचक्षुषि ॥ त्रि । तद्वति ॥

अदर्शनम् । त्रि । अतीन्द्रिये ॥ न । विनाशे ॥ लोपे ॥ दर्शनस्याभावः ॥

अदलः । पुं । हिज्जले ॥ त्रि । दलवर्ज्जिते । दलरहिते ॥

अदला । स्त्री । घृतकुमार्याम् ॥

असौ । त्रि । परस्मिन् । परत्र ॥ पुरोवर्त्तिनोनिर्द्देशे ॥ असौपुमान्।असौस्त्री । अदः कुलम् ॥

अदाता । त्रि । कृपणे । दानशक्तिरहिते ॥ यथा । अदातापुरुषस्त्यागीस्वधनं त्यज्यगच्छतीति ॥

अदान्तः । त्रि । तपःक्लेशासहिष्णौ । अकृतवाह्येन्द्रियनिग्रहे ॥

अदाह्यः । पुं । परमात्मनि ॥ त्रि । दहनानर्हे वस्तुनि ॥

अदितिः । स्त्री । भुवि ॥ देवमातरि ॥ पार्वत्याम् ॥ पुनर्वसुनक्षत्रे ॥ त्रि । अखण्डे ॥ दितिभिन्ना अदितिः ॥ न ञोदाञोडितिरिति शाकटायनोक्ते र्डिति प्रत्ययान्तोवा । अदनाददितिर्वा ॥

अदितिनन्दनः । पुं । देवे ॥ अदितेर्नन्दनइतिविग्रह।कृद्योगाचषष्ठीसमस्य तद्इतिसमासः ॥

अदिती । स्त्री । अदित्याम् ॥ कृदिका

रादिक्तिनइत्यदितिशब्दान्ङीष् ॥
अदीनः । त्रि । उदारे ॥ नदीनः ॥
अदीनात्मा । त्रि । अतिव्यसनपरम्परायामप्यचुभितान्तःकरणे ॥ अदीनआत्मायस्य ॥
अदृढः । त्रि । अस्थिरे ॥
अदृक् । त्रि । अन्धे ॥ अचे ॥ नदृगस्य ॥
अदृश्यम् । न । द्रष्टृरूपे । अधिष्ठानचिद्रूपे ॥ त्रि । इन्द्रियागम्ये ॥ यथा । कन्याद्रेरतिकोमला त्रिभुवनव्याप्ताप्यदृश्याजनैरिति ॥ नदृश्यः ॥
अदृष्टम् । न । भाग्ये । प्रागजन्मकर्मणि ॥ महीभुजां वह्नितोयादिजेभये ॥ आदिना हुताशनोजलंव्याधिर्दुर्भिक्षं मरणंतथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाःशलभादयोगृह्यन्ते।भयहेतुत्वाद्भयम् अदृष्टहेतुकत्वाददृष्टम्॥ त्रि । अवीक्षिते ॥ यथा । अदृष्टेदर्शनोत्कण्ठादृष्टेविच्छेदभीरुतेति ॥
अदृष्टपूर्वः । त्रि । पूर्वमदृष्टे ॥ पूर्वंदृष्टो दृष्टपूर्वः । सहसुपेतिसमासः । ततो नञ्समासः ॥
अदृष्टभेदः । पुं । गुणपरिणामे ॥
अदृष्टिः । स्त्री । सरोषवक्रदृष्टौ । क्रूरदृष्टौ ॥ विरुद्धादृष्टिरदृष्टिः ॥
अदृष्टिका । स्त्री । सरोषवक्रदृष्टौ ॥
अदेवमातृकः । पुं । नदीमातृकदेशे ॥

अद्गः । पुं । पुरोडाशे ॥ अत्ति अद्यतेवा । अदभक्षणे । गनगम्यद्योरितिगन् ॥
अद्धा । । । तत्त्वे ॥ सत्यात् । स्फुटे ॥ अवधारणे ॥ अतिशये ॥ अतंसन्ततगमनंधयति दधातिवा । विच् ॥
अद्भुतम् । न । उत्पातभेदे ॥ विस्मये । चेतसोविस्मयाख्यविकारे ॥ पुं । शृङ्गारादिनवरसान्तर्गतरसभेदे ॥ अतआकस्मिकार्थेऽव्ययम् । तस्यभवनम् । अदिभुवोडुतच् ॥
अद्भुतस्वनः । पुं । महादेवे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥
अद्मनिः । पुं । पावके ॥ अग्नौ ॥ अत्ति । अद० । अदेर्मुट्चेत्यनिः ॥
अद्मरः । त्रि । बहुभोक्तरि । भक्षके ॥ अत्ति। अदभक्षणे । सृघस्यदः क्मरच् ॥
अद्य । । । इदानीम् । वर्त्तमानदिने ॥ अस्मिन्नहनि । सद्यः परुत्परार्य्यैषमइतिइदमोऽशभावोद्यश्चनिपात्यते॥
अद्यतनः । पुं । कालप्रभेदे । अतीतायाराचेरन्त्ययामेन आगामिन्याराचेराद्ययामेनचसहितेदिवसे ॥ अतीतराचेरन्त्ययामद्वयेन आगामिराचेराद्ययामद्वयेनचसहितेदिवसे॥ त्रि। अद्यभवे । सायञ्चिरमित्यादिनाद्युट्युलौतुट्च ॥

अद्यत्वे । I । इदानीमित्यर्थे ॥

अद्यश्वीना । स्त्री । आसन्नप्रसवायाम् ॥ अद्यश्वोवाविजायते । अद्यश्वीनावष्टब्ध इतिखप्रत्ययान्तः साधुः ॥ अवष्टब्ध मात्रेवानिपातनम् ॥ त्रि। आसन्नमृत्युके ॥

अद्रिः । पुं । पर्वते ॥ शाखिनि ॥ सूर्ये ॥ मानभेदे ॥ अत्ति अद्यतेवा । अद भक्षणे । अदिशदोतिक्रिन् ॥ सप्तांके ॥

अद्रिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

अद्रिकीला । स्त्री । भूमौ ॥ अद्रयः कीलायस्याम् ॥

अद्रिकूटः । पुं । देव्याःस्थानविशेषे ॥ यथा । अद्रिकूटेमहायोगी रुद्राणी परमेश्वरीति ॥

अद्रिजम् । न । शैलजे । शिलाजतुनि ॥ त्रि । अद्रिसम्भवे ॥ अद्रौजातम् । जनी । सप्तम्यांजनेर्डः ॥ अद्रेर्वा जातम् । पञ्चम्यामितिडोवा ॥

अद्रिजतु । न । शिलाजतुनि । शैलनिर्यासे ॥ अद्रेर्जत्विव । षष्ठीतत्पुरुषः ॥

अद्रिजा । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ अद्रेर्जाता । जनी । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥ सैंहलीवृक्षे ॥

अद्रिजित् । पुं । वासवे ॥ अद्रीन्जयति । जि० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

अद्रितनया । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ अद्रेः तनया ॥

अद्रिभिद् । पुं । मघवति । इन्द्रे ॥ अद्रीन् गोत्रान्भिनत्ति । भिदेःक्विप् तुक् ॥

अद्रिभूः । पुं । आखुकर्णीलतायाम् ॥

अद्रिराजः । पुं । हिमाद्रौ ॥ अद्रीणांराजा । टच् ॥

अद्रिसारः । पुं । लोहे ॥ अद्रेः सारः ॥

अद्रीशः । पुं । हिमाद्रौ ॥ शिवे ॥ अद्रीणामीशः ॥

अद्रोहः । पुं । द्रोहाभावे ॥ नद्रोहः ॥ त्रि । तद्वति ॥ अद्रोहोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

अद्वयम् । त्रि । स्वगतभेदशून्ये । अद्वितीये ॥ पुं । वुद्धे ॥

अद्वयकारणम् । न । जगतोऽभिन्ननिमित्तोपादानेब्रह्मणि ॥

अद्वयवादी । पुं । वुद्धे ॥ वैदान्तिके ॥ अद्वयमद्वैतंवदत्यवश्यम् । आवश्यके णिनिः ॥ त्रि । अद्वयवक्तरि ॥

अद्वितीयः । त्रि । केवले । एकस्मिन् ॥ न । विजातीयभेदरहिते आत्मतत्त्वे ॥ नविद्यतेद्वितीयोऽस्य ॥

अद्वेष्टा । त्रि । द्वेषाभावविशिष्टे ॥ सर्वाणिभूतान्यात्मत्वेनपश्यन्नात्मनोदुःखहेतावपिप्रतिकूलवुध्यभावाद्योनद्वेष्टितस्मिन् ॥

अद्वैतः । त्रि । सजातीयविजातीयद्वितीयशून्ये पूर्णपरमात्मनि ॥ भेदविकल्परहिते ॥ यथा । द्वैताप्रतीतौनाऽनर्थः किन्त्वानन्दोमहानिति । अत्रलौकिकदृष्टान्तःस्त्रीवाक्येनेरितःश्रुतौ ॥ स्त्रियावियुक्तस्तद्भेदंपश्यन्कामेनपीड्यते । आलिङ्गितस्तयैकत्वंप्राप्यानन्देनतृप्यति ॥ चित्तानुरागसिद्ध्यर्थंप्रिययेतिविशेषणम् । दुष्टायांसत्यपिस्त्रीत्वेचेतोनैवानुरज्यति ॥ क्षेत्रारामादिकंवाह्यं गृहकृत्यंतथान्तरम् । आलिङ्गितःसुखाविष्टोनवेत्तिद्वयमप्यसौ ॥ अवेदनेनतद्धानिर्दृष्टोऽस्त्विन्तांपरित्यजन् । अप्राप्यचित्तविक्षेपंमज्जत्यानन्दसागरे ॥ एवंसुप्तौसुषुप्तौवालिङ्गितःपरमात्मना । नवहिर्जागरंनान्तः स्वप्नंचद्वैतमीक्षते ॥ आनुकूल्यप्रातिकूल्येद्वैतादर्शनतोनहि । ततःकामभयाभावादात्मानन्देनिमज्जतीति ॥

अद्वैतवादी । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । विवेकिनि ॥ ब्रह्मात्मैक्यवादिनि ॥ अस्यमतं यथा । ब्रह्मैवसत्यम्प्रत्यक्षादिप्रमाणैः सिद्धम् । विश्वन्तुब्रह्मण्यारोपितम् । यथारज्जुःरज्जुस्वरूपाज्ञानात्सर्पवत् प्रतिभाति तथाब्रह्मस्वरूपाज्ञानात् विश्वंवस्तुवत् प्रतिभाति । प्रकृतिर्जीवस्यापिपर्यवसाने ब्रह्मैव ब्रह्मान्यत्सद्वस्तुनास्तीति ॥

अधःक्रिया । स्त्री । अपमाने ॥ अधःकरणम् । कृञःशच ॥

अधःक्षिप्तम् । त्रि । न्यक्षिप्ते । अधस्त्यक्तवस्तुनि ॥

अधःपुष्पी । स्त्री । अवाक्पुष्पिकायाम् हेठाहुली इतिगौडभाषा ॥ गोजिह्वायाम् ॥ अधःपुष्पाण्यस्याः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

अधनः । त्रि । भार्यादित्रिषु ॥ यथा । त्रय एवाऽधनाराजन्भार्यादासस्तथासुतः । यत्तेसमधिगच्छन्तियस्यतेतस्यतद्धनमितिमात्स्ये ३१ अध्यायः ॥

अधमः । त्रि । कुत्सिते ॥ न्यूने ॥ पुं । उपपतिभेदे ॥ अवत्यस्मादात्मानम् । अवरक्षणादौ । अवद्यावमाधमार्वरेफाःकुत्सितेइत्यमप्रत्ययोनिपातः । तत्रैववकारस्यपक्षेधकारः ॥ यद्वा । नधम्यते धमतिवा । धमध्वानेसौत्रः । घञपचाद्यच्वा ॥ यद्वा । अधोभवः । अवेधसोर्लोपश्चेतिस्वामी ॥

अधमर्णः । त्रि । ऋणिनि । ऋणकारिणि ॥ अधमंदुःखप्रदमृणंयस्य ॥ अधमऋणेइतिऋणाधमर्ण्येइतिनिपातनात्सप्तम्यन्तोत्तरपदेनवासमासः ॥

अधमर्णिकः । त्रि । अधमर्णे ॥

अधमा । स्त्री । नायिकाभेदे ॥

अधमाङ्गम् । न । चरणे । पादे ॥

अधरः । पुं । ओष्ठे । उत्तराधरोष्ठमात्रे ॥ अधरलक्षणं यथा । पाटलोवर्त्तुलःस्निग्धोरेखाभूषितमध्यभूः । सीमन्तिनीनामधरोराज्ञाञ्चैवप्रियाभवेत् ॥ श्यामःस्थूलोधरोष्ठःस्याद्वैधव्यकलहप्रदः । मरुणोमत्तकाशिन्याश्चोत्तरोष्ठःसुभोगदः ॥ इतिसामुद्रकम् ॥ पुं । न । स्मरागारे । रतिमन्दिरे ॥ त्रि । हीने ॥ तले । अनूर्द्ध्वे ॥ नधरति । धृञ्धारणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । धरादुच्चात्कठिनाद्वाऽन्यः ॥ न ध्रियते । धृङ्अनवस्थाने । पुंसीतिघोवा । नञ्समासः ॥ धरासम्बन्धरहिते ॥ हीनवादिनि ॥

अधरतः । । । अधोभागे ॥ अधरस्मात् तसिल् ॥

अधरमधु । न । अधरामृते । वक्त्रासवे ॥

अधरस्तात् । । । अधोभागे । अधरतः ॥

अधरा । स्त्री । अधोदिशि ॥ नीचायाम् ॥

अधरात् । । । अधोभागे ॥ उत्तराधरदक्षिणादातिरितिस्वार्थेआतिः । वसत्यागतोरमणीयंवा ॥

अधरीकृतः । त्रि । तिरस्कृते ॥

अधरीणः । त्रि । धिक्कृते । तिरस्कृते ॥

अधरेण । । । अधो दिशि देशे कालेच ॥ एनवन्यतरस्यामदूरेऽपंचम्या इतिस्वार्थे एनप् । वसति रमणीयंवा ॥

अधरेद्युः । । । परस्मिन्नहनि ॥ अधरस्मिन्नहनि । सद्यः परुदित्यादिनाऽधरशब्दात् एद्युसप्रत्ययोनिपात्यते ॥

अधर्मः । पुं । ब्रह्मवधादिनिषिद्धकर्मजन्ये पापे ॥ वेदेनिषिद्धे । नानाविधदुःखसाधने । धर्मविरोधिनि ॥ धर्मविरुद्धोऽधर्मः ॥ न । परब्रह्मणि ॥ धर्मरहितत्त्वात् ॥ त्रि । ब्रह्मविदि ॥

अधर्मज्ञः । त्रि । धर्मविचारनिष्ठारहिते । तत्त्वासारत्त्वप्रत्ययवति ॥

अधर्म्ममित्रः । पुं । कलियुगे ॥ अधर्मो मित्रंयस्य ॥ त्रि । अधर्मप्रिये । मिथ्यावादिनि ॥

अधर्म्मास्तिकायः । पुं । धर्म्मप्रतिवन्धकृति ॥

अधश्चरः । पुं । चैारे ॥ त्रि । अधोगामिनि ॥

अधश्शय्या । स्त्री । अखट्वाशयने ॥

अधश्शल्यः । पुं । अपामार्गे । ऊंगाइतिख्याते ॥

अधश्शाखः । पुं । संसाराश्वत्थवृक्षे ॥ अधइति अर्वाचीनाः कार्योपाधयोहिरण्यगर्भाद्यागृह्यन्ते ते नानादिक्प्रसृतत्त्वात् शाखाइवशाखाअस्येतिव्युत्पत्यामायामयः संसाराश्वत्थवृक्षोऽध

शाखशब्देनोच्यते ॥

अधः । ।। पाताले ॥ नीचैरर्थे । तले । अधोभागे ॥ स्मरालये ॥ अधरस्मिन् अधरस्याम् अधरस्मात् अधरस्याः अधरः अधरावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणामित्यसिरधादेशश्च ॥

अधस्तात् । ।। कामगेहे । योनौ ॥ अनुच्चार्थे । अधोभागे ॥ अधरस्मिन् अधरस्याम् अधरस्मात् अधरस्याः अधरः अधरावा दिक् । दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीत्यादिनाअस्तातिप्रत्ययस्तद्योगेनास्तातिचेत्यधरस्याधादेशः ॥

अधस्ताद्गमनम् । न । अधर्मेणसुतलादिषुगमने ॥ अधोगमने ॥

अधार्म्मिकः । चि । पापिनि । अधर्मेण व्यवहर्त्तरि । शास्त्रप्रतिषिद्धागम्यागमनाद्यनुष्ठातरिमानुषे ॥ नाधार्मिके वसेद्ग्रामेनशूद्रबहुलेभृशमिति मनुः ॥

अधार्ष्ट्यम् । न । असामर्थ्ये ॥

अधि । ।। अधिकारे ॥ ईश्वरे ॥ अधिकृत्यार्थे ॥ आधिक्ये ॥ उपरि ॥ अधिकार्थे ॥ यथा अधिमासः । अधिको मासइत्यर्थः ॥

अधिकम् । न । अर्थालङ्कारभेदे ॥ यथा । महतोर्यन्महीयांसावाश्रिताश्रययोः क्रमात् । आश्रिताश्रयिणौ स्यातांतनुत्वेप्यधिकन्तुतत् ॥ आश्रितमाधेयम् । आश्रयस्तदाधारः । तयोर्महतोरपि विषयेतदपेक्षयातनू अप्याश्रयाश्रयिणौ मस्तुतवस्तुप्रकर्षविवक्षया यथाक्रमंयदधिकतरतांव्रजतस्तदिदंद्विविध मधिकंनाम । क्रमेणोदाहरणम् । अहोविशालंभूपालभुवनचितयोदरम् । मातिमातुमशक्यापियशोराशिर्यदत्रते ॥ युगान्तकालप्रतिसंहृतात्मनोजगन्तियस्यांसविकाशमासत । तनौममुस्तत्रनकैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसम्भवा मुद इति ॥ फले ॥ अध्यारूढम् । अधिकमिति अध्यारूढशब्दात्कन् उत्तरपदलोपश्च ॥ * ॥ हेतूदाहरणाधिकमधिकम् ॥ न्या ५ । ५६ । हेतूदाहरणेत्युपलक्षणम् दूषणाद्यधिकमपि वोध्यम् । तथाच । कृतकर्तव्यापुनरुक्ताभिधानमितिफलितम् । अनुवादस्तु नकृतकर्त्तव्यःसाभिप्रायत्वात् । मतित्वाधिक्यञ्चपुनरुक्तम् धूमादालोकात् महानसवञ्चत्वरवदित्यादिकन्तुविनासमयवन्धंदार्थ्यादिभ्म[illegible]दुक्तमधिकम् । यथा । महानसंमहानसवदितितुनाधिकङ्किन्तु पुनरुक्तम् ॥

वि। उत्कृष्टे॥ अतिरिक्ते। समधिके॥
अधिकरणम्। न। आधारकारके। यत्रभवतितस्मिन्। कर्तृकर्मद्वाराक्रियाश्रयइत्यर्थः॥ एकन्यायोपपादने॥ मीमांसाग्रन्थे॥ अधिक्रियते वेदविचारोऽस्मिन्ननेनवेत्यधिकरणंवेदविचारग्रन्थात्मिकामीमांसेत्यर्थः॥ यथाहुः। विषयोविशयश्चैवपूर्वपक्षस्तथोत्तरम्। निर्णयश्चेतिपञ्चाङ्गंशास्त्रेऽधिकरणंस्मृतमिति॥ एवंक्रमेणविवेचनमत्राधिक्रियतइत्यधिकरणम्॥ अधिपूर्वात्कृञोल्युट्॥
अधिकरणविचालः। पुं। द्रव्यस्यसंख्यान्तरापादने॥ यथा। एकंराशिंपञ्चधाकुरु। अनेकंराशिमेकधाकुरु। सएवाधिकरणविचालोयदेकमनेकंक्रियते यदप्यनेकमेकंक्रियते सोप्यधिकरणविचालइतिभाष्यम्॥
अधिकरणसिद्धान्तः। पुं। सिद्धान्तविशेषे॥ यथा। यत्सिद्धावन्यप्रकरणसिद्धिः सोधिकरणसिद्धान्तः। १। ३० यस्यार्थस्यसिद्धौजायमानायामेव अन्यस्य प्रकरणस्य सिद्धिर्भवति सोधिकरणसिद्धान्तइत्यर्थः॥
अधिकर्त्तव्यम्। न। अधिकरणेयद्भवतितस्मिन्॥
अधिकर्द्धिः। वि। मन्त्रासम्प्रयुक्ते। समृ

द्धे॥ इत्यमरः। अधिकाऽऽर्द्धिरस्य॥
अधिकर्म्मिकः। पुं। हट्टाध्यक्षे। हाट का चौधरी इतिभाषाप्रसिद्धे॥
अधिकाङ्गम्। न। कञ्चुकादिनिबन्धने। सारसने। कञ्चुकादिदार्ढ्यार्थंशूरैर्मध्यकायेनिबद्धेपट्टिकादौ॥ वि। एकविंशत्यङ्गुलादौ॥ अधिकमङ्गत्॥
अधिकारः। पुं। विधिपुरुषसम्बन्धे॥ प्रक्रियायाम्। राज्यांछत्रधारणादिव्यापारे॥ अधिआधिक्यस्यकरणम्। कृञोभावेघञ्॥ अधिकृतदेशादौ॥ यथा। निजाधिकारोयम्। अयञ्चपराधिकारः॥ प्रकरणे॥ यथा। नैमित्तिकोयंप्रायश्चित्ताधिकारः॥ क्रियाजन्यफलभागित्वरूपे प्रतिकर्मणिभिन्ने। स्वामित्वे॥ यथा। सर्वेस्युरधिकारिण इतिस्मृतिः॥ प्रभुयोजने॥ व्याकरणमतेपूर्वसूत्रस्थितपदस्यपरसूत्रेषूपस्थितौ। अनुवृत्तौ॥ सचिविधोयथा। सिंहावलोकितारव्यस्त्रमण्डूकप्लुतिरेवच। गङ्गास्रोतइतिख्यातअधिकारास्त्रयोमता इति॥
अधिकारविधिः। पुं। कर्मजन्यफलस्वाम्यबोधकेविधौ॥ कर्मजन्यफलस्वाम्यञ्चकर्मजन्यफलभोक्तृत्वम्। सचयजेतस्वर्गकाम इत्यादिरूपः। स्वर्गमुद्दिश्ययागंविदिधताऽनेनस्वर्गकामस्ययाग

गजन्यफलभोक्तृत्त्वंप्रतिपाद्यते । यस्याहिताग्नेरग्निर्गृहानदहेत् सोऽग्नयेक्षामवतेऽष्टाकपालंनिर्वपेदित्यादिनाऽग्निदाहादौनिमित्ते कर्मविदधतानिमित्तवतःकर्मजन्यपापक्षयरूपफलस्वाम्यंप्रतिपाद्यते । एवमहरहः सन्ध्यामुपासीतेत्यादिनाशुचिविहितकालजीविनःसन्ध्योपासनजन्यप्रत्यवायपरिहाररूपफलस्वाम्यंबोध्यते । तत्रफलस्वाम्यंतस्यैवयोऽधिकारविशिष्टः । अधिकारश्चसएव यद्विधिवाक्येषुपुरुषविशेषणत्त्वेनश्रूयते । यथाकाम्येकर्म्मणिफलकामना । नैमित्तिके निमित्तनिश्चयः । नित्येसन्ध्योपासनादौ शुचिविहितकालजीवित्त्वम् । अतएवराजाराजसूयेनस्वाराज्यकामो यजेतेत्यनेनविधिवाक्येनस्वाराज्यमुद्दिश्यराजसूयंविदधतापि नस्वाराज्यकाममात्रस्य तत्फलभोक्तृत्त्वं प्रतिपाद्यते । किन्तुराज्ञःसतःस्वाराज्यकामस्यैव राज्यत्त्वस्याप्यधिकारिविशेषणत्त्वेनश्रवणात् । विशेषःशास्त्रे ॥

अधिकारी । पुं । प्रमातरि ॥ यथा । विधिवदधीतवेदवेदाङ्गत्त्वेनापाततोऽधिगताखिलवेदार्थोऽस्मिन्जन्मनिजन्मान्तरेवा काम्यनिषिद्धवर्जनपुरस्सरंनित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तोपासनानु

ष्ठानेनानिर्गताखिलकल्मषतयानितान्तनिर्मलस्वान्तः साधनचतुष्टयसम्पन्नः प्रमाता वेदान्ताधिकारीतिलक्षणलक्षिते पुरुषे ॥ त्रि । अधिकारविशिष्टे । प्रभौ ॥ अधिकारोऽस्तिअस्य । अतइनिठनावितीनिः ॥

अधिकार्थवचनम् । न । स्तुतिनिन्दाफलकेऽध्यारोपितार्थवचने ॥

अधिकृतः । त्रि । अध्यक्षे । आयव्ययाऽवेक्षके ॥ व्यापारिते ॥ कृताधिकारद्रव्ये ॥ अधिअधिकउपरिवाक्रियतेस्म क्तः ॥

अधिक्रमः । पुं । आक्रमणे ॥ अधिक्रमणम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् ॥ अधिक्रम्यते वा कर्मणिघञ् । नोदात्तेति वृद्ध्यभावः ॥

अधिक्षिप्तः । त्रि । स्थापिते । प्रणिहिते ॥ कुत्सिते ॥ भर्त्सिते । प्रतिक्षिप्ते । कृताक्षेपे ॥ अधिक्षिप्यतेस्म । क्षिप प्रेरणे क्तः ॥

अधिक्षेपः ।पुं । तिरस्कारे ॥

अधिगतः । त्रि । प्राप्ते ॥ यथा । अधिगतपरमार्थाः पण्डिताइति । अधिगम्यतेस्म । गम्लृ ० । क्तः ॥

अधिगमः । पुं । साक्षात्कारे । प्राप्तौ । स्वीकरणे ॥ अधिगमनम् । गम्लृ । घञ् ॥

अधित्यका । स्त्री । शैलस्योर्द्ध्वभूमौ ॥ अद्रेरध्यारूढाभूमिः । उपाधिभ्यांत्य कन्नासन्नारूढयोरितित्यकन् । त्य कनश्चनिषेधइतिनेत्त्वम् ॥

अधिदैवतम् । न । पुरुषे ॥ पुरुषोहिर ण्यगर्भः दैवतान्यादित्यादीन्यधिकृ त्यचक्षुरादिकरणान्यनुगृह्णातीति तथोच्यते ॥ देवताविषयदर्शने ॥ दे वताया अधियत्तदधिदैवतम् ॥

अधिनायः । पुं । गन्धे ॥

अधिपः । त्रि । प्रभौ ॥ राज्ञि ॥ अधि पाति । पारक्षणे । आतश्चोपसर्गइ तिकः ॥

अधिपतिः । पुं । प्रभौ ॥ राज्ञि ॥ अधि ष्ठायपालयितरि ॥ अधि पाति । पार क्षणे । पातेर्डतिः ॥

अधिभूः । पुं । प्रभौ ॥ अधिभवति । भू सत्तायाम् । भुवः संज्ञान्तरयोरिति क्विप् ॥

अधिभूतम् । न । चरेभावे ॥ चरतीति चरोविनाशी । भावोयत्किञ्चिज्जनि मद्वस्तुभूतं प्राणिजातमधिकृत्यभव तीतितथोच्यतइतिस्वामी ॥

अधिमांसकः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । हानव्येपश्चिमेदन्ते महान्शो थोमहारुजः । लालास्रावीकफकृतो विज्ञेयः सोधिमांसकः ॥ ११ ॥

अधिमासः । पुं । असङ्क्रान्तिमासे । रविसङ्क्रान्तिरहितेचान्द्रमासे । म लमासे ॥ यथा । असंक्रान्तमासोऽधि मासः स्फुटःस्यादिति । अपिच । द्वा त्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैःषोडशभिस्त- था । घटिकानांचतुष्केणपततिह्यधि मासकः इति ॥ एतच्चसम्भवार्थंनतु नियमार्थम् ॥ अधिअधिकोमासः ॥

अधियज्ञः । पुं । विष्णौ ॥ अधियज्ञो ह मेवात्रदेहेइतिवचनात् सर्वयज्ञा धिष्ठाता सर्वयज्ञफलदायकः सर्वय ज्ञाभिमानिनीविष्णवाख्यादेवता । यज्ञोहिविष्णुः सचअधियज्ञः । अहं वासुदेवएव न मद्भिन्नः कश्चित् । अतएव परब्रह्मणःसकाशात्अत्यन्ता भेदेनैवात्मामतिपत्तव्यइति । सचात्र नुष्यदेहे यज्ञरूपेण वर्त्तते । बुध्या दिव्यतिरिक्तो विष्णुरूपत्वात् मनुष्य देहे च यज्ञावस्थानम् यज्ञस्यमनु ष्यदेहनिर्वर्त्यत्वादित्यर्थः ॥

अधियोगः । पुं । याचायोगान्तरे ॥ य था । बुधगीष्पतिभार्गवानांमध्ये द्वौ ग्रहौचेत्केन्द्रे अथवापञ्चमनवमेस्था ने स्थानभेदेन स्थानैक्येन वा स्थि- तौ स्यातां तदाऽधियोगोभवति तदा यातुर्जयोभवेत् ॥

अधिरथः । पुं । कर्णस्यपितरि ॥

अधिराट्। पुं। सम्राजि॥ अधिअधिकं राजते। राज्। क्विप्॥

अधिराज्यभाक्। पुं। अधिराजि॥

अधिरूढम्। न। अङ्कुरे॥ तालवीजाङ्कुरास्थिमज्जादौ॥ त्रि। आक्रान्ते॥

अधिरूढिः। स्त्री। आरोहणे॥

अधिरोहिणी। स्त्री। वंशकाष्ठादिरचितेसोपाने। निःश्रेण्याम्॥ अधिरुह्यतेऽनया। रुहप्रादुर्भावे। करणे ल्युट्॥

अधिवचनम्। न। नाम्नि। संज्ञायाम्॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

अधिवासः। पुं। गन्धमाल्याद्यैः संस्कारे॥ निवासे॥ अधिवसनम्। वस। घञ्॥

अधिवासनम्। न। पूजार्थंगन्धमाल्यादिभिः संस्कारे। गन्धमाल्यादिभिरङ्गसंस्कारे॥ अधिकंवास्यते। वासउपसेवायाम्। चुरादिः। ल्युट्॥

अधिवासितः। त्रि। सञ्जातगन्धे॥ कृताधिवासे॥

अधिविन्ना। स्त्री। अनेकभार्यस्यप्रागूढायांस्त्रियाम्। कृतसापत्निकायाम्। अध्यूढायाम्॥ अधिउपरिविन्नंलाभोयस्याः॥ यद्वा। अधिकाविन्नालब्धायस्याः॥

अधिश्रयणम्। न। चुल्ल्याद्युपरिस्थापने॥

अधिश्रयणी। स्त्री। चुल्ल्याम्। अश्मन्ते॥ इत्यमरः॥ अधिश्रीयतेऽत्र। श्रीपाके। अधिकरणेल्युट्। ङीप्॥

अधिष्ठाता। त्रि। अध्यक्षे। प्रवृत्तिनिवृत्तिकारणे॥ योयस्यप्रवर्त्तकोनिवर्त्तकश्चसतस्याधिष्ठातेतिव्यवहारः॥

अधिष्ठानम्। न। पुरे॥ चक्रे॥ प्रभावे॥ अध्यासने॥ स्थाने। कल्पनाधारभूते। इच्छाद्वेषसुखदुःखचेतनाद्यभिव्यक्तेराश्रये। कूटस्थचैतन्ये। अज्ञातेब्रह्मणि॥ अधितिष्ठन्तिभूतान्युपादानकारणत्वेनेतिव्याख्यानात्॥ शरीरे॥ जीवरूपेणप्रविश्यसदैवाधितिष्ठत्यस्मिन्नितिव्याख्यानात्। अध्यस्तस्यस्वरूपे॥ अधिष्ठीयतेऽनेनास्मिन्वा। ष्ठा। भावकरणादौल्युट्॥ अधिष्ठानावशेषोहिनाशः कल्पितवस्तुनइतिन्यायः॥

अधिष्ठितः। त्रि। आहिते॥ आश्रिते॥

अधीतः। त्रि। पठिते। कृताध्ययने॥ अधिगते। प्राप्ते॥ अधिपूर्वादिणोगत्यर्थाकर्मकेतिक्तः॥

अधीतिः। स्त्री। अध्ययने। पठने॥

अधीती। त्रि। अध्ययनविशिष्टे। अधीतवति॥ अधीतमनेन। इष्टादिभ्यश्चेतिकर्त्तरीनिः॥

अधीनः। त्रि। आयत्ते॥ इनमधिगतः। अत्यादयइतिसमासः। अधिउपरि इनोऽस्येतिवा॥

अधीयानः। त्रि। पठमाने॥ वेदाध्ययनवति॥ यथा। अधीयानः पण्डितम्मन्यमानोयोविद्ययाहन्तियशः परेषाम्। तस्यान्तवन्तस्तुभवन्तिलोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददातीति महाभारतम्॥

अधीरः। त्रि। कातरे॥ चञ्चले॥ न धीरोधैर्य्यंयस्य॥

अधीरा। स्त्री। विद्युति॥ मानिनीभेदे॥ यथा। ज्ञातेऽन्यासङ्गिनिपतौखण्डितेर्ष्याकषायिता। अधीरास्रुविमुञ्चन्तीविज्ञेयाचाचनायिकेतिदशरूपके॥

अधीशः। त्रि। प्रभौ। ईश्वरे॥ यथा। अधीशेनावितंविश्वंनाशंयान्तिनिनंक्षवः। तत्पातॄन्पातिविश्वेशस्तस्माल्लोकहितोभवेदिति॥ निनंक्षवो नाशयितुमिच्छवः। नश्यतिरत्रान्तर्भावितण्यर्थः॥ कामे॥

अधीश्वरः। पुं। बुद्धे॥ पुं। स्त्री। प्रणताखिलसामन्तावनिपाले। सर्वसन्निहितन्नृपवशकारिणि॥ अधिकईश्वरः। राजातुप्रणताशेषसामन्तःस्यादधीश्वरः॥ स्त्रियामधीश्वरी॥

अधीष्टः। पुं। सत्कारपूर्वकेव्यापारे॥ त्रि। सत्कृत्यव्यापारिते॥

अधुना। ।। संप्रतीत्यर्थे॥ अस्मिन्काले। अधुनेतिनिपातितः इदमोऽशभावोधुनाचप्रत्ययः॥

अधुनातनम्। त्रि। इदानींतने। वर्त्तमानकालवृत्तौ॥ अधुनाभवः। सायंचिरमितिट्युप्रत्ययः। स्त्रियांङीपि। अधुनातनी

अधृष्टः। त्रि। लज्जावति। शालीने॥ नधृष्टः॥

अधृष्यः। त्रि। प्रगल्भे। अधर्षणीये। अनभिभवनीये॥ नधृष्यः॥

अधृष्या। स्त्री। नदीप्रभेदे॥ नधृष्या॥

अधोंशुकम्। न। परिधेयवस्त्रे। अन्तरीये॥ अधः अधोभागस्यअंशुकम्॥

अधोक्षः। त्रि। जितेन्द्रिये॥

अधोक्षजः। पुं। विष्णौ॥ अधः अक्षजं ज्ञानं यस्मादितिव्युत्पत्तेः॥ अधः कृतमक्षजमैन्द्रियकंज्ञानंयेन॥ अधोक्षाणांजितेन्द्रियाणांजायते प्रत्यक्षो भवतिवा॥ अक्षमिन्द्रिये अधइन्द्रियं पादौ ताभ्यांजातः। अन्येभ्योपिदृश्य तइतिडः॥ अधोनक्षीयते जातुयस्मात्तस्मादधोक्षजइत्युयोगपर्वोक्तिः। यद्वा॥ अधःशब्देनपृथिवीवाचिना-अण्डस्याधरकपालमुच्यते द्युवाचके

नाक्षशब्देनचोपरितनकपालमुच्यते। ताभ्यांशब्दाभ्यांतन्मध्यंलक्ष्यते। तथाचाधोक्षयोरण्डस्याधरकपालोत्तरकपालयोर्मध्येवैराजरूपेणजायतेइत्यधोक्षजः। सप्तम्यांजनेर्डइतिडप्रत्ययइत्यभिप्रेत्यनिर्वचनान्तरमाहभाष्यकारः। द्यौरन्तरीक्षंपृथिवीचाधस्तयोर्यस्मादजायतमध्येवैराजरूपेणेतिवा अधोक्षजः॥

अधोगतिः। स्त्री। नरके॥

अधोघण्टा। स्त्री। अपामार्गे॥ इतिरत्नमाला॥

अधोजिह्विका। स्त्री। तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम्॥

अधोदृष्टिः। त्रि। निजविनयख्यापनायसततमधएवनिरीक्षणकर्त्तरि॥ विनीते॥ अधो दृष्टिर्यस्यसः॥

अधोभुवनम्। न। पाताले। वलिसद्मनि॥ इत्यमरः॥ अधश्चतद्भुवनञ्च॥

अधोमर्म। न। गुदे। गुह्यद्वारे॥ इतिहेमचन्द्रः॥

अधोमुखः। त्रि। अवाङ्मुखे॥ नक्षत्रविशेषेषु॥ यथा। मूलाश्लेषाकृत्तिकाश्चविशाखाभरणी तथा। मघापूर्वात्रयंचैव अधोमुखगणाःस्मृत इति॥

अधोमुखा। स्त्री। गोजिह्वायाम्॥

अधोलोकः। पुं। पाताले॥ अधश्चासौ लोकश्च॥

अधोवायुः। पुं। अपानवायौ। पर्द्दे॥

अध्यक्षः। पुं। क्षीरिकावृक्षे॥ त्रि। अधिकृते। राज्ञोहस्त्यश्वरथपदात्यर्थादिस्थानेषुकर्मोत्क्षिप्तरिपुरुषे। आयव्ययादिनिरीक्षके॥ अधिगतोक्षंव्यवहारम्। प्रादयइतिसमासः॥ इन्द्रियजन्यज्ञाने। प्रत्यक्षे॥ नियन्तरि॥ अधिगतो ऽक्षम्॥ अधिगतोऽक्षेणवा॥ अक्षेषु व्यवहारेषु आयव्ययचिन्तासु योगक्षेमप्रापणरूपव्यवहारेषुवा अधिकृतोऽध्यक्षः॥ अधिकृतान्यक्षाणयस्यवा॥ अध्यक्ष्णोतिवा। अक्षूव्याप्तौ। पचाद्यच्॥ अध्यक्षतिवा॥ अध्यक्षयति प्रत्यक्षयतीति अध्यक्षशब्दात् तत्करोतितदाचष्टइतिणिजन्तात् पचाद्यज्वा॥

अध्यग्नि। न। अध्यग्निधने॥ १। अग्निमध्ये॥

अध्यग्निधनम्। न। विवाहकालेऽग्निसन्निधौपित्रादिभिर्दत्तेधने॥ यथा। विवाहकालेयत् स्त्रीभ्योदीयतेह्यग्निसन्निधौ। तदध्यग्निकृतंसद्भिः स्त्रीधनंपरिकीर्त्तितमिति॥

अध्यण्डा। स्त्री। शूकशिंव्याम्॥ भूम्यामलक्याम्॥ अधिकमण्डंवीजम-

स्याः ॥

अध्यधीनः । त्रि । अत्यन्तपरतन्त्रे । गर्भदासे ॥

अध्ययनम् । न । पठने । विधिवद्गुरुमुखादध्यात्मादिविद्यानामक्षरस्वरूपग्रहणे । गुरूच्चारणानूच्चारणे ॥ अधीयते । इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः । बहुलवचनात्कर्मणिल्युट् ॥ प्राङ्मुखत्वादिनियमसहितस्यपुरुषस्य ऋगादेरभ्यासे ॥ अध्ययनलक्षणाप्यमासिद्धिस्तारमुच्यते । यस्यशिष्याचार्यसम्बन्धेनसांख्यशास्त्रंग्रन्थतोऽर्थतश्चाधीत्यज्ञानमुत्पद्यतेतस्य सा ध्ययनहेतुकासिद्धिः अध्ययनम् ॥ किंच थाध्ययनेनाचष्टढबन्धकरेणच । पठितव्यंतदेवाशुमोचयेद्भवबन्धनात् ॥ इत्युपदेशोमुमुक्षुषु ॥

अध्यर्द्धम् । त्रि । सार्द्धे ॥ अधिकमर्द्धंयस्य । अध्यारूढमर्द्धंयस्मिन्वा । प्रादिभ्योधातुजस्येतिसाधु ॥

अध्यवसायः । पुं । निश्चये । इदमित्थमेवेतिविषयपरिच्छेदे ॥ उत्साहे ॥ अध्यवसानम् । षोन्तकर्मणि घञ् । आतोयुक् ॥ अध्यवसायस्तुबुद्धिव्यापारोज्ञानम् । उपात्तविषयाणामिन्द्रियाणांवृत्तौसत्त्यांबुद्धेः रजस्तमोभिभवेसतियः सत्त्वसमुद्रेकः सोध्यवसाय इतिवृत्तिरितिचाख्यायते ॥ बुद्धौ ॥ क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया सर्वो व्यवहर्त्ता आलोच्य मत्वा अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति ततश्च प्रवर्त्तते इति लोकसिद्धम् । तत्रकर्त्तव्यमितियोयं निश्चयश्चितिसन्निधावापन्नचैतन्यायाबुद्धेः सोध्यवसायोबुद्धेरसाधारणव्यापारः ॥

अध्यशनम् । न । अजीर्णोपरिभोजने ॥ यथा । अजीर्णेभुज्यतेयत्तुतदध्यशनमुच्यतेइति ॥ अधिकमशनमध्यशनम् ॥

अध्यस्तः । त्रि । कृताध्यासे ॥

अध्यात्मम् । I । आत्मतत्त्वे ॥ स्वभावोध्यात्ममुच्यते । अस्यार्थः । स्वोभावः स्वरूपंप्रत्यक्चैतन्यम् । आत्मानंकार्यकारणसंघातंदेहमधिकृत्यभोक्तृतयावर्त्तमानमध्यात्ममुच्यतेइतिमधुसूदनः ॥ परस्यब्रह्मणःप्रतिदेहंप्रत्यगात्मभावः स्वभावइति स्वोभावःस्वभावोध्यात्ममुच्यतेआत्मानंदेहमधिकृत्यप्रत्यगात्मतयाप्रवृत्तं परमार्थब्रह्मावसानंवस्तुस्वभावोध्यात्ममुच्यतेअध्यात्मशब्देनाभिधीयतेइतिभाष्यकाराः ॥ स्वस्यैवब्रह्मणएवांशतयाजीवरूपेणभवनंस्वभावःसएवात्मानंदेहमधि

कृत्यभोक्तृत्वेनवर्त्तमानोऽध्यात्मशब्दे नोच्यतइत्यर्थइतिश्रीधरस्वामिनः ॥ आत्मविषयदर्शने ॥ करणग्रामे ॥ आत्मनिइतिविभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । अनश्चेतिटच् । नस्तद्धितइतिटेर्लोपः ॥ आत्मनोऽधि आत्मविषयमध्यात्मम् ॥

अध्यात्मज्ञानम् । न । आत्मानमधिकृत्य प्रवृत्ते आत्मानात्मविवेकज्ञाने ॥

अध्यात्मनित्यः। त्रि । परमात्मस्वरूपालोचनतत्परे ॥ अध्यात्मे आत्मज्ञानेनित्यः परिनिष्ठितः ॥

अध्यात्मयोगः । पुं । विषयेभ्यः प्रतिसंहृत्यचेतस आत्मनि समाधाने ॥

अध्यात्मविद्या । स्त्री । आत्मतत्त्वविद्यायाम् ॥

अध्यापकः । त्रि । अध्यापयितरि । उपाध्याये ॥ अध्यापयति । इङ् अध्ययने ण्वुल् ॥

अध्यापनम् । न । विप्रस्यासाधारणकर्मविशेषे । ब्रह्मयज्ञे । पाठने । विद्याप्रदाने ॥ अध्यापनञ्चब्राह्मणस्यवृत्तिर्नचाशब्दज्ञंतमुपशिष्यन्तिशिष्याइतिकैयटः । अतोब्राह्मणेनावश्यंशब्दाज्ञेयाः । नचान्तरेणव्याकरणंलघुनोपायेन शब्दाःशक्याविज्ञातुमितिभाष्यम् ॥

अध्यापयिता । त्रि । पाठगुरौ । अध्यापनकर्त्तरि । उपाध्याये ॥

अध्यापितः । त्रि । पाठिते ॥

अध्यायः । पुं । अध्ययने ॥ प्रकरणे । पुराणपरिच्छेदे ॥ यथा । सर्गोवर्गःपरिच्छेदोद्घाताध्यायाङ्कसङ्ग्रहाः । उच्छ्वासः परिवर्त्तश्चपटलः काण्डमेवच ॥ स्थानंप्रकरणञ्चैवपर्वोल्लासाह्निकानिच ॥ पुराणादौपरिच्छेदा अनेकेपरिकीर्त्तिताइति ॥ त्रि । ध्यानशून्ये ॥ अधीयतेऽसौ । इङ् । नित्यमधिपूर्वः । इङश्चेतिघञ् ॥ यद्वा । अधीयतेऽस्मिन् । अध्यायन्यायेति घञन्तोनिपात्यते ॥

अध्यारूढम् । त्रि । समारूढे । कृतारोहणे ॥ अभ्यधिके ॥ अध्याङ्पूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थाकर्मकेत्यादिनाकर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥

अध्यारोपः । पुं । असर्पभूतायांरज्जौ सर्पारोपवत् वस्तुन्यवस्त्वारोपे । सच्चिदानन्दानन्ताद्वयब्रह्मण्यज्ञानादिसकलजडसमूहस्यारोपणे ॥

अध्यावाहनिकम् । न । पितृगृहात्भर्त्तृगृहंनीयमानयास्त्रियालब्धेधने ॥ यथा । यत्पुनर्लभतेनारीनीयमाना हिपैतृकात् । अध्यावाहनिकंनामतत्स्त्रीधनमुदाहृतमितिकात्यायनः॥ पैतृकादित्येकशेषात्पितृमातृकुला

त्यल्लभतेधनमितितदर्थः ॥

अध्याशनम् । न । भुक्तस्योपरिभूयोभोजने ॥ यथा । राजन्नध्याशनं त्याज्यंत्याज्यंतुविषमाशनम् । त्यजेद्विरुद्धमाहारं तत्सर्वंदोषकारकमिति ॥

अध्यासः । पुं । स्मृतिरूपेपरत्रपूर्वदृष्टावभासे । यत्रयदध्यासस्तद्विवेकाग्रहणनिवन्धने भ्रमे । यत्रयदध्यासस्तस्यैव विपरीतधर्मत्त्वकल्पनायाम् । अन्यत्रान्यधर्मावभासे । वस्तुन्यन्यवुद्धौ । अविद्यायाम् ॥ आसनम् । आसउपवेशने । घञ् । अधिउपरिआसः ॥

अध्यासितः । त्रि । निषेविते ॥ अधिष्ठिते ॥

अध्याहरणम् । न । ऊहने । तर्कणे ॥ अध्याङ्पूर्वाद्धृतेर्ल्युट् ॥

अध्याहारः । पुं । तर्के । ऊहे । आकांक्षासमापकपदानुसन्धाने ॥ अध्याहरणम् । अध्याङ् पूर्वाद्धृञोभावेघञ् ॥ अपूर्वोत्प्रेक्षणे ॥

अध्युषितः । त्रि । उषिते । वसाइति भाषा ॥

अध्युष्टः । त्रि । सार्द्धत्रिसंख्यायाम् ॥

अध्युष्ट्रः । पुं । उष्ट्रयुक्तरथे ॥ उष्ट्रवाह्यप्रेङ्खायाम् ॥ इतिहारावली ॥

अध्यूढः । पुं । ईश्वरे ॥ त्रि । अधिकवृध्याढ्ये । समृद्धे ॥ उपरिभावेनस्थिते ॥ यथा । ऋच्यध्यूढंसामेति ॥

अध्यूढा । स्त्री । कृतसापत्निकायाम् । कृताऽनेकविवाहस्यप्रागूढयोषिति ॥ अधिउपरिऊढमुद्वहनमस्याः ॥

अध्येषणम् । न । गुर्वादेराराध्यस्यप्रवर्त्तनायाम् । प्रार्थनायाम् ॥ समानस्याधिकस्यवाऽऽत्त्विगाचार्यादेः प्रवर्त्तनायाम् ॥

अध्येषणा । स्त्री । याचने ॥ निकृष्टस्योत्कृष्टंप्रतिप्रवर्त्तनायाम् । गुर्वादेःप्रार्थनयाक्वचिदर्थेनियोजनेइतिस्वामी । सनै । गुर्वाद्याराधने ॥ अध्येषणम् । इषेरनिच्छार्थस्येतियुच् ॥

अध्येष्यमाणः । त्रि । अध्ययनंकरिष्यमाणे ॥

अध्रुवः । त्रि । अनित्ये ॥ अस्थिरे । फलजनकतानियमशून्ये ॥ नध्रुवः ॥

अध्वगः । पुं । पथिके ॥ सूर्य्ये ॥ उष्ट्रे ॥ खेसरे । खच्चरइतिभाषा प्रसिद्धे ॥ अध्वानंगच्छतीतिविग्रहे अन्तात्यन्ताध्वदूरेत्त्यादिनागमेर्डः प्रत्ययः ॥

अध्वगभोग्यः । पुं । आम्रातकवृक्षे ॥

अध्वगा । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ टाप् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अध्वजा । स्त्री । स्वर्णुलीवृक्षे । हेमपुष्प्याम् ॥

अध्वा । पुं । मार्गे । गन्तव्यत्त्वेनलोकप्रसिद्धेक्रोशयोजनादौनियतपरिमा

णे ॥ संस्थाने ॥ अवस्कन्दे ॥ काले ॥ अत्तिवलम्। अदभक्षणे। अदेर्द्धुचेति क्वनिप् धश्वान्तादेशः ॥

अध्वनीनः । त्रि । पथिके ॥ अध्वानमलंगच्छति । अध्वनोयत्खाविति खः । आत्माध्वानौखे इतिटिलोपेन ॥

अध्वन्यः । त्रि । पथिके ॥ अध्वानमलंगच्छति । अध्वनोयत्खाविति यत् । येचाभावकर्मणोरितिटिलोपेन ॥

अध्वरः । पुं । क्रतौ ॥ सावधाने ॥ वसुभेदे ॥ नध्वरति । ध्वृकौटिल्ये । अच् ॥ अध्वानंरातिवा । आतोनुपे तिकः ॥

अध्वरथः । पुं । परिघातिके । अध्वगमनोपयुक्तरथे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ दूते ॥ अध्वनेरथः । अध्वारथोऽस्यवा ॥

अध्वर्युः । पुं । यजुर्वेदर्त्विजि ॥ अध्वरमिच्छति । सुपइतिक्यच् । कव्यध्वरपृतनस्यर्चिलोपः । क्याच्छन्दसीत्युः ॥ नध्वरति । ध्वृकौटिल्ये । विच् । अध्वरंयाति । यौतिवा मिवतद्रवादित्वाड्डुर्वा ॥

अध्वर्युः । स्त्री । अध्वर्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ अध्वर्युशाखाध्येतृवंशोद्भवायाम् ॥ योपधत्वादूङ्न ॥

अध्वशल्यः । पुं । अपामार्गे ॥

अध्वान्तशात्रवः । पुं । स्योनाकद्रौ ॥

अनः । पुं । प्राणे ॥ अनिति । अनप्राणने । अच् ॥

अनंशुमत्फला । स्त्री । कदल्याम् ॥ इति जटाधरः ॥

अनक्षम् । त्रि । अक्षशून्ये ॥ अन्धे । अक्षिविहीने ॥

अनक्षरम् । न । दुर्वचने । गुणाक्षेपकदोषोक्त्यवाक्ये । अवाच्ये । निन्दावचने । दुर्वचसि । गाली इतिभाषायाम् ॥ नप्रशस्तान्यक्षराणियस्मिन् । अक्षराणामप्राशस्त्यंचार्थद्वारकम् ॥

अनक्षि । न । मन्दाक्षिणि ॥ त्रि । तद्वति ॥

अनगारः । पुं । ऋषौ । मुनौ ॥ त्रि । अगारशून्ये ॥

अनग्निः । पुं । श्रौतस्मार्त्तकर्महीने ॥ यथा । अनग्निब्राह्मणाःकलाविति । अग्निसंस्काररहितेपरिब्राजके ॥ अत्र शौनकः । सर्वसङ्गनिवृत्तस्यध्यानयोगरतस्यच । नतस्यदहनंकार्यंनैवपिण्डोदकक्रिया ॥ निदध्यात्प्रणवेनैवविलेभिक्षोः कलेवरम् । मोक्षणंखननञ्चैवसर्वंतेनैवकारयेदिति ॥

अनग्निका । स्त्री । दृष्टरजस्कायांकन्यायाम् ॥

अनघः । त्रि । निर्मले ॥ अपापे ॥ मनोज्ञे । हृद्ये ॥ अदुःखे ॥ अव्यसने ॥ अघंनविद्यतेयस्य ॥

अनङ्गम् । न । आकाशे ॥ मनसि ॥ पुं । मदने ॥ नास्ति अङ्गमस्य । नाङ्गंचा नमस्मादितिवा ॥ दशास्यावस्था भ वन्ति । तद्यथा । दृङ्मनस्सङ्गसंक ल्पाजागरःकृशतारतिः । ह्रीत्यागो न्मादमूर्च्छा श्चइत्यनङ्गदशादशेति ॥ त्रि । अङ्गरहिते ॥

अनङ्गकम् । न । मनसि ॥

अनङ्गशेखरः । पुं । दण्डकवृत्तभेदे ॥ यथा । प्रतापतापतापितप्रतीपभूप- ते शरन्निशानिशाकरप्रभालसद्यशो- धन स्वदानवारिधारयादरिद्रतानल ज्वलद्द्विजालितापहारकस्वभावशो- भन । भुजङ्गमङ्गलोदितः प्रसङ्गसङ्ग तेःसभान्तरेनिवेदितोविधायकःकवि श्रियः क्रमाल्लघौगुरौयथेच्छयानिवे शिते भवेदनङ्गशेखरः सुधांसुशेखर प्रियइति ॥

अनङ्गासुहृत् । पुं । शिवे॥इतिहेमचन्द्रः॥

अनच्छः । त्रि । कलुषे ॥ भिन्नोऽच्छात् । नञ्तत्पुरुषः । नलोपोनञः । तस्मा न्नुडचि ॥

अनञ्जनम् । न । व्योम्नि ॥ तत्त्वे ॥ पुं । नारायणे ॥ त्रि । अञ्जनशून्ये ॥ ना- स्तिअञ्जनमस्मिन् ॥

अनडुज्जिह्वा । स्त्री । गोजिह्वावृत्ते ॥

अनड्वान् । पुं । षण्डे । वृषभे ॥ अनः शकटंवहति । वहप्रापणे । अनसिव हेःक्विप् अनसोडश्चेतिक्विप् अनसो डान्तादेशश्च । यजादित्वात् सम्प्रसा रणम् ॥

अनडुही । स्त्री ।सौरभेय्याम् ॥ गौरा दित्वान्ङीष् ॥

अनड्वाही । स्त्री । सौरभेय्याम् ॥ आम नडुहः स्त्रियांवावक्तव्यइतिअनडुहआ मिगौरादित्वान्ङीष् ॥

अनतिरेकः । पुं । अभेदे ॥

अनद्यः । पुं । गौरसर्षपे ॥ इतिराजनि र्घण्टः ॥

अनध्यक्षः । त्रि । अध्यक्षभिन्ने ॥ अप्र- त्यक्षे ॥

अनध्यायः । पुं । अनध्ययने ॥ सचद्विवि धोनित्त्योनैमित्तिकश्चेति । तथाहि । चातुर्मास्यद्वितीयासुमन्वादिषुयुगा दिषु । अष्टकासुचसङ्क्रान्तौशयनेबो धनेहरेः ॥ अनध्यायंप्रकुर्वीततथासो मपदासुच ॥ नैमित्तिकास्तु । निर्घा तभूकम्पोल्कादिपतनादिसर्वाङ्गतेषु । अग्न्युत्पाते । अकालवृष्टौ । सन्ध्या गर्जने । चौरैरुपद्रुतेग्रामे । सङ्ग्रामे । सोमसूर्यग्रहे । दिग्दाहे । विद्युत्स न्निपाते।इत्त्यादिषुनैमित्तिकानध्या यः । छिद्राण्येतानिविप्राणांयेऽनध्या याःप्रकीर्त्तिताः । छिद्रेभ्यःस्रवतिब्रह्म

ब्राह्मणेन यदर्जितम् ॥ तत्कालेतस्य रक्षांसिश्रियं ब्रह्मयशोवलम् । सर्व मादायगच्छन्ति वर्जयन्तीप्सितंफल मिति ॥

अननुगतम् । न । आत्मतत्त्वे ॥ त्रि । अनुगतभिन्ने ॥

अननुभाषणम् । न । विज्ञातस्यपरिषदा त्रिरभिहितस्याप्यप्रत्युच्चारणमननु-भाषणम् । पश्य ०५।५९ ॥

अनन्तः । पुं । केशवे ॥ यथा । गन्धर्वाप्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः । नान्तंगुणानांगच्छन्तितेनाऽनन्तोयमव्ययइतिविष्णुपुराणम् ॥ अन्तःसीमा इयत्तानविद्यतेयस्य ॥ शेषे । नागजातिराजे ॥ वलदेवे ॥ सिन्दुवारवृक्षे ॥ अनन्तजिति ॥ त्रि । अनवधौ ॥ अपरिच्छिन्ने । अविनाशिनि । व्यापित्त्वान्नित्त्यत्त्वात्सर्वात्मत्त्वात्देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्ये परमेश्वरे ॥ अवि-द्यमानोऽन्तः कार्योयस्य ॥ अखण्डे ॥ न । सुरवर्त्मनि ॥ अभ्रके ॥ नास्त्यन्तोयस्य ॥

अनन्तकरः । त्रि । असमाप्तिकरे ॥ अनन्तंकरोति । दिवाविभेतिटः ॥

अनन्तजित् । पुं । बुद्धगणभेदे । जिनानांचतुर्विंशत्त्यन्तर्गतचतुर्दशजि-ने ॥ अनन्ते ॥ अनन्तंजयतिजेष्यति वा । जिजये । क्विप् । तुक् ॥ विष्णौ ॥ अनन्तान्यसंख्यातानिभूतानि युद्धक्रीडादिषुसर्वत्राचिन्त्यशक्तितयाजयतीति ॥

अनन्ततीर्थकृत् । पुं । अनन्तजिति । बुद्धगणप्रभेदे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अनन्तमात्रः । त्रि । एतावत्त्वमस्येतिपरिच्छेत्तुमशक्ये ॥ मात्रापरिच्छित्तिःसा अनन्तायस्य ॥

अनन्तमूर्त्तिः । पुं । सर्वात्मनि । परमात्मनि । अखण्डैकरसे ॥ अनन्तादेशतः कालतोवस्तुतःस्वरूपतस्तावत् परिच्छेदरहितामूर्त्तिः स्वभावोयस्य ॥

अनन्तमूलः । पुं । करालाख्यौषधौ ॥ सुगन्धायाम् । स्थूलग्रन्थौ । वचाप्रभेदे ॥

अनन्तरम् । न । पराचीनकाले । पश्चादर्थे ॥ त्रि । चिदेकरसेपरमात्मनि ॥ नयस्यअन्तरंभिन्नजातीयंकिञ्चिद्विद्यतेसः ॥ छिद्रशून्ये ॥ सन्निहिते । अव्यवहिते । संसक्ते ॥ अन्तरंछिद्रंतच्छून्यम् ॥

अनन्तरितम् । त्रि । अव्यवहिते ॥

अनन्तरूपः । पुं । भगवति । विश्वरूपे ॥ त्रि । अनन्तरूपविशिष्टे ॥ अनन्तानि रूपाणियस्य ॥

अनन्तलोकः । पुं । स्वर्गलोके । अनन्तश्चासौलोकश्च ॥

अनन्तविजयः । पुं । युधिष्ठिरस्यराज्ञःश ङ्खे ॥ अनन्तोविजयोयस्मिन् ॥
अनन्तवीर्यः । पुं । अर्हद्गणभेदे । भावि कल्पेजिनानांचतुर्विंशत्यन्तर्गतेचयो विंशेतीर्थकरजिने ॥ त्रि । बहुवीर्ये । अनन्तप्रभावे ॥ अनन्तानिवीर्याणिय स्मिन् । अनन्तंवीर्यंयस्यवा ॥
अनन्तव्रतम् । न । भाद्रशुक्लचतुर्दशीक र्त्तव्येऽनन्तदेवस्यव्रते ॥
अनन्तशीर्षा । स्त्री । वासुकेः पत्न्याम् ॥
अनन्ता । स्त्री । विशल्यायाम् । शाकप्र भेदे ॥ शारिवायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ दूर्वयोः ॥ कणायाम् ॥ पथ्यायाम् ॥ पार्वत्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ विश्वंभ रायाम् ॥ गुडूच्याम् ॥ अग्निमन्थवृक्षे ॥ यवासे ॥ वृहच्छक्त्यन्तरे । तारायाम् ॥ नास्त्यन्तोऽस्याः ॥ अनन्तः शेषोस्ति धारकोऽस्याः अर्शआद्यच् ॥
अनन्तात्मा । पुं । नारायणे ॥ देशतः का लतोवस्तुतश्चापरिच्छिन्नस्वरूपत्वा त्अनन्तः आत्माअस्य ॥
अनन्तिका । स्त्री । माघोर्जमाधवेषाणां पूर्णमासीषु ॥
अनन्तेशः । पुं । हरे ॥
अनन्दः । त्रि । अनानन्दे । असुखे ॥ औ पनिषदोयम् ॥
अनन्यः । त्रि । सर्वभोगनिस्पृहे ॥ सर्वाडै तदर्शिनि । अहमेवभगवान् वासु- देवः सर्वात्मा न मद्व्यतिरिक्तंकिञ्चि दस्तीतिज्ञानवतिब्रह्मात्मैक्यनिष्ठे । अपृथग्दर्शिनि ॥ नविद्यतेऽन्योविष योयस्य यस्मिन्वा । अन्योभेददृष्टि विषयोनविद्यतेयस्यवा । नविद्यते स्वेष्टंविनाऽन्यदालम्बनंयस्येतिवा ॥ अद्वितीये । एकाकिनि ॥
अनन्यगतिकः । त्रि । एकाश्रये । गत्य न्तररहिते ॥ यथा । अनन्यगतिकेज नेविगतपातकेचातकेयथारुचितथा कुरुप्रियतयापिनान्यंभजे इत्युद्भटः ॥
अनन्यचेताः । त्रि । तदेकचित्ते ॥ नअ- न्यचेताः ॥
अनन्यजः । पुं । कामे ॥ नास्त्यन्यद्य- स्मात्अनन्योविष्णुः । ततोजातः ॥ म नसोऽन्यस्मान्नजायते इतिवा । त्रि । अनन्यभवे ॥
अनन्यभवः । त्रि । अन्यस्यासाध्ये ॥ अ- न्यस्यनभवतीति तथा । पचाद्यजन्तो त्तरपदेननञ् समासः ॥
अनन्यभावः । त्रि । एकान्तभक्ते ॥ नवि- द्यतेअन्यस्मिन् भावो यस्य ॥
अनन्यवृत्तिः । त्रि । एकाग्रे । एकताने ॥ इत्यमरः ॥ नअन्यावृत्तिरस्य ॥
अनन्वक् । त्रि । अननुगते ॥ अनुअञ्च तीत्यन्वक् । नअन्वक् अनन्वक् ॥

अनन्वयः। पुं। अर्थालङ्कारविशेषे ॥ यथा। उपमानोपमेयत्वे एकस्यैवैकवाक्यगे। अनन्वयः ॥ उपमानान्तरसम्बन्धाभावोऽनन्वयः। यथा। नकेवलंभातिनितान्तकान्तिर्नितम्बिनीसैवनितम्बिनीव। यावद्विलासायुधलास्यवासास्ते तद्विलासाइवतद्विलासाः॥ अत्रएवकारोभिन्नक्रमः। सानितम्बिन्येवकेवलंनितम्बिनीवनितान्तकान्तिर्भातीति न यावत्अपिस्विच्चत्यर्थः।ते अनुभवैकगोचरास्तस्याविलासास्तद्विलासाइवभान्तीति वचनविपरिणामेनान्वयः। कीदृशाः। विलासायुधस्यकामस्यलासोन्नृत्यंतस्यवासानिवासभूताः। नितम्बिनीसैवनितम्बिनीवतन्मात्रनितम्बिनीसदृशीतिवार्थः। तेनस्फुटतयाव्यक्त्यैक्यलाभः। एवञ्चतत्रैवतदुपमा नाऽन्येतीत्यनन्वयोऽलङ्कारः। तत्फलञ्च निरुपमत्वबोधः। इतिकाव्यप्रकाशोदाहरणस्यार्थः॥

अनपदेशः। पुं। असाधके॥

अनपरम्। त्रि। पश्चाज्ज्ञाविकार्यसम्बन्धविधुरे प्रत्यगभिन्नेब्रह्मणि॥ अपरंकार्यंनविद्यतेयस्यततत्रकार्यमितियावत्॥ इतरशून्ये॥

अनपवर्गवीर्यः। त्रि। अक्षीणप्रभावे॥

अनपायी। त्रि। अपायविधुरे। अनश्वरे॥ निश्चले॥

अनपेक्षः। त्रि। निरपेक्षे। सर्वेषुभोगोपकरणेषुयदृच्छोपनीतेष्वपिनिःस्पृहे॥ अपेक्षावर्जिते। ह्वेये॥

अनभिज्ञः। त्रि। अविदुषि। मूर्खे॥ न अभिज्ञः॥ यथा। धिक्त्वांचूततरोपरापरपरिज्ञानाऽनभिज्ञोभवानिति॥

अनभियुक्तः। त्रि। अनादृते॥ असम्मते॥

अनभिलाषः। पुं। अरुचौ॥ अनिच्छायाम्॥

अनभिव्यक्तिः। स्त्री। अनुद्भूतरूपवत्त्वे। अव्याकृते॥

अनभिष्वङ्गः। त्रि। पुत्रादौप्रीतिहीने॥ अन्यस्मिन्सुखिनिदुःखिनिवाऽहमेवसुखीदुःखीचेतिअनन्यभावनयाप्रीत्यतिशयोऽभिष्वङ्गस्तद्रहिते॥

अनभ्युदितम्। त्रि।अनभिप्रकाशिते॥

अनमः। पुं। द्विजे। ब्राह्मणे॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

अनमितम्पचः। त्रि। कृपणे॥ नमितम्पचोऽमितम्पचः। तद्भिन्नोऽनमितम्पचः॥

अनम्बरः। पुं। बौद्धविशेषे॥ इतिसिद्धान्तशिरोमणौगोलाध्यायः॥

अनयः। पुं। अशुभदैवे॥ विपदि॥ व्य

सने ॥ अनीतौ । द्यूतविदांप्रसव्यग तौ । तेषाममदक्षिणगमने ॥ ननयनम् अनेनवा । स्त्रीत्प्रापणे । एरच् । विरोधेनञ् ॥ अयातशुभावहवि- धेरन्यः ॥

अनर्गलम् । त्रि । प्रतिबन्धकरहिते । निराबाधे ॥ नविद्यते अर्गलंयस्मिन् ॥

अनर्घ्यः । त्रि । अमूल्ये ॥

अनर्थः । पुं । हरौ ॥ नविद्यतेअर्थः प्रयोजनमस्य आप्तकामत्वात् ॥ त्रि । अर्थिनःप्रतिकूले ॥ यथा । अर्थमनर्थं भावयनित्यंनास्तिततःसुखलेशः सत्यम् । पुत्रादपिधनभाजांभीतिः सर्वत्रैषाविदितानीतिरितिमोहमुद्गरः ॥ नञर्थः ॥ अर्थरहिते ॥

अनर्थकम् । न । प्रलापे । समुदायार्थरहितसार्थवाक्ये । अबद्धवाक्ये ॥ त्रि । व्यर्थे ॥ नञर्थोयस्य । अर्थान्नञद्दत्युरः प्रभृतिषुपाठान्नित्यंकप्समासान्तः ॥

अनर्थमूलम् । न । आत्माज्ञाने ॥ यथा । आत्माज्ञानमनर्थानांमूलंलोकेपिनेतरत् । स्वपराक्रममज्ञात्वायुध्यन्म्रियतएवहीति ॥

अनर्थान्तरम् । न । अभेदे ॥ एकार्थे ॥

अनर्थी । त्रि । निस्पृहे ॥

अनलः । पुं । वह्नौ ॥ नविद्यते अलं पर्याप्तिर्यस्येत्यनलः ॥ वसुभेदे ॥ नलाभावे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ त्रिषु ॥ चित्रके ॥ रक्तचित्रके ॥ भल्लातके ॥ पित्ते ॥ अनित्यनेन । अनप्राणने । दृषादिभ्यश्चलच् ॥ ५० वत्सरे ॥ यथा । दुर्भिक्षंजायतेघोरंधान्यौषधिप्रपीडनम् । अनलेचसमाख्यातंनात्रकार्याविचारणेति ॥ भगवतिवासुदेवे ॥ अलनम् अलः । अलेर्भूषणाद्यर्थाद्भावेघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः । घञर्थेकोवा । अलः पर्याप्तिः शक्तिसम्पदांपरिच्छित्तिरियत्तासानविद्यतेऽस्येत्यनलः ॥

अनलदः । पुं । जले ॥ अनलं सन्तापंद्यतिखण्डयति इतिविग्रहः ॥

अनलनामा । पुं । चित्रके ॥

अनलप्रभा । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

अनलप्रिया । स्त्री । अग्नायाम् ॥ अनलस्यप्रिया ॥

अनलिः । पुं । मुनिद्रुमे । वकवृक्षे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अनल्पः । त्रि । बहुषु ॥

अनवः । त्रि । प्राचीने ॥ ननवः ॥

अनवधानम् । न । अमनोयोगे ॥ प्रमादे ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥ नञवधानमस्य ॥

अनवधानता । स्त्री । प्रमादे । अविमृष्ट

कृत्ये ॥ नञ्अवधानमस्य । तस्यभाव: । त ल् ॥ यथा । कर्त्तव्याकरणं यत्रसमर्थस्य क्वचिद्भवेत् । उच्यतेदितयंतत्रप्रमादो ऽनवधानतेतिशब्दरत्नावली ॥

अनवन: । त्रि । अरक्षणे । हन्तरि ॥ अवते: कर्त्तरिल्युट् । न अवनंरक्षणंय स्मात् ॥

अनवम: । त्रि । समाने । सदृशे ॥ नञ्अवम: ॥ नवमादन्यस्मिन् ॥ ननवम: ॥

अनवर: । त्रि । प्रधाने । श्रेष्ठे । अकनिष्ठे ॥ नञ्अवर: ॥

अनवरतम् । न । अविरते । निरन्तरे ॥ उत्कृष्टे ॥ नास्ति अवरतंयत्र । क्रियाविशेषणत्त्वेऽस्यक्लीवत्त्वम् । द्रव्यविशेषणेतुत्रिलिङ्गत्त्वम् ॥

अनवराद्ध्य: । त्रि । मुख्ये ॥ अवरस्मिन्नर्द्धे भव: । अर्द्धाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च । नञ्अवराद्ध्य: । नञितिसमास: ॥

अनवलोभनम् । न । सीमन्तोन्नयनानन्तरं चतुर्थेमासिकर्त्तव्येसंस्कारविशेषे ॥ चतुर्थेऽनवलोभनमित्याश्वलायन: ॥

अनवसर: । त्रि । निरवकाशे ॥ पुं । अवसरस्याभावे ॥

अनवस्करम् । त्रि । निश्शोध्ये । निर्णिक्ते । अपनीतमले ॥ नावस्करोत्र ॥

अनवस्थ: । त्रि । अवस्थितिरहिते ॥ न अवस्था प्रतिष्ठायस्यस: ॥

अनवस्था । स्त्री । तर्कविशेषे ॥ तस्यलक्षणं यथा । उपपाद्योपपादकयोरविश्रान्ति रितिमीमांसका: ॥ अव्यवस्थितपरम्परारोपाधीनानिष्टप्रसङ्गे ॥ यथा । यदिघटत्त्वंघटजन्यत्त्वव्याप्यं स्यात् कपालसमवेतत्त्वव्याप्यंनस्यात् ॥ स्थित्यभावे ॥

अनवस्थानम् । न । अव्यवस्थाने ॥ पुं । वायौ । पवने ॥ त्रि । चञ्चले ॥ नञ्अवस्थानंयस्य ॥

अनवस्थित: । त्रि । अव्यवस्थिते ॥

अनवस्थितत्त्वम् । न । लब्धायामपिसमाधिभूमौप्रयत्नशैथिल्याच्चित्तस्यतत्राप्रतिष्ठितत्त्वे ॥

अनवस्थिति: । स्त्री । चापले ॥ मात्सर्यद्वेषरागादेश्चापलन्त्वनवस्थिति: ॥ नञ्अवस्थिति: ॥

अनशनम् । न । उपवासे ॥ कामानशने ॥ त्रि । तद्वति ॥ नञ्अशनं भक्षणंयस्मिन् यस्यवातत् ॥

अनश्नन् । त्रि । अभुञ्जाने ॥

अनश्वर: । त्रि । शाश्वते ॥ ननश्वर: ॥

अन: । न । शकटे ॥ मातरि ॥ ओदने ॥ प्राणिजन्मनि ॥ अनितिचीत्करोति । अनप्राणने । असुन् ॥

अनसूया । स्त्री । अत्रेःपत्न्याम् । कर्द्दमसुनेःकन्यायाम् ॥ त्रि । असूयाशून्ये ॥ अस्यालक्षणंयथा । नगुणान्गुणिनोहन्तिस्तौतिमन्दगुणानपि । नान्यदोषेषुरमतेसानसूयाप्रकीर्त्तितेति वृहस्पतिः ॥

अनसूयुः । त्रि । अनिन्दके ॥ सन्तःप्रणयिवाक्यानिगृह्णन्तिह्यनसूयवइतिभट्टपादाः ॥

अनहंवादी । त्रि । गर्वोक्तिरहिते ॥ यः कर्त्ताहमितिवदनशीलो न भवति-सः ॥

अनहङ्कारः । त्रि । अहङ्कारविधुरे ॥

अनहङ्कृतिः । स्त्री । गर्वाभावे । अशोचे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अनाकारः । त्रि । निराकृतौ । निराकारे ॥

अनाकुलम् । त्रि । अव्यग्रमनसि । एकाग्रमनसि ॥ स्थिरे । एकाग्रे ॥ असङ्कीर्णे ॥ नआकुलम् ॥

अनाक्रान्तः । त्रि । अपराजिते ॥ नआक्रान्तः ॥

अनाक्रान्ता । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ न आक्रान्ता ॥

अनागतः । त्रि । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोगिनिकाले । भविष्यति ॥ अनायाते । अनुपस्थिते ॥ अज्ञाते॥ यथा । अनागतादिलिङ्गेननस्यादनुमितिस्तदेतिकारिकावली ॥ न आगतः ॥

अनागतार्त्तवा । स्त्री । अरजस्कस्त्रियाम् । नग्निकायाम् ॥ अनागतमार्त्तवंरजोऽस्याः ॥

अनाचारः । पुं । कदाचारे । श्रुतिस्मृतिविरुद्धकर्मकरणे ॥ सर्वदेशेष्वनाचारःपथितामूलचर्वणम् ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥

अनातपः । पुं । छायायाम् । रौद्राभावे ॥

अनात्मा । पुं । शरीरादौ ॥ यथा । अप्राप्तः प्राप्यतेयोयमत्त्यक्तस्त्यज्यतेतथा । जानीयात्तमनात्मानंबुद्ध्यन्तंवपुरादिकमिति ॥

अनात्म्यः । त्रि । रागादिदोषरहिते ॥ आत्मनिमनसिभवम् रागादि । तद्रहितः ॥

अनाथः । त्रि । स्वतंत्रे । प्रभुहीने ॥ न विद्यतेनाथोयस्य ॥

अनादरः । पुं । परिभवे । तिरस्कृतौ ॥ नआदरः ॥

अनादिः । पुं । परमेश्वरे ॥ चतुर्वक्त्रेब्रह्मणि ॥ त्रि । आदिरहिते ॥ नविद्यते आदिःकारणंयस्यसः ॥ यथा । जीवईशोविशुद्धाचित्तत्तेषांभेदःपरस्परम् । अविद्यातच्चितोर्योगः षडस्माकमना

दयः ॥ इतिवेदान्तरहस्यम् ॥

अनादित्वम् । न । उत्पत्तिमत्त्वेसति सहेतुत्वेसतिकेनाप्यविदितमूलकारणत्वे ॥ भावेत्वः ॥

अनादिनिधनः । त्रि । आद्यन्तशून्ये षड्भावविकारवर्जिते परमेश्वरे ॥ आदिर्जन्मनिधनंविनाशः । आदिश्चनिधनञ्च आदिनिधने जन्मविनाशौत द्वयंनविद्यतेयस्यसः ॥

अनादृतम् । त्रि । अवज्ञाते । कृततिरस्कारे ॥ नञादृतम् ॥

अनापन्नः । त्रि । अप्राप्ते ॥ नञापन्नः ॥

अनामकम् । न । अर्शोरोगे ॥ पुं । मलमासे ॥ अप्रशस्तंनामाऽस्य ॥

अनामयम् । । । न । आरोग्ये ॥ अविद्यातत्कार्यात्मकरोगरहिते मोक्षाख्ये पुरुषार्थे ॥ आत्मरूपे ॥ अस्तिजायते वर्द्धतइत्यादिषड्भावविकारशून्यमात्मरूपम् तेषांविकाराणां देहोपाधिनिष्ठत्वात् आत्मनश्चदेहाभावात्तद्विकाररहितमनामयमात्मैवेत्यर्थः ॥ आमयस्याऽभावः । अर्थाभावे ऽव्ययीभावः ॥ त्रि । तद्विशिष्टे ॥ अनामयमस्त्यस्य । अच् ॥

अनामयावी । त्रि । व्याधिविवर्जिते । दीप्ताग्नौ ॥ न आमयावी ॥

अनामा । स्त्री । उपकनिष्ठाङ्गुलौ ॥ न नामग्रहणयोग्यमस्याः । ब्रह्मणोऽनयाशिरश्छेदनात् । अतएवास्यांपवित्रीक्रियते । डाप् ॥

अनामिका । स्त्री । अनामायाम् ॥ अनामैव । स्वार्थेकः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

अनायत्तः । त्रि । अनधीने । अवशीभूते ॥ यथा । एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तितेति ॥

अनायस्तः । त्रि । आयासहीने ॥

अनायासः । पुं । अक्लेशे । यत्नाभावे ॥ अस्यलक्षणन्तु । शरीरंपीड्यते येन सुशुभेनापि कर्मणा । अत्यन्तंतन्न कुर्वीतअनायासः सउच्यतइत्येकादशीतत्त्वम् ॥ यथा । अनायासेनमरणंविनादैन्येनजीवनम् । अनाराधितगोविन्दचरणस्यकथंभवेदिति ॥

अनायासकृतम् । त्रि । विनायत्नकृते ॥ न । फाण्टे ॥ अनायासेनकृतम् ॥

अनारतम् । न । सन्तते ॥ त्रि । तद्युक्ते ॥ आङ्पूर्वोरमिर्विरामे । अविद्यमानमारतंयस्मिन् ॥ क्रियाविशेषणत्वे क्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणेतु त्रिलिङ्गत्वम् ॥

अनारम्बणम् । त्रि । निरालम्बे ॥

अनारम्भः । पुं । अननुष्ठाने ॥ नञारम्भः ॥

अनार्जवः। पुं। रोगे ॥ ऋजुत्वाभावे॥ त्रि। तद्वति ॥

अनार्त्तवम्। न। पौषादिमासचतुष्टये वर्षाभवेजले॥ यथा। अनार्त्तवंप्रमुंचन्तिवारिवारिधरास्तुयत्। तच्चिदोषायसर्वेषां देहिनांपरिकीर्त्तितमिति॥ ऋतौभवम् आर्त्तवम्। न-आर्त्तवम्॥

अनार्य्यः। त्रि। दुर्जने। दुःशीले॥ न-आर्य्यः॥

अनार्य्यकम्। न। अगुरुकाष्ठे॥ इतिराजनिर्घण्टः॥

अनार्य्यजम्। न। जोङ्गके॥ इतिहेमचन्द्रः॥ त्रि। नीचजाते॥

अनार्य्यजुष्टम्। त्रि। मुमुत्तुभिरसेविते॥ अनार्यजुष्टम्॥

अनार्य्यतिक्तः। पुं। भूनिम्बे। चिरातिक्ते॥ अनार्यप्रियश्चासौतिक्तश्च शाकपार्थिवादिः॥

अनाविद्धः। त्रि। अनभिभूते॥ नञ्-आविद्धः॥

अनाविलः। त्रि। निर्मले॥ नञ्-आविलः॥

अनावृतः। त्रि। प्रथमे॥ आवरणवर्जिते॥

अनावृष्टिः। स्त्री। वर्षणाभावे। ईतिविशेषे॥

अनाशकम्। न। कामानशने॥ नतुभोजननिवृत्तिरनाशकम् भोजननिवृत्तौम्रियतएवेति तपसानाशकेनेत्यत्रत्त्यभाष्यम्॥

अनाशकायनम्। न। उपवासपरायणत्वे॥

अनाशी। पुं। अपरिच्छिन्ने। आत्मनि॥

अनाश्रितः। त्रि। अनपेक्ष्यमाणे। फलाभिसन्धिरहिते॥ नञ्-आश्रितः॥ आश्रयप्राप्तिरहिते॥

अनाश्वान्। त्रि। अशनमकुर्वाणे॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेतिनञ्पूर्वादश्नातेःक्वसुरिटोभावश्चनिपात्यते। धृतजपधृतेरनाशुषइतिभारविः॥

अनासिकः। त्रि। नासिकारहिते। विरूपे॥

अनास्था। स्त्री। अनादरे॥ आस्थाभावे॥

अनाहतम्। न। षट्चक्रान्तर्गतहृदयस्थेद्वादशदले चतुर्थचक्रे॥ यथा। शब्दब्रह्ममयंशब्दानाहतंतत्रदृश्यते। अनाहताख्यंततपद्मंमुनिभिःपरिकीर्त्तितम्। आनन्दसदनंतत्तुपुरुषाधिष्ठितंपरमितिदेवीभागवतम्॥ अनाहतो नामताडनंविनाजायमानःशब्दः।

सोनाहत:शब्दोयस्मिंस्तच्छब्दानाहतम्। वा हिताग्न्यादित्वात्साधु॥ पुरुषाधिष्ठितम् रुद्राधिष्ठितम्॥ अनाहतशब्दोमध्यमावाणीरूपोज्ञेय:॥ त्रि। छेदोभोग:चालनञ्चहननम् तद्रहितेवस्त्रे। नूतनवस्त्रे॥ आघातरहिते॥ अगुणिताङ्के॥ आहन्यतेस्म क्त:॥ न आहतंवा॥

अनिकेत:। त्रि। नियतनिवासरहिते॥ नास्तिनिकेतोऽस्य॥

अनिक्षु:। पुं। इक्षुतुल्यायाम्। खाक्डेति आनाखुइतिच गौडख्याते॥ न-इक्षु:। सादृश्येनञ्॥

अनिगीर्ण:। त्रि। अनुक्ते॥ विषयस्यानिगीर्णस्येतिसाहित्यदर्पणम्॥

अनिङ्गनम्। त्रि। अचले। निर्वातप्रदीपकल्पे॥

अनित्य:। त्रि। अध्रुवे। विनाशिनि। बाधयोग्ये॥ व्यक्ते। कालाद्यवच्छिन्ने। नस्थास्यतीतिलोकागमयोर्व्यवहारयोग्ये॥ ननित्य:॥ यथा। धर्म्मोनित्य:सुखदु:खेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुरस्याप्यनित्य:॥ इतिभारतेभारतसाविची॥

अनिद्र:। पुं। लयावस्थया स्पर्शशून्ये परमात्मनि॥ त्रि। निद्राशून्ये॥

अनिभृत:। त्रि। चपले। अविनीते॥ ननिभृत:॥

अनिमिष:। पुं। स्त्री। सुरे॥ मत्स्ये॥ पुं। विष्णौ॥ अलुप्तदृष्टित्वात्॥ काले॥ ननिमिषति। मिषस्पर्धने। इगुपधेतिक:। नञ्समास:॥

अनिमिषचेत्रम्। न। नैमिषारण्ये॥

अनिमिषाचार्य:। पुं। गुरौ। बृहस्पतौ॥ अनिमिषाणांदेवानामाचार्य्य:॥

अनिमेष:। पुं। देवे॥ अविद्यमानोनिमेषोऽस्य॥ मत्स्ये॥

अनियत:। त्रि। अनैकान्तिके। अनित्ये। अस्थायिनि॥ ननियत:॥

अनियन्त्रित:। त्रि। उच्छृङ्खले। उद्दामे॥

अनिरुक्त:। त्रि। वाचामगोचरे॥

अनिरुद्ध:। पुं। कामपुत्रे। मनसोऽधिष्ठातरि। उषापतौ॥ न। सन्दाने। पश्वादिबन्धनरज्जौ॥ त्रि। अप्रतिरुद्धे॥ चरे॥ ननिरुद्धो ऽनिरुद्ध:। युद्धेकेनापिननिरुद्ध:॥

अनिरुद्धपथम्। न। व्योम्नि॥ त्रि। अवारितपथे॥ अनिरुद्ध: रोधशून्य: पन्थायस्मिन् यस्यवा॥

अनिरुद्धभामिनी। स्त्री। स्वैरिण्याम्॥ वाणकन्यायाम्। उषायाम्॥ अनिरुद्धाचासौभामिनी। अनिरुद्धस्यभामिनीवा॥

अनिरोधः । पुं । अप्रतिबन्धे ॥

अनिर्द्देश्यः । त्रि । निर्द्देष्टुमशक्ये ॥ वचनागोचरेपरमेश्वरे ॥ स्वसंवेद्यत्वात् परस्मैइदंतदितिनिर्द्देष्टुमशक्यत्वात् ॥ ननिर्द्देश्यः ॥ निर्विशेषेसच्चित्सुखमात्रलक्षणेवस्तुनिधर्माणामभावादिदं-तदित्यादिसाधारणशब्दैर्द्रव्यंशुक्लः पाचकइत्यादिविशेषशब्दैश्चननिर्द्देष्टुं शक्यतइत्यनिर्द्देश्यःपरमेश्वरः । श्रुत्यापिजातिगुणक्रियासंज्ञाभिर्निर्दे-ष्टुमशक्यइत्यर्थः ॥

अनिर्माल्या । स्त्री । लङ्कापिकायाम् ॥ त्रि । निर्माल्यशून्ये ॥

अनिर्वचनीयः । त्रि । निर्वचनायोग्ये । वाक्यागम्ये ॥

अनिर्विण्णः । त्रि । विषादरहिते ॥ ननिर्विण्णः । नविद्यते निर्वेदोऽस्यवा ॥ अविरक्ते ॥

अनिर्विण्णचेताः । त्रि । अविरक्तचित्ते ॥ इहजन्मनिजन्मान्तरेवा अस्मिन् वर्षे वर्षान्तरेवा अयम्मोवासेत्स्यतिकिंत्वरयेतिधैर्ययुक्ते ॥ अनिर्विण्णं चेतोयस्य ॥

अनिलः । पुं । वाते ॥ अनन्त्यनेन । अनप्राणने । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥ गणदेवताभेदे ॥ वाताःपंचाशदूनकाः ॥ इलति प्रेरणांकरोति इतिइलः । तद्रहितः ॥ वसुभेदे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि । इलाशून्ये ॥

अनिलघ्नकः । पुं । विभीतकवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अनिलबन्धुः । पुं । कृत्तिकायाम् ॥ वन्हौ ॥

अनिलयनः । त्रि । अनाधारे ॥

अनिलसखः । पुं । वन्हौ ॥ अनिलस्य सखा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

अनिलान्तकः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

अनिलामयः । पुं । वातरोगे ॥

अनिशम् । न । सदा । सना । अविरते ॥ निशा व्यापाररहितत्वमुपचारात् । नास्तिनिशाऽस्मिन् । क्रियाविशेषणत्वेऽस्यक्लीवत्वम्द्रव्यविशेषणेतुत्रिलिङ्गत्वम् ॥ रात्रिवर्जिते ॥

अनिशम् । । । सातत्ये ॥

अनिष्टम् । न । प्रतिकूलवेदनीये नारकतिर्यगादिलक्षणे पापफले ॥ अपकारे ॥ नइष्टमितिविग्रहः ॥ त्रि । अनभिलषिते ॥ यथा । इष्टनाशादनिष्टाप्तेः करुणाख्योरसोभवेदितिसाहित्यदर्पणः ॥

अनिष्टा । स्त्री । नागवलायाम् ॥

अनिसृष्टः । त्रि । अनियुक्ते ॥

अनीकः । पुं । न । रणे ॥ सैन्ये । सेनामात्रे ॥ अनित्यनेन । अनप्राणने ।

अनिहृषिभ्यांकिञ्चेतिईकन् । अनन म । अनगतो प्राणनेवा । अनीकाद यश्चेतिसाधुः । अनयनंवा । णीञ् प्रापणे । वाहुलकात्कक् । नञ्स मासः ।

अनीकस्थः । पुं । रणगते । हस्तिशि चाविचक्षणे । रक्षिवर्गे । राजरक्षि णि । चिह्ने । वीरमर्दलवाद्ये । जय ढक्केतिप्रसिद्धवाद्ये ॥ त्रि । सैन्यस्थे । अनीकेतिश्रुति । श्रा । सुपीतिकः ।

अनीकाधिकृतः । त्रि । सेनापतौ ॥

अनीकिनी । स्त्री । सेनायाम् । तिसृषुच मूषु । इभाः २१८७ । रथाः २१८७ । अश्वाः ६५६१ । पदातयः १०९३५ । एततपरिमाणविशिष्टसेनाभेदे । स मस्तसंख्यया २१८७० सप्तत्यधिकाष्ट शताधिकसहस्राधिकायुतद्वये । अ चौहिणीदशमांशेयं संख्या । अनी- कोरणोस्तिप्रयोजनत्वेनयस्याः । इ- निः । ङीप् । त्रि । अनीकिनि ।

अनीचिदर्शी । पुं । वुद्धभेदे ॥

अनीशः । पुं । विष्णौ । नविद्यते ईशो नियन्ता स्वामीवास्य । ईश्वरभिन्ने । प्रवृत्तिनिवृत्त्योरस्वतन्त्रे । यथा । अ ज्ञोजन्तुरनीशोयमात्मनः सुखःदुःख योः । ईश्वरप्रेरितोगच्छेत्स्वर्गंवाश्व भ्रमेववेतिस्मृतिः ।

अनीशा । स्त्री । दीनभावे ।

अनीश्वरः । त्रि । नास्तिशुभाशुभयोः कर्मणोःफलदातेश्वरइतिवादिनि ।

अनीहः । त्रि । फलाशारहिते । निश्चे ष्टे । नास्तिईहायस्यसः ।

अनु । अ । हीने । सहार्थे । पश्चादर्थे । सादृश्ये । लक्षणे । इत्थंभूताख्या ने । भागे । वीप्सायाम् । अनुक्रमे । आयामे । समीपे । अनिति । अन प्राणने । वाहुलकादुः ।

अनुकः । त्रि । कामिनि । कामयितरि- । अनुकामयते । अनुकाभिकेति- साधुः ।

अनुकम् । अ । वितर्के ।

अनुकम्पा । स्त्री । दयायाम् । आन्दृशं स्ये । अनुकम्पनम् । कपिकिञ्चिच्चल ने । गुरोश्चेत्यः ।

अनुकम्प्यः । त्रि । कृपायोग्ये । अनुक म्पितुंयोग्यः । ण्यत् ।

अनुकरणम् । न । अनुकृतौ । सदृशी करणे । तद्द्विविधम् । शब्दानुकरण म् अर्थानुकरणञ्च । यत्रार्थरहितस्य केवलशब्दस्यसदृशकरणम् तच्छब्दा नुकरणम् । यत्रार्थविशिष्टस्यसदृशक रणम् तदर्थानुकरणम् । इतिवैया- करणाः ।

अनुकर्षः । पुं । रथाधःस्थदारुणि । र

यस्याधस्तनभागे यद्दारुधारणकाष्ठंतिष्ठति यतोधस्क्रमुपरिपट्टकर्म यत्र चक्रंतदनुकर्षशब्दवाच्यमित्त्यर्थः इतिभरतः॥ अवकर्षणे॥ अनुकृष्यते। कृषविलेखने। घञ्॥

अनुकर्षणम्। न। आकर्षणे। अवकर्षणे॥

अनुकल्पः। पुं। मुख्यकल्पादधमे गौणकल्पे। प्रतिनिधौ। गौणविधौ॥ अनुहीनःकल्पः। प्रादिसमासः॥ यथा व्रीहिभिर्यजेतेतिमुख्योविधिः। व्रीह्यभावेनीवारैर्यजेतेतिगौणोविधिः॥ स शक्तेन नानुष्ठातव्यः। यथा। प्रभुःप्रथमकल्पस्ययोनुकल्पेनवर्त्तते। नसाम्परायिकंतस्यदुर्म्मतेर्विद्यतेफलम्॥ इतिमनुः॥

अनुकामीनः। त्रि। कामङ्गामिनि। यथेष्टगमनशीले॥ कामस्यसदृशम्। यथार्थेव्ययीभावः। अनुकामंगामीत्त्यर्थे। अत्रारपारात्त्यन्तानुकामंगामीतिखः॥

अनुकारः। पुं। सुसदृशक्रियायाम्। अनुहारे॥ अनुकरणम्। सदृशरूपवेशभाषाद्याविष्करणम्। अनुकृ०। घञ्॥ उपमायाम्॥ अनुकूलकरणे॥

अनुकूलः। पुं। पतिप्रभेदे॥ अस्यलक्षणं यथा। सर्वदापराङ्गनापराङ्मुखत्वे सतिसर्वदास्वजायानुकूलत्त्वमिति॥ त्रि। तत्तदिच्छाचरणशीले। अनुरक्ते॥ सहाये। सहकारिणि॥ अनुकूलादितिविग्रहः॥

अनुकूलता। स्त्री। दाक्षिण्ये॥ भावे तल्॥

अनुकूला। स्त्री। स्यादनुकूलाभतनगगाश्चेदितिलक्षणलक्षितायांवृत्तौ॥ यथा। वल्लववेशामुररिपुमूर्त्तिर्गोपमृगाक्षीकृतरतिपूर्त्तिः। वाञ्छतिसिद्धौ प्रणतिपरस्य स्यादनुकूलाजगतिनकस्येति॥ दन्तीवृक्षे॥

अनुकृतिः। स्त्री। अनुकरणे॥ अनुकरणम्। कृञ्०। क्तिन्॥

अनुक्रमः। पुं। यथाक्रमे। परिपाट्याम्॥ अनुक्रमणम्। क्रमुपादविक्षेपे। घञ्। नोदात्तोपदेशेतिनवृद्धिः॥ अनुक्रमणिकायाम्॥

अनुक्रमणिका। स्त्री। भूमिकायाम्। ग्रन्थादेर्मुखवन्धे॥ पुराणादेरुक्तविवरणस्यसंक्षेपेणपुनःकथने॥

अनुक्रमणी। स्त्री। ग्रन्थादेर्मुखवन्धे। भूमिकायाम्॥

अनुक्रान्तः। त्रि॥ अनुक्रमेणोक्ते॥

अनुक्रियमाणः। त्रि। विडम्बमाने॥

अनुक्रोशः। पुं। दयायाम्॥ यथा। गुणाधिकान्मुदंलिप्से दनुक्रोशंगुणाध-

मात् । मैत्रींसमानादर्न्विच्छेन्नता पैःपरिभूयते इति ॥ अनुक्रोशन्त्यने- न । क्रुशआह्वानेरोदनेच । हलश्च तिघञ् ॥

अनुगः । त्रि । अनुगते । अन्वचे ॥ अ- नुगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपी तिडः ॥

अनुगतः । त्रि । सेवके । अनुगे । पश्चा द्यासे ॥ नियते ॥ अनुगम्यतेस्म । ग म्लृ० । क्तः ॥

अनुगमः । पुं । उपसर्पणे ॥ यथा । कृ तेतुदीयतेगत्वाचेतायामाहुतायवै । द्वापरेयाचमानायकलौत्वनुगमा न्विते ॥ इतिस्मृतिः ॥ पश्चाद्गमने ॥ न्यायमते येनरूपेण तावत्पदार्थग्र- हः तदेवरूपंतावत्पदार्थानुगमक- म् तस्यक्रियायाम् ॥

अनुगमनम् । न । पश्चाद्गमने ॥ सह गमने ॥

अनुगवीनः । पुं । गोपाले ॥ गोःपश्चा त् इतिअनुगु । पश्चादर्थेऽव्ययीभावः । गोः पश्चात् पर्याप्तंगच्छतीत्यर्थे अनुग्वलंगामीतिखः ॥

अनुगामी । त्रि । कामङ्गामिनि ॥ पश्चा द्गामिनि ॥ स्त्री । अनुगामिनी ॥

अनुगिरम् । I । गिरेःसमीपम् । सामी प्येऽव्ययीभावः । गिरेश्चसेनकस्येति समासान्तष्टच् ॥

अनुग्रहः । पुं । प्रसन्नतायाम् । फलदा ने ॥ इष्टसम्पादनेच्छायाम् । अभ्युप पत्तौ । अनिष्टनिवारणपूर्वकेष्टसाध ने ॥ यथा । विरूपोन्मत्तनिःस्वाना मकुत्सापूर्वकंहियत् । पूरणंदानमा नाभ्यामनुग्रहउदाहृतइति ॥ तारका सु ॥ अनुग्रहणम् । ग्रहउपादने । ग्र हवृद्रिन्त्यप् ॥

अनुग्राहकः । त्रि । समर्थके ॥ अनुगृ ह्णातीतिग्रहेर्ण्वुल् ॥

अनुचरः । त्रि । सहाये ॥ दासे । सेव के ॥ अनुचरति । चरगतौ । चरेष्टः ॥

अनुचिन्तनम् । न । अनुध्याने ॥

अनुच्छिष्टम् । त्रि । पवित्रे ॥ नउच्छिष्ट म् ॥

अनुजः । पुं । कनीयसि । कनिष्ठेसोद रे ॥ अनुपश्चाज्जातः । उपसर्गेचसं ज्ञायामितिडः ॥ त्रि । पश्चाज्जाते ॥ । न । प्रपौण्डरीकनामनिसुगन्धि द्रव्ये ॥

अनुजन्मा । पुं । कनीयसि ॥ अनुपश्चा ज्जन्मयस्यसः ॥

अनुजा । स्त्री । त्रायमाणायाम् ॥ कनि ष्ठायांभगिन्याम् ॥

अनुजाता । स्त्री । कनिष्ठायांभगिन्याम् ॥

अनुजिघृक्षा । स्त्री । अनुग्रहीतुमिच्छा

याम् । शृहेःसन्नन्तादप्रत्त्ययेटाप् ॥

अनुजीवी । त्रि । सेवके ॥ अनुजीवितुंशीलः सुपीतिणिनिः ॥

अनुज्ञा । स्त्री । अनुमतौ ॥ यथा । नान्योर्नवाह्मणयोर्नगुरुशिष्ययोरन्तराव्यपेयात् अनुज्ञयातुव्यपेयात् इतितिथ्यादितत्त्वम् ॥ समस्य समंशत्त्युत्कर्षनिकर्षौदासीन्येन प्रवर्त्तनायाम् ॥ अनुज्ञायते इति अनुपूर्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्ग इत्त्यङ् ॥

अनुज्ञातः । त्रि । अनुमते ॥

अनुज्येष्ठम् । ा । ज्येष्ठानुक्रमेणेत्त्यर्थे ॥ ज्येष्ठस्य आनुपूर्व्येण । अव्ययंविभक्तीत्त्यव्ययीभावः ॥

अनुतर्षः । पुं । सुरापानपात्रे ॥ तृष्णायाम् ॥ अभिलाषे ॥ शीधुपाने । सरके ॥ अनुतर्षणम् । ञितृषापिपासायाम् । घञ् ॥ मद्ये ॥ अनुतृष्यत्त्य नेन इति ॥

अनुतर्षणम् । न । अनुतर्षे ॥ अनुतर्षणम् अनेनवा । ञितृषा० । भावेकरणेवाल्युट् ॥

अनुतापः । पुं । पश्चात्तापे ॥ अनुतपनम् । तपसन्तापे । घञ् ॥

अनुत्तमः । त्रि । वरे । मुख्ये ॥ ईश्वरे ॥ नउत्तमोऽस्मात् ॥ अधमे ॥ नउत्तमः ॥

अनुत्तमाम्भः । न । सांख्यानांतुष्टिविशेषे ॥ शब्दादिभोगाभ्यासात् प्रवर्द्धन्ते कामाः तेचविषयाप्राप्तौ कामिनं दुन्वन्तीति भोगदोषंभावयतोविषयेोपरमेयातुष्टिः साचतुर्थीअनुत्तमाम्भउच्यते ॥

अनुत्तरः । त्रि । श्रेष्ठे ॥ निरुत्तरे । प्रतिजल्पविवर्जिते ॥ वुध्ने ॥ दक्षिणस्यांदिशि ॥ अधमे । स्थिरे ॥ अनतिशये ॥ उत्तरस्याभावः उत्तरविरुद्धो वा ॥ नउत्तरोयस्माद्वा ॥

अनुदर्शनम् । न । पुनः पुनरालोचने ॥ अनुवारं वारं दर्शनम् ॥

अनुदात्तः । पुं । स्वरभेदे ॥ नीचैरनुदात्तः इतितत्स्वरूपम् ॥ नउदात्तः ॥

अनुदितः । पुं । उदयात् पूर्वमरुणकिरणवतिप्रविरलतारके कालविशेषे ॥ त्रि । अनुक्ते ॥ अनुत्थिते ॥ नउदितः ॥

अनुद्घातः । त्रि । प्रतिवन्धनिवृत्तौ ॥ प्रतिघातरहिते ॥

अनुद्दिष्टः । त्रि । उद्देशहीने ॥

अनुद्रुतः । त्रि । अनुगामिनि । अनुगते ॥ न । तालविशेषे ॥ सतुद्रुतार्द्धं मात्राचतुर्थभागोवा । यथा । अर्द्धमात्रंद्रुतंज्ञेयंद्रुतार्द्धंचाप्यनुद्रुतमिति शब्दरत्नावली ॥

अनुद्विग्नमनाः । त्रि । स्वस्थचित्ते ॥ नउद्विग्नंमनोयस्यसः ॥

अनुद्वेगकरः । त्रि । कस्यचिदप्यदुःख करे ॥ यथा । अनुद्वेगकरोराजेति ॥

अनुधावनम् । न । पश्चाद्धावने ॥ अनु सन्धाने ॥ यथा । तस्मिन् कुरङ्गश्चा वाचिमुहुश्चित्तंनिवारय । नतन्मन स्तवाधीनं वृथातत्रानुधावनम् ॥ इ त्युद्भटः ॥

अनुध्या । स्त्री । अनुध्याने ॥

अनुध्यानम् । न । अनुचिन्तने ॥ अनुग्र हे ॥ आसक्तौ ॥

अनुध्येयः । त्रि । अनुग्राह्ये ॥

अनुनयः । पुं । विनये । प्रणिपाते ॥ सान्त्वने ॥ प्रार्थने ॥ अनुनयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

अनुनासिकः । पुं । मुखसहितनासिक योच्चार्यमाणे वर्णविशेषे ॥ त्रि । ना सिकामनुगते ॥

अनुनेयः । त्रि । अनुनयार्हे ॥

अनुन्नः । त्रि । अविद्धे ॥ ननुन्नः ॥

अनुपकारी । त्री । प्रत्युपकाराजनके ॥ नउपकारी ॥

अनुपथः । त्रि । अनुवर्त्तिनि ॥ भृत्ये ॥ अनुपश्चात्पन्थायस्य । ऋक्पूरब्धूः पथामानक्षेइत्यः ॥

अनुपदम् । । । न । अनुगे ॥ पश्चाद्गम ने ॥ पदस्यपश्चात् । पश्चादर्थेऽव्ययी भावः ॥

अनुपदी । त्रि । अन्वेष्टरि ॥ अनुपद मन्वेष्टा । अनुपद्यन्वेष्टेतिसाधुः ॥ अनु पदीगवाम् । गोःपदात् पश्चादन्वेष णाच्चगवामेव । तेनहिरण्यादावन्वे ष्येनभवतीति हरदत्तः ॥ हलायुध स्तुसामान्ये नान्वेषणकर्त्तरीत्याह । खोजी इतिभाषायाम् ॥

अनुपदीना । स्त्री । पन्नध्याम् । पादा यामवत्यांपादुकायाम् ॥ पदस्यानु । यस्यचायामइत्यव्ययीभावः । अनुप दंपादायामप्रमाणा वद्धा । अनुपद सर्वेतिखः ॥

अनुपपत्तिः । स्त्री । अभावे ॥ नउपप त्तिः ॥ असङ्गतौ ॥

अनुपमः । त्रि । उत्तमे ॥ नास्तिउपमा यस्य ॥

अनुपमा । स्त्री । कुमुदाख्यदिग्गजक रिण्यामित्यमरः ॥ सुमतीकाख्यदि- ग्गजकरिण्यामितिमेदिनिः ॥ श्रेष्ठ त्वान्नास्त्युपमाऽस्याः ॥

अनुपरतः । त्रि । अविरते । सन्तते ॥ नउपरतः ॥

अनुपलब्धिः । स्त्री । प्राप्त्यभावे ॥ ज्ञा नाभावे ॥ तत्कारणं यथा । अतिदूरा त् सामीप्यादिन्द्रियघातान्मनो ऽन

वस्थानात् । सौक्ष्म्याद्व्यवधानादभिभवात्समानाभिहाराच्च । ७ । उदाहरणानि यथा । उत्पतन् वियति पतत्री अतिदूरतया सन्नपिनप्रत्यक्षेणोपलभ्यते । लोचनस्थमञ्जनमतिसामीप्यान्नदृश्यते । वाह्येन्द्रियघातोऽन्धत्वबधिरत्वादिस्तस्मात् रूपादयोनोपलभ्यन्ते । अक्षिकामाद्युपहतमनाः स्फीतालोकमध्यवर्त्तिनमिन्द्रियसन्निकृष्टमप्यर्थं मनोनवस्थानान्नपश्यति । इन्द्रियसन्निकृष्टं परमाणवादिप्रणिहितमना अपिसौक्ष्म्यान्नपश्यति । कुड्यादिव्यवहितं राजदारादिव्यवधानान्नपश्यति । अह्निसौरीभिर्भाभिरभिभूतंग्रहनक्षत्रमण्डलंनपश्यति । तोयदमुक्तजलविंदून्जलाशये समानाभिहारान्नपश्यति । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । तेनानुद्भवोपिसङ्गृहीतः । तद्यथा । क्षीराद्यवस्थायां दध्याद्यनुद्भवान्नदृश्यते ॥

अनुपशयः । त्रि । असात्म्ये ॥

अनुपसंहारी । पुं । हेत्वाभासविशेषे ॥ सच अन्वयव्यतिरेकदृष्टान्तरहितोनुपसंहारी । यथा । सर्वमनित्यं प्रमेयत्वादिति । अत्रसर्वस्यापिपक्षत्वात् दृष्टान्तोनास्ति । नउपसंहारी ॥

अनुपस्कृतम् । त्रि । अविकृते ॥ अविगर्हिते ॥

अनुपहितः । त्रि । समष्टिव्यष्ट्यज्ञानतदुपहितेश्वरयोराश्रये स्वप्रतिहिमप्रतिष्ठिते अचरशब्दवाच्ये चिन्मात्रे ॥

अनुपाकृतः । पुं । मन्त्रैः पशोः स्पर्शनमुपाकरणं तद्रहितेपशौ ॥

अनुपातः । पुं । त्रैराशिकगणिते ॥ पश्चात्पतने ॥ पूर्वाङ्कपातानुसारेण पराङ्कपाते ॥

अनुपातकम् । न । पञ्चत्रिंशत्प्रकारभिन्नेमहापातकसदृशपापविशेषे ॥

अनुपात्ययः । पुं । क्रमप्राप्तस्यानतिपाते । पर्याये ॥

अनुपानम् । न । भेषजाङ्गे पेयविशेषे । भेषजेनसह तत्पश्चाद्वा यत्पीयते तस्मिन् ॥ यथा । अनुपानविशेषेणकरोतिविविधान्गुणानिति वैद्यकम् ॥ समीपस्थोदके ॥ अनुगतंपानम् ॥

अनुपुष्पः । पुं । शरे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अनुपूर्वशः । । क्रमेणेत्यर्थे ॥

अनुपेतः । त्रि । मामुपनयस्वेत्युपनयनार्थमनुपसन्ने ॥ अननुगते ॥ एकाकिनि ॥

अनुप्रविष्टः । त्रि । विषयविकारविज्ञानैः प्रच्छन्ने ॥

अनुप्रभूतः । त्रि । अनुव्याप्ते ॥

अनुप्रासः । पुं । शब्दालङ्कारभेदे ॥ स यथा । वर्णसाम्यमनुप्रासः। स्वरवैसा दृश्येपिव्यञ्जनसदृशत्वं वर्णसाम्यम् । रसाद्यनुगतः प्रकृष्टोन्यासोऽनुप्रासः ॥ उदाहरणं यथा । आदायवकुल गन्धानन्धीकुर्वन् पदेपदे भ्रमरान् । अयमेतिमन्दमन्दं कावेरीवारिपाव नःपवनइति ॥ छेकवृत्तिगतोद्विधा । छेकाःविदग्धाः। वृत्तिर्नियतवर्णगतो रसविषयोव्यापारः । गतइतिछेकानु प्रासोवृत्त्यनुप्रासश्चेतितद्भेदौ ॥

अनुप्लवः । त्रि । सहाये ॥ अनुगे ॥ अ नुपश्चात्प्लवते। प्लुङ्गतौ। पचाद्य च् ॥

अनुवन्धः । पुं । वन्धे ॥ दोषोत्पादे । इच्छातोऽपराधकरणे ॥ यथा। अनु वन्धमवस्थांचदृष्ट्वादण्डं निपातयेदि ति ॥ वातादिदोषाणाम्प्राधान्ये ॥ उच्चरितप्रध्वंसिनि । विनश्वरे ॥ प्र- कृतिप्रत्ययागमादेशानांयः कार्यार्थ मासज्यते नचप्रयोगसमवायी सो प्यनुवन्धउच्यते॥मुख्यानुयायिनिशि- शौ। मुख्यंपित्रादिकमनुयातियः शि शुस्तस्मिन् ॥ प्रकृतस्यानुवर्त्तने । प्र कृतस्यप्रारब्धस्यअनुवर्त्तने। सम्बन्धे॥ पश्चाद्भाव्यशुभपरिणामे॥ अधिकारि विषयसम्बन्धप्रयोजनेषु ॥ लेशे ॥

फलसाधने॥ अनुवध्यते। वन्धवन्धने । घञ् ॥

अनुवन्धी । त्रि। सहचारिणि॥ अवि च्छेदेनव्यापके ॥ अनुवध्नातीति ॥

अनुवन्धी । स्त्री । हिक्कायाम्॥ तृष्णा याम् ॥

अनुवोधः । पुं । प्रवोधने । गतगन्धस्य पुनःप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथा । कस्तू- रिकादिनामयादेः ॥ पश्चाद्बोधे ॥ अनुवोधनम् । वुधअवगमने । भावे- घञ् ॥

अनुब्राह्मणी । त्रि । अनुब्राह्मणाध्ययन कर्त्तरि ॥ ब्राह्मणसदृशोग्रन्थोऽनुब्रा ह्मणम् । तदधीते । अनुब्राह्मणा दिनिः ।

अनुभवः । पुं । स्मृतिभिन्नज्ञाने ॥ सद्वि विधः यथार्थोऽयथार्थश्चेति । तद्वति तत्प्रकारकानुभवो यथार्थानुभवः । सैवप्रमेत्युच्यते । तदभाववति तत् प्रकारकस्त्वयथार्थानुभवः॥ उपलम्भे। उपलब्धौ । साक्षात्कारे । साक्षात् स्वरूपवोधे ॥ अस्यमाहात्म्यन्तु । य स्यानुभवपर्यन्ता दृष्टिस्तत्त्वे प्रवर्त्तते । तद्दृष्टिगोचराःसर्वेमुच्यन्तेसर्वकि ल्बिषैरिति ॥ प्रत्यक्षादौ ॥ अनुभ वनम् । भू० । ऋदोरप् ॥

अनुभविता । त्रि । चेतने ॥

अनुभावः । पुं । कोषदण्डजतेजसि । प्रभावे ॥ निश्चये ॥ सतांमतिनिश्चये । सतामभिप्रायस्यनिश्चये ॥ भाववोधके रोमांचादौ । कटाक्ष भुजाक्षेप प्रभृतिषु ॥ यथा । भावंमनोगतंसाक्षात्स्वहेतुंव्यञ्जयन्तिये । तेऽनुभावा इतिख्याताभ्रूविक्षेपस्मितादय इतिरसार्णवसुधाकरः ॥ भवनंभावः । श्रिणीभुवइतिघञ् । अनुगतोभावोऽनुभावः।प्रादयोगताद्यर्थइतिसमासः। सामर्थ्ये ॥ अनुभावयति । भुवःपचाद्यच् ॥

अनुभाव्यः । त्रि । अनुभवविषये ॥

अनुभूतः । त्रि । परिचिते ॥ यथा । जयतिश्रीगुरुर्देवोयत्प्रसादादिदंजगत् । अनुभूतंमयासम्यग्दृष्टंनसारमखपीति ॥

अनुभूतिः । स्त्री । ज्ञानभेदे । अनुभवे ॥ यथा।अनुभूतिंविनामूढोवृथाब्रह्मणिमोदते । प्रतिविम्बितशाखाग्रफलास्वादनमोदवदिति ॥ प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशब्दभेदात्साचतुर्विधाभवति ॥

अनुमतः।त्रि। कृतोत्साहे । अनुज्ञाते॥

अनुमतकर्म्मकारी । त्रि । आज्ञयाकार्यकर्त्तरि ॥ लिखितपत्राद्यनुसारेणकर्मकर्त्तरि ॥

अनुमतिः । स्त्री । कलोनेन्दुपूर्णिमायाम् । अष्टायास्तनयायाम् ॥ उदयकालेमतिपद्योगात्कलाहीनेचन्द्रेसत्यनुमतिशब्दवाच्यापूर्णिमाभवति ॥ अनुज्ञायाम् । राजादेःसम्मतौ । तांविनायागादिक्रियायाअनिष्पत्तेः ॥ सम्मतिपूर्वकाज्ञायाम् ॥ अनुमन्यतेक्तिच् ॥

अनुमन्ता । त्रि । यदनुमतिंविनाकर्त्तुंनशक्यतेतस्मिन् । अनुमतिदातरि ॥ कार्यकारणप्रवृत्तिषुस्वयमप्रवृत्तोपिपरमात्मा प्रवृत्तइवसन्निधिसत्तामात्रेणतदनुकूलत्वात्स्वव्यापारेषुप्रवृत्तान्देहेन्द्रियादीन्ननिवारयतिकदाचिदपि ततसाक्षिभूतःपुरुषः साक्षीअनुमन्ता ॥

अनुमरणम् । न । अनुसंस्थायाम् । पश्चान्मरणे । भर्त्तरिमृतेतत्पादुकादिकमुरसिनिधायज्वलच्चितारोहणपूर्वकं ब्राह्मणीभिन्नस्त्रियाः मरणे ॥ यथा । देशान्तरमृतेपत्यौसाध्वीतत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसिसंशुद्धाप्रविशेज्जातवेदसमितिब्रह्मपुराणम् ॥ पृथक्चितिंसमारुह्यनविप्रागन्तुमर्हतीतिस्मृतिः ॥ तवस्वरूपारमणीजगत्याच्छन्नविग्रहा । मोहाद्भर्त्तुश्चितारोहाद्भवेन्नरकगामिनी-

तिसहमरणानुमरणयोःसामान्यतो निषेधकमागमवचनम्॥ सहमरणे॥

अनुमा। स्त्री। अनुमितौ। अनुमाने॥

अनुमानम्। न। कल्पने॥ सांख्यस्मृतिपरिकल्पिते प्रधाने॥ स्मृतौ॥ अनुमीयतेश्रुतिर्ययेतिव्युत्पत्त्या स्मृतेरपिप्रामाण्यम्प्रतिसापेक्षत्वात्॥ अनुमितिकरणे॥ लिङ्गलिङ्गिपूर्वके। पूर्ववत् शेषवत् सामान्यतो दृष्टंचेति त्रिविधे अनुमितिसाधने॥ अत्रोक्तं-भाष्यकारैः।सत्सुचवेदान्तवाक्येषुजगतो जन्मादिकारणवादिषु तदर्थग्रहदार्ढ्यायानुमानमपिवेदान्तवाक्याविरोधिभवन् न निवार्यतइति॥

अनुमानोक्तिः। स्त्री। तर्के॥ अनुमानस्यउक्तिः॥

अनुमितिः। स्त्री। अनुभवविशेषे। परामर्शजन्यज्ञाने। व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञानजन्यज्ञाने॥ यथा। धूमदर्शनाद्वह्निमान्पर्वतइत्याकारज्ञानमनुमितिः। अस्याव्यापारकारणंपरामर्शः। अस्याःकरणंव्याप्तिज्ञानम्॥ अनुमानम्। डुमिञ्प्रक्षेपणे। क्तिन्॥

अनुमेयः। त्रि। अनुमातुंयोग्ये॥

अनुमोदः। पुं। एवमस्त्वित्याकारे अनुमोदने॥

अनुमोदनम्। न। अनुमोदे॥

अनुमोदितः। त्रि। अनुज्ञाते। कृतानुमोदने। अनुमते॥ यथा। भवतायद्व्यवसितंतन्मेसाध्वनुमोदितमितिश्रीभागवतम्॥

अनुयाजः पुं। यज्ञाङ्गे॥ पञ्चानुयाजाः। यजेर्घञि प्रयाजानुयाजौयज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपातसिद्धः॥

अनुयायी। त्रि। सदृशे॥ पश्चाद्गामिनि॥

अनुयुक्तः। पुं। भृतकाध्येतरि॥ इतिमहाभारतम्॥

अनुयोक्ता। पुं। भृतकाध्यापके॥ इतिमहाभारतम्॥

अनुयोगः। पुं। प्रश्ने॥ अनुयोजनम्। युजेर्घञ्॥

अनुयोगकृत्। पुं। आचार्ये॥ इतिहेमचन्द्रः॥

अनुयोजनम्। न। प्रश्ने॥ इतिहेमचन्द्रः॥

अनुरक्तः। त्रि। अनुरागवति॥ यथा। अनुरक्तोगुणान्ब्रूतेविरक्तोदूषणानिचेति॥ अनुकूले॥

अनुरञ्जनम्। न। अनुरागे। हर्षजनने॥

अनुरतः। त्रि। अनुरागविशिष्टे। प्रीते। अनुरक्ते॥ अनुपूर्वात् रमेः क-

त्तरिक्तः॥

अनुरतिः। स्त्री। अनुरागे॥

अनुरहसम्। न। एकान्ते। रहोऽनु। अनुगतंरहः। अनुगतं रहोस्मिन्वा। अन्ववतप्ताद्रहसइत्यच्॥

अनुरागः। पुं। अन्योन्यप्रीतौ। स्नेहे॥ अनुगतोरागः॥

अनुरागी। त्रि। अनुरक्ते॥ अनरागो ऽस्यास्तिअस्मिन् वा। मतुवर्थेइनिः॥

अनुराधा। स्त्री। सप्तदशेनक्षत्रे॥ अत्रजातस्यफलंयथा। सत्कीर्त्तिकान्तिश्चसदोत्सवःस्याज्जेतारिपूणाञ्चकलाप्रवीणः। स्यात्सप्तमेयस्यकिलानुराधासम्पत्प्रमादोविविधौ भवेतामिति कोष्ठीप्रदीपः॥ राधामनुगता॥

अनुरुद्धः। त्रि। निवद्धे॥

अनुरूपम्। त्रि। सदृशे॥ योग्ये॥

अनुरूपम्। ।। सदृशे। प्रतिरूपे॥ रूपस्ययोग्यम्। यथार्थेयोग्यतायामव्ययं विभक्तीत्यव्ययीभावः। अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वम्॥

अनुरोधः। पुं। अनुवृत्तौ। अनुवर्त्तने। आराध्यादेरिष्टसम्पादने॥ अनुरोधनम्। रुधिर्आवरणे। घञ्॥

अनुलब्धः। त्रि। अनुविक्त॥

अनुलापः। पुं। मुहुर्भाषणे। वारंवारं भाषणे॥ अनुलपनम् लपव्यक्तायांवाचि। भावे घञ्॥

अनुलिप्तः। त्रि। रञ्जिते॥ कृतानुलेपने॥

अनुलेपः। पुं। चन्दनादौ॥ अनुलेपनम्। लिपेर्घञ्॥

अनुलेपनम्। न। चन्दनादौ॥ गात्रेगन्धद्रव्यादिलेपने॥ अनुलिप्यते। लिपउपदेहे। कर्मणिल्युट्॥

अनुलोमः। पुं। यथाक्रमे॥ अच्प्रत्ययन्वेत्यच्॥

अनुलोमजः। त्रि। अनुलोमजाते। अप्रतिलोमजे॥ यथा। ब्राह्मणात् क्षत्रियागर्भजातः। क्षत्रियात् वैश्यायां जातइत्यादिज्ञेयम्॥

अनुवत्सरः। पुं। सम्वत्सरे॥

अनुवर्त्तनम्। न। अनुरोधे। आराध्यादीष्टसम्पादने॥ अनुगम्यवर्त्तनमाराधनम्॥ अनुवृत्तौ॥

अनुवर्त्तितः। त्रि। सेविते॥

अनुवर्त्ती। त्रि। अनुकूले॥

अनुवाकः। पुं। शस्त्रे। अप्रगीतऋग्जाते॥ ऋग्यजुःसमूहे॥ अनुउच्यते। वचपरिभाषणे। घञ्। चजोरिति कुत्वम्॥

अनुवाक्या। स्त्री। प्रशास्तृपाठ्यायांदेवताह्वान्यामृचि॥ अनुउच्यते। वचेऋहलोर्ण्यत्। चजोरितिकुत्वम्

। शब्दसंज्ञत्त्वात् वचोशब्दसंज्ञाया-
मितिनप्रतिषेधः ॥

अनुवातः । पुं । वायुविशेषे । यःशिष्य
देशाद्गुरुदेशमागच्छतिवायुः सोनु
वातइत्युच्यते ॥

अनुवादः । पुं । प्राप्तस्यपुनः कथने ।
ज्ञातार्थस्यप्रतिपादने । सिद्धस्योपन्या
से ॥ प्रमाणान्तरावगतस्यार्थस्यशब्दे
नोक्तिरनुवादः ॥ ज्ञातस्यकथने ॥ य
था । अग्निर्हिमस्यभेषजमित्त्यादिः ।
हिमविरोधित्त्वस्याग्नैामत्त्यचावगत-
त्वात् । अनुवदनम् । वदअभिवादन
स्तुत्योः । घञ् । कुत्सितेर्थे ॥ विधि
विहितस्यानुवचनमनुवादः । न्या°
२ । ६५ ॥

अनुवासः । पुं । सौरभ्ये ॥

अनुवासनम् । न । स्नेहने ॥ धूपने ॥
वैद्यकोक्तस्नेहवस्तौ ॥ यथा । द्विधाव
स्तिः परिज्ञेयानिरूहश्चानुवासनम्
। कषायाद्यैर्निरूहः स्यात्स्नेहाद्यैर-
नुवासनमिति ॥ वासच्छेदेचु° ।
अनुपूर्वात् भावेल्युट् ॥

अनुवित्तः । त्रि । अनुलब्धे ॥

अनुविद्धः । त्रि । खचिते ॥

अनुविषक्तम् । त्रि । अनुगते ॥

अनुविहितः । त्रि । अनुवर्त्तनि ॥ कर्त्त
रिक्तः ॥

अनुदृत्तः । त्रि । प्रविष्टे । व्याप्ते ॥ पा
लिते ॥ अनुदृत्तिविशिष्टे ॥

अनुवृत्तिः । स्त्री । प्रवाहरूपेणानुगतौ ॥
अनुरोधे ॥ आनुकूल्ये । सेवायाम् ॥
अन्वये ॥ अनुवर्त्ततेव्याप्नोति । वृतु
वर्त्तने । क्तिच् ॥ अनुवर्त्तनंवाक्तिन् ॥

अनुवेश्यः । त्रि । तदन्तर्गृहवासिनि ॥

अनुव्रजनम् । न । अनुव्रज्यायाम् । गृहा
गतानांशिष्टानांगमनसमयेकियद्दू
रपर्यन्तंपश्चाद्गमनरूपे शिष्टाचारे ॥
यथा । आयान्तमग्रतोगच्छेत् गच्छ
न्तंतमनुव्रजेदितिनिगमकल्पद्रुमत
न्त्रम् ॥

अनुव्रज्या । स्त्री । गच्छतोनुगमने । अ
नुव्रजने ॥ अनुव्रजनम् । अनुव्रज्या-
। क्यप् ॥

अनुशयः । पुं । द्वेषे ॥ पश्चात्तापे ॥ अ
नुबन्धे ॥ दीर्घद्वेषे ॥ शास्त्रोक्तेकर्मणि
॥ अनुशयनम् अनेनवा । शीङ्स्वप्ने
। एरच् पुंसीतिघोवा ॥

अनुशयी । त्रि । चन्द्रस्थलस्खलितेऽवरो
हतिव्रीह्यादिदेहसंश्लिष्टे वेदविहित
कर्मानुष्ठातरि कर्मिणि ॥ जीवे ॥ अ
नुदण्डवत्प्रणामैश्चरणमूलेशेते इति
तथा ॥

अनुशयी । स्त्री । क्षुद्ररोगान्तर्गतपा
दरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणादिर्यथा ॥

गम्भीरामल्पशोधांचसवर्णामुपरिस्थिताम्। पादस्यानुशयींतान्तुविद्याद्दन्तः प्रपाकिनीम्॥ हरेदनुशयींवैद्यः क्रिययाश्लेष्मविद्रधेरितिभावप्रकाशः॥

अनुशरः। पुं। राक्षसे॥ अनुशृणाति। शॄहिंसायाम्। अनुपूर्वः। ऋदोरप्॥

अनुशायी। पुं। जीवे॥

अनुशासनम्। न। अनुशिष्टौ। आज्ञायाम्॥ उपदेशे॥ नियोगवचने॥ अनुशिष्यते व्याख्यायते लक्षणादिर्येन। शासुअनुशिष्टौ अनुपूर्वः। ल्युट्॥ व्युत्पादने॥ यथा। शब्दानामनुशासनम्। अनुशिष्यन्तेअसाधुशब्देभ्यः प्रविभज्यबोध्यन्तेयेनेतिकरणेल्युट्॥

अनुशासितः। त्रि। अनुशिष्टे। अनुशिक्षिते॥

अनुशासिता। त्रि। नियन्तरि॥ प्रशासितरि॥

अनुशिष्टः। त्रि। ज्ञापिते। शिक्षिते॥ आज्ञप्ते॥

अनुशिष्टिः। स्त्री। कर्त्तव्याकर्त्तव्ययोर्विविच्यज्ञापने। अनुशासने॥ अनुशासनम्। शासु०। स्त्रियांक्तिन् नावादिभ्यः। शास इदङ्हलोः॥

अनुशीलनम्। न। आलोचने॥ मुहुःसेवने॥ पुनःपुनरभ्यासे॥

अनुशोचनम्। न। शोके॥ शुचशोके अनुपूर्वः। ल्युट्॥

अनुश्रवः। पुं। वेदे॥ गुरुमुखादनुश्रूयतएव न केनचित्क्रियते अनुपूर्वाच्छृणोतेंर्ऋदोरविवक्षयप्॥

अनुषक्। ा। अनुमाने॥

अनुषक्तः। त्रि। अनुविषक्ते। अनुगते॥ अनुसज्यतेस्म। षञ्ज०। क्तः॥

अनुषङ्गः। पुं। करुणायाम्॥ इतिहलायुधः। एकत्रान्वितार्थानामपरत्रान्वये॥ आसक्तौ॥ न्याये। उपनयस्याऽयम्पदस्यनिगमने॥ यथा। वन्हिर्व्याप्यधूमवांश्चायम्तस्माद्वन्हिमानिति॥ अनुषज्यतेऽच। षञ्जसङ्गे। हलश्चेतिघञ्॥ अन्योद्देशेप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ॥

अनुषङ्गि। त्रि। व्यापके॥

अनुष्टुप्। स्त्री। सरस्वत्याम्॥ अष्टाक्षरायांवृत्तौ॥ यथा। पञ्चमोलोगुरुःषष्ठःसप्तमस्तुसमेलगुः। पादेद्विविषमेगश्चेतश्लोकोऽनुष्टुप्चकीर्त्तितः॥ क्वचित्पादेतुविषमेपञ्चमाद्यास्त्रयोपिलाः। तेक्वापिसर्वेगाःश्लोकेक्वचित् केवलपञ्चमइति॥ अनुस्तुभ्नाति। स्तुन्भु०। क्विप्॥

अनुष्ठानम्। न। क्रियारम्भे॥ करणे॥ अनुष्ठीयतेयत्। ष्ठा०। ल्युट्॥

अनुष्ठितः। त्रि। कृते॥

अनुष्णः। त्रि। अलसे। मन्दे॥ शीतले॥ उष्णोदचः उष्णादन्यः॥ न। उत्पले॥

अनुष्णवल्लिका। स्त्री। नीलदूर्वायाम्॥

अनुसंस्था। स्त्री। अनुमरणे॥

अनुसञ्चरन्। त्रि। गमनागमनेकुर्वति॥

अनुसन्ततम्। त्रि। अनुस्यूते। अनुगते॥

अनुसन्धानम्। न। अन्वेषणे॥ अनुसन्धीयते। डुधाञ्०। ल्युट्॥

अनुसमुद्रम्।ा। समुद्रस्यसमीपे॥ समुद्रंसमया। अनुर्यत्समयेत्यव्ययीभावः॥

अनुसरणम्। न। अनुवृत्तौ॥ अनुपूर्वात् सर्त्तेर्ल्युट्॥

अनुसर्गः। पुं। प्रतिसर्गे॥ ब्रह्मादीनामनन्तरोत्पत्तिरूपे॥

अनुसवम्। न। त्रिकाले॥

अनुसवनम्।ा। सर्वदार्थे॥

अनुसारः। पुं। पूर्वानुरूपे॥ अनुसरणे॥ अनुक्रमे॥ अनुसर्त्तेर्घञ्॥

अनुसारी। त्रि। अनुसृत्यवर्त्तमाने॥

अनुसृतः। त्रि। उपासिते॥

अनुस्मृतिः। स्त्री। ध्याने॥ अनुस्मरणम्। स्मृ०। क्तिन्॥

अनुस्यूतम्। त्रि। अनुसन्तते॥ अनुसीव्यतेस्म। षिवु०। क्तः। च्छ्वोःशूठ्॥

अनुस्वारः। पुं। अं इति अचः परेविन्दौ॥ स्वरति। स्वृशब्दोपतापयोः।

अच्। ततःप्रत्याद्यण्। स्वरणम् भावे घञ्वा॥ अनुगतःस्वारः॥ स्वरमनुभवतिवा॥

अनुहारः। पुं। अनुकारे। सदृशकरणे। सदृशरूपवेशभाषाद्याविष्करणे॥

अनुहरणम्। हृञ्हरणे। घञ्॥ उपमायाम्॥

अनूकः। पुं। गतजन्मनि॥ न। कुले॥ शीले॥ अनूच्यति। उचसमवाये। दृगुपधेतिकः। न्यंक्वादिः॥ त्रिपुरुषानूकमित्यत्रतु त्रीनपुरुषाननुकायति। कैशब्दे। आतश्चेतिकः। अन्येषामपीतिदीर्घः॥

अनूचानः। पुं। साङ्गवेदविचक्षणे॥ अनुवचनसमर्थे॥ यथा। अनूचानः पण्डितम्मन्यमानोयेविद्ययाघ्नन्तियशः परेषाम्। तस्यान्तवन्तस्तुभवन्ति लोकानचास्यतद्ब्रह्मफलंददातीति- महाभारतम्॥ त्रि। सविनये। विनीते॥ अन्ववोचत्। वेदस्यानुवचनं कृतवान्वा। उपेयिवानितिसाधुः॥

अनूचानमानी। त्रि। अनूचानंमन्ये॥ अनूचानमात्मानंमन्यते इत्येवंशीलः। आत्ममानेखश्चेतिपक्षेणिनिः॥

अनूच्चः। त्रि। वामने॥ नीचे॥

अनूढः। त्रि। अविवाहिते॥ नऊढः। नञ्समासः। नलोपोनञः। तस्मा

वुडचि ॥

अनूद्यम् । त्रि । अवक्तव्ये गुर्वादिनामनि ॥ यथा । आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च । श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति ॥ वदः सुपि क्यप्चेति वदेर्भावे क्यप् ॥

अनूनः । त्रि । पूर्णे ॥ नऊनः ॥ अनिश्चिते ॥ नास्ति नूनं यस्य ॥

अनूनकः । त्रि । पूर्णे ॥ ऊनयति । ऊन परिहाणे । अच् । स्वार्थे कन् । नञ् नकः ॥

अनूपः । पुं । सैरिभे । महिषे ॥ त्रि । जलप्राये । अम्बुप्रायदेशे ॥ अस्य लक्षणं यथा । वह्वम्बुर्बहुवृक्षश्च वातश्लेष्मामयान्वितः । देशोऽनूप इति ख्यातः शास्त्रेषु च मनीषिभिरिति ॥ अपि च । नदीपल्वलशैलाढ्य फुल्लोत्पलकुलैर्युतः । हंससारसकारण्डचक्रवाकादिसेवितः ॥ सरोवराहमहिषरुरुरोहिकुलाकुलः । प्रभूतद्रुमसुस्वाद्वो नानाशष्पफलान्वितः ॥ अनेकशालिकेदारकदलीक्षुविभूषितः । अनूपदेशो ज्ञातव्यो वातश्लेष्मामयार्त्तिमानितिभावप्रकाशः ॥ अनुगता आपोऽत्र । प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपश्चेति वहुव्रीहिः । ऋक्पूरित्यः । ऊदनोर्देशे ॥

अनूपजम् । न । आर्द्रके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ त्रि । अनूपोत्पन्नमात्रे ॥

अनूबन्धः । पुं । अनुबन्धे ॥ अनुबध्यते । बन्ध बन्धने । घञ् । उपसर्गस्य घञीति दीर्घः ॥

अनूरुः । पुं । अरुणे । सूर्यसारथौ ॥ अविद्यमानावूरू यस्य ॥

अनूरुसारथिः । पुं । सूर्ये ॥ अनूरुः सारथिर्यस्य ॥

अनृचः । पुं । माणवके ॥ अविद्यमाना ऋचोऽस्य । ऋक्पूरित्यप्रत्ययः ॥

अनृजुः । त्रि । शठे । वक्राशये ॥ नऋजुः ॥

अनृणी । त्रि । ऋणमुक्ते ॥ यथा । एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् । पृथिव्यां नास्ति तद्द्रव्यं यद्दत्त्वा सोऽनृणी भवेदिति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

अनृतम् । न । कृषौ ॥ असत्ये ॥ अयथादृष्टकथने । अयथार्थभाषणे ॥ तत्कथने दोषः । समूलो वा एष परिशुष्यति योऽनृतमभिवदतीति श्रुतेः ॥ अवध्यहिंसानुबन्धियथार्थभाषणे ॥ नऋतम् । अनृतम् ॥ विवाहादिपञ्चके ष्वनृतभाषणे पापाभावो यथा । विवाहकाले रतिसंप्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे । विप्रस्य चार्थे ह्यनृतं वदेत पञ्चानृतान्याहुरपातकानी-

तिकर्णपर्वणि जिष्णुंप्रति श्रीकृष्णोक्तिः ॥

अनेकः । त्रि । एकभिन्ने ॥ वहुषु ॥ न । व्यक्ते ॥ प्रतिपुरुषं वुध्यादीनां भेदात् ॥ पृथिव्यादिकमपि शरीरघटादिभेदेनाऽनेकमेव ॥ नएकः ॥

अनेकजः । पुं । पक्षिणि ॥ विष्णौ ॥ धर्मगुप्तयेऽसकृज्जायमानत्वात् ॥ त्रि । वहुजाते ॥

अनेकता । स्त्री । परस्परंभिन्नतायाम् ॥ न एकता ॥

अनेकधा । । । अनेकप्रकारे ॥

अनेकपः । पुं । स्त्री । हस्तिनि ॥ अनेकेन करेण मुखेनच पिवति । पापाने । सुपीतिकः ॥

अनेकरूपम् । त्रि । विचित्रे ॥ अनेकानि रूपाणियस्मिन् ॥

अनेकसंयुक्तम् । न । लिङ्गशरीरे ॥ अनेकैर्देवमनुष्यादिनानास्थूलशरीरैःसंयुक्तम् । अनेकाभिः श्रोत्रादिवुध्यन्तसप्तदशकलाभिः संयुक्तंवा ॥ त्रि । वहुभिः सम्बद्धे ॥

अनेकान्तः । त्रि । अनियते ॥ अनतिशये ॥

अनेकान्तवादी । त्रि । आर्हते । सप्तपदार्थवादिनि नास्तिकप्रभेदे ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाःस्युर्जीवाजीवास्त्रवास्त्रयः । संवरोनिर्ज्जरश्चैववन्धमोक्षावुभावपि । स्याद्वादलाञ्छिताश्चैतेसर्वेनैकान्तिकत्वतइति ॥

अनेकाश्रितगुणः । पुं । वहुनिष्ठगुणे ॥ सयथा । संयोगः विभागः द्विपृथक्त्वादिःएकत्वान्यसङ्ख्येतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

अनेजत् । त्रि । चलनरहिते । सदैकरूपे ॥ एजतीत्येजत् । एजृकम्पने । चलनं स्थिरत्वप्रच्युतिः । नञ्समासः ॥

अनेडमूकः । त्रि । शठे ॥ मूकवधिरे । वाक्श्रुतिवर्ज्जिते ॥ नास्त्येडमूकोऽस्मात् । एडमूकसदृशोऽनेडमूकइतिवा। सादृश्यस्यनञर्थत्वात् ॥ अन्धे॥

अनेनाः । त्रि । निर्दोषे ॥

अनेहा । पुं । काले । समये ॥ नहन्यते । नञिहनएहचेत्त्यसिरेहादेशश्च ॥ ऋदुशनसित्त्यनङ् ॥

अनैकान्तिकः । पुं । हेत्वाभावविशेषे सव्यभिचारे ॥ साधारणा साधारणानुपसंहारिभेदादनैकान्तिकस्त्रिविधः । ऐकान्तिकोऽव्यभिचारी । नऐकान्तिकः ॥ त्रि । ऐकान्तिकादितरस्मिन् ॥

अनैक्यम् । त्रि । एकताशून्ये । अनेकतायाम् ॥ एकस्यभावऐक्यम् । नऐक्यम् ॥

अनैपुणयम् । न । अनिपुणतायाम् ॥

अनैश्वर्यम् । न । अनीश्वरतायाम् । असामर्थ्ये ॥

अनोकहः । पुं । कुठे । वृक्षे ॥ अनसःश कटस्याकंगतिंहन्ति । अन्येष्वपीतिह न्तेर्डः ॥

अनौचिती । स्त्री । लोकमर्य्यादातिक्रमे ॥ न औचिती ॥

अनौपम्यम् । त्रि । आत्मरूपे ॥ यदित त्सदृशोद्वितीयः पदार्थोजगत्यांस्यात् तदा तदुपमानेनस आत्मोपमेयः स्यात् नतुतदस्ति तस्मादनौपम्यमात्मरूपम् ॥

अन्तम् । न । स्वरूपे ॥ यथा । वनान्तभूः ॥ पुं । नाशे ॥ पुं । न । अवसाने । चरमे ॥ त्रि । अन्तिके ॥ प्रदेशे ॥ यथा । रम्यंहर्म्यतलं न किंवसतयेश्राव्यं नगीतादिकं किंवाप्राणसमासमागमसुखंनैवाधिकप्रीतये। किन्तुभ्रान्तपतत्पतङ्गपवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्यसकलं सन्तोवनान्तंगताइति॥परिग्रहापेक्षयासमाप्तौ ॥ अतिमनोहरे । रुचिरे ॥ अवयवे ॥ निर्णये ॥ इयत्तायाम् । सीमायाम् ॥ यथा । लवणजलान्तानद्यः स्त्रीभेदान्तञ्च मैथुनम् । पैशुन्यंजनवार्त्तान्तं वित्तंदुःखत्रयान्तकम् ॥ राज्यश्रीर्ब्रह्मशापान्ताहलान्तं ब्रह्मवर्चसम् । आचारोघोषवासान्तः कुलस्यान्तंस्त्रियस्खलाः ॥ सर्वेक्षयान्तानिचयाः पतनान्ताःसमुच्छ्रयाः । संयोगाविप्रयोगान्तामरणान्तञ्च जीवितमितिगारुडे-११५ अध्यायः ॥ अमति । अमगत्यादौ । हसिमृग्रिणितन् ॥ अन्तितिवा अतिवन्धने । पचाद्यच् ॥ अन्तनम् । घञ्वा ॥

अन्तः करणम् । न । मनोवुध्यहङ्कारचेतस्सु ॥ यथा । मनोवुद्धिरहङ्कारश्चित्तंकरणमान्तरम् । संशयो निश्चयो गर्वःस्मरणं विषयाअमी इति ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तु तैः । अन्तःकरणमेकंस्यादिति । तैःपञ्चभूतस्थसत्वांशैर्मिलितैरन्तःकरणं भवतीत्यर्थः । आभ्यन्तरवृत्तित्वादन्तःकरणम् । अन्तःअभ्यन्तरे करणम् ॥

अन्तःकरणदेवता । स्त्री । चन्द्राच्युतचतुर्मुखशङ्करेषु । यथासंख्यंचतुर्णांचतुर्षु ॥

अन्तःकरणविषयः । पुं । सङ्कल्पविकल्पनिश्चयाहङ्कार्य्यचैत्याख्येषु ॥ यथासंख्यंचतुर्णां चत्वारो विषयाज्ञेयाः । अन्तःकरणवृत्तित्वेनाप्येषांव्यवहारः ॥

अन्तःकरणवृत्तिः । स्त्री । मनोवृत्तौ ॥ साचत्रिविधा । यथाहुः । शान्ताघो

रास्तथामूढामनसोवृत्तयस्त्रिधा । वैराग्यंक्षान्तिरौदार्यमित्याद्याः शान्तवृत्तयः ॥ तृष्णास्नेहोरागलोभावित्याद्याघोरवृत्तयः । सम्मोहोभयमित्याद्याःकथितामूढवृत्तयइति ॥ वृत्तिभेदादन्तःकरणं चतुर्विधंभवति ॥ वृत्तिभेदोयथा । यदातुसङ्कल्पविकल्पकृत्यंतदाभवेतत्तन्मनइत्यभिख्यम् । स्याद्बुद्धिसंज्ञञ्चयदाप्रवेत्तिसुनिश्चितंसंशयहीनरूपम् ॥ अनुसन्धानरूपंतच्चित्तञ्च परिकीर्त्तितम् । अहङ्कृत्यात्मवृत्त्यातुतदहङ्कारतांगतमिति ॥ सङ्कल्पविकल्पकृत्यंयदान्तःकरणंकरोतितदातदन्तःकरणंमनःसंज्ञंभवति । एवमग्रेप्यूह्यम् ॥

अन्तःकुटिलः । पुं । शङ्खे ॥ त्रि । वक्रान्तःकरणे ॥

अन्तःपदवी । स्त्री । सुषुम्णायाम् ॥

अन्तःपुरम् । न । भूभुजांस्त्र्यगारे । शुद्धान्ते ॥ अन्तरभ्यन्तरेपुरंगृहम् । तात्स्थ्याद्राजदारेषु ॥

अन्तःपुराध्यक्षः । पुं । शुद्धान्ताधिकृते ॥ तल्लक्षणमाहयुक्तिकल्पतरुः । यथा । वृद्धः कुलोद्गतः शक्तः पितृपैतामहः शुचिः । राज्ञामन्तःपुराध्यक्षोविनीतस्तथेष्यत इति ॥

अन्तःप्रज्ञः । पुं । तैजसे ॥ इन्द्रियापेक्षयामनसोन्तःस्थत्वात् तद्वासनारूपा प्रज्ञायस्यसः ॥

अन्तःसत्त्वा । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ अन्तः अभ्यन्तरे सत्त्वंयस्याःसा ॥ भल्लातक्याम् ॥

अन्तःसुखः । त्रि । वाह्यविषयजनितसुखशून्ये । स्वरूपसुखे ॥ अन्तः अभ्यन्तरे सुखंयस्यसः ॥

अन्तःस्वेदः । पुं । स्त्री । गजे ॥ अन्तः अभ्यन्तरे स्वेदोयस्य सः ॥

अन्तकः । पुं । नाशकारिणि । यमे ॥ अन्तंकरोति अन्तयति । तत्करोतीतिण्यन्तात् ण्वुल् ॥ भरण्याम् ॥

अन्तकरः । त्रि । नाशकरे ॥ अन्तंकरोति । दिवाविभेतिटः ॥

अन्तकर्म । न । नाशने ॥ राघवस्य शरैर्घोरैर्घोरंरावणमाहवे । अन्तराघवेतिसम्बुद्ध्यन्तम् ॥ स्येतिषोऽन्तकर्मणीत्यस्यलोण्मध्यमैकवचनम् ॥

अन्तकालः । पुं । मरणसमये । समस्तकरणग्रामवैयग्र्यवति ॥ अन्तश्चासौकालश्च ॥

अन्तगः । त्रि । अन्तगामिनि । पारगे ॥ अन्तंगच्छतीतिविग्रहे अन्तात्यन्तेत्यादिनागमे ड प्रत्ययः ॥

अन्तगतः । त्रि । अवसानंप्राप्ते ॥ अन्तेगतः ॥

अन्ततः । ा । सम्भावनायाम् ॥ अवयवे ॥
पञ्चम्यर्थे ॥ शासने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
अन्त इत्यर्थे आद्यादित्वात्तसिः ॥

अन्तपालः । पुं । वाह्यरक्षके ॥

अन्तः । ा । मध्ये ॥ प्रान्ते ॥ अभ्युपगमे ॥
॥ चित्ते ॥ अमति । अमगत्यादिषु ।
अमेस्तुट्चेत्यरन् । तस्यतुडागमः ।
रेफादकारउच्चारणार्थः ॥

अन्तरम् । न । अवकाशे ॥ यथा अन्त
रंदेहि ॥ अवधौ ॥ यथा मासान्तरेदे
यम् ॥ परिधानांशुके ॥ यथा अन्तरे
शाटकाःपरिधानीया इत्यर्थः ॥ अन्त
र्द्धौ ॥ यथा पर्वतान्तरंगताः स्त्रियः ॥ भे
दे । परस्परवैलक्षण्ये । विशेषे ॥ यथा
। अन्तरज्ञो भव सदा धनस्य च जनस्य
च । विशेषज्ञ इत्यर्थः ॥ तादर्थ्ये ॥ ओद
नान्तरस्तण्डुलः । ओदनार्थइत्यर्थः ॥
छिद्रे ॥ यथा । अन्तरं लब्ध्वाअरेःप्रह
रेत् ॥ आत्मीये ॥ अथसोभ्यन्तरोमम
॥ विनार्थे ॥ यथा । अन्तरेण पुरुषका
रंनकिञ्चित्सिध्यति ॥ वहिरर्थे ॥ यथा ।
अन्तरेचाण्डालगृहः । वाह्यइत्यर्थः
॥ अवसरे ॥ यथा । अन्तरज्ञोहि सेव
कः ॥ मध्ये ॥ यथा । आवयोरन्तरे जा
ताःपर्वताःसरितोद्रुमाः ॥ आत्मनि ॥
यथा । प्रमान्तरंवेद । अन्तरात्मानं
जानातीत्यर्थः ॥ सदृशे ॥ यथा । हकार
स्यवकारोन्तरतमः ॥ अन्तंराति ।
रादाने । आतोनुपेतिकः ॥

अन्तरङ्गः । त्रि । आत्मीये ॥ अन्तःअङ्गा
नियस्य ॥

अन्तरज्ञः । त्रि । नीचानीचादिविशे
षाभिज्ञे ॥

अन्तरप्रभवः । त्रि । सङ्कीर्णजातौ । अनु
लोम प्रतिलोमजाते ॥

अन्तरा । ा । निकटार्थे ॥ मध्यार्थे ॥ वि
नार्थे ॥ अन्तरेति । इणगतौ । डाप्र
त्ययः ॥

अन्तरात्मा । पुं । अन्तःकरणे ॥ अन्तःअ
भ्यन्तरे आत्मा ॥ सर्वान्तरे परमात्म
नि ब्रह्मलोकशब्दवाच्ये ॥ यथा । न
कर्मणाकनीयस्ता दृद्धिर्वानान्तरात्म
नः । इतिवाहुमिवोद्धृत्य वेदान्तैर्घो
षणाकृतेति ॥

अन्तरापत्या । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ अन्त
रे अपत्यंयस्याः ॥

अन्तरायः । पुं । विघ्ने ॥ अन्तरायश्चदर्शि
तोयोगस्य चेणयोगे । व्याधिस्त्यानसं
शयप्रमादालस्याविरतिभ्रान्तिदर्शना
लब्धभूमिकत्वाऽनवस्थितत्वानीति-
॥ चित्तविक्षेपे ॥ अन्तर्मध्ये अन्तरस्य
व्यवधानस्यवा अयनम् अयगतौ । इ
गतौवा । घञ्ऽज्वा ॥ यागे ॥

अन्ताराम: । त्रि । त्यक्तसर्वपरिग्रहत्वे

नवाह्यसुखसाधनशून्ये॥ अन्तःआरामोयस्य॥

अन्तरालम्। न। मध्ये। अभ्यन्तरे॥ अन्तरंलाति। आतोनुपेतिकः। अन्येषामपीतिदीर्घः॥। आङ्प्रश्लेषोवा। मूलविभुजादित्वात्कः॥

अन्तरालकम्। न। अभ्यन्तरे॥

अन्तरिक्षम्। न। अम्बरे॥ पतत्रिमेघसंचार प्रदेशे॥ भूलोकसूर्य्यमध्यवर्त्तिनि॥ द्यावापृथिव्योरन्तरीक्षते। ईक्षदर्शने। कर्मणिघञ्। वेदेछांदसंह्रस्वत्वम्॥ अन्तर्ऋक्षाणिनक्षत्राणयस्य पृषोदरादित्वादित्त्वंवा॥

अन्तरिक्षक्षित्। पुं। वायौ॥ अन्तरिक्षेक्षयतिवसति। क्षि॰। क्विप्। तुक्॥

अन्तरितम्। त्रि। तिरस्कृते। व्यवहिते॥ व्यवकलिताङ्के। यस्यवाकीइतिभाषा॥

अन्तरिन्द्रियम्। न। अन्तःकरणे॥ अन्तः अभ्यन्तरे इन्द्रियम्॥

अन्तरीक्षम्। न। नभसि। पतत्रिमेघसंचारप्रदेशे॥ द्यावापृथिव्योरन्तरीक्ष्यते। ईक्षदर्शनांकनयोः। कर्मणि घञ्। अन्तरीक्षतेजगदस्मिन्निति-अधिकरणव्युत्पत्तिस्तुनेचिता। ल्युटा घञोबाधप्रसङ्गात्॥ अभ्रकधातौ॥

अन्तरीक्षजलम्। न। आकाशजले। दिव्योदके॥

अन्तरीपः। पुं। न। द्वीपे॥ अन्तर्गता-आपोत्र। ऋक्पूरिति अः समासान्तः। द्व्यन्तरुपसर्गेभ्य इत्यपईदादेशः॥

अन्तरीयम्। न। अधोंशुके। परिधानवस्त्रे॥ अन्तरेभवम्। गहादित्वाच्छः॥ नाभौधृतञ्चयद्वस्त्रमाच्छादयतिजानुनी। अन्तरीयंप्रशस्तंतदच्छिन्नमुभयोस्तयोः॥

अन्तरे। ा। मध्ये॥ अन्तरेति। इण्गतौ। विच्॥

अन्तरेण। ा। विनार्थे॥ मध्यार्थे॥ अन्तरेति। इणोणः॥

अन्तर्गडुः। त्रि। निरर्थके। रसौली इति भाषायाम्॥

अन्तर्गतम्। त्रि। मध्यप्राप्ते॥ विस्मृते॥ अन्तर्गम्यतेस्य अन्तर्गच्छतिस्मवा। गमल्टगतौक्तः॥

अन्तर्गृहम्। न। गृहमध्ये॥

अन्तर्घनः। पुं। वाहीकग्रामविशेषे॥ हन॰। अन्तर्घनोदेशइतिहन्तेर्घनादेशोऽप् प्रत्ययश्चनिपातनात्॥

अन्तर्जठरम्। न। कोष्ठे। कुक्षिमध्ये॥

अन्तर्जलम्। न। अन्तर्जलसाध्येऽघमर्षणजपादौ॥

अन्तर्ज्योतिः। न। अन्तरात्मनि॥

अन्तर्दधनम्। न। मद्यवीजे। किण्वे॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

अन्तर्दाहः । पुं । क्रोधसन्तापे । शरीराभ्यन्तरज्वालायाम् ॥

अन्तर्द्धा । स्त्री । अन्तर्द्धाने । व्यवधायाम् ॥ अन्तर्द्धानम् । डुधाञ्० । अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वादातश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

अन्तर्द्धानम् । न । अन्तर्द्धा । तिरोधाने ॥ शरीरत्यागे ॥

अन्तर्द्धिः । पुं । पिधाने । व्यवधाने ॥ अन्तर्द्धानम् । अन्तःशब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वादुपसर्गेघोः किरितिकिप्रत्ययः ॥

अन्तर्द्वारम् । न । गृहाभ्यन्तर्गूढद्वारे । प्रच्छन्ने ॥ अन्तःस्थितंद्वारम् । शाकपार्थिवादिः ॥ खिडकीतिख्याते ॥ यथा । प्रच्छन्नमन्तर्द्वारंस्यपक्षद्वारंतदुच्यत इतिशवरस्वामी ॥

अन्तर्भूतः । त्रि । मध्यस्थिते । अन्तर्गते ॥

अन्तर्मनाः । त्रि । व्याकुलचेतसि । दुःखितमनसि । दुर्मनसि । विमनसि ॥ अन्तर्मनोऽस्य ॥

अन्तर्यामी । पुं । वायौ ॥ यथा । अन्तःप्रविश्यभूतानियोबिभर्त्यात्मकेतुभिः । अन्तर्यामीश्वरः साक्षात्पातुनोयद्वशेस्फुटमिति ॥ केतुभिः प्राणादिवृत्तिभिः ॥ ईश्वरे । मत्यक्रमे । अन्तरनुप्रविश्यसर्वेषांभूतानांनियन्तरि ॥ सूत्रादप्यान्तरंतत्त्वमन्तर्याम्याख्यमुच्यते ॥ त्रि । अन्तर्चे । मनोगतत्वे ॥

अन्तर्वंशिकः । पुं । अन्तःपुराधिकृते । कुब्जवामनादिजने ॥ अन्तरभ्यन्तरोवंशोगृहम् । अन्तर्वंशेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् । संख्यापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ यद्वा अन्तर्वंशोऽस्यास्ति अतइतिठनावितिठन् ॥

अन्तर्वत्नी । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ अन्तरस्त्यस्यांगर्भइतिविग्रहे अन्तःशब्दस्याधिकरणप्रधानत्वेन प्रथमासमर्थत्वाभावा दस्तिनासामानाधिकरण्याऽसम्भवादमाप्तोमतुप् अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेननिपात्यते नुगागमश्चविधीयते ततस्त्रन्नेभ्य इतिङीप् ॥

अन्तर्वमिः । पुं । अजीर्णे । अपाके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अन्तर्वाणिः । त्रि । शास्त्रज्ञे ॥ अन्तर्वाणस्य । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नद्यृतश्चेतिनकप् । गोस्त्रियोरितिह्रस्वः ॥ यद्वा । अन्तर्वाणयति । वणशब्दे । स्वार्थणिजन्तादचइः ॥

अन्तर्विगाहः । पुं । प्रवेशे ॥

अन्तर्विगाहनम् । न । प्रवेशने ॥

अन्तर्वेदी । स्त्री । नीवृदन्तरे । प्रशस्त्याम् । हरिद्वारादारभ्य प्रयागपर्य

न्तेदेशे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अन्तर्हासः । पुं । उद्दर्द्धने । गूढहास्ये ॥ न्त्र । तद्वति ॥

अन्तर्हितम् । त्रि । संवीते । तिरोभूते । अन्तर्धीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः ॥

अन्तवत् । त्रि । विनाशिनि ॥ अन्तोऽस्तिअस्य । मतुप् ॥

अन्तवह्निः । पुं । कालानले ॥

अन्तवासी । पुं । शिष्ये ॥ अन्ते समीपे वस्तुंशीलमस्य । सुपीतिणिनिः ॥

अन्तशय्या । स्त्री । मृतौ ॥ भूमिशय्यायाम् ॥ पितृकानने ॥ अन्ते शय्या ॥

अन्तसद् । पुं । अन्तेवासिनि ॥ अन्ते अन्तिके सीदति । षद्लृ० । सत्सूद्विषेति क्विप् ॥

अन्तस्था । स्त्री । पुं । यरलवेषु ॥ अन्तःस्पर्शोष्मणोर्मध्येतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थ इतिकः । टाप् । खर्परेशरिवेतिविसर्गलोपः ॥

अन्तस्थीयः । त्रि । अन्तस्थेषुभवे । गहादित्वाच्छः ॥

अन्तावसायी । पुं । श्वपचे ॥ मुनिभेदे ॥ नापिते ॥ नखानामन्तमवसातुं शीलमस्य । षोन्तकर्म्मणि षैच्छयेवा । सुपीतिणिनिः । आतोयुक् ॥

अन्ति । ।. समीपे ॥ यथा ।मुग्धमभीतव-

दुपेयतुरन्तिमात्रोरितिभागवतम् ॥

अन्तिः । स्त्री । नाट्योक्त्या ज्येष्ठभगिन्याम् ॥

अन्तिकम् । त्रि । निकटे ॥ अन्तोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ अन्त्यतेऽनेन । अतिबन्धने । ण्वुल् वा ॥ न । सामीप्ये इतिधरणिः ॥

अन्तिकतमः । त्रि । अत्यासन्ने । नेदिष्ठे ॥ अतिशयेनान्तिकम् । अतिशायनेतमविष्ठनाविति तमप् ॥

अन्तिका । स्त्री । शातलौषधौ ॥ चुल्याम् ॥ नाट्योक्त्याज्येष्ठभगिन्याम् ॥ अन्तोऽस्याअस्ति । ठन् । अन्त्यतेनवा । अतिबन्धने । ण्वुल् ॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥ समीपवर्त्तिन्याम् ॥

अन्तिकाश्रयः । पुं । समीपस्थावलम्बने । उपघ्ने ॥ अन्तिकेआश्रीयते आश्रयणं वा । एरच् ॥

अन्तिमः । त्रि । चरमे । अन्तभवे ॥ परस्मिन् ॥ अन्तभवः । अन्ताच्चेतिडिमच् ॥

अन्तेवासी । पुं । शिष्ये ॥ अन्तेसमीपे वस्तुंशीलमस्य । सुपीतिणिनिः । शयवासवासेष्वलुक् ॥ चण्डाले ॥ ग्रामादेरन्तेवसति ॥ प्रान्तगे ॥

अन्त्यः । पुं । चण्डाले ॥ मुस्तायाम् ॥ त्रि । अधमे ॥ अन्तभवे । चरमस्थे ॥

न। रेवतीनक्षत्रे॥ मीनराशौ॥ द
शजलधिसंख्यायाम्। सहस्रलक्षकोटौ १०००००००००००००००॥ अन्ते
भव:। दिगादित्वाद्यत्॥ द्वादश
लक्षेपि॥

अन्त्यज:। पुं। स्त्री। शूद्रे॥ नीचजातौ॥
यथा। रजकश्चर्मकारश्च नटो वरुड
एवच। कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते
अन्त्यजा:स्मृता इतियम:॥

अन्त्यजन्मा। पुं। स्त्री। शूद्रे॥

अन्त्यजाति:। पुं। चण्डालादिसप्तसु॥
यथाह्यापस्तम्ब:। अन्त्यजातिरविज्ञा
तो निवसेद्यस्यवेश्मनि। सवैज्ञात्वा
तुकालेनकुर्यातत्र विशोधनम्॥ चा
न्द्रायणंपराकोवा द्विजातीनांविशो
धनम्। प्राजापत्यञ्चशूद्राणां तथासं
सर्गदूषणे॥ यैस्तत्रभुक्तंपक्वान्नंकृच्छ्रंते
षांविनिर्दिशेत्। तेषामपिचयैर्भुक्तं
तेषामर्द्धंविधीयते॥ तेषामपिचयै
र्भुक्तंकृच्छ्रपादोविधीयत इतिप्रायश्चि
त्ततत्त्वम्॥

अन्त्यभम्। न। मीनराशौ॥ रेवतीन
क्षत्रे॥

अन्त्यवर्ण:। पुं। स्त्री। शूद्रे॥ अन्त्यश्चा
सौवर्णश्च॥ पुं। अन्तिमाक्षरे॥

अन्त्यावसायी। पुं। स्त्री। चण्डालेन
निषाद्यांजनिते॥ यथा। निषादस्त्री
तु चण्डालात्पुत्रमन्त्यावसायिनम्।
श्मशानगोचरंसूतेवाह्यानामपिग-
र्हितम्॥ इतिमनु:॥ चण्डालादि
सप्तजातिषु॥ यथा। चण्डाल: श्वप
च: क्षत्तासूतोवैदेहकस्तथा। माग
धायोगवौचैवसप्तैतेऽन्त्यावसायिन:
। इत्यङ्गिरा:॥

अन्त्येष्टि:। स्त्री। शवदाहादिक्रियारू
पे चरमसंस्कारे॥ अन्त्या चासावि
ष्टिश्च॥

अन्त्रम्। न। पुरीतति॥ अमति अने
नवा। अमगतौ। सर्वधातुभ्य: ष्ट्रन्
॥ यद्वा। अमिचिमिदिशसिभ्य: क्त:।
संज्ञापूर्वकत्वान्नदीर्घानुनासिकलो-
पौ॥ अन्ततिवा। अतिवन्धने। ष्ट्रन्
॥ उक्ता: सार्द्धास्त्रयोव्यामा: पुंसामं
त्राणिसूरिभि:। अर्द्धंव्यामेनहीनानि
योषितोंऽत्राणिनिर्दिशेदितिवैद्या:॥

अन्त्रवृद्धि:। स्त्री। पुं। रोगविशेषे॥

अन्त्रमांसम्। न। आन्त्रिके॥ यथा। आ
न्त्रिकंछिद्रमार्गेणधौतं निर्मलवारि-
णा। तस्यखण्डान् संविधायवेसवार
युतान् पचेत्॥ निःसारंविरसोज्ञार
मान्त्रमांसमुदाहृतमिति॥

अन्दुक:। पुं। हस्तिनिगडे॥ पादकटके
॥ अनद्यतेऽनेन। अदिवन्धने। अ
न्दूदृन्भूजम्वितिकू:। स्वार्थेक:। स्वा

र्थिकाः प्रकृतितोलिङ्गवचनान्यति-
वर्त्तन्तेपीति पुंस्त्वम् ॥ यद्वाविनयादि
त्वाट्ठक् । इसुसुक्तान्तात्कः । केणेति
ह्रस्वः। इकोह्रस्वोङ्योगालवस्येतिवा
॥ यद्वा । अन्दूशब्दात् संज्ञायांकन् ।
केणइतिह्रस्वः ॥

अन्दूः । स्त्री । निगडे ॥ स्त्रीपादभूषणे ॥
अन्द्यतेऽनेन । अदिवन्धने । अन्दृह
न्भ्वितिकूः ॥

अन्धः । पुं । न । तिमिरे ॥ अदर्शनात्म
काज्ञाने ॥ त्रि । अदृशि । चक्षुर्हीने ॥
पुं । भिक्षौ ॥ यथा । तिष्ठतो व्रजतो
वापियस्यचक्षुर्नदूरगम्। चतुर्युगांभु
वंमुक्त्वापरिव्राट्सोऽन्धउच्यतेइति ॥
राशिविशेषे ॥ यथा । मेषोवृषोमृगे
न्द्रश्चदिवान्धाःपरिकीर्त्तिताः । न्युयु
कर्कटकन्याश्चराचावन्धाःप्रकीर्त्तिताः
इति ॥ अन्धयति । अन्धदृष्ट्युपघा-
ते। पचाद्यच् ॥

अन्धकः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ देशभेदे ॥
न्टपान्तरे ॥ मुनिविशेषे ॥ यादवप्र
भेदेषु ॥ हिरण्याक्षसुते ॥

अन्धकरिपुः । पुं । शिवे ॥ अन्धक
स्यदैत्यस्यरिपुः ॥ श्लेषकाव्यादावन्ध
कारनाशकत्वात्। सूर्ये । चन्द्रमसि ।
अग्नौच ॥

अन्धकवर्त्तः । पुं । पर्वतान्तरे ॥

अन्धकान्तकः । पुं । शिवे ॥ अन्धकस्य
अन्तकः ॥

अन्धकारः । पुं । न । तेजस्सामान्यभा
वे। ध्वान्ते ॥ महाप्रभात्वा वच्छिन्ना
भावो ऽन्धकारइतिसामान्यलक्षणा
यांजगदीशः ॥ भयदृष्टितेजोवरोध
कारित्वं तिक्तत्वं सर्वव्याधिकरत्वञ्चे
त्यस्यगुणाइतिराजवल्लभः ॥ मिथ्या
प्रत्ययलक्षणे स्वविषयावरणे तदुपा
दानाज्ञाने ॥ अन्धदृष्ट्युपघाते। चु
रादिः । अन्धनम् । घञ्। अन्धंकरो
ति कर्मण्यण् ॥

अन्धकारिः । पुं । हरे । शिवे ॥ अन्धक
स्यअरिः ॥

अन्धकासुहृत् । पुं । ईश्वरे । शिवे ॥ अ
न्धकासून् हरति । क्विप् ॥

अन्धकूपः । पुं । कर्करान्धुके । सान्धका
रकूपे ॥ मोहे ॥ नरकविशेषे ॥ अंध
स्यासौ कूपश्च ॥

अन्धतमसम् । न । गाढान्धकारे ॥ अ
न्धयति । अन्धदृष्ट्युपघाते चुरादिः
। अच्। अंधञ्चतत्तमश्च। अवसमन्धेभ्य
स्तमसइत्यच् ॥

अन्धतामिस्रः । पुं । अभिनिवेशे ॥ स
चाष्टादशविधः । तथाहि । देवाः
खल्वणिमादिकमष्टविधमैश्वर्यमासा
द्यदशशब्दादीन् भुञ्जानाःशब्दादयो

भोग्यास्तदुपायाश्चाणिमादयोऽस्मा कमसुरादिर्मोपघातिषतेतिविभ्यति तदिदंभयमभिनिवेशोन्धतामिस्रो- ष्टादशविषयत्वादष्टादशधेतिसंख्याः॥ न। निविडान्धकारमये नरकविशेषे ॥ पञ्चप्रकाराज्ञानान्तर्गता ज्ञानविशेषे। सचविशेषोयथा। देहनाशे अहमेवमृतोस्मीतिबुद्धिः ॥

अन्धमूषिका। स्त्री। देवताडे ॥

अन्धवर्त्मा। पुं। वायोःसप्तमेस्कन्धे॥ यथा। मरुदिन्द्रःसरभसःसामञ्चोमानुषीतिपाः। देवीविशोन्धवर्त्माचस्कन्धः सप्तमआभुवादिति ७॥

अन्धः। न। ओदने॥ अद्यते। अदभक्षणे। अदेर्नुम् धौचेत्यसुन्॥ अन्धयतिवा अन्धदृष्ट्युपघाते। असुन्॥

अन्धातमसम्। न। अत्यन्धे। महान्धकारे॥ अन्धञ्च तत्तमश्च। अवसमन्धे भ्यस्तमस इत्यच्। अन्येषामपीतिदीर्घः॥

अन्धाहिः। पुं। कुंचियाइतिगौडप्रसिद्धे मीनभेदे॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

अन्धिका। स्त्री। द्यूतभेदे॥ रजन्याम॥ सर्षप्याम्॥ सिद्धाख्यौषधौ॥ स्त्रीविशेषे॥ चक्षुषोरोग विशेषे॥

अन्धुः। पुं। कूपे॥ अम्यते। अमगत्यादौ। अर्जिदृशिकम्यमीति कुधुंकच॥ यद्वा। अन्धयति। अन्धदृष्ट्युपघाते। मृगय्वादित्वात्कुः॥

अन्धुलः। पुं। शिरीषद्रौ॥

अन्ध्रः। पुं। वैदेहेन कारावरस्यस्त्रियामुत्पादिते अन्त्यजविशेषे॥ देशविशेषे॥ यथा। जगन्नाथादूर्द्ध्वभागमर्वाक् श्रीभ्रमरात्मिकात्। तावदन्ध्राभिधोदेशः प्रोक्तःश्रीशक्तिसङ्गमे॥

अन्नम्। न। भक्ते। ओदने। स्विन्नतण्डुले॥ यथा। सस्यंक्षेत्रगतंप्राहुःसतुषंधान्यमुच्यते। आमंवितुषमित्युक्तं स्विन्नमन्नमुदाहृतमिति वसिष्ठः॥ व्रीहियवादौ॥ भक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यभेदाच्चतुर्विधमन्नंभवति॥ पृथिव्याम्॥ उपकरणे॥ औपचारिकमर्थंगृहीत्वा दृष्टश्चोपकरणेऽन्नशब्दः। यथा स्त्रियोन्नम् पशवोन्नम् विशोन्नं राज्ञामित्यादौ॥ त्रि। भुक्ते॥ अनिति। अन्यन्तेनेनवा। अनप्राणने। कॄवॄजॄसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्योनिदितिनन्॥ यद्वा। अद्यतेस्म। अदभक्षणे। क्तः। अन्नाणा इतिनिपातनात्बहुलंतणीतिवा न जग्धिः॥ यद्वा। अतति। अत०। धापॄवस्यज्यतिभ्योनइतिनः॥

अन्नकोष्ठकः। पुं। तण्डुलादिरक्षणस्थाने॥ गोलाइतिकाश्यांयस्यप्रसि

द्रिः । इतिहेमचन्द्रः ॥

अन्नगन्धिः । पुं । अतिसारे । उदराम यरोगे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥ अन्नस्यगन्ध इव गन्धोऽस्य । उपमानाच्चेतीत्त्वम् ॥

अन्नदः । त्रि । अन्नदातरि ॥

अन्नदा । स्त्री । अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

अन्नदाता । पुं । प्रभौ ॥ अन्नस्यदातरि ॥

अन्नपूर्णा । स्त्री । स्वनाम्नाऽतिप्रसिद्धायांदेव्याम् ॥

अन्नपूर्णास्थानम् । न । काश्याम्प्रसिद्धेसिद्धिस्थाने ॥

अन्नप्राशनम् । न । अन्नाशने । यथाविधिवालकस्य प्रथमान्नभोजने ॥ षष्ठे अष्टमे वा मासि वालकस्य पञ्चमे सप्तमे वामासि वालिकायाः प्रथमान्नभक्षणरूपसंस्कारइतिस्मार्त्ताः ॥ अन्नस्यप्राशनम् यस्मिन्तत् ॥

अन्नमयः । पुं । स्थूलशरीरे । प्रथमकोशे ॥ यथा । पितृभुक्तान्नजाद्वीर्य्याज्जातोन्नेनैववर्द्धते । देहःसोन्नमयोनात्मा माकोर्द्धंतदभावतइति ॥ अन्नस्यविकारःमयट् ॥ यद्वा । प्रकृतमन्नम् । अन्नं प्रकृतमुच्यतेऽस्मिन् वा । तत्प्रकृतवचनेमयट् ॥ स्थूलसमष्ट्याम् । पञ्चीकृतपञ्चमहाभूततत्कार्यात्मके विराड्मूर्त्तौ ॥

अन्नविकारः । पुं । रेतसि । शुक्रे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अन्नादः । त्रि । अन्नस्यभोक्तरि ॥ अन्नमत्तीतिविग्रहेकर्मण्यण् ॥ दीप्ताग्नौ । आमयाविन्त्वरहिते ॥ पुं । विष्णौ ॥

अन्नाशनम् । न । अन्नप्राशने ॥

अन्यः । त्रि । असदृशे । इतरस्मिन् । भिन्ने ॥ अत्यन्तविलक्षणे ॥ सदृशे ॥ अनिति । अनप्राणने । अघ्न्यादित्वाद्यः ॥

अन्यत् । ा । अन्यार्थे ॥

अन्यतमः । त्रि । भिन्नतमे । वहूनां मध्येनिर्द्धारितै कस्मिन् ॥ न्यायमते अनेकभेदावच्छिन्नप्रतियोगिताक-भेदे ॥ अव्युत्पन्नोयम् ॥

अन्यतरः । त्रि । निर्द्धार्ये । द्वयोर्मध्ये निर्द्धारितैकस्मिन् ॥ निर्द्धारणेडतरच् ॥ न्यायमते द्वयावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदे ॥ भिन्नार्थके ॥ अन्यएव । अल्पाच्तरमितिवत्स्वार्थेतरप् ॥ अन्यतरान्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ स्वभावाद्द्विवहुविषयेनिर्द्धारणे वर्त्तेते इ-तिकैयटः । किंयत्तद्भ्योऽन्यत्रडतराभावादिति विवरणम् ॥

अन्यतरेद्युः । ा । अन्यतरदिवसे । अन्यतरस्मिन्नहनि ॥ सद्यः परुदित्या

दिनान्यतरशब्दादेद्युसप्रत्ययेनि-
पातितः ॥
अन्यतः । ।। अन्यत्रार्थे ॥ अन्यस्मात् ।
तसिल् ॥
अन्यतस्त्यजायी । त्रि । सपत्नजयशीले॥
अन्यत्र । ।। व्यतिरेके ॥ अन्यस्मिन् ।
त्रल् ॥ विनार्थे ॥ यथा । अन्यत्रनिध
नात्पत्युः पत्नीकेशान्नवापयेत् इति
॥ स्थानान्तरे ॥
अन्यथा । ।। वितथे ॥ अपरार्थे ॥ दुष्टे॥
अन्येनप्रकारेण । प्रकारवचनेथाल् ॥
अन्यथासिद्धिः । स्त्री । कार्य्याव्यवहित
पूर्ववर्त्तित्वेसतिकार्यानुत्पादकत्वे ।
सापञ्चविधा । यथा यत्कार्य्यम्प्रति
कारणस्यपूर्ववर्त्तिता येनरूपेण गृ-
ह्यते तत्कार्यम्प्रति तद्रूप मन्यथा
सिद्धम् । यथा घटं प्रति दण्डत्त्वम् ॥
१ ॥ यस्यस्वातन्त्र्येण अन्वयव्यतिरे
कौ नस्तः किंतु कारणमादायान्वय
व्यतिरेकौ तदन्यथासिद्धम् । यथा
घटं प्रतिदण्डरूपम् ॥ २ ॥ अन्यम्प्र
तिपूर्ववर्त्तितां गृहीत्त्वैवयस्य यत्का
र्य्यंप्रति पूर्ववर्त्तित्त्वं गृह्यते तस्य त
त्कार्य्यंप्रति अन्यथासिद्धत्त्वम् । यथा-
घटादिकं प्रतिआकाशस्य ॥ ३ ॥ यत्
कार्य्यजनकं प्रति पूर्ववर्त्तित्त्वंगृहीत्त्वै
व यस्य यत् कार्य्यं प्रति पूर्ववर्त्तित्त्वं
गृह्यते तस्य तत्कार्य्यंप्रति अन्यथा
सिद्धत्त्वम् । यथा कुलालपितुर्घटम्प्र
ति ॥ ४ ॥ अवश्यक्लृप्तनियत पूर्ववर्त्ति
नएव कारणत्त्वसम्भवे तद्भिन्नमन्यथा
सिद्धम् । यथा घटम्प्रति रासभादि
रितिसिद्धान्तमुक्तावली ॥ ५ ॥ यस्य
कारणत्त्वकल्पनांविनाप्यन्यप्रकारेण-
कार्यसिद्धिर्भवेत् सोऽन्यथा सिद्धः तद्ध
र्मोन्यथासिद्धिः ॥
अन्यदा । ।। कालान्तरे ॥ अन्यस्मिन्का
ले । सर्वैकान्यकिंयत्तदः कालेदा ॥
अन्यपूर्वा । स्त्री । पौनर्भवायां कन्याया
म । एकस्मैवागादिनादत्तायांपुनर
न्येनविवाहितायां कुमार्याम् ॥ सा-
सप्तधा । यथा । सप्तपौनर्भवाःकन्या
वर्ज्जनीयाः कुलाधमाः । वाचादत्ता
मनोदत्ता कृतकौतुकमङ्गला ॥ उ
दकस्पर्शिता याच याचपाणिगृहीति
का । अग्निंपरिगतायातुपुनर्भूप्रस
वाचया ॥ इत्त्येताः कश्यपेनोक्ता दह
न्तिकुलमग्निवत् । इत्त्युद्वाहतत्त्वम् ॥
अन्यभृत् । पुं । काके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
त्रि । परेषांपोषके ॥ अन्यंबिभर्त्ति ।
डुभृञ् । क्विप् ॥
अन्यभृतः । पुं । कोकिले ॥ अन्येनभृतः
॥ इतिहलायुधः ॥
अन्यवर्द्धितः । त्रि । अन्येन प्रति पालिते

। अन्यपुष्टे ॥ पुं । कोकिले ॥ अन्येन वर्द्धितः ॥

अन्यवादी । त्रि । अन्यथावादिनि । अस्थिरवादिनि ॥ व्यवहारेपञ्चविधहीनजनान्तर्गतहीनविशेषोयम् । यथा । अन्यवादीक्रियाद्वेषीनोपस्थायीनिरुत्तरः । आहूतप्रपलायीचहीनः पञ्चविधः स्मृतइतिनारदः ॥

अन्यशाखकः । पुं । शाखारण्डे । स्वशाखामुत्सृज्यान्यशाखोक्तकर्मकारिणि- ॥ अन्याशाखा यस्यसः ॥ कप् ॥

अन्यादृक् । त्रि । अन्योपमे । अन्यप्रकारे ॥ अन्यइवदृश्यते । दृशिर्प्रेक्षणे । त्यदादिषु दृशइतिक्विन् । आसर्वनाम्नः ॥

अन्यादृशः । त्रि । अन्योपमे । अन्यप्रकारे ॥ अन्यइवपश्यति दृश्यतेवा । दृशिर्० । त्यदादिष्विति कञ् । आत्वम् ॥

अन्यायः । पुं । अविचारे । परस्वहरणादौ ॥ न्यायभिन्ने । अनौचित्ये ॥ यथा । अन्यायेनापियद्भुक्तं पित्रापूर्वतरैस्त्रिभिः । नतच्छक्यमपाकर्त्तुं क्रमात्त्रिपुरुषागतमितिनारदः ॥ नन्यायः ॥

अन्याय्यम् । त्रि । अयोग्ये ॥ यथा । दृष्टार्थसत्त्वेअदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्त्वमिति ॥ नन्याय्यम् ॥

अन्येद्युः । ।। दिवसान्तरे ॥ अन्यस्मिन्नहनि । सद्यःपरुदित्त्यन्यशब्दादेद्युस् प्रत्त्ययोनिपातितः ॥

अन्येद्युष्कः । पुं । विषमज्वरविशेषे ॥ यथा । अन्येद्युष्कस्त्वहोरात्रादेककालं प्रवर्त्ततइति । एककालंदोषापेक्षया एककालमपि द्वितीयं प्रथमकालेह्यद्यवदोषस्थितेः ॥

अन्योदर्य्यः । पुं । स्त्री । वैमात्रेये ॥

अन्योन्यम् । त्रि । परस्परार्थे ॥ अर्थालङ्कारविशेषे ॥ यथा । क्रिययातुपरस्परं वस्तुनोर्जनने ऽन्योन्यम् । अर्थयोरेकक्रियामुखेनपरस्परं कारणत्वेसत्त्यन्योन्यं नामालङ्कारः । उदाहरणम् । हंसाणं सरेहिं सिरीसारिज्जइअहसराणं हंसेहिम् । अण्णोण्णंविअ एए अप्पाणं णवरगरुअन्ति ॥ अस्य संस्कृतंयथा । हंसानांसरोभिःश्रीःसारीक्रियते अथसरसांहंसैः । अन्योन्यमेवएतेआत्मानंकेवलंगुरूकुर्वन्तीति ॥ श्रीः शोभा सारीकरणं श्रेष्ठुता सम्पादनम् । अत्रसरोहंसयोः परस्परंशोभासारीकरणरूपोपकारजनकत्त्वादन्योन्यंनामालङ्कारः ॥ अत्रोभयेषामपि परस्परजनकता मिथः श्रीसारतासम्पादनद्वारेण ॥ कर्मव्यतिहारे सर्वनाम्नोद्वेभवतइतिद्वित्त्वम् ॥

असमासवद्भावेपूर्वपदस्थस्य सुपःसुर्वक्तव्यः ॥

अन्योन्यदृश्यः । त्रि । इतरेतरग्राह्ये ॥

अन्योन्याध्यासः । पुं । अन्योन्यस्मिन्नन्योन्यात्मकतामन्योन्यधर्म्मांश्चेत्याचार्य्यैर्निरूपितेतादात्म्याध्यासे ॥ यथा । जलव्योम्नाघटाकाशोयथासर्वस्तिरोहितः । तथाजीवेनकूटस्थः सोन्योन्याध्यासउच्यत इति ॥

अन्योन्याभावः । पुं । तादात्म्यावच्छिन्नप्रतियोगिताके ॥ यथाघटः पटोनभवतीति ॥

अन्योन्याश्रयः । त्रि । अन्योन्यापेक्षे ॥ स्वग्रहसापेक्षग्रहसापेक्षग्राहके इतितार्किकाः ॥ तर्कविशेषे ॥ सचात्माश्रयवत्त्रेधा । तस्यलक्षणम् । स्वापेक्षापेक्षित्वनिबन्धनोऽनिष्टप्रसंगोन्योन्याश्रयः । अपेक्षाच क्रमात् उत्पत्तौ स्थितौचग्राह्या । तत्राद्या यथा । घटोयं यद्येतद्घटज्ञानजन्यज्ञानविषयःस्यात् तदैतद्घटभिन्नः स्यात् ॥ द्वितीया यथा । घटोयं यद्येतद् घटजन्यजन्यःस्यात् तदैतद् घटजन्यभिन्नःस्यात् ॥ तृतीया यथा । घटोयं यद्येतद्घट वृत्तिवृत्तिःस्यात् तथात्वेनोपलभ्येत इतिजगदीशः ॥ परस्परज्ञानसापेक्षज्ञानाश्रयोऽन्योन्याश्रयइतिस्मार्त्ताः

॥ अन्योन्यस्यआश्रयः ॥

अन्वक्षम् । त्रि । अनुगामिनि । अनुपदे ॥ अनुगतमक्षमिन्द्रियम् ॥ प्रत्यक्षे ॥

अन्वक्षम् । । अक्ष्णोः समीपे ॥ अनुर्यत्समयेत्यव्ययीभावः । प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णइति समासान्तष्टच् ॥

अन्वक् । त्रि । अनुगे । अन्वक्षे ॥ अन्वञ्चति । अनुगतौ । क्विन् ॥

अन्वयः । पुं । सन्ततौ । कुले ॥ पदानांपरस्परेण सम्बन्धे ॥ यथा । विशेषणंपुरस्कृत्य विशेष्यं तदनन्तरम् । कर्त्तृकर्मक्रियायुक्तमेतदन्वयलक्षणमिति ॥ अनुगमे । अनुवृत्तौ । कार्य्यैकारणानुवृत्तौ ॥ तत्सत्तानियतसत्ताकत्वे ॥ द्रव्यस्वामिनां सम्बन्धे ॥ अन्वियते । इगतौ । इण्गतौवा । एरच् ॥

अन्वयव्यतिरेकि । त्रि । अन्वयेन व्यतिरेकेणचव्याप्तिमतिहेतौ ॥ यथा वन्हौ साध्येधूमवत्त्वम् यत्रधूमस्तत्राग्निरित्यन्वयव्याप्तिः । यत्रवह्निर्नास्ति तत्रधूमोनास्तीतिव्यतिरेकव्याप्तिः । यथा महानसह्रदादौ । अन्वयव्यतिरेकौस्तोऽस्मिन् । इनिः ॥

अन्वयव्याप्तिः । स्त्री । यत्रधूमस्तत्राग्निरित्येवंरूपायांव्याप्तौ ॥ यथा महान

से । अन्वयेनव्याप्तिः ॥

अन्ववसर्गः । पुं । कामचारानुज्ञायाम् ॥ अन्ववसर्जनम् । सृजेर्घञ् ॥

अन्ववायः । पुं । वंशे ॥ कुले ॥ अन्ववाय्यते । अयगतौ । घञ् ॥

अन्वष्टका । स्त्री । साग्नीनामावश्यकेश्राद्धकालविशेषे ॥ अष्टकापश्चात्तिथौ ॥ सातुगौणचान्द्रपौषमाघफाल्गुनाश्विनमासानां कृष्णनवमी । तस्यां साग्नीनांमातृकश्राद्धमिति श्राद्धविवेकः ॥

अन्वहम् । । । प्रत्यहमित्यर्थे ॥

अन्वाजे । । । दुर्वलस्य सामर्थ्याधाने ॥ सप्तमीप्रतिरूपकोयंनिपातः ॥

अन्वाजेकृत्य । । । } दुर्वलस्यवलमाधायेत्यर्थे ॥ उपाजेऽन्वाजे इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमासः ॥
अन्वाजेकृत्वा । । । }

अन्वाचयः । पुं । चार्थविशेषे । मुख्यसिद्धावप्रधाननिष्पत्तौ ॥ यथा भिक्षामटगाञ्चानयेति । एकस्यप्राधान्यादनुरोधेनेतरदन्वाचीयते । चीञ् । कर्मण्येरच् ॥

अन्वादेशः । पुं । किञ्चित्कार्यंविधातुमुपात्तस्य कार्य्यान्तरंविधातुंपुनरुपादानमन्वादेशइतिलक्षिते कथितानुकथनमात्रे ॥ यथा । अनेनव्याकरणमधीतम् एनंछन्दोऽध्यापयेति । अनयोः पवित्रंकुलम् एनयोः प्रभूतंस्वमिति ॥

अन्वाधिः । पुं । एकस्मिन् यदर्पितंवस्तु तेन पुरुषान्तरे अमुष्मिन् स्वामिनि त्वं दास्यसीति यन्निक्षिप्तं तस्मिन् ॥ इतिविवादार्णवसेतुः ॥ कार्येषु याचनेन अमुष्मिन् पुरुषेत्वंदद्या इतिपरिभाष्य यत्समर्पितं तस्मिन् ॥ यथा । अर्थमार्गणकार्येषु अन्यस्मिन् वचनात्मम । दद्यास्त्वमितियोदत्तःसइहान्वाधिरुच्यते ॥ इतिकात्यायनः ॥ पुनर्वंधके ॥ पश्चान्मानसीव्यथायाम् ॥

अन्वाधेयम् । न । स्त्रीधनविशेषे ॥ यथा । विवाहात्परतोयत्तु लब्धंभर्तृकुलात्स्त्रिया । अन्वाधेयंतदुक्तंतु लब्धंबन्धुकुलात्तथेति कात्यायनः ॥ अन्यञ्च । ऊर्ध्वंलब्धंतुयत्किञ्चित्संस्कारात्प्रीतितः स्त्रिया । भर्त्तुःपित्रोःसकाशाद्वा अन्वाधेयंतुतद्भृगुरिति ॥ बन्धुपदेन मातापित्रोरुपादानम् ॥

अन्वायत्तः । त्रि । अनुगते ॥

अन्वारूढः । त्रि । अधिष्ठिते ॥ अन्वाङ्पूर्वात् रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥

अन्वासनम् । न । शुश्रूषणे । उपास्तौ ॥ स्नेहवस्तौ ॥ अनुशोचने । शिल्पादि

गृह्हे । अनु असु० । ल्युट् ॥

अन्वाहार्य्यम् । न । मासिके । दर्शश्रा द्धे । पितृयज्ञपिण्डानामनुपश्चात् आ ह्रियते । हृञ् हरणे । ऋहलोर्ण्यत् ॥ यथा । पितृयज्ञन्तुनिर्वर्त्त्यविप्रश्चेन्दु क्षयेऽग्निमान् । पिण्डान्वाहार्य्यकंश्रा द्धंकुर्यान्मासानुमासिकम् ॥ पितॄणां मासिकंश्राद्धमन्वाहार्य्यंविदुर्बुधाः । त च्चामिषेणकर्त्तव्यंप्रशस्तेनप्रयत्नतः ॥ इतिमनुः ॥ इष्टेर्दक्षिणायाम् ॥ अ न्वाहरणीये ॥

अन्वाहार्य्यपचनः । पुं । दक्षिणाग्नौ ॥

अन्वाहितम् । त्रि । यदेकस्यहस्तेनिहि तंद्रव्यं तेनापिपश्चादन्यस्यहस्तेस्वामि नेदेहीति निहितम् तस्मिन् द्रव्ये ॥

अन्विच्छा । स्त्री । अन्वेषणे ॥

अन्वितम् । त्रि । मिलिते । युक्ते ॥ अनु गते ॥ कृतान्वयेपदादौ ॥

अन्विष्टम् । त्रि । अन्वेषिते ॥ अन्विष्यते स्म । इषइच्छायाम् । क्तः ॥

अन्विष्यन् । त्रि । विचिन्वति ॥

अन्वीक्षितम् । त्रि । विचारिते ॥

अन्वीतम् । त्रि । अन्विते ॥ अनुगते ॥ अनुपूर्वादिणगताविति धातोःकर्मणि क्तः ॥ पृषोदरादिः । ईङ् गताविन्त्य स्मादाक्तः ॥

अन्वेषणम् । न । अनुसन्धाने । गवेषि ते ॥ इषेरनिच्छार्थस्येतियुच् ॥

अन्वेषणा । स्त्री । अनुमार्गणे । गवेष णायाम् ॥ तर्कादिनायथावेधितध र्माद्यन्वेषणे ॥ टाप् ॥

अन्वेषितम् । त्रि । गवेषिते ॥ अन्विष्य तेस्म । एषृगतौ । इषिर्ण्यन्तोवा । क्तः ॥

अन्वेष्टव्यः । त्रि । ज्ञातव्ये ॥ एषितव्ये ॥

अन्वेष्टा । त्रि । अनुपदिनि । अन्वेषण कर्त्तरि । पैरखगावनेहारा इति भाषा ॥

आपः । स्त्री । भू० । जले ॥ शब्दस्पर्श- रूपतन्मात्रसहितात्रसतन्मात्रादुत्प- न्नाः शीतस्पर्शवत्त्योह्यापः ॥ आप्नुव न्ति । आप्तृव्याप्तौ । आप्नोतेर्ह्रस्व श्चेतिक्किप् ह्रस्वत्त्वंच ॥

अप । । अपकृष्टार्थे ॥ वर्जनार्थे ॥ वि- योगे ॥ विपर्यये ॥ विकृतौ ॥ चौर्य्ये ॥ निर्देशे ॥ हर्षे ॥ अपोवियोगेविकृ- तौ विपरीते निदर्शने । आनन्दे वर्ज ने चौर्य्ये वारणेसम्यगीरितः ॥ वियो गे । अपयाति । विकृतौ । अपाकृत वान् । विपरीते । अपशब्दः । निद र्शने । अपदिशति । आनन्दे । अप हसति । वर्जने । अपत्रिगर्त्तोवृष्टो देवः । चौर्य्ये । अपहरति ॥

अपकर्म । न । दुष्क्रियायाम् ॥ अपोप सर्गेण कर्मशब्दस्य कर्मधारयः ॥

अपकर्षः । पुं । विद्यमानधर्मापचये ॥ अपकृष्यते । कृषविलेखने । घञ् ॥

अपकारः । पुं । द्वेषे ॥ अनिष्टे ॥ अपकरणम् । कृञ् । घञ् ॥

अपकारकः । त्रि । अनिष्टकारिणि ॥ अपकरोति । कृ० । ण्वुल् ॥

अपकारगीः । स्त्री । भर्त्सने ॥ अपकारार्थागीर्वाक् ॥

अपकारी । त्रि । धूर्त्ते । शठे ॥ अपकारके ॥ यथा । अपकारिणिचेत् क्रोधः क्रोधः क्रोधेकथंनते । धर्मार्थकाममोक्षाणां चतुर्णांपरिपन्थिनीति ॥

अपकुशः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । वेष्टेषुदाहःपाकश्चताभ्यां दन्ताश्चलन्तिच । अभ्याहताः प्रस्रवन्तिशोणितंदन्तवेदना ॥ आध्मायन्तेस्रुतेरक्तेमुखंपूतिचजायते । यस्मिन्सोपकुशोनामपित्तरक्तकृतोगदइति ॥ ७ ॥

अपकृतः । त्रि । अपकारिणि ॥ न । अपकारे ॥ मित्रस्यचैवापकृतेद्विविधाविग्रहःस्मृतइत्यत्र मित्रस्यापकारे इत्यर्थदर्शनात् ।

अपकृष्टः । त्रि । अधमे । हीने ॥ अपकृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः ।

अपक्रमः । पुं । पलायने ॥ अपक्रमणम् । क्रमुपादविक्षेपे । घञ् । अक्रमे ।

अपक्रिया । स्त्री । द्रोहे ॥ अपकरणम् । कृञः शचेतिशः ॥

अपक्रोशः । पुं । निन्दने । जुगुप्सने ॥ अपक्रोशनम् । क्रुश० । घञ् ॥

अपक्वम् । त्रि । अपरिणते । आमे ॥ न पक्वम् ॥

अपक्षेपणम् । न । अधोदेशसंयोगहेतौ कर्मविशेषे ॥ अपपूर्वात् क्षिपेर्ल्युट् ॥

अपगतः । त्रि । मृते ॥ पलायिते । दूरीभूते । गते ॥ अपगच्छतिस्म । गम्लृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

अपगमः । पुं । अपगमने ॥ गमेरप् ॥

अपगा । स्त्री । नद्याम् ॥ त्रि । अपगामिनि ॥ अपगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपीतिडः । टाप् ॥

अपघनः । त्रि । घनशून्ये ॥ पुं । हस्तपादाद्यङ्गेषु । अवयवे ॥ अपहन्यते । अपघनोऽङ्गमिति करणेऽपघनादेशश्च ॥

अपघातः । पुं । अपहनने ॥ अपहननम् । हन्तेर्घञ् । हस्यघः । नस्यतः ॥

अपचयः । पुं । व्यये । हानौ । अपहारे ॥ अपचयनम् । चिञ्चयने । एरच् ॥

अपचायितम् । त्रि । अर्चिते ॥ अपचाय्यतेस्म । चायृपूजानिशामनयोः । क्तः ॥

अपचारः । पुं । अहिताचरणे ॥ यथा । योनिप्रदोषाद्भवन्तिशिश्ने पश्चोप

इत्याविविधापचारैरिति॥ वर्णधर्मव्य तिक्रमे । दोषे ॥ अविनये ॥

अपचारिणी । स्त्री । व्यभिचारिण्याम्॥ अपचारोऽस्तिअस्याः । इनिः ॥

अपचारी । त्रि । अपचारवति ॥

अपचितम् । त्रि । अर्चिते ॥ हीने ॥ व्ययिते ॥ अपचाय्यतेस्म । चायृपूजानिशामनयोः क्तः । चायतेश्चिरितिचिभावः ॥

अपचितिः । स्त्री । पूजायाम् ॥ व्यये ॥ निष्कृतौ ॥ हानौ ॥ अपचीयते अपचाय्यतेस्मवा अपचायनंवा । चायृपूजादौ । क्तिन् । चायतेःक्तिनिचिभावोवाच्यः ॥

अपची । स्त्री । गण्डमालायाश्च व्रणविशेषे ॥ यथा । तेग्रंथयः केचिदवाप्तपाकाः स्रवन्तिनश्यन्तिभवन्तिचान्ये । कालानुवन्धं चिरमादधातिसैवापचीतिप्रवदन्तिकेचिदिति ॥ तेग्रन्थयः गण्डमालायाएवगण्डाः ॥

अपजयः । पुं । भङ्गे । पराजये ॥ अपजयनम् । जिजये । एरच् ॥

अपटान्तरम् । त्रि । आसक्ते । अव्यवहिते । संसक्ते ॥ पटेनतिरस्करिण्या अन्तरम । नपटान्तरमच ॥

अपटी । स्त्री । काण्डपटे । वस्त्रमावरणे । कनात इतिभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

त्रि । पटशून्ये ॥

अपटुः । त्रि । अचतुरे । कार्याक्षमे ॥ पटोरन्यः ॥ रोगिणि । आमयाविनि ॥

अपतर्पणम् । न । रोगादौभोजनाभावे । लङ्घने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ अपपूर्वात् तृपेर्ल्युट् ॥

अपतानकम् । न । वायुरोगविशेषे । मताने ॥ यथा । दृष्टिंसंस्तभ्यसंज्ञांचहत्वाकण्ठेनकूजति । हृदिमुक्तेनरःस्वास्थ्यंयाति मोहंवृतेपुनः ॥ वायुनादारुणं प्राहुरेके तदपतानकमिति ॥

अपत्यम् । न । सन्ताने । दुहितरि ॥ पुत्रे ॥ नपतन्तिपितरोऽनेन । पत्लृगतौ । वाहुलकायत् । अघ्न्यादिर्वा ॥ यन्निमित्तंयस्यापतनंतत्तस्यापत्यमितिफलितोर्थः । तथाचपौत्रादिरपि पितामहादीनामपतनेहेतुरिति तेषामपत्यंभवति ॥

अपत्यदा । स्त्री । क्षुपविशेषे । गर्भदाव्याम् ॥

अपत्यपथः । पुं । भगे । योनौ ॥

अपत्यशत्रुः । पुं । कुलीरे । कर्कटे ॥

अपत्रः । पुं । करीरे ॥ नविद्यन्ते पत्राणियस्य ॥ त्रि । पत्रहीने ॥

अपत्रपः । त्रि । निर्लज्जे ॥ अपगता त्रपायस्यसः ॥

अपत्रपा । स्त्री । परतोह्रियाम् । पित्रा

दे: पुरतोजातलज्जायाम् ॥ ह्री माचे ॥ इतिरत्नकोश: ॥

अपचपिष्णु: । त्रि । लज्जाढ्ये । लज्जा शीले । स्वभावत: सत्रपे ॥ अपचपते । अलंकृञ्जि तीष्णुच् ॥

अपथम् । न । ।। अमार्गे ॥ पथोऽभा व: । नञितितत्पुरुष: । पथोविभाषे तिपाक्षिकोऽप्रत्यय: ॥ अपथानिगा हते मूढ: । अपथंनपुंसकम् । तत्पु रुषइत्येन । अपथोदेश: । अपथान दी ॥ अपथे पदमर्पयन्तिहि श्रुतव न्तोपिरजोनिमीलिता: ॥ योनौ ॥

अपन्था: । पुं । अपथे । मार्गाभावे ॥ पथोऽभाव: नञितितत्पुरुष: । अप थंनपुंसकमिति कृतसमासान्तस्यनि र्देशान्नक्लीवत्वम् ॥

अपथ्यम् । त्रि । रोग्यभोज्ये । अहिते ॥ नपथ्यम् ॥

अपदस्थ: । त्रि । स्वकर्मच्युते ॥

अपदानम् । न । वृत्तेकर्मणि । अव- दाने ॥ वृत्ति: प्रवर्त्तनं साप्रशस्ता विद्यते यत्र तत्र । यत्र कर्मणि वृत्ति: सर्वै: प्रशस्यते तस्मिन्नित्यर्थ: । दैप् शोधने । भावे ल्युट् । निन्द्यदाने ॥ अपकृष्टदानम् ॥

अपदान्तरम् । त्रि । अनन्तरे । अव्यव- हिते ॥ नपदान्तरमत्र ॥

अपदिशम् । न । । । दिक्कोणे । दिशो र्मध्ये । विदिशि ॥ दिशोर्मध्यम् । अ व्ययमिति योगविभागात्समास: । दिशशब्दस्यशरदादिषु पाठाट्टच् । अव्ययीभावश्चेतिह्य त्राभ्यांक्लीवत्वा- व्ययत्वयोर्विधानम् । तेननाव्ययीभा वात्तोमत्वपंचम्या इत्यादिप्रवृत्ति: ॥ अपेतिमध्यवाची आवन्तेन समा सेतु टज्नापेक्षित: ॥

अपदिष्ट: । त्रि । प्रयुक्ते ॥ यथाकाला त्ययापदिष्ट: । अपदिश्यते । दि शअतिसर्जने । क्त: ॥

अपदेश: । पुं । शरव्ये । लक्ष्ये ॥ निमि त्ते ॥ व्याजे ॥ स्थाने ॥ अपदेशनम्- त्त्नपदिशते वा । दिश अतिसर्जने । घञ् ॥

अपध्वंसज: । पुं । वर्णसङ्करे ॥ यथा । शूद्राणांतु सधर्माण: सर्वेऽपध्वंसजा: स्मृता इतिमनु: ॥

अपध्वस्त: । त्रि । परित्यक्ते ॥ निन्दिते ॥ अवचूर्णिते । अपध्वंसतेस्म । ध्वंसुअ ध:स्रंसने गतौच । क्त: ॥

अपनयनम् । न । अध:प्रापणे ॥ दूरीक रणे । खण्डने ॥

अपनीत: । त्रि । विनीते । हृते ॥

अपनुत्ति: । स्त्री । अपनोदे । खण्डने ॥

अपनेय: । त्रि । अपनोद्ये । निरस्ये ॥

अपनोदः । पुं । अपनोदने ॥

अपनोदनम् । न । दूरी करणे ॥

अपपात्रितः । त्रि । उत्कटदोषैर्ज्ञातिभिर्भिन्नोदकीकृते ॥ यथा । अपपात्रितस्यरिक्थपिण्डोदकानि निवर्त्तन्त इतिशङ्खापस्तम्बौ ॥

अपभ्रंशः । पुं । अपशब्दे । अशास्त्रशब्दे । असंस्कृतशब्दे । ग्राम्यभाषायाम् ॥ यथा हृदण्डी । आभीरादिगिरः काव्येष्वपभ्रंशइतिस्मृतः । शास्त्रेषुसंस्कृतादन्यदपभ्रंशतयोदितमिति ॥ संस्कृतादपभ्रश्यति । भ्रंशुअधःपतने । पचाद्यच् । पतने ॥ यथा । अन्यारूढिर्भवति महतामप्यप भ्रंशनिष्ठेत्युक्त्वाभिरुक्तानशकुन्तला ॥

अपमः । पुं । क्रान्तौ । सूर्यगमनार्थतिर्यग्गोलरेखायाम् ॥

अपमानम् । न । अनादरे ॥ अस्यपर्याया यथा । स्यादवज्ञापरीहारः परिहारः पराभावः । अपमानंपरिभवस्तिरस्कारस्तिरस्क्रिया ॥ अवहेलाचहेला स्यादवहेलनहेलने । चपेटानिकार धिक्कारौपर्यायाःस्युरनादरे इतिशब्दरत्नावली ॥ यथा । वेदस्यब्राह्मणानाञ्च अपमानादधोगतिरिति ॥

अपमित्यकम् । न । ऋणे ॥

अपमृत्युः । पुं । विनारोगेणमरणे ॥ पश्चिमत्र्यस्त्रगदंष्ट्रिशृङ्गिनखिपतनाशनवज्राग्निविषबन्धजलप्रवेशास्त्रचतादिजन्यमरणे इतिकेचित् ॥ अपकृष्टोमृत्युः ॥

अपम्रषितम् । न । अविस्पष्टवाक्ये ॥

अपयानम् । न । पलायने ॥ यामापणे अपपूर्वः । ल्युट् ॥

अपरम् । न । गजपश्चार्द्धे ॥ त्रि । इतरस्मिन् ॥ अर्वाचीने ॥ निकृष्टे । द्रव्यादिसामान्ये ॥ कार्ये ॥ सन्निकृष्टे ॥ परं नभवती-त्यपरम् ॥ पुं । पादःपश्चिमे ॥ अपरःपश्चिमःपादः इतिगजप्रकरणे वैजयन्ती ॥

अपरक्तः । त्रि । अननुकूले ॥ विरक्ते ॥

अपरतालः । पुं । गिरिविशेषे ॥

अपरतिः । स्त्री । निवृत्तौ ॥ अपरमेर्भावे क्तिन् ॥

अपरत्र । । पश्चादर्थे ॥

अपरत्वम् । न । अपरव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतं कालकृतञ्चेति । समीपस्थे दिक्कृतम् कनिष्ठे कालकृतमिति । अपरस्यभावः ॥

अपरपक्षः । पुं । कृष्णपक्षे ॥

अपररात्रः । पुं । रात्रिशेषे । उत्तरार्द्धे ॥ अपरंरात्रेः । पूर्वापराधरेति समासे अहः सर्वैकदेशेत्यच् ॥

अपरवक्त्रम् । न । वैतालीयसंज्ञकेवृत्ते ॥

अपरवैराग्यम्। न। वैराग्यविशेषे। यतमानसंज्ञाव्यतिरेकसंज्ञैकेन्द्रियसंज्ञावशीकारसंज्ञाभेदाच्चतुर्विधे सम्प्रज्ञातस्यान्तरङ्गे। असम्प्रज्ञातस्य वहिरङ्गे॥

अपरस्परः। त्रि। क्रियायाः क्रियावतां च सातत्ये। अपरश्च परश्चेति द्वन्द्वः। अपरस्पराः क्रियासातत्ये इति सुटि निपात्यते क्रियासातत्ये। अपरस्परं गच्छन्ति। सततमविच्छेदेन गच्छन्तीत्यर्थः। निर्दिष्टं कर्मसातत्ये सुधीभिरपरस्परम्। क्रियावतां सातत्ये तु लिङ्गत्रयम्। अपरस्पराः सार्थाः स्त्रियश्च गच्छन्ति अपरस्पराणि कुलानि॥

अपरा। स्त्री। जरायौ। पश्चिमदिशि॥

अपरागः। पुं। अप्रीतौ। द्वेषे॥

अपराङ्गम्। न। गुणीभूतव्यङ्ग्यभेदे॥ इति काव्यप्रकाशः॥

अपराजितः। पुं। ईशे। विष्णौ। ऋषिभेदे॥ न पराजितः। गेहधूपे। त्रि। अजिते॥

अपराजिता। स्त्री। उमायाम्। जयायाम्। जातीतिप्रसिद्धायाम्। जयन्त्याम्। अशनपर्ण्याम्। शेफाल्याम्। शमीभेदे। शंखिन्याम्॥ हपुषाप्रभेदे। स्वल्पफलायाम्। गिरिकर्ण्याम्। विष्णुक्रान्तायाम्। श्वेतनीलपुष्पभेदाद्द्विविधे अपराजिते। अपराजिते कटूमेध्ये शीतेकण्ठ्ये सुदृष्टिदे। कुष्ठमूलत्रिदोषामशोथव्रणविषापहे। कषायेकटुपाकेचतिक्तेचस्मृतिबुद्धिदे। ऐशान्यां दिशि। न पराजिता॥ ब्रह्मलोके हिरण्यगर्भपुर्य्याम्। ब्रह्मचर्यसाधनवद्भ्योऽन्यैर्नजीयते इति। जी०। क्तः।

अपराद्धः। त्रि। अपराधिनि। अपराध्यति। राध०। क्तः।

अपराद्धपृषत्कः। त्रि। लक्ष्याप्राप्तशरे। अपराद्धः पृषत्को बाणोऽस्य। अपराद्धपृषत्कोऽसौ लक्ष्याद्यश्च्युतसायकः॥

अपराधः। पुं। आगसि। दण्डयोग्यकर्मणि। अपराधनम्। राधसंसिद्धौ घञ्॥ त्रि। राधाभाववति॥

अपराधी। त्रि। कृतापराधे। भेददर्शिनि। अप्रोक्तं विद्यारण्यगुरुभिः। विप्रत्ववत् चन्द्रलोकदेवभूतादिकं जगत्। स्वस्माद्भेदेन पश्यन्तं क्लेशयेदपराधिनम्। यदस्ति तन्न जानाति यन्नेहास्ति तदीक्षते। इत्त्येवमपराधोऽस्य विद्यते भेददर्शिन इति। योऽन्यथासन्तमात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते। किं तेन न कृतं पापं चौरेणात्मापहारिणेति॥

अपरान्तः। त्रि। पाश्चात्त्ये॥ अपरान्तास्तु पाश्चात्त्या इति यादवः॥ समुद्रमध्य

देशवर्त्तिजने। यथा। अवकाशंकि लोदन्वान् रामायाभ्यर्थितोददौ। अपरान्तमहीपालव्याजेनरघवेकर मिति॥

अपराप्रकृतिः। स्त्री। भूमिरापोनलो वायुः खंमनोबुद्धिरेवच। अहंकार इ तीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा। अपरेय मितिभगवद्गीता॥ चेतनलक्षणायाम्। अपरायांशक्तौ॥ अपराचासौप्रकृ तिश्च॥

अपराभुक्तिः। स्त्री। पातालादिकला न्ताध्ववर्त्तिविचित्रैश्वर्यसम्पन्नतत्तद्भु वनवासित्वमात्रे॥

अपरामुक्तिः। स्त्री। मंत्रमंत्रेश्वरत्वे॥ अपराचासौमुक्तिश्च॥

अपराविद्या। स्त्री। ऋग्वेदादिविद्या याम्॥ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यावेदा अङ्गानिचद्विज। शिक्षाकल्पोव्याक रणंनिरुक्तंज्योतिषांगतिः॥ छन्दोभि धानंमीमांसाधर्मशास्त्रंपुराणकम्। न्यायोवैद्यकगान्धर्वंधनुर्वेदोर्थशास्त्र कम्॥ अपरेयं पराविद्यायया ब्रह्मा वगम्यते॥ अपराचासौविद्याच॥

अपराशक्तिः। स्त्री। अपराप्रकृतौ॥ अपराचासौशक्तिश्च॥

अपराह्णः। पुं। दिनान्तांशे॥ तस्यभे दाः। द्विधाविभक्तस्यदिनस्यशेषभागः। त्रिधाविभक्तस्यदिनस्यतृतीयभागः। सतुत्रिंशद्दण्डदिनमानेविंशतिदण्डा त्परंदशदण्डंयावत्। पञ्चधाविभ क्तस्यदिनस्यचतुर्थभागः। सत्वष्टाद शदण्डात्परंषट्दण्डंयावदितिश्रुति स्मृतिप्रसिद्धाः॥ अह्नअपरमपराह्णः। पूर्वापरेत्येकदेशिसमासः। टच्। अ ह्नोह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः। अह्नोद न्तादितिणत्वम्॥

अपराह्णतनः। त्रि। अपराह्णे भवेवस्तु नि। आपराह्णिके॥ अपराह्णः सोढो ऽस्य। विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामि तिट्युट्युलौतुट्च॥

अपराह्णेतनः। त्रि। अपराह्णोद्भवेव स्तुनि। आपराह्णिके॥ अपराह्णेभ वः। ट्युट्युलौतुट्च। घकालतनेष्वि ति सप्तम्याअलुक्॥

अपरिकलितः। त्रि। अज्ञाते॥ अदृष्टे॥ नपरिकलितः॥

अपरिग्रहः। पुं। असङ्ग्रहे॥ अस्वीका रे॥ नपरिग्रहः॥ परिव्राजि॥ नवि द्यतेकन्याकौपीनाच्छादनादिव्यतिरि क्तःपरिग्रहोयस्य॥त्रि। परिग्रहहीने॥

अपरिच्छदः। त्रि। दरिद्रे॥ नविद्यते परिच्छदोयस्यसः॥

अपरिच्छिन्नम्। त्रि। परिच्छेदरहिते। असीमनि॥

अपरिज्ञानम्। न। तत्त्वाविवेके। मूढतायाम्॥

अपरिम्लानः। पुं। रक्ताम्लानवृक्षे॥ त्रि। म्लानिरहिते॥

अपरिसङ्ख्यानम्। न। आनन्त्ये॥ नपरिसंख्यानम्॥

अपरिहार्य्यः। त्रि। परिहर्त्तुमशक्ये। अत्याज्ये॥

अपरेद्युः। ।। अपरदिने॥ अपरे अहनि॥ सद्यः परुदित्यपरशब्दादेद्युस्॥

अपरोक्षम्। त्रि। प्रत्यक्षे॥ अप्रसंभावनादिनिरासेतु विचारविपाकात्तेनैव प्रमाणेन जनितं ज्ञानं प्रतिबन्धाभावात् फलंजनयदपरोक्षमित्युच्यते॥ अक्षाणामिंद्रियाणां परोऽतीतोनभवतीत्यपरोक्षम्॥ नपरोक्षंवा॥

अपर्णा। स्त्री। पार्वत्याम्॥ नपर्णान्यस्याः। तपसिपर्णानामप्यनशनात्॥ त्रि। पर्णशून्ये॥

अपर्परीकः। त्रि। निस्तेजसि॥

अपर्य्याप्तम्। त्रि। असमर्थे॥ पर्य्याप्तिशून्ये॥

अपर्वदण्डः। पुं। रामशरतृणे॥ इति राजनिर्घण्टः॥

अपलम्। न। कीलके॥ त्रि। मांसहीने॥

अपलापः। पुं। प्रेमणि। अपह्नवे। सतोप्यसत्त्वेनकथने। धार्य्यमाणेन न धारयामीत्त्याद्युक्तौ॥ अपलपनम्। घञ्॥

अपलाषिका। स्त्री। तृष्णायाम्॥ इतिहेमचन्द्रः॥

अपवरकः। पुं। वासौकसि। गर्भगृहे॥ अपव्रियते वृणोतिवा। वृञ्०। कृञादिभ्यः संज्ञायांवुन्॥ फन्नूस खालटैन इति प्रसिद्धे। आवरके॥ यथा। दीपोऽपवरकस्यान्तर्वर्त्तते तत्प्रभावहिरितिध्यानदीपे विद्यारण्यगुरवः॥

अपवर्गः। पुं। त्यागे॥ मोक्षे॥ कार्य्यावसानसाफल्ये। फलप्राप्तिपूर्विकायां क्रिया परिसमाप्तौ। कर्मफले॥ तदत्यन्तविमोक्षोपवर्गः। न्या०१। २२। तस्यदुःखस्य अत्यन्तविमोक्षः स्वसमानाधिकरणदुःखासमानकालीनोध्वंसः। तस्यच जन्मापायादेव सम्भव इत्याशयेनदुःखेन जन्मनात्यन्तं-विमुक्तिरपवर्गइति भाष्यम्। दुःखे-नदुःखानुषङ्गेणेत्यर्थः॥ अपवर्जनमपवर्गः। वृजीवर्जने। भावेघञ्॥ दुःखाभावे॥ नाशे॥ पूर्णतायामितिधरणिः॥

अपवर्गगुरुः। पुं। सदाशिवे॥ हरौ॥ मोक्षमार्गप्रदर्शके॥

अपवर्जनम् । न । दाने ॥ निर्वाणे । मोक्षे ॥ परित्यागे ॥ वृजीवर्जने अपपूर्वः । भावेल्युट् ॥

अपवर्जितः । त्रि । परिहृते । त्यक्ते ॥

अपवर्त्तनम् । न । परिवर्त्ते । वक्रीभावे॥

अपवर्त्तितः । त्रि । सञ्चलिते ॥

अपवादः । पुं । निन्दायाम् ॥ आज्ञायाम् ॥ विस्रम्भे । प्रणये ॥ बाधके ॥ अपवादो नामरज्जुविवर्त्तस्य सर्पस्य रज्जुमात्रत्ववत् वस्तुविवर्त्तस्यावस्तुनो ऽज्ञानादेः प्रपञ्चस्यवस्तुमात्रत्वमिति । कार्यस्यकारणमात्रसत्तावशेषणम् कारणस्वरूपव्यतिरेकेण कार्यस्याऽसत्तावधारणं वाऽपवाद इत्यर्थः ॥ अपवदनम् । वदअभिवादनस्तुत्योः । भावे घञ् ॥ अपोद्यते । वदव्यक्तायांवाचि । इञ्वा ॥

अपवारणम् । न । अन्तर्द्धौ ॥ वृञ्आच्छादने । चुरादिणयन्तादस्माल्लावेल्युट् ॥

अपवारितम् । त्रि । अन्तर्हिते । आवृते ॥

अपवित्रः । त्रि । अशुद्धे । नपवित्रः ॥

अपविद्धम् । त्रि । प्रतिक्षिप्ते । प्रत्याख्याते ॥ ध्वस्ते । त्यक्ते ॥ पुं । पुत्रविशेषे यथा । मातापितृभ्यामुत्सृष्टं तयोरन्यतरेणवा । यंपुत्त्रंपरिगृह्णीयादपविद्धःसउच्यतेइतिमनुः ।

अपविषा । स्त्री । निर्विषीतृणे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अपवृतिः । स्त्री । अपवारणे ॥

अपवृत्तः । त्रि । पराङ्मुखीभूते ॥

अपशब्दः । पुं । असंस्कृतशब्दे । अपभ्रंशे ॥ अपभ्रष्टः शब्दोपशब्दः ॥ ब्राह्मणेनापशब्दो नवक्तव्यः । यथाहभगवान्भाष्यकारः । तेऽसुराहेलयोहेलय इतिकुर्वन्तःपराबभूवु स्तस्माद्ब्राह्मणेन नम्लेच्छितवैनापभाषितवैम्लेच्छोहवाएषयदपशब्दः म्लेच्छामाभूमेत्यध्येयं व्याकरणमिति ॥ म्लेच्छितवाइत्यस्यपर्यायेनापभाषितवाइति कृत्यार्थइतितवै प्रत्ययइतिकैयटः ॥ यथैवहिशब्दज्ञानेधर्मः एवमपशब्दज्ञानेप्यधर्मः । इतिमहाभाष्यम् ॥ एवञ्च अपशब्दज्ञानमधर्मसाधनम् धर्महेतुशब्दज्ञानविरोधित्वात् यद्यद्विरोधि तत्तद्विरोधिफलकम् यथाश्लैष्मिकद्रव्यसेवाश्लेष्मवतः इत्यनुमानम् ॥ श्लैष्मिकद्रव्यसेवयाश्लैष्मिकव्याधिसम्भवस्तद्विपरीतसेवयात्वारोग्यमिति ध्येः ॥

अपशुक् । पुं । आत्मनि ॥ अपगताशुक् यस्मात् ॥

अपशोकः । पुं । अशोकपादपे ॥

अपष्टम् । न । अङ्कुशाग्रे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अपष्ठु । ा । निरवद्ये ॥ शोभनार्थे ॥ विपरीते ॥
अपष्ठुः । पुं । काले ॥ त्रि । वामे । प्रतिकूले । विरुद्धार्थे ॥ अपतिष्ठति । ष्ठागतिनिवृत्तौ । अपदुःसुषुभ्यःस्थ इति कुः सुषामादिः ॥
अपष्ठुलम् । त्रि । निन्दिते । विपरीते ॥
अपः । न । यज्ञकार्ये ॥ अप्नश्शब्दार्थे ॥ आप्नोति । आप्लृ० । आपःकर्माख्यायांह्रस्वोनुट्चवेत्यसुन् पाक्षिकोनुडभावः ॥
अपसदः । पुं । अधमे । नीचे ॥ अपकृष्टमपकृष्टेवासीदति । षद्लृविशरणादै । पचाद्यच् ॥
अपसरः । पुं । अपसरणे ॥ सर्त्तेरप् ॥
अपसरणम् । न । स्थानात्स्थनान्तरगमने ॥
अपसर्जनम् । न । परिवर्जने ॥ दाने ॥ आम्नाते ॥ अपसृज्यते । सृज० ल्युट् ॥ मोक्षे ॥ मारणे ॥
अपसर्पः । त्रि । चरे ॥ अपसर्पति । सृप्लृगतौ । पचाद्यच् ॥ पुं । अहिभेदे ॥ अपक्रमे ॥
अपसर्पणम् । न । पृष्ठतोगमने ॥
अपसलवि । ा । पितृतीर्थे । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ यथा । प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा अपसलवि अपसव्यंवा तेनपितृभ्योनिदधाति इतिश्राद्धतत्त्वेभट्टभाष्यधृतगृह्यम् ॥
अपसव्यम् । त्रि । शरीरदक्षिणे । शरीरस्यदक्षिणभागे ॥ प्रतिकूले । विरुद्धार्थे ॥ न । पितृतीर्थे । अपसलवि ॥ अपगतम् अपक्रान्तंवा सव्यात् ॥
अपसारणम् । न । अपनयने ॥
अपसारितः । त्रि । उत्सारिते ॥
अपसिद्धान्तः । पुं । स्वीकृतसिद्धान्तात् प्रच्यवे ॥ तल्लक्षणमाह । सिद्धान्तमभ्युपेत्यानियमात्कथाप्रसङ्गो ऽपसिद्धान्तः । ५ । ६६ सिद्धान्तं स्वशास्त्रकाराभ्युपगतमर्थं स्वीकृत्याऽनियमात्नियमप्रच्यवात् कथाप्रसङ्गइति । तथाच कथायां स्वीकृतसिद्धान्तप्रच्यवोऽपसिद्धान्तः।तथाचसांख्यमतेनाहंवदिष्यामीत्यभ्युपेत्यारब्धायांकथायाम् आविर्भावस्याविर्भावाभ्युपगमेऽनवस्थेति दूषणोद्धारायाविर्भावस्यासतउत्पत्तिंयद्यभ्युपैतितद ऽपसिद्धान्तः। यस्त्वेकदेशिमतेनकथामारभतेतस्यशास्त्रकाराभ्युपगमविरोधेनापसिद्धान्तइतिविबोधयितुमभ्युपेत्येत्युक्तम् ॥ सौगतास्त्वपसिद्धान्तंदूषणंनमन्यन्ते इत्यन्यदेतत् ॥ अपकृष्टः सिद्धान्तः ॥
अपसोपानः । पुं । हस्तिनखे ॥

अपस्करः। पुं। रथाङ्गे। चक्रभिन्नेरथा रङ्गके॥ अपकीर्यतेस्म स्वस्वस्थाने क्षिप्यते। कृविक्षेपे। स्कृदेरप् अपस्करोरथाङ्गमितिसाधुः॥

अपस्नातः। त्रि। मृतस्नाते। मृतमुद्दिश्यस्नातेजने॥ अपकृष्टंस्नातः। प्रादयोगताद्यर्थइतिसमासः॥संस्कारार्थंस्नापितेमृते॥ इतिस्वामी॥

अपस्नानम्। न। मरणनिमित्तस्नाने। मृतस्नाने॥ अपकृष्टंस्नानम्॥

अपस्मारः। पुं। रोगभेदे। भूतविक्रियायाम्। मिरगीतिख्याते॥ तस्यसामान्यरूपम्। तमःप्रवेशःसंरम्भोदोषोद्रेकहतस्मृतिः। अपस्मार इतिज्ञेयो गदोघोरतरोह्यसः॥ अस्यौषधंयथा। यःखादेत्क्षीरभक्ताशीमाक्षिकेण वचारजः। अपस्मारंमहाघोरं चिरोत्थंसनयेद्ध्रुवमिति॥ वचाघुरवच। अपिच। द्वौकीटमेषौविधिवद्दानीयरविवासरे। कण्ठेभुजेवासन्धार्य्य जयेदुग्रामपस्मृतिमिति॥ अयंकीटो नदीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति। इति भावप्रकाशः॥

अपस्मारी। त्रि। अपस्माररोगिणि॥ अपतल्लक्षणम्। कुद्दैर्धातुभिराहते ऽथ मनसिमार्गेमनःसन्दधनदन्तान्खादतिफेनमुद्गिरतिदोः पादौक्षिपन्भूढधीः। पश्यन्रूपमसत् क्षितौनिपतति व्यर्थां करोतिक्रियां विभ्यत्सत्वयमेवशाम्यतिगतेवेगेत्वपस्माररुक्॥ इति॥

अपहतः। त्रि। अपनीते॥ नष्टे॥ अपहन्यतेस्म। हनः। क्तः॥

अपहतपाप्मा। पुं। वेदान्तवेद्यआत्मनि॥ अपहतःपाप्माधर्मोऽधर्मोयेयस्यसः॥

अपहतिः। स्त्री। विनाशे। उच्छेदे॥

अपहन्ता। त्रि। विनाशयितरि॥

अपहर्त्ता। त्रि। अपहारिणि॥ यथा। आपदामपहर्त्तारंदातारं सर्वसम्पदाम्। लोकाभिरामं श्रीरामंभूयोभूयोनमाम्यहमिति॥

अपहसितः। त्रि। निरस्ते॥

अपहारः। पुं। अपचये॥ हानौ॥ अपहरणे। चौर्ये॥ सङ्गोपने॥ धनस्यान्यनुपयोगिव्यये॥ इतिदायभागः॥ अपहरणम्। हृञ्हरणे। घञ्॥

अपहारकः। त्रि। अपहारिणि। अपहरणकर्त्तरि॥ अपहरति। हृञो ण्वुल्॥

अपहारी। त्रि। अपहरणशीले। अपहर्त्तरि॥

अपहासः। पुं। अकारणहास्ये॥

अपहृतः। त्रि। अपनीते॥

अपह्नवः । पुं । स्नेहे ॥ अपलापे ॥ इति मेदिनीहेमचन्द्रौ ॥ अपह्नवनम् । ह्नुङ् अपनयने । ऋदोरप् ॥

अपह्नुतिः । स्त्री । अपलापे ॥ अर्थालंकारे ॥ प्रकृतंयन्निषिध्यान्यत् साध्यतेसात्त्वपह्नुतिः ॥ उपमेयमसत्यं कृत्वोपमानंसत्यतयायत्स्थाप्यतेसात्त्वपह्नुतिः । उदाहरणम् ॥ अवाप्तः प्रागल्भ्यं परिणतरुचः शैलतनये कलङ्कोनैवायंविलसति शशाङ्कस्यवपुषि । अमुष्येयंमन्येविगलदमृतस्यन्दिशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणीगाढमुरसि ॥ इत्यंवा । वतसखि-कियदेतत् पश्यवैरं स्मरस्य प्रियविरहकृशेऽस्मिन् रागिलोकेतथाहि । उपवनसहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेनप्रतिविशिखमनेनोट्टङ्कितंकालकूटम् ॥ अत्रहि न सभृङ्गाणिसहकाराणि अपितु सकालकूटाः शरादति प्रतीतिः ॥ एवंवा । अमुष्मिंल्लावण्यामृतसरसिनूनंमृगदृशः स्मरः शर्वप्लुष्टः पृथुजघनभागेनिपतितः । यदङ्गाङ्गाराणां प्रशमपिशुना नाभिकुहरे शिखाधूमस्येयंपरिणमतिरोमावलिवपुः ॥ अत्ररोमावलिर्धूमशिखेयमिति प्रतिपत्तिः ॥ एवमियंभङ्ग्यन्तरैरप्यूह्या ॥ अपह्नवनम् । ह्नुङः क्तिन् ॥

अपांनाथः । पुं । समुद्रे । अकूपारे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अपाकः । पुं । अजीर्णतायाम् ॥ त्रि । पाकाभावविशिष्टे ॥

अपाकरणम् । न । निराकरणे ॥ अपाङ्पूर्वात् कृञोल्युट् ॥

अपाकशाकम् । न । आर्द्रके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अपाकृतम् । त्रि । अपोहिते । त्यक्ते ॥ अपाकारि । डुकृञ् । क्तः ॥

अपाकृतिः । स्त्री । विकारे ॥ अपाकरणे ॥

अपाच्यम् । त्रि । प्रत्यचे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अपाङ्क्त्यः । त्रि । पङ्क्तिभोजनानर्हे । सद्भिःसहैकपंक्त्यांभोजनायोग्ये ॥ तेच । येस्तेनपतितक्लीवायेचनास्तिकवृत्तयः इत्यादिवचनैर्मनुनोक्तावोध्याः ॥

अपाङ्गः । पुं । नेत्रान्ते ॥ तिलके ॥ त्रि । अङ्गहीने ॥ अपगतोऽङ्गात् । निरादयइतिसमासः ॥ अपकृष्टोङ्गाद्वा ॥ अपकृष्टान्यङ्गान्यस्माद्वा ॥ अपाङ्गति । अगिगतौ । पचाद्यच्वा ॥

अपाङ्गकः । पुं । अपामार्गे ॥ नेत्रान्ते ॥ त्रि । अंगहीने ॥

अपाङ्गदर्शनम् । न । कटाक्षे ॥ अपांगेन नेत्रान्तेन दर्शनम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अपाग् । त्रि । दक्षिणदिग्भवेवस्तुनि । अपाचीने ॥

अपाची । स्त्री । दक्षिणदिशि ॥ अक्नो मध्ये अंचतिसूर्यम् । अपेत्यव्ययंम ध्यार्थे अपदिशमितिवत् । अंचुगति पूजनयो: । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

अपाचीनम् । त्रि । विपर्यस्ते ॥ अपाग र्थे । दक्षिणदिग्भववस्तुनि ॥ अपागे व । विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति खः । तस्य ईनादेश: ॥

अपाच्यम् । त्रि । दक्षिणदिग्भवे ॥ पा कानर्हे ॥ द्युप्रागपागित्यादिनाशैषि कोयत् । न पाच्यम् ॥

अपाटवम् । न । रोगे ॥ अपटुत्वे ॥ न विद्यते पाटवं यस्मिन् ॥

अपात्रम् । न । योग्यताहीने । निन्दि ते । विद्यातपोहीने । नटविटादौ । कुपात्रे ॥ नपात्रम् ॥ अपात्रे पातयेद्द त्तं सुवर्णं नरकार्णवे ॥ इतिमलमा सतत्त्वम् ॥

अपात्रीकरणम् । न । नवविधपापमध्ये पापविशेषे ॥ तच्चतुर्विधंभवति यथा । निन्दितधनादानम् १ । वाणिज्य म् २ । शूद्रसेवनम् ३ । असत्यभाष णञ्च ४ । इति ॥ यथाहमनु: । निन्दि तेभ्योधनादानंवाणिज्यंशूद्रसेवनम् । अपात्रीकरणंज्ञेयमसत्यस्यचभाषण मिति ॥

अपादानम् । न । विश्लेषेऽवधिभूते । पं चमीकारके । यस्माद्वस्तुनोवस्त्वन्तर स्यचलनंभवतितस्मिन् ॥ विश्लेषहेतु क्रियानाश्रयत्वेसतिविश्लेषाश्रय इत्य र्थ: ॥ तत्रै कादशार्थेपंचमीस्यात् । यथा । यतोऽपाय: । यथावृक्षात्प र्णं पतति १ ॥ यतो भी: । यथाव्या घ्राद्बिभेति २ ॥ यतोजुगुप्सा । यथा पापात् जुगुप्सते धीर: ३ ॥ यत:परा जय: । यथा सिंहात् पराजयते हस्ती ४ ॥ यत:प्रमाद: । यथा धर्म्मात् प्र- माद्यतिनीच: ५ ॥ यत आदानम् । यथा भूपात् धनमादत्तेविप्र: ६ ॥ य तो भू: । यथा पितु: पुत्रोजायते ७॥ यतस्त्राणम् । यथा व्याघ्रात् गां रक्ष- तिगोप: ८ ॥ यतो विराम: । यथा पापाद्विरमतिविप्र: ९ ॥ यतोऽन्तर्द्धि: । यथा गुरोरन्तर्द्धत्तेशिष्य: १० ॥ य- तो वारणम् । यथायवेभ्यो गां वारय ति ११ ॥ इतिमुग्धबोधटीका ॥

अपान: । पुं । गुदस्थवायौ । नाभेरध स्ताद्गमनवति मलापनयनव्यापारे गुपाय्वादिस्थानवर्त्तिनिवायौ ॥ य था । अधोनयत्यपानस्तु आहारञ्च नृणामध: । मूत्रशुक्रवहोवायुरपान

स्तेनकीर्त्तितः । कृकाटिकापृष्ठपार्श्व पायूपस्थव्यक्ति वायुः ॥ न । गुदे ॥ अपसरणेनानित्यनेन । हलश्चेति घञ् ॥

अपान्तरतमाः । पुं । वेदाचार्यपुराणर्षिविशेषे ॥ यः कलिद्वापरयोः सन्धौ विष्णुनियोगात् कृष्णद्वैपायनः सम्बभूवेतिस्मृतौ प्रसिद्धम् ॥

अपान्नपात् । पुं । एतन्नामधेयेदेवे ॥

अपापः । त्रि । पापशून्ये । निष्पापे ॥

अपापविद्धः । त्रि । धर्माधर्मवर्जिते ॥ न पापविद्धः ॥

अपामार्गः । पुं । प्रत्यक्पर्ण्याम् ॥ अपमार्जन्त्यनेन अपमृज्यते ऽनेनव्याध्यादिरितिवा । मृजूष् । हलश्चेतिघञ् । निष्ठायामनिट्त्वात्कुत्त्वम् । उपसर्गस्य घञीतिदीर्घः ॥ अपकृष्टआसमन्तान्मार्गोऽस्येतिवा ॥ अपामार्गः सरस्तीक्ष्णोदीपनस्तिक्तकः कटुः । पाचनोनावनश्छर्दिकफमेदोनिलापहः । निहन्तिदद्रुसिध्मार्शः कंडूशूलोदरापचीः । अपामार्गोऽरुणोवातविष्टंभीकफकृद्धिमः । रूक्षः पूर्वगुणैर्न्यूनः कथितोगुणवेदिभिः । अपामार्गफलंस्वादुरसे पाकेचदुर्जरम् । विष्टंभिवातलंरूक्षंरक्तपित्तप्रसादनमितिभावप्रकाशः ।

अपाम्पतिः । पुं । समुद्रे । वरुणे ॥ अपांपतिः । तत्पुरुषे कृतिबहुलमित्यलुक् ॥

अपाम्पित्तम् । न । अग्नौ । अपांपित्तमिवदाहकत्वात् । अलुक् ॥

अपायः । पुं । विश्लेषे । अप्यये । नाशे । अपगमे ॥

अपारः । त्रि । उत्तरावधिवर्जिते ॥ अपारः संसाराकूपारः । अनन्तमहिमनि ॥ नविद्यते पार उत्तरावधिर्यस्य । न । अवारे । नद्यादेरर्वाचि पारे ॥

अपार्थः । त्रि । अर्थशून्ये ॥

अपार्थकम् । न । इमंलक्षयतिगोतमः । पौर्वापर्यायोगादप्रतिसम्बद्धार्थमपार्थकम् ॥ ५ । ५३ । पौर्वापर्यंकार्यकारणभावस्तस्यायोगादसम्भवात्शाब्दबोधजनकाकांक्षाज्ञानाद्यभावादिति फलितार्थः । अप्रतिसंबद्धो ऽसम्बद्धोर्थः प्रयोजनंशाब्दबोधरूपं यत्र । यद्यपि दशदाडिमानि षडपूपाः कुण्डमजाजिनमित्यादावव्याप्तिरवाक्यादर्थबोधसत्त्वादव्याप्तिरतिव्याप्तिश्चनिरर्थके । तथाप्यभिमतवाक्यार्थबोधानुकूलाकांक्षादिशून्यबोधजनकत्वं तत् । अविज्ञातार्थे तुस्वस्य बोधोभवत्येवेति नातिव्याप्तिः । उदा

हरणन्तु । अयोग्यानासन्नानाकांच वाक्यम् । ५३ । अनर्थके । व्यर्थे ॥

अपावृतः । त्रि । पिहिते । अप्रतिवद्धे । स्वतन्त्रे । उद्घाटिते । अपगतमावृतमावरणमस्य ॥

अपावृत्तम् । त्रि । लुठिते । परावृत्ते ॥

अपाश्रयः । पुं । चन्द्रातपे । प्रांगनावरणे । त्रि । आश्रयशून्ये ।। अधीने ॥

अपासनम् । न । मारणे । अमुत्त्रेपे । भावेल्युट् ॥

अपास्तः । त्रि । निरस्ते । अवधीरिते ॥

अपि । ा । सम्भावनायाम् ॥ प्रश्ने । शङ्कायाम् । गर्हायाम् । समुच्चये ॥ युक्तपदार्थे । क्रियाकार क्रियायाम् । कामकारक्रियासु । अनुज्ञायाम् । अवधारणे । पुनरर्थे ॥ नपियति । पिगतौ । क्विप् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्त्वान्नलुक् ॥

अपिगीर्णम् । त्रि । ईलिते । स्तुते । वर्णिते । गीर्णे । अपिगीर्यतेस्म । गनिगरणे । क्तः । निष्ठातस्यनः ॥

अपितु । ा । किन्त्वर्थे । यद्यर्थे । यद्यपि ॥

अपिधानम् । न । आच्छादने । अपिपूर्वकाटडुधाञोल्युट् ॥ त्रि । पिधानरहिते ॥

अपिनद्धः । त्रि । परिहिते वस्त्रादैा । पिनद्धे । अपिनह्यतेस्म । णहवन्धने । क्तः ॥

अपिहितः । त्रि । छादिते । अपिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्तः । दधातेर्हिः ॥

अपीच्यम् । त्रि । अतिसुन्दरे ॥

अपीतिः । स्त्री । प्रलये । अप्यये । एकीभावे ॥

अपीनसम् । न । पीनसरोगे । इतिरभसः । त्रि । तद्रहिते ॥

अपुच्छा । स्त्री । शिंशपावृत्ते । त्रि । पुच्छहीने ॥

अपुनरावृत्तिः । स्त्री । मुक्तौ । कैवल्ये ॥

अपुनर्भवः । पुं । मुक्तौ । त्रि । मुक्ते । पुनर्जन्माभावे । यथाहचरकः । हेतैालिङ्गे प्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्तमइति । नपुनर्भवोयस्यसः ॥

अपुष्पफलदः । पुं । पनसोदुम्बरादिवनस्पतैा ॥

अपूपः । पुं । पिष्टके । गोधूमे । नपूयते । पूयीविशरणे । वाहुलकात्पः । वलिलोपः ॥ यद्वा । पवनं पूः । पूञ् पवने । संपदादिक्विप् । अपुवंपातिपिवतिवा । पा० । आतोनुपेतिकः ॥

अपूपीयम् । त्रि । अपूपार्थकपिष्टादैा । अपूपेभ्योहितम् । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिछः ॥

अपूप्यम् । त्रि । अपूपीये । गोधूमचूर्णे ॥

अपूपेभ्योहितम् । यत् ॥

अपूरणी । स्त्री । शाल्मलितरौ ॥

अपूर्वः । त्रि । अदृष्टपूर्वे ॥ अविदिते ॥ आश्चर्ये ॥ यथा । अपूर्वेयंहरेर्माया त्रिगुणारज्जुरूपिणी । ययामुक्तोनच स्तिवद्धोधावतिधावति ॥ पुं । पूर्वभा विकारणसंस्पर्शशून्ये अकार्ये परमा त्मनि ॥ नविद्यते पूर्वंकारणं यस्यसः ॥ न । यागावान्तरव्यापारे ॥ धात्वर्था तिरिक्तकालान्तरभाविकस्यफलस्यसा धने ॥ अत्रपक्षद्वयंमीमांसकानाम् । तदानीमेवक्षणिकत्वेनोत्पन्नंफलमेवा ऽपूर्वम् । कालान्तरफलोत्पादिकाक र्मशक्तिर्वेति ॥ तदुक्तम् । यागादेव फलंतद्धिशक्तिद्वारेण सिध्यति । सू क्ष्मंशक्त्यात्मकंवापिफलमेवोपजायते ॥ इति ॥

अपूर्वता । स्त्री । अपूर्वत्वे ॥ भावेतल् ॥

अपूर्वत्वम् । न । अपूर्वतायाम् ॥ षड्वि धलिंगेषुतृतीयेलिङ्गे ॥ प्रकरणप्रति पाद्यस्य प्रमाणान्तरेणाविषयत्वम- पूर्वत्वम् । यथाछान्दोग्येषष्ठप्रपाठ केअद्वितीयवस्तुनोमानान्तरेणावि- षयीकरणम् ॥ भावेत्वः ॥

अपूर्वप्रवेशः । पुं । प्रथमप्रवेशे । नवंगृहं निर्मायतत्रप्रथमप्रवेशे ॥

अपूर्वविधिः । पुं । प्रमाणान्तरेणाऽप्राप्त स्य प्रापके विधौ ॥ यथा यजेतस्वर्ग कामइत्यादिः । स्वर्गार्थकयागस्य प्र माणान्तरेणाप्राप्तस्यानेन विधानात् ॥ अपूर्वश्चासौविधिश्च ॥

अपेक्षणीयः । त्रि । अपेक्षायोग्ये । अ पेक्षितव्ये ॥

अपेक्षा । स्त्री । आकांक्षायाम् ॥ कार्य निमित्तयोरन्योन्याभिसम्बन्धे ॥ अ पेक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्चहलइत्यः । टाप् ॥

अपेक्षाबुद्धिः । स्त्री । अनेकैकत्वविषयक बुद्धौ । नानैकत्वावगाहिबुद्धौ । अय मेकः अयमेक इत्याकारबुद्धौ ॥ इति कारिकावली ॥

अपेक्षितः । त्रि । ईप्सिते ॥

अपेतः । त्रि । रहिते ॥ अपवृत्ते ॥ अप इतः ॥

अपेतकृत्यः । त्रि । कृत्यशून्ये । कृतकृत्ये ॥

अपेतराक्षसी । स्त्री । तुलस्याम् । वृ न्दारके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अपेताखिलचापलः । त्रि । नियतेन्द्रिये ॥

अपोगण्डः । त्रि । वलिभे ॥ अतिभीरौ ॥ विकलाङ्गे ॥ शिशौ ॥ पवते पुना तिवा । पूङः पूञोवा विच् । पोर्गण्ड एकदेशोस्य । नपोगण्डः ॥

अपोढः । त्रि । निरस्ते ॥ वाधिते ॥ य था । चातुर्वर्ण्यः परोह्यात्मासोविद्या

कल्पितः स्मृतः । अपोढेविद्ययात स्मिन् रज्ज्वांसर्पद्रवाद्वयः । इत्युपदेश साहस्र्यां १४ प्रकरणे १७ पद्यम् ॥

अपोढकर्म्मा । त्रि । त्यक्तव्यापारे ॥

अपोदका । स्त्री । उपोदिकायाम् । शाकान्तरे ॥ अपगतमुदकमस्याः ॥

अपोनपात् । पुं । एतन्नामधेयेदेवता विशेषे ॥

अपोहः । पुं । तर्कनिराकरणे । वितर्का भावे । शुश्रूषाद्यष्टधाधीगुणान्तर्गत षष्ठगुणे ॥ त्यागे ॥ अतद्व्यावृत्तौ ॥ अपगतऊहः ॥ अपोहनम् । ऊह° । घञ् ॥

अपोहनम् । न । कामक्रोधशोकादिव्या कुलचेतसां स्मृतिज्ञानयोरपाये ॥ अपोहे ॥

अपोहितम् । त्रि । अपाकृते ॥

अप्त० । न । यज्ञकार्ये ॥

अप्तुः । पुं । शरीरे ॥ अभिलषितार्थे ॥ अंगे ॥ आप्नोति । आप्लृव्याप्तौ । आ प्नोतेर्ह्रस्वश्चेतितुः ॥

अप्न० । न । अम्बुनि ॥ आप्नोति । आप्लृ° । आपःकर्माख्यायांह्रस्वोनुट् चवेत्य सुन् ॥ वैदिकोयमितिकश्चित् ॥

अप्पतिः । पुं । वरुणे ॥ अम्बुधौ ॥ अपां पतिः ॥

अप्पित्तम् । न । अग्नौ ॥ चित्रकौषधौ

॥ अपांपित्तमिवदाहकत्त्वात् ॥

अप्ययः । पुं परब्रह्मणि ॥ अपियन्ति लीयन्तेजगन्त्यस्मिन् । अपपूर्वादि णो ऽधिकरणे ऽच्प्रत्ययः ॥ अपाये ॥ अपीतौ । लये ॥ अप्येत्यस्मिन् । इण् इगतौवा । एरच् ॥

अप्रकाण्डः । पुं । झिण्टिकादौ । स्तम्बे । गुल्मे ॥ नप्रकाण्डोऽस्य ॥

अप्रकाशः । पुं । सत्यप्युपदेशादौवो धकारणेसर्वथावोधायोग्ये ॥ प्रकाशा भावे । जनान्तिके ॥ गोपने ॥ ३ प्र काशाभाववति ॥ नप्रकाशः ॥

अप्रखरः । त्रि । अतीक्ष्णे । प्राखर्यरहि ते ॥

अप्रगुणम् । त्रि । व्याकुले ॥ अप्रकृष्टगुणे ॥ भिन्नःप्रगुणात् ॥

अप्रणयः । पुं । अप्रीतौ ॥ प्रणयनम् प्रण यः । नप्रणयः ॥

अप्रतर्क्यः । त्रि । मनोऽगोचरे ॥ अनु मानाविषयेश्रुत्यैकसमधिगम्ये पर मेश्वरे ॥

अप्रतिकरः । त्रि । विश्वस्ते । विश्वास पात्रे ॥ इतिजटाधरः ॥

अप्रतिघः । त्रि । अप्रतिवद्धे ॥ नप्रतिघः ॥

अप्रतिपक्षः । त्रि । अप्रतियोगिनि ॥ वि पक्षशून्ये ॥ नास्तिप्रतिपक्षोदस्यसः ॥

अप्रतिपत्तिः । स्त्री । मकृताज्ञाने ॥

अप्रतिबद्धः । त्रि । उद्दामे । नप्रतिबद्धः ॥

अप्रतिभः । त्रि । अधृष्टे । लज्जिते । अप्रत्युत्पन्नमतौ । अप्रगल्भे । नास्ति प्रतिभा नवनवोन्मेषशालिनी प्रज्ञा यस्य सः ॥

अप्रतिभा । स्त्री । निग्रहस्थानविशेषे ॥ यथा । उत्तरस्याप्रतिपत्तिरप्रतिभेति गोतमः । ५ । ६१ । उत्तरार्हे परोक्तं बुद्ध्वापि यदोत्तरसमये उत्तरं न प्रतिपद्यते तदाऽप्रतिभानिग्रहस्थानम् ॥

अप्रतिमः । त्रि । असदृशे । नविद्यते प्रतिमा उपमा यस्य सः ॥

अप्रतिरथम् । न । यात्रायाम् । मङ्गले । सामवेदे । इति त्रिकाण्डशेषो भूरिप्रयोगश्चेति शब्दकल्पद्रुमे राधाकान्तः । पुं । भटे । हरौ । नविद्यते प्रतिरथः प्रतिपक्षोऽस्य । तुल्ययोद्धृरहिते इति पुराणम् ॥

अप्रतिरूपकथा । स्त्री । अप्रतिवचनार्यांवाचि । सङ्गणिकायाम् । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अप्रतिष्ठः । त्रि । अप्रतिष्ठिते । प्रतिष्ठारहिते ॥ नास्ति प्रतिष्ठा यस्य सः ॥

अप्रतिष्ठानम् । न । अस्थैर्ये ॥

अप्रतिष्ठितः । त्रि । अप्रतिष्ठे । प्रतिष्ठारहिते । नप्रतिष्ठितः ॥

अप्रतिसम्बद्धः । त्रि । असम्बद्धे ॥

अप्रतिहतः । त्रि । विघ्नैरनभिभूते ॥

अप्रत्यक्षम् । न । प्रत्यक्षभिन्ने । प्रत्यक्षाभावे । त्रि । प्रत्यक्षशून्ये । अतीन्द्रिये ॥ भिन्नं प्रत्यक्षात् ॥

अप्रत्ययः । पुं । अविधीयमाने । अविश्वासे । प्रतीयते विधीयते इति प्रत्ययः । न प्रत्ययः । नास्ति प्रत्ययो यस्य वा ॥

अप्रधानम् । न । अप्राधान्ये । अंगभूते । गौणे । प्रधानादन्यत् ॥ वाच्यलिङ्गोऽप्ययम् ॥

अप्रधृष्यः । त्रि । अचाल्ये । नप्रधृष्यः ॥

अप्रमत्तः । त्रि । प्रमादवर्जिते । सावधाने । नप्रमत्तः । नप्रमाद्यति वा । मदो० । क्तः ॥

अप्रमेयः । त्रि । अचिंत्यप्रभावे । इदमित्थमिति परिच्छेत्तुमशक्ये । स्वप्रकाशचैतन्यरूपे । फलाव्याप्ये । अनवगम्यमानप्रमेये । तथाहि । परमेश्वरो हि शब्दादिरहितत्वान्न प्रत्यक्षः । नाप्यनुमानविषयो व्याप्तिलिंगाद्यभावात् । नाप्युपमानसिद्धो निर्विभागत्वेन सादृश्याभावात् । नाप्यर्थापत्तिग्राह्यः तद्विनानुपपद्यमानस्यासम्भवात् । नाप्यभावगोचरो भावरूपत्वाद्भावसाक्षिकत्वाच्च । नापि शास्त्रप्र

मागवेद्य: प्रमाणजन्यातिशयाभा-
वात् । यद्येवंशास्त्रयोनित्वंकथ मुच्य
ते । प्रमाणादिसाचित्वेन प्रकाशस्व
रूपस्य प्रमाणाविषयत्वे अध्यस्तात
द्रूपनिवर्त्तकत्वेन शास्त्रप्रमाणकत्वम्
इत्थमप्रमेयोभवतीश्वर: ॥ प्रमातुंये।
ग्य: प्रमेय: । न प्रमेय:अप्रमेय: ॥

अप्रलम्बम् । न । अविलम्बे । शीघ्रे ॥
त्रि । तद्वति ॥

अप्रशस्तम् । त्रि । अश्रेष्ठे । अविहिते ॥
यथा । अप्रशस्तंनिशिस्नानं राहोर
न्यचदर्शनादितिपराशर: ॥

अप्रसङ्ग: । पुं । अव्यतिकरे ॥

अप्रसन्नम् । त्रि । अनच्छे ॥ अतुष्टे ॥

अप्रस्तुत: । त्रि । अनुपस्थिते । प्रकरणा
प्राप्ते ॥ नप्रस्तुत: ॥

अप्रस्तुतप्रशंसा । स्त्री । अर्थालंकारवि
शेषे । अप्राकरणिकस्यार्थस्याभिधा
नेन प्राकरणिकस्याचेपे ॥ यथा । अ
प्रस्तुतप्रशंसा सायाचैव प्रस्तुताश्र-
या । साच । कार्येनिमित्ते सामान्ये
विशेषे प्रस्तुतेसति । तदन्यस्यवचस्तु
ल्ये तुल्यस्येतिचपञ्चधा ॥ तदन्यस्यका
रणादे: । क्रमेणोदाहरणम् ॥ याता:
किन्नमिलन्ति सुंदरिपुन श्चिन्तात्व
या मत्कृते नोकार्यानितरां कृशा
सि कथयत्येवं सवाष्पेमयि । लज्जाम

न्यरतारकेण निपतत्पीताश्रुणा च
चुषा दृष्ट्वामां हसितेनभाविमरणे।-
त्साहस्तयासूचित: ॥ अत्रप्रस्थानात्
किमिति निवृत्तोसोतिकार्ये पृष्टेकार
णमभिहितम् ॥ १ ॥ राजन् राज
सुता नपाठयतिमां देव्योपितूष्णीं
स्थिता: । कुब्जेभोजयमां कुमारस
चिवैर्नाद्यापि किंभुज्यते । इत्थंनाथ
शुकस्तवारिभवनेमुक्तो ध्वगै:पञ्जरा
च्चित्रस्थानवलोक्य शून्यवलभावे कै
क माभाषते ॥ अत्रप्रस्थानोद्यतंभ
वन्तं ज्ञात्वा सहसैवत्वदरय: पलाय्य
गताइतिकारणे प्रस्तुतेकार्य्यमुक्तम् ॥
२ ॥ एतत्तस्य मुखात् कियत्कमलि
नीपत्रेकणं वारिणो यन्मुक्तामणि रि
त्यमंस्तसजड:शृणवन् यदस्मादपि ।
अङ्गुल्यग्रलघुक्रिया प्रविलयि न्यादी-
यमानेशनै: कुत्रोड्डीय गतो ममे-
त्यनुदिनं निद्रातिनान्त:शुचा ॥ अ
त्रास्थाने जडानांममत्व संभावना-
भवतीति सामान्ये प्रस्तुतेविशेष:क
थित: ॥ ३ ॥ सुहृद्वधूवाष्प जलप्रमा-
र्जनं करोतिवैरप्रतियातनेनय: । स
एवपूज्य:सपुमान् सनीतिमान् सु
जीवनं तस्य स भाजनं श्रिय: ॥ अत्र
कृष्णंनिहत्त्य नरकासुरवधूनां यदि
दु:खंप्रशमयसि तत्त्वमेवश्लाघ्यइति-

विशेषे प्रकृते सामान्यमुदितम्। ४। तुल्ये प्रस्तुते तुल्याभिधानेत्त्रयः प्रकाराः। श्लेषः समासोक्तिः सादृश्यमात्रं वा। तुल्यात्तुल्यस्य ह्याक्षेपे हेतुः। क्रमेणोदाहरणम्। पुंस्त्वादपि प्रविचलेद्यदि यद्यधोपि यायाद्यदि प्रणयनेन महानपि स्यात्। अभ्युद्धरेत्तदपि विश्वमितीदृशीयं केनापि दिक्प्रकटिता पुरुषोत्तमेन॥ येनास्यभ्युदितेन चन्द्रगमितःक्लान्तिं रवौ तत्र तेयुज्येत प्रतिकर्त्तुमेवनपुनस्तस्यैव पादग्रहः। क्षीणे नैतदनुष्ठितं यदि ततः किंलज्जसेनोमनागस्त्वेवं जडधामतातु भवतोयद्व्योम्नि विस्फूर्ज्जसे॥ आदायवारि परितःसरितांमुखेभ्यः किन्तावदर्जितमनेन दुरर्णवेन। क्षारीकृतंच वडवादहनेहुतञ्चपातालकुक्षिकुहरेविनिवेशितञ्च॥ इयञ्च काचिद्वाच्ये प्रतीयमानार्थानध्यारोपेणैव भवति। यथा। अब्धेरन्तः स्थगितभुवनाभोगपातालकुक्षेः पोतोपाया इहहिवहवोलंघने पिचमन्ते। आहोरिक्तःकथमपि भवेदेषदैवात्तदानीं कोनामस्यादवटकुहरालोकने घ्यस्यकल्पः॥ काचिदध्यारोपेणैव यथा। कस्त्वंभोःकथयामिदैवहतकंमांविद्धि शाखोटकं-

वैराग्यादिववच्मि साधुविदितंकस्मादिदं कथ्यते। वामेनात्रवटस्तमध्वगजनःसर्वात्मनासेवते नच्छायापि परोपकारकरणी मार्गस्थितस्यापिमे॥ क्वचिद्विशेषाध्यारोपेण। यथा। सोपूर्वोरसनाविपर्ययविधिस्तत्कर्णयोश्चापलं दृष्टिःसा मदविस्मृतस्वपरदिक् किंभूयसोक्तेनवा। सर्वं विस्मृतवानसि भ्रमरहेयद्वारणोद्याप्यसावन्तःशून्यकरो निषेव्यत इतिभ्रातः कएषग्रहः॥ अत्ररसनाविपर्यासः शून्यकरत्वञ्चभ्रमरस्यासेवने नहेतुःकर्णचापलन्तुहेतुः। मदःप्रत्युतसेवनेनिमित्तम्॥ इतिकाव्यप्रकाशः॥

अप्रहतम्। त्रि। अनाहते। हलाद्यकृष्टभूमौ। खिले॥ नप्रहन्यतेस्म। हनहिंसागत्योः। कर्मणिक्तः॥

अप्राकृतः। त्रि। अलौके। सामान्ये॥

अप्राग्र्यम्। त्रि। अप्रधाने॥ प्राग्र्याद्भिन्नम्॥

अप्राचीनम्। त्रि। नव्ये॥ प्राचीतरदिग्भवे॥ नप्राचीनम्॥

अप्राप्तः। त्रि। अलब्धे॥ नप्राप्तः॥

अप्राप्तकालम्। न। सभाक्षोभव्यामोहादिनाव्यत्यस्ताऽभिधाने॥ यथा-हगोतमः। अवयवविपर्यासवचनमप्राप्तकालमिति। ५। ५४। अवय

वस्य कथैकदेशस्य विपर्यासोवैपरी
त्त्यम् । तथाच समयबन्धविषयीभूत
कथाक्रमविपरीतक्रमेणाभिधानं प
र्य्यवसन्नम् । तत्रायंक्रमः । वादिना
साधनमुक्त्वा सामान्यतो हेत्वाभासा
उद्धरणीया इत्येकः पादः । प्रतिवा
दिनश्च तत्रोपालम्भो द्वितीयः पादः
। प्रतिवादिनः स्वपक्षसाधनं तत्रहे
त्वाभासोद्धरणञ्चेतितृतीयः पादः ।
जयपराजयव्यवस्थाचतुर्थः पादः । ए
वंप्रतिज्ञाहेत्वादीनांक्रमः । तत्रस
भाचोभव्यामोहादिनाव्यत्यस्ताभि
धानमप्राप्तकालमिति ॥ त्रि । अल
ब्धसमये ॥ अप्राप्तःकालोयस्य ॥

अप्राप्तव्यवहारः । त्रि । व्यवहारानभि
ज्ञे । अप्राप्तवयस्के ॥ यथा । अप्राप्त
व्यवहाराणां धनं व्ययविवर्जितम् ।
न्यसेयुर्बन्धुमित्रेषु प्रोषितानांतथैव-
च ॥ इतिदायतत्त्वे कात्यायनः ॥ कि
ञ्च । गर्भस्थैःसदृशोज्ञेयआष्टमात् व
त्सराच्छिशुः । बालआषोडशाद्वर्षा
त्पौगण्डोपिनिगद्यते ॥ परतो व्य
वहारज्ञः स्वतन्त्रःपितरावृते । इति
व्यवहारतत्त्वेनारदः ॥

अप्राप्तिः । स्त्री । अलाभे ॥ द्वादशभ
वने ॥

अप्रामाणिकः । त्रि । प्रमाणानभिज्ञे ॥
प्रमाणासिद्धे ॥

अप्रामाण्यम् । न । प्रमाण्याभावे ॥

अप्रियम् । त्रि । अहिते ॥ अनिष्टवस्तु
नि ॥ नप्रियम् ॥

अप्रिया । स्त्री । मद्गुरसमेमत्स्ये । शृङ्गी
मत्स्ये ॥

अप्रीतिः । स्त्री । दुःखे ॥

अप्रीत्यात्मकः । पुं । रजोगुणे ॥

अप्सराः । स्त्री । उर्वश्यादिस्वर्वेश्या
याम् । अद्भ्यः सरति । सरतेरप्पूर्वा
त् अप्सरादइत्यसिः । स्त्रियांबहुष्व
प्सरसःस्यादेकत्वेऽप्सराअपीति श-
ब्दार्णवः । एकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवा
द इतिरघुः ॥

अप्सरसः । स्त्री । भूम्नि । उर्वश्यादि
स्वर्वेश्यायाम् ॥ यथा । उर्वशीमेन
कारम्भाघृताची पुञ्जिकस्थली । सु
केशीमञ्जुघोषाचमहारङ्गवतीति-
ताइति ॥ अद्भ्यःसरन्ति । सृगतौ । सर
तेरप्पूर्वादप्सरा इत्यसिः । भूम्नीति
प्रायोवादः । अनचिचेतिसूत्रे अप्स
रा इतिभाष्यप्रयोगात् ॥ वह्निपुरा
णेगणभेदनामाध्यायेद्वादशाप्सरसः
प्रोक्ताःयथा । उर्वशीमेनकारम्भामि
श्रकेशीह्यलम्बुषा । विश्वाचीचघृता
चीचपञ्चचूडातिलोत्तमा । भानुम
त्यवलावर्चोद्वादशाप्सरसः शुभा-

इति ॥

अफल:। पुं। भावुके ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥ त्रि। अवकेशिनि ॥ निष्फले ॥ नफलान्यस्य ॥

अफलप्रेप्सु:। त्रि। फलाभिलाषरहिते॥

अफला। स्त्री। घृतकुमार्याम् ॥ भूम्यामलक्याम् ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अफेनम्। न। अहिफेने ॥ तच्चतुर्विधम्। एकंश्वेतवर्णम् अन्नजीर्णताकारकत्वान्नाम जारणम्। द्वितीयं कृष्णवर्णम् मृत्युकारकत्वान्नाममारणम्। तृतीयम् पीतवर्णम् वय:स्तम्भनकारकत्वान्नामधारणम्। चतुर्थं कर्वुरवर्णम् मलसारकत्वान्नाम सारणम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

अवद्धम्। त्रि। समुदायार्थ शून्यवाक्ये ॥ यथा। जरद्गव: कम्बलपादुकाभ्यां द्वारिस्थितोगायतिमंगलानि। तं व्राह्मणीपृच्छतिपुत्रकामाराजन् रुमायांलशुनस्यकोर्घ: इत्याद्यस्यविषय: ॥ अवन्धने ॥ नवध्यतेस्म। वन्ध वन्धने। क्त: ॥

अवद्धमुख:। त्रि। अप्रियवादिनि। मुखरे ॥ न वद्धंनियंत्रितं मुखमस्य ॥

अवद्ध्यम्। त्रि। अवधार्हे ॥ अनर्थकवचसि ॥ इतिमेदिनीहेमचन्द्रौ ॥

अवन्ध्य:। त्रि। फलेग्रहौ। सफले ॥ वन्ध्येसाधु:। तत्रसाधुरितियत्। नवन्ध्य: ॥

अवल:। पुं। वरुणद्रौ ॥ त्रि। वलशून्ये। दुर्वले ॥ नास्तिवलं यस्य ॥

अवला। स्त्री। वनितायाम् ॥ यथा। हृदये वहसि गिरीन्द्रौत्रिभुवनजयिनीकटाक्षेण। अवलात्त्वंयदि सन्त्येकेवलवन्तोवयंनजानीमइति॥ अल्पंवलमस्या:। अल्पार्थेनञ् ॥ पराशक्तौ ॥ नविद्यते वलंयस्या:सकाशादन्यत्र ॥

अवलिमा। पुं। अवलभावे। देहस्यरोगादिनिमित्ते जरादिनिमित्तेवाकृशीभावे ॥

अवाध:। त्रि। निरर्गले। अनिवारिते॥ नवाधा अस्य ॥

अवाध्य:। त्रि। सत्ये ॥ ज्ञानान्तरेणवाधायोग्ये ॥

अविन्धन:। पुं। वाडवाग्नौ ॥ विद्युति ॥ आपइन्धनंदाह्यमस्य ॥

अवोध:। पुं। अज्ञाने ॥ त्रि। वोधहीने॥

अवोधविक्लव:। त्रि। अज्ञानोपहते ॥ अवोधेनविक्लव:

अब्ज:। पुं। न। शङ्खे ॥ पुं। निचुले। धन्वंतरौ ॥ हिमकिरणे ॥ न। पद्मे ॥ संख्यान्तरे। दशार्वुदे। शतकोटिसंख्यायाम् ॥ १००००००००० ॥ नरकान्तरे। अब्जोजात:। पञ्चम्यामजा

माणवेद्यः प्रमाणजन्यातिशयाभावात्। यद्येवंशास्त्रयोनित्वंकथमुच्यते। प्रमाणादिसाक्षित्वेन प्रकाशस्वरूपस्य प्रमाणाविषयत्वे अध्यस्तात्द्रूपनिवर्त्तकत्वेन शास्त्रप्रमाणकत्वम् इत्थमप्रमेयोभवतीश्वरः॥ प्रमातुंयोग्यः प्रमेयः। न प्रमेयःअप्रमेयः॥

अप्रलम्बम्। न। अविलम्बे। शीघ्रे॥ त्रि। तद्वति॥

अप्रशस्तम्। त्रि। अश्रेष्ठे। अविहिते॥ यथा। अप्रशस्तंनिशिस्नानं राहोरन्यत्रदर्शनादितिपराशरः॥

अप्रसङ्गः। पुं। अव्यतिकरे॥

अप्रसन्नम्। त्रि। अनच्छे॥ अतुष्टे॥

अप्रस्तुतः। त्रि। अनुपस्थिते। प्रकरणाप्राप्ते॥ नप्रस्तुतः॥

अप्रस्तुतप्रशंसा। स्त्री। अर्थालंकारविशेषे। अप्राकरणिकस्यार्थस्याभिधानेन प्राकरणिकस्याक्षेपे॥ यथा। अप्रस्तुतप्रशंसा सायाचैव प्रस्तुताश्रया। साच। कार्येनिमित्ते सामान्ये विशेषे प्रस्तुतेसति। तदन्यस्यवचस्तुल्ये तुल्यस्येतिचपञ्चधा॥ तदन्यस्यकारणादेः। क्रमेणोदाहरणम्। याताः किन्नमिलन्ति सुंदरिपुनश्चिन्तात्वया मत्कृते नोकार्यानितरां कृशासि कथयत्येवं सवाष्पेमयि। लज्जामन्थरतारकेण निपतत्पीताश्रुणा चक्षुषा दृष्ट्वामां हसितेनभाविमरणोत्साहस्तयासूचितः॥ अत्रप्रस्थानात् किमिति निवृत्तोसीतिकार्येपृष्टेकारणमभिहितम्॥ १॥ राजन् राजसुता नपाठयतिमां देव्योपितूष्णीं स्थिताः। कुब्जेभोजयमां कुमारसचिवैर्नाद्यापि किंभुज्यते। इत्थंनाथशुकस्तवारिभवनेमुक्तो ध्वगैःपञ्जराच्चित्रस्थानवलोक्य शून्यवलभावेकैकमाभाषते॥ अत्रप्रस्थानोद्यतंभवन्तं ज्ञात्वा सहसैवत्वदरयः पलाय्य गताइतिकारणेप्रस्तुतेकार्य्यमुक्तम्॥ २॥ एतत्तस्य मुखात् कियत्कमलिनीपत्रेकणं वारिणो यन्मुक्तामणिरित्यमंस्तसजडःशृण्वन् यदस्मादपि। अङ्गुल्यग्रलघुक्रियाप्रविलयिन्यादीयमानेशनैः कुत्रोड्डीय गतो ममेत्यनुदिनं निद्रातिनान्तःशुचा॥ अत्रास्थाने जडानांममत्व संभावनाभवतीति सामान्ये प्रस्तुतेविशेषःकथितः॥ ३॥ सुहृद्वधूवाष्प जलप्रमार्जनं करोतिवैरप्रतियातनेनयः। स एवपूज्यःसपुमान् सनीतिमान् सुजीवनं तस्य स भाजनं श्रियः॥ अत्र कृष्णंनिहत्य नरकासुरवधूनां यदि दुःखंप्रशमयसि तत्त्वमेवश्लाघ्यइति-

विशेषे प्रकृते सामान्यमुदितम् ॥ ४ ॥ तुल्ये प्रस्तुते तुल्याभिधानेत्रयः प्रकाराः । श्लेषः समासोक्तिः सादृश्यमात्रं वा । तुल्यात्तुल्यस्य ह्याक्षेपे हेतुः । क्रमेणोदाहरणम् । पुंस्त्वादपि प्रविचलेद्यदि यद्यधोपि यायाद्यदि प्रणयनेन महानपि स्यात् । अभ्युद्धरेत्तदपि विश्वमितीदृशीयं केनापि दिक्प्रकटिता पुरुषोत्तमेन ॥ येनास्यभ्युदितेन चन्द्र गमितः क्लान्तिं रवौ तत्र ते युज्येत प्रतिकर्त्तुमेव न पुनस्तस्यैव पादग्रहः । क्षीणेनैतदनुष्ठितं यदि ततः किं लज्जसे नो मनागस्त्वेवं जडधामता तु भवतो यद्व्योम्नि विस्फूर्ज्जसे ॥ आदाय वारि परितः सरितां मुखेभ्यः किन्तावदर्जितमनेन दुरर्णवेन । क्षारीकृतं च वडवादहने हुतञ्च पातालकुक्षिकुहरे विनिवेशितञ्च ॥ इयञ्च काचिद्वाच्ये प्रतीयमानार्थानध्यारोपेणैव भवति । यथा । अब्धेरन्तः स्थगितभुवनाभोगपातालकुक्षेः पोतोपाया इह हि वहवो लंघनेपि क्षमन्ते । आहो रिक्तः कथमपि भवेदेष दैवात्तदानीं को नाम स्यादवटकुहरालोकनेप्यस्य कल्पः ॥ क्वचिदध्यारोपेणैव यथा । कस्त्वं भोः कथयामि दैवहतकं मां विद्धि शाखोटकं-

वैराग्यादिव वक्षि साधु विदितं कस्मादिदं कथ्यते । वामेनात्र वटस्तमध्वगजनः सर्वात्मना सेवते न च्छायापि परोपकारकरणी मार्गस्थितस्यापि मे ॥ क्वचित्त्वंशेषाध्यारोपेण । यथा । सो पूर्वो रसनाविपर्ययविधिस्तत्कर्णयोश्चापलं दृष्टिः सा मदविस्मृतस्वपरदिक् किं भूयसोक्तेन वा । सर्वं विस्मृतवानसि भ्रमर हे यद्वारणोद्याप्यसावन्तः शून्यकरो निषेव्यत इति भ्रातः क एष ग्रहः ॥ अत्र रसनाविपर्यासः शून्यकरत्वञ्च भ्रमरस्यासेवने न हेतुः कर्णचापलन्तु हेतुः । मदः प्रत्युत सेवने निमित्तम् ॥ इति काव्यप्रकाशः ॥

अप्रहतम् । त्रि । अनाहते । हलाद्यऽकृष्टभूमौ । खिले ॥ न प्रहन्यते स्म । हनहिंसागत्योः । कर्म्मणिक्तः ॥

अप्राकृतः । त्रि । अलौके । सामान्ये ॥

अप्राग्र्यम् । त्रि । अप्रधाने ॥ प्राग्र्याङ्गिन्नम् ॥

अप्राचीनम् । त्रि । नव्ये ॥ प्राचीतरदिग्भवे ॥ न प्राचीनम् ॥

अप्राप्तः । त्रि । अलब्धे ॥ न प्राप्तः ॥

अप्राप्तकालम् । न । सभाक्षोभव्यामोहादिना व्यत्यस्ताऽभिधाने ॥ यथा- हगोतमः । अवयवविपर्यासवचनमप्राप्तकालमिति । ५ । ५४ । अवय

वस्य कथैकदेशस्य विपर्यासोवैपरीत्यम्। तथाच समयबन्धविषयीभूतकथाक्रमविपरीतक्रमेणाभिधानं पर्य्यवसन्नम्। तत्रायंक्रमः। वादिना साधनमुक्त्वा सामान्यतो हेत्वाभासा उद्धरणीया इत्येकः पादः। प्रतिवादिनश्च तचोपालम्भो द्वितीयः पादः। प्रतिवादिनः स्वपक्षसाधनं तत्रहेत्वाभासोद्धरणञ्चेतितृतीयः पादः। जयपराजयव्यवस्थाचतुर्थः पादः। एवंप्रतिज्ञाहेत्वादीनांक्रमः। तत्रसभाक्षोभव्यामोहादिनाव्यत्यस्ताभिधानमप्राप्तकालमिति॥ त्रि। अलब्धसमये। अप्राप्तःकालोयस्य॥

अप्राप्तव्यवहारः। त्रि। व्यवहारानभिज्ञे। अप्राप्तवयस्के॥ यथा। अप्राप्तव्यवहाराणां धनं व्ययविवर्जितम्। न्यसेयुर्बन्धुमित्रेषु प्रोषितानांतथैवच॥ इतिदायतत्त्वे कात्यायनः॥ किञ्च। गर्भस्थैःसदृशोज्ञेयअष्टमात् वत्सराच्छिशुः। बालआषोडशाद्वर्षात्पौगण्डोपिनिगद्यते॥ परतो व्यवहारज्ञः स्वतन्त्रःपितरावृते। इति व्यवहारतत्त्वेनारदः॥

अप्राप्तिः। स्त्री। अलाभे॥ द्वादशभवने॥

अप्रामाणिकः। त्रि। प्रमाणानभिज्ञे॥ प्रमाणासिद्धे॥

अप्रामाण्यम्। न। प्रमाण्याभावे॥

अप्रियम्। त्रि। अहिते। अनिष्टवस्तुनि॥ नप्रियम्॥

अप्रिया। स्त्री। मद्गुरसमेमत्स्ये। शृङ्गीमत्स्ये॥

अप्रीतिः। स्त्री। दुःखे॥

अप्रीत्यात्मकः। पुं। रजोगुणे॥

अप्सराः। स्त्री। उर्वश्यादिस्वर्वेश्यायाम्। अद्भ्यः सरति। सरतेरप्पूर्वात् अप्सरादृत्यसिः। स्त्रियांबहुष्वप्सरसःस्यादेकत्वेऽप्सराअपीति शब्दार्णवः। एकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवाद इतिरघुः॥

अप्सरसः। स्त्री। भूम्नि। उर्वश्यादिस्वर्वेश्यायाम्॥ यथा। उर्वशीमेनकारंभाघृताची पुञ्जिकस्थली। सुकेशीमञ्जुघोषाचमहारङ्गवतीतितादृति॥ अद्भ्यःसरन्ति। सृगतौ। सरतेरप्पूर्वादप्सरा इत्यसिः। भूम्नीति प्रायोवादः। अनचिचेतिसूत्रे अप्सरा इतिभाष्यप्रयोगात्॥ वह्निपुराणेगणभेदनामाध्यायेद्वादशाप्सरसः प्रोक्ताःयथा। उर्वशीमेनकारम्भामिश्रकेशीह्यलम्बुषा। विश्वाचीचघृताचीचपञ्चचूडातिलोत्तमा॥ भानुमत्यवलावर्द्धाद्वादशाप्सरसः शुभा-

इति ॥

अफल: । पुं । झाबुके ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥ त्रि । अवकेशिनि ॥ निष्फले ॥ नफलान्यस्य ॥

अफलप्रेप्सु: । त्रि । फलाभिलाषरहिते॥

अफला । स्त्री । घृतकुमार्याम् ॥ भूम्यामलक्याम् ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

अफेनम् । न । अहिफेने ॥ तच्चतुर्विधम् । एकं श्वेतवर्णम् अन्नजीर्णताकारकत्वान्नाम जारणम् । द्वितीयं कृष्णवर्णम् मृत्युकारकत्वान्नाममारणम् । तृतीयम् पीतवर्णम् वय:स्तम्भनकारकत्वान्नामधारणम् । चतुर्थं कर्बुर वर्णम् मलसारकत्वान्नाम सारणम् ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

अवद्दम् । त्रि । समुदायार्थ शून्यवाक्ये ॥ यथा । जरद्गव: कम्बलपादुकाभ्यां द्वारिस्थितोगायतिमंगलानि । तं ब्राह्मणीपृच्छतिपुत्रकामाराजन् रुमायांलशुनस्यकोर्घ: इत्याद्यस्यविषय: ॥ अवन्धने ॥ नवध्यतेस्म । वन्ध वन्धने । क्त: ॥

अवद्दमुख: । त्रि । अप्रियवादिनि । मुखरे ॥ न वद्धंनियंत्रितं मुखमस्य ॥

अवद्धम् । त्रि । अवधार्हे ॥ अनर्थकवचसि ॥ इतिमेदिनीहेमचन्द्रौ ॥

अवन्ध्य: । त्रि । फलेग्रहौ । सफले ॥ वन्ध्येसाधु: । तत्रसाधुरितियत् । नवन्ध्य: ॥

अवल: । पुं । वरुणवृक्षे ॥ त्रि । वलशून्ये । दुर्वले ॥ नास्तिवलं यस्य ॥

अवला । स्त्री । वनितायाम् ॥ यथा । हृदये वहसि गिरीन्द्रौत्रिभुवनजयिनीकटाक्षेण । अवलात्त्वंयदि मन्येकेवलवन्तोवयंनजानीमइति॥ अल्पंवलमस्या: । अल्पार्थेनञ् ॥ पराशक्तौ ॥ नविद्यते वलंयस्या:सकाशादन्यत्र ॥

अवलिमा । पुं । अवलभावे । देहस्यरोगादिनिमित्ते जरादिनिमित्तेवाकृशीभावे ॥

अवाध: । त्रि । निरर्गले । अनिवारिते॥ नवाधा अस्य ॥

अवाध्य: । त्रि । सत्ये ॥ ज्ञानान्तरेण वाधायोग्ये ॥

अविन्धन: । पुं । वाडवाग्नौ ॥ विद्युति ॥ आपइन्धनंदाह्यमस्य ॥

अवोध: । पुं । अज्ञाने ॥ त्रि । वोधहीने॥

अवोधविक्लव: । त्रि । अज्ञानोपहते ॥ अवोधेनविक्लव:

अब्ज: । पुं । न । शङ्खे ॥ पुं । निचुले ॥ धन्वंतरौ ॥ हिमकिरणे ॥ न । पद्मे ॥ संख्यान्तरे । दशार्वुदे । शतकोटिसंख्यायाम् ॥ १०००००००० ॥ नरकान्तरे । अप्सुजात: । पञ्चम्यामजा

स्तद्द्वयमुदाहृतमितिमत्स्यपुराणम् ॥

अभिज्ञः । त्रि । निपुणे ॥ अभिजानाति । ज्ञा० । आतश्चोपसर्ग इतिकः ॥

अभिज्ञा । स्त्री । आद्यज्ञाने ॥ स्मृतौ ॥ अभिज्ञायते । ज्ञा० । आतश्चोपसर्ग इत्यङ् ॥ टाप् ॥

अभिज्ञानम् । न । चिह्ने ॥ ज्ञानभेदे ॥ अभिज्ञायतेऽनेनेतितथा । ज्ञा० । ल्युट् ॥

अभिज्ञापकः । त्रि । बोधके ॥

अभिडीनम् । न । पक्षिणआभिमुख्येनपुनःपुनःपतने ॥

अभितप्तः । त्रि । पीडिते ॥ अभितस्तप्तः ॥

अभितः । । शीघ्रे ॥ साकल्ये ॥ सम्मुखे ॥ उभयतः ॥ अन्तिके ॥ सर्वतः ॥ पर्य्यभिभ्यां चेत्यभिशब्दात्तसिल् ॥

अभिद्रवणम् । न । वेगेनगमने ॥

अभिद्रोहः । पुं । आक्रोशे ॥

अभिधर्षणम् । न । रक्षःपिशाचभूतादेरभिसङ्गे ॥ सर्वतोभावेनधर्षणे ॥

अभिधा । स्त्री । भट्टमतभावनायाम् ॥ आह्वये । वाचके ॥ न्यायमतेनशब्दशक्तौ ॥ मीमांसकमतेन विधिसमवेतविधिव्यापारीभूतपदार्थे ॥ अभिधानम् । डुधाञ्० । आतश्चेत्यङ् ॥

अभिधानम् । न । संज्ञायाम् ॥ कथने ॥ अभिधीयते अनेनवा । डुधाञ् धारणपोषणयोः । कर्मणि करणे वा ल्युट् ॥ शब्दकोषे ॥ यथा । कृतत्तद्धितसमासानामभिधानंनियामकम् ॥ इति वोपदेवः ॥

अभिधायकः । त्रि । वाचके ॥

अभिधेयम् । न । संज्ञायाम् ॥ त्रि । वाच्ये । शब्दप्रतिपाद्ये ॥ अभिधातुंशक्यम् । डुधाञ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुणः ॥

अभिध्या । स्त्री । ग्रहणेच्छायाम् ॥ परस्वविषये स्पृहायाम् ॥ परस्वेविषये चौर्यादिनालिप्सायामितिमुकुटः ॥ परस्वविषयविषयिणीयायामिच्छायामितिरामाश्रमः ॥ विषयप्रार्थनाऽभिध्येतिस्वामी ॥ जिघृक्षामात्रमभिध्येतिकश्चित् ॥ स्वस्यबहुत्वसंकल्पे ॥ अभिध्यानम् । ध्यैआध्याने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

अभिनद्धः । त्रि । बद्धे । बंधा इति भाषा ॥ अभितोनद्धः ॥

अभिनन्दः । पुं । सुखलवे ॥ अज्ञस्यहि सुखहेतुर्यः स्वकलत्रादिः सशुभेविषयः तद्गुणकथनादिप्रवर्त्तिकाधीवृत्तिर्भ्रान्तिरूपाअभिनंदःसचतामसः ॥ अभितोनन्दः आनंदः ॥

अभिनन्दनः । पुं । बुद्धभेदे । चतुर्थस्तीर्थंकरजिनोयम् ॥ न । स्तवने । त्रि । सर्वतो भावेनानन्दजनके । अभितो नन्दनः ॥

अभिनयः । पुं । विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यर्थ मसाधारणशारीरव्यापारे । व्यञ्जके । अन्तर्गतभावस्यव्यञ्जके ऽङ्गचेष्टाविशेषे ॥ अभिनयश्चतुर्द्धा । वाचिकाङ्गिकाऽऽहार्यसात्त्विकभेदात् । विशेषो दशरूपकादि ष्वनुसंधेयः । अभिनयत्यर्थम् । पचाद्यच् ॥

अभिनवः । पुं । स्तोत्रे । त्रि । नूतने । अभिनूयते । णुस्तुतौ । ऋदोरप् ॥

अभिनवतामरसम् । न । तामरसाख्ये जगतीछन्दोभेदे । अभिनवतामरसं नजजाय इति लक्षणलक्षिते ॥

अभिनवोद्भिद् । पुं । अङ्कुरे । उद्भिनत्तिभुवम् । भिदिर् विदारणे । सत्सूद्विषेतिक्विप् । अभिनवश्चासावुद्भिच्च ।

अभिनहनम् । न । बन्धने । मुसक इति भाषा ।

अभिनिर्मुक्तः । पुं । सूर्यास्तकाले निद्राङ्गते ब्राह्मणादौ । अभिसर्वतःसायंतनेनकर्मणा निश्चयेनमुक्तः । अभिसर्वंसायन्तनंकर्मनिश्चयेनमुक्तंयेनवा ।

अभिनिर्याणम् । न । विजिगीषोः प्रस्थितौ । गमने । अभिनिर्पूर्वात् यातेर्ल्युट् ॥

अभिनिविष्टः । त्रि । अभिनिवेशविशिष्टे । दुराग्रहग्रस्ते ।

अभिनिवेशः । पुं । अन्धतामिस्रे । पञ्चमक्लेशे । सचआयुरभावेप्येतैः शरीरेन्द्रियादिभि रनित्यै रपिवियोगोमाभूदित्याविदुदङ्गनावालस्वाभाविकः सर्वप्राणिसाधारणोमरणत्रासरूपोविपर्ययविशेषः । मनोयोगे । आग्रहे । अभितोनिवेशः ।

अभिनिष्टानः । पुं । अक्षरमात्रे । विसर्जनीये । विसर्गे ॥ अभिनिस्तननम् । स्तन० । भावे घञ् । अभिनिसःस्तनःशब्दसंज्ञायामितिमूर्द्धन्यः ॥

अभिनिष्पत्तिः । स्त्री । सिद्धौ । उत्पत्तौ ॥

अभिनिस्तानः । पुं । अभिनिष्टाने । पक्षेमूर्द्धन्याभावः ॥

अभिनीतः । त्रि । न्याय्ये । क्रोधने । अमर्षिणि । संस्कृते । अभिनीयतेस्म । णीञ् प्रापणे । क्तः ।

अभिनीतिः । स्त्री । अभिनये ।

अभिनेता । त्रि । नाटकप्रसिद्धे अभिनयकर्त्तरि । स्वांगी स्वांगवाला इति भाषा प्रसिद्धे ।

अभिपन्नः । त्रि । अपराद्धे । अभिग्रस्ते ॥ आपन्नते ॥ स्वीकृते । आभिमुख्येन प्राप्ते ॥ अभिद्रुते । अभिपद्यतेस्म ।

पद्गतौ । गत्यर्थेतिक्तः । कर्मणि वा ॥

अभिप्रतारी । पुं । वेदप्रसिद्धे क्षत्रिय विशेषे । काक्षसेनौ ॥

अभिप्राय: । पुं । आशये । मानससम्मतौ ॥ अभिप्रयणम् । प्रीञ्तर्पणे । घञ् ॥

अभिमेत: । त्रि । सम्मते ॥ अभिप्रायविषयीभूते । अभीष्टे ॥ अभित: प्रेतिसम्मतिम् । इण्० । क्तः ॥

अभिभव: । पुं । अनादरे । जये । गर्वनाशे ॥ भावे घञ् ॥

अभिभूत: । त्रि । गर्वास्ते । पराभूते । आत्तगर्वे ॥ इतिकर्त्तव्यतामूढे । ज्ञानरहिते । व्याकुले ॥ अभिभूयतेस्म । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः ॥

अभिभूति: । स्त्री । निकारे । अवज्ञायाम् ॥

अभिमत: । त्रि । सम्मते । आदृते ॥ अभीष्टे ॥

अभिमन्त्रणम् । न । निमन्त्रणे ॥ आह्वाने । आकारणे ॥ आङ् मन्त्रि० ल्युट् ॥

अभिमन्य: । पुं । अक्षिरोगे । अधिमन्ये ॥ सचतुर्विधः । यथा । हन्याद्दृष्टिंश्लैष्मिकः सप्तरात्रादधिमन्थोरक्तजः पञ्चरात्रात् । षड्रात्राद्वैवातिकः संनिहन्यान्मिथ्याचारात् पैत्तिकः सद्य एवेतिमाधवः ॥

अभिमन्युः । पुं । अर्जुनात्सुभद्रायामुत्पन्ने ॥

अभिमन्युसुत: । पुं । परीक्षिते । औत्तरेये ॥

अभिमर: । पुं । युद्धे ॥ वधे ॥ स्वबलसाधने ॥ इतिमेदिनीकरः ॥ संकेतस्थलनिर्गमे । स्वबलसाध्वसे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥ प्राणनिरपेक्षोयोद्रव्यहेतोर्व्याडंहस्तिनंवा योधयति सोऽभिमरइत्येके ॥

अभिमर्द्द: । पुं । मद्ये ॥ युद्धे ॥ मद्ययुद्धयोरिति हेमचन्द्रः ॥ पीडने ॥ अभिमर्द्दनम् । मृदक्षोदे । घञ् ॥

अभिमर्श: । पुं । घाते ॥

अभिमर्शित: । त्रि । स्पृष्टे ॥

अभिमान: । पुं । अहङ्कारवृत्तौ । धनस्वजनादिनिमित्ते महदवधारणहेतौ गर्वविशेषे ॥ आत्मन्यत्यन्तपूज्यत्वातिशयाध्यारोपे । अर्थादिदर्पे ॥ आदिना कुलपशुगुणादिग्रहः ॥ ज्ञाने । प्रणये ॥ हिंसायाम् ॥ अभिसर्वतोमानः ॥ अभिमननम् । मनज्ञाने । घञ् ॥ मीञ्हिंसायांवा । मीनातीत्यात्त्वम् ॥

अभिमानितम् । न । सुरते ॥ त्रि । अभि

मानयुक्ते । अभिमानः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

अभिमानी । त्रि । मानिनि ॥ सर्वतो मानास्पदे ॥ अभिमानोऽस्यास्ति । इनिः ॥ अभितोमानीवा ॥

अभिमुखः । त्रि । सम्मुखे ॥ अभिगतो मुखम् । अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थेद्वितीययेतिसमासः ॥

अभिसृष्टः । त्रि । संसृष्टे ॥

अभियातः । त्रि । स्वयंमाप्ते ॥

अभियुक्तः । त्रि । परैरुद्धे ॥ तत्परे ॥ ज्ञानिनि ॥ अभियोगविषयीभूते । आसामीतिख्याते । प्रतिवादिनि ॥ यथा । अभियुक्तोऽभियोगस्ययदिकुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीया दुत्तरंव्यवहारत इतिनारदः ॥ अभितोयुक्तः ॥

अभियोक्ता । पुं । अर्थिनि । विवादस्य कर्त्तरि । फरियादीति इतरजनेषुख्याते ॥ यथा । अभियोक्ताऽप्रगल्भत्वात् वक्तुंनोत्सहतेयदि । तदाकालः प्रदातव्यः कार्यशक्त्यनु रूपतः ॥ इति नारदः ॥

अभियोगः । पुं । अन्यकृतस्यस्वधर्षणस्य राज्ञेवेदने । अन्येनविरोधे स्वार्थ सम्बन्धितयाराजसमीपे कथने । नालिश इतिइतरजनेषुख्याते ॥ सचद्विविधः । यथाहनारदः । द्व्यभियोगस्तुविज्ञेयः शङ्कातत्त्वाभियोगतः । शङ्काऽसतांतु संसर्गात् तत्त्वंहोढाभिदर्शनादिति ॥ अभिग्रहे । आग्रहे ॥ अभिगम्याक्रमणे ॥ शपथे ॥ आहवे ॥ अभियोजनम् । युजिर्योगे । घञ् ॥ उद्योगे ॥

अभिरक्षा । स्त्री । सर्वतस्त्राणे ॥

अभिरतः । त्रि । रते ॥

अभिराद्धः । त्रि । आराधिते ॥

अभिरामः । त्रि । सुन्दरे । मनोज्ञे ॥ प्रिये ॥ अभिरमन्तेऽस्मिन् । रम० । अधिकरणे घञ् ॥

अभिरामकथा । स्त्री । श्राव्यवाचि ॥

अभिरूपः । पुं । हरे ॥ विष्णौ ॥ इन्दौ ॥ कामे ॥ त्रि । वुधे । पण्डिते ॥ मञ्जुले । सुन्दरे । मनोहरे ॥ अभिलक्ष्यं रूपमस्य ॥ सदृशे ॥ समाहमेवाभिरूप इतिलक्ष्यम् ॥

अभिलषितः । त्रि । अभीप्सिते ॥

अभिलापः । पुं । सङ्कल्पाङ्गवाक्ये ॥ यथा । काम्याभिलापसहितः कुशतिलजलत्यागरूपः सङ्कल्पःशास्त्रार्थइतिप्रक्रमाधिकरणम् ॥ अभिलप्यतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यावाक्करणेअभिपूर्वात्लपेर्घञ् ॥ शब्दे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अभिलावः । पुं । छेदने । लवने ॥ अभिलवनम् । लूञ् छेदने । निरभ्योः पूल्वोरिति घञ् ॥

अभिलाषः । पुं । लोभे । मनोरथे ॥ अभिलषनम् । लषकान्तौ । घञ् ॥ भोग्यवस्तुनि ॥ अभिलष्यते । कर्मणि घञ् ॥ सङ्गमेच्छायाम् ॥

अभिलाषी । त्रि । इच्छावति । अभिलाषयुक्ते ॥

अभिलाषुकः । त्रि । लुब्धे ॥ अभिलष्यति । लषकान्तौ । लषपतपदेत्युकञ् ॥

अभिलासः । पुं । अभिलाषार्थे ॥ अभिलसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥

अभिवादः । पुं । प्रणामे ॥ अभिवदनम् । वदेर्घञ् ॥

अभिवादकः । त्रि । प्रणामयुते । वन्दारौ । वन्दनशीले ॥ अभिवादयति । वदिअभिवादनस्तुत्योः । ण्वुल् ॥

अभिवादनम् । न । पादग्रहणे । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृतप्रयोगेण नमस्कृतौ । वाचानतौ ॥ अभिमुखीकरणार्थं वादनंवदनम् । वदवाक्संदेशयोः चुरादिः । ल्युट् ॥ अभिमुखेनवाद्यते आशीःकार्यतेऽनेनवा । ग्रयन्तादद्देः करणे ल्युट् ॥ अभिवादनविधिमाहमनुः । अभिवादात् परंविप्रोज्यायांसमभिवादयन् । असौनामाहमस्मीतिस्वंनापरिकीर्त्तयेत् ॥ नामधेयस्ययेकेचिदभिवादंनजानते । तान् प्राज्ञोऽहमितिब्रूयात्स्त्रियःसर्वास्तथैवच ॥ भोःशब्दंकीर्त्तयेदन्ते स्वस्यनाम्नोभिवादने । नाम्नां स्वरूपभावोहिभोभावऋषिभिः स्मृतइति ॥ तथाच अभिवादये शुभशर्माहमस्मिभोः इत्यभिवादनवाक्यम् ॥ तन्निषेधोयथा । समिद्वार्युदकुम्भपुष्पान्नहस्तोनाभिवादयेत्तथाप्येवंयुक्तमितिबौधायनः ॥ जपयज्ञजलस्थञ्चसमित्पुष्पकुशानलान् । दन्तकाष्ठञ्चभक्ष्यञ्चवहन्तंनाभिवादयेदिति लघुहारीतः ॥ अन्यत्रापि । समित्पुष्पकुशाग्न्यम्बुमृदन्नाक्षतपाणिकः । जपंहोमञ्चकुर्वाणोनाभिवाद्योद्विजोभवेदिति ॥

अभिवाद्यः । त्रि । अभिवादनार्हे ॥

अभिविधिः । पुं । तेनसहेत्यर्थे ॥ व्याप्तौ ॥

अभिविनीतः । त्रि । सर्वतःशिक्षिते ॥

अभिविमानम् । न । आभिमुख्येनविश्वंमिमीते जानातीतियोगाद्वैश्वानरात्मनि ॥

अभिव्यक्तः । त्रि । सर्वतःप्रत्यक्षे ॥

अभिव्यक्तिः । स्त्री । प्रत्यक्षे ॥ उद्भूते ॥ अभितोव्यक्तिः ॥

अभिव्याप्तिः । स्त्री । साकल्येन योगे । सम्मूर्छने । सर्वतोव्याप्तौ ॥ अभिव्यानपम् । आप्लृव्याप्तौ । क्तिन्नावादिभ्य इति क्तिन् ॥

अभिशंसनम् । न । अभिकथने ॥

अभिशपनम् । न । अभिशापे ॥

अभिशप्तः । त्रि । शापग्रस्ते । प्राप्ताभिशापे ॥

अभिशस्तः । पुं । नृपे ॥ अभितःशस्तः प्रशस्तः ॥ त्रि । मृषापवादग्रस्ते । परस्त्रियां परपुरुषेवा मैथुनं प्रतिमिथ्या दूषिते । शापग्रस्ते । आचारिते ॥ अनिर्णीतेपितस्मिन्महापातकादौ जाताभिशापे ॥ अभिशस्यतेस्म । शसुहिंसायाम् । क्तः । यस्यविभाषेतिनेट् । धृषिशसीइतिवा ॥

अभिशस्तिः । स्त्री । लोकापवादे ॥ प्रार्थनायाम् । याच्ञायाम् ॥ अभिशंसनम् । शंसुस्तुतौ याचनेच । स्त्रियां क्तिन् ॥

अभिशापः । पुं । मिथ्याभिशंसने । स्वर्णस्तेयंत्वया कृतमित्त्यादिमिथ्यादूषणाभिधायकेवाक्ये ॥ ब्राह्मणगुरुवृद्धसिद्धानामनिष्टाभिशंसने ॥ अभिशपनम् । शपआक्रोशे । घञ् ॥

अभिषङ्गः । पुं । पराभवे ॥ आक्रोशे ॥ शपथे ॥ सर्वतोभावेनसङ्गे ॥ भूताद्यावेशे ॥ अभिषञ्जनम् । षञ्जसङ्गे । घञ् । उपसर्गादितिषः ॥

अभिषवः । पुं । अवभृथस्नाने ॥ यज्ञे ॥ स्नपने ॥ पीडने ॥ मद्यसन्धाने । सुराकरणे । सुरोत्पादनप्रकारे ॥ सवने । सुत्यायाम् ॥ अभिषूयते अभिषवणंवा । षुञ् अभिषवे । ऋदोरप् । उपसर्गादितिषः ॥ न । काञ्जिके ॥ इतिहलायुधः ॥

अभिषवणम् । न । स्नाने ॥ षुञ्० । ल्युट् ॥

अभिषह्य । ा । प्रसह्यार्थे ॥ अभिषोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा । ल्यप् ॥

अभिषिक्तः । त्रि । अभिषेचिते ॥

अभिषिषेणयिषुः । त्रि । सेनयाऽभियातुमिच्छति ॥ सत्यापपाशेत्यादिना सेनाशब्दाण्णिचि सनि सनाशंसेत्युः । स्थादिष्वितिधात्वभ्याससकारयोः षत्वम् ॥

अभिषुतम् । न । काञ्जिके ॥ अभिषूयतेस्म । षुञ् अभिषवे । क्तः । उपसर्गादितिषत्त्वम् ॥

अभिषेकः । पुं । शान्तिस्नाने ॥ स्नाने ॥ रुद्राभिषेकादौ ॥ पूर्णाभिषेकशाक्ताभिषेकराजाभिषेकादिपदवाच्ये अधिकारप्राप्त्यर्थंस्नाने ॥ मार्जने ॥ अभिषेचनम् । षिच्० । घञ् ॥ जले ॥ अभिषिच्यतेऽनेन घञ् ॥

अभिषेचनम् । न । अभिषेके । षिच० । ल्युट् ॥

अभिषेणनम् । न । राज्ञोऽरिसम्मुखगतौ । युद्धयात्रायाम् ॥ यत्सेनयाभिगमनमरौ तदभिषेणनम् । सेनयाऽभियानम् । सत्यापेतिसेनाशब्दाण्णिच् । ल्युट् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥

अभिष्टुतम् । त्रि । स्तुते । वर्णिते । ईडिते ॥ अभिष्टूयतेस्म । ष्टुञ् स्तुतौ । क्तः ॥

अभिष्यन्दः । पुं । अतिवृद्धौ ॥ आस्रावे ॥ अक्षिगदविशेषे ॥ अभिष्यंदनम् । स्यंदू० घञ् ॥

अभिष्यन्दिरमणम् । न । शाखानगरे । प्रधाननगरसन्निहितनगरे ॥ इतिजटाधरः ॥

अभिष्वङ्गः । पुं । उत्कटरागे ॥ अन्यस्मिन्नहंबुद्धौ ॥ अभिष्वञ्जनम् । ष्वञ्ज० । घञ् ॥

अभिसंरब्धः । त्रि । कुपिते ॥

अभिसंवृत्तिः । स्त्री । व्यवहारे ॥

अभिसन्तापः । पुं । युद्धे ॥ अभिशापे ॥ अभितः सन्तापोऽत्र ॥

अभिसन्धः । पुं । सत्यत्वाभिमाने ॥

अभिसन्धानम् । न । वञ्चने । प्रतारणे ॥

अभिसन्धिः । पुं । अभिसन्धाने ॥ उद्देशे ॥

अभिसम्पातः । पुं । युद्धे ॥ अभिसम्पतनम् । पतॢ गतौ । घञ् ॥

अभिसरः । त्रि । अनुचरे । सहाये ॥ अभितः । सरति । सृ गतौ । पचाद्यच् ॥

अभिसर्जनम् । न । दाने ॥ वधे ॥ अभिपूर्वात् सृजेर्भावे ल्युट् ॥

अभिसारः । पुं । बले ॥ युद्धे ॥ सहाये ॥ साधने ॥ स्त्रीपुंसयोरन्यतरस्याऽन्यतरार्थं सङ्केतस्थानगमने ॥ अभिसरणम् । सृ० । घञ् ॥

अभिसारिका । स्त्री । नायिकाविशेषे । सङ्केतस्थलेस्वयङ्गमनकर्त्र्याम् । एवं प्रियगमनकारयित्र्याम् ॥ कान्तार्थिनीतुयायातिसङ्केतंसाभिसारिके त्यमरः । भरतश्च । हित्वालज्जाभये श्लिष्टामदनेमदनेनच । अभिसारयतेकान्तंसाभवेदभिसारिकेति॥ अभिसरति । सृगतौ । ण्वुल् ॥

अभिसारिणी । स्त्री । अभिसारिकायाम् ॥

अभिसृष्टः । त्रि । दत्ते ॥

अभिहतः । त्रि । विद्धे ॥ ताडिते ॥

अभिहारः । पुं । अभियोगे । अभिगम्याक्रमणे ॥ अभिग्रहणे । आभिमुख्येन ग्रहणे ॥ चौर्ये ॥ कवचादिधारणे । सन्नहने ॥ मद्यपे ॥ अभिहरणम् । हृञ् हरणे । घञ् ॥

अभिहितम् । त्रि । कथिते । प्रोक्ते ॥ अ

भिधीयतेस्म। डुधाञ् धारणपोषण योः। क्तः। दधातेर्हिः॥

अभीकः। त्रि। कामुके॥ क्रूरे॥ निर्भये॥ पुं। कवौ॥ अभिकामयते। अनुकाभिकेतिसाधुः॥ स्वामिनि॥

अभीक्ष्णम्। ।। नित्ये। शश्वदर्थे॥ भृशे। पौनःपुन्ये॥ अभिक्ष्णोति। क्ष्णु तेजने। बाहुलकादमुः। अन्येषामपीतिदीर्घः॥ यद्वा। अभिक्ष्णवनम्। क्ष्णुतेजने। डम्। पृषोदरादित्वादभेर्दीर्घः॥ शीघ्रे॥ प्रकर्षे॥

अभीक्ष्णम्। न। भृशे। पौनःपुन्ये॥ नित्ये। सर्वदार्थे॥ त्रि। भृशयुक्तक्रियायाम्॥ नित्ययुक्तक्रियायाम्॥

अभीतः। त्रि। अभिव्याप्ते अभिपूर्वात् इणः क्तः॥ अभितइतोवा॥ निर्भये॥ नभीतः॥

अभीप्सितम्। त्रि। वाञ्छिते। अभीष्टे॥ अभ्याप्तुमिष्यतेस्म। आप्लृव्याप्तौ सनन्तः। आप्ज्ञप्यृधामीत्। क्तः॥

अभीरः। पुं। आभीरे। गोपे॥ अभिईरयति। ईरगतौकम्पनेच। पचाद्यच्॥

अभीरुः। त्रि। निर्भये॥ स्त्री। शतमूल्याम्॥ नभीरुः। स्थिरपत्रत्वात्।

अभीरुपत्री। स्त्री। शतमूल्याम्॥ अभीरूणि पत्राण्यस्याः। पाककर्णेति

ङीष्॥

अभीशुः। पुं। प्रग्रहे॥ किरणे। रश्मौ॥

अभीषङ्गः। पुं। आक्रोशने। शापे॥ षञ्जसङ्गे। घञ्। उपसर्गस्यघञीति दीर्घः॥

अभीषुः। पुं। किरणे॥ अश्वास्यरज्जौ। प्रग्रहे॥ कामे॥ अनुरागे॥ त्रि। इच्छति॥ ईषतेर्हिनस्ति ईष्यतेवा। ईषगतिहिंसादर्शनेषु। ईषेः किच्च्युः। आदेरिकारादेशश्च। अभिगतईषुः। प्रादयोगतेति समासः॥

अभीष्टः। त्रि। ईप्सिते। प्रिये॥ अभितइष्यतेस्म। इषुइच्छायाम्। क्तः॥

अभीष्टा। स्त्री। रेणुकाभिधगन्धवस्तुनि॥

अभुक्तः। त्रि। उपवासिनि॥ यथा अभुक्तस्यदिवानिद्रापाषाणमपिजीर्यतीति॥ अकृतभोजनेवस्तुनि॥

अभुक्तमूलः। पुं। न। ज्येष्ठान्त्यघटीचतुष्टयसहितमूलाद्यघटीचतुष्टये॥ ज्येष्ठान्त्यैकघटीसाहित मूलाद्यघटिकादये॥ ज्येष्ठान्त्यघटिकार्द्धसहितमूलादिघटिकार्द्धे॥ ज्येष्ठान्त्यपञ्चघटिकासहितमूलाद्यवसुनाडिकासु॥

अभूतः। त्रि। अविद्यमाने॥

अभूताभिनिवेशः। पुं। असतिअस्तित्वनिश्चये॥

अभेदः । पुं । ऐक्ये। अवियोगे ॥ नभेदः ॥ यथा । रलयोर्डलयोस्तद्वज्जययोर्बवयोरपि। शसयोर्मनयोश्चान्ते सविसर्गाविसर्गयोः । सविन्दुकाविन्दुकयोःस्यादभेदेन कल्पनमिति ॥ यथा वा । गुणगुणिनोः क्रियाक्रियावतोश्चाभेदः ॥

अभेद्यम् । न । हीरके ॥ त्रि । अभेदनीये ॥

अभोगः । त्रि । भोगशून्ये ॥ भोगानर्हे ॥ नास्तिभोगोयस्य ॥

अभोजनम् । न । भोजनाभावे । उपवासे ॥ यथा । अजीर्णे भोजनंयेषां जीर्णेयेषामभोजनम् । रात्रावभोजनंयेषांतेषांनश्यन्तिधातवः इतिवैद्यकम् ॥ अपिच । वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे । स्नातकव्रतलोपेच प्रायश्चित्त मभोजनमितिमलमासतत्त्वम् ॥

अभ्यक्तः । त्रि । कृततैलाभ्यंगे ॥ अभितोऽक्तः ॥

अभ्यग्रम् । त्रि । आसन्ने । समीपे ॥ अभिमुखमग्रमस्य ॥

अभ्यङ्गः । पुं । तैलमर्दने । स्नेहने ॥ यथा । तैलमल्पंयदङ्गेषुन चस्याद्वहुतर्पणम् । सामाष्टिः पृथगभ्यंगोमस्तकादौ प्रकीर्त्तितः ॥ अभ्यङ्गमाचरेन्नित्त्यं सजराश्रमवातहा । शिरःश्रवणपादेषु तं विशेषेण शीलये दित्यायुर्वेदः ॥ पादगते द्वेशिरे चक्षुषि सम्बद्धेस्तः अतश्चक्षुर्हितार्थिना-पादाभ्यङ्गः करणीयः । कफग्रस्तकृतभेदवमनाजीर्णिभिर्नाभ्यङ्गःकरणीयः ॥ अपिच। मूर्ध्निदत्तं यदातैलं भवेत्सर्वाङ्गसङ्गतम् । स्रोतोभिस्तर्पयेद्वाहू अभ्यङ्गस्तन्नचेरित इति ॥ तैलादिना शिरस्सहितदेहमर्द्दने ॥

अभ्यञ्जनम् । न । तैले ॥ अभ्यङ्गे ॥ मलापहस्नाने ॥ अभितःअञ्जनम् ॥

अभ्यधिकः । त्रि । सर्वोत्कृष्टे ॥

अभ्यनुज्ञा । स्त्री । अनुमतौ ॥ अभितःअनुज्ञा ॥

अभ्यनुज्ञातः । त्रि । आभिमुख्येनज्ञाते ॥

अभ्यनूक्तम् । त्रि । प्रकाशिते ॥

अभ्यन्तरम् । न । अन्तराले । मध्यमात्रे ॥ अभिगतमन्तरम् ॥

अभ्यमितः । त्रि । रोगिणि ॥ अभ्यम्यतेस्म । अमरोगे । क्तः । चुरादीनां णिचोवैकल्पिकत्त्वात् णिजभावे इदम् ॥ अभ्यमतिस्मवा । अमगत्यादौ । गत्यर्थेतिक्तः । रुष्यमत्वरेतिवेट् ॥

अभ्यमित्रीणः । त्रि । अभ्यमित्र्ये ॥ अभ्यमित्रमलंगामी । अभ्यमित्र्येच्छ चेतिखः ॥

अभ्यमित्रीयः । त्रि । अभ्यमित्ये ॥ अभ्यमित्रमलंगामी । अभ्यमित्राच्छ चेतिछः । अमित्राभिमुखंसुष्ठुगच्छतीत्यर्थः ॥

अभ्यमित्यः । त्रि । स्वशक्तितःशत्रोरभिमुखंगच्छद्वीरे । अभ्यमित्रीणे ॥ अमित्रस्याभिमुखम् । लक्षणेनाभिप्रती इत्यव्ययीभावः । अभ्यमित्रमलं गामी । अभ्यमित्राच्छचेतियत् ॥

अभ्यर्णम् । त्रि । समीपे ॥ अभ्यर्द्यतेस्म अभ्यर्दतिस्मेतिवा । अर्दगतौ । कर्मणिकर्त्तरिवाक्तः । अभेश्चाविदूर्यइतीडभावः । रदाभ्यामितिनस्तस्यचणत्वम् ॥

अभ्यर्दितः । त्रि । पीडिते ॥ अभिपूर्वादर्देः क्तः । इट् ॥

अभ्यर्हणीयः । त्रि । पूज्ये ॥

अभ्यर्हितः । त्रि । उचिते ॥ श्रेष्ठे ॥

अभ्यवकर्षणम् । न । शल्यादेः समुत्पाटने । निर्हारे । शस्त्रादेर्युक्त्यानिःसारणे । अभ्यवकृषेर्ल्युट् ॥

अभ्यवस्कन्दः । पुं । रिपोराक्रमणे । निःशक्तीकरणाय शत्रुभिर्दीयमानेप्रहारे । अभ्यासादने । प्रपाते ॥

अभ्यवस्कन्दनम् । न । रिपोराक्रमणे । अभ्यासादने । प्रहारादिना शत्रोर्निःशक्तीकरणे ॥ बलादाक्रमणे इतिस्वामी ॥ शत्रोः सम्मुखगमने ॥ स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । ल्युट् ॥

अभ्यवहारः । पुं । भक्षणे ॥ सचभक्ष्यभोज्यलेह्यपेयचोष्यभेदेन पञ्चविधः ॥

अभ्यवहृतम् । त्रि । भुक्ते ॥ अभ्यवह्रियतेस्म । क्तः ॥

अभ्यसनम् । न । अभ्यासे ॥ पौनः पुन्येनचिन्तने करणेच ॥

अभ्यसूयकः । त्रि । गुर्वादीनां वैदिकमार्गस्थानां कारुण्यादिगुणेषु प्रतारणादिदोषारोपके ॥ अभितोऽसूयकः ॥

अभ्यसूया । स्त्री । गुणेषुदोषारोपे ॥ अभ्यसूयनम् । असूञ् असूयायाम् । कण्ड्वादित्वाद्यकिअप्रत्ययादित्यः ॥

अभ्याकाङ्क्षितम् । न । अलीकाभियोगे । मिथ्यादावा इतिख्याते । अभ्याख्याने । त्रि । ईप्सिते ॥ अभितः आकाङ्क्षितम् ॥

अभ्याख्यानम् । न । मिथ्याभियोगे । शतंमे धारयसीत्यादिमिथ्योद्भावने । मिथ्यावादे ॥ अभ्याङ्पूर्वाच्चक्षिङोभावेल्युट् ॥

अभ्यागतः । पुं । अतिथौ ॥ दृष्टपूर्वेगृहागते ॥ त्रि । सम्मुखागते ॥ अभितआगतः । आभिमुख्येन आगतोवा ॥

अभ्यागमः । पुं । विरोधे ॥ समरे ॥ अन्तिके ॥ अभिघाते ॥ अभ्युद्गमने ॥ भोगे ॥ स्वीकारे ॥ फलसम्बधे ॥ अभ्यागमनम् । गम्लृगतौ । ग्रहवृद्रित्यप् ॥

अभ्यागारिकः । त्रि । कुटुम्बव्यापृते । पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे ॥ अभ्यागारेनियुक्तः । अगारान्ताट्ठन् ॥ अभिअधिकआगारिकोवा ॥

अभ्याघातः । पुं । चौर्याद्यनर्थोपदेशे ॥

अभ्यात्तः । त्रि । अभिव्याप्ते ॥ व्याप्त्यर्थस्यातते: कर्त्तरि कर्मणिवा निष्ठा ॥

अभ्यादानम् । न । आरम्भे ॥ आभिमुख्येनादानम् ॥

अभ्यान्तः । त्रि । रोगिणि ॥ अभ्यम्यते स्म । अमरोगे । क्तः । चुरादीनांणिचोवैकल्पिकत्वात् णिचपक्षे ॥ अमतिस्सवा । अमगत्यादौ । गत्यर्थेतिक्तः । रुष्यमत्वरेतिवेट् । इडभावे अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥

अभ्यामर्द्दः । पुं । रणे । समरे ॥ अभ्यामर्दनम् । मृदक्षोदे । वञ् ॥

अभ्याशः । पुं । अवश्यमेव ॥ अन्तिके ॥ अभ्यश्यते । अशूव्याप्तौ । घञ् ॥

अभ्यासः । पुं । अभ्यसने । आवृत्तौ ॥ आकर्णनं विचारोजपः शिष्येभ्योदानमावृत्तिश्चेति पञ्चविधोऽभ्यासो-भवति ॥ खुरल्याम् । शराभ्यासे ॥ पुनःप्रयोगे ॥ संस्कारबाहुल्ये । दृढतरसंस्कारे ॥ षड्विधलिङ्गेषु द्वितीये लिङ्गे ॥ यथाहुः । प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तन्मध्ये पौनःपुन्येनप्रतिपादनमभ्यासः । यथाछांदोग्येषष्ठेप्रपाठके अद्वितीयस्यवस्तुनोमध्ये तत्त्वमसीति नवकृत्वः प्रतिपादनमिति ॥ विजातीयप्रत्ययानन्तरिते सजातीयप्रत्ययवाहे ॥ अतिपरिचये ॥ त्रि । अन्तिके ॥ अभ्यासीदति । अन्येभ्योपीतिडः ॥

अभ्यासयोगः । पुं । एकस्मिन् प्रतिमाद्यालम्बने सर्वतः समाहृत्य चेतसः पुनःपुनः स्थापनमभ्यासस्तत्पूर्वकेसमाधौ ॥

अभ्यासादनम् । न । रिपोरस्त्राद्यैर्निःशक्तीकरणे । अभ्यवस्कन्दने ॥ शत्रोःसम्मुखगमने । षद्लृविशरणादौ । चुरादिः । ल्युट् ॥

अभ्याहारः । पुं । अभिग्रहणे । चौर्ये ॥ आभिमुख्येनाहरणम् । हृञ्हरणे । घञ् ॥

अभ्याहितः । त्रि । उपचिते । इन्धनैरुपचितेग्नौ पुं ॥

अभ्युक्तः । त्रि । प्रकाशिते

अभ्युत्थानम् । न । गौरवोत्थप्रत्युद्गमने । गौरवंदृष्ट्वाआसनादेरुत्थाने ॥

उद्यमे ॥ उद्भवे ॥ आभिमुख्येनउत्थानम् ॥

अभ्युत्पतनम् । न । आभिमुख्येनोत्पतने ॥

अभ्युदयः । पुं । पराक्रमे ॥ वृद्धिश्राद्धे ॥ अभीष्टानांकार्याणामाभिमुख्येनोदयः प्रादुर्भावोयेनेतिविग्रहः ॥ सर्वतोभावेनधनजनादीनांवृद्धौ ॥ यथा । राजन्नभ्युदयोस्तु वल्लनकवे हस्तेकिमास्तेतव श्लोकः कस्यकवेरमुष्य कृतिनस्तत्पश्यतांपश्यते । किन्त्वासामरविन्दसुन्दरदृशां द्राक्चामरान्दोलनादुद्वेल्लद्भुजवल्लिकङ्कणझणत्कारः क्षणंवार्यताम् ॥ अस्यपूर्वार्द्धंवल्लनकविकर्णाटराजयोर्वाक्यं शेषार्द्धंकालिदासस्य ॥

अभ्युदितः । त्रि । सूर्योदयकालेनिद्राङ्गते । सुप्तेयस्मिन्सूर्यउदितस्तस्मिन् ॥ अभिसर्वतः उदतिशयेन इतं गतंप्रातस्तनंकर्मास्मात् ॥ उदिते । प्रकाशिते ॥

अभ्युद्यतम् । त्रि । अयाचितोपनीते ऽन्नादौ । आभिमुख्येन स्थापिते ॥

अभ्युपगतः । त्रि । स्वीकृते ॥ अभ्युपगम्यतेस्म । गम्लृ गतौ । क्तः ॥ अभ्युदिते ॥

अभ्युपगमः । पुं । स्वीकारे । अङ्गीकारे ॥ समीपागमने । अन्तिकसमागमे ॥ अभ्युपेत्युपसर्गद्वयपूर्वाद्गमे ग्रंहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

अभ्युपगमसिद्धान्तः । पुं । न्यायाश्रयसिद्धान्तविशेषे ॥ यथा । अपरीक्षिताभ्युपगमात्तद्विशेषपरीक्षणमभ्युपगमसिद्धान्तः । १५ । ३१ । अपरीक्षितस्य साक्षादसूत्रितस्य विशेषपरीक्षणं विशेषधर्मकथनम् । अभ्युपगमादिति ज्ञापकत्वे पञ्चमी अभ्युपगमज्ञापकमित्यर्थः । विशेषपरीक्षणाज्ज्ञायते सूत्रकृतोऽभ्युपगतमिदमिति ॥ तथाच साक्षादसूत्रिताभ्युपगमोऽभ्युपगमसिद्धान्तः । यथा मनसइन्द्रियत्वमिति ॥

अभ्युपपत्तिः । स्त्री । अनुग्रहे । हितसम्पादनाहितनिवारणप्रवृत्तौ ॥ अभ्युपपदनम् । पदगतौ । क्तिन् ॥

अभ्युपायः । पुं । स्वीकारे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ उपाये ॥ यथा । ततस्वीकृतव्यतिकरे कइहाभ्युपायइतिकाव्यप्रकाशः ॥

अभ्युपायनम् । न । उपढौकनद्रव्ये । उपायने ॥ यथा । तावानय सर्वं गोपैर्नन्दाद्यैः साभ्युपायनै रितिविष्णुभागवतम् ॥

अभ्युपेतः । पुं । उपगते । स्वीकृते ॥ ।

अभ्युषः । पुं । ईषत्पक्वे । भर्ज्जिते ह

हरितयवादौ। पीलौ॥ अभ्योषति। उषदाहे। इगुपधेतिकः। अभ्यूष्यतेवा। घञ्॥

अभ्यूषः। पुं। आपक्वे। अभ्युषे॥ अभ्यूषति अभ्यूष्यतेवा। ऊषरुजायाम्। इगुपधेतिकोघञ्वा॥

अभ्यूहितः। त्रि। ज्ञाते॥ अभितः ऊहितः॥

अभ्योषः। पुं। अभ्यूषे। पीलौ॥ अभ्योषति। उषदाहे। पचाद्यच्। गुणः॥

अभ्रम्। न। मेघे॥ आपोविभर्त्ति। डुभृञ्॰। मूलविभुजादित्वात्कः॥ यद्वा। नभ्रंश्यन्त्यापोऽस्मात्। भ्रंशुअधःपतने। अन्येभ्योपीतिडः॥ अभ्रकधातौ॥ काञ्चने॥ गगने॥ नविभर्त्तिकिञ्चित्। मूलविभुजादित्वात्कः॥ यद्वा। आपोभ्रंश्यन्त्यस्मात्। अन्येभ्योपीतिडः॥ यद्वा। अभ्रतिस्थैर्यंगच्छति। अभ्रवभ्रमभ्रचरगत्यर्थाः। अच्॥ यद्वा नभ्राजते। भ्राजृदीप्तौ। अन्येभ्योपीतिडः॥

अभ्रंलिहः। पुं। वायौ॥ त्रि। मेघस्पर्शिनि। उच्चतरे॥ अभ्रंलेढि। लिहआस्वादने। वहाभ्रेलिह इत्यभ्रोपपदाल्लिहेः कर्त्तरिखश् प्रत्ययः। अरुर्द्विषदितिमुमागमः॥

अभ्रकम्। न। धातुभेदे। अभ्रे। गिरिजामले। अस्योत्पत्त्यादिकं यथा। पुरावधायवृत्रस्य वज्रिणा वज्रमुद्धृतम्। विस्फुलिङ्गास्ततस्तस्य गगने परिसर्पिताः॥ तेनिपेतुर्घनध्वाना च्छिखरेषु महीभृताम्। तेभ्य एव समुत्पन्नंत त्तद्गिरिषु चाऽभ्रकम्॥ तद्वज्रं वज्रजातत्वादभ्रमभ्ररवोद्भवात्। गगनात् स्खलितंयस्माद्गगनंचततोमतम्॥ विप्रक्षत्रियविट्शूद्रभेदात्तत्स्याच्चतुर्विधम्। क्रमेणैवसितंरक्तंपीतंकृष्णंचवर्णतः॥ प्रशस्यतेसितंतारेरक्तंतत्तुरसायने। पीतंहेमनिकृष्णन्तुगदेषुद्रुतयेपिच॥ पिनाकंदर्दुरंनागं वज्रंचेतिचतुर्विधम्॥ मुंचत्यग्नौविनिःक्षिप्तं पिनाकं दलसञ्चयम्। अज्ञानाद्भक्षणात्तस्य महाकुष्ठप्रदायकम्॥ दर्दुरं त्वग्निनिः क्षिप्तंकुरुते दर्दुरध्वनिम्। गोलकान्वहुशःकृत्वासस्यान्मृत्युप्रदायकः॥ नागन्तुनागवद्वह्नौफूत्कारंपरिमुंचति। तद्भक्षितमवश्यन्तु विदधातिभगन्दरम्॥ वज्रन्तुवज्रवत्तिष्ठे त्तन्नाग्नौविकृतिं व्रजेत्। सर्वाभ्रेषुवरंवज्रं व्याधिवार्द्धक्यमृत्युहृत्॥ अभ्रमुत्तरशैलोत्थं वहुसत्त्वंगुणाधिकम्। दक्षिणाद्रिभवंस्वल्पसत्त्वमल्पगुणप्रदम्॥ अथमारिताभ्रस्यगुणाः। अभ्रंक

षायंमधुरं सुशीतमायुष्करंधातुविव
र्द्धनंच। हन्यात्त्रिदोषंव्रणमेहकुष्ठप्ली
होदरग्रंथिविषकृमींश्च॥ रोगान्
हन्तिदृढयतिवपुर्वीर्यवृद्धिंविधत्ते ता
रुण्याढ्यंरमयतिशतंयोषितांनित्य-
मेव। दीर्घायुष्कान्जनयति सुतान्
विक्रमैः सिंहतुल्यान् मृत्योर्भीतिंह
रतिसततंसेव्यमानंमृताभ्रमिति॥
अथाशोधिताभ्रस्यदोषाः। पीडांवि
धत्ते विविधांनराणां कुष्ठंक्षयंपाण्डुग
दंचशोथम्। हृत्पार्श्वपीडांचकरो
त्यसह्यामशुद्धमभ्रं गुरुवह्निहृत्स्यात्
॥ अस्यशोधनविधिर्यथा। कृष्णाभ्र
कंधमेद्वह्नौ ततः क्षीरेविनिःक्षिपे
त्। भिन्नपत्रंतुतत्कृत्वातण्डुलीयाम्ल
योर्द्रवैः। भावयेदष्टयामंतदेवमभ्रं
विशुध्यति। मारणन्तु। कृत्वाधान्या
भ्रकंतच्चशोधयित्वाथमर्दयेत्। अर्क
क्षीरैर्दिनंखल्वेचक्राकारंचकारयेत्॥
वेष्टयेदर्कपत्रैश्चसम्यग्गजपुटेपचेत्।
पुनर्मर्द्यंपुनः पाच्यंसप्तवारान् पुनः
पुनः॥ ततोवटजटाक्वाथैस्तद्वद्देयंपुट
त्रयम्। म्रियतेनात्रसन्देहः प्रयोज्यंस
र्वकर्मसु। तुल्यंघृतंमृताभ्रेणलोहपा
त्रेविपाचयेत्। घृतेजीर्णेतदभ्रन्तु स
र्वयोगेषुयोजयेदिति भावप्रकाशः॥
अभ्रति अभ्रपतेवा। अभ्र०। क्वुन्।
अभ्रस्याकृतिर्वा। इवेप्रतिकृताविति
कन्॥

अभ्रङ्कषः। पुं। समीरणे॥ अभ्रंकषति
हिनस्तीतिविग्रहे सर्वकूलाभ्रेत्यादि
नाकषेः खच्प्रत्ययः। मुमागमः॥

अभ्रपिशाचः। पुं। राहौ॥ इतिचिका
ण्डशेषः॥

अभ्रपुष्पम्। न। जले॥ अभ्रस्यपुष्पमि
व॥ पुं। वेतसे॥ अभ्रमिव अभ्रसम
येवा पुष्पमस्य॥

अभ्रमांसी। स्त्री। आकाशमांसीलता
याम्॥ इतिराजनिर्घण्टः॥

अभ्रमातङ्गः। पुं। ऐरावणे॥ अभ्रंमेघ
स्तद्रात्मकोमातङ्गः। शाकपार्थिवा
दिः॥ अभ्रे आकाशे मेघेवा विद्यमा
नोमातङ्ग इतिवा॥

अभ्रमुः। स्त्री। ऐरावतपत्न्याम्॥ अभ्रेखे
माति मन्थरगामिनीत्वात्। वाहु
लकाद्डुः॥ अभ्रे आकाशएवमाति।
मामाने। मितद्र्वादित्वाड्डुर्वा। न
भ्राम्यति। भृतृचरीत्युः। मन्थरगामि
नीत्यर्थ इतिवा॥

अभ्रमुप्रियः। पुं। अभ्रमातङ्गे॥ अभ्र
मोः प्रियः॥

अभ्रमुवल्लभः। पुं। ऐरावते॥ अभ्रमो
र्वल्लभः॥

अभ्ररोहम्। न। वैदूर्य्यमणौ॥ इति

राजनिर्घण्टः ॥

अभ्रलिही । स्त्री । अल्पैरभ्रैर्लिह्यमानायां दिवि । अल्पैरभ्रैर्लिह्यते या इत्याख्यायामिति ङीष् ।

अभ्रवाटिकः । पुं । आम्रातके ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अभ्रावकाशकः । पुं । तापसान्तरे । यो वातातपवर्षेषु केवलमाकाशे असंवृतप्रदेशे तपश्चरति सोऽभ्रावकाशकः ॥

अभ्रिः । स्त्री । काष्ठकुद्दाले । नौमलोत्सारके । पोतादेर्मलापनयनार्थं काष्ठघटितकुद्दाले । अभ्रति । अभ्र गतौ । सर्वधातुभ्य इन्निति इन् ।

अभ्रियम् । त्रि । मेघभवे । अभ्रे भवम् । समुद्राभ्राद् घः । छांदसत्वं प्रायिकम् ॥ स्त्रियामभ्रिया ॥

अभ्री । स्त्री । काष्ठकुद्दाले ॥ अभ्रति । अभ्र गतौ । सर्वधातुभ्य इतीन् । कृदिकारादिति ङीष् ।

अभ्रेषः । पुं । न्याये । उचिते ॥ भ्रेषणम् भ्रेषः । भ्रेषृ चलने । इञ् । भ्रेषादन्यः ॥

अभ्रोत्थम् । न । कुलिशे ॥ त्रि । अभ्रभवे ॥

अम्र । । । अल्पे ॥ शीघ्रतायाम् ॥ इति व्याडिः ॥

अमः । पुं । रोगे ॥ त्रि । अपक्वफलादौ ॥

अमङ्गलः । पुं । एरण्डवृक्षे ॥ त्रि । मङ्गलहीने ॥ अशुभसूचके ॥

अमण्डः । त्रि । मण्डहीने ॥

अमतः । पुं । मृत्यौ ॥ काले ॥ रोगे ॥ त्रि । असंमते । अविज्ञाते ॥ अतर्किते ॥ अमति । अम गत्यादिषु । भृमृदृशियजीत्यादिनाऽतच् ॥

अमतिः । पुं । काले ॥ दण्डे ॥ चन्द्रे ॥ त्रि । दुष्टे ॥ अमति । अम गत्यादिषु । अमेरतिः ॥

अमत्रम् । न । भाजने । भाण्डे ॥ अमति अन्नमत्र । अम गत्यादिषु । अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽत्रन् ॥

अमदनः । पुं । शिवे ॥

अमनाः । त्रि । स्नेहशून्ये ॥

अमनस्कः । त्रि । अप्रगृहीतमनस्के ॥ पुं । योगग्रन्थविशेषे ॥

अमनिः । स्त्री । वर्त्मनि ॥ गतौ ॥ अमति । अम गत्यादिषु । अर्त्तिसृधृ इत्यादिनाऽनिः ॥

अमन्दः । त्रि । धृष्टे ॥ मन्दभिन्ने ॥

अममः । पुं । भाविजिनविशेषे ॥ त्रि । ममताहीने ॥

अमरः । पुं । सुरे ॥ अष्टशाब्दिकान्तर्गतवैयाकरणविशेषे । येन नामलिङ्गानुशासनं कृतम् ॥ विक्रमादित्यसभास्थनवरत्नान्तर्गतरत्ने ॥ अयं बौद्ध इति केचित् ॥ स्नुहीवृक्षे ॥ पारदे ॥

अस्थिसंहारे ॥ त्रि । मरणवर्जिते ॥ नम्रियते इतिअमरः । मृङ्प्राणत्यागे तुदादिः । पचाद्यच् ॥

अमरजः । पुं । खदिरवृक्षभेदे । कालस्कन्धे । पन्नतरौ ॥

अमरदारुः । पुं । देवदारुवृक्षे ॥

अमरद्विजः । पुं । देवले । देवाजीवे । पुजारीति प्रसिद्धे ॥ अमराणांद्विजः ॥

अमरपुष्पकः । पुं । काशे । इक्षुगन्धायाम् ॥ इतिरत्नमाला ॥

अमरपुष्पी । स्त्री । अवाक्पुष्प्याम् । अधःपुष्प्याम् ॥

अमरप्रभुः । पुं । विष्णौ ॥ अमराणांप्रभुः ॥

अमररत्नम् । पुं । स्फटिके ॥ इतिराजनिर्घण्टः ।

अमरवल्लरी । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ॥

अमरा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ अमरावत्याम् ॥ दूर्वायाम् ॥ स्थूणायाम् ॥ जरायौ ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ वटीवृक्षे ॥ महानील्याम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ नाभिनालायाम् ॥ नम्रियते । मृङ्प्राणत्यागे । पचाद्यच् । टाप् ॥

अमराद्रिः । पुं । सुमेरौ ॥ अमराणामद्रिः ॥

अमरालयः । पुं । स्वर्गे ॥ अमराणामालयः ॥

अमरावती । स्त्री । इन्द्रपुर्य्याम् ॥ यथा । नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृताह्वरेः । सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टारुक्मभूरमरावतीति ॥ अमराः सन्त्यस्याम् । मतुप् । मतौवह्वचोनजिरादीनामितिदीर्घः ॥

अमरेशः । पुं । अमरकण्टकतीर्थस्थेदेवे ॥ अमरेशोऽमरकण्टकइत्यागमोक्तेः । अपिच । अमरेशमहापीठे कुशतुङ्गारसंज्ञकः । तत्रदुर्गाद्वयंनाम चण्डिकाचमहेश्वरीति ॥

अमर्त्त्यः । पुं । त्रिदशे ॥ नम्रियते । अमर्त्त्यः ॥ नमर्त्यःइतिनञ्समासोवा ॥

अमर्त्त्यनदी । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अमर्त्त्यानांनदी ॥

अमर्त्त्यभुवनम् । न । स्वर्गे ॥ अमर्त्त्यानांभुवनम् ॥

अमर्षः । पुं । कोपे । क्रुधि ॥ परोत्कर्षासहनरूपेचित्तवृत्तिविशेषे ॥ कृतापराधे ऽसमर्थस्यद्वेषे ॥ मर्षणम् । मृषतितिक्षायाम् । भावेघञ् । नञ्समासः ॥

अमर्षणः । त्रि । क्रोधने ॥ नमर्षशीलः युच् ॥ असहने ॥

अमलम् । न । अभ्रके ॥ त्रि । निर्मले ॥ रजस्तमोमलरहिते ॥ अमति । अमगतौ । वृषादिस्वात्कलच् । नम

लमस्येतिवा ॥

अमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ भूम्यामल-क्याम् ॥ सातलावृक्षे ॥ नाभिनाला याम् ॥ टाप् ॥

अमलात्मा । पुं । निवृत्तरागादिमले ॥

अमसः । पुं । काले ॥ निर्बोधे ॥ रोगे ॥

अमहात्मा । पुं । क्षुद्रहृदये ॥ नमहात्मा ॥

अमा । । । सहार्थे ॥ निकटे ॥ नमाति मा माने । क्विप् ॥

अमा । स्त्री । दर्शे । अमावास्यायाम् ॥ नामैकदेशेनामग्रहणात् ॥ चंद्रलोकस्यसूर्यदीधितौ ॥

अमांसः । त्रि । दुर्बले ॥ अल्पमांसयुक्ते ॥ मांसरहिते ॥ नमांसमस्य । अल्पार्थेनञ् ॥

अमांसाशी । त्रि । निरामिषाशिनि ॥ यथा । नभक्षयेत् वृथामांसममांसाशी भवत्यपीतिशान्तौ मोक्षधर्मे भीष्मः ॥

अमात्यः । पुं । मन्त्रिणि ॥ यथा ॥ शान्तो विनीतःकुशलः सत्कुलीनःशुभान्वितः । शास्त्रार्थतत्त्वगोऽमात्योभवेद्भूमिभुजामिहेतियुक्तिकल्पतरुः ॥ च । सहभवे ॥ अमासहसमीपेवाभवः । अव्ययात्त्यप् ॥

अमात्रः । त्रि । कार्यकारणभावशून्येतु-रीयेपरमात्मनि ॥ मात्रापरिच्छित्तिः सानविद्यतेयस्यसः ॥ निर्धने ॥

अमाननम् । न । अनादरे ॥ नमाननम् ॥

अमानस्यम् । न । पीडायाम् ॥ त्रि । पीडायुक्ते ॥ मानसाय हितम् मानसे-साधुवा । उगवादित्वात् तत्रसाध्विति वायत् । नमानस्यममानस्यम् ॥

अमामसी । स्त्री । दर्शे । कृष्णपक्षान्ततिथौ ॥

अमामासी । स्त्री । अमावास्याम् ॥

अमावसी । स्त्री । अमामस्याम् ॥

अमावस्या । स्त्री । अमायाम् । अमासहवसतोऽस्याम् चन्द्रार्कावित्यमोपपदाद्वसे रमावस्यदन्यतरस्यामित्यधिकरणे ण्यत् पाक्षिकोह्रस्वश्चनिपात-सिद्धः ॥ सूर्याचन्द्रमसोर्यः परःसन्निकर्षः सामावस्येतिगोभिलः । परःसन्निकर्षश्चउपर्यधोभावा पन्नसमसूत्रन्यायेनैकरावश्यवच्छेदेन सहावस्थानरूपोबोधः ॥

अमावासी । स्त्री । दर्शे । इतिशब्दर-त्नावली ॥

अमावास्या । स्त्री । दर्शे ॥ अमासहवसतोऽस्यांचन्द्रार्कौ । अमावस्यदन्यतरस्यामितिण्यत् । वृद्धित्वाद्वृद्धिः ॥

अमितः । त्रि । अपरिच्छिन्ने ॥ अपरि

च्छेद्ये ॥

अमितौजाः । त्रि । अतिवीर्यशालिनि ॥ अमितमपरिच्छेद्यमोजः सामर्थ्यं यस्य ॥

अमित्रः । पुं । रिपौ ॥ अमति गच्छति । अमगतौ रोगेवा । अमेर्द्विषतिचिदिति इत्रः ॥

अमी । त्रि । रोगिणि ॥ अमोरोगस्तद्वान् । इनिः ॥

अमीवम् । न । क्रौर्य्ये ॥ पापे ॥ दुःखे ॥ अमीवहन्निति लक्ष्यम् ॥

अमुक्तम् । न । छुरिकाविशेषे । हाथछुरीति यस्यभाषा ॥ त्रि । मुक्तिरहिते ॥ अत्यक्ते ॥

अमुतः । । अमुष्मादित्यर्थे ॥ तसिल् ॥

अमुत्र । । भवान्तरे । परलोके ॥ अमुष्मिन् । अदसः सप्तम्यास्त्रल् ॥

अमुर्हि । । अमुष्मिन्काले ॥

अमुष्यपुत्रः । पुं । स्त्री । प्रख्यातवंशजे । कुलीने ॥

अमूढः । त्रि । वेदान्तप्रमाणसञ्जात सम्यक्ज्ञाननिवारितात्माज्ञाने ॥

अमूदृशः । त्रि । एवं प्रकारे । एतद्रूपे ॥

अमूर्त्तः । त्रि । निरवयवे ॥ वाय्वन्तरीक्षयोः ॥ यथा । सन्निवेशोनेच दृश्यो यस्यतन्मूर्त्तमुच्यते । चित्तस्यन्निश्चयंमूर्त्तममूर्त्तं त्वितरद्द्वयमिति वे दविदः ॥ न्यायमतेनाकाशकालदिगात्मसु ॥ एषांसामान्यगुणाः । सङ्ख्यापरिमितिपृथक्त्वसंयोगविभागाः । तत्राकाशस्यविशेषगुणः शब्दः । कालदिशोर्विशेषगुणोनास्ति । आत्मनोविशेषगुणास्तु । बुद्धिसुखदुःखेच्छाद्वेषयत्नभावनाख्यसंस्काराधर्म्माधर्म्मौचेति ॥

अमूर्त्तविद् । त्रि । शून्यवादिनि ॥ अमूर्त्तःसर्वाकारशून्यो निस्स्वभावः परमार्थः इति शून्यवादिनां कल्पनैव । यतः परमार्थो निस्स्वभावश्चेति व्याघातः ॥

अमूलः । त्रि । मूलहीने ॥

अमूलकम् । त्रि । मूलरहिते ॥ प्रमाणशून्ये ॥ नास्तिमूलंयस्य । कप् ॥

अमूला । स्त्री । अग्निशिखा वृक्षे ॥ ओषधिविशेषजातौ मूलाभ्नअद्दति- टाप् ॥

अमृणालम् । न । नलदे । वीरणमूले ॥ मृणालमिव । सादृश्येऽत्रनञ् ॥

अमृतम् । न । यज्ञशेषे । होमावशिष्टाज्यपुरोडाशादौ ॥ अमृतमिव- अमृतसाधनत्वात् ॥ पीयूषे ॥ सलिले ॥ घृते ॥ अयाचितागतवस्तुनि ॥ अमृतंस्यादयाचितमितिमनुः ॥ मोक्षे ॥ अविद्यमानं मृतंमरणमत्र ॥ अन्ने ॥ नम्रियंतेऽनेन । तन्निमृङ्भ्यां

किञ्चेतितन् । राजनिर्घण्टे त्वमृत शब्देनविषसामान्यं वत्सनाभः पार दश्चोक्तः ॥ काञ्चने ॥ स्वादुनि ॥ आनन्दे ॥ रसायने ॥ स्वस्मिन् ॥ हृद्ये ॥ गोरसे ॥ देवानां सर्वप्राणिनाञ्च जीवने ॥ पदेपदे स्वादुनि ॥ सुरायाम् ॥ आभूतसम्प्लवस्थाने ॥ योगविशेषे ॥ सयथा । बुधमन्दगतानन्दाकुजेभद्रा जयागुरौ । भृगौरिक्तामृतंमोक्तं पूर्णा चरविचंद्रयोरिति ॥ पञ्चमात्रिकस्य द्वितीयपर्याये । पुं । धन्वन्तरौ । देवे ॥ मरणादिदेहेन्द्रियमनोधर्मवर्जिते आत्मनि ॥ वाराहीकन्दे ॥ वनमुद्गे ॥ त्रि । अविनाशिनि । अमरणधर्मिणि ॥ देवतात्मभावे ॥

अमृतगतिः । स्त्री । छन्दोविशेषे ॥ यथा । यदिदशमंगुरुविहितं विशिखमितं सुकविहितम् । अमृतगतिः फणिकथिता दलयतिकान्तपविदितेति ॥

अमृतजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

अमृततरङ्गिणी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

अमृततिलका । स्त्री । वर्णवृत्ते ॥ यथा । नगणपयोधररुचिरा कुसुमविराजितसुकरा । वसुलघुदीर्घयुगलका भवतिसखेऽमृततिलकेति ॥ त्वरितगतिश्चनजनगैः ॥

अमृतत्वम् । न । अमरणभावे । स्वात्मन्यवस्थाने । मोक्षे ॥

अमृतदीधितिः । पुं । इन्दौ ॥

अमृतनालिका । स्त्री । कर्पूरनालिकप्रभेदेपक्वान्नविशेषे ॥

अमृतफलम् । न । नासपातीति यवनेषुमसिद्धे रुचिफले ॥ यथा । अमृतफलंलघुवृष्यंसुस्वादुचीनत्हरेद्दोषान् । देशेषु मुद्गलानां बहुलंतल्लभ्यतेलोकैरिति ॥ पारे वतद्रौ ॥ पटोले ॥

अमृतफला । स्त्री । द्राक्षायाम् ॥ आमलक्याम् ॥

अमृतयोगः । पुं । पञ्चामृते योगविशेषे ॥ अपिच । हस्तमूलोत्तरापुष्यारोहिणीरेवतीरवौ । सोमेभद्राश्विनीहस्ताफल्गुनीविधिविष्णुयुक् ॥ कुजेहिर्बुध्नपुष्याग्निसार्पपौष्णसमीरणाः । बुधेशतभिषामैत्रकृत्तिकारोहिणी तथा ॥ गुरौपुष्यानुराधाच स्वातीचैवपुनर्वसुः । भृगौभगाजयुङ्मित्रतुरङ्गश्रवणानिच ॥ शनौस्वातीरोहिणीचामृतयोगंविदुर्बुधाइति । पुनश्च । आदित्यभौमयोर्नन्दाभद्राशुक्रशशाङ्कयोः । जयाचेस्यात्गुरौरिक्तापूर्णार्के चामृताशुभाइति ॥ अपरञ्च । रवौमूला । सोमेश्रवणा । सोमेउत्तराभाद्रपदा । बुधेकृत्तिका । गुरौपुनर्वसू । शुक्रेपूर्वाफाल्गुनी ।

गनैास्वातिनचत्रस्थेत्तदाऽमृतयोगो भवतीति ॥

अमृतरसा । स्त्री । अंदरसाइतिभाषाप्र सिद्धे पक्वान्नप्रभेदे ॥ यथा । तृतीय भागखण्डेनमिश्रितंषष्टिपिष्टकम् । शुभ्रमीषद्दधियुतंमर्दयेद्दृढपाणिना ॥ एवंसमुदितंकृत्वास्थापयेद्रजनी- मितम् । ततोऽन्यस्मिन्नहनितच्चिचि तंनिस्त्वचैस्तिलैः ॥ विधायपूपकंतेन तन्विकायांघृतेपचेत् । ततोऽमृतर साजातावातहृद्बलवर्द्धिनी ॥ अरोच कहराहृद्यासुशीतापित्तकृद्गिमेति ॥ कपिलद्राचायाम् ॥

अमृतवल्ली । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

अमृतसंयावः । पुं । पक्वान्नविशेषे ॥ स यथा । समितांमधुदुग्धेनमर्दयित्वा सुशोभनम् । पचेद्घृतोत्तमेतस्मे न्यसे त्पाकंनवेघटे॥ततोमरिचचूर्णैलाख ण्डचूर्णविचूर्णितम् । कुर्यात्कर्पूरसं युक्तंसंयावममृतोपमम् ॥ संयावममृ तंस्वादुपित्तघ्नंमधुरंस्मृतम् । वृष्यंवा तहरंहृद्यंविपाकेगुरुभाषितमिति ।

अमृतसम्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् ॥

अमृतसारजः । पुं । गुडे । तवराजे ॥ इक्षुखंडे ॥

अमृतसिद्धियोगः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । हस्तामृगशिरावाजीमैत्र

ष्ण्येचरेवती । रोहिण्यर्कादिषुचे याऽमृतसिद्धिर्यथाक्रममिति ॥

अमृतसूः । पुं । विधौ ॥ स्त्री । अदितौ ॥ अमृतानांदेवानांसूः प्रसूतिः ॥

अमृतसोदरः । पुं । घोटके ॥ इतिरा जनिर्घण्टः ॥

अमृतस्रवा । स्त्री । रुदन्त्याम् ॥ उप वल्लिकायाम् । घनवल्ल्याम् ॥

अमृता । स्त्री । मागध्याम् ॥ पथ्यायाम् ॥ कथितामांसलाऽम्ल तेतिलचणम् । विरेचनेप्रशस्तेयम् ॥ गुडूच्याम् ॥ नमृतमस्याः ॥ आमलक्याम् ॥ नम्रि यंतेऽनया । तनिमृङ्भ्यांकिच्चेति तन् ॥ मदिरायाम् ॥ इन्द्रवारुण्या- म् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ गोरचदुग्धा याम् ॥ अतिविषायाम् ॥ रक्तचिट ति ॥ दूर्वायाम् ॥ तुलस्याम् ॥

अमृतान्धाः । पुं । देवे ॥ अमृतमन्धो न्नंयस्यसः ॥

अमृताफलः । पुं । पटोले ॥ इतिद्रव्या भिधानम् ॥

अमृतायमानः । त्रि । अमृतरसभरिते ॥ आनन्दसुधारसपुष्टे ॥

अमृतात्मा । पुं । विष्णौ ॥ आत्मामृतर समश्नाति इति तथा ॥ अमृतवद मृतंस्वरूपानन्दरसमश्नाद्दनुभवति । अश्र० । कर्मण्यण्वा ॥

अमृताशनः। पुं। देवे ॥ अमृतमशनमस्य ॥

अमृतासङ्गम्। न। कर्परिकातुत्थे ॥

अमृताहरणः। पुं। गरुडे ॥ अमृतमाहरणं यस्यसः ॥

अमृताह्वम्। न। लघुबिल्वफलाकृति खुरासानदेशजेफलविशेषे। अमृतफले। नाशपातीतीतरजनभाषाप्रसिद्धे ॥

अमृतोत्पन्नम्। न। खर्परीतुत्थे ॥

अमृतोत्पन्ना। स्त्री। मक्षिकायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अमृतोद्भवम्। न। खर्परीतुत्थे। तुत्थे ॥

अमृतोपमः। त्रि। प्रीत्यतिशयास्पदे ॥ अमृत मुपमायस्य ॥

अमृष्यमाणः। त्रि। असहमाने ॥

अमेधाः। त्रि। मूढे ॥

अमेध्यम्। न। पुरीषे ॥ अयज्ञार्हे। अशुचिमांसादौ ॥ त्रि। अपवित्रे ॥ नमेध्यमितिविग्रहः ॥

अमेयः। त्रि। अपरिच्छेद्ये। इयानितिमातुमशक्ये ॥ नमेयः ॥

अमोघः। पुं। नदविशेषे ॥ त्रि। सफले। अव्यर्थे ॥ परमेश्वरे। सद्भिःपूजितःस्तुतःसंस्मृतःसर्वंफलंददातिनवृथाकरोतीत्यमोघः ॥ नमोघः ॥

अमोघदृक्। त्रि। यथार्थवीर्ये ॥

अमोघा। स्त्री। हरीतक्याम् ॥ विडङ्गे ॥ पाटलावृक्षे ॥

अम्नर्। । ।
अम्नस्। । । } शीघ्रे ॥ साम्प्रतिके ॥

अम्बकम्। न। लोचने ॥ ताम्रे ॥ अम्बकःपितेतित्र्यम्बकेरामाश्रमः ॥

अम्बरम्। न। पतत्त्रिमेघसञ्चारप्रदेशादुपरिसिद्धविद्याधरसञ्चारप्रदेशे। आकाशे ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्ये ॥ वस्त्रे ॥ कार्पासे ॥ अभ्रधातौ ॥ लग्नाद्दशमे ॥ अम्बते शब्दायते। अविशब्दे। भावेदच्। अम्बः शब्दः। तंराति। रातेःकः। अम्बरम् ॥ अम्बते अम्ब्यतेवा। अविशब्दे। वाहुलकादरोवा ॥

अम्बरलेखि। न। अभ्रङ्कषे ॥

अम्बरीषः। पुं। मान्धातुस्तनये ॥ सूर्यवंशीयनाभागात्मजेपरमभागवते ॥ नरकभेदे ॥ किशोरे ॥ भास्करे ॥ विष्णौ ॥ खण्डपरशौ ॥ आम्रातके ॥ अनुतापे ॥ न। रणे ॥ भ्राष्ट्रे। भर्जने ॥ पचन्तितस्मिन्नम्बरीषम्। निपातनात्साधु ॥ अम्ब्यतेऽनेवा। अविशब्दे। अम्बरीषइतिसाधुः। मण्डकपाकभाजने ॥

अम्बष्ठः। पुं। देशभेदे ॥ विप्राद्विवाहितवैश्यासुते ॥ ब्राह्मणाद्वैश्यकन्या

याममम्बष्ठोनामजायते। अयंचिकित्सावृत्तिर्वैद्यइतिख्यातः ॥ हस्तिपके। कायस्थजातिविशेषे। अम्बेतिष्ठति। स्थागतिनिवृत्तौ। सुपीतिकः। अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥

अम्बष्ठकी। स्त्री। पाठायाम्। पटांडू इतिहिमगिरि प्रसिद्धलतायाम् ॥

अम्बष्ठा। स्त्री। अम्ललोण्याम्। चाङ्गेर्याम्। शठाम्बायाम्। पाठायाम्। यूथिकायाम्। जूहीतिख्यातपुष्पे। ब्राह्मणाद्वैश्यायामुत्पन्नायाम्। अम्बेव मातेवतिष्ठति। सुपिस्थइतिकः। अम्बाम्बेतिषत्वम्। ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

अम्बष्ठिका। स्त्री। अम्बष्ठायाम्। पाठायाम्। ब्राह्मण्याम्। वह्मनेटी इतिभाषा प्रसिद्धायाम् ॥

अम्बष्ठी। स्त्री। अम्बष्ठायाम् ॥

अम्बा। स्त्री। मातरि। दुर्गायाम्। नाट्योक्त्यापिमातरि। पाण्डुराज्ञोमातुः स्वसायाम्। अम्बष्ठायाम्। शठाम्बायाम्। अम्ब्यते शब्द्यते। अविशब्दे। गुरोश्चहलइत्यः ॥

अम्बामहः। पुं। नवरात्रोत्सवे ॥

अम्बालिका। स्त्री। अम्बायाम्। काशिराजस्यसुतायाम्। पाण्डुराज्ञो मातरि ॥

अम्बासुतः। पुं। गणेशे ॥

अम्बिका। स्त्री। पार्वत्याम्। अम्बैवाम्बिका। जगन्मातृत्वात्। मातरि। धृतराष्ट्रजनन्याम्। काशिराजतनयायाम्। जैनदेव्यन्तरे। कटुक्याम्। अम्बष्ठायाम् ॥

अम्बु। न। जले। चतुर्थभवने। ह्रीवेरे। अम्बते। अविशब्दे। बाहुलकादुः ॥

अम्बुकण्टकः। पुं। कुम्भीरे। शृङ्गाटके ॥

अम्बुकिरातः। पुं। कुम्भीरे। इतिचिकाण्डशेषः ॥

अम्बुकीशः। पुं। सूसइतिप्रसिद्धे जलजन्तुविशेषे। शिशुमारे। इतिहेमचन्द्रः ॥

अम्बुकूर्मः पुं। शिशुमारे। इतिहेमचन्द्रः

अम्बुकेशरः। पुं। छोलङ्गवृक्षे। इतिरत्नमाला ॥

अम्बुचामरम्। न। शैवले। इतिजटाधरः ॥

अम्बुजः। पुं। हिज्जले। निचुले। न। कमले। वज्रे। शंखे। अम्बुनिजातः। जनीप्रादुर्भावे। सप्तम्यां जनेर्डः ॥

अम्बुजन्म । न । पद्मे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ त्रि । जलोद्भवे ॥

अम्बुताल: । पुं । शैवाले ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अम्बुदः । पुं । मेघे ॥ मुस्तायाम् ॥ अम्बुददाति । डुदा ॰ । कः ॥

अम्बुधरः । पुं । मुस्तके । मेघे ॥

अम्बुधिः । पुं । पारावारे ॥ अम्बूनिधीयन्तेऽत्र । डुधाञ् ॰ । कर्मण्यधिकरणे चेतिकिः ॥

अम्बुधिस्रवा । स्त्री । गृहकन्यायाम् ॥

अम्बुपः । पुं । चक्रमर्द्दे ॥ वरुणे ॥ शतभिषाख्येनक्षत्रे ॥

अम्बुपतिः । पुं । वरुणे ॥

अम्बुपत्रा । स्त्री । उच्चटायाम् ॥

अम्बुपर्णी । स्त्री । पृश्न्याम् ॥

अम्बुप्रसादः । पुं । कतकवृक्षे ॥

अम्बुप्रसादनम् । न । कतके । निर्मली इतिख्याते फले ॥

अम्बुमायम् । न । अनूपे ॥ अम्बु मायंयत्र ॥

अम्बुभृत् । पुं । समुद्रे ॥ मेघे ॥ मुस्तके ॥ अम्बुविभर्त्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । क्विप्तुकौ ॥

अम्बुमान् । पुं । कच्छे ॥

अम्बुमात्रजः । पुं । शम्बूके ॥ अम्बुमात्रे जायते जनो॰ । डः ॥

अम्बुरः । पुं । द्वाराधःकाष्ठे । गोवराट् इतिगौडभाषा प्रसिद्धे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अम्बुरुहम् । न । कमले ॥ अम्बुनि रोहति । रुहेःकः ॥

अम्बुरुहा । स्त्री । स्थलपद्मिन्याम् ॥

अम्बुरुहिणी । स्त्री । नलिन्याम् ॥

अम्बुवाची । स्त्री । रजस्वलायांभूमौ ॥ यथा । यद्वारे यत्काले मिथुनसङ्क्रमणं भूतं तद्वाराभ्यन्तरे तावत्कालावधिविंशत्यादि दण्डाधिकदिनत्रयमम्बुवाची । साचार्द्रानक्षत्राद्यपादावच्छेदेनतिष्ठति । तस्यदिनस्यनिषिद्धत्वमुक्तं ज्योतिःशास्त्रे । यथा । मृगशिरसिनिवृत्तेरौद्रपादेम्बुवाचीभवतिऋतुमतीखलुपृथ्वीवर्ज्जयेत् बीजवापम् । यदिवपतिकृषाणः चेत्रमासाद्यबीजं न भवतिफलभागी शस्यचाण्डालपाकः॥ नस्वाध्यायेवषट्कारोनदेवपितृपूजनम् । नापिपाठोवीजवापो नवाभूखननादिकमित्यादि । विशेषः परिशिष्टे॥ तत्रसर्पभयोपशमनाय दुग्धंपेयम् । यथोक्तं ज्योतिषे । रजोयुक्तक्ष्माम्बुवाचीचरौद्राद्यपादगेरवौ । नास्यांपाठोवीजवापोनाग्निभीर्दुग्धपानतइति ॥ रजोयुक्क्ष्मा ऋतुमतीपृथ्वीत्यर्थः ॥

अम्बुवासिनी । स्त्री । पाटलौ ॥

अम्बुवासी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

अम्बुवाहः । पुं । अम्बुदे ॥ अम्बु वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥ मुस्तके ॥

अम्बुवेतसः । पुं । जलवेतसे ॥ अम्बुनि जातो वेतसः । शाकपार्थिवादिः ।

अम्बुशिरीषिका । स्त्री । शिरीषिकायाम् । जलशिरीषे ॥

अम्बुसंरोधः । पुं । जलधौ ॥ अम्बु संरुध्यतेऽनेन ॥

अम्बुसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम् ॥

अम्बूकृतम् । त्रि । सनिष्ठीवे । श्लेष्मकणनिर्गमसहितवचसि ॥ अम्बुशब्द उपचारात्तद्वति । अनम्बु अम्बुअकारि । च्विः । च्वौचेतिदीर्घः । क्तः ॥

अम्ब्लः । पुं । अम्लरसे ॥ इत्युणादिकोषः । अम्बते । अविशब्दे । मूशक्यम्बिभ्यः क्लः ॥

अम्भः । न । जले ॥ आप्नोति आप्यते वा । आप्लृव्याप्तौ । उदकेनुम् भौचेतिह्रस्वोभान्तादेशो नुमागमश्च ॥ अम्भतेवा । अभिशब्दे । असुन् ॥ देवे ॥ मनुष्ये ॥ पितरि ॥ असुरे ॥ तानि ह वा एतानि चत्वार्यम्भांसि देवा मनुष्याः पितरोऽसुरा इतिश्रुतेः ॥ वाले । ह्रीवेरे ॥ लग्नाच्चतुर्थराशौ ॥ नवविधतुष्टिषु प्रकृत्याख्यात्तुष्टि राध्यात्मिका अम्भउच्यते । यथा कस्यचिदुपदेशः विवेकसाक्षात्कारोहि प्रकृति परिणामभेदः तञ्चप्रकृतिरेवकरोति इतिकृतं तेध्यानाभ्यासेन तस्मादेवमेवास्तु वत्सेतियेयमुपदिष्टस्यशिष्यस्यप्रकृतौतुष्टिःसाप्रकृत्त्याख्याअम्भउच्यते ॥

अम्भःसारम् । न । } मुक्तायाम् । इतिराजनिर्घण्टः ॥
अम्भस्सारम् । न । }

अम्भःसूः । पुं । } धूमे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
अम्भस्सूः । पुं । }

अम्भोजम् । न । अम्बुजे । पुं । चन्द्रमसि ॥ त्रि । जलोद्भवे ॥ अम्भसिजातः । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

अम्भोजखण्डम् । न । अम्भोजानां समूहे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

अम्भोजन्म । न । कमले ॥

अम्भोजयोनिः । पुं । वेधसि ॥ अम्भोजं योनिः प्रादुर्भावस्थानमस्य । नारायणनाभिकमलजत्वात् ॥

अम्भोजिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । नलिन्याम् ॥ पद्मवतिदेशे ॥ अम्भोजानि सन्त्यत्र । पुष्करादित्वादिनिः ॥

अम्भोदः । पुं । जलदे ॥ मुस्तके ॥ अम्भो ददाति । दा० । कः ॥

अम्भोधरः । पुं । अम्बुधौ । मेघे ॥ मुस्तके ॥ धरति ॥ धृञ्धारणे । अच् । अ

म्भसांधरः ॥

अम्भोधिः । पुं । सिन्धौ । समुद्रे ॥ अम्भांसि धीयंतेऽत्र । धाञः कर्मण्यधिकरणेचेति किः ॥ जलाशये ॥

अम्भोधिवल्लभः । पुं । प्रवाले ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अम्भोनिधिः । पुं । अब्धौ । समुद्रे ॥ अंभांसि निधीयंतेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेति धाञः किः ॥ अम्भसां निधिर्वा ॥ हरौ ॥ अम्भांसि देवादयो निधीयन्ते ऽस्मिन्निति । देवमनुष्य पितृसुरादेवादयः ॥

अम्भोरुहम् । न । अम्बुजे ॥ अम्भसिरोहति । रुहप्रादुर्भावे । इगुपधेतिकः ॥

अम्मयम् । त्रि । अम्बुमये । आप्ये । जलविकारे फेनादौ ॥ अपांविकारः । एकाचोनित्यमितिमयट् । स्त्रियामम्मयी ॥

अम्रः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ न । आम्रफले ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अम्रातः । पुं । आम्रातके ॥

अम्रातकः । पुं । आम्रातके । अम्बाडा इतिख्याते ॥ अम्लमतति । अतसातत्यगमने । कृञादिभ्योवुन् । रलयोरैक्यम् ॥

अम्लः । पुं । रसान्तरे । खट्टा इतिभाषा ॥ तोयाग्निगुणबाहुल्यादम्लइतिस्मृतः ॥ अस्यगुणायथा । अम्लोष्णोन्तर्वह्निःशीतोरुच्यःपित्तकफास्रदः । विवन्धानाहहृच्छिम्रो दन्ताक्षिभ्रूनिकोचनइति ॥ अम्लवेतसे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥ न । तक्रे ॥ अम्यतेशब्द्यते भोक्तृभिः । अमगत्यादिषु । मूशक्यम्बिभ्यः क्लइतिबाहुलकादमेःक्लः ॥ त्रि । अम्लरसवति ॥ अर्शआद्यच् ॥

अम्लकः । पुं । लकुचवृक्षे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अम्लकाण्डम् । न । लवणतृणे ॥

अम्लकेशरः । पुं । मातुलुङ्गे ॥ अम्लाः केशराः अस्य ॥

अम्लचूडः । पुं । अम्लद्रव्यविशेषे । शाकाम्ले । चिञ्चासारे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अम्लजम्बीरः । पुं । अम्लनिम्बूके ॥

अम्लद्रवः । पुं । वीजपूरादिरसे ॥

अम्लनायकः । पुं । अम्लवेतसे ॥

अम्लनिशा । स्त्री । शट्याम् ॥

अम्लपञ्चफलम् । न । अम्लरसयुक्तपञ्चप्रकारफले ॥ तद्यथा । कोलम् १ । दाडिमम् २ । वृक्षाम्लम् ३ । चुक्रिका ४ । अम्लवेतसमिति ५ । मतान्तरेतु । जम्बीरम् १ नारङ्गम् २ अम्लवेतसम् ३ तिन्तिडीकम् ४ वीजपूरमिति ५ राजनिर्घण्टः

अम्लपत्रः । पुं । अश्मन्तकवृक्षे ॥

अम्लपत्री । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् ॥ पलाशीलतायाम् ॥

अम्लपनसः । पुं । लिकुचे ॥ अम्लश्चासौ पनसश्च ॥

अम्लपूरम् । न । वृक्षाम्ले ॥

अम्लफलम् । न । अम्लो इ° म° वृक्षाम्ले ॥ पुं । आम्रवृक्षे ॥

अम्लभेदनः । पुं । अम्लवेतसे ॥

अम्लरुहा । स्त्री । मालवदेशजनागवल्लीप्रभेदे ॥

अम्ललोनिका । स्त्री । चाङ्गेर्य्याम् ॥

अम्लवती । स्त्री । क्षुद्राम्लिकायाम् । चाङ्गेर्य्याम् ॥

अम्लवर्गः । पुं । आम्रादिगणे ॥ यथा । आम्रआम्रातकोधात्री लकुचंचकपित्थकम् ।नारङ्गंद्विविधाजम्बूः करमर्दं पियारकम् ॥ दाडिमंपार्वतीद्राक्षाद्विधावदरतूदकम् । वीजपूरंचजम्बीरंनिम्बुम्लीकाम्लवेतसम् ॥ वृक्षाम्लंहरिमन्यंचचाङ्गेरीत्यम्लवर्गकः ॥ निम्बूकंदाडिमंधात्रीफलमम्लं प्रकाङ्क्षते । प्रदद्यादम्लसात्म्यायकाञ्जिकंवापुरातनमिति ॥ ज्वराधिकारस्थोयंश्लोकः ॥

अम्लवल्ली । स्त्री । त्रिपर्णिकानामकन्दविशेषे ॥

अम्लवाटिका । स्त्री । नागवल्लीभेदे ॥

अम्लवातकः । पुं । आम्रातके ॥

अम्लवास्तूकम् । न । चुक्रे । चूका इति प्रसिद्धशाके ॥

अम्लवीजम् । न । वृक्षाम्ले ॥

अम्लवृक्षम् । न । वृक्षाम्ले । इम्लीति प्रसिद्धवृक्षे ॥

अम्लवेतसः । पुं । स्वनामख्यातवृक्षे । सहस्रवेधिनि । चुक्रे ॥ गुणा यथा । अम्लवेतसमत्यम्लं भेदनंलघुदीपनम् ।हृद्रोगशूलगुल्मघ्नम्पित्तलोहितदूषणम् ॥ रूक्षंकिमूत्रदोषघ्नंप्लीहोदावर्त्तनाशनम् । हिक्कानाहारुचिश्वासकासाजीर्णवमिप्रणुत् ॥ कफवातामयध्वंसिच्छागमांसद्रवत्वकृत् । चणकाम्लगुणं चैयंलोहसूचीद्रवत्वकृदिति ॥ अम्लश्चासौवेतसश्चनम्रत्वात् ॥

अम्लशाकः । पुं । अम्लचूडे ॥ न । चुक्रे ॥ वृक्षाम्ले ॥

अम्लसारः । पुं । अम्लवेतसे ॥ निम्बूके ॥ हिन्ताले ॥ न । काञ्जिके ॥

अम्लहरिद्रा । स्त्री । शट्याम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

अम्ला । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥

अम्लाङ्कुशः । पुं । अम्लवेतसे ॥

अम्लातकः । पुं । अम्लादने ॥

अम्लादनः। पुं। कुरण्टके। अम्लाने॥ पीयावांसा इतिप्रसिद्धे। वाणपुष्प इतिगौडेषु विख्याते॥ गुणा यथा। अम्लादनः कषायोष्णः स्निग्धः स्वादुस्तिक्तकइति॥

अम्लानः। पुं। महासहायाम्। कठसरय्याइतिख्याते॥ त्रि। निर्मले॥ न म्लायतिस्म। म्लै०। गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः। संयोगादेरातोधातोर्यण्वत इतिनिष्ठानत्वम्॥

अम्लानिनी। स्त्री। पद्मिन्याम्। पद्मसमूहे॥

अम्लिका। स्त्री। चिञ्चायाम्॥ अस्या गुणास्तु॥ अम्लिकामा गुरुर्वातहरी पित्तकफास्रकृत्। पक्वातु दीपनी रूक्षासरोष्णाकफवातनुत्॥ अम्लिकायाः फलंपक्वं मर्द्दितं वारिणादृढम्। शर्करामरिचोन्मिश्रंलवङ्गेन्दुसुवासितम्॥ अम्लिकाफलसम्भूतंपानकंवातनाशनम्। पित्तश्लेष्मकरंकिंचित्सुरुच्यंवह्निवोधकमिति॥अम्लोद्गारे। चाङ्गेरिकायाम्॥ पलाशीलतायाम्॥ श्वेताम्लिकायाम्॥ अम्लोरसोऽस्यास्ति। अतइनिठनाविति ठन्॥

अम्लिकावटकः। पुं। भोरीवराइति लोके॥ विधिर्यथा। अम्लिकांस्वेदयित्वातुजलेनसहमर्द्दयेत्। तन्नीरे कृतसंस्कारे वटकान्मज्जयेज्जनः॥ अम्लिकावटकास्ते तु रुच्यावह्निप्रदीपनाः। वटकस्यगुणैः पूर्वैरेतेपिचसमन्विताः इतिभावप्रकाशः॥

अम्ली। स्त्री। चाङ्गेर्याम्।

अम्लीका। स्त्री। तिन्तिड्याम्॥

अम्लोटकः। पुं। अम्लकुचाइ इति गौडदेशभाषाप्रसिद्धे अश्मन्तकवृक्षे॥ इतिरत्नमाला॥

अयः। पुं। शुभावहविधौ। प्राक्तनशुभकर्मणि। कल्याणप्रापकेदैवे॥ एत्यनेनसुखम्। इण्गतौ। पुंसि संज्ञायामितिघः॥ पाशकस्यगमने॥ कस्मिंश्चिद्भागे॥ द्यूतकृतां प्रदक्षिणगमने॥ अयतेः कर्त्तरि पचाद्यच्॥

अयः पानम्। न। नरकविशेषे॥

अयः प्रतिमा। स्त्री। सूर्म्याम्॥ अयसः प्रतिमा॥

अयः शूलम्। न। तीक्ष्णउपाये॥

अयक्षः। पुं। दैवादियक्षभिन्ने॥ त्रि। यक्षरहिते॥

अयक्षियः। त्रि। यज्ञानर्हे॥ पुं। माषे॥

अयतः। त्रि। चेष्टाशून्ये॥

अयथा। ा। उचितस्यान्यथात्वे। मिथ्यार्थे॥

अयथार्थानुभवः। पुं। तदभाववतित

त्प्रकारकानुभवे ॥ सचसंशयविपर्ययतर्कभेदात्त्रिविधः ॥ अयथार्थश्चासावनुभवश्च ॥ नयथार्थोनुभवोवा ॥

अयथार्थास्मृतिः । स्त्री । अप्रमाजन्यायांस्मृतौ ॥ अयथार्था चासौस्मृतिश्च ॥

अयनम् । न । पथि ॥ अयन्ते ईयन्तेवाऽनेन । करणेति ल्युट् युजवा ॥ भानोरुदग्दक्षिणतोगतौ ॥ यथा । मृगकर्कटसङ्क्रान्तो । द्वे उदग्दक्षिणायनेइति॥ अपिच । द्युमणिसङ्क्रमतो मृगकर्किणोरयनके भवतइति ॥ अयतेऽर्कोऽनेन । अयगतौ । ल्युट् ॥ ऋतुत्रये ॥ यथा । सौरर्तुत्रितयं प्रदिष्टमयनमिति ॥ अयते यात्यनेन ऋतुत्रयेणसूर्योदक्षिणामुत्तरांवेति ॥ समरसमारंभकाले योधानां यथा प्रधानं युद्धभूमौपूर्वा परादिदिग्विभागेनावस्थिति स्थानानि यानि नियम्यन्ते तेषु।मोरचाइतीतरभाषा प्रसिद्धेषु ॥ व्यूहप्रवेशमार्गे ॥ गतौ ॥ आश्रये ॥ स्थाने ॥ गेहे ॥ शास्त्रे ॥ यथा । ज्योतिषामयनंनेत्रमिति ॥

अयनांशः । पुं । सूर्यगतिविशेषस्य भागे ॥ यथाहकालिदासः । शाकः शराम्भोधियुगोनितोहृतोमानंखतर्कैरयनांशकाः स्मृताइति ॥

अयन्त्रितः । त्रि । अनर्गले ॥ नयन्त्रितः ॥

अयवान् । त्रि । भाग्यवति ॥ मतुप् ॥

अयशः । न । अधर्मनिमित्तायाः लोकनिन्दायाः प्रसिद्धौ । अकीर्त्तौ ॥ नयशः ॥

अयः । न । लोहे ॥ एति अयतिवा । इण्गतौ । असुन् ॥

अयस्कान्तः । पुं । चुम्बकाश्मनि ॥ अयः कान्तोऽस्य ॥ कान्तीसार इतिख्याते-कान्तलोहे ॥ सचतुर्विधः । भ्रामकचुम्बकरोमकस्वेदकभेदात् ॥ एते रसायने उत्तरोत्तरंगुणिनः । क्रमेण दार्ढ्याङ्गकान्तिकार्श्यनीरोगदायिनइतिराजनिर्घण्टः ॥

अयस्कारः । पुं । लौहकारे ॥ अयः करोति । डुकृञ् करणे । कर्मण्यण् ॥

अयाचितम् । न । अमृतवृत्तौ ॥ यथा । ऋतमुञ्छशिलंप्रोक्तममृतस्यादयाचित मितिमनुः ॥ त्रि । याचनांविनालब्धेवस्तुनि । अनर्थिते ॥ पुं ॥ मुनिभेदे । उपवर्षे ॥ वृतविशेषे ॥ न याचितम् ॥

अयाज्यः । त्रि । व्रात्ये ॥ नयाज्यः ॥

अयानम् । न । स्वभावे ॥ इतिद्वाराविली ॥ अगमने ॥

अयानयम् । न । द्यूतिनांस्थलविशेषे॥ तेषांगतिविशेषे ॥ अयसह्वितऽनतं-

नयः ॥

अयानयीनः । पुं । शारे । अक्षोपकरणे ॥ अयानयंस्थलविशेषंनेतव्यः । अनुपदसर्वान्नायानयमित्त्यादिनाख्यः ॥ अत्रेयंद्यूतशास्त्रस्यमर्यादा । चतस्रोवीथयः प्रत्येकंद्वादशकोष्ठोपेताः । शारास्तुत्रिंशत् । तेच एकैकेनकितवेनपंचदशस्ववामपार्श्वस्थ प्रथमकोष्ठपर्यंतंप्रदक्षिण प्रसव्यगतिभ्यांनेयाः । सर्वेप्यायानयीनाः । ससहायस्यशारस्यपरैर्नाक्रम्यते पदम् । असहायस्तु शारेण परकीयेणबाध्यते इत्त्यादि तच्छास्त्राद्बोध्यम् ॥

अयाः । पुं । वह्नौ ॥ एति । इण्° । असिः ॥

अयि । ा । प्रश्ने ॥ अनुनये ॥ सम्बोधने ॥ अनुरागे ॥ ईयते अय्यतेवा । इः इन्वा ॥

अयुक्छदः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे ॥

अयुक्तः । त्रि । अजितचित्ते । सर्वदाविषयापहृतचित्तत्वेन कर्त्तव्येष्वनवहिते ॥ अनुचिते ॥ अमिश्रिते ॥ नयुक्तः ॥

अयुक्तम् । ा । अनर्हे ॥

अयुग्मः । पुं । विषमे ॥

अयुग्मच्छदः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे ॥ अयुग्माः छदायस्य ॥

अयुतः । त्रि । असंयुक्ते । अयुक्ते ॥ न । दशसहस्रे १०००० ॥ नयुतम् ॥

अयुतसिद्धौ । पुं । ययोर्द्वयोर्मध्ये एकमपराश्रितमेवतिष्ठते तावयुतसिद्धौ ॥ यथा । अवयवावयविनौ गुणगुणिनौ क्रियाक्रियावन्तौ जातिव्यक्ती विशेषनित्त्यद्रव्येचेति ॥

अये । ा । क्रोधे ॥ विषादे ॥ सम्भ्रमे ॥ स्मरणे ॥ सम्बुद्धौ ॥

अयेयः । त्रि । अयातव्ये । य ान विनैव साध्ये ॥ यातुंयोग्यः । या° । अत्रोयत् । ईयति । गुणः । नयेयः ॥

अयोगः । पुं । विधुरे ॥ कूटे ॥ विश्लेषे ॥ कठिनोद्यमे ॥ वमनविरेचनादीनां प्रतिलोमप्रवृत्तौ अल्पप्रवृत्तौच । तदुक्तं वैद्यके । योगःसम्यक्प्रवृत्तिःस्या दतियोगोतिवर्त्तनम् । अयोगः प्रातिलोम्ये ननचाल्पंवाप्रवर्त्तनमिति ॥ नयोगः ॥

अयोगवः । पुं । आयोगवे । शूद्राद्वैश्यकन्यायामुत्पन्ने ॥ इतिजटाधरः ॥

अयोगुडः । पुं । लोहगुलिकायाम् । गोली इतिभाषा प्रसिद्धायाम् ॥

अयोग्रम् । न । मुसले ॥ अयोऽग्रेऽस्य ॥

अयोग्रकम् । न । मुसले ॥

अयोघनः । पुं । लोहपुञ्जे । हथौडा इत्त्यादि भाषाप्रसिद्धे लोहमुद्गरे । अ

योहन्यतेऽनेन । हन० । करणेऽयो विट्रुष्वित्यप् घनादेशश्च ॥
अयोध्या । स्त्री । सरयूतीरेद्वादशयोजनायतायां साकेतपुर्य्याम् । उत्तरकोशलायाम् ॥ त्रि । युद्वानर्हे ॥
अयोनिजः । पुं । हरैा ॥ योनैायोनिपद्लचितायां जनन्यांनजायते । जनीप्रादुर्भावे । सप्तम्यांजनेर्डः ॥ स्त्री । सीतायाम् । जानक्याम् ॥
अयोमलम् । न । मण्डूरे । लैाहकिट्टे ॥
अयोमुखः । पुं । असुरविशेषे ॥
अरम् । न । शीघ्रे ॥ चक्राङ्गे । चक्रस्य नाभिनेम्योन्तरालस्थकाष्ठे ॥ ऋच्छतिदूयर्त्तिवा । ऋच्छगत्यादैा । ऋ गतैावा । पचाद्यच् ॥ शीघ्रार्थेक्रिया विशेषणत्वादसत्वे वर्त्तमानोयंक्लीवः द्रव्यगामीतु त्रिलिङ्गः ॥ ब्रह्मलोकस्थेसमुद्रोपमे सरसि ॥ जिनानां कालचक्रस्य द्वादशांशे ॥ सतु अवसर्पिण्याः षष्ठोभागः ॥ जिनानामष्टादशतीर्थकरे ॥ त्रि । शीघ्रगे ॥
अरकः । पुं । शैवले ॥ पर्पटे ॥
अरग्वधः । पुं । राजवृक्षे ॥ इत्यमरटीकायांभरतः ॥
अरघट्टः । पुं । महाकूपे ॥
अरघट्टकः । पुं । घटीयन्त्रे । पादावर्त्ते । महाकूपे ॥

अरजम् । त्रि । निर्मले ॥ नविद्यतेरजोरेणुर्यस्मिन् ॥ रजोगुणरहिते ॥
अरजाः । स्त्री । नग्निकायाम् । अनागतार्त्तवायाम् । कुमार्य्याम् । त्रि । रजोगुणरहिते ॥
अरणम् । न । शरणे ॥
अरणिः । पुं । वह्निमन्थे । गणिकारिकावृक्षे ॥ सूर्ये ॥ इतिकाशीखण्डम् ॥ पुं । स्त्री । निर्मन्थ्यदारुणि ॥ ऋच्छति । ऋगति प्रापणयोः । अर्त्तिसृधृधमीत्यनिः ॥
अरणिकः । पुं । श्रोपर्णे । अग्निमन्थे ॥
अरणी । स्त्री । अरण्याम् ॥
अरणीकेतुः । पुं । अग्निमन्थवृक्षे ॥
अरणीसुतः । पुं । अग्नैा ॥
अरण्यम् । न । वने ॥ स्त्रीजनासङ्कीर्णाश्रमे ॥ दण्डकारण्यादिनवसु ॥ यथा । दण्डकंसैन्धवारण्यंजम्बूमार्गञ्चपुष्करम् । उत्पलावर्त्तकारण्यं नैमिषंकुरुजाङ्गलम् । हिमवानर्बुदश्चैववनवारण्यंविमुक्तिदमितिवराहपुराणम् ॥ अर्य्यते मृगैः । ऋगतैा । अर्त्तेर्निच्चेत्यन्यः ॥ पुं । कट्फलवृक्षे इतिशब्दचन्द्रिका ॥
अरण्यकदली । स्त्री । गिरिकदल्याम् ॥
अरण्यकार्पासी । स्त्री । वनकार्पास्याम् । भारद्वाज्याम् ॥ इयंहिमारूता

वणाशस्त्वचतनाशिनीति राजनिर्घण्टः ॥

अरण्यकुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थायाम् । वनकुलथी इतिभाषा ॥

अरण्यकुसुम्भः । पुं । वनकुसुम्भे । अग्निसम्भवे । कौसुम्भे॥ पाकेकटुःश्लेष्मनाशी जठराग्निविवृद्धिकृदित्यस्यगुणाः ॥

अरण्यघोली । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । वनघोल्याम् ॥

अरण्यचटकः । पुं । धूसरे । वनचटके॥

अरण्यजार्द्रका । स्त्री । वनार्द्रकायाम् । ऐन्द्रे । वन अद्रक इतिभाषा ॥

अरण्यजीरः । पुं । वनजीरे ॥

अरण्यधान्यम् । न । नीवारे ॥

अरण्यमक्षिका । स्त्री । दंशे ॥ अरण्यस्यमक्षिका ॥

अरण्यमुद्गः । पुं । मकुष्ठे ॥

अरण्यवायसः । पुं । द्रोणकाके ॥

अरण्यवासिनी । स्त्री । अत्यम्लपर्णीलतायाम् ॥

अरण्यवास्तूकः । पुं । कुणञ्जरे ॥

अरण्यशालिः । पुं । नीवारे । वनधान्ये॥

अरण्यशूरणः । पुं । वनशूरणे ॥

अरण्यश्वा । पुं । वृके ॥

अरण्यषष्ठी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लषष्ठ्याम् । यथा । ज्येष्ठेमासिसिते पक्षेषष्ठी चारण्यसंज्ञिता । व्यजनैक्करास्त्र्यामटन्तिविपिनेस्त्रियः ॥ तांविन्ध्यवासिनींस्कन्दषष्ठीमाराधयन्तिच । कन्दमूलफलाहाराखभन्तेसन्ततिंशुभाम् ॥ कन्दंशूरणादि । तदितरन्मूलम् । इतिराजमार्त्तण्डः ॥

अरण्यानी । स्त्री । महावने ॥ महदरण्यमित्यस्मिन्नर्थे इन्द्रवरुणेतिसूत्रस्थेन हिमारण्ययोर्महत्त्वइतिवार्त्तिकेना -ऽरण्यशब्दस्यानुगागमस्ततोङीष् ॥

अरण्यायनम् । न । अरण्यवासे ॥

अरतत्रपः । पुं । शुनि । वक्रपुच्छे ॥

अरतिः । पुं । क्रुधि ॥ स्त्री । अनवस्थित चित्तत्वे ॥ क्रोधाभावे ॥ रतिविरहे ॥ उद्वेगे । इष्टवियोगान्मनस्याकुलीभावे॥ यथा । स्वाभीष्टवस्त्वलाभेन चेतसोयाऽनवस्थितिः । अरतिःसेति ॥ त्रि । रतिहीने ॥ ऋच्छति । ऋ० । वह्विवस्यर्त्तिभ्यश्चिदित्यतिः । अर्त्तेश्चेत्यतिर्वा ॥

अरत्निः । पुं । सप्रकोष्ठततांगुलिकरे । विस्तृतकनिष्ठबद्धमुष्टिहस्तपरिमाणे ॥ कफोणौ ॥ रत्निभिन्नः । नञ्समासः ॥ यद्वा । ऋतन्यञ्जीत्यर्त्तेः कत्निच् ॥ बद्धमुष्टिकरोऽरत्निः सोरत्निः प्रसृतांगुलिः । सहस्तइत्यर्थः ॥

अरन्धनम् । न । वसौडा इतिप्रसिद्धे पाकाभावे ॥ यथा । कर्कान्नमद्यात

सिंहाद्रे सिंहाद्रं सिंहकन्ययोरि- त्याचारमार्त्तण्डः॥

अरन्ध्रः। त्रि। निविडे॥

अरपाः। त्रि। अपापे॥ नविद्यते रपः पापंयस्य॥

अरम्। । अलमर्थे॥ अलमित्यव्ययस्य वालमूलेत्यादिना पचेरेफः॥ अ- ल्पे॥

अररम्। त्रि। छदे॥ कपाटे॥ ऋयर्त्ति। अर्त्तिकमीत्यरच्॥ अपिधाने॥

अररिः। पुं। न। कपाटे॥ ऋच्छति। विच्। अर मृच्छ ति। सर्वधातुभ्यइ तीनिः॥

अररी। स्त्री। कपाट्याम्॥ ऋयर्त्ति। ऋगतौ। अर्त्तिकमीत्यरन्। गौ रादिङीष्॥

अररुः। पुं। अलङ्कारे॥ शत्रौ॥ ऋच्छ ति अर्यतेवा। ऋगतिप्रापणयोः। अर्त्तेररुः॥

अररे। । आशुसंवृद्धौ। त्वरान्वितस म्बोधने॥ इतिशब्दरत्नावली॥

अरलुः। पुं। श्योनाकवृक्षे॥ ऋयर्त्ति। ऋगतौ। अर्त्तेररुः। कपिलकादिः॥

अरविन्दम्। न। पद्मे॥ अराकाराणि दलानितत्सादृश्यादराः तान्विन्दति लभतइत्यर्थे गवादिषुविन्देः संज्ञाया मिति कर्मण्युपपदे शः। शेमु

चादीनामितिनुम्॥ अरं शीघ्रंलिप्सां विन्दतिवा॥ सारसपक्षिणि॥ नीलो त्पले॥ रक्तकमले॥ ताम्रे॥ इतिराज निर्घण्टः॥

अरविन्दिनी। स्त्री। नलिन्याम्॥ पद्म खण्डे॥ तडागे॥ अरविन्दानि सन्त्य त्र। पुष्करादित्वादिनिः। ङीप्॥

अरसिकः। त्रि। अरसज्ञे। अविदग्धे॥ यथा। अरसिकेषु रसस्यनिवेदनं शिरसि मालिख मालिख मालिख त्युद्भटः॥

अराजकः। त्रि। राजशून्यदेशादौ॥ यथा। चौरप्रायं जनपदं हीनसत्त्व मराजकमितिश्रीभागवतम्॥ अरा जकेहिलोकेस्मिन् सर्वतोविद्रुतेभ यात्। रक्षार्थमस्यसर्वस्यराजानम सृजत् प्रभुरितिमनुः॥

अरातिः। पुं। अरौ॥ नरातिसुखम्। रादाने। क्तिच् तिर्वा॥

अरालः। पुं। सर्ज्जरसे॥ समददन्तिनि॥ त्रि। कुटिले॥ ऋच्छति। ऋगतौ। विचि अर्। अरमालाति। मूलवि भुजादित्वात्कः॥ अराः आला तिवा॥ नरातिदुःखम्। वाहुलका त्लगवा॥

अराला। स्त्री। वेश्यायाम्॥

अरिः। पुं। शत्रौ। स्वकृतापकारमन-

पेक्ष्य स्वभावात् क्रौर्य्यगुणापकर्त्तरि ॥ अरेर्गुणा यथा । मान्यं कुलीनं शूरञ्च दक्षं दातारमेव च । कृतज्ञं धृतिमन्तं च कष्टमाहुररिं बुधा इति ॥ षष्ठग्रहे ॥ षट्सु ॥ रथाङ्गे । चक्रे ॥ खदिरप्रभेदे । खदिरपत्रिकायाम् ॥ इयर्त्ति विरोधम् । ऋगतौ । अच इः ॥

अरित्रम् । न । कर्णे । केनिपातके ॥ ऋच्छत्यनेन । ऋगतौ । अर्त्तिलूधूइतित्रः ।

अरिन्दमः । पुं । पराभिभावके ॥ अरिं दाम्यतीति विग्रहे संज्ञायां भृतृवृजि धारिसहितपिदम इत्यनेनदाम्यतेः खचि पूर्वपदस्याजन्तत्वणोमुमागमः ॥ अरीन् कामादीन् दमयतीति वा ॥

अरिमर्द्दः । पुं । कासमर्द्दे ॥

अरिमेदः । पुं । इरिमेदे । विट्खदिरे ॥ अरिरिवमेदः स्नेहोऽस्य । अयं कषायउष्णस्तिक्तो भूतविनाशनः शोथातिसारकासविषवैसर्पनाशी चेतिराजनिर्घण्टे नरसिंहकोक्तः ॥

अरिला । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे ।यथा । छन्दसि षोडशकलेविलासिनि प्रतिपदमन्त्ययमकविलासिनि । अरिलानामपयोधरधारिणि शेषेनियत लघुद्वयधारिणि ॥ यथा । किंकीना

शपाशधरगर्जसि मामुपगम्य हासभरमर्जसि । हरिचरणंशरणं नहिप श्यसि यन्नामस्मरणादपिनश्यसीति ॥

अरिषः । पुं । अपानमांसजेरोगे । धाराप्रवर्षे ॥

अरिषड्षृकम् । न । विवाहाद्युपयोगिनि गणनाविशेषे ॥ यथा । मकरःकरिकुलरिपुणा कन्या मेषेण सह भषस्तुलया । कर्किघटौ वृषधनुषी वृश्चिकमिथुनौ षडषृविधाविति ॥

अरिषड्वर्गः । पुं । कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्येषु ॥ षण्णां वर्गः षड्वर्गः । अरीणामन्तःशत्रूणां षड्वर्गः ॥ यथा । दद्यान्नावसरं किंचित् कामादीनामनागपि । आसुप्तेरामृतेःकालं नयेद्वेदान्तचिन्तयेत्युपदेशः ॥

अरिष्टः । पुं । लशुने । निम्बे । लङ्कानिकटवर्त्तिनि पर्वतविशेषे ॥ काके । नरिष्टमस्य ॥ कङ्के ॥ फेनिलद्रौ । रीठाइतिख्याते । अस्यगुणास्तु । अरिष्टकस्त्रिदोषघ्नोग्रहजिद्गर्भपातन इति । वृषभासुरे ॥ न । अशुभे । तक्रे । सूतिकागारे ॥ उत्पाते ॥ आसवे । यथा । पक्वौषधाम्बुसिद्धं यन् मद्यं तत्स्यादरिष्टकम् ॥ अरिष्टं मद्यभित्तिलोके । यथा । द्राक्षारिष्टम् दशमूलारिष्टम् । बब्बूलारिष्टमिति । अ

रिष्टं लघुपाकेन सर्वतस्वगुणाधिकम्। अरिष्टस्यगुणा ज्ञेयावीजद्रव्यगुणैःसमाः॥ मद्येपुंल्लिङ्गोपीतिसुश्रुतटीका॥ शुभे॥ नास्तिरिष्टमत्र नरिष्यतेऽस्मिन्हिंसैरितिवा। रिषहिंसायाम्। क्तः॥ नरिष्टमशुभमस्माद्वा। अनेकमिति समासः॥ मरणचिह्ने॥ यथा। रोगिणो मरणंयस्मा दवश्यंभाविलक्ष्यते। तल्लक्षणमरिष्टंस्याद्रिष्टमप्यभिधीयत इति॥ नरिष्टम्॥ त्रि। अविनाशिनि॥

अरिष्टकः। पुं। निम्बे॥ फेनिले। रीठा इतिख्याते॥

अरिष्टतातिः। त्रि। क्षेमङ्करे। शुभ-ङ्करे॥

अरिष्टदुष्टधीः। त्रि। विवशे। आसन्नमरणसूचितलक्षणेनदूषितबुद्धौ॥ अरिष्टेन दुष्टाधीरस्य॥

अरिष्टनेमिः। पुं। बुद्धगणान्तरे॥ मुनिविशेषे। जिनानां चतुर्विंशत्यन्तर्गतद्वाविंशतितीर्थङ्करे॥

अरिष्टसूदनः। पुं। विष्णौ॥ अरिष्टसूदके॥ अरिष्टसंज्ञक मसुरंसूदितवान्सूदयतिवा। सूद॰। नन्द्यादित्वाल्ल्युः॥

अरिष्टा। स्त्री। कटुकायाम्॥

अरिष्टिः। स्त्री। अरेषणे। सकलाधिव्याध्यभावे॥

अरिष्णुः। त्रि। नाशने॥ अरिरिवतिष्ठति। ष्ठा॰। कः॥

अरुचिः। पुं। अन्नानभिलाषरूपे रोगप्रभेदे। अरोचके॥ सच सत्यभिलाषेऽभ्यवहारासामर्थ्यरूपोवोध्यः॥ रुच्यभावे॥

अरुजः। पुं। आरग्वधे॥

अरुणः। पुं। अर्के॥ अर्कसारथौ॥ अव्यक्तरागे। कृष्णलोहिते। कृष्णमिश्रितरक्ते॥ सन्ध्यारागे॥ निःशब्दे॥ कपिले॥ दानवान्तरे॥ कुष्ठभेदे॥ पुन्नागपादपे॥ गुडे॥ न। कुङ्कुमे॥ सिन्दूरे॥ त्रि। गुणिनि॥ ऋच्छति। ऋगतौ। अर्त्तेश्चेत्युनन्॥ अरुणोवर्णोऽस्यास्ति। अर्शआद्यच्॥

अरुणकमलम्। न। रक्तोत्पले॥

अरुणलोचनः। पुं। पारावते॥

अरुणसारथिः। पुं। सूर्ये॥ अरुणःसूरसूतःसारथिर्यस्य॥

अरुणा। स्त्री। अतिविषायाम्॥ श्यामायाम्॥ मञ्जिष्ठायाम्॥ त्रिवृतायाम्॥ प्लक्षद्वीपस्थनद्यन्तरे॥ इन्द्रवारुण्याम्॥ गुञ्जायाम्॥ मुण्डितिकायाम्। कदम्बपुष्प्यायाम्॥ ऋच्छति। ऋगतौ। अर्त्तेश्चेत्युनन्। टाप्॥ अरुणोवर्णोऽस्त्यस्याः। अर्श आद्यच्। टाप्॥

अरुणात्मज: । पुं । जटायुनामविहगे ॥ अरुणस्यानूरोरात्मज: ॥

अरुणावरज: । पुं गरुडे ॥

अरुणोदकम् । न । सरोविशेषे ॥ मेरो: प्राच्यांदिशियो विष्कम्भशैलस्तस्य मूले सरोऽरुणोदकंनाम तच्चहेमाब्जमण्डितम् ॥

अरुणोदय: । पुं । ब्राह्ममुहूर्त्ते । सूर्योदयात् पूर्वंमुहूर्त्तद्वये ॥ यथा । रजनोशेषयामस्यशेषार्द्धमरुणोदय:इति ॥ अपिच । चतस्रोघटिका:प्रातररुणोदयउच्यते । यतीनांस्नानकालो यंगङ्गाम्भ: सदृश:स्मृत:इति ॥ सप्तपञ्चारुणोदयइतिदेवी भागवतम् । अत्रसप्तपञ्चाशत् घटिकोत्तरमरुणोदयइतितदर्थ: । अरुणस्योदयोयस्मिन्स: ॥

अरुणोदयसप्तमी । स्त्री । माकर्य्याम् । भविष्योक्तविवरणायांतप: शुक्लसप्तम्याम् ॥

अरुणोदा । स्त्री । मन्दरगिरिशिखरान्निपतन्त्यांसरिति ॥ अरुणोयआम्रफलरस: सएवउदकं यस्या: ॥

अरुणोपल: पुं । पद्मरागे । चुन्नीतिलोके ॥ अरुणोऽरुणवर्णश्चासावुपल: पाषाणस्स ॥

अरुन्तुद: । त्रि । मर्मस्पृशि । मर्मपीडके ॥ अरुंषि मर्माणितुदति । तुद व्यथने । विध्वरुषोस्तुद इतिखश् । अरुर्द्विषदितिमुमिकृतेसंयोगान्तस्येत्यरुष:सकारस्यलोप: ॥

अरुन्धती । स्त्री । वशिष्ठपत्न्याम् । अक्षमालायाम् । कर्दममुने: कन्यायाम् ॥

अरुन्धतीजानि: । पुं । वशिष्ठे ॥ अरुन्धती जायायस्यस: । जायायानिङ् ॥

अरुन्धतीनाथ: । पुं । वशिष्ठे ॥ अरुन्धत्यानाथ: स्वामी ॥

अरुष्क: । पुं । भल्लातके ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अरुष्कर: । पुं । भल्लातकवृक्षे ॥ न । भल्लातकफले ॥ त्रि । व्रणकृति ॥ अरुर्वणं करोति । दिवाविभेतिट: । नित्यंसमासेतूत्तरपदस्येतिष: ॥

अरुः । न । मर्मणि ॥ पुं । रक्तखदिरे । अर्के ॥ पुं । न । व्रणे । क्षते ॥ इयर्त्ति । ऋगतै । अर्त्तिपवपियजीत्युसि: ॥

अरूक्षा । स्त्री । भूधात्र्याम् । भूमिआंवला इतिख्यातायाम् ॥

अरूप: । त्रि । रूपशून्ये ॥ कुत्सितरूपे ॥

अरूष: । पुं । रवौ ॥ सर्पविशेषे ॥ ऋच्छति अर्य्यतेवा । ऋगतिप्रापणयो:

। क्रूरनिध्यामूषन् ॥

अरे । अ । नीचसम्बोधने ॥ यथा । अरे यमभटाः शठाःकपटविग्रहैर्षुड्डटानि वेदयतवोवचस्तवनचाधिकारोमयि । अहन्तु शिवसुन्दरीचरणचारुपङ्के रुहस्खलन्मधुसुधासवंसमपिबंनजा नीतरेइति ॥ रुषाह्वाने ॥ अपाकृ तौ ॥ असूयायाम् ॥

अरेरे । अ । नीचसम्बोधने ॥ रुषाह्वा ने । सक्रोधाह्वाने ॥

अरोकः । त्रि । निष्प्रभे ॥ छिद्रवर्जिते ॥ रोचनम् रोकः । रुचदीप्तौ । घञ् । नरोकोऽस्य ॥

अरोगः । त्रि । व्याधिरहिते ॥ पुं । दोषसाम्ये ॥ रोगाभावः । नरोगोऽस्वा ॥

अरोचकः । पुं । रोगविशेषे । अरुचि रोग इतिभाषा ॥

अर्कः । पुं । रक्तार्के । अर्कपर्णे ॥ अस्य गुणायथा । अर्कद्वयं सरंवातकुष्ठक ण्डूविषव्रणान् । निहन्तिप्लीहगुल्मा र्शः श्लेष्मोदरयकृत् क्रिमीन् ॥ अर्कद्वयं रक्तार्कःश्वेतार्कश्च ॥ शुक्लार्ककुसुमंवृष्यंलघुदीपनपाचनम् ॥ अरोचकप्रसेकार्शकासश्वासनिवारणम् ॥ रक्तार्कपुष्पंमधुरंसतिक्तं कुष्ठक्रिमिघ्नंकफनाशनञ्च ॥ अर्शोविषंहन्तिचरक्तपि त्तंसङ्ग्राहिगुल्मे श्वयथौ हितंतत् ॥ क्षीरमर्कस्यतिक्तोष्णंस्निग्धंसलवणं लघु । कुष्ठगुल्मोदरहरं श्रेष्ठमेतद्वि रेचनमिति भावप्रकाशः ॥ स्फटिके ॥ रवौ ॥ लवणयारविवारे ॥ ताम्रे ॥ दिवस्पतौ । विडौजसि ॥ श्रीहरौ ॥ ब्रह्मादिभिः पूज्यतमैरर्चनीयत्वात् ॥ द्वादशांके ॥ हस्तर्क्षे ॥ सर्वदर्शिनि ॥ अर्च्यते । अर्चपूजायाम् कर्मणिघञ् । चजोरितिकुत्वम् ॥ यद्वा । कृदाधारार्चिकलिभ्यःक इतिकः ॥ अर्च्यतेवा । अर्कस्तवने । घञ् ॥ अरकइतिप्रसिद्धे क्वाथविशेषे ॥ यथा । द्रव्यकल्वःपञ्चधास्यात्कल्कंचूर्णं रसस्तथा । तैलमर्कःक्रमा ज्ज्ञेयंयथोत्तरगुणंप्रिये इतिरावणः ॥

अर्ककान्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् ॥

अर्कचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥

अर्कजः । पुं । यमे ॥ शनैश्चरे ॥

अर्कजौ । पुं । अश्विनीसून्वोः ॥ नित्यद्वि वचनान्तोयम् ॥

अर्कतनयः । पुं । कर्णे । राधेये ॥ वैवस्वतमनौ ॥ सावर्णिमनौ ॥ शनौ ॥ यमे ॥

अर्कतनया । स्त्री । यमुनायाम् ॥ तपत्याम् ॥

अर्कनन्दनः । पुं । अर्कतनये ॥ सुग्रीवे ॥

अर्कस्य नन्दनः ॥

अर्कनामा । पुं । रक्तार्के ॥

अर्कपत्रः । पुं । आदित्यपत्रवृक्षे ॥

अर्कपत्रा । स्त्री । सुनन्दायाम् । अर्कमूलायाम् ॥

अर्कपर्णः । पुं । अर्काह्वे । मन्दारे ॥ अर्काभानि तीक्ष्णानि पर्णान्यस्य ॥

अर्कपादपः । पुं । निम्बे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

अर्कपुष्पिका । स्त्री । सूर्यवल्ल्याम् ॥

अर्कपुष्पी । स्त्री । कुटुम्बिनीवृक्षे ॥ अर्कपुष्पीकृमिश्लेष्ममेहपित्तविकारजिदितिभावप्रकाशः ॥

अर्कप्रिया । स्त्री । जवायाम् ॥

अर्कबन्धुः । पुं । गौतमे । बुद्धे ॥ सचइक्ष्वाकुकुलोद्भवशाक्यवंशीयोबोद्धव्यः ॥ अर्कस्यबन्धुः सूर्यवंशजत्वात् ॥ अम्बुजे ॥ अर्कोबन्धुर्यस्यसः ॥

अर्कबान्धवः । पुं । अम्बुजे ॥ अर्कोबांधवोयस्यसः ॥ बुद्धे ॥ बुद्धभिदि ॥ अर्कस्यबान्धवः ॥

अर्कभम् । न । सूर्याक्रान्तनक्षत्रे ॥

अर्कभक्ता । स्त्री । आदित्यभक्तायाम् । हुल्हुल् इति प्रसिद्धे शाके ॥

अर्कमूला । स्त्री । अर्कपत्रायाम् । इशेरमूलेतिगौडेषुप्रसिद्धायाम् ॥

अर्करेतोजः । पुं । सूर्यात्मजविशेषे । रेवन्ते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अर्कवल्लभः । पुं । बन्धूकवृक्षे ॥

अर्कवेधम् । न । तालीशपत्रे ॥

अर्कव्रतम् । न । राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथा । अष्टौमासान् यथादित्यस्तोयंहरतिरश्मिभिः । तथाहरेत्करंराष्ट्रान्नित्यमर्कव्रतंहितदितिमनुः ॥ आरोग्यसप्तम्यादिसूर्यव्रते ॥

अर्कसूनुः । पुं । शनौ ॥ यमे ॥ सुग्रीवे ॥ कर्णे ॥ अर्कस्यसूनुः ॥ द्विवचनान्तः आश्विनेययोः ॥

अर्कसोदरः । पुं । ऐरावते ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अर्कहिता । स्त्री । अर्कभक्तायाम् ॥

अर्काश्मा । पुं । अरुणोपले ॥ अर्कस्य अश्मा ॥ सूर्यकान्तमणौ ॥

अर्काह्वः । पुं । रक्तार्के । अर्कपर्णे ॥ अर्कआह्वायस्य ॥

अर्की । पुं । अर्कवति । शस्त्ररूपमन्त्रवति होतरि ॥

अर्कोपलः । पुं । सूर्यकान्तमणौ ॥

अर्गलम् । न । कपाटद्वयमध्यस्थदण्डे ॥ दुर्गापाठादौपाठ्यदेवीस्तोत्रविशेषे ॥ यथा । मार्कण्डेयउवाच । ब्रह्मन्केनप्रकारेणदुर्गामाहात्म्यमुत्तमम् । शीघ्रंसिद्ध्यतितत् सर्वंकथयस्वमहाप्रभो ॥ ब्रह्मोवाच । अर्गलंकीलक-

स्वादौपठित्वाकवचं पठेत् । जपेत् सप्तशतींपश्चात् क्रमएषशिवोदित-इति ॥ त्रि । कल्लोले ॥ अर्घ्यते । अर्ज अर्जने । घषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादिः ॥

अर्गला । स्त्री । आगल इतिभाषाप्रसिद्धे कपाटवन्धककाष्ठविशेषे । कपाटान्तरविष्कम्भदण्डे ॥ त्रि । कल्लोले ॥ टाप् ॥

अर्गलिका । स्त्री । अर्गले । आगलीइतिभाषाप्रसिद्धायाङ्क्षुद्रार्गलायाम् ॥

अर्गली । स्त्री । कपाटरोधनार्थंतन्मध्यस्थे क्षुद्रदण्डे ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

अर्ग्वधः । पुं । राजवृक्षे ॥

अर्घः । पुं । मूल्ये । पूजाविधौ ॥ पूजोपचारभेदे ॥ अर्घ्यतेऽनेन । अर्हपूजायाम् । हलश्चेति घञ् । न्यङ्क्वादिः । अर्घिर्धात्वन्तरंवा ॥ अयंशब्दः सामगानां सर्वत्राभिलापेसयकारोनपुंसकलिङ्गेनैवप्रयोज्यः । अन्यवेदिनां निर्यकारः पुल्लिंगेन प्रयोज्यः । इति श्राद्धतत्वेरघुनन्दनः ॥

अर्घीशः । पुं । ईश्वरे । शिवे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अर्घ्यम् । न । जरत्कारुमुलेस्तपोवनतरुद्भूतमधुनि ॥ उपचारभेदे । अस्तके दीयमाने अर्घजले ॥ अर्घायेदम् । पादार्घाभ्याञ्चेतियत् ॥ त्रि । पूजार्हे । अर्घस्ययोग्ये ॥ अर्घमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥ पुं । मूल्ये ॥ पूजाविधौ ॥

अर्च्चकः । त्रि । पूजके ॥ यथा । अर्चकस्यतपोयोगादर्चनस्यातिशायनात् आभिरूप्याच्चविम्वानांदेवः सान्निध्यमृच्छतीतितिथ्यादितत्त्वम् ॥ अर्चति । अर्च० । ण्वुल् ॥

अर्च्चनम् । न । पूजायाम् ॥ यथा । धनधान्यकरंनित्यंगुरुदेवद्विजार्चनमिति ॥ अर्चपूजायामस्माच्चौरादिकास्यासश्रन्योयुच् ॥ त्रि । पूजाद्रव्ये ॥

अर्चना । स्त्री । पूजायाम् ॥ टाप् ॥

अर्च्चा । स्त्री । प्रतिमायाम् ॥ यथाहश्रीकृष्णोव्यासादीन् प्रति । किंस्वल्पतपसांनृणामर्चायांदेवचक्षुषाम् । दर्शनस्पर्शनप्रश्नप्रह्वपादार्चनादिकमिति दशमस्कन्धे ८४ अध्यायः ॥ पूजायाम् ॥ अर्चनम् अर्च्यतेवा । अर्चपूजायामस्माद्भ्वादिकाद्गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः । टाप् ॥

अर्च्चिः । स्त्री । ज्वालायाम् ॥ इन्नन्तः ॥ अर्च० । णिजन्तादचइर्वा ॥

अर्च्चितम् । त्रि । पूजिते ॥ अर्च्यतेस्म० । अर्चपूजायाम् । क्तः ॥

अर्च्चिरादिमार्गः । पुं । उत्तरमार्गे ।

अर्चिरादुपलक्षिते देवयानपथि ॥

अर्चिष्मान् । पुं । वह्नौ ॥ भास्करे ॥ दीप्ते ॥ अर्चिर्विद्यते ऽस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

अर्चिः । न । स्त्री । मयूखे ॥ वह्निशिखायाम् ॥ दीप्तौ ॥ अर्च्यते । अर्च पूजायाम् । अर्चिशुचिहुसृपिच्छादिच्छर्दिभ्य इसिः । अर्चिः सान्तः ॥

अर्च्यः । त्रि । पूज्ये ॥ ऋच्यते । ऋचस्तुतौ । ण्यत् । यजयाचरुचप्रवचर्चश्चेति कुत्वनिषेधः ॥

अर्ज्जकः । पुं । आवुई इतिभाषाप्रसिद्धे श्वेतपर्णासे ॥ अस्यगुणाः । कटुरुष्णःकफवातामयनेत्ररोगनाशी रुचिकारी सुखप्रसवकारकश्चेतिराजनिर्घण्टः ॥ अर्जयति । अर्जसर्जअर्जने । ऋगतिस्थानार्जनो पार्जनेषुवा । ण्यन्तः । ण्वुल् ॥ त्रि । उपार्जनस्य कर्त्तरि ॥

अर्जनम् । न । अर्जयितृव्यापारे । स्वामित्वहेतुभूतव्यापारे ॥ सङ्ग्रहे ॥ सम्पादने ॥ अर्ज० । ल्युट् ॥

अर्जुनः । पुं । ककुभद्रुमे । कैाहइति ख्याते ॥ अस्यगुणा यथा । चतभग्नरक्तस्तम्भनमूत्रकृच्छ्ररोगे पथ्यत्वमितिराजवल्लभः ॥ कषायत्वमुष्णत्वंत्रणशोधनत्वम् कफपित्तश्रमतृष्णाक्षिनाशित्वंवायुरोगमकोपकारित्वमिति राजनिर्घण्टः ॥ सर्वसम्पत्तिपन्नपराक्रमे तृतीयेपाण्डुतनये ॥ कार्त्तवीर्ये ॥ मयूरे ॥ मातुरेकसुते ॥ धवले ॥ करवीरे ॥ न । तृणे ॥ नेत्रगदे ॥ यथा । एकोयः शशरुधिरोपमस्तु विन्दुः शुक्लस्थोभवतितदर्जुनंवदन्तीति ॥ त्रि । धवलवर्णवति ॥ अर्ज्यते । अर्ज अर्जने । अर्जेर्णिलुक्चेत्युनन् । तृणाख्यायांचिदितियिवोनन् ॥

अर्जुनधनुः । न । गाण्डीवे ॥ अर्जुनस्य धनुः ॥

अर्जुनध्वजः । पुं । वायुपुत्रे । हनूमति ॥

अर्जुननामा । पुं । ककुभद्रुमे ॥

अर्जुनी । स्त्री । गवि ॥ अर्जुनवर्णयोगात् । अन्यतोङीष् ॥ उषायाम् ॥ वाहुदानद्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥

अर्जुनोपमः । पुं । शाकद्रौ । महापत्रे । शेगनइति गैाड देश ख्याते ॥ अर्जुनउपमायस्य ॥

अर्णः । पुं । अचरे ॥ शाकद्रुमे ॥ अर्त्तेः क्तः ॥

अर्णवः । पुं । अम्बुनिधैा ॥ अर्णांस्यत्र सन्ति । अर्णसोलोपश्चेतिवः सलोपश्च ॥

अर्णवजः । पुं । न । समुद्रफेने ॥

अर्णवमन्दिरः । पुं । वरुणे ॥ अर्णवेम

न्दिरमस्य ॥
अर्णोबोद्भवः । पुं । अग्निजारवृक्षे ॥
अर्णः । न । जले ॥ ऋच्छति । ऋग
तौ । उदकेनुट्चेत्यर्त्तेरसुन् तस्य
चनुट् ॥
अर्णोदः । पुं । मुस्तके । मेघे ॥
अर्णोभवः । पुं । शङ्खे ॥ इतिराजनि
र्घण्टः ॥
अर्त्तगलः । पुं । नीलझिण्टग्राम् ॥
अर्त्तनम् । न । जुगुप्सायाम् । घृणीया
याम् । ऋतिः सौत्रोधातुः । इयङ्भा
वेल्युट् ॥
अर्त्तिः । स्त्री । पीडायाम् ॥ धनुष्कोटौ
। अर्दनम् । अर्द हिंसायाम् । क्तिन्ना
पादिभ्यः । तितुत्रेतिनेट् ॥
अर्थः । पुं । विषये ॥ अर्थनायाम् । अर्थ
ते गम्यते ऋच्छतिवा । ऋगतौ । उ
षिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्नितिथन् ॥ यद्वा
। अर्थ्यते प्रार्थ्यतेसुखरूपत्वात्सर्वैः
। अर्थउपयाच्ञायाम् । अकर्त्तरीतिघ
ञ् । कारणे । वस्तुनि । वाच्ये । श
ब्दानामभिधेये ॥ यथा । अर्थोवाच्य
श्च लक्ष्यश्चव्यङ्ग्यश्चेति त्रिधामतः
। वाच्योर्थोऽभिधया बोध्योलक्ष्योल
क्षणयामतः । व्यङ्ग्योव्यञ्जनयाता-
स्तुतिस्रः शब्दस्यशक्तय इतिसाहित्य
दर्पणः ॥ अर्थिनोऽनुकूले । निवृत्तौ ॥

प्रयोजने । अर्थ्यते । कर्मणि घञ् ॥
फले । धने । प्रकारे । द्वितीयभवने ॥
अभिलाषे । अर्थनमर्थः । भावेघञ् ॥
अर्थक्रमः । पुं । क्रमनिर्णये ॥ यथा ।
यत्रप्रयोजनवशेन क्रमनिर्णयःस अ
र्थक्रमः । यथा ऽग्निहोत्रंजुहोतिय
वागूंपचतीत्यग्निहोत्रहोमयवागू-
पाकयोः । अत्रहि यवाग्वाहोमा
र्थत्वेनतत्पाकः प्रयोजनवशेन पूर्व
मनुष्ठीयते । सचायं पाठक्रमाद्बलवा
न् । यथा पाठंह्यनुष्ठाने क्रमप्रयोज
नबाधे ऽदृष्टार्थत्वंस्यात् । नहिहो
मानन्तरं क्रियमाणस्य पाकस्य कि
ञ्चिद्दृष्टं प्रयोजनमस्ति ॥
अर्थदूषणम् । न । क्रोधजव्यसनेषुषष्ठे ।
अर्थानामपहरणे । देयानामदाने ॥
अर्थना । स्त्री । याच्ञायाम् । अर्थया
च्ञायाम् । चुरादिः । ण्यासेतियुच् ॥
अर्थपतिः । पुं । राज्ञि ॥ कुवेरे । अर्था-
नांपतिः ॥
अर्थप्रयोगः । पुं । कुसीदे ॥ अर्थस्यप्र
योगः ॥
अर्थभावना । स्त्री । आर्थीभावनायाम्
। स्वर्गंयागेन प्रयाजादिभिरुपकृत्य
साधयेदिति पुरुषप्रवृत्तिरर्थभावनो
च्यते ॥
अर्थमर्यादा । स्त्री । सत्यांकारणसाम

प्यांकार्योत्पादे ॥
अर्थवान्। त्रि। धनिनि ॥ अर्थःसन्निहि तोऽस्यास्य। मतुप्। असन्निहितेतु अर्थीत्यस्येव॥ प्रयोजनवति ॥ पुं। पुरुषे इतिराजनिर्घण्टः॥
अर्थवादः। पुं। विधिशेषे। स्तुतौ। काल्पनिकफलश्रुतौ। अङ्गफलश्रुतौ॥ तल्लक्षणं यथा॥ अभिधेयया गौण्या वा वृत्त्या भूतमर्थं वदन् स्वाध्यायविध्यापादित प्रयोजनवत्त्वलाभाय विधिसाकांक्ष इति॥ सच षड्विधलिङ्गेषु पञ्चमम्। यथा। प्रकरणप्रतिपाद्यस्य तत्रतत्र प्रशंसनमर्थवादः। यथाछान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके उततमादेशमप्राक्ष्यो येनाश्रुतंश्रुतंभवति अमतंमत मविज्ञातं विज्ञातमित्य ऽद्वितीयवस्तुप्रशंसनमिति॥ अर्थस्य प्रयोजनस्य वदनं विध्यर्थप्रशंसापरंवचनम्। अर्थवादोहि स्तुत्यादिद्वारा विध्यर्थं शीघ्रं प्रवृत्तये प्रशंसतीति॥ स्तुतिर्निन्दापरकृतिःपुराकल्पइत्यर्थवाद इति न्याय सूत्रम्। स्तुतिःसाचा द्विध्यर्थस्य प्रशंसार्थकं वाक्यम्। यथा। सर्वजिता वैदेवाः सर्वमजयन् सर्वस्य प्राप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्वमेवैते नाप्नोति सर्वंजयतीत्यादि॥ अनिष्टबोधनद्वा

रा विध्यर्थप्रवर्त्तकं निन्दा। यथा। एषवाव प्रथमोयज्ञानां यज्ज्योतिष्टोमो यएतेनानिष्ट्वा अन्येन यजते स गर्त्ते पतत्ययमेवैतज्जीर्यते प्रवामीयत इत्यादि॥ पुरुषविशेषनिष्ठमिथो विरुद्धकथनं परकृतिः। यथा। हुत्वावपामेवाग्रेऽभिघारयन्ति अथ पृषदाज्यं तदुह चरकाध्वर्यवःपृषदाज्यमेवाग्रेऽभिघार यन्त्यग्नेः प्राणाः पृषदाज्यमित्यभिदधतीत्यादि॥ ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तनं पुराकल्पः। यथा। तस्माद्वाएते पुराब्राह्मणा वहि ष्पवमानसामस्तोम मस्तौषन्यज्ञं प्रतनवामह इत्यादीत्यर्थः॥ प्राशस्त्यनिन्दान्यतरपरंवाक्यमर्थवादइतिलौगाचिभास्करः। यथा। विरोधे गुणवादःस्यादनुवादोऽवधारिते। भूतार्थ वादस्तद्धानादर्थवाद स्त्रिधामतइति। अस्यार्थः॥ विरोधेविशेष्यविशेषणयोः सामानाधिकरण्येनान्वयविरोधे गुणवादःअङ्गकथनरूपत्वात्। यथा यजमानः प्रस्तर इति। अत्रप्रस्तरः कुशमुष्टिः तस्ययजमानेऽभेदान्वयवाधात् यजमानस्य कुशमुष्टिधारणरूपार्थ वादरूपत्वात् गुणवादः॥ अवधारिते प्रमाणान्तरसिद्धेर्थे योवादः। यथा नान्तरीक्षेऽग्नि

ख्येतव्यः अग्निर्हिमस्य भेषजमित्या-
दि च । अन्तरीक्षेऽग्निचयनस्यासम्भ-
वेन तदभावस्य अग्नेर्हिमनाशकत्व-
स्य च लौकिकप्रमाणसिद्धत्वादनुवा-
दः । तद्धानौ तयोर्विरोधावधारण-
योरभावे भूतार्थवादः । यथा इन्द्रो
वृत्रहन्नित्यादि । सोऽपि द्विविधः स्तु
त्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च । यथा ।
सन्ध्यामुपासते येचेत्यादि स्तुत्य
र्थवादः । स्त्रीतैलमांससम्भोगी पर्व-
स्वेतेषु वै पुमान् । विण्मूत्रभोजनं-
नाम प्रयाति नरकं मृतइत्यादिनि-
न्दार्थवाद इति ॥ तत्त्वसम्बोधनी
मते तु सप्तविधः । यथा । स्तुत्यर्थ
वादः १ फलार्थवादः २ सिद्धार्थवा-
दः ३ निन्दार्थवादः ४ परकृतिः ५
पुराकल्पः ६ मन्त्रः ७ । एषामुदाहर
णानि श्रौतानि ग्रन्थगौरवभिया न-
लिखितानि ॥

अर्थविज्ञानम् । न । शुश्रूषाद्यष्टधीगु-
णान्तर्गतगुणविशेषे । शब्दार्थज्ञाने ॥

अर्थविप्रकर्षः । पुं । पूर्वपूर्वमपेक्ष्योत्त
रोत्तरस्य विलम्बेनार्थोपपादकत्वे ॥

अर्थव्यपाश्रयः । पुं । प्रयोजनसम्बन्धे ॥

अर्थव्ययज्ञः । त्रि । धनव्ययप्रकारविदि ।
सुकुले ॥ अर्थव्ययौ जानाति । ज्ञा ।
कः ॥

अर्थशास्त्रम् । न । अथर्ववेदस्योपवेदे
चतुःषष्टिकलासङ्ग्राहके औशनसा
दिशास्त्रभेदे । दण्डनीत्याम् । यथा
। बृहस्पतिप्रभृतिभिः प्रणीतत्वार्थ
शास्त्रकम् । तत्रैव दण्डनीतिः स्यादत्र
त्रयौ नयानयाविति ॥ अर्यते गम्यते
। ऋ गतौ । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थ
न्निति थन् । अर्थस्य भूमिधनादेः शा-
स्त्रम् ॥

अर्थसमाहर्त्ता । त्रि । सम्यग्धनार्जन-
शीले ॥

अर्थसिद्धकः । पुं । सिन्दुवारवृक्षे ॥

अर्थागमः । पुं । आये ॥

अर्थान्तरम् । न । प्रकृतानाकाङ्क्षिता
र्थे । यथाह गोतमः । प्रकृतादर्थाद
सम्बद्धार्थमर्थान्तरम् ।५।५। प्रकृता
त् कृतोपयुक्तात् । ल्यब्लोपे पञ्चमी । ते
न प्रकृतोपयुक्तमर्थमुपेक्ष्य असम्बद्धा
र्थाभिधानमर्थान्तरम् । प्रकृताना-
काङ्क्षिताभिधानमिति फलितार्थः ।
यथा शब्दोऽनित्यः कृतकत्वादित्यु-
क्त्वा शब्दो गुणः स चाकाशस्येत्यादि ॥

अर्थान्तरन्यासः । पुं । अर्थालङ्कारभेदे ॥
यथा । सामान्योवाविशेषोवा तदन्ये
न समर्थ्यते । यत्र सोऽर्थान्तरन्यासः-
साधर्म्येणेतरेण वा ॥ साधर्म्येण वैध
र्म्येण वा सामान्यं विशेषेण यत्समर्थ्य

तेविशेषोवासामान्येनसोऽर्थान्तरन्यासः। क्रमेणोदाहरणम्। निजदोषावृतमनसा अतिसुन्दरमेवभाति विपरीतम्। पश्यतिपीतोपहतःशशिशुभ्रं शंखमपिपीतम्। सुसितवसनालङ्कारायां कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशिस्वैरंयान्त्यांगतोऽस्तमभूद्विधुः। तदनु भवतःकीर्त्तिः केनाप्यगीयत येनसा प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्काक्वनासिशुभप्रदः। गुणानामेव दौरात्म्याद्धुरिधुर्य्यो नियुज्यते। असञ्जातकिणस्कन्धः सुखंस्वपितिगौर्गलिः। अहोहिमेवह्वपराद्धमायुषा यदप्रियंवाच्यमिदंमयेदृशम्। तएवधन्याः सुहृदः पराभवंजगत्यदृष्ट्वैवहियेक्षयंगताइति।

अर्थापत्तिः। स्त्री। प्रमाणविशेषे। जीवतश्चैत्रस्यगृहाभावदर्शनेन वहिर्भावस्यादृष्टस्य कल्पनायाम्। अनुपपद्यमानेनार्थेनोपपादककल्पने॥ यथा दृष्टयामेघवृत्तानंवृष्टयासह मेघस्य वैयधिकरण्यान्नव्याप्तिरिति नानुमानेऽन्तर्भावः। उक्तेनानुक्तमाक्षिपति यासा अर्थापत्तिः॥ अलङ्कारान्तरे। एकस्यवस्तुनोभावाद्यत्रवस्त्वन्यदापतेत्। कैमुत्यन्यायतः साक्षादर्थापत्तिरलङ्क्रिया। दण्डापूपिकयार्थान्तरस्यापतनमर्थापत्तिरितिसूत्रम्।

अर्थार्थी। त्रि। इहामुत्रवा यज्ञोगोपकरणंतदभीप्सौ। अर्थस्य अर्थी।

अर्थिकः। पुं। वैतालिके। निद्राणस्य राजादेः स्तुत्यादिना प्रातर्जागरयितरि।

अर्थितः। त्रि। याचिते। अर्थ्यतेस्म। अर्थ॰। क्तः।

अर्थी। त्रि। याचके। सेवके। विवादिनि। धनिनि। सहाये। अर्थोऽसन्निहितोऽस्यास्ति। अर्थोत्वासन्निहिते इतिइनिः॥ अर्थयतेवा। अर्थ याचने। ग्रह्यादित्वाण्णिनिः। स्त्रियामर्थिनी।

अर्थ्यः। त्रि। पण्डिते॥ सम्प्रार्थ्ये। न्याय्ये॥ अर्थशालिनि। न। शिलाजतुनि। अर्थेसाधुः। तत्रसाधुरितियत्॥ अर्थादनपेतः। धर्मपथ्यर्थेतिवायत्॥ अर्थ्यते। अर्थ उपयाञ्चायाम्। ण्यन्तः। अचोयत्॥

अर्द्दनम्। न। गमने। पीडने। याचने॥ हनने। अर्द्दभविस्फुट्।

अर्द्दना। स्त्री। याञ्चायाम्॥ अर्द्दगतौयाचनेच। स्वार्थण्यन्तः। ण्यासेतियुच्। टाप्।

अर्हितम्। त्रि। याचिते। हिंसिते।

रोगिणि। गते॥ न। वातव्याधिविशेषे॥ तस्यलक्षणम्। वक्रीभवति वक्त्रार्द्धंग्रीवाचाप्यपवर्त्तते। शिरश्चलति वाक्संगोनेत्रादीनांचवैकृतम्॥ ग्रीवाचिवुकदन्तानांतस्मिन् पार्श्वेचवेदना। तमर्द्दितमितिप्राहुर्व्याधिंव्याधिविशारदा इति॥ यस्मिन्पार्श्वे अर्द्दितंतस्मिन्पार्श्वे ग्रीवादीनांवेदनेत्यर्थः। अस्यौषधंयथा। रसोनकल्कंतिलतैलमिश्रंयोश्नातिनित्यार्द्दितरोगयुक्तः। तस्यार्दितंनाशमुपैतिशीघ्रंवृन्दंघनानामिववायुयोगादिति॥ विषमज्वरेप्येतद्देयम्॥ अर्द्दते त्रि। अर्द्दगतैयाचनेच। क्तः॥

अर्द्धः। पुं। भित्ते। खण्डे॥ न। समांशे। आधा इतिभाषा॥ स्थाने॥ रूपकार्द्धे॥ ऋध्नोत्यनेन। ऋधुवृद्धौ। हलश्चेति घञ्॥ अत्रायंविवेकः। अर्द्धशब्दः खण्डमात्रविवक्षायांपुल्लिङ्ग एव। जसि अर्द्धे अर्द्धाः। समखण्डविवक्षायांक्लीवएव॥ यदात्वर्द्धशब्दो धर्मिपरस्तदालिङ्गत्रयएवेति॥

अर्द्धगङ्गा। स्त्री। कावेर्याम्॥ अर्द्धं गङ्गायाः। अर्द्धंनपुंसकमितिसमासः॥

अर्द्धगुच्छः। पुं। चतुर्विंशतिलतिकहारे॥ गुच्छार्द्धे॥ अर्द्धंगुच्छस्य॥

अर्द्धचन्द्रः। पुं। नखक्षते॥ गलहस्ते॥

वाणभेदे॥ चन्द्रार्द्धे॥ अर्द्धचन्द्राकारे स्त्रीणांललाटाभरणविशेषे॥

अर्द्धचन्द्रा। स्त्री। कृष्णत्रिवृति॥ अर्द्धश्चन्द्रोयस्याः। एतद्दिदलस्यार्द्धचंद्राकारत्वात्॥

अर्द्धचन्द्रिका। स्त्री। कर्णस्फोटालतायाम्। चित्रपर्ण्याम्॥

अर्द्धचोलकः। पुं। कूर्पासे। काँचुली इति प्रसिद्धेवस्त्रे। कुर्त्ती इतिच प्रसिद्धे॥ इतिहारावली॥

अर्द्धजाह्नवी। स्त्री। कावेर्याम्॥

अर्द्धतिक्तः। पुं। नेपालनिम्बे॥

अर्द्धनारीश्वरः। पुं। शिवे। उमामहेश्वरे॥ अस्यध्यानंयथा। नीलप्रवालरुचिरंविलसत्त्रिनेत्रंपाशारुणोत्पलकपालकशूलहस्तम्। अर्द्धाम्बिकेशमनिशंप्रविभक्तभूषंबालेन्दुबद्धमुकुटं प्रणमामिरूपमिति॥

अर्द्धनावम्। न। नावोर्द्धे॥ नावोऽर्द्धम्। अर्द्धंनपुंसकमितितत्पुरुषः। अर्द्धान्नावेतिनावष्टच्॥

अर्द्धपारावतः। पुं। चित्रकण्ठे॥ तित्तिरिपक्षिणि॥

अर्द्धपुलायितम्। न। अश्वस्यमण्डलगतिविशेषे॥ यथा। शताद्धैर्द्धक्रमाद्वैर्मण्डलायितवल्गितैः। उन्मुखस्याश्वमुख्यस्यगतिरर्द्धपुलायितमिति॥

अर्द्धभ्रमकः । पुं । काव्यबन्धप्रभेदे ॥
अर्द्धमाणवकः । पुं । द्वादशयष्टिकेहारे ॥
अर्द्धमात्रा । स्त्री । विन्दर्द्धचन्द्ररूपिण्याम् ब्रह्मरूपिण्याम् ॥ अर्द्धमात्रापरं पदम् । यथा । अकारोभगवान्ब्रह्मा उकारोविष्णुरुच्यते । मकारोभगवान्रुद्रोप्यर्द्धमात्रामहेश्वरी ॥ उत्तरोत्तरभावेनाप्युत्तमत्वंस्मृतंबुधैः । अतःसर्वेषुशास्त्रेषुदेवीसर्वोत्तमास्मृता । अर्द्धमात्रास्थितानित्त्यायानुच्चार्याविशेषतइति ॥
अर्द्धयामः । पुं । वारवेलायाम् ॥ यामार्द्धे ॥ कालवेलायाम् ॥ कुलिकवेलायाम् ॥
अर्द्धरथः । पुं । रथान्यूने ॥
अर्द्धरात्रः । पुं । निशीथे । रात्र्यर्द्धभागे ॥ अर्द्धं रात्रेः । अर्द्धं नपुंसकमिति समासः । अहः सर्व्वैकेत्यच् ॥
अर्द्धर्चः । पुं । न । ऋचोर्द्धे ॥
अर्द्धलक्ष्मीहरिः । पुं । विष्णौ ॥ तद्ध्यानं यथा । उद्यत् प्रद्योतनशतरुचिंतप्तहेमावदातं पार्श्वद्वन्द्वेजलधिसुतया विश्वधात्र्याचजुष्टम् । नानारत्नोल्लसितविविधाकल्पमापीतवस्त्रं विष्णुं वन्देदरकमलकौमोदकीचक्रपाणिमिति ॥
अर्द्धवीक्षणम् । न । कटाक्षे । अपाङ्ग दर्शने ॥
अर्द्धवैनाशिकः । पुं । वैशेषिके । वैशेषिकस्तावत् परिणामभेदेन देहादेराशुतरविनाशित्वाङ्गीकारादात्मनः-स्थायित्वाङ्गीकाराच्चार्द्धवैनाशिकत्वेनप्रसिद्धएव ॥
अर्द्धशनम् । न । अर्द्धभुक्तौ । अर्द्धाशने ॥
अर्द्धशफरः । पुं । क्षुद्रमत्स्यविशेषे । दण्डपाले । दाँडिकामाछ इतिगौडानां भाषयाख्याते ॥
अर्द्धहारः । पुं । चौंसठलडाहार इतिलोकभाषा प्रसिद्धे चतुष्षष्टियष्टिकहारे ॥
अर्द्धाशनम् । न । अर्द्धभोजने ॥
अर्द्धासनम् । न । स्नेहदाने ॥ अनिन्दने ॥ इतिधरणिः ॥
अर्द्धेन्दुः । पुं । अर्द्धचन्द्रे । चन्द्रार्द्धभागे ॥ गलहस्ते ॥ नखाङ्के ॥ अतिप्रौढस्त्रीयोन्यङ्गुलियोजने ॥ अर्द्धचन्द्रवाणे ॥ अर्द्धम् इन्दोरितिविग्रहः ॥
अर्द्धोदयः । पुं । पर्वविशेषे ॥ सचोक्तः कामधेनुतंत्रे । यथा । माघेमासि अमावास्या यदिअर्कयुताभवेत् । नक्षत्रेश्रवणेदेवव्यतीपातोभवेद्यदा । अर्द्धोदयःसविज्ञेयः सूर्यपर्वशतैः समइति ॥ दिवैवयोगः शस्तोयंनचरात्रौकदाचन ॥ अर्द्धोदयेतुसम्प्राप्तेस

वँगङ्गासमंजलम्। मुद्गात्मानोद्विजाः सर्वेभवेयुर्ब्रह्मसन्निभाः॥ यत्किञ्चित्क्रियतेदानं तद्दानंसेतुसन्निभमितिस्कन्दपुराणम्॥

अर्द्धोरुकम्। न। चण्डातके। ऊर्व्वार्द्धाच्छादनांशुके। उत्तमस्त्रीणामर्द्धोरूपर्य्यंते चोलकाकारे परिधेयवस्त्रे॥ ऊरोरर्द्धम्। अर्द्धंनपुंसकमितिसमासः। अर्द्धोरौ काशते। कागृदीप्तौ। अन्येभ्योपीतिडः॥

अर्द्ध्यम्। त्रि। अर्द्धभवे। अर्द्धभवः। अर्द्धीयत्॥

अर्पणम्। न। समर्पणे॥ अर्प्यतेऽनेनेतिव्युत्पत्त्या जुह्वादौ। मन्त्रादौ। अर्प्यतेऽस्मैइतिव्युत्पत्त्या देवतादिरूपे सम्प्रदाने। अर्प्यतेऽस्मिन्निति व्युत्पत्त्याअधिकरणे देशकालादौ। हविरादौ। अर्प्यतेयत्तत् कर्मणिल्युट्॥

अर्पितः। त्रि। सम्प्रवेशिते। व्याप्ते।

अर्पिसः। पुं। हृदये। अग्रमांसे॥ अर्प्यंयति। ऋगतौ। ऋतन्यञ्जीत्यादिना अर्पयतेरिसन्॥

अर्व्वुदः। पुं। न। मांसकीले। रसौलीतिख्याते रोगविशेषे॥ दशकोटिसंख्यायाम्। १००००००० ॥ पुं। आबूइति प्रसिद्धे महीधरविशेषे। न।

वर्त्तुलफलादौ॥

अर्भः। पुं। वाले। उत्तानशये। ऋच्छति। इयर्त्तिवा। ऋ०। अर्त्तिगृभ्यां भन्॥

अर्भकः। पुं। वाले। मूर्खे। कृशे॥ सदृशे। अल्पे। अर्य्यते वृद्धिंप्राप्यते। ऋगतौ प्रापणेच। अर्भकपृथुकपाकावयसीतिसाधुः। यद्वा। इयर्त्तिचलतिवृद्धिंगच्छतिवा। अर्त्तिगृभ्यांभन्। स्वार्थेकः। यद्वा। ऋभोति। ऋधुवृद्धौ। अर्भकपृथुकेतिवुनभश्चान्तादेशः॥

अर्म्मः। पुं। न। नेत्ररोगभेदे। तत्पञ्चविधम्। प्रस्तार्य्यर्म्मशुक्लार्म्म रक्तार्म्ममांसार्म्मस्नाय्वर्म्मभेदात्। एषांलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि। ऋच्छति। ऋगतिप्रापणयोः। अर्त्तिस्तुस्विति मन्॥

अर्म्मणः। पुं। द्रोणपरिमाणे। इतिवैद्यकपरिभाषा॥

अर्य्यः। पुं। स्वामिनि॥ वैश्ये॥ त्रि। श्रेष्ठे। अर्य्यते। ऋगतौ। अर्यःस्वामिवैश्ययोरितिसाधुः॥

अर्य्यमा। पुं। सूर्ये। अर्कवृक्षे॥ पितृणांराज्ञि। उत्तरफल्गुन्याम्। इयर्त्ति अर्यः। ऋगतौ। श्वन्नुक्षन्पूषन्नित्यादिनाअर्यपूर्वान् माङःकनि-

न निपातितः ॥

अर्य्या । स्त्री । वैश्यजातीयायाम् ॥ स्वामिन्याम् ॥ अर्यचत्त्रियाभ्यांवास्वार्थ इति आनुगागमाभावेटाप् ॥

अर्य्याणी । स्त्री । वैश्यजातीयायाम् । स्वामिन्याम् । अर्यचचियाभ्यांवास्वार्थ इतिपचे आनुगागमोङीष्च ॥

अर्य्यी । स्त्री । वैश्यप्रियायाम् ॥ अर्य्यस्य स्त्री । पुंयोगलचणोङीष् ॥

अर्वती । स्त्री । कुम्भदास्याम् ॥ वडवायाम् । घोटक्याम् । तुरग्याम् ॥

अर्वा । पुं । तुरङ्गमे ॥ ऋच्छति । ऋगतौ । अन्येभ्योपीति सामदीत्यादिनावावनिप् ॥ यद्वा । अर्वतिवा । अर्व गतौ । वाहुलकात् कनिप् ॥ महेन्द्रे ॥ दृषकर्णपरिमाणे ॥ त्रि । अधमे ॥ ऋच्छतेः अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सितइतिवन्नन्तो निपातः ॥

अर्वाक्तनः । त्रि । निर्मूले । अवेदमूले । स्वेच्छाकृते ॥ अर्वाक्भवः । सायंचिरमित्यादिनाष्ठ्युः ॥

अर्वाक् ।।। अवरे । पूर्वकालतःपश्चादर्थे ॥ अवरे अञ्चति । अस्तातिः । अञ्चेर्लुक् । पृषोदरादिः ॥ अर्वन्तमञ्चति वा ॥ विपर्यस्ते ॥ इतिधरणिः ॥

अर्वाचीनः । त्रि । अर्वाचि । पश्चाज्जाते ॥ अर्वागेव । विभाषाञ्चेरदिक्-

स्त्रियामितिखः ॥

अर्शम् । न । गुदव्याधौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अर्शः । न । अर्शं । गुदव्याधिभेदे । दुर्नामके । गुदकीले ॥ अस्यसामान्यलक्षणं यथा । दोषास्त्वङ्मांसमेदांसिसन्दूष्यविविधा कृतीन् । मांसाङ्कुरानपानादौकुर्वन्त्यर्शांसितान् जगुरिति ॥ अथास्यसामान्यतोनिदानंयथा । पृथग्दोषैःसमस्तैश्चशोणितात् सहजानिच । अर्शांसिषट्प्रकाराणि विद्याद्गुदवलित्रये ॥ सामान्यतोऽर्शसश्चिकित्सायथा । यद्वायोरानुलोम्याय यदग्निवलवृद्धये । अन्नपानौषधंसर्वंतत्सेव्यंनित्यमर्शसैरिति ॥ ऋच्छति । ऋगतौ । व्याधौ शुट् चेत्यर्त्तेरसुन् ॥

अर्शसः । त्रि । गुदव्याधियुक्ते । अर्शोरोगयुते ॥ अर्शांस्यस्यविद्यन्ते ॥ अर्श आदिभ्योऽच् ॥

अर्शसानः । पुं । अग्नौ ॥ ऋच्छति । ऋ० । अर्त्तेर्गुणः शुट्चेत्यसानच् ॥ अर्शसानाय शत्रूणांहिंसित्रे इतिवेदभाष्यम् ॥

अर्शी । त्रि । गुदव्याधियुक्ते ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

अर्शोघ्नः । पुं । सूरणे ॥ भल्लातके ॥ अ

र्शांसि हन्ति । अमनुष्यकर्त्तृकेषु चेतिहन्तेष्टक् ॥

अर्शोघ्नी । स्त्री । ताम्रमूल्याम् ॥ भल्लातक्याम् ॥ टित्वान्ङीप् ॥

अर्शोरोगयुतः । त्रि । अर्शसे । मूलव्याधिमति ॥ अर्शोरोगेणयुतः ॥

अर्शोऽहितः । पुं । अर्शोघ्ने ॥ अर्शसोऽहितः ॥

अर्हन्तः । पुं । क्षपणे ॥ वुद्धे ॥ त्रि । मान्ये ॥ इतिमेदिनीमुद्राङ्किता ॥

अर्हः । पुं । पूजाप्रशंसास्तुतिनमस्कारादिभिः पूजनीये परमेश्वरे ॥ अर्ह्यते पूज्यते षोडशभिरुपचारैरित्यर्हः । अर्हःकर्मणिघञ् ॥ शक्रे ॥ त्रि । योग्ये अर्हति । अर्हपूजायाम् । पचाद्यच् ॥

अर्हणः । पुं । जिने ॥ न । पूजने ॥ उपायने । पुष्पादौ ॥

अर्हणा । स्त्री । अर्हायाम् । योग्यायां पूजायाम् ॥ अर्हपूजायां चुरादिः । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

अर्हणीयः । त्रि । पूज्ये ॥

अर्हन् । पुं । जिने ॥ जिनभेदे । अनादिसिद्धजीवास्तिकाये ॥ क्षपणे ॥ वुद्धे ॥ कोङ्कवेङ्ककुट कानीराज्ञिऋषभदेवे ॥ त्रि । पूज्ये ॥ अर्हति । अर्ह० । अर्हः प्रशंसायामिति शतृप्रत्ययः ॥

अर्हत्तमः । त्रि । श्रुताचाराभिजनादिभिः पूज्यतमे ॥

अर्हन्तः । पुं । सुगते ॥ क्षपणे ॥ अर्हति । अर्ह० । वाहुलकाज्झच् ॥

अर्हा । स्त्री । पूजायाम् ॥ अर्ह० । गुरोश्चहलइत्यकारप्रत्ययः । टाप् ॥

अर्हितम् । त्रि । अर्चिते ॥ अर्ह्यतेस्म । अर्हपूजायाम् क्तः ॥

अलम् । न । वृश्चिकपुच्छकण्टके ॥ हरिताले ॥

अलकः । पुं । न । चूर्णकुन्तले ॥ अलति भूषयति मुखम् अल्यतेवा । अलभूषादौ । कृञादिस्वादुन् ॥

अलकनन्दा । स्त्री । कन्यायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । तथैवालकनन्दापिदक्षिणेनैतिभारतम् । प्रयातिसागरंभूत्वासप्तभेदामहामुने इति ॥ तथासौ तावत् ॥

अलकप्रभा । स्त्री । यक्षेशपुर्य्याम् ॥

अलकप्रियः । पुं । पीतसालके । विजयसारइतिख्याततरौ ॥

अलका । स्त्री । कुवेरपुर्य्याम् ॥ अष्टवर्षावधिदशवर्षपर्यन्तवयस्कायांकन्यायाम् ॥ अलति भूषयति । अलभूषणादिषु । कुनशिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । क्षिपकादित्वान्नेत्त्वम् ॥

अलकाधिपः । पुं । धनपतौ ॥ अलकाया अधिपः ॥

अलक्तः । पुं । लाक्षारसे ॥ अस्यगुणाः । तिक्तत्वम् उष्णत्वम् कफवातरोगव्रणदोषनाशित्वम् कण्ठरोगशमनत्वम् रुचिकारित्वञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥ लाक्षायाम् ॥ नलज्जतेऽस्मै । ओलजीओलस्जीव्रीडे । बाहुलकात्तन ॥ यद्वा । नलक्ष्यतेऽस्मै । अभक्ष्यत्वात् । क्तः ॥ यद्वा । नरक्तोऽस्मात् । कपिलकादित्वाल्लत्वम् ॥

अलक्तकः । पुं । लाक्षारसे । निर्भर्त्सने ॥ लाक्षायाम् ॥ यथा । कदाकालेमातः कथयकलितालक्तकरसंपिबेयंविद्यार्थीतवचरणनिर्णेजनजलमिति ॥ अलक्तमेवालक्तकम् ॥

अलक्षणः । त्रि । परेतत्वे । अननुमेये ॥ नविद्यतेलक्षणंयस्मिन् ॥ न । दुर्लक्षणे ॥ त्रि । तद्वति ॥

अलक्षितः । त्रि । अज्ञाते ॥

अलक्ष्मीः । स्त्री । निर्ऋतौ ॥ नरकदेवतेतिकश्चित् ॥ अशोभायाम् ॥ लक्ष्म्याःविरुद्धा ॥

अलगर्दः । पुं । जलव्याले ॥ नागादपकृष्टसर्पजातौ ॥ लगति । लगेसङ्गे । क्विप् । अर्दयति । अच् । लक्चासावर्दश्च । लग्नः सन् पीडकइत्यर्थः । निर्विषत्वात्तद्भिन्नोऽलगर्दः ॥ यद्वा । अलति । अलगत्यादौ गर्दशब्दे । अच् । अलश्चासौगर्दश्चेति ॥

अलगर्द्धः । पुं । जलव्याले ॥ अलंगृध्यति । गृधुअभिकाङ्क्षायाम् । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

अलङ्करणम् । न । भूषायाम् ॥ कृञः । ल्युट् ॥

अलङ्करिष्णुः । त्रि । भूषके ॥ मण्डने ॥ अलङ्करोति तच्छीलः । अलंकृञि तीष्णुच् ॥

अलङ्कर्त्ता । त्रि । अलङ्करिष्णौ । अलङ्करणशीले ॥ अलङ्करोति । तृन् ॥

अलङ्कर्मीणः । त्रि । कार्यार्हे । कर्मचमे । क्रियाकरणसमर्थे ॥ कर्मणेक्रियायै अलंसमर्थः । अषडक्षेतिखः । प्राप्तापन्नालंपूर्वेतिपरवल्लिङ्गनिषेधात्ज्ञापकात् समासः । पर्य्यादयोग्लानाद्यर्थे इतिवा ॥

अलङ्कारः । पुं । हारादौ । कङ्कणाद्याभरणे ॥ अथालङ्कारधारणादिनमुच्यते । रेवत्यश्विधनिष्ठासुहस्तादिष्वपिपञ्चसु । गुरुशुक्रबुधस्याह्निवस्त्रालङ्कारधारणम् ॥ अनिष्टेष्वपिनिर्दिष्टंवस्त्रालङ्कारधारणम् । उद्वाहेराजसम्माने ब्राह्मणानाञ्चसम्मते ॥ शिरस्त्वंमुकुटंहारः कुण्डलञ्चाङ्गदंतथा । कङ्कणंवालकञ्चैवमेखलाष्टावितिक्रमात् ॥ प्रधानभूषणान्येषु यथासंख्या

नि निश्चयः। पद्मरागश्चवज्रश्चविज योगोविदास्तथा। मुक्तावैदूर्यनीलानितथामरकतंक्रमात्। आदित्यादिग्रहाजानां सर्वसम्पत्तिदाम-ताः॥ सुवर्णेनापिघटनासर्वेषामुपयुज्यते। प्रधानभूषणेष्वेवमप्रधाने न निश्चयः॥ प्रधानभूषणंप्रायः शिरसोह्यभिधीयते। तस्यप्रधानभूषत्वा दित्याहभृगुनन्दनः॥ सुखदामणयः शुद्धादुःखदादोषशालिनः। अतोमणीनांवच्यामिलक्षणानि यथाक्रम-मितियुक्तिकल्पतरुः॥मणिविशेषलक्षणानितत्तच्छब्देद्रष्टव्यानि॥ काव्यालङ्कारे। उपमादौ॥ सद्विविधः। शब्दालङ्कारोऽर्थालङ्कारश्च। तल्लक्षणोदाहरणान्युपमादितत्तच्छब्देवलोकनीयानि॥ चतुष्कलेशेषगुरोः॥ऽसंज्ञायाम्॥ अलंक्रियतेऽनेन। डुकृञ्०। घञ्॥

अलङ्कृतः। त्रि। भूषिते॥ अलंक्रियते-स्म०। क्तः॥

अलङ्क्रिया। स्त्री। भूषायाम् अलङ्कारसाध्यशोभायाम्॥ अलंकरणम्। कृञः शच। टाप्॥

अलन्धूमः। पुं। धूमसंहतौ॥

अलब्धः। त्रि। अप्राप्ते॥

अलब्धभूमिकत्वम्। न। कुतश्चिन्निमित्तात् समाधिभूमेरलाभे॥

अलम्। ा। भूषणे॥ पर्याप्तौ॥ वारणे॥ निषेधे॥ निरर्थके॥ शक्तौ॥ अव्यर्थे॥ अवधारणे॥ अलति अलनं वा। अलभूषणादौ। बाहुलकादम्॥

अलम्पुरुषीणः। त्रि। प्रतिमल्लादौ॥ अलंपुरुषायेत्यर्थे अषडचेतिखः॥

अलम्बुषः। पुं। प्रहस्ते॥ छर्दे॥ राचसान्तरे॥

अलम्बुषा। स्त्री। मुण्डीर्याम्॥ स्वर्वेश्याभेदे॥ लज्जालुप्रभेदे। गलायाम॥ अलम्बुषालघुःस्वादुः कृमिपित्तकफापहेत्यस्यागुणाः॥

अलम्बुसाः। पुं भूम्नि। देशविशेषेषु॥

अलर्कः। पुं। प्रतापसे। धवलार्के॥ यथा। अलर्ककुसुमं वृष्यंलघुदीपनपाचनम्। अरोचकप्रसेकार्शः कासश्वासनिवारणमिति॥ उन्मत्तशुनि॥ विचिप्तकुक्कुरे॥ नृपान्तरे॥ अलति। अलभूषणादौ। क्विप्। अल्चासावर्कश्च॥ यद्वा। अलमर्कते अर्च्यते वा। अर्कस्तवने अर्चपूजायां वा। घञ्। शकन्ध्वादिः॥ जन्तुविशेषे॥

अलर्ककः। पुं। अलर्कार्थे॥

अलले। ा। पिशाचभाषयासंबोधने॥

अलवालम्। न। आलवाले॥ लवमा

लाति । लाआदाने । मूलविभुजादित्वात्कः । नञ्समासः ॥

अलसः । त्रि । अवश्यकर्त्तव्येप्यप्रवृत्तिशीले । क्रियामन्दे । क्रियाजडे । शीतके ॥ यथा । स्त्रीभिःशरद्दृचश्रीभिरलसः परिभूयते । इतिकामंदके । श्रियंहिसततोत्साहीदुर्बलोपि समश्नुते इतिच ॥ पुं । पादरोगेप्रभेदे ॥ यथा । क्लिन्नाङ्गुल्यंतरौपादौक ण्डूदाहरुजान्वितौ । दुष्टकर्दमसंस्पर्शादलसंतंविभावयेदिति ॥ द्रुमभेदे ॥ नलसति । लसश्लेषणे । पचाद्यच् ।

अलसकः । पुं । उदररोगविशेषे ॥ अस्यस्वरूपन्तु । कुक्षिरानह्यते ऽत्यर्थंप्रताम्येत् परिकूजति । निरुद्धोमारुतश्चैवकुक्षावुपरिधावति ॥ वातवर्चोनिरोधश्चयस्यात्यर्थंभवेदपि । तस्यालसकमाचष्टेतृष्णोद्गाराैचयस्यतु ॥ इति ॥

अलसा । स्त्री । हंसपद्याम् । टाप् ॥

अलसीका । स्त्री । शरीरजोदकविशेषे ॥ उक्तंच चरकेण । आमगंधियत्तुमांसत्वगन्तरे व्रणगतमुदकंतदलसीकाशब्दंलभते इति ॥

अलसेक्षणा । स्त्री । स्त्रीविशेषे ॥ अलसे ईक्षणेयस्याः ॥

अलातः । पुं । न । अङ्गारे । उल्मुके । अर्द्धदग्धकाष्ठे ॥ लानम् । लाआदाने । क्तः । नलातमस्य ॥

अलाबुः । स्त्री । तुम्ब्याम् ॥

अलाबूः । स्त्री । तुम्ब्याम् ॥ नलम्बते । लबिअवस्रंसने । नञिलम्बेर्नलोपश्चेत्यूणित् ॥ अलाबूः कथितातुम्बीद्विधादीर्घाचवर्त्तुला । मिष्टतुम्बीफलंहृद्यं पित्तश्लेष्मापहंगुरु । वृष्यंरुचिकरंप्रोक्तंधातुपुष्टिविवर्द्धनम् ॥ अलाबुका फलंदीर्घंघृतेपक्वं सजीरकम् । दुग्धसैन्धवचूर्णेनसंसिक्तंलनुशोषितम् ॥

अलाबूकटम् । न । तुम्बीरजसि ॥ अलाबूनांरजः । अलाबूतिलोमाभङ्गाभ्यो रजस्युपसंख्यानमितिकटच् ।

अलारम् । न । कपाटे ।

अलिः । पुं । स्त्री । सुरायाम् ॥ पुष्पलिहि ॥ कोकिले ॥ काके ॥ वृश्चिके ॥ अलति दंशेसमर्थो भवति । अलभूषणादौ । सर्वधातुभ्यइन् ॥

अलिकम् । न । ललाटे ॥ अलति अल्यतेवा । अल० । वाहुलकादिकन् ।

अलिकुलसङ्कुलः । पुं । कुब्जकवृक्षे ।

अलिङ्गः । त्रि । सर्वसंसारधर्मवर्जिते परमात्मनि ॥ लिङ्गंबुद्ध्याद्यविद्यमानमस्येति । सन्निहितमपिनखिंग्यतइतिवा ॥ धर्मध्वजित्वरहिते ॥ अव्यक्त

लिङ्गे ॥

अलिजिह्वा । स्त्री । अल्परसने । जिह्वो परिक्षुद्रजिह्वायाम् ॥

अलिञ्जरः । पुं । मणिके । माँट इति ख्याते ॥ अलनम् । अलभूषणादौ । इकक्कृष्यादिभ्यः । इन्वा ॥ अलिं सामर्थ्यं जरयति जृणातिवा । जषवयोर्हानौ जृवयोर्हानौवा । अण् अच्वा । पृषोदरादिः ॥

अलिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

अली । पुं । वृश्चिके ॥ भ्रमरे ॥ अलमर्थो ऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः । अव्ययानां भमात्रेटिलोपः ॥ यद्वा । अलोवृश्चिकलांगूलम् । तदिवास्त्यस्य । अतइनिः ॥

अलिन्दः । पुं । प्रघाणे । वहिर्द्वारप्रकोष्ठे । द्वारप्रकोष्ठा इहिर्द्वाराग्रवर्त्तिचतुष्के ॥ द्वारवहिर्भागे ॥ अल्यतेभूष्यते । अलभूषणादौ । वांहुलकात् किन्दच् ॥

अलिपकः । पुं । पिके ॥ भृङ्गे ॥ कुक्कुरे ॥

अलिपत्रिका । स्त्री । वृश्चिकासम्ज्ञके क्षुपे ॥

अलिपर्णी । स्त्री । वृश्चिकाल्याम् ॥

अलिप्रियम् । न । कोकनदे । रक्तोत्पले ॥ अलीनांप्रियम् ॥

अलिप्रिया ॥ स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

अलिमकः । पुं । भेके ॥ पिके ॥ अलौ । भ्रमरे ॥ पद्मकेशरे ॥ मधूके ॥ इति मेदिनिकरः ॥

अलिमोदा । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ॥

अलिम्पकः । पुं । पिके ॥ अलौ ॥ पद्मकेशरे ॥ मधूके ॥ भेके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अलिल् । पुं । सततंगगनचारिणि शास्त्रप्रसिद्धे पक्षिविशेषे ॥ तथाचोदाहरन्तिवेदान्तेषु वार्त्तिककाराः । अलिलः पक्षिणःपुत्रोगगनाद्याति भूतलम् । स्ववेधाभावतः स्वस्यवेधेयात्यम्बरंपुनरिति ॥

अलिवल्लभा । स्त्री । पाटलौ । फलेरुहायाम् ॥

अलिवाहिनी । स्त्री । केवेरइतिकोकनदेशप्रसिद्धे केविकापुष्पे ॥

अलीकम् । न । अप्रिये । दिवि । भाले ॥ अलति अल्यतेवा । अलभूषणादौ । अलीकादयश्चेतिसाधुः ॥ असत्ये ॥ अतन्त्यनेना ऽधोगतिम् । अत० । अलीकादिः ॥

अलीकमत्स्यः । पुं । रिकवछइतिख्याते ॥ यथा । माषपिष्टिकयालिप्तं नागवल्लीदलंमहत् । तत्तुसंस्वेदयेद्युक्त्या स्थाल्यामास्तारकोपरि ॥ ततोनिष्कास्यतंखण्डंततस्तैलेन भर्जयेत् ।

अलीकमत्स्य उक्तोयंप्रकारः पाकप-
तैः । तंहन्ताकभटिचेन्न वास्तूकेन
चभक्षयेत् । अलीकमत्स्यकोरुच्यो
वृष्योवल्योऽतिपुष्टिदः । वातहृच्छु
क्रदःप्रोक्तःकिञ्चित्पित्तं प्रकोपयेदि-
ति ।

अलुब्धः । त्रि । निर्लोभे । लोभहीने ।

अले । । । पिशाचोक्त्यासम्बुद्धौ ।

अलेपकम् । न । निरवद्ये ।

अलेले । । । पिशाचोक्त्यासम्बुद्धौ ॥

अलोकः । पुं । अतलादिसप्तसु । नलो
क्यते अस्माभिः । लोकृ० । घञ् ।

अलोकाकाशास्तिकायः । पुं । लोका-
नां वहिर्भूताकाशे ।

अलोभः । पुं । लोभाभावे । त्रि । तद्व
ति । यथा । अलोभीस्यात् प्रजावि
त्तेगृह्णीयात् सञ्चितंकरम् । रक्ष
त्वङ्गीकृतंधर्मं पुत्रवत्पालयेत् प्रजा
इतिराज्ञोर्धः ।

अलोभी । त्रि । लोभरहिते । अलो
भोस्यास्तिइनिः ।

अलोलुपः । त्रि । इन्द्रियाणां विषयस
न्निधानेप्यविक्रियपुरुषे ।

अलौकिकः । त्रि । लोकातीते । लौ
किकप्रत्यक्षाविषये । अमानुषिके ।
नलौकिकः ।

अल्पम् । त्रि । किञ्चिदर्थे । ईषत् । मना-
क् । स्तोके । अल्प्यतेवार्यते । अल
भूषणादौ । वाहुलकात्पः । सूक्ष्मे ।
स्वल्पे । मर्त्त्ये ॥

अल्पकम् । त्रि । अल्पार्थे । कृपणे ।
पुं । यवासे । अल्पमेवस्वार्थेकः ।

अल्पकेशी । स्त्री । भूतकेश्याम् ॥

अल्पगन्धम् । न । रक्तकैरवे ।

अल्पतनुः । त्रि । स्वल्पदेहवति । पृश्नौ
। खर्वे । दुर्वले । अल्पास्थियुक्ते ।
अल्पंतनुःशरीरमस्य ।

अल्पप्रज्ञः । त्रि । अल्पमेधसि । अल्पा
प्रज्ञायस्यसः ।

अल्पप्रमाणकः । पुं । चेलाने । चेलो । चे
लातरमूज इतिगौडभाषाप्रसिद्धे
फललताविशेषे । त्रि । अल्पमाने ॥
अल्पंप्रमाणमस्य ।

अल्पवुद्धिः । त्रि । मन्दे । अल्पावुद्धिरस्य ॥

अल्पमारिषः । पुं । तण्डुलीये । चंडरा
ई इतिप्रसिद्धशाके । अल्पश्चासौमा
रिषश्च ॥

अल्पमेधाः । पुं । मन्दप्रज्ञत्वेनवस्तुवि
वेकासमर्थे । अल्पप्रज्ञे । अल्पामेधा
यस्य । नित्यमसिच् प्रजामेधयोः ।

अल्पशमी । स्त्री । शमीरे ।

अल्पसरः । न । वेशन्ते । अल्पंचतत्सर
श्च ॥

अल्पायुः । पुं । छागे । त्रि । मितायुषि

॥ अल्पम् आयुर्यस्य ॥

अल्पिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥ अल्पमात्रायाम् ॥

अल्पिष्ठः । त्रि । स्वल्पे । अत्यल्पे ॥ अयमेषामतिशयेनाल्पः । अजादीगुणवचनादेवेतीष्ठन् ॥

अल्पीयान् । त्रि । स्वल्पे । अणीयसि ॥ अयमनयोरतिशयेनाल्पः । अजादीगुणवचनादेवेतीयसुन् ॥

अल्ला । स्त्री । मातरि ॥ अम्बायाम् । अथर्वणसूक्तोक्तायांपरदेवतायाम् ॥

अव । ा । व्याप्तौ ॥ निश्चये ॥ अनादरे ॥ असाकल्ये ॥

अवकटः । त्रि । अवाचीने । अवकुटारे ॥ अवाचीनः । अवात् कुटारश्चेति चातकटच् ॥ न । वैरूप्ये ॥

अवकम्पितः । त्रि । कम्पिते ॥ पुं । वृद्धान्तरे ॥

अवकरः । पुं । सम्मार्जन्यादिक्षिप्ते धूल्यादौ । सङ्करे ॥ अवकीर्यते । कृविक्षेपेहिंसायां वा । ऋदोरप् ॥

अवकर्षः । पुं । अनुकर्षे ॥ अवकृष्यते । कृष° । घञ् ॥

अवकलितम् । त्रि । दृष्टे ॥ इतिधरणिः ॥

अवकल्कनम् । न । मिश्रीकरणे ॥ चिन्तने ॥

अवकाशः । पुं । अन्तरे ॥ कर्मरहितकाले ॥ प्रव्यक्ते ॥ यथा । अवकाशेषु चोक्षेषु नदी तीरेषु चैवहीतिमनुः ॥ अवपूर्वात् काशतेर्घञ् ॥

अवकीर्णः । त्रि । अवध्वस्ते । विक्षिप्ते ॥ अव कृ° । क्तः ॥

अवकीर्णी । त्रि । क्षतब्रह्मचर्यादिनियमे । क्षतव्रते । स्त्रीसंपर्कात् विप्लुतब्रह्मचर्ये प्रथमाश्रमिणि यतौ च ॥ ब्रह्मचार्य्यवकीर्णीस्यात् कामतस्तु-स्त्रियंव्रजन्नित्युक्तेः । अवकरणम् । कृविक्षेपे हिंसायांवा । भावेक्तः । अवकीर्णं विक्षिप्तं व्रतं हिंसनं वा अनेन । इष्टादिभ्यश्चेतीनिः ॥

अवकुटारः । त्रि । अवकटे ॥ अवाचीनः । अवात् कुटारश्च ॥

अवकृष्टः । त्रि । वहिष्कृते । निष्कासिते ॥ अवकृष्यतेस्म । कृषविलेखने । क्तः ॥

अवकेशी । त्रि । कालानुत्पन्नफलद्रुमे । वन्ध्ये । अफलेवृक्षे ॥ अवसन्नाः केशायस्यसोवकेशो निष्केशः । सोस्तिदृष्टान्तत्वेन अस्य । अतइनिः । सयथानिष्केशः एवमयं निष्फलः ॥ अवकंशून्यमीष्टेतच्छीलः । सुप्यजातावितणिनिर्वा ॥

अवक्रः । त्रि । अकुटिले ॥

अवक्रचेताः । पुं । परमात्मनि ॥ अवक्रमा

दित्यप्रकाशवन्नित्यमेव अवस्थित मेकरूपंचेतो विज्ञानमस्येति ॥ त्रि । अकुटिलचित्ते ॥ अवक्रंसरलंचेतो यस्य ॥

अवक्रयः । पुं । मूल्ये । वस्ने ॥ राजग्राह्येद्रव्ये । वणिग्भिः शुल्कस्थानेप्रतिभाण्डमधिपतयेदेये ॥ एतावत् कालमुपयोगार्थं भाण्डवस्त्राश्वादि र्मयादीयते मह्यंच युष्माभिरेताव द्दनंदेय मित्येवंविधेभाटके । भाडा इति प्रसिद्धे ॥ अवक्रीयते ऽनेन । डुक्रीञ्द्रव्यविनिमये । पुंसीतिघः । एरजित्यच् तुन ल्युटावाधात् ॥

अवक्लेदनम् । न । किञ्चिदार्द्रत्वे ॥

अवक्षुतम् । न । उपरिक्षुतच्युते ॥

अवक्षेपः । पुं । निन्दायाम् ॥

अवक्षेपणम् । न । भर्त्सने ॥

अवक्षेपणी । स्त्री । वल्गायामितिहेम चन्द्रः ॥

अवगणितम् । त्रि । तिरस्कृते । परिभूते ॥ अवगण्यतेस्म । गणसंख्याने । क्तः ॥

अवगण्डः । पुं । गण्डस्थव्रणे । वरण्डे ॥ अवगच्छति । गम्लृगतौ । समन्ताड्डुः ॥

अवगतः । त्रि । मते । ज्ञाते । विदिते ॥ अवगम्यतेस्म । गम्लृगतौ । क्तः ॥

अवगतिः । स्त्री । ज्ञानमात्रे । ज्ञानसामान्ये ॥ अवगम्यतेऽनया । गम्लृ । क्तिन् ॥

अवगथः । त्रि । प्रातःस्नाते ॥ अवगीयते । इङ् । निशीथगोपीथा वगथा इतिथक् गाङोहस्वश्च निपातनात् ॥

अवगमः । पुं । माने ॥ अवगम्यतेऽनेन । फले ॥ अवगम्यते प्राप्यते । गम्० । अप् ॥

अवगाढः । त्रि । निविडे ॥ अन्तः प्रविष्टे ॥ निमग्ने ॥ अवपूर्वाद्गाहेः कर्त्तरि क्तः ॥

अवगादः । पुं । जलद्रोण्याम् । नौका जलसेचनकाष्ठपात्रे॥ इतिहलायुधः॥

अवगाहः । पुं । स्नाने ॥ स्नानगृहे ॥

अवगाहनम् । न । अवलोडने ॥ निमज्जने । अवगाहे । गोतामारके न हाना इतिभाषा ॥

अवगीतः । त्रि । निर्वादे । जनापवादे ॥ मुहुर्दृष्टे ॥ दुष्टे ॥ गर्हिते । ख्यात गर्हणे ॥ अवगीयतेस्म । गैशब्दे । क्तः । घुमास्थेतीत्वम् ॥ मुहुर्गीते ॥

अवगीर्णः । त्रि । वर्णिते ॥ अवगीर्यते स्म । गशब्दे । क्तः ॥ अपानान्निर्गते द्रव्ये ॥

अवगुणः । पुं । दोषे ॥

अवगुण्ठनम् । न । योषाशिरः प्रावरण क्रियायाम् । घूंघट कर्ना इतिभाषा ॥

योषाननावरकसरन्ध्रवस्त्रे। स्त्रीमुखाच्छादनवस्त्रे॥ आच्छादनंसमुद्दिष्टमवगुण्ठनमीश्वरि॥ धूल्यादिप्रच्चणे॥ वेष्टने॥ मुद्राविशेषे॥

अवगुण्ठिका। स्त्री। योषाप्रावरणक्रियायाम्। अवगुण्ठने॥ जवनिकायाम्॥

अवगुण्डितम्। त्रि। चूर्णिते॥

अवगृह्यम्। न। प्रातिशाख्यादिषु पदविशेषे। यस्यपदस्यावग्रहः क्रियते तत्त्वेत्यर्थः॥ अवगृह्यते ग्रहउपादाने। विच्छेदार्थग्रहेरर्थः। पदास्वैरिवाह्यापच्येषु चेतिक्यप्। ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम्। कुगतीतिसमासः॥

अवगोरणम्। न। ताडनार्थंयष्ट्यादीनामुद्यमे। मारणेकूं लट्ठउठावना इतिभाषा॥

अवग्रहः। पुं। दृष्टिरोधे॥ ज्ञानभेदे॥ प्रतिवन्धे॥ गजालिके। हस्तिललाटे॥ अवगृह्यतेऽङ्कुशेन। ग्रहेरप्॥ विच्छेदे। अवान्तरपदसंज्ञांसूचयितुं पदपाठकाले किञ्चत्कालमवसाने॥ अवग्रहणमवग्रहः। ग्रहउपादाने। अवपूर्वात्ग्रहेर्घञोभावे ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप्॥ स्वभावे

अवग्रहणम्। न। प्रतिरोधे॥ तिरस्कृतौ। अनादरे॥

अवग्राहः। पुं। दृष्टिरोधे॥ अवग्रहणमवग्राहः। अवेग्रहोवर्षप्रतिवन्धे इति अवपूर्वात् ग्रहेर्वाघञ्॥ शापे॥ आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहइतिघञ्। अवग्राहस्ते भूयात् अभिभवइत्यर्थः॥

अवघट्टः। पुं। गर्त्ते। भूरन्ध्रे॥

अवघातः। पुं। अवहनने। तण्डुलादिकण्डने॥ अवहननम्। हनहिंसागत्योः। घञ्। हनस्तोचिण्णलोः। होहन्तेरितिकुत्वम्॥

अवचयः। पुं। पुष्पफलादीनांछेदने॥

अवचूडः। पुं। अवचूले॥ अधोलम्बिकलापे॥

अवचूर्णितम्। त्रि। पेषिते। अवध्वस्ते॥ चित्रसुधादिचूर्णस्यलेखादौ॥ फलाचूर्णैराचिते॥ अवचूर्ण्यतेस्म। सत्यापेतिणयन्तात् क्तः॥ यद्वा। चूर्णपेषेचुरादिः

अवचूलः। पुं। अवाग्ध्वजकञ्चुके। ध्वजाग्रवद्धाधोमुखवस्त्रे। झण्डेका पटका इतिभाषाप्रसिद्धे॥

अवचूलकम्। न। चामरे॥

अवच्छिन्नः। त्रि। सङ्कुचिते॥ अवच्छेदकतानिरूपके। विशिष्टेअवच्छेदाश्रये॥ अवच्छिद्यतेस्म। छिदिर्॰। क्तः॥

अवच्छुरितम्। न। अट्टहासे॥ अवच्छु

रणम्। छुरच्छेदने। भावेक्तः॥

अवच्छेदः। पुं। विरामे॥ सङ्कोचे॥ विशेषणत्वे॥ एकदेशे। परिच्छेदे॥

अवच्छेदकम्। त्रि। न्यायमतेन अव्याप्य वृत्त्यधिकरणसम्बन्धैकदेशे॥ इतर व्यावर्त्तके। विशेषणे॥

अवच्छेदकावच्छेदः। पुं। व्यापकत्वे॥

अवच्छेद्यम्। त्रि। अवच्छेदाऽवच्छेदकोभयनिरूपणीये॥

अवज्ञा। स्त्री। अनादरे॥ अवज्ञानम्। आतश्चोपसर्गे इत्यङ्। टाप्॥

अवज्ञातम्। त्रि। अवमानिते॥ अवज्ञायतेस्म। ज्ञा अववोधने। क्तः॥

अवज्ञानम्। न। तिरस्कारे॥

अवटः। पुं। खिले॥ गर्त्ते॥ यथा। रक्षसांगतसत्त्वानामेषधर्मः सनातनः। अवटेयेनिधीयन्ते तेषांलोकाः सनातना इतिरामायणम्॥ कूपे॥ कुहकजीविनि॥ अवन्त्यस्मात् अवरक्षणादौ। शकादिभ्योऽटन्॥

अवटनिरोधनः। पुं। नरकविशेषे॥

अवटिः। स्त्री। गर्त्ते॥ इतिहलायुधः॥

अवटीटः। त्रि॥ नतनासिके। अवनाटे॥ अवनमनं नासिकायाः। नते नासिकायाः संज्ञायां टीटच् नाटच् भ्रटचः। अवटीटञ्चनासिकायानतमस्याः। अर्श आद्यच्। अवटीटानासिका सा अस्त्यस्यपुरुषस्य। अर्श आद्यच्॥

अवटुः। पुं। वृक्षभेदे॥ गर्त्ते॥ कूपे॥ पुं। स्त्री। घाटायाम्। ग्रीवापश्चाद्भागे। ग्रीवायामुन्नतभागे॥ अवटलति। टलवैक्लव्ये। अवटीकतेवा। टीकृगतौ। मितद्र्वादित्वात् डुः॥ यद्वा। नवटति। वटवेष्टने वटभाषणेवा। वाहुलकादुः॥

अवटोदा। स्त्री। भारतवर्षस्यनद्यन्तरे॥

अवडीनम्। न। पक्षिणामवरोहणे। पक्षिणामधोगमने॥

अवतंसः। पुं। न। कर्णपूरे॥ शेखरे। शिरोभूषाभेदे। उत्तंसे॥ अवतंसयति अवतंस्यतेऽनेनवा। तसिः सैचोभूषार्थः। पचाद्यच हलश्चेतिघञ्वा॥

अवतमसम्। न। क्षीणान्धकारे॥ अवहीनं तमः। अवसमन्धेभ्यस्तमस इत्यच्॥

अवतरणम्। न। अवतारे॥

अवतारः। पुं। अवतरणे। अवरोहे॥ पुष्करिण्यादौ॥ देवानांविशेषतोविष्णोर्मूर्त्त्यन्तरेण पूर्णांशावेशरूपेण पृथिव्यां प्रादुर्भावे॥ अवतारास्त्वसङ्ख्यातास्तेष्वेते विशेषतःप्रसिद्धाः

। मत्स्यः कूर्मोवराहश्चनरसिंहोथवा मनः।रामोरामश्चरामश्चबुद्धःकल्की चतेदश ॥ अपिच । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्चमहेश्वरः । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी- । वगलाकूर्ममूर्त्तिःस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंहःस्याद्वराहश्चैवभैरवी। सुन्दरीजामदग्न्यःस्याद्वामनोभुवनेश्वरी॥ कमलावौद्धरूपास्यान्मातङ्गीकल्किरूपिणी। स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम्॥ स्वयञ्चभगवान्कृष्णःकालीरूपोभवेद्द्विजे। इतिमुण्डमाला। विशेषोललितोपाख्यानेद्रष्टव्यः॥पुनश्चश्रीभागवते १ स्कन्धे ३ ऽध्याये सएवप्रथमंदेवः कौमारंसर्गमाश्रितइत्यादिनाद्रष्टव्यः ॥ तीर्थे । नद्यादितीर्थे ॥ अवतरन्त्यनेनास्मिन्वा । तॄप्लवनसन्तरणयोः । अवेतॄस्त्रोर्घञ् ॥

अवतारणम् । न । भूतादिग्रहे ॥ वस्त्राञ्चले ॥ अर्चने॥ अवरोहणे ॥

अवतीर्णः । त्रि । अवतरणविशिष्टे । प्रादुर्भूते॥ जलादौकृतावरोहे ॥ प्रविष्टे ॥

अवतोका । स्त्री । स्रवद्गर्भायाम् । पतितगर्भायांगवि ॥ अवगलितं तोकम-

षत्यं यस्याः ॥

अवदंशः । पुं । दंशने ॥ भर्जितद्रव्यचर्वणे । मद्यपानरुचिजनकभक्ष्यद्रव्ये॥ अवदंश्यते पानरुच्यर्थम् । दंशदशने । कर्मणिघञ्भावेवा ॥

अवदातः । पुं । सिते॥ गौरे ॥ त्रि ।विशुद्धे। शुक्लगुणविशिष्टे ॥ पीतवर्णवति ॥ मनोज्ञे ॥ अवदायतेस्म । दैप् शोधने । क्तः ॥

अवदानम् । न। खण्डने ॥ पराक्रमे ॥ अतिवृत्ते । शुद्धकर्मणि ॥ यथा । विपञ्चगायन्तीविविधमवदानंपुररिपोरिति ॥ उशीरे ॥ दोअवखण्डने दैप्शोधनेवा । भावेल्युट् ॥

अवदारकः । पुं । खनित्रे ॥ त्रि । विदारणकर्त्तरि ॥

अवदारणम् । न । खनित्रे ॥ अवदार्यतेऽनेन । दॄविदारणे । णयन्तः । ल्युट् ॥

अवदाहः । पुं । अवदहने ॥ न । वीरणमूले ॥ अवनीयते दाहोऽस्मात् ॥

अवदीर्णम् । त्रि । खण्डिते ॥ द्रुते । द्रवीभूते धृतादौ ॥ अवदीर्यतेस्म । दॄविदारणे क्तः ॥

अवदोहः । पुं । दुग्धे ॥ अवदुह्यते । दुह० । कर्मणिघञ् ॥

अवद्यम् । त्रि । अधमे॥ पापे । निन्द्ये॥ नवदति परंगुणम् नउद्यते नउच्यते

वा । अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सितेइतिवदेर्नञिकर्त्तरियत् ॥ अवद्यपण्येतितु कर्मणियत् ॥

अवद्योतनम् । न । प्रकाशे ॥ त्रि । तद्दति ॥

अवद्रङ्कः । पुं । हट्टे ॥

अवधानम् । न । मनोयोगे ॥ अवडुधाञोल्युट् ॥

अवधारणम् । न । निश्चये । अवधृतौ । इयत्तादिपरिच्छेदे । परिमाणनिश्चये ॥

अवधारितः । त्रि । निश्चिते ॥ कृतावधारणे ॥

अवधार्य्यः । त्रि । अवधारणीये । निर्धार्य्ये ॥

अवधिः । पुं । अवधाने ॥ सीम्नि । परस्यां काष्ठायाम् ॥ काले ॥ बिले ॥ अवधानम् । डुधाञ्० । उपसर्गे घोः किः ॥

अवधीरितः । त्रि । अवज्ञाते ॥

अवधूतः । त्रि । अभिभूते ॥ निवर्त्तिते ॥ यथा । अवधूतभयः ॥ वायौ ॥ अवधुनोति धूञ्० । क्तः ॥ अनादृते ॥ योगेश्वरे ॥ सन्यासाश्रमिणि ॥ तन्निरुक्तिर्यथा । अक्षरत्वाद्वरेण्यत्वाद्धूतसंसारसङ्कटात् । तत्त्वमस्यर्थसिद्धत्वादवधूतोभिधीयत इति । अपि च । योविलङ्घ्याश्रमान् वर्णान् आत्मन्येवस्थितः पुमान् । अतिवर्णाश्रमीयोगी अवधूतःसकथ्यतइति ॥ यथा रविःसर्वरसान् प्रभुङ्क्ते हुताशनश्चापिहि सर्वभक्षकः । तथैवयोगी विषयान् प्रभुङ्क्ते नलिप्यते पुण्यपापैश्चशुद्धइत्यपि ॥ अनन्त्यो विशेषो हंसेद्रष्टव्यः ॥

अवधूननम् । न । तिरस्कारणे ॥

अवधूलनम् । न । अवचूर्णने ॥

अवधृतः । त्रि । आकर्णिते ॥ निश्चिते ॥

अवधृतिः । पुं । अवधारणे ॥

अवध्यः । त्रि । मारणायोग्ये ॥ यथा । *अवध्याञ्चस्त्रियं प्राहुस्तिर्यग्योनिगता* स्वपीति ॥ अपिच । किंत्वयान श्रुतं लोके अवध्याः प्रमुयोषितइति ॥ अवध्यवधे पापमुक्तंमनुना । यावानवध्यस्यवधेतावान् वध्यस्य मोक्षणे । अधर्मोनृपतेर्दृष्टोधर्मस्तुविनियच्छत इति । ९ ऽध्याये २४९ श्लोकः ॥

अवध्वंसः । पुं । परित्यागे ॥ निन्दने ॥ अवचूर्णने ॥

अवध्वस्तः । त्रि । परित्यक्ते ॥ निन्दिते ॥ अवचूर्णिते ॥ अवध्वस्यतेस्म । ध्वंसुगतौच । क्तः ॥

अवनम् । न । प्रीतौ ॥ रक्षणे ॥ प्रीणने ॥ अवरक्षणादौ । ल्युट् ॥

अवनतम् । त्रि । अवाग्भूते । आनते ॥

अवनमतिस्म। णमप्रह्वत्वे। गत्य र्थे तिक्तः। अनुदात्तोपदेशेत्यनुना सिकलोपः॥

अवनतिः। स्त्री। विनये। अनौद्धत्ये॥

अवनद्धः। त्रि। प्रत्युप्ते॥

अवनाटः। त्रि। नतनासिके॥ नासि कायाःनतम्। नतेनासिकाया इति नाटच्। तद्योगान्नासिकाऽवनाटा। साअस्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥

अवनामः। पुं। प्रणामे॥ अवनमनम्। अवणमोघञ्॥

अवनायः। पुं। अधोनयने। निपातने॥ अवनयनम्। णीञ् प्रापणे। अवो दोर्नियइति घञ्॥

अवनिः। स्त्री। भुवि॥ अवति अव्यते वा। अवरक्षणादौ। अर्त्तिसृधृधमी त्यनिः॥

अवनिक्तः। त्रि। चालिते॥

अवनी। स्त्री। स्थिरायाम्॥ भूमौ॥ ञा यमाणायाम्॥ कृदिकारादितिवा ङीष्॥

अवनीपतिः। पुं। राजनि॥ अवन्याः पतिः॥ अवनीं पातिवा। पारक्षणे, पातेर्डतिः॥

अवनेजनम्। न। प्रक्षालने॥ हस्तसंस्का रे॥ अव णिजिर्॰। ल्युट्॥ पिण्ड प्रदानार्थमास्तृतकुशोपरिजलसे-

चने॥

अवन्तयः। पुं। देशभेदे। मालवेषु॥ अवति। अवरक्षणादौ। वाहुलका ज्झिच्॥

अवन्तिका। स्त्री। उज्जयिन्याम्॥

अवन्तिसोमम्। न। काञ्जिके॥ अवन्ति षु अभिषुतं सोमम्। शाकपार्थि वादिः॥

अवन्ती। स्त्री। देशभेदे॥ यथा। ताम्र पर्णीं समासाद्यशैलाद्दुशिखरोद्गतः। अवन्तीसंज्ञकोदेशः कालिकातचति ष्ठतीति॥

अवपातः। पुं। विले॥ निपाते। अधः पतने॥ अवपतनम्। पत्लृ॰। घञ्॥ गजग्रहणगर्त्ते। अवपातस्तुहस्त्यर्थे गर्त्तेछन्नेतृणादिनेतियादवः। औ घी इतिभाषा॥

अवपाचितः। त्रि। भिन्नोदकीकृते अ पपाचिते॥

अवपाशितः। त्रि। वद्धे॥

अवप्लुतः। त्रि। अवतीर्णे। सहसैवाव तीर्णे॥

अववुद्धः। त्रि। अनुभूते॥

अववोधकः। पुं। परिदीपके॥ अववो धयति। वुध। ण्वुल्॥

अवभर्जितः। त्रि। दग्धे॥

अवभासः। पुं। साक्षात्कारे॥

अवभासकः। त्रि। प्रकाशके॥

अवभृथः। पुं। दीक्षान्तयज्ञे। मुख्ययज्ञशेषयज्ञविशेषे। प्रधानकर्मसमाप्तौ क्रियमाणेष्टिविशेषे॥ यज्ञाङ्गभूतस्नानविशेषे॥ अवभ्रियतेऽनेन। डुभृञ्धारणपोषणयोः भृञ्भरणेवा। अवेभृञइतिकथन्॥

अवभ्रटः। त्रि। नतनासिके॥ अवनतं नासिकायाः। नतेनासिकायाः संज्ञायामितिभ्रटच्। अवभ्रटंच नासिकायानतमस्त्यस्याः। अर्शआद्यच्॥ अवभ्रटानासिकास्त्यस्य पुरुषस्य। अर्शआद्यच्॥

अवमः। त्रि। कुत्सिते॥ अवत्यस्मादात्मानम्। अवरक्षणादौ। अवद्येति सूत्रेणावतेरमः प्रत्ययोनिपातितः॥ अवोभवोवा। अवोधसोर्लोपश्चेतिमः॥ न। अवमदिने॥

अवमतम्। त्रि। अवमानिते॥ अवमन्यतेस्म। मनज्ञाने। क्तः॥

अवमतिथिः। स्त्री। द्युस्तिस्रस्तिथयोवारे एकस्मिन्नवमातिथिरिति लक्षिततिथौ॥

अवमदिनम्। न। अवमे॥ यथा। तिथ्यन्तद्वयमेकोदिनवारःस्पृशतियत्र तद्भवत्यवमदिनम्। अस्यार्थः। दिनेतावद्वारद्वयंभवति वारप्रवृत्तिकालात् पूर्वमेकोवारस्तत्परंचान्यः। तत्रदिनस्याहोरात्रस्य एकोवारस्तिथ्यन्तद्वयं तिथित्रयंवायत्रदिनेस्पृशति तदऽवमदिनम्। वारप्रवृत्तिकालात् परंपरदिनसूर्योदयावध्येकवारेण तिथ्यन्तद्वयस्पर्शे तिथित्रयस्पर्शेवा अवमदिनंस्यादित्यर्थः॥

अवमन्ता। त्रि। अवमानस्यकर्त्तरि॥ अवमन्यते। अवपूर्वान्मनेस्तृच्॥

अवमर्द्दः। पुं। पीडने॥ अवमर्द्दनम्। मृदक्षोदे। घञ्॥

अवमर्शः। पुं। नाटकसन्ध्यन्तरे॥

अवमानना। स्त्री। अवज्ञायाम्॥ अवमाननम्। मनेर्ण्यन्ताद्युच्॥

अवमानितम्। त्रि। अवज्ञाते॥ अवमान्यतेस्म। मानपूजायाम्। क्तः॥

अवमूर्द्धशयः। त्रि। अधोमुखशायिनि॥ अवनतो मूर्द्धायस्यसः। अवमूर्द्धाशेते शीङ्स्वप्ने। पार्श्वादिषूपसंख्यानादच्॥

अवमोटनम्। न। परिवर्त्तने॥

अवमोटनी। स्त्री। परिवर्त्तनशीलायाम्॥

अवयवः। पुं। अङ्गे॥ प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यऽनुमानावयवाः॥ अवयौति। युमिश्रणे। पचाद्यच्॥

अवरः। त्रि। चरमे। पश्चाद्भवे॥ अधमे॥

कार्य्ये । न । गजान्त्यजङ्घादिदेशे ॥

अवराति । राहाने । आतश्चोपसर्ग इतिकः । यद्वा । नष्टणोतिव्रियतेवा । वृञ्वरणे । अच् ग्रहवृद्रिंश्चयच्चा ।

अवरजः । पुं । कनिष्ठभ्रातरि । यवीयसि । शूद्रे । अवरस्मिन् काले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

अवरजा । स्त्री । कनिष्ठायांभगिन्याम् ।

अवरतः । । । पश्चादर्थे । अवरस्मात् । तसिल् । अवरस्तादर्थे । विभाषापरावराभ्यामित्यतसुच् । अवरतोवसत्यागतोरमणीयंवा ॥

अवरतिः । स्त्री । विरतौ । उपरामे ॥ अवरमणम् । रमक्रिडायाम् । क्तिन् ।

अवरप्रोक्तः । त्रि । प्राकृतवुद्धिनोक्ते । हीनमतिनाप्रोक्ते । अवरेणप्रोक्तः ।

अवरवर्णः । पुं । स्त्री । शूद्रे । वृषले । अवरोऽधमोवर्णोऽस्य । अवरश्चासौवर्णश्चेतिवा ।

अवरवर्णकः । पुं । स्त्री । शूद्रे । अवरवर्णएव ।

अवरव्रतः । पुं । अर्के । त्रि । हीनव्रते ।

अवरस्तात् । । । अवरे । अवस्तादर्थे । अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अवरोऽवरावावसत्यागतोरमणीयंवा । दिक्छब्देभ्यइत्यस्तातिः तत्सन्नियोगेनविभाषावरस्येति अवरस्यपचेऽवादेशाभावः ।

अवरा । स्त्री । भवान्याम् । पार्वत्याम् ।

अवरार्द्धम् । त्रि । अवरार्द्धभवे । अवरार्द्धभवम् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्चेतियत् ।

अवरीणम् । त्रि । धिक्कृते । अवरीयते स्म । रीङ्स्रवणे । क्तः ।

अवरुग्णः । त्रि । भग्ने ।

अवरुद्धः । त्रि । स्थगिते । आच्छादिते ।

अवरुद्धा । स्त्री । अन्तःपुरचारिण्यांभोग्यायांकर्मकर्याम् ।

अवरूढः । त्रि । अवतीर्णे ।

अवरोधः । पुं । तिरोधाने । राजद्वारेषु । शुद्धान्ते । राजस्त्रीगृहे ॥ अवरुध्यतेऽत्र । रुधिर् आवरणे । घञ् ।

अवरोधकः । त्रि । रोधकारके । अवरोधकर्त्तरि । अवरोधयति । अवपूर्वात् रुधेर्ण्वुल् ।

अवरोधनम् । न । राज्ञामन्तःपुरे । अवरुध्यतेऽत्र । रुधिर् आवरणे । ल्युट् । अवरोधकरणे रोकना इति भाषा । यथा । कण्ठावरोधनमिति ।

अवरोधायनम् । न । अन्तः पुरे ।

अवरोधिकः । पुं । अन्तःपुराध्यचे । अवरोधेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । अवरोधास्यास्तिवा । ठन् ।

अवरोपित: । त्रि । उद्दासिते ।

अवरोप्यमाण: । त्रि । अवतार्य्यमाणे ।
रुहेर्ण्यन्तात्कर्मणिलट: शानच् । रु-
ह: पोऽन्यतरस्यामितिप: ॥

अवरोह: । पुं । अवतारे । अवतरणे ॥
आरोहे । तरुमूलात्प्रभृतिदृष्टचाग्रप
र्य्यन्तं गतायां गुडूच्यादिलतायाम् ।
लतोद्गमे ॥ अधोगतौ । स्वर्गे । अव
रोहतिलम्बते । रुहबीजजन्मनि ।
पाचाद्यच् ॥

अवरोहशाखी । पुं । प्लक्षवृक्षे ।

अवरोहिका । स्त्री । अश्वगन्धालता-
याम् ॥

अवरोही । पुं । वटद्रुमे ।

अवर्ण: । पुं । निन्दायाम् । परिवादे ।
वर्ण्यते । वर्ण वर्णने । घञ् । वर्ण:
प्रशंसा । तद्विरुद्धोऽवर्ण: ।

अवलग्न: । पुं । न । देहमध्ये ॥ त्रि ।
लग्नमात्रे । संलग्ने । लग्यतेस्म । ल
गेसंगे । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु: । यद्वा ।
लज्जतेस्म । ओलस्जी व्रीडने । ग
त्यर्थेतिक्त: । स्कोरिति सलोप: । ओ
दितश्चेतिनत्वम् । स्वीदितइतिनेट् ।
अवकृष्टमवसन्नं वा लग्नम् । प्रादयो
गतेतिसमास: ।

अवलम्ब: । पुं । आधारे । अवलम्बने ।

अवलम्बनम् । न । आश्रये । यथा । प्र
तिकूलतामुपगतेहि विधौविफलत्व
मेतिबहुसाधनता । अवलम्बनायदि
नभर्त्तुरभून्न पतिष्यत:करसहस्रम
पीतिमाघे ९ सर्ग: । पुं । हृदयस्थ
कफे ।

अवलम्बितम् । त्रि । अविलम्बिते । आ
श्रयें । संश्रिते । आश्रिते । वस्त्रादि
नारुद्धे ॥ अधोलम्बायमाने । अवल
म्बतेऽत्र । लबि° । क्तोधिकरणे चेति-
क्त: ।

अवलिप्त: । त्रि । गर्वेणाविवेकहीने ।

अवलिप्तता । स्त्री । अहङ्कारे ।

अवलिमा । पुं । अवलभावे । देहस्यरो
गादिनिमित्ते जरादिनिमित्तेवाकृ
शीभावे ।

अवलीढ: । त्रि । भक्षिते । कृतावलेहे ।

अवलीला । स्त्री । अवज्ञायाम् । अना
यासे ।

अवलुण्ठनम् । न । लुण्ठने । लोटनाइति
भाषा ।

अवलेप: । पुं । गर्वे । लेपने । दूषणे ॥
सङ्गे । अवलेपनम् । लिप्उपदेहे ।
घञ् ।

अवलेपनम् । न । म्रक्षणे । विलेपने ।
मलना । इतिभाषा ।

अवलेह: । पुं । लेह्यौषधे । अवलिह्य
ते । लिहेर्घञ् । तल्लक्षणं पर्यायाश्च

यथा। क्वाथादेर्यत्पुनः पाकात् घनत्वं सारसक्रिया। सोऽवलेहश्चलेहश्चप्राप्त इत्युच्यते वुधैरिति वैद्यकपरिभाषा॥

अवलेहनम्। न। लेहने। जिह्वयाऽऽस्वादने। चाटना इतिभाषा॥

अवलोकनम्। न। आलोके। दर्शने॥ अनुसन्धाने॥ लोकृदर्शने। ल्युट्॥

अवलोकितम्। त्रि। निरीक्षिते। देखा इतिभाषा॥ पुं। लोकनाथे। वुद्धविशेषे॥ नपुंसके भावेक्तः॥ न। प्रेक्षणक्रियायाम्॥

अवल्गुजः। पुं। सोमराज्याम्॥ त्रि। असाधुजे॥ अवल्गोरशोभनाज्जातः॥ कृष्णवर्णसोमराज्याम्। हाकुच इतिगौडभाषा॥

अववादः। पुं। निन्दायाम्॥ आज्ञायाम्॥ विस्रम्भे॥ अवाऽऽलम्बने। कार्यमवलम्ब्यवदनमत्र। वदेर्घञ्॥

अवशः। त्रि। निःश्रेयससाधनायाऽप्रयतमाने। परतन्त्रे। अस्वाधीनशरीरे॥ अविद्याकामकर्मादिपरवशे॥ प्रतिकूले॥ नविद्यतेवशमायत्तत्त्वंयस्यसः॥

अवशिष्टः। त्रि। उर्वरिते। परिशिष्टे॥

अवश्यम्।। निश्चये॥ अशक्यनिवारणे। नित्ये॥ प्रयत्ने॥ अवश्यायते श्यैङ्गतौ। डमप्रत्ययः॥ लुम्पेदवश्यमःकृत्ये। यथा। अवश्यपाच्यम्। अनवश्यआवश्यके इतिकृत्वं न॥ त्रि। अनायत्ते॥

अवश्या। स्त्री। कुज्झट्याम्॥ त्रि। अनायत्ते॥

अवश्यायः। पुं। नीहारे॥ अभिमाने। दर्पे॥ अवश्यायते शैत्यमापद्यते। श्यैङ्गतौ। श्याद्यधेतिणः। आतोयुगितियुक्॥

अवश्रयणम्। न। चुल्यादितोऽवतार्यस्थापने॥

अवष्टब्धः। त्रि। अविदूरे। आसन्ने॥ आक्रान्ते॥ अवलम्बिते॥ अवष्टभ्यतेस्म। ष्टभिस्तम्भे स्तम्भुरोधनेवा। क्तः। स्तम्भः अवाच्चेतिषः। अवाच्चालम्बनेतिहृचेण आविदूर्येस्तम्भःषत्वविधानादवष्टब्धशब्द आसन्नपर इति-अद्यश्वीनावष्टब्धे इत्यत्रमनोरमायांस्थितम्॥

अवष्टम्भः। पुं। स्वर्णे॥ स्तम्भे॥ प्रारम्भे॥ सौष्ठवे॥ अवष्टम्भनम्। ष्टम्भुरोधे। घञ्॥

अवष्वाणम्। न। भक्षणे॥

अवऽ।।। वाह्ये। वहिरर्थे॥ अवोगच्छति॥ अवस्तादर्थे॥ अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अव

रोऽवरावा वसत्त्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणा मित्त्यसिस्तस्तन्नियोगेनावरस्यावादेशश्च ॥

अवसः । पुं । अर्के । भूपे । अवति । अवरत्त्वणादौ । अत्त्यविचमीत्त्यादिनाऽसच् ॥

अवसक्तः । त्रि । लग्ने ।

अवसक्थिका । स्त्री । पर्य्यङ्कवन्धे । पर्यङ्के ॥

अवसण्डीनम् । न । पचिणोऽधःपतने शोभनवक्तायाम् ।

अवसन्नः । त्रि । प्राप्तावसादे । विषस्से । अवासदत् । षद्लृ° । गत्त्यर्थेति क्तः ।

अवसन्नता । स्त्री । खेदे । भावे तल् ।

अवसरः । पुं । प्रस्तावे ॥ शिष्यजिज्ञासानिवृत्तावश्यवक्तव्यत्वरूपे सङ्गतिविशेषे । अनन्तरवक्तव्यत्त्वमवसरः । यथोपमानेऽवसरसङ्गतिरितिजगदीशतर्कालङ्कारः । वत्सरे । मन्त्रभेदे । वर्षणे । अवसरणम् । सृगतौ । वाहुलकादप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा । योग्यकाले ।

अवसरालयः । पुं । अर्द्धराचे ।

अवसर्गः । पुं । निरवग्रहे । स्वतन्त्रे ॥ अवसर्जनम् अवसृज्यतेवा । सृज्° । घञ् ॥

अवसर्पः । पुं । चारे ॥ अवसर्पति । सृप्लृ गतौ । पचाद्यच् ॥

अवसर्पिणी । स्त्री । वौद्धकल्पे । सतुदशकोटिकोटिसागरवर्षैणसमाप्यते ।

अवसादः । पुं । अवसन्नत्त्वे । विषादे । अवसदनम् । षद्लृ° । भावे घञ् ।

अवसादनम् । न । नाशे । शैथिल्यापादने ।

अवसानम् । न । समापने । विरामे । पर्य्यन्ते । मृत्त्यौ । सीमायाम् । षोन्तकर्मणि । ल्युट् ॥

अवसायः । पुं । शेषे । समाप्तौ । निश्चये ॥

अवसायकः । पुं । अवसानकरे । स्यते र्ण्यन्तात् ण्वुल् ।

अवसितम् । त्रि । ऋद्धे । परिपक्वमर्द्दित धान्ये । ज्ञाते । गतौ । अवसाने । अवसानगते । समाप्ते । सम्बद्धे । षिञ् बन्धने इत्त्येतस्यावपूर्वस्यनिष्ठायांरूपम् । अवस्यतिस्म अवसीयतेस्मवा । षोअन्तकर्मणि । क्तः । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ।

अवसृष्टम् । त्रि । निःसृते ।

अवसेकिमः । पुं । वटके । वडाइतिख्याते । इति हेमचन्द्रः ।

अवस्कन्दः । पुं । शिविरे । बिजिगीषूणां निवेशस्थाने । अवस्कन्दति । स्कन्दि-

र॰ । पचाद्यच् । अवगाहने ॥

अवस्कन्दनम् । न । अवतरणे ॥ अवगाहने ॥

अवस्करः । पुं । विष्ठायाम् ॥ अपाने । गुह्ये । उपस्थे ॥ गोप्ये ॥ अवकीर्यते क्षिप्यते । कृविक्षेपे । ऋदोरप् । कस्कादिः ॥ वर्चस्केऽवस्कर इतिवासाधुः ॥

अवस्तात् । ा । अवरे ॥ अवोर्थे ॥ अवरस्मिन् अवरस्याम् अवरस्मात् अवरस्याः अवरो ऽवरावा वसत्यागतोरमणीयंवा । दिक्छब्देभ्य इत्यस्तातिः । विभाषावरस्येतिपक्षेऽवादेशः ॥

अवस्तारः । पुं । जवनिकायाम् । कनात इति चिक इति प्रसिद्धायाम् ॥ आस्तरणे ॥ अवस्तृणात्यनेनास्मिन्वा । स्तृञ् आच्छादने । ऋवेतृस्त्रोर्घञ् ॥

अवस्तु । न । अज्ञानादिसकलजडसमुदायस्वरूपे महाप्रपञ्चे ॥ वस्तुनोऽन्यस्मिन् । असद्वस्तुनि ॥

अवस्था । स्त्री । दशायाम् । कालकृतविशेषे । कालकृतोधर्मोवपुषोयौवनादिविशेषस्तस्मिन् ॥ यथाहुः । कौमारं पञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशाद्यौवनंतुततः परमिति ॥ अपिच । आषोडशाद्भवेद्बालस्तरुणस्ततउच्यते । वृद्धस्तुसप्ततेरूर्द्ध्वंवर्षीयान् नवतेःपर इति ॥ अवस्थाने ॥ अवतिष्ठति । अवपूर्वात् स्थाधातोर्व्यवस्थायामितिज्ञापकात् साधुः ॥ अवतिष्ठतेऽनयावा । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

अवस्थाचतुष्टयम् । न । वैद्यकमतेकालकृतचतुर्विधदशायाम् ॥ यथा । आपञ्चदशवर्षंवाल्यम् । आत्रिंशद्वर्षं कौमारम् । आपञ्चाशद्वर्षं यौवनम् । पञ्चाशतऊर्द्ध्वंवृद्धत्वमिति ॥

अवस्थानम् । न । स्थितौ । वासे । प्रतिष्ठायाम् ॥ अवपूर्वात्तिष्ठते र्ल्युट् ॥

अवस्थितः । त्रि । प्रतिफलिते ॥ आसीने । कृतावस्थाने । स्थिते ॥ अवपूर्वः ष्ठागतिनिवृत्तौ । क्तः । द्यतिस्यतीत्वम् ॥

अवस्थितिः । स्त्री । अवस्थाने ॥

अवस्यन्दनम् । न । नाश्ये ॥

अवस्रंसनम् । न । अधः पतने ॥

अवस्रंसितः । त्रि । लम्बिते ॥

अवहः । पुं । वायोस्तृतीयेस्कन्धे ॥ यथा । त्वःसत्योध्रुवोधर्त्ताविधर्त्ताच विधारणः । चरणश्चतृतीयोयमाचन्द्रादवहोगणः ३ इति ॥

अवहननम् । न । अवघाते ॥

अवहस्तः । पुं । हस्तपृष्ठे ॥

अवहारः । पुं । चौरे ॥ द्यूतयुद्धादिवि-

अग्रे। निमन्त्रणोपनेतव्यद्रव्ये। ग्राहाख्ययादसि। अवहरति। अवपूर्वात् हृञः श्याद्यधेतिणः। यद्वा। अवह्रियन्तेऽस्मिन्। हृञ॰। अवहाराधारेतिघञ्। धर्मान्तरे।

अवहारकः। पुं। अवहारार्थे। हांगर इतिख्यातेजलजन्तुविशेषे। नक्राजे। अवहारएव। स्वार्थेकः।

अवहार्य्यः। त्रि। समर्पणीये। दण्डनीये।

अवहालिका। स्त्री। प्राचीरे। इतिहारावली॥

अवहासः। पुं। परिहासे। अवहसनम्। हसे॰। घञ्।

अवहितम्। त्रि। सावधाने। विज्ञाते। प्रवेशिते॥ निहिते। अवधीयतेस्म। डुधाञ् धारणपोषणयोः। क्तः। दधातेर्हिः।

अवहित्थम्। न। स्त्री। आकारगुप्तौ॥ अवहिः स्थितम्। सुपिस्थइत्त्यच स्थइतियोगविभागात्कः। पृषोदरादिः। अवहित्थमयोग्रतेति भरतोक्तःक्लीवम्।

अवहित्था। स्त्री। आकारगोपने। अवहिःस्थितिः अवहित्था। सुपिस्थ इत्यत्र स्थ इतियोगविभागात्कः। पृषोदरादिः। टाप्।

अवहेलम्। न। स्त्री। अनादरे। अवज्ञायाम्। अवहेलनम्। हेड़ अनादरे। घञर्थेकः। डलयोरेकत्त्वस्मरणाल्लः।

अवहेलनम्। न। अनादरे। तिरस्कारे।

अवहेला। स्त्री। अनादरे॥

अवहेलितम्। त्रि। कृतावहेले।

अवाक्पुष्पी। स्त्री। मधुरिकायाम्। शतपुष्पायाम्। सौंफ इतिख्यातायाम्। अवाञ्चिपुष्पाण्यस्याः। गौरादिः। अधःपुष्प्याम्। मङ्गल्यायाम्। हेठाहुलीति गौडप्रसिद्धे तृणे।

अवाक्शाखः। पुं। स्वर्गनरकतिर्य्यक्प्रेतादिशाखाभिश्शाखिनिसंसारवृक्षे। अर्वाञ्चोनिकृष्टाः कार्य्योपाधयोहिरण्यगर्भादयो महदहङ्कारतन्मात्रादयोवा शाखा इव शाखायस्यसः।

अवाक्शिराः। पुं। अधोमुखे। अवाक्शिरोऽस्य।

अवाच्यः। त्रि। परिरक्षके।

अवाग्रः। त्रि। नम्रे। अवनते। अवनतमग्रमस्य।

अवाङ्मनसगोचरम्। त्रि। वाङ्मनसयोरविषये। वाङ्मनसयोर्गोचरम्नवाङ्मनसगोचरम्॥

अवाङ्मुखः । त्रि । अधोमुखे ॥ अवाङ्मुखंयस्यसः ॥

अवाक् । ा । अधोदेशे ॥ अवाचिदेशे अवाचोदेशात् अवाङ्देशो वा । दिक्छब्देभ्यः सप्तमी पञ्चमी प्रथमाभ्य इत्यस्ताति: । अञ्चेर्लुक् ॥

अवाङ् । त्रि । अधोमुखे ॥ नम्रे ॥ अवाञ्चत्यधोमुखीभवति । ऋत्विगितिक्विन् ॥

अवाक् । त्रि । मूके ॥ नवागस्य ॥

अवाची । स्त्री । दक्षिणदिशि ॥ अधोदिशि ॥ अधोमुख्याम् ॥ अवोमध्यार्थः । अञ्चोमध्येञ्चतिहर्यम् । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेति ङीप्-इतिस्वामी ॥ वस्तुतस्तु दक्षिणदिशि असाधुरेवायम् । अवपूर्वस्याञ्चतेरधोमुखीभावेवृत्ते: ॥

अवाचीनम् । त्रि । दक्षिणदिग्भवे ॥ अधोमुखे ॥ अवागेव । विभाषाञ्चे रितिखः ॥

अवाच्यम् । न । दुर्वचने । अनक्षरे ॥ नवचनार्हम् । ण्यत् । वचोऽशब्दसंज्ञायामितिनकुत्त्वम् ॥ त्रि । अनिन्दिते ॥ अवक्तव्ये ॥ यथा । नैवपश्येन्नशृणुयादवाच्यंजातुकस्यचित् । ब्राह्मणानां विशेषेणनैवब्रूयात् कथञ्चन ॥ यद्ब्राह्मणस्यकुशलंतदेवसततंवदेत् । तूष्णीमासीत निन्दायां कुर्वन्भैषज्यमात्मन इतिमहाभारतम् ॥

अवाच्यदेशः । पुं । योनौ । भगे ॥ अवाच्यश्चासौदेशश्च ॥

अवाच्यवचनम् । न । दोषविशेषे ॥ यदेवावाच्यवचनम वाच्यवचनंहितत् ॥

अवान्तरः । त्रि । प्रधानान्तःपातिनि ॥ इयंफलश्रुतिर्नश्रेयःपरमपुरुषार्थ-साधनपरा भवति । किन्तुबहिर्मुखानां मोक्षविवक्षयाऽवान्तरकर्मफलैः कर्मसुरुच्युत्पादनमात्रम् ॥ यथा । पिबनिम्बंप्रदास्यामिखलुते खण्डलड्डुकान् । पित्रैवमुक्तः पिबति तिक्तम प्यतिबालकइति ॥

अवाप्तः । त्रि । प्राप्ते ॥

अवाप्तिः । स्त्री । प्राप्तौ ॥

अवाप्यः । त्रि । लभ्ये ॥

अवारम् । न । नद्यादेःपूर्वतीरे । अर्वाक्तटे ॥ अर्वाक्तीरमवारम् । अवव्रियते । वृगतौ । कर्मणि घञ् ॥ न-वारमस्त्यत्रेतिवा । अर्शआद्यच् ॥

अवारपारः । पुं । समुद्रे ॥

अवारपारीणः । त्रि । पारगे ॥ अवारपारंगच्छति अवारपारयोर्भवोवा तत आगतोवा । राष्ट्रावारपाराद्घखाविति खः ॥ अवारपारंगामिनि ॥ अवारपारात्यन्तानुकामंगामीतिखः ॥

अवारिका । स्त्री । धन्याके ॥ अवरिका पिपाठ इतिराजनिर्घण्टः ।

अवारितः । त्रि । अकृतवारणे ।

अवारीणः । त्रि । अवारगामिनि । अवारंगच्छतीत्याद्यर्थेषु । अवारपारादिगृहीतादिविपरीताच्चेतिखः । अवारंगामीवा । अवारपारात्यन्तानुकामंगामीतिखः ।

अवावटः । पुं । द्वितीयेनपित्रासवर्णायामुत्पादिते । यथा । द्वितीयेनतुयःपित्रासवर्णायां प्रजायते। अवावट इतिख्यातः शूद्रधर्मःसजातित इति स्मृतिः ।

अवासाः । त्रि । नग्ने । नवासोऽस्य ।

अवाह्यः । त्रि । आभ्यन्तरे । प्रतीचि । प्रतीचोऽन्यस्यबाह्यस्याभावात् । न विद्यते बाह्यमन्यदस्य ।

अविः । पुं । नाथे ॥ रवौ । मेषे । शैले ॥ मूषिककम्बले । अवति अव्यतेवा । अवरक्षणादौ । इन् । स्त्री । स्त्रीधर्मिण्याम् । अवतिलज्जायाः । सर्वधातुभ्य इन् ।

अविकः । पुं । अविशब्दार्थे । अविरेव । अवेः कइतिकः ।

अविकटः । पुं । मेषसमूहे । अवीनांसङ्घातः । सङ्घातेकटच् ।

अविकम्पः । त्रि । अप्रचले । नास्तिविशिष्टः कम्पोवेपथुर्यस्यसः ॥

अविकम्पितः । त्रि । अचलिते । नविकम्पितः ।

अविकल्पः । त्रि । एकरूपे । नविकल्पोऽस्मिन् ।

अविकारी । त्रि । विक्रियाशून्ये कूटस्थे परमात्मनि ।

अविकृतिः । स्त्री । मूलप्रकृतौ । नास्ति विकृतिर्यस्याः ।

अविगन्धिका । स्त्री । अजगन्धावृक्षे ।

अविगीतम् । त्रि । अनिन्दिते ।

अविघ्नः । पुं । करमर्द्दके । विजयतेस्म । ओविजीभयचलनयोः । गत्यर्थेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । नविघ्नः ।

अविचारः । पुं । अन्याये । विवेकाभावे । यथा । अविचारसिद्धेयंवेश्यविलासिनीवमाया असतोपिभावानुपदर्शयन्तीपरपुरुषंवञ्चयतीति । त्रि । विचाररहिते ।

अविचारकः । त्रि । मूढे ।

अविचारितम् । त्रि । अकृतविचारे । अविवेचिते ।

अविचाली । त्रि । देशान्तरमासिरहिते ॥

अविच्युतः । त्रि । निश्चले ।

अविज्ञः । त्रि । अनभिज्ञे । अप्रवीणे ।

अविज्ञातः । त्रि । अर्थापरिज्ञानाद-

निश्चिते। यथा। यदधीतमविज्ञातं निगदेनैवशब्द्यते। अनग्नाविवशुष्कैधानतज्ज्वलतिकर्हिचिदिति। न तज्ज्वलतीति। निष्फलंभवतीत्यर्थः। ईश्वरे। यन्नविज्ञायते पुम्भिर्नामभिर्वाक्रियागुणैरितिनिरुक्तेः।

अविज्ञातार्थम्। पुं। परिषत्प्रतिवादिभ्यांत्रिरभिहितमप्यविज्ञातमविज्ञातार्थम्॥ ५। ५२। त्रिरभिहितंवादिनेतिशेषः।

अविज्ञानवान्। पुं। अनिपुणे। अविवेकिनि। अविज्ञानमस्ति अस्यास्मिन्वा। मतुप्।

अविज्ञेयम्। न। प्रमाणान्तरानवगाह्ये। औपनिषदे ब्रह्मणि। तद्विस्पष्टत्वाद्रूपादिहीनत्वात् इदमेवमितिविस्पष्टज्ञानार्हंनभवति। नविज्ञेयम्। त्रि। प्रमाणानवगाह्ये। दुर्ज्ञेये।

अविडीनम्। न। पक्षिणामाभिमुख्याभिगमने॥

अवितम्। त्रि। रक्षिते। अव्यतेस्म। अवरक्षणादौ। क्तः।

अवितथम्। न। सत्ये। तत्त्वे। नवितथम्। त्रि। तद्विशिष्टे।

अवितर्क्यम्। त्रि। अनूहनीये। औतार्थे।

अविता। त्रि। पालयितरि।

अवित्त्यजः। पुं। न। पारदे। इतिराजनिर्घण्टः॥

अविदग्धः। त्रि। अनग्ने। निर्गन्धे। अचतुरे॥

अविदासी। त्रि। उपक्षयशून्ये।

अविदितः। त्रि। विदितविपरीते। अव्याकृते। अज्ञाते। विज्ञानापेक्षे। अविदितविज्ञाना यस्मिँल्लोकप्रवृत्तेः।

अविदूसम्। न। मेषदुग्धे। अवेदुग्धम्। अवेर्दुग्धेसोढदूसमरीसचः॥

अविद्धकर्णी। स्त्री। पाठायाम्। अविद्धौ कर्णौ यया। पाककर्णेतिङीष्। अविद्धोऽछिद्रः पर्णरूपः कर्णोऽस्याःवा।

अविद्यः। त्रि। विद्यारहिते।

अविद्यमाना। स्त्री। मायायाम्। त्रि। अभावे। अवर्त्तमाने॥

अविद्या। स्त्री। अहन्तौ। अज्ञाने। यथाहुः। अविद्याया अविद्यात्वमिदमेवतुलक्षणम्। यत्प्रमाणासहिष्णुत्वमन्यथावस्तुसाभवेदिति॥ अन्यच्च। सेयंभ्रान्तिर्निरालंबासर्वन्यायविरोधिनी। सहतेनविचारंसा तमोयद्दिवाकरमिति। पुनश्च। दुर्घटत्वमविद्याया भूषणंनतुदूषणम्। कथंचिद्घटमानत्वेऽविद्या त्वंदुर्घटंभवेदिति। अनित्याशुचिदुःखानात्मसुनित्यशुचिसुखात्मख्यातौ। अव्यक्त

महदहङ्कारपञ्चतन्मात्रेष्व नात्मस्वात्मबुद्धौ । अतस्मिंस्तद्बुद्धौ । विपर्यये । मिथ्याज्ञाने । अनात्मन्यात्मख्यातौ । यथा शरीरे मनुष्योहमित्यादि । इयञ्चसर्वक्लेशमूलभूतातमइत्युच्यते । अनादिभावरूपाज्ञाने । अग्निहोत्रादिलक्षणेकर्मणि । मलिनसत्त्वप्रधानायाम् । संवृत्तौ ॥ परमानन्दस्वरूपात्माज्ञाने । वेदनंविद्या । विद ज्ञाने । संज्ञायां समजनिषदनिपतेति क्यप् । विद्याविरुद्धा अविद्या ॥

अविद्वांस्। त्रि। अज्ञे । नविद्वान् ।

अविधिः । पुं । शास्त्राविहिते । अविधाने । यथा । वसेत्सनरके घोरेदिनानिपशुरोमभिः । अमितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिना पशूनित्याह्निकतत्त्वेयाज्ञवल्क्यः ।

अविनः । पुं । राज्ञि । अध्वर्यौ । अवति । अवरक्षणादौ । श्यास्त्याहृञ्विभ्यइनच् । चि । यष्टरि ॥

अविनतः । त्रि । उन्नते ।

अविनयः । पुं । विनयाभावे । चि । अविनीते ।

अविनाभावः । पुं । व्याप्तौ । व्याप्यनिष्ठव्यापकनिरूपितधर्मे । यथा । वह्निमान् धूमादित्यादौ धूमनिष्ठा वह्निनिरूपिताव्याप्तिरिति न्यायमीमांसयोर्मतम् । तत्पदार्थे तत्पदार्थाभाववद्वृत्तित्वाभावे । यथा । केयमाकाङ्क्षा न तावदविनाभावः । नीलंसरोजमित्यादौ तदभावात् । विमलंजलंनद्याः कच्छेमहिषइत्यत्रजलान्वितनद्या अविनाभावात् कच्छेसाकाङ्क्षतापत्तेश्च । इत्याकाङ्क्षा चिन्तामणिः । अविनाभावइति । तत्पदार्थेन विनायोभावः सत्त्वंतदभावइत्यर्थः । तत्पदार्थे तत्पदार्थाभाववद्वृत्तित्वाभावस्तत्पदार्थेतत्पदार्थाकाङ्क्षा इतिभाव इतितट्टीकामाधुरी ।

अविनाशी । त्रि । अन्त्यविकारवर्जिते । नित्ये । सत्ये । अबाध्येसर्वप्रकारपरिच्छेदशून्ये । अविक्रियआत्मनि । विनष्टुं शीलमस्येति विनाशी । नविनाशी ।

अविनीतः । त्रि । वियाते । समुद्धते । नव्यनायि । णीञ्० । क्तः ।

अविनीता । स्त्री । कुलटायाम् । नव्यनायि । णीञ्प्रापणे । क्तः । नविनीतावा ।

अविन्ध्यः । पुं । राक्षसान्तरे ॥

अविपटः । पुं । मेषविस्तारे । अवीनां विस्तारः । विस्तारे पटच् । कम्बलादौ ।

अविपश्चित् । पुं । विचारजन्यतात्पर्यपरिज्ञानशून्ये । अविवेकिनि । नविपश्चित् ।

अविप्रकृष्टः । त्रि । आसन्ने ।

अविप्रियः । पुं । श्यामाकतृणे ।

अविप्रिया । स्त्री । श्वेतालतायाम् ।

अविभक्तम् । त्रि । अभिन्ने । एकमेवार्थे । अव्याहृते सर्वज्ञाऽनुस्यूते अधिष्ठानतयाबाधावधितयाच सर्वस्मिनविद्यमाने । नविभक्तम् ।

अविभावितः । त्रि । अनुपलक्षिते ।

अविमरीसम् । न । मेषीदुग्धे । अवेर्दुग्धम् । अवेर्दुग्धेमरीसच्प्रत्ययः ।

अविमुक्तम् । न । काशीक्षेत्रे । अविमुक्ते महादेवोविशालाक्षीशिवापरे-त्यागमः । यथा । मुनेप्रलयकालेऽपितत्तुक्षेत्रं कदाचन । विमुक्तंनशिवाभ्यांयदविमुक्ततंततो विदुरिति । अविमुक्तंनमोक्तव्यंसर्वथैवमुमुक्षुभिः । किन्तु विघ्नाभविष्यन्तिकाश्यांनिवसतांसतामिति श्रीदेवीभागवतम् । त्रि । अत्यक्ते । नविमुक्तम् ।

अविरतम् । न । सन्तते । अनवरते । अनुपरते । नास्तिविरतमस्य । क्रियाविशेषणे वर्त्तमानंक्लीबम् । सत्त्वगामितुत्रिलिङ्गम् ।

अविरतिः । स्त्री । चित्तस्यविषयसम्प्रयोगात्मनिगर्द्धे ।

अविरलः । त्रि । घने । निबिडे ।

अविरुद्धः । त्रि । अनुकूले । अप्रतिषिद्धे । नविरुद्धः ।

अविरोधः । पुं । विवादाभावे । यथा । श्रुतिस्मृतिविरोधेतु श्रुतिरेवगरीयसी । अविरोधेसदाकार्यंस्मार्त्तंवैदिकवत्सतेति । नविरोधः ।

अविलम्बितम् । त्रि । आशुगे । उद्घण्डे । न । आशुनि । शीघ्रे । विलम्बतेस्म । लविअवस्रंसने । ओष्ठ्योपधः । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्तः शिनञ्समासः ।

अविला । स्त्री । मेष्याम् । भेड्याम् ।

अविवरः । त्रि । नीरन्ध्रे ।

अविवाक्यम् । न । दशरात्रस्यदशमेऽह्नि ।

अविवादः । पुं । विवादाभावे । नविवादः ।

अविवेकः । पुं । विषयविरक्त्यभावे । सम्भूयकारितायाम् । नहिकिञ्चिदेकंकार्यं पर्याप्तमपितुसम्भूय । विपर्यासे । व्याकुलत्वहेतौमोहे । अविमृश्यकारित्वे । सदसद्विवेचनाराहित्ये । त्रि । तद्वति । नविवेकः ।

अविवेकी । त्रि । विवेकहीने । अविवेचके । तस्मादविवेकिनःसुखमानन्दिस्वबोनाऽनाधिकारिण इतिमुक्तिवाद

स्वगादाधरीटीका । अन्नमुक्तिविचारे ॥

अविवेकि । न । व्यक्ते ॥ प्रधाने ॥ महदादौ ॥ यथा प्रधानं स्वतोनविविच्यते एवंमहदादयोपिन प्रधानाद्विविच्यन्ते ॥ वालिशे । मूर्खे ॥ गुरुशास्त्राद्युपदेशरहिते ॥ नविवेकी ॥

अविशिष्टम् । त्रि । समाने ॥ नविशिष्टम् ॥

अविशेषः । पुं । तन्मात्रेषु ॥ तानि अस्मदादिभिःपरस्परव्यावृत्तानि नानुभूयन्त इत्यविशेषाः सूक्ष्माश्चोच्यन्ते ॥ निष्प्रपञ्चे । विशेषाभावे ॥ त्रि । विशेषरहिते । तुल्ये ॥

अविश्रान्तम् । न । अनवरते ॥ त्रि । विश्रामहीने ॥

अविश्वस्तः । त्रि । प्रत्ययायोग्ये । विश्वासानर्हे ॥ यथा । नविश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्तेनातिविश्वसेत् । विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृन्ततीति ॥

अविश्वासा । स्त्री । चिरप्रसूतायांगवि ॥

अविषः । पुं । अब्धौ ॥ राजनि ॥ अवति । अवरक्षणादौ । अविमह्यौष्टिषच ॥ त्रि । निर्विषे ॥

अविषा । स्त्री । निर्विषातृणे ॥

अविषी । स्त्री । नद्याम् ॥ टिश्वानङीप् ॥

अविसोढम् । न । अविमरीसे ॥ अवेर्दुग्धम् । अवेर्दुग्धेसोढदूसमरीसचोवक्तव्याः ॥

अविस्पष्टम् । न । क्लिष्टे । अप्रकटवचने ॥ नविस्पश्यतेस्म । स्पशवाधनस्पर्शनयोः । कर्मणिक्तः । अविस्पष्टेति निर्देशादिडभावः ॥

अवीः । स्त्री । ऋतुमत्याम् ॥ अवति लज्जायाः । अवरक्षणादौ । अवितृस्तृतन्त्रिभ्यईः ॥

अवीचिः । पुं । नरकभेदे ॥ तरङ्गे ॥ नास्तिवीचिः सुखमत्र ॥ त्रि । तरङ्गशून्ये ॥

अवीचिमयः । पुं । नरकभेदे ॥ यःसाक्ष्याद्यावनृतंवदति सनिरवलम्बे ऽवीचिमये ऽधश्शिरानिपात्यते ॥ इति श्रीभागवतम् ॥

अवीजा । स्त्री । ईषद्वीजायांद्राक्षायाम् । किसमिस् इतिलोके ॥

अवीतम् । न । अनुमानप्रभेदे । व्यतिरेकमुखेन प्रवर्त्तमाने निषेधके ॥ तन्नावीतंशेषवत् । विशेषेणास्पष्टमितोवीतः सनभवतीत्यवीतः ॥

अवीरः । त्रि । निःसत्त्वे । निर्वीर्ये ॥

अवीरा । स्त्री । निष्पतिसुतायाम् ॥ वीरयति । वीरविक्रान्तौ । अच् ॥ पतिपुत्रवतीनारी वीराप्रोक्तामनीषिभिः । नवीरा ॥ अजातापत्यविधवा

ऽवीरेतिस्मृतिः ॥

अवृजिनः । त्रि । यथोक्तकारितयानि- ष्पापे ॥

अवेक्षणम् । न । दर्शने ॥ ईक्षदर्शने । ल्युट् ॥

अवेक्षा । स्त्री । अवेक्षणे । प्रतिजागरे ॥ अवधाने ॥ अवेक्षणम् । ईक्षदर्शने । गुरोश्चहलइत्यः । टाप् ॥

अवेक्षिता । न । अवेक्षके । अध्यक्षे । आयव्ययादिनिरीक्षके ॥ अवेक्षते । ईक्ष० । तृच् ॥

अवेद्यः । पुं । गोवत्से ॥ त्रि । अज्ञेये ॥

अवेलः । पुं । अपलापे ॥ त्रि । वेला शून्ये ॥

अवेला । स्त्री । पूगचर्विते । चवाई सुंपारी इतिभाषा ॥

अवैधम् । त्रि । विधिविवर्जिते । विध्य विषये ॥ यथा । अवैधंपञ्चमं कुर्वन् राज्ञोदण्डेनशुध्यतीति ॥

अवोदम् । त्रि । अवक्लेदने ॥ उन्दीक्लेद ने अवपूर्वः । भावेघञ् । अवोदैधौ द्मेतिनिपातनान्नलोपः ॥

अव्यक्तः । पुं । हरौ ॥ स्मरहरे ॥ सर्वका रणे । रूपादिहीनतया चक्षुराद्य गोचरे योगाभ्यासावसेये भावे ॥ कल्पितेषुसर्वकार्येषुसद्रूपेणानुगते । हिरण्यगर्भे ॥ सूक्ष्मशरीरे ॥ स्वापा वस्थायाम् ॥ निर्विकारे । शब्दप्रवृ त्तिनिमित्तैर्जातिगुणक्रियासम्बन्धै रहिते ॥ व्यक्तःस्पष्टोनेत्यव्यक्तः ॥ यत्र ध्वनावकारादयोवर्णा विशेषरूपेण नव्यज्यन्तेसध्वनिरव्यक्तः ॥ मूर्खे ॥ कन्दर्पे ॥ न । प्रकृतौ ॥ तथाहि । यत् सर्वस्यजगतोबीजभूत मव्याकृ तनामरूपसतत्वम् सर्वकार्यकारण शक्तिसमाहाररूपम् अव्यक्ताव्याकृता काशादिनामवाच्यंपरमात्मन्योतप्रो तभावेनसमाश्रितम् वटकणिकाया मिव वटवृक्षशक्तिः [illegible]रूपेण निरूप्यमाणे व्यक्तिरस्यनास्तीत्यव्य क्तम् ॥ तदुक्तम् । हेतुमदनित्यम- व्यापिसक्रियमनेकमाश्रितंलिङ्गम् । सावयवंपरतन्त्रं व्यक्तं विपरीत मव्यक्त मिति ॥ साङ्ख्योक्तमहदादौ ॥ आ त्मनि ॥ परमात्मनि ॥ मायोपाधिके ब्रह्मणि ॥ त्रि । अवयवरहिते ॥ अ व्यक्तमितिविज्ञेयंलिङ्गग्राह्यमतीन्द्रि- यम् ॥ सूक्ष्मे ॥ अविज्ञेये । अस्फुटे ॥ नव्यज्यतेस्म । अञ्जूव्यक्त्यादौ । क्तः । अव्याकृतकार्यभूतसूक्ष्मे ॥ भूतसू क्ष्मलयाधिकरणे ॥ नव्यक्तम् इतिवा ॥

अव्यक्तमूलप्रभवः । पुं । संसारवृक्षे ॥

अव्यक्तरागः । पुं । अरुणवर्णे । किञ्चि ल्लोहिते ॥ अव्यक्तोरागोयस्य ॥

अव्यक्तलिङ्गः । त्रि । सदृशेनश्रुतिस्मृत्युक्तप्रकारेण आश्रमवति। नव्यक्तंदम्भेनगृहीतंलिङ्गमाश्रमित्वमनेन ।

अव्यग्रः । त्रि । अनाकुले । नव्यग्रः ॥

अव्यङ्गः । त्रि । अविकले । परिपूर्णे । अविकलाङ्गे । नव्यङ्गः ।

अव्यङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

अव्यञ्जनः । पुं । शृङ्गहीनपशौ । त्रि । अव्यक्ते । अस्फुटे । अविद्यमानंव्यञ्जनंयस्ययस्मिन्वा ।

अव्यण्डा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् । कौंच इतिख्यातायाम् ॥ नविगतमण्डमस्याः ।

अव्यतिकरः । पुं । अप्रसङ्गे ।

अव्यथः । पुं । सर्पे । त्रि । निर्व्यथे । नव्यथायस्य । नव्यथते । व्यथभयसञ्चलनयोः । पचाद्यच् ।

अव्यथा । स्त्री । पथ्यायाम् । चारव्याम् ॥ ओषधीभेदे । मुण्ड्याम् ॥ नव्यथायस्याः । नव्यथते । व्यथ । पचाद्यच् । टाप् ॥

अव्ययी । पुं । अश्वे । नव्यथते तच्छीलः । व्यथ॰ । जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्ययाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्चेतीनिः ॥

अव्यथिषः । पुं । अर्णवे । सूर्ये । नव्यथते । व्यथ॰ । नञिव्यथेरितिटिषच् ॥

अव्यथिषी । स्त्री । धरायाम् । रात्रौ ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥

अव्यभिचारी । त्रि । केनापिप्रतिकूलेन हेतुनानिवारयितुमशक्ये ॥

अव्ययः । पुं । न । स्वरादिशब्दे । पुं । विष्णौ । शिवे ॥ अनाद्यनन्तेदेहादिसन्तानाश्रये आत्मज्ञानमन्तरेणानुच्छेद्येमायामयेसंसारवृक्षे । त्रि । उत्पत्तिविनाशादिसर्वक्रियाशून्ये । नित्ये । अविनाशिनि । अपरिच्छिन्ने । यथा । सदृशंत्रिषुलिङ्गेषु सर्वासुचविभक्तिषु । वचनेषुचसर्वेषु यन्नव्येति तदव्ययमिति । नविद्यतेव्ययोऽवयवापचयोगुणापचयोविनाशोवा यस्य । यद्वा । नव्येति विकारं नभजत इत्यव्ययम् । विपूर्वादिणः पचाद्यच् । नव्ययः ।

अव्ययात्मा । पुं । अनश्वरस्वभावे ।

अव्ययीभावः । पुं । प्रायः पूर्वपदार्थप्रधानेसमासविशेषे ।

अव्यलीकः । पुं । सत्ये ।

अव्यवसायवान् । त्रि । शिक्वौ । व्यवसायरहिते । इतित्रिकाण्डशेषः ।

अव्यवस्था । स्त्री । शास्त्रविरुद्धव्यवस्थायाम् । अपसिद्धान्ते । अविधौ ।

अव्यवस्थितः । त्रि । नीतिशास्त्रादिव्यवस्थानभिज्ञे ॥ सिद्धान्तरहिते ।

अव्यवहार्यः । त्रि । अभिधानाभिधेयक

पयोर्वाङ्मनसयोरविषये ॥ व्यवहारायोग्ये ॥ नव्यवहार्यः ॥

अव्यवहितम् । त्रि । व्यवधानशून्ये । संसक्ते । अपदान्तरे ॥ नव्यवधीयतेस्म । क्तः । दधातेर्हिः ॥

अव्याकृतः । पुं । वीजरूपे । अविवेके । अव्यक्ते । प्रकृतौ । असम्भूतौ । साभासाज्ञाने । अनिर्वाच्ये ॥ नव्याकृतः ॥

अव्याकृताकाशः । पुं । अव्यक्ते ॥

अव्याजः । पुं । छलाभावे ॥ शीघ्रे ॥

अव्यापकम् । त्रि । परिच्छिन्ने ॥ नव्यापकम् ॥

अव्यापि । न । व्यक्ते ॥

अव्याप्यम् । त्रि । व्याप्तिरहिते । अव्यापनीये । अनधीने ॥

अव्याप्यवृत्तिः । त्रि । किञ्चिदवच्छिन्नवृत्तौ । स्वसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिनि ॥ दैशिककालिकभेदेन ... ॥ ... तत्पर्यायः । प्रादेशिकः ... कौ । व्यवसा... विशेषगुणाः । वुद्धिसुख ... द्वेषः ... यत्नधर्माधर्मभावनाख्य... संस्काराः ९ । आकाशस्य विशेषगुणः शब्दः १० । सामान्यगुणौ संयोगविभागौ १२ । एतेसर्वे अव्याप्यवृत्तयः स्युरितिन्यायभाषा ॥

अव्युत्पन्नः । त्रि । अनभिज्ञे ॥

अशनम् । त्रि । अश्नुते ॥

अशकुम्भी । स्त्री । पानीयपृष्ठजे । काईइतियस्याः प्रसिद्धिः ॥

अशक्तः । त्रि । असमर्थे । सामर्थ्यहीने ॥ यथा । उपवासेष्वशक्तानांनक्तंभोजनमिष्यतइति ॥ नशक्तिरस्य । नञ् दुःसुभ्योहलिशक्त्योरितिपाठात्पक्षेअच् ॥

अशक्तिः । स्त्री । करणवैकल्यहेतुकेवुद्धिधर्मे ॥ साचाष्टाविंशतिभेदभिन्ना ॥ यथा । एकादशेन्द्रियवधाःसहवुद्धिवधैरशक्तिरुद्दिष्टा । सप्तदशधाचवुद्धेर्विपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनामिति ॥ एकादशेन्द्रियवधास्तु । वाधिर्यंकुष्ठतान्धत्वंजडताजिघ्रतातथा । मूकताकौण्यपङ्गुत्वक्लैव्योदावर्त्तमत्तताः ॥ यथासंख्यंश्रोत्रादीनामिन्द्रियाणांवधाः । एतद्धेतुकाबुद्धेरशक्तिः स्वव्यापारेभवति । तथाचैकादशहेतुत्त्वादेकादशधाबुद्धेरशक्तिरुच्यते । हेतुहेतुमतोरभेदविवक्षया सामानाधिकरण्यम् । तदेवमिन्द्रियवधद्वारेण बुद्धेरशक्तिमुक्त्वास्वरूपतोऽशक्तिमाह । सहबुद्धिवधैरिति । कतिबुद्धेःस्वरूपतोवधाइत्यतआह । सप्तदशधाचबुद्धेः । कुतः । विपर्ययात्तुष्टिसिद्धीनाम् । तुष्टयोनवेतितद्विपर्ययास्तद्विरूप

णान्नवभवंति । एवंसिद्धयोऽष्टाविति तद्विपर्ययास्तन्निरूपणादष्टौभवन्ति ॥ इतिसांख्याः ॥ अपिच । अशक्तिः कारकापायेसदर्थाप्रभविष्णुता । कारकाणामन्तःकरणबहिष्करणाना मपायेविनाशेसति विद्यमानेप्यर्थे अप्रभवनशीलत्वमशक्तिः । अन्धव धिरादेरिवरूपशब्दादाविति ॥

अशक्यः । त्रि । असाध्ये । अशकनीये ॥

अशत्रुः । पुं । चन्द्रे ॥ त्रि । शत्रुरहिते ॥ मित्रे ॥

अशनम् । न । ओदने ॥ भक्षणे ॥ अ श० । ल्युट् ॥ ज्वरवान्ज्वरवर्ज्जितो यवालघुकुर्यादशनंदिनात्यये ॥

अशनाया । स्त्री । वुभुक्षायाम् । क्षुधा याम् ॥ अशितुमिच्छा अशनस्येच्छा वा अशनायतिवा । सुपइतिक्यच् । अशनायेति ईत्वाभावः । अप्रत्यया दित्यः ॥

अशनायितम् । त्रि । क्षुधिते ॥ अशन स्येच्छा । अशनायेतिसाधुः । अश नायाजाताअस्य । तारकादिः ॥

अशनिः । स्त्री । पुं । चञ्चलायाम् । वि द्युति ॥ पवौ । वृक्षादिविनाशकेमे घोत्पन्नज्योतिषि ॥ अश्नाति सङ्घा तं करोति । अश्यतेऽनेनेतिवा । अर्त्तिसृधृधमीत्यादिना अनिः ॥

अश्मवर्षणे ॥ उल्काविशेषे ॥

अशनित्विट् । स्त्री । विद्युति ॥ अशनेः त्विट् ॥

अशब्दः । पुं । न । अवेदमूलके ॥

अशमः । पुं । इदंकृत्वेदंकरिष्यामीति सङ्कल्पप्रवाहानुपरमे ॥

अशय्यः । पुं । तापसान्तरे ॥ यःकदा पिनशेते ॥

अशरीरः । पुं । स्वेनरूपेणाकाशकल्पे परमात्मनि ॥ त्रि । शरीररहिते ॥ य था । प्रत्यग ज्ञानशिखिध्वस्तेमिथ्या ज्ञानेसहेतुके । नेतिनेतिस्वरूपत्वा दशरीरोभवत्ययमिति ॥

अशर्म्म । न । दुःखे । त्रि । पीडायुक्ते ॥ शर्मसुखम् तद्विरुद्धम् । नञितिन ञ्समासः ॥

अशाखा । स्त्री । शूलीतृणे ॥

अशान्तः । त्रि । इन्द्रियलौल्यादनुपरते ॥ आत्मसाक्षात्कारशून्ये ॥ नशान्तः॥

अशाश्वतः । त्रि । अस्थिरे । दृष्टनष्टप्रा ये ॥ नशाश्वतः ॥

अशास्त्रम् । न । वेदादिविरुद्धे ॥ नशा स्त्रमस्मिन् ॥

अशास्त्रविहितम् । त्रि । वेदेनप्रत्यक्षा दिनावा अविहिते । बुद्धाद्यागमवो धिते ॥ शास्त्रेणविहितम् । नशास्त्र विहितम् ॥

अशिक्षितः । त्रि । अनिपुणे । शिक्षारहिते ॥

अशितम् । त्रि । भुक्ते ॥ तृप्ते ॥ अश्यते स्म । अशभोजने । क्तः ॥

अशित्रम् । त्रि । चौरे ॥ पुं । चरौ ॥ अश्नन्तितेन । अशभोजने । अशित्रादिभ्यइत्रोत्रावितिइत्रप्रत्ययः ॥

अशिरः । पुं । वीतिहोत्रे । राक्षसे ॥ भास्करे ॥ वायौ ॥ न । हीरके ॥

अशिरा । स्त्री । अशिरराक्षसनार्य्याम् ॥

अशिश्विका । स्त्री । पुत्ररहितायाम् ॥ नशिशुर्यस्याः । सख्यशिश्वीतिसाधुः । स्वार्थेकन् ॥

अशिश्वी । स्त्री । अशिश्विकायाम् ॥ नास्याः शिशुरस्तीत्यर्थे सख्यशिश्वीति भाषायामिति निपातनान् ङीष् ॥

अशीतिः । स्त्री । सङ्ख्याविशेषे ८० ॥ सङ्ख्येये ॥ अष्टदशतः परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतीत्यादिनानिपातनात्प्रकृतेरशीभावस्तिप्रत्ययश्च ॥

अशीर्षिकः । त्रि । अशीर्षवति ॥ ब्रीह्यादिषुशीर्षान्नञ इतिपाठाट्ठक् ॥

अशीलः । त्रि । दुःशीले ॥

अशुचिः । पुं । विण्मूत्रश्लेष्मादौ ॥ त्रि । शास्त्रोक्तशौचहीने ॥ यथा । व्रतानामुपवासानांश्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । करोतियः चौरकर्मसोऽशुचिःसर्वकर्मस्विति ॥ नशुचिः ॥

अशुद्धः । त्रि । अज्ञानतत्कार्यमलयुक्ते ॥ अपवित्रे ॥ अकृतशोधने ॥ नशुद्धः ॥

अशुभम् । न । पापे । अनिष्टफले ॥ यथा । स्वेन्द्रियाणाञ्चसामर्थ्यंस्वकर्माणिकृतानिच । मुहुर्मुहुश्चविभ्रंशेद्विरमे दशुभान्मनइति ॥ अमङ्गले ॥ त्रि । तद्युक्ते ॥ नशुभम् ॥

अशून्यशयनव्रतम् । न । श्रावणकृष्णद्वितीयायांकर्त्तव्यमत्स्यपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥

अशृतम् । त्रि । अपक्वे ॥ नशृतम् ॥

अशेषः । त्रि । निश्शेषे ॥ सम्पूर्णे ॥ नशेषोऽस्य ॥

अशोकः । पुं । कङ्केल्लिपादपे ॥ यथा । अशोकश्चरणाघाताज्जायते पुष्पवत्तरइति । अस्यगुणायथा । अशोकः शीतलस्तिक्तो ग्राहीवर्ण्यः कषायकः । दोषापचीतृषादाहकृमिशोषविषास्रजिदिति ॥ नशोकोऽस्मात् । वकुलद्रुमे ॥ न । पारदे ॥ पुष्पे ॥ अशोकस्य पुष्पम् । पुष्पमूलेषु बहुलमित्यणो विकारावयवार्थस्यलुक् ॥ त्रि । सन्तापवर्जिते । निश्शोके ॥

अशोकरोहिणी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ अशोकइवरोहति । क

त्तर्य्युपमाने इतिणिनिः ॥
अशोकषष्ठी । स्त्री । चैत्रशुक्लषष्ठ्याम् ॥
अशोका । स्त्री । कटुरोहिण्याम् ॥ बुद्धस्यशासनदेवीविशेषे॥ नशोकोऽस्याः॥
अशोकारिः । पुं । कदम्बद्रौ ॥
अशोकाष्टमी । स्त्री । चैत्रशुक्लाष्टम्याम् ॥
अशोचः । पुं । अनहङ्कृतौ ॥
अशोच्यः । त्रि । शोचितुमयोग्ये ॥ निरपराधे ॥
अशौचम् । न । आशौचे ॥ वैदिककर्मानर्हत्वप्रयोजके संस्कारविशेषे । विहितकर्मविरोध्यदृष्टविशेषे । शुचित्वाभावे॥ यथा । क्रियाहीनस्यमूर्खस्य महारोगिणएवच । यथेष्टाचरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकमिति ॥ क्रियाहीनस्यनित्यनैमित्तिकक्रियाननुष्ठायिनः । मूर्खस्य गायत्रीरहितस्यसार्थगायत्री रहितस्येतिरुद्रधरः । महारोगिणः उन्मादादिपापरोगाष्टकान्यतमरोगवतः । यथेष्टाचरणस्यद्यूतवेश्याद्यासक्तस्येत्यर्थः ॥ नशौचम् ॥
अश्मकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् ॥
अश्मकीटः । पुं । नारकीटे ॥
अश्मकुट्टः । न । तपोविशेषाल्लब्धसंज्ञेतापसान्तरे ॥ भक्षणार्थं प्रियङ्ग्वादी नश्मन्येवकुट्टयति । कुट्ट० अच् ॥
अश्मकेतुः । पुं । क्षुद्रपाषाणभेदाख्ये ।
अश्मगर्भः । पुं । हरिन्मणौ । मरकते ॥ अश्मनोगर्भः ॥
अश्मगर्भजम् । पुं । पन्नाइतिप्रसिद्धे मरकतमणौ ॥
अश्मघ्नः । पुं । पाषाणभेदनवृक्षे । हाथाजोडीति भाषा ॥
अश्मजम् । त्रि । शिलाजाते ॥ न । शिलाजतुनि ॥ अश्मनोजातम् । जनीप्रादुर्भावे । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥ लोहे ॥
अश्मजतुकम् । न । शिलाजतुनि ॥
अश्मजातिः । स्त्री । मरकतादिरत्ने ॥ अश्मनोजातिः ॥
अश्मदारणः । पुं । टाँकी इति प्रसिद्धे । टङ्के ॥ दारयति । दॄ० णयन्तात्ल्युः । अश्मनोदारणः ॥ दार्यते ऽनेनवा । णयन्तात्ल्युट् ॥
अश्मा । पुं । पाषाणे ॥ अश्नुते । अशूव्याप्तौसङ्घातेच । अन्येभ्योऽपीतिमनिन् ॥ अशिशकिभ्यांछन्दसी तिमनिन्वा । भाषायामपीष्यते छन्दसीतितुशकिनैवान्वेतिव्याख्यानात् ॥
अश्मन्तम् । न । अशुभे ॥ चुल्ल्याम् ॥ मरणे ॥ अनवधौ ॥ चेत्रे ॥ अश्मनोप्यन्तो ऽत्र । शकन्ध्वादिः ॥
अश्मन्तकः । पुं । न । उद्दाने । चुल्ल्याम् ॥ मल्लिकाछदने । दीपाधाराच्छादने ॥

। पुं । तृणविशेषे । अम्लोटके ॥ तृणान्तरे । आवुडेति प्रसिद्धे । इन्दुके । कुराल्याम् । अम्लपत्रे । कोविदारसदृशे ॥

अश्मपुष्पम् । न । शैलेये । कालानुसार्ये । शिलाजतुनि ॥ अश्मन:पुष्पमिव ॥

अश्मभालम् । न । लौहभाण्डे । हमामदस्तेतिख्याते ॥

अश्मभित् । पुं । अश्मभेदे । पाषाणभेदे ॥ त्रि । पाषाणभेदके ॥ अश्मानं भिनत्ति । भिदिर्° क्विप् तुक् ॥

अश्मभेद: । पुं । पाषाणभेदे ॥ गुणास्तु अश्मभेदोहिमस्तिक्त: कषायोवस्तिशोधन: । भेदनोहन्तिदोषार्शोगुल्मकृच्छ्राश्महृद्रुज: । योनिरोगान् प्रमेहांस्प्लीहशूलव्रणानिचेति ॥

अश्मर: । पुं । पाषाणजाते ॥ प्रस्तरसम्बन्धिनि ॥

अश्मरी । स्त्री । मूत्रकृच्छ्रे ॥ अश्मानंराति । रादाने । आतोनुपेतिक: । गौरादि: ॥

अश्मरीघ्न: । पुं । वरुणद्रौ ॥ अश्मरींहन्ति । हन° । हन्तेरमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥

अश्मरीहर: । पुं । देवधान्ये ॥

अश्मसार: । पुं । न । लौहे ॥ अश्मन:सार: ॥

अश्मीर: । पुं । न । अश्मरीरोगे ॥

अश्मोत्थम् । न । शिलाजतुनि ॥

अश्यमान: । त्रि । भुज्यमाने ॥

अश्रम् । न । नेत्राम्बुनि ॥ अश्नुते कण्ठम् अशूव्याप्तौ । अन्यत्रापीतिरक् ॥

अश्रद्दधान: । त्रि । श्रद्धाहीने ॥ पापकारिणि । असुरसम्पदमारूढे । गुरुवेदान्तवाक्यार्थे इदमेवंनभवत्त्येवेतिविपर्ययरूपानास्तिक्यवुद्धि रश्रद्धा तद्वति ॥

अश्रान्तम् । न । सन्तते ॥ त्रि । अश्रमे ॥ अश्रमुतपसिखेदेच । भावेक्त: । अनुनासिकस्येतिदीर्घ: । अविद्यमानंश्रान्तमत्र ॥ क्रियाविशेषणत्त्वेक्लीवत्त्वम् । द्रव्यविशेषणे तुत्रिलिङ्गम् ॥

अश्रि: । स्त्री । कोट्याम् । खड्गाद्यग्रभागे ॥ गृहादे:कोणे ॥ अश्नातिअश्नुतेवा । अशभोजने अशूव्याप्तौवा । वङ्क्यादि: ॥ आश्रीयतेप्रहारार्थम् । आङि श्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतीण् सचडित् । डित्त्वाट्टिलोपआङोह्रस्वश्च ॥

अश्रु । न । नेत्रजले ॥ अश्नुते कण्ठम् । अशूव्याप्तौ । अश्वादयश्चेति रुन्प्रत्ययान्तंसाधु ॥ नञ्पूर्वाच्छ्रयतेर्डुर्नवा । नश्रूयते इतिविग्रह: ॥

अश्रुत: । त्रि । मूर्खे ॥ अकृतश्रवणे । अनाकर्णिते ॥

अश्लीकम्। न। अश्रीके। श्रीघ्ने। रेफस्य लकारः॥

अश्लीलम्। न। ग्राम्यवाचि। भण्डादिवचने॥ श्रियंराति। आतोनुपेतिकः। तद्भिन्नम्। कपिलकादीनामुपसङ्ख्यानमितिलत्वम्। श्रीश्शोभातस्याः सिध्मादित्वाल्लच्। अश्लीलंतदमङ्गल्यजुगुप्साव्रीडधीकरम्॥

अश्लेषा। स्त्री। नवमनक्षत्रे। तत्रजातस्यफलंयथा। वृथाटनःस्यादतिदुष्टचेताः कष्टप्रदश्चापिदयाजनानाम्। सर्पेसदर्पोऽङ्घ्रिशठार्पितार्थः कन्दर्पसन्तप्तमनामनुष्यइति। त्रि। श्लेषशून्ये।

अश्लेषाभवः। पुं। केतुग्रहे। अश्लेषायांभवोयस्य।

अश्लेषाभूः। पुं। केतुग्रहे।

अश्वः। पुं। तुरगे। अश्वमांसगुणा यथा। अश्वमांसंतुलवणं वह्निकृत्कफपित्तलम्। वातहृद्बृंहणंबल्यंचक्षुष्यंमधुरंलघु॥ इति। डगणेमध्यगुरौ।ऽसंज्ञायाम्॥ पुं। सप्ताङ्के। पुंजातिभेदे। यथा। कामुतुल्यवपुर्धृष्टोमिथ्याचारश्चनिर्भयः। द्वादशाङ्गुललेढ्रश्च दरिद्रस्तुहयोमतः इत्यस्य लक्षणम्॥ अश्नुते। अशूव्याप्तौसंघातेच। अशूप्रुषिलटीतिक्वन्।

अश्वकन्दिका। स्त्री। अश्वगन्धायाम्।

अश्वकर्णः। पुं। सालवृक्षे। सखुआइतिख्याते॥ अश्वकर्णइवपत्रमस्य। अश्वकर्णः कषायः स्याद्व्रणस्वेदकफकृमीन्। बृध्नविद्रधिवाधिर्ययोनिकर्णगदान्हरेत्।

अश्वकर्णकः। पुं। शालवृक्षे। जरणद्रुमे॥

अश्वकिनी। स्त्री। अश्विनीनक्षत्रे।

अश्वखरजः। पुं। खेसरे। खच्चर इति भाषाप्रसिद्धे॥

अश्वखुरः। पुं। नखीतिख्याते गन्धद्रव्ये।

अश्वखुरा। स्त्री। अपराजितायाम्।

अश्वगन्धा। स्त्री। वराहकर्ण्याम्। असगन्धइतिख्यातौषधौ। अश्वगन्धानिलश्लेष्मश्वित्रशोथक्षयापहा। बल्यारसायनीतिक्ता कषायोष्णातिशुक्रला।

अश्वगन्धिका स्त्री। अश्वगन्धायाम्। अश्वगन्धैव। स्वार्थेकः॥

अश्वगोयुगम्। न। अश्वयुग्मे॥ द्वावश्वौ। द्वित्वेगोयुगच्॥

अश्वगोष्ठम्। न। मन्दुरायाम्॥ अश्वानांस्थानम्। गोष्ठजादयःस्थानादिषुपशुनामभ्य इतिगोष्ठच् प्रत्ययः।

अश्वग्रीवः। पुं। विष्णुवैर्यसुरविशेषे।

अश्वघ्नः। पुं। करवीरे॥ अश्वंहन्ति। हन०। अमनुष्यकर्तृके चेतिटक्। गमहनेत्युपधालोपः। कुत्वम्॥ त्रि।

। हयग्रे ॥

अश्वतरः । पुं । गन्धर्वविशेषे ॥ नागभेदे ॥ वेगसरे । गर्दभेनाश्वायामुत्पन्ने । घोटकाद्गर्दभीजाते ॥ तनुरश्वः । वत्सोचाश्वर्षभेभ्यस्तनुत्त्वइति ष्टरच् ॥ अश्वेनाश्वायामुत्पन्नोऽश्वः अश्वत्त्वजातिः तत्सहचरितस्योक्तधर्मस्य तनुत्त्वमन्यपितृकत्त्वात् । ङीषि । अश्वतरी ॥

अश्वत्थः । पुं । पिप्पलद्रौ । वृक्षादीनां मध्ये भगवद्विभूतौ ॥ गर्दभाण्डे । प्लक्षे । पार्श्वपिप्पले ॥ अश्वत्थंजलमस्यास्ति । मूले सिक्तत्त्वात् । अर्शआद्यच् ॥ अश्वत्थवत् कामकर्मवातेरितनित्त्यप्रचलितस्वभावत्त्वात्आशुविनाशित्त्वेन श्वोपिस्थास्यतीतिविश्वासानर्हत्त्वाच्चमायामयेसंसारवृक्षे ॥ शाल्मलिवटाद्यपेक्षयान श्वस्तिष्ठंतिष्ठति अश्वइवतिष्ठतिवा । ष्ठागतिनिवृत्तौ । पृषोदरादित्त्वात्पूर्वोत्तरपदान्तयोःसकारयोस्तकारौ । सुपिस्थइतिकः । अस्थिररूपोयंसंसारवृक्षः ॥ न । जले ॥

अश्वत्थकम् । न । तृणविशेषे ॥ अश्वत्थस्यफलमश्वत्थः । तद्युक्तःकालोप्यश्वत्थः । अश्वत्थे अश्वत्थफलोत्पत्तिकाले देयमृणम् । कलाप्यश्वत्थयववुसाद्वुन् ॥

अश्वत्थफला । स्त्री । वृवुषायाम् ॥

अश्वत्थभेदः । पुं । स्थालीवृक्षे ॥

अश्वत्थव्रतम् । न । कन्यानांबालवैधव्यदोषनिवारके व्रतविशेषे ॥ यथा । सुस्नाताचित्रवस्त्राढ्या कन्यापितृगृहाद्बहिः । करकेणाम्बुपूर्णेनसिञ्चेत्तंप्रतिवासरम् ॥ चैत्रेचाश्विनमासेचतृतीयासितपक्षतः । यावत्कृष्णतृतीयास्यान्मासमेकंयथाविधि ॥ ब्राह्मणान् भोजयेन्नित्त्यंपूजनंचसमाचरेत् । तदाशिषामुयात्कन्यासौभाग्यंचसुखान्वितम् ॥ प्रतिमांपार्वतीशयोर्वैष्णवेभाजनेर्चयेत् । चन्दनाक्षतदूर्वाद्यैर्विल्वपत्रैर्यथाविधि ॥ उपचारैर्यथाभक्त्यानैवेद्यैःप्रतिवासरम् । एवंव्रतप्रभावेणबालवैधव्यनिष्कृतिः । जायतेकन्यकानांचततःपाणिग्रहक्रियेति ॥

अश्वत्था । स्त्री । पूर्णिमातिथौ ॥ इषपौर्णमास्याम् ॥

अश्वत्थामा । पुं । द्रोणाचार्यपुत्रे । कृपीसूनौ ॥ अश्वस्येव स्थामबलंयस्य । पृषोदरादित्त्वात् सस्यतः ॥ यद्वा । अश्वइवतिष्ठति । ष्ठा० । आतोमनिन् ॥

अश्वत्थिका । स्त्री । } वृक्षविशेषे । प
अश्वत्थी । स्त्री । }
विन्नायाम् । पिप्पलिकायाम् ॥

अश्वनायः । पुं । अश्वपाले । अश्वान्नयति । कर्मण्यण् ॥

अश्वपतिः । पुं । रामायणप्रसिद्धे नृपतौ । कैकेये ॥

अश्वपालः । पुं । घोटकरचके ॥

अश्वपुच्छी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥

अश्ववालः । पुं । काशे । अश्वस्यवाले ॥

अश्वमहिषिका । स्त्री । अश्वमहिषयोः स्वाभाविकेवैरे । अश्वमहिषयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः ॥

अश्वमारः । पुं । करवीरे ॥

अश्वमारकः । पुं । करवीरे ॥ अश्वानां मारकः ॥

अश्वमुखः । पुं । किन्नरे । अश्वस्येवमुखमस्य ॥

अश्वमुखी । स्त्री । किम्पुरुषयोषिति । अश्वस्येवमुखंयस्याः ॥

अश्वमेधः । पुं । यागभेदे । क्रतुराजि ॥

अश्वमेधीयः । पुं । यये । अश्वमेधाख्ये । अश्वमेधायहितः । अश्वमेधाच्छच ॥ अश्वलक्षणंयथा । गोचीरसमवर्णश्चकुन्देन्दुहिमसन्निभम् । पीतपुच्छंश्यामकर्णंसर्वतोगतिमत्तमम् । श्यामंवापिमहीपालयज्ञेस्मिंस्तुरंगविदुरिति ॥

अश्वयुग् । पुं । आश्विने । स्त्री । अश्विनीनचत्रे । अश्वंयुनक्तिरूपेणानुकरोति । युजिर्योगे । सत्सूद्विषेतिक्विप् । चि । अश्वयुजिजाते । जातार्थमत्त्ययस्यवालुक् । पचे आश्वयुजः ॥

अश्वयुजः । पुं । आश्विने । अश्वयुजायुक्तापौर्णमास्यस्मिन्नस्ति । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः ॥

अश्वरोधकः । पुं । करवीरवृत्ते ॥

अश्वलः । पुं । वेदप्रसिद्धे ऋषिभेदे ॥

अश्वलक्षणम् । न । घोटकलक्षणे ॥

अश्वलोमा । स्त्री । सर्पविशेषे । हलाहले । अश्वलालेत्यपिपाठः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अश्ववक्त्रः । पुं । किन्नरे । अश्वस्येववक्त्रमस्य ॥

अश्ववारः । पुं । सादिनि । असवारइतिख्याते । अश्वंवारयति । इत्यण् ॥

अश्ववारणः । पुं । गवये । गोसदृशे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अश्ववाहः । पुं । सादिनि ॥

अश्ववित् । पुं । नले । दमयन्तीपतौ । चि । अश्वविद्यान्विते ॥

अश्ववैद्यः । पुं । घोटकचिकित्सके । शालिहोत्रिणि । सारोतरीतिख्याते ॥

अश्वशाला । स्त्री । मन्दुरायाम् ॥

अश्वशृगालिका । स्त्री । अश्वशृगालवैरे । अश्वशृगालयोर्वैरम् । द्वन्द्वाद्वुन्वै

रमैथुनिकयोरितिवुन् ॥

अश्वषड्गवम् । न । अश्वानांषट्के ॥ अश्वानांषट्त्वम् । षट्त्वे षड्गवच् ॥

अश्वसेननृपनन्दनः । पुं । सनत्कुमारे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

अश्वस्तनः । पुं । वृत्तिविशेषे ॥

अश्वस्तनिकः । पुं । एकदिननिर्वाहोचितान्ने ॥ श्वोभवंश्वस्तनंभक्तंतदस्यास्तीति मत्वर्थीयष्ठन् । नञ् समासः ॥

अश्वा । स्त्री । वडबायाम् ॥ अजादिषु पाठाट्टाप् ॥

अश्वाक्षः । पुं । देवसर्षपे ॥

अश्वाभिधानी । स्त्री । अश्वबन्धनरज्ज्वाम् ॥

अश्वारिः । पुं । महिषे ॥ अश्वस्यअरिः ॥

अश्वारूढः । पुं । अश्वारोहे ॥

अश्वारूढा । स्त्री । देवीविशेषे ॥

अश्वारोहः । पुं । अश्ववारके । सादिनि ॥ त्रि । अश्ववाहके ॥ अश्वमारोहति । रुहवीजजन्मनि प्रादुर्भावेच । कर्मण्यण् ॥

अश्वारोहा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

अश्वावरोहकः । पुं । अश्वगन्धायाम् ॥

अश्विजौ । पुं । द्विवचनान्तः । अश्विनीकुमारयोः ॥

अश्विनौ । पुं । स्वर्वैद्ययोः । अश्विनीकुमारयोः ॥ तौचावियुक्तस्वभवौ ॥ प्रशस्ताः अश्वाःसन्तियययोः । इनिः ॥ यद्वा । अश्विन्यांजातौ सन्धिवेलेत्यणो नक्षत्रेभ्यो बहुलमितिलुकि लुकतद्धितलुकीतिङीपोलुक् ॥ विशिष्टाश्वयोः ॥ यथा । कर्मात्वयोस्तथावर्त्तौ विद्येते वाजिनोर्यदि । तावश्विनावितिप्रोक्तौ राज्यवृद्धिकरौपराविति ॥

अश्विनी । स्त्री । अश्वयुजि । प्रथमनक्षत्रे ॥ अस्यांजातस्यफलं यथा । सदैवदेवाभ्युदितो विनीतः सत्त्वान्वितः प्राप्तसमस्तसम्पत् । योषाविभूषात्मजभूषितोयःस्यादश्विनीजन्मनिमानवस्येतिकोष्ठीप्रदीपः ॥ अश्वः अश्वरूपमस्त्यस्याः । इनिः ॥ ङीप् ॥

अश्विनीकुमारौ । पुं । अश्विनीसुतयोः ॥ अश्वीभूतसंज्ञानामसूर्यपत्न्याःयमजपुत्रौ तौचदेवचिकित्सकौ । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥

आश्विनीपुत्रौ । पुं । स्वर्वैद्ययोः ॥

अश्विनीसुतौ । पुं । नासत्ययोः । स्वर्वैद्ययोः ॥ वडवारूपिणो संज्ञाऽश्वरूपयोगादश्विनी । अश्विन्याःसुतौ ॥

अश्वीयम् । न । आश्वे । वाजिसङ्घे । त्रि । अश्वहिते ॥ अश्वानांसमूहः । केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्यामितिछः ॥ अश्वेभ्योहितंवा । अपूपादित्वाच्छः ॥

अश्वेङ्गितम् । न । घोटकेङ्गिते ॥

अश्वोरसम् । न । मुख्याश्वे ॥ अश्वानामुरइव । अग्राख्यायामुरसइतिटच् ॥

अश्व्यम् । त्रि । अश्वीये ॥ अश्वेभ्योहितम् । पच्चेयत् ॥

अषडक्षीणः । त्रि । तृतीयाविद्यमंत्रे । द्वाभ्यामेवकृतेमंत्रे ॥ अविद्यमानानिषडक्षीण्यत्र । अषडक्षाशितङ्ग्वलङ्कर्मेतिखः स्वार्थे । अक्षिशब्दोत्रश्रोत्रेन्द्रियेवर्त्तते । वहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

अषाढः । पुं । मासभेदे । पालाशदण्डे ॥ त्रि । अषाढायांजाते ॥ अविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक् । लुकतद्धितलुकि । स्त्रियाम् फल्गुन्यषाढाभ्यामित्यन् । टाप् । अषाढा ॥

अषाढकः । पुं । अषाढार्थे ॥

अषाढा । स्त्री । पूर्वाषाढायाम् ॥ उत्तराषाढायाम् ॥ अषाढायामुत्पन्नायाम् ॥

अष्टकम् । न । पाणिनेःसूत्रपाठे ॥ अष्टावध्यायाः परिमाणमस्य । सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः कन् । त्रि । अष्टसङ्ख्यायाम् ॥ अष्टसङ्ख्यकाध्यायादिपरिमितेग्रन्थे ॥ अष्टसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथा गङ्गाष्टकंनामाष्टकमिति ॥

अष्टकर्णः । पुं । ब्रह्मणि ॥ अष्टौकर्णाःअस्य ॥

अष्टकर्मा । पुं । अष्टगतिकेनृपे ॥ अष्टौकर्माण्यस्य । तानिचोक्तान्युशनसा यथा । आदानेचविसर्गेचतथाप्रैषनिषेधयोः । पञ्चमेचार्थवचनेव्यवहारस्यचेक्षणे ॥ दण्डशुद्ध्योः सदायुक्तस्तेनाष्टगतिकोनृपः । अष्टकर्मादिवंयातिराजाशक्राभिपूजितइतिमनुः ॥ तत्रादानंकरादीनाम् । विसर्गोभृत्यादिभ्योधनदानम् । प्रैषोऽमात्यादीनांदृष्टादृष्टानुष्ठानेषु । निषेधोदृष्टादृष्टविरुद्धक्रियासु । अर्थवचनं कार्यसन्देहेराजाज्ञयैव तत्रनियमात् । व्यवहारेक्षणं प्रजावभरणादिविप्रतिपत्तौ । दण्डःपराजितानांशास्त्रोक्तधनग्रहणम् । शुद्धिःपापेकर्मणि जाते तत्प्रायश्चित्तसम्पादनमितिकुल्लूकभट्टाः ॥ मेधातिथिस्तु । अकृतारम्भः । कृतानुष्ठानम् । अनुष्ठित विशेषणम् । कर्मफलसङ्ग्रहः । तथासामदानभेददण्डाः । एतदष्टविधंकर्मेत्याह ॥ अथवावणिक्पथः । उदकसेतुवन्धनम् । दुर्गकरणम् । कृतस्य संस्कारनिर्णयः । हस्तिवन्धनम् । खनिखननम् । सैन्यनिवेशनम् । दारुणवनच्छेदनञ्चेत्यप्याह ॥

अष्टका । स्त्री । सप्तम्यादिदिनत्रये । यथा । अष्टकातुसमाख्यातासप्तम्यादि

दिनचयम् । शास्त्रंतचनाधीयीतव्रत वर्ज्यविवर्जयेदितिब्रह्माण्डपुराणम् ॥ श्राद्धभेदे । पैाषादिमासत्रयाणांकृष्णाष्टम्याम् ॥ यथा । तिस्रोष्टकाभवन्ति पूपाष्टका मांसाष्टकाशाकाष्टकाचेति । तत्रापूपस्यानुरूपतया तस्यैव तृप्तिचमतयामुख्यत्वम् । मांसशाकयोस्तूपकरणत्वेनान्वये यथास ङ्ख्यमष्टकाद्वये मुख्यद्रव्यमोदनादिकमेव । अश्नन्तिपितरोऽस्याम् । अश भोजने । इष्यशिभ्यांतकन् । अष्टका पितृदेवत्ये ॥

अष्टकाङ्गम् ' ' न । नयपीठ्याम् । पाशारवक्क इतिगैाडभाषा प्रसिद्धे ॥ इ तित्रिकाण्डशेषः ॥

अष्टैा । त्रि । सङ्ख्याविशेषे ८ ॥ सङ्ख्येये ॥ अश्नुते । अशूब्याप्तैा सङ्घाते च । सप्यशूभ्यांतुट्चेतिकनिन् ॥

अष्टपात् । पुं । शरभे ॥ लूतायाम् ॥

अष्टपादः । पुं । किन्तनैा । ऊर्णनाभविशेषे ॥ शरभे ॥

अष्टपादिका । स्त्री । चापरमाली इति गैाडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे ॥

अष्टम: । त्रि । अष्टानाम् पूरणे ॥ तस्यपूरणेडट् । नान्तादसङ्ख्यादेर्मट् ॥ पञ्चाङ्गस्यभागे ॥ मानपञ्चाङ्गयोः कन् लुकैाचेतिज्ञस्य अनोवालुक् ॥

अष्टमङ्गलः । पुं । श्वेतोरःखुरपुच्छास्य पृष्ठकेशतुरङ्गमे ॥ न । द्रव्यान्तरे ॥ तद्यथा । मृगराजोवृषोनागः कलशोव्यञ्जनंतथा । वैजयन्तीतथाभेरी दीपइत्यष्टमङ्गलमिति ॥ अन्यच्च । लोकेस्मिन्मङ्गलान्यष्टैा ब्राह्मणोगैार्हुताशनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपोरा जातथाष्टम इतिस्मृतिः ॥ अष्टैामङ्गलानियस्य ॥ अष्टानांमङ्गलानांसमाहारः ॥ अष्टैाषधयुक्तपक्वघृते ॥ यथा हभावमिश्रः । वचाकुष्ठंतथाब्राह्मीसिद्धार्थकमथापि च । सारिवासैन्धवञ्चैवपिप्पलीघृतमष्टमम् ॥ सिद्धंघृतमिदंमेध्यंपिबेत् प्रातर्दिनेदिने । इढस्मृतिः कुमाराणांपिबतामष्टमङ्गलमिति ॥

अष्टमानम् । न । कुडवपरिमाणे । शरावाड्वे ॥

अष्टमिका । स्त्री । शुक्तिपरिमाणे । चतुस्तोलके ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

अष्टमी । स्त्री । चीरकाकोल्याम् ॥ तिथिविशेषे ॥ अष्टानांपूरणी । ङीप् ॥ अत्रजातस्यफलन्तु । भूपालतः प्राप्तधनः कृशाङ्गः सुखीकृपालुर्युवतिप्रियश्च । चतुष्पदाढ्योधनधान्ययुक्तः स्यादष्टमीजोमनुजः सुधीर इति ॥

अष्टमूर्त्तिः । पुं । शिवे ॥ अष्टैामूर्त्त

योयस्य । यथा । पृथिवीसलिलंतेजो वायुराकाशमेवच । सूर्याचन्द्रमसौ याजिरष्टौशङ्करमूर्त्तयइतियादवः ॥ क्षितिमूर्त्तिः सर्वः १। जलमूर्त्तिर्भवः २। अग्निमूर्त्तीरुद्रः ३। वायुमूर्त्तिरुग्रः ४। आकाशमूर्त्तिर्भीमः ५ । यजमानमूर्त्तिः पशुपतिः ६। चन्द्रमूर्त्तिर्महादेवः ७। सूर्यमूर्त्तिरीशानः ८ ॥ एताःशरभमूर्त्तिशिवस्याष्टपादाः ॥

अष्टरवः । पुं । मेघनादे ॥

अष्टलोहकम् । न : अष्टसङ्ख्यकधातुविशेषे ॥ यथा । सुवर्णम् । रजतम् । ताम्रम् । वङ्गः । सीसम् । कान्तलोहम् । मुण्डलोहम् । तीक्ष्णलोहमिति ॥

अष्टवर्गः । पुं । आदिकादिवर्गेषु ॥ जीवकादौ ॥ यथा । जीवकर्षभकौमेदे काकोल्यावृद्धिवृद्धिके । अष्टवर्गोऽष्टभिर्द्रव्यैः कथितश्चरकादिभिः ॥ अष्टवर्गो हिमः स्वादुर्बृंहणः शुक्रलोगुरुः । भग्नसन्धानकृत्स्तन्यवलासवलवर्द्धनः ॥ वातपित्तास्रतृट्दाहज्वरमेहक्षयप्रणुत ॥ राज्ञामप्यष्टवर्गस्तु यतोयमतिदुर्लभः । तस्मादस्यप्रतिनिधिंगृह्णीयात्तद्गुणंभिषक् । मेदाजीवककाकोली ऋद्धिद्वन्द्वेपिचासति । वरीविदा-यंश्वगन्धावाराहीश्चक्रमात्क्षिपेत् । मेदामहामेदास्थाने शतावरीमूलम् । जीवकर्षभयोः स्थानेविदारीमूलम् । काकोलीक्षीरकाकोल्योः स्थाने अश्वगन्धामूलम् । ऋद्धिवृद्ध्योः स्थानेवाराहीकन्दंक्षिपेत ॥ नीतिवेदिनांवर्गान्तरे ॥ कृषिर्वणिक्पथोदुर्गसेतुःकुञ्जरवन्धनम् । खन्याकरवलादानंसैन्यानांचनिवेशनम् । अष्टवर्गमिमंसाधुः समंवृद्धोपिवर्द्धयेदिति ॥ अष्टानांवर्गः ॥

अष्टश्रवाः । पुं । ब्रह्मणि । द्रुहिणे ॥

अष्टाकपालः । पुं । हविर्भेदे ॥ यत्राष्टसुकपालेषुपुरोडाशः पक्त्वाहूयते तस्मिन्यज्ञे ॥ अष्टसुकपालेषुसंस्कृतः । संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक् । अष्टनः कपालेहविषीत्यात्वम् ॥

अष्टाङ्गः । पुं । योगभेदे ॥ अष्टअङ्गान्यस्य । तानियथा । यमंनियममासनप्राणायामौततःपरम् । प्रत्याहारंधारणाचध्यानंसार्द्धंसमाधिना । अष्टाङ्गान्याहुरेतानियोगिनांयोगसाधने इति ॥ पाशके ॥ प्रणतिविशेषे ॥ यथा । जानुभ्यांचतथापद्भ्यांपाणिभ्यामुरसाधिया । शिरसावचसादृष्ट्याप्रणामोऽष्टाङ्गईरित इति ॥

अष्टाङ्गार्घ्यः । पुं । अष्टद्रव्यघटितपूजोपकरणविशेषे । यथा । आपःक्षीरंकुशाग्राणिदधिसर्पिःसतण्डुलाः । यवाःसिद्धार्थकाश्चैवअष्टाङ्गार्घ्यः प्रकीर्त्तितइतितन्त्रशास्त्रम् । अपिच । आपःक्षीरं कुशाग्राणि घृतंमधु तथादधि । रक्तानिकरवीराणितथारक्तंचचन्दनम् । अष्टाङ्गएष अर्घ्योवैभानवेपरिकीर्त्तितः ॥ इतिकाशीखण्डम् ॥

अष्टादशः । त्रि । अष्टादशानां पूरणे । डट् ।

अष्टादश । त्रि । साष्टदशसङ्ख्यायाम् । साष्टदशसङ्ख्येये । अष्टौचदशच अष्टाधिकादशेतिवा । द्व्यष्टनःसङ्ख्यायामित्यात्वम् । अथाष्टादशवाचकाः शब्दाः ॥ द्वीपः । विद्या । पुराणम् । स्मृतिः । धान्यमिति ।

अष्टादशाङ्गः । पुं । अष्टादशद्रव्यात्मके पाचने ।

अष्टापदः । पुं । न । कनके । शारीणां खेलनाधारपट्टे । शारीणांफलके । पुं । शरभे । मर्कटे । मकडी इति भाषाप्रसिद्धे । कृमौ । कैलाशे । कीलके । पंक्तौ पंक्तौ अष्टौ पदान्यस्य । अष्टौधातवः पदान्यस्य । अष्टसुधातुषुपदं प्रतिष्ठाअस्येतिवा । अष्टनः संज्ञायामितिदीर्घः । यद्वा । अष्टानामष्टपदम् ।

अष्टापदी । स्त्री । चन्द्रमल्लयाम् । लूतायाम् । अष्टौपादाः अस्याः । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्त्यलोपे पादोन्यतरस्यामिति ङीपिपादःपत् ।

अष्टापाद्यम् । न । अष्टभिर्गुणिते । अष्टभिरापाद्यते गुण्यते इतितत् ।

अष्टारचक्रवान् । पुं । मञ्जुघोषे । जिनविशेषे । अष्टारचक्रमस्त्यस्यमतुप् ।

अष्ठिः । स्त्री । वीजे । अस्यते भूमौक्षिप्यते । असु० । कर्मणिक्तिन । पृषोदरादिः । षोडशाक्षरायांवृत्तौ । षोडशाङ्के ।

अष्ठिदिनान्तरालः । त्रि । षोडशदिवसाभ्यन्तरे ।

अष्ठीला । स्त्री । नाभेरधोभागेपाषाणपिण्डिकावद्वातव्याधिविशेषे । यथा । आध्मापयन्वस्तिगुदंरुध्वाबातश्चलोन्नताम् । कुर्यात्तीव्रार्त्तिमष्ठीलां मूत्रविण्मार्गरोधिनीमिति ॥ वर्त्तुलपाषाणखण्डे ॥

अष्ठीवत् । न । पुं । जानुनि । ऊरुपर्वणि । अतिशयितमस्थियस्मिन् । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदितिनिपातनादस्थिशब्दस्याष्ठीभावः । जान्वोः सन्धौ ।

असः । पुं । अन्यस्मिन् । सनभवति । न

असमासः ।

असंवीतः । त्रि । नग्ने ।

असंस्कृतः । त्रि । गर्भाधानादिसंस्कार विधुरे । अनुपनीते । नसंस्कृतः । सुसंस्कृतःसुतः श्रेष्ठोनापरोवेदपारगः ।

असंस्तुतः । त्रि । अपरिचिते । नसंस्तुतः ।

असंहतः । पुं । सेनानांपृथगवृत्तिमति व्यूहे । असंलग्ने ।

असकृत् । । । पौनःपुन्ये । अनेकशः । नसकृत् ।

असक्तः । त्रि । सर्वसम्बन्धशून्ये । फलाभिलाषरहिते कर्त्तृत्वाभिमानहीने यथाविधिकर्मकर्त्तरि । नसक्तः ।

असक्तबुद्धिः । त्रि । अहमेषां ममैतेइत्यभिष्वङ्गरहितबुद्धौ । असक्ताबुद्धिर्यस्य ।

असक्तात्मा । त्रि । अनासक्तचित्ते । तृष्णाशून्यतयाविरक्ते । असक्तःआत्मा अन्तःकरणंयस्य ।

असक्तिः । स्त्री । सङ्गाभावे । ममेदमित्येतावन्मात्रेणप्रीतिः सक्तिस्तदभावे । नसक्तिः ।

असङ्कसुकः । त्रि । स्थिरमतौ । नसङ्कसुकः ।

असङ्कुलः । पुं । गजाद्यध्वनि । विस्तृतेपथि । नसङ्कुलः ।

असङ्क्रान्तमासः । पुं । मलमासे । मलिम्लुचे ।

असङ्ख्यः । त्रि । युद्धवर्जिते । परार्द्धातीतसंख्यायाम् । सामान्यतोगणनारहिते ।

असङ्ख्यातः । त्रि । अकृतसङ्ख्ये । अनगिने इतिभाषा ।

असङ्ख्येयः । पुं । परमात्मनि । हरौ । यस्मिन्संख्यानंनामरूपभेदादिनविद्यते । २ । सङ्ख्यातुमयोग्ये ।

असङ्गः । पुं । सङ्गविरोधिनि । पुत्रवित्तलोकैषणात्यागरूपे वैराग्ये । निर्विषये चिदात्मनि । यथा । आत्मस्थामप्यविद्यांतामसङ्गोनस्पृशत्यसौ । दृष्टान्तपोवियन्निघ्नावस्पृष्टौ वियता यथा । नदह्यतेनाक्लिद्यते व्योमनातपेनापिशुष्यति । अविद्यया विद्यया नानात्मन्यतिशयस्तथेति । त्रि । रागाभाववति । आशायातुनिराशस्त्वमभावंयातुभावना । अमनस्त्वंमनोयातुतवासङ्गेनजीवतः । नास्तिसङ्गो यस्य ।

असङ्गतः । त्रि । अनुचिते । नसङ्गतः । सङ्गतिरहिते । नासङ्गतंप्रयुञ्जीत ।

असङ्गतिः । स्त्री । अर्थालङ्कारभेदे । यथा । भिन्नदेशतयात्यन्तंकार्यकारणभूतयोः । युगपद्धर्मयोर्यत्रख्यातिः

साध्यादसङ्गतिः । इहयद्देशंकारणंत द्देशमेवकार्यमुत्पद्यमानंदृष्टम् । य था धूमादि । यत्रहेतुफलरूपयोरपि धर्मयोः केनाप्यतिशयेन नानादेश तयायुगपदवभासनंसातयोःस्वभा- वोत्पन्न परस्परसङ्गतित्यागादसङ्ग- तिः। उदाहरणम् । जस्से अ वणो त स्सेअ वेअणा भण इतं जणोअलिअम् । दन्तक्खअं कवोले वहुए वेअणासव त्तीणम् । अस्यसंस्कृतं यथा । यस्यै बव्रणस्तस्यैववेदनाभणतितज्जनो ऽ लीकम् । दन्तक्षतंकपोलेवध्वावेद नासपत्नीनामिति ॥

असत् । पुं । इन्द्रे । इतित्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि । निरुपाख्ये । प्रागभावप्रतियोगि नि । निःस्वरूपे । यत्सम्बन्धितयाय न्नविद्यते तत्तत्रासदित्युच्यते । नि षेधमुखेन प्रतीयमाने अभावत्वाश्र- ये । अश्रद्धयाहुतंदत्तं तपस्तप्तं कृतं चयत् । असदित्युच्यतेपार्थ नचतत् प्रेत्यनो इह । यत्कालतो देशतो व स्तुतोवा परिच्छिन्नं तदसत् । अवि द्यमाने । प्रत्यचाद्यगोचरत्वादसत् स्वभावमिववर्त्तमाने कारणात्मनि ॥

असज्जने । दुराचारा दुर्विचेष्टा दु ष्प्रज्ञाः प्रियसाहसाः । असन्तस्त्विति विख्याताः सन्तस्त्वा चारलक्षणाः ॥

सदत्यंताभावोऽसदितिबौद्धाः ॥

असती । स्त्री । व्यभिचारिण्याम् । कु लटायाम् । सत्याभिन्ना ।

असतीसुतः । पुं । स्त्री । कौलटेरे । अ सत्यासुतः ।

असत्कृतः । त्रि । परिभूते । प्रियभाषण पादप्रक्षालनपूजादिसत्कारशून्ये । नसत्कृतः ।

असत्पथः । पुं । मन्दमार्गे । कुपथे । न सत्पथः ।

असत्यम् । त्रि । मिथ्यायाम् । सत्यंना स्तियत्रतत्स्मिन् ॥

असदध्येता । त्रि । कुपाठिनि । अजपे । असदध्ययनशालिनि ॥ नसदध्येता ॥

असद्ग्रहः । पुं । दुष्टग्रहे । नसद्ग्रहः । अ खट्टो । वालकोंकाहठ इतिभाषा ।

असद्योनिः । स्त्री । पश्वादियोनौ । त स्यांहितामसमनिष्टंफलंभुज्यते । न सद्योनिः ।

असद्रूपः । त्रि । देहादिप्रपञ्चे । असदा ध्यमन्तंरूपं स्वरूपंयस्य ।

असनम् । न । चेपणे । पुं । जीवकद्रुमे । प्रियसालके । विजयसाराख्ये । अज कर्णे । महासर्ज्जद्रुमे । अस्यते । अ सुक्षेपणे । ल्युः ।

असनपर्णी । स्त्री । वातकण्टे । शीत लवातके ।

असन्नद्धः । त्रि । समुन्नूते ॥ पण्डितम्मन्ये ॥ दृप्ते ॥ इतिजटाधरः ॥ अकृतसन्नाहे ॥ नसन्नद्धः ॥

असपत्नः । त्रि । शत्रुवर्जिते ॥ नविद्यतेसपत्नोयस्य ॥

असभ्यः । त्रि । सभायामनर्हेस्त्रीवर्णनादै ॥ सभायामनुपयुक्ते ॥ खले ॥

असमः । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । विषमे ॥ अतुल्ये ॥ नविद्यते समोयस्य ॥

असमञ्जसम् । त्रि । अयुक्ते ॥ नसमञ्जसम् ॥ पुं । केशिन्यामुत्पन्नेसगरात्मजे ॥

असमर्थः । त्रि । सापेक्षे ॥ अशक्ते । दुर्बले ॥ नसमर्थः ॥

असमवायिकारणम् । न । कार्येणकारणेनवासहैकस्मिन्नर्थेसमवेतत्वेसति कारणे ॥ यथातन्तुसंयोगःपटस्य तन्तुरूपंपटरूपस्य । यथावा । परमाणुद्वयसंयोगोद्व्यणुकस्य कपालरूपंच घटरूपस्य । असमवायिकारणन्तु सर्वन्द्रव्येगुणः गुणेगुणः कर्मच ॥ असमवायिच तत्कारणञ्च ॥

असमानयानकर्मा । पुं । सन्धेः प्रभेदे ॥ यत्र त्वमत्रयाहि अहमत्रयास्यामीति साम्प्रतिकोत्तरकालीनफलार्थितयैवक्रियते सोऽसमानयानकर्मासन्धिर्बोध्यः ॥

असमाहितः । त्रि । अनेकाग्रमनसि । विक्षिप्तचित्ते ॥ नसमाहितः ॥

असमीक्ष्यकारी । त्रि । जाल्मे । अविचार्यकर्त्तरि ॥ असमीक्ष्याविचार्यकर्त्तुंशीलमस्य । सुपीतिणिनिः ॥

असमेषुः । पुं । अनङ्गे ॥ असमाः इषवोयस्य ॥

असम्पृक्तः । त्रि । असम्बद्धे ॥ नसंपृक्तः ॥

असम्प्रज्ञातसमाधिः । पुं । निर्विकल्पकसमाधौ ॥ निवृत्तचेतोव्यापारे यः परमानन्दसाक्षात्कारः सौषुप्तानन्दसाक्षात्कारवत् सोऽसम्प्रज्ञातसमाधिः ॥

असम्बद्धम् । त्रि । अबद्धे । अनर्थकवाक्ये ॥ नसम्बद्धम् ॥

असम्बद्धप्रलापः । पुं । सत्यस्यापिराजदेशपौरवार्त्तादेर्निष्प्रयोजनवर्णने ॥ त्रि । तद्वति ॥

असम्बाधः । त्रि । अन्योन्यपीडारहिते ॥

असम्भूतिः । स्त्री । प्रकृतौ । चित्तत्वात्यांमायायां परमेश्वरस्त्वोपाधौ ॥ सम्भवनंसम्भूतिःकार्यम् । तस्याःअन्या ॥

असम्भेदः । पुं । अविदारणे । अविनाशे ॥ सम्भेदनम् । भिदिर्विदारणे । घञ् । नसम्भेदः ॥

असम्मतम् । त्रि । प्रणाय्ये ॥ अनभिप्रेते ॥ नसम्मतम् ॥

असम्मूढः । त्रि । स्थितमत्ते । सम्मोहव र्जिते । भ्रान्तिरहिते ॥ नसम्मूढः ॥

असम्मोहः । पुं । प्रत्युत्पन्नेषुवोद्धव्येषु कर्त्तव्येषुवा अव्याकुलतयाविवेकेन प्रवृत्तौ । नसम्मोहः । त्रि । तद्वति ॥

असम्यग्व्ययः । पुं । आयतुरीयांशादधिकव्यये । व्यसनविषयव्यये ।

असरुः । पुं । कुकरौंधा इतिविश्रुते क्षुपे ।

असलम् । न । लौहे ॥ अस्त्रमन्त्रविशेषे ।

असहनः । पुं । स्त्री । शत्रौ ॥ अमर्षणे ।

असाधारणम् । त्रि । तन्मात्रसम्बन्धिनि ॥ साधारणाद्भिन्ने । विशेषे । न्यायमते साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगिनिहेतौ । यथा । वह्निमान् जलत्वादित्यादि ।

असाधारणत्वम् । न । तदितरावृत्तित्वेसतितसकलतद्वृत्तित्वे ।

असाधारणानैकान्तिकः । पुं । हेत्वाभासविशेषे । सर्वसपक्षव्यावृत्ते । यथा शब्दोनित्यःशब्दत्वादिति । शब्दत्वं सर्वेभ्योनित्येभ्योव्यावृत्तं शब्दमात्रवृत्ति ।

असाधुः । त्रि । खले ॥ सद्ग्रजाद्दशः स्व दुर्नये परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवर्णग्र हणेष्वसाधवः ॥

असाध्यः । त्रि । याप्ये । अप्रतिक्रिये । असाधनीये । बुद्धिमदसाध्यंनकिञ्चिदितिवात्स्यायनः ॥ नसाध्यः ।

असान्द्रम् । त्रि । विरले । नसान्द्रम् ॥

असाम्प्रतम् । । । अयुक्ते । यथा । भित्त्तिसर्वमर्यादांनान्वयाद्यपेक्षते । अस्यदग्धोदरस्यार्थेकोनकुर्यादसाम्प्रतमिति । नसाम्प्रतम् ।

असारः । पुं । एरण्डवृक्षे । न । अगुरुणि ॥ त्रि । फल्गौ । निस्सारे । नसारोऽत्र ।

असि । । । त्वमित्यर्थे । यथा वेत्सि ॥ वाक्यालङ्कारे ।

असिः । पुं । निस्त्रिंशे । खड्गे ॥ स्त्री । नदीभेदे । अस्यते असुक्षेपणे । असतिवा असदीप्तौ । सर्वधातुभ्यइन् । खनिकष्यज्यसिवसीत्यादिनाइर्वा ।

असिकम् । न । अधरचिबुकयोर्मध्यभागे । इतिहेमचन्द्रः ।

असिकारः । पुं । खड्गकारिणि । असिं करोति । कृञ० । कर्मण्यण् ॥

असिक्निका । स्त्री । असिक्न्याम् । दास्याम् ॥ यथा । गतोगणस्तूर्णमसिक्निकानामिति ॥

असिक्नी । स्त्री । अवृद्धान्तःपुरचारिण्यांप्रेष्यायाम् । नदीभेदे । सिनोति

। षिञ्बन्धने । अञ्जिघृषिभ्यः क्तः ॥ यद्वा । सीयतेस्म । क्तः । सिता शुक्लके शातङ्क्निना । छन्दसिक्नमेकइतितस्य क्तः । नान्तत्वान् ङीप् । वीरिण्याम् ॥

असिगण्डः । पुं । चुद्रोपधाने ॥ छोटा सिर्हाना इति भाषा ॥

असितः । पुं । श्यामवर्णे ॥ व्यासशिष्ये ऋषिविशेषे ॥ शनौ ॥ कृष्णपचे ॥ न । कासीसे ॥ त्रि ० कृष्णवर्णवति । श्यामले ॥ सितविरुद्धोऽसितः ॥

असितफलः । पुं । मधुनालिकेरे ॥

असिता । स्त्री । खड्गतायाम् ॥ नील्याम् ॥ असितपलितयोः प्रतिषेधात् वर्णादनुदात्तादितिङीष् तकारस्यन कारादेशश्चन ॥

असिताभ्रशेखरः । पुं । बुद्धभेदे ॥

असितार्चिः । पुं । अनले ॥ असिता अर्चिर्ज्वालाअस्य ॥

असितालुः । पुं । नीलालौ ॥

असितोत्पलम् । न । नीलोत्पले ॥

असिदंष्ट्रः । पुं । मकराख्येयादसि ॥

असिद्धः । पुं । हेत्वाभासविशेषे ॥ सच त्रिविधः । आश्रयासिद्धः स्वरूपासिद्धः व्याप्यत्वासिद्धश्चेति ॥ त्रि । अपक्के । अस्विन्ने ॥ सिद्धिरहिते ॥

असिद्धिः । स्त्री । अनिष्पत्तौ ॥ न्यायमतेसात्रिविधा । पक्षासिद्धिः १ यथा काञ्चनमयपर्वतो बह्निमानित्यादिः । स्वरूपासिद्धिः २ यथापर्वतः काञ्चनमयवह्निमानि त्यादिः । व्याप्यत्वासिद्धिः ३ यथा पर्वतोवह्निमान् ज्वलत्वात् इत्यादिः ॥

असिधाराव्रतम् । न । असिधाराचङ्क्रमणतुल्ये व्रतविशेषे ॥ यथा । युवायुवत्यासार्द्धं यन्मुग्धाभर्तृवदाचरेत् । अन्तर्निवृत्तसङ्गःस्यादसिधाराव्रतंहि तदितियादवः ॥

असिधावः । पुं । शस्त्राणांमार्जके ॥ असिंधावति । धावु० । कर्मण्यण् ॥

असिधावकः । पुं । शस्त्रमार्जके ॥ असिं धावति । धावुगतिशुद्ध्योः । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् । क्कुन् वा ॥

असिधेनुः । स्त्री । छुरिकायाम् ॥ असेर्धेनुरिव ॥ स्वल्पखड्गे ॥

असिधेनुका । स्त्री । छुरिकायाम् ॥ असेर्धेनुकेव ॥

असिपत्रः । पुं । इक्षौ ॥ नरकान्तरे ॥ खड्गकोषे ॥ गुण्डनामकतृणे ॥ यस्यकन्दः कशेरुः ॥ खड्गाकारदलेवृक्षविशेषे । आसन्नघातुके ॥

असिपत्रकः । पुं । इक्षौ ॥

असिपत्रवनम् । न । नरकविशेषे ॥ यथा । यस्त्विहवै निजवेदपथादनापद्यपगतः पाखण्डञ्चोपगतस्तमसिप-

न्ववनं प्रवेश्यकशयाप्रहरन्ति तत्रासा वितस्ततोधावमान उभयतोधारैस्तालवनासिपत्रैश्छिद्यमानसर्वाङ्गोहाहतोस्मीति परमयावेदनया मूर्च्छितः पदेपदेनिपततिस्वधर्मत्यागीपाखण्डानुगतंफलंभुङ्क्ते । इति ॥

असिपत्रव्रतम् । न । अश्वमेधक्रियमाणे व्रतविशेषे ॥

असिपुच्छः । पुं । शिशुमारे ॥

असिपुत्रिका । स्त्री । छुरिकायाम् ॥ असेः पुत्रीव । स्वार्थेकन् ॥

असिपुत्री । स्त्री । छुरिकायाम् ॥ असेः पुत्रीव ॥

असिमेदः । पुं । विट्खदिरे ॥

असिहेतिः । त्रि । खड्गयोद्धरि । नैस्त्रिंशिके ॥ असिर्हेतिर्यस्य ॥

असु । न । चित्ते ॥ तापे ॥ असवः पुंभूम्नि प्राणादिपञ्चवायुषु ॥ अस्यन्ते अस्यन्तिवा । असुक्षेपणे । अस्यन्तेआभिरितिवा । असदीप्तौ । भृमृस्वित्यादिनाउः ॥ भूम्निवायुः प्राणादिपदवाच्यआध्यात्मिकएकएव । मणापानाद्यास्तुपञ्चतस्यवृत्तयः । एवंचैकस्मिन्नपितत्र मैथिलीतस्यदारइत्यादिवद्बहुवचनमेवप्रयोज्यम् प्राणोनामवायुरित्यादौतुवृत्त्यर्थः प्राणशब्द इतिनैकवचनंविरुध्यते ॥

असुखम् । न । दुःखे ॥

असुतरः । त्रि । दुस्तरे ॥ सुतरोनभवतीत्यसुतरः ॥

असुधारणम् । न । जीवने ॥ असूनां धारणम् ॥

असुरः । पुं । दैतेये । विरोचनादौ ॥ सुरत्त्यजि ॥ राहुग्रहे ॥ सूर्ये ॥ अस्यतिक्षिपतिदेवान्असुरः । असेरुरन्नित्युरन् ॥ वा । नसुरः असुरः । नञीतितत्पुरुषः ॥ अविद्यमानासुरायस्येतिवा ॥ असुषुरमतेवा । अन्येभ्योपीतिडः । सुरेभ्योऽन्योवा ॥

असुररिपुः । पुं । विष्णौ । कृष्णे ॥ असुराणांरिपुः ॥

असुरा । स्त्री । रात्रौ । राशौ ॥

असुराह्वम् । न । कांस्येइतिहेमचन्द्रः॥

असुर्य्यः । त्रि । असुरेभ्योहिते ॥ गवादित्वाद्यत् ॥ असुराणांस्वभूते ॥

असुसूः । पुं । बाणे ॥ असून्सुवति । षूप्रेरणे । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप्॥

असूयकः । त्रि । असूयाशीले ॥ असूयति । तच्छीलादिः । असुउपतापे । निन्दहिंसेतिवुञ् ॥

असूया । स्त्री । परगुणेषुदोषाविष्कारे । अर्थदानादिगुणेषुदाम्भिकत्वादिरूपदोषारोपणे ॥ असूयनम् । असूञ् असूयायाम् । कण्ड्वादि

त्वाद्यकिअप्रत्ययादित्यः ॥ शेषे॥ वधूरसूयाकुटिलंददर्शेति रघुः।

असूयुः। पुं। समत्सरे॥ असूयति। असूञ् उपतापे। कण्ड्वादित्वात् साधुः॥

असूर्क्षणम्। न। अनादरे॥ सूर्क्ष आदरे सरेफः। तस्माल्ल्युट्। नञ्समासः॥

असूर्यम्पश्यः। त्रि। सूर्यादर्शिनि॥ गुप्तिपरेप्रयोगोयम्। यदपरिहार्यदर्शनं सूर्यमपिनपश्यतीति सत्यपिसूर्यदर्शने प्रयोगोभवति॥ यदातुसूर्यदर्शनाभावमात्रम् सूर्येतरस्य चन्द्रादेर्दर्शनं वाविवक्षितं तदाखश्नभवति अनभिधानात्॥ सूर्यंनपश्यति। दृशिर्प्रेक्षणे। पाघाध्मेतिपश्यादेशः॥

असृक्करः। पुं। शरीरस्थरसधातौ॥

असृक्पः। पुं। स्त्री। राक्षसे॥ असृक् पिबति। पा०। कः॥

असृग्दरः। पुं। प्रदरे। फलितयोनेरक्तादिधातुक्षरणे॥

असृग्धरा। स्त्री। त्वचि॥ असृजोरक्तस्यधरा॥

असृक्। न। रक्ते॥ ताम्बूलरसादिवन्मध्येनसृज्यते सहजत्वात्। नसृजति वा। सृजविसर्गे। क्विप्। किन्प्रत्ययस्येतिकुत्वम्। किन्प्रत्ययोयस्मादिति बहुव्रीहिः। ऋत्विगित्यादिनाहिसृजेः किन्विहितः॥ यद्वा। अस्यते। असुक्षेपणे। बाहुलकात् ऋजः॥ कुङ्कुमे॥ षोडशयोगे॥ तत्रजातस्यफलं यथा। धनीकृतृपः कुमतिर्दुरात्माविदेशगामीरुधिरप्रकोपः। महामलोभी पुरुषोवलीयानसृक्-प्रसूतौकिलयस्यजन्तोरिति॥

असेष्टान्नम्। त्रि। अन्नदानहीने॥ असेष्टमन्नंयेनसः॥

असेचनकम्। त्रि। अत्यन्तप्रियदर्शने। यस्यदर्शनान्नतृप्यति किन्तुपुनः पुनर्दिदृक्षतएवतस्मिन्॥ तदसेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तो यस्यदर्शनात्। नसिच्यतेमनोऽत्र। षिचक्षरणे। करणेति ल्युट्। संज्ञायांकन्॥

असौम्यस्वरः। त्रि। मन्दस्वरे। अस्वरे॥ असौम्योरूक्षःस्वरोयस्यसः॥

अस्खलितः। त्रि। अप्रतिहते॥

अस्तः। पुं। चरमाचले। पश्चिमाचले॥ लग्नात्सप्तमे॥ त्रि। क्षिप्ते॥ अवसिते। अवसानप्राप्ते। निम्लोचने॥ अस्यतेस्म। असुक्षेपणे। क्तः॥ यद्वा। असतिस्म। असदीप्तौ। गत्यर्थेतिक्तः॥ न। मृत्यौ। कालधर्मे॥

अस्तकः। पुं। निर्वाणे। मोक्षे॥

अस्ततन्द्रिः । त्रि । अनलसे ॥ अस्तात न्द्रिरालस्यं यस्य ॥

अस्तम् । ा । विनाशे । अदर्शने ॥ अस नम् । असुचेपणे । तम् प्रत्ययः ॥

अस्तमनम् । न । सूर्याद्यदर्शने ॥ यथा । तिरोधानश्चयचैतितदेवास्तमनंरवेः । नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा- सतः ॥ इति ॥

अस्तमयः । पुं । प्रलये ॥ ग्रहाणांसूर्य प्रत्यासत्तौ ॥ यथा । रविणास्तम योयोगोवियोगस्तूदयोभवेदिति ॥

अस्तमितः । त्रि । दरिद्रे ॥

अस्तसन्ध्या । स्त्री । अर्द्धार्कास्तमनान् घटिकात्रयसम्मितेकाले ॥

अस्ताचलः । पुं । चरमाद्रौ । पश्चिम पर्वते ॥ अस्तश्चासावचलश्च ॥

अस्ताद्रिः । पुं । चरमाचले ॥

अस्ति । ा । विद्यमाने । सत्त्वे ॥ यथा । अतिथिर्बालकश्चैव राजाभार्यालधै वच । अस्तिनास्तिनजानन्ति देहि देहिपुनःपुनरिति ॥ असनम् । अ सदीप्तौ । क्तिच्तिर्वा ॥

अस्तिमान् । त्रि । धनिनि ॥

अस्तु । ा । अभ्यनुज्ञाने । अङ्गीकारे । असूयायाम् ॥ पीडायाम् ॥ प्रतिचे पे ॥ प्रशंसायाम् ॥ प्रकर्षे ॥ लच्चणे ॥ असम्प्रत्यये ॥ असूयापूर्वकाङ्गीकारे ॥ असति अस्यतिवा । तुन् ॥

अस्तुङ्कारः । पुं । अभ्युपगमे ॥ अस्तुकरो ति । कर्मण्यण् । अस्तुइतितिङन्त प्रतिरूपकमव्ययम् । अस्तोश्चेतिवक्त व्यमितिमुम् ॥

अस्तेयम् । न । अदत्तादानरूपपरस्वह रणादिराहित्ये ॥

अस्त्यानम् । न । निन्दायाम् । भर्त्सने ॥

अस्त्रम् । न । चेप्यशरादौ ॥ प्रहरणे ॥ चापे ॥ करवाले ॥ अस्यते । असुचेप णे । असतिवा । असदीप्तौ । सर्वधा तुभ्यष्ट्रन् ॥

अस्त्रकण्टकः । पुं । बाणे ॥

अस्त्रगृहम् । न । आयुधागारे ॥

अस्त्रचिकित्सकः । पुं । शस्त्रवैद्ये ॥

अस्त्रजित् । पुं । कपाटवक्षे । कपोतव क्षच्चे ॥

अस्त्रमार्जः । पुं । अस्त्रसंस्कारिणि । श स्त्रमार्जे । शाणाजीवे । असिधावे ॥

अस्त्रसायकः । पुं । नाराचास्त्रे । समुद यलौहमयवाणे ॥

अस्त्रागारः । पुं । अस्त्ररचणगृहे ॥

अस्त्री । त्रि । धन्विनि ॥ अस्त्रंधनुरस्या स्ति । अतइनिः ॥

अस्थागम् । त्रि । अतलस्पृशि । अगाधे ॥

अस्थाघम् । त्रि । अगाधे ॥

अस्थानम् । त्रि । अतलस्पर्शे ॥ न । म

न्दस्थले । अनधिकारिणि । अस्थाने हिस्थाप्यमानेचवाचामितिजल्पम् ।
अस्थायम् । त्रि । अगाधे ।
अस्थायी । त्रि । नश्वरे । स्थितिरहिते ॥
अस्थारम् । न । गभीरे ।
अस्थावरम् । त्रि । स्थावरेतरद्रव्ये । जङ्गमवस्तुनि ।
अस्थि । न । कीकसे । वीजे । अस्यते । असुक्षेपणे । असिसञ्जिभ्यांक्थिन् । अस्थीनि तरुण नलककपालरुचकवलयभेदात् पञ्चविधानिभवन्तीतिवैद्याः ॥
अस्थिकम् । न । अस्थिनि । स्वार्थे यावादित्वात्कन् ।
अस्थिकृत् । पुं । शरीरस्थमेदोधातौ ।
अस्थिजः । पुं । मज्जनि ।
अस्थितुण्डः । पुं । स्त्री । पक्षिणि ।
अस्थिधन्वा । पुं । शम्भौ ।
अस्थिपञ्जरः । पुं । शरीरास्थिसमूहे । करङ्के ।
अस्थिभक्षः । पुं । स्त्री । पक्षिभेदे । कुक्कुरे ।
अस्थिभुक् । पुं । स्त्री । कुक्कुरे । शुनि ।
अस्थिमाली । पुं । रुद्रे । अस्थ्नांमालासाऽस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥
अस्थिरः । त्रि । चञ्चले । सङ्कुसुके । नस्थिरः ॥

अस्थिविग्रहः । पुं । भृङ्गरीटे । भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥
अस्थिशृङ्खला । स्त्री । ग्रन्थिमति । अस्थिसंहारे ।
अस्थिसंहारः । पुं । हस्तिशुण्ड्याम् । ग्रन्थिमति । यथा । अस्थिसंहारकःप्रोक्तोवातश्लेष्महरोऽस्थियुक् । उष्णःसरः कृमिघ्नश्चदुर्नामघ्नोक्षिरोगजित् ॥ रूक्षः स्वादुर्लघुर्वृष्यः पाचनःपित्तलःस्मृतः । काण्डंत्वक्विरहितमस्थिशृङ्खलायामाषार्द्धं द्विदलमकञ्चुकंतद्द्धम् । सम्पिष्टंसुतनुततस्तिलस्य तैलेसम्पक्वंवटकमतीववातहारि ।
अस्थिसंहारिका । स्त्री । ग्रन्थिमति । हाडजोडा इतिख्यातौषधौ ।
अस्थिसंहारी । पुं । अस्थिसंहारके ग्रन्थिमति ।
अस्थिसारः । पुं । मज्जायाम् ।
अस्थिस्नेहसञ्ज्ञकः । मज्जनि । मज्जायाम् ।
अस्नाविरम् । त्रि । शिरावर्जिते । स्थूलशरीरवर्जिते । अविद्यमानाःस्नावाः-शिरा यस्मिन् ।
अस्निग्धदारु । न । देवदारुप्रभेदे । देवकाष्ठे ।
अस्पर्शः । त्रि । स्पर्शाभाववति । सम्बन्धशून्ये ।

अस्पर्शयोगः । पुं । ब्रह्मस्वभावे ॥ स्पर्शनंस्पर्शः सम्बन्धोनविद्यतेयस्ययोगस्य केनचित्कदाचिदपिसः ॥ यथाहुः । अस्पर्शयोगोवैनामसर्वसत्त्वसुखोहितः । अविवादोऽविरुद्धश्चदेशितस्तंनमाम्यहमिति ॥ अद्वैतानुभवोऽस्पर्शः । सएवयोगो जीवस्य ब्रह्मभावेनयोजनात् । सर्व सम्बन्धाख्यस्पर्शवर्जितत्वात् अस्पर्श योगः ॥

अस्पष्टम् । त्रि । अव्यक्ते ॥ नस्पष्टम् ॥

अस्फुटम् । त्रि । अस्पष्टे ॥ नस्फुटम् ॥ सर्वःशब्दोवर्णात्मकएव व्यञ्जकविशेषाभावादस्फुटः ॥

अस्फुटवाक् । त्रि । अव्यक्तवाचि । लोहले ॥ नस्फुटावागस्य ॥

अस्मद् । त्रि । अस्मच्छब्दस्यप्रथमैकवचने । देहत्रयविशिष्टत्वेनाशुद्धेजीवे । कर्त्तासुखीत्यादिव्यवह्रियमाणे ॥ अहंशब्दप्रत्ययालम्बने । अहंप्रत्ययवेद्ये । अहंशब्दप्रत्ययालम्बनत्वेनप्रत्यक्षे । सर्वदोपलब्धिस्वरूपे प्रत्यगात्मनि ॥ अस्ति । असभुवि । युष्मदस्मदिक् ॥

अस्मि । । अहमित्यर्थे ॥ यथा । दासेकृतागसिभवत्युचितः प्रभूणां पादप्रहार इतिसुन्दरिनास्मदूये इति ॥ अस्मीत्यस्मदर्थानुवादेरूपमर्येपीतिगणव्याख्यानम् ॥

अस्मिता । स्त्री । दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतायाम् ॥ बुद्धिपुरुषयोरभेदाभिमाने ॥ मोहे ॥ सचाष्टविधः । देवाहिअष्टविधमैश्वर्यमासाद्या ऽमृताभिमानिनो ऽणिमादिकमात्मीयंशाश्वतमभिमन्यन्त इति । सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यविषयत्त्वादष्टविधः ॥

अस्रः । पुं । कोणे ॥ कचे ॥ न । अश्रुणि ॥ शोणिते ॥ अस्यते । असुक्षेपणे । स्फा[illegible]द्रः ॥

अस्रकण्ठः । पुं । शरे ॥ अस्रः कण्ठे यस्य ॥

अस्रखदिरः । पुं । रक्तखदिरवृक्षे ॥

अस्रजम् । न । मांसे ॥

अस्रपः । पुं । राक्षसे ॥ अस्रं रक्तंपिबति । पा० । आतोनुपेतिकः । न । मूलर्क्षे ॥

अस्रपत्रकः । पुं । भिण्डायाम् । भिण्डीतिप्रसिद्धशाके ॥

अस्रपा । स्त्री । जलौकायाम् ॥ अस्रं पिबति । पा० कः । टाप् ॥

अस्रफला । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ॥

अस्रविन्दुच्छदा । स्त्री । लक्ष्मणानामकन्दे ॥

अस्रमातृका । स्त्री । शरीररसे ॥

अस्ररोधिनी । स्त्री । लज्जालुलता-

याम् ॥

अस्वार्ज्जकः । पुं । श्वेततुलस्याम् ॥

अस्वी । त्रि । अस्ववति ॥ अस्वोस्त्यस्य । सुखादित्वादिनिः ॥

अस्रु । न । नेत्रजले ॥ अस्यति । असु च्चेपणे । अश्वादिषुदन्त्यमध्यस्यापि पाठात् साधु ॥

अस्वच्छन्दः । त्रि । अतन्त्रे । अधीने ॥ नस्वः छन्दोऽस्य ॥

अस्वन्तम् । न । अशुभे ॥ चुल्ल्याम् ॥ मरणे ॥ अनवधौ ॥ च्चेत्रे ॥ असुनामन्तोऽत्र ॥

अस्वन्तरः । त्रि । अत्यन्तदुरन्ते ॥

अस्वप्नः । पुं । देवतायाम् ॥ त्रि । अनिद्रे ॥ अविद्यमानः स्वप्नोनिद्राअस्येति विग्रहः ॥

अस्वरः । त्रि । असौम्यस्वरे । काकादिवद्रूच्चस्वरे ॥ अप्रशस्तः स्वरोयस्य ॥

अस्वर्ग्यम् । त्रि । स्वर्गहेतुधर्मविरोधिनि ॥ अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टंधर्ममप्याचरेन्नतु ॥ स्वर्गायहितंनभवतीति ॥

अस्वादुकण्टकः । पुं । गोक्षुरके ॥ अस्वादुः कण्टकोयस्य सः ॥

अस्वाध्यायः । पुं । विधिपूर्वकवेदाध्ययनवर्जिते । निराकृतौ ॥ नस्वाध्यायो वेदाध्ययनमस्य ॥

अस्वामिकम् । त्रि । स्वामिरहितेवस्तुनि ॥ यथा । एतच्चाग्रदानंस्वभूमावस्वामिकायाञ्चनदद्यात् । अस्वामिकान्याहयमः । अटव्यःपर्वताःपुण्यानद्यस्तीर्थानियानिच । सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहितेषुपरिग्रहः ॥ पुण्याइतिविशेषणात् अटव्योनैमिषाद्याः । पर्वताहिमालयादयः । नद्योगङ्गाद्याः । तीर्थानिपुरुषोत्तमादिच्चेत्राणि । वाराणस्याद्यायतनानिच । स्वाम्यभावेहेतुमाह नहितेष्विति । इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

अस्वैरी । पुं । परतन्त्रे ॥ नस्वैरी ॥

अह । ा । प्रशंसायाम् ॥ च्चेपणे ॥ नियोगे ॥ विनिग्रहे ॥ आचारातिक्रमे ॥ पूजायाम् ॥

अहंयुः । त्रि । अहङ्कारिणि ॥ अहमस्यास्ति । अहमितिमान्तमव्ययम् । अहंशुभमोर्युस् ॥

अहङ्कारः । पुं । अहमितिकरणे ॥ गर्वे ॥ अहङ्कारस्तुसर्वेषां पापवीजमुच्यते । ब्रह्माण्डेषुचसर्वेषां गर्वपर्यन्तमुन्नतिः ॥ सचद्विविधः । विशेषरूपःसामान्यरूपश्चेति । तचाद्य महमेतस्य पुत्रइत्येवंव्यक्तमभिमन्यमानोविशेषरूपोव्यष्ट्यहङ्कारः । अस्मीत्येतावन्मात्रमभिमन्यमानः सामान्यरूपः समष्ट्यहङ्कारः । सचहि

रण्यगर्भोमहान् आत्मेतिच सर्वानु स्यूतत्वादुच्यते । अयमेवपराहन्ता रूपोवृहदारण्यके योवेदाहं ब्रह्मास्मीतिवृत्तिरूपउक्तः ॥ अहमभिमानरूपोयोहङ्कारः ससर्वसाधारणः ॥ आरोपितैर्गुणैरात्मनोमहत्त्वाऽभिमाने ॥ अहमेव श्रेष्ठइतिदुरभिमाने ॥ महाकुलप्रसूतोहं महतांशिष्यो ऽतिविरक्तोस्मि नास्ति द्वितीयोमत्तमइत्यभिमाने ॥ आत्मश्लाघनाभावेपि मनसि प्रादुर्भूते हंसर्वोत्कृष्ट इतिगर्वे ॥ महाभूतकारणभूतेऽभिमानलक्षणे ॥ अभिमानात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ कोनाममानवोलोकेदेवोवादानवोपिवा । अहङ्कारजयंकृत्वासर्वदासुखभाग्भवेत् ॥ अहङ्कारस्य मनस्यन्तर्भावः । तस्यसङ्कल्पात्मकत्वाविशेषात् । तथाहि मनसोवाह्य आभ्यन्तरस्य यथायोगंसर्वोविषयः । अहङ्कारस्यतु अनात्मोपरक्तआत्मैवेति अतोविषयभेदेपिस्वरूपाभेदाद्युक्तोन्तर्भावः ॥ पुराणमते सात्त्विकराजसतामसभेदात् सत्रिविधः । तत्रसात्विकाहङ्कारात् इन्द्रियाधिष्ठातारोदेवा मनश्चजातम् । राजसाद्दशेन्द्रियाणिजातानि । तामसात्सूक्ष्मपञ्चभूतानिजातानीति॥

यथोक्तंविष्णुपुराणे । वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्चैवतामसः । त्रिविधोयमहङ्कारोमहतत्तत्त्वादजायतेति ॥ वैकारिकःसात्त्विकाहङ्कारः । तैजसो राजसइन्द्रियादिश्च । भूतादिस्तामसः ॥

अहङ्कारवान् । त्रि । अहंयौ ॥ अहङ्कारोस्यास्ति । मतुप् ॥

अहङ्कारी । त्रि । अहङ्कारयुक्ते । अभिमानिनि ॥

अहङ्कृतः त्रि । अहङ्कारवति ॥

अहङ्कृतिः । स्त्री । गर्वे । स्वरूपे ।

अहतम् । न । नूतनांशुके ॥ यथा । ईषद्धौतंनवंश्वेतं सदशंयन्नधारितम् । अहतंतंविजानीयात् पावनंसर्वकर्मस्विति ॥ त्रि । अनाहते । अनुपहते ॥

अहः । न । दिवसे ॥ नजहाति । ओहाक्त्यागे । नञिजहातेरितिकनिन् । रोसुपीतिरः ॥

अहन्ता । स्त्री । अहम्भावे ॥

अहन्धीः । पुं । देहादावनात्मन्यात्मवुद्धौ ॥

अहम् । । । अहङ्कारार्थे ॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

अहमहमिका । स्त्री । परस्पराहङ्कारे ॥ अहमहंशब्दोऽस्त्यत्र । वीप्सायांद्वित्त्वम् । व्रीह्यादित्वाट्ठन् । अनित्यत्त्वा

दव्ययानामिति नटिलोपः ॥

अहमुत्तरः। पुं। अभिमानाधिक्ययुक्ते॥ अहमहंभावः अहंकार अभिमानउत्तरोऽधिकोयस्य ॥

अहम्पूर्बिका। स्त्री। अभिमानविशेषे। अहम्पूर्वमहम्पूर्वमितियोधानांधावनक्रियायाम् ॥ अहम्पूर्व महम्पूर्वमित्यहम्पूर्विकास्त्रीयामित्युक्तः ॥ अहम्पूर्वम्। सुसुपेतिसमासः। स्वार्थेकन्॥ अहम्पूर्वमित्त्यस्तियस्याम्। ठन्वा ॥

अहम्मतिः। स्त्री। अज्ञाने। अविद्यायाम् ॥ अहमितिविभक्तिप्रतिरूपकमव्ययमहङ्कारार्थकम्। अहम्प्रधानामतिः ॥

अहर्गणः। पुं। मासे ॥ अह्नां गणः ॥ ग्रहाणां मध्यादिज्ञानार्थं श्वेतवराहकल्पावधिसृष्ट्यवधिब्रह्मसिद्धान्तोक्तकल्पावधिकल्याद्यब्दावधिवा इष्टकालपर्यन्तं परिगणिते दिनसमूहे। दिनपिण्डे। द्युवृन्दे॥

अहर्जरः। पुं। संवत्सरे॥ वत्सरोहि अहोभिःपरिवर्त्तमानो लोकान् जरयतीति अहानिवाऽस्मिन् जीर्यन्त्यन्तभंवन्तीतिभाष्यकृतांव्याख्यानात्। औपनिषदोयं प्रयोगः ॥

अहर्दिवम्। न। अहन्यहनि ॥ अहनि चदिवाच। अचतुरेत्यादिनावीप्सा

यांद्वन्द्वोऽच्प्रत्त्ययश्च ॥

अहर्पतिः। पुं। सूर्ये ॥ अह्नःपतिः। अहरादीनांपत्त्यादिषुवारेफः ॥ पक्षे अहःपतिः ॥

अहर्बान्धवः। पुं। दिवाकरे ॥

अहर्मणिः। पुं। भास्करे ॥ अह्नोमणिरिव॥ अर्कवृक्षे ॥

अहर्मुखम्। न। प्रत्यूषे ॥ अह्नोमुखम्। रोऽसुपीतिरः ॥

अहल्यम्। त्रि। हलानाकृष्टक्षेत्रे ॥ देशभेदे ॥

अहल्या। स्त्री। गौतमर्षिपत्न्याम् ॥ इयम्पञ्चकन्यास्वेका ॥ अप्सरोभेदे ॥

अहस्करः। पुं। भास्करे ॥ अहःकरोति। दिवाविभेतिटः। कस्कादित्त्वात्सः ॥

अहस्पतिः। पुं। यदाक्षयमासोभवति तदाक्षयमासस्यपूर्वोत्तरावधिमासौ भवतः तयोः परस्मिन्नधिमासे ॥

अहह। ा। अद्भुते॥ खेदे ॥ परिक्लेशे॥ प्रकर्षे ॥ सम्बोधने ॥ अहंजहातिजिहीतेवा। ओहाक्त्यागेओहाङ्गतौ। अन्येभ्योपीतिडः। पृषोदरादित्त्वान्मलोपः ॥ भावेवाप्रत्ययः ॥

अहहा। ा। अहहेत्त्यस्यार्थेषु॥ अहंजहातिजिहीतेवा। ओहाक्त्यागेओहाङ् गतौ। क्विप्। पृषोदरादित्त्वान्मलोपः ॥ भावेवाप्रत्ययः ॥

अहार्य्यः । पुं । पर्व्वते । त्रि । हर्त्तुमशक्ये । ह्रियते । हृञ् हरणे । ऋहलोर्ण्यत् । नहार्य्यः । अभेद्ये ।

अहिः । पुं । वृत्रासुरे । सर्पे । सूर्य्ये । सीसके । राहौ । पथिके । खले । यथा । विषधरतोप्यतिविषमः खलइतिनमृषावदन्तिविद्वांसः । यदहिर्नकुलद्वेषीस्वकुलद्वेषीपुनःपिशुन इति । वप्रे । अश्लेषानक्षत्रे । अष्टमे । षण्मात्रिकस्यषष्ठे ।ऽऽ। प्रभेदे । आहन्ति । हनहिंसागत्योः । आङिश्रिहनिभ्यांह्रस्वश्चेतीण् । सचडित् । डित्वाट्टिलोपः । आङोह्रस्वश्च ।

अहिंसा । स्त्री । वाङ्मनःकयैः परपीडावर्ज्जने । प्राणिनांपीडायानिवृत्तौ । अशास्त्रीयप्राणिपीडनाभावे । यथाहमनुः । यावेदविहिताहिंसानियतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतांविद्याद्वेदाद्धर्मो हिनिर्बभाविति । हिंसनम् हिंसा । नहिंसा ।

अहिंस्रा । स्त्री । ओषधिभेदे । कुलेखाडा इतिगौडभाषा । कुलिकद्रुमे । हिंस्राख्यौषधिप्रभेदे ।

अहिकः । पुं । ध्रुवर्च्चे ।

अहिका । स्त्री । शाल्मलिद्रुमे ।

अहिकान्तः । पुं । समीरे । अहेःकान्तः ।

अहिगणः । पुं । पञ्चमात्रिकस्यसप्तम ऽ।।। प्रभेदे । सर्पाणांसमूहे ।

अहिच्छत्रः । पुं । देशविशेषे । प्रत्त्यग्रथे । मेषशृङ्गीवृक्षे ।

अहिच्छत्रा । स्त्री । कान्यकुब्जदेशप्रसिद्धे पुरीविशेषे । चीनीति प्रसिद्धायां शर्करायाम् ।

अहिजित् । पुं । हरौ । शक्रे । अहिंसर्पमिन्द्रंवाऽजैषीत् । जिजये । क्विप् ।

अहिजिह्वा । स्त्री । नागजिह्वाख्यलतायाम् ।

अहितः । त्रि । शत्रौ । अपथ्ये । नहितमस्मात् ।

अहितुण्डिकः । पुं । व्यालग्राहिणि । भिक्षार्थंसर्पखेलके । सँपेला इति ख्याते । अहेस्तुण्डंमुखम् तेनदीव्यतीतिठक् । संज्ञापूर्वकत्त्वाद्वृद्ध्यभावः ।

अहिद्विट् । पुं । गरुडे । शक्रे । मयूरे । नकुले । हरौ । अहिंद्वेष्टि । द्विष० । क्विप् ।

अहिनकुलिका । स्त्री । अहिनकुलयोवैरे । अहिनकुलयोवैरम् । द्वन्द्वाद्वुन् वैरमैथुनिकयोरितिवुन् ।

अहिनिर्ल्वयनी । स्त्री । सर्पनिर्मोके । सर्पत्वचि । अहिर्निलीयतेऽस्यां सा अहिनिर्ल्वयनीति व्याख्यातारः ।

अहिपतिः । पुं । वासुकिनागे । शेषना

गे ॥ अहीनांपतिः

अहिपुत्रकः । पुं । तरालौ । नौकाज लोत्तारके ॥

अहिपूतनः । पुं । चुद्ररोगविशेषे ॥

अहिफेनम् । न । आफूके । अफीमइ तिविश्रुते ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

अहिब्रध्नः । पुं । रुद्रविशेषे ॥ शिवे ॥

अहिब्रध्नदेवता । स्त्री । उत्तरभाद्रपदा याम् ॥ अहिब्रध्नोदेवताअस्याः ॥

अहिभयम् । न । राज्ञांस्वपचप्रभवेभये ॥ अहिरिवगृहस्थत्वात् आदृताका रत्वाच्च स्वस्यपचएवाहिः । अहेर्भ यम् ॥ निजोयमित्रश्चसमाश्रितश्च-सम्बन्धतः कार्यसमुद्भवश्च । भृत्या गृहीताविविधोपचारैः पचंबुधाःस प्तविधंवदन्ति ॥ सर्पभये ॥

अहिभयदा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

अहिभुक् । पुं । गरुडे ॥ बर्हिणि ॥ ना कुल्याम् ॥ गन्धनाकुल्याम् ॥ अहिं भुङ्क्ते । भुजअभ्यवहारे । क्विप् ॥

अहिमः । चि । शीतस्पर्शशून्ये ॥

अहिमर्द्दनी । स्त्री । गन्धनाकुलीनाम कन्दे ॥

अहिमारः । पुं । } अरिमेदकवृच्चे ॥
अहिमेदकः । पुं । }

अहिलता । स्त्री । नागवल्ल्याम् ॥ अहि लोकस्यपातालस्यलता । शाकपार्थि वादिः ॥ गन्धनाकुल्याम् ॥

अहीनः । पुं । अहर्गणसाध्यसुत्याकक्रतौ ॥ अह्नांसमूहः । अह्नःखःक्रतौ । अहीनयजनमशुचिकरमितिश्रुतिः ॥ अहिस्वामिनि ॥

अहीरणिः । पुं । द्विवक्त्राहौ । द्विमुख सर्पे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

अहुतः । पुं । ब्रह्मयज्ञाख्येजपे ॥

अहे । ।। चेपे ॥ वियोगे ॥

अहेरुः । स्त्री । शतमूल्याम् ॥ नहिनो ति । हिगतौ । वाहुलकाद्रुः ॥

अहैतुकः । त्रि । फलाभिसन्धानरहिते ॥

अहो । । । धिगर्थे ॥ शोके ॥ करुणा र्थे ॥ विषादे ॥ सम्बोधने ॥ प्रशंसा याम् ॥ विस्मये ॥ पादपूरणे ॥ असू यायाम् ॥ वितर्के ॥ अहानम् । ओ इ प्रत्ययः । डोप्रत्ययः ॥

अहोराचः । पुं । दिनराचिमाचात्मके काले । सूर्योदयद्वयपरिच्छिन्ने चिं शन्मुहूर्त्तात्मकेकाले ॥ सच (मानुषा होराचः) षष्टिघटिकाभिर्भवति ॥ यथा । अहोराचेविभजतेसूर्योमा नुषदैविके । राचिः स्वप्नायभूतानां चेष्टायैकर्मणामहः इति ॥ मतान्तरे तुचतुर्विंशतिहोराभिर्मानुषाहोरा चोभवति । यथोक्तंवह्निपुराणेगणभे दनामाध्याये । चतुर्विंशतिवेलाभि

रहोरात्रंप्रचक्षते । पश्चिमादर्द्धरा त्रादिहोराणांविद्यतेक्रमइति ॥ (पै त्राहोरात्रः) पैत्र्येरात्र्यहनीमासःप्र विभागस्तुपक्षयोः । कर्मचेष्टास्वहः कृष्णःशुक्लः स्वप्नायशर्वरी ॥ (दैवा होरात्रः) दैवेरात्र्यहनीवर्षंप्रविभा गस्तयोःपुनः । अहस्तत्रोदगयनंरा त्रिःस्याद्दक्षिणायनम् ॥ (प्राजापत्या होरात्रः) युगसहस्राभ्यांप्राजापत्य मेकमहोरात्रम् ॥ अहश्चरात्रिश्चत योः समाहारः । राजाहःसखिभ्यष्टच् ॥ रात्राह्नाहाः पुंसि । अहः सर्वैकदेशेत्यच् समासान्तः ॥

अहोवत । । । अनुकम्पायाम् ॥ खेदे ॥ सम्बोधने ॥ अहोच वतच ॥

अहोही । । । चित्रे ॥ अहोच हीच ॥

अह्नाय । । । द्रुते ॥ ह्नवनम् । ह्नुङ्अप नयने । बाहुलकाद्भावे नाह्नं सादिः । पृषोदरादित्वादस्ययः । ततोनञ् समासः ॥

अह्रीकः । पुं । क्षपणके ॥

अह्वला । स्त्री । भल्लातकवृक्षे ॥

आ

आ॰...स्मृतौ ॥ स्मृतिहृचनेयथा । आ एवं किलतत् ॥ वाक्ये ॥ वाक्यस्यान्यथात्त्वेप्रोक्त्येयथा । आएवंमन्यसे । पूर्वमैवंमंस्था इदानीन्त्वेवंमन्यसइत्यर्थः ॥ अनुकम्पायाम् ॥ आदेवदत्तो दरिद्रः ॥ समुच्चये ॥ देवेभ्यश्चपितृभ्यश्च आ ॥ आप्नोति । आङ्पूर्व्यापौ । क्विप् । पृषोदरादित्वात् पलोपः ॥ स्वीकारे ॥ अयंप्रगृह्यसंज्ञकत्वात्प्लुतप्रगृह्याअचीतिसन्धिंनयाति ॥

आः । पुं । महेश्वरे । पितामहे ॥

आकम्पितः । त्रि । कम्पविशिष्टे । प्रेंखिते ॥ आकंप्यतेस्म । कपिचलने । गत्यर्थेतिक्तः ॥

आकरः । पुं । निवहे ॥ धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने । खनौ ॥ श्रेष्ठे ॥ आकुर्वन्त्यत्र एत्यकुर्वन्तिव्यवहारमस्मिन्वा । डुकृञ्करणे । आकीर्यन्तेधातवोऽत्र वा । कृविक्षेपे । पुंसिसंज्ञायामितिघः ॥

आकरिकः । त्रि । आकरेनियुक्ते ॥ तत्र नियुक्त इतिठक् ॥

आकर्णनम् । न । श्रोत्रकर्मणि । श्रवणे ॥

आकर्णितः । त्रि । अवधृते ॥ श्रुते ॥

आकर्षः । पुं । द्यूते ॥ इन्द्रिये ॥ पाशके ॥ शारिफलके ॥ धन्वाभ्यासाङ्गे । कोदण्डाभ्यासवस्तुनि ॥ आकर्षणे ॥ निकषोपले ॥ आकर्षणमाकृष्यते आ

कर्षन्त्यस्मिन्वा । कृषविलेखने । घञ् ॥ काष्ठविशेषे ॥ आकृष्यतेऽनेन खलादिगतं धान्यमित्याकर्षः ॥

आकर्षकः । पुं । अयस्कान्ते ॥ चुम्बके ॥ त्रि । कर्षके । आकर्षणकर्त्तरि ॥ आकर्षकुशले ॥ आकर्षकुशलः । आकर्षादिभ्यःकन् ॥

आकर्षणम् । न । आकर्षे । बलादानयने ॥

आकर्षणी । स्त्री । फलपुष्पाद्याकर्षकयष्टिकाविशेषे । आँकडाइतिभाषा ॥

आकर्षिकः । पुं । वणिग्विशेषे ॥ आकर्षेणचरति । आकर्षात् ष्ठल् ॥ स्त्री । आकर्षिकी । ङीष् ॥

आकलनम् । न । आकाङ्क्षायाम् ॥ परिसंख्याने ॥ बन्धने ॥ कलशब्दसंख्यानयोः । आङ्पूर्वादस्माल्ल्युट् ॥

आकलितः । त्रि । अनुस्मृते ॥ धृते ॥

आकल्पः । पुं । कल्पने ॥ वेषे । मण्डने ॥ आभरणे ॥ त्रि । कल्पान्तावधिके ॥ आकल्पनम् । कृपूसामर्थ्ये । घञ् । कृपोरोलः ॥ आकल्पतेवा, आकल्पयतिवा स्वार्थणयन्तः ॥

आकल्पकः । पुं । तमोमोहग्रन्थौ ॥ उत्कलिकायाम् ॥ मुदि ॥

आकषः । पुं । निकषोपले । कसौटीतिख्याते कषपाषाणे ॥ आङ्पूर्वात् कषेरच् ॥

आकषकः । त्रि । आकषेकुशले ॥ आकषादिभ्यःकन् ॥

आकस्मिकम् । त्रि । अकस्माद्भवे ॥

आकाङ्क्षा । स्त्री । अभिलाषे ॥ वाक्यार्थज्ञानहेतौ पदस्यपदान्तरव्यतिरेकप्रयुक्तान्वयाभावे ॥ आकांक्षारहितं वाक्यं नप्रमाणम् । यथागौरश्वःपुरुषोहस्तीतिनप्रमाणमाकाङ्क्षाविरहात् ॥ न्यायमते यत् पदस्तेयतत्पदान्वयबोधो नभवतितत्पदेतत्पदवत्तेति ॥ प्रतीतपर्य्यवसानविरहइत्यालङ्कारिकाः ॥

आकायः । पुं । निवासे ॥

आकारः । पुं । इङ्गिते । अभिप्रायानुरूपचेष्टाविष्करणे ॥ आकृतौ । मुखप्रसादवैवर्ण्यादि रूपेमीत्त्यप्रीतिसूचकेदेहधर्मे ॥ मूर्त्तौ ॥ आकरणम् । घञ् ॥ आकारश्छाद्यमानोपि नशक्योविनिगूहितुम् । बलाद्विविवृणोत्येवभावमन्तर्गतंनृणाम् ॥

आकारकरभः । पुं । अकर्करादइतिप्रसिद्धे ॥

आकारगुप्तिः । स्त्री । रत्याद्युत्थरागादिगोपने । अवहित्थायाम् ॥ आकारस्यशोकादिजनितमुखम्लान्यादेर्गोपनम् । क्तिन् ॥ रत्यादिसूचकेमु-

खरागादिराकारः अङ्गवैकृतमिति यावत्। गुप्तिर्गोपनम्। आकारस्यभयलज्जादिनागुप्तिराकारगुप्तिः॥

आकारगोपनम्। न। आकारगुप्तौ॥

आकारणम्। न। आह्वाने॥ आकरणम्। आङ्पूर्वात् कृञोणयन्ताल्ल्युट्॥

आकारणा। स्त्री। आकारणार्थे। हूतौ॥ आकारणम्। कृञोणयन्ताद्युच्। टाप्॥

आकारमौनम्। न। अवचनमात्रे॥

आकालिकम्। त्रि। क्षणध्वंसिनि। आशुविनाशिनि॥ पूर्वदिवसे मध्याह्नादावुत्पद्यदिनान्तरेतत्रैवनश्वरे॥ समानकालावाद्यन्तौयस्य। आकालिकडाद्यन्तवचनइति समानकालस्याकालादेशः इकटप्रत्ययस्त्वनिपातनात्॥ स्तनयित्नौ॥ अकालोत्पन्नवस्तुनि॥ कालंमर्यादीकृत्त्येत्त्याकालम्। अकालेभवम्। ठञ्॥

आकालिकप्रलयः। पुं। कपिलशापेनाकाले जगत्प्लावनरूपेप्रलयविशेषे॥

आकालिका। स्त्री। विद्युति॥ आकालाट्ठँश्चेतिठन्॥

आकालिकी। स्त्री। सौदामिन्याम्॥ आकालाट्ठँश्चेति चकाराट्ठञ्। ङीप्॥

आकाशः। पुं। न। शब्दतन्मात्रादुत्पन्ने। वियति॥ आकाशगुणास्तु। शब्दः श्रोत्रेन्द्रियञ्चापिच्छिद्राणिचविविक्तता। वियतः कथिताएतेगुणागुणविचारिभिरिति॥ आसमन्तात्काशते इतियोगाद्ब्रह्मणि। असङ्गस्वभावे॥ यथाहुः। आसमन्तात्काशतेयमित्याकाशस्त्वमात्मनः। जगत्कारणतातस्यसर्ववेदान्तसम्मतेति॥ आसमन्तात्काशन्ते सूर्यादयोऽत्र। काशृदीप्तौ। हलश्चेतिघञ्॥ दिशोऽनतिरिक्तमेवाकाशमित्याहुः॥

आकाशकल्पः। त्रि। आकाशादीषज्ज्ञडत्त्वमात्रांशेनन्यूनेपरमात्मनि॥ तथाचोक्तम्। निरंशत्त्वाद्विभुत्त्वाच्चतथाऽनश्वरभावतः। ब्रह्मव्योम्नोर्नभेदोस्तिचैतन्यंब्रह्मणोधिकमिति॥

आकाशजननी। स्त्री। प्रगण्डीमध्यस्थितजनानांबाह्यार्थदर्शनार्थेषुच्चुद्रच्छिद्रेषु॥ यद्द्वारा ऽऽग्नेयास्त्रगुकाःप्रक्षिप्यन्ते इतिराजधर्मः॥

आकाशनिलयः। पुं। तापसविशेषे॥ योह्याकाशएव वायुधारणाबलेन निलीयते न भूमौ सः॥

आकाशप्रदीयः। पुं। तुलायां दीयमाने राधादामोदरसम्प्रदानके आकाशदीपे॥

आकाशमांसी। स्त्री। निरालम्बायाम्। सूक्ष्मजटामांस्याम्॥ केदारे

उत्पत्तिरस्याः ॥

आकाशमूली । स्त्री । पाना इतिगौड भषाप्रसिद्ध कुम्भिकायाम् ॥ जलव ल्कले ॥

आकाशरत्ती । पुं । प्रगण्डिस्थितमणि धौ । दुर्गवह्निः प्राचीरोपरिस्थिते चरे ॥ इतिराजधर्मः । मत्वर्थीय- इन् ॥

आकाशवल्ली । स्त्री । अमरवेल आका शवेल इतिख्याते लताविशेषे । खव ल्याम् ॥

आकाशवाणी । स्त्री । अशरीरिण्यांवा चि । दैववाण्याम् ॥

आकाशसलिलम् । न । दिव्योदके ॥

आकाशास्तिकायः । पुं । अजीवपदार्थे ॥ सच लोकाकाशास्तिकायो ऽलो- काकाशास्तिकायश्चेति द्विरूपः ॥

आकिञ्चन्यम् । न । अकिञ्चनिमनि । अकिञ्चनतायाम् ॥ भावे ष्यञ् ॥

आकीर्णम् । त्रि । व्याप्ते । सङ्कीर्णे । नानाजातीयसम्मिलिते ॥ आकीर्य्यते- स्म । कृविक्षेपे । क्तः ॥

आकुञ्चनम् । न । न्यायमते पञ्चप्रका रकर्म्मान्तर्गतकर्म्मविशेषे । सङ्कोचे ॥

आकुञ्चितः । त्रि । आभुग्ने ॥

आकुलम् । त्रि । व्यस्ते । व्याकुले ॥ चुभिते । लोले ॥ आकोलति । कुल संस्थाने । इगुपधेतिकः ॥

आकुलाकुलम् । त्रि । आकुलप्रकारे ॥ प्रकारेगुणवचनस्येति द्विर्भावः ॥

आकुलितम् । त्रि । क्षोभिते । आकुली कृते । सञ्चालिते ॥

आकूतम् । न । अभिप्राये । आशये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

आकूतिः । स्त्री । स्वायम्भुवमनोः कन्या याम् ॥ क्रियायाम् ॥

आकृतिः । स्त्री । रूपे ॥ वपुषि ॥ जातौ ॥ अवयवसंस्थानविशेषे ॥ आकृतिर्जा तिलिङ्गाख्या । न्यायसूत्रम् । जाति लिङ्गमित्याख्या यस्याः जातेर्गोत्वा देर्हि सास्नादिसंस्थानविशेषो लिङ्ग म् । तस्यच परम्परया द्रव्यवृत्तित्वम् । जातिर्द्रव्यासमवायिकारणतावच्छे दिकालिङ्गं धर्मोयस्याः सेत्यर्थइति कश्चित् ॥ द्वाविंशत्यक्षरायांछन्दसि ॥ आकरणम् । कृञ् । क्तिन् ॥ आक्रि यतेऽयंगौरयमश्व इतिव्यज्यतेऽनेने- ति आकृतिःसंस्थानम् ॥

आकृतिच्छत्रा । स्त्री । घोषातक्याम् ॥

आकृष्टम् । त्रि । आकर्षिते । कृताक र्षणे ॥ आकृष्यतेस्म । कृषविलेख ने क्तः ॥

आकेकरा । स्त्री । दृष्टिविशेषे ॥ यथा । दृष्टिराकेकराकिञ्चित्स्फुटापाङ्गे म

सारिता । मीलिताङ्गीपुरालोकिता राध्यावर्त्तनोत्तरेति न्वत्यविलासो- क्तेः ॥

आकोकेरः । पुं । मकरराशौ ॥

आकौशलम् । न । अकौशले ॥

आक्रन्दः । पुं । क्रन्दने ॥ आह्वाने ॥ मित्रे ॥ दारुणयुद्धे ॥ भ्रातरि ॥ शब्दे ॥ पार्ष्णिग्राहात् परस्मिन्राज्ञि ॥ देशाक्रमणाद्याचरतः पार्ष्णिग्राहस्ययो नियामकस्तस्याऽनन्तरोन्वपतिरित्यर्थः । न । दुःखिनांरोदनस्थाने ॥ सारावरुदिते ॥ आक्रन्दनम् आक्रन्दते आक्रन्द्यतेऽस्मिन् आक्रन्दयतिवा । क्रदिआह्वानेरोदनेच । आङः क्रन्दसातत्ये । घञ् ॥ पचाद्यच्वा ॥

आक्रन्दिकः । त्रि । दुःखिनांरोदनस्थाने गमनकर्त्तरि ॥ आक्रन्दंधावति । आक्रन्दाच्चेतिठञ् ॥ स्त्री । ङीप् ॥

आक्रमः । पुं । अधिकमे ॥ आक्रमणम् । आङ् पूर्वात्क्रमेर्भावेघञ् ॥

आक्रमणम् । न । आक्रमकरणे । व्यापने ॥ आङःक्रमेर्भावेल्युट् ॥

आक्रान्तः । त्रि । कृताक्रमणे । व्याप्ते ॥ अभिभूते ॥ आक्रामतिस्म । क्रमु पादविक्षेपे । क्तः ॥

आक्रीडः । पुं । उद्याने । राज्ञः क्रीडासाधनेसाधारणेवने ॥ लीलास्थाने ॥ आक्रीडन्त्यत्र । क्रीड़ृविहारे । हलश्चेतिघञ् ॥

आक्रुष्टः । त्रि । निन्दिते ॥ क्रोशतेः कर्मणिक्तः । व्रश्चेतिषत्वेष्टुत्वम् ॥

आक्रोशः । पुं । अभिशापे ॥ शापे ॥ विरुद्धानुध्याने ॥ आक्रोशनम् । क्रुश आह्वाने । भावे घञ् ॥

आक्रोशनम् । न । अभीषङ्गे ॥ आक्रोशे ॥ आङ्पूर्वात्क्रुशेर्ल्युट् ॥

आक्षद्यूतिकम् । न । अक्षद्यूतेन निर्वृत्तेवैरे ॥ निर्वृत्तेक्षद्यूतादिभ्यइति ठक् ॥

आक्षपाटिकः । पुं । अक्षदर्शके । धर्माध्यक्षे ॥

आक्षपादः । पुं । नैयायिके ॥ न । न्यायशास्त्रे ॥

आक्षारः । पुं । आक्षारणायाम् ॥

आक्षारणम् । न । मैथुनार्थाक्रोशे ॥ क्षरसञ्चलने । प्रयोजकण्यन्ताल्ल्युट् ॥

आक्षारणा । स्त्री । मैथुनंप्रत्याक्रोशे । परस्त्रीनिमित्तंपुंसः परपुरुषनिमित्तंस्त्रियावा दूषणे ॥ यथा कृताऽगस्यागमनस्त्वं स्थानान्तरंगच्छेति ॥ आक्षारणम् । क्षरेःप्रयोजकण्यन्ताल् युच् ॥

आक्षारितः । त्रि । अभिशस्ते । मिथ्यापवाददूषिते ॥ परस्त्रियां परपुरुषे वा

मैथुनं प्रति मिथ्या दूषिते ॥ आचार्य्यते स्म । चरेर्ण्यन्तात् क्तः ॥ आचारः सञ्जातोऽस्येतितारकादित्वादितच्वा ॥

आचिकः । पुं । आचेरगाछ इतिगौड भाषा प्रसिद्धे आछुकवृक्षे । रञ्जनद्रौ ॥ त्रि । अक्षदेविनि ॥ अक्षैर्दीव्यति अदेवीत् देविष्यति वा तैर्जयति वा । तेन दीव्यतीति ठक् ॥ अक्षैर्जिते ॥

आचिप्तः । त्रि । चिप्ते ॥ आचिप्यतेस्म । चिपेः क्तः ॥

आचीवः । पुं । शोभाञ्जने । अचीबे ॥ त्रि । मत्ते ॥ आचीवति आचीवयतिवा । चीवृ मदे । पचाद्यच् ॥

आचेत्रज्ञम् । न । अक्षेत्रज्ञे ॥

आचेपः । पुं । अपवादे । भर्त्सने ॥ आकृष्टौ ॥ धनादिन्यासकरणे ॥ काव्यार्थालङ्कृतिप्रभेदे । यथा । निषेधोवक्तु मिष्टस्ययो विशेषाभिधित्सया । वच्यमाणोक्तविषयः सआचेपो द्विधामतः ॥ विवचितस्य प्राकरणिकत्त्वा दनुपसर्जनीकार्यस्याशक्यवक्तव्यत्त्व मतिप्रसिद्धत्त्वं वा विशेषं वक्तुंनिषेधो निषेध इव यः स वच्यमाणविषय उक्तविषयश्चेति द्विधा आचेपः । क्रमेणो दाहरणम् । एएहि किं पि कीए अविकएणिकिब भणामि अलमहवा । अविआरिअकज्जार भआरिणी मरउण भणिस्सम् । अस्य संस्कृतं यथा । एएहि किमपि कस्याअपिकृते निष्कृप भणामि अलमथवा । अविचारितकार्य्यारम्भकारिणी म्रियतां न भणिष्ये ॥ ए इत्यव्ययंसानुनयसम्बोधने एहिआगच्छ । एहिं वीतिपाठे इदानीमपीत्यर्थः । अथवेतिपूर्वाचेपे । अलं न भणिष्यामीत्यर्थः । खेदातिशयात् पुनरुक्तिः । अलंव्यर्थमिति । अविचारितेतिस्वभावमनालोच्य अनुरागवर्द्धनपरेत्यर्थः । अत्रविरहदुर्दशातिशयोवच्यमाणोवक्तु मशक्य तयानिषिद्ध इत्याचेपालङ्कारः ॥ ज्योत्स्नामौक्तिकदामचन्दनरसः शीतांशुकान्तद्रवः कर्पूरं कदलीमृणालवलयान्यम्भोजिनी पल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वयाप्रभवतातस्याःस्फुलिङ्गोत्करव्यापारायभवन्ति हन्तकिमनेनोक्तेन न ब्रूमहे इति ॥ आचेपणम् । चिपमेरणे । घञ् ॥

आचेपकः । पुं । निन्दाकरे ॥ व्याधे ॥ अनिलव्याधिविशेषे ॥ तस्य कारणलचणे यथा । यदातु धमनीः सर्वाःकुपितोऽभ्येतिमारुतः । तदाचिपत्या

भुमुहुर्मुहुर्देहंमुहुश्चरः ॥ मुहुर्मुहुस्तदाक्षेपादाक्षेपकइतिस्मृतइति ॥ आक्षिपति । खुल् ॥

आक्षोटः । पुं । शैलपीलौ ॥ अक्षोट एव । स्वार्थे अण् ॥

आक्षोडः । पुं । अक्षोटवृक्षे ॥

आखः । पुं । खनित्रे ॥ आखनन्त्यनेन । खनु अवदारणे । खनेर्डः ॥

आखण्डलः । पुं । सहस्राक्षे ॥ आखण्डयति । खडि भेदने । वृषादिभ्यःकलच् ॥

आखनः । पुं । खनित्रे ॥ आखनन्त्यनेन । खनु° । खनो घचेति घः ॥

आखनिकः । पुं । चौरे ॥ शूकरे ॥ मूषिके ॥ देवताडवृक्षे ॥ त्रि । खनितरि ॥ आखनति । खनु° । आङि-पणिपनिपति खनिभ्यइति इकन् ॥ पुं । खनित्रे ॥ आखनन्त्यनेन । खनेर्डडरइकइकवकावाच्याइतिइकप्रत्ययः ॥

आखनिकवकः । पुं । खनित्रे ॥ आखनन्त्यनेन । खनु° । इकवकप्रत्ययः ॥

आखरः । पुं । खनित्रे ॥ आखनन्त्यनेन । खनु° । खनेर्डडर इतिडर प्रत्ययः । डित्त्वसामर्थ्यादभस्यापिटेर्लोपः ॥

आखानः । पुं । आखने ॥ आखनन्त्यनेन । खनु° । खनोघचेतिचकाराद्घञ् ॥

आखुः । पुं । मूषिके ॥ शूकरे ॥ चौरे ॥ कृपणे ॥ यथा । विभवेसतिनैवात्ति नददातिजुहोतिन । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुद्ध्यतीति ॥ देवताडवृक्षे ॥ आखनति । खनु° । आङ्परयोःखनिशृभ्यांडिच्चेतिकुः ॥

आखुकर्णपर्णिका । स्त्री । आखुपर्णीम् ॥

आखुकर्णी । स्त्री । मूसाकानीइतिभाषाप्रसिद्धायां भूमिचर्य्याम् । मूषककर्णीम् ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

आखुगः । पुं । गजानने । गणेशे ॥

अखुघातः । पुं । शूद्राद्यधमे ॥ आखुं हन्ति । हन° । वाहुलकादण् ॥

आखुपर्णिका । स्त्री । लताविशेषे । उपचित्रायाम् । वृषायाम् ॥ स्वार्थे कः ॥

आखुपर्णी । स्त्री । उँदुरकन्नी इतिप्रसिद्धायांमूषकपर्णीम् । वृषायाम् ॥ आखुः पर्णमस्याः । तत्कर्णाकारपत्त्वात् । पाककर्णेति ङीष् ॥ आखुपर्णी कटुस्तिक्ता कषाया शीतला लघुः । विपाके कटुकामूत्रकफामयकृमिप्रणुत् ॥

आखुपाषाणः । पुं । पाषाणप्रभेदे ॥ आखुपाषाणनामायं लोह सङ्करकारकः । इतिराजनिर्घण्टः ॥

आखुभुक् । पुं । बिडाले ॥ आखून् भुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयोः । क्विप् ॥

आखुरथः । पुं । गणेशे । आखूरथेऽस्य ॥

आखुविषघ्ना । पुं । देवताडवृक्षे । देवदाली लतायाम् ॥

आखेटः । पुं । मृगयायाम् ॥ आखिद्यन्ते प्राणिनोऽत्र । खिटत्रासे । हलश्चेति घञ् ॥

आखेटकः । पुं । मृगयायाम् ॥ स्वार्थे-कन् ॥

आखेटशीर्षकम् । न । शुडङ्ग इति गौडभाषाप्रसिद्धे कुट्टिमान्तरे ॥ यथा । कपिशीर्षं द्रुमशीर्षं तथाचाखेटशीर्षकम् । इतिकुट्टिमभेदाःस्युःशाब्दिकैः समुदाहृता इति ॥

आखेटिकः । पुं । विश्वकद्रौ । मृगयाकुशलकुक्कुरे ॥

आखोटः । पुं । अक्षोटे । पार्वतीये ॥

आख्या । स्त्री । नाम्नि । संज्ञायाम् ॥ उक्तौ ॥ आख्यानम् । ख्याप्रकथने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

आख्यातम् । त्रि । कथिते ॥ व्याख्याते ॥ न । तिङि ॥ क्रियाप्रधानमाख्यातमिति वैयाकरणाः । भावप्रधानमाख्यातमिति नैगमाः ॥ आख्यायतेस्म । ख्या° । चक्षिङ आदेशोवा । क्तः ॥

आख्याता । त्रि । प्रतिपादयितरि ॥ वक्तरि तृच् ॥

आख्यानम् । न । सौपर्णमैत्रावरुणाद्युपाख्याने । आङ्पूर्वात्ख्यातेर्ल्युट् ॥

आख्यानकी । स्त्री । आख्यानकीतौजगुरूगश्चेजे जतावनेजेजगुरूगुरुश्चेदिति लक्षण लक्षितेवृत्ते ॥

आख्यायिका । स्त्री । उपलब्धार्थकथायाम् ॥ यथा । प्रबन्धकल्पनांस्तोकसत्यांप्राज्ञाःकथांविदुः । परम्पराश्रयायास्यात्सामताख्यायिका क्वचिदिति ॥ गद्यपद्यमबन्धे ॥ त्रि । कथके ॥ आचष्टे । चक्षिङःख्याञ् । ण्वुल् ॥

आगतम् । त्रि । आयाते । उपस्थिते ॥ प्राप्ते ॥ गम° । क्तः ॥

आगतिः । स्त्री । आगमने ॥ क्तिन्नन्तः ॥

आगन्तुः । त्रि । अतिथौ ॥ आगमनशीले ॥ अनियते ॥ आगन्तूनामन्ते सन्निवेशः ॥ आगच्छति । गम्लृगतौ । सितनिगमीतितुन् ॥

आगन्तुकः । त्रि । अतिथौ ॥ आहार्ये । अनित्यस्थायिनि ॥ स्वार्थेकन् ॥

आगमम् । न । तन्त्रशास्त्रे ॥ अस्यार्थः । आगतंशिववक्त्रेभ्योगतञ्चगिरिजामुखे । मतंश्रीवासुदेवस्यतस्मादागममुच्यतेइति ॥ तस्यलक्षणं यथा । सृष्टिश्च प्रलयश्चैवदेवतानांतथार्चनम् ।

साधनञ्चैव सर्वेषांपुरश्चरण मेवच ॥ षट्कर्मसाधनंचैवध्यानयोगस्तु- र्विधः। सप्तभिर्लक्षणैर्युक्तमागमंतद्दि दुर्बुधाः इति ॥ अपिच। पुं। सिद्धंसिद्धैः प्रमाणैस्तु हितं चात्रपरत्रच। आगमः शास्त्रमाप्तानामाप्तास्तत्वार्थवेदिनइति ॥ शास्त्रमात्रे॥ उपदेशपरम्परायाम् ॥ आगतैा ॥ साक्षिपत्रादैा ॥ वेदे ॥ प्रकृतिप्रत्ययानुपघातिनि कार्ये ॥ एकादशभवने ॥ आगमनम् । गम्लृ॰। ग्रहवृद्दनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

आगमनम्। न। आगतैा। आवना इतिभाषा॥

आगमवेदी। पुं। गैाडपादाचार्ये। शङ्कराचार्यस्य परमगुरैा॥

आगमापायी। त्रि। उत्पत्तिविनाशवति॥ आगमापायैा विद्येतेअस्य। इनिः॥

आगमार्थः। पुं। अद्वैतदर्शने॥

आगमावर्त्ता। स्त्री। विछाटी इति गैाडभाषा प्रसिद्धे क्षुपविशेषे। वृश्चिकाल्याम्॥

आगमितम्। त्रि। अधीते। पठिते॥

अगरा। स्त्री। सुम्नपुरे॥ यथा। कालपीमन्दिरे बालपीनस्तनी जारपीता सबालालपीतिप्रियम्। नागराजीमदामोदमेदस्विनी आगरामागतः साहजल्लालदीतियवनाधिकारप्रसिद्धोयंशब्दः॥

आगवीनः। त्रि। गोःप्रत्यर्पणपर्यन्तं कर्मकर्त्तरि॥ आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावेउपसर्जनह्रस्वे चकृते आगवीन इतिखः। गुणावादेशैा॥

आगः। न। अपराधे॥ पापे॥ एति। इण्गतैा। इण आग अपराधेचेत्यसुन् आगादेशश्च॥

आगस्कृत्। त्रि। अपराधिनि॥

आगस्त्यः। पुं। अगस्त्यतनये॥ अगस्त्यस्यापत्त्यम्। ऋष्यण्। वहुत्वे अगस्तयः॥ न। अगस्तिकुसुमादैा॥

आगाधम्। न। अगाधे। अतिगभीरे॥

आगामी। त्रि। आगन्तुके। प्रवासिनि॥ भविष्यत्काले॥ आगमिष्यति। गम्लृ॰। आङिणिदितिगमेरिनिः॥

आगारम्। न। मन्दिरे। गृहे॥ अग्यते। अगकुटिलायांगतैा। कर्मणिभावेवाघञ्। आगमृच्छति। ऋगतैा। कर्मण्यण्॥

आगूः। स्त्री। प्रतिज्ञाने॥ आगमनम्। आगमेः क्विपि गमः काविप्त्यन्तलोपे ऊचगमादीनामित्यूकारादेशः। श्चोःसुपीतियणि अमि शसिच। आग्वम्आग्वः। शेषंवधूवत्॥

आग्निमारुतम्। न। अग्निमरुतैादेव

ग्निमरुतौदेवते अस्य । साम्यदेवते त्यण् । देवताद्वन्द्वे चेत्युभयपदवृद्धिः ॥

आग्निष्टोमिकः । पुं । अग्निष्टोमविदि ॥ अग्निष्टोममधीतेवेदवा । क्रतूक्थादीतिठक् । ग्रन्थे । अग्निष्टोमस्य व्याख्यानस्तचभवोवा । क्रतुयज्ञेभ्यश्चेति ठक् ॥

आग्नीध्रः । पुं । प्रियव्रतपुत्रेन्द्रपतिविशेषे ॥ आग्नीध्रोनामन्द्रपतिर्जम्बूनायोमनोःकुले । तज्जातन्द्रपसंज्ञाभिः कथ्यन्तेभारतादयः ॥ न । होतुर्गृहे ॥ अग्निमिन्धे । जिइन्धीदीप्तौ । क्विप् । नलोपः । अग्नीधः स्थानम् । अग्नीधःशरणेरणभञ्च । तात्स्थ्यात्तत्रत्विगप्याग्नीध्रंउच्यते । आग्नीध्रसाधारणादञ् इत्यञित्ङीपिआग्नीध्रीति बोध्यम् ॥

आग्नेयम् । न । स्वर्णे ॥ रक्ते ॥ महापुराणे ॥ यथा । अग्निनोक्तं पुराणं यदाग्नेयं वेदसम्मितम् । भुक्तिमुक्तिप्रदं पुण्यं पठतांशृण्वतांन्रणामिति ॥ देशविशेषे ॥ अग्निहिते ॥ अग्निदेवताके । स्थालीपाके ॥ अग्निर्देवता अस्य अग्नायीदेवता अस्यवा । अग्नेर्ढगितिढक् । भस्याढइतिपुंवद्भावः ॥

आग्नेयास्त्रम् । न । अग्निदेवताके अस्त्रविशेषे ॥

आग्नेयी । स्त्री । अग्निकोणे ॥ अग्नियोषिति । स्वाहायाम् ॥ अग्निदेवताकायामृचि ॥ ङीप् ॥

आग्रयणम् । न । नवसस्येष्टयाम् ॥

आग्रहः । पुं । अनुग्रहे ॥ आसङ्गे ॥ आक्रमे ॥ ग्रहणे ॥ आग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहदृडित्यप् ॥ आवेशे ॥

आग्रहायणः । पुं । मार्गशीर्षे ॥ आग्रहायण्या युक्तापौर्णमासी अस्मिन्नस्मिन् । ज्योत्स्नादित्वादण् ॥

आग्रहायणिकः । पुं । मार्गशीर्षे ॥ आग्रहायण्या मृगशिरसा युक्तापौर्णमासी अस्मिन् । आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक् । मतान्तरे वत्सराद्यमासोयम् ॥

आग्रहायणी । स्त्री । मार्गपूर्णिमायाम् ॥ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ अग्रेहायनमस्याः । मतभेदे मार्गशीर्षमारभ्यवर्षप्रवृत्तेः । प्रज्ञाद्यण् । पूर्वपदादितिणत्वम् । गौरादित्वान्ङीष् । आग्रहायणीपौर्णमासी तद्योगान्नक्षत्रमपितथा ॥

आग्रहारिकः । पुं । अग्रदानिनि ॥

आघट्टकः । पुं । रक्तापामार्गे ॥

आघाटः । पुं । सीमायाम् ॥ अपामार्गे ॥

आघातः । पुं । वधस्थाने ॥ आघट्टनायाम् । हनने । चोट इतिभाषा । आहन्यते अत्रआहननंवा । हन० ।

घञ्॥

आघातनम्। न। वधस्थले॥ हनने॥

आघारः। पुं। घृते॥ वैदिकानांकर्मविशेषे। ऋग्वेदिनांस्रुवेणचतुराज्यं स्रुचिदत्त्वा प्रजापतिंमनसाध्यात्वातूष्णी मग्नेर्वायव्यकोणादारभ्याग्नेयीं यावदविच्छिन्नाघृतधारा दीयते पुनश्च स्रुवेण चतुराज्यं स्रुचिदत्त्वाइन्द्रं ध्यात्वा अग्नेर्नैऋतींदिशमारभ्य ऐशानीं दिशमवधीकृत्य सन्तत्या घृतं धार्यते तस्मिन् कर्मणि॥ यजुर्वेदिनांतु स्रुवेणमन्त्रोच्चारणपूर्वकं पूर्वोक्तक्रमेणघृतधारादाने॥ इतिपशुपतिः॥ आघरणम्। घृक्षरणदीप्त्योः। घञ्॥ सेके॥

आघारणम्। न। सेचने॥

आघूर्णितः। त्रि। आहते॥ घूर्णिते। भ्रामिते॥ घूर्णितनेत्रादौ॥

आघोष्टा। त्रि। ध्वन्यात्मकशब्दवक्तरि॥

आघ्राणम्। न। तृप्तिसामान्ये॥ गन्धग्रहणे॥ आघ्रायतेस्म। घ्रागन्धोपादाने। क्तः। नुदविदेतिवा नत्वम्॥

आघ्रातम्। त्रि। शिङ्घिते। घ्राणविषयीकृते॥ आक्रान्ते॥ तृप्ते॥ आघ्रायतेस्म। घ्रा०। क्तः। नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्यामितिपाक्षि

को नत्वाभावः॥

आङ्। ।। सीमायाम्। मर्यादायाम्। तेन विनेत्यर्थे॥ यथा। आसमुद्रक्षितीशानाम्॥ अभिव्याप्तौ। तेनसहेत्यर्थे॥ यथा। आकुमारं यशः॥ क्रियायोगे। धातुनायोगे सतियोर्थोजायते तत्र॥ यथा। आरोहति॥ ईषदर्थे॥ यथा। आपिङ्गलः॥ अतति। अतसातत्यगमने। वाहुलकात् डाङ्प्रत्ययः॥

आङ्गम्। न। कोमलाङ्गे॥ त्रि। अङ्गाधिकारीये॥ अङ्गसम्बन्धिनि॥ अङ्गस्येदम्। अण्॥

आङ्गारम्। न। अङ्गारवृन्दे॥ अङ्गाराणां समूहः। भिक्षादिभ्योण्॥

आङ्गिकः। त्रि। माईङ्गिके॥ अङ्गनिष्पन्नभावव्यञ्जकभ्रूक्षेपादौ॥ अङ्गजाते॥ अङ्गेनहस्तादिना निर्वृत्तम्। निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यइति ठक्॥

आङ्गिरसः। पुं। वाचस्पतौ। जीवे॥ अङ्गिरसोऽपत्यम्। ऋष्यन्धकेत्यण्॥ वहुत्वे अत्रिभृग्वित्यणो लुक्। आङ्गिरसः आङ्गिरसौ अङ्गिरसः॥

आचक्षाणः। त्रि। ब्रुवाणे॥

आचमः। पुं। आचमने। जलप्राशने॥

आचमनम्। न। उपस्पर्शे॥ वैधकर्मारम्भात् पूर्वं वारत्रयजलपानानन्तर-

यथा क्रमाष्टाङ्गस्पर्शरूपशुद्धिजनक-क्रियायामित्यर्थः । अत्र प्रमाणम् । प्रक्षाल्यपाणीपादौ चत्रिः पिवेदम्बु-वीक्षितम् । सम्वृत्त्याङ्गुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात् ततोमुखम् ॥ संहत्यति-सृभिः पूर्वमास्यमेव मुपस्पृशेत् । अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तरम् ॥ अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुःश्रोत्रे पुनःपुनः ।नाभिंकनिष्ठाङ्गुष्ठेनहृदयन्तु तलेनवै ॥ सर्वाभिश्चशिरःपश्चात् वा हूवाग्रेणसंस्पृशेत् । इतिदक्षः ॥ आयतं पर्वणांकृत्वागोकर्णाकृतिवत् करम् । संहताङ्गुलिनातोयंगृहीत्वा पाणिनाद्विजः ॥ मुक्ताङ्गुष्ठकनिष्ठाभ्यां शेषेणाचमनंचरेत् । माषमज्जनमात्रास्तुसंगृह्यत्रिःपिवेदपः । इतिभारद्वाजः ॥ दक्षिणेनोदकंपीत्वावामेन संस्पृशेद्बुधः । तावन्नशुध्यतेतोयंयावद्वामेन नस्पृशेदितिदेवीभागवतम् ॥ अद्भिस्तुप्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनवुद्बुदैः । हृतकण्ठतालुगाभिश्चयथा संख्यंद्विजातयः ॥ शुद्धेरन् स्त्रीचशूद्रश्चसकृत्स्पृष्टाभिरन्ततः । इतियाज्ञवल्क्यः ॥ स्त्रियास्तैदर्शिकंतीर्थं शूद्र-जातेस्तथैवच । सकृदाचमनाच्छुद्धिरेतयोरेवचोभयोरिति ॥ चमुअदने । भावे ल्युट् ॥ अदनंचात्र जल-स्यैवेतिव्याख्यातारः ॥ आचम्यते अनेन । अधिकरणे वाल्युट् ॥

आचमनकः । पुं । निष्ठीवनपात्रे । पतद्ग्रहे । प्रोणे ॥

आचमनीयम् । न । मुखप्रक्षालनार्थ जले ॥ यथा । उदकंदीयतेयत्तुप्रसन्नंफेनवर्जितम् । आचमनायदेवेभ्यस्तदाचमनमुच्यतइति ॥ कालिकापुराणम् ॥

आचरणम् । न । आचारे । व्यवहारे ॥ आङ्पूर्वाच्चरतेर्भावे ल्युट् ॥ रथादौ ॥ आचरतिगच्छत्यनेनेतिकरणे ल्युट् ॥

आचरितम् । त्रि । कृताचरणे । व्यवहृते ॥ पारिभाषिकन्तद्यथा । दारपुत्रपशून् हत्वाकृत्वाद्वारोपवेशनम् । यत्रार्थी दाप्यतेर्थंस्वंतदाचरितमुच्यते । इति ॥

आचर्य्यः । पुं । गन्तव्येदेशे ॥ चरेराङि चागुराविति यत् ॥

आचान्तः । त्रि । कृताचमने ॥

आचामः । पुं । आचमने ॥ भक्तमण्डे । मासरे ॥ आचम्यते । चमु० । अकर्त्तरीतिघञ् । वृद्धिः । भावेवाघञ् ॥

आचारः । पुं । मन्वाद्युक्तस्नानाचमनादिव्यवहारे । चरित्रे । शीले ॥ सर्वत्रास्यप्राधान्यं यथा । सर्वागमानामा

चारःप्रथमं परिकल्पते। आचारप्रभ वेधर्मोधर्मस्यप्रभुरच्युत इतिमहाभा तम्। आचारः परमोधर्मःश्रुत्युक्तः स्मार्त्तएवचेतिमनुः। अपिच। आ- चाराद्विच्युतोविप्रोनवेदफलमश्नुते। आचारेणतुसंयुक्तः सम्पूर्णफलभा गभवेत्। एवमाचारतोदृष्ट्वाधर्मस्य मुनयोगतिम्। सर्वस्यतपसोमूल माचारंजगृहुःपरमितिच। आच र्यते। चर०। घञ्॥

आचारवर्जितः। त्रि। आचारवहिर्भू ते। आचरेणवर्जितः। आचार हीने। लोकवाह्यव्यवहर्त्तरि॥

आचारहीनः। त्रि। गुर्वतिथिप्रत्यु त्थानाद्याचारवर्जिते। आचारेणआ चाराद्वाहीनः। आचारहीनंनपुन न्तिवेदायद्यप्यधीताःसहषड्भिरङ्गैः।

आचारी। त्रि। आचारवति। श्रुति स्मृत्युक्ताचारयुक्ते। म० इनिः।

आचारी। स्त्री। हिलमोचिकायाम्।

आचार्य्यः। पुं। मन्त्रव्याख्याकृति। सा ङ्गकृत्स्नवेदाध्यापयितरि। यथाहम- नुः। उपनीयतु यःशिष्यं वेदमध्या पयेद्द्विजः। सकल्पंसरहस्यञ्चतमा- चार्यं प्रचक्षते। इति। मोक्षसाधन स्योपदेष्टरि श्रीगुरौ॥ सचोक्तःकु लार्णवे। स्वयमाचरतेशिष्यानाचा रेस्थापयत्यपि। आचिनोतिहि- शास्त्रार्थमाचार्य्यस्तेनकथ्यते॥ आ म्नायतत्त्वविज्ञानाच्चराचरसमानतः। यमादियोगसिद्धत्वादाचार्यइतिक थ्यते। इति। श्रीशङ्कराचार्ये॥ द्रो णाचार्य्ये॥ आचर्यते। चरेर्ण्यत्॥

आचार्य्यकम्। न। आचार्यकर्मणि॥ योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ्।

आचार्य्यमिश्रः। पुं। गौरवान्विते।

आचार्य्या। स्त्री। स्वयंमन्त्रव्याख्यान कारिण्याम्। पुंयोगाभावान्नानुगा गमोङीष्च। टाप्।

आचार्य्यानी। स्त्री। आचार्ययोषिति॥ आचार्यस्य स्त्रीत्यर्थे इन्द्रवरुणभव शर्वेत्यादिना आचार्यशब्दस्यानुगा गमोङीष्च। आचार्यादणत्त्वंचे ति णत्वाभावः॥

आचिख्यासा। स्त्री। आख्यातुमिच्छा याम्॥

आचितः। पुं। शकटोन्मेये। शाकटे भारे। छकडेकाभार इतिभाषा। द्व्ययुतपले। न। दशभारपरिमा णे। २५ मण इतिभाषा। त्रि। स ङ्गृहीते। छन्ने। व्याप्ते। आचीयते स्म। चिञ्चयने। क्तः॥ ग्रथिते। गुम्फिते।

आच्छन्नम्। त्रि। आच्छादिते। आवृ

ते ॥

आच्छादः । पुं । वस्त्रे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

आच्छादनम् । न । पिधाने ॥ वस्त्रे ॥ अपटतिमात्रे ॥ छादयति । छद अपवारणे आङ्पूर्वः । ण्यन्ताल्ल्युट् । आच्छाद्यते ऽनेनवा ॥

आच्छादितः । त्रि । आवृते । कृताच्छादने ॥

आच्छिन्नः । त्रि । वलाद्धृते ॥

आच्छुकः । पुं । आचगाछ इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वृचविशेषे । पचीके । रञ्जनद्रौ ॥

आच्छुरितम् । न । सशब्दहास्ये ॥ नखवाद्ये ॥ नखाघातविशेषे ॥ आच्छुरणम् । छुरच्छेदने । क्तः ॥

आच्छुरितकम् । न । सशब्दहासे ॥ परस्यामर्षजनकेहास्ये ॥ नखाघातविशेषे ॥ आच्छुरणमपरच्छेदनम् । आच्छुरेर्भावेक्तः । स्वार्थेकः ॥

आच्छोदनम् । न । मृगयायाम् ॥ आच्छिद्यन्तेऽत्र । छिदिर् । ल्युट् । पृषोदरादिः ॥

आजम् । न । घृते ॥ त्रि । अजस्यमांसादौ ॥ यथा । तिलजतैलसुपाकसुपाचितंकासमर्दसुरसेविमर्दितम् । सूपभूपभवधूपधूपितंवह्निमान्द्यजरणंरुजापहम् ॥ घाटशाधातवोनृणामजानामपिताद्दशाः । अतोधातुविवृद्ध्यर्थमाजंमांसंप्रशस्यते ॥ इति ॥ अजस्येद मित्यर्थे अण् ॥

आजकम् । न । छागवृन्दे ॥ अजानांसमूहः । गोत्रोच्चोष्ट्रेतिवुञ् ॥

आजकारः । पुं । भरोर्वृषे । शिवस्यवृषे ॥

आजगवम् । न । शिवस्यधनुषि । अजगवे ॥ प्रज्ञाद्यण् ॥

आजन्मसुरभिपत्रः । पुं । मरुवके ॥

आजमीढः । पुं । युधिष्ठिरपाण्डवे ॥ स्वार्थेऽण् ॥

आजानम् । न । देवलोके ॥ स्वभावे ॥

आजानदेवः । पुं । देवताविशेषे ॥ यथा । सृष्टेराजननादादौ देवत्वंये प्रपेदिरे । आजानदेवास्तेज्ञेयुः पूर्वेभ्यः सूक्ष्ममूर्त्तयःइति ॥ पूर्वेभ्यः पूर्वपूर्वेभ्यः । अपिच । कल्पादावेवदेवत्वंगता आजानदेवता इति ॥

आजानुवाहुः । त्रि । जानुपर्यन्तदीर्घवाहुविशिष्टे ॥ यथा । आजानुवाहुः सुशिराः सुललाटः सुविक्रम इति रामायणम् ॥

आजानेयः । पुं । स्त्री । कुलीनाश्वे । शोभनाश्वे ॥ यथा । शक्तिभिर्भिन्नहृदयाः स्खलन्तश्चपदेपदे । आजानन्तियतः संज्ञामाजानेयास्ततः स्मृताः ।

दूत्यश्वशास्त्रम् । अजनम् । अजग ति क्षेपणयोः । घञ् । आजेन क्षेपे ण आनेयः प्रापणीयः आयत्तोवा ।

आजिः । स्त्री । समभूमौ । सङ्ग्रामे । आक्षेपे । क्षणे । मर्यादायाम् । यथा । आजेः शरणम् । अजन्त्यस्याम् । अज० । अज्यतिभ्याञ्चेतीण् । अजनम् । इणजादिभ्यइतीण् विधानसामर्थ्यादजेर्नवी । अन्यथा । व्यादिभ्यइत्येवावच्यत् । बहुलंतणीति वा ।

आजीवः । पुं । जीविकायाम् । आजीव्यते अनेन । जीवप्राणधारणे । हलश्चेति घञ् ।

आजीवी । पुं । एकदण्डिनि ।

आजीव्यम् । न । उपजीव्ये ।

आजुः । स्त्री । वेतनंविनाकर्मकर्त्तरि । रेफान्तः ।

आजूः । स्त्री । वेतनं विनाकर्मकर्त्तरि । विष्टराम् । वेठी वेठु इ० हिमश्रेण्यांप्रसिद्धम् वेगारीत्यन्यत्र । आजवति । जुगतौ । क्विब्वचिप्रच्छ्योतिक्विप् दीर्घौ । हठाद्भृतिकः क्लेशोविष्टिराजूश्वकीर्त्त्यते ।

आज्ञप्तः । त्रि । आदेशिते । प्राप्ताज्ञे ।

आज्ञा । स्त्री । निदेशे । शासने । लग्नादृशमस्थाने । आज्ञानम् । ज्ञा-अवबोधने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ।

आज्ञाकारी । त्रि । आज्ञानुवर्त्तिनि । आज्ञयाकर्मकारिणि ।

आज्ञाचक्रम् । न । भ्रुवोर्मध्ये । षट्चक्रान्तर्गतषष्ठचक्रे । आज्ञासंज्ञकं-चक्रम् । यथा । आज्ञाचक्रंतदूर्ध्वेतु आत्मनाधिष्ठितंपरम् । आज्ञासङ्क्रमणंतत्रतेनाज्ञेति प्रकीर्त्तितम् । तत्र निहितचित्तस्यपुरुषस्यसर्वपदार्थसाक्षात्कारेण एवं भूतमेवंवर्त्तते एवंभविष्यतीतिज्ञानेन आज्ञायाइतः परं त्वयैवंकर्त्तव्यमिति परमेश्वराज्ञायाः सङ्क्रमणंभवति तेनहेतुनातदाज्ञाचक्रमितिकीर्त्तित मित्यर्थः ।

आज्ञापकः । त्रि । आज्ञाकर्त्तरि ।

आज्ञापत्रम् । न । आदेशलिपौ । निदेशलिखने । हुकम्नामा इतिपारस्यभाषा ।

आज्ञापनम् । न । विज्ञापने । जनावना इति भाषा ।

आज्ञाप्तः । त्रि । आज्ञाप्तिविशिष्टे । लब्धाज्ञे ।

आज्यम् । न । घृते । आअज्यतेऽनेन । अञ्जू व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु । आङ्पूर्वादञ्जेः संज्ञायामितिक्यप् । आअनक्त्यनेनवा । श्रीवासे ।

आज्यपाः । पुं । पुलस्त्यस्यतनयेषु वैश्या

नापितृषु । आज्यंपिवति । पापाने । क्विप् ॥

आज्यभागः । पुं । वैदिकानामाहुतिविशेषे ॥ तत्र । ऋग्वेदिनामग्नेरुत्तरभागे स्रुवेणाग्निसम्प्रदानक घृताहुतिः । तद्दक्षिणभागे सोमसम्प्रदानकाहुतिश्च ॥ यजुर्वेदिनान्तुअग्नेरुत्तरदक्षिणयोः पश्चिमादिप्राच्यन्तघृतधारेति पशुपतिः ॥

आज्यस्तोत्रम् । न । सामगानां प्रातःसवनेगायत्रसाम्नागीयमानेषु चतुर्षुस्तोत्रेषु ॥

आञ्जनेयः । पुं । हनूमति ॥ यथा । उल्लङ्घ्यसिन्धोः सलिलंसलीलंयः शोकवह्निंजनकात्मजायाः । आदायतेनैवददाहलङ्कांनमामितंप्राञ्जलिराञ्जनेयमिति ॥ अञ्जनायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

आञ्जिनेयः । पुं । अञ्जनहारी इतिभाषाप्रसिद्धे जन्तुविशेषे ॥ इतिशब्दमाला ॥

आटरूषः । पुं । वृषे । वासके ॥ अटरूषएव । स्वार्थेऽण् ॥

आटिः । पुं । शरारिपक्षिणि ॥ आअटति । अटगतौ । इन् ॥

आटिकी । स्त्री । अनुपजातपयोधरादिस्त्रीव्यञ्जनायाम् ॥ गृहान्तरादटनार्हत्वादाटिकी ॥

आटिक्यः । त्रि । अटनायप्रवृत्ते ॥

आटीकनम् । न । वत्सानांगमने ॥ आ ईषत् । टीकृगतौ । ल्युट् ॥

आटीकरः । पुं । वृषे ॥

आटीकलम् । न । वत्सानांक्रीडास्थल्याम् ॥

आटोपः । पुं । दर्पे ॥ संरम्भे ॥ आनाहे ॥ उदरेवायुजन्यगुडगुडाशब्दे ॥

आडम्बरः । पुं । तूर्यस्वने ॥ पक्ष्मणि ॥ संरम्भे । कोपे ॥ गजगर्जिते ॥ युद्धपटहे ॥ हर्षे ॥ आरम्भे ॥ दर्पे ॥ - यथा । असारस्यपदार्थस्यप्रायेणाडम्बरोमहान् । नहितादृक् ध्वनिः- स्वर्णेयादृक्कांस्येप्रजायते इति ॥ आडम्ब्यते । डविक्षेपे । चु० । घञ् । भावेवा । आडम्बंराति रायतिवा । आतोनुपेतिकः । मूलविभुजेतिवाकः ॥ आडम्बयतिवा । बाहुलकादरन् ॥

आडिः । स्त्री । शरालिखगे ॥ स्वनामाख्याते मत्स्यविशेषे । इति गौडाः ॥ आअडति । अडउद्यमने । इन् ॥

आडिका । स्त्री । शरारिविहगे ॥

आडी । स्त्री । शरालिपक्षिणि ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

आडूः । पुं । उडुपे । भेले । जलप्लवद्रव्ये । डोँगा डोँगी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

अणति । अणशब्दे । अणोडश्चेत्यूः॥
आढकः । पुं । न । धान्यमानभेदे । सर्वतोदशाङ्गुलमाने । प्रस्थचतुष्टये ॥ चतुःप्रस्थमथाढकमित्युक्तः ॥ चतुःपुष्कलमितेधान्यमानपात्रे ॥ पुष्कलानितुचत्वारिआढकः परिकीर्त्तितइतिवचनात् ॥ द्रोणचतुर्थोभागइति लीलावती ॥ अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिरित्यादिवचनात् षट्पञ्चाशदधिकद्विशतमुष्टिर्भवति । व्यवहारे षोडशसेरोविंशतिसेरोवा ॥ वैद्यकमते अष्टशरावपरिमाणम् । तत्पर्यायः । पात्रम् कंसम् भाजनमितिपरिभाषा ॥ अपचयविवक्षायामाढकिकेत्यपिस्यादितिसारसुन्दरी ॥
आढकिकः । त्रि । आढकपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्येक्षेत्रे ॥ आढकस्यवापः । तस्यवापइतिठञ् । आढकंपचति । सम्भवत्यवहरतिपचतीतिठञ् । टिड्ढेतिङीप् आढकिकी ॥
आढकी । स्त्री । शमीधान्यविशेषे । तुवर्याम् । अरहर इतिभाषा ॥ अस्या गुणा यथा । आढकीतुवरारूक्षामधुराशीतलालघुः । ग्राहिणी वातजननीवर्ण्यापित्तकफास्रजिदिति ॥ त्रि । परिमाणान्तरे ॥ आसमन्तात्ढौकते ढौकयतेवा । ढौकृगतौ । अच् घञ्वा । पृषोदरादिः । आढकमस्ति अस्याःपरिच्छेदकत्वेन । अर्शआद्यच्वा । गौरादित्वान्ङीष् ॥
आढकीनः । त्रि । आढकिके ॥ आढकं सम्भवति अवहरति पचतिवा । आढकाचितपात्रात् खोन्यतरस्या मितिखः ॥
आढ्यः । त्रि । युक्ते । विशिष्टे ॥ यथा गुणाढ्यो धनाढ्यइति ॥ सम्पन्ने । बहुधने ॥ आध्यायति । ध्यै॰ । आतइति कः । पृषोदरादिः । यद्वा । आढौकते जनायम् । ढौकृगतौ । बाहुलकात् थ्यः ॥ गृहंशरीरं मानुष्यंगुणाढ्यो ह्याढ्यउच्यते ॥
आढ्यचरः । त्रि । पूर्वमाढ्ये ॥ आढ्योभूतपूर्वः । भूतपूर्वेचरट् । ङीपि आढ्यचरी ॥
आणकः । त्रि । अधमे ॥ अणकएव । स्वार्थेअण् ॥
आणवम् । न । अणिमनि । अणुत्वे । अणोर्भावः । इगन्ताच्चेत्यण् ॥
आणवीनम् । त्रि । आणव्ये । अणुधान्योद्भवोचितक्षेत्रे ॥ अणूनां भवनं क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिखञ् ॥
आणिः । पुं । स्त्री । अक्षाग्रकीले । रथचक्राग्रस्थितकीले ॥ अश्र्याम् । को

टौ। सीमनि॥

आण्डम्। त्रि। अण्डसम्भवे॥

आण्डजः। त्रि। अण्डजे॥ स्वार्थेऽण्॥

आण्डीरः। त्रि। आण्डवति॥ आण्डो ऽस्यस्य। काण्डाण्डादीरन्नीरचाविति ईरच्॥

आतः।।। इतोपीत्यर्थे॥

आतङ्कः। पुं। रोगे॥ सन्तापे॥ शङ्कायाम्॥ मुरज्ध्वनौ॥ भये॥ ज्वरे॥ आतङ्कनम्। तकिकृच्छ्रजीवने। घञ्। हलश्चेतिकरणेवा॥

आतञ्चनम्। न। प्रतीवापे। गलितस्य स्वर्णादेर्द्रव्यान्तरेणाव चूर्णने। इति स्वामी। निःक्षेपणमिति सुभूतिः। उपद्रव इति रायमुकुटः। द्रवद्रव्यमक्षेपणोचित चूर्णमिति सारसुन्दरी॥ दुग्धादौदध्यादिभावार्थं तक्रादि प्रक्षेपे॥ जवने। बेगे॥ प्रापणे॥ आप्यायने॥ तञ्चुगतौ। ल्युट्॥

आततः। त्रि। विस्तृते॥ व्याप्ते॥ आसमन्तात्ततम्। आतन्यतेवा। तनुविस्तारे। तनिमृङ्भ्यांकिच्चेतितन्। आतन्यतेस्मवा। क्तः। अनुदात्तोपदेशेतिनलोपः॥

आततायी। त्रि। वधोद्यते॥ सयथा। अग्निदोगरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः। क्षेत्रदारापहारीचषडेतेह्याततायिनः॥ आततायिनमायान्तंहन्यादेवाविचारयन्। नाततायिवधे दोषोहन्तुर्भवतिकश्चनेति॥ द्रोहकारिणि॥ आततंयथा तथा अयितुंशीलमस्य॥

आतपः। पुं। प्रकाशे। द्योते। सूर्यालोके॥ अस्यगुणा यथा। आतपःकटुकोरूक्षःस्वेदमूर्च्छातृषावहः। दाहवैवर्ण्यजननो नेत्ररोग प्रकोपणइति॥ आतपति। तपसन्तापे। अच्॥

आतपत्रम्। न। छत्रे॥ आतपात् त्रायते। त्रैङ्पालने। आतोनुपेतिकः। सुपीतियोगविभागाद्वाकः॥

आतपवारणम्। न। छत्रे॥ आतपस्य वारणम्॥

आतपाभावः। पुं। छायायाम्॥

आतपोदकम्। न। मृगतृष्णाजले॥ आतपेनोष्णोदके॥ आतपस्यउदकम्॥

आतरः। पुं। तरपण्ये। नद्यास्तरणाय देयेकपर्दकादौ॥ यथा॥ आतरलाघवहेतोर्मुररिपुतरणीं तवावलम्बे हम्। अपणंपणमिहकुरुषे नाविक पुरुषे न विश्वासइति॥ आतरत्यनेन। पुंसिसंज्ञायामितिघः॥

आतर्पणम्। न। प्रीणने। तृप्तौ॥ मङ्गलालेपने॥ आङ्पूर्वात्तृपेर्भावेल्युट्॥

आतापी । पुं । असुरविशेषे ॥

आतायी । पुं । चिल्ले । चील इति प्र० खगे ॥ आतायते तच्छीलः । तायृ सन्तानपालनयोः । सुप्यजाताविति णिनिः । यद्यप्यनवृत्तिकारादिभिरनुपसर्गे इत्युक्तम् तथापि भाष्ये उपसर्गे णिनिः स्वीकृतः ॥

आतारः । पुं । तरपण्ये । आतरे ॥

आतिः । स्त्री । शरारिविहगे ॥ आअतति । अत० । अज्यतिभ्यांचेतीण् ॥ यद्वा । अतनम् । इणजादिभ्यतीण् ॥

आतिथेयम् । न । अतिथ्यर्थे । अतिथिभोजनादौ ॥ त्रि । अतिथौ साधौ । अतिथिसेवके ॥ तत्रसाधुरित्यधिकारे । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् । स्त्री । ङीप् ॥

आतिथ्यः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । अतिथ्यर्थेवस्तुनिभक्ष्यभोज्यादौ ॥ अतिथिसेवायाम् ॥ अतिथयेइदम् । अतिथेर्ञ्यः ॥

आतिवाहिकः । पुं । अर्चिरादिमार्गेन । शरीरान्तरे ॥ देवतायेनशरीरेण विशिष्टंजीवं परलोकं नयतितदातिवाहिकं शरीरान्तरमितिव्याख्यानात् ॥

आतुः । पुं । उडुपे । भेलके । डौंगा डौंगी इतिभाषा ॥

आतुरः । त्रि । आमयाविनि । रोगिणि ॥ कातरे ॥ आतुतोर्त्ति । तुरत्वरणे । छान्दसाअपिक्वचिद्भाषायां प्रयुज्यन्ते । इगुपधेतिकः ॥

आतूष्यम् । न । आता इतिगौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे । सरीफा इति भाषाप्रसिद्धे ॥ अस्यगुणास्तु । तृप्तिजनकत्वरतावर्द्धकत्वस्वादुत्वशीतलत्वबलमांसकारित्वहृद्यत्वदाहरक्तपित्तवायुनाशित्वानीतिद्रव्यगुणः ॥

आतोद्यम् । न । वीणावंश्यादिवाद्ये । तच्चतुर्विधं भवति यथा । ततंवीणादिकंवाद्य मानद्धं मुरजादिकम् । वंश्यादिकन्तुशुषिरं कांस्यतालादिकं घनमिति ॥ आसमन्तात् तुद्यतेताड्यते । तुदव्यथने । ण्यत् ॥

आत्तः । त्रि । गृहीते । ग्रस्ते ॥

आत्तगन्धः । त्रि । दूरीभूताहङ्कारे । अभिभूते ॥ आत्तः अरिणागृहीतः गन्धोगर्वोयस्यसः ॥ गृहीतगन्धे ॥

आत्तगर्वः । त्रि । भग्नाहङ्कारे । आत्तगन्धे ॥ आत्तः वैरिणा गृहीतोगर्वो यस्य ॥

आत्मगुणः । पुं । तार्किकसमयप्रसिद्धेषु बुद्ध्यादिचतुर्दशसु ॥ तेचोक्ताः । बुद्ध्यादिषट्कं सङ्ख्यादि पञ्चकं भावना तथा । धर्माधर्मौ गुणाएते

आत्मनःस्तुश्चतुर्दश।तेषुनवासाधारणगुणाः। पञ्चसाधारणगुणाः॥ इति॥ अत्राहुः। काणादजैमिनीयैर्येच्छिच्छाद्याआत्मनोगुणाः। उक्ताब्रह्मात्मनोनैतेकिन्तु लिङ्गात्मनोहिते-इति॥

आत्मगुप्ता। स्त्री। कौंचइति प्र० लताविशेषे। मर्कट्याम्। शूकशिम्ब्याम्॥ आत्मनागुप्ता दुस्पर्शत्वात्। कर्त्तृकरणे इतिसमासः॥ त्रि। स्वरक्षिते।

आत्मग्राही। त्रि। कुक्षिम्भरौ। स्वोदरपूरके। स्व।ग्रहिणिनि॥

आत्मघाती। त्रि। आत्महन्तरि॥ अवैधबुद्धिपूर्वकात्महनने॥ यथा। व्यापादयेत् वृथात्मानंस्वयंयोऽग्न्युदकादिभिः। विहितंतस्यनाशौचंनाग्निर्नाप्युदकादिकमिति कूर्मपुराणम्॥

आत्मघोषः। पुं। काके॥ कुक्कुटे॥ काकाइतिशब्दात् आत्मानं घोषयति। घुषिर्विशब्दे। अण्॥

आत्मचैतन्यम्। न। नित्यज्ञानस्वरूपे॥

आत्मजः। पुं। तनये। पुत्रे॥ आत्मनोदेहाज्जातः। पञ्चम्यामजाताविति जनेर्डः॥

आत्मजन्मा। पुं। पुत्रे। सुते॥ आत्मनोजन्मास्य॥

आत्मजा। स्त्री। कन्यायाम्। दुहितरि॥ बुद्धौ॥ आत्मनोजाता। डः। टाप्॥

आत्मतत्त्वम्। न। तत्त्वज्ञासकेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तसत्यस्वभावेप्रत्यक्चैतन्ये॥

आत्मदः। पुं। अविद्यानिरासेनजीवस्वरूपाभिव्यञ्जकेश्रीगुरौ॥ हरौ॥ आत्मानंददाति। डुदाञ्दाने। आतइतिकः॥

आत्मदर्शः। पुं। दर्पणे॥ आत्मास्वरूपं दृश्यतेऽनेन अत्रवा। पुंसीतिघः॥

आत्मध्यानम्। न। आत्मनश्चिन्तने॥ ब्रह्मैवास्मीतिसद्वृत्त्यानिरालम्बतयास्थितिः। ध्यानशब्देनविख्यातापरमानन्ददायिनी त्याचार्योक्तेः॥

आत्मा। पुं। स्वभावे। यथा। पुण्यात्मा॥ प्रयत्ने। यथा। महात्मा॥ शरीरे। यथा। कृष्णात्मा॥ पर्य्यावर्त्तने। यथा। मैत्रेणात्मनाकृतम्॥ मनसि॥ धृतौ॥ मनीषायाम्॥ अर्के॥ हुताशने॥ वायौ॥ जीवे॥ चेतत्त्वे। त्वंपदार्थे। नित्योपलब्धिस्वभावे। प्रत्यगात्मनि॥ यथा। प्रत्यग्रूपः परागरूपाद्व्यावृत्तोनुभवात्मकः। प्रयतेयःसआत्मेतिप्राहुरात्मविदोबुधाइति॥ अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वेन सत्यज्ञानादिस्व

रूपे। निरुपचरितस्वरूपे । ज्ञानस्मृत्योराश्रये। सर्वजन्तूनां प्रत्यक्चेतनेस्वसंवेद्ये प्रसिद्धे । मुख्यगौणमिथ्येतित्रिविधेषु साक्षिपुत्रादिदेहादिलक्षणेषु । भूतात्माचेन्द्रियात्माच प्रधानात्मातथा भवान् । आत्माचपरमात्माचत्वमेकः पञ्चधास्थितः । त्यज्यमानेपिनत्यक्तः प्राप्यमाणेपि नाप्यते । आगमापायसाक्षीयःसआत्मानुभवात्मकः । विशुद्धचिद्रूपेत्वम्पदलक्ष्ये तुरीये । अहंप्रत्ययवेद्ये । इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनोलिङ्गम् । न्यायसूत्रम् । १।१० । यच्चाप्नोतियदादत्ते यच्चात्तिविषयानिह । यच्चास्यसन्ततोभावस्तस्मादात्मेतिकीर्त्तितः । अततिसन्ततभावेनजाग्रदादिसर्वावस्थास्वनुवर्त्तते । अतसातत्यगमने । सातिभ्यां मनिन्मनिणाविति मनिण् । भावे । ब्रह्मणि ॥ यथा । आत्मैवेदंसर्वम् । हार्दाकाशे ।

आत्मनीनः । पुं । सुते । श्याले । माणधारे । विदूषके । त्रि । आत्मने हिते । यथा । अद्यापि नैवात्मनीनं कृतंकर्म्मयातंजनुः क्वापिलब्धंनवै शर्म । किंदारदेहात्मजस्वर्णवृन्देनचेतोरतिंविन्दसेचेन् मुकुन्देनेति ॥ पथ्ये । आत्मनेहितम् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात् खः ।

आत्मपरिज्ञानम् । न । ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात् कारे । आत्मनः परिज्ञानम् ।

आत्मप्रकाशः । पुं । आत्मनः प्रकाशे । आत्मनस्तत्प्रकाशत्त्वंयत् पदार्थावभासनम् । नाग्न्यादिदीप्तिवद्दीप्तिर्भवत्यान्ध्यं यतोनिशि ॥

आत्मबन्धुः । पुं । पितृष्वसुः पुत्रे । मातुलपुत्रे । मातृष्वसुः पुत्रे । आत्मनोबन्धुः ।

आत्मवीरः । पुं । प्राणवति । श्यालके । विदूषके ।

आत्मभवः । पुं । सुरज्येष्ठे । हिरण्यगर्भे । विष्णौ ।

आत्मभावः । पुं । मनोवृत्तौ ।

आत्मभूः । पुं । ब्रह्मणि । पितामहे । चतुरानने । कामदेवे ॥ विष्णौ । शिवे । आत्मनोविष्णोः सकाशात् आत्मनास्वयमेववाभवति । भू० । भुवःसंज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥

आत्मभूणी । पुं । दुरालभायाम् ।

आत्मम्भरिः । त्रि । स्वोदरपूरके । आत्मोदरमात्रस्य भरणकर्त्तरि । आत्मानंबिभर्त्तीतिविग्रहे फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेतिआत्मनोमुमागमोभृञइन्प्रत्ययश्चनिपात्यते ।

आत्मयाजी । त्रि । सर्वत्रपरमात्मभावनापुरस्सरं नित्यं विहितकर्मणोनुष्ठातरि ॥ आत्मशुद्ध्यर्थ मेवस्वर्गाद्यासङ्गंहित्वायोदेवान्यजतेसइत्यर्थः॥

आत्मयापनम् । न । कालक्षेपे ॥ शरीररक्षणे ॥ आत्मनः स्वस्ययापनम्॥

आत्मयोनिः । पुं । कामदेवे ॥ परमेष्ठिनि ॥ शिवे ॥ विष्णौ ॥ आत्मैव योनिः उपादानकारणमस्य ॥

आत्मरक्षा । स्त्री । महेन्द्रवारुणीवृक्षे ॥ आत्मनोरक्षणे ॥

आत्मलाभः । पुं । ज्ञाने ॥ आत्मनो ह्यलाभोऽज्ञानमेव तस्मात् ज्ञानमेवात्मनोलाभः । नग्रामाद्यनात्मलाभवदप्राप्तिलक्षणआत्मलाभः लब्धृलब्धव्ययोर्भेदाभावात् ॥ आत्मलाभात् परोलाभोनास्तीति मुनयोविदुः ॥

आत्मलोकः । पुं । स्वस्वरूपे ॥ आत्मैवलोकः ॥

आत्मलोम । न । श्मश्रुणि ॥ स्वलोममात्रे ॥

आत्मवान् । त्रि । अप्रसक्ते । अप्रमादिनि । सर्वदासावधाने ॥ ज्ञानिनि ॥ स्वेमहिम्निसदाप्रतिष्ठिते॥ धृतिमति ॥ मनस्विनि ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥ आत्मवानस्त्ववानुक्तइत्युत्पलमाला ॥

आत्मवश्यः । त्रि । मनोधीने ॥ स्वाधीने ॥ आत्मनोवश्यः । आत्मावश्योयस्यवा ॥

आत्मवित् । त्रि । मुक्ते ॥ आत्मानंस्वंशब्दादिविषयबुद्धिप्रत्ययसाक्षिणं योवेदसतथा ॥ कर्मिणि ॥ आत्मानंशरीरेन्द्रियाद्यतिरिक्तंनित्यादृकरणे परलोकेदुःखभागिनंवेत्ति विजानातीति तथा ॥

आत्मशल्या । स्त्री । शतावर्य्याम् ॥

आत्मशुद्धिः । स्त्री । चित्तशुद्धौ ॥ आत्मनःशुद्धिः ॥

आत्मसम्भावितः । त्रि । सर्वगुणविशिष्टोहमित्यात्मनैव पूज्यतांप्रापितोनकैश्चित् साधुभिस्तच ॥ आत्मनासम्भावितः ॥

आत्मसाक्षी । त्रि । बुद्धिवृत्तिज्ञे ॥

आत्मस्थः । त्रि । हृदिस्थे ॥

आत्महत्या । स्त्री । आत्मघाते । स्ववधे ॥

आत्महा । पुं । देवाजीवे । देवले ॥ त्रि । आत्मघातिनि । उदरभेदिनि ॥ अनात्मन्यात्माभिमानिनि । अविदुषि ॥ आत्मघातस्य प्रायश्चित्तविधानादर्शनात् संसरणमेवफलं निश्चितम्॥ आत्मानंहन्तिक्विप् ॥ आत्माज्ञानंसर्वपापस्यमूलम् ॥ अविद्यादोषेणविद्य

मानस्यात्मनस्तिरस्करणात् विद्यमानस्यात्मनो यत्कार्यंफलमजरामरत्वादिसंवेदनादिलक्षणं तद्गुतस्येवतिरोभूतं भवतीति प्राकृतोऽविद्यानात्महेत्युच्यते। येयथासन्तमात्मानमकर्त्तारं स्वयंप्रभुम्। कर्त्ता भोक्तेतिमन्यन्तेतएवात्महनोजनाः। यथाहु राचार्याः। लब्ध्वाकथञ्चिन्नरजन्मदुर्लभं तत्रापिपुंस्त्वंश्रुतिपारदर्शनम्। यस्त्वात्ममुक्तौ नयतेतमूढधीःसह्यात्महास्वं विनिहन्त्यसद्ग्रहादिति। नृदेहमाद्यंसुलभं सुदुर्लभंप्लवंसुकल्पंगुरुकर्णधारम्। मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान्भवाब्धिं नतरेत् सआत्महेति श्रीभागवतम्।

आत्माधीनः। पुं। सुते। पुत्रे। प्राणधारे॥ श्याले। विदूषके। इतिहेमचन्द्रः। त्रि। स्वायत्ते। आत्मनोऽधीनः।

आत्माशी। पुं। मत्स्ये। इतित्रिकाण्डशेषः॥

आत्माश्रयः। पुं। दोषविशेषे। स्वापेक्षत्वमात्माश्रयः। स्वस्यस्वापेक्षत्वेऽनिष्टप्रसङ्गआत्माश्रयः। सचोत्पत्तिस्थितिज्ञप्तिद्वारात्रेधा। यथा। यद्ययंघट एतद्घटजन्यःस्यात् तदाएतद्घटानधिकरणक्षणोत्तरवर्त्ती नस्यात्। यद्ययंघटएतद्घटवृत्तिःस्यात् एतद्घटव्याप्योनस्यात्। यद्ययंघट एतद्घटज्ञानाभिन्नःस्यात् ज्ञानसामग्रीजन्यः स्यात्। एतद्घटभिन्नःस्यादितिवासर्वत्रापाद्यम्॥

आत्मीयः। त्रि। अन्तरङ्गे। स्वकीये।

आत्मोद्भवः। पुं। आत्मजे। पुत्रे।

आत्मोद्भवा। स्त्री। दुहितरि। पुत्र्याम्। माषपर्ण्याम्।

आत्मोपजीवी। पुं। भारिकादौ। देहक्लेशेनोपजीविनि। आत्मनादेहेनउपजीवितुं शीलमस्य। सुप्यजातौणिनिः।

आत्यन्तिकम्। त्रि। अतिशयेनजाते॥

आत्ययिकः। त्रि। अत्ययः प्रयोजनमस्येत्यर्थे। अत्ययार्थे। विनयादित्वात् स्वार्थे ठक्॥

आत्रेयः। पुं। अत्रिमुनेः पुत्रेषु। तेच त्रयः। दत्तोदुर्वासाश्चन्द्रश्चेति। अत्रेरपत्यम्। इतश्चानिञइतिढक्॥ शरीरस्थरसधातौ। इतिहेमचन्द्रः।

आत्रेयिका। स्त्री। ऋतुमत्याम्। इति हलायुधः।

आत्रेयी। स्त्री। ऋतुमत्याम्। पुष्पवत्याम्। नदीविशेषे। आत्रेयीवाऽगम्यत्वात्। अपत्ये ढक्। ङीप्।

आथर्वणः। पुं। अथर्ववेदज्ञब्राह्मणे। पुरोहिते॥आथर्वणिकस्यायं धर्मआम्नायोवा। आथर्वणिकस्येकलोपश्चेच्छ्यण इकोलोपश्च॥ न। अथर्वणांस मूहे॥ भिक्षादिभ्योण्॥ शान्तिगृहे॥

आथर्वणिकः। पुं। अथर्वाध्ययनपरे॥ अथर्वाण मधीते। वसन्तादिभ्यष्ठक्। दाण्डिनायनेतिनिपातनाट्टिलो पो न भवति॥

आददानः। त्रि। उपादानंकुर्वति॥

आदमः। पुं। मुनिविशेषे॥ अयञ्चरमलप्रवर्त्तकोद्वापरान्तेबभूव॥

आदरः। पुं। आरम्भे॥ सन्माने। समादरे॥ दृविदारणे। आङ्पूर्वः ऋदोरप्॥

आदर्शः। पुं। टीकायाम्॥ दर्पणे॥ प्रतिपुस्तके॥ आदृश्यते रूपमत्र। दृशिर्प्रेक्षणे। हलश्चेति घञ्॥

आदह। ा। उपक्रमे॥ कुत्सने॥ हिंसायाम्॥

आदाता। त्रि। ग्रहीतरि॥

आदानम्। न। ग्रहणे। स्वीकारे॥ वाजिनामलङ्कारे॥ रोगलक्षणे॥ आङ्पूर्वाद्दाञो ल्युट्॥

आदानी। स्त्री। ननुवाँ इति प्रसिद्धे फलशाके। हस्तिघोषायाम्॥

आदास्यमानः। त्रि। गृहीष्यमाणे॥

आदिः। पुं। प्रथमे॥ प्रागसत्त्वावस्थायाम्॥ नियतपूर्ववर्त्तिकारणे। उत्पत्तौहेतौ॥ आदिशब्दः पदान्तेतुगणस्यसूचकोमतः। यथा गर्गादिः॥ सामीप्येथव्यवस्थायां प्रकारेऽवयवेतथा॥ आदिशब्दन्तुमेधावीचतुर्ष्वर्थेषुलक्षयेत्॥ आप्रथमंदीयतेगृह्यते। डुदाञ्०। उपसर्गेघोः किः॥ यद्वा। अदनम्। अद०॥ इणजादिभ्यइतीण्॥ पूर्वकालवृत्तित्वमादित्वम्॥

आदिकरः। पुं। प्रथमकर्त्तरि। आदेःकर्त्तरि॥आदिंकरोति। दिवाविभेतिटः॥

आदिकविः। पुं। ब्रह्मणि॥ वाल्मीकिमुनौ। प्राचेतसे॥ आदौकविः॥ कर्मधारयोवा॥

आदिकारणम्। न। पूर्वनिमित्ते। मूलहेतौ। निदाने॥ आदौ कारणम्॥ आदिः मुख्यंकारणम्॥

आदिगदाधरः। पुं। गयास्थदेवताविशेषे॥

आदिजिनः। पुं। ऋषभदेवे॥

आदितः। ा। आदावित्यर्थे॥ आद्यादिभ्यउपसंख्यानात् तसिः

आदितालः। पुं। तालविशेषे॥ यथा एकएवलघुर्यत्रआदितालः सकथ्यते

। गुरुस्तत् पुरतोवाच्यः प्रायेणैतन्निदर्शनमितिसङ्गीतदामोदरः ॥

आदितेयः । पुं । देवे । अदित्याः अपत्यम् । कृदिकारादक्तिन इतिङीषन्तात् स्त्रीभ्योढक् । तस्य एयादेशः ॥

आदित्यः । पुं । सवितरि । सूर्य्ये ॥ देवे ॥ आदित्याद्वादशप्रोक्ताइतिवचनात् गणेबहुवचनान्तः । यथा । तत्रचद्वादशादित्याश्चैत्रादिषु तपन्ति ये । विष्णुर्यमविवस्वन्तांशुमान् पर्जन्य इत्यपि॥ वरुणेन्द्रधातृमित्राःपूषात्वष्टाभगःपरइति ॥ विष्णौ । आदित्यमण्डलान्तस्थे हिरण्मयेपुरुषे ॥ अर्कवृक्षे ॥ अदिते रादित्यस्यवाअपत्यमित्यर्थे दित्यदित्येतिण्यः ॥ अदितेरखण्डितायामह्याः अयंपतिरित्यर्थेवा प्रत्ययः ॥ पुनर्वसुनक्षत्रे द्विवचनान्तः ॥ न । उपपुराणविशेषे ॥

आदित्यपत्रः । पुं । क्षुपविशेषे । अर्कपत्रे ॥

आदित्यपुष्पिका ।स्त्री। लोहितार्के ॥

आदित्यभक्ता । स्त्री । सुवर्चलायाम् । हुल्हुल् इति प्रसिद्धे शाके ॥

आदित्यभवनम् । न । उदयाद्रौ । आदित्योऽस्मिन् भवति प्रादुर्भवति ॥

आदित्यवर्णः । त्रि । सर्वजगतोऽवभासके स्वभानेऽन्यप्रकाशानपेक्षे । आदित्यःवर्णोऽस्य ॥

आदित्यसूनुः । पुं । सुग्रीववानरे । यमे । कर्णे । शनौ ॥ सावर्णिमनौ ॥ वैवस्वतमनौ । आदित्यस्यसूनुः ॥

आदिदेवः । पुं । देवदेवे । महादेवे । नारायणे । विष्णौ । जगदुपादानादिगुणवति वासुदेवे । विधातरि । आदिःकारणम् सर्वदेवस्य ॥

आदिपुरुषः । पुं । ब्रह्मणि । चतुर्वक्त्रे ॥

आदिवराहः । पुं । विष्णौ । हरौ ॥

आदिमम् । त्रि । आद्ये । प्रथमभववस्तुनि । आदौ भवम् । मध्यान्मइत्यत्रादेश्चेतिवचनात् मः । यद्वा । अग्रादिपश्चाड्डिमच् ॥

आदिमत् । त्रि । कार्य्ये । सकारणे ॥ आदिर्विद्यतेऽस्य । मतुप् ॥

आदिराजः । पुं । पृथुसंज्ञके नृपे । आदौराजा । टच् ॥

आदिशक्तिः । स्त्री । परमात्मशक्तौ ।

आदिष्टम् । त्रि । आदेशिते । उपदिष्टे । न । आज्ञप्ते ॥ उच्छिष्टे । आदिश्यते । दिशः क्तः । आदिष्टमादेशितेत्रिषु । आज्ञप्तोच्छिष्टयोः क्लीवमिति मेदिनी ॥

आदिष्टी । त्रि । आदेशकर्त्तरि । आदिष्टमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति इनिः

॥ पुं । ब्रह्मचारिणि ॥ व्रतादेशनम् आदिष्टंतदस्यास्ति । इनिः ॥

आदीनवः । पुं । दोषे ॥ परिक्लिष्टे ॥ दुरन्ते ॥ आदानम् । दीङ् च्चये । भावे क्तः । स्वादयओदितः । ओदितश्चेतिनत्वम् । आदीनस्यवानम् । घञर्थेकइति वाहुलकाद्दातेःकः ॥

आदीपनम् । न । आलिम्पने ॥ सन्दीपने ॥

आदृतः । त्रि । कृतादरे । सादरे ॥ अर्चिते । पूजिते ॥ आद्रियतेस्म । दृङ्आदरे । क्तः ॥

आदेशः । पुं । आज्ञायाम् । शासने ॥ उपदेशे ॥ शास्त्राचार्योपदेशगम्ये ॥ वार्त्तासञ्चारे ॥ ज्योतिश्शास्त्रफले ॥ वर्णस्यस्थाने वर्णान्तरोत्पत्तौ । प्रकृतिप्रत्ययोपघातिकार्ये ॥ आदेशनम् । आदिश्यते येनवा । दिश० । घञ् ॥

आदेशी । पुं । दैवज्ञे । गणके ॥ त्रि । आदेशवति ॥ स० इनिः ॥ उपदेशके ॥ आदिशतितच्छीलः ॥

आदेष्टा । पुं । आदेशकर्त्तरि ॥ व्रतिनि । यजमाने । यागविषये ममेष्ट सम्पादनाय यज्ञार्थं कर्मकुर्वितिऋत्विजांप्रेरके ॥ आदिशति ऋत्विजादीन् यागादिस्वेष्टसम्पादनाय प्रेरयति । दिशअतिसर्जने । तृच् ॥

आद्यः । त्रि । प्रथमे । आदिभवे ॥ अदनीये ॥ न । धान्ये ॥ आदौभवः । दिगादिभ्योयत् ॥

आद्यकविः । पुं । धातरि ॥ वाल्मीकौ ॥

आद्यमाषकः । पुं । माषकपरिमाणे । पञ्चगुञ्जासु ॥ देकृष्णलेसमधृते विज्ञेयो रौप्यमाषक इत्यपिदर्शनात् । केचित् अद्यअस्मिन्कालेइत्याहुः । पूर्वंतु माषकंसप्तकृष्णलादिति ॥ मष्यते । मषहिंसायाम् । हलश्चेति घञ् । कः । आद्योमुख्यश्चासौ माषकश्च ॥

आद्यवीजम् । न । आदिकारणे । निमित्ते ॥ आद्यंमुख्यंवीजम् ॥

आद्या । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् । काल्याम् ॥ तारायाम् ॥ त्रिपुरसुन्दर्याम् ॥ भुवनेश्वर्याम् ॥ प्रकृतौ ॥ यथा । सत्येतुसुन्दरी आद्या त्रेतायांभुवनेश्वरी । द्वापरेतारिणी आद्याकलौ काली प्रकीर्त्तितेतिमुण्डमालातन्त्रम् ॥ आदौभवा । दिगादित्वाद्यत् । टाप् ॥

आद्याकाली । स्त्री । परायां प्रकृतौ ॥ यथा । कालसङ्ग्रसनात्कालीसर्वेषामादिरूपिणी । कालत्वादादिभूतत्वादाद्याकालीति गीयतइति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

आयूनः । त्रि । आदिहीने ॥ औदरिके । विजिगीषाविवर्जिते ॥ विजिगीषा व्यवसायः कश्चित् प्रकर्षो वा आलस्यात् तेन विहीनो यः केवलमुदराधीन इति भरतः ॥ आदेवीत् । आङ् पूर्वाद्दीव्यतेरकर्मकत्वात् क्तः । दिवो विजिगीषायामिति निष्ठातस्य नत्वम् । यस्य विभाषेति नेट् । च्छ्वोरित्यूठ् ॥

आद्योपान्तम् । न । पूर्वापरमित्यर्थे ॥

आधमनम् । न । बन्धके ॥ इति स्मृतिः ॥

आधर्म्मिकः । त्रि । अधर्मशीले ॥ अधर्म्मं चरति । अधर्माच्चेति वार्त्तिकात् ठञ् । चरतिरिहासेवायाम् । नत्वनुष्ठानमात्रे । तेन दैववशात् अधर्मे प्रवृत्तो ऽपि सुवृत्तः आधर्मिक इति नोच्यते ॥

आधर्षितः । त्रि । अवमानिते ॥

आधानम् । न । अग्न्याधाने ॥ गर्भाधाने ॥ वीजप्रक्षेपकाले ॥ आधीयते । डुधाञ् । ल्युट् ॥ बन्धके । स्थापितद्रव्ये ॥

आधानिकम् । न । गर्भाधानसंस्कारे ॥ आधानम् प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमिति ठक् ॥

आधारः । पुं । अधिकरणे । आश्रये ॥ औपश्लेषिको वैषयिको ऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा । यथा । कटे आस्ते स्थाल्यां पचतीत्यौपश्लेषिकस्योदाहरणम् । मोक्षे इच्छास्तीति वैषयिकस्य । सर्वस्मिन्नात्मास्तीत्यभिव्यापकस्योदाहरणम् ॥ अम्बुधारणे । चेत्रादिसेकार्थं सेतुना बहुनालं जलं निरुध्ययत्र स्थाप्यते स आधारो वद्धकन्दरादिः वांधवन्ध इति ख्यातः टीका इति चेति भरतः ॥ यस्याद्यर्थं जलवन्धनमाधार इति वैकुण्ठः ॥ चेत्रादिसेकार्थं जलाधारस्थानमाधारः इति मधुः ॥ आलवाले ॥ आध्रियन्ते अस्मिन्निति आधारः । अध्यायन्यायेति सूत्रे अवहाराधारे त्युपसंख्यानादधिकरणे घञ् ॥

आधारशक्तिः । स्त्री । सर्वाधारशक्तिरूपायां परदेवतायाम् ॥

आधार्मिकः । त्रि । अधार्मिके ॥ इति त्रिकाण्डशेषः । नाधार्मिके वसेद् ग्रामे नव्याधिवहुले भृशम् ॥

आधिः । पुं । मनःपीडायाम् ॥ मत्स्याशायाम् ॥ अधिष्ठाने ॥ बन्धके ॥ यथा । आधिर्विनश्येद्द्विगुणे धने यदि न मोच्यते इति ॥ व्यसने ॥ यथा । आधिप्राप्तो येन मुह्येत् स धीरः ॥ आधीयते दुःखमनेन आधानं वा । डुधाञ् धारणपोषणयोः । उपसर्गे घोः किः ॥

आधिक्यम् । न । अतिशयतायाम् । अधिकत्वे ॥ अधिकस्य भावः । ष्यञ् ॥

आधिज्ञः । त्रि । वक्रे ॥ व्यथिते ॥ इत्य जयपालः ॥

आधिदैविकम् । त्रि । दाहशीताद्युत्थे दुःखे । अतिवातातिवृष्ट्यादिहेतु केदुःखे ॥ देवान् अग्निवाय्वादीन् अधिकृत्यप्रवृत्तम् । अधिदेवंवाभ वम् । अध्यात्मादेष्ठञिष्यते । अनुश तिकादीनाञ्चेत्युभयपदवृद्धिः ॥ यच्च राक्षसविनायकग्रहाद्यावेशनिवन्धन माधिदैविकंदुःखमितिसाङ्ख्याः ॥

आधिपत्यम् । न । अधपतित्वे । प्रभु त्वे । स्वामित्वे ॥ अधिपतेःकर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

आधिभोगः । पुं । वन्धकद्रव्यस्यभोगे ॥

आधिभौतिकम् । त्रि । व्याघ्रसर्पादि प्र युक्तेदुःखादै ॥ भूतानिप्राणिनोधि कृत्यप्रवृत्तमधिभूतंवाभवम् । अ-ध्यात्मादेष्ठञ् । अनु॰ उ॰ ॥

आधिमन्यवः । पुं । ज्वराग्नौ ॥

आधिवेदनिकम् । न । स्त्रीधनविशेषे ॥ पितृमातृपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्यु पागतम् । आधिवेदनिकञ्चैवस्त्रीधनं परिकीर्त्तितमित्यत्राधिवेदनिकस्य पृथक्त्वेनोक्तत्वात् तत्स्वरूपमाह । द्वितीयस्त्रीविवाहार्थिनापूर्वस्त्रियैपा रितोषिकं धनंयद्दत्तंतदाधिवेदनिक मुच्यते । यथा । अधिविन्नस्त्रियैदेय माधिवेदनिकं समम् । नदत्तंस्त्रीध नंयस्यैदत्तेत्वर्द्धं प्रकीर्त्तितम् ॥ इति याज्ञवल्क्यः ॥

आधिस्तेनः । पुं । वन्धकचौरे ॥ यथा । नभोक्तव्योवलादाधिर्भुञ्जानोवृद्धिमु त्सृजेत् । मूल्येनतोषयेच्चैनमाधि स्तेनोन्यथाभवेदितिमनुः ॥

आधुतः । त्रि । आधूते ॥ आधुयतेस्म । धुञ् कम्पने । क्तः ॥

आधुनिकः । त्रि । इदानीन्तने । नव्ये । अधुनाजाते ॥ ठञ् ॥

आधूतः । त्रि । ईषत् कम्पिते ॥ आधू यतेस्म । धूञ् कम्पने । क्तः । यस्य विभाषेतिनेट् ॥

आधेयम् । त्रि । आधारिणि । आधार स्थितवस्तुनि ॥ आधातुंयोग्यम् । अचोयत् । ईद्यति ॥ उत्पाद्ये ॥ य था पक्वमृन्मयपाके रक्ततागुणः सव ह्निसंयोगादिनानिष्पाद्यते ॥

आधोरणः । पुं । निषादिनि । हस्तिप के ॥ आधोरयति । धोर्ऋगति चा तुर्य्ये । ल्युः ॥

आध्मातः । पुं । शब्दिते ॥ दग्धे ॥ त्रि । वातरोगविशेषविशिष्टे ॥ यथा । सा टोपमत्युग्ररुजमाध्मातमुदरं भृश-मिति । जानीयादित्यन्वयः ॥

आध्मानः । पुं । वातव्याधिविशेषे ॥ त

स्यस्वरूपम्। साटोपमत्युग्ररुजमाध्मातमुदरंभृशम्। आध्मानमिति- जानीयाद्घोरं वातनिरोधजमिति निदानम्॥ आनाहे॥

आध्मानी। स्त्री। नलिकानामगन्धद्रव्ये॥

आध्या। स्त्री। चिन्तने। स्मृतौ॥

आध्यात्मिकम्। न। शरीरादौ॥ शोकमोहज्वरशिरोरोगादिनिमित्त- दुःखादौ॥ दुःखविशेषे॥ आत्मानंस्वसङ्घातमधिकृत्य प्रवृत्तम्। अध्यात्मंभवंवा। अध्यात्मादेष्ठञ्॥ तच्चद्विविधम्। शारीरम्मानसञ्च। तच्छारीरंव्याध्याद्युत्थम् मानसंकामाद्युत्थम्॥

आध्यानम्। न। चिन्तने। उत्कण्ठा- पूर्वकस्मरणे॥ ध्यै चिन्तायाम् ल्युट्॥

आध्यापकः। पुं। अध्यापके। स्वार्थेण॥

आध्वर्य्यवम्। न। यजुर्वेदविहिते अध्वर्युसम्बन्धिनि॥ अध्वर्योरिदम् पचाध्वर्युपरिषदश्चेत्यञ्॥ अध्वर्योःकर्मभावोवा। उद्गात्रादित्वादञ्॥

आनः। पुं। अन्तर्मुखश्वासे। उच्छ्वासे॥

आनकः। पुं। पटहे। भेर्य्याम्॥ मृदङ्गे॥ ध्वनदम्बुदे। सशब्दमेघे॥ आनयति प्राणयति सोत्साहान् करोतियोधान्। आङ् पूर्वकात् अनप्राणनइत्यस्मात् ण्वुल्॥

आनकदुन्दुभिः। पुं। कृष्णजनके। वसुदेवे॥ आनकैर्दुन्दुभिश्चोपलक्षितः। वसुदेवजन्मनिदेवैरानकदुन्दुभिवादनात्॥ पुं। स्त्री। वृहड्ढक्कायाम्॥

आनतः। त्रि। नते। अवाग्रे। अधोमुखे॥ विनयनम्रे॥ आनमतिस्म। णमप्रह्वत्वे। गत्यर्थेति क्तः॥

आनतिः। स्त्री। नम्रतायाम्॥

आनद्धम्। न। चर्मदत्तमुखवाद्यमात्रे मुरजपटहादौ॥ वेशभूषादिकल्पमात्रे॥ त्रि। सन्दिते। ग्रथिते। वद्धे॥ व्याप्ते॥ यथा। आनद्धःस्तिमितैर्दोषैरिति॥ आनह्यते मुखेचर्मणावध्यते। णहवन्धने। क्तः। नहोधः॥

आननम्। न। मुखे॥ आ अनन्त्यनेन। अनप्राणने। ल्युट्॥

आनन्तर्य्यम्। न। अनन्तरे॥ चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थेष्यञ्॥

आनन्त्यम्। न। अनन्तमित्यर्थे॥ देशकालवस्तुपरिच्छेदशून्ये॥ अनन्तमेव। अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः॥

आनन्दः। पुं। सम्मदे। हर्षे। सुखे

। मद्ये । छन्दोभेदे । ढगणे ऽ। आदि गुरुत्रिकले । प्राक्पश्चिमोत्तरद्वार गृहे । आत्मनि । बुद्ध्यादौमतिवि म्बतया ऽ वस्थितस्यप्रियादिशब्दवा- च्यस्य आनन्दमयस्यकारणभूते । ब्रह्मणि । आनन्दनम् । टुणदिसमृ द्धौ । घञ् । ४८ वत्सरे । निष्पत्तिः सर्वसस्यानांसर्वशस्यसमार्घता ।प्रतंतै लसमंयाति आनन्देनन्दतिप्रजाइति ततफलम् । त्रि । आनन्दविशिष्टे । सुखिनि । हर्षयुक्ते । आनन्दः स्वरू पमस्य । आनन्दोऽस्ति अस्य अस्मिन् वा । अर्शआदिभ्योऽच् ।

आनन्दथुः । पुं । सुखे । आनन्दे ॥ त्रि । सुखिनि । टुणदि° । ट्वितोऽथुच् ।

आनन्ददत्तः । पुं । मेहने ।

आनन्दनम् । न । गमनागमनसमये सुहृदादेरालिङ्गनारोग्यस्वागतादि प्रश्नादिद्वारानन्दोत्पादने । सभाज ने । आप्रश्ने । टुणदि° । ल्युट् ।

आनन्दपटः । पुं । न । नवोढावस्त्रे ।

आनन्दप्रभवम् । न । रेतसि । वीर्य्ये । आनन्दात् प्रभवोऽस्य ।

आनन्दभुक् । पुं । प्राज्ञे । यथा लोके निरायासस्थितःसुखी आनन्दभुगुच्य ते तथा सुषुप्तेपि आनन्दभुक् । अ त्यन्तानायासरूपाहीयंसुषुप्तिरूपा

स्थितिरनेन प्राज्ञेनानुभूयते तस्मा दानन्दभुक् प्राज्ञः ।

आनन्दमयः । पुं । जीवे । आनन्दप्र चुरे । प्राज्ञे । मनसोविषयविषय्या कारस्पन्दनायासदुःखाभावादानन्द मयः आनन्दप्रायः प्राज्ञउच्यते । कारणशरीरे सर्वोपरमस्थात् सुषु- प्तौ स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चलयस्थाने । पञ्च मकोषे । काचिदन्तर्मुखावृत्तिरान न्दप्रतिबिम्बभाक् । पुण्यभोगे भोग शान्तौ निद्राङ्कपेणवर्त्तते । कादा चित्कत्वतो नात्मास्या दानन्दमयो प्ययम् । प्राचुर्य्येमयट् । त्रि । आन न्दप्रधाने । न । ब्रह्मणि ।

आनन्दसम्प्लवः । पुं । परमानन्दे । आन न्दसम्प्लवे लीनोनापश्यमुभयंमुने ।

आनन्दा । स्त्री । विजयायाम् । आरा मशीतलायाम् ।

आनन्दार्णवः । पुं । परमेश्वरे । यात्रा योगान्तरे । यथा । स्वोच्चमूलत्रिको णस्थःसौम्यःपापविवर्जितः । आनन्दा र्णवयोगोयं धर्मेणैवजयावह इति ।

आनन्दिः । पुं । कौतुके । हर्षे ।

आनन्दितः । त्रि । आनन्दयुक्ते । आह्ला दिते । हृष्टे । आनन्दः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ।

आनन्दी । त्रि । सुखिनि । हृष्टे । आ

मन्दविशिष्टे ॥ सर्वसम्पदासमृद्धे । आमन्दोऽस्यास्ति । इनिः ।

आनन्दी । स्त्री । आकनपाता इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

आनमनम् । न । सर्वतोभावेन नमने ॥

आनमितः । त्रि । आवर्जिते ॥

आनयः । पुं । उपनयने ॥

आनयनम् । न । स्थानान्तरात् स्थानान्तरानीते । लाया इति भाषा ॥

आनर्त्तः । पुं । द्वारकाइतिख्यातेदेशे ॥ यथा । आनर्त्तान्सउपव्रज्यस्वृद्धान् जनपदान् स्वकान् । दध्मौदरवरंतेषांविषादं शमयन्निवेति । आनर्त्तदेशवासिनिजने । जले । रणे- । नृत्यशालायाम् । आनृत्यन्त्यत्र । नृतीगात्रविक्षेपे । हलश्चेति घञ् ॥

आनर्त्तपुरम् । न । द्वारावत्यांपुर्याम् ॥

आनर्त्तितः । त्रि । कम्पिते ॥

आनाम्यः । त्रि । अभिभवनीये । आ-ङ् पूर्वस्य नमतेरभिभवोर्थः । पोरदुपधादितियतिप्राप्ते निपातना-ण्यत् ।

आनायः । पुं । जाले ॥ नयनम् । णीञ् प्रापणे । श्रिणीभुवोनुपसर्गे इतिघञ् । आसमन्तान्नायोऽनेन । यद्वा । आनयन्ति मत्स्याननेन । जलमानाय इति घञन्तोनिपातितः ॥

आनाय्यः । पुं । दक्षिणाग्नौ । आनीयते । णीञ्० । आनाय्योऽनित्ये इत्याङ् पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यतेदक्षिणाग्निविषये । दक्षिणाग्निर्हिगार्हपत्यादानीयते अनित्यस्य सततमप्रज्वलनात् ।

आनाहः । पुं । विण्मूत्ररोधकरोगे । विबन्धे । विष्टम्भे ॥ तस्यसम्प्राप्तिरूपे यथा । आमंशकृद्वानिचितंक्रमेण भूयोविबद्धंविगुणानिलेन । प्रवर्त्तमानंन यथास्वमेनंविकार मानाह मुदाहरन्तीतिनिदानम् । दैर्घ्ये । आनहनम् आनह्यतेऽनेनवा । णहबन्धने । भावे करणे वा घञ् ।

आनिलिः । पुं । हनूमति । भीमे ॥ अनिलस्यापत्यम् । अत इञ् ॥

आनिली । स्त्री । स्वातिनक्षत्रे । अनिलोदेवता अस्याः । अण् । ङीप् ।

आनीतः । त्रि । आहृते । आनीयतेस्म । णीञ्० । क्तः ॥

आनीलः । पुं । नीलघोटके । त्रि । ईषन्नीले ।

आनुकल्पिकः । पुं । अनुकल्पज्ञे । अनुकल्पमधीते वेदवा । उ० । ठक् ।

आनुकूलिकः । त्रि । अनुकूले । अनुकूलंवर्त्तते । ततप्रत्यनुपूर्वमीपलोम-कूलमिति ठक् ।

आनुकूल्यम् । न । अनुकूलतायाम् । साहाय्ये ॥ भावे कर्मणि वा ष्यञ् ॥

आनुपदिकः । त्रि । अनुपदं धावमाने ॥ अनुपदं धावति । माथोत्तरपदपदव्यनुपदं धावतीति । ठक् ॥ अनुपदमधीते । उ° ठक् ॥

आनुपूर्वम् । न । अनुक्रमे ॥ पूर्वं पूर्वं पूर्वानुक्रमेणवा । वीप्सायां योग्यतायां वा ऽव्ययीभावः । अनुपूर्वस्भावः वर्णदृढादिभ्यःष्यञ् चेतिष्यञ् । ङीष् । हलस्तद्धितस्येतियलोपः । स्त्रियां वेतिपचेक्लीवता ॥

आनुपूर्वी । स्त्री । परिपाट्याम् । मूलावधिक्रमे ॥ अनुपूर्वं भावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्चेति ष्यञ् । षित्वान् ङीष् । यलोपः ॥

आनुमानिकम् । न । प्रकृतौ । प्रधाने ॥ त्रि । युक्तिसिद्धे । लैङ्गज्ञाने ॥ अनुमानविषयीभूते ॥ अनुमानसम्बन्धीये ॥

आनुरक्तिः । स्त्री । अनुरागे ॥

आनुलोमिकः । त्रि । अनुलोमे ॥ अनुलोमं वर्त्तते । ततप्रत्यनुपूर्वमित्यादिना ठक् ॥

आनुश्रविकः । पुं । स्वर्गादिसाधनेकर्मकलापे ॥ शब्दप्रतिपन्ने स्वर्गभोगादौ ॥ गुरुपाठादनुश्रूयते इत्यनुश्रवोवेदः । तत्र भवइत्यर्थे ठक् प्रत्ययः ॥

आनुषक् । । । आनुपूर्व्ये ॥

आनूपम् । न । सोमपानीयप्रभेदे ॥ यथा । वद्धम्बुर्वहुवृक्षसवातश्लेष्मामयान्वितः । देशो ऽनूपइतिख्यात आनूपं तद्भवंजलम् ॥ आनूपंवार्य्यभिष्यन्दि स्वादुस्निग्धं घनंगुरु । वह्निहृत् कफकृन्निन्द्यं विकारानकुरुतेवहूनिति ॥ पुं । अनूपदेशस्थजन्तुमात्रे ॥

आन्ततः । त्रि । अन्ततस्वभावे ॥ अन्ततं शीलमस्य । छत्रादिभ्योऽण् ॥

आन्वशंस्यम् । न । अनुकम्पायाम् । अनिष्ठुरतायाम् ॥ भावेष्यञ् ॥

आनेयः । पुं । आहवनीयात्कुलाद्वा आनीते दक्षिणाग्नौ ॥ त्रि । आनेतुंशक्येघटादौ ॥ आनीयते । णीञ् । अचोयत् ॥

आन्तरः । त्रि । अभ्यन्तरे ॥

आन्तरप्रपञ्चः । पुं । आभ्यन्तरेचैतविस्तारे ॥ सचान्नमयादिपञ्चकोषशरीरादित्रयास्तीत्यादिषड्भावविकारत्वङ्मांसादिषाट्कौशिकाशनापिपासादिषडूर्म्मिश्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियपञ्चकवागादिकर्मेन्द्रियपञ्चकप्राणादिवायुपञ्चकमनआद्यन्तःकरणचतुष्टयसङ्कल्पाद्यन्तःकरणवृत्त्यवस्थात्रयतद्व्यापारतदभिमानिविश्वतैजस-

प्राचसमाधिमूर्च्छाकरणत्रयकाम-क्रोधाद्यरिषड्वर्गसाधनचतुष्टयसात्त्विकादिगुणत्रयसुखदुःखज्ञानाज्ञानपञ्चक्लेशमैत्र्यादिचतुष्टययमाद्यष्टाङ्गप्रत्यक्षादि प्रमाणचतुष्टयरोग्यरोग्यादिसमुदायो यथायोग्यंविविधनामरूपगुणधर्मशक्त्याश्रयो-बोध्यः॥

आन्तराणः। पुं। आत्मनोऽणुत्ववादिनि॥ अणुवदन्त्यान्तराणाःसूक्ष्मनाडीप्रचारतः। रोम्णः सहस्रभागेन तुल्यासु प्रचरन्त्ययम्॥

आन्तरीक्षम्। न। अन्तरीक्षे। गगने॥ त्रि। अन्तरीक्षभववस्तुनि॥

आन्तिका। स्त्री। अन्तिकायाम्॥

आन्त्रम्। न। अन्त्रे॥ अमतिअनेनवा। अमगतौ। अमिचिमीतिक्तः। अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः॥ त्रि। अन्त्रसम्बन्धिनि॥

आन्दोलनम्। न। पुनःपुनरालोचनायाम्॥ कम्पने। चलने॥

आन्दोलितम्। त्रि। कृतान्दोलने। कम्पिते। चलिते॥

आन्धसिकः। त्रि। पाचके। सूपकारे॥ अन्धोभक्तंशिल्पमस्य। शिल्पमिति-ठक्॥

आन्नः। त्रि। अन्नंलब्धरि। अन्नंलब्धा। अन्नाप्तुः॥

आन्यभाव्यम्। न। अन्यभावे॥ अन्यस्य भावोन्यभावः। ततोब्राह्मणादित्वात् स्वार्थे ष्यञ्। अथवा अन्योभावोऽन्यद्वस्तु तस्यभावइति भावेष्यञ्॥

आन्वयिकः। त्रि। प्रशस्तकुलजे। सत्कुलोद्भवे। कौले॥ दिव्यभावरतेकुलाचारिणि साधके॥ आर्द्रस्रोतसिकःशैवःकौल आन्वयिकःस्मृत इति त्रिकाण्डशेषः॥ अन्वयेकुलेभवः। ठक्॥

आन्वाह्निकम्। त्रि। प्रतिदिनसम्पाद्ये पाकादौ॥

आन्वीक्षिकी। स्त्री। तर्कविद्यायाम्। गौतमादिप्रणीते न्यायशास्त्रे॥ आत्मविद्यायाम्॥ अनुश्रवणोत्तर मीक्षणं परीक्षणमन्वीक्षा। सा प्रयोजनमस्याः। प्रयोजनमिति ठञ्॥

आन्वीपिकः। त्रि। अनुकूले॥ अन्वीपं वर्त्तते। तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमिति ठक्॥

आपः। पुं। अष्टवसुमध्ये वसुविशेषे॥ न। अपांसमूहे॥ तस्यसमूहइत्यण्॥

आपक्कम्। न। अभ्यूषे। भर्जितेहरितयवादौ॥ ईषत् पक्कम्। आङीषदर्थे इति समासः॥

आपगा। स्त्री। नदीमात्रे। अपांसमूहः आपम्। तेनगच्छति। गम्लृ०। अन्येष्वपीतिडः॥

आपणः। पुं। हट्टी हाट इतिभाषाप्रसिद्धायां क्रयविक्रयशालायाम्। निषद्यायाम्॥ आसमन्तात्पणायन्तेऽत्र। पण॰। गोचरसञ्चरेतिघान्तःसाधुः॥

आपणिकः। पुं। वणिजि। पण्याजीवे॥ आपणो व्यवहारोऽस्यास्ति। अत इति ठन्॥ आपणेन व्यवहरति इत्यर्थेवाठक्। यद्वा। आपणायते। पणव्यवहारे। आङ्िपनिपतिखनिभ्यइति इकन्॥ आपणस्यधर्म्यं॥ तस्यधर्म्यमितिठक्॥ आपणस्यावक्रये॥ अवक्रय इति ठक्॥

आपतिकः। पुं। श्येने। वाज इतिभाषाप्रसिद्धखगे॥ त्रि। दैवायत्ते॥ आपतति। पत्लृगतौ। आङिपणीति इकन्॥

आपत्तिः। स्त्री। आपदि॥ प्रापणे॥ दोषे॥ आपदनम् अनयावा। पद गतौ। स्त्रियांक्तिन्॥

आपत्प्राप्तः। त्रि। आपन्ने। विपद्ग्रस्ते॥ आपदंप्राप्तः॥

आपद्। स्त्री। विपत्तौ। विपदि॥ क्लेशे॥ मनस्तापं नकुर्वीतआपदंप्राप्यपार्थिवः। समबुद्धिः प्रसन्नात्मासुखदुःखेतमोभवेदित्त्युपदेशः॥ आपदामपहर्त्तारं दातारं सर्वसम्पदाम्। लोकाभिरामंश्रीरामंभूयोभूयोनमाम्यहम्॥ आपदनमनयावा। पदेः सम्पदादित्त्वात् क्विप्॥ आपत्कालेनास्तिमर्यादा॥

आपदा। स्त्री। विपत्तौ॥ भागुरिमते हलन्तादपि टाप्॥

आपनम्। न। मरिचे॥ प्रापणे॥

आपनिकः। पुं। इन्द्रनीलमणौ॥ किराते॥ आपनायते। पनव्यवहारे। आङिपणिपनीति इकन्॥

आपनेयः। त्रि। प्रापणीये॥ हन्तव्ये॥

आपन्नः। त्रि। विपद्ग्रस्ते। आपत् प्राप्ते॥ प्राप्ते॥ यथा। आपन्नः संसृतिं घोरां यन्नाम विवशो गृणन्। ततः सद्योविमुच्येतयद्बिभेतिस्वयं भयमितिभागवतम्॥ आपद्यतेस्म। पदगतौ। क्तः॥ आगते॥

आपन्नसत्त्वा। स्त्री। गर्भवत्याम्॥ आपन्नः सत्त्वोजन्तुरनया स्यांवा॥

आपमित्यकम्। न। विनिमयात् प्राप्ते। परिवर्त्तनेनाप्ते। बदले करके लयीजो वस्तु इति भाषा॥ अपमानम्। मेङ्प्रणिदाने। उदीचां माङो व्यतीहारे इतिक्त्वा। कुगतीतिसमासः। समासेऽनञिति ल्यवादेशः। म

यतेरिदन्यतरस्यामितीत्त्वम् । अपमित्य निर्वृत्तम् । अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कना विति कक् ॥

आपराह्णिकम् । त्रि । अपराह्णेतने ॥ अपराह्णेभवम् । कालाट्ठञ् ॥

आपवः । पुं । वशिष्ठमुनौ ॥

आपः । न । जले ॥ आपोभिर्मार्जनं कृत्वेतिस्मृतिः । आप्नोतेरसुनिसान्तं क्लीबम् । आपःकर्माख्यायांह्रस्वोनुट्चवेत्यत्र वाहुलकात् आपः आपसो इत्युक्तं कौमुद्याम् । तत्रवाहुलका दित्युपलक्षणम् ह्रस्वनुटौ वास्त इति व्याख्यानात् । तथाच ब्रुवते कतमेपि नपुंसकमाप इतिकोशमुदाहृत्य सर्वमापोमयं जगदिति प्रयोगो दुर्घटवृत्तौ समर्थित इति ॥

आपस्तम्बः । पुं । कल्पसूत्रकारे । शाखान्तरे ॥

आपस्तम्भिनी । स्त्री । त्रिक्रिन्यांलतायाम् ॥

आपाकः । पुं । आवा इतिप्रसिद्ध कुम्भकारस्यमृत्पात्रदहनस्थाने । पवने ॥

आपातः । पुं । पतने ॥ तत्काले । तदात्वे । पातने ॥ मार्गे ॥ आपतन्ति सञ्चरन्ति अस्मिन् । घञ् ॥

आपाततः । । । अवधारणंविनेत्यर्थे । अकस्मादर्थे ॥

आपानम् । न । पानगोष्ठ्याम् । सुरापानायसम्भूयोपवेशने । मद्यपानार्थसभायाम् ॥ आसम्भूय पिवन्त्यत्र । पापाने । ल्युट् ॥

आपानभूमिः । स्त्री । मधुपानस्थाने ॥

आपिञ्जरम् । न । स्वर्णे ॥

आपीडः । पुं । शेखरे । शिखामाल्ये । शिरोभूषणे ॥ वहिर्निःसृतदारुणि ॥ आपीडयति पीडअवगाहने । पचाद्यच् ॥

आपीडितः । त्रि । आक्रुष्टे ॥ समन्तात्पीडिते ॥

आपीतम् । न । माक्षिकधातौ ॥

आपीनम् । न । ऊधसि ॥ आप्यायते स्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः । प्यायःपी निष्ठायाम् । सोपसर्गस्यन । आङ्पूर्वस्यान्धूधसोःस्यादेवेति पीभावः । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्त्वम् । पुं । अन्धौ ।कूपे ॥ इतिवोपदेवः ॥ त्रि । अतिस्थूले ॥ ईषत्स्थूले ॥

आपूपिकम् । न । पिष्टकसमूहे ॥ अपूपानांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । त्रि । पिष्टकाजीवे । कान्दविके । भक्ष्यकारे ॥ अपूपाःपण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् । यद्वा । अपूपभक्षणं शीलमस्य । शीलमिति अपूपभक्षणंहितमस्मै । हितंभक्षा इ

तिवाठक् । अपूपेसाधुर्वा । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

आपूप्यः । पुं । सक्तुषु ॥ अपूपार्थकपिष्टादौ । चूर्णके ॥

आपूरितः । त्रि । अभिव्याप्ते ॥ परिपूर्णे ॥ यथा । आपूरितं महापात्रमिति ॥

आपूर्त्तिः । स्त्री । ईषत्पूरणे ॥ सम्यक् पूरणे ॥

आपूषम् । न । रङ्गे । राँग इतिभाषा ॥

आपृच्छा । स्त्री । आलापे । आभाषणे ॥ आपृच्छनम् । पृच्छ० । गुरोश्चहलः ॥

आपृष्टः । त्रि । अनुज्ञाते ॥

आपोक्लिमम् । न । लग्नात्तृतीयषष्ठनवमद्वादशभवनेषु ॥

आप्तः । त्रि । प्रत्ययिते । विश्वासाधारे ॥ प्राप्ते ॥ लब्धे ॥ सत्ये ॥ रागद्वेषादिविजितेयथार्थवक्तरि ॥ हितोपदेष्टरि युक्ते । भ्रमादिशून्ये । तत्त्वार्थवेदिनि ॥ पुं । भ्रमप्रमादविप्रलिप्साकरणापाटवरूपदोषचतुष्टयरहितेऽर्हति व्यासादौ ॥ आप्यतेस्म । आप्लृव्याप्तौ । क्तः ॥ स्वप्निन् ॥ जिने ॥

आप्तकामः । त्रि । प्राप्तस्वरूपानन्दतृप्ते ॥ आप्ताः कामायेन ॥

आप्तगर्वः । त्रि । प्राप्ताहङ्कारे ॥

आप्तजनः । पुं । हिते । हितोपदेष्टरि ॥ आप्तश्चासौजनश्च ॥

आप्तवचनम् । न । आप्तश्रुतौ ॥ शब्दे ॥ आप्तस्यवचनम् । कर्मधारयोवा ॥

आप्तवाक्यम् । न । आगमे ॥

आप्तवाक् । स्त्री । वेदे ॥ कर्मधारयः ॥ बहुव्रीहिणामुनौ ॥ पुं ॥

आप्तश्रुतिः । स्त्री । आप्तवचने ॥ वेदे ॥ आप्ताचासौश्रुतिश्च ॥

आप्ता । स्त्री । जटायाम् ॥ इतिहारावली ॥

आप्तिः । स्त्री । सम्बन्धे । योगे ॥ लाभे । सम्प्राप्तौ ॥ व्याप्तौ ॥ आप्यते । आप्लृ० । स्त्रियांक्तिन्नाबादिभ्यः ॥

आप्तोक्तिः । स्त्री । राद्धे । सिद्धान्तवाक्ये ।

आप्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । अम्मये । जलविकारे फेनादौ ॥ कर्मशेषभूते मन्त्रादौ ॥ प्राप्तव्ये ॥ अपांविकारः । तस्यविकारइत्यणन्ताच्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् ॥ स्त्री । आप्या ॥

आप्यायकः । पुं । पुष्टिकरे ॥

आप्यायनम् । न । तर्पणे । तृप्तौ । प्रीणने ॥ परिपूरके ॥

आप्यायितः । त्रि । तृप्ते । प्रीते ॥ पूरिते ॥

आपृच्छनम् । न । आनन्दने ॥ पृच्छ

यतेरिदन्यतरस्यामितीत्त्वम् । अपमित्य निर्वृत्तम् । अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कना वितिकक् ॥

आपराह्णिकम् । चि । अपराह्णतने ॥ अपराह्णेभवम् । कालाट्ठञ् ॥

आपवः । पुं । वशिष्ठमुनौ ॥

आपः । न । जले ॥ आपोभिर्मार्जनं कृत्वेतिस्मृतिः । आप्नोतेरसुनिसान्तं क्लीवम् । आपःकर्माख्यायांह्रस्वोनुट्चवेत्यत्र बाहुलकात् आपः आपसो इत्युक्तं कौमुद्याम् । तत्रबाहुलकादित्युपलक्षणम् ह्रस्वनुटौ वास्त इति व्याख्यानात् । तथाच ब्रुवते कतमेपि नपुंसकमाप इतिकोशमुदाहृत्य सर्वमापोमयं जगदिति प्रयोगो दुर्घटवृत्तौ समर्थित इति ॥

आपस्तम्बः । पुं । कल्पसूत्रकारे ॥ शाखान्तरे ॥

आपस्तम्भिनी । स्त्री । खिङ्किन्यांलतायाम् ॥

आपाकः । पुं । आवा इतिप्रसिद्ध कुम्भकारस्यमृत्पात्रदहनस्थाने । पवने ॥

आपातः । पुं । पतने ॥ तत्काले । तदात्वे ॥ पातने ॥ मार्गे ॥ आपतन्ति सञ्चरन्ति अस्मिन् । घञ् ॥

आपाततः । ा । अवधारणंविनेत्यर्थे । अकस्मादर्थे ॥

आपानम् । न । पानगोष्ठ्याम् । सुरापानायसम्भूयोपवेशने । मद्यपानार्थं सभायाम् ॥ आसम्भूय पिबन्त्यत्र । पापाने । ल्युट् ॥

आपानभूमिः । स्त्री । मधुपानस्थाने ॥

आपिञ्जरम् । न । स्वर्णे ॥

आपीडः । पुं । शेखरे । शिखामाल्ये । शिरोभूषणे ॥ वह्निर्निःसृतदारुणि । आपीडयति पीडअवगाहने । पचाद्यच् ॥

आपीडितः । चि । आकृष्टे ॥ समन्तात्पीडिते ॥

आपीतम् । न । माक्षिकधातौ ॥

आपीनम् । न । ऊधसि ॥ आप्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः । प्यायःपी निष्ठायाम् । सोपसर्गस्यन । आङ्पूर्वस्यान्धूधसोःस्यादेवेति पीभावः । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् । पुं । अन्धौ । कूपे ॥ इतिवोपदेवः ॥ चि । अतिस्थूले ॥ ईषत्स्थूले ॥

आपूपिकम् । न । पिष्टकसमूहे ॥ अपूपानांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । चि । पिष्टकाजीवे । कान्दविके । भक्ष्यकारे ॥ अपूपाःपण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् । यद्वा । अपूपभक्षणं शीलमस्य । शीलमिति अपूपभक्षणंहितमस्मै । हितंभक्षा इ

तिवाठक् । अपूपेसाधुर्वा । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥

आपूप्यः । पुं । सक्तुषु । अपूपार्थकपिष्टादौ । चूर्णके ।

आपूरितः । त्रि । अभिव्याप्ते । परिपूर्णे । यथा । आपूरितं महापात्रमिति ।

आपूर्त्तिः । स्त्री । ईषत्पूरणे । सम्यक्पूरणे ।

आपूषम् । न । रङ्गे । राँग इतिभाषा ॥

आपृच्छा । स्त्री । आलापे । आभाषणे । आपृच्छनम् । पृच्छ० । गुरोश्चहलः ॥

आपृष्टः । त्रि । अनुज्ञाते ।

आपोक्लिमम् । न । लग्नात्तृतीयषष्ठनवमद्वादशभवनेषु ।

आप्तः । त्रि । प्रत्ययिते । विश्वासाधारे । प्राप्ते । लब्धे । सत्ये । रागद्वेषादिवर्जितयथार्थवक्तरि ॥ ज्ञपः । कोमःतं- । युक्ते । भ्रमादिशून्ये ॥ आविभादिनि ॥ पुं । भ्रमप्रमगुपधेतिकः ॥हृाकरणापाटवरूपदोषचलकन्दः । पुं क्लिष्टघ्यादौ ॥ आप्यतेस्म चः । पुं । नप्तौ । क्तः । स्वामिन् । जिने ।

आप्तकामः । त्रि । प्राप्तस्वरूपानन्दतृप्ते । आप्तः कामोयेन ।

आप्तगर्वः । त्रि । प्राप्ताहङ्कारे ।

आप्तजनः । पुं । हिते । हितोपदेष्टरि । आप्तश्चासौजनश्च ।

आप्तवचनम् । न । आप्तश्रुतौ । शब्दे । आप्तस्यवचनम् । कर्मधारयोवा ॥

आप्तवाक्यम् । न । आगमे ।

आप्तवाक् । स्त्री । वेदे । कर्मधारयः ॥ बहुव्रीहिणामुनौ ॥ पुं ।

आप्तश्रुतिः । स्त्री । आप्तवचने । वेदे । आप्ताचासौश्रुतिश्च ।

आप्ता । स्त्री । जटायाम् । इतिहारावली ।

आप्तिः । स्त्री । सम्बन्धे । योगे । लाभे । सम्प्राप्तौ ॥ व्याप्तौ । आप्यते । आप्० । स्त्रियांक्तिन्नाबादिभ्यः ।

आप्तोक्तिः । स्त्री । राद्धे । सिद्धान्तवाक्ये ।

आप्यम् । न । कुष्ठौषधौ । त्रि । अम्मये । जलविकारे फेनादौ । कर्मणि षभूते मन्त्रादौ । प्राप्तव्ये । अपां विकारः । तस्यविकारइत्यणन्ताच्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ् । स्त्री । आप्या ।

आप्यायकः । पुं । पुष्टिकरे ।

आप्यायनम् । न । तर्पणे । तृप्तौ । प्रीणने ॥ परिपूरके ।

आप्यायितः । त्रि । तृप्ते । प्रीते ॥ पूरिते ।

आपृच्छनम् । न । आनन्दने । पृच्छ

क्षीप्सायाम् । आङ्पूर्वोयमानन्दना र्थः । ल्युट् ॥

आप्रदानम् । न । आदाने ॥

आप्रपदम् । न । पादाग्रपर्य्यन्ते ॥

आप्रपदीनम् । त्रि । पादाग्रपर्य्यन्तलम्ब माने वस्त्रादौ । पादस्याग्रं प्रपदम् । तन्मर्यादीकृत्य आप्रपदम् । आ प्रपदंप्राप्नोतीत्यर्थे अनेन खः ॥

आप्रवणम् । न । उत्प्लवने । उद्धरणे ॥ त्रि । ईषदवनते ॥

आप्लवः । पुं । स्नाने ॥ आप्लवनम् । प्लुङ् गतौ । घञभावपक्षे ऋदोरप् ॥

आप्लवव्रती । पुं । स्नातके । समाप्तवेदा ध्ययनकृतस्नाने ॥ आप्लवते । प्लुङ्० । अच् । आप्लवश्चासौव्रतीच ॥ आप्लवः स्नानम् । तद्व्रतीनित्यव्रायीतिमु कुटः ॥

आप्लावः । पुं । स्नाने । आप्लवनम् । प्लुङ् ० । विभाषाङिरुप्लुवोरितिवा घञ् ॥

आप्लाव्यम् । न । आप्लवे । आप्लवते । प्लुङ् ० । भव्यगेयेतिसाधु ॥

आप्लुतः । त्रि । स्नाते । कृतस्नाने । पुं स्नातके । आप्लवनम् । प्लुङ्० । त

आप्लुतव्रती । पुं । श्रुतेः पाठात् स्नातः । स्नातके । आश्रमान्तरमगते समाप्त वेदव्रते ॥ आप्लवते । प्लुङ्० । गत्यर्था कर्मकेतिक्तः । सचासौव्रतीच ॥ मुकु टस्तु आप्लुतं स्नानं तद्व्रती नित्य स्नायीत्याह ॥

आप्वा । पुं । वायौ ॥ आप्नोतिसर्वम् । आप्लृ० । ग्रेवयज्ञेतिवन्नन्तः ॥

आफूकम् । न । अहिफेने ॥ आफूकंशो षणंग्राहिश्लेष्मघ्नंवातपित्तलम् । तथा खसफलोद्भूतवल्कलप्रायमित्यपि ॥

आवद्धः । पुं । दृढबन्धे ॥ प्रेम्णि ॥ अलङ्कारे ॥ भूषणे ॥ पुं । योक्त्रे ॥ त्रि । आप्ते ॥ आवध्यतेस्म । वध० । क्तः ॥

अवन्धः । पुं । बन्धने । प्रेम्णि ॥ शोक्त्रे ॥ आवध्यतेऽनेन । वन्धवन्धने । हलश्चे ति घञ् ॥

आवाधा । स्त्री । पीडायाम् । दुःखे ॥ भूखण्डे । चिकोणचतुरस्रगन्धाकृतिनिचे पेण यतखण्डद्वयं जायते तस्मिन् ॥ वाधृलोडने । आङ्पूर्वःगुरोश्चेत्यः ॥

आविलः । त्रि । अनच्छे । अप्रसन्ने । न द्यादित्वात् ष्वञ् ॥

आमन्त्रणम् । न । सम्बोधने ॥ आनन्द आनि ॥ निमन्त्रणे । कामचार

आ[illegible] म । यस्याकाश्योक्त्या भगिनीपतौ ॥ आपनम् आप् । सम्पदादित्वात् क्विप् । आपमुत्तनोति । अन्येभ्योपी तिडः ॥

आभण्डनम् । न । निरूपणे ॥

आभरणम् । न । अलङ्कारे । भूषणे ॥

आभ्रियतेऽनेन। भृञ्भरणे। ल्युट्॥

आभा। स्त्री। उपमायाम्॥ कान्त्याम्। शोभायाम्॥ दीप्तौ॥ ववूले॥ आभा ववूलपर्यायः कथितः कैश्चिदैरिहेति भावप्रकाशे वातव्याधौ त्रिकशूलचिकित्सा॥

आभातिः। स्त्री। छायायाम्॥

आभाषणम्। न। आलापे॥ कथने॥ भाषव्यक्तायांवाचि। आङ्पूर्वः। ल्युट्॥

आभाषितः। त्रि। अभिमुखीकृते॥

आभासः। पुं। प्रतिबिम्बे॥ दीप्तौ॥ सदृशे॥ आभिमुख्येनभासते। भासृ० पचाद्यच्॥ ईषद्भासनंवा॥

आभस्वराः। पुं। चतुःषष्टिसङ्ख्यकगणदेवताविशेषे॥ आभास्वराश्चतुःषष्टिरित्युक्तः॥ द्वादशसङ्ख्यके गणदेवताविशेषे॥ आत्मध्यातादमोदानीफलें। चुद्रामलके॥ आभलतेक्रो मल। कुनश्लिष्टसंचयेः। ...मे॥ आमाःफलम्। फलेलुगितिविद्धौ मौ। स्वेशभासपिर... त्रि। धारिश्च रच्॥

आभिजात्यम्। न। कौलीन्ये॥ पाण्डित्ये॥ अभिजातस्यभावः। ष्यञ्॥

आभिमन्यवः। पुं। परीच्चिति न्टपे॥ अभिमन्योरपत्यम्। अण्॥

आभिरः। पुं। गोपे॥ आसमन्तात् भियं राति। रादाने। आत इतिकः॥

आभिरूप्यम्। न। अभिरूपत्वे॥

आभीक्ष्णम्। न। भृशे। अत्यन्ते। अतिशये॥ निच्चे॥ त्रि। तद्युक्तक्रियायाम्॥

आभीक्ष्ण्यम्। न। पौनःपुन्ये॥ भृशार्थे॥ भावेष्यञ्॥

आभीरः। पुं। अहीर इतिप्रसिद्धेगोपे। ब्राह्मणादम्बष्ठायामुत्पन्ने॥ वैश्यभेदएव आभीरोगवायुपजीवीतिस्वामी॥ देशविशेषे॥ यथा। श्रीकोङ्कणादधोभागेतापीतः पश्चिमेपरे। आभीरदेशो देवेशिविन्ध्यशैलेव्यवस्थित इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम्॥ न। मात्रावृत्तप्रभेदे॥ यथा। एकादशकलधारि कविकुलमानसहारि। इदमाभीरमवेहि जगणमन्तमनुधेहि॥ यथा। तरलनयनवलितेन मदमन्यरचलितेन। सुमुखि हृदयमभिलाषि सपदिनकस्यकरोषीति॥ आअभिईरयति। ईरगतौकम्पनेच। पचाद्यच्॥

आभीरपल्लिः। स्त्री। गोपग्रामे॥ गोपगृहपङ्क्तौ॥ आभीराणांपल्लिः॥

आभीरपल्ली। स्त्री। गोपग्रामे। घोषे। अहीरवासा इति भाषा॥ आ

भीराणांपल्ली ॥

आभीरी । स्त्री । महाशूद्रयाम् । अही रनो इति भाषा ॥ आभीरस्त्रीजाती या वा । पुंयोगादितिजातेरिति च ङीष् ॥

आभीलम् । न । कृच्छ्रे । दुःखे ॥ त्रि । कष्टयुक्ते ॥ भयानके ॥ आसमन्तात् भियंलाति । ला० । कः ॥

आभुग्नः । त्रि । ईषद्वक्रे । आकुञ्चिते ॥

आभेरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

आभोगः । पुं । वरुणस्यच्छत्रे ॥ परिपूर्ण तायाम् ॥ यत्ने ॥ आभोजनम् । भु ज० । भावे अधिकरणे वा घञ् ॥ क विनामयुक्त गानसमापककाव्ये ॥ य था । यत्रैवकविनामस्यात्सआभोग-इतीरितइतिसङ्गीतदामोदरः ॥

आभ्यन्तरः । त्रि । अभ्यन्तरभवे ॥ तत्रभ व इत्यण् ॥

आभ्युदयिकः । त्रि । अभ्युदयनिमित्ते श्राद्धादिकर्मणि ॥

आभ्रिकः । पुं । काष्ठकुद्दालेन खनन कर्त्तरि ॥ अभ्र्याखनति । तेनदीव्य तीत्यादिनाठक् ॥

आम् । । अङ्गीकारे ॥ ज्ञाने ॥ निश्च यस्मृतौ ॥ प्रतिवचने ॥ आमयति । अमगत्यादिषुण्यन्तः क्विप् ॥

आमः । पुं । रोगमात्रे ॥ रोगविशेषे । मलवैषम्यरोगे ॥ न । षट्प्रकार जीर्णरोगमध्ये रोगविशेषे ॥ आहा रस्यरसःसारो येनपक्वोऽग्निलाघ वात् । आमसंज्ञां सलभते वहुव्याधि समाश्रयः ॥ आममन्नरसंकेचित् के चित्तुमलसञ्चयम् । प्रथमांदोषदु ष्टिंवा केचिदामंप्रचक्षते ॥ अपिच । अविपक्वमसंसक्तं दुर्गन्धिवहुपिच्छि लम् । सादनंसर्वगात्राणामाममि त्यभिशब्दितम् ॥ तेनामेन सदायु क्तादोषादूष्याश्चतादृशाः । तदुद्भवा आमयाश्चसस्मादितिवुधैः स्मृताः ॥ त्रि । अपक्वे । असिद्धे । पाकरहिते ।

आमगन्धि । न । शवाद्युत्थगन्धयुक्ते । विस्रे । अपक्वमांसादिगन्धाख्ये ॥

आमण्डः । पुं । शुक्लैरण्डे ॥

आमनस्यम् । न । पीडायाम् । व्यथा याम् ॥ अमनसो भावः । ब्राह्मणा दित्वात् ष्यञ् ॥

आमन्त्रणम् । न । सम्बोधने ॥ आनन्द ने ॥ निमन्त्रणे ॥ कामचारानुज्ञाया म् ॥ यस्याकरणे प्रत्यवायोनस्यात् । यथा । इह ग्रधीत भावन् ॥ मन्त्र गुप्तभाषणे । आङ् पूर्वः । ल्युट् ॥

आमन्त्रणा । स्त्री । पृच्छायाम् ॥

आमन्त्रितम् । न । सम्बोधनप्रथमा याम् ॥ त्रि । निमन्त्रिते ॥

आमन्दः । पुं । वासुदेवे ॥

आमन्दा । स्त्री । खट्वाभेदे ।

आमयः । पुं । रोगे । अमरोगे । भावे घञ् । आमंयात्यनेन । यामापणे । अन्येभ्योपीतिडः । यद्वा । आमयनमनेनवा । मीङ्हिंसायाम् । एरच् । घोवा । न । कुष्ठौषधौ ।

आमयावी । त्रि । रोगिणि । मन्दानलयुक्ते । विकृते । आमयो स्यास्ति । आमयस्योपसंख्यानंदीर्घश्चेति-विनिः ।

आमर्शनम् । न । स्पर्शे ।

आमर्षः । पुं । कोपे । मर्षणम् । मृषतितिक्षायाम् घञ् । नञ्समासः । अन्येषामपीतिदीर्घः । निरुद्योगंनिरामर्षं निर्वीर्यमरिनन्दनमि-तिप्रयोगः ।

आमलकः । पुं । वासकवृक्षे । न । धात्रीफले । क्षुद्रामलके । आमलते । मल । कुन्शिल्पिसंज्ञयोः । आमलक्याःफलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् । त्रि । धात्रीद्रुमे । तिष्यफलायाम् ।

आमलकी । स्त्री । अमृतायाम् । तिष्यफलाद्रुमे । आमलते । मलधारणे । कुन् । जातेरितिङीष् ।

आमवातः । पुं । स्वनामख्यातेरोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा । युगपत् कुपितावेतौ त्रिकसन्धिप्रवेशकौ । स्तब्धञ्चकुरुतो गात्रमामवातःसउच्यते । एतौवातकफौ । त्रिकसन्धिप्रवेशकौ वेदनयेतिबोद्धव्यौ ॥

आमश्राद्धम् । न । आमान्नविहितश्राद्धे । आपद्यनग्नौतीर्थेच चन्द्रसूर्यग्रहेतथा । आमश्राद्धंद्विजैःकार्यंशूद्रेणतुसदैवहि । अपत्नीकः प्रवासीच भार्यायस्यरजस्वला । आमश्राद्धंद्विजैः कार्यंशूद्रेणतुसदैवहीतिच ।

आमातीसारः । पुं । षट्प्रकारातीसारमध्येरोगविशेषे ॥

आमात्यः । पुं । अमात्ये ।

आमानस्यम् । न । पीडायाम् ॥

आमान्नम् । न । अपक्वतण्डुलाद्यन्ने ।

आमाशयः । पुं । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे अपक्वस्थाने ।

आमिक्षा । स्त्री । वैश्वदेव्याम् । तप्तेपक्वेचपयसि दधियोगतो जातायांदुग्धविकृतौ । तत्रघनीभूतः पिण्डआमिक्षा जलंवाजिनम् । आमिष्यते । मिषुसेचने । बाहुलकात्सक् । यद्वा । आमक्षति । मक्षरोषे सङ्घातेच । अच् । पृषोदरादिः ॥

आमिक्षीयम् । न । आमिक्ष्ये । दधिनि । आमिक्षायैहितम् । विभाषाच

विरूपूपादिभ्यइति छः ॥

आमिच्यम् । न । आमिचीये ॥ आमिचायैहितम् । यत् ॥

आमिषम् । न । पुं । भोग्यवस्तुनि ॥ सम्भोगे ॥ उत्कोचे ॥ पलले । मांसे ॥ सुन्दराकाररूपादौ ॥ लोभसञ्चये ॥ लाभे ॥ कामगुणे ॥ रूपे ॥ भोजने ॥ लोभ्यवस्तुनि । विषये ॥ आमिषति । मिषस्पर्द्धायाम् । मेषतिवा । मिषुसेचने । इगुपधेतिकः । यद्वा । अमति । अमगत्यादिषु । अमेर्दीर्घश्चेतिटिषच् ॥ यद्वा । आमिष्यते भुज्यते । मिषश्लेषणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नगुणः । घञर्थेकः इतितुपरिगणनादयुक्तम् ॥

आमिषप्रियः । त्रि । मांसाभिलाषिणि ॥ पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

आमिषाशी । त्रि । मत्स्यमांसभोजनशीले । शौष्कले ॥ आमिषमश्नाति । अशभोजने । सुपीतिणिनिः ॥

आमीक्षा । स्त्री । आमिक्षायाम् ॥ आङ्पूर्वान्मिहेर्दीर्घश्चेति सः ॥

आमुक्तः । त्रि । पिनद्धे । परिहितवस्त्रादौ ॥ परिहितकवचेजने ॥ आमुच्यतेस्म । मुच्लृमोचणे । क्तः ॥

आमुषः । पुं । कण्टकयुक्तवंशविशेषे ॥

आमुष्मिकः । त्रि । स्वर्गसुखाद्यनुभवे ॥ अमुष्मिन् परलोकेभवः । ठक् ॥

आमुष्यायणः । त्रि । ख्यातवंशोद्भवे । सत्कुलजाते ॥ अमुष्यापत्यम् । नडादित्वात्फक् । षष्ठ्याः अलुक् ॥

आमूलम् । न । मूलपर्यन्ते ॥

आमोदः । पुं । अतिदूरगामिनिगन्धे ॥ गन्धे ॥ हर्षे ॥ निश्वासगन्धे ॥ सुमहद्गन्धे ॥ आमोदनम् आमोदयतिवा । मुदहर्षे । आङ्पूर्वः । भावे घञ् । स्वार्थण्यन्तः । पचाद्यच्वा ॥

आमोदनम् । न । आमोदकरणे ॥ ल्युट् ॥

आमोदितः । त्रि । आनन्दिते । सहर्षे ॥ सुगन्धिते ॥ आमोदःसञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

आमोदी । त्रि । मुखवासने । कर्पूरादिनानाद्रव्यरचितमुखवासार्हद्रव्ये ॥ आमोदोऽस्तिअस्य अस्मिन्वा । इनिः ॥

आम्नातः । त्रि । अभ्युक्ते ॥ यथा । अनाम्नातेष्वमन्त्रत्वमिति ॥

आम्नायः । पुं । आगमे ॥ निगमे ॥ वेदे ॥ सम्प्रदाये । गुरुपरम्परागतसदुपदेशे ॥ उपदेशे ॥ वंशे ॥ कथने ॥ कुलक्रमे ॥ अभ्यासे ॥ यथा । तस्यसन्दिदिक्षे वुद्धिर्मुहुः सीतांनिरीक्ष्यच । अम्नायानामयोगेनविद्यांमशिथिला

मिवेति रामायणम् ॥ आम्नायते अभ्यस्यते। म्ना अभ्यासे। कर्मणिघञ्। श्याद्व्यधेतिणः। आम्नानंवा। भावे घञ्। आत इति युक्॥

आम्बिकेयः। पुं। कार्त्तिकेये। स्कन्दे॥ धृतराष्ट्रेराजनि॥ अम्बिकायाः अपत्यम्॥ स्त्रीभ्योढक्॥

आम्भसिकः। पुं। मत्स्ये॥ अम्भसावर्त्तते। ओजस्सहोम्भसावर्त्ततेइतिठक्। ठस्येकः॥

आम्रः। पुं। चूते। रसाले॥ अथास्यपुष्पादीनांगुणाः। आम्रपुष्पमतीसारकफपित्तप्रमेहनुत्। असृकदृष्टिहरंशीतंरुचिकृद् ग्राहिवातलम्॥*॥ आम्रंबालंकषायाम्लं रुच्यंमारुतपित्तकृत्। तरुणंतु तदत्यम्लंरूक्षं दोषत्रयास्रकृत्॥*॥ आम्रमामंत्वचाहीन मातपेतीवशोषितम्। अम्लंस्वादुकषायंस्याद्भेदनंकफवातजित्॥ ॥ पक्वन्तु मधुरंवृष्यंस्निग्धंशुक्रबलप्रदम्। गुरुवातहरंहृद्यंवर्ण्यंशीतमपित्तलम्॥ कषायानुरसं वह्निश्लेष्मशुक्रविवर्द्धनम्॥*॥ तदेववृक्षसम्पक्वं गुरुवातहरंपरम्॥ मधुराम्लंसरंकिञ्चित् भवेत् पित्तप्रकोपनम्॥ ॥ आम्रंकृत्रिमपक्वंयत्तद्भवेत् पित्तनाशनम्। रसस्याम्लस्यहाने

स्तुमाधुर्याच्च विशेषतः। चूषितंततपरंरुच्यंबलवीर्यकरंलघु। शीतलंशीघ्रपाकिस्याद्वातपित्तहरंसरम्॥*॥ तद्रसोगालितो बल्योगुरुर्वातहरः सरः। अहृद्यस्तर्पणो ऽतीवबृंहणः कफवर्द्धनः॥ ॥ तस्यखण्डंगुरुपरंरोचनं चिरपाकिच। मधुरंबृंहणंबल्यं शीतलंवातनाशनम्॥ वातपित्तहरं रुच्यंबृंहणं बलवर्द्धनम्। वृष्यंवर्णकरंस्वादुदुग्धाक्तंगुरुशीतलम्॥*॥ मन्दानलत्वं विषमज्वरञ्चरक्तामयं बद्धगुदोदरञ्च। आम्रातियोगोनयनामयञ्चकरोति तस्मा दतितानिनाद्यात्॥ ॥ एतदम्लाम्रविषयंमधुराम्रपरंनतु। मधुरस्य परंनेत्रहितत्त्वाद्यागुणायतः॥*॥ शुण्ठ्यम्भस्त्वनुपानंस्यादाम्राणा मतिभक्षणे। जीरकंवाप्रयोक्तव्यं सहसौवर्चलेनच॥*॥ आम्रबीजं कषायंस्या च्छर्द्यतीसारनाशनम्। ईषदम्लञ्चमधुरं तथा हृदयदाहनुत्॥*॥ आम्रस्यपल्लवंरुच्यं कफपित्तविनाशनम्। पल्लवमत्रनवदलम्। अस्य शाकप्रकारस्तु। स्विन्ना निष्पीडिताः कामंकोकिलाहारपल्लवाः। घृतसिन्धूत्थसंसिद्धारुच्यारामठवासिताः॥ सर्पिषाखण्डयुक्तास्तेतलिताश्चाम्रपल्लवाः। लवङ्गार्द्रक

संयुक्तामारीचैरुचिकारकाः॥ ॥ * अस्यपल्लवमुकुलानां प्रकारस्तु । आम्रस्यचैवनवताम्ररुचिप्रवालाः खण्डीकृतालवणमिश्रितपिण्डिताश्च । वाल्हीकधूपनजुषोघृतदुग्धसिद्धाःसन्दीपयन्ति पवनस्यसखंहिएते ॥ मुकुलः सहकारशाखिनः शृतखण्डीकृतसैन्धवान्वितः । दधिमध्यमरीचसंस्कृतश्चिरयातामरुचिंछिनत्तिहि ॥ कफपित्तहरौहृद्यौमुखवैरस्यनाशनौ । वह्निसञ्जननौरुच्यौ चूतजौ पुष्पपल्लवौ ॥ ॥ आम्रमामंजलस्विन्नंमर्द्दितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम् ॥ प्रपानकमिदंश्रेष्ठंभीमसेनेननिर्मितम् । सद्योरुचिकरंबल्यंशीघ्रमिन्द्रियतर्पणमिति ॥ अम्यते । अमगत्यादौ । अमितम्योर्दीर्घश्चेतिरक्दीर्घश्च ॥

आम्रगन्धकः । पुं । समष्ठिलायाम् । शाकविशेषे ॥

आम्रपेषी । स्त्री । शुष्काम्रखण्डे ॥

आम्ररसाकृतिः । स्त्री । रसालायाः प्रभेदे ॥ यथा । किञ्चित्कुङ्कुमसंयुक्तं विमस्तुदधिगालितम् । सशर्करं भवेत् पीतापक्वाम्ररससन्निभा ॥ पीताशिखरिणीया सालब्धोवर्णवतीहिसा । सुरुच्यामधुराबल्यावातपित्तहरापरेति ॥

आम्रवणम् । न । चूतवने ॥ प्रनिरन्तःशरेत्यादिनावमनकारस्यणत्वम् ॥

आम्रातः । पुं । आमडा अम्बाडाइति विश्रुतेफलवृक्षविशेषे । कपीतने । पीतने ॥ आम्रातमम्लंवातघ्नंगुरूष्णंरुचिकृत्परम् । पक्वन्तुतुवरं स्वादुरसपाकं हिमंस्मृतम् ॥ तर्पणंश्लेष्मलंस्निग्धंवृष्यंविष्टम्भिबृंहणम् । गुरुबल्यंमरुत्पित्तक्षतदाहक्षयास्त्रजित् ॥ अमावट इतिख्याते आम्रातके ॥ राजाम्रे ॥

आम्रातकः । पुं । आम्राते । कपीतनेवृक्षे ॥ अमौट इतिख्याते आम्रावर्त्ते ॥ पक्वस्यसहकारस्यकटे विस्तारितो रसः । घर्मशुष्कोमुहुर्दत्त आम्रातक इतिस्मृतः ॥ आम्रमतति । अत सातत्यगमने । कृञादिभ्यावुन् ॥

आम्रातकेश्वरः । पुं । सिद्धस्थानविशेषे ॥ आम्रातकेश्वरे सूक्ष्मासूक्ष्माख्यापरमेश्वरीत्यागमः । सूक्ष्माचाम्रातकेश्वरे इति देवीगीताच ॥

आम्रावर्त्तः । पुं । आम्रातके । अमावट अमौट इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ आम्रावर्त्तस्तृषाछर्द्दिवातपित्तहरःसरः । रुच्यःसूर्य्यांशुभिःपाकाल्लघुश्चसहिकीर्त्तितः ॥

आम्रेडितम् । न । द्विस्त्रिरुक्ते ॥ यथा । सर्पःसर्प इति ॥ आम्रेड्यते आधिक्येनो च्यतेस्म । म्रेडृउन्मादे । क्तः ॥

आम्लवेतसः । पुं । अम्लवेतसवृत्ते ॥

आम्ला । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे । श्रीवल्ल्याम् ॥

आम्लिका । स्त्री । चिञ्चायाम् ॥ अम्लोद्गारे ॥

आयः । पुं । धनागमे । प्राप्तौ । लाभे ॥ एकादशभवने ॥ वास्तुविषये ध्वजाद्यष्टसु ॥ आयाध्वजोधूम्रहरिस्वगोखरेभध्वाङ्क्षकाः इत्युक्तः ॥ ग्रामादिषुस्वामिग्राह्ये भागे ॥ स्त्र्यगाररक्षके ॥

आयःशूलिकः । त्रि । तीक्ष्णकर्मणि ॥ तीक्ष्णोपायेनयोऽन्विच्छतिसआयःशूलिकोजनः । अयः शूलेन अर्थान्विच्छति । अयः शूलदण्डाजिनाभ्यांठक् ठञाविति ठक् ॥

आयतः । त्रि । दीर्घे । लम्बा इति भाषा ॥ आयम्यतेस्म । क्तः । आयतते वा । यतीप्रयतने । पचाद्यच् ॥ आकृष्टे ॥ अतिप्रसक्ते ॥

आयतच्छदा । स्त्री । कदल्याम् ॥ आयताश्छदाः यस्याः सा ॥

आयतनम् । न । आश्रये । विश्रामस्थाने ॥ यज्ञस्थाने । चैत्ये ॥ देवस्थाने ॥ आयतन्तेऽत्र । यती० । अधिकरणे ल्युट् ॥

आयतिः । स्त्री । दैर्घ्ये ॥ प्रभावे । कोषदण्डजे तेजसि ॥ उत्तरकाले । आगामिकाले । फलदानकाले ॥ प्रापणे ॥ सङ्गे ॥ संयमे ॥ आयम्यते अनया अनवा आयमनं वा । यमउपरमे । स्त्रियांक्तिन् ॥ आयास्यतिवा । याते र्बाहुलकाड्डुतिः ॥

आयती । स्त्री । भविष्यत्काले ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

आयत्तः । त्रि । अधीने । वशीभूते ॥ आयततेस्म । यती० । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ॥

आयत्तिः । स्त्री । स्नेहे ॥ वशित्वे ॥ वासरे ॥ बले । स्थाने । सामर्थ्ये ॥ सीमनि ॥ आयतनम् । यती० । स्त्रियां क्तिन् ॥

आयमनम् । न । आकर्षणे ॥ यथादृढस्यधनुष आयमनमिति ॥ आकृष्य दीर्घीकरणे ॥

आयल्लकम् । न । उत्कण्ठायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

आयसम् । न । लोहे ॥ त्रि । अयसोविकारे । अयोनिर्मिते ॥ अण् ॥

आयसी । स्त्री । लोहमयकवचे । अङ्गरक्षिण्याम् । जालिकायाम् ॥ ङीप् ॥

आयस्तः । त्रि । तेजिते । शाणादिना-
तीच्णीकृते । चिप्ते । क्षेपिते । कु
पिते । हते । उत्सुके । प्रयतङ्कुर्वाणे
। यसुप्रयत्ने । कर्त्तरिक्तः ॥

आयस्थानम् । न । स्वामिग्राह्योभागः
आयः स यस्मिन्नुत्पद्यतेतस्मिन् ॥

आयातः । त्रि । आगते ॥

आयानम् । न । स्वभावे । इतिजटा-
धरः ॥

आयामः । पुं । दैर्घ्ये । आयम्यते अने-
न वा आयमनं वा । घञ् । यद्वा ।
आयाति । या० । अर्त्तिस्तु सुह्विति
मन् ॥

आयामवान् । त्रि । आयामिनि । आ-
यामोऽस्ति अस्यअस्मिन् वा । बला
दिभ्योमतुबन्यतरस्यामिति मतुप् ॥

आयामी । त्रि । आयामवति । पच्चे
इनिः ॥

आयासः । पुं । व्यायामे । श्रमे । आय-
सनम् । यसु० । घञ् ॥

आयी । त्रि । लाभवति । मतुवर्थे इ-
निः ॥

आयुः । पुं । छान्दसः । मनुष्ये । एति ।
इण्० । छन्दसीणइत्युण् । बहुलव-
चनात् भाषायामपीति व्याख्यानकृ
त् । जीवितव्याप्यकाले । आयुषि ॥
वायुनाजगदायुनेतिवर्णविवेकः । मा

वधिष्ठाजटायुंमामितिभट्टिः । तटीं
विन्ध्यस्याद्रेरभजतजटायोः प्रथमज
इत्यादिप्रयोगाश्चानुकूलास्तेषाम्
। आयाति । या० । मृगव्वादिर्वा ।

आयुक्तः । त्रि । व्यापारिते । ईषद्युक्ते ।
कर्माध्यक्षे । नियोगिनि ॥

आयुतः । त्रि । समन्तात्युक्ते ।

आयुधम् । न । शस्त्रमात्रे । आयुधानां
त्रयोभेदः प्रहरणानि पाणिमुक्तानि
यन्त्रमुक्तानि चेति । तत्र । प्रहरणानि
खड्गादीनि । पाणिमुक्तानि चक्रादी
नि । यन्त्रमुक्तानि अश्मशरास्त्रादीनि
। आयुध्यन्तेऽनेनि । युधसम्प्रहारे
घञर्थेकविधानम् ॥

आयुधधर्मिणी । स्त्री । जयन्तीवृक्षे ॥

आयुधागारम् । न । अस्त्रगृहे । अत्र
नियुक्तस्यलक्षणं मुक्तंमात्स्ये १८९अ
ध्याये । स्थापनाजातितत्त्वज्ञः सत
तं प्रतिजागरः । राज्ञःस्यादायुधागा
रेदक्षःकर्म सुचोद्यत इति ।

आयुधिकः । पुं । अस्त्रजीविनि । शस्त्रा
जीवे । काण्डपृष्ठे । अयुधेनजीवति
। आयुधाच्छचेतिचाट्ठञ् ।

आयुधीयः । पुं । आयुधिके । आयुधे
न जीवति । छः ॥

आयुर्द्रव्यम् । न । औषधे ।

आयुर्वेदः । पुं । अष्टादशविद्यान्तर्गतध

न्वन्तरिप्रणीत विद्याविशेषे । चिकित्साशास्त्रे । रोगोपशमपूर्वकानन्दफलके अष्टस्थानसंयुते अथर्ववेदस्योपाङ्गे ॥ आयुःशरीरेन्द्रियसत्त्वात्मसंयोगः । तदस्मिन् विद्यते ॥ अथवा आयुरनेनविन्दतीत्यायुर्वेदः ॥ ऋग्वेदस्योपवेदे ॥ इति शौनकोक्तचरणव्यूहः ॥

आयुर्वेदी । त्रि । आयुर्वेदज्ञे । चिकित्सके । वैद्ये ॥

आयुर्योगः । पुं । औषधे ॥

आयुष्मान् । त्रि । चिरजीविनि । दीर्घायुषि ॥ अतिशयित मायुरस्य । मतुप् । तसौमत्वर्थे ॥ पुं । तृतीय योगे ॥ तज्जातस्य फलं यथा । यस्यायुष्मान्जन्मकालेधनुष्मान् यानेयानं-तस्यदेशेषुकार्य्यम् । कुर्यान्नूनं क्रीडनं पुष्पशय्यांदारैर्बालैरन्वितोगर्वि-तश्चेति ॥

आयुष्यम् । त्रि । पथ्ये ॥ आयुषोनिमित्ते ॥ आयुषेहिते ॥ यत् ॥

आयुः । न । जीवितकाले । परमायुषि ॥ पथ्याशिनांशीलवतांनराणांसद्वृत्तिभाजांविजितेन्द्रियाणाम् । एवंविधानामिदमायुरत्रचिन्त्यंसदाद्दुमुनिप्रवादः ॥ इते ॥ अष्टमभवने ॥ एति । इण्गतौ । एतेर्णिच्चेत्युसिः । णित्वाद्वृद्धौकृतायामायादेशः ॥

आयुष्करः । त्रि । परमायुर्जनके ॥

आयोगः । पुं । गन्धमाल्योपहारे ॥ व्यापृतौ । व्यापारे ॥ रोधे ॥ आयोजनम् । युजिर० । घञ् ॥

आयोगवः । पुं । शूद्राद्वैश्यायामुत्पन्ने-जातिविशेषे ॥ काष्ठतक्षणमस्यकर्म ॥

आयोजनम् । न । आहरणे । द्रव्यासादने ॥ यथा । कुत्रचित्तण्डुलाःसन्तिक्वचस्थालीक्वचेन्धनम् । तेषामायोजनं कुर्वन् मुख्यःकर्त्ताभिधीयत इति ॥

आयोधनम् । न । युद्धे ॥ वधे ॥ युधसम्प्रहारे । भावे ल्युट् ॥

आरः । पुं । मङ्गलग्रहे ॥ शनिग्रहे ॥ पित्तले ॥ रेफल इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मधुराम्लफले । वृक्षविशेषे ॥ न । मुण्डलोहे ॥ पित्तले । रीत्याम् ॥ कोणे । प्रान्तभागे ॥ ऋगतौ । भावे घञ् ॥

आरकूटः । पुं । न । पित्तले । रीत्याम् ॥ यथा । अकाञ्चनेकाञ्चननायिकाङ्के किमारकूटाभरणेन न श्रियइति ॥ आरंकूटयते । कूटदाहे । पचाद्यच् ॥

आरचः । पुं । हस्तिकुम्भाधः स्थले । गजकुम्भसन्धौ । हस्तिशीर्षमर्मणि ॥ सैन्ये ॥ त्रि । रक्षके ॥ रक्षणीये ॥

। स्त्री । रक्षायाम् ॥ आरक्षति । रक्षपालने । पचाद्यच् ॥

आरग्वधः । पुं । धनवहेडा सोनालु गिरमालव अमलतास इतिभाषाप्रसिद्धे राजवृक्षे । व्याधिघाते ॥ अस्यगुणाः । आरग्वधोगुरुः स्वादुःशीतलः स्रंसनोत्तमः । ज्वरहृद्रोगपित्तास्रवातोदावर्त्तशूलनुत् ॥ तत्फलंस्रंसनंरुच्यंकुष्ठपित्तकफापहम् । ज्वरेतुसततं पथ्यंकोष्ठशुद्धिकरंपरमिति ॥ आरगणम् । रोगशङ्कायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । आरगंरोगशङ्कामपिहन्ति । कर्मण्यण् । वहुलंतणीतिहन्तेर्वधः अदन्तः ॥ यद्वा । रुजरोगे । सम्पदादित्वात् क्विप् । आरजंरोगशङ्कामपिहन्ति ॥

आरट्टः । पुं । अश्वयोनौ देशविशेषे ॥

आरट्टजः । पुं । आरट्टदेशोद्भवघोटके । पारसीके ॥ आरट्टे जातः । जनी॰ । डः ॥

आरणिः । पुं । पयसांभ्रमे । आवर्त्ते । कुलहण्डके ॥ इतिहारावली ॥

आरण्यः । त्रि । वृक्षपक्षिमृगादौ ॥ अरण्ये भवः । अरण्याण्णः ॥ गोमये ॥ वागोमयेषु ॥

आरण्यकः । पुं । पथि ॥ अध्याये ॥ न्याये ॥ विहारे ॥ मनुष्ये ॥ हस्तिनि । गजे ॥ अरण्ये भवः । पथ्यध्यायाद्यर्थे अरण्यान्मनुष्यइतिवुञ् ॥ गोमये ॥ वा गोमयेषु ॥ न । काण्वानांमाध्यन्दिनानाञ्चब्राह्मणविशेषे ॥ अरण्येऽनूच्यमानत्वात् तस्य । अरण्येध्ययनादेतदारण्यकमुदाहृतम् ॥

आरण्यकुक्कुटः । पुं । वनकृकवाकौ ॥ आरण्यकुक्कुटः स्निग्धोवृंहणःश्लेष्मलो गुरुः । वातपित्तक्षयवमीविषमज्वरनाशनः ॥

आरण्यपशुः । पुं । अरण्यजातपशौ ॥ सचसप्तधा । यथा । महिषः । वानरः । ऋक्षः । सरीसृपः । रुरुः । पृषतः । मृगः ॥ इतितिथ्यादितत्त्वे पैठीनसिः ॥

आरण्यमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥

आरण्यराशिः । पुं । मेषे ॥ वृषे ॥ सिंहे ॥ मकरप्रथमार्द्धे ॥

आरतिः । स्त्री । उपरमे । निवृत्तौ ॥ आरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्तिन् ॥

आरथः । पुं । एकाश्वगन्त्याम् ॥

आरनालम् । न । काञ्जिके ॥ आरनालन्तुगोधूमै रामैः स्यान्निस्तुषीकृतैः । पक्वैर्वासन्धितैस्तत्तुसौवीरसदृशंगुणैः ॥ आर्च्छति । ऋगतौ । अच् । नलति । णलगन्धे । ज्वलतीतिणः

। आरो नालोऽस्य ॥

आरनालकम् । न । काञ्जिके ॥ आरो नालोऽस्य । शेषाद्विभाषेतिकप् ॥

आरवी । स्त्री । आरवनाम्नोम्लेच्छविशेषदेशस्यभाषायाम् ॥ अस्यपठनमुहूर्त्तःपारसीवद्बोध्यः ॥

आरब्धः । त्रि । कृतारम्भे ॥ न । आरम्भे ॥

आरवः । पुं । म्लेच्छदेशभेदे ॥

आरवभाषा । स्त्री । आरवीभाषायाम् ॥

आरभटी । स्त्री । नाट्यवृत्तौ ॥

आरमणम् । न । आरामे ॥

आरम्भः । पुं । त्वरायाम् । उद्यमे । स्वार्थंपरोपकारार्थंवागृहचेष्टादिसम्पादनप्रयत्ने ॥ वधे ॥ दर्पे ॥ प्रस्तावनायाम् ॥ उपक्रमे । प्रथमकृतौ । प्रारम्भे ॥ आरम्भणम् । रभराभस्ये । घञ् । रभेरशब्लिटोरितिनुम् ॥

आरम्भवादः । पुं । तार्किकाणां मीमांसकानाञ्चवादे ॥ सयथा । आत्माकाशाणुमुखतः कारणं पूर्वमिष्यते । कुलालादिव दण्डन्तुघटवज्जन्मनाशभाक् ॥ पृथिव्यप्तोग्निवायूनांकर्मसंयोजिताणवः । द्व्यणुकादिक्रमेणाण्डमारभन्तइदंमहदिति ॥

आरम्भवादी । पुं । वैशेषिके ॥ त्रि । तन्मतवादिनि ॥

आरम्भसिद्धिः । स्त्री । कार्यसिद्धौ ॥

आरम्भी । पुं । आरम्भवादिनि । वैशेषिके । समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणेभ्योभिन्नस्यकार्यस्ययोत्पत्तिस्तां योवक्तितस्मिन्नित्यर्थः । सचवैशेषिकः ॥

आरवः । पुं । शब्दमात्रे ॥ आरवणम् । रुशब्दे । विभाषाङिरुप्लुवोरितिघञोभावेऋदोरप् ॥

आरा । स्त्री । चर्मप्रभेदकास्त्रे । चर्मप्रभेदिकायाम् ॥ आऋयर्त्ति ऋच्छतिवा । ऋगतौ । अच् ॥ आर्यतेवा । भिदादावाराशस्त्र्यामितिपाठात् साधुः ॥ प्रतोदे ॥ अर्यन्तेऽनयाऽश्वाः । आङ्पूर्वोर्त्तिः । आङोर्त्तेश्च । उपसर्गादृतीति वृद्धिः ॥

आराग्रम् । न । अर्द्धचन्द्राद्यस्त्रमुखे ॥ अर्द्धचन्द्रंक्षुरप्रादिधाराग्रंमुखमुच्यते । आराग्रन्तुमुखन्तेषांपुष्पपत्रादिभेदतः ॥ इतिहलायुधः ॥

आरात् । अ । दूरे ॥ समीपे ॥ आरातिं । रादाने । बाहुलकादातिप्रत्ययः ॥

आरातिः । पुं । अरौ । शत्रौ ॥

आरातीयः । त्रि । दूरस्थे ॥ निकटस्थे ॥ आरातभवःजातःआगतोवा । वृद्धाच्छः ॥

आरात्रिकम् । न । नीराजनायाम् ॥ नीराजननिमित्तदीपे । नीराजनामन्त्रे । आदौचतुष्पादतलेचविष्णोर्द्दौनाभिदेशे मुखमण्डलेकम् । सर्वेषु चाङ्गेष्वपिसप्तवारानारात्रिकंभक्तजनस्तुकुर्यात् ।

आराधनम् । न । पचने । साधने । अवाप्तौ । तोषणे ॥ पूजने । असारसंसारविवर्त्तनेषु मायात तोषंमसभं ब्रवीमि । सर्वत्रदैत्याःसमतामुपेतसत्त्वमाराधनमच्युतस्येतिप्रह्लादः ॥ असारोयंसंसारस्तत्रविवर्त्तनानिदेवमनुष्यतिर्यगादिजन्मानि तेषुतत्तदुचितैर्भोगैस्तोषंमायात किन्तुसर्वच सर्वेषुभूतेषुसमतांसमदर्शितामुपेतप्रामुत । तदेवाच्युतस्याराधनमित्यर्थः । आराध्यतेऽनेन । राधसंसिद्धौ । भावकरणादौ ल्युट् ॥

आराधना । स्त्री । साधनायाम् । सेवायाम् । परिचर्यायाम् । टाप् ।

आराधनीयः । त्रि । आराधयितुंयोग्ये ॥

आराध्यः । त्रि । उपास्ये । सेव्ये ।

आरामः । पुं । उपवने । कृत्रिमवने । क्रीडार्थवने ॥ आरमन्त्यत्र । रमक्रीडायाम् । हलश्चेतिघञ् ॥

आरामशीतला । स्त्री । सुगन्धिपत्रिविशेषे । आनन्द्याम् । गन्धाढ्यायाम् ।

आरालिकः । त्रि । पाचके । सूपकारे ॥ जिह्मगामिनि ॥ अरालंकुटिलं चरति । चरतीतिठक् ।

आरावः । पुं । आरवे । निनादे । निस्वने । आरवणम् । रुशब्दे । विभाषाङिरुप्लुवो रितिघञ् ।

आरुः । पुं । वृक्षविशेषे । कर्कटे । शूकरे ।

आरुणिः । पुं । उद्दालके । गौतमे ॥ अरुणस्यापत्यम् । अतइञ् ।

आरुणेयः । पुं । श्वेतकेतुमुनौ । आरुणेरपत्यम् । ढक् ॥

आरुरुक्षुः । त्रि । आरोढुमिच्छौ ।

आरूः । पुं । तरोर्भेदे । कर्कटे । दंष्ट्रिणि । शूकरे । पिङ्गलवर्णे । त्रि । पिङ्गलवर्णवति । ऋच्छति । अर्यतेवा । ऋगतिप्रापणयोः । णित्कसिपद्यर्त्तेरित्यूः ।

आरूकम् । न । वीरसेनवृक्षे । आडूइति भाषा । हिमाचलप्रसिद्धौषधीविशेषे । आड इति गौडभाषा । ततपत्रपुष्पादिभेदतस्तुजाति ।

आरूढः । त्रि । कृतारोहणे ॥ उच्चस्थानगते । आङ्पूर्वाद्रुहेर्गत्यर्थेतिक्तः । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥ आरूढोनैष्ठिकंधर्मंयस्तु प्रच्यवते पुनः । प्रायश्चित्तं नपश्यामियेनशुध्येत्सआ

त्महा ॥

आरेवतः । पुं । आरग्वधे । राजवृक्षे ॥ न । पारेवतवृक्षफले ॥ आरेवय ति निस्सारयतिमलम् सारकत्वात् । रेवृप्लवगतौ । णिच् । विच् । अत ति । अत० अच् । आरेव्चासौ अ- तश्च ॥

आरोग्यम् । न । अनामये । लाघवे । रोगराहित्ये ॥ अरोगस्य भावः । ब्रा ह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ रोगाभावसा धने ॥

आरोग्यशाला । स्त्री । चिकित्सालये ॥ यथा । धर्मार्थकाममोक्षाणामारो ग्यंसाधनंयतः । अतस्त्वारोग्यदाता चनरोभवति सर्वदः ॥ आरोग्यशा लांकुर्वीतमहौषधपरिच्छदाम् । वि दग्धवैद्यसंयुक्तांबह्वन्नरससंयुताम् ॥ वैद्यस्तुशास्त्रवित्प्राज्ञोदृष्टौषधपरा क्रमः । ओषधीमूलतत्त्वज्ञःसमुद्धरण कालवित् ॥ बलवीर्यविपाकज्ञः शा लिमांसौषधीगणे । त्यागिवद्देहिनां तद्वदनुकूलःप्रियंवदइतिवैद्यकम् ॥

आरोपः । पुं । मिथ्यारोपणे ॥ यथार ज्जौसर्पारोपवत् वस्तुन्यवस्त्वारोपः ॥ मिथ्याविष्करणे ॥

आरोपणम् । न । न्यासे । संस्थापने ॥

आरोपितः । त्रि । कल्पिते ॥ कृतारो पणे । निहिते । न्यस्ते ॥

आरोहः । पुं । अवरोहे ॥ वरारोहाक टौ । वरस्त्रियाःश्रोण्याम् ॥ आरोह णे ॥ गजारोहे ॥ दीर्घत्वे ॥ समुच्छ्र ये ॥ परिमाणविशेषे । नितम्बे ॥ आ रुह्यते अनेनवा आरोहणम् आरो हतिवा । रुहेःकरणेभावेवा घञ् । अचवा ॥

आरोहकः । त्रि । आरोहणकर्त्तरि ॥

आरोहणम् । न । सोपाने । पैडी इति भाषा । पाषाणादिनिर्मिते सौधाद्यु परिगमनमार्गे ॥ समारोहे । नीचा दूर्ध्वगमने । चढना इतिभाषा ॥ प्ररोहणे । अङ्कुरादिजनने ॥ आरुह्य तेऽनेन । रुहप्रादुर्भावे । करणेल्युट् ॥

आर्किः । पुं । अर्कपुत्रे । शनैश्चरे ॥

आर्गवधः । पुं । राजवृक्षे । आरग्वधे ॥

आर्घा । स्त्री । मधुमक्षिका विशेषे । यापीतादीर्घतुण्डा षट्पदसन्निभा भवति ॥

आर्घ्यम् । न । मधुप्रभेदे ॥ मधूकवृक्षा निर्यासंजरत्काष्ठेभ्रमोद्भवाः । स्रव न्त्यार्घ्यंतदाख्यातंश्वेतकं मालवेपुनः ॥ तीक्ष्णतुण्डास्तुयाः पीतामक्षिकाः षट्पदोपमाः । आर्घास्तास्तत् कृतं यत्तत्दार्घ्यमित्यपरेजगुः ॥ आर्घ्यम स्वति चक्षुष्यंकफपित्तहरं परम् ।

आर्त्तव | आर्थीभा

कषायं कटुकं पाके तिक्तञ्चवल पुष्टिकृत् ॥
आर्च्चः । त्रि । अर्च्चावति ॥ अर्चास्ति अस्य अस्मिन्वा । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योण इति पाणिनिकोणः ॥
आर्च्चिकः । पुं । ऋचांव्याख्याने ॥ त्रि । ऋक्षुभवे ॥ द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥
आर्जवम् । न । अकौटिल्ये ॥ आर्जवंहि कुटिलेषु न नीतिः ॥ यथा हृदयंवव्यहरणे । परप्रतारणाराहित्ये । परचित्तानुसारित्वे ॥ श्रद्दधानेषुश्रोतृषुस्वज्ञातार्थसञ्ज्ञापने ॥ विहितप्रतिषिद्धयोरेकरूपप्रवृत्तिनिवृत्तिशालित्वं शारीरमार्जवम् ॥ ऋजोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥
आर्त्तः । त्रि । पीडिते । असुस्थे । जराव्याध्यादिना ऽवशंप्राप्ते । दुःखाभिभूते ॥ पुत्रवियोगादिदुःखिते ॥
आर्त्तगलः । पुं । नीलझिण्ट्याम् । वाणायाम् ॥ आर्त्तःचीणोगलति । गलअदने । प॰ अच् ॥
आर्त्तभागः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ ऋतभागस्य गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥
आर्त्तवम् । न । रजसि । स्त्रीपुष्पे ॥ पुष्पे ॥ त्रि । ऋतुजे ॥ ऋतुसम्बन्धिनि ॥ ऋतुः प्राप्तोऽस्य । ऋतोरण्

॥ ऋतुरेववा । प्रज्ञादिभ्यश्चेत्यण् ॥
आर्त्तवी । स्त्री । घोटक्याम् । वाजिन्याम् ॥
आर्त्तिः । स्त्री । पीडायाम् ॥ रोगे ॥ आङ्ऋच्छतेः क्तिनिउपसर्गादृतीतिवृद्धिः ॥
आर्त्विजीनः । पुं । ब्राह्मणे ॥ यजमाने ॥ ऋत्विक्कर्माहति । ऋत्विजंवा अर्हति । यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञाविति सूत्रेण यज्ञर्त्विग्भ्यांतत्कर्माहतीतिचोपसङ्ख्या नमितिवार्त्तिकेनखञ् ॥ विद्वान्यजेत विद्वानेवयाजयेदितिद्वयोरपिविदुषोरधिकारात् ॥ योवाद्गमांपदशःस्वरशोचरशो वाचंविदधाति स आर्त्विजीनोभवति आर्त्विजीनाःस्यामेत्यध्येयंव्याकरणमितिभाष्यम् ॥
आर्त्विज्यम् । न । ऋत्विक्साध्यकर्मणि ॥ ऋत्विजः कर्म । ष्यञ् ॥
आर्थिकः । त्रि । अर्थग्राहके ॥ अर्थादागते ॥ अर्थंगृह्णाति । प्रतिकण्ठार्थललामञ्चेतिठक् ॥
आर्थीभावना । स्त्री । भावनाविशेषे ॥ प्रयोजनेच्छाजनितयागादिक्रियेच्छाविषयव्यापार आर्थीभावना । साचाख्यातत्वांशेनोच्यते । आख्यातसामान्यस्य व्यापारवाचित्वात् । सा

चांशत्रयमपेक्षते । साध्यंसाधनमितिकर्त्तव्यताञ्च । किम्भावयेत् केन भावयेत् कथंभावयेदिति । तत्रसाध्याकाङ्क्षायां स्वर्गादिफलंसाध्यत्त्वेनान्वेति । साधनाकाङ्क्षायांयागादिः करणत्त्वेनान्वेति । इतिकर्त्तव्यताकाङ्क्षायां प्रयाजाद्यङ्गजातमितिकर्त्तव्यतात्त्वेनान्वेति ॥

आर्द्रिकः । पुं । कृषके ॥

आर्द्रः । त्रि । सजलवस्तुनि । क्लिन्ने । स्तिमिते । भीजा गीला इतिभाषा । अर्द्यतेऽस्म । अर्दगतौ । अर्द्देर्दीर्घश्चेतिरक् ॥ आर्द्रंद्रव्यंद्विधाप्रोक्तं सरसंनीरसंतथा । सदुग्धंगुप्तरसकंद्विधानीरसमुच्यते ॥ वास्तूकंसार्षपंशाकंनिर्गुण्ड्येरण्डमार्षकम् । धत्तूराद्यमिदंसर्वमार्द्रंसरसमुच्यते ॥ वटाश्वत्थकरीराद्यमार्द्रद्रव्यन्तुनीरसम् ॥ सदुग्धन्तुद्विधाप्रोक्तंमृदुतीक्ष्णमिति क्रमात । शातलावज्रसीहुण्डसैरिण्याद्यास्तुतीक्ष्णकाः । दुग्धिकार्कक्षीरिण्याद्यामृदुदुग्धाः प्रकीर्त्तिताः ॥

आर्द्रकम् । न । मूलविशेषे । अपाकशाके । शृङ्गवेरे । अदरख इतिभाषा ॥ आर्द्रिकाभेदिनीगुर्वीतीक्ष्णोष्णादीपनीचसा । कटुकामधुरापाके रुचावातकफापहा ॥ येगुणाःकथिताःशुण्ठ्यास्तेपिसन्त्यार्द्रकेखिलाः । भोजनाग्रेसदापथ्यंलवणार्द्रकभक्षणम । अग्निसन्दीपनंरुच्यं जिह्वाकण्ठविशोधनम् ॥ कुष्ठेपाण्ड्वामयेकृच्छ्रे रक्तपित्ते कफज्वरे । दाहेनिदाघेशरदिनैवपूजितमार्द्रकम् ॥ अपिच । चक्षुष्यंरोचनंस्वर्य्यंविकाशिविशदंसरम् । स्तम्भाटोपानिलघ्नञ्चलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ गुडार्द्रकंवातहरंचक्षुष्यंपित्तनाशनम् । ज्वरघ्नंचातितृष्णघ्नवर्चोभेदिकफापहम् ॥ सत्त्वचारहितमङ्कुरतःसतक्षने ।तंविमलकैर्वहुतोयैः । मिश्रितंलवणनिम्बुपयोभिर्वालमार्द्रकमुपैतिचेऽयताम् । तैलासुरीरजनिसिन्धुजपङ्कसङ्गिप्रस्पन्दमाननवनिम्बुरतप्रसक्तम् । स्वादुस्तरांशिशिरवासरभोजनेषु कस्यैतिवर्णनपथंखलुशृङ्गवेरम् ॥ रुष्योष्णंदीपनंहृद्यंसरुच्यंलघुपाचनम् । रोचनंतर्पणंवल्यंचार्द्रकंपरिकीर्त्तितम् ॥ वातपित्तकफेभानांशरीरवनचारिणाम् । एकएवनिहन्तास्तिलवणार्द्रककेशरी ॥ आर्द्रायांजातम् । पूर्वाह्लापराह्लार्द्रेति बुन् ॥ आर्द्रैयतिजिह्वायांवा । कुन् ॥ आर्द्रसंज्ञकंवा संज्ञायामितिकन् । अर्द्दयतिक

फंवा । अर्द० । अर्देर्दीर्घश्चेतिरक् । कः ॥

आर्द्रकवटः । पुं । मुद्गार्द्रकवटे ॥

आर्द्रता । स्त्री । पङ्किलत्वे ॥

आर्द्रपटवासाः । पुं । तापसविशेषे ॥ आर्द्रपटंवासआच्छादनंयस्य ॥

आर्द्रमाषा । स्त्री । माषाणीति गौड भाषा प्रसिद्ध माषपर्ण्याम् ॥

आर्द्रशाकम् । न । आर्द्रके ॥

आर्द्रा । स्त्री । षष्ठनक्षत्रे ॥ तत्रजात स्यफलंयथा । क्षुधाधिकोरुक्मशरी रकान्तिःकलिप्रियः कोपयुतोऽविनी तः । प्रसूतिकालेचभवेत्किलार्द्रान चार्द्रचेताःशरणागतेपीति ॥ टाप् ॥

आर्द्रालुब्धकः । पुं । केतुग्रहे ॥

आर्ड्टिः । स्त्री । अत्यादरे । टी । स्त्री ॥

आर्य्यः । पुं । स्वामिनि ॥ वृद्धे ॥ गुरौ ॥ सुहृदि । त्रि । श्रेष्ठकुलोत्पन्ने । सत्कु लोद्भवे ॥ पूज्ये । श्रेष्ठे ॥ सङ्गते ॥ ना ट्योक्त्या मान्ये ॥ उदारचरिते ॥ स्व च्छस्वान्ते ॥ कर्त्तव्यमाचरन् काम मकर्त्तव्यमनाचरन् । तिष्ठतिप्रकृता चारे सतुआर्यइतिस्मृतः ॥ अर्त्तुं यो ग्यः अर्य्यतेवा । ऋगतौ । ऋहलो र्ण्यत् ॥

आर्य्यकः । पुं । पितामहे । मातामहे ॥ न । पिण्डपात्रादिपितृकार्ये ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

आर्य्यका । स्त्री । श्रेष्ठायांनार्य्याम् ॥ उदीचामात इति पक्षेइत्वाभावः ॥

आर्य्यगृह्यः । त्रि । आर्यपक्षाश्रिते ॥ आ र्य्यैर्गृह्यते । पदास्वैरिवाह्यापक्ष्येषुचे तिग्रहेः पक्ष्येक्यप् ॥

आर्य्यधर्म्मः । पुं । सदाचारे ॥ त्रि । त इति ॥

आर्य्यपुत्रः । पुं । भर्त्तरि ॥ गुरुपुत्रे ॥

आर्य्यमिश्रः । त्रि । गौरवयुक्ते ॥

आर्य्यहलम् । । । बलात्कारे ॥

आर्य्या । स्त्री । उमायाम् । गौर्य्याम् । पार्वत्याम् ॥ मात्रावृत्तभेदे ॥ य था । पादेद्वादशविषमे मात्राश्चा ष्टादशद्वितीयेहि । पञ्चदशचेततुरी ये कथितागाथा तथैवार्य्या ॥ सान वधा । पथ्या विपुला चपला मुखचप ला जघनचपलाच । गीत्युपगीत्यु द्गीतय आर्यागीतिश्चनवधार्यार्द्दि

आर्य्यावर्त्तः । पुं । देशविशेषे । पुण्यभू मौ ॥ यथा । आसमुद्रात्तुवैपूर्वादा समुद्रात्तु पश्चिमात् ॥ हिमवद्विन्ध्य योर्मध्य मार्यावर्त्तंमनुर्जगौ ॥ आ र्याः आसमन्तात् वर्त्तन्ते पुनः पुन रुद्भवन्त्यत्र । वृतु० । हलश्चेतिघञ् ॥

आर्य्यिका । स्त्री । आर्य्यकायाम् ॥ उदी चामिति पक्षेइत्वम् ॥

आर्षः। त्रि। ऋषिप्रणीते॥ वेदोक्ते॥ पुं। विवाहविशेषे। वरात् गोद्वयं गृहीत्वा तेनैवसह कन्यादाने॥ यज्ञस्थायर्त्विजे दैव आर्षं आदाय गोयुगम्। चतुर्दशप्रथमजः पुनात्युत्तरजश्चषट्॥ इति याज्ञवल्क्यः॥ ऋषेरिवायम्। अण्। ऋषिणाप्रोक्तम्। तेनप्रोक्तमित्यण्॥

आर्षधर्म्मः। पुं। मन्वत्रिविष्णुहारीतयाज्ञवल्क्यादिप्रणीतेधर्म्मे॥

आर्षभिः। पुं। चक्रवर्त्तिनि। भरते॥ ऋषभस्यापत्यम्। अतइञ्॥

आर्षभी। स्त्री। कपिकच्छाम्॥ मध्यममार्गे नक्षत्र विशेषाणांसंज्ञाविशेषे॥ यथा। तथाद्वेचापिफल्गुन्यौमघाचैवार्षभीमतेति॥

आर्षभ्यः। पुं। षण्डतायोग्यवृषे॥ ऋषभस्यप्रकृतिः। ऋषभोपानह्योर्ञ्यः॥

आर्ष्टिषेणः। पुं। मुनिविशेषे॥ ऋष्टिषेणस्यगोत्रापत्यम्। विदाद्यञ्। अपत्यसामान्ये शिवाद्यण्॥

आर्हतः। पुं। सप्तपदार्थवादिनिजिनविशेषे। वादवादिनि॥

आर्हन्ती। स्त्री। योग्यतायाम्॥ अर्हतोभावः। ब्राह्मणादिषु अर्हतोनुम्चेतिनु मागमः ष्यञ्च। ङीष्। यलोपः॥

आर्हन्त्यम्। न। योग्यत्वे॥ अर्हतोभावः। नुम्ष्यञौ॥

आलम्। न। हरिताले॥ त्रि। अनले॥ आआलयति। अलभूषादौ। अच्। आलातिवा। ला॰। आतश्चोपेतिकः॥

आलच्चितः। चि। ज्ञाते॥

आलगर्द्दः। पुं। अलगर्द्दे॥ स्वार्थेऽण्॥

आलभनम्। न। स्पर्शने॥

आलम्बः। पुं। अवलम्बे। आश्रये॥ घञ्॥

आलम्बनम्। न। आश्रये॥ विभावविशेषे॥ लवि अवस्रंसने। आङ्पूर्वाद्स्माल्ल्युट्॥

आलम्बितः। त्रि। धृते॥

आलम्बी। चि। आलम्बितुंशीले॥ लवि॰। सुपीतिणिनिः॥

आलम्भः। पुं। वधे। मारणे॥ स्पर्शे॥ आलभनम्। डुलभष् प्राप्तौ। घञ्। लभेश्च। उपसर्गात् खलघञोरिति नुम्॥

आलम्भ्यः। त्रि। वधार्हे॥

आलयः। पुं। गृहे॥ आलीयतेऽत्र। लीश्लेषणे। पुंसीतिघः॥

आलयम्। ।। मोक्षपर्यन्ते॥ लयंमर्यादीकृत्य॥

आलयविज्ञानम्। न। अहङ्कारास्पदे

पूर्वापरानुसन्धातरि ॥

आलवालम् । न । वृक्षमूलसेकार्थं स्वल्पजलखाते । आवाले ॥ आसमन्ताज्जलस्यलवमालाति । लाआदाने । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

आलसः । त्रि । अलसे । क्रियामन्दे ॥ आलसति । लसश्लेषणे । पचाद्यच् ॥

आलस्यम् । न । अलसत्वे । सतिसामर्थ्ये अवश्यकर्त्तव्यकरणानुत्साहलक्षणे । कौसीद्ये ॥ सत्त्वामप्यौदासोन्य प्रच्युतौ कफादिना तमसाच कायचित्तयोर्गुरुत्वे ॥ व्याधित्वेनाप्रसिद्धम् यियोगविषये प्रवृत्तिविरोधिनि ॥ प्रत्त्यसामर्थ्यंरजः कार्यविरोधि आलस्यम् ॥ त्रि । अलसयुक्ते । तुन्दपरिमृजे । मन्दे ॥ आलसएव । स्वार्थेष्यञ् ॥ अलसस्य कर्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ आलस्यमस्यास्ति । अ० अच्वा ॥

आलातम् । न । अङ्गारे ॥ स्वार्थेऽण् ॥

आलानम् । न । करिणो वन्धनस्तम्भे ॥ गजवन्धनरज्जौ ॥ वन्धने ॥ आलीयतेऽत्र । लीङ् श्लेषणे । अधिकरणेल्युट् । विभाषालीयतेरित्त्यात्त्वम् ॥

आलापः । पुं । आभाषणे । कथोपकथने । सम्भाषणे ॥ आलपनम् । लपेर्घञ् ॥

आलाप्यः । त्रि । आलापयोग्ये ॥

आलावर्त्तम् । न । वस्त्रनिर्मितव्यजने ॥

आलाबुः । स्त्री । } अलाब्वाम् । तुम्ब्याम् ॥
आलाबूः । स्त्री । }

आलास्यः । पुं । कुम्भीरे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

आलिः । पुं । भ्रमरे ॥ वृश्चिके ॥ स्त्री । वयस्यायाम् । सख्याम् ॥ सेतौ । क्षुद्रसेतौ । आगन्तुजलवारणार्थायां वृतौ ॥ सस्यार्थजलधारणे ॥ पङ्क्तौ । आरामस्थपुष्पादिगुल्मपङ्क्त्याम् ॥ सन्ततौ ॥ त्रि । विशदाशये । शुद्धान्तःकरणे ॥ अनर्थे ॥ अलति दंशेसमर्थो भवति । अलेर्बाहुलकादिण् ॥ आलयति । अलभूषणे । अचइः ॥ आ अलत्यम्भः । अलधारणे । सर्वधातुभ्यइन् ॥ अल्यतेऽनयावा । अलभूषादौ । इञजादिभ्यः ॥ आलति । आङिइन् ॥

आलिङ्गनम् । न । प्रीतिपूर्वकमिथोदेहसंश्लेषे । उपगूहने । परिरम्भे ॥ कामशास्त्रेतत्सप्तधा । यथा । आमोदालिङ्गनम् । मुदितालिङ्गनम् । प्रेमालिङ्गनम् । आनन्दालिङ्गनम् । रुच्यालिङ्गनम् । मदनालिङ्गनम् । विनोदालिङ्गनमिति ॥

आलिङ्गितः । त्रि । आश्लिष्टे ॥

आलिङ्गी । पुं । मृदङ्गविशेषे । आलिङ्ग्ये ॥

आलिङ्ग्यः । पुं । यवाकृतिमृदङ्गे ॥ गोपुच्छाकृतिरालिङ्ग्यः ॥ शब्दार्णवेतु । चतुरङ्गुलहीनोऽङ्क्यान्मुखेचैकाङ्गुलेनयः । यवाकृतिः सआलिङ्ग्य-आलिङ्ग्यसहिवाद्यते इत्युक्तम् ॥

आलिङ्ग्यते । लिगिगतौ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

आलिञ्जरः । पुं । माट कुण्डा गोल जालाइत्यादि भाषाप्रसिद्धे मणिके । जलभाण्डे ॥ अलि[illegible]एव । स्वार्थे अण् ॥

आलिन्दः । पुं । अलिन्दे ॥ स्वार्थे प्र० अण् ॥

आलिम्पनम् । न । मङ्गलालेपने । आतर्पणे । मण्डोदके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

आली । स्त्री । आलिशब्दार्थे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

आलीढम् । न । धन्विनःपादन्यासप्रभेदे । दक्षपतसङ्कोचान्यपादप्रसारणे । दक्षिणजङ्घाप्रसारवामपादसङ्कोचरूपावस्थानेच ॥ लक्षणं यथा । नमितापूर्वजङ्घाच पश्चिमाप्रगुणाभवेत् । असमेमध्यकायश्चस्यादालीढस्य लक्षणमिति ॥ त्रि । अशिते । भुक्ते ॥ क्षते ॥ सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रै रितिक्षतेलक्षम् ॥ आलेहनम् । लिहेर्नपुंसकेभावे क्तः ॥

आलीढकम् । न । तर्णकानांस्थलीषु क्रीडने ॥

आलीनकम् । न । रङ्गे । राँग इति-भाषा ॥

आलुः । पुं । कोकणदेशप्रसिद्धे कन्दविशेषे । कासकन्दे । कासालौ । विशालपत्रे ॥ पेचके ॥ स्त्री । झारी इति भाषाप्रसिद्धे सनालजलपात्रे । कर्कर्याम् ॥ न । कचालू इत्यादिप्रसिद्धेषु मूलविशेषेषु ॥ अत्रोच्यते । कन्दोबहुविधोलोकेआलुशब्देनभण्यते । कच्च्यालुचैवघण्टालु पिण्डालु शर्करादिकम् ॥ इङ्ग्रेजैर्यत्समानीतंविलातीपदपूर्वकम् कोषादिषुनदृष्टंततभक्षितञ्चाविवेकिभिः ॥ निघण्टौनास्य पर्यायानगुणाःपरिकीर्त्तिताः । स्मार्तैर्नैतद्व्यवहृतमभक्ष्यंतद्धितार्थिभिः ॥ सार्वदानायथाऽभक्ष्यस्तथैततकथितंबुधैः । निजधर्ममजानद्भिर्गृहीतं वालिशैर्वृथेति ॥ भेलके ॥ आलाति । ला० । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ इयर्त्ति अर्यतेवा । ऋ० । नोरश्चलइत्यत्र नोरितिछित्त्वाऋधातोरपिम

श्लेषातनु णितिकेचित् ॥

आलुकः। पुं। नागाधिपे। शेषनागे॥ कासालौ॥ न। मूलविशेषे॥ तद्विवरणं यथा। आलुकमप्यालूकं तत्कथितं वीरसेनस्य। काष्ठालुकशङ्खालुकहस्त्यालूकानिकथ्यन्ते॥ पिण्डालुकमध्वालुकरक्तालूकानिकथितानि। काष्ठालुकंकाठिन्ययुक्तंकठालु। शङ्खालुकं श्वेततायुक्तंसाँखालु। हस्त्यालुकं दीर्घतयुक्तं महाशरीरम्। पिण्डालुकंवर्त्तुलं। सुथनी। मध्वालुकं मधुरतायुक्तं रोमान्वितदीर्घ सुथनी। रक्तालुकं रतालु रतपिण्डा इतिच। एषांगुणाः। आलुकं शीतलंसर्वंविष्टम्भिमधुरं गुरु। सृष्टमूत्रमलंरूक्षंदुर्ज्जरंरक्तपित्तनुत्॥ कफानिलकरं वल्यंवृष्यंस्तन्यविवर्द्धनमितिभावप्रकाशः॥ एलवालुके॥

आलुकी। स्त्री। अरुइं घुइआ इतिख्याते॥ रक्तालुप्रभेदे॥ रक्तालुभेदेया दीर्घातन्वीचप्रथितालुकी। आलुकीवलकृत् स्निग्धागुर्वीह्लक्षफनाशिनी। विष्टम्भकारिणी तैलेतलिताति रुचिप्रदा॥

आलूः। स्त्री। आलुशब्दार्थे॥ आलुनाति। लूञ्०। क्विप्॥

आलूकम्। न। आलुके। वीरसेने॥ आलूकं शीतलंसर्वंविष्टम्भिमधुरंगुरु। सृष्टमूत्रमलंरूक्षंदुर्जरंरक्तपित्तनुत॥ कफानिलकरं वल्यं वृष्यंस्तन्यविवर्द्धनम्॥ एलवालुके॥

आलूनः। त्रि। छिन्ने॥

आलेख्यम्। न। चित्रे॥ नानार्थ॥

आलेख्यशेषः। त्रि। मृते॥

आलेपः। पुं। उपलेपे॥

आलोकः। पुं। द्योते। प्रकाशे। चाँदनाइतिभाषा॥ दर्शने। देखना इति भाषा॥ वन्दिभाषणे। स्तुताविति-यावत्॥ आलोकनम्। लोकृदर्शने। घञ्॥

आलोकनम्। न। दर्शने॥ लोकृ ल्युट्॥

आलोकितः। त्रि। दर्शिते॥

आलोचनम्। न। दर्शने॥ विवेचने॥

आलोचितः। त्रि। विवेचिते। कृतालोचने। इतिकर्त्तव्यतयावधारिते॥

आवनेयः। पुं। भौमग्रहे॥ त्रि। अवनीसम्भूते॥

आवन्त्यः। पुं। वाटधाने। व्रात्याद्ब्राह्मणातसवर्णायामुत्पन्ने॥

आवपनम्। न। द्रव्यस्थापनपात्रे। भाण्डे॥ गोणयाम्। यत्रप्रक्षिप्य धान्यादिनीयते तस्यामित्यर्थः॥ आप्यते निक्षिप्यते धान्यमत्र। डुवपबी

जतन्तुसन्ताने। ल्युट्॥ वपने। सम्यक्चुरिकर्म्मणि॥

आवरकः। पुं। अपवरके। आच्छादके॥ आव्रियतेऽनेन। वृञ्०। कृञादिभ्यःसंज्ञायांवुन्॥

आवरणम्। न। ढाल इतिप्रसिद्धफलके॥ आच्छादने॥ अविद्यादिवन्धने॥ अञ्जने॥

आवरणच्युतिः। स्त्री। वन्धनाशे॥

आवरणशक्तिः। स्त्री। अज्ञानशक्तौ॥ यथा ऽल्पोपिमेघोऽनेकयोजन मायतमादित्यमण्डल मवलोकयितृनयनपथपिधायकतयाच्छादयतीव तथा ऽज्ञानंपरिच्छिन्नमपि आत्मानमपरिच्छिन्नम संसारिण मवलोकयितृबुद्धिपिधायकतयाच्छादयतीवतादृशं सामर्थ्यम्। अनया आवरणशक्त्या ऽऽवृतस्यात्मनः कर्त्तृत्वभोक्तृत्व सुखित्वदुःखित्वादिसंसारसम्भावनापि भवति। यथा स्वाज्ञानेनावृतायांरज्जौ सर्पत्वसम्भावना भवति। अन्तर्दृगृश्ययोर्भेदं वहिश्च ब्रह्मसर्गयोर्भेदं वा स्वात्मावलोकयितृबुद्धिमखण्डसच्चिदानन्दस्वरूपंवा आवृणोति। वृञ्वरणे। कर्त्तरिल्युट्। तदेवशक्तिः॥

आवर्जितः। त्रि। आहृते॥ मर्च्चित्ते॥ यथा। हविरावर्जितंहोतस्त्वयाविधिवदग्निष्विति॥ आनमिते॥

आवर्त्तः। पुं। चक्राकारेवारिभ्रमे॥ ध्रुवाख्येरोमसंस्थानविशेषे॥ आवर्त्तने॥ चिन्तने॥ राजावर्त्तनामोपरत्ने॥ मेघनायकचतुष्टयान्तर्गतमेघाधिपविशेषे। आवर्त्तोनिर्जलोमेघः॥ न। माक्षिकधातौ॥ आवर्त्तनम्। वृतु०। भावेघञ्॥

आवर्त्तकी। स्त्री। लताविशेषे। भगतवल्ली इति कोकणेप्रसिद्धायाम्। मनोज्ञायाम्। रक्तपुष्प्याम्॥

आवर्त्तनम्। न। अह्नोमध्यभागे। सूर्यस्यपश्चिमदिगवस्थितच्छायायाः पूर्वदिग्गमनारम्भसमये॥ आवर्त्तनात्तुपूर्वाह्णोह्यपराह्णस्ततःपरम्॥ दुग्धादेरालोडने। औटाना इतिभाषा॥ धातुद्रव्यस्यद्रवीकरणे। गलावना इतिभाषा॥ पुं। जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे॥ श्रीहरौ॥ पुनःपुनर्जननमरणसृष्टिप्रलयादिरूपंसंसारचक्रमावर्त्तयति। वृतु०। वहुलमन्यत्रापीतियुच्॥

आवर्त्तनमणिः। पुं। राजावर्त्तनामोपरत्ने॥

आवर्त्तनी। स्त्री। ताम्रादिधातुद्रव्यद्रावणार्थे मृत्पात्रविशेषे। तैजसावर्त्त

न्याम् । मृषायाम् ॥

आवर्त्तितः । त्रि । गुणिते ॥

आवर्त्ती । त्रि । आवर्त्तनशीले ॥ आवर्त्तवति ॥ प्रशंसायांइनिः ॥

आवर्त्तिनी । स्त्री । अजशृङ्गीवृक्षे ॥

आवर्हः । पुं । उत्पाटने ॥ आवर्हणम् । वृहउद्यमे । घञ् ॥

आवर्हितः । त्रि । उत्पाटिते । उन्मूलिते ॥

आवलिः । स्त्री । वीथ्याम् । श्रेण्याम् । वृक्षादिपङ्क्तौ ॥ आवलति । वल सम्वरणे । आङि इन् ॥ परम्परायाम् ॥

आवलितः । त्रि । चञ्चले ॥

आवली । स्त्री । आवलौ । श्रेण्याम् ॥

आवल्यम् । न । दौर्बल्ये । भावेष्यञ् ॥

आवश्यकम् । न । अवश्यम्भावे ॥ मनोज्ञादित्वाद्वुञ् । अव्ययानां भमात्र इतिटिलोपः ॥ अवश्यकर्त्तव्ये ॥

आवसथः । पुं । गृहे । वेश्मनि ॥ आर्याकोषे । आर्याछन्दसि ग्रथभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ न । गृहे । गेहे । दवसिते ॥ वसतिस्थाने । विश्रामस्थाने ॥ आवसन्त्यत्र एत्य वसन्तियत्रवा । वसनिवासे । उपसर्गेवसेरित्यथः ॥

आवसथिकः । पुं । गृहस्थे ॥ त्रि । गृहवासिनि ॥ आवसथे वसति । आवसथात्ष्ठल् । स्त्री । ङीष् ॥

आवसथ्यः । पुं । आवसथसम्बन्धिनिलौकिकेग्नौ ॥ आवसथएव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ॥

आवसितम् । त्रि । ऋद्धे । निष्पन्नधान्ये ॥ आअवसीयतेस्म । षोन्तकर्मणि । क्तः ॥ रक्षार्थमाच्छादितेधान्ये ॥ आवस्यतेस्म । वसआच्छादने । क्तः ॥ मर्दनानन्तरमपनीततृणेवहुलीकरणयोग्ये धान्यराशावितिरायमुकुटः ॥

आवहः । पुं । कामदे ॥ वायोः प्रथमगणे । भूमिवायौ ॥ यथा । दौशुक्लज्योतिरादित्यौ नन्दोहरिक्तपास्त्या । चित्रज्योतिः सत्त्यज्योतिर्ज्योतिष्मानस्कन्धआवहइति॥आभिमुख्येनवहतीति । अभिमुखमागच्छनवायुरावहः ॥ पचाद्यच् ॥

आवहमानः । त्रि । क्रमागते ॥

आवापः । पुं । आलवाले ॥ पानभेदे ॥ प्रक्षेपे ॥ भाण्डपवने । आपाके ॥ वलये॥ शत्रुचिन्तने । परराष्ट्रचिन्तायाम् ॥ निम्नोच्चभूमौ ॥ प्रधानहोमे ॥ आवपन्तिजलमत्र । टुवपवीजतन्तुसन्ताने । हलश्चेति घञ् ॥

आवापकः । पुं । वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ आउप्यते । टुवप० । कर्मणिघञ्

। स्वार्थे संज्ञायांवाकन् ॥

आवापनम् । न । सूत्रयन्त्रे । ताँत इति भाषा ॥

आवापस्थानम् । न । आहुतिप्रक्षेपप्रदेशे ॥

आवारि । न । हट्टगालये । हट्टवेश्मनि । हाटघर इतिभाषा ॥ इत्युणादिकोषः ॥

आवारितः । त्रि । छादिते ॥

आवालम् । । । वालमभिव्याप्येत्यर्थे- ॥ आङ्मर्यादाभिविध्योरित्यव्ययीभावः ॥

आवालम् । न । आलवाले । वृक्षमूलकृतजलाधारे ॥ आवलते ऽम्भोनेन । वलसंवरणे । हलश्चेतिघञ् । आ ईषत्वालाट्ठाः अन्नवा ॥

आवासः । पुं । गेहे । वासस्थाने ॥ आवसन्त्यत्र । वसेर्हलश्चेतिघञ् ॥

आवाहनम् । न । आह्वाने ॥ यथा । विनायकं तथादुर्गां वायु माकाशमेवच । आवाहयेद्व्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकाविति मत्स्यपुराणम् ॥ निमन्त्रणे ॥

आवाहनी । स्त्री । पूजायांमुद्राविशेषे ॥

आविकः । पुं । कम्बले ॥ त्रि । मेषसम्बन्धिनिमांसादौ ॥ भेंडीदुग्धे ॥ आविकंलवणं स्वादुस्निग्धोष्णंचाश्मरीप्रणुत् । अहृद्यंतर्पणं केश्यंशुक्रपित्तकफप्रदम् ॥ गुरुकासेनिलोद्भूते केवलेचानिले वरम् ॥

आविग्नः । पुं । करमर्द्दे । करौंदा इति भाषा ॥ आविजतेस्म । ओविजीभयचलनयोः । आङ्पूर्वः । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । ओदितश्चेनिष्ठम् ॥ भीते ॥

आविद्धः । त्रि । कुटिले ॥ पराहते । क्षिप्ते ॥ मूर्खे ॥ अभिभूते ॥ विद्धे ॥ आविद्ध्यतेस्म । व्यधेः क्तः । सम्प्रसारणम् ॥

आविद्धकर्णी । स्त्री । पाठायाम् ॥

आविधः । पुं । वेधनास्त्रे । वेधसाधने सूच्यादौ ॥ भ्रमरसूच्यादौ । बर्मा इतिभाषा ॥ आविध्यन्त्यनेन आविध्यते येनवा । व्यध० । घञर्थेकः

आविध्यः । पुं । रावणमन्त्रिवृद्धे ॥

आविः । । । प्राकाश्ये । प्रादुः ॥ अवते । उङ्शब्दे । इर् ॥

आविर्भावः । पुं । प्रकाशे । प्रादुर्भावे । देवावतरणे ॥ उत्पत्तौ ॥

आविर्भूतः । त्रि । प्रकाशिते । प्रादुर्भूते । अवतीर्णे ॥

आविष्कारः । पुं । प्रकाशे ॥

आविष्कृतः । त्रि । प्रकटिते । प्रकटीकृते ॥ आविः अकारि । डुकृञ् ० । क्तः

। आवि: क्रियतेस्मवा ॥

आविष्टः । त्रि । प्रेतबाधिते । भूतादिग्रस्ते ॥ आवेशयुक्ते । निविष्टे ॥ व्याप्ते ॥

आवि० । । । प्राकाश्ये । स्फुटत्वे । प्रादुः ॥ अयंनिपातः प्रकाशवाची ॥

आवीतः । पुं । व्यतिरेकन्याये ॥ यथा । यत्कृतकं तदनित्यमित्यन्वयादनित्यत्वमवगम्य यन्नानित्यंनतत्कृतकमितिव्यतिरेकइति ॥ विशेषणस्पष्टमितीवीतः सनभवतिइत्यवीतः । अवीतएव आवीतः ॥

आवीरचूर्णम् । न । फागइति आवीरइतिचभाषाविदिते फल्गुनि ॥ यथा । चन्दनागुरुकस्तूरीकुङ्कुमद्रवसंयुतम् । आवीरचूर्णंरुचिरंगृह्यतांपरमेश्वरेति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ८ अध्यायः ॥

आवुकः । पुं । नाट्योक्त्याजनके ॥ अवति । अव० । बाहुलकादुण् । णित्वादुपधावृद्धिः ॥

आवृत् । स्त्री । अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ आवर्त्तनमत्रवा । वृतुवर्त्तने । सम्पदादिक्विप् ॥

आवृतः । त्रि । कृतावरणे । आच्छादिते । वेष्टिते । संवीते ॥ आव्रियतेस्म । वृञ्वरणे । क्तः ॥ ब्राह्मणादुग्रकन्यायामुत्पन्ने ॥

आवृतिः । स्त्री । आवरणे ॥

आवृत्तः । त्रि । व्यावृत्ते । निवृत्ते ॥ यथा । आवृत्तानांगुरुकुलाद्विप्राणांपूजकोभवेदिति ॥ कृतावरणे ॥ आवर्त्ततेस्म । वृतु० । क्तः ॥

आवृत्तचक्षुः । त्रि । कार्यकारणभावादुपरतकरणग्रामे ॥ आवृत्तानि विमुखीकृतानिविषयेभ्य श्चक्षूंषि करणानियेन चक्षुर्ग्रहणस्योपलक्षणार्थत्वात् ॥ निवृत्तचक्षुषि ॥

आवृत्तिः । स्त्री । अभ्यासे । पुनरुच्चारणे ॥ आवर्त्तनम् । वृतु० । क्तिन् ॥ ध्याने ॥

आवेगः । पुं । त्वरायाम् । वेगे ॥ आवेजनम् । ओविजी० । घञ् ॥

आवेगी । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे ॥ आवेगोऽस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । गौरादिः ॥

आवेदनम् । न । निवेदने ॥ आङ्पूर्वाद्विदेर्ल्युट् ॥

आवेशः । पुं । अहङ्कारविशेषे । आटोपे । संरम्भे ॥ अभिनिवेशे । सङ्गे ॥ अनुप्रवेशे ॥ ग्रहामये । भूतसञ्चारे । भूतादिनारोगे ॥ अपस्माररोगे ॥ आवेशनम् । विश० । घञ् ॥

आवेशनम् । न । शिल्पशालायाम् । गृहादन्यस्मिनकारूणां कर्मस्थाने ॥ भूतावेशे ॥ प्रवेशे ॥ कोपे ॥ परिवेशे ।

। सूर्यादिपरिधौ । आविशन्त्यत्र । विशप्रवेशने। करणेति ल्युट् युच्चा।

आवेशिकः । त्रि । अतिथौ । असाधारणे । स्वीये । आवेशे अगृहे भवः । अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ।

आवेशितः । त्रि । निवेशिते । स्थापिते । यथा । नमय्यावेशितधियां कामः कामायकल्पते। भर्जिताः क्वथिताधानाः प्रायोबीजायनेशते इतिश्रीभागवतेश्रीकृष्णोक्तिः । मयि परमात्मनीत्यर्थः ।

आवेष्टकः । पुं । प्राचीरादौ । घेर इतिभाषा ।

आशंसा । स्त्री । इच्छायाम् । स्पृहायाम् । अप्राप्तप्राप्तीच्छायाम् । आशंसनम् । शंसुस्तुतौ । गुरोश्चेत्यः । टाप् ।

आशंसितः । त्रि । वांछिते । आख्याते । उक्ते । नपुंसके भावेक्तः ।

आशंसिता । त्रि । इच्छावति । आकाङ्क्षाशीले । आशंसते ।आङः शासुइच्छायाम् । तृन् ।

आशंसुः । त्रि । इच्छौ । इच्छाशीले । इष्टार्थप्राप्तीच्छौ । आशंसितरि । आशंसते । आङःशा० । सनाशंसेच्युः ।

आशक्तः । त्रि । सम्यक्शक्तिविशिष्टे ।

आशङ्का । स्त्री । भये । त्रासे । सङ्कोचे । ईषदितर्के ।

आशनः । पुं । असनवृक्षे ।

आशयः । पुं । अभिप्राये । पनसे । आधारे । विभवे । अजीर्णे । चेतसि । वासनाख्ये संस्कारे । आफलविपाकाच्चित्तभूमौशेते इतिव्याख्यानात् । कोष्ठागारे । सन्ताने । आलयविज्ञाने । आशेरते ऽस्मिन्कर्मानुभववासना इत्यर्थात् । किम्पचाने । धर्माधर्मे । अदृष्टे । शयने । आशयनम् । शीङ्स्वप्ने । एरच् । हृद्देशे । यथा । अहमात्मागुडाकेशसर्वभूताशयस्थितइति ।

आशयाशः । पुं । पावके । वह्नौ । आशेरतेऽत्रेत्याशयः । एरच् । आधारः । तमश्नाति । कर्मण्यण् ।

आशयिता । त्रि । भोजयितरि । अशेर्ण्यन्तात् तृच् ।

आशरः । पुं । अग्नौ । राक्षसे । आशृणाति । शृहिंसायाम् । पचाद्यच् ।

आशा । स्त्री । दीर्घाकाङ्क्षायाम् । अशक्योपायार्थविषयायां तृष्णायाम् । अनवगतोपायार्थविषयायांवाप्रार्थनायाम् । अप्राप्तवस्त्वाकाङ्क्षायाम् । अनिर्णीतप्राप्तीष्टार्थमार्थनायाम् । आयतायांतृष्णायाम् ।

यथा। पिशाचमोचनंतीर्थं कतिधा-नावगाहितम्। तथाप्याशा पिशाचीनामाशामिश्रंनमुञ्चतीति॥ हरिति। दिशि॥ आसमन्तादश्नुते। अशूङ्व्याप्तौ। पचाद्यच्॥

आशापुरसम्भवः। पुं। भूमिजगुग्गुलौ। आसापुरीधूप इतिभाषा॥

आशाबन्धः। पुं। समाश्वासे॥ मर्कटजालके॥ दिग्बन्धे॥ आशयाबन्धः। आशायाः बन्धोवा॥

आशाम्बरः। त्रि। दिगम्बरे॥

आशास्यम्। त्रि। आशंसनीये। आशीःसाध्ये॥

आशितः। त्रि। अशिते। भुक्ते॥ आशायतेस्म। शीतनूकरणे। क्तः। शाछोरन्यतरस्यामितीत्त्वम्॥

आशितङ्गवीनम्। त्रि। पुरागोस्तृप्तिकृतस्थले। पहलेगायजहाँचरी हैं इतिभाषा॥ त्रिष्वाशितङ्गवीनंतत् गावोयत्राशिताःपुरा॥ आशिताः-भोजिताः गावोयत्र। अषडक्षाशितङ्ग्वलमितिखः। निपातनात्पूर्वस्य मुम्॥

आशितम्भवः। पुं। तृप्तौ॥ न। अन्नादौ॥ आशितो भवत्यनेन आशितस्य भवनंवेतिविग्रहे। आशिते भुवःकरणभावयोरित्याशितशब्दोपपदाद्भवतेः करणभावयोः खच्प्रत्ययः। मुमागमः पूर्वपदस्य॥ यावताऽन्नेना तिथ्यादिर्भोजितो भवतिसएवमुच्यते॥ भावे आशितम्भवम्॥

आशिता। त्रि। अश्नरे। बहुभोजनशीले॥

आशिरः। पुं। अग्नौ॥ सूर्ये॥ राक्षसे॥ अश्नुते। अशूव्याप्तौ सङ्घातेच। अश्नातिवा। अशभोजने। अशेर्णिदितिकिरच्॥

आशीः। स्त्री। हितस्याशंसने। यस्य यदपेक्षितं तत्प्रतितदभिवृद्धिप्रार्थने। आशीर्वादे॥ सर्पतालुगदन्ते॥ आशीस्तालुगतादंष्ट्रा तयाविद्धोनजीवति। इति विषविद्या॥ फलटप्पायाम्। अप्राप्तप्रार्थने॥ वृद्धिनामौषधौ॥ आशास्ते इतिविग्रहे। आङःशासुइच्छायाम्। शासुअनुशिष्टौ। अस्मात् क्विप्चेति क्विप्। आशासःक्वौ उपधायाइत्त्वम्। यद्वा आशासनमनयावा। सम्पदादिः। आशासःक्वाविती्त्त्वम्॥

आशीः। स्त्री। सर्पदंष्ट्रायाम्। सर्पविषे॥ हिताशंसने॥ आशीमिवकला मिन्दोरितिराजशेखरोक्त्या ईकारान्तोयम्। आशीराश्यहिदंष्ट्रायामिति द्विरूपकोशाच्च॥

आशीर्वादः । पुं । आशीर्वचने । मङ्गलप्रार्थनायाम् । आशिषोवादः ॥

आशीविषः । पुं । विषधरे । सर्पे । आशिषि विषमस्य । पृषोदरादिः ॥

आशु । । । चिप्रे ॥

आशुः । पुं । न । व्रीहिप्रभेदे । वर्षाभव धान्येषष्टिकादौ । पाटले व्रीहौ ॥ न । द्रुते । शीघ्रे । शीघ्रेक्रियाविशेषणत्वेक्लीवम् । सत्वगामित्वे वाच्यलिङ्गम् ॥ अश्नुते । अशूङ्व्याप्तौ । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्यउण् इत्युण् ॥

आशुगः । पुं । वायौ ॥ वाणे । शरे ॥ अर्के ॥ त्रि । शीघ्रगामिनि ॥ आशुगच्छति । अन्यत्रापीतिगमेर्डः ॥

आशुतोषः । पुं । महादेवे । महेश्वरे ॥ त्रि । शीघ्रंसन्तुष्टे ॥ आशुशीघ्रंतोषस्तुष्टिर्यस्य ॥

आशुपत्री । स्त्री । गजभक्ष्यायाम् । शल्लकीलतायाम् ॥

आशुव्रीहिः । पुं । आशुधान्ये । पाटले ॥ आशुसंज्ञकोव्रीहिः ॥

आशुशुक्षणिः । पुं । अग्नौ ॥ वायौ ॥ आसमन्तात् शोष्टुमिच्छति । आङ्पूर्वाच्छुष्यतेःसन्नन्तात् आङिशुषेः सनश्छन्दसीत्यनिः । छान्दसानामपिकचिद्भाषायांप्रयोगः ॥

आशेकुटी । पुं । पर्वते ॥ इति शब्दमाला ॥

आशौचम् । न । अशुद्धौ । वर्णाश्रमविहितकर्मानुष्ठानसङ्कोचावस्थायाम् ॥ अशौचमेव । स्वार्थे अण् ॥

आश्चर्यम् । न । अपूर्वे । अद्भुते । चित्रे । विस्मये ॥ त्रि । अद्भुतवति ॥ आङ्इतिचर्यते अभिनीयते । आश्चर्यमनित्य इति अभूततद्भावेसुट्निपात्यते । यथा । आश्चर्ययदिसभुञ्जीत । अद्भुत मित्यर्थः ॥

आश्मः । पुं । अश्मनोविकारे । तस्यविकारइत्यण् ॥

आश्मनः । पुं । अरुणे । सूर्यसारथौ ॥

आश्मरथ्यः । पुं । ऋषिविशेषे । अश्मरथस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्यो यञ् ॥

आश्यानः । त्रि । शोषिते ॥

आश्रमः । पुं । न । ब्रह्मचारिणि । गृहिणि । वानप्रस्थे । भिक्षौ । यथा । ब्रह्मचारीगृहस्थश्ववानप्रस्थोयतिस्तथा । एतेगृहस्थप्रभवाश्चत्वारः पृथगाश्रमाः ॥ सर्वेपिक्रमशस्त्वेते यथा कालंनिषेविताः । यथोक्तकारिणं विप्रंनयन्ति परमाङ्गतिमिति ॥ अत्र कलौविशेषो यथा । ब्रह्मचर्याश्रमो नास्तिवानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्ह-

स्थोभैचुकश्चैव आश्रमौ दौकलौ युगे इति॥ वने । मठे ॥ मुनीनांवा सस्थाने । आश्रमन्त्यत्रानेनवा । श्र मुतपसि खेदेच । घञ् । नोदात्तो पदेशस्येतिदृद्धिर्न । यद्वा । आसम न्ताच्छ्रमो ऽत्र स्वधर्मसाधनक्लेशात् ॥ परमात्मनि । आश्रमवत् सर्वेषांसं साराररायेभ्रमतांविश्रामस्थान त्वा-दाश्रमः परमात्मा । अस्यार्थः । आ श्रमवदाश्रमः यथाररायेचरतामाश्र-मच्छायादानां द्विश्रामस्थानम् एवं संसारारराये भ्रमतांप्राणिनां सुषुप्ते मोचेच विश्रामस्थानं भवति परमे श्वर इति ॥

आश्रमधर्म्मः । पुं । आश्रमाणां ब्रह्मचारिप्रभृतीनां शास्त्रविहिते साधने ॥ यथा । ब्रह्मचारिणः स्वाध्यायः । गृ हस्थस्य दानंदमश्च यज्ञश्च । बानप्रस्थ स्यतपः । परिव्राजकस्य अभयंसत्त्वसं शुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिरिति ॥ य स्वाश्रमंसमाश्रित्त्य अधिकारःप्रवर्त्त ते । सखल्वाश्रमधर्मस्तु भिचादण्डादिका यथा ॥ यतीनान्तुशमो धर्मा नियमोवनवासिनाम् । दानमेवगृहस्थानांशुश्रूषा ब्रह्मचारिणामिति श्रुतिः ॥ महानिर्वाणेतु । पुरैवकथितं तावत्कलिसम्भवचेष्टितम् । तपःस्वाध्यायहीनानां नृणामल्पायुषामपि । क्लेशप्रयासाशक्तानां कुतोदेहपरिश्रमः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमोनास्तिवानप्रस्थो ऽपि न प्रिये । गार्हस्थोभैचुकश्चैवआश्रमौद्वौकलौयुगे ॥ गृहस्थस्य क्रियाः सर्वाआगमोक्ताः कलौशिवे । नान्य मार्गैः क्रियासिद्धिः कदापिगृहमेधिनाम् ॥ भैचुके प्याश्रमेदेवि वेदोक्तं दण्डधारणम् । कलौनास्त्येवतत्त्वज्ञे यतस्तच्छ्रौत संस्कृतिः ॥ शैवसंस्कार विधिनाव धूताश्रमधारणम् । तदेव कथितंभद्रेसंन्यासग्रहणंकलौ ॥ विप्राणामितरेषाञ्चवर्णानां प्रवले कलौ । उभयत्राश्रमेदेविसर्वेषा-मधिकारिता ॥ सर्वेषाञ्चेवसंस्काराः कर्माणिशैववर्त्मना । विप्राणामितरेषाञ्चकर्मलिङ्गंपृथक् पृथक् ॥ इत्त्युक्तेरागमोक्त एव आश्रमधर्मः कलावनुष्ठेयः । सचतस्मादेवतन्त्रो त्तमादनुसन्धेयः ॥

आश्रमबित् । पुं । दचप्रभृतिषु ॥ तैर्हि आश्रमाः परमार्था इतिसमर्थयन्ते । तदसत् । वेषस्याश्रमशब्दार्थत्त्वे शूद्रादेरपि पसङ्गात् । जातेश्चदुर्विवेचनत्त्वात् । तन्मूलस्याश्रमस्यदर्शयितुमशक्यत्त्वात् । संस्कारस्यचदेहसमबायित्त्वे पारलौकिकत्त्वायोगात् । अस

ङ्चात्मनितद्सम्भवात् ॥

आश्रमिकः । त्रि । आश्रमयुक्ते ॥

आश्रमी । पुं । ब्रह्मचर्याद्याश्रमविशिष्टे । अनाश्रमी न तिष्ठेत दिनमेकमपिद्विजः ॥

आश्रयः । पुं । व्यपदेशे ॥ सामीप्ये ॥ आधारे । अवलम्बे ॥ यथा । परिजनस्यराजादिः ॥ निकेते । आयतने । गृहे । राज्ञां सन्ध्यादिषड्गुणान्तर्गतगुणविशेषे । अरिणापीड्यमानस्य-जिगीषोर्बलवदाश्रयणे ॥ विषये ॥ आश्रयणम् । श्रिञ एरच् ॥

आश्रयाशः । पुं । अग्नौ । पावके ॥ चित्रकवृक्षे ॥ त्रि । आश्रयनाशके । आश्रयध्वंसिनि ॥ आश्रयमाधारमश्नाति अशभोजने । कर्मण्यण् ॥

आश्रयासिद्धः । पुं । हेत्वाभासविशेषे ॥ यथा । गगनारविन्दं सुरभि अरविन्दत्वात् सरोजारविन्दवत् इति । अत्र गगनारविन्दमाश्रयः सचनास्त्येव ॥ आश्रयः असिद्धोयस्यसः ॥

आश्रवः । पुं । अङ्गीकृतौ ॥ क्लेशे ॥ त्रि । प्रवृत्तिनिवृत्त्योर्विधालुंशक्ये । वचनस्थिते ॥ आशृणोतिवाक्यम् । शुश्रवणे । पचाद्यच् । आङ्पूर्वाच्छृणोतेर्ऋदोरब्वा ॥

आश्रितः । त्रि । आश्रयप्राप्ते । शरणागते ॥ आधेये ॥ उपविष्टे ॥ न्यायमतेपरमाणवाकाशादिनित्यद्रव्यभिन्नसर्वद्रव्याणामाश्रितत्वंसाधर्म्यम् ॥ आश्रयति आश्रीयतेस्मवा । श्रिञ् । गत्यर्थेति कर्मणिवा क्तः ॥

आश्रुतः । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ कृतश्रवणे । आकर्णिते ॥ आश्रूयतेस्म । श्रुश्रवणे । क्तः ॥

आश्लिष्टः । त्रि । आलिङ्गिते ॥ श्लिषआलिङ्गने । गत्यर्थाकर्मकेति क्तः ॥

आश्लेषः । पुं । आलिङ्गने ॥ एकदेशसम्बन्धे ॥ आश्लेषणम् । श्लिष० । घञ् ॥

आश्वम् । न । अश्वीये । अश्ववृन्दे ॥ अश्वानांसमूहः । तस्याभावे अण् ॥ अश्वस्यकर्मभावयोः ॥ प्राणभृज्जातित्वात् अञ् ॥ त्रि । रथादौ ॥ अश्वैरुह्यते । शेषइत्यण् ॥

आश्वतराश्विः । पुं । वुडिलमुनौ ॥ अश्वतराश्वस्यापत्यम् । इञ् ॥

आश्वत्थम् । न । अश्वत्थवृक्षफले ॥ अश्वत्थस्यफलम् । प्लक्षादिभ्योण् विधे-र्न लुक् ॥

आश्वयुजः । पुं । आश्विनमासे ॥ आश्वयुजीपौर्णमास्यस्मिन्नस्ति । सास्मिन्पौर्णमासीति अण् ॥

आश्वयुजी । स्त्री । आश्विनपूर्णिमायाम् ॥ अश्वयुजायुक्तापौर्णमासी । नच

चेणयुक्तःकाल इत्यण्। टिड्ढेति- ङीप्॥
आश्वलायनः। पुं। ऋषिविशेषे॥ अश्वलस्यगोत्रापत्यम्। नडादिभ्यः- फक्॥
आश्वस्तः। चि। जातविश्वासे॥
आश्वासः। पुं। निर्वृतौ॥ आख्यायिका परिच्छेदे॥ आश्रयप्रदाने॥ आश्वसनम्। श्वसप्राणने। घञ्॥
आश्वासकः। त्रि। आश्वासकारिणि॥
आश्विनः। पुं। शरदःप्रथमेमासे। इषे॥ तत्रजातस्यफलम्। राज्ञांप्रियः का व्यकलाविदग्धः स्याद्दर्भगर्भाग्रसुती क्ष्णबुद्धिः। सुखीवदान्योबहुमान शाली भक्तो भवेदाश्विनमासजन्मे ति॥ अश्विन्यायुक्तापौर्णमासी अ श्विन्नस्ति। सास्मिन्पौर्णमासीत्य ण्॥ रवेःकन्याराशिस्थितिकाले॥
आश्विनेयौ। पुं। अश्विनीकुमारयोः। स्वर्वैद्ययोः॥ अश्विन्याः अपत्ये। स्त्री भ्योढक्॥ नित्यद्विवचनान्तः॥
आश्वीनः। त्रि। एकाह्नैनैकाश्वगम्य मार्गे॥ अश्वेनैकाह्नेनातिक्रम्यते। अश्वस्यैकाहगम इति खञ्॥
आषाढः। पुं। ग्रीष्मद्वितीयमासे। शुचौ॥ आषाढीपौर्णमासी अस्मिन्। सास्मिन् पौर्णमासीत्यण्॥ तत्र जातस्यफलम्। अनल्पजल्पी प्रमदाभिलाषी प्रमादशीलो गुरुवत्सलश्च। बहुव्ययो मन्दहुताशनःस्या दाषाढमासप्रभवोमनुष्य इति॥ व्रतिनां पालाशदण्डे॥ आषाढीपूर्णिमाप्रयोजनमस्य। विशाखाषाढादण्मन्थदण्डयोरित्यण्॥ मलयाचले॥ रवेर्मिथुनराशि स्थितिकाले॥
आषाढकः। पुं। आषाढमासे॥
आषाढभवः। पुं। भौमग्रहे॥ त्रि। आषाढजाते॥
आषाढभूः। पुं। कुजे। मङ्गलग्रहे॥
आषाढा। स्त्री। पूर्वाषाढायाम्॥ उत्तराषाढायाम्॥
आषाढाभूः। पुं। मङ्गलग्रहे॥
आषाढिः। पुं। रतिदेव्याःस्थाने॥
आषाढी। स्त्री। आषाढमासस्यपूर्णिमायाम्॥ आषाढयायुक्ता पौर्णमासी। नक्षत्रेणयुक्तःकालइत्यण्। ततो ङीप्॥
आषाढीयः। त्रि। आषाढायांजाते॥ श्रविष्ठाषाढाभ्यांछण्वक्तव्यः॥
आशुम्। न। आकाशे। वियति॥ अश्नुते अशूव्याप्तौ सङ्घातेच। अश्नाति वा। अशभोजने। अस्जिगमिनमीत्यादिनाशुन्वृद्धिश्च॥
आः। । स्मरणे॥ अपाकरणे॥ कों-

पे॥ आः रचस्त्विष्ठतिष्ठ । सन्तापे । यथा । विद्यामातर मा: प्रदर्श्यन्म्वपशून् भिचामहे निस्वपाइति । पीडायाम् । आः शीतम् । क्रोधाविष्कारे ॥ साटोपतर्जने । आस्ते । आसउपवेशने । क्विप् । आङ्पूर्वादसतेर्वा ।

आस । ।। बभूवेत्यर्थे ॥

आसः । पुं । धनुषि । अस्यन्तेशरा अनेन । असु० । अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञायामिति घञ् ।

आसक्तः । त्रि । आसक्तिविशिष्टे । विषयान्तरपरिहारेण सर्वदानिविष्टे । तत्परे । प्रसिते । अत्यन्तरते । न । नित्ये । अनवरते । आसञ्जि । षञ्ज सङ्गे । कर्मणि क्तः ॥

आसक्तिः । स्त्री । अनुरागे । प्रीतौ । आनुरक्तौ । आङ्पूर्वात्षञ्जेः क्तिन् ।

आसङ्गम् । न । अनवरते । नित्ये ॥ पुं । अभिनिवेशे । परिष्वङ्गे । प्राप्तस्योपस्थिते पि विनाशे संरक्षणाभिलाषे । कर्तृत्वाभिमाने । भोगाभिलाषे । चि । तद्युक्ते । स्त्री । तुवर्य्याम् । सौराष्ट्रमृदि । आसञ्जनम् । षञ्ज० घञ् ।

आसङ्गिनी । स्त्री । वातभ्रमे । वात्यायाम् ।

आसत्तिः । स्त्री । सङ्गमे । लाभे । सन्निधौ । पदसन्निधानकारणे । यत्पदार्थस्ययत्पदार्थेनान्वयोपेक्षितस्तयोर व्यवधानेनोपस्थितिकारणमिति न्यायमुक्तावली ।

आसनः । पुं । जीवकद्रुमे । अस्यति । असुक्षेपणे । ल्युः । प्रज्ञाद्यण् । न । द्विरदस्कन्धदेशे । यत्रमहामात्रो निवसति । पीढा चौकी इत्यादिभाषाप्रसिद्धे पीठे । विष्टरे । विजिगीषोर्दुर्गादीनवष्टुयतःस्थितौ । याचानिवर्त्तने । अरिविजिगीष्वोः प्रतिवद्धशक्त्योः कालप्रतीक्षयातूष्णीमवस्थाने । यथा । परस्यस्वस्यसैन्यानां साम्यं ज्ञात्वाविचक्षणः । आसनं स्वामिनेब्रूयान्मन्त्रीस्वामिहितेरतइति ॥ अष्टाङ्गयोगस्यतृतीययोगाङ्गे । पञ्चप्रकारकरचरणादि संस्थानविशेषे । यथा । पद्मासनंस्वस्तिकाख्यं भद्रंवज्रासनं तथा । वीरासनमितिप्रोक्तं क्रमादासनपञ्चकमिति ॥ एषांलक्षणानि यथास्थानेद्रष्टव्यानि । अन्यच्च । । आसनानिकुलेशानि यावन्तो जीवजन्तवः । चतुरशीति लक्षाणि चैकैकं समुदाहृतम् । आसनेभ्यःसमस्तेभ्यः साम्प्रतंद्वयमुच्यते । एकंसिद्धासनंनामद्वितीयंकमलासनम् ॥ इतिनिरुत्तरतन्त्रम् । स्थिरसुखमासनमिति

पतञ्जलिः ॥ सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नज स्रंब्रह्मचिन्तनम् । आसनंतद्विजानीयान्नेतरत्सुखनाशनमितिपूज्यपादाः ॥ आस्यतेऽत्र । आसउपवेशने । करणेति ल्युट् ॥ शृङ्गारासनानि वन्धशब्देद्रष्टव्यानि ॥

आसनवन्धः । पुं । उपवेशने ॥

आसना । स्त्री । स्थितौ ॥ आस्यतेऽस्याम । आस० ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

आसनी । स्त्री । विपणौ ॥ स्थितौ ॥

आसन्दः । पुं । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥

आसन्दी । स्त्री । चुद्रखट्वायाम् । पीठिकायाम् ॥ सभामध्यवेदिकायाम् ॥ आस्यतेऽस्याम् । आस० । अब्दादयश्चेतिसाधुः ॥

आसन्नः । त्रि । निकटे ॥ उपस्थिते ॥ आसीदतिस्म । गत्यर्थेतिक्तः । आसाद्यतेस्मेतिवा । क्तः ॥

आसन्यः । पुं । प्राणे ॥ त्रि । आस्यभवे ॥ आस्येभवः । यत् । पद्दन्नेत्यासन्नादेशः प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वात् ॥

आसवः । पुं । मद्यमात्रे ॥ मद्यविशेषे । मैरेये । शीधौ ॥ शीधुरिक्षुरसैःपक्वैरपक्वैरासवो भवेत् । मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्लसंहितमितिमाधवेन भेदःकृतः । आर्षेरामायणेतु । शर्करासवमाध्वीकाः पुष्पासवफलासवाः । वासचूर्णैश्चविविधैर्दृष्टास्तैस्तैः पृथक् पृथगित्युक्तम् ॥ कुल्लूकभट्टस्तु । आसूयतेइत्यासवो मद्यानामवस्थाविशेषः सद्यःकृतसंसाधनः सञ्जातमद्यभावइत्याह ॥ यदपक्वौषधाम्बुभ्यां सिद्धंमद्यंसआसवः । आसवस्यगुणाज्ञेयावीजद्रव्यगुणैः समाः ॥ आसूयते । षुञ् अभिषवे । ऋदोरप् ॥

आसवद्रुः । पुं । तालवृक्षे ॥

आसादनम् । न । सन्निधापने । स्थापने ॥

आसादितः । त्रि । प्राप्ते । लब्धे ॥ आखिवंशीधरे कामकेलीपरे । किंमयासादितंमौनमारोपितम् ॥ आयोजिते । सन्निधापिते ॥ आसाद्यतेस्म । षद्लृ० । ण्यन्तः । क्तः ॥

आसारः । पुं । धारासम्पाते । वेगवृष्टौ ॥ सुहृद्बले ॥ प्रसरणे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ अन्वागच्छद्बले ॥ आसरणम् । आस्त्रियतेनेनवा । सृगतौ । घञ् ॥

आसिकः । त्रि । खड्गधारिणि ॥ असिः प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

आसिका । स्त्री । आसने ॥ आसउपवेशने । धात्वर्थनिर्देशेण्वुल् ॥

आसिक्तः । त्रि । ईषत्सिक्ते ॥

आसितम् । न । स्थानविशेषे ॥ आस्यतेऽस्मिन् । आस० । क्तोधिकरणेचेत्य

धिकरणे क्तः॥

आसीनः। त्रि। उपविष्टे। वैठा इतिभाषा॥ आसनेोपविष्टे॥ अचले॥ वुद्धावभिव्यक्तविज्ञानप्रकाशने॥ आस्ते। आस॰। लटःशानच्। ईदासः॥

आसीनप्रचलायितम्। न। उपविश्य निद्रावशेनदोलने। ऊंघना इति-भाषा॥

आसुतिः। पुं। अभिषवे। मद्यसन्धाने। मदचुवानाइतिभाषा॥ षुञ्॰। क्तिन्॥

आसुतीवलः। पुं। कन्यापाले। शूद्रजातिविशेषे॥ यज्वनि॥ शौण्डिके॥ आसुति रस्यास्ति। रजःकृष्यासुतिपरिषदोवलच्। वले इति दीर्घः॥

आसुरः। पुं। असुरे॥ प्रज्ञाद्यण्॥ ब्राह्माद्यष्टविवाहान्तर्गतविवाहविशेषे। आसुरोद्रविणादानातद्दतियाज्ञवल्क्यः॥ ज्ञातिभ्योद्रविणंदत्त्वा कन्यायै चैवशक्तितः। कन्याप्रदानंस्वाच्छन्द्यादासुरोधर्म उच्यते इतिमनुः॥ अस्यमानुषइत्यपिसंज्ञा। शुल्केनमानुषइतिहारीतस्मृचात्॥ असुराणामिवायम्। अण्॥ न। विड्लवणे॥ असुरस्यकर्मभावोः। त्रि। असुरसम्बन्धिनि॥ अण्॥

आसुरनिश्चयः। पुं। वेदार्थविरोधिनिनिश्चये॥ आसुरो विपर्यासरूपोवेदार्थविरोधीनिश्चयोयस्य॥

आसुरभावः। पुं। हिंसानृतादिस्वभावे॥ आसुराणा मसुरप्रकृतीनां भावःस्वभावः॥

आसुरस्वम्। न। अयज्वनांधने। यागादिशून्यानांवित्ते॥ अयज्वनान्तुयद्वित्त मासुरस्वं तदुच्यतेइतिमनुः॥ आसुराणांस्वम्॥

आसुरिः। पुं। कपिलमुनेःशिष्ये ब्राह्मणे॥

आसुरी। स्त्री। राजिकायाम्॥ छेदभेदाद्यात्मिकायां चिकित्सायाम्॥ असुरस्येयम्। तस्येदमित्यण्। असितिवा। असेरुरन्। प्रज्ञाद्यण्। टिड्ढेतिङीप्॥

आसुरीप्रकृतिः। स्त्री। शास्त्रानभ्यनुज्ञातविषयभोगहेतुरागप्रधानायां राजस्यां प्रकृतौ। वैदिकनिषेधातिक्रमेण स्वभावसिद्धरागद्वेषानुसारि सर्वानर्थहेतुप्रवृत्तिहेतुभूतायां राजस्यां प्रकृतौ॥ विषयभोगप्राधान्येन रागप्रावल्यादासुरीत्वम्॥

आसुरीसम्पत्। स्त्री। असुररमणहेतुभूतायां रजस्तमोमय्यां सम्पदि॥ अशुभवासनासन्ततौ॥ यथा। दम्भोदर्पोभिमानश्चक्रोधःपारुष्यमेवच। अज्ञानंचाभिजातस्य पार्थसम्पदमासुरी-मिति॥ शरीरारम्भकालेपापकर्मभि

रभिव्यक्ता मभिलक्ष्यजातस्यकुपुरुष स्यदस्माद्या अज्ञानान्तादोषाएवभव न्ति नत्वभयाद्यागुणाद्गत्यर्थः ॥

आसेकः । पुं । आसेचने ॥

आसेक्यः । पुं । नपुंसकविशेषे ॥ तल्ल क्षणंयथा । पित्रोस्तुस्वल्पवीर्यत्त्वादा सेक्यः पुरुषो भवेत् । स शुक्रंप्राश्य लभते ध्वजोन्नतिमसंशयमिति ॥

आसेचनः । त्रि । अतृप्तिकृति । असे चनके ॥ न आसिच्यतेमनोत्र । षि चक्षरणे । करणेतिल्युट् ॥

आसेचनकम् । त्रि । असेचनके । आसे चने ॥ संज्ञायांकन् ॥ तदासेचनकं तृप्तेर्नास्त्यन्तोयस्यदर्शनात् ॥

आसेदिवान् । त्रि । आसन्ने ॥

आसेधः । पुं । राजाज्ञया ऽवरोधे ॥

आसेवनम् । न । पौनः पुन्ये ॥

आसेवा । स्त्री । स्वारसिक्यां प्रवृत्तौ ॥

आस्कन्दनम् । न । तिरस्कारे ॥ रणे ॥ संशोषणे ॥ स्कन्दिर्गतिशोषणयोः भावे ल्युट् ॥

आस्कन्दितम् । न । अश्वगतिविशेषे । उत्तेरिताख्येवेगे ॥ स चसम्यग्गतिः ॥ आस्कन्दने ॥ स्कन्दः स्वार्थणन्तात् भावेक्तः । आस्कन्दः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच्वा ॥

आस्कन्दितकम् । न । आस्कन्दिते । अ

श्वानांपञ्चमगतौ । उत्तेरिते । उप कण्ठे ॥

आस्तः । त्रि । क्षिप्ते ॥

आस्तरः । पुं । करिकम्बले ॥ वस्त्राद्या स्तरणे ॥

आस्तरणम् । न । हस्तिपृष्ठस्थितचित्र कम्बले । प्रवेण्याम् । झूलइतिभा षा ॥ आस्तीर्यते ऽनेनवा । स्तृञ् आ च्छादने । कर्मणि करणेवा ल्युट् ॥

आस्तारकः । पुं । माषेण्डरीप्रभृति खाद्यद्रव्यसिद्ध्यर्थं स्थालीस्थजलोप- रिदीयमाने तृणादौ । थर इति- भाषा ॥

आस्तावः । पुं । यज्ञीयदेशविशेषे ॥ या ज्ञिकानां संवाददेशे ॥ आगत्य स्तु वन्त्यस्मिन् । ष्टुञ् स्तुतौ । घञ् ॥

आस्तिकः । पुं । मुनिविशेषे । सतुजर त्कारुमुनेःपुत्रः । तत्पिता गर्भस्थं तं ज्ञात्वा अस्तीत्युक्त्वा गतइत्यस्मा- दास्तिकः । इतिमहाभारतम् ॥ आ स्तीके ॥ त्रि । नास्तिकभिन्ने । बेद प्रमाणवादिनि । श्रद्धालौ ॥ अस्तिप रलोक इत्येवं मतिर्यस्यसः । अस्ति नास्तिदिष्टंमतिरिति अस्तीतिनिपा तात् यद्वा बचनसामर्थ्या दस्तीत्त्या ख्यातात् ठक् ॥

आस्तिकार्यदः । पुं । जनमेजयेराज्ञि ॥

आस्तिक्यम् । न । श्रद्धायाम् ॥ आस्तिकस्यकर्म भावो वा । पुरो° यक् ॥

आस्तीकः । पुं । मनसापुत्रे आस्तिकमुनौ ॥

आस्तीकजननी । स्त्री । मनसादेव्याम् ॥

आस्था । स्त्री । आलम्बनायाम् ॥ स्थाने ॥ यत्ने ॥ अपेक्षायाम् ॥ आस्थान्याम् ॥ आतिष्ठन्त्यस्याम् आस्थानंवा । ष्ठा° । आतश्चोपसर्ग्गेऽङ् । टाप् ॥ तात्पर्य्येणवर्त्तने ॥

आस्थानम् । न । सभायाम् ॥ निवासस्थाने ॥ आतिष्ठन्त्यस्मिन् । ष्ठा° अधिकरणे ल्युट् ॥ यत्ने ॥

आस्थाननिकेतनाजिरम् । न । सभामण्डपाङ्गने ॥

आस्थानी । स्त्री । सभायाम् ॥ आतिष्ठन्त्यस्याम् । ष्ठा° । अधिकरणे ल्युट् । ङीप् ॥

आस्थानीधूर्त्तः । त्रि । सभाधूर्त्ते ॥

आस्थितः । त्रि । आरूढे ॥ प्राप्ते ॥ आङ्पूर्वात्तिष्ठतेर्गत्यर्थेतिक्तः । ष्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥ अङ्गीकृतवति ॥

आस्थितिः । स्त्री । आस्थायाम् । तात्पर्य्येणवर्त्तने ॥

आस्पदम् । न । पदे । स्थाने । प्रतिष्ठायाम् ॥ यथा । अनुवाद्यमनुक्त्वातु न विधेयमुदीरयेत् । नह्यलब्धास्पदं किञ्चित्कुचचित् प्रतितिष्ठतीति ॥ कृत्ये ॥ प्रभुत्त्वे ॥ दशमगृहे ॥ आपद्यते ऽस्मिन् । आत्मनः पदंस्थानं-वा । आस्पदं प्रतिष्ठायामितिनिपातनात् सुट् ॥

आस्पन्दनम् । न । कम्पने । स्पन्दने ॥

आस्फालः । पुं । हस्तिकर्णास्फालने । झलञ्झलायाम् ॥

आस्फालनम् । न । ताडने ॥ आटोपे । प्रागल्भ्ये ॥

आस्फुजित् । पुं । शुक्राचार्य्ये ॥

आस्फोटः । पुं । अर्कद्रुमे ॥ शूरादेर्वाह्वादिशब्दे ॥ आस्फोटयति । स्फुटिर् विकसने । अच् ॥

आस्फोटकः । पुं । खरोट इति भाषाप्रसिद्धे शैलपीलौ ॥

आस्फोटनम् । न । मुद्रणे ॥ विकाशे ॥ वाह्वादिशब्दे ॥ स्फुटने ॥ आ स्फुटे ल्युट् ॥

आस्फोटनी । स्त्री । वेधनिकायाम् । मुक्तादिवेधिन्याम् ॥ आस्फुट्यते ऽनया । स्फुटभेदनेचुरादिः । करणे-ल्युट् ॥

आस्फोटा । स्त्री । नवमल्लयाम् । वनमल्ल्याम् ॥ आस्फोटयति । स्फुटिर्° । पचाद्यच् ॥

आस्फोटितम् । न । करास्फोटे ॥

आस्फोतः । पुं । अर्कवृक्षे ॥ कोविदारे ॥ भूपलाशवृक्षे ॥ आस्फोटयति । स्फुटिर्० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

आस्फोतकः । पुं । अर्कपर्णे ॥

आस्फोता । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ वनमल्ल्याम् ॥ सारिवायाम् ॥ हापरमालीति गौडभाषाप्रसिद्धवृक्षविशेषे । कुष्ठविषरोगनाशित्वं मस्यगुणः ॥ टाप् ॥

आस्माकः । त्रि । अस्मत्सम्बन्धिनि ॥ युष्मदस्मदोरितिपक्षेऽण् । तस्मिन्नणि चयुष्माकास्माकौ ॥

आस्यम् । न । मुखे ॥ मुखमध्ये ॥ त्रि । मुखमध्यभवे ॥ आस्यन्दते अन्नादिना प्रस्रवति । आस्यन्द्यतेवा अन्नादिना द्रवीक्रियते । स्यन्दूप्रस्रवणे । अन्येभ्योपीतिडः । यद्वा । अस्यते वर्णोयेन अस्यतेग्रासोऽस्मिन्वा । असु क्षेपणे । कृत्यल्युट इति ण्यत् ॥

आस्यपत्रम् । न । पद्मे ॥ आस्यमिवपत्राण्यस्य ॥

आस्यलाङ्गलः । पुं । शूकरे ॥

आस्यलोम । न । श्मश्रुणि ॥

आस्यशुद्धिः । स्त्री । मुखस्यप्रकृतरसत्वे ॥

आस्या । स्त्री । स्थितौ ॥ आसनम् । आसउपवेशने । ऋहलोर्ण्यत् । वाहुलकात् यद्वा ॥

आस्यासवः । पुं । लालायाम् ॥

आस्रपः । पुं । मूलनक्षत्रे ॥

आस्रवः । पुं । क्लेशे ॥ अनेकान्तवादिनां पदार्थान्तरे । चक्षुरादीन्द्रियपञ्चकस्य यथास्वं प्रवृत्तौ ॥ वृत्तिः पञ्चविकल्पा ध्रुवाध्रुवा चक्षुरादिवर्गस्य । येषास्रवत्यजस्रंयतस्त तोसाविहास्रवःप्रोक्त इत्याहुः ॥

आस्वादः । पुं । रसे ॥ रसानुभवे ॥

आस्वादवान् । त्रि । रसवति । स्वादुयुक्ते ॥

आस्वादितः । त्रि । भुक्ते । लीढे ॥

आह । अ । क्षेपे ॥ नियोगे ॥ दृढसम्भावने ॥ उवाचेत्यर्थे ॥ कालमात्रेनिपातोयम् ॥

आहकज्वरः । पुं । नासाज्वरइतिप्रसिद्धनासारोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । तनुनारक्तशोथेन युक्तोनासापुटान्तरे । गात्रशूलज्वरकरः श्लेष्मणाह्याहकज्वरइति ॥

आहतः । त्रि । गुणिते ॥ ताडिते ॥ मिथ्योक्ते । मृषार्थके । वन्ध्यासुतोसीत्यादिवचने ॥ ज्ञाते ॥ पुं । आनके । ढक्कायाम् ॥ न । पुरातनेवस्त्रे ॥ नूतनेवस्त्रे ॥ मृषार्थकवाक्ये ॥ आघू

र्षिते । आहन्यतेस्म । हन० क्तः ॥

आहतलक्षणः । त्रि । कृतलक्षणे । गुणैः प्रसिद्धे । आहतमभ्यस्तंलक्षणंयस्य ।

आहरः । पुं । उच्छ्वासे । अन्तर्मुखश्वासे ॥

आहरणम् । न । द्रव्याद्यानयने । आमानीते ।

आहवः । पुं । युद्धे । यज्ञे ॥ आह्वानम् आहूयतेऽस्मिन्निति वा । ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्देच । आङियुद्ध इत्यपसम्प्रसारणञ्च ।

आहवनम् । न । यागे । आसमन्तात् जुहोत्यस्मिन् । ल्युट् ।

आहवनीयः । पुं । यज्ञाग्निविशेषे । होमार्हे । आहुत्यधिकरणे । गार्हपत्याग्नेरुद्धृत्यहोमार्थं योऽग्निः संस्क्रियते तस्मिन् । आहूयतेप्रीणयते प्रक्षिप्यतेवा हविरत्र । कृत्यल्युट इत्यधिकरणे अनीयर् । यद्वा । आहवनमर्हति । तदर्हतीतिछः ॥

आहाः । पुं । अभियोक्तरि । आजिहीते । ओहाङ्गतौ । विच् । बिम्बपावत्प्रक्रिया ।

आहारः । पुं । द्रव्यगलाधःकरणे । जेमने । भोजने । चर्व्यचोष्यलेह्यपेयात्मके दृष्टफले । सात्त्विकराजसतामसभेदात्त्रिविधे । आहरणम् हृञ० । घञ् । यद्वा । आहरन्ति रसमस्मात् । अकर्त्तरिचेति घञ् । आह्रियते इ० व्यु० अन्ने । हारे । आहरणे ।

आहारसम्भवः । पुं । शरीरस्थरसधातौ ।

आहार्य्यम् । त्रि । आगन्तुके । आहरणीये । आरोप्यमाणे । आहर्त्तुं योग्यः । हृञ् । ऋहलोर्ण्यत् । पुं । नाट्योक्तौ भूषादिना रचिते व्यञ्जकविशेषे ।

आहार्य्यशोभा । स्त्री । कृत्रिमशोभायाम् । चित्रभूषादिना कृतद्युतौ ।

आहावः । पुं । निपाने । कूपसमीपे पश्वादीनां जलपानाय प्रस्तरादिनिर्मिते जलाशये । खेल इतिभाषा । आह्वाने ॥ युद्धे । विग्रहे । आहूयन्तेऽत्र । ह्वेञ् स्पर्द्धायांशब्देच । निपानमाहाव इति ह्वेञः । सम्प्रसारणमप्प्रत्ययश्चनिपाने निपात्यते ।

आह्निकः । पुं । पाणिनिमुनौ ॥ केतुग्रहे ।

आहिण्डिकः । पुं । निषादेन वैदेह्यांजनिते अन्त्यजविशेषे । अस्य च वन्धनस्थानेषु० बाह्यसंरक्षणा दाहिण्डिकानामित्यौशनसेद्वृत्तिरुक्ता । कारावराहिण्डिकयोः समानमातापितृकत्वेपि वृत्तिभेदात् संज्ञाभेदः ।

आहितः । त्रि । अर्पिते । निहिते । न्यस्ते । स्थापिते । संपादिते । कृते,

यथा। आहितोजयविपर्ययोपिमे श्लाघ्य एव परमेष्ठिनात्वयेति रघुवंशे रामं प्रतिभार्गववाक्यम्। आधीयतेस्म। डुधाञ्० क्तः। दधातेर्हिः॥

आहितलक्षणः। त्रि। सौन्दर्य्यादिगुणविशिष्टे। गुणैःप्रतीते। प्रख्यातगुणे॥ आहितानिलक्षणानि यस्मिन्॥

आहिताग्निः। पुं। अग्निहोत्रिणि। साग्निके॥ आहितः अग्निर्येन। वाहिताग्न्यादिः॥

आहितुण्डिकः। त्रि। व्यालग्राहिणि॥ अहेस्तुण्डं मुखं तेन दीव्यति। तेन दीव्यतीति ठक्॥

आहुकः। पुं। उग्रसेने॥

आहुतम्। न। भूतयज्ञे॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतन्द्वयज्ञे॥ त्रि। हुतवस्तुनि। समिधादिहविर्भिराभिमुख्येनहुते॥

आहुतिः। स्त्री। देवयज्ञे। होमे। देवमुद्दिश्यमन्त्रोच्चारणपूर्वकाग्नौ हविर्निक्षेपे॥ तत्रविशेषो यथा। अल्पे रूक्षेसस्फुलिङ्गेवामावर्त्ते भयानके। आर्द्रकाष्ठैः समुत्पन्ने फुत्कारवति पावके। कृष्णार्चिषि सुदुर्गन्धे तथा लिहतिमेदिनीम्। आहुतिं जुहुयाद्यस्तु तस्यनाशोभवेद्ध्रुवमिति॥

आहुल्यम्। न। तरवट इ० काश्मीरादिषु प्रसिद्धेक्षुपविशेषे। काञ्चनपुष्पे। शिम्बीफले॥

आहूतः। त्रि। कृताह्वाने॥ ह्वयतेः कर्मणिक्ते सम्प्रसारणदीर्घौ॥

आहूतसम्प्लवः। त्रि। प्रलयकालपर्य्यन्ते॥ आहूतस्य विश्वस्य सम्प्लवःसलिले सम्यक् प्लवनं यत्र॥

आहूतिः। स्त्री। आह्वाने॥ आङ्पूर्वात ह्वेञः स्त्रियांक्तिन्निति भावेक्तिन्। सम्प्रसारणम्॥

आहृतः। त्रि। आनीते॥

आहेयम्। त्रि। अहिसम्बन्धिविषास्थ्यादौ॥ अहेर्भवम्। इतिकुक्ष्यादिना ढञ्। स्त्री। आहेयी॥

आहो। अ। प्रश्ने॥ विकल्पे। विचारे॥ आहन्ति। हन्तेर्डो प्रत्ययः॥

आहोपुरुषिका। स्त्री। दर्पोत्थात्मसम्भावनायाम्। आत्मनि शक्त्याविष्करणे। अहो अहम्पुरुषः। गुणसुपेतिसमासः अहोइति अहमित्यर्थे। मयूरव्यंसकादित्वादासमासः। अहोपुरुषस्यभावःमनो० वुञ्। आहोपुरुषिकादर्पाद्यास्यात् सम्भावनात्मनीत्यमरः॥

आहोस्वित्। अ। विकल्पे। आहो॥ आहो चस्वितच॥

आह्नः। पुं। अह्नां समूहे। खण्डिका-

आ

दिवा दञ्। अङ्गष्टखोरेवेति नियमा ट्टिलोपेन॥

आह्निक:। दिननिर्वर्त्त्ये। दिनसाध्ये॥ दिनसम्बन्धिनि॥ न। प्रकरणसमूहे। ग्रन्थभागे॥ भोजने॥ नित्यक्रियायाम्॥ अह्नानिर्वृत्तम्। तेननिर्वृत्तमितिठञ्॥ आह्निकस्त्वचिसन्ध्यान्तंभवति॥

आह्राद:। पुं। मेघशब्दे। स्तनने॥

आह्लाद:। पुं। आनन्दे। हर्षे॥

आह्लादित:। त्रि। आनन्दिते। हृष्टे॥

आह्वय:। पुं। नामनि॥ आह्वयतिइत्याह्व:। आतोनुपसर्गइति के प्राप्ते कविधौ सर्वत्रप्रसारणिभ्योड इतिड:। तैर्याय्यते माप्यते। या°। घञर्थेक:॥

आह्वा। स्त्री। नाम्नि। संज्ञायाम्॥ आह्वानमाह्वा। आतश्चोपसर्ग इत्यङ्॥

आह्वानम्। न। आवाहने। आकारणे। हूतौ॥ नामनि॥ आङ्पूर्वात् ह्वेञो ल्युट्॥

इ:

इ। अ। भेदे॥ रुषोक्तौ॥ अपाकरणे॥

इक्षु:

अनुकम्पायाम्॥ खेदे॥ सम्बोधने॥ जुगुप्सायाम्॥ विस्मये॥ प्रत्यत्त्वस न्निधाविति कश्चित्॥

इ:। पुं। कामदेवे। मदने॥ इकारे॥

इकट:। पुं। वंशाङ्कुरे॥

इक्कट:। पुं। तृणविशेषे। बहुमूले॥

इक्षव:। पुं। इक्षुमाचे॥ इतिशब्दरत्नावली॥

इक्षाणिका। स्त्री। अनिचौ॥

इक्षु:। पुं। ईख इतिस्वनामप्रसिद्धेरसाले। मधुतृणे। गुडतृणे। असिपत्रे। मृत्युपुष्पे॥ अथगुणा:। इक्षवोरक्तपित्तघ्नाबल्यावृष्या: कफप्रदा:। स्वादुपाकरसा:स्निग्धागुरवोमूत्रलाहिमा:॥ अस्यभेदा:। पौण्ड्रकोभीरुकश्चापिवंशक: शतपोरक:। कान्तारस्तापसेक्षुश्चकाण्डेक्षु:सूचिपत्रक:॥ नैपालोदीर्घपत्रश्चनीलपोरोथकोशकृत्। इत्येताजातयस्तेषांगुणान्वो ध्यायथास्थलम्॥ बालइक्षु: कफंकुर्य्यान्मेदोमेहकरश्चस:। युवातुवातहृत्स्वादुरीषत्तीक्ष्णश्चपित्तनुत्॥ रक्तपित्तहरोवृद्ध:क्षतहृद्बलवीर्यकृत्। मूलेतुमधुरोत्यर्थं मध्ये पिमधुर:स्मृत:॥ अग्रेग्रन्थिषुचत्त्रेयइक्षु: पटुरसोजनै:॥ * ॥ दन्तनिष्पीडितस्येचोरस: पित्तास्त्रनाशन:।

शर्करासमवीर्यः स्यादविदाही कफ -
प्रदः ॥ मूलाग्रजन्तुग्रन्थ्यादिपीडना
न्मलसङ्करात् । किञ्चित्कालं विधृ
त्याच विकृतिं याति यान्त्रिकः ॥ त-
स्माद्विदाही विष्टम्भी गुरुः स्याद्यान्त्रि
कोरसः ॥ रसः पर्य्युषितो नेष्टो ह्य-
म्लो वातापहो गुरुः । कफपित्तकरः
शोषी भेदनश्चातिमूत्रलः ॥ * ॥ प
क्वोरसो गुरुः स्निग्धः सुतीक्ष्णः कफवा
तनुत् । गुल्मानाहप्रशमनः किञ्चित्
पित्तहरः स्मृतः ॥ * ॥ इक्षोर्विकारा
स्तृट्दाहमूर्च्छापित्तास्रनाशनाः ।
गुरवो मधुरा बल्याः स्निग्धा वातहराः
सराः । वृष्या मोहहराः शीता बृंह
णा विषहारिण इति ॥ इष्यते । इषइ
च्छायाम् । इषेः क्सुः । षष्ठोऽकासि
। आदेशप्रत्यययोः । कषयोगेक्षः
॥ अस्य विकाराः । रसो काफाणित
गुडखण्डमत्स्यण्डिका सिताः । निर्म्म
लालवरोत्तराः शीतवीर्या यथोत्तर
मिति ॥ कोकिलाक्षवृक्षे ॥

इक्षुकाण्डः । पुं । मुञ्जे ॥ काशतृणे ॥

इक्षुकुट्टकः । पुं । गौडिके ॥ इक्षून्कुट्ट
यति । कुट्टच्छेदने । कुन्शिल्पिसं
ज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥

इक्षुगन्धः । पुं । काशतृणे ॥ क्षुद्रगो
क्षुरे ॥

इक्षुगन्धा । स्त्री । कोकिलाक्षे ॥ क्रोष्टुप्रा
म् । शुक्लविदार्य्याम् । कृष्णभूमिकू
ष्माण्डे ॥ काशे ॥ गोक्षुरे ॥ इक्षुग
न्धइवगन्धोऽस्याः । वा इक्षुः गन्धो
ऽस्याः । इक्षुशब्दस्तद्गन्धसदृशे गौणः ॥

इक्षुगन्धिका । स्त्री । भूमिकूष्माण्डे ॥ इ
क्षुगन्धैव ॥

इक्षुजः । पुं । फाणितादिषु ॥ फाणित
श्चैवमत्स्यण्डी गुडः खण्डकमेव च ।
सिता सितोपला चैते षड्भेदा इक्षुजा
मताः ॥

इक्षुतुल्या । स्त्री । आनाखुइतिगौड-
भाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । इक्षुवालि
कायाम् ॥

इक्षुदर्भा । स्त्री । तृणविशेषे । तृणप
त्रिकायाम् । सुदर्भायाम् ॥

इक्षुनेत्रम् । न । इक्षुमूले ॥

इक्षुपत्रः । पुं । जुन्हरीजुवार इति च
प्रसिद्धे धान्ये । यावनाले ॥

इक्षुरः । पुं । शरतृणे ॥

इक्षुवालिका । स्त्री । तालमखाणाइ-
तिप्रसिद्धे क्षुरके । इक्ष्वालिकायाम् ॥
काशे ॥

इक्षुमती । स्त्री । सरिद्विशेषे ॥

इक्षुमूलम् । न । मोरटके । वंशनेत्रे वृक्षे ॥

इक्षुयन्त्रम् । न । कोल्हू बेलना इति-
चप्रसिद्धे इक्षुनिष्पीडनयन्त्रे ॥

इक्षुयोनिः । पुं । पुण्ड्रकेक्षौ ॥

इक्षुरः । पुं । गोक्षुरे । तालमखाणा इतिभाषाप्रसिद्धे कोकिलाक्षे । काशे ॥ इक्षुम् इक्षुगन्धं राति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥

इक्षुरकः । पुं । कोकिलाक्षवृक्षे । स्थूलशरे । काशतृणे ॥

इक्षुरसः । पुं । काशतृणे ॥

इक्षुरसक्काथः । पुं । गुडे ॥

इक्षुरसोदः । पुं । इक्षुसमुद्रे ॥

इक्षुवल्लरी । स्त्री । } क्षीरकन्दे । क्षीरविदार्याम् । सिराले इतिहिमगिरिभाषा ॥
इक्षुवल्ली । स्त्री । }

इक्षुवाटिका । स्त्री । } पुण्ड्रके ॥
इक्षुवाटी । स्त्री । }

इक्षुवेष्टनः । पुं । भद्रमुञ्जे ॥

इक्षुशरः । पुं । काशे ॥

इक्षुशाकटम् । न । इक्षुक्षेत्रे । इक्षूणां भवनं क्षेत्रम् । भवने क्षेत्रेशाकटशाकिनौ ॥

इक्षुशाकिनम् । न । इक्षुशाकटे । शाकिनः ॥

इक्षुसारः । पुं । गुडे ॥

इक्ष्वाकुः । पुं । वैवस्वतमनुपुत्रे । सतु सत्ययुगे अयोध्यायांसूर्यवंशीयआदिराजः ॥ स्त्री । कटुतुम्ब्याम् । इ

क्षुमाकरोति । मितद्र्वादित्वात् डुः ॥ इक्षु इतिशब्दमकति । अकगतौ । वाहुलकादुणवा ॥

इक्ष्वारिः । पुं । } काशतृणे ॥
इक्ष्वालिकः । पुं । }

इक्ष्वालिका । स्त्री । इक्षुतुल्यायाम् ॥

इङ्गः । पुं । अङ्गते । ज्ञाने । जङ्गमे । इङ्गिते । इङ्गनम् । इगिगतौ । घञ् । इङ्गतिवा । पचाद्यच् ॥

इङ्गना । स्त्री । संज्ञायाम् ॥

इङ्गितम् । न । हृद्गतभावे । चेष्टायाम् । अभिप्रायसूचकेवचनस्वरादौ शरीरव्यापारे । अर्थोन्ते । अभिप्रायानुरूपचेष्टाविष्करणे । इङ्गनम् । इगि० । क्तः । इङ्गिताकाराभ्याञ्च भावज्ञानमित्याद्यौतु गेवलीवर्द्दन्यायेन इङ्गितंचेष्टितम् आकारोमुखरागादिरित्यभियुक्ताः ॥ गमने ।

इङ्गितज्ञः । त्रि । भावज्ञे ॥ इङ्गितंजानाति । ज्ञा० । आतइति कः । नहीङ्गितज्ञोऽवसरेऽवसीदति ।

इङ्गुदः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे । हिंगुआ हिंगोटा इतिच०प्रसिद्धे तापसतरौ ॥ इङ्गंद्यति । दोअवखण्डने । आतोनुपेतिकः । पृ० । इङ्गुदःकुष्ठभूतादिग्रहव्रणविषक्रमीन् । हन्त्युष्णःश्वित्रशूलघ्नस्तिक्तकः कटुपाकवान् ।

इङ्गुदी। स्त्री। तापसतरौ। तनुपत्रे। विषकण्टे। तैलफले। हिँगोटा इतिभाषा॥ इङ्गुदाज्जातेरिति-ङीष्॥

इङ्गुलः। पुं। } इङ्गुदस्यार्थे॥
इङ्गुली। स्त्री। }

इङ्गेजः। पुं। लण्डजजने। लेण्डजे॥ यथा। पूर्वाम्नाये नवशतंषडशीतिः प्रकीर्त्तिताः। फिरङ्गभाषयामन्त्रा स्तेषांसंसाधनात् कलौ॥ अधिपाम ण्डलानाञ्च सङ्ग्रामे घ्वपराजिताः। इङ्गेजा नवषट्पञ्चलेण्डजाश्चापिभा विन इति ।[मे]रुतन्त्रे २३ प्रकाशः॥

इच्छकः। पुं। रुचके। टावानेवू इति गौडभाषाप्रसिद्धे॥ त्रि। इच्छायुक्ते॥

इच्छा। स्त्री। मनोधर्मविशेषे। वाञ्छा याम्। लिप्सायाम्॥ सुखे तत्साधने चेदंमे भूयादिति स्पृहात्माचित्तवृ-त्तिःकामइति रागइतिचोच्यते॥ न्यायमते अस्याः कारणम्। निर्दुःखत्वे सुखे चेच्छातज्ज्ञानादेवजायते। इच्छातुतदुपायेस्यादिष्टोपायत्त्वधीर्यदि॥ चिकीर्षाकृतिसाध्यत्त्वप्रकारेच्छातुयाभवेत्। तद्धेतुः कृतिसा-ध्येष्टसाधनत्वमतिर्भवेत्॥ अस्याः-प्रतिबन्धः। बलवद्विष्टहेतुत्वमतिः स्यात् प्रतिबन्धिकेति भाषापरिच्छे-

दः॥ एषणमिच्छा। इच्छेतिसूत्रेण इषेः शप्रत्ययेनिपातितः॥

इच्छावती। स्त्री। धनादीच्छायुक्तायां स्त्रियाम्। कामुकायाम्॥ इच्छास्त्यस्याः। मतुप्॥

इच्छावसुः। पुं। कुवेरे॥

इच्छितः। त्रि। वाञ्छिते॥ इच्छासंजाताऽस्य। ता॰ इतच्॥

इच्छुः। त्रि। इच्छाविशिष्टे। आकाङ्क्षायुक्ते॥ इच्छाशीले॥ इच्छतितच्छीलः। इषइच्छायाम्। विन्दुरिच्छु-रितिसाधुः॥

इज्जलः। पुं। हिज्जलवृक्षे। निचुले॥ एति। इण॰। क्विप् तुक्। इत् जलमस्य॥

इज्यः। पुं। सुरगुरौ। वृहस्पतौ॥ पुष्यनक्षत्रे॥ श्रीहरौ॥ येयजन्तिमखैः पुण्यैर्देवतादीन् वहूनपि। आत्मानमात्मनानित्यं विष्णुमेवयजन्तिते॥ इतिहरिवंशः॥ त्रि। पूज्ये॥ श्रीगुरौ॥ इज्याऽस्यास्ति। अर्शआद्यच्॥

इज्या। स्त्री। दाने॥ अध्वरे॥ अर्चायाम्॥ सङ्गमे॥ गवि॥ कुट्टन्याम्॥ यजनम्। यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु। व्रजयज्योर्भावेक्यप्। वचिस्वपीत्यादिनासम्प्रसारणम्। टाप्॥

इज्याशीलः। पुं। यायजूके। पुनः पुन

र्थेच्चकर्त्तरि॥ इज्याशीलमस्य॥ इज्यां शीलति शीलयतिवा। शीलसमाधौ। शीलिकामिभक्ष्याचारिभ्योण इति णः॥

इञ्चाकः। पुं। इँचला मोचाचिङ्डी इतिगौडभाषा प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे॥

इट्चरः। पुं। षण्डे। गोपतौ॥ एषणम्। इट्। इष० क्विप्। इषाचरति। पचाद्यच्॥

इडविडा। स्त्री। पुलस्त्यभार्यायाम्॥

इडा। स्त्री। इक्ष्वाकोस्तनयायाम्। बुधग्रहस्यभार्यायाम्॥ गवि। सौरभेय्याम्॥ वचने॥ भूमौ। वसुमत्याम्॥ स्वर्गे॥ नाडीविशेषे। वाममुष्काधःस्थाधनुर्वक्राधामनासापर्यन्तं-गताया नाडीसेडेत्युच्यते॥

इडाचिका। स्त्री। गन्धोल्याम्। वरट्याम्। ततैयावरडै भिरड चिमडी इत्यादिभाषाप्रसिद्धायाम्॥

इडावत्सरः। पुं। संवत्सरे॥

इडिका। स्त्री। भूमौ॥ इडैव। स्वार्थे कः। इत्त्वम्॥

इडिक्कः। पुं। वनच्छगले॥ इतिहेमचन्द्रः॥

इडुत्सरः। पुं। संवत्सरे॥

इत्। अ। इत्थमेव॥

इतः। त्रि। गते॥ स्मृते॥ इण०। गत्यर्थे तिक्तः॥ प्राप्ते॥ ज्ञाते॥ एतःकर्त्तरि क्तः॥

इतरः। त्रि। अन्यस्मिन्॥ पामरे। नीचे॥ तरणंतरः। तॄ० ऋदोरप्। एः कामस्यतरः। इनाकामेन तीर्यते वा तरतिवा। पचाद्यच्। यद्वा। इतंगमनं करोति। तत्करोतीतिणिच्॥ यद्वा। इतेनज्ञानेनचीयते। प्रातिपदिकाद्धात्वर्थ इतिणिच्। वाहुलकादरः॥ यद्वा। इ इत्यव्ययमपकर्षे। द्विवचनेतितरप् द्रव्यप्रकर्षत्वान्नाम्॥

इतरविशेषः। पुं। अन्यमभेदे॥

इतरेतरम्। त्रि। अन्योन्यस्मिन्। परस्परे॥

इतरेतरयोगः। पुं। संहत्यप्राधान्ये चार्थविशेषे॥ यथा। प्लक्षश्चन्यग्रोधश्च प्लक्षन्यग्रोधौ। धवश्च खदिरश्च पलाशश्च धवखदिरपलाशाः॥

इतरेतराश्रयः। पुं। इतरेतरयोराश्रये॥

इतरेद्युः। अ। अन्यदिने। इतरस्मिन्नहनि॥ सद्यःपरुत् परार्य्यैषमद्यादिना इतरशब्दादेद्युस् प्रत्ययः॥

इतश्चेतश्च। अ। अनियतदिग्देशे॥

इतस्ततः। अ। अत्रतत्र॥

इतः०। अ। अपादानार्थे। पञ्चम्यर्थे। अस्मात्। पञ्चम्यास्तसिल् इदमइश्॥

इति । अ । हेतौ । प्रकाशने । निदर्शने । प्रकारे । परकृतौ ॥ अनुकर्षे । समाप्तौ । प्रकरणे । स्वरूपे । सान्निध्ये । विवक्षानियमे । मते ॥ प्रत्यक्षे ॥ अवधारणे । व्यवस्थायाम् । विवक्ष्यमाणे ॥ परामर्शे । माने । इत्थमर्थे । एवमर्थे । प्रकर्षे । उत्क्रमे । एति अयतिवा । इण्^ग । क्तिच् ।

इतिकथः । त्रि । अपार्थवाचि । अश्रद्धेये ॥ नष्टे । इतिइत्थम्प्रकारेणकथायस्य ।

इतिकर्त्तव्यता । स्त्री । कल्पे । पद्धतौ ॥

इतिह । अ । उपदेशपारम्पर्ये । ऐतिह्ये॥ इति एवम् ह किल ।

इतिहा । अ । पारम्पर्यप्राप्तोपदेशे ॥

इतिहासः । पुं । पूर्वेषांकथायाम् ॥ पुरावृत्ते । व्यासादिप्रणीते पुरावृत्तप्रकाशिनि भारतादिग्रन्थे । धर्मार्थकाममोक्षाणा मुपदेशसमन्वितम् । पूर्ववृत्तकथायुक्त मितिहासंप्रचक्षते । इतिस्मृतिः । इतिहइतिपारम्पर्योपदेशेऽव्यम् । सआस्तेऽस्मिन्सः । आस^ग । हलश्चेति घञ् ।

इतिहासपुराणम् । न । आथर्वणब्राह्मणभागे ॥ प्रसिद्धयोरितिहासपुराणयोः ।

इत्कटः । पुं । ओकडा इति गौडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । बहुमूले । खरच्छदे ।

इत्किला । स्त्री । रोचनायाम् । गन्धद्रव्यविशेषे ।

इत्थम् । अ । एवम्प्रकारे । अनेन एतेन वाप्रकारेणेत्यर्थे इदमस्थमुप्रत्ययः । एतेतौरथोरितिइदादेशः ॥

इत्थम्भूतः । त्रि । एवम्प्रकारसमे । कञ्चित् प्रकारंप्राप्ते । इममेतंवा प्रकारमापन्नः । द्वितीयान्तादपिथमुः । तथाच सौत्रोव्यवहारः । लक्षणेत्थम्भूताख्यानेत्यादिः । एतेन कथम्भूतो व्याख्यातः ।

इत्था । अ । इत्थमर्थे । अनेन एतेनवा प्रकारेणेत्यर्थे प्रकारवचने थाल् ।

इत्यः । त्रि । गम्ये ॥

इत्या । स्त्री । शिविकायाम् । ईयतेऽनया । इण्^ग । संज्ञायांसमजेतिक्यप् ।

इत्वरः । त्रि । क्रूरकर्मणि । पथिके । दुर्विधे । नीचे । पुं । षण्डे । एतितच्छीलः । इण्^ग । इण् नशजिसर्त्तिभ्यःक्वरप् ।

इत्वरी । स्त्री । अभिसारिकायाम् । असत्याम् । एतितच्छीला । इण् । क्वरप् । टिड्ढेतिङीप् ।

इत्वा । स्त्री । गन्त्र्याम् ।

इदम् । त्रि । पुरोवर्त्तिनि । दृश्येचराच

रात्मके जगति ॥ सन्निकर्षे ॥ सन्निधानादनन्तरोक्तमिदमोविषयः ॥ एति । इण्गतौ । इणोदमुगितिदम्पादीवृत्तिः ॥ इन्दति । इदिपरमैश्वर्ये । इन्देःकमिर्नलोपश्चेतिदीक्षितः ॥ पुं । प्रथमैकवचने । अयम् । तयैतद्देशकालादौ दृष्टोयमितिकीर्त्यते ॥ स्त्री । प्रथमैकवचने । इयम् ॥

इदङ्कार्यां । स्त्री । दुरालभायाम् ॥

इदानीम् । अ । अस्मिन्नर्थे ॥ वाक्यालङ्कारे ॥ अस्मिन्काले । दानीञ्च । इदमद्दश् ॥

इदानीन्तनः । त्रि । आधुनिके । सम्प्रतिजाते ॥ इदानीभवः । सायञ्चिरमित्यादिनाट्युः ॥

इदावत्सरः । पुं । संवत्सरादिपञ्चान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥

इद्धम् । न । आतपे ॥ दीप्ते ॥ आश्चर्ये ॥ त्रि । निर्मले ॥ वर्द्धिते ॥ ञिइन्धीदीप्तौ । ञीतःक्तइतिवर्त्तमानेक्तः ॥

इद्धशासनः । त्रि । अप्रतिहताज्ञे ॥

इद्धा । अ । प्राकाश्ये ॥ समिद्धमिद्धेशमहोददासि ॥

इध्मम् । न । समिधि । अग्निसन्दीपनकाष्ठे ॥ इध्यते अग्निरनेन । ञिइन्धी० । इषियुधीतिमक् । अनिदितामितिनलोपः ॥

इनः । पुं । अर्के । सूर्ये ॥ पत्यौ । प्रभौ ॥ नृपभेदे ॥ एति ईयतेवा । इण्० । इणषिञ्जितिनक् ॥

इनानी । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे ॥

इन्दम्बरम् । न । इन्दीवरे । नीलोत्पले ॥

इन्दिन्दिरः । पुं । भ्रमरे । षट्पदे ॥

इन्दिरा । स्त्री । श्रियाम् । लक्ष्म्याम् ॥

इन्दिरामन्दिरम् । न । विष्णौ ॥ इति राजवल्लभः ॥

इन्दिरालयम् । न । पद्मे ॥ इन्दिरायाआलयः । क्लीवत्वमभिधानात् ॥

इन्दिरावरम् । न । नीलोत्पले ॥ इन्दिरायावरम् प्रियमिष्टमितियावत् ॥

इन्दिवरम् । न । नीलोत्पले ॥ इन्दति । इदिपरमैश्वर्ये । इगुपधात् किदिति इन् । इन्दिः लक्ष्मीः तस्याः वरमिष्टम् ॥

इन्दीवरम् । न । कुवलये । नीलाम्भोजे ॥ इन्देरिन्नन्तात् कृदिकारादिति ङीष् । इन्दी लक्ष्मीस्तस्याः वरमिष्टम् ॥

इन्दीवरिणी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

इन्दीवरी । स्त्री । शतमूल्याम् । शतावर्याम् ॥ इन्दीवरमस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् । गौ० । ङीष् ॥

इन्दुः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कर्पूरे ॥ मृगशिरोनक्षत्रे ॥ एकाङ्के ॥ उनत्ति अ-

मृतरसेन सर्वामपिभुवंक्लिन्नां करोति। उन्दीक्लेदने। उन्देरिच्चादेशइत्युः॥

इन्दुकः। पुं। अश्मन्तकवृक्षे॥

इन्दुकमलम्। न। सितोत्पले॥

इन्दुकलिका। स्त्री। केतक्याम्॥

इन्दुकान्तः। पुं। चन्द्रकान्तमणौ॥ इन्दुःकान्तोऽस्य॥

इन्दुकान्ता। स्त्री। रजन्याम्॥ इन्दुःकान्तोयस्याः॥

इन्दुक्षयः। पुं। अमावास्यायाम्॥

इन्दुजनकः। पुं। समुद्रे॥ इन्दोः जनकः॥

इन्दुजा। स्त्री। नर्मदायाम्। सोमोद्भवायाम्॥

इन्दुपुत्रः। पुं। बुधग्रहे॥ इन्दोःपुत्रः॥

इन्दुपुष्पिका। स्त्री। विषलाङ्गला इति विषलाङ्गलिया इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे कलिकारीवृक्षे। स्वर्णपुष्पायाम्॥

इन्दुभम्। न। मृगशिरोनक्षत्रे॥

इन्दुभा। स्त्री। कौमुद्याम्। ज्योत्स्नायाम्॥

इन्दुभृत्। पुं। शिवे॥ इन्दुंबिभर्त्ति। डुभृञ्०। क्विप्॥

इन्दुमती। स्त्री। पूर्णिमायाम्॥

इन्दुरत्नम्। न। मुक्तायाम्॥

इन्दुलेखा। स्त्री। अमृतायाम्। गुडूच्याम्। सोमलतायाम्॥ शशिनः कलायाम्॥ यमानिकायाम्। इन्दोर्लेखेव॥

इन्दुलोहकम्। न। रौप्ये॥

इन्दुवल्ली। स्त्री। सोमलतायाम्॥ गुडूच्याम्॥

इन्दुव्रतम्। न। चान्द्रायणे॥

इन्दूरः। पुं। मूषिके॥

इन्द्रः। पुं। देवराजे। पुरन्दरे। शक्रे॥ अन्तरात्मनि॥ परमेश्वरे॥ इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयते इतिश्रुतौपरमेश्वरस्य प्रकरणात्॥ आदित्यविशेषे॥ कुटजवृक्षे॥ रात्रौ॥ भारतवर्षोपद्वीपविशेषे॥ षण्मात्रस्यचतुर्थे ऽ।।ऽ प्रभेदे॥ ज्येष्ठानक्षत्रे॥ विष्कम्भादिषु षड्विंशेयोगे॥ तत्रजातस्यफलम्। प्रतापशीलोवलवानगुणाढ्यः श्लेष्माधिकःश्रीकमलाभ्युपेतः। किलेन्द्रयोगे यदिजन्मकालेमहेन्द्रतुल्यःपुरुषः प्रसन्न इति॥ इन्दति। इदि०। ऋज्जेन्द्रेत्यादिनारन्॥

इन्द्रकम्। न। सभागृहे॥ इतिहेमचन्द्रः॥

इन्द्रकीलः। पुं। हिमवतोदक्षिणकूलान्तपीठसन्निहितेद्रिविशेषे॥ मन्दरपर्वते॥

इन्द्रकुञ्जरः। पुं। ऐरावते॥ इन्द्रस्यकु

ज्वरः ॥

इन्द्रकोषः । पुं । मञ्चके । खट्वायाम् ॥

इन्द्रगोपः । पुं । तीज इति वीरबहुट्टी इतिच भाषाप्रसिद्धे वर्षाभवरक्तवर्ण कीटे । शक्रगोपे । अग्निके ॥ इन्द्रो गोपोऽस्य ॥

इन्द्रचन्दनम् । न । हरिचन्दने ॥

इन्द्रचिर्भिटी । स्त्री । लताविशेषे । युग्मफलायाम् । दीर्घवृन्तायाम् ॥

इन्द्रच्छदः । न । सहस्रगुच्छेहारे ॥

इन्द्रजालम् । न । कुहके । जाले । कुहृतौ । मन्त्रौषधादिना यथास्थितस्यवस्तुनोऽन्यथाप्रत्यायने । मायाकर्मणि । भानुमतीकाखेल इतिभाषा ॥ वृद्धास्तु । एतस्मात्किमिवेन्द्रजालमपरं यद्गर्भवासस्थितंरेतश्चेतति हस्तमस्तकपदप्रोद्भूतनानाङ्कुरम् । पर्य्यायेण शिशुत्वयौवनजरावेषैरनेकैर्वृतं पश्यत्यत्तिशृणोतिजिघ्रतितथागच्छत्यथागच्छतीत्याहुः ॥ इन्द्रेण योगविशेषेण जालम् ॥ क्षुद्रोपायविशेषे ॥

इन्द्रजालिकः । पुं । कुहककारिणि । शौभिके । भानमती इतिभाषा ॥

इन्द्रजित् । पुं । रावणात्मजे । मेघनादे ॥ इन्द्रमजैषीत् । जि० । क्विप्तुकौ ॥

इन्द्रजिद्विजयी । पुं । लक्ष्मणे ॥

इन्द्रतूलम् । न । आकाशेउटड्डीयमानेतूले । ग्रीष्महासे । वंशकफे ॥

इन्द्रतूलकम् । न । इन्द्रतूले ॥

इन्द्रदारु । न । देवदारुणि ॥

इन्द्रदिक् । स्त्री । पूर्वदिशि ॥

इन्द्रद्युम्नः । पुं । ऋषिविशेषे । भाल्लवेये ॥ नृपतिविशेषे ॥

इन्द्रद्रुः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ इन्द्रस्यद्रुः ॥

इन्द्रधनुः । न । वक्रीभूतेरोहिते । शक्रधनुषि ॥ रविकिरणा बहुवर्णा वातेनविलोडितानभसि । शक्रायुधसंस्थानाद्दृश्यन्ते तत्तुइन्द्रधनुः ॥

इन्द्रध्वजः । पुं । राज्ञाराष्ट्रवृद्ध्यर्थं क्रियमाणे उत्सवविशेषे । शक्रध्वजे ॥ यथोक्तंभविष्योत्तरपुराणे । एवंयः कुरुते यात्रामिन्द्रकेतोर्युधिष्ठिर । पर्जन्यः कामवर्षीस्यात्तस्मिन् राज्येनसंशय इति ॥

इन्द्रनीलः । पुं । पन्ना इतिभाषाप्रसिद्धे मरकतमणौ ॥ क्षीरमध्येक्षिपेन्नीलंक्षीरञ्चेन्नीलतांव्रजेत् । इन्द्रनीलमितिख्यातमितिपरीक्षा ॥

इन्द्रपुष्पा । स्त्री । लाङ्गलिकीवृक्षे । विषलाङ्गला इतिगौडभाषा प्रसिद्धे ॥

इन्द्रपुष्पिका । स्त्री । विषलाङ्गलाइति

गौड भाषा प्रसिद्धे कलिकारीवृक्षे॥

इन्द्रप्रस्थः। पुं। न। युधिष्ठिरनिर्म्मितेपुरोत्तमे। वज्रराजधान्याम्। पार्थनगरे॥ दिल्ली इतियवनभाषा॥

इन्द्रप्रहरणम्। न। पवौ। वज्रे॥ इन्द्रस्यप्रहरणम्॥

इन्द्रभम्। न। ज्येष्ठानक्षत्रे॥

इन्द्रभूतिः। पुं। अर्हतांगणाधिपभेदे॥

इन्द्रभेषजम्। न। शुण्ठ्याम्॥

इन्द्रमहकामुकः। पुं। कुक्कुरे॥

इन्द्रयवः। पुं। न। इन्द्रजौ इतिभाषाप्रसिद्धेतिक्तवीजविशेषे। कलिङ्गे। भद्रयवे। कुटजवीजे॥ ऐन्द्रंयवंत्रिदोषघ्नंसङ्ग्राहि कटुशीतलम्। ज्वरातिसाररक्तार्शः कृमिवीसर्पकुष्ठनुत्॥ दीपनंगुदकीलास्रवातास्रश्लेष्मशूलजित्॥ यवाकारवीजत्वात् यवम्। इन्द्रसंज्ञस्यवृक्षस्य यवम्॥

इन्द्रलुप्तः। पुं। केशनाशकरोगे। केशघ्ने॥ न। मस्तकोद्भवरोगविशेषे। खालत्ये॥ तस्यलक्षणम्॥ रोमकूपानुगंरक्तं पित्तेनसहमूर्च्छितम्। प्रच्यावयति रोमाणिततः श्लेष्मासशोणितः॥ रुणद्धिरोमकूपाँस्तुततोन्येषामसम्भवः। तदिन्द्रलुप्तंखालत्यं रुज्येतिचविभाव्यते॥ खालत्यंरुज्येतितस्यपर्यायकथनम्। तथाचभोजः। तदिन्द्रलुप्तमित्याहुःखल्लींरुज्यान्चकेचनेति। कार्त्तिकस्त्वाह। इन्द्रलुप्तंश्मश्रुणिभवति खालत्यंशिरोरुहेष्वेव रुज्यासवेदनेति आगमस्तन्नास्तीति निदानटीका॥

इन्द्रलुप्तकम्। न। इन्द्रलुप्तरोगे॥

इन्द्रलुप्तिकः। त्रि। इन्द्रलुप्तरुजान्विते। निष्केशशिरसि॥

इन्द्रवंशा। स्त्री। वर्णवृत्तविशेषे॥ वंशस्थवृत्तेर्यदिपूर्वमक्षरं दीर्घंप्रयुक्तंकवितावतारकैः। गौडावनीनाथ कुलप्रकाशक स्यादिन्द्रवंशेत्यभिधानतस्तदा॥

इन्द्रवज्रा। स्त्री। वर्णवृत्तविशेषे॥ कर्णध्वजौगण्डमृगेन्द्रहारा राजन्तियस्याश्चरणेसमस्ते। तामिन्द्रवज्रामतिमात्रकान्तां भोगीन्द्रवक्त्राजमरन्दधाराम्॥ यथा। रक्ताम्बुदे नोदितलम्बमाला शीतांशुचण्डातपकुण्डलाभ्याम्। तारांशुतारावलिहृद्यहारैः स्वीयांश्रियम्भूषयतीवसन्ध्येति॥

इन्द्रवज्राहतपक्षः। पुं पर्वते॥

इन्द्रवारुणिका। स्त्री। इन्द्रवारुण्याम्॥

इन्द्रवारुणी। स्त्री। राखालससा इति गौडप्रसिद्धलतायाम्। विशालायाम्। पीतपुष्पायाम्। तोसतुंवी

कीजड जोश्वेतवर्ण और अतिकड वीहोती है इन्द्रारुणीतिचभाषा। इन्द्रंवारयति। वृञ्०। चु०। कृवृदारीतिबाहुलकत्सन्तादुनन्॥

इन्द्रवृक्षः। पुं। देवदारुणि॥

इन्द्रवृद्धा। स्त्री। व्रणरोगविशेषे। तल्लक्षणम्। पद्मकर्णिकवन्मध्येपिडकांपिडकाचिताम्। इन्द्रवृद्धान्तुतांविद्याद्वातपित्तोत्थितांभिषगिति॥

इन्द्रव्रतम्। न। राज्ञोव्रतविशेषे। यथा। वार्षिकांश्चतुरोमासान् यथेन्द्रोऽभिप्रवर्षति। तथाभिवर्षेत्स्वंराष्ट्रंकामैरिन्द्रव्रतंचरन्निति॥

इन्द्रशत्रुः। पुं। वृत्रासुरे॥ इन्द्रस्यशत्रुः शातयिता हन्तेतिषष्ठीसमासेन वृत्रस्येन्द्रहन्तृत्वम्॥ इन्द्रे॥ इन्द्रःशत्रुर्यस्येतिवहुव्रीहिर्दैत्यस्येन्द्रेणवध्यत्वात्॥

इन्द्रसावर्णिः। पुं। चतुर्दशमनौ॥

इन्द्रसुतः। पुं। जयन्ते॥ वालिनामवानरराजे॥ अर्जुनपाण्डवे॥ अर्जुनवृक्षे॥ इन्द्रस्यसुतः॥

इन्द्रसुरसः। पुं। इन्द्रसुरिसे॥

इन्द्रसुरिसः। पुं। निर्गुण्ड्याम्। सिन्दुवारे। म्योंडी इति काशी भाषा। सभालूइतिभाषा। वन्हाँ इतिपर्वतभाषा॥

इन्द्रसूनुः। पुं। इन्द्रसुतस्यार्थे॥

इन्द्रसेनः। पुं। प्लक्षद्वीपस्थेऽद्रिविशेषे॥

इन्द्रा। स्त्री। फणिज्झकेवृक्षे॥

इन्द्राक्षः। पुं। ऋषभौषधौ।

इन्द्राग्निधूमः। पुं। हिमे॥

इन्द्राणिका। स्त्री। इन्द्रसुरिसे। निर्गुण्ड्याम्॥ इन्द्रस्यजन्या। इन्द्रवरुणेतिङीषानुकौ। जन्यजनकलक्षणोपिपुंयोगस्तत्रगृह्यते। कन्। ह्रस्वत्वञ्च॥ यद्वा। इन्द्रमानयति। अनेर्ण्यन्तात् कर्मण्यण्। ङीप्। कन्। ह्रस्वः॥

इन्द्राणी। स्त्री। इन्द्रपत्न्याम्। शच्याम्॥ इन्द्रस्यस्त्री। इन्द्रवरुणेति ङीषानुकौ॥ दुर्गायाम्॥ यथा। ऐश्वर्यं परमंयस्याःवशेचै वसुरासुराः। इदिच परमैश्वर्ये इन्द्राणीतेनसाभिवेतिदेवी पुराणम्॥ इन्द्रसुरिसे॥ स्त्रीणांकरणे॥ नीलसिन्दुवारे॥ स्थूलैलायाम्॥ स्थूलैलायाम्॥ मातृकाविशेषे॥

इन्द्रानुजः। पुं। विष्णौ॥

इन्द्रायुधम्। न। इन्द्रधनुषि। शक्रायुधे॥

इन्द्रारिः। पुं। असुरे॥ इन्द्रस्यअरिः॥

इन्द्रावरजः। पुं। विष्णौ॥ इन्द्रस्यावरंजातः। अन्येष्वपीतिडः॥

इन्द्राशनः। पुं। भङ्गायाम्। संविदि॥

इन्द्रासनम्। न। पञ्चमात्रिकस्यप्रथमे

।ऽऽ प्रभेदे ॥

इन्द्रियम् । न । विषयिणि । हृषीके । चक्षुरादिषु ॥ सात्त्विकाहङ्कारोपादानानि इन्द्रियाणि । तानिच बुद्धीन्द्रियकर्म्मेन्द्रियभेदाद्द्विविधानि । उभयमपि इन्द्रस्यात्मनो विषयोपलब्धिकरणतया लिङ्गत्वादिन्द्रियमुच्यते । तत्र श्रोत्रत्वक्चक्षूरसनाघ्राणाख्यानि ज्ञानेन्द्रियाणि भवन्ति । वाक्पाणिपादपायूपस्थानिच कर्म्मेन्द्रियाणिभवन्ति । उभयात्मकंमनः । मिलित्वैकादशानीन्द्रियाणि भवन्ति ॥ भूतप्रकृतिकानीन्द्रियाणीति नैयायिकाः । तथाच गौतमप्रणीतं सूत्रम् । घ्राणरसनचक्षुस्त्वक्श्रोत्राणीन्द्रियाणिभूतेभ्यः । १ । १२ ॥ विषयग्रहणकार्यानुमेयंकरणमिन्द्रियम् । इन्द्रस्यात्मनो लिङ्गम् इन्द्रेणदृष्टं ज्ञातं ममचक्षुर्मम श्रोत्रमित्यादिक्रमेण इन्द्रेणसृष्टम् इन्द्रेणजुष्टम् प्रीणितं सेवितंवा इन्द्रेणदत्तं यथायथंविषयेभ्यः । इतिशब्दः स्वरूपे प्रकारे तेनइन्द्रेण दुर्जयम् इत्याद्यर्थेषु इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गेत्यादि निपातनादिन्द्रशब्दात्घच् ॥ रेतसि । वीर्य्ये ॥

इन्द्रियकर्म्म । न । वाह्यानांश्रोत्रवागादीना मान्तरयोर्म्मनोवुद्ध्योःकर्म्मसु ॥ तानिच शब्दश्रवणस्पर्शग्रहणरूपदर्शनरसग्रहणगन्धग्रहणानि वचनादानगमनविसर्गानन्दाख्यानि सङ्कल्पाध्यवसायौच यथासङ्ख्यम्भवन्ति ॥

इन्द्रियग्रामः । पुं । इन्द्रियसमूहे ॥

इन्द्रियनिग्रहः । पुं । विषयेभ्य श्चक्षुरादिवारणे ॥ चक्षुश्श्रोत्रादिज्ञानेन्द्रियाणां वाक्पाण्यादिकर्म्मेन्द्रियाणाञ्च तत्तद्गोलकोपरोधमात्रेणहठान्निरोधइत्यर्थः ॥ इन्द्रियाणान्तु सर्वेषांयद्येकं क्षरतीन्द्रियम् । तेनास्य क्षरतिप्रज्ञाद्दृतेःपात्रादिवोदकम् ॥

इन्द्रियबधः । पुं । एकादशविधे इन्द्रियाणाम्बधे ॥ यथा । वाधिर्य्यंकुष्ठतान्धत्वं जडताऽजिघ्रता तथा । मूकताकौण्यपङ्गुत्वक्लैव्योदावर्त्तमत्तताः ॥ यथा सङ्ख्यमेकादशाना मेकादशवधाभवन्ति ॥

इन्द्रियवृत्तिः । स्त्री । श्रोत्रादीनांशब्दादिषु । वागादीनां वचनादिषु । मनोबुद्ध्योः सङ्कल्पाध्यवसाययोः ॥ यथाहुः साङ्ख्याः । शब्दादिषुपञ्चानामालोचनमात्रमिष्यतेवृत्तिः । बचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाश्चपञ्चा

नाम् ॥ बुद्धीन्द्रियाणांसम्मुग्धवस्तुमा त्रदर्शनमालोचन मुक्तम् । यथाहुः। सम्मुग्धं वस्तुमाचष्ट्र प्रागगृह्णात्यविकल्पितम् । तत्सामान्यविशेषाभ्यां कल्पयन्ति मनीषिणइति । तथा । अस्तिह्यालोचनंज्ञानं प्रथमंनिर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशंशुद्धवस्तुजम् ॥ ततःपरंपुनर्वस्तुधर्म्मैर्जात्त्यादिभिर्यया । बुद्ध्यावसीयते सापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति ॥

इन्द्रियस्वापः । पुं । प्रलये ॥

इन्द्रियात्मा । पुं । इन्द्रियेषु ॥

इन्द्रियादिः । पुं । इन्द्रियाणांकारणे राजसाहङ्कारे ॥ ॥

इन्द्रियार्थः । पुं । शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाख्ये । विषये । गोचरे ॥ गन्धरसरूपस्पर्शशब्दाःपृथिव्यादिगुणास्तदर्थाः । इति न्यायसूत्रम् । १ । १४ ॥ वैशेषिकाणांद्रव्यगुणकर्मसु अर्थशब्दाभिधेयत्वम्।अतःपञ्चानांगन्धादीनामेवकथंतत्त्वमित्याशङ्कानिरासायतदर्थाइत्युक्तम् । तेषामिन्द्रियाणामर्थाविषयाउद्दिष्टा अपि तए वेत्याशयः । इत्थञ्चतदर्थत्वंलक्षणमितिमन्तव्यम् । तच्छब्देनवहिरिन्द्रियाणिपरामृश्यन्ते । तथाच एकैकवहिरिन्द्रियमात्रग्राह्यविशेषगुणत्वं वहिरिन्द्रियद्वयाग्राह्यवहिरिन्द्रियग्राह्यगुणत्वंवातदर्थः । पृथिव्यादिगुणाइतिलक्ष्यनिर्देशः । तेकेगुणाइत्याकाङ्क्षायांगन्धेत्यादि । पृथिव्यादीनांगुणाइतिषष्ठीसमासो भाष्यसम्मतः तेनगुणगुणिनोरभेदोनेतिसूचितम् ॥ इन्द्रियैरर्य्यते । अर्थयाञ्चायाम् । कर्मणिघञ् ॥

इन्द्रियायतनम् । न । शरीरे ॥

इन्द्रियार्थसन्निकर्षः । पुं । प्रत्यक्षज्ञानहेतौ ॥ सचषड्विधः । संयोगः । संयुक्तसमवायः । संयुक्तसमवेतसमवायः । समवायः । समवेतसमवायः । विशेषणविशेष्यभावश्चेति ॥

इन्द्रियेशः । पुं । आत्मनि । जीवे ॥

इन्द्रेज्यः । पुं । वृहस्पतौ ॥ इन्द्रस्येज्यः ॥

इन्धनम् । न । बह्निसन्दीपनार्थतृणकाष्ठयोः । पाकार्हकाष्ठे । एधसि ॥ इन्धेऽग्निरनेन । ञिइन्धी० । करणेति ल्युट् ॥

इभः । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ उत्तरपदस्थः श्रेष्ठे ॥ अष्टमे । एति ईयतेवा । इण्० । इणः किदितिभः ॥

इभकणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥ इभदवकणा ॥

इभदन्ता । स्त्री । नागदन्त्याम् । पर्णपुष्प्याम् । विषौषधौ ॥

इभनिमीलिका । स्त्री । भङ्ग्याम् ॥ छलमिषश्चवैदग्धीभङ्गिश्चेभनिमीलिकेतिचिकाण्डशेषः ॥

इभपालकः । पुं । हस्तिपके ॥

इभभरः । पुं । गजसमूहे ॥ इभानांभरः ॥

इभमाचलः । पुं सिंहे ॥

इभया । स्त्री । स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥

इभाख्यः । पुं । नागकेशरवृक्षे ॥

इभोषणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

इभ्यः । त्रि । आढ्ये । धनवति ॥ पुं । राज्ञि ॥ हस्तिपके ॥ इभमर्हति । दण्डादित्वात्यत् ॥ यद्वा । एःकामात् भ्यसते । भ्यसभये । अन्येष्वपीति डः ॥

इभ्यग्रामः । पुं । हस्तिपकानांसंवसथे ॥

इभ्या । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ करेण्वाम् । टाप् ॥

इभ्यिका । स्त्री । इभ्यायाम् ॥ इभ्यैव । स्वार्थेकन् । उदीचामितीदा देशः । पक्षे इभ्यका ॥

इयत् । त्रि । इदम्परिमाणविशिष्टे । एतावति ॥ इदम्परिमाणमस्य । किमिदम्भ्यांवोघइतिवतुप् वस्यचघः । इदङ्किमोरीश्की । यस्येतिलोपः । प्रत्ययमात्रमवशिष्यते ॥ पठन्तिचात्रवैयाकरणाऔपनिषदाश्च । उदितवतिपरस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयेनैगतवतिविलयञ्चमाकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतं केवलं प्रत्ययोयत् तदियदितिमिमीतेकोह्वदापण्डितोपीति ॥ पुं । इयान् । स्त्री । इयती ॥

इयत्ता । स्त्री । सीमायाम् ॥ परिमाणे ॥ संख्यायाम् ॥ इयतोभावः । तल् ॥

इरम्मदः । पुं । मेघज्योतिषि । वज्राग्नौ ॥ इराउदकम् तेनमाद्यतिदीप्यते अविन्धनत्वात् इत्यर्थे उग्रम्पश्येरम्मदेत्यादिनाखश् प्रत्ययोमुमागमश्चनिपातितः ॥ वाडवोपिइरम्मद इतिकेचित् ॥

इरा । स्त्री । भुवि ॥ वाचि । वाण्याम् ॥ सुरायाम् ॥ इं कामंराति । रा दाने । आतोनुपेतिकः ॥ अम्बुनि । जले ॥ इणगतौ । एति ईयतेवा । ऋज्रेन्द्राग्रेतिसाधुः । निपातनाद्गुणाभावः ॥ अन्ने ॥

इराचरम् । न । करकायाम् । वर्षोपले ॥ त्रि । भूचरे ॥ अम्बुचरे ॥ इरायांचरति । चरेष्टः ॥

इराजः । पुं । कन्दर्पे ॥

इरावती । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे । पाषाणभेदीविशेषे ॥ परीक्षिन्नृपतेर्भार्यायाम् ॥

इरिणम् । न । ऊषरभूमौ । शून्ये । निराश्रये । ऋच्छति । ऋगतिप्रापणयोः । अर्त्तेः किदिच्चेतिइनन् ।

इरिमेदः । पुं । अरिमेदे । विट्खदिरे । इरिमेदः कषायोष्णोमुखदन्तगदास्रजित् । हन्तिकण्डुविषश्लेष्मकृमिकुष्ठविषग्रहान् ।

इरिवेल्लिका । स्त्री । मस्तकोद्भवव्रणजन्यपीडाविशेषे । तल्लक्षणम् । पिडकामुत्तमाङ्गस्थांवृत्तामुग्ररुजाज्वराम् । सर्वात्मिकांसर्वलिङ्गांजानीयादिरिवेल्लिकामिति ।

इरेशः । पुं । विष्णौ । वरुणे । वागीशे । राज्ञि । इरायाः ईशः ।

इर्वारुः । स्त्री । कर्कट्याम् ।

इर्वारुशुक्तिका । स्त्री । फूट इतिभाषाप्रसिद्धे इर्वारुविशेषे । निर्भिन्नकर्कट्याम् ॥

इलः । त्रि । प्रेरके ॥ इलति प्रेरणांकरोति । इलप्रेरणे । इगुपधलक्षणः कः ।

इलविला । स्त्री । पुलस्त्यभार्यायाम् । हविर्भुवि । कुवेरस्यजनन्याम् ।

इला । स्त्री । सौम्यकलत्रे । बुधयोषिति ॥ धरित्र्याम् ॥ गवि । वाचि । इलति । इलउत्क्षेपे । इगुपधेतिकः ।

इलावृतम् । न । जम्बुद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । तच्चसुमेरुसंवेष्ट्यास्ते । पश्चान्माल्यवतः प्राच्यांगन्धमादनशैलतः । इलावृतंनीलगिरेर्याम्यतोनिषधादुदक् ।

इलिका । स्त्री । अचलायाम् । भुवि । इलैव । स्वार्थेकः ।

इली । स्त्री । ईल्याम् । करवालिकायाम् । कटारी हाथछुरी इतिभाषा । इलगतौ चेपेच । इन् । कृदिकारादितिवाङीष् ।

इलीशः । पुं । इल्लिशे । हिलशे माच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ।

इल्लिशः । पुं । इलीशे । इल्लिशोमधुरः स्निग्धोरोचनो वह्निवर्द्धनः । पित्तहृत् कफकृत् किञ्चिल्लघुर्वृष्योनिलापहः ।

इल्लीशः । पुं । इल्लिशे ।

इल्वकाः । स्त्री । इल्वलासु । नित्यंवहुवचनान्तः ।

इल्वलः । पुं । वातापेर्भ्रातरि दैत्यविशेषे । मत्स्यप्रभेदे । पक्षिविशेषे । इलति । इलस्वप्ने चेपणेच । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनावलच् गुणाभावश्च निपात्यते ।

इल्वलाः । स्त्री । मृगशिरशिरोदेशस्थतारकासु [illegible] शिरः शिरस्थानां पञ्चानांस्वल्पतारकाणां याःताराकास्तच्छिरोदेशेनिवसन्ति ताः इल्व

ला: । इलन्ति । इल० । निपातनाद लच् गुणाभावश्च । नित्यबहुवचनान्तोयम् ॥

इव । अ । उपमायाम् । सादृश्ये । साम्ये । ईषदर्थे । उत्प्रेक्षायाम् । वाक्यालङ्कारे ।

इषः । पुं । आश्विनमासि । इषगतौ । एषणम् इट् यात्रा । भावेक्विप् । साऽस्मिन्नस्ति जिगीषूणाम् । अर्श आद्यच् ॥

इषिका । स्त्री । गजाक्षिगोलके ॥ ईष्यते । ईषउञ्छे । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषेःकिद्ध्रस्वश्चेतीकन् । धातोर्ह्रस्वश्च । तूलिकायाम् ॥ इष्यते । इषगत्यादौ । कृञादिभ्योवुन् ।

इषितः । त्रि । अभिप्रेते । इष्टे ।

इषिरः । पुं । अग्नौ । इष्यति । इषगतौ । इच्छतिवा । इषइच्छायाम् । इषमदीत्यादिना किरच् ।

इषीका । स्त्री । काशे । मुञ्जामध्यवर्त्तितृणे । सींक तुली इतिचभाषा । ईषति ईषतेवा । ईषउञ्छे । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । ईषेःकिद्ध्रस्वश्चेतिईकन् ॥ दर्भशलाकायाम् ।

इषुः । पुं । स्त्री । वाणे । सायके । पञ्चसु ? इषिसञ्ज्ञो ? । ईषगत्यादौ । ईषते हिनस्तिवा । ईषेःकिच्चेत्युरादेरित्वञ्च ।

इषुधिः । पुं । स्त्री । इषूणांस्थाने । तूणीरे । इषवोधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणेचेतिकिः ॥

इषुपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ।

इषुमाला । स्त्री । शरावल्याम् ।

इषूपलयन्त्रम् । न । शरशिलाक्षेपकेयन्त्रविशेषे ।

इष्टम् । त्रि । आशंसिते । पूजिते ॥ प्रिये । इष्यमाणे । इष्यते । इषइच्छायाम् । मतिबुद्धीतिक्तः । पुं । सप्ततन्तौ । यज्ञे ॥ एरण्डवृक्षे । न । संस्कारे । क्रतुकर्मणि ॥ क्रतुर्यज्ञः कर्मचदानादि तयोः समाहारः तदिष्टशब्दवाच्यम् । अतएव मनुः । एकाग्निकर्महवनं त्रेतायां यच्चहूयते । अन्तर्वेद्याञ्चयद्दानमिष्टन्तदभिधीयते इति । अग्निहोत्रंतपः सत्यंवेदानाञ्चार्थपालनम् । आतिथ्यंवैश्वदेवञ्चप्राहुरिष्टञ्चनाकदम् । यजनम् । यजदेवपूजादौ । नपुंसके भावेक्तः । अनुकूलवेदनीये देवादिलक्षणेयागादिफले । ईश्वराराधनादौ । एषणम् । इषेःक्तः । परमानन्दरूपत्वेन सर्वेषां प्रियत्वादिष्टः परमात्मैव ।

इष्टका । स्त्री । गृहादिनिर्म्माणार्थं दग्धमृत्खण्डविशेषे । ईंटइतिप्रसिद्धे । इष्यते । इष० । इष्यसिभ्यांतकन् ।

इष्टकेषीकामालानामितिनिर्देशात् प्रत्ययस्थादितिनेत्त्वम् ॥

इष्टकापथम् । न । इष्टकाभिर्निर्मितेपथि । उशीरे । वीरणमूले । इष्टकापथमस्य अधोवायुकरत्वात् । यद्वा । इष्टकेव दृढः पन्थायस्य । इष्टकायामपि पन्थायस्येतिवा ॥

इष्टकामधुक् । त्रि । अभीष्टभोगप्रदे । इष्टानांकामधुक् ।

इष्टकावः । त्रि । इष्टकावति । इष्टकाः सन्त्यस्यास्मिन् वा । अन्येभ्योपिदृश्य तइतिवप्रत्ययः ।

इष्टगन्धः । त्रि । सुगन्धौ । न । वालुके । इष्टश्चासौ गन्धश्च । इष्टोगन्धोयस्यय स्मिन् वा ।

इष्टा । स्त्री । शमीवृत्ते ।

इष्टापूर्त्तम् । न । यज्ञखातादिकर्मणि । यथा । अग्निहोत्रंतपः सत्त्यं वेदाना ञ्चानुपालनम् । आतिथ्यं वैश्वदेवश्च इष्टमित्त्यभिधीयते । वापीकूपतडागादिदेवतायतनानिच । अन्नप्रदानमारामः पूर्त्तमित्त्यभिधीयते । इष्टञ्च पूर्त्तञ्च अनयोः समाहारः ।

इष्टार्थोद्युक्तः । त्रि । उत्सुके । उत्साहयुक्ते । इष्टश्चासावर्थश्च तत्रउद्युक्तः ।

इष्टिः । स्त्री । यागे । दर्शपूर्णमासेष्ट्याम् । अभिलाषे । श्लोकसङ्ग्रहे । एषणम् । इष० । क्तिन् । इज्यतेऽनयेति वा । यज० क्तिन् ॥

इष्टिकापथिकम् । न । लामज्जकतृणे । इतिराजनिर्घण्टः ।

इष्टिपचः । पुं । दैत्ये । दनुजे ।

इष्टिमुट् । पुं । दैत्ये । इष्टिंमुष्णाति । मुषस्तेये । क्विप् ।

इष्टुः । स्त्री । इच्छाविशेषे ॥

इष्मः । पुं । कामे । वसन्ते । इष्यति । इषगतौ । इच्छतिवा । इषइच्छायाम् । इषियुधीतिमक् ।

इष्यः । पुं । वसन्तर्त्तौ ॥

इष्वः । त्रि । उपदेष्टरि । इष्यतेऽसौ । इष० । सर्वनिघृष्वरिष्वलष्वशिवपद्वप्रह्वेष्वाअतन्त्रेइतिवन्गुणाभावश्चनिपात्यते ।

इष्वसनः । पुं । चापे । अस्यतेअनेनेत्त्यसनः । इषूनामसनः ।

इष्वासः । पुं । धनुषि । त्रि । इषुक्षेपके । धन्विनि । इषवो वाणा अस्यन्तेअनेन । असु० । हलश्चेतिघञ् ।

इ० । अ । दुःखभावनायाम् । सन्तापे । कोपे ।

इह । अ । अस्मिन् । अत्र । अधिकरणे । व्यवहारभूमौ । अस्मिन् । इह मोहः । इहमदम् ।

इहत्यः । त्रि । इहभवे । इहजातादौ ।

॥ अव्ययात्त्यप् ॥

इहामुत्रार्थफलभोगविरागः । पुं । ऐहिकपारत्रिकविषयभोगेभ्योनितरांविरतौ । मुक्तेर्द्वितीयसाधने । ऐहिकानांस्रक्चन्दनादिविषयभोगानाङ्कर्मजन्यतया अनित्यत्त्ववत् आमुष्मिकाणामप्यमृतादिविषयभोगानामनित्यतया तेभ्यो नितरांविरतौ ॥

इही । अ । त्वङ्गच्छेत्यर्थे ॥ झन्तप्रतिरूपकम् ॥

ई:

ई । अ । विषादे । दुःखभावने । अनुकम्पायाम् ॥ क्रोधे । प्रत्यक्षे । सन्निधौ । सम्बोधने ॥

ई: । स्त्री । लक्ष्म्याम् । अस्य स्त्री । ङीष् ॥

ईक्षणम् । न । दर्शने । चक्षुषि । दृशि ॥ ईक्षतेऽनेन । ईक्ष्द० । ल्युट् ॥

ईक्षणिकः । पुं । हस्तरेखाद्यवलोकनपूर्वकशुभाशुभफलकथनेनजीविनि ॥ शुभाशुभयोरीक्षणमस्त्यस्य ठन् ॥

ईक्षणिका । स्त्री । दैवज्ञायाम् । लक्षणादिना जनानांशुभाशुभनिरूपिण्याम् । म० ठन् । ईक्षते । ईक्ष दर्शनाङ्कनयोः । ण्वुल्वा ॥

ईक्षणीयः । त्रि । शोभमाने ॥ ईक्षितुं योग्यः । अनीयर् ॥ अवलोकनीये ॥

ईक्षा । स्त्री । दृष्टौ ॥ ईक्षणम् । ईक्ष० । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

ईक्षितः । त्रि । अवलोकिते ॥ ईक्ष० । नपुंसके भावे क्तः ॥

ईजानः । पुं । यजमाने । कर्मिणि ॥ ईजते । ईज० । शानच् ॥

ईडा । स्त्री । स्तुतौ ॥ ईडनम् । ईड स्तुतौ । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

ईडितः । त्रि । स्तुते । कृतस्तवे ॥ ईड्यते स्म । ईड० । क्तः ॥

ईड्यः । त्रि । स्तुत्ये । वन्द्ये । स्तव्ये ॥ ईडितुंयोग्यः । ण्यत् ॥

ईतिः । स्त्री । डिम्बे । अजन्ये । उत्पाते ॥ प्रवासे ॥ कृषेः षट्प्रकारोपद्रवविशेषे ॥ यथा । अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभामूषकाः शुकाः । अत्यासन्नाश्चराजानः षडेता ईतयः स्मृताः इति ॥ ईयतेऽनया । ईङ् गतौ । क्तिन् ॥

ईदृक्षः । त्रि । ईदृशे ॥ दृक्षेचेतिईदृश ॥

ईदृक् । त्रि । ईदृशे । इसकेन्याय इसप्रकार इतिभाषा ॥ अयमिवदृश्यते । इदमिवपश्यतिवा । दृशिरप्रे० । त्यदादिषुदृशइतिक्विन् । इदंकिमो

रीश्की ॥

ईदृशः । त्रि । ईदृशि ॥ अयमिव दृश्यते । इदमिव पश्यति वा । दृशेस्त्यदादिष्विति कञ् । इदम ईश् ॥

ईप्सा । स्त्री । आप्तुमिच्छायाम् ॥

ईप्सितः । त्रि । अपेक्षिते ॥ अभिप्रेते ॥ इष्टे ॥ आप्तुमिष्टम् । आप्लृव्याप्तौ । सन् । क्तः । आप्ज्ञप्यृधामीत् । अत्रलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोपः ॥

ईप्सुः । त्रि । आप्तुमिच्छौ ॥

ईयिवान् । त्रि । उपगते ॥ इण्० । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति लिटः क्वसुर्द्वित्वमभ्यासदीर्घत्वं वसोरिट्च निपात्यते । सूत्रे उपइत्यविवक्षितम् ॥

ईरणः । पुं । वायौ ॥ ईरति ईरयतिवा । ईर० । युच् । ल्युर्वा ॥ न । चलने ॥

ईरितम् । त्रि । प्रोक्ते ॥ प्रेरिते ॥ क्षिप्ते ॥ ईर्य्यतेस्म । ईरगतौ कम्पनेच । क्तः ॥

ईरितात्मा । पुं । प्रकटितस्वरूपे ॥

ईर्म्मम् । न । व्रणे ॥ ईरति सुखम् । ईरगतिप्रेरणयोः । बाहुलकान्मक् ॥

ईर्य्या । स्त्री । ध्यानमौनादिकस्य भिक्षुव्रतस्यानुष्ठाने । चर्य्यायाम् ॥ चर्य्यात्वीर्य्याविदुर्बुधाः ॥ ईर्य्यते । ईरगतौ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

ईर्य्यापथः । पुं । ध्यानाद्युपाये ॥ ईर्य्यायाः पन्थाः । ऋक्पूरित्यः ॥

ईर्वारुः । पुं । स्त्री । कर्कव्याम् ॥ ईरणम् । ईर० । सं० क्विप् । ईरं वृणोति वारयतिवा । वृञ्० । बाहुलकादुण् ॥

ईर्षा । स्त्री । अक्षमायाम् ॥

ईर्षालुः । पुं । अक्षमे । ईर्षायुक्ते ॥

ईर्ष्यकः । पुं । दृष्टियोन्याख्यक्लीबे ॥ दृष्ट्वाव्यवायमन्येषां व्यवायेयः प्रवर्त्तते । ईर्ष्यकः सतुविज्ञेयोदृष्टियोनिश्च सस्मृतः ॥

ईर्ष्या । स्त्री । अक्षान्तौ । परोत्कर्षासहिष्णुत्वे । परोत्कर्षाऽक्षमेर्ष्यास्याद्दोर्जन्यान्मन्युतापिच । ईर्ष्यणम् । ईर्ष्य ईर्ष्यायाम् । गुरोश्चेत्यः ॥

ईर्ष्यालुः । त्रि । अक्षान्तिशीले । कुत्सने । सेर्ष्ये ॥ ईर्ष्यां लाति । ला । मितद्र्वादित्वाड्डुः ॥

ईला । स्त्री । धरित्र्याम् ॥ गवि ॥ वाचि ॥ सौम्यकलत्रे ॥

ईलिः । स्त्री । ह्रस्वगदाकारेहस्तदण्डे । करपालिकायाम् । कटारी कटार इत्यादिभाषा ॥ ईर्त्ते ईर्यतेवा । ईर० । इन् । कपिलकादिः । ईड्यते वा । ईड० । डलयोरभेदः ॥

ईलितः । त्रि । स्तुते ॥ ईड्यतेस्म । ई

ड० । क्तः । डलयोरभेदाल्लः ॥

ईली । स्त्री । ह्रस्वगदाकारे हस्तदण्डे । करपालिकायाम् । कृदिकारादितिपाक्षिकोङीष् ॥

ईट् । पुं । परमेश्वरे ॥ ईष्टे । ईश ऐश्वर्ये । क्विप् ॥

ईशः । पुं । महादेवे । सदाशिवे ॥ ईशानकोणाधिपतौ ॥ सर्वेषामीशितरि । विशुद्धसत्त्वप्रधानमायोपाधिके परमेश्वरे । हिरण्यगर्भे ॥ त्रि । प्रभौ । स्वामिनि ॥ एकादशसु ॥ ईष्टे । ईश० । इगुपधेतिकः ॥

ईशत्वम् । न । पाशुपतानां द्वितीये पाशे ॥ ईष्टे स्वातन्त्र्येणेति ईशः । तदीयंबलंरोधशक्तिर्द्वितीयः पाशः । तथाचोक्तम् । तासांमाहेश्वरीशक्तिःसर्वानुग्राहिकाशिवा । धर्मानुवर्त्तनादेवपाशइत्युपचर्य्यतेइति ॥

ईशसखा । पुं । कुवेरे ॥ ईशःसखास्य ॥

ईशा । स्त्री । पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ ईष्टे । ईश० ॥ कान्ताट्टाप् ॥

ईशानः । पुं । शिवे । महादेवे ॥ एकादशरुद्रान्तर्गतरुद्रविशेषे ॥ शिवाष्टमूर्त्त्यन्तर्गतसूर्य्यमूर्त्तौ ॥ शमीवृक्षे ॥ न । ज्योतिषि ॥ त्रि । ईशितरि । नियन्तरि । स्वामिनि ॥ ईष्टे तच्छीलः । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् ॥

ईशानी । स्त्री । स्कन्दमातरि । दुर्गायाम् ॥ ईशानस्यस्त्री । पुंयोगलक्षणो ङीष् ॥ शमीवृक्षे ॥

ईशिता । स्त्री । ईशित्वे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे । प्रभुत्वे ॥ येनस्थावराअप्याज्ञाकारिणो भवन्ति ॥ ईशोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः । ईशिनो भावः । तस्य भावस्त्वतलाविति तल् ॥

ईशिता । त्रि । ईश्वरे । अधिपतौ । प्रभौ । नियन्तरि ॥ ईष्टे । ईश० । तृन् तृच्चा ॥

ईशित्वम् । न । ईशितायाम् । देवानामष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यत्रभूतभौतिकानां प्रभवव्यूहव्ययाना मीशिताभवति । ईशिनोभावः ।त्वः ॥

ईश्वरः । पुं । शिवे । मन्मथे ॥ विशुद्धसत्त्वप्रधानाज्ञानोपहितचैतन्ये । ईशनादिशक्तियुक्ते जगदधिष्ठातरि ॥ हिरण्यगर्भे । विचित्रशक्तित्वात् सर्वसमर्थे सर्वनियन्तरि नारायणे ॥ उक्तञ्चदेवीगीतायाम् । तत्रयाप्रकृतिःप्रोक्तासाराजन् द्विविधामता ॥ सत्त्वात्मिकातुमायास्यादविद्यागुणमिश्रिता । स्वाश्रयं यातु संरक्षेत् सा मायेतिनिगद्यते ॥ तस्यां यत्प्रति

बिम्बस्याद्बिम्बभूतस्यचेशितुः। सई श्वरः समाख्यातः स्वाश्रयज्ञानवान् परः॥ तस्यां स्वाश्रयाव्यामोहकारिण्यां शुद्धसत्त्वप्रधानायां मायायामीशितुःपरमात्मनोयत् प्रतिबिम्बंपतति तत् प्रतिबिम्बमीश्वरः। सचेश्वरः स्वाश्रयं व्यापकं ब्रह्मतज्ज्ञानवान्भवति माययातदाधारब्रह्मणोनावरणात्॥ सर्वज्ञः सर्वकर्त्ताचसर्वानुग्रहकारकः। इति॥ देहेन्द्रियसङ्घातस्यस्वामिनिजीवे॥ ईशनशीले। समर्थे। सर्वान्तर्यामिणि॥ क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेषईश्वरः इतिपतञ्जलिः॥ ईश एवाहमत्यर्थंनचमामीशतेपरः। ददामिचसदैश्वर्यमीश्वरस्तेनकीर्त्तितः॥ प्रभवादिष्वेकादशेऽब्दे॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यंकार्पासस्यमहार्घता। लवणं मधुगव्यञ्चईश्वरेदुर्लभं प्रिये॥ त्रि। आढ्ये। स्वामिनि। ईशितुं शीलमस्येति। स्थेशभासपिसकसोवरच् इतिवरच्॥ ईष्टे। ईश०। वरच्॥ यद्वा। अश्नुते। अशूव्याप्तौ सङ्घातेच। अश्नोतेराशुकर्मणिवरट्चेतिवरट्। चादुपधाया ईत्वम्॥

ईश्वरप्रणिधानम्। न। शौचादिपञ्चनियमेषु पञ्चमे नियमे। ईश्वरस्यमानसैरुपचारैरभ्यर्चने। सर्वकर्मणां तस्मिन् परमगुरौफलनिरपेक्षतयाअर्पणे॥ ईश्वरे प्रणिधानम्॥

ईश्वरभावः। पुं। प्रजापालनार्थमीशितव्येषु प्रभुशक्तिप्रकटीकरणे॥

ईश्वररथचरणः। पुं। कालचक्रे॥ ईश्वररथस्यचरणः॥

ईश्वरसेतुः। पुं। मर्यादायाम्। वर्णाश्रमादिधर्मे॥ ईश्वरस्यसेतुरिव॥

ईश्वरा। स्त्री। उमायाम्॥ श्रीवाण्यादिशक्तिषु॥ वरजन्तादीश्वरशब्दात् टाप्। पुंयोगविवक्षाभावान् न ङीप्॥

ईश्वरी। स्त्री। गौर्य्याम्। दुर्गायाम्॥ श्रीवाण्यादिशक्तिषु॥ अश्नुते विश्वम्। वरडन्तादीश्वरान् ङीप्॥ यद्वा। ईष्टे। ईश०। वनिप्। वनोर चेतिङीब्रौ॥ लिङ्गिनीवृक्षे॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम्॥ रुद्रजटालतायाम्॥ नाकुलीकन्दे॥

ईषत्। अ। अल्पे। किञ्चित्॥ ईषणम्। ईषगत्यादौ। अतप्रत्ययः॥

ईषत्करः। पुं। अत्यल्पे। अनुबन्धे। गन्धे। लेशे॥ त्रि। ईषत्क्रियमाणे वस्तुनि॥ ईषत्क्रियते। ईषद्दुःसुष्विति भावे कर्मणिवा अकृच्छ्रार्थेषु ख

ल प्रत्ययः ॥

ईषत्पाण्डुः । पुं । धूसरवर्णे ॥

ईषदुष्णम् । न । कवोष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति । ईषच्चतदुष्णञ्च ।

ईषद्धास्यम् । न । मन्दहास्ये । स्मिते । ईषच्चतद्धास्यञ्च । त्रि । तद्वति ।

ईषद्रक्तः । पुं । अरुणे । त्रि । तद्वति ।

ईषा । स्त्री । हलयुगयोर्मध्यस्थकाष्ठे । लाङ्गलदण्डे । ईषते । ईषगत्यादौ । इगुपधेतिकः । करणे गुरोश्चेत्यो वा ॥

ईषादन्तः । पुं । दीर्घदन्तगजे । उदग्र दन्ते । ईषेवदन्तावस्य ।

ईषिका । स्त्री । अक्षिकूटे । गजाक्षिगोलके । ईषालाङ्गलकीलिका सेव । इवेप्रतिकृताविति कन् । तूलिकायाम् । अस्त्रविशेषे । यथा । सोभिमन्त्र्यशरेषीका मीषिकास्त्रेणवीर्यवान् । काकंतमभिसन्धायससर्जपुरुषर्षभः ॥ इतिरामायणम् ॥ ईष्यते ईषतिवा । ईषगत्यादौ ईषउञ्छेवा । कुन् ।

ईषिरः । पुं । अग्नौ । पावके ॥

ईषीका । स्त्री । इषीकायाम् । तूलिकायाम् । ईषीकास्यादिषीकापीति द्विरूपकोषः । पर्फरीकादित्वात् साधुः ।

ईष्मः । पुं । कामदेवे । वसन्तर्त्तौ । ईषति ईषतेवा । ईषउञ्छे ईषगतिहिंसादर्शनेषु । इषियुधीन्धिन ईषीति दीर्घादि पाठस्याप्युक्तत्वान् मक् ।

ईहा । स्त्री । उद्यमे । चेष्टायाम् ॥ वाञ्छायाम् ॥ ईहचेष्टायाम् । गुरोश्चेत्यः । टाप् ।

ईहामृगः । पुं । कृत्रिममृगे । नाटकरूपकभेदे । कोके । वृके । भेडिया इतिभाषा ॥ ईहा मृगेष्वस्य । ईहां मृगयते वा । मृगअन्वेषणे । कर्मण्यण् ॥ ईहाप्रधानो मृगोवा । शाकपार्थिवादिः ।

ईहितः । त्रि । अपेक्षिते । न । उद्योगे । चरिते ।

उः

उ । अ । सम्बोधने । रोषोक्तौ । अनुकम्पायाम् । नियोगे । पदपूरणे ॥ पादपूरणे । विस्मये । अवनम् । उङ् शब्दे । क्विप् । तुङ्न ।

उः । पुं । शम्भौ । चन्द्रमौलौ । शिवे । उकारे ।

उकनाहः । पुं । पीतरक्तवर्णे तुरङ्गे ॥
उक्तः । त्रि । कथिते । भाषिते । जल्पिते । अभिहिते ॥ न । एकाक्षरायां वृत्तौ । स्त्रीछन्दसि ॥ उच्यतेस्म । वचपरिभाषणे । ब्रूञोवचिर्वा । क्तः । सम्प्रसारणम् ॥
उक्तिः । स्त्री । व्याहारे । वचने ॥ वचः । क्तिन् । सम्प्रसारणम् ॥
उक्थः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ न । प्राणे ॥ सामभक्तौ ॥ सामवेदे ॥ यज्ञायज्ञीयात्परेण यानिसामानिगीयन्ते तान्युक्थानि ॥ महाव्रताख्येक्रतौ प्रधानभूतंशस्त्रमुकथशब्दार्थः ॥ उच्यते । वचः । पातृतुदीत्यादिनाथक् ॥
उक्थशाः । पुं । यजमाने ॥ उक्थानि उक्थैर्वा शंसति । शंसुस्तुतौ । मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोणिवन्निच्यत्र श्वेतवहादीनांडस् पदस्येतिवक्तव्यम् । यत्रपदत्वंभावि तत्रडस् । उक्थशोभ्याम् । अन्यत्रखिः । उक्थशासौ । उक्थशासइत्यादिबोध्यम् ॥
उक्था । स्त्री । एकाक्षरवृत्ते ॥ साद्विविधा । स्त्रीः १ सर्वगुरुः । स्त्रीस्ते सास्ताम् ॥ उः २ सर्वलघुः । उरबतु ॥
उक्लेदः । पुं । वान्तौ ॥
उक्षः । त्रि । सिक्ते । धौते ॥
उक्षणम् । न । सेचने ॥
उक्षतरः । पुं । तृतीयंवयःप्राप्तेवृषे ॥ तनुकृचा । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्व इतिष्टरच् । ङीषि । उक्षतरी ॥
उक्षा । पुं । बलीवर्दे । वृषे ॥ उक्षति उक्षसेचने । श्वन्नुक्षन्नितिकनिन् ॥ ऋषभौषधौ ॥ त्रि । सेक्तरि ॥
उक्षितः । त्रि । सिक्ते ॥ लिप्ते ॥
उखर्वलः । पुं । तृणविषेशे । भूरिपत्रे । सुतृणे ॥
उखलः । पुं । उखर्वले । तृणोत्तमे ॥
उखा । स्त्री । पिठरे । रन्धनस्थाल्याम् । हाँडी भरथिया भाडू इत्यादिभाषा ॥ ओखति । उखगतौ । इगुपधेतिकः ॥ उखन्यतेवा । खनुअवदारणे । अन्येभ्योपीतिडः । टाप् ॥
उख्यम् । त्रि । पैठरे । उखायां पक्वे मांसादौ ॥ उखायां संस्कृतम् । शूलोखाद्यत् ॥
उग्रः । पुं । महादेवे । रुद्रे ॥ वायुमूर्त्तिरयम् ॥ क्षत्रियाच्छूद्रायामूढायामुत्पन्ने । आगुरि इतिगौडभाषाप्रसिद्धे जातिविषेशे ॥ क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायांक्रूराचारविहारवान् । क्षत्रशूद्रवपुर्जन्तुरुग्रोनामप्रजायते ॥ क्षत्तुग्रपुक्कसानान्तुविलोकोवधबन्धनमिति - मनुः । करणेनसम । चास्यवृत्तिर्भार्गवनिर्मिता ॥ शोभाञ्जनद्रुमे । केर

लदेशे ॥ याष्टीके ॥ न । क्रूरसंज्ञक-नक्षत्रेषु । पूर्वोत्तरद्वारगृहे ॥ वत्स नाभाख्यविषे ॥ त्रि । उत्कटे । दारुणकर्मकर्त्तरि ॥ उच्यति क्रुधासम्बध्यते । उचसमवाये । ऋज्रेन्द्रेत्यादिनारक् गश्चान्तादेशः ॥

उग्रकर्म्मा । पुं । हिंस्रे ॥ उग्रंकर्मास्य ॥

उग्रकाण्डः । पुं । कारवेल्ले ॥

उग्रगन्धः । पुं । चम्पके ॥ कट्फले ॥ अर्जकवृक्षे ॥ लशुने ॥ न । हिङ्गुनि ॥ त्रि । उत्कटगन्धयुक्ते ॥ उग्रोगन्धोऽस्य ॥

उग्रगन्धा । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ वचायाम् ॥ छिक्किकौषधौ ॥ अजगन्धायाम् ॥ यवान्याम् ॥ उग्रोगन्धोऽस्याः ॥

उग्रचण्डा । स्त्री । देवीविशेषे ॥

उग्रतारा । स्त्री । देवीविशेषे ॥ उग्रादपिभयात् त्राति यस्माद्भक्तान् सदाम्बिकेनिरुक्तिः ॥

उग्रत्वम् । न । उग्रतायाम् । चण्डतायाम् ॥ उग्रस्य भावः । त्वः ॥

उग्रधन्वा । पुं । इन्द्रे । शत्रुवधायोद्यतधनुष्के ॥ उग्रंधनुर्यस्य । धनुषश्चेतिनङ् ॥

उग्रनासिकः । त्रि । दीर्घनासाविशिष्टे ॥

उग्रशेखरा । स्त्री । भीष्ममातरि । गङ्गायाम् ॥

उग्रश्रवाः । पुं । रोमहर्षणसुते । सूते ॥

उग्रसेनः । पुं । आहुके । कंसजनके ॥

उग्रसेनसुतः । पुं । कंसे ॥

उग्रा । स्त्री । कनखलाधिष्ठात्र्या मम्बायाम् ॥ वचायाम् ॥ यवान्याम् ॥ छिक्किकौषधौ ॥ उग्रजातेर्भार्यायाम् ॥ धन्याके ॥ प्रखरायांनार्याम् ॥ टाप् ॥

उचितम् । त्रि । न्यस्ते ॥ परिमिते ॥ सम्यञ्जसे । ग्राह्ये ॥ उच्यते । वचपरिभाषणे । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यःकितच् ॥ युक्ते ॥ ज्ञाते । विदिते ॥

उच्चः । त्रि । उन्नते । तुङ्गे । प्रांशौ ॥ उच्चिनोति । चिञ् ० । अन्येभ्योपी तिडः ॥ उच्चैस्त्वम् अस्ति अचवा । अर्श आद्यच् । अव्ययानामितिटिलोपः ॥ नालिकेरे ॥

उच्चकैः । अ । अतिशयोच्चे ॥ उच्चैः । अव्ययसर्वनाम्नामितिप्रागिवीयेष्वर्थेषुटेः प्रागकच् ॥

उच्चटा । स्त्री । दम्भे ॥ चर्य्यायाम् ॥ लशुनप्रभेदे ॥ गुञ्जायाम् ॥ भूम्यामलक्याम् ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ जटिलौषधौ । चूडालायाम् । मुस्ताविशेषे ॥ श्वेतागुञ्जोच्चटामोक्तेतिभावप्रकाशः ॥ उच्चटति । चटगतौ । अन्तर्भावितण्यर्थः । अच् ॥

उच्चण्ड: । त्रि । त्वरायुक्ते। अविलम्बिते । प्रचण्डे । उच्चण्डनम् । चण्डिकोपे । घञ् ॥

उच्चतरु: । पुं । नारिकेले ॥

उच्चतालम् । न । पानगोष्ठ्यां नृत्ये ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

उच्चदेव: । पुं । श्रीकृष्णे । गोविन्दे ॥

उच्चन्द्र: । पुं । रात्रिशेषे ॥

उच्चय: । पुं । नीव्याम् । परिधानवस्त्रग्रन्थौ ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

उच्चलम् । न । मनसि ॥ चञ्चले ॥ पुं । ध्वजस्योर्द्ध्वकूर्चे ॥

उच्चललाटा । स्त्री । उन्नतललाटवत्याम् ॥

उच्चलित: । त्रि । प्रस्थिते ॥

उच्चाटनम् । न । वैरिण एकदेशेऽनवस्थाकरणे॥ उच्चाटनंस्वदेशादे र्भ्रंसनंपरिकीर्त्तितमितिशारदातन्त्रम् ॥

उच्चार: । पुं । उच्चारणे ॥ विष्ठायाम् ॥ उच्चार्यते त्यज्यते । चरगतौ । ण्यन्त: । घञ् ॥

उच्चारणम् । न । कथने । शब्दप्रयोगे॥

उच्चारित: । त्रि । उदाहृते ॥ प्रकाशिते ॥

उच्चावच: । त्रि । बहुविधे । नैकभेदे ॥ उत्कृष्टापकृष्टे ॥ उदक्च अवाक्च । मयूरव्यंसकादित्वात्साधु: ॥

उच्चिक्रमिषा । स्त्री । उत्क्रान्तुमिच्छायाम् । उठवेकी इच्छा इतिभाषा ॥

उच्चिङ्गट: । पुं । तृणगडमत्स्ये ॥ त्रि । कोपनपुरुषे ॥

उच्चूड: । पुं । उच्चूले ॥ अस्योच्चूडावचूडाख्याबूर्द्धाधो मुखचूडकावितिध्वजाङ्गेषुहलायुध: ॥

उच्चूल: । पुं । ध्वजस्योर्द्ध्वकूर्चे । झण्डेकीपाग इतिभाषा ॥

उच्चै:श्रवा: । पुं । श्वेतवर्णे समुद्रमन्थनोत्थिते इन्द्रस्यघोटके ॥

उच्चैर्घुष्टम् । न । घोषणायाम् ॥ उच्चैर्घुष्यतेस्म । घुषिर्विशब्दने । क्त: ॥

उच्चैश्श्रवा: । पुं । इन्द्रस्याश्वे । अश्वानां मध्येभगवतोविभूतौ ॥ अयंसप्तमुख: । यथोक्तंभागवते । गृहीतोश्व: सप्तमुखस्त्वयान्वपवलात्किलेति ॥ उच्चैर्महान्श्रवोयशोयस्य ॥ उच्चै:श्रवसीयस्यवा ॥ यद्वा । उच्चै:शृणोति । श्रुश्रवणे । असुन् ॥ उच्चैश्श्रवससंज्ञन्तुप्रणिपत्यसमर्पितामित्यचतुष्पोदरादित्वादगागमोवोध्य: । आकाशस्थैर्दिवौकसैरितिहरिवंशोक्तिवत् ॥ त्रि । वधिरे ॥

उच्चै: । अ । अत्यर्थे । महति । उन्नते ॥ उच्चीयते । चिञ् ० । उदिचेर्डैसि: ॥

उच्छन्नम् । त्रि । नष्टे ॥

उच्छलत् । त्रि । उत्पतति ॥

उच्छशित: । त्रि । उल्लङ्घिते ॥ शशप्लु तगताविच्यस्मात् । क्त: ॥

उच्छादनम् । न । उत्सादने । उद्वर्त्तने । गन्धद्रव्यद्वाराशरीरनिर्मलीकरणे ॥

उच्छास्त्रम् । त्रि । शास्त्रप्रतिषिद्धे ॥ शास्त्रविरुद्धे ॥ उद्गतं शास्त्रात् ॥

उच्छिख: । त्रि । उद्गतज्वाले ॥

उच्छित्ति: । स्त्री । उच्छेदे ॥ उच्छेदनम् । क्तिन् ॥

उच्छिन्न: । त्रि । नष्टे ॥ उच्छेदिते ॥ उच्छिद्यतेस्म । छिदिर्द्वैधीकरणे । क्त: ॥

उच्छिलीन्ध्रम् । न । छत्राके । छत्रिकायाम् ॥

उच्छिष्ट: । त्रि । भुक्तावशेषे । जूंठ जूंठन जूंठा इतिभाषा ॥ त्यक्ते ॥

उच्छिष्टभोजनम् । त्रि । देवनैवेद्यवलिभोजनकर्त्तरि ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

उच्छिष्टमोदनम् । न । सिक्थके । मैण सित्था इतिभाषा ॥

उच्छीर्षकम् । न । शिर:प्रदेशे ॥ उपधाने । सिराहना इतिभाषा ॥

उच्छून: । त्रि । स्फीते । उन्नते । वर्द्धिते ॥ अत्रोदाहरन्ति प्राचीना: । कामिन्या:कियदुच्छूनमुर: प्रेयान्समीचते । नव्यंशालिमिवोत्पन्नमतिदीन:कृषीवलइति ॥ उत्श्वीयतेस्म । टुओश्विगतिवृद्ध्यो: । क्त: । ओदितश्चेतितस्यन: । यजादित्वात्सम्प्रसारणे पूर्वरूपेचहल इतिदीर्घ: ॥

उच्छूनता । स्त्री । जृम्भणे ॥ भावेतल् ॥

उच्छृङ्खल: । त्रि । अबाधे । बन्धनरहिते । अनियन्त्रितवस्तुनि । निरर्गले ॥ उद्गतंशृङ्खलंनिगडंयस्य ॥

उच्छेद: । पुं । विनाशे ॥

उच्छेदी । त्रि । विनाशिनि ॥

उच्छेषणम् । न । उच्छिष्टे ॥

उच्छोषण: । त्रि । सन्तापकरे ॥

उच्छ्रय: । पुं । द्रुमादीनामुच्चतायाम् । उत्सेधे ॥ उच्छ्रयणम् । श्रिञ् सेवायाम् । वाहुलकादेरच् ॥

उच्छ्राय: । पुं । उच्छ्रये ॥ उच्छ्रयणम् । श्रिञ्० । उदिश्रयतिवैतीति घञ् ॥ उत्कृष्ट: श्रायोवा ॥

उच्छ्रित: । त्रि । सञ्जाते ॥ समुन्नद्धे ॥ उन्नते ॥ प्रवृद्धे ॥ उच्छ्रयति उच्छ्रीयतेस्मवा । श्रिञोगत्यर्थेतिकर्म्मणिवा क्त: ॥

उच्छ्रित्य । अ । सन्तत्येत्यर्थे ॥ निखन्येत्यर्थे ॥

उच्छ्वसित: । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ॥ जीविते ॥ स्फुरणे । फरकना इति

भाषा। उत्श्वसिति। श्वस०। क्तः॥

उच्छ्वासः। पुं। अन्तर्मुखश्वासे। आहरे। प्राणने॥ आख्यायिकापरिच्छेदे॥ आश्वासे॥ उच्छ्वसनम्। श्वसप्राणने। घञ्॥

उज्जयनी। स्त्री। विशालायांपुरि। अवन्त्याम्॥

उज्जयन्तः। पुं। रैवतपर्वते॥

उज्जयिनी। स्त्री। महाकालपुर्याम्। अवन्तिकायाम्॥

उज्जासनम्। न। वधे। मारणे। जसुहिंसायाम्। स्वार्थण्यन्तः। भावे ल्युट्॥

उज्जृम्भः। त्रि। प्रफुल्ले। प्रस्फुटिते॥ इतिहेमचन्द्रः॥ उज्जृम्भणम्। जृभि०। घञ्॥

उज्जृम्भणम्। न। उज्जृम्भे॥

उज्जृम्भितः। त्रि। प्रफुल्ले। न। चेष्टायाम्। उज्जृम्भःसञ्जातोऽस्य। तारकादित्वादितच्॥

उज्ज्वलः। पुं। शृङ्गाररसे। न। स्वर्णे। त्रि। दीप्ते॥ विशदे॥ विकाशिनि॥ उच्चैर्ज्वलति प्रकाशते। ज्वलदीप्तौ। अच्। नतुज्वलितीतिणः। तत्राऽनुपसर्गादित्यनुवृत्तेः॥

उज्झः। पुं। त्यागे। विसर्ज्जने॥

उज्झितः। त्रि। उत्सृष्टे। त्यक्ते। वर्जिते॥

उत्। अ। सतर्के। सम्बोधने। पूरणे॥

उञ्छः। पुं। उञ्छशिले। ऋते। धान्यकणोच्चये। कणशआदाने॥ अबाधितस्थानेषु पथिवा क्षेत्रेषुवा अप्रतिहतावकाशेषु यत्रयत्रौषधयो विद्यन्ते तत्रतत्राङ्गुलीभ्यामेकैककणं समुच्चयित्वेतिबौधायनस्मृतेर्दर्शनात् एकैकधान्यगुडकोच्चयनमुञ्छः॥ उञ्छनम्। उछिउञ्छे। घञ्॥

उञ्छनम्। न। आपणादिपतितकणोपादाने। ऊंछना इतिभाषा। ल्युट्॥

उञ्छशिलम्। न। आत्तशस्यात् क्षेत्राच्छस्यस्यसञ्चये। ऋतवृत्तौ॥ उञ्छश्च शिलञ्चेत्त्येकवद्भावः॥

उञ्छशीलः। त्रि। उञ्छजीविनि। उद्धृतशस्यस्यशेषाहरणकर्त्तरि॥

उटः। पुं। तृणपर्णादौ॥

उटजः। पुं। न। मुनीनांतृणपर्णादिरचितालये। पर्णशालायाम्। उटाज्जायते। जनी०। अन्यत्रापीतिडः॥

उडु। न। भे। तारकायाम्॥ जले॥ उ रोषोक्तिपूर्वकं डयते। डीङ् वि०। मितद्र्वादित्वात् डु प्रत्ययः॥

उडुः। स्त्री। नक्षत्रे। ऋक्षे॥ अवतीति उः। डयते डुः। डीङो मितद्र्वादित्वात्डुः। उश्चासौडुश्चेतिविग्रहः। उडुः उडू। उडवः इत्यादि

धेनुवत् ॥

उडुपः । पुं । न । प्लवे । कोले । भेले ॥ चर्मावनद्धे यानपात्रे ॥ पुं । चन्द्रे ॥ उडुनो जलात् पाति । पा रक्षणे । सुपिस्थ इत्यत्र सुपीति योगविभागात् कः । उडुनि जले पातीति वा ॥

उडुपतिः । पुं । चन्द्रे ॥ उडूनाम्पतिः ॥

उडुपथः । पुं । आकाशे ॥

उडुराट् । पुं । चन्द्रे ॥ उडुषु नक्षत्रेषु राजते । राजृ० । क्विप् ॥

उडूपः । पुं । न । उडुपे ॥ पुं । चमन्द्रसि ॥

उड्डयनम् । न । नभोगतौ । उडान इतिभाषा ॥

उड्डामरः । त्रि । श्रेष्ठे । उद्भटे ॥ पुं । तन्त्रविशेषे ॥

उड्डीनम् । न । खगानामूर्द्ध्वगतौ ॥ ऊर्द्ध्वडयनम् । डीङ्० । नपुंसके भावे क्तः । स्वादय ओदित इत्योदित्त्वान्निष्ठानत्वम् ॥

उड्डीयमानः । त्रि । उड्डयनविशिष्टे खगे ॥ उडन्त उडता इतिभाषा ॥

उड्डीशः । पुं । आगमशास्त्रविशेषे ॥ चण्डीशे । शिवे ॥

उत् । अ । प्रश्ने । वितर्के ॥ संशये ॥ आश्चर्ये । भृशे । ऊर्द्ध्वे ॥ अप्यर्थे ॥

उत । अ । अत्यर्थे ॥ विकल्पे ॥ समुच्चये ॥ वितर्के ॥ प्रश्ने ॥ पदपूरणे ॥ अप्यर्थे ॥ एवार्थे ॥ ऊयते स्म । उङ् शब्दे । क्तः ॥

उतम् । त्रि । स्यूते । बुना इतिभाषा ॥ ऊयते स्म । वेञ्० । क्तः । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

उतथ्यः । पुं । गौतमपितरि मुनिविशेषे ॥ अङ्गिरसः श्रद्धायामुत्पन्ने बृहस्पतेर्ज्येष्ठभ्रातरि ॥

उतथ्यतनयः । पुं । गौतममुनौ ॥

उतथ्यानुजः । पुं । देवाचार्ये । बृहस्पतौ ॥

उतथ्यानुजन्मा । पुं । बृहस्पतौ । जीवे ॥

उताहो । अ । परिप्रश्ने ॥ विचारे ॥ विकल्पे ॥ उत च आहो च अनयोः समाहारः ॥

उत्कः । त्रि । अन्यमनस्के । उन्मनसि ॥ उद्गतं मनो ऽस्य । उत्क उन्मना इति उद्गतमनस्कवृत्तेरुच्छब्दात् स्वार्थे कन् ॥

उत्कटः । पुं । मत्तेभे ॥ रक्तेक्षौ ॥ शरे ॥ न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि । तज्ञाख्यौषधौ । दारचीनी इतिभाषा ॥ अन्यत उत्कटसुगन्धित्वात् स्वार्थे उच्छब्दात् कटच् ॥ त्रि । तीव्रे ॥ मत्ते ॥ विषमे ॥ उद्गतः कट आवरणम् आवरको वा अस्य ॥ यद्वा । उद्गतमदवृत्तेरुच्छब्दात्स्वार्थे सम्मोदश्चेतिक-

टच् ।

उत्कटकासनः । त्रि । विषमासने ।

उत्कटा । स्त्री । सैंहलीलतायाम् ॥

उत्कण्ठः । पुं । शृङ्गारस्य षोडशबन्धान्तर्गतबन्धविशेषे । आसनइति यस्य प्रसिद्धिः । तल्लक्षणम् । नारीपादौ चहस्तेनधारयेन्नलके पुनः । स्तनार्पितकरःकामी बन्धश्चोत्कण्ठसंज्ञकः इति ॥

उत्कण्ठा । स्त्री । उत्कलिकायाम् । इष्टलाभे कालक्षेपासहिष्णुतायाम् ॥ उत्कण्ठनम् । कठिशोके । गुरोश्च हलइत्यः ॥ आकाङ्क्षायाम् ॥

उत्कण्ठितः । त्रि । उत्सुके । उत्कण्ठायुक्ते ॥ उत्कण्ठासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

उत्कण्ठिता । स्त्री । स्वीयादिनायिकाभेदे ॥

उत्कता । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । उत्कण्ठायाम् ॥

उत्करः । पुं । धान्यादिराशौ । स्तूपे । अवकरे । हस्तपादादिविक्षेपे । उत्कीर्यते । क्वविशेषे । ऋदोरप् ॥

उत्कर्षः । पुं । अतिशये । स्वकालात् परकालकर्त्तव्ये । इतिस्मृतिः । अविद्यमानधर्मारोपे । उत्कर्षणम् । कृषविं० । घञ् । त्रि । अतिशययुक्ते ॥

उत्कलः । पुं । ओड्रदेशे । उडीसाइति भा० । यथा । जगन्नाथप्रान्तदेशओत्कलःपरिकीर्त्तितइति । व्याधे । त्रि । भारवाहके । मोटिया इति भाषा ॥

उत्कलिका । स्त्री । उत्कण्ठायाम् । इष्टप्राप्तौकालक्षेपासहिष्णुत्वे । कामादिजातस्मृतौ । कालिकायाम् । हेलायाम् । सलिलतरङ्गे । उत्पूर्वात्कलेः कृञादिभ्योवुन् । कुन्वा ॥

उत्कलिकाप्रायम् । न । गद्यप्रभेदे । यथा । भवेदुत्कलिकाप्रायं समासाढ्यं दृढाचरमिति यथा । प्रणिपातप्रवणसप्रधानाशेषसुरासुरादिवृन्दसौन्दर्यप्रकटकिरीटकोटिनिविष्टस्पष्टमणिमयूखच्छटाच्छुरितचरणनखचक्रविक्रमोद्दामवामपादाङ्गुष्ठनखशिखरखण्डितब्रह्माण्डविवरनिस्सरच्छरदमृतकरप्रकरभास्वरसुरवाहिनीप्रवाहपविचीकृतपिष्टपत्रितयकैटभारे क्रूरतरसंसारसागरनानाप्रकारावर्त्तविवर्त्तमानविग्रहं मामनुगृहाणेति ॥

उत्कलितः । त्रि । उन्मनसि । वृद्धिमति ।

उत्कषितः । त्रि । उद्घृष्टे ॥

उत्का । स्त्री । उत्कण्ठितायां नायिकायाम् ॥

उत्कारः । पुं । धान्यस्योर्द्ध्वक्षेपणे । निकारे । धान्यस्यराशीकरणे । उत्कर

णम्। क्षविक्षेपे। क्षधान्ये इतिघञ्॥

उत्कारा। स्त्री। प्रतिवर्षमस्रूतायाङ्गवि॥

उत्कासिका। स्त्री। वमनव्याधौ॥

उत्किरः। त्रि। निःक्षेपकर्त्तरि॥ उत्किरति विक्षिपति। कृ०। इगुपधेतिकः॥

उत्कीर्णः। त्रि। उल्लिखिते। कृतवेधने॥ उत्कीर्य्यतेस्म। कृ०। क्तः। नत्त्वम्॥

उत्कुटम्। न। उत्तानशयने॥

उत्कुणः। पुं। उद्दंशे। मत्कुणे॥

उत्कूटः। पुं। छत्रे॥ इतिहारावली॥

उत्कृतिः। स्त्री। षड्विंशत्यक्षरायांवृत्तौ॥

उत्कृष्टः। त्रि। प्रशस्ते। उत्तमे॥ अतिशययुक्ते। उत्कर्षविशिष्टे॥ उत्कृष्यतेऽयम्। कृषेः कर्मणिक्तः॥

उत्कोचः। पुं। स्त्री। उपदायाम्। ढौकने॥

उत्कोचकः। त्रि। कार्यिभ्योर्थंगृहीत्वा अयुक्तंकार्यंकुर्वाणे॥

उत्क्रमः। पुं। व्यतिक्रमे। व्युत्क्रमे॥

उत्क्रमणम्। न। उत्क्रान्तौ॥

उत्क्रान्तः। त्रि। निर्गते॥

उत्क्रान्तिः। स्त्री। उत्क्रमणे॥

उत्क्रोशः। पुं। स्त्री। पक्षिविशेषे। कुररे॥ उत्क्रोशति। क्रुशआह्वाने। पचाद्यच्॥

उत्क्लेदः। पुं। वमनोपस्थितावित्यर्थे। उकलाइ इति यस्यप्रसिद्धिः॥

उत्क्लेशः। पुं। पीडायाम्॥ वमनायोपस्थितौ। उकलाइ इतिभाषा। यथा। कफोत्क्लेशः। कफस्य वमनायोपस्थितिः॥ उक्तञ्च। उत्क्लिश्यान्नंन निर्गच्छेत्प्रसेकष्ठीवनेरितम्। हृदयं पीड्यतेचास्य तमुत्क्लेशंविनिर्दिशेदिति॥ उत्क्लेशइत्येके॥

उत्क्षिप्तः। पुं। धत्तूरफले॥ त्रि। ऊर्द्ध्वक्षिप्ते॥

उत्क्षिप्तिका। स्त्री। कर्णाभरणविशेषे। ललाम्याम्। कर्णान्दी। कानतडका इतिभाषा॥

उत्क्षेपः। पुं। ऊर्द्ध्वक्षेपणे। उछालना इतिभाषा॥

उत्क्षेपकः। त्रि। उत्क्षेपकर्त्तरि॥

उत्क्षेपणम्। न। व्यजने॥ धान्यमर्द्दनवस्तुनि॥ षोडशपणे॥ उदञ्चने। ऊर्द्ध्वदेशसंयोगहेतौ। ऊर्द्ध्वक्षेपे। अधःस्थितस्यवस्तुनऊर्द्ध्वंनयने॥ उत् ऊर्द्ध्वं क्षेपणम्॥

उत्खला। स्त्री। मुरानामगन्धद्रव्ये। तालपर्य्याम्॥

उत्खातः। त्रि। उन्मूलिते। उखाडा इतिभाषा॥

उत्खातकेलिः। स्त्री। वप्रक्रीडायाम्॥

यथा । उत्खातकेलिः शृङ्गाद्यैर्वप्रक्रीडा निगद्यते इति शब्दार्णवः ॥

उत्तः । त्रि । आर्द्रवस्तुनि । क्लिन्ने । भीजा इतिभाषा ॥ उनत्तिस्म । उन्दी क्लेदने । अकर्मकत्वात् कर्त्तरिक्तः । नुदविदेति पक्षेनत्वाभावः ॥

उत्तंसः । पुं । कर्णपूरे । कर्णाभरणे । शेखरे । शिरोभूषणे । उत्तंसयति उत्तंस्यतेनेनवा । तसिः सौत्रोभूषार्थः । पचाद्यच् । हलश्चेति घञ्वा ॥

उत्तप्तः । त्रि । सन्तप्ते ॥ परिप्लुते । न । शुष्कमांसे । उत्तप्यतेस्म । तप० । क्तः ॥ चञ्चले ॥

उत्तब्धः । त्रि । उत्तम्भिते ॥ उत् ऊर्द्ध स्तब्धः ॥

उत्तम्भितम् । त्रि । उन्नमिते ॥

उत्तमः । त्रि । उत्कृष्टे । अनुत्तमे । वरेण्ये ॥ पुं । प्रियव्रतराजः पुत्रे तृतीयमनौ ॥ वैशिकाख्यनायके ॥ अतिशयेनउत्कृष्टः । उत्कृष्टार्थवृत्ते रुच्छब्दात् तमप् । द्रव्यप्रकर्षार्थत्वान्नाम् ॥ यद्वा । उत्ताम्यति । तमु । अच् ॥ उत्तम्यतेवा । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

उत्तमःश्लोकः । त्रि । पुण्ययशसि । श्रीहरौ ॥ उद्गच्छतितमोयस्मात् सउत्तमाः । उत्तमाःश्लोकोयशोयस्य ॥

उत्तमफलिनी । स्त्री । दुग्धिकावृक्षे ॥

उत्तमर्णः । पुं । ऋणदे । ऋणस्यदातरि । धनस्वामिनि । महाजन इति भाषा ॥ उत्तमम्ऋणमस्य । ऋणमाधमर्णे इतिसूत्रे आधमर्ण्यशब्देनव्यवहारविशेषो लक्ष्यते । तेनोत्तमर्णोपि सिध्यति । लक्षणायान्तु धारेरुत्तमर्णइतिनिर्द्देशोलिङ्गम् । देवर्षिपितृणे ॥

उत्तमश्लोकः । त्रि । पुण्ययशसि ॥

उत्तमसङ्ग्रहः । पुं । सम्यक्सङ्ग्रहणे । निर्जने परभार्यया सह केशाकेशिपरस्परालिङ्गनसहासनादिरूपमिथुनीभावे । इतिमिताक्षरा ॥

उत्तमसाहसः । पुं । दण्डविशेषे । साशीतिपणसाहस्रे ॥ साशीतिपणसाहस्रो दण्डउत्तमसाहसः । इति याज्ञवल्क्योक्तेः ॥ सहस्रपणमिते ॥ यथाह मनुः । पणानांद्वेशतेसार्द्धे प्रथमःसाहसःस्मृतः । मध्यमः पञ्चविज्ञेयःसहस्रं त्वेवचोत्तम इति ॥

उत्तमा । स्त्री । उत्कृष्टायां नार्य्याम् । वरारोहायाम् ॥ दुग्धिकौषधौ ॥ स्वीयादिनायिकाप्रभेदे । अहितकारिण्यपिप्रिये हितकारिण्याम् । टाप् ॥

उत्तमाङ्गम् । न । मस्तके । उत्तमञ्चतदङ्गञ्च । सन्महदितिसमासः ॥

उत्तमाम्भः । न । नवविधासुतुष्टिषुतु ष्टिविशेषे । नानुपहत्यभूतानिविषयोपभोगोभवतीति हिंसादोषदर्शनादिषयेोपरमेसति यातुष्टिः सा पञ्चमी उत्तमाम्भउच्यते ।

उत्तमारणी । स्त्री । इन्दीवर्य्याम् ।

उत्तम्भः । पुं । स्वतःफलतोवा तथाऽनर्थानुबन्धित्वशङ्कायाःप्रवृत्तिप्रतिबन्धिकाया विगमे ।

उत्तम्भनम् । न । वर्द्धने । उतस्तम्भनम् । उदःस्थास्तम्भोः पूर्वस्य ।

उत्तम्भितः । त्रि । विधृते । उत्तस्तम्भितः ।

उत्तरम् । न । प्रतिवाक्ये । वदल इति भाषाप्रसिद्धेप्रश्नस्य भञ्जने । प्रश्नश्चोद्यधियापृच्छा तस्यभञ्जनमुत्तरम् । उत्तीर्यते निस्तीर्यते प्रकृताभियोगोऽनेन । तस्यस्वरूपम् । पक्षस्यव्यापकं सारमसन्दिग्धमनाकुलम् । अव्याख्यागम्यमित्येवमुत्तरं तद्विदोविदुरिति । तस्यभेदाः । मिथ्यासम्प्रतिपत्तिश्च प्रत्यवस्कन्दनं तथा । प्राङ्न्यायश्चोत्तराः प्रोक्ताश्चत्वारः शास्त्रवेदिभिः । इति नारदः । कात्यायनेनापिव्यवहारविषये चतुर्विधमुत्तरमुक्तम् । सत्यंमिथ्योत्तरञ्चैव प्रत्यवस्कन्दनंतथा । पूर्वन्याय विधिश्चैवमुत्तरंस्याच्चतुर्विधमिति । सिद्धान्तानुकूलतर्कोपन्यासे । उत्तरणम् । ऋ दोरप् । पुं । सदाशिवे । हरौ । संसारसागरादुत्तारयतीति व्युत्पत्तेः । विराटराजसुते । त्रि । ऊर्द्ध्वे । उदीच्ये । प्रवरे । श्रेष्ठे । अनन्तरे । दिव्ये । वामभागे । उत्तरति । तॄप्लवनतरणयोः । पचाद्यच् । यद्वा । अतिशयेनोद्गतः । तरप् । द्रव्यप्रकर्षत्वान्नमुः ।

उत्तरकालः । पुं । भविष्यत्काले । गौणकाले । यथा । एव मागामिया नीयमुख्यकालादधस्तनः । स्वकालादुत्तरोगैाणःकालःपूर्वस्यकर्मण इति हरिहरपद्धतिः ।

उत्तरकुरुः । पुं । जम्बुद्वीपस्यनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । रम्यकञ्चोत्तरं वर्षं तस्यैवान्तर्हिरण्मयम् । उत्तराः कुरवश्चैवयथावै भारतंतथा । उत्तरं-मेरोः ।

उत्तरकोशला । स्त्री । अयोध्यायाम् । रामपुरि । साकेते । अवधपुरी इतिभाषा ।

उत्तरक्रिया । स्त्री । अन्तिमक्रियायाम् । सांवत्सरिकश्राद्धादिपित्र्यक्रियायाम् । यथा । प्रेतेपितृत्वमापन्नेसपिण्डीकरणादनु । क्रियन्तेयाः क्रि

या:पित्र्या:प्रोच्यन्तेताश्चपोत्तरा इति विष्णुपुराणम् ॥

उत्तरङ्गम् । न । द्वारोर्द्ध्वकदारुणि ॥ त्रि । उन्नततरङ्गे ॥

उत्तरच्छदः । पुं । शय्याया उपर्य्यास्तरणवस्त्रे । निचोले ॥

उत्तरणम् । न । नद्यादिपारगमने । उतरणा इतिभाषा ॥

उत्तरतः । अ । उत्तरादित्यर्थे ॥ दिशिदेशकालेचवाच्ये । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् स्वार्थे । उत्तरतोवसत्यागतोरमणीयंवा ॥

उत्तरपक्षः । पुं । विचारसिद्धान्ते । समाधाने । कृतान्ते । समाधौ ॥ सिद्धान्तानुकूलतर्कोंपन्यासे ॥ उत्तरश्चासौ पक्षश्च ॥

उत्तरपादः । पुं । चतुष्पादव्यवहारान्तर्गतद्वितीयपादे । उत्तरे ॥

उत्तरपूर्वा । स्त्री । ईशानकोणे ॥ उत्तरस्या: पूर्वस्याश्चदिशोरन्तरालम् । दिङ्नामान्यन्तराल इतिसमास: ।

उत्तरफल्गुनी । स्त्री । द्वादशेनक्षत्रे ॥ अस्या:स्वरूपम् दक्षिणोत्तरमिलिततारकाद्वयम् ॥ पर्यङ्करूपंतारकाद्वयञ्च ॥ अस्यांजातस्यफलम् दाता दयालु: स्वजने सुशीलो । विशालकीर्त्तिः सुमतिः प्रधानः । धीरोनरो

भ्यन्तमृदुस्वभाव श्चेदुत्तराफल्गुनिकाप्रसूतिरिति ॥

उत्तरफाल्गुनी । स्त्री । अर्यमदेवायाम् । उत्तरफल्गुन्याम् ॥

उत्तरभाद्रपत् । स्त्री । उत्तरभाद्रपदायाम् ॥

उत्तरभाद्रपदा । स्त्री । अहिर्बुध्न्यदेवतायाम् । प्रौष्ठपदायाम् ॥ अस्यारूपम् । उत्तरेसुमुखि भारमूर्त्तिभृत्युत्तमाङ्गमिलितेद्वितारके । नीलचामरकचेन्द्रयुग्मते।लोचनाचलकला: पलायिताइति कालिदासः । पर्यङ्करूपम् द्वितारात्मकमितिदीपिका ॥ अत्रजातस्यफलम् । धनीकुलीन:कुशल:क्रियादौभूपालमान्योवलवान्महौजा: । सत्कर्मकर्त्तानिज वन्धुभक्तोयदुत्तराभाद्रपदाप्रसूत: इति ॥

उत्तरमीमांसा । स्त्री । ब्रह्ममीमांसायाम् ॥

उत्तरवादी । त्रि । उत्तरस्यवक्तरि । आसामी इतिभाषा ॥

उत्तरसाक्षी । त्रि । स्वपक्षसम्बन्धिसाक्ष्येपरिभाषतां साक्षिणां य:स्वयंशृणोतिअर्थिनाश्राव्यतेवा सइत्यर्थ: । तथाच नारदः । साक्षिणामपिय:साक्ष्यंस्वपक्षंपरिभाषताम् । श्रवणाच्छ्रावणाद्वापिससाक्ष्युत्तरसंज्ञकइति

॥ परसाची इति गौड भाषा ॥

उत्तरसाधकः । पुं । साधकसहाये । सहकारिणि ॥

उत्तरा । अ । उत्तराहि अर्थे ॥ उत्तराच्चेति पचेआच् ॥

उत्तरा । स्त्री । उदीच्यान्दिशि । कौवेर्य्याम् ॥ उत्तरफाल्गुन्याम् ॥ परीक्षिन्मातरि । वैराट्याम् ॥ उत् ऊर्द्ध तरत्यत्र । तॄ० । ऋदोरप् ॥

उत्तरात् । अ । दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ उत्तरात् वसति आगतो रमणीयंवा । उत्तराधरदक्षिणादातिरितिस्वार्थे आतिः ॥

उत्तराधिकारी । त्रि । प्रथमाधिकारिणः पश्चादधिकारिणि । दायादे । अंसी इति भाषा ॥

उत्तरापथजन्मा । पुं । जातिविशेषे । यथा । उत्तरापथजन्मानःकीर्त्तयिष्यामितानपि । यौनकाम्बोजगान्धाराः किरातावर्बरैःसह ॥ एतेपापकृतस्तातचरन्तिपृथिवीमिमामिति ॥

उत्तरापोशनम् । न । हस्तावसेचने ॥

उत्तराभासः । पुं । दुष्टोत्तरे ॥ तथाच कात्यायनः ।प्रकृतेनत्वसम्बन्धमत्यल्पमतिभूरिच । पचैकदेशव्याप्येव तच्चैवोत्तरं भवेदिति ॥

उत्तरायणम् । न । माघादिषण्मासात्मकेसूर्यस्योत्तरदिग्गमनकाले । देवानामहनि ॥ माघादिमासयुग्मैस्तु ऋतवःषट्क्रमादितः । उत्तरायणमाद्यैस्तैस्त्रिभिःस्याद्दक्षिणायनमित्युक्तेः ॥ मकरसङ्क्रान्तौ ॥

उत्तराशापतिः । पुं । कुवेरे ॥

उत्तराषाढा । स्त्री । एकविंशतितमे नक्षत्रे । वैश्वदेवे ॥ अस्यारूपम् । शूर्पाकृतितारा चतुष्टयात्मकमिति-कालिदासः । गजदन्तवद्दष्टताराम यमितिदीपिकाटीका ॥ तत्रजातस्यफलम् । दाताद्यावान्विजयी विनीतःसत्कर्मचेताविभवैः समेतः । कान्तासुतावाप्तसुखोनितान्तंवैश्वे सुवेशःपुरुषोमनीषीति ॥

उत्तरासङ्गः । पुं । प्रावारे । उत्तरीयांशुके ॥ उत्तरेऊर्द्धभागे आसज्यते । षञ्जसङ्गे । घञ् ॥

उत्तराहि । अ । उत्तरादर्थे ॥ अस्ताति विषये उत्तराच्चेत्याहिप्रत्ययः दूरे चेदवधिमान् । उत्तराहि वसति रमणीयंवा ॥

उत्तरीयम् । न । संव्याने । उत्तरासङ्गे । उपवीतवद्धृतवस्त्रे ॥ उत्तरेऽस्मिन् देहभागे भवम् । गहादित्वाच्छः ॥ यथायज्ञोपवीतं हिधार्यतेचद्विजोत्तमैः । तथासन्धार्यतेयत्नादुत्तराच्छ

दनंशुभमितिस्मृतिः॥ एकश्चेद्वासोभवति तस्योत्तरार्द्धेन प्रच्छादयतीति पारस्करः। नस्यात्कर्मणिकञ्चुकी॥

उत्तरेण। अ। उत्तरदिग्देशकालेषु॥ एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्या इति स्वार्थे एनप् अदूरेचेदवधिमानवधेर्वर्त्तते। उत्तरेण वसति रमणीयंवा॥

उत्तरेद्युः। अ। आगामिदिने॥ उत्तरस्मिन्नहनि इत्यर्थेसद्यःपरुदितिउत्तरशब्दादेद्युस् प्रत्ययोनिपातितः॥

उत्तलितः। त्रि। उतक्षिप्ते॥

उत्तस्थूः। त्रि। उत्थिते॥

उत्तानः। त्रि। अगभीरे॥ ऊर्द्धमुखशयिते॥ उद्गतस्तानोविस्तारोस्मात्॥

उत्तानकः। पुं। उच्चटायाम्॥

उत्तानपत्रकः। पुं। रक्तैरण्डे॥

उत्तानपादः। पुं। स्वायम्भुवमनोःपुत्रेन्पतिविशेषे॥

उत्तानपादजः। पुं। उत्तानपादस्यपुत्रे। ज्योतीरथे। ग्रहाधारे। ध्रुवे॥

उत्तानशयः। त्रि। अतिशिशौ। डिम्भे। स्तनपे॥ उत्तानःशेते। शीङ्स्वप्ने। पार्श्वादिषूपसंख्यानमित्यच्॥

उत्तानशया। स्त्री। स्तनन्धय्याम्॥ टाप्॥

उत्तापः। पुं। उष्णतायाम्। तेजसि। सन्तापे॥ उत्तापयति। तपेर्ण्यन्तात् पचाद्यच्॥

उत्तारः। त्रि। बहिर्निर्गतनेत्रे॥ महति। उद्भटे। उदारे॥

उत्तारी। त्रि। चपले॥ इतिभूरिप्रयोगः॥

उत्तालः। त्रि। उत्कटे॥ श्रेष्ठे॥ विकराले॥ प्लवङ्गमे॥ त्वरिते॥ उन्नते॥

उत्तिष्ठद्धोमः। पुं। वषट्कारप्रयोगान्ते॥ याज्यापुरोनुवाक्यान्ते॥

उत्तिष्ठमानः। त्रि। वर्द्धमाने॥

उत्तीर्णः। त्रि। मुक्ते। पारगते॥

उत्तुङ्गः। त्रि। उच्चे। उन्नते॥

उत्तुण्डितः। त्रि। अनिर्गतशल्येव्रणे॥

उत्तुषः। पुं। भृष्टधान्ये। खाजिके। लाजासु। खील इतिभाषा॥

उत्तेजना। स्त्री। प्रेरणायाम्। व्यग्रकरणे॥

उत्तेजितम्। न। अश्वचतुर्थगतौ। रेचिते॥ उत्तेजितंमध्यवेगंयोजनंस्त्र्यवल्गयेत्युक्तः॥ त्रि। प्रेरिते॥

उत्तेरितम्। न। अश्वपञ्चमगतौ। आस्कन्दिते। उपकण्ठे॥ उत्तेरितोति वेगान्धोनश्रृणोतिनपश्यति॥

उत्तोलनम्। न। ऊर्द्धनयने। उठावना इतिभाषा॥

उत्तोलितः। त्रि। उदस्ते॥

उत्यक्तः । त्रि । ऊर्द्ध्वक्षिप्ते । परित्यक्ते ॥

उत्त्रासः । पुं । भये ॥

उत्थानम् । न । उद्यमे । तन्त्रे । पौरुषे ॥ पुस्तके । रणे । माङ्गण्ये । उद्गमे । हर्षे । मलरोगे । मलोत्सर्गे । वास्तवन्ते । चैत्ये । सन्निविष्टोद्गमे । उत्थीयतेऽत्र । ष्ठागतिनिवृत्तौ । अधिकरणे भावे वा ल्युट् ॥

उत्थानैकादशी । स्त्री । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् ॥

उत्थापनम् । न । उत्तोलने ॥

उत्थितः । त्रि । उत्पन्ने ॥ प्रोद्यते । वृद्धिमति ॥ उत्तिष्ठतिस्म । ष्ठा॰ गत्यर्थेति क्तः ॥

उत्थिताङ्गुलिः । पुं । चपेटे । विस्तृताङ्गुलिकरतले । चपेटा थाप इतिभाषा ॥

उत्पतः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥

उत्पतनम् । न । उत्पत्तौ । ऊर्द्ध्वगमने । कूर्द्दने ॥

उत्पतितः । त्रि । उन्नते । उत्पन्ने । उच्छ्रिते ॥

उत्पतिता । त्रि । ऊर्द्ध्वगमनशीले । उत्पतिष्णौ । उत्पतति तच्छीलः । पतॢगतौ । तृन् ।

उत्पतिष्णुः । त्रि समुन्नते । उत्पतितरि । ऊर्द्ध्वपतनशीले । उत्पतति । पतॢगतौ । अलङ्कृञिती ष्णुच् ।

उत्पत्तिः । स्त्री । देहसम्बन्धे । जन्मनि ॥ आविर्भावे । सत्कार्य्यवादे हि मृत्पिण्डे विद्यमानस्य घटस्याविर्भाव एवोत्पत्तिर्यथा तथैव कारणात्मना विद्यमानानां तत्त्वानामाविर्भाव एवोत्पत्तिर्विवक्षिता । उत्पदनम् । पदगतौ । क्तिन् ॥

उत्पत्तिक्रमः । पुं । उत्पत्तेरनुक्रमे ॥ स यथा । आत्मन आकाशः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधयः ओषधीभ्योऽन्नम् अन्नात् सर्वाणि भूतानीति श्रुतिप्रसिद्धः ॥

उत्पत्तिमत् । त्रि । अनित्यवस्तुनि ॥

उत्पत्तिविधिः । पुं । कर्मस्वरूपमात्रबोधके विधौ । यथा । आग्नेयोऽष्टाकपालो भवति । यथावा । अग्निहोत्रं जुहोतीति । अत्र च विधौ कर्मणः कर्त्तृत्वेनान्वयः । अग्निहोत्रहोमेनेष्टम्भावयेदिति । ननु यागस्य द्वे रूपे द्रव्यं देवता च । तथा च रूपाश्रवणे अग्निहोत्रं जुहोतीति कथमुत्पत्तिविधिः अग्निहोत्रशब्दस्य तत्प्रख्यन्यायेन नामधेयत्वादिति चेन्न । रूपाश्रवणेऽप्यस्योत्पत्तिविधित्वात् अन्यथा रूपश्रवणाद्दध्ना जुहोतीत्य-

यमेवोत्पत्तिविधिः स्यात् । तथाचाग्निहोत्रं जुहोतीतिवाक्यमनर्थकं स्यात् ॥

उत्पत्तिव्युत्क्रमः । पुं । उत्पत्तेर्विपर्य्यस्तक्रमे ॥ अयमर्थः । पृथिवीगन्धतन्मात्रात्मिका रसतन्मात्रात्मिकाप्मात्रश्च भवति । आपश्चता रूपतन्मात्रात्मकतेजोमात्रं भवन्ति । तच्च तेजः स्पर्शतन्मात्रात्मकवायुमात्रं भवति । सच वायुः शब्दतन्मात्रात्मकाकाशमात्रं भवति । सचाऽऽकाशः स्वकारणभूताऽज्ञानोपहितचैतन्यमात्रं भवतीति ॥

उत्पन्नः । त्रि । प्राप्तजन्मनि । उद्भूते । जाते ॥ उत्पद्यतेस्म । पद० । क्तः । रदाभ्यामिति नत्वम् ॥

उत्पलम् । न । इन्दीवरे । नीलकमले ॥ कुष्ठौषधौ ॥ जलजपुष्पमात्रे । कुवलये ॥ जलजपुष्पविशेषे । कोंञि इतिभाषा ॥ त्रि । मांसशून्ये ॥ उत्पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

उत्पलगन्धिकम् । न । चन्दनविशेषे । कृष्णताम्रे । गोशीर्षे ॥

उत्पलपत्रम् । न । कुवलयदले ॥ स्त्री नखक्षते ॥ तिलके ॥

उत्पलशारिबा । स्त्री । अनन्तायाम् । श्यामालतायाम् ॥ उत्पलमस्त्यस्याः उत्पलाकारपुष्पत्वात् । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । उद्यतंपलमनया । उत्पला चासौशारिबाच ॥

उत्पलाची । स्त्री । सुपर्णाख्यतीर्थदेव्याम् ॥

उत्पलिनी । स्त्री । कैरविण्याम् । छोटीकोञी इतिभाषा ॥ पद्मसमूहे । उत्पलाकरे ॥ उत्पलानि सन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

उत्पली । स्त्री । तुषचर्पट्याम् ॥

उत्पटः । पुं । वृक्षनिर्यासे ॥ वैदिकोयम् ॥

उत्पवनम् । न । कुशखण्डिकायांपवित्रमध्येन जलादेरुत्क्षेपणे ॥

उत्पश्यः । त्रि । उन्मुखे । ऊर्द्धदृष्टिविशिष्टे ॥

उत्पाटः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । रवौविशाखा सोमे पूर्वाषाढा भौमे धनिष्ठा बुधेरेवती गुरौरोहिणी शुक्रेपुष्या शनावुत्तराफाल्गुनी चेदुत्पाटयोगः ॥

उत्पाटनम् । न । उन्मूलने । उपाडना इति भाषा ॥

उत्पाटिका । स्त्री । वृक्षस्यनीरसायांत्वचि ॥ वैदिकोयम् ॥

उत्पाटितः । त्रि । उन्मूलिते । उपाडा इतिभाषा ॥

उत्पातः । पुं । अजन्ये । उपद्रवे । दिव्यान्तरीक्ष्यभूमिजोपसर्गे ॥ तत्र दिव्यो यथा । अपर्वणि चन्द्रादित्यग्रासः । आन्तरीक्ष्यो यथा । उल्कापातनिर्घातादिः । भौमो यथा भूकम्पादिः ॥ आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकभेदभिन्ने प्राणिनां शुभाशुभसूचके महाभूतविकारे ॥ * ॥ अथोत्पाताध्यायः ॥ यानत्रेरुत्पातान् गर्गः प्रोवाच तानहं वक्ष्ये । तेषां सङ्क्षेपोयं प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः ॥ अपचारेण नराणामुपसर्गः पापसञ्चयाद्भवति । संसूचयन्ति दिव्यान्तरिक्षभौमास्तमुत्पाताः । मनुजानामपचारादपरक्तादेवताः सृजन्त्येतान् । तत्प्रतिघातायन्नृपः शान्तिं राष्ट्रे प्रयुञ्जीत ॥ दिव्यं ग्रहर्क्षवैकृतमुल्कानिर्घातपवनपरिवेषाः । गन्धर्वपुरपुरन्दरचापादि यदान्तरिक्ष्यं तत् ॥ भौमं चरस्थिरभवं तच्छान्तिभिराहतं शममुपैति । नाभसमुपैति मृदुतां शाम्यति नो दिव्यमित्येके ॥ दिव्यमपि शममुपैति प्रभूतकनककाञ्चनगोमहीदानैः । रुद्रायतने भूमौ गोदोहात्कोटिहोमाच्च ॥ आत्मसुतकोशवाहनपुरदारपुरोहितेषु लोकेषु । पाकमुपयाति दैवं परिकल्पितमष्टधान्नृपते: ॥ अनिमित्तभङ्गचलनस्वेदाश्रुनिपातजल्पनाद्यानि । लिङ्गार्चायतनानां नाशायनरेशदेशानाम् ॥ दैवतयात्राशकटाक्षचक्रयुगकेतुभङ्गपतनानि । सम्पर्य्यासनसादनसङ्गाश्च न देशस्य पशुभदाः ॥ ऋषिधर्मपितृब्रह्मप्रोद्भूतं वैकृतं द्विजातीनाम् । यद्रुद्रलोकपालोद्भवं पशूनामनिष्टं तत् ॥ गुरुसितशनैश्चरोत्थं पुरोधसां विष्णुजञ्च लोकानाम् । स्कन्दविशाखसमुत्थं माण्डलिकानां नरेन्द्राणाम् ॥ वेदव्यासे मन्त्रिणि विनायके वैकृतं चमूनाथे ॥ विधातरि सविश्वकर्मणि लोकाभावय निर्दिष्टम् ॥ देवकुमारकुमारीवनिताप्रेष्येषु वैकृतं यत्स्यात् ॥ तन्नरपतेः कुमारकुमारिकास्त्रीपरिजनानाम् ॥ रक्षःपिशाचगुह्यकनागानामेव मेवनिर्दिष्टः ॥ मासैश्चाप्यष्टाभिः सर्वेषामेव फलपाकः ॥ बुद्धा दैवविकारं शुचिः पुरोधास्त्र्यहोषितः स्नातः । स्नानकुसुमानुलेपनवस्त्रैरभ्यर्चयेत्प्रतिमाम् ॥ मधुपर्केण पुरोधा भक्ष्यैर्बलिभिश्च विधिवदुपतिष्ठेत । स्थालीपाकं जुहुयाद्विधिवन्मन्त्रैश्च तल्लिङ्गैः ॥ इति विविधविकारे शान्तयः सम्प्रराचं द्विजविबुधगणार्चा गीतनृत्योत्सवाश्च । विधिवदवनिपा

लैर्यैःप्रयुक्तानतेषांभवति दुरितपाकोदक्षिणाभिस्वरुद्दः॥राष्ट्रेयस्यानग्निःप्रदीप्यतेदीप्यतेचनेन्धनवान्।मनुजेश्वरस्यपीडा तस्यचराष्ट्रस्यविज्ञेया॥जलमांसार्द्रज्वलनेनृपतिवधःप्रहरणेरणोरौद्रः।सैन्यग्रामपुरेषुच नाशोवह्नेर्भयंकुरुते। प्रासादभवनतोरणकेत्वादिषुचानलेनदग्धेषु। तडितावाषण्मासात् परचक्रस्यागमो नियमात् ॥ धूमोनग्निसमुत्थोरजस्तमश्चाह्निजंमहाभयदम्। व्यभ्रेनिश्युडुनाशोदर्शनमपिचाह्निदोषकरम् ॥ नगरचतुष्पादण्डजमनुजानांभयकरंज्वलनमाहुः। धूमाग्निविस्फुलिङ्गैःशय्याम्बरकेशजैर्मृत्युः॥ आयुधज्वलनसर्पणस्वनाः कोषनिर्गमनवेपनानिवा। वैकृतानियदिवायुधेपराण्याशुरौद्ररणसङ्कुलंवदेत्॥ मन्त्रैराग्नेयैः क्षीरवृक्षात्समिद्भिर्होतव्योग्निःसर्षपैः सर्पिषाच। अग्न्यादीनां वैकृतेशान्तिरेवंदेयञ्चास्मिन् काञ्चनंब्राह्मणेभ्यः ॥ शाखाभङ्गेऽकस्माद्वृक्षाणांनिर्द्दिशेद्रणोद्योगम्। हसनेदेशभ्रंशंरुदितेचव्याधिवाहुल्यम् ॥ राष्ट्रविभेदस्त्वन्तौ वालवधोतीवकुसुमितेवाले। वृक्षात्क्षीरस्रावेसर्वद्रव्यक्षयोभवति

॥ मध्येवाहननाशःसङ्ग्रामः शोणिते मधुनि रोधः। स्नेहेदुर्भिक्षभयंमहद्भयंनिस्रुतेसलिले ॥ शुष्कविरोहेवीर्यान्नसङ्क्षयः शोषणेचविरुजानाम्। पतितानामुत्थानेस्वयमभयंदैवजनितञ्च ॥ पूजितवृक्षेह्यन्तौकुसुमफलंनृपवधायनिर्द्दिष्टम्। धूमस्तस्मिन्ज्वालाथवाभवेन्नृपवधायैव ॥ सर्पत्सुतरुषुजल्पत्सु वापिजनसङ्क्षयोविनिर्द्दिष्टः। वृक्षाणांवैकृत्येदशभिर्मासैः फलविपाकः ॥ स्रग्गन्धधूपाम्बरपूजितस्यछत्रंविधायोपरि पादपस्य। कृत्वाशिवं रुद्रजपोत्रकार्योरुद्रेभ्यइत्यत्रषडेवहोमाः ॥ पायसेनमधुनाच भोजयेद्ब्राह्मणान्घृतयुतेनभूपतिः। मेदिनीनिगदितात्रदक्षिणावैकृतेतरुकृते हितार्थिभिः ॥ नालेऽब्जयवादीनामेकस्मिन्द्वित्रिसम्भवोमरणम्। कथयतितदधिपतीनांयमलंजातंच कुसुमफलम्॥ अतिवृद्धिः सस्यानांनानाफलकुसुमसम्भवोवृक्षे। भवतिहियद्येकस्मिन् परचक्रस्यागमोनियमात् ॥ अर्धेन यदातैलं भवतितिलानामतैलता-वास्यात्। अन्नस्यचवैरस्यंदातुर्विद्याद्भयंसुमहत् ॥ विकृतंकुसुमफलं वाग्रामादथवापुराद्बहिष्कार्यम्। -

सौम्योञ्चरुः कार्योनिर्वास्योवापशुः शान्त्यै॥ सस्येचदृष्ट्वाविकृतिंप्रदेयं तत्क्षेत्रमेवंप्रथमंद्विजेभ्यः । तस्यैवमध्येचरुमग्रभौमंकृत्वानदोषंसमुपैतितज्जम् ॥ दुर्भिक्षमनावृष्टावतिवृष्टौक्षुद्भयंपरभयञ्च। रोगोह्यन्टतुभवायांन्टपतिवधोऽनभ्रजातायाम्॥ शीतोष्णविपर्यासेनोसम्यगृतुषुसम्प्रवृत्तेषु। षण्मासाद्राष्ट्रभयंरोगभयंदैवजनितञ्च ॥ अन्यर्त्तौसप्ताहंप्रबन्धवर्षेप्रधानन्टपमरणम्।रक्तेशस्त्रोद्योगोमांसास्थिवसादिभिर्मरकः ॥ ॥ धान्यहिरण्यत्वक्फलकुसुमाद्यैर्वर्षितेभयंविद्यात् । अङ्गारपांसुवर्षेविनाशमायातितन्नगरम्॥ उपलाविनाजलधरैर्विकृताबाप्राणिनोयदावृष्टाः। छिद्रंवाप्यतिदृष्टौसस्यानामीतिसञ्जननम्॥ यद्यमलेर्केछायानदृश्यतेदृश्यतेप्रतीपावा। देशस्यतदासुमहद्भयमायातंविनिर्दिश्यम्॥ व्यभ्रेनभसीन्द्रधनुर्दिवायदादृश्यतेयवारात्रौ। प्राच्यामपरस्यांवातदाभवेत्क्षुद्भयंसुमहत् ॥ सूर्य्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां यागः स्मृतोवृष्टिविकारकाले । धान्यान्नगोकाञ्चनदक्षिणाश्चदेयास्ततः शान्तिमुपैतिपापम्॥ अपसर्पणंनदीनां नगरादचिरेणशून्यतांकुरुते । शोषश्चाशोषाणामन्येषांवाह्रदादीनाम् ॥ स्नेहासृङ्मांसवहाः सङ्कुलकलुषाः प्रतीपगाश्चापि । परचक्रस्यागमनंनद्यः कथयन्तिषण्मासात्॥ ज्वालाधूमक्राथा* रुदितोत्कृष्टानिचैवकूपानाम्। गीतप्रजल्पितानिचजनमरकायोपदिष्टानि ॥ सलिलोत्पत्तिरखातेगन्धरसविपर्ययेचतोयानाम्। सलिलाशयानां विकृतौ महद्भयं तत्रशान्तिमिमाम्॥सलिलविकारेकुर्य्यात्पूजांवरुणस्य वारुणैर्मन्त्रैः । तैरेवचजप्तैर्होमंशममेवं पापमुपयाति ॥ प्रसवविकारेस्त्रीणां द्वित्रिचतुष्प्रभृतिसम्प्रसूतौवा। हीनातिरिक्तकालेचदेशकुलसङ्क्षयो भवति ॥ बडवोष्ट्रमहिषगोहस्तिनीषुयमलोद्भवेमरणमेषाम् । षण्मासात् स्वृतिफलंशान्तोश्लोकौचगर्गोक्तौ ॥ नार्य्यःपरस्यविषयेत्त्यक्तव्यास्ताहितार्थिना । तर्पयेच्चद्विजान्कामैः शान्तिञ्चैवात्रकारयेत्॥ १॥ चतुष्पदाःस्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्याः परभूमिषु। नगरस्वामिनंयूथमन्यथातुविनाशयेत् ॥ २॥ परयोनावभिगमनं भवति तिरश्चामसाधुधेनूनाम्। उक्षाणोवान्योन्यं पिबतिश्वावासुरभिपुत्रम् ॥

[* क्वाथः फेनः ।]

उत्पात:

मासत्रयेणविद्यात्तस्मिन्निः संशयंप-
रागमनम्। तत प्रतिघातायैतैश्लो
कैर्गर्गेणनिर्द्दिष्टै॥ त्यागोविवास-
नंदानंतत्तस्याशु शुभं भवेत्। तर्पये
द्ब्राह्मणांश्चापजपंहोमञ्चकारयेत्॥
१॥ स्थाली पाकेन धातारं पशुना-
चपुरोहित:। प्राजापत्त्येनमन्त्रेणय
जेद्दद्यान्नदक्षिणाम्॥ २॥ यानंवाह
वियुक्तंयदिगच्छेन्नव्रजेद्ववाहयुतम्।
राष्ट्रभयंभवतितदाचक्राणांसादभङ्गे
च॥ अनभिहततूर्य्यनाद:शब्दोवाता
डितेषुयदिनस्यात्। व्युत्पत्तौवातेषां
परागमोन्नृपतिमरणंवा॥ गीतरव
तूर्य्यशब्दानभसियदावाचरस्थिरान्य
त्वम्। मृत्युस्तदागदावाविस्वरतू-
र्य्येपराभिभव:॥ गोलाङ्गलयो: सङ्गे
दर्वीशूर्पाद्युपस्करविकारे। क्रोष्टुक
नादेच तथा शस्त्रभयंमुनिवचश्चेद
म्॥ वायव्येष्वेवन्नृपतिर्वायुंसक्तुभि-
रर्च्चयेत्। आवायोइति पञ्चर्चोजप्त
व्या:प्रयतैर्द्विजै:॥ ब्राह्मणान्परमान्ने
न दक्षिणाभिश्चतर्पयेत्। वह्वन्नद-
क्षिणोहोम:कर्त्तव्यस्तुप्रयत्नत:॥ पुर
पक्षिणोवनचरा वन्यावानिर्भयाविश
न्तिपुरम्। नक्तंवादिवसचरा: क्षपा
चरावाचरन्त्यहनि॥ सन्ध्याद्वयेपि
मण्डलमावध्नन्तो मृगाविहङ्गावा।

उत्पात:

दीप्तायांदिश्यथवाक्रोशन्त: संहता-
भयदा:॥ श्येना:प्ररुदन्तइवद्वारेक्रो-
शन्तिजम्बुकादीप्ता:। प्रविशेन्नरेन्द्रभ
वनेकपोतक: कौशिकोयदिवा॥ कु
क्कुटरुतंप्रदोषेहेमन्तादौच कोकि
लालापा:। प्रतिलोममण्डलचरा:-
श्येनाद्याश्चाम्बरेभयदा:॥ गृहचैत्त्य-
तोरणेषु द्वारेषुचपक्षिसङ्घसम्पात:।
मधुवल्मीकाम्भोरुहसमुद्भवश्चापिना
शाय॥ श्वभिरस्थिशवावयवप्रवेशनं
मन्दिरेषुमरकाय। पशुशस्त्रव्याहा
रेन्नृपमृत्युर्मुनिवचश्चेदम्॥ मृग
पक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमान्सदक्षि-
णान्। देवा:कपोतइतिचजप्तव्या:प
ञ्चभिर्द्विजै:॥ १॥ सुदेवाइतिचैकेन-
देयागावश्चदक्षिणा:। जपेच्छाकुन
सूक्तंवामनो वेदशिरांसिच॥ २॥
शक्रध्वजेन्द्रकीलस्तम्भद्वारप्रपातभ-
ङ्गेषु। तद्वत्कवाटतोरणकेतूनांनरप
तेर्मरणम्॥ सन्ध्याद्वयस्यदीप्तिर्धूमो
त्पत्तिश्चकाननेनग्नौ। छिद्राभावेभू
मेर्दरणंकम्पश्चभयकारी॥ पाषण्डा
नांनास्तिकानाञ्चभक्त:साध्वाचारप्रो
ज्झित:क्रोधशील:ईर्ष्य:क्रूरोविग्रहा
सक्तचेतायस्मिन्राजातस्यदेशस्यना
श:॥ प्रहरहरछिन्धिभिन्धीत्यायुधका
ष्ठाश्मपाणयोबाला:। निगदन्त:प्रह-

रन्तेतथापिभयं भवत्याशु ॥ अङ्गार
गैरिकाद्यैर्विकृतप्रेतामिलेखनं य-
स्मिन्। नायकचिचितमथवाच्चयेच
यंयातिनचिरेण ॥ लूतापटाङ्गभव-
लंनसन्ध्ययोः पूजितंकलहयुक्तम्।
नित्योच्छिष्टस्त्रीकञ्चयद्गृहं तत्क्षयं
याति ॥ दृष्टेषुयातुधानेषुनिर्दिशे
न्मरकमाशुसम्प्राप्तम्। प्रतिघाता
यैतेषांगर्गःशान्तिञ्चकारेमाम् ॥ म
हाशान्त्योथवलयो भोज्यानिसुमहा
न्तिच। कारयेतमहेन्द्रञ्चमाहेन्द्री
ञ्चसमर्चयेत्॥*॥अथयत्रकालेउत्पा
तादृष्टाविफलाभवन्तितत् प्रदर्शना-
र्थमाह॥ नरपतिदेशविनाशकेतो
रुदयेथवाग्रहेर्केन्द्वोः। उत्पातानां
प्रभवःस्वर्त्तुभवस्साप्यदोषाय॥ येच
नदोषान्जनयन्त्युत्पातास्तान्ऋतुस्व
भावकृतान्। ऋषिपुत्रकृतैःश्लोकैर्वि
द्यादेतैःसमासोक्तैः॥*॥ तत्रबसन्ते॥ व
ज्राशनिमहीकम्पसन्ध्यानिर्घातनिः
स्वनाः। परिवेशरजोधूमरक्तार्कास्त
मयोदयाः॥ द्रुमेभ्योन्नरसस्नेहबहु-
पुष्पफलोद्गमाः। गोपक्षिमदवृद्धिश्च-
शिवायमधुमाधवे॥*॥ ग्रीष्मे॥ तारो
ल्कापातकलुषंकपिलार्केन्दुमण्डल-
म्। अनग्निज्वलनंस्फोटधूमरेणुनि
लाहतम्॥ रक्तपद्मारुणासन्ध्यानभः

क्षुब्धार्णवोपमम्। सरितांचाम्बुसंशो
षंदृष्ट्वाग्रीष्मेशुभंवदेत्॥*॥वर्षासु॥
शक्रायुधपरिवेशौविद्युच्छुष्कविरोह
णम्। कम्पोद्वर्त्तनवैकृत्यंरसनं दर
णंक्षितेः॥सरोनद्युदपानानांवृद्ध्यूर्द्ध्व
तरणप्लवाः। शरणंचाद्रिगेहानांवर्षा
सुनभयावहम्॥*॥शरदि॥ दिव्यस्त्री
भूतगन्धर्वविमानाद्भुतदर्शनम्। ग्रह
नक्षत्रताराणांदर्शनञ्चदिवाम्बरे ॥
गीतवादित्रनिर्घोषा वनपर्वतसानुषु
। सस्यवृद्धिरपांहानिरपापाः शरदि
स्मृताः॥*॥हेमन्ते॥ शीतानिलतुषा
रत्वंनर्द्दनंमृगपक्षिणाम्। रक्षोयक्षा
दिसत्त्वानांदर्शनंवागमानुषी ॥ दि
शोधूमान्धकाराश्च सनभोवनपर्व-
ताः। उच्चैःसूर्योदयास्तौचहेमन्ते-
शोभनाःस्मृताः॥*॥ शिशिरे ॥ हिम
पाताऽनिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शन
म्। कृष्णाञ्जनाभमाकाशंतारोल्का
पातपिञ्जरम् ॥ चित्रगर्भोद्भवाः स्त्री
षुगोजाश्वमृगपक्षिषु । पत्राङ्कुरल
तानाञ्चविकाराः शिशिरे शुभाः॥*॥
अत्रविशेषमाह ॥ ऋतुस्वभावजाह्ये
तेदृष्टाःस्वर्त्तौशुभप्रदाः। ऋतोरन्यत्र
चोत्पातादृष्टास्तेचातिदारुणाः॥ य
द्यद्विशेषेणफलप्रदंभवतितत्तदाह ॥
उन्मत्तानाञ्चया गाथाः शिशूनांयच्च

भाषितम् । स्त्रियोयच्चमभाषन्तेतस्य नास्तिव्यतिक्रमः ॥ येनकारणेनैतत् सत्यरूपंभवति ततप्रदर्शनार्थमाह ॥ पूर्वंचरतिदेवेषुपश्चाच्चरतिमानुषान् । नाचोदितावागवदति सत्याह्येषासरस्वती ॥ उत्पातशास्त्रस्य प्रभावमाह ॥ उत्पातान् गणितविवर्जितोपिवुद्ध्वाविख्यातो भवतिनरेन्द्रवल्लभश्च । एतत् तन्मुनिवचनंरहस्यमुक्तंयज्ज्ञात्वा भवतिनरस्त्रिकालदर्शी ॥ इतिवाराह्यांचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ अकस्मादायाति ॥

उत्पतनम् । पतलृगतौ । घञ् । उत्पतति वा । ज्वलतीतिणः ॥

उत्पातभम् । न । यस्मिन्नृक्षेउत्पातः सम्भूतस्तस्मिन् ॥

उत्पादः । पुं । उत्पादने ॥

उत्पादकः । पुं । पशुविशेषे । कुञ्जरारातौ । शरभे ॥ त्रि । उत्पादयितरि । जनके ॥ उत्पादयति । पद० । ण्वुल् ॥

उत्पादनम् । न । उत्पन्नकरणे ॥

उत्पादना । स्त्री । क्रियायाम् । भावनायाम् ॥

उत्पादशयनः । पुं । स्त्री । टिट्टिभपक्षिणि ॥

उत्पादिका । स्त्री । देहिकानामकीटे ।

॥ पूतिकायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥

उत्पाद्यः । पुं । पुरोडाशादिकर्मविशेषे ॥ त्रि । उत्पादितुंयोग्ये ॥

उत्पाली । स्त्री । आरोग्ये । सुस्थतायाम् ॥

उत्पिञ्जलः । त्रि । भृशमाकुले । समुत्पिञ्जे । अतिशयव्याकुले ॥

उत्पित्सुः । त्रि । उत्पतितुमिच्छौ । पततेः सन्नन्तादुप्रत्ययः । सनिमीमेती सादेशः । अत्रलोपोभ्यासस्य ॥

उत्प्रासः । पुं । उपहासे ॥ उत्प्रासनम् । असुक्षेपणे असगतिदीप्त्यादानेषुवा । घञ् ॥

उत्प्रेक्षा । स्त्री । अनवधाने ॥ काव्यालङ्कारविशेषे ॥ यथा । सम्भावनमथोत्प्रेक्षाप्रकृतस्यसमेनयत् । अस्यार्थः । प्रकृतस्य उपमेयस्यसमेन उपमानेन यत्सम्भावनम् मिथ्यात्वेनवर्णनमिति । उदाहरणम् उन्मेषंयोममनसहते जातिवैरी निशाया मिन्दो रिन्दीवरदलदृशा तस्य सौन्दर्यदर्पः । नीतःशान्तिंप्रसभमनया वक्त्रकान्त्ये तिहर्षाल्लग्ना मन्ये ललिततनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः ॥ लिम्पतीवतमोङ्गानिवर्षतीवाञ्जनंनभः । असत् पुरुषसेवेवदृष्टिर्निष्फलतांगता

ता ॥ उत्प्रेक्षणम् । ईषद्दर्शनाङ्कनयोः । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

उत्प्रेक्षाव्यञ्जकम् । न । शब्दविशेषे ॥ यथा । मन्ये शङ्के ध्रुवं नूनं किंवा मायो नु वेद्मि च । ननु नान हि जानामि उत्प्रेक्षाव्यञ्जकानि चेति ॥

उत्प्लवनम् । न । उल्लङ्घने । फलाङ्ना इति भाषा ॥

उत्प्लवा । स्त्री । नौकाप्रभेदे ॥

उत्फालः । पुं । लम्फे ॥

उत्फुल्लः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते पुष्पे । दलानामन्योन्यविश्लेषे ॥ उत्ताने ॥ न । स्त्रीणांकरणे ॥ उत्फलति । त्रिफला० । ञीतः क्तः । आदितश्चेतीडभावः । उत्फुल्लसम्फुल्लयोरुपसंख्यानमिति निष्ठातस्य लः ॥

उत्सः । पुं । प्रस्रवणे । पर्वतात् स्रवज्जलस्य पातस्थाने ॥ स्रवज्जले ॥ गिरेरुपरिनिर्झराद्युत्थाम्बुसङ्घे ॥ उनत्ति जलेन । उन्दी० । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेति सः । किदित्यनुवृत्तेर्नलोपः ॥

उत्सङ्गः । पुं । अङ्के । क्रोडे ॥ त्रि । असङ्गे ॥

उत्सङ्गवर्त्ती । त्रि । क्रोडस्थिते ॥

उत्सत्तिः । स्त्री । उच्छेदे ॥

उत्सन्नः । त्रि । उन्नते ॥ नष्टे ॥

उत्सर्गः । पुं । सामान्ये । सामान्यविधौ ॥ न्याये ॥ त्यागे ॥ दाने ॥ वर्जने ॥ साग्निककर्त्तव्यक्रियाविशेषे ॥ नीलोद्वाहादौ ॥ अपानवायोर्व्यापारे ॥ बाहुल्यदृष्टस्य बलवत्त्वे ॥ उत्सर्जनम् उत्सृज्यते वा । घञ् ॥

उत्सर्जन् । त्रि । शब्दं कुर्वति ॥

उत्सर्जनम् । न । अपवर्जने । विहापिते । दाने । त्यागे ॥ उत्सृज० । ल्युट् ॥

उत्सर्पणम् । न । उल्लङ्घने ॥ उत्सृज्य पुरतो गमने ॥

उत्सर्पिणी । स्त्री । जिनानां कालचक्रावयवे ॥

उत्सर्पितः । त्रि । उपरिभावं प्रापिते ॥

उत्सर्पी । त्रि । ऊर्द्धं प्रसारिणि ॥

उत्सवः । पुं । नियताह्लादजनकव्यापारे उपनयनविवाहादौ । महे । उद्भवे । उत्सेके ॥ इच्छाप्रसरे ॥ कोपे ॥ उत्सुवति । षू प्रेरणे । पचाद्यच् ॥ यद्वा । उत्सवनम् । षूप्रसवैश्वर्ययोः । ऋदोरप् ॥

उत्सवसङ्केतः । पुं । पार्वतीयानां गणे ॥ यथा । गणानुत्सवसङ्केतानजयत् सप्तपाण्डव इति महाभारतम् ॥

उत्सादनम् । न । समुल्लेखे ॥ उद्वाहने ॥ उद्वर्त्तने ॥ उत्साद्यतेऽनेन । ष

दृ० । णयन्तः । ल्युट् ॥

उत्सादितः । त्रि । कृतोत्सादने । उद्वर्त्तिते । निर्मलीकृतशरीरे ॥

उत्सारकः । पुं । द्वारपाले ॥ त्रि । उत्सारणकर्त्तरि ॥

उत्सारणम् । न । दूरीकरणे ॥ चालने ॥ स्थानान्तरप्रापणे ॥

उत्सारितः । त्रि । अपसारिते ॥

उत्साहः । पुं । उद्यमे । अध्यवसाये । इदमहङ्करिष्याम्येवेतिनिश्चयात्मिकबुद्ध्याधृतिहेतुभूते ॥ कर्त्तव्यार्थेषुस्थेयसिप्रयत्ने । उत्साहोमन्त्रमूलंस्यादितिनीतिविदांमतम् । प्रभुशक्तिर्मन्त्रमूलात्तस्मादुत्साहवान्भवेत् ॥ लोकोत्तरेषुकार्येषुस्थेयसिप्रयत्ने ॥ सूत्रे ॥ उत्सहनम् उत्सह्यते अनेन वा । षह० । हलश्चेति घञ् ॥ कर्मसुसुकरप्रत्ययः दृढयत्नकारकोभावोवाउत्साहः ॥ सङ्गीतोक्ते ध्रुवकविशेषे ॥

उत्साहवान् । त्रि । उत्साहविशिष्टे । उत्साहिनि ॥ उत्साहोऽस्यास्य । बलादिभ्योमतुवन्यतरस्याम् ॥

उत्साहवर्द्धनः । पुं । उद्यमवृद्धौ । वीररसे ॥ उत्साहेन वर्द्धते । वृधु० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ उत्साहंवर्द्धयतीति वा । ल्युः ॥

उत्साहशक्तिः । स्त्री । राज्ञांशक्तिविशेषे ॥ विक्रमबलमुत्साहशक्तिरित्युक्तेः ॥

उत्साही । त्रि । उत्साहवति ॥ बलादिभ्योमतुबन्यतरस्यामिति पक्षे इनिः ॥

उत्सिक्तः । त्रि । उद्धते ॥ गर्विते ॥ वर्द्धिते ॥ उद्रिक्ते ॥ उपप्लुते ॥ त्यक्तमर्यादे ॥ उत्पूर्वात् सिचेः क्तः ॥ सिक्ते ॥

उत्सिच्यमानः । त्रि । उद्रिच्यमने । वृद्धिमति ॥

उत्सुकः । त्रि । ईप्सितकर्मोद्यते । इष्टार्थोद्युक्ते ॥ अद्यममगुरुरागमिष्यतीत्युत्कण्ठाविशिष्टे । उत्कण्ठिते ॥ उत् उद्योगंसुवति सौति सुनोतिवा । षु प्रसवैश्वर्ययोः षुञ्अ० । विचिसंज्ञापूर्वकत्वात् गुणाभावः । क्विपिआगमशास्त्रस्यानित्यत्वात्तुग भावोवा । ततःसंज्ञायांकन् ॥ यद्वा । उत्सुवति । पूप्रेरणे । मितद्र्वादित्वाड्डुः । सत्स्विति क्विबवा । कनि केणइतिह्रस्वः ॥

उत्सूरः पुं । दिनावसाने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उत्सृष्टः । त्रि । कृतोत्सर्गे । त्यक्ते । विधूते ॥ यथा । आमंशूद्रस्यपक्वान्नं पक्वमुत्सृष्टमुच्यते इति ॥ उत्सृज्यते स्म । सृजवि० । क्तः ॥

उत्सेकः । पुं । उत्सेचनेन शोषणे ॥ उद्गृत्यवहिःसेचने ॥ उद्रेके ॥ उत्सेचनम् । षिचच्च° । घञ् ॥

उत्सेचनम् । न । उर्द्धसेके ॥

उत्सेधः । पुं । गिरिद्रुमादीनामुन्नतौ । उच्छ्रये ॥ न । शरीरे । संहनने ॥ उत्सेधनम् अनेनवा । षिधुग° । घञ् ॥

उत्स्वनः । पुं । उच्चशब्दे । त्रि । तद्वति ॥

उद् । अ । प्रकाशे ॥ विभागे ॥ प्रावल्ये ॥ अस्वास्थ्ये ॥ शक्त्याम् । प्राधान्ये ॥ वन्धने ॥ भावे ॥ मोक्षे । लाभे ॥ ऊर्द्धकर्मणि ॥ ऊर्द्धे ॥ उत्कर्षे ॥ प्राकव्ये ॥ नैकव्ये ॥

उदम् । न । जले । जगत्त्रयान्तोदधिससम्प्लवोदेनारायणस्योदरनाभिनालादितिभागवतोक्तेः ॥

उदकम् । न । जले । वारिणि ॥ उनत्ति । उन्दीक्ले° । उदकमित्युणादिसूत्रेणसाधु ॥

उदककुम्भः । पुं । उदकुम्भे ॥ उदकस्य कुम्भः ॥

उदकपरीक्षा । स्त्री । दिव्यविशेषे ॥

उदकलोलः । त्रि । जलप्रिये ॥

उदकिलः । त्रि । उदकवति ॥ उदकमस्यस्य अस्मिन्वा ॥ पिच्छादित्वादिलच् ॥

उदकीर्णः । पुं । महाकरञ्जे ॥

उदकीर्य्यः । पुं । डालकरम्चा डहरकरञ्ज इतिगौडभाषाप्रसिद्धे करञ्जविशेषे ॥

उदकुम्भः । पुं । जलकलशे ॥ उदकस्य कुम्भः । एकहलादाविच्युदादेशः ॥

उदक्तम् । त्रि । कूपादिभ्यउत्थितेजलादौ ॥ उत्पूर्वादञ्चतेःक्तः ॥

उदक्या । स्त्री । ऋतुमत्याम् । रजस्वलायाम् ॥ उदकमर्हति । संज्ञायामितियत् ॥ त्रि । जलार्हे ॥ दण्डादित्वाद्यत् ॥

उदगद्रिः । पुं । हिमालयपर्वते ॥

उदगयनम् । न । उत्तरायणे । देवानां दिवसे ॥

उदगाहः । पुं । जलावगाहने । उदकस्यगाहः अवगाहनम् । मन्थौदनेत्यादिनोदादेशः ॥

उदग्भूमः । पुं । उत्कृष्टस्थाने । सद्भूमौ ॥ कृष्णोदक्पाण्डुसंख्यापूर्वायाभूमेरजिष्यते ॥

उदग्रः । त्रि । उच्चे ॥ उन्नतमग्रमस्य ॥

उदग्रदन् । पुं । उच्चदन्तेहस्तिनि ॥ त्रि । वृहद्दन्तयुक्ते ॥ उदग्रोदन्तावस्य । अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्चेतिदन्तस्यदृ ॥

उदङ्कः । पुं । चर्ममयेघृतादिपात्रे ॥ उ

दच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन् । अञ्चु० । उदङ्कोऽनुदकइतिघञ् । तैलोदङ्कः घृतोदङ्कः ॥

उदक् । अ । उदग्दिग्भवे ॥ उदग्देशो द्भवे ॥ उदककालोत्पन्ने ॥ उदीच्यां दिशि उदीच्याःदिशः उदीचीदिग्वा । दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः ॥ अञ्चेर्लुगित्यस्तातेर्लुक् । एवंदेशेकालेच ॥

उदङ् । पुं । दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ त्रि । तद्भवे ॥ उत्कृष्टमञ्चति । अञ्चु० । ऋत्विगितिक्विन् । नलोपः । नुम् । संयोगान्तलोपः । कुत्वम् ॥

उदजः । पुं । पशुप्रेरणे ॥ उदजनम् । अज० । समुदोरजःपशुष्विन्त्यप् । अघञपोरितिपर्युदासाद्वीभावेन ॥

उदञ्चनः । पुं । भाण्डे ॥ न । पिधानार्थपात्रे । ढकना ढकनी इतिभाषा ॥ उदञ्चतेऽस्मिन् । अञ्चु० । ल्युट् । उदकोदञ्चनम् ॥ ऊर्द्ध्वक्षेपणे ॥

उदञ्चितः । त्रि । ऊर्द्ध्वक्षिप्ते ॥ पूजिते ॥ उत्ऊर्द्ध्वमञ्चितम् ॥

उदण्डपालः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥ सर्पप्रभेदे ॥

उदद्या । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ॥

उदधिः । पुं । समुद्रे ॥ उदकानिधीयन्तेऽत्र । कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञःकिः ॥

घटे ॥

उदधिमलः । पुं । समुद्रफेने ॥

उदधिमेखला । स्त्री । पृथिव्याम् ॥

उदन्तः । पुं । वार्त्तायाम् । वृत्तान्ते ॥ साधौ ॥ उद्गतोन्तोयस्य ॥

उदन्तकः । पुं । उदन्तार्थे ॥ स्वार्थेकन् ॥

उदन्तिका । स्त्री । तृप्तौ ॥

उदन्या । स्त्री । पिपासायाम् ॥ उदन्यति उदकस्येच्छावा । सुपआत्मनःक्यच् । अशनायोदन्येति ईत्वाभावःक्यचि उदकस्यउदन्भावश्चनिपात्यते । अप्रत्ययादित्यः ॥

उदन्वान् । पुं । उदधौ । पारावारे । समुद्रे ॥ उदकानिसन्त्यत्र । उदन्वानुदधौचेत्युदकस्योदन्भावो निपातितो मतुपि ॥ ऋषिविशेषे ॥

उदपानः । पुं । न । कूपे ॥ क्षुद्रजलाशये ॥ उदकंपिवन्त्यस्मिन् । अधिकरणेल्युट् । उदकस्योदः ॥

उदमानः । पुं । आढकस्यपञ्चाशत्तमेभागे ॥ कुल्यास्यादष्टभिर्द्रोणैर्द्रोणपादेनचाढकः । अतोद्विशतिकोभागउदमानउदाहृतइत्युक्तेः ॥

उदमेयः । त्रि । उदकंमेयंयस्यतस्मिन् ॥ उदकस्योदः संज्ञायाम् ॥

उदयः । पुं । पूर्वपर्वते । उदयाचले ॥ उदयाऽचलसम्बन्धे । लग्ने ॥ येयन्नट

श्यते भास्वान् सतेषामुदयःस्मृतः । तिरोधानञ्चयचैति तदेवास्तमनंर वेः ॥ नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः स र्वदासतः । उदयास्तमनेनामदर्शना दर्शने रवेः ॥ उद्यन्ति ग्रहा अस्मात् । इण० । एरच् ॥ वृद्धौ । समुन्नतौ ॥ महिम्नि ॥ उत्पत्तौ ॥

उदयनः । पुं । वत्सराजे । वत्सेशे ॥ अगस्त्ये । घटोद्भवे ॥ कुसुमाञ्जलिग्रन्थकर्त्तरि । उदयनाचार्ये ॥ न । उदये ॥

उदयसन्ध्या । स्त्री । अर्द्धार्कोदयात् मातर्घटिकाचये ॥

उदरम् । न । जठरे । तुन्दे । कुक्षौ । नाभिस्तनयोर्मध्यभागे ॥ अन्तःसुषिरे ॥ युधि । रणे ॥ पुं । उदररोगे ॥ उत् ऋणाति । ऋगतौ । अच् ॥ यद्वा । उदृच्छति । उदियर्त्तिवा । ऋगतौ । अच् ॥ यद्वा । दृणाति । दृविदारणे । उदिदृणातेरजलौपूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥

उदरग्रन्थिः । पुं । गुल्मरुजि ॥

उदरत्राणम् । न । उदरवन्धवस्त्रादौ । नागोदरे । पेटी कमरवन्ध इतिभाषा ॥ उदरस्यत्राणंयेन ॥

उदरथिः । पुं । समुद्रे ॥ वियन्मणौ । सूर्ये ॥ उत् ऋच्छति उदर्यतेवा । ऋ० । उद्यर्त्तेश्चिदितिगथिन् ॥

उदरपिशाचः । त्रि । सर्वान्नभक्षके । सर्वान्नीने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उदरभेदी । त्रि । आत्महनि ॥

उदरम्भरिः । त्रि । स्वोदरमात्रपूरके । आत्मम्भरौ ॥ उदरम्बिभर्त्ति इति विग्रहे उदरस्यमुमागमोभृञ इन् प्रत्ययश्चनिपातसिद्धः ॥

उदररोगः । पुं । जठरव्याधिविशेषे । उदरी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥

उदरव्याधिः । पुं । उदररोगविशेषे ॥ यथा । कदलीयवक्षारन्तुपानीयेन प्रसाधितम् । तदास्वादनान्नश्यन्ति उदरव्याधयोऽखिला इतिगारुडे-१९४ अध्यायः ॥

उदरशाण्डिल्यः । पुं । उपनिषद्प्रसिद्धे अतिधन्वनः शिष्ये ऋषिविशेषे ॥

उदरामयः । पुं । अन्नगन्धौ । अतिसाररोगे ॥

उदरावर्त्तः । पुं । नाभौ । तुन्दकूप्याम् ॥

उदरिकः । त्रि । उदरिले ॥ ठक् ॥

उदरिणी । स्त्री । गर्भवत्याम् ॥

उदरी । त्रि । तुन्दिले । पिचिण्डिले ॥ अतिशयितमुदरमस्य । तुन्दादिभ्य इलच्चेतिचकारादिनिः ॥

उदरिलः । त्रि । वृहत्कुक्षौ । उदरिणि

॥ अतिशयितमुदरमस्य । तुन्दादिभ्यइलच्चेतिइलच् ॥

उदर्कः । पुं । एष्यत्कालीनफले । भाविनिकर्मफले ॥ मयनफल इतिप्रसिद्धे मदनवृक्षस्य कण्टके ॥ उदर्च्यते । अर्कस्तवने । घञ् ॥ उदर्च्यते वा । अर्चपूजायाम् । उदृच्यतेवा । ऋचस्तुतौ । घञ् ॥ भविष्यत्काले ॥

उदर्चिः । पुं । अग्नौ ॥ शिवे । हरे ॥ कन्दर्पे । दर्पके ॥ त्रि । उज्वले ॥ उत् ऊर्द्धमर्चीरश्मिर्यस्यसः ॥

उदर्दः । पुं । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वरटीदष्टसंस्थानः शोथःसंजायतेवहिः । सकण्डुस्तोदवहुलश्छर्द्दिज्वरविदाहवान् ॥ उदर्दमितितंविद्याच्छीतपित्तमथापरे । वाताधिकं शीतपित्तमुदर्दस्तुकफाधिकमिति ॥

उदलावणिकम् । त्रि । लवणाम्भसासिद्धेव्यञ्जनादौ ॥

उदवसितम् । न । आलये । भवने । गृहे ॥ उत्ऊर्द्धमवसीयते स्म । षोअन्तकर्मणि षिञ्बन्धने वा । क्तः । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

उदश्वित् । न । अर्द्धजलयुक्ते घोले ॥ तक्रंह्युदश्विन्मथितं पादाम्ब्वर्द्धाम्बुनिर्जलमित्युक्तः ॥ छच्छिकायाम् ॥ उदकेनश्वयतिवर्द्धते । टुओश्विगतिवृद्ध्योः । क्विप् तुक् । उदकस्योदः संज्ञायाम् । उदश्वितइतिनिर्देशादसम्प्रसारणम् ॥ उदश्वित्कफकृद्बल्यं श्रमघ्नंपरमंमतम् ॥

उदसनम् । न । अपनयने ॥ उत्क्षेपणे ॥

उदस्तः । त्रि । उत्तोलिते ॥ उत्क्षिप्ते ॥

उदाजः । पुं । पशुभिन्नानांप्रेरणे ॥ उदजनम् । अज० । घञ् । अघञपोरित्युक्ते र्वीभावेन ॥

उदात्तः । पुं । स्वरप्रभेदे ॥ उच्चैरुदात्त इतितत्स्वरूपम् । उत् उच्चैरादीयतेस्म । क्तः । अचउपसर्गात्त इतितादेशः ॥ काव्यालङ्कारविशेषे । उदात्तंवस्तुनः सम्पत् । समृद्धिमद्वस्तुवर्णनमुदात्तः । इत्यलङ्कारसूत्रम् ॥ त्रि । दयात्यागादिसम्पन्ने ॥ महति ॥ हृद्ये ॥ दातरि ॥

उदानः । पुं । कण्ठदेशस्थेवायौ । कण्ठस्थानीये ऊर्द्धगमनवत्त्युत्क्रमणवायौ । स्पन्दयत्यधरंवक्त्रं नेत्रभागप्रकोपनम् । उद्वेजयति मर्म्माणिह्युदानोनाम मारुतः ॥ उदानोहृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यमूर्द्धसुवर्त्तिवायुः ॥ ऊर्द्धेन अनिति अनेन । अन० । हलश्चेति घञ् ॥ उदरावर्त्ते ॥ भुजङ्गमविशेषे ॥

उदायुधः । त्रि । गृहीतशस्त्रे ॥

उदारः । त्रि । दातरि ॥ महति ॥ ऋज्वाशये । दक्षिणे । सरले ॥ गम्भीरे ॥ असाधारणे । उत्कृष्टमासमन्तात् राति । रा । आतश्चेतिकः ॥ उदर्यते । ऋगतिप्रापणयोः । कर्मणि घञ्वा ॥ उदुच्चैरासमन्तात् ऋच्छति । पचाद्यच् ॥

उदारधीः । त्रि । महाबुद्धौ ॥ उदारा धीर्यस्य ॥

उदावत्सरः । पुं । संवत्सरादिपञ्चान्तर्गतवत्सरविशेषे ॥

उदावर्त्तः । पुं । रोगविशेषे । गुदग्रहे ॥ मलमूत्रवायुरोधकरोग इतिस्पष्टार्थः ॥ यत्रोर्द्धंजायतेवायोरावर्त्तःसचिकित्सकैः । उदावर्त्तइतिप्रोक्तो व्याधिस्तत्रानिलःप्रभुः । अपिच । वातविण्मूत्रजृम्भास्त्रुचवोद्गारवमीन्द्रियैः । [*] चुत्तृष्णोच्छ्वासनिद्राणांधृत्योदावर्त्तसम्भवः ॥ जलावर्त्ते ॥

उदावृत्तः । त्रि । ऊर्द्धंनीते ॥

उदासः । पुं । उत्क्षेपे ॥ उद्भावे ॥

उदासीनः । त्रि । परतरे । शत्रुमित्रभिन्ने । शत्रुमित्राभ्यांपरस्मिन् राजनि ॥ विजिगीषोःशत्रुमित्रभूमितोव्यवहिते ॥ व्यवहितत्वादेव नोपकारी नाप्यपकारीकेवलमुद्दासीनइव । इतिभरतः ॥ अनुत्थशुभाशुभे । वि-

वद्दमानयोरुभयोरप्युपेक्षके । येन कस्यचिन्मित्रादेःपक्षं भजते मध्यस्थे ॥ उदास्ते । आस० । लटःशानच् । ईदासइतिईत्त्वम् ॥ विषयानन्तरो राजाशत्रुर्मित्रमतः परम् । उदासीनः परतरोज्ञेयः कार्यविशारदैः ॥

उदास्थितः । पुं । द्वारपाले । प्रतीहारे ॥ अध्यक्षे । पञ्चवर्गान्तर्गतचारविशेषे । प्रव्रज्यावसिते प्रव्रज्यारूढपतिते नष्टसन्न्यासे । प्रव्रज्यारूढपतितउदास्थितः । तंलोकेषुविदितदोषं प्रज्ञाशौचयुक्तं हत्वर्थिनंज्ञात्वा रहसिराजा ब्रूयात् । यस्यदुर्वृत्तंपश्यसि तत् तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति । तञ्चबहूत्पत्तिकमठेस्थापयेत् । प्रचुरसस्योत्पत्तिकंभूम्यन्तरञ्च तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् । सचान्येषामपिप्रव्रजितानां राजचारकर्मकारिणां ग्रसाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ उदाङ्पूर्वात् ष्ठाधातोर्गत्यर्थात् कर्मकेतिक्तः । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

उदाहरणम् । न । उपोद्घाते । दृष्टान्ते । एकदेशप्रसिद्ध्याऽशेषप्रसिद्ध्यर्थं यदुदाह्रियतेतस्मिन् ॥ उदाङ्पूर्वाद्धरतेर्ल्युट् ॥

उदाहारः । पुं । उपोद्घाते । उदाहृतौ ॥ उदाहरणम् । घञ् ॥

[* सहार्थे त्रितीया ।]

उदाहृतः । त्रि । उच्चारिते ॥

उदाहृतिः । स्त्री । उदाहरणे ॥ उदाङ्पूर्वात् हृञः स्त्रियांक्तिन् ॥

उदितः । त्रि । उक्ते ॥ उद्यतेस्म । वद-व्य० । क्तः । इट् । वचिस्वपीतिसम्प्रसारणम् ॥ उद्गते । उन्नते ॥ यथा । उदिते जगतीनाथे यः कुर्याद्दन्तधावनम् । सपापिष्ठःकथंब्रूते पूजयामि जनार्दनमिति ॥ वद्धे ॥ ऊर्ज्जिते ॥ उद्यतेस्म । दो अ० । क्तः । द्यतिस्यती तीक्ष्णम् ॥

उदितोदितः । त्रि । शास्त्रज्ञे ॥

उदीची । स्त्री । उत्तरदिशि ॥ उत्‌उत्तर मञ्चत्यर्कम् । उत्क्रान्तंदृष्टिपथमञ्चतिसूर्यंवा । उदईदित्यञ्चेरतईकारः । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चेतिङीप् ॥

उदीचीनः । त्रि । उदग्भवे ॥ उदक् । विभाषाञ्चेरिति खः ॥

उदीच्यः । पुं । शरावत्याःपश्चिमोत्तरदेशे ॥ अथोदीच्यदेशाः । वाह्लीका वाटधानाश्चआभीराः कालतोयकाः । परन्ध्राश्चैवशूद्राश्च पह्लवाश्चात्मखण्डिकाः ॥ गान्धाराजवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः । शकाद्रुह्याःपुलिन्दाश्चपारदाहारमूर्त्तिकाः ॥ रामठाः कण्ठकाराश्च केकयादेशमानिकाः । क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकुलानिच ॥ आत्रेयोथभरद्वाजःप्रस्थलाः सदशेरकाः । लम्पकास्तलगानाश्चसैनिकाःसहसाकुजैः ॥ एतेदेशाउदीच्यास्तुपुराणमत्स्यसंज्ञके ॥ न । वालनामगन्धद्रव्ये । ह्रीवेरे ॥ त्रि । उदग्भवे ॥ उदीचिजाते ॥ उदीच्यां भवःजातःआगतोवा । द्युप्रागपागुदक्प्रतीचोयत् ॥

उदीरणम् । न । कथने । उच्चारणे ॥

उदीरितः । त्रि । उक्ते ॥ उद्दीपिते ॥ उद्घोषिते ॥ उद्गते ॥ उदीर्यतेस्म । ईर् । क्तः ॥

उदीर्णः । त्रि । उदारे । महति ॥

उदुत्तमः । त्रि । अतिशयेनोत्तमे ॥ उत्‌उच्चै रुत्तमः ॥

उदुम्बरः । पुं । जन्तुफलवृक्षे । यज्ञाङ्गे । हेमदुग्धे । डुमरइतिभाषा । उदुम्बरोहिमोरूक्षोगुरुः पित्तकफास्रनुत् । मधुरस्तुवरोवर्ण्योव्रणशोधनरोपणः ॥ देहल्याम् । गृहावग्रहण्याम् ॥ षण्डके । नपुंसके ॥ कुष्ठविशेषे ॥ न । ताम्रे ॥ यथा । यदुदुम्बरवर्णानां घटीनां मण्डलं महत् । पीतं नगमयेत्स्वर्गं किन्तत् क्रतुगतं नयेदित्ययंश्लोकः सौत्रामणीयागे-सुरापानस्य दुष्टत्वमुद्भावयति । तत्र

महाभाष्यकारआह । प्रमत्तगीतए षः तत्रभवतोयस्त्वप्रमत्तगीतस्तत् प्रमाणमिति । प्रमत्तगीतइति । प्रमादेनविप्रतिपन्नत्वेनगीत इत्यर्थइतिकैयटः । विप्रतिपन्नत्वेन वेदविषयविप्रतिपत्त्याश्रयत्वेन तत्त्वंस्वस्मिन्नारोप्यदैत्यनाशाय पूज्यस्यापिभगवतईश्वरस्यतथोक्तिरिति सन प्रमाणमितिभाव इतिविवरणकारः ॥ उं-शम्भुंवृणोति । वृञ्० । संज्ञायांभृतृवृजीतिखच् । अरुर्द्विषदितिमुम् । उत्कृष्टम् उम्बरम् । प्रादिसमासः । उल्लङ्घितमम्बरमनेन ॥ उदतिशये-नाम्बते वा । अबिशब्दे । बाहुलकादरन् । पृषोदरादिः ॥ अशीतिरक्तिकापरिमिते । कर्षे ॥

उदुम्बरदला । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥ उदुम्बरस्येवदलान्यस्याः ॥

उदुम्बरपर्णी । स्त्री । दन्तिकौषधौ ॥ उदुम्बरस्येवपर्णान्यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

उदूखलम् । न । तण्डुलादिकण्डनार्थं काष्ठादिनिर्मिते कण्डनसाधने । उलूखले । ऊखल इतिभाषा ॥ गुग्गुले । गुग्गुलौ ॥ ऊर्ध्वन्ततत्खञ्च । ऊर्द्ध्वंखंलाति । ला आ० । आतोनुपेति-कः । पृषोदरादिः ॥

उदूढः । त्रि । ऊढे ॥ स्थूले ॥ उदुह्यते स्म । वह० क्तः ॥

उद्गतः । त्रि । उत्पन्ने । उदिते ॥ ऊर्द्ध्वगते ॥ उद्वान्ते । छर्द्दितवस्तुनि ॥ निसृते ॥ यथा । वदनोद्गतावाणी । उद्गम्यते स्म । गम्लृ० । क्तः ॥

उद्गता । स्त्री । विषमवृत्तविशेषे ॥ सजसादिमेसलघुकेच नसजगुरुकेष्वथोद्गता । अंघिगतभनजलागयुताःसजसाजगौचरणमेकतः पठेत् । इति तल्लक्षणम् ॥

उद्गमः । पुं । आविर्भावे । उदये ॥ ऊर्द्ध्वगमने ॥ उद्गमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृद्दनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उद्गमनम् । न । ऊर्द्ध्वगमने ॥ ल्युट् ॥

उद्गमनीयम् । न । प्रक्षालितांशुकद्वये ॥ उद्गम्यते अभिलष्यते । गम्लृ० । अनीयर् । द्वयत्वंत्वविवक्षितम् । गृहीतवन्त्युद्गमनीयवस्त्रे । इतिदर्शनात् ॥ त्रि । ऊर्द्ध्वगम्ये ॥

उद्गरणम् । न । उद्गारे ॥

उद्गाढम् । न । अतिशये । अत्यर्थे ॥ त्रि । अतिशययुक्ते ॥ उद्गाह्यतेस्म । गाहूवि० । क्तः ॥ क्रियाविशेषणत्वे क्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणत्वेतुवाच्यलिङ्गता ॥

उद्गाता । पुं । सामवेदज्ञर्त्विजि ॥ उद्गा

यतिसाम। गैशब्दे। तृनतृचौशंसि चदादिभ्यः संज्ञायाञ्चानिटौ॥
उद्गारः। पुं। उद्गमने॥डकार इतिभाषाप्रसिद्धनागवायोः कर्मणि। कण्ठ गर्जने॥ उद्गरणम्। गृशब्दे। उच्चोग्रेइति घञ्॥
उद्गारशुद्धिः। पुं। सधूमाम्लोद्गाराभावे॥
उद्गारशोधनः। पुं। कृष्णजीरके॥
उद्गिरणम्। न। ऊर्द्ध्वमुखस्य वायोः-क्रियायाम्। छर्दौ॥ टुवमउद्गिरणे इतिधातुपाठेन निपातनात् गिरतेः ऋतइत्त्वम्। अन्यथागुणेसति उद्गरणमिति स्यात्। यद्यप्ययंनिर्देश-आधुनिकः तथासति पृषोदरादि त्वंबोध्यम्॥
उद्गीतम्। त्रि। उच्चैर्गीते॥
उद्गीतिः। स्त्री। उच्चैर्गाने॥आर्याप्रभेदे॥ यथा। नारायणस्यसन्तत मुद्गीतिः संस्मृतिर्भक्त्या। अर्चाया मासक्ति दुस्तरसंसारसागरे तरणिरिति॥ उदुच्चैर्गीतिः गानम्॥
उद्गीथः। पुं। प्रणवे॥ साम्नामुद्गाने॥ सामविशेषे॥ पाञ्चभक्तिकस्य साम्नो द्वितीयायां तृतीयायां वा भक्तौ॥ उद्गीयतेसौ। गस्थोदीति थक्॥
उद्गीर्णः। त्रि। उद्वमिते॥ भच्चितस्या पकर्षणे॥
उद्गूर्णः। त्रि। उद्यते। उत्तोलिते। उत्तोल्यधृतेवस्त्वादौ। उद्गूर्यतेस्म। गुरीउद्यमे। क्तः॥
उद्ग्रन्थः। त्रि। उत्तुङ्गे॥
उद्ग्रहणम्। न। उद्ग्राहे। ऊर्द्ध्वग्रहणे॥ उपसंहरणे॥ उतऊर्द्ध्वंग्रहणम्॥
उद्ग्राहः। पुं। वादप्रभेदे। विद्याविचारे॥ उद्ग्रहणे। ऊर्द्ध्वीकृत्यकस्यचिद्ग्रहणे॥ उद्ग्रहणम्। ग्रहउपादाने। उदिग्रहइति घञ्॥
उद्ग्राहमल्लः। त्रि। वादसमर्थे॥ उद्ग्राहेमल्लइव॥
उद्ग्राहिणी। स्त्री। पाशाख्यरज्जौ। फाँसा इतिभाषा॥
उद्ग्राहितः। त्रि। उपन्यस्ते। बद्धे॥ उद्दीर्णे॥ ग्राहिते॥ मत्स्यायिते॥
उद्घः। पुं। हस्तपुटे॥ वह्नौ॥ श्लाघायाम्॥ उद्धन्यते उत्कृष्टोज्ञायते। हन्तेःकर्मणप् टिलोपाद्यत्वञ्चनिपातनात्॥ देहजानिले॥ त्रि। प्रकाण्डे। प्रशस्ते॥ उद्घन्तिनीचताम्। उतपूर्वाद्धन्तेः सङ्घोद्घौगणप्रशंसयोरितिनिपातितः। मनुष्योद्घः। अस्यरूढिशब्दत्वात् प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः। प्रशस्तोमनुष्यइत्यर्थः॥
उद्घनः। पुं। काष्ठतक्षणसाधने। अधः

काष्ठे ॥ निधायतच्यते यत्रकाष्ठे का ष्ठंसउद्घनः । ऊर्द्धं हन्यते ऽस्मिन् । उद्घनोत्त्याधानमिति अधिकरणेअप्॥

उद्घर्षः । पुं । घर्षणे । झामकेन गात्रादिघर्षणे ॥

उद्घर्षणम् । न । झामकेन पादादिगात्रघर्षणे ॥ इष्टकयोद्घर्षणे गुणाः । कण्डुकोठनाशित्त्वम् त्वग्गताग्निते जनत्त्वम् । शिरासुखकारकत्त्वञ्च ॥

उद्घसम् । न । मांसे ॥ इतिहारावली॥

उद्घाटः । पुं । उद्घाटने ॥ गृहविशेषे । चौकीकाघर इतिभाषा ॥

उद्घाटकम् । न । पुं । कूपाज्जलोद्धृत्त्यर्थेयन्त्रविशेषे । घटीयन्त्रे । अरहट इतिभाषा । घिर्नी इतिच ॥

उद्घाटनम् । न । कूपाज्जलोत्तोलनार्थे यन्त्रे । घटीयन्त्रे । अरहटरहँटइतिच भाषा । कूपात्सलिलमुद्घाट्यतेऽनेनवा । घटसङ्घाते । णयन्तः । ल्युट्॥

उद्घाटितः । त्रि । अपावृते । कृतोद्घाटने । उघाडा खुलाइति भाषा ॥ गृहेऽनुद्घाटितद्वारिनाहूतः प्रविशन्नरः । वारितार्थप्रवक्तापिपञ्चाहमशनंत्यजेदितितन्त्रशास्त्रम् ॥ घटेः क्तः । इट् ॥

उद्घाटिताङ्गः । पुं । मात्रे ॥ त्रि । अनावृतगात्रे॥ उद्घाटितानिअङ्गान्यस्य॥

उद्घातः । पुं । पादस्खलने ॥ समुपक्रमे ॥ पवनाभ्यासयोगायकुम्भकादित्रये । पवनाभ्यासयोगस्यकालभेदे ॥ नाभिमूलात् प्रेरितस्यवायोर्विविच्यमानस्यशिरस्यभिहनन मुद्घात इत्त्युच्यतेसेयंकालपरीक्षा । प्राणेन प्रेर्य्यमाणेनअपानःपीड्यतेयदि । गत्वाचोर्द्ध्वंनिवर्त्तेत एतदुद्घातलक्षणम् । उत्तुङ्गे ॥ मुद्गरे ॥ आरम्भे ॥ शस्त्रे ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ उत्हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलोः ॥ पाषाणादिभिःप्रतिघाते । ठोकर आखलीत्त्यादिभाषाप्रसिद्धे ॥ यथा । ययावनुद्घातसुखेन मार्गमितिरघुः ॥

उद्घुष्टः । त्रि । उद्घोषिते । नादिते॥

उद्घोषः । पुं । उद्घोषणे ॥ घुषघुष्टौ । घञ् ॥

उद्घोषितः । त्रि । उद्घुष्टे ।

उद्दंशः । पुं । उत्कुणे । मत्कुणे । कोणकुणे । किटिभे ॥ उत्कृष्टोदंशः ।

उद्दण्डपालः । पुं । सर्प्पविशेषे ॥ मत्स्यप्रभेदे ॥

उद्दन्तुरः । त्रि । उत्तुङ्गे ॥ कराले ॥ उत्कटदन्ते ॥

उद्दानम् । न । बन्धने ॥ उत्पूर्बात्द्यतेर्भावेल्युट् ॥

उद्दान्तः । त्रि । उत्कृष्टदमिते ॥

उद्दामः । पुं । प्रचेतसि । वरुणे ॥ पञ्चचत्वारिंशदक्षरायांवृत्तौ ॥ त्रि । अप्रतिबद्धे । बन्धरहिते ॥ स्वतन्त्रे ॥ महति ॥ यथा । उद्दामदन्तुरबिधुन्तुददन्तघातैः । इतिप्रबज्या ॥ गम्भीरे ॥

उद्दामगीः । त्रि । प्रगल्भवाचि ॥

उद्दालः । पुं । बहुवारके । लसौडा इतिभाषा ॥ वनकोद्रवे ॥ उद्दालस्तुभवेदुष्णोग्राहीवातकरोभृशम् ॥ उद्दालयति । दलविशरणे । णिजन्तादच् ॥

उद्दालकः । पुं । वेदादिषुप्रसिद्धे ऋषिविशेषे । श्वेतकेतोःपितरि ॥ बहुवारकवृक्षे ॥ स्वार्थेकः ॥

उद्दालकपुष्पभञ्जिका । स्त्री । क्रीडाविशेषे ॥ यथा । विधिविष्णुमुखामरोदयस्थितिनाशेषुशिवोप्यनीश्वरः। जगदम्बतवस्त्वयङ्क्रमः क्षणमुद्दालकपुष्पभञ्जिकेति ॥ उद्दालकस्यश्लेष्मातकस्यपुष्पाणिभज्यन्तेयस्यांक्रीडायांसा । संज्ञायामितिण्वुल् ॥ नित्यंक्रीडाजीविकयोरिति षष्ठीसमासः ॥

उद्दिष्टः । त्रि । उपदिष्टे ॥

उद्दीपकः । त्रि । उद्दीपनकर्त्तरि ॥

उद्दीपनम् । न । प्रकाशने ॥ विभावविशेषे ॥

उद्दीपितः । त्रि । प्ररोचिते ॥ व्यक्ते ॥

उद्दीप्तम् । त्रि । अतिप्रकाशिते ॥ उद्दीप्यतेस्म । दीपोदीप्तौ । क्तः ॥

उद्देशः । पुं । अनुसन्धाने । अन्वेषणे ॥ सोपपत्तिकस्वरूपसङ्क्षेपे ॥ कीर्त्तने ॥ यथा । नवने नन्दनोद्देशे नचैत्ररथसंश्रये । इतिरामायणेप्रयोगः ॥ उद्दिश्यते । दिशअतिसर्जने । हलश्चेतिघञ् ॥

उद्देशकः । त्रि । उद्देशकर्त्तरि ॥ उदाहरणे ॥

उद्देशतः । अ । एकदेशेन ॥ सार्वविभक्तिकस्तसिल् ॥

उद्देश्यः । त्रि । उद्देष्टव्ये । उद्देशनीये । प्रयोजने ॥ यमुद्दिश्यविधेयस्यप्रवृत्तिर्भवति ॥

उद्देहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपजिह्विकायाम् ॥

उद्योतः । पुं । प्रकाशे ॥ उद्द्योतनम् । द्युत० । घञ् ॥

उद्द्रावः । पुं । पलायने । सन्द्रावे ॥ उद्द्रवणम् । द्रुगतौ । उदिश्रयतियौतिपूद्रुवइति घञ् ॥

उद्धतः । पुं । राजमल्ले ॥ त्रि । चञ्चले । वाक्पाणिपादचापलवति । अविनी

ते । अशान्ते ॥ प्रगल्भे ॥ आहते ॥

उद्गतमनस्कत्वम् । न । अभिमाने । गर्वे ॥

उद्गतिः । स्त्री । उन्नतौ ॥

उद्गरणम् । न । उद्गारे । मुक्तौ ॥ वान्ताने ॥ उन्मूलने ॥ ऋणशुद्धौ ॥ उन्नये ॥ उद्ध्रियते । उद्गरते ल्युः भावेवा ॥

उद्गर्षः । पुं । उत्सवे ॥ उद्गर्षयति । हृषुअलीकेणिजन्तः । उन्नतोहर्षोवेति वा । घञ् ॥

उद्गर्षणम् । न । रोमाञ्चे ॥

उद्गवः । पुं । कृष्णमातुले । कृष्णशिष्ये ॥ वृष्णीनांसम्मतो मन्त्री कृष्णस्यदयितः सखा । शिष्योवृहस्पतेः साक्षादुद्गवोबुद्धिसत्तमइतिश्रीविष्णुभागवतम् ॥ उत्सवे । मखे ॥ क्रतुपावके । यज्ञाग्नौ ॥ उद्गुनोति दुःखम् । धूञ् कम्पने पचाद्यच् ॥

उद्धानम् । न । चुल्याम् ॥ उद्धीयतेऽत्र । डुधाञ्० । ल्युट् ॥ त्रि । उन्नते । वमिते ॥

उद्धारः । पुं । उद्धृतौ । मुक्तौ ॥ यथा । पण्डितोपिहि मूर्खोसौ शक्तियुक्तोप्यशक्तिकः । यःसंसारान्नचात्मानं समुत्तारयितुंक्षमइति वह्निपुराणम् ॥ ऋणे ॥ परहस्तगतद्रव्यस्य पुनरादाने ॥ उद्ध्रियते । हृञ्० । धृञ्० वा । कर्मणिघञ् ॥

उद्धारणम् । न । उद्धारकरणे ॥

उद्धुरः । त्रि । निर्भरेः । दृढे ॥ ऋक्पूरित्यादिनासमासान्तः ॥

उद्धूतः । त्रि । अतिशयिते ॥ उत्थापिते ॥

उद्धूननम् । न । ऊर्द्धप्रक्षेपणे ॥

उद्धूलनम् । न । व्यञ्जनोपकरणभूतेचूर्णे ॥ यथा । एलालवङ्गकर्पूरकस्तूरीमरिचत्वचाम् । चूर्णस्योद्धूलनं देयंभोज्येक्षीरेक्षुसम्भवे ॥ व्यञ्जनेषु चसर्वेषुशाकजेष्वन्नजेषुच । मांसमत्स्यभवेष्वेवंप्रलेहतलनादिषु ॥ आदावेवपचेत्स्नेहे ततोहिङ्गूदकंक्षिपेत् । वेसवारं सलवणंक्षिप्त्वातत्पिशितंपचेत् ॥ अर्द्धस्विन्नेक्षिपेत्तक्रमथवा दाडिमीरसम् । सिद्धेपाके चदातव्यंचूर्णमुद्धूलनस्यतदिति ॥

उद्धूषणम् । न । रोमाञ्चे ॥ इतिहलायुधः ॥

उद्धृतः । त्रि । उत्क्षिप्ते ॥ परिभुक्तोज्झिते ॥ कृतोद्धरणे । समुद्धृते । उठाया इतिभाषा । पृथक्कृते ॥ उच्छेदिते ॥ उद्ध्रियतेस्म । हृञ्० धृञ् वा । क्तः ॥

उद्धृतपाणिः । त्रि । उत्तरीयाद्बहिष्कृतदक्षिणवाहौ ॥ उद्धृतः पाणिर्येन ॥

उद्धृतिः । स्त्री । उद्धारे ॥ धृञ् क्तिन् ॥

उद्ध्मानम् । न । चुल्लिमाचे । चूल्हा भट्ठी इतिभाषा ॥ उत् ध्मायतेऽग्निरन । ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः । ल्युट् ॥

उद्ध्यः । पुं । नदे ॥ उज्झत्युदकम् । उज्झ उत्सर्गे । भिद्योद्ध्यौनदे इति कर्त्तरिक्यप् उज्झेर्धत्वञ्चनिपात्यते ॥

उद्बन्धनम् । न । ऊर्द्ध्वबन्धने । गलेमेरस्सीदेकरलटकमर्ना फांसी इतिभाषा ॥

उद्बुद्धः । त्रि । विकसिते ॥ इतिहलायुधः ॥

उद्बोधः । पुं । किञ्चिद्ज्ञाने ॥

उद्भटः । पुं । कच्छपे ॥ शूर्पे । प्रस्फोटने । सूप इतिभाषा ॥ ग्रन्थादवहिर्भूतेश्लोके ॥ त्रि । श्रेष्ठाशये । महाशये । महात्मनि ॥ प्रवरे ॥

उद्भवः । पुं । जन्मनि । उत्पत्तौ ॥ उत्कर्षेभगवद्विभूतिशब्दिते ॥ उद्भवनम् । उद्भवत्यस्मादितिवा । भू० । ऋदोरप् ॥ हरौ ॥ प्रपञ्चंप्रत्युपादानकारणत्वात् । उन्नतोभवात् संसाराद्वा । उत्कृष्टंजन्मस्वेच्छयाभजते इति वा ॥

उद्भावनम् । न । कल्पने ॥

उद्भावितः । त्रि । उत्पादिते ॥

उद्भासितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

उद्भिज्जः । त्रि । उद्भिद्यजाते । बीजकाण्डप्ररोहिस्थावरमाचे । भूमिमुद्भिद्यजातेतृणवृक्षादौ ॥ यथा । उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकाण्डप्ररोहिण इतिमनुः ॥ उद्भेदनमुद्भित् । सम्पदादिक्विप् । उद्भिदोजातम् । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥

उद्भिद् । पुं । यागविशेषस्यनाम्नि ॥ उद्भिद्यते पशुफलमनेन यागेनेतिनिरुक्तेः ॥ त्रि । उद्भिज्जे ॥ तत्पञ्चविधम् । तृणवृक्षगुल्मलतावल्लीभेदात् ॥ भुवमुद्भिनत्ति । भिदिर् वि० । इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतम् । त्रि । उत्पन्ने । जाते ॥ उद्भवतिस्म । भू० । क्तः ॥ प्रत्यक्षयोग्ये ॥

उद्भिदम् । त्रि । तरुगुल्मादौ । उद्भिज्जे ॥ न । पांशुलवणे ॥ उद्भिनत्ति । भिदिर्० । इगुपधेतिकः ॥

उद्भूतरूपम् । न । नयनगोचररूपे ॥ यथा । उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्वन्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभाग संयोगपरापरत्वस्नेहद्रवत्वं परिमाणयुक्तम् ॥ क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवायञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुस्सम्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोरितिकारिकावली ॥

उद्भेदः । पुं । रोमाञ्चे ॥ उद्भिद्यतेऽ

स्मिन्वा। अकर्त्तरि चेतिघञ् ॥ स्फुरणे ॥

उद्भ्रमः । पुं । उद्वेजने । उद्वेगे॥ उद्भ्रमणम् । भ्रमु अनवस्थाने । घञ् । नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः ॥

उद्भ्रान्तः । त्रि । भ्रमान्विते । भ्रान्तिमापन्ने ॥ न । बाहुमुद्यम्य मण्डलाकारेणखड्गभ्रामणे ॥

उद्यतः । त्रि । प्रवृत्ते ॥ उद्गूर्णे ॥ ऊर्द्ध्वीकृते ॥ पुं । ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ उद्यम्यतेस्म । यमउप० । क्तः ॥

उद्यमः । पुं । उद्योगे । गुरणे॥ उद्यमनम् । यमउपरमे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । अतउद्यमइतिनिर्द्देशाद्वा ॥

उद्यमनम् । न । उत्क्षेपणे ॥

उद्यमितः । त्रि । प्रेरिते ॥

उद्यानम् । न । निस्सरणे ॥ प्रयोजने ॥ आक्रीडे । फलप्रधानेराज्ञः सर्वोपभोगयोग्येवने ॥ उद्गमे ॥ उद्यान्त्यनेनअस्मिन्वा । या प्रापणे । करणेल्युट् ॥

उद्यानपालः । पुं । माली इतिख्याते आक्रीडरक्षके ॥ उद्यानाध्यक्षे ॥

उद्युक्तः । त्रि । उद्यमयुक्ते । उद्योगविशिष्टे । उद्योगिनि ॥

उद्योगः । उद्यमे । यत्ने । चेष्टायाम् । यथा । उद्योगादनिवृत्तस्य सुसहायस्य धीमतः । छायेवानुगतातस्य नित्यंश्रीः सहचारिणीति ॥

उद्योगी । त्रि । उद्योगयुक्ते । उद्यमिनि ॥ यथा । उद्योगिनंपुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवेनदेयमितिकापुरुषावदन्ति । दैवंनिहत्यकुरुपौरुषमात्मशक्त्यायत्नेकृतेयदिनसिद्ध्यतिकोऽत्रदोषइति ॥

उद्योजकः । त्रि । प्रवर्त्तके ॥

उद्रः । पुं । जलजन्तुविशेषे । अम्बुविडाल ओडविडाल इतिचभाषा ॥ उनत्ति । उन्दी० । स्फायीतिरक् ॥

उद्रङ्कः । पुं । } प्रतिमार्गके । त्रङ्के ॥
उद्रङ्गः । पुं । }

उद्रथः । पुं । रतकीले ॥ ताम्रचूडखगे॥

उद्रिक्तः । त्रि । स्पष्टे । स्फुटे ॥ उद्रिच्यतेस्म । रिच० । क्तः ॥

उद्रेकः । पुं । अतिशये । वृद्धौ ॥ उपक्रमे ॥

उद्रेका । स्त्री । महानिम्बे । डेक वकायन इतिचभाषा ॥

उद्वत्सरः । पुं । वत्सरे ॥

उद्वमनम् । न । उद्गिरणे ॥

उद्वर्त्तः । त्रि । अतिरिक्ते । उवरा इति भाषा ॥ यथा । उद्वर्त्तोद्विग्रन्थः समधिकफलमाचष्टे ॥

उद्वर्त्तनम्। न। उत्पतने। ऊर्द्ध्वगतौ ॥ विलेपने ॥ घर्षणे ॥ उत्सादने। शरीरनिर्मलीकरणगन्धद्रव्यादौ। उबटना इतिभाषा ॥ उद्वर्त्त्यतेऽनेन। वृतुवर्त्तने ण्यन्तः। ल्युट् ॥

उद्वर्त्तितः। त्रि। उद्भामिते॥

उद्वर्द्धनम्। न। अन्तर्हासे ॥

उद्वर्हितः। त्रि। उद्धृते॥

उद्वसनः। त्रि। वासोरहिते ॥

उद्वहः। पुं। पुत्रे॥ सप्तवाय्वन्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतुप्रवहवायोरूर्द्ध्वे स्थितः ॥ इतिशिरोमणिः ॥ उत्‌ऊर्द्ध्वेन वहति। वहप्रापणे। पचाद्यच् ॥ नायके ॥

उद्वहा। स्त्री। कन्यायाम्। पुत्र्याम्॥

उद्वान्तः। पुं। निर्मदेगजे ॥ उद्गतंवान्तमन्तर्मदं वमनमस्मात् ॥ त्रि। उद्वमिते। उद्गते। वमित्त्वात्त्यक्तेऽन्नादौ ॥ उद्वम्यतेस्म। टुवम् उ०। क्तः॥

उद्वासनम्। न। वधे। मारणे। वासच्छेदने। चुरादिः। भावे ल्युट् ॥

उद्वाहः। पुं। विवाहे। दारपरिग्रहे। भार्य्यात्वसम्पादकग्रहणे। परिणये ॥ उत्कृष्टंवहनम्। वह०। घञ् ॥

उद्वाहनम्। न। विवाहे। रणरणे॥ द्विगुणाकृते। द्विसीत्ये। द्विवारकृष्टेक्षेत्रे ॥

उद्वाहनी। स्त्री। रज्जौ। वराटके। रस्सीइतिभाषा ॥

उद्वाहितः। पुं। परिणीते॥

उद्वाहिता। स्त्री। परिणीतायाम्॥ कलिकाले आगमोक्तान्यमार्गेण विवाहितागर्हिता भवति। यथा। उद्वाहितापियानारीजानीयात्सातुगर्हितेत्त्या गमसिद्धान्तः ॥

उद्वाहुः। त्रि। ऊर्द्ध्ववाहुपुरुषे। उद्यतहस्ते ॥ उद्वाहुरिववामनः ॥

उद्विग्नः। त्रि। क्षुभिते। उद्वेगयुक्ते। दुःखपरिहाराक्षमतया व्याकुलचित्ते॥ भीते॥ ओविजीभयचलनयोः। क्तः। ओदितश्चेति तस्य नः। श्वीदितइतिनेट् ॥

उद्विग्नमनाः। त्रि। कम्पितहृदये॥

उद्विवर्हणम्। न। उद्धरणे॥

उद्वृत्तः। त्रि। उत्क्षिप्ते। उच्छलिते ॥ परिभुक्तोज्झिते ॥ दुर्वृत्ते ॥

उद्वेगः। पुं। उद्वेजने। उद्भ्रमे। एकाकीविजने कथंसर्वपरिग्रहशून्योजीविष्यामीत्येवंविधे व्याकुलतारूपे चित्तवृत्तिविशेषे ॥ विरहजन्येदुःखे॥ उद्भ्रमे ॥ भये ॥ न। गुवाकफले। सुपारी इतिभाषा ॥ उद्गतोवेगोऽस्मात् ॥ त्रि। स्तिमिते॥ शीघ्रगामिनि ॥ उद्वाहौ॥ उद्वेजनम्।

ओविजी० । घञ् ॥

उद्वेजनम् । न । उद्वेगे ॥

उद्वेजनीयः । त्रि । उद्वेगकरे ॥

उद्वेलः । त्रि । वेलामुल्लङ्घ्यवर्त्तमाने सिन्धौ ॥ उद्गतो वेलाम् । अत्याद य इतिसमासः ॥

उद्वेष्टनम् । न । हस्तपादयोर्वेष्टते । वाँझटा सरखी इतिभाषा ॥ उन्मुक्तवन्धविश्लेषे ॥

उद्वोढा । पुं । परिणेतरि ॥ कलिकाले आगमोक्तान्यमार्गेण विवाहंकुर्वाणोगर्हितोभवति । यथा । उद्वोढापि भवेत् पापी संसर्गात् कुलनायिके । वेश्यागमनजं पापं तस्यपुंसोदिनेदिने । इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

उनः । त्रि । निकृष्टे ॥

उननुनः । त्रि । निकृष्टेन विद्धे ॥

उन्दः । पुं । क्लेदने । आर्द्रीभावे ॥

उन्दनम् । न । क्लेदने ॥

उन्दरुः । पुं । मूषिके ॥ इतिद्विरूपकोषः ॥

उन्दुरः । पुं । मूषिके ॥

उन्दुरुः । पुं । आखौ । मूषिके ॥ उनत्ति । उन्दी० । वाहुलकादुरुः ॥

उन्दुरुकर्णी । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

उन्दूरुः । पुं । मूषके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उन्नः । त्रि । क्लिन्ने ॥ दयापरे ॥ उनत्ति

स्म । उन्दीक्ले० । कर्त्तरिक्तः । नुदविदेतिपक्षे नत्वम् ॥

उन्नतः । त्रि । उच्चे । प्रांशौ ॥ उन्नमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । गत्यर्थेतिक्तः ॥ महति ॥ उन्नताना मनुगमने खलु सम्पदोऽग्रतःस्थाः ॥

उन्नतनाभिः । त्रि । वृद्धनाभौ ॥

उन्नतभूतलम् । न । माले ॥ उन्नतञ्च ततभूतलञ्च ॥ चेन्नमारुह्यमालम् ॥

उन्नतानतम् । त्रि । उच्चनीचस्थानादौ । वन्धुरे ॥ उन्नतञ्चतदानतञ्च ॥

उन्नतिः । स्त्री । उदये ॥ समृद्धौ ॥ गरुडभार्यायाम् ॥

उन्नतीशः । पुं । गरुडे । वैनतेये ॥ समृद्धे ॥

उन्नद्धः । त्रि । उत्कटे ॥ उद्धद्धे ॥

उन्नमितः । त्रि । उत्तोलिते ॥ ऊर्द्ध्वीकृते ॥

उन्नयः । पुं । कूपादेर्जलादे रूर्द्ध्वनयने ॥ उन्नयनम् । णीञ् ० । क्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते- इत्यच् ॥

उन्नयनम् । न । वितर्के ॥ उन्नये ॥ त्रि । चोभके ॥ णीञ्० । ल्युट् ॥

उन्नसः । त्रि । उन्नतनासिके ॥ उन्नताना सिकाऽस्य । उपसर्गाच्चेतिनसादेशः ॥

उन्मादः । पुं । महच्छन्दे ॥

उन्नायः । पुं । ऊर्द्धनयने । उन्नये । उठाना इतिभाषा ॥ उन्नयनम् । स्त्री ञ् प्रापणे । अवोदोर्नियः इतिघञ् ।

उन्नाहम् । न । काञ्जिके ॥

उन्निद्रः । त्रि । उत्फुल्ले । विकसिते । प्रबुद्धे ॥ शयनादुद्बुद्धे ॥

उन्मज्जकः । पुं । तपोविशेषाल्लब्धसंज्ञे तापसविशेषे ॥ कण्ठदघ्नजलेस्थित्वा तपःकुर्वन्प्रवर्त्तते । उन्मज्जकः सविज्ञेयस्तापसोलोकपूजितः ॥

उन्मत्तः । पुं । धत्तूरे । धूस्तूरे ॥ मुचुकुन्दवृक्षे ॥ त्रि । उन्मादवति । ग्रहवाताद्यावेशवति ॥ उन्माद्यतिस्म । मदीहर्षे । । गत्यर्थेति क्तः । नध्याख्येति न नत्वम् ॥ उन्मत्तयतिवा । तत्करोतीतिणिच् । पचाद्यच् ॥

उन्मत्तकः । पुं । तापसान्तरे ॥ उन्नतोमत्तो मत्तत्वंयस्यसः । स्वार्थेकः ॥

उन्मथनम् । त्रि । व्यथके ॥ बाहुलकात्कर्त्तरि ल्युट् ॥

उन्मथितः । त्रि । उद्घर्षिते ॥

उन्मदः । त्रि । उन्मादविशिष्टे । उन्मदिष्णौ ॥ उन्नतोमदोहर्षोऽस्य ॥ मदकरे । उन्मदयति । पचाद्यच् ॥

उन्मदिष्णुः । त्रि । उन्मादशीले । उन्मदे ॥ उन्मदनशीलः । मदीहर्षे । अलङ्कृञीतीष्णुच् ॥

उन्मनाः । त्रि । उत्के । उत्कण्ठितमनसि ॥ उन्नतंमनोऽस्य ॥

उन्मनी । स्त्री । योगिनोवस्थाविशेषे ॥ यथाहुःपूज्यपादाः । उन्मन्यवस्थाधिगमायविद्वन्नुपायमेकंतवनिर्दिशामः । पश्यन्नुदासीनतयाप्रपञ्चंसङ्कल्पमुन्मूलयसावधानइति ॥

उन्मन्यः । पुं । वधे । मारणे ॥

उन्माथः । पुं । कूटयन्त्रे । मृगादिवधोपयुक्ते यन्त्रे । आमिषंदत्त्वामृगपक्षिबन्धनार्थंयतसन्धानयन्त्रंनिवेश्यते-तस्मिन् ॥ उन्मथ्यतेऽनेन । मथेविलोडने । हलश्चेति घञ् ॥ मारणे ॥ घातके ॥ उन्मथनम् । मथहिंसायाम् । घञ् ॥

उन्मादः । पुं । चित्तविभ्रमे ॥ भूताद्यावेशाच्चित्तानवस्थितौ ॥ विरहिणोः कस्मिंश्चिदवस्थाविशेषे ॥ वातिकरोगविशेषे । मतिभ्रंशे ॥ मदयन्त्युद्धतादोषायस्मादुन्मार्गमास्थिताः । मानसोयमतोव्याधिरुन्मादइतिकीर्त्तितः ॥ उन्मदनम् । मदीहर्षे । घञ् ॥

उन्मादकः । त्रि । उन्मत्ततजनकेधत्तूरादौ ॥

उन्मादनः । पुं । स्मरस्यपञ्चवाणान्तर्गतवाणविशेषे ॥

उन्मादवान् । त्रि । उन्मत्ते । वातकृतचित्तविभ्रमे ॥ उन्मादोस्यास्ति । मतुप् ॥

उन्मादी । त्रि । उन्मदिष्णौ ॥ उत्पूर्वान्मदेः शमित्यष्टाभ्योघिनुण् ॥

उन्मानम् । न । ऊर्द्ध्वमाने ॥ द्रव्यान्तरपरिच्छिन्नगुरुत्वेन पलादिशब्दवाच्येन पाषाणादिना तुलादावारोपितेन येनसुवर्णादेर्गुरुत्वमुन्मीयते- तदूर्द्धारोपणादूर्द्ध्वमानमितिशब्देन विवक्षितं तदुन्मानमिति ऊर्द्ध्वमानं किलोन्मानमितिवार्त्तिकार्थदीक्षितोक्तः ॥ वैद्यकपरिभाषयातु द्रोणपरिमाणे॥ सामान्यतो लोकव्यवहारेणतु परिमाणमात्रे ॥

उन्मिषितः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ॥

उन्मीलनम् । न । उन्मेषे । विकासने ॥ उन्मीलनंचित्तकुतूहलानाम् । मीलनिमेषणे ल्युट् ॥

उन्मीलितः । त्रि । प्रस्फुटिते । विकसिते ।

उन्मुखः । त्रि । उत्पश्ये । ऊर्द्ध्वास्ये ॥ उदूर्द्ध्वंमुखंयस्य ॥ उद्युक्ते ॥

उन्मुद्रः । त्रि । प्रफुल्ले । विकसिते ॥

उन्मूलनम् । न । उत्पाटने ॥ उन्मूलनं पापविनिन्दकानाम् ॥

उन्मूलितः । त्रि । उत्पाटिते । कृतोत्पाटने ॥

उन्मेषः । पुं । चक्षुषोरुन्मीलने ॥ उन्मिषति । मिषस्पर्धायाम् । इगुपधेतिकः ॥

उप । अ । अधिकार्थे ॥ हीनार्थे॥ आसन्ने । सामीप्ये ॥ सादृश्ये॥ प्रतियत्ने। गुणाधाने ॥ व्याप्तौ ॥ पूजायाम् ॥ शक्तौ ॥ आरम्भे ॥ दाने ॥ दोषाख्याने ॥ आश्चर्यकरणे ॥ अत्यये ॥ निदर्शने ॥ उद्योगे ॥

उपकण्ठम् । न । ग्रामान्ते । उपशल्ये॥ अश्वर।पञ्चमगतौ। आस्कन्दिते ॥ कण्ठासन्ने ॥ त्रि । निकटे । समीपे ॥ उपगतः कण्ठम् । अत्यादय इति समासः । उपगतः कण्ठःसामीप्यमस्येतिवा ॥

उपकरणम् । न । नृपादीनां छत्रचामरादौ । परिच्छदे ॥साधनसामग्र्याम्॥ यथा । भोजनादौ व्यञ्जनादि । पूजायां गन्धादि । रणे शस्त्रादि । मृगबन्धनादौ वागुरादि। एवमन्यदप्यूह्यम्॥ उपक्रियते।कृ० । ल्युट्॥

उपकर्त्ता । त्रि । प्रतिकर्त्तरि ॥ उपकारकारिणि ॥

उपकल्पितः । त्रि । समर्पिते ॥

उपकारः । पुं । उपकृतौ ॥ विकीर्णकुसुमादिषु ॥ उपकरणम् । कृञ् ।

घञ् ॥

उपकारिका। स्त्री। उपकारकर्त्र्याम् ॥ पिष्टभेदे ॥ सामान्यनृपालये। पटमण्डपादिराजसदने ॥ उपकरोति। ण्वुल्। इत्वम् ॥

उपकारी। त्रि। उपकारकर्त्तरि। उपकारविशिष्टे ॥ उपकारिणि मित्रेयो नोपकुर्य्यात्कथञ्चन। तं धिगस्तु नरं देवो भवेत्तृणवद्भुवि ॥ देवीनासत्या वितिसंबोध्य च्यवनोक्तिः ॥ म०द्रनिः॥

उपकारी। स्त्री। सामान्यसौधे। पटमण्डपादिराजसदने ॥ उपकारयति। पचाद्यजन्तात् गौरादित्वान्ङीष् ॥

उपकार्य्यः। त्रि। उपकारयोग्ये ॥ कृञोण्यत् ॥

उपकार्य्या। स्त्री। नृपालये। सामान्यराजगृहे ॥ पटमण्डपादिराजसदने। पटभवने ॥ उपक्रियते। कर्मणि ऋहलोर्ण्यत्। टाप् ॥

उपकुञ्चिः। स्त्री। कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥

उपकुञ्चिका। स्त्री। कृष्णजीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ तुल्यायाम्। सूक्ष्मैलायाम् ॥ उपकुञ्चति। कुञ्चकौटिल्ये। ण्वुल् ॥

उपकुर्वाणः। पुं। सावधिब्रह्मचर्यवति। स्वाध्यायग्रहणार्थिनि ॥

उपकुल्या। स्त्री। वैदेह्याम्। पिप्पल्याम् ॥ उपकोलति। कुलसंस्त्यानेबन्धुषु च। अघ्न्यादिः ॥ त्रि। कुल्यासन्ने ॥ उपगता कुल्याम् ॥

उपकूजितम्। त्रि। नादिते। शब्दिते ॥

उपकूपः। पुं। कूपसमीपस्थजलाशये। आहावे ॥ उपगतः कूपम् ॥ न। कूपसमीपे ॥

उपकृतिः। स्त्री। उपकारे ॥ उपकरणम्। स्त्रियांक्तिन् ॥

उपकोसलः। पुं। वेदप्रसिद्धे कामलायनर्षौ ॥

उपक्रमः। पुं। उपधायाम्। राज्ञा धर्म्मार्थकामभयै रमात्यादेः परीक्षणे ॥ उपधाऽमात्यपरीक्षणमितिस्वामी। उत्कोच इतिनव्याः ॥ ज्ञात्वारम्भे। अयमस्योपायः अनेनैतत् सिद्ध्यतीतिज्ञात्वा प्रथमारम्भे ॥ यथा मानेनन्दस्य प्रथमारम्भः उपक्रमःसः। उपायपूर्वआरम्भे ॥ प्रथमारम्भे ॥ विक्रमे ॥ चिकित्सायाम् ॥ उपक्रमणम्। अनेनवा। क्रमु०। भावे घञ्। उपक्रम्यते इतिकर्मणिवा घञ्। नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

उपक्रमोपसंहारौ। पुं। तात्पर्यनिर्णायकषड्विधलिङ्गेषु प्रथमलिङ्गयोः ॥ प्र

करणप्रतिपाद्यस्यार्थस्य तदाद्यन्तयो रुपपादनमुपक्रमोपसंहारौ । यथा छान्दोग्ये षष्ठप्रपाठके प्रकरणप्रतिपाद्यस्याद्वितीयवस्तुनः एकमेवाद्वितीयमित्यादौ ऐतदात्म्यमिदंसर्वमित्यन्तेचप्रतिपादनम् ॥ उपक्रमश्च उपसंहारश्चतौ ॥

उपक्रान्तः । त्रि । तते । विस्तृते ॥

उपक्रोशः । पुं । निन्दायाम् । परीवादे ॥ उपक्रोशनम् । क्रुशआह्वाने । भावे घञ् ॥ न । क्रोशासन्ने ॥

उपक्रोष्टा । पुं । स्त्री । गर्द्दभे ॥ त्रि । निन्दके ॥

उपक्लृप्तः । त्रि । विन्यस्ते ॥ उपभोगार्थंकृतसंस्कारे ॥ रचिते ॥

उपक्लेशः । पुं । मदादिषु ॥

उपक्वणः । पुं । वीणानिनदे ॥

उपक्वाणः । पुं । वीणायाः क्वणिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाञ्चेतिपाचिको घञ् ॥

उपक्षेपणधर्म्मः । पुं । शूद्रस्वामिकामान्नस्य पाकार्थं ब्राह्मणगृहेसमर्पणे ॥ इतिशुद्धितत्त्वेकल्पतरुः ॥

उपगतः । त्रि । स्वीकृते ॥ आसन्ने ॥ ज्ञाते ॥ उपगम्यतेस्म । गम्लृ० । क्तः । प्राप्ते ॥

उपगतिः । स्त्री । उपाये ॥ उपगम्यतेऽनया । गम्लृ० । क्तिन् ॥

उपगमः । पुं । अन्तिकगतौ । समीपगमने ॥ अङ्गीकारे ॥ उपगमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

उपगीतिः । स्त्री । आर्याप्रभेदे । आर्यापरार्द्धसदृशं प्रथमार्द्धमपीरितंयस्याम् । उपगीतिर्यंशवन्तश्चितिनायकसोदितालविभिः ॥ नवगोपसुन्दरीणां रासोल्लासेमुरारातिम् । अस्मारयदुपगीतिः स्वर्गकुरङ्गीदृशांगीतिम् ॥

उपगूढः । त्रि । गृहीते ॥ उपगूहने ॥

उपगूहनम् । न । आश्लेषे । परिरम्भे ॥ गुहू० । ल्युट् ॥

उपग्रहः । पुं । प्रग्रहे । वन्दीग्रहणादौ । वन्दीवान् वंदुवा इतिभाषा । वन्द्याम् ॥ उपयोगे ॥ अनुकूलने ॥ अनुकूलवति ॥ सर्वतोभद्रचक्रोक्तोल्कादौ ॥ उपगृह्यते । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्रिश्चेत्यप् ॥

उपग्रहणम् । न । उपग्रहे ॥

उपग्रामम् । अ । ग्रामाधिकरणे । ग्रामेइत्यर्थे ॥ ग्रामे इति । विभक्त्यर्थे व्ययीभावः ॥

उपग्राह्यम् । न । उपायने । उपढौकने । भेट इतिभाषा ॥उपगृह्यते । ग्रह० । ण्यत् ॥

उपघातः । पुं । रोगे ॥ अपकारे ॥ उपहननम् । उपहन्यतेऽनेन वा भावे करणेवा हन्तेर्घञ् ॥

उपघ्नः । पुं । निकटाश्रये ॥ उपहन्यते उपहननंवा । उपघ्नआश्रयइतिसाधुः ॥

उपचक्रः । पुं । चक्रवाक पक्षिणि ॥

उपचयः । पुं । उन्नतौ । वृद्धौ ॥ अरिकर्मलाभदुश्चिक्यसंज्ञकगृहेषु । नचेद्भवन्तितेदृष्टाः पापस्वस्वामिशत्रुभिः ॥ उपचयनम् । चिञ् । एरच् ॥

उपचरितः । त्रि । उपासिते । शुश्रूषिते । से विते ॥ उपचर्यतेस्म । चर० । क्तः ॥

उपचर्य्यः । त्रि । उपचरणीये ॥

उपचर्य्या । स्त्री । चिकित्सायाम् ॥ उपसमीपे चर्य्या ॥

उपचाय्यः । पुं । यज्ञाग्नौ ॥ अग्निधारणार्थेस्थलविशेषे ॥ उपचीयते अग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेन निर्मितं स्थलमग्निः तस्मिन्नभिधेये उपपूर्वाच्चिनोतेः अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमूह्या इतिण्यदायादेशौनिपात्येते ॥

उपचारः । पुं । रुक्प्रतिक्रियायाम् । निग्रहे । रोगप्रतीकारे । चिकित्सायाम ॥ सेवायाम ॥ व्यवहारे ॥ उत्कोचे ॥ पूजाद्रव्ये ॥ उपचर्यते उपचरणंवा । चर० । घञ् ॥

उपचारच्छलम् । न । धर्मविकल्पनिर्द्देशेऽर्थसद्भावप्रतिषेधे ॥ तथाहि । धर्मशब्दस्याऽर्थेनसम्बन्धः तस्य विकल्पो विविधः कल्पः शक्तिलक्षणान्यतररूपः । तथाचशक्तिलक्षणयोरेकतरवृत्त्याप्रयुक्ते शब्दे तदपरवृत्त्यायःप्रतिषेधः सउपचारच्छलम् । यथा । मञ्चाः क्रोशन्ति नीलोघट इत्यादौ मञ्चस्था एवक्रोशन्ति नतु मञ्चाः एवंघटस्य कथंनीलरूपाभेदः । एवमहंनित्यइतिशक्त्याप्रयुक्ते अमुकस्मादुत्पन्नस्त्वंकथंनित्यइतिप्रतिषेधोप्युपचारच्छलम् । वाद्यभिप्रेतार्थस्यादूषणेन छलस्यासदुत्तरत्वम् । नचश्लिष्टलाक्षणिके प्रयोगाद्वादिन अपराधःस्यादितिवाच्यम् । तत्तदर्थबोधकतयाप्रसिद्धस्य शब्दस्य प्रयोगे वादिनोऽनपराधात् । अन्यथापर्वतो वह्निमानित्युक्ते पर्वतोयं कथमवह्निमानित्यादिदूषणेनानुमानाद्युच्छेदः स्यात् ॥

उपचार्य्यः । पुं । चिकित्सायाम् । रोगप्रतीकारे ॥

उपचितः । त्रि । दग्धे ॥ समृद्धे ॥ समाहिते ॥ निदिग्धे । लेपादिनावर्द्धिते ॥ पुष्टे ॥ सञ्चिते ॥ उपचीयतेस्म ।

चिञ्° । क्तः ॥

उपचितिः । स्त्री । पूजायाम् ॥

उपचित्रम् । न । एकादशाचरवृत्तविशेषे ॥ यथा । मुरवैरिवपुस्तनुतांमुदं हेमनिभांशुकचन्दनलिप्तम् । गगनंचपलामिलितं यथा शारदनीरधरै रुपचित्रमिति ॥

उपचित्रा । स्त्री । मूषिकपर्ण्याम् ॥ दन्तीवृत्ते ॥ स्वातीनक्षत्रे ॥ उपगता चित्राम् ॥

उपच्छन्नः । त्रि । गूढे ॥

उपजनः । पुं । नानाविधदेहभेदसङ्ग्रहे ॥ समीपजने ॥ उपसमीपेजनः ॥

उपजप्यः । पुं । उपजापार्हे ॥ रिपुवंश्या राज्यार्थिनः क्षुब्धामात्याश्चोपजापार्हाभवन्ति ॥

उपजातिः । स्त्री । वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । उपेन्द्रवज्रापदसङ्गतानि यदीन्द्रवज्राचरणानिसन्ति । तदोपजातिःकथिताकवीन्द्रैर्भेदाभवन्तीह चतुर्दशास्यादिति ॥

उपजापः । पुं । खलादीनांमिथोभेदकभाषिते । भेदे । विच्छेदे ॥ उपांशुजपनम् । जपव्यक्तायांवाचि । जपमानसेच । घञ् ॥

उपजापसहः । त्रि । भेदयोग्ये ॥ सहते । षहमर्षणे । पचाद्यच् । उपजापे सहः ॥

उपजिह्वा । स्त्री । कीटविशेषे । वम्र्याम् ॥ दीमक सीमक इतिचभाषा ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उपजिह्विका । स्त्री । प्रतिजिह्वायाम् । घण्टिकायाम् ॥ कीटविशेषे । उत्पादिकायाम् ॥

उपजीविका । स्त्री । उपजीव्ये । जीवनोपाये ॥ उपजीव्यतेऽनया । जीव प्रा° । गुरोश्चेत्त्यः । संज्ञायांकन् कुन्वा ॥

उपजीवी । त्रि । आश्रिते ॥

उपजीव्यम् । न । उपजीविप्रायाम् ॥

उपजोषम् । अ । आनन्दे । सुखे ॥ कल्याणार्थे ॥ उपजोषणम् । जुषीप्रीतिसेवनयोः ॥ अम्प्रत्ययः ॥ यथा कर्मभोगमित्यर्थे ॥

उपजोषणम् । न । सेवने ॥

उपज्ञा । स्त्री । आद्यज्ञाने ॥ यथापाणिनेर्व्याकरणस्य वाल्मीकेःश्लोकनिर्माणस्य । उपज्ञायते । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्ग इतिकर्म्मण्यङ् । उपज्ञानंवा ॥ विनोपदेशेनाद्यज्ञाने ॥

उपज्ञातः । त्रि । विनोपदेशेनज्ञाते ॥

उपढौकनम् । न । पारितोषिकद्रव्ये । उपहारे । उपायने ।

उपतन्त्रम् । न । शास्त्रविशेषे ॥ यथा ।

सैद्धोक्तान्युपतन्त्राणि कापिलोक्तानि यानिच। अद्भुतानिचतन्त्राणिजैमिन्युक्तानियानिच ॥ वशिष्ठःकपिलश्चैवनारदोगर्गएवच । पुलस्त्यो भार्गवः सिद्धोयाज्ञवल्क्यो भृगुस्तथा ॥ शुक्रोवृहस्पतिश्चैव अन्ये ये मुनिसत्तमाः। एभिः प्रणीतान्यन्यानि उपतन्त्राणियानिच ॥ न सङ्ख्यातानि तान्यत्र धर्मविद्भिर्महात्मभिः । सारात्सारतराण्येव सङ्ख्यातानिनिबोधतेति वाराहीतन्त्रम् ॥

उपतपनम् । न । सन्तापकरे ॥ तपसन्तापे । करणे ल्युट् ॥

उपतप्ता । पुं । उपतापकमात्रे । स्रष्टरि ॥ उपतपति । तप० । तृच् । उपतपनम् । कृत्यल्युटोवहुलमितिभावे तृच्वा ॥

उपतापः । पुं । त्वरायाम् ॥ उत्तापे ॥ उपघाते । गदे ॥ इष्टवियोगादिना मानसपीडायाम् ॥ उपतापयति । तपदाहे । चुरादिः । अच् ॥ उपतपनं वा । तपसन्तापे । घञ् । यथा । परोपतापनंकर्म नकर्त्तव्यंकदाचन- । नसुखंविन्दतेप्राणी परपीडापरायणइति ॥

उपतापी । त्रि । ज्वराद्युपतापवति ॥ म० इनिः ॥

उपत्यका । स्त्री । अद्रेरासन्नायांभूमौ ॥ तराई इतितलहटोदूण इतिचभाषा ॥ उपासन्ना । उपाधिभ्यांत्यकन्नासन्नारूढयोरिति त्यकन् । त्यकनश्चनिषेधइतीत्वाभावः ॥

उपदंशः । पुं । अवदंशे । मद्यपानरोचके भक्ष्यद्रव्ये ॥ मेढ्ररोगविशेषे ॥ तस्यनिदानम् । हस्ताभिघातान्नखदन्तघाताद्धावनादत्युपसेवनाद्वा । योनिप्रदेषाच्चभवन्तिशिश्ने पञ्चोपदंशाविविधापचारैरिति ॥ समष्ठिलवृक्षे ॥ शिग्रुवृक्षे ॥ दंशने ॥ उपदंश्यते । दंशदशने । कर्मणिभावे वाघञ् ॥

उपदर्शकः । पुं । द्वारपाले ॥ दर्शयितरि ॥

उपदा । स्त्री । उत्कोचे ॥ उपायने ॥ उपदीयते । डुदाञ्० आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

उपदानम् । न । उत्कोचे ॥ उपायने ॥ उपदीयते । डुदाञ्० । ल्युट् ॥

उपदानकम् । न । उपदाने ॥ स्वार्थेकः ॥

उपदिका । स्त्री । वम्याम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उपदिष्टः । त्रि । देशिते । प्राप्तोपदेशे ॥ उक्ते ॥ उपदिश्यते । दिशअतिसर्जने । क्तः ॥

उपदी । स्त्री । वन्दायाम् । वन्दाके ।

उपदेशः । पुं । अनुशासने ॥ चोदनायाम् । प्रवर्त्तकवाक्ये ॥ हितकथने ॥ मन्त्रकथने । दीक्षायाम् ॥ यथा । चन्द्रसूर्य्यग्रहे तीर्थे सिद्धक्षेत्रे शिवालये । मन्त्रमात्रप्रकथनमुपदेशः स उच्यते इति रामार्चनचन्द्रिका ॥ गुरुसम्प्रदाये ॥ यत्रापेक्षितस्यार्थजातस्य प्रतिपादकोग्रन्थसन्दर्भः पठ्यते स उपदेशः ॥ उपदेशनम् । दिश० । घञ् ॥ साधनहीनायोपदेशोनिरर्थकः ॥

उपदेष्टा । पुं । उपदेशकर्त्तरि । आचार्य्ये ॥ उपदिशति । दिश्० । तृच् ॥ आचार्य्यद्वारा आत्मसुखोपदेशके चिद्रूपे ॥

उपदेहः । पुं । वृद्धौ ॥

उपदेहिका । स्त्री । कीटविशेषे । उपजिह्वायाम् । दीमक इति भाषा ॥

उपद्रवः । पुं । उत्पाते ॥ रोगारम्भकदोषप्रकोपजन्येऽन्यस्मिन् विकारे ॥ यथा । योव्याधिस्तस्ययोहेतुर्दोषस्तस्यप्रकोपतः । योन्योविकारो भवति सउपद्रवउच्यते ॥ उपद्रवणम् । द्रुग । ऋदोरप् ॥

उपद्रष्टा । त्रि । उपदर्शके । उदासीनबोधरूपत्वेन गुणप्रचारदर्शिनि ॥ देहचक्षुर्मनोबुद्ध्यात्मसु द्रष्टृषु मध्ये-बाह्यान्देहादीनपेक्ष्याऽत्यव्यवहिते द्रष्ट्रात्मनि पुरुषे । साक्षिपुरुषे ॥ यथा । ऋत्विग्यजमानेषु यजनकर्मव्यापृतेषु तत्समीपस्थोऽन्यः स्वयमव्यापृतो यज्ञविद्याकुशलत्वात् ऋत्विग्यजमानव्यापारगुणदोषाणामीक्षिता तद्वत् कार्य्यकरणव्यापारेषु स्वयमव्यापृतो विलक्षणस्तेषां कार्य्यकरणानां सव्यापाराणां समीपस्थो द्रष्टा उपद्रष्टा साक्षिपूरुषः ॥ उपपश्यति । दृशिर्० । बाहुलकात् तृन् ॥

उपद्रुतः । त्रि । व्याकुले ॥

उपधर्म्मः । पुं । पाषण्डे ॥ इति श्रीभागवतम् ॥

उपधा । अ । भेदे ॥

उपधा । स्त्री । पदोपान्त्यवर्णे ॥ धर्माद्यैः परीक्षणे । राज्ञा धर्मार्थकामभयोपन्यासेन अमात्यादीनामाशयान्वेषणे ॥ यथोक्तं कालिकापुराणे । धर्मार्थकाममोक्षैश्चप्रत्येकं परिशोधनैः । उपेत्यधीयते यस्मादुपधापरिकीर्त्तिता ॥ अर्थकामोपधाभ्यां तु भार्याः पुत्रांस्तु शोधयेत् । धर्मोपधाभिर्विप्रांस्तु सर्वाभिः सचिवान् पुनरिति ॥ उपधीयते शुद्धिज्ञानमत्र । डुधाञ्० । आतश्चोपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥ ॥

उपधातुः । पुं । अष्टप्रधानधातुसदृशेषु स्वर्णमाक्षिकादिसप्तसु ॥ यथा । स सोपधातवः स्वर्णमाक्षिकं तारमाक्षिकम् । तुत्थं कांस्यञ्चरीतिश्च सिन्दूरञ्च शिलाजतु ॥ उपधातुषु सर्वेषु तत्तद्धातुगुणा अपि । सन्ति किन्त्वेषु ते गौणास्तत्तदंशांशभावतइति ॥ श रीरस्थधातुभवोपधातवश्च सप्त । यथा । रसात् स्तनदुग्धम् १ । रक्तात् स्त्रीरजः २ । मांसात् वसा ३ । मेदसो घर्मः ४ । अस्थ्नोदन्तः ५ । मज्जनः केशः ६ । शुक्रात् ओजः ७ इति वैद्याः ॥

उपधानम् । न । विषे ॥ गण्डौ । उपवर्हे । सिराहना इति भाषा । प्रणये ॥ व्रते ॥ उपधीयते आरोप्यते शिरोऽत्र । डुधाञ० । करणेतिल्युट् ॥ विशेषे ॥

उपधानीयम् । न । उपवर्हे । शिरोधाने ॥

उपधिः । पुं । कपटे । व्याजे ॥ रथचक्रे ॥ उपधीयते आरोप्यतेऽनेन । डुधाञ० । उपसर्गे घोः किः ॥

उपधूपितः । त्रि । आसन्नमरणे ॥ परिधूपिते ॥

उपधृतिः । स्त्री । किरणे ॥

उपध्मानीयः । पुं । पफयोः पूर्वमर्द्धवि सर्गसदृशे विसर्गविशेषे ॥

उपनतः । त्रि । उपस्थिते ॥ प्राप्ते ॥

उपनयः । पुं । उपनयने ॥ यथा । गृह्योक्तकर्मणायेन समीपंनीयतेगुरोः । बालोवेदा यतद्योगाद्बालस्योपनयं विदुरितिस्मृतिः ॥ ज्ञानविशेषे ॥ यथा । उदाहरणापेचस्तथेत्युपसंहारो नतथेतिवा साध्यस्योपनयः ॥ न्या० सू० १ । ३७ साध्यस्यपक्षस्य उदाहरणापेक्षउदाहरणानुसारी य उपसंहारः उपन्यासः प्रकृतोदाहरणोपदर्शितव्याप्तिविशिष्टहेतुविशिष्टपक्षविशिष्टबोधजनकोपायावयवइत्यर्थः । निगमनं हेतुविशिष्टत्वेन न पक्षबोधकम् किन्तुपक्षवृत्तिहेतुबोधकमिति तद्व्युदासः । अत्रच अन्वयव्यतिरेकव्याप्त्योरन्यतरत्वादिनानुगमः कार्यः उदाहरणोपदर्शितेतितुपरिचायकमात्रमितितु नवाच्यम् । उदाहरणविपरीतव्याप्त्युपदर्शकोपनयवारकत्वात् । वस्तुतोऽवयवपदेनैव तद्व्युदासः । सचोपनयोद्विविधोऽन्वयिव्यतिरेकिभेदात् । तथेतिसाध्यस्योपसंहारोन्वय्युपनयः । नतथेतिसाध्यस्योपसंहारोव्यतिरेक्युपनयः । अत्रच तथाशब्दप्रयोगावश्यकत्वे नतात्पर्यम् किन्तुव्याप्तिविशिष्टवत्त्वबोधे

। तथाचवह्निश्याप्यधूमवाँश्चायमि
तिवातथाचायमितिवोपन्यासः।एवं
व्यतिरेकिण्यपि वह्न्यभावव्यापकी
भूताभावप्रतियोगिधूमवांश्चायमि-
तिवा नतथेतिवोपन्यासः ॥

उपनयनम्। न। आम्नायैर्वटुकृत्याया
म्। ब्राह्मणक्षत्रियविशां यज्ञसूत्र
धारणादिरूपप्रधानसंस्कारे। व्रतव
न्धे। अध्ययनार्थमाचार्यस्य उपसमी
पंनीयते येनकर्मणातस्मिन् ॥ णी
ञोल्युट् ॥ पादयोर्निपतने ॥ प्रापणे ॥

उपनागरिका। स्त्री। वृत्त्यनुप्रासघट-
कवृत्तिप्रभेदे ॥ माधुर्यव्यञ्जकैर्वर्णैरु
पनागरिकेष्यते ॥ उदाहरणम्। अ
पसारय घनसारं कुरुहारंदूरएवकिं
कमलैः। अलमलमालिमृणालैरि
तिवदतिदिवानिशंबालेति ॥ वैद
र्भीरीतौ ॥

उपनायः। पुं। उपनयने ॥

उपनायनम्। न। उपनयने ॥ उपनय
नमेव। अन्येषामपिदृश्यत इतिदी
र्घः ॥

उपनाहः। पुं। व्रणालेपनपिण्डे। प्र
लेपइतिभाषा ॥ वीणायां यत्रतन्त्री
र्निबध्यते तस्योर्द्ध्वभागे। निबन्धने
॥ वीणादितन्त्रबन्धनस्थाने ॥ उपन
ह्यतेस्मिन्। णह०। हलश्चेति-
घञ् ॥

उपनिधिः। पुं। विश्वासार्पितवस्तुनि।
उपन्यस्तवस्तुनि। न्यासे ॥ वासन
स्थमनाख्याय हस्ते न्यस्ययदर्पितम्
। द्रव्यमुपनिधिः प्रोक्तः स्मृतिषुस्मृ
तिवेदिभिः ॥ उपनिधीयते। डुधा
ञ्०। उपसर्गेघोःकिः ॥

उपनिषत्। स्त्री। वेदशिरोभागे ॥ त
त्राशीतिसहितशताधिकसहस्रस -
ङ्ख्याका उपनिषदश्चतुर्णां वेदाना
म्। तथाहि। ऋचएकविंशतिः। यजु
षोनवाधिकशतम्। साम्नःसहस्रम्।
पञ्चाशदुपनिषदोऽथर्वणस्य ॥ ब्रह्म-
विद्यायाम्। ब्रह्मात्मैक्यसाक्षात्कारे
॥ यथाहुः। अत्रचोपनिषच्छब्दोब्रह्म
विद्यैकगोचरः। तच्छब्दावयवार्थस्य
विद्यायामेव सम्भवात् ॥ उपोपसर्गः
सामीप्ये तत्प्रतीचिसमाप्यते। सा
मीप्यतारतम्यस्यविश्रान्तेः स्वात्मनो
क्षणात् ॥ त्रिविधस्यसदर्थस्य निशब्दो
पिविशेषणम्। उपनीयत मात्मानं
ब्रह्मापास्तद्वयंयतः ॥ निहन्त्यविद्यां
तज्जञ्चतस्मादुपनिषद्भवेत्। निह-
त्यानर्थमूलंस्वाविद्यां प्रत्यक्तयापर
म् ॥ गमयत्यस्तसम्भेदमतोवोपनि-
षद्भवेत् ॥ प्रवृत्तिहेतून्निःशेषांस्तन्मू
लोच्छेदकत्वतः। यतोऽवसादयेद्वि

द्यातस्मादुपनिषद्भवेत्॥ यथोक्तविद्याहेतुत्वाद्ग्रन्थोपितद्भेदतः। भवेदुपनिषन्नामालाङ्गलं जीवनंयथेति॥ उपनिषदनम् उपनिषीदति श्रेयोऽस्यांवा। षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु। सं॰ क्विप् सत्सूद्विष इतिवा। सदिरप्रतेरितिषः॥ धर्म्मे॥ निर्जनस्थाने। रहसि॥ समीपसदने॥ व्रतविशेषे॥ रहस्यग्रन्थे पुराणोपनिषदादौ॥

उपनिष्करम्। न। महति राजमार्गे। पुरस्यघण्टापथे॥उपनिष्किरन्तिसैन्यान्यत्र। क्वविक्षेपे। घः ऋदोरप्तुन। अपोवाधकस्यल्युटोपि घस्याऽपवादत्वात्॥ यद्वा। उपनिष्कीर्यते सैन्यैर्हन्यते। कृहिंसायाम्। कर्मण्यप्। इदुदुपधस्येति षः॥

उपनिष्क्रमणम्। न। निष्क्रमणाख्यसंस्कारे॥ प्रधानमार्गे। राजपथे॥ उपनिष्पूर्वात्क्रमे र्ल्युट्॥

उपनिहितः। त्रि। निक्षिप्ते॥

उपनीतः। पुं। कृतोपनयने॥ त्रि। प्रापिते॥ समर्पिते॥ उपपूर्वान्नयतेः क्तः॥

उपनेत्रम्। अ। स्फटिकादिनिर्मितेनेत्रोपकारके॥ नेत्रयोः समीपम्॥

उपन्यस्तः। त्रि। समर्पिते॥

उपन्यासः। पुं। वाङ्मुखे। वाक्योपक्रमे॥ उपन्यसनम्। असुक्षेपणे। घञ्॥

उपपतिः। पुं। जारे॥ उपमितःपत्या। अवादयःक्रुष्टाद्यर्थे तृतीययेतिसमासः। उपसृष्टः पतिरनेनवा। प्रादिभ्योधातुजस्यवाच्योवाचोत्तरपदलोपश्चेतिसमासः॥

उपपत्तिः। स्त्री। सङ्गतौ॥ समाधाने। सिद्धान्ते॥ अनुग्राहिकायांयुक्तौ। युक्तौ॥ षड्विधलिङ्गेषुषष्ठलिङ्गे॥ यथा। प्रकरणप्रतिपाद्यार्थसाधने तत्र श्रूयमाणायुक्तिरुपपत्तिः। यथा। छान्दोग्येषष्ठेप्रपाठके यथासौम्यैकेन मृत्पिण्डेन सर्वंमृन्मयं विज्ञातंस्यात् वाचारम्भणं विकारो नामधेयं मृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादावद्वितीयवस्तुसाधने विकारस्य वाचारम्भणमात्रत्वयुक्तिःश्रूयते॥ उपपदनम्। पदगतौ। स्त्रियांक्तिन्॥

उपपत्तिमत्। त्रि। युक्तियुक्ते॥

उपपदम्। न। पदस्यसमीपपदे। समीपोच्चारितेपदे। व्यावर्त्तके॥ यथानामोत्तरे शर्म्मवर्म्मादि॥लेशे॥ समभिव्याहृतस्वार्थपोषकपदे॥ यथा प्रहारादौ प्रादि॥ उपोच्चारितं पदम्॥

उपपन्नः। त्रि। अर्हे॥ युक्ते। सङ्गते॥

उपपातकम्। न। पापविशेषे॥ यथाह

उपपा

मनुः । गोवधोऽयाज्यसंयाज्यपार-
दार्य्यात्मविक्रयाः । गुरुमातृपितृ
त्त्यागः स्वाध्यायाग्न्योःसुतस्यच ॥
परिवित्तितानुजेनोढे परिवेदनमे
वच । तयोर्दानञ्चकन्यायास्तयोरेव
चयाजनम् । कन्यायादूषणञ्चैव वा
र्द्धुष्यं ब्रतलोपनम् । तडागारामदा
राणामपत्त्यस्य चविक्रयः ॥ ब्रात्त्यता
बान्धवत्त्यागो भृत्त्याध्यापनमेवच ।
भृताच्चाध्ययनादान मपण्यानाञ्च-
विक्रयः ॥ सर्वाकरेष्वधीकारोमहा
यन्त्रप्रवर्त्तनम् । हिंसौषधीनांस्त्र्या
जीवो ऽभिचारो मूलकर्मच ॥इन्ध
नार्थमशुष्काणांद्रुमाणामवपातनम्
। आत्मार्थञ्चक्रियारम्भो निन्दिता
न्नादनंतथा ॥ अनाहिताग्नितास्तेय
मृणानामनपक्रिया । असच्छास्त्राधि
गमनंकौशीलव्यस्यच क्रिया ॥ धा
न्यकुप्यपशुस्तेयं मद्यपस्त्रीनिषेवण
म् । स्त्रीशूद्रविट्क्षत्त्रवधो नास्ति
क्यञ्चोपपातकमिति ॥ अस्यार्थः । गो
हननम् १ । जातिकर्मदुष्टानांयाजन
म् २ । परपत्नीगमनम् ३ । आत्म-
विक्रयः ४ । गुरुत्त्यागो मातृत्त्यागः
पितृत्त्यागः ७ । गुर्वादीनांशुश्रूषाद्य
करण मित्त्यर्थः ॥ सर्वदाब्रह्मयज्ञत्त्या
गः ८ । अदेश्वस्मार्त्तस्य त्त्यागः ९ । सु

उपपा

तस्यच संस्कारभरणाद्यकरणरूप -
स्त्यागः १० ॥ कनिष्ठेनादौविवाहे
कृते ज्येष्ठस्य परिवित्तिता भवति
११ । अकृतदारज्येष्ठसत्त्वेकृतदा-
रस्य कनिष्ठस्य परिवेदनम् १२-
। तयोश्चकन्यादानम् १३ । तयोरे
वविवाहहोमादियागेष्वार्त्विज्यम्-
१४ ॥ कन्याया मैथुवर्जमङ्गुलीप्रचे
पादिना दूषणम् १५ । वृद्धिजीवन
म् १६ । ब्रतलोपनं ब्रह्मचारिणोमै
थुनम् १७ । तडागविक्रयः १८ । आ
रामविक्रयः १९ । भार्याविक्रयः २०
अपत्त्यविक्रयः २१ ॥ यथाकालमनु
पनयनं ब्रात्त्यता २२ । बान्धवानां
पितृव्यादीनामननुवृत्तिः२३ । प्रति
नियतवेतनग्रहणपूर्बकमध्यापनं भृ
त्त्याध्यापनम् २४ । प्रतिनियतवेत
नप्रदानपूर्वक मध्ययनञ्च भृतादध्य
यनादानम् २५ । अविक्रेयाणां तिल
लाक्षागोरसादीनां विक्रयः २६ ॥
सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानेषु राजाज्ञयाऽ
धिकारः २७ । महतां जलप्रवाहप्रति
बन्धहेतूनांयन्त्राणां सेतुबन्धादीनां
प्रवर्त्तनम् २८ । ओषधीनां जाति
मानादीनां हरितानां धान्यानां हिं
सनं नाशः २९ । भार्यादिस्त्रीणां वेश्या
त्वं कृत्वातदुपजीवनं स्त्र्याजीवः३०

श्येनादियज्ञेनानपराद्धस्य मारणम भिचारः ३१। मन्त्रौषधादिना वशीकरणं मूलकर्म ३२॥ इन्धनार्थम शुष्काणां द्रुमाणां छेदनम् ३३। अनातुरस्य देवपित्राद्युद्देशमन्तरेण पाकाद्यनुष्ठान मात्मार्थं क्रियारम्भः ३४। निन्दितस्य लशुनादेर्भक्षणं निन्दितान्नादनम् ३५॥ सत्यधिकारे ऽग्न्यनाधान मनाहिताग्निता ३६। स्तेयं सुवर्णादन्यस्य सारद्रव्यस्यापहारः ३७। देवर्षिपितृणामृणस्य अनपक्रियाऽशोधनम् ३८। असच्छास्त्रस्य श्रुतिस्मृतिविरुद्धस्य शिक्षणं ३९। कौशीलव्यस्यतौर्यत्रिकस्य उपसेवनं सततानुष्ठानम् ४०॥ धान्यस्तेयम् ४१। कुप्यस्यताम्रलोहादेश्चौर्यम् ४२। पशूनांचौर्यम् ४३। द्विजातीनां पीतमद्यायाः स्त्रियाः गमनम् ४४। स्त्रीवधः ४५। शूद्रवधः ४६ वैश्यवधः ४७। क्षत्रियवधः ४८। अदृष्टार्थकर्माभावबुद्धि र्नास्तिक्यम् ४९॥ एतत् प्रत्येक मुपपातकमित्यर्थः॥

उपपादनम्। न। सम्यक्कथने॥

उपपादितः। त्रि। सम्यक्कथिते॥ समर्पिते॥

उपपादी। त्रि। उपपादनशीले॥

उपपापम्। न। उपपातके॥

उपपुरम्। न। शाखानगरे॥ पुरसन्निधौ॥ उपसमीपे पुरम्॥

उपपुराणम्। न। व्यासोक्ताष्टादशपुराणसदृशनानामुनिप्रणीताष्टादशपुराणेषु॥ तानियथा। आद्यंसनत्कुमारोक्तं १ नारसिंहमतः परम् २। तृतीयं वायवीयञ्च ३ कुमारेणानुभाषितम्। चतुर्थंशिवधर्माख्यं ४ साक्षान्नन्दीशभाषितम्। दुर्वाससोक्तमाश्चर्यं ५ नारदीयमतः परम् ६॥ नन्दिकेश्वरयुग्मञ्च ७ तथैवोशनसेरितम् ८। कापिलं ९ वारुणं १० शाम्बं ११ कालिकाह्वयमेवच १२॥ माहेश्वरं १३ तथापाद्मं १४ दैवं सर्वार्थसाधकम् १५। पराशरोक्तमपरं १६ मारीचं १७ भास्कराह्वयम् १८॥ इतिकूर्मपुराणम्॥ दैवं देवीपुराणम्॥

उपपुष्पिका। स्त्री। जृम्भायाम्। हाफिकायाम्॥ इतिहारावली॥

उपप्रदानम्। न। उत्कोचे॥ उपसमीपेप्रदाम्॥ दानाख्यउपाये॥ भूमिधनादीनांप्रदानमुपप्रदानम्॥

उपप्लवः। पुं। सैंहिकेये॥ विप्लवे॥ उत्पाते॥ ग्रहणे॥ यथा। उप्लवेचन्द्रमसोरवेश्चेति स्मृतिः॥ उपप्लवनम्

।प्लुङ्गतौ। ऋदोरप्॥

उपप्लवी। त्रि। सभये॥

उपप्लुतः। त्रि। मर्द्दिते॥ प्लवमाने॥ पीडिते॥

उपबृंहितः। त्रि। वर्द्धिते॥

उपभुक्तिः। स्त्री। उपभोगे॥ उपभोजनम्। भुज०। क्तिन्॥

उपभूषणम्। न। घण्टाचामरादिषु॥ यथा। घण्टाचामरकुम्भादि पात्रोपकरणादिकम्। तद्भूषणान्तरैर्द्यायस्मात् तदुपभूषणमिति॥ प्रावारः पानपात्रञ्चगेण्डुकोगृहमेव च। पर्य्यङ्कादियदन्यच्चसर्वंतदुपभूषणमितिकालिकापुराणे ६८ अध्यायः॥

उपभृत्। स्त्री। स्रुचोभेदे। चक्राकारेयज्ञपात्रे॥ आश्वत्थ्युपभृदित्त्यापस्तम्बः॥ उपविभक्ति। डुभृञ्। क्विप्॥

उपभोगः। पुं। निर्व्वेशे। भोजनातिरिक्तभोगे॥ उपभोजनम्। भुज०। घञ्॥

उपमन्त्रणम्। न। रहस्युपच्छन्दने॥

उपमन्युः। पुं। मुनिविशेषे॥

उपमर्द्दः। पुं। धर्म्मिनिवृत्तौधर्म्यन्तरप्रयोगे॥ यथा अस्तेर्भूः॥ अभावे॥

उपमा। स्त्री। उपमाने। सादृश्ये॥ अलङ्कारविशेषे। यथा। उपमायत्र सादृश्यलक्ष्मीरुल्लसतिद्वयोः। हंसीवकृष्णतेकीर्त्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते-॥ यत्रोपमानोपमेययोःसहृदयहृदयाह्लादित्वेनचारुसादृश्यमुद्भूततयोल्लसति व्यङ्ग्यमर्य्यादांविनास्पष्टंप्रकाशते तत्रोपमालङ्कारः। हंसीवेत्त्युदाहरणम्। इयञ्चपूर्णोपमेत्त्युच्यते। हंसीकीर्त्तिः स्वर्गङ्गावगाहनमिवशब्दश्चेत्त्येतेषा मुपमानोपमेयसाधारणधर्म्मोपमावाचकानाञ्चतुर्णामप्युपादानात्॥ यथावा। गुणदोषौ बुधोगृह्णन्निन्दुक्ष्वेडाविवेश्वरः॥ शिरसाश्लाघतेपूर्वं परंकण्ठेनियच्छति॥ अत्रयद्यप्युपमानोपमेययोर्नैकःसाधारणोधर्म्मः। उपमानेईश्वरे चन्द्रगरलयोर्ग्रहणमुपादानंतयोर्मध्येपूर्वस्यचन्द्रस्य शिरसाश्लाघनंवहनम्। उत्तरस्य गरलस्यकण्ठे नियमनंस्थापनम्। उपमेयेबुधेगुणदोषयोर्ग्रहणं ज्ञानं तयोर्मध्ये पूर्वस्यगुणस्य शिरसाश्लाघनं शिरःकम्पनेनाभिनन्दनम्। उत्तरस्यदोषस्यकण्ठेनियमनंकण्ठादुपरि वाचा अनुद्घाटनमिति भेदात्। तथापिचन्द्रगरलयोर्गुणदोषयोश्च बिम्बप्रतिबिम्बभावेनाभेदात् उपादानज्ञानादीनांग्रहणमित्याद्येकशब्दोपादानेनाभेदा

ध्यवसायाच्च साधारणधर्मतेति पूर्वस्मादिशेषः। वस्तुतोभिन्नयोरप्युपमानोपमेयधर्मयोः परस्परसादृश्याद्भिन्नयोः पृथगुपादानं बिम्बप्रतिबिम्बभाव इत्यालङ्कारिक समयः॥
* ॥ उपमाने ॥ उपपूर्वान्माङोभावे करणेवा अङ्॥ उपमानं येनोपमीयते याचोपमितिः सोपमेत्यर्थः॥

उपमाता। स्त्री। मातुस्तुल्यायाम्॥ साषड्विधा। यथा। मातुःस्वसा-मातुलानी पितृव्यस्त्री पितृष्वसा। श्वश्रूःपूर्वजपत्नीच मातृतुल्याःप्रकीर्त्तिताः इतिस्मृतिः॥ धायइतिभाषयाभाषितायां धात्र्याम्॥ त्रि। उपमानकर्त्तरि॥

उपमानम्। न। उपमायाम्। सादृश्ये ॥ अधिकगुणेचन्द्रादौ॥ सादृश्यज्ञाने। उपमितिकरणे। यथा गौ गवयस्तथेतिवाक्ये॥ प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानमिति न्यायसूत्रम्। १।६। प्रसिद्धस्यपूर्वप्रमितस्यगवादेः साधर्म्यात् सादृश्यात् तज्ज्ञानात् साध्यस्यगवयादिपदवाच्यत्वस्यसाधनंसिद्धिरुपमान मुपमितिर्यतइत्यध्याहारेणच करणलक्षणम्। अथवा साध्यसाधनमिति करणल्युटा करणलक्षणमेवेदम्। अत्रचवैधर्म्योपमितिमपिमन्यन्ते टीकाकृतः। यथाच अतिदीर्घग्रीवत्वादिपश्वन्तरवैधर्म्यज्ञानादुष्ट्रेकरभपदवाच्यताग्रहः। एवमन्योप्युपमानस्य विषय इतिभाष्यम्। तथामुद्गपर्णी सदृसी ओषधी विषंहन्तीत्यतिदेशवाक्यार्थे ज्ञाते मुद्गपर्णीसादृश्यज्ञानेजाते इयमोषधी विषहरणीत्युपमित्या विषयी क्रियते इत्यादि॥ उपमितौ। उपमित्यनुयोगिनि॥ उपमीयतेयेन तदुपमानम्। उपपूर्वान्माङः करणे ल्युट्। प्रादिसमासः। उपपूर्वकोमाङ् सादृश्यहेतुके परिच्छेदेरूढः। येनवस्त्वन्तरं सादृश्येन परिच्छिद्यते तदुपमानमित्यर्थः। यथागौरिव गवयः। इहहिगौःकरणम्। सादृश्यंहेतुः। पुरुषःपरिच्छेत्ता। सहिगोसादृश्येन गवयंपच्छिरन्ति॥

उपमितः। त्रि। सादृश्यङ्गते॥ उपमेये॥

उपमितिः। स्त्री। उपमायाम्॥ मितिभेदे। संज्ञासंज्ञिसम्बन्धज्ञाने॥ न्यायमतेन सादृश्यज्ञानजन्यज्ञाने। उपमाने॥ यथा गोसदृशोगवयपदवाच्यइत्याकारशक्तिज्ञानम्। अस्य करणंगवादिसादृश्यवत् पिण्डप्रत्य

चम। अस्यव्यापारः अतिदिष्टवाक्या
र्थस्मरणम्। इत्युपमानखण्डम्॥
अपिच। ग्रामीणस्य प्रथमतः पश्यतो
गवयादिकम्। सादृश्यधीर्गवादी-
नां यास्यात्सोपमितिः स्मृता॥ वा
क्यार्थस्यातिदेशस्य स्मृतिर्व्यापार उ-
च्यते। गवयादिपदानान्तु शक्तिधी
रुपमाफलम्॥ पदज्ञानन्तु करणं श
क्तिधीरुपमाफलमिति भाषापरि-
च्छेदः॥ उपमानम्। डुमिञ्।
क्तिन्॥

उपमेतः। पुं। शालवृक्षे॥ इतिशब्दच
न्द्रिका॥

उपमेयम्। त्रि। उपमिते॥ उपमीय
ते यत् तत्। माङ्। अचोयत्। ईं
द्यति॥

उपमेयोपमा। स्त्री। अर्थालङ्कारविशे
षे॥ यथा। पर्यायेणद्वयोस्तच्चेदुपमे
योपमामता। धर्मोर्थइवपूर्णश्रीर-
र्थोधर्मइवत्वयि॥ द्वयोः पर्यायेणोप
मानोपमेयत्वकल्पनं तृतीयसादृश्य
व्यवच्छेदार्थम्। धर्मोर्थम्। धर्मार्थ
योर्हिकस्यचित् केनचित्सादृश्ये व-
र्णिते तस्याप्यनेन सादृश्य मर्थसिद्ध
मपिमुखतोवर्ण्यमानं तृतीयसादृ-
श्य व्यवच्छेदार्थं फलति। यथावा।
खमिव जलं जलमिवखं हंसश्चन्द्रइव

चन्द्रइवहंसः। कुमुदाकारास्तारा
स्ताराकाराणि कुमुदानि॥ पूर्वंच पू
र्णश्रीरितिधर्म उपात्तः इहामलत्वा
दिधर्मोनोपात्त इति भेदः। उदाह
रणद्वयेऽपिप्रकृतयोरेवोपमानोपमे
यत्वकल्पनम्। राज्ञि धर्मार्थसमृद्धेः
शरदि गगनसलिलादिनैर्मल्यस्यच-
वर्णनीयत्वात्। प्रकृताप्रकृतयोरप्ये
षा सम्भवति। यथा। गिरिरिवगज
राजोऽयं गजराजइवोच्चैर्विभाति-
गिरिः। निर्झरइवमदधारा मदधा
रेवास्यनिर्झरःस्रवतीति॥

उपयन्ता। पुं। दयिते। पत्यौ॥ उपय
च्छति। यमउपरमे। तृच्॥

उपयमः। पुं। विवाहे॥ उपयमनम्॥
यम०। यमः समुपनिविषुचेत्यप्॥

उपयमनम्। न। विवाहे॥

उपयाचकः। त्रि। समीपे याच्ञाकर्त्त-
रि॥

उपयाचितः। त्रि। दिव्यदोहदे। स्वे-
ष्टार्थसिद्धये देवायदेये वस्तुनि॥ प्रा
र्थिते॥

उपयाचितकम्। त्रि। उपयाचिते। स्वे
ष्टलब्धये देवदेये॥

उपयाजः। पुं। यज्ञाङ्गे॥ एकादशोप-
याजाः। उपपूर्वाद्यजेर्घञि प्रयाजानु
याजयोः प्रदर्शनार्थत्वात्कुत्वाभावः॥

उपयाम: । पुं । विवाहे ॥ उपयमनम् । यम० । यमःसमुपनिविषुचेतिपचे घञ् ॥

उपयुक्त: । त्रि । उचिते । योग्ये ॥ उपयुज्यते । युजिर० । क्तः ।

उपयोग: । पुं । आचरणे ॥ इष्टसिद्ध्यर्थव्यापारे ॥ उपयुज्यते । युज० । घञ् ॥

उपयोगिता । स्त्री । आनुकूल्ये । प्रयोजने । फलसाधनतायाम् ॥ उपयोगिनो भाव: । तल् ॥

उपयोगी । त्रि । अनुकूले । उपयुक्तद्रव्यादौ । क्रियासाधने ॥ उपयोगोऽस्ति अस्यास्मिन् वा । अतइनिठनावितीनि: ॥

उपरक्त: । पुं । स्वर्भानौ । राहौ ॥ राहुग्रस्ते इन्दौ सूर्ये च । राहुकर्तृकग्रहणकर्मीभूते चन्द्रे अर्के च ॥ त्रि । व्यसनार्त्ते । दैवमानुषान्यतरपीडायुक्ते ॥ आसक्ते ॥ उपरज्यतेस्म । रञ्जरागे । कर्मणिक्त: ॥

उपरचक: । त्रि । रचितरि ॥

उपरक्षणम् । न । रक्षार्थे सैन्यविन्यासे । सज्जने । चौकी पहरा इति च भाषा ॥

उपरत: । त्रि । सर्वैषणाविनिर्मुक्तेपरिव्राजि । संन्यासिनि ॥ मृते ॥ विरते । निवृत्ते ॥

उपरतस्पृह: । त्रि । इच्छारहिते ॥ सत्यपिसत्त्वे स्वगतधनेच्छारहिते ॥

उपरति: । स्त्री । विषयेभ्यइन्द्रियाणां परावृत्तौ । निवर्त्तितानामेषांश्रोत्रादिपञ्चेन्द्रियाणां श्रवणादिव्यतिरिक्तविषयेभ्यउपरमणे ॥ विहितानांकर्मणां विधिनापरित्यागे॥ पुमर्थ: कर्मणानेति धीरेषोपरतिर्भवेदित्युक्ते: ॥ लाभप्राप्तावौदासीन्ये ॥ विरतौ ॥ उपरमणम् । रमक्रीडायाम् । क्तिन् ॥

उपरत्नम् । न । गौणरत्ने ॥ तानियथा । उपरत्नानिकाचश्च कर्पूराश्मातथैवच । मुक्ताशुक्तिस्तथाशङ्खइत्यादीनिवहून्यपि ॥ गुणायथैवरत्नानामुपरत्नेषुतेतथा । किन्तुकिञ्चित्ततोहीनाविशेषोयमुदाहृत इति ॥

उपरथ्या । स्त्री । क्षुद्रवीथिकायाम् ॥

उपरन्ध्रम् । न । अश्वस्यरन्ध्रोपरिभागे ॥ यथोक्तम् । कुक्षिनाभ्यन्तरेरन्ध्रमुपरन्ध्रंतथोपरीति ॥

उपरम: । पुं । उपरतौ । वैराग्ये ॥ उपरमणम् । रम० । घञ् । यमउपरमेइति निपातनान्नवृद्धि: ॥ नाशे ॥ उपरमतेऽस्मिन्वा ॥

उपरमणम् । न । परावृत्तौ ॥

उपरसः । पुं । गन्धकादिषु ॥ यथा । गन्धोहिङ्गुलमभ्रतालकशिलास्रोतोञ्जनंटङ्कणंराजावर्त्तकचुम्बकौस्फटिकयाशङ्खःखटीगैरिकम् । कासीसंरसकंकपर्द्दसिकताबोलास्रकङ्कुष्ठकं सौराष्ट्रीचमताअमीउपरसाःसूतस्यकिञ्चिद्गुणैः ॥ अथैषांशोधनविधिः । सूर्य्यावर्त्तोवज्रकन्दः कदलीदेवदालिका । शिग्रुःकोषातकीवन्ध्याकाकमाचीचतालुकम् ॥ एषामेकरसेनैव त्रिचारैर्लवणैःसह । भावयेदम्लवर्गैश्चदिनमेकं प्रयत्नतः ॥ ततःपचेत्ततद्द्रावैर्दोलायन्त्रेदिनं सुधीः । एवंशुद्ध्यन्तितेसर्वे प्रोक्ताउपरसाहिये ॥ विशेषश्च । कङ्कुष्ठंगैरिकंशङ्खकासीसंटङ्कणंतथा । नीलाञ्जनंशुक्तिभेदाः चुल्लकाः सवराटिकाः ॥ जम्बीरवारिणास्विन्नाःचालिताः कोष्णवारिणा । निश्चमायान्त्यमीयोज्याभिषग्भिर्योगसिद्धयेइति ॥

उपरागः । पुं । ग्रहणे । राहुग्रस्तार्कचन्द्रयोः । राहुकर्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ दुर्नये ॥ग्रहकल्लोले ॥ व्यसने ॥ विगाने । निन्दायाम् ॥ उपरज्यतेऽनेन सूर्य्यश्चन्द्रश्च । रञ्जरागे । हलश्चेति घञ् । घञिचभावकरणयोरितिनलोपः ॥ सम्बन्धे ॥ यथा । गुणोपरागःस्वेच्छातः पुरुषस्यकल्पत इतिसहस्रनामभाष्यम् ॥

उपरामः । पुं । निवृत्तौ । विरतौ ॥ उपरमणम् । रम० । घञ् । रमेरनुदात्तोपदेशत्त्वान्न वृद्धिनिषेधः ॥ निरहङ्कारत्त्वे ॥

उपरि । अ । ऊर्द्ध्वं ॥ ऊर्द्ध्वं ऊर्द्ध्वायाम् ऊर्द्ध्वात् ऊर्द्ध्वायाः ऊर्द्ध्वं मूर्द्धावा वसत्यागतोरमणीयंवा । उपर्य्युपरिष्टादिति ऊर्द्ध्वस्योपादेशोरिल् प्रत्ययश्च ॥

उपरिचरः । पुं । वसुविशेषे ॥ विमानेनोर्द्ध्वंनिरन्तरंगमनादुपरिचर इति नामास्य । नृपतिरयंचेदिदेशाधिपतिरासीत् ॥

उपरिवुद्धिः । त्रि । उत्तानवुद्धौ ॥ उपर्य्युपरिवुद्धीनां चरन्तीश्वरवुद्धयइत्यत्रउपरिवुद्धीना मुत्तानवुद्धीना मुपरिचरन्तीत्यर्थात् ॥

उपरिष्टात् । अ । ऊर्द्ध्वं ॥ ऊर्द्ध्वं ऊर्द्ध्वायाम् ऊर्द्ध्वात् ऊर्द्ध्वायाः ऊर्द्ध्वम् ऊर्द्ध्वा वा वसति आगतो रमणीयंवा । उपरिउपरिष्टादित्यूर्द्ध्वस्य उपादेशोरिष्टातिल्च प्रत्ययः ॥

उपरीतकः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । एकपादमुरौ कृत्वा

द्वितीयं स्कन्धसंस्थितम् । नारींकामयते कामी बन्धःस्याद् उपरीतक इति ॥ अत्र विपरीतको पि पाठः ॥

उपरुद्धः । त्रि । मूत्रादिवेगवति ॥

उपरूपकम् । न । नाटकप्रभेदे । स चाष्टादशविधो यथा । नाटिका त्रोटकं गोष्ठी सट्टकं नाट्यरासकम् स्थानोल्लाप्यकाव्यानि प्रेङ्खणं रासकं तथा ॥ संलापकं श्रीगदितं शिल्पकञ्च विलासिका । दुर्मल्लिका प्रकरणी हल्लीशो भाणिकेति च ॥ अष्टादश प्राहुरुपरूपकाणि मनीषिणः। विना विशेषं सर्वेषां लक्ष्म नाटकवन्मतमिति- साहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥

उपरोधः । पुं । अनुरोधे ॥ उपरोधनम् । रुधिर्०। घञ् ॥

उपरोधकम् । पुं । न । गर्भागारे । वासगृहे ॥ त्रि । उपरोधकर्त्तरि ॥

उपलः । पुं । पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मणौ । रत्ने ॥ उपलाति । लादाने । आतइतिकः ॥ उंशम्भुं प्रति औशम्भौ वा पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥ ओः शम्भोः पलः बोधको वा ॥

उपलक्षकः । त्रि । लक्षयितरि ॥

उपलक्षणम् । न । अजहत्स्वार्थलक्षणायाम् । एकपदेन तदर्थान्यपदार्थकथने ॥ यथा । देशान्तरे मृते पत्यौ साध्वी तत्पादुकाद्वयम् । निधायोरसि संशुद्धा प्रविशेज्जातवेदसम् ॥ अत्र पादुकाद्वयमित्युपलक्षणम् द्रव्यान्तरस्यापि ॥ उपसमीपस्थं लक्षणमालोचनं यत्र ॥ स्वसिद्धये पराक्षेपः परार्थे स्वसमर्पणम् । उपादानं लक्षणञ्चेत्युक्ता शुद्धैव सा द्विधा ॥ यथा कुन्ताः प्रविशन्तीत्युपादानम् । गङ्गायां घोष इत्युपलक्षणमिति काव्यप्रकाशः ॥

उपलक्षणभावः । पुं । शक्यतावच्छेदकत्वे ॥

उपलक्षितः । त्रि । बोधिते ॥ ज्ञाते ॥

उपलधिप्रियः । पुं । चमराख्यवनजन्तौ ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

उपलब्धः । त्रि । दृष्टे ॥

उपलब्धार्थः । त्रि । अनुभूते ॥ उपलब्धः अर्थोऽस्य ॥

उपलब्धार्था । स्त्री । आख्यायिकायाम् ॥ उपलब्धः केनापि प्रमाणेन अर्थोऽभिधेयं यस्याः सा । भूतार्थशब्दरचनेति यावत् ॥

उपलब्धिः । स्त्री । मत्याम् ॥ प्राप्तौ ॥ ज्ञाने ॥ उपलम्भे ॥ उपलभ्यतेऽनया । डुलभष्०। षित्त्वात् प्राप्तमङ्- बाधित्वा बाहुलकात् क्तिन् ॥

उपलभ्या । पुं । आत्मनि ॥

उपलभेदी । पुं । पाषाणभेदिनि स्या-

वरे ॥

उपलम्भः । पुं । उपलब्धौ । अनुभवे ॥ उपलम्भनम् । डुलभष् प्राप्तौ । घञ् । उपसर्गात् खलघञोरितिनुम् ॥

उपलम्भनम् । न । उपलम्भे ॥ उपलभ्यते । डुलभष्० । कर्मणिभावेवाल्युट् ॥

उपलक्षितः । त्रि । ज्ञापिते ॥

उपलम्भ्यः । त्रि । स्तवोपयुक्ते । स्तव्ये ॥ यथा । उपलम्भ्यः साधुः । इति मुग्धबोधव्याकरणम् ॥

उपला । स्त्री । अश्मरूपायांदृदि ॥ श र्करायाम् ॥ उपलाति । लाआदाने । आतश्चोपसर्गइतिकः । उंशम्भुं प्रति श्री शक्तौवा । पलति । पलगतौ । पचाद्यच् । टाप् ॥

उपलिङ्गम् । न । अरिष्टे । उपद्रवे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

उपलेपः । पुं । उपलेपने ॥

उपलेपनम् । न । गोमयादिना आलेपे । उपाञ्जने ॥ उपलिप्यते । लिपउपदेहे । कर्मणि ल्युट् ॥

उपवटः । पुं । प्रियालवृक्षे । पियाले ॥

उपवनम् । न । आरामे । कृत्रिमेवृक्षसमूहे ॥ पुष्पप्रधाने रोपितवृक्षसमूहे ॥ उपगतं वनम् । प्रादयोगताद्यर्थे इतिसमासः ॥

उपवर्त्तनम् । न । देशे । विषये । स्था

नमात्रे ॥ उपवर्त्तन्तेऽत्र । वृतु० । घञोल्युटोपवादत्वादन्यत्रापीतियुच् ॥

उपवर्षः । पुं । मुनिविशेषे । कृतकोटौ ॥

उपवर्हः । पुं । शिरोधाने । उपधाने ॥ उपवृह्यतेऽत्रानेनवा । वृहवृद्धौ वृहू उद्यमनेवा । घञ् ॥

उपवर्हणम् । न । उपवर्हे । उच्छीर्षके ॥ उप वृह० । ल्युट् ॥

उपवल्लिका । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ॥

उपवसथः । पुं । ग्रामे ॥ उपवसन्तियत्र । वस० । उपसर्गेवसेरित्यथः ॥

उपवस्तम् । न । उपवासे । उपवसनम् । वसुस्तम्भे । भावे क्तः । अनेकार्थत्वादभोजनेवृत्तिः ॥

उपवासः । पुं । उपवस्ते । अहोरात्रभोजनाभावे ॥ तपनोदयमारभ्य यामाष्टकमभोजनम् । उपवासः सविज्ञेयः प्रायश्चित्तेविधीयते । शास्त्रोदिते नित्येकाम्येवा अहोरात्राभोजने ॥ वैधोपवासे भोजनचतुष्टयनिवृत्तिरुक्तामहाभारते । सायमाद्यन्तयोरह्नोः सायम्प्रातश्च मध्यमे । उपवासफलं प्रेप्सोर्वर्ज्यं भक्तचतुष्टयमिति ॥ काम्योपवासाश्च महाभारते । त्रिरात्रं पञ्चरात्रंवा पक्षव्रतमथापिवा । मासोपवासान् कुर्यादाचान्द्रायणमथा

ऽपिवेति ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु
वासो गुणैः सह । उपवासः सविज्ञे-
यः सर्वभोगविवर्जितः ॥ उपावृत्तस्य-
निवृत्तस्य । पापेभ्यः पापकर्मभ्यः । गु
णाः सर्वभूतेषु दया क्षान्तिः अनसूया
शौचम् अनायासः मङ्गलम् अकार्प
ण्यम् अस्पृहा च । सर्वभोगविवर्जितः
शास्त्राननुमतनृत्यगीतादिसुखर
हित इत्यर्थः ॥ उपवासासामर्थ्ये-
प्रतिनिधयः स्कन्दपुराणे । पुत्रं वा वि
नयोपेतं भगिनीं भ्रातरं तथा । एषा
मभावएवान्यं ब्राह्मणं विनियोजयेत्
॥ गरुडपुराणे । भार्याभर्तृव्रतं कु-
र्यात् भार्यायाश्चपतिस्तथा । असा-
मर्थ्ये द्वयोस्ताभ्यां व्रतभङ्गो न जायते ॥
अनुकल्पमाह वायुपुराणे । नक्तं हवि
ष्यान्नमनोदनञ्च फलं तिलाः क्षी
रमथाम्बु चाज्यम् । यत् पञ्चगव्यं य-
दिवाथवायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरञ्च
ति ॥ उपवासासमर्थे विशेषमाह ब्रह्म
वैवर्त्ते । उपवासासमर्थश्चेदेकं विप्र
न्तु भोजयेत् । तावद्धनानि वा दद्याद्य
द्भक्ताद्द्विगुणं भवेत् ॥ सहस्रसम्मि-
तां देवीं जपेद्वा प्राणसंयमान् । कु-
र्याद्द्वादशसंख्याकान् यथा शक्तिव्रतेन
रः ॥ वैधायनस्त्वाह । अष्टौतान्यव्र
तघ्नानि आपोमूलं फलं पयः । हवि

र्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्वचनमौषध-
मिति ॥ अत्र श्रीसदाशिवः ॥ क
लावन्नगताः प्राणा नोपवासः प्रश-
स्यते । उपवासप्रतिनिधावेकं दानं वि
धीयते इति ॥ उपवसनम् । वसनि-
वासे । घञ् ॥ उपवासफलं नश्येद्दि
वास्वप्नाच्च मैथुनात् । स्त्रीणां सम्प्रेक्ष
णात् स्पर्शात् ताभिः सङ्कथनादपीत्त्ये
कादशीतत्त्वम् । सङ्कथनम् सम्यग्
भाषणम् ॥

उपवासी । त्रि । उपवासयुक्ते । व्रतोप
वासनिष्ठे तपस्विनि ॥ उपवासोऽस्या
स्ति । इनिः ॥

उपवाह्यः । पुं । राजवाहकहस्तिनि ।
राजवाह्ये ॥

उपविषम् । न । कृत्रिमविषे । गरे । चा
रे ॥ पुं । गौणविषे ॥ अर्कक्षीरं स्नु
हीक्षीरं तथैव कलिहारिका । करवी
रोथ धत्तूरः पञ्चोपविषाः स्मृताः
॥ तत्तत्तगुणा ह्येषां द्रष्टव्याः सुवि-
चक्षणैः ॥

उपविषा । स्त्री । महौषधे । शृङ्ग्या
म । अतीस इति भाषा ॥ विषमुपग
ता । शुक्लकन्दा चोपविषा भङ्गुराघुण
वल्लभा ॥

उपविष्टः । त्रि । आसीने । आसनाव
स्थिते । समासीने । बैठा इतिभा

उपविशते:क्त:.॥

उपविष्टहोम: । पुं । स्वाहाकारप्रयोगान्ते याज्यापुरोनुवाक्यारहिते होमे॥

उपविष्टिः । स्त्री । आस्यायाम् । स्थितौ ॥

उपवीतम् । न । वामांसस्थापिते यज्ञसूत्रे । यज्ञोपवीते । त्रिगुणीकृत्य-त्रिगुणितेकार्पासादिसूत्रविशेषे ॥ तदुक्तंछन्दोगपरिशिष्टे । ऊर्द्ध्वन्तुत्रिवृतं कार्यं तन्तुत्रय मधोवृतम् । त्रिवृतच्चोपवीतं स्यात् तस्यैकोग्रन्थिरिष्यतइति॥ उपवीयतेस्म। अजग० अजेर्व्यघञपोः । वीगत्यादिषु वा । क्तः ॥ यद्वा । उपाजतिस्म उपवेतिस्मवा । गत्यर्थेतिक्तः ॥ उपवीतं यज्ञसूत्रं-प्रोद्धृतेदक्षिणेकरे । प्रोद्धृतेवहिस्कृतेसति वामस्कन्धार्पितइत्यर्थः ॥

उपवीती । पुं । उपवीतवतिद्विजे ॥ उद्धृतेदक्षिणेपाणावुपवीत्युच्यतेद्विजः । दक्षिणेपाणौ उद्धृते वामस्कन्धस्थिते दक्षिणकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रेवस्त्रे-वा उपवीती द्विजःकथ्यतइत्यर्थः । उपवीतमस्यास्ति । अतइनिठनाविती निः ॥

उपबृंहितः । त्रि । वर्द्धिते ॥

उपवेदः । पुं । प्रधानवेदातिरिक्तेवेदे॥ सचतुर्विधः । आयुर्वेदोधनुर्वेदोगान्धर्ववेदोऽर्थशास्त्रमितिभेदात् । तत्रर्ग्वेदस्यायुर्वेदउपवेदः । यजुर्वेदस्य धनुर्वेदः । सामवेदस्य गान्धर्ववेदः । अथर्ववेदस्य शस्त्रशास्त्राणीति शौनकोक्तचरणव्यूहः ॥

उपवेशनम् । न । स्थितौ ॥

उपव्याघ्रः । पुं । मृगान्तके । चित्रके । चीताइति भाषा सिद्धे ॥

उपव्याख्यानम् । न । विस्पष्टप्रकथने ॥

उपशमः । पुं । शमे । इन्द्रियाणां संयमे । तृष्णाक्षये ॥ यतेरुपशमोधर्म इति स्मृतिः ॥ अभावे । प्रतीकारे ॥ सावशेषनाशे ॥ उपशमनम् । शम । भावेघञ् ॥ उपशाम्यत्यनेनवा । हलश्चेति घञ् ॥

उपशयः । पुं । निदानपञ्चकान्तर्गतरोगज्ञानजनके ॥ तल्लक्षणम् । हेतु-व्याधिविपर्यस्तविपर्यस्तार्थकारिणाम् । औषधान्नविहाराणामुपयोगंसुखावहम् ॥ विद्यादुपशयंव्याधेःसहिसात्म्यमितिस्मृतः ॥ इतिनिदानम् ॥ व्याधिहेतुविपरीतौषधादितः सुखावहोपयोगे ॥ न । समीपशयने ॥ त्रि । शयमाने ॥ उपशयनम् । शीङ० । एरच् ॥

उपशल्यम् । न । ग्रामान्ते । ग्रामान्तभागे ॥ शल्यमुपगतम् । प्रादिसमासः॥

उपशान्तः । त्रि । बाधिते । सम्यग्बाधिते ॥ यथा । उपशान्तजगज्जीवशिष्याचार्य्यस्वरभ्रममिति ॥

उपशान्तिः । स्त्री । शमे ॥ उपशमनम् । शम० । स्त्रियां क्तिन् ॥

उपशायः । पुं । प्रहरिणांक्रमेणशयने । विशाये ॥ उपशयनम् । शीङ्० । व्युपयोः शेतेः पर्याये इति घञ् । तवाद्यराजोपशायः ॥

उपश्रुतम् । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ उपश्रूयतेस्म । श्रुश्रवणे । क्तः ॥

उपश्रुतिः । स्त्री । दैवप्रश्ने ॥ यथा । नक्तंनिर्गत्त्ययत्किञ्चिच्छुभाशुभकरंवचः । श्रूयते तद्विदुर्धीरा दैवप्रश्न मुपश्रुतिमिति ॥ उपश्रूयते । श्रु० । कर्मणिस्त्रियां क्तिन् ॥

उपश्लेषः । पुं । सम्बन्धविशेषे ॥ यथा- आधाराधेययोरन्यत्रसिद्धयोः प्रादेशिकःसम्बन्ध उपश्लेषः । कटेआस्तेस्थाल्यांपचतीत्यत्रौपश्लेषिकाधिकरणे सप्तमी ॥

उपष्टम्भकम् । न । स्थूणायाम् ॥ पुं । आधिक्ये ॥

उपसंयमः । पुं । उपसंहारे ॥

उपसंव्यानम् । न । परिधानांशुके । अन्तरीये ॥ उपसंवीयतेऽनेन वा । व्येञ् संवरणे । कृत्यल्युटइतिल्युट् ॥

उपसंहरणम् । न । उपसंहारे ॥ ल्युट् ॥

उपसंहारः । पुं । समासौ ॥ सङ्ग्रहे ॥ उपसंहरणम् । हृञ्० । घञ् ॥

उपसङ्ग्रहः । पुं । अभिवादे । पादस्पर्शपूर्वकनमस्कारे । पादग्रहणे ॥ मेलने ॥ उपसङ्ग्रहणम् । ग्रहउपादाने । ग्रहवृद्दनिश्चिगमश्चेत्यप ॥

उपसङ्ग्राह्यः । त्रि । अभिवाद्ये । उपसङ्ग्रहणीये ॥

उपसत्तिः । स्त्री । सेवायाम् ॥ सङ्गमाचे ॥ प्रतिपादने ॥ उपसदेर्भावेक्तिन् ॥

उपसद् । पुं । प्रवर्ग्याहः प्रसिद्धायामिष्टौ ॥ गार्हपत्त्यादित्रयभिन्नेऽग्नौ ॥ यथा । गार्हपत्त्योदक्षिणाग्निस्तथैवाहवनीयकः । एतेऽग्नयस्त्रयोमुख्याः शेषाश्चोपसदस्त्रयइतिवह्निपुराणे गणभेदनामाध्यायः ॥

उपसद्व्रती । पुं । उपसत्सु इष्टिषुव्रतंपयोमात्रभक्षणंतदुपेते ॥

उपसन्नः । त्रि । उपनते । उपस्थिते ॥ यथा । भगवन्नुदधौ मृतिजन्मजले सुखदुःखझषे पतितंव्यथितम् । कृपयाशरणागत मुद्धरमा मनुशाध्युपसन्नमनन्यगतिमितितोटकाचार्य्याः ॥ शरणागते ॥ उपासदत उपसीदतिस्मवा । षद्लृ० । गत्यर्थेतिक्तः ॥

उपसमाधानम् । न । राशीकरणे ॥

उपसम्पन्नः । त्रि । प्रमीते । प्रोच्चिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ प्रणीते । सुसंस्कृते । पाकेनसंस्कृते मांसादौ ॥ पर्याप्ते ॥ प्राप्ते ॥ मृते ॥ उपसम्पद्यते स्म । तौपदग । कर्त्तरि कर्मणि वा गत्यर्थेतिक्तः ॥

उपसम्भाषा । स्त्री । उपसान्त्वने ॥ सम्भाषणे ॥

उपसरः । पुं । स्त्रीगव्यादिषु पुंगवादीनां प्रथमगर्भाधानाय मैथुनाभियोगे । प्रजने ॥ उपसरणम् । सृगतौ । प्रजनेसर्त्तेरित्यप् । यथा गवामुपसरः ॥

उपसरणम् । न । समीपगमने ॥ उपसर्त्तव्ये ॥ सृ० ल्युट् । उपसमीपे सरणम् ॥

उपसर्गः । पुं । रोगप्रभेदे ॥ उपप्लवे । उत्पाते । उपद्रवे । शुभाशुभसूचकमहाभूतविकारे ॥ क्रियायोगे प्रपरादिषु ॥ यथा । निपाताश्चादयोज्ञेया उपसर्गास्तु प्रादयः । द्योतकत्वात् क्रियायोगे लोकादवगताइमे ॥ स त्रिधा । धात्वर्थं वा धत्ते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्त्तते । तमेवविशिनष्ट्यन्यउपसर्गगतिस्त्रिधा ॥ क्रमेणोदाहरणानि यथा । आदत्ते प्रहरते प्रणमतीति ॥ अपिच । उपसर्गेण धात्वार्थो बलादन्यत्रनीयते । प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥ उपसर्ज्जनम् उपसृज्यते वा । सृज० । घञ् ॥

उपसर्ज्जनम् । न । प्रधानभिन्ने । गौणे । अप्राग्र्ये । अमुख्ये । विशेषणे ॥ त्यागे ॥ उपसृज्यते । सृज० । कर्मणि ल्युट् ॥

उपसर्त्तव्यम् । त्रि । उपगन्तव्ये ॥

उपसर्पकः । त्रि । उपासके । उपसर्पणकर्त्तरि ॥

उपसर्पणम् । न । अनुगमने । अनुवृत्तौ ॥ सृप्लृगतौ ल्युट् ॥

उपसर्य्या । स्त्री । ऋतुमत्त्यां गवि । काल्यायाम् । गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्यायाम् ॥ उपस्त्रियते वृषेण । सृगतौ । उपसर्य्याकाल्याप्रजने इति साधुः । काल्यापसर्याप्रजने इत्यमरः ॥

उपसादितः । त्रि । प्रापिते ॥

उपसार्य्यः । त्रि । समीपगमनीये ॥ प्राप्तव्ये ॥ कर्मणि ण्यत् ॥

उपसुन्दः । पुं । रामायणप्रसिद्धे सुन्दभ्रातरि राक्षसे ॥

उपसूर्य्यकम् । न । चन्द्रार्कमण्डले । चन्द्रार्कसमीपवर्त्तिनिमण्डले ॥ उपगतंसूर्य्यम् उपसूर्य्यम् । प्रादिसमासः । ततःस्वार्थेकन् । चन्द्रपक्षे उप

सूर्यमिव । इवार्थेकन् ॥

उपसूर्यकमण्डलम् । न । परिवेषे ॥

उपसृष्यः । त्रि । गम्ये ॥

उपसृष्टम् । न । मैथुने । सुरते ॥ त्रि । उपसर्गयुक्ते । विसृष्टे ॥

उपसेकः । पुं । सेचनेन मृदुकरणे ॥

उपसेचनम् । न । घृते ॥ उपसिच्यते । षिचक्षरणे । ल्युट् ॥

उपस्करः । पुं । कटककुण्डलहारादौ ॥ वेसवारे । व्यञ्जनादिसंस्कारार्थं धन्याकसर्षपादिपिष्टे ॥ दृशदुपलसूर्पादौ । गृहोपकरणकुण्डसम्मार्जन्यादौ ॥ उपकरोति व्यञ्जनेन समवैति । डुकृञ् । समवायेचेतिसुट् ॥

उपस्करणम् । न । परिकरे ॥

उपस्कृतः । त्रि । मण्डिते ॥

उपस्तरणम् । न । आस्तरणे ॥ उपस्तीर्यते । स्तृञ् ० । ल्युट् ॥

उपस्थः । पुं । न । लिङ्गे । शेफसि ॥ भगे । मदनागारे ॥ क्रोडे ॥ त्रि । समीपस्थे ॥ उपतिष्ठते । ष्ठा० । सुपीतिकः । अर्द्धर्चादिः ॥

उपस्थपत्रः । पुं । भाण्डीरे । वटे ॥

उपस्थाता । त्रि । भृत्ये । सेवके ॥

उपस्थानम् । न । नमस्करणे ॥ उपेत्य स्थानम् ॥ उपस्थीयते । ष्ठा० । ल्युट् ॥ सङ्गतौ ॥

उपस्थितः । त्रि । आगते ॥ निकटस्थिते । उपसन्ने ॥ प्राप्ते ॥ उपपूर्वात् तिष्ठतेर्गत्यर्थाकर्मकेति क्तः । द्यति स्यतीतीत्त्वम् ॥

उपस्पर्शः । पुं । स्पर्शमात्रे ॥ स्नाने ॥ आचमने ॥ उपस्पर्शनम् । स्पृशस्पर्शे । घञ् ॥ उपस्पृश्यन्ते खान्यत्र । हलश्चेत्यधिकरणे घञ्वा ॥

उपस्पर्शनम् । न । उपस्पर्शे ॥ स्पृशे ल्युट् ॥

उपस्पृष्टः । त्रि । आचान्ते ॥ सन्निधिमात्रेण सेविते ॥ उपस्पृशेः क्तः ॥

उपस्वत्वम् । न । उत्पन्ने । लभ्ये । तद्भिन्ने ततएवोपजाते स्वत्वास्पदीभूतभूम्यादिलब्धधनादौ ॥

उपहतः । त्रि । तिरस्कृते ॥ विघट्टिते ॥ अशुद्धद्रव्ये ॥ उत्पातग्रस्ते ॥ नष्टे ॥ यथा । कृत्वाशस्त्वविभीषिकां कलिपयग्रामेषुदीनाःप्रजा मज्जन्तोविटजल्पितैरुपहताः चोणीभुजस्तेकिल । विद्वांसोपिवयं किल त्रिजगतां सर्गस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्यया नगणितोयैरेषनारायणः इति ॥

उपहसितम् । न । हास्यप्रभेदे ॥

उपहारः । पुं । उपायने । भेट इतिभाषा ॥ नैवेद्यादिपूजासामग्र्याम् ॥ उपह्रियते । हृञ् ० । घञ् ॥

उपहारपाणिः । त्रि । उपायनहस्ते ॥ उपहारः पाणौ यस्य ॥

उपहालकः । पुं । कुन्तलाख्यदेशे ॥

उपहासः । पुं । परीहासे । निन्दार्थवाक्यादौ । हांसी ठट्ठा इति भाषा ॥ उपहासाय किं न स्यादसत्सङ्गो मनीषिणाम् ॥

उपहितः । त्रि । आहिते ॥ उपधीयते स्म । डुधाञ् ०क्तः । दधातेर्हिरिति-प्रकृतेर्हिरादेशः ॥

उपहृतः । त्रि । समर्पिते ॥

उपह्वरः । पुं । रथे ॥ न । एकान्ते । रहसि ॥ निकटे ॥ उपह्वरे गन्तव्येसमीपदेशेइतिवेदभाष्यम् ॥ उपह्वरन्त्यत्र । ह्वृ कौटिल्ये । पुंसीतिघः ॥

उपांशु । अ । विजने । रहसि ॥ अप्रकाशोच्चारणे ॥

उपांशुः । पुं । जपविशेषे ॥ यत्समीपस्थोपिपरोनशृणोति तदुपांशुरित्युच्यते । यत्तदोरुच्चारणमर्थः । जिह्वौष्ठौचालयेत् किञ्चिद्देवतागतमानसः । निजश्रवणयोग्यः स्यादुपांशुः सजपः स्मृतः ॥ विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टोदशभिर्गुणैः । उपांशुः स्याच्छतगुणः ॥ उपगताः अंशवोयत्र ॥

उपाकरणम् । न । श्रुतेः संस्कारपूर्वग्रहणेस ॥ स्कार उपनयनं पूर्वं यत्र तत्तच्चतद्ग्रहणञ्च । संस्कारपूर्वंग्रहणंस्यादुपाकरणंश्रुतेरित्यमरः ॥ श्रावण्यादिविधातव्ये संस्कारविशेषे ॥ प्रारम्भे ॥ संस्कारपूर्वंपशूनां हनने ॥ उपाक्रियतेऽनेन तत् । कृञो ल्युट् ॥

उपाकर्म्म । न । उपाकरणे ॥

उपाकृतः । पुं । अध्वरे अभिमंत्र्यहते-पशौ ॥ उपद्रवे ॥ त्रि । उपद्रुते ॥ प्रारब्धे ॥ उपाक्रियतेस्म । कृञ् हिंसायाम् । क्तः ॥

उपाख्यः । त्रि । प्रत्यक्षतउपलब्धे । प्रत्यक्षे ॥ उप आख्यायते । ख्या० । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥

उपाख्यानम् । न । आख्याने । पुराणादिग्रथितवार्त्तायाम् । वर्णने ॥ उपाङ्पूर्वात्ख्यातेर्ल्युट् ॥ विशेषकथने ॥

उपागमः । पुं । समीपगमने ॥ स्वीकारे ॥ उपागमनम् । गम्लृ० । ग्रहवृद्रित्यादिना अप् ॥

उपाङ्गः । पुं । तिलके । तमालपत्रके । पत्रलेखायाम् ॥

उपाजे । अ । दुर्बलस्यसामर्थ्याधाने ॥ सप्तमीप्रतिरूपकोयं निपातः ॥

उपाजेकृत्य । अ । दुर्बलस्यबलमाधायेत्यर्थे ॥ उपाजेऽन्वाजे इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमासः ॥

उपाजेकृत्वा । अ । उपाजेशब्दार्थे ॥

उपाञ्जनम् । न । उपलेपने ॥

उपात्तः । पुं । निर्मदहस्तिनि ॥ त्रि । गृहीते । स्वीकृते ॥ प्राप्ते ॥ त्वयंकेचिदुपात्तस्य दुरितस्य प्रचच्यते ॥

उपात्ययः । पुं । शास्त्रतो लोकव्यवहाराच्च व्यतिक्रमे ॥ अतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने ॥ उपात्ययनम् । दूषण । एरच् । उपगतस्या तिक्रम्यायनं वा ॥

उपादानम् । न । स्वस्वविषयेभ्य इन्द्रियाणां विकर्षणे । प्रत्याहारे ॥ हेतौ ॥ ग्रहणे ॥ अननुष्ठितस्यानुष्ठाने ॥ समवायिकारणे ॥ प्रवृत्तिजनकज्ञाने ॥ उत्पादके । उत्पत्तिस्थितिनाशायकारणे ॥ उपादाञोल्युट् ॥ आरम्भे ॥

उपादानाख्या । स्त्री । तुष्टेः प्रभेदे ॥ यातुप्रकृत्यापि विवेकख्यातिः नसा प्रकृतिमात्राद्भवति मास्मभूत् सर्वस्य सर्वदातन्मात्रस्य सर्वान् प्रत्यविशेषात् । प्रव्रज्यायास्तु सा भवति तस्मात् प्रव्रज्यामाददीथाः कृतं ते ध्यानाभ्यासेनेत्यायुष्मन्नित्युपदेशे या आध्यात्मिकातुष्टिः सा उपादानाख्या नामद्वितीया सलिलमुच्यते ॥ उपादानमित्याख्यायस्याः ॥

उपादिकः । पुं । कीटविशेषे । वल्मीम् । देहिकायाम् ॥

उपादेयः । त्रि । उत्कृष्टे । उत्तमे । ग्राह्ये ॥

उपाधिः । पुं । धर्मचिन्तायाम् ॥ कुटुम्बव्यापृते ॥ छले ॥ विशेषणे ॥ यथा । शर्मादेवश्च विप्रस्य वर्म्मात्राता च भूभुजः । भूतिर्दत्तश्च वैश्यस्य दासः शूद्रस्य कारयेदिति ॥ यःस्वधर्ममन्यनिष्ठतया भासयति सः । उपाधेः प्रतिविम्बपक्षपातित्वं न विम्बपक्षपातित्वम् । लक्षणन्तु । यावत्कार्यमवस्थायि भेदहेतो रुपाधितेति ॥ अयथार्थव्यवहृतौ ॥ साध्यव्यापकत्वे सति हेतोरव्यापके ॥ यथा । धूमवान् वह्निरित्यत्र आर्द्रकाष्ठमुपाधिः । यत्र धूमस्तत्रार्द्रेन्धनसंयोगइति साध्यव्यापकता । यत्र वह्निस्तत्रार्द्रेन्धन संयोगइतिनास्ति अयोगोलके आर्द्रेन्धनाभावात् । अस्य प्रयोजनम् । व्यभिचारस्यानुमानम् ॥ समीपआधेः । उपपन्नआधिर्वा । आधानमाधिः । उपसर्गघोः किः । उपगत आधिम् । अत्यादय इति समासः । उपधीयतेऽनेनेतिवा ॥

उपाध्यायः । पुं । अध्यापके ॥ वेदैकदेशाध्यापके ॥ यथाह मनुः । एकदेशन्तु वेदस्य वेदाङ्गान्यपिवापुनः । योध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः सउच्यते इति ॥ उपेत्यास्मादधीयतेइतिवि-

ग्रहः । इङश्चेति घञ् ॥

उपाध्याया । स्त्री । उपाध्याय्याम् । स्वयंविद्योपदेशिन्याम् ॥ उपेत्याधीयतेऽस्याः । इङश्चेतिसूत्रे अपादाने स्त्रियामुपसङ्ख्यानं तदन्ताच्चवाङीषितिघञ् । टाप् ॥

उपाध्यायानी । स्त्री । उपाध्यायपत्न्याम् ॥ उपाध्यायस्य स्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वा

उपाध्यायी । स्त्री । उपाध्यायायाम् । स्वयंविद्योपदेशिन्याम् ॥ उपेत्यअस्याअधीयतेइति विग्रहे यातुस्वयमेवाध्यापिकातत्रवाङीषवाच्यइति इङश्चेतिसूत्रस्थवार्त्तिकात् घञ्पक्षे ङीष् ॥ उपाध्यायान्याम् ॥ उपाध्यायस्यस्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग् वेत्यानुगभावः ॥

उपानत् । स्त्री । पत्नध्राम् । पादुकायाम् । चर्मादिनिर्मितपादकोषे ॥ अस्या धारणविधिर्यथा । वर्षातपादिके छत्री दण्डी रात्र्यटवीषु च । शरीरत्राणकामोवै सोपानत्कःसदाव्रजेदिति ॥ गुणायथा । पादूप्रधारणं वृष्यमोजस्यं चक्षुषोर्हितम् । सुखमचारमायुष्यं वल्यंपादरुजापहमिति ॥ पादे उपनह्यते वध्यते । पादम् उपनह्यतिवा । णहवन्धने । सम्पदादि

त्वात् क्विप्चेतिवाक्विप् । नहिवृतिवृषीतिपूर्वपदस्यदीर्घः ॥

उपान्तः । त्रि । निकटे ॥ प्रान्ते ॥

उपान्त्यम् । त्रि । अन्त्यसमीपे ॥ उत्तरभाद्रपदायाम् ॥

उपायः । पुं । राजादीनामरिवशीकरणहेतौ सामादिचतुष्टये । भेदोदण्डःसामदानमित्युपायचतुष्टयमित्युक्ते ॥ क्वचित् सप्तोपाया अप्युक्ताः । यथा । सामदानञ्चभेदश्चदण्डश्चेतिचतुष्टयम् । मायोपेक्षेन्द्रजालञ्चसप्तोपायाः प्रकीर्त्तिताइति ॥ शृङ्गारेतुपराविद्भिरुपायौद्वौ प्रकीर्त्तितौ ॥ यथा । उपायौद्वौप्रयोक्तव्यौ कान्तासु सुविचक्षणैः । सामदानाविति प्राहुः शृङ्गाररसकोविदाः॥ भेदे प्रयुज्यमानेहि रसाभासस्तुजायते । निग्रहेरसभङ्गःस्यात्तस्मात्तौदूषितौबुधैः ॥ भेदेकपटस्यावश्यंजायमानत्वात् कपटंविनाभेदासम्भवात् सतितस्मिन्कपटे रसाभास एव ॥ उपगतौ ॥ स्वार्थसम्पादके । साधने । पुरुषकारे ॥ उपायतेऽनेन । अय० । हलश्चेति घञ् ॥

उपायज्ञः । त्रि । कार्यसाधनकुशले ॥

उपायनम् । न । तोषकारिणि । उपहारे ॥ व्रतादिप्रतिष्ठायाम् ॥ उपगमने

॥ उपेयते उपाय्यतेवा। इण्गतौ अयगतौवा। कर्मणि ल्युट्॥

उपारतः। त्रि। सन्निवृत्ते॥

उपार्ज्जनम्। न। उद्योगादिना ऽर्थसङ्ग्रहे। अर्ज्जने॥ स्वस्वहेतुभूतव्यापारे इतिस्मृतिः॥

उपार्ज्जितः। त्रि। कृतोपार्जने॥

उपालब्धः। त्रि। अधिक्षिप्ते॥

उपालम्भः। पुं। दुर्वचने। दुर्वाक्ये॥ सचगुणाविष्करणेन स्तुतिपूर्वकः।यथा। महाकुलस्य भवतः किमिदमुचितमिति। निन्दापूर्वकश्च। यथा। वन्धकीसुतस्य भवत स्तदिदमुचितमिति॥ परपक्षदूषणे॥ उपालभ्यते। लभ॰। घञ्। उपसर्गात् खल्घञोरितिनुम्॥

उपावृत्तः। त्रि। श्रमशान्त्यर्थं मुहुर्भूमौ लुठिताश्वे। लुठिते॥ पुनरागते॥ निवृत्ते॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यः पापेभ्यो निवृत्तस्येत्त्यर्थात्॥ उपावर्त्ततेस्म। वृतु॰। क्तः॥

उपाश्रयः। पुं। आश्रये॥ उपाश्रयणम्। श्रिञ्॰। एरच्॥

उपाश्रितः। त्रि। एकान्तप्रेमभक्त्या शरणङ्गते॥ उपाश्रयति उपाश्रीयते स्म वा। श्रिञ्॰। गत्यर्थेतिकर्मणिक्तः॥

उपासकः। पुं। स्त्री। शूद्रे। सेवके॥ त्रि। उपासनाकर्त्तरि॥ शाक्ताःशैवो वैष्णवश्च सौरोगाणपतस्तथा। दिव्योवीरःपशुश्चैव तेषु भावा स्त्रयो मताः॥ सात्त्विकादिविभेदेनपुनश्चैते विभेदिताः॥ उपासते। उप आस॰। ण्वुल्॥

उपासङ्गः। पुं। तूणीरे। उपासज्यन्ते शराः अत्र। षञ्जसङ्गे। हलश्चेतिघञ्॥

उपासनम्। न। शराभ्यासे॥ उप असु क्षेपणे। भावे ल्युट्॥ उपास्तौ॥ आसने॥ सगुणब्रह्मविषयकमानसव्यापाररूपे शाण्डिल्यविद्यादौ॥ शुश्रूषानमस्कारादिप्रयोगेण सेवने॥ भावनायाम्॥ लौकिकात्माभिमानवत् यावतत्तद्देवतादिस्वरूपात्माभिमानाभिव्यक्ति स्तावल्लौकिकात्मयाऽव्यवधानेन स्वेष्टदेवतादिरूपं मनसोपगम्य आसनंचिन्तनमित्यर्थः॥ नकैवल्यमुपासनात्॥ आसउपवेशने। भावेल्युट्॥

उपासना। स्त्री। वरिवस्यायाम्। शुश्रूषायाम्। परिचर्य्यायाम्॥ देवाराधने। देवताचिन्तने॥ अथोक्तं श्रीदेवीभागवते। न विष्णूपासना नित्या वेदेनोक्तातुकुत्रचित्। नविष्णुदीक्षानित्यास्ति शिवस्यापितथैव

च ॥ गायत्र्युपासनानित्त्यासर्ववेदैः समीरिता।ययाविना त्वधः पातो-ब्राह्मणस्यास्तिसर्वथा ॥ तावता कृत कृत्यत्त्वं नान्यापेक्षाद्विजस्यहि। गायत्रीमात्रनिष्णातो द्विजो मोक्षम-वाप्नुयात् ॥ कुर्यादन्यन्नवा कुर्यादि तिप्राहमनुःस्वयम्। विहायतान्तुगायत्रींविष्णूपास्तिपरायणः ॥ शिवो-पास्तिरतोविप्रोनरकंयातिसर्वथा। तस्मादाद्ययुगेराजन् गायत्रीजपतत्पराः ॥ देवीपादाम्बुजरता आसन् सर्वेद्विजोत्तमाः ॥ इति ॥ उपासना प्रयोजनं चित्तैकाग्र्यम् सूक्ष्मार्थावधारणसमर्थत्वम्। सत्यलोकप्राप्तिरुपासनाया अवान्तरफलम्॥ उपासनम्। आस०। ण्यासेतियुच्। टाप्॥

उपासितः। त्रि। वरिवसिते। सेविते। कृतोपासने॥ उपास्यते स्म। आस० । गत्त्यर्थेति क्तः॥

उपासीनः। त्रि। समीपस्थे॥ उपसमीपे आसीनः॥ कृतोपासने॥

उपास्तिः। स्त्री। सेवायाम्। तात्पर्येणानुष्ठाने॥ उप आस०। क्तिन्॥

उपास्यः। त्रि। आराध्ये॥ ध्येये॥ उपासितुं योग्यः। ण्यत्॥ उपास्यं यन्नतद्ब्रह्मत्त्वमित्त्येषडिण्डिमः॥

उपाहतम्। त्रि। ताडिते॥ उपाहन्यते स्म। हन। क्तः॥

उपाहितः। पुं। अनलोत्पाते। उल्कापातादौ। अग्न्युत्पाते॥ उपआसन्नमाहितंफलंयस्य॥ त्रि। आरोपिते॥ संयोजिते॥ उपाधीयतेस्म। दधातेर्हिः। क्तः॥

उपाह्वयः। पुं। उपनामनि॥

उपेक्षकः। त्रि। द्वयोर्विवदमानयोर्जयपराजयासंसर्गिणि। तत्कृतहर्षविषादाभ्यामसंस्पृष्टे। उदासीने॥ प्रतीकाररहिते॥

उपेक्षणम्। न। त्यजने। वर्जने॥

उपेक्षा। स्त्री। क्षुद्रोपायभेदे। त्यागे॥ अयत्नयुद्धविषये॥ औदासीन्ये। अनपेक्षणे॥ यथा। अपुण्यवत्सुचौदासीन्यमेवभावये न्नानुमोदनं नचद्वेषम्॥ उपेक्षणम्। ईक्ष०। गुरोश्चहलः। टाप्॥

उपेक्षिता। त्रि। उपेक्षायाः कर्त्तरि॥

उपेक्ष्यः। त्रि। उपेक्षाबुद्धिविषये। यत्नेप्साद्वेषयो रभावस्तस्मिन्॥

उपेतः। त्रि। युक्ते॥ अनुगते।

उपेता। पुं। उपायेनोपेयस्य साधके-आत्मनि॥

उपेन्द्रः। पुं। केशवे। विष्णौ॥ इन्द्रमुपगतोऽनुजत्वात्। कुगतीतिसमासः॥ इन्द्रलोकादप्युपरिलोकेवर्त्त

मानत्वाद्वा । ममोपरि यथेन्द्रस्त्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः । उपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः । इति हरिवंशः ॥ न । इन्द्रसन्निधौ ॥ अवरार्थे ॥

उपेन्द्रवज्रा । स्त्री । त्रिष्टुब्भेदे । एकादशाक्षरवृत्तिविशेषे ॥ यथा । यदीन्द्रवज्रा चरणाद्यवर्णा नरेन्द्र सर्वे लघवो भवन्ति । उपेन्द्रतुल्यामलशीलशालिन्नुपेन्द्रवज्राभिहिता तदानीम् ॥ यथा । उपेन्द्रवज्रादिमणिच्छटाभिर्विभूषणानां छुरितं वपुस्ते । स्मरामि गोपीभिरुपास्यमानं सुरद्रुमूले मणिमण्डपस्थमिति ॥

उपेयः । त्रि । उपायसाध्ये । प्राप्तव्ये ॥

उपेयिवान् । त्रि । उपगते ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्चेति क्वसुप्रत्ययान्तो निपातः ॥

उपेयुषी । स्त्री । सङ्गतायाम् ॥ क्वसुप्रत्ययान्ता उगितश्चेति ङीप् ॥

उपोढः । पुं । बलविन्यासे । व्यूहे ॥ त्रि । निकटे ॥ ऊढे । विवाहिते ॥ वह्नेः कर्त्तरि क्तः ॥

उपोती । स्त्री । पूतिकायाम् । पोईशाक ॥

उपोत्तमम् । न । अन्त्यस्य समीपे ॥

उपोदकी । स्त्री । पूतिकायाम् ॥

उपोदिका । स्त्री । पोतक्याम् । मोहन्याम् । पोई इति प्रसिद्धे पत्रशाके ॥ यथा । एकाहं षड्रसोपेता किमन्यैर्व्यञ्जनान्तरैः । तण्डुलैरानतव्याजैर्हंसत्येषा उपोदिका ॥ वटपत्रवच्छुभपत्रिका परितप्ततैलसुपाचिता । नवहिङ्गुवाससुवासिता परिभोक्तृचित्तविकासिका ॥ सुतप्ततैलविपाचिता सुघनाम्लतक्रविपाचिता । सुपेषिकाज्यविभर्जिता भोक्तुराशुरसनाग्रनर्त्तकी ॥ पोदिका- शीतला वल्या श्लेष्मला वातपित्तहा । पथ्या च दोषशमनी निद्रापुष्टिकरी- मतेति ॥ उपाधिकमुदकमस्याम् । उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदादेशः । कप् । टाप् ॥

उपोदीका । स्त्री । पोतक्याम् ॥

उपोद्घातः । पुं । उदाहारे । प्रकृतोपपादके । प्रकृत्यर्थं वर्णयितुमर्थान्तरवर्णने । प्रस्तोष्यमाणोपपादके । प्रतिपाद्यमर्थं बुद्धौ सङ्गृह्य तदर्थमर्थान्तरवर्णने । युक्त्या प्राप्तार्थनिदर्शने ॥ चिन्तां प्रकृतसिद्ध्यर्थामुपोद्घातं विदुर्बुधाः ॥ उपसमीपे उद्धननं ज्ञापनम् । घञ् ॥ निर्दिष्टोपपादकत्वमुपोद्घात इति जगदीशतर्कालङ्कारः ॥

उपोषणम् । न । उपवासे । अभोजने

॥ उषदाहे । ल्युट् ॥

उपोषितम् । न । उपवासे ॥ उपवसनम् । वसनिवासे । भावे गत्यर्थेति क्तः । वसतिक्षुधोरितीट् । शासिवसीति षः ॥ त्रि । कृतोपवासे ॥

उप्तः । त्रि । कृतवपने । वोया । इति भाषा ॥ अवकीर्णे । वखेरा । इति भाषा ॥ उप्यते । टुवप० । क्तः ॥ मुण्डिते ॥

उप्तकृष्टम् । त्रि । सवीजकृष्टक्षेत्रे । वीजवपनानन्तरं कर्षितक्षेत्रे । वीजाकृते ॥ उप्तञ्चतत् कृष्टञ्च । पूर्वकालेति समासः ॥

उप्तिः । स्त्री । वपने ॥ टुवप् । क्तिन् ॥

उभै । त्रि । द्वयोः ॥ द्वित्वविशिष्टस्य वाचकोनित्यद्विवचनान्तोयंशब्दः ॥

उभयः । त्रि । द्विवचनोज्झितद्वयोः । युगले । दो इतिभाषा ॥ उभौ अवयवौ अस्य । तयप् । उभादुदात्तोनित्यमितितयपोऽयजादेशः । कथमुभये देवमनुष्याइति यतोबहूनामुभावयवौ नघटतः । नैषदोषः । अत्रहि द्वौ राशीसमुदायस्यावयवौ । एकोदेवानाम् अपरोमनुष्याणामिति ॥ उभादुदात्तोनित्यमिति नित्यग्रहणस्येदमप्रयोजनम् वृत्तिविषये उभशब्दप्रयोगोमाभूत् उभयशब्दस्यैव यथा

स्यादिति ॥

उभयतः । अ । पार्श्वद्वये ॥ सर्वतः ॥ उभयस्मात् । तसिल् ॥

उभयथा । अ । उभयप्रकारे ॥ उभयैः प्रकारैः । प्रकारवचनेथाल् ॥

उभयद्युः । अ । उभयदिने । उभयोरह्नोः ॥ द्युश्चोभयाद्वक्तव्यइतिसाधुः ॥

उभयेद्युः । अ । दिनद्वये । उभयोरह्नोः ॥ सद्यःपरुदिति उभया देद्युस् निपातितः ॥

उम् । अ । रोषे ॥ अङ्गीकृतै ॥ प्रश्ने ॥ अवनम् । उङ्शब्दे । डुम्प्रत्ययः ॥

उमा । स्त्री । कात्यायन्याम् । दुर्गायाम् ॥ श्रीमन्हेशस्य मा लक्ष्मीः ॥ उमेति माता तपसोनिषिद्धत्वाद्वा । आकारान्तादपिटाप् । टायामिति भाष्यप्रयोगात् । अजादित्वाद्वा ॥ उं शिवं माति । मामाने मिमीतेवा । माङ्माने शब्देच । आतोनुपसर्गेतिकः । अजादित्वाट्टाप् ॥ अवति ऊयते वा । उङ्शब्दे । विभाषातिलमाषोमेतिनिपातनान् मक् ॥ अतस्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ कीर्त्तौ ॥ कान्त्याम् ॥ शान्तौ ॥

उमाकटम् । न । हरिद्रादिरजसि ॥ उमायारजः । अत्वावृतिलेतिकटच् ॥

उमागुरुः । पुं । हिमालयाचले ॥

उमाचतुर्थी । स्त्री । ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्याम् ॥ यथोक्तं ब्रह्मपुराणे । ज्येष्ठशुक्लचतुर्थ्यान्तु जाता पूर्वमुमासती । तस्मात् सातच सम्पूज्या स्त्रीभिः सौभाग्यवृद्धये इति ॥

उमाधवः । पुं । सदाशिवे ॥ उमायाः धवः ॥

उमापतिः । पुं । शिवे ॥ उमायाःपतिः

उमावनम् । न । वाणपुर्य्याम् । शोणितपुरे । देवी कोटे

उमासुतः । पुं । } कार्त्तिकेये ॥ षष्ठी
उमासूनुः । पुं । } समासः ॥

उमेशः । पुं । } महादेवे । ईश्वरे ॥
उमेश्वरः । पुं । } षष्ठीसमासः ॥

उम्बरः । पुं । द्वारोर्द्ध्वकाष्ठे ॥ देहल्याम् ॥

उम्बी । स्त्री । उम्बीतिलोकप्रसिद्धे चर्वणे ॥ मञ्जरीत्वर्द्धपक्का या यवगोधूमयोर्भवेत् । तृणानलेनसम्भृष्टा बुधैरुम्बीतिसास्मृता ॥ उम्बीकफप्रदा वल्यालघ्वीपित्तानिलापहा ॥

उम्यम् । न । उमाक्षेत्रे । अतसीक्षेत्रे ॥ उमानां भवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमेतियत् ॥

उरःसूचिका । स्त्री । मुक्ताकृतहारविशेषे ॥ उरसः सूचमिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

उरगः । पुं । वासुकिप्रभृतौ पन्नगे ॥ उरसागच्छति । उरसोलोपश्चेति डप्रत्ययः सकारलोपश्च ॥ सीसके ॥ खले ।

उरगस्थानम् । न । पाताले ॥

उरगाशनः । पुं । गरुडे ॥ उरगानश्नाति । अश० । ल्युः ॥ उरगा अशनमस्येतिवा ॥

उरणः । पुं । मेषे ॥ ऋच्छति अर्यते वा । ऋगतौ । अर्त्तेः क्युरुच्चेति क्युरादेशः ॥

उरणाक्षः । पुं । पद्माटौषधौ । दद्रुघ्ने ॥ उरणस्य मेषस्याक्षिद्ववाक्षि यस्य तत्तुल्यपुष्पत्वात् । अक्ष्णोदर्शनादिंत्यच् ॥

उरणाख्यः । पुं । पद्माटे । चक्रमर्दके । पवांड इतिभाषा ॥ उरणस्यमेषस्य आख्या आख्याऽस्य ॥

उरभ्रः । पुं । स्त्री । मेषे ॥ उरुभ्रमति । भ्रमुचलने । अन्येभ्योऽपीतिडः । पृ० ॥ यद्वा । उनाशम्भुनारभ्यते । रभराभस्ये । बाहुलकाद्रक् ॥

उररी । अ । अङ्गीकृतौ ॥ विस्तारे ॥ वयतेर्बाहुलकात् ररीक् । सम्प्रसारणञ्च ॥

उररीकारः । पुं । अङ्गीकारे ॥

उररीकृतम् । त्रि । अङ्गीकृते । स्वीकृते ॥ विस्तृते ॥ उररीक्रियतेस्म । क्तः ॥

उरश्छदः । पुं । कवचे ॥ उरश्छाद्यतेऽनेन । छदअपवारणे । पुंसीतिघः । छादेर्घेद्व्तिह्रस्वः ॥

उरः । न । वक्षःस्थले । वक्षसि ॥ श्रेष्ठे ॥ इयर्त्ति । ऋगतौ । अर्त्तेरुच्चेत्यसुन् । उरादेशः किच्च ॥

उरसिजः । पुं । स्त्रीस्तने ॥ उरसिजायते । जनी० । सप्तम्यामितिडः । हलदन्तादित्यलुक् ॥

उरसिलः । त्रि । प्रशस्तवक्षोयुक्ते । उरस्वति ॥ प्रशस्त मतिशयितंवा उरोवलंयस्य । पिच्छादित्वादिलच् । उरसावलं लक्ष्यते इतिस्वामी ॥

उरस्कटः । पुं । वालानामुत्तरीयविशेषे । वालयज्ञोपवीतके । पञ्चवटे । वुकवाछाड इतिगौडभाषाप्रसिद्धे । गाती इतिभाषा ॥

उरस्त्रम् । न । उरश्छदे ॥

उरस्त्राणम् । न । नागोदरे । वक्षस्त्राणकवचे ॥

उरस्यः । त्रि । औरसेपुत्रे । स्वजाते ॥ उरसानिर्मितः पुत्रः । उरसोऽण्चेतियत् ॥ उरसा एकदिक्वा । उरसोयच्चेतियत् ॥ चात्तसिः । उरस्तः ॥ उरइवबा । शाखादिभ्योयः ॥

उरस्वान् । त्रि । उरसिले ॥ प्रशस्तमतिशयितंवा उरोयस्य विशालत्वात् । मतुप् । मादुपधाया इतिवः ॥

उरी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥ वयतेरीक् । सम्प्रसारणञ्च वाहुलकात् ॥

उरीकारः । पुं । स्वीकारे ॥ विस्तारे ॥

उरीकृतः । त्रि । स्वीकृते ॥ विस्तृते ॥ उरीक्रियतेस्म । क्तः ॥

उरुः । त्रि । विशाले । विपुले । महति । वडे ॥ ऊर्णोति । ऊर्णूञ्० । महतिह्रस्वश्चे तिकुप्रत्ययो नुलोपो ह्रस्वश्च ॥

उरुकालः । पुं । } महाकाललतायाम् ।
उरुकालकः । पुं । }

उरुक्रमः । त्रि । भगवति ॥ उरुर्महान् क्रमः शक्ति र्यस्य ॥

उरुगायः । पुं । श्रीकृष्णे ॥ बहुकीर्त्तिमति ॥

उरुचक्षाः । त्रि । विस्तीर्णतेजसि ॥

उरुमानः । पुं । पूजायाम् ॥

उररी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥

उरुवुकः । पुं । रक्तैरण्डे ॥

उरुवूकः । पुं । एरण्डे ॥ रक्तैरण्डे ॥ उरुं महान्तं वायति । ओ।वैशोषणे । उलूकादयश्चेत्यूकः ॥ क्वायेऽस्यमूलं ग्राह्यम् ॥

उरुव्यचाः । पुं । राक्षसे ॥

उरोजः । पुं । स्तने ॥

उर्जितः । त्रि । वर्द्धिते ॥

उर्द्रः । पुं । उद्रे । अम्बुविडाले ॥

उर्बटः । पुं । वत्सरे ॥ इतित्रिकाण्ड शेषः ॥

उर्बरा । स्त्री । सर्वशस्याढ्यभूमौ ॥ भूमिमात्रे ॥ ऋच्छति । ऋगतौ । पचाद्यच् । यद्वा ईर्यते । ऋदोरप् । उरूणामरा ॥ यद्वा । उर्व्यते । उर्वीहिंसायाम् । खनोघचेति घः । उपधायाञ्चेतिदीर्घ स्तुसंज्ञापूर्वकत्वान्न । उर्वराति । कः ॥ यद्वा । सम्पदादित्वात् क्विप् । राल्लोपः ॥ उर् चासौ वराच । ऊर्षुवरा वा ॥

उर्बरितः । त्रि । परिशिष्टे । अवशिष्टे । उवरा इतिभाषा ॥ शेषिते ॥

उर्बशी । स्त्री । स्वर्गवेश्यायाम् ॥ उरून् महतोऽश्नुते व्याप्नोति वशीकरोतीतियावत् । मू० कः । उरु अश्नातीतिवा ॥

उर्बशीरमणः । पुं । चन्द्रवंशीयनृपतिविशेषे । पुरूरवसि । ऐले ॥

उर्बशीवल्लभः । पुं । पुरूरवसि । बौधे ॥

उर्बारुः । पुं । कर्कव्याम् ॥ स्वादुकर्कव्याम् ॥

उर्बारुकः । पुं । कर्कटिकाख्येचिर्भिटिकाख्येवा फलविशेषे ॥

उर्वी । स्त्री । भूमौ ॥ ऊर्णोति । ऊर्णून्° । महतिह्रस्वश्चेतिकुर्नुलोपोह्रस्वश्च । वोतोगुणवचनादिति ङीष् ॥

उलपः । पुं । न । गुल्मिन्याम् । शाखापत्रप्रचयवत्यां लतायाम् । वीरुधि ॥ पुं । कोमले तृणविशेषे । वल्वजेषु । उलुखड इतिगौडभाषा ॥ वलति । वलसंवरणे । विटपविष्टपविशिपोलपा इतिवलेः सम्प्रसारणं कपश्च ॥ उल्यते । उल सौत्रः आवरणार्थोदाहार्थोवा । कपश्चाक्रवर्मणस्येतिकपो वा ॥

उलिन्दः । पुं । देशविशेषे ॥ इत्युणादिकोषः ॥

उलूकः । पुं । पेचके । घूके । दिवान्धे । कौशिके । उल्लू इति भाषा ॥ इन्द्रे ॥ शकुनिपुत्रे । भारतयोधिनि ॥ न । तृणविशेषे ॥ उचति । उच समवाये । उलूकादय इतिसाधुः ॥ यद्वा । वलते । वल° । उलूकादित्वादलेः सम्प्रसारणमूकश्च ॥

उलूकी । स्त्री । ताम्रायाः सुता शुकी-तस्याः कन्यायाम् ॥ शुकी शुकान जनयत् उलूकीप्रत्युलूककानिति विष्णुपुराणे १ अंशे २१ अध्यायः ॥

उलूखलम् । न । उदूखले ॥ गुग्गुलौ ॥ ऊर्द्ध्वंखमुलूखम् । पृषोदरादि । उलूखं लाति लाआदाने । आतो

नुपेति कः ॥

उलूखलकम् । न । उलूखलार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

उलूतः । पुं । अजगरसर्प्पे ॥

उलूपी । पुं । शिशुके । शोंशु इतिप्रसिद्धे मत्स्यप्रभेदे ॥ चुलुम्पिनि । गौडभाषायाम् उपल इतिप्रसिद्धे अतिचञ्चले मत्स्यविशेषे ॥ शिशुमाराकृतौ मत्स्यविशेषे ॥ उ विस्मयजनकं रूपमस्यास्ति । अतइनिः । रलयोरैक्यम् । ओः शम्भोः रूपमस्यास्तीतिवा ॥

उलूपी । स्त्री । अर्जुनभार्यायाम् । कौरव्यनाम्नो नागस्य कन्यायाम् ॥

उलूलुः । पुं । उत्सवकालिके गौडादिदेशप्रसिद्धे स्त्रीभिः क्रियमाणे शब्दविशेषे ॥

उल्का । स्त्री । अग्निनिर्गतज्वालायाम् ॥ अनले ॥ तेजःपुञ्जे । रेखाकारेऽन्तरीचात् पतज्ज्योतिषि ॥ अस्यारूपप्रदर्शनन्तु । दिविभुक्तशुभफलानां पततां रूपाणि यानि तान्युल्काः । धिष्ण्योल्काशनिविद्युत्तारा इतिपञ्चधाभिन्नाः ॥ अस्यालचणम् । उल्का शिरसिविशाला निपतन्ती वर्द्धतेप्रतनुपुच्छा । दीर्घाचभवति पुरुषं भेदावहबोभवन्त्यस्याः ॥ काप्यपोपि । हहच्छिखाचहस्वाग्रा रक्तानीलशिखोज्ज्वला । पौरुषीयप्रमाणेन उल्का नानाविधास्मृता । इति ॥ ओषति । उषदाहे । अर्थतेवा । ऋगतौ । शुकवल्कोल्का इति साधुः ॥

उल्कापातः । पुं । अग्निशिखावत्तेजःपाते ॥ उल्कायाःपातः ॥

उल्कामुखी । स्त्री । शिवैा । लोमाशिकायाम् । दीप्तजिह्वायाम् । लोमडीइतिभाषा ॥ उल्कामुखेऽस्याः ॥

उल्मुकम् । न । अङ्गारे । अलाते ॥ ओषति । उष० । उल्मुकदर्वीतिनिपातनाद्दातोः षस्यलः मुकप्रत्ययश्च ॥

उल्लङ्घनम् । न । अतिक्रमणे ॥ अन्यथाकरणे ॥ उत्लघेर्ल्युट् ॥

उल्ललः । त्रि । रोमशे । बहुरोमयुक्ते ॥

उल्ललन् । त्रि । उत्प्लवमाने ॥

उल्ललितः । त्रि । आन्दोलिते । तरलिते ॥ चलिते ॥

उल्लसन् । त्रि । शोभमाने ॥

उल्लसनकम् । न । रोमाञ्चे ॥

उल्लसितः । त्रि । उद्गते ॥ उद्भूते ॥ विचिन्तिते ॥

उल्लाघः । त्रि । शुचैा ॥ कृष्णे । मरिचे ॥ दचे ॥ गदान्निर्गते । नीरोगे ॥ उल्लाघतेस्म । लाघृसामर्थ्ये । गत्यर्थेतिक्तः । उल्लाघ्यतेस्म । अनुपसर्गा

त्फुल्लच्चीवेतिवा साधुः ॥

उल्लापः । पुं । काकुवाचि । शोकरोगादिनाध्वनेर्विकारे ॥

उल्लापनम् । न । वर्त्तिकादिकृजुकरणे ॥

उल्लासः । पुं । ग्रन्थपरिच्छेदे ॥ प्रकाशे ॥ आह्लादे ॥ वृद्धौ ॥ उल्लसनम् । लसश्लेषणक्रीडनयोः । घञ् ॥ अलङ्कारविशेषे । एकस्यगुणदोषाभ्यामुल्लासोन्यस्यतौ यदि ॥

उल्लिखितः । त्रि । उत्कीर्णे ॥ तनूकृते ॥ उपरिलिखिते ॥ चित्रिते ॥

उल्लिङ्गितः । त्रि । भङ्गिभिरेवसम्यगवगते ॥

उल्लेखः । पुं । उच्चारणे । कथने ॥ अलङ्कारविशेषे । वहुभिर्वहु धोल्लेखादेकस्योल्लेखइष्यते । एकोनवहुधोल्लेखोप्यसौविषयभेदतः ॥ स्त्रीभिः कामोऽर्थिभिःस्वर्द्रुः कालः शत्रुभिरैक्षि सः । गुरुर्वचस्यर्जुनोऽयंकीर्त्तौभीष्मः शरासने ॥ उल्लेखनम् । उत्लिखेर्घञ् ॥

उल्लेखनम् । न । वमने ॥ खनने ॥ उच्चारणे ॥ यथा । मासपक्षतिथीनाञ्चनिमित्तानाञ्चसर्वशः । उल्लेखनमकुर्वाणोनतस्यफलभाग्भवेदिति ॥ लिख० । ल्युट् ॥

उल्लोचः । पुं । विताने । चन्द्रातपे । चंदोआ इतिभाषा ॥ ऊर्द्ध्वं लोचति । लोचृभासने । अच् ॥ ऊर्द्ध्वंलोच्यते वा । लोचृदर्शने । घञ् ॥कुत्वन्तुन निष्ठायामनिट इतिवचनात् । अस्य तुतन्न सेट्त्वात् ॥

उल्लोलः । पुं । कल्लोले । महोर्म्मौ । वडढेउ इतिगौडभाषा ॥ उत्लोडयति । लोडृउन्मादे । णिच् । पचाद्यच् । डलयोरेकत्वम् ॥

उल्वम् । न । जरायौ । गर्भवेष्टनचर्म्मणि ॥ कलले ॥ गर्त्ते ॥ उल्लीयते । लीङ्श्लेषणे । उलल्वादयश्चेतिसाधु । यद्वा । ओलति उल्यतेवा । उलू सौचोदाहे । वल्यते वा वलप्राणने । अथवा उच्यतिउच्यते समवैत्त्यनु वा । उचसमवाये । माग्वत् ॥

उल्वणः । त्रि । व्यक्ते । स्पष्टे ॥ उद्वणति वणशब्दे । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

उशन् । त्रि । कामयमाने ॥

उशत्तमः । त्रि । कमनीये ॥

उशना । पुं । भार्गवे । शुक्रे ॥ वष्टि । वशकान्तौ । वशेः कनसिः । ग्रह्यादित्वात् सम्प्रसारणम् । ऋदुशनसित्त्यनङ् । उशना उशनसौ । अस्य सम्बुद्धौ वा अनङ् नलोपश्चवा । ते

न। हेउशनन् हेउशन हेउशनः॥
उशिक्। पुं। अग्नौ। वीतिहोत्रे॥ घृते॥ त्रि। कमनीये॥ यथा। न यद्वचश्चित्रपदं हरेर्यशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित्। तद्वायसंतीर्थमुशन्तिमानसा न यत्र हंसा निरमन्त्युशिक्क्षया इतिश्रीभागवतम्॥ वष्टि उश्यतेवा। वश॰। वशःकिदितीजिप्रत्ययः॥
उशीः। स्त्री। वाञ्छाविशेषे॥
उशीनरः। पुं। गान्धाराख्ये देशविशेषे। खन्धारइति प्रसिद्धे॥ चन्द्रवंशोद्भवस्य शिविन्नृपतेः पितरि॥
उशीरः। पुं। न। वीरणाङ्घ्रौ। नलदे। खस् इतिप्रसिद्धे॥ उश्यते। वश॰। वशः किदितीरन् अस्य गुणा यथा। उशीरं पाचनं शीतंस्तम्भनं लघुतिक्तकम्। मधुरं ज्वरहृद्दान्तिमद्नुत्कफपित्तहृत्॥ तृष्णास्रविषवीसर्पदाहकृच्छ्रव्रणापहमिति॥
उशीरिकः। त्रि। उशीरविक्रेतरि॥ उशीरंपण्यमस्य। किसरादिभ्यः ष्ठन्॥
उशीरी। स्त्री। लघुकाशे। नीरजे॥ उशीरीमधुराशीतापित्तदाहक्षयान्हरेत्॥
उषः। पुं। कामिनि॥ गुग्गुलौ॥ राविशेषे॥ न। पांशुलवणे॥
उषणम्। न। मरिचे॥ पिप्पलीमूले॥ ओषति। उष॰। बाहुलकात्कुन्। ल्युट्वा। संज्ञापूर्वकत्त्वात् गुणाभावः॥
उषणा। स्त्री। कणायाम्। पिप्पल्याम्॥ शुण्ठ्याम्॥ टाप्॥ चविके॥
उषती। स्त्री। अकल्याणवचसि। निन्द्यार्थार्थावाचि॥ उषःशतरि आगमशासनस्यानित्यत्त्वात्नुमभावः॥ त्रि। अशुभयुक्तेवचसि॥ उषन् व्याहारः उषत्वचः॥
उषपः। पुं। सूर्य्ये॥ अग्नौ॥ ओषति। उष॰। उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन्॥
उषर्बुधः। पुं। कृशानौ। पावके॥ रक्तचित्रके॥ उषसि सन्ध्यायां बुध्यते प्रकाशते। बुध॰। इगुपधत्त्वात्कः। अहरादीनामित्यस्य व्यवस्थितविभाषात्वान्नित्यंरः॥
उषः। न। प्रत्यूषसि। अहर्मुखे॥ एतस्यस्वरूपन्तु पञ्चपञ्चउषः कालइति। पञ्चपञ्चाशतघटिकोत्तरमुषः कालइत्यर्थः॥ ओषत्यन्धकारम्। उषदाहे। उषःकिदित्यसिः॥ दशपाद्यान्तुवसः किदितिपाठः। वसति सूर्येणसहेति उषाः। अपोभीति

सूत्रे स्ववस्स्वतवसोमासउषसश्च तद्दृश्यते इतिवार्त्तिकस्य समुपङ्क्तिरित्युदाहरणं विवृरवङ्क्तिर्हरदत्तादिभिरयंपाठः पुरस्कृतः॥ स्त्री। दिवो दुहितरि देवतायाम्॥

उषसी। स्त्री। पितृप्रस्वाम्। सायंसन्ध्यायाम्॥

उषस्तिः। पुं। ऋषिविशेषे। चाक्रायणे॥

उषस्यम्। न। हविर्विशेषे॥ त्रि। तद्देवताकद्रव्ये॥उषस् शब्दोदिवोदुहितरं देवता माचष्टे। सा देवता अस्य। वाय्वृतुपित्रुषसो यत्॥

उषा। अ। रात्रौ॥ रात्र्यन्ते॥ ओषति। उष०। का प्रत्ययः॥ सा तु नक्षत्रतेजः परिहानिमारभ्य भानोरर्द्धोदयं यावद्भवति। यथाह वराहः। अर्द्धास्तमयात् सन्ध्या व्यक्तीभूता न तारकायावत्। तेजः परिहानि रुषा भानोरर्द्धोदयं यावदिति॥

उषा। स्त्री। वाणासुरसुतायाम्। अनिरुद्धस्य भार्य्यायाम्॥ रात्रौ। धेनौ॥ सायंसन्ध्यायाम्॥ ओषति। उष०। इगुपधेतिकः। टाप्॥ यात्रामुहूर्त्तान्तरे॥ यथा। प्रभ्रष्टद्युतितारकास्फुटतटी प्राचीभवे निर्मलात्वीषद्रक्तविलोहितान्तधवलादेवैःसदा वाञ्छिता। नो वारं न तिथिं न योगककरणं लग्नञ्च नापेक्ष्यते हत्वा दोषसहस्रसञ्चयमुषा नूनं करोत्युन्नतिमिति॥

उषाकलः। पुं। कुक्कुटे। ताम्रचूडे॥ उषायां कलोऽस्य॥

उषापतिः। पुं। अनिरुद्धे। कामात्मजे॥ उषायाःपतिः॥

उषारमणः। पुं। अनिरुद्धे। कन्दर्पतनये॥ उषायाः रमणः॥

उषितः। त्रि। व्युषिते। पर्य्युषिते। वसाइतिभाषा॥ प्लुष्टे। दग्धे॥ स्थिते। कृतनिवासे॥ त्वरिते॥ उष्यते स्म। उष०। क्तः॥ वसेर्गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः। यजादिः। अनुदात्तत्वादिट् प्रतिषेधे प्राप्ते वसतिक्षुधोरितीट्॥

उषेशः। पुं। अनिरुद्धे॥

उष्ट्रः। पुं। कण्टकाशने। मरुद्विपे। क्रमेलके। लम्बोष्ठे॥ ओषति उष्यतेवा। उष०। उषिखनिभ्यां कित्। तिष्ट्रन्॥ वाच्यरथे॥ इतिधरणी॥

उष्ट्रकाण्डी। स्त्री। रक्तपुष्प्याम्। कर्णपुष्प्याम्॥ऊंटाटीइतिगौडभाषा॥

उष्ट्रगोयुगम्। न। उष्ट्रयोः॥ द्वावुष्ट्रौ। द्विस्त्वगोयुगच्॥

उष्ट्रगोष्ठम्। न। उष्ट्रशालायाम्॥उष्ट्रा

गोस्थानम् । गोष्ठच् ॥

उष्ट्रधूसरपुच्छिका । स्त्री । विछाती वि चिटीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षवि शेषे ॥

उष्ट्रपादिका । स्त्री । मदनमालीतिगौ डभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भूमि मस्तायाम् ॥

उष्ट्रशिरोधरम् । न । उष्ट्रग्रीवसंज्ञे भ गन्दररोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रकोपणैः पित्तमतिप्रकोपितं करो तिरक्तांपिटकांगुदागताम् । तदाशु पाकाह्निमपूतिवाहिनी भगन्दरन्तू ष्ट्रशिरोधरं वदेतिनिदानम् ॥

उष्ट्रिका । स्त्री । मृद्भाण्डप्रभेदे । मृन्म येमद्यभाण्डे ॥ करभयोषिति । ऊं टिनीइतिभाषा ॥ वृश्चिकालीवृक्षे॥

उष्ट्री । स्त्री । मृद्भाण्डविशेषे॥ करभ्या म् । वाम्याम्॥ उषेःष्ट्रन्नन्तान्ङीष्॥

उष्णः । पुं । ग्रीष्मर्त्तौ । निदाघे ॥ आ तपे ॥ पलाण्डौ ॥ नरकान्तरे ॥ त्रि । अशीते ॥ ओषति । उष० । इष् षिञ्जिदीङुष्यविभ्योनगितिनक् ॥ निरालस्ये । चतुरे । दक्षे ॥ उष्ण त्वंशीघ्रकारित्वमस्यास्ति । अर्श- आद्यच् ॥

उष्णक: । पुं । निदाघे॥ ज्वरे॥ त्रि । क्षिप्र कारिणि॥ आतुरे॥ उष्णमिवउष्णम् । तंकरोति । शीतोष्णाभ्यांकारि णीतिकन्॥ उष्णं कार्यमस्य। कालप्र योजनाद्रोगे इतिकन् ॥ यावादिषु ऋता वुष्णशीतइतिस्वार्थेकनवा ॥

उष्णगुः । पुं । सूर्य्ये ॥ उष्णागावोऽस्य॥

उष्णनदी । स्त्री । वैतरिण्याम् ॥

उष्णरश्मिः । पुं । सूर्य्ये ॥ उष्णारश्म योऽस्य ॥

उष्णवातः । पुं । मूत्राघातविशेषे ॥

उष्णवारणम् । न । आतपत्रे । छत्रे ॥

उष्णवीर्य्यः । पुं । शिशुमारे ॥ त्रि । वी र्योष्णवस्तुनि ॥ उष्णं वीर्यमस्य ॥

उष्णा । स्त्री । क्षयव्याधौ ॥ सन्तापे ॥ पित्ते ॥

उष्णांशुः । पुं । सूर्य्ये ॥

उष्णागमः । पुं । निदाघकाले ॥ उष्ण स्य आगमो यस्मिन् ॥

उष्णालुः । त्रि । उष्णपीडिते ॥ उष्णं नसहते । शीतोष्णेत्यालुः ॥

उष्णासहः । पुं । हेमन्तर्त्तौ ॥

उष्णिका । स्त्री । यवाग्वाम् । जाउ इ- तिगौडभाषा ॥ अल्पमन्नमस्याम् । ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायामितिकन् । निपातनादन्नशब्दस्योष्णादेशः ॥ द क्षायाम् ॥

उष्णिक् । स्त्री । सप्ताक्षरायांवृत्तौ ॥ य था । रङ्गे बाहुविक्रमात् कुम्भीन्द्रा

न्मदलेखा । लग्नाभून्मुरमथनोः कस्तूरीरसचर्चा इति ॥ उत् स्निह्यति । स्निहप्रीतौ । ऋत्विगित्यादिना उत्पूर्वात् स्निहेः क्विन् । निपातनादुपसर्गान्तलोपः षत्वञ्च । क्विन्नन्तत्वात् कुत्वेनहस्य घः ॥

उष्णीषः । पुं । न । शिरोवेष्टनवस्त्रे । पाघ पघडीइतिभाषा ॥ अस्यगुणा यथा । उष्णीषं कान्तिकृत् केश्यं रजोवातकफापहम् । लघुचेच्छस्यते तं यस्माद्गुरुपित्ताक्षिरोगकृदितिभावप्रकाशः ॥ किरीटे ॥ लक्षणान्तरे ॥ उष्णमीषते हिनस्ति । ईषगतिहिंसादर्शनेषु । इगुपधेतिकः । शकन्ध्वादिः ॥

उष्णोदकम् । न । तप्तजले ॥ क्वाथ्यमानपादावशेषार्द्धावशेषपादहीनजले । अस्यगुणाः । तत्पादहीनं वातघ्नं मध्यहीनन्तुपित्तनुत् । कफघ्नं पादशेषस्थं पानीयं लघुदीपनमिति ॥ उष्णञ्चतत् उदकञ्च ॥

उष्णोपगमः । पुं । निदाघे ॥ उष्णःउपगमोत्र ॥

उष्मः । पुं । निदाघे ॥ आतपे ॥ वसन्तकाले ॥

उष्मकः । पुं । ग्रीष्मर्त्तौ ॥ ऊषति रुजति । ऊषरुजायाम् । अन्येभ्योपीति मनिन् । यावादित्वात् कन् ॥

उष्मपाः । पुं । पितृगणविशेषे ॥ उष्मपास्तु कवेः पुत्राः ॥ उष्माणंपिबन्ति । पापाने । क्विप् ॥ यावदुष्णंभवत्यन्नं यावदश्नन्ति वाग्यताः । पितरस्तावदश्नन्तियावन्नोक्ताहविर्गुणाः इति स्मृतिः ॥

उष्मागमः । पुं । आतपे । निदाघे ॥ ओषतीत्युष्मा । अन्येभ्यइतिमनिन् । आगच्छतीत्यागमः । अच् । उष्मातापआगमोत्र ॥

उस्रः । पुं । वृषे ॥ मयूखे । किरणे ॥ वसन्ति रसा अस्मिन् । वस॰स्फायितञ्चीतिरक् । यजादित्वात् सम्प्रसारणम् । नरपरेतिषत्वाभावः ॥

उस्रा । स्त्री । अर्जुन्याम् । गवि ॥ उपचित्रायाम् ॥ वसति क्षीरमस्याम् । उस्राट्टाप् ॥

उह । अ । सम्बोधनार्थ ॥ एवार्थे ॥ उच हचेतिविग्रहः ॥

उहह । अ । सम्बोधने ॥ उहच हच ॥

उहानः । पुं । देशविशेषे ॥

उह्यमानः । त्रि । आकृष्यमाणे ॥ वहने नप्राप्यमाणे ॥ वह्निःकर्मशानच् ॥

उह्वः । पुं । अनुडुहि ॥ वहति । वह॰दशपाद्यां स्फायितञ्चीतिसूत्रेदम्भिवह्विवसीतिपाठात् रक् ॥

ऊः

ऊ। अ। वाक्यारम्भे ॥ रक्षायाम् ॥ अनुकम्पायाम् ॥ सम्बोधने ॥

ऊः। पुं। महेश्वरे ॥ चन्द्रे ॥ प्रापिते ॥ अवति। अवरक्षणादौ। कर्त्तरि क्विप्। ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥ ऊकारे ॥

ऊढः। त्रि। विवाहिते ॥ वहनकर्मणि। कृतवहने ॥ धृते ॥ उह्यतेस्म। वह। क्तः ॥

ऊढकङ्कटः। त्रि। वर्म्मिते। सन्नद्धे। वद्धसन्नाहे ॥ ऊढो धृतःकङ्कटःकवचो येन ॥

ऊढा। स्त्री। भार्य्यायाम् ॥ टाप् ॥

ऊतः। त्रि। स्यूते ॥ ऊयतेस्म। ऊयी तन्तुसन्ताने। क्तः ॥

ऊतिः। स्त्री। रक्षणे ॥ स्यूतौ। सिमाइ इतिभाषा ॥ लीलायाम् ॥ अवनम्। अव०। ऊतियूतीत्यादिनाक्तिन्। ज्वरत्वरेत्यूठ् ॥

ऊधन्यम्। त्रि। ऊधसेहिते ॥ गवादिषु ऊधसोनङ्चेतियत् ॥

ऊधः। न। आपीने। क्षीराशये ॥ वहति उनत्तिवा। वहप्रापणे उन्दीक्लेदनेवा। असुन्। ऊधसोनङितिनिषेधात् ऊधादेशः ॥

ऊधस्यम्। न। दुग्धे ॥ ऊधसि भवम्। यत् ॥

ऊनः। त्रि। न्यूने। हीने। असम्पूर्णे ॥ ऊनयति। ऊनपरिहाने ॥ पचाद्यच् ॥

ऊम्। अ। रोषोक्तौ ॥ पृच्छायाम् ॥ ऊय्यते। ऊयी०। मुक्प्रत्ययः ॥

ऊमम्। न। नगरे ॥ अवति। अव०। अविसिवीत्यादिनामन्कित् ॥

ऊररी। अ। अङ्गीकारे ॥ ततौ। विस्तारे ॥ ऊयते। उयी०। वाहुलकात् ररीक् ॥

ऊरव्यः। पुं। वैश्ये ॥ ब्रह्मण ऊरोर्जातः। शरीरावयवाद्यत्। गुणवादेशौ ॥ त्रि। ऊरुसमुद्भवे ॥

ऊरी। अ। अङ्गीकृतौ ॥ विस्तारे ॥ ऊयते। ऊयी०। बाहुलकाद्रीक् ॥

ऊरीकृतः। त्रि। अङ्गीकृते ॥ तते। विस्तृते ॥ ऊरीक्रियतेस्म। क्तः ॥

ऊरुः। पुं। जानूपरिभागे। सक्थिनि ॥ ऊर्णूयते आच्छाद्यते। ऊर्णुञ्०। ऊर्णोतेर्नुलोपश्चेति कर्मणि कुः ॥

ऊरुजः। पुं। वैश्ये ॥ ऊरोर्जातः। जनी०। पञ्चम्या मजातावितिडः ॥

ऊरुपर्व्वा। पुं। न। जानुनि। अष्ठीवति। घोंटू घुटना इति भाषा ॥ ऊरोः पर्व ॥

ऊररी । अ । अङ्गीकारे ॥ विस्तारे ॥

ऊरुस्तम्भः । पुं । रोगविशेषे ॥ तस्यरूपम् । परकीया विवगुरूस्यातामतिशयव्यथैा । ध्यानाङ्गमर्दस्तैमित्त्यतन्द्राछर्द्यरुचिज्वरैः ॥ संयुतैा पादसदनकृच्छ्रोद्धरणसुप्तिभिः । तमूरुस्तम्भमित्याहु राढ्यवातमथापरेइति॥

ऊरुस्तम्भा । स्त्री । कदलीवृचे ॥

ऊर्क् । न । वले ॥ अन्ने ॥ ऊर्ज्जेस्तच्छीलादिषु भ्राजभासेति क्विप् ॥ अन्नतशब्दाभिधेयोऽत्यन्तसारभूतः सूच्मोन्नरस ऊर्गुच्यते इतिमीमांसकाः ॥

ऊर्ज्जः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥ उत्साहे॥ वले ॥ प्राणने ॥ कार्त्तिकनाम्निवर्षविशेषे ॥ न । जले । पानीये ॥ ऊर्जयति उत्साहयति जिगीषून् । ऊर्ज्जवलप्राणनयोः । ण्यन्तात् पचाद्यच् ॥ असुनि सान्तोप्ययम् ॥

ऊर्ज्जस्वलः । त्रि । वलाधिके । ऊर्जस्विनि ॥ अतिशयितः ऊर्जोवलमस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेति ऊर्जसोवलच् । अदन्त ऊर्जशब्दादलचि सगपिनिपात्त्यः ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ रसभेदतदाभासतत्प्रकाशमानानिवन्धनेन रसवत् प्रापक ऊर्जस्वलालङ्कार इति सूचात् । तत्प्रकाशमानवन्धने समाहितालङ्कारइत्त्यर्थः॥

ऊर्ज्जस्वी । त्रि । वलाधिके । ऊर्जस्वले ॥ अतिशयित ऊर्जोवल मस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेति विनिः । अदन्तात् विनिकृते सगपिनिपात्त्यः ॥ न । अलङ्कारविशेषे ॥ ऊर्ज्जस्विरूढाहङ्कार मिति तस्यलचणम् । साहङ्कारवस्त्वभिधान मित्त्यर्थः ॥

ऊर्ज्जितः । त्रि । वलाद्यतिशययुक्ते । वलप्रकर्षशालिनि ॥ वलार्थादूर्जशब्दात्तारकादित्वादितच् ॥ वलार्थादूर्जेर्गत्त्यर्थाकर्मकेत्त्यादिनाकर्त्तरि क्तो वा ॥

ऊर्ज्जितशासनः । पुं । नारायणे ॥ श्रुतिस्मृतिलचणमूर्जितंशासनमस्य । यथा । श्रुतिस्मृती ममैवाज्ञे यस्तेउल्लङ्घ्यवर्त्तते । आज्ञाछेदी ममद्वेषी मद्भक्तोपि न वैष्णवः ॥ इति भगवद्वचनम् ॥

ऊर्ज्जितिः । स्त्री । उत्कर्षे ॥

ऊर्णनाभः । पुं । मर्कटके । लूतायाम् । तन्तुसर्जने प्रसिद्धजीवे । मकडी इतिभाषा॥ ऊर्णेव तन्तुर्नाभावस्य । अजितियोग विभागादच् । ङ्यापोः इतिह्रस्वः ॥

ऊर्णनाभिः । पुं । लूतायाम् ॥ ऊर्णानाभावस्य ॥

ऊर्णा। स्त्री। मेषादिलोम्नि। ऊनइति भाषा॥ भ्रुवोरन्तरावर्त्ते॥ सतुभ्रूदय मध्येमृणालतन्तुसूक्ष्मः शुभायत एकःप्रशस्तावर्त्तो महापुरुषलक्षणम्। चक्रवर्त्त्यादीनां महायोगिनाञ्च भवति॥ ऊर्णोति। ऊर्णुञ्०। अन्येभ्योपीतिडः। ऊर्णोतेर्ड इतिडो वा॥

ऊर्णायुः। पुं। चणभङ्गे। ऊर्णनाभे॥ मेषे॥ मेषलोमकम्बले। पट्टूदोवडु लोई पक्खी इतिभाषा॥ ऊर्णा अस्यास्ति। ऊर्णायायुस्। सित्त्वात् पदत्त्वम्। तेनयस्येतिलोपोन॥

ऊर्द्दरः। पुं। राक्षसे॥ शूरे॥ ऊर्ज्जमर्न्दृणाति। दॄ०। ऊर्जिदृणातेरल-चैपूर्वपदान्त्यलोपश्च। अलचोःस्वरे भेदः॥

ऊर्द्धः। त्रि। उच्छ्रिते॥ तुङ्गे॥ उपरिष्टात्। उपर्य्यर्थे॥ दण्डवत् स्थिते॥ ऊर्द्धशब्दो दीर्घादिर्निर्बकारः सवकारस्सदृश्यते॥

ऊर्द्धकः। पुं। मृदङ्गविशेषे॥ यवमध्याकृतिरूर्द्धकः॥ शब्दार्णवस्तु। ऊर्द्धकोगोपुच्छवत् सन्नितालोऽष्टाङ्गुलोमुखे। धृत्वोर्द्धंवाद्यते तेषांवादनंद्रुजनंनना॥ इति॥ अपिच। हरीतक्याकृतिस्त्वङ्कस्तयालिङ्ग्योयवाकृतिः। ऊर्द्धकोदण्डतुल्यः स्यान्मुरजाभेदतोमताः॥ ऊर्द्धःकायति। कै शब्दे। सुपीतिकः॥

ऊर्द्धकण्ठी। स्त्री। महाशतावर्य्याम्॥

ऊर्द्धङ्गमः। पुं। ऊर्द्धस्थे॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

ऊर्द्धजानुः। त्रि। उपरिभागेस्थूलजानुके। ऊर्द्धज्ञौ॥ उर्द्धेजानुनीयस्य॥

ऊर्द्धज्ञः। त्रि। ऊर्द्धजानुनि॥

ऊर्द्धज्ञुः। त्रि। ऊर्द्धजानुनि॥ ऊर्द्धेजानुनीयस्य। ऊर्द्धाद्विभाषेतिपक्षेज्ञुः॥

ऊर्द्धदेवः। पुं। विष्णौ। हरौ॥

ऊर्द्धपादः। पुं। शरभे॥

ऊर्द्धपुंण्ड्ः। पुं। तिलकविशेषे॥ सतु ब्राह्मणललाटे पुण्ड्रेक्षुवत् चन्दनादिनाकृतोर्द्धरेखात्रयरूपः। यथा। ऊर्द्धपुण्ड्रेत्रिपुण्ड्रंस्यात् त्रिपुण्ड्रेनोर्द्धपुण्ड्रकमिति। ऊर्द्धपुण्ड्रंद्विजःकुर्य्याद्वारिमृद्भस्मचन्दनैरित्यादिच वह्वः। ऊर्द्धपुण्ड्रंमृदाकुर्य्यात् त्रिपुण्ड्रं भस्मनासदा। तिलकंवैद्विजःकुर्य्याच्चन्दनेनयदृच्छया॥ ऊर्द्धपुण्ड्रंद्विजःकुर्यात् क्षत्रियस्तुत्रिपुण्ड्रकम्। अर्द्धचन्द्रन्तुवैश्यश्चवर्त्तुलंशूद्रयोनिजः॥ इतिब्रह्माण्डपुराणम्। अशुचिर्वाप्यनाचारोमनसापापमाचरे-

त्। शुचिरेवभवेन्नित्यमूर्द्धपुण्ड्राङ्कितोनरः॥ ऊर्द्धपुण्ड्रधरोमर्त्योम्रियतेयत्रकुत्रचित्। श्वपाकोपिविमानस्थो ममलोकेमहीयते। इति॥ वैदिकातिरिक्तएवास्याधिकारी॥ यथोक्तंदेवीभागवते श्रीनारायणेन। ऊर्द्धपुण्ड्रं त्रिशूलञ्चवर्त्तुलं चतुरस्रकम्। अर्द्धचन्द्रादिकंलिङ्गंवेदनिष्ठोनधारयेत्॥ जन्मनालब्धजातिस्तुवेदपन्थानमाश्रितः। पुण्ड्रान्तरंभ्रमाद्वापिललाटेनैवधारयेत्॥ ख्यातिकान्त्यादिसिद्ध्यर्थंचापि विष्णवागमादिषु। स्थितंपुण्ड्रान्तरंनैवधारयेद्वैदिकोजनइत्यादि॥ ऊर्द्धश्वासौ पुण्ड्रश्च॥

ऊर्द्धम्। अ। ऊर्द्धशब्दार्थे॥

ऊर्द्धमानम्। न। उन्माने॥ पलादिशब्दवाच्येनपाषाणादिनातुलादावारोपितेन येन सुवर्णादेर्गुरुत्वमुन्मीयतेतदूर्द्धारोपणादूर्द्धमानमितिशब्देनविवक्षितम्। वङ्ग बाट इतिचयस्यभाषा॥ ऊर्वादो॥ ऊर्द्धावस्थितेन येनमीयते तत्। प्रथमश्चद्वितीयश्चऊर्द्धमाने मतौ ममेतिमहाभाष्योक्तः। प्रथमद्वितीयौ द्वयसज्दघ्नचौ॥

ऊर्द्धमुखम्। न। नक्षत्रविशेषेषु। यथा। आर्द्रापुष्या धनिष्ठा चशतताख्या श्रवणातथा। रोहिणीच्युत्तराचैवनवैवोर्द्धमुखाः स्मृताः इति॥

ऊर्द्धमूलः। पुं। संसारवृक्षे॥ ऊर्द्धमुत्कृष्टंकारणङ् कार्यापेक्षया परमव्याकृतंमूलमस्येति। अस्तिहिसंसारस्यमूलम्। नेदममूलं भविष्यतीतिश्रुतेः॥

ऊर्द्धरेताः। पुं। महादेवे। सदाशिवे॥ मुनिविशेषे। सनकादिषु॥ भीष्मे॥ सन्यासिनि॥ ऊर्द्धं रेतो यस्य सः। न पततिवीर्यंयस्येत्यर्थः॥

ऊर्द्धलिङ्गः। पुं। महेशे। देवदेवे। शिवे॥

ऊर्द्धलोकः। पुं। दिवि। स्वर्गे॥

ऊर्द्धस्थः। त्रि। उपरिस्थिते॥ ऊर्द्धं तिष्ठति। ष्ठा०। सुपिस्थइतिकः॥

ऊर्द्धस्थितिः। स्त्री। उपरिस्थितौ॥ ऊर्द्धावर्त्ते॥ सतु अश्वस्यपृष्ठस्थानम्॥

ऊर्द्धासितः। पुं। तरमुञ्जे॥ कारवेल्ले॥ त्रि। ऊर्द्धोपवेशिते॥ ऊर्द्धमूआसितः आसितो वा॥

ऊर्म्मिः। पुं। स्त्री। वीच्याम्॥ प्रकाशे॥ वेगे॥ भङ्गे। स्वल्पतरङ्गे॥ वस्त्रसङ्कोचरेखायाम्॥ वेदनायाम्॥ पीडायाम्॥ उत्कण्ठायाम्॥ बुभुक्षादिषट्सु। बुभुक्षाच पिपासाच मा

यस्यमनसः स्मृतौ । शोकमोहौश रीरस्य जरामृत्यू षडूर्मयइत्युक्तः ॥ ऋच्छति । ऋगतौ । अर्त्तेरूच्चेति मिः । अर्त्तेरूरादेशः ॥ अश्वगति-विशेषे ॥ यथा । पङ्क्तीकृतानामश्वानांनमनोन्नमनाकृतिः । अतिवेग-समायुक्तागतिरूर्मिरुदाहृतेतिवैज यन्ती ॥

ऊर्म्मिका । स्त्री । अङ्गुलीये ॥ वस्त्रभङ्गे ॥ तरङ्गे ॥ उत्कण्ठायाम् ॥ भृङ्ग-नादे ॥ ऊर्मिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् । ऊर्मिं प्रकाशं कायति वा । कै० । आतोनुपेतिकः ॥

ऊर्म्मिमान् । त्रि । वक्रे । अराले । वाँकाइतिभाषा ॥ तरङ्गिणि ॥ ऊर्मिरस्यास्ति । मतुप् । यवादिः ॥

ऊर्म्मिमाली । पुं । समुद्रे । अकूपारे ॥ ऊर्मीणांमालासाअस्तिअस्य । इनिः ॥

ऊर्म्मिला । स्त्री । सरिति ॥ लक्ष्मण-भार्यायाम् ॥ काचमालायाम् ॥ ऊर्म्मिलाति । आतोनुपेतिकः ॥

ऊर्व्वरा । स्त्री । उर्वरायाम्भूमौ ॥

ऊर्व्वसी । स्त्री । नारायणोरुंनिर्भिद्यसम्भूता वेरवर्णिनीतिहरिवंशप्रसिद्धायां स्वर्गवेश्यायाम् । उर्वश्याम् ॥ ऊरौउषितेति । वसनि० । ऊर्वसी दीर्घादिर्दन्त्यान्तापृषोदरादिषु व्यु त्पादिता ॥

ऊर्व्यङ्गम् । न । गोमयच्छत्रिकायाम् । शिलीन्ध्रके ॥

ऊषः । पुं । क्षारमृदि ॥ प्रभाते ॥ प्रातःसन्ध्यायाम् ॥ रन्ध्रे ॥ चन्दनाद्रौ ॥ श्रवोविले ॥ ऊषति । ऊषरुजायाम् । इगुपधेतिकः ॥

ऊषकम् । न । ऊषे । स्वार्थेकन् ॥

ऊषणम् । न । मरिचे ॥ पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्याम् ॥ पुं । चित्रके ॥ ऊषति । ऊष० । बाहुलकात्क्युन् ल्युड्वा ॥

ऊषणा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्ये ॥ टाप् ॥

ऊषरः । पुं । क्षारभूमौ । ऊषवति ॥ यत्रबीजमुप्तंनप्ररोहति तस्मिन्नित्यर्थः ॥ ऊषोस्त्यस्मिन् । ऊषसुषीतिरः ॥ रेणुकादिनवतीर्थेषु ॥ यथा । रेणुका शूकरः काशी काली कालौ वटेश्वरौ । कालिञ्जरोमहाकालऊषरानवमुक्तिदा इति वराहपुराणम् ॥

ऊषरजम् । न । पांशवलवणे ॥ रोमकनामायस्कान्तभेदे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

ऊषवान् । त्रि । ऊषरे ॥ मतुप् ॥

ऊषा । स्त्री । वाणसुतायाम् ॥

ऊष्मा । पुं । निदाघे ॥ ऊष्माणः शषस

हाः। ऊष्मावायुस्तत्प्रधाना इत्यर्थः। एतच्चसोष्माणइत्यस्य वायुनासहव र्त्तन्तइत्यर्थ इति प्रातिशाख्यभाष्ये-स्पष्टम्॥

ऊष्मा। स्त्री। ऊष्मणि॥ टाबन्तः। ऊष्मया सार्द्रमूष्मा पीतिद्विरूपः॥

ऊहः। पुं। अध्याहारे। तर्के॥ अपूर्वा त्प्रेक्षणे इतिजैमिनिः॥ आगमाऽविरोधिना न्यायेन आगमार्थपरीक्षणे॥ परीक्षणञ्च संशय्य पूर्वपक्षनिराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापनम्। तदिदं मननमाचक्षते आगमिनः सा तृतीया सिद्धिः तारतारमुच्यते। अन्येतुव्याचक्षते। विनोपदेशादिना प्राग्भवीयाभ्यासवशात् तत्त्वस्य स्वय मूहनंयत् सा सिद्धिरूहइति। विमर्शात्मकतर्के॥ समूहे॥ असमवेतार्थकपदत्यागपूर्वकसमवेतार्थकपदसमभिव्याहारकरणे॥ साकाङ्क्षवाक्यस्य पदान्तरेणाकाङ्क्षापूरणे॥ आरोपे॥ ऊहनम्। ऊहवितर्कः। भावे घञ्॥

ऊहत्वम्। न। मानसत्वव्याप्ये जातिविशेषे। तर्कयामीत्यनुभवसिद्धे॥ अन्यथाश्रुतस्यशब्दस्य अन्यथा लिङ्गवचनादिभेदेन विपरिणमनमूह स्तस्यभावे॥

ऊहनम्। न। ऊहे॥

ऊहनी। स्त्री। शोधन्याम्। सम्मार्जन्याम्॥

ऊहा। स्त्री। अध्याहृतौ॥ उहनम्। ऊह॰। गुरोश्चहलइत्यप्रत्ययः। टाप्॥

ऋः

ऋ। अ। गर्हणे ॥ वाक्ये ॥ मन्त्रस्तोभवचने ॥ ऋकारे ॥ स्त्री। देवमातायाम् ॥ पुं। स्वर्गे ॥

ऋक्थम्। न। धने ॥ स्वर्णे ॥ ऋच्यते- ऋच् शब्दे। बाहुलकात् थक् ॥

ऋक्षः। पुं। गिरिविशेषे ॥ तापीपयोष्णीनिर्विन्ध्याप्रमुखा ऋक्षसम्भवाः ॥ भल्लूके ॥ शोणके। श्योनाकप्रभेदे ॥ पुं। न। नक्षत्रे। भे ॥ मेषादिराशौ ॥ त्रि। कृतवेधने ॥ अच्छे ॥ ऋषति। ऋषीगतौ। स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः किदिति ऋषे जातौ सः। षढोःकःसि ॥ यद्वा। ऋक्षणोति। ऋक्षहिंसायाम्। अच् ॥

ऋक्षगन्धा। स्त्री। ऋषिजाङ्गलिकायाम्। ऋषिजाङ्गल इति गौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥ क्षीरविदार्य्याम्। महाश्वेतायाम् ॥ वृद्धदारके। छगलान्त्र्याम्। वीरताड इति गौडभाषा ॥ ऋक्षान् गन्धयति। गन्धअर्द्दने। मूलविभुजादित्वात्कः ॥ यद्वा। ऋक्षोगन्धोऽस्याः। ऋक्षशब्दस्तद्गन्धसदृशे गौणः। ऋक्षस्येव गन्धोस्याः। समासान्तस्यानित्यत्वात् उपमानाच्चेतिनेकारः ॥

ऋक्षगन्धिका। स्त्री। क्षीरविदार्य्याम्। श्वेतभूकूष्माण्डे ॥ ऋक्षगन्धार्थे ॥ ऋक्षगन्धैव स्वार्थेकन् ॥

ऋक्षगिरिः। पुं। ऋक्षाभिधे कुलाचले ॥

ऋक्षरः। पुं। ऋत्विजि ॥ न। वारिधारायाम् ॥ ऋषति। ऋषीगतौ। तन्यृषिभ्यां क्सरन् ॥ ऋक्षरःकण्टकइति वेदभाष्यम् ॥

ऋक्षराजः। पुं। जाम्बवति ॥ चन्द्रे ॥ ऋक्षाणां राजा। टच् ॥

ऋक्षवान्। पुं। नर्म्मदातीरस्थे पर्वतविशेषे ॥ ऋक्षाःसन्त्यस्मिन्। मतुप् ॥

ऋक्षविडम्बी। पुं। नक्षत्रसूचके ॥

ऋक्षहरीश्वरः। पुं। सुग्रीवे ॥

ऋक्षेशः। पुं। चन्द्रमसि। सोमे ॥

ऋक्षोदः। पुं। पर्वतविशेषे ॥

ऋग्वेदः। पुं। देवदैवत्ये ऋग्वाह्वणसमुदाये। ऋचि ॥

ऋग्वेदाधिपतिः। पुं। गुरौ। वृहस्पतौ ॥ यथा। ऋग्वेदाधिपतिर्जीवः सामवेदाधिपःकुजः। यजुर्वेदाधिपःशुक्रः- शशिजोऽथर्ववेदराट्। इति ॥

ऋक्। स्त्री। नियताक्षरपादयुते देवदैवत्ये एकविंतिशाखात्मके वेदभागे। समानाक्षरपादबन्धसमन्विते- मन्त्रविशेषे ॥ तस्यलक्षणम्। यत्रा

र्थवशेन पादव्यवस्थिति: । अस्यार्थ: । यत्रार्थवशेन एकान्वयित्त्वेनानुष्टुवादिपादस्थिति: । इति जैमिनि: ॥- ऋच्यन्ते स्तूयन्ते देवा अनया । ऋचस्तुतौ । क्विप् ॥

ऋचीषम् । न । पिष्टपचनपात्रे ॥ ऋचति । ऋचशब्दे । वाहुलकात् कीषन् ॥

ऋच्छरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ऋच्छति । ऋच्छगतीन्द्रियमलयमूर्त्तिभावेषु । ऋच्छेररः ॥

ऋजिमा । पुं । आर्ज्जवे ॥ ऋजोर्भाव: । इमनिच् ॥

ऋजीक: । त्रि । दुष्टे ॥ तपोधने ॥ अर्जते । ऋजगतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । ऋजेश्चेति ईकन् ॥ यद्वा । ऋजेः कीकन् । ऋजीक इन्द्रो धूमश्चेति कौमदी ॥

ऋजीषम् । न । कटाहिकातन्विकादौ पिष्टभर्जनपात्रे । पिष्टपचने ॥ धने ॥ उद्धृतरसे सोमलतायाः शेषे । एतच्चमन्त्रभाष्येस्पष्टम् ॥ नरकविशेषे ॥ अत्रपिष्टपचन प्रक्षेप: ॥ अर्ज्यते । अर्जअर्जने । अर्जे ऋजचेतिईषन् ॥

ऋजु: । त्रि । अवक्रे । अजिह्मे । प्रगुणे । प्राञ्जले । सीधा इतिभाषा ॥ ऋजवो हि ब्राह्मणा नेतरे स्वभावतः ॥ अर्जति । अर्जअर्जने । अर्जिदृशीति साधु: । अर्जयति गुणान् वा ॥

ऋजुकाय: । पुं । कश्यपमुनौ ॥ त्रि । अवक्रशरीरे ॥ ऋजु: कायोस्य ॥

ऋज्व: । त्रि । गतिमति । ऋज्वास्थइति मन्त्रे ऋज्वा गतिमन्तो ऽस्थायस्येतिवेदभाष्यात् ॥ नायके ॥ अर्जयते अर्जयतिवा । ऋजगत्त्यादिषु । ऋज्रेन्द्रेतिरन् । निपातनाद्गुणाभाव: ॥

ऋञ्जसान: । पुं । मेघे ॥ ऋञ्जते । ऋजिभर्जने । ऋञ्जिवृधीति असानच् कित् । वेदभाष्येतु यौगिकार्थ एव पुरस्कृत: ॥

ऋणम् । न । अधमर्णेनोत्तमर्णात् पुनर्देयतयास्वीकृत्यगृहीतेधने । पर्य्युदञ्चने । उद्धारे । उधार इतिभाषा ॥ जले ॥ दुर्गे ॥ दुर्गभूमौ ॥ अर्यतेस्म । ऋगतौ । क्त । ऋणमाधमर्ण्ये इति णत्वम् ॥

ऋणत्रयम् । न । त्रिविधे ऋणविशेषे ॥ यथा । देवानाञ्च पितॄणाञ्च ऋषीणाञ्चतथानरः । ऋणवान् जायते यस्मात् तन्मोचे प्रयतेत् सदा ॥ तत्परिशोधनन्तु । देवाना मन्नृणो जन्तुर्यज्ञैर्भवति मानव: । अल्पवित्तश्च पूजाभिरुपवासव्रतै स्तथा ॥ श्राद्धेनप्रजयाचैव पितॄणामनृणो भवेत् । ऋषीणां

ब्रह्मचर्य्येण श्रुतेन तपसा तथा ॥ इतिविष्णुधर्मोत्तरम् ॥

ऋणमत्कुणः । पुं । } प्रतिभुवि । लग्नके । जामिन्
ऋणमार्गणः । पुं । } जमान इतिचभाषा ॥

ऋणमुक्तिः । स्त्री । विगणने । ऋणपरिशोधने । ऋणस्य ऋणाद्वामुक्तिः ।

ऋणमोक्षः । पुं । ऋणमुक्तौ ॥

ऋणहर्त्ता । पुं । भौमे ॥ ऋणस्यहर्त्ता ॥

ऋणादानम् । न । उत्तमर्णेनाधमर्णात्सलाभधनग्रहणे । व्यवहारविशेषे ॥ ततसप्तविधम् । यथा । ईदृशमृणंदेयम् १ । ईदृशमदेयम् २ । अनेनाधिकारिणादेयम् ३ । अस्मिन् समये देयम् ४ । अनेनप्रकारेणदेयम् ५ । इत्यधमर्णपञ्चविधम् । उत्तमर्णेतु दानविधिः ६ । आदानविधिश्च ७ । इतिद्विविधम् । तथाच नारदः । ऋणंदेयमदेयञ्च येनयत्र यथा भवेत् । दानग्रहणधर्म्मश्च ऋणादानमितिस्मृतम् ॥ अदेयमितियदुक्तं तदाहकात्यायनः । नस्त्रीभ्योदासबालेभ्यः प्रदद्यात् किञ्चिदुद्धृतम् । दाता न लभते तत्तु तेभ्यो दत्तन्तु तद्वसु ॥ तत्रविशेषमाह बृहस्पतिः । परिपूर्णंगृहीत्वाधिं बन्धंवा साधुलग्नकम् । लेख्यारूढं साक्षिमद्वा ऋणंद

द्या दुनीसदा ॥ इतिविवादार्णवसेतुः ॥

ऋणान्तकः । पुं । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

ऋणापनोदनम् । न । ऋणापनयने ॥

ऋणिकः । त्रि । अधमर्णे ॥

ऋणी । त्रि । ऋणवति । अधमर्णे । ऋणग्रस्ते ॥

ऋणोद्ग्राहणम् । न । अधमर्णगृहीतर्णग्रहणे ॥

ऋतम् । न । ब्राह्मणस्योत्तमवृत्तौ । उञ्छशिले ॥ ऋतमुञ्छशिलंज्ञेयमित्युक्तेः ॥ जले ॥ सत्ये ॥ मोक्षे ॥ कर्मफले ॥ सूनृतायांवाचि ॥ यथाशास्त्रे यथाकर्त्तव्ये बुद्धौ सुपरिनिश्चितेर्थे ॥ अवितथस्वभावे परमार्थभूतवस्तुनि ॥ मानससत्ये ॥ त्रि । दीप्ते ॥ पूजिते ॥ अर्यतेस्म ऋच्छतिवा । ऋगतौ । निष्ठेति गत्यर्थेतिवाऽर्त्तेः क्तः ॥

ऋतजित् । पुं । यज्ञविशेषे ॥

ऋतधामा । पुं । विष्णौ ॥ ऋतं सत्यं धाम अस्य ॥

ऋतपः । पुं । संसारिणिजीवे ॥ ऋतंकर्मफलंपिबति । पा० । कः ॥

ऋतपर्णः । पुं । राजर्षिविशेषे ॥ यथा । कर्कोटकस्यनागस्य दमयन्त्यानलस्य च । ऋतपर्णस्यराजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशन मितिमहाभारतम् ॥

ऋतम् । अ । सत्यमित्यर्थे ॥

ऋतम्भरा । स्त्री । प्रज्ञाविशेषे ॥ ऋतं सत्यमेव बिभर्ति न तत्र विपर्यासगन्धोऽप्यस्तीति यौगिक्येवेयं समाख्या॥ प्रचद्दीपस्थ नदीविशेषे ॥

ऋतव्यम् । त्रि । ऋतुदेवताके हविरादौ ॥ ऋतुर्देवताऽस्य । वाय्वृतुपितुषसोयत् । गुणावादेशौ ॥

ऋतिः । स्त्री । कल्याणे ॥ वर्त्मनि॥ जुगुप्सायाम् ॥ स्पर्द्धायाम् ॥ गतौ ॥ अशुभे ॥ ऋगतौ । क्तिन् ॥

ऋतीया । स्त्री । अर्त्तने । जुगुप्सायाम् ॥ ऋतिःसौत्रः । ईयङ्प्रत्ययः । अप्रत्ययादित्यः । टाप् ॥

ऋतुः । पुं । कालविशेषे॥ सतु शिशिरादिभेदात् षड्विधः। यथा । मासद्वयात्मकःकालऋतुःप्रोक्तोविचक्षणैरिति । मलमासेतु मासद्वयात्मक एकोमासः तेन मासद्वयात्मकत्वमविरुद्धम् । षष्ट्यातुदिवसैर्मासः कथितो वादरायणैरित्युक्तः ॥ शिशिरः पुष्पसमयो ग्रीष्मो वर्षाशरद्धिमः । माघादिमासयुग्मैस्तु ऋतवः षट्क्रमादितः॥ उत्तरायणमाद्यैस्तैस्त्रिभिःस्याद्दक्षिणायनमिति॥ ऋतूनांव्यत्यये जाते यदुक्तंतन्नलिख्यते । यथा । शीतोष्णताविपर्यासो ऋतूनांरिपुजं भयम् । पुष्पेफलेचविकृते राज्ञोमृत्युंतथादिशेदिति ॥ सत्रिविधोपि । कार्त्तिकाग्रहायणपौषमाघाः शीतः १ । फाल्गुनचैत्रवैशाखज्येष्ठाः ग्रीष्मः २। आषाढश्रावणभाद्राश्विनाःवर्षाः ३ ॥ द्विविधोपि । कार्त्तिकादिषण्मासाः शीतः । १ । वैशाखादिषण्मासाः ग्रीष्मः । २। इति स्मृतिः॥ स्त्रीपुष्पे आर्त्तवे । रजसि । शोणितदर्शनोपलक्षिते गर्भधारणयोग्ये स्त्रीणामवस्थाविशेषे ॥ ऋतुःस्वाभाविकःस्त्रीणां रात्रयःषोडशस्मृताः । चतुर्भिरितरैःसार्द्धं मह्नोभिः सद्विगर्हितैः ॥ दीप्तौ ॥ सुवीरे ॥ मासे ॥ इयर्त्ति गच्छति असाधारणं लिङ्गम् । ऋगतौ । अर्त्तेश्तुरितितुः । चात्कित्त्वम् । ऋच्छति वा ॥

ऋतुप्राप्तः । त्रि । फलितरौ । फलेग्रहौ । अवन्ध्यवृक्षादौ ॥ ऋतुःप्राप्तोनेन ॥

ऋतुमती । स्त्री । रजस्वलायाम् । उदक्यायाम् ॥ ऋतुरस्त्यस्याः । मतुप् । ङीप् ॥

ऋतुराजः । पुं । वसन्ते ॥ ऋतूनांराजा । राजाहःसखिभ्यष्टच् ॥

ऋतुवृत्तिः । पुं । वर्षे । संवत्सरे ॥ऋतुषुवृत्तिरस्य ॥

ऋतुसन्धिः । पुं । ऋतुद्वयसन्धिकाले । ऋत्वोरन्त्यादिसप्ताहयोः ॥ आह चा चवाग्भटः । ऋत्वोरन्त्यादिसप्ताहावृतुसन्धिरितिस्मृतः । तत्रपूर्वो विधिस्त्याज्यः सेवनीयःपरोविधिरिति ॥

ऋतुस्नानम् । न । रजस्वलायाश्चतुर्थाहकर्त्तव्यस्नाने ॥ ततस्नानानन्तरं भर्त्तुर्मुखंद्रष्टव्यम् । नान्यस्य । भर्त्रसन्निधाने भर्त्तारं मनसि ध्यात्वा सूर्यं विलोकयेदितिकाशीखण्डम् ॥

ऋते । अ । वर्जने । विना ॥ ऋतीयते । ऋतिःसौत्रोधातुः । ततःके प्रत्ययः ॥

ऋत्विक् । पुं । पुरोहिते । याजके ॥ ऋतौयजति ऋतुंयजति ऋतुप्रयुक्तो वायजति । रूढिरेषा यथाकथञ्चिद्व्युत्पाद्या । यजदेवपूजादौ । ऋत्विगादिनाक्विन्नन्तो निपातितः ॥ अग्न्याधेयंपाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् । यःकरोतिवृतोयस्य सतस्यर्त्विगिहोच्यते इतिमनुः ॥ तेचयज्ञे षोडश भवन्ति । तेषांनामानि यथा । अध्वर्युः १ । प्रस्थाता २ । नेष्टा ३ । उन्नेता ४ । ब्रह्मा ५ । ब्राह्मणाच्छंसी ६ । अग्नीध्रः ७ । पोता ८ । उद्गाता ९ । प्रस्तोता १० । प्रतिहर्त्ता ११ । अस्तुब्राह्मणः १२ । होता १३ । मैत्रावरुणः १४ । अच्छावाकः १५ । ग्रावस्तुत् १६ । इति ॥

ऋद्धम् । न । आवसिते धान्ये । सम्पन्नधान्ये ॥ परिपक्वमर्द्दितधान्ये ॥ सिद्धान्ते ॥ त्रि । सुसमृद्धे ॥ ऋध्यतिस्म । ऋधुवृद्धौ । क्तः ॥

ऋद्धिः । स्त्री । समृद्धौ ॥ देवताविशेषे । पार्वत्याम् ॥ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे । लक्ष्म्याम् । सिद्धौ ॥ अस्याःस्वरूपम् । यथा । ऋद्धिर्वृद्धिश्चकन्दौद्वौ भवतः कोषयामले । श्वेतलोमान्वितःकन्दोलताजालः सरन्ध्रकः ॥ सएवऋद्धिर्वृद्धिश्चभेदमप्येतयोर्ब्रुवे । तूलग्रन्थिसमा ऋद्धि र्वामावर्त्तफला चसा ॥ वृद्धिस्तुदक्षिणावर्त्तफलाप्रोक्तामहर्षिभिः ॥ ऋद्धिर्बल्यात्रिदोषघ्नी शुक्रलामधुरागुरुः । प्राणैश्वर्यकरीमूर्च्छारक्तपित्तविनाशिनी ॥ औषधकरणे ऋद्धिवृद्ध्योः स्थाने वाराहीकन्दो बला वा देया ॥ ऋध्नोति । ऋधुवृद्धौ । क्तिच् । यद्वा करणे क्तिन् ॥

ऋधक् । अ । सत्ये ॥ वियोगे ॥ शीघ्रे ॥ सामीप्ये ॥ लाघवे ॥

ऋनामा । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ ऋ नाम अस्याः । डाबुभाभ्याम्

न्यतरस्यामितिङाप् ॥

ऋभुः । पुं । देवे । सुरे ॥ ऋशब्दवाच्यः स्वर्गः अदितिर्वा । स्वरादित्वादव्ययम् । तत्र ततो वा भवति इति ऋ पूर्वाद्भवतेर्मितद्र्वादिभ्य उपसंख्यानमितिडुः । उपपदसमासः । क्विपि ऋभूरपि ॥ ब्रह्मणः पुत्रे परमहंसपरिव्राजके ॥

ऋभुक्षः । पुं । वज्रे ॥ स्वर्गे ॥ ऋभवो-देवाःक्षियन्त्यस्मिन् । क्षिनिवासग-त्योः । अन्येभ्योपीतिडः ॥ इन्द्रे ॥

ऋभुक्षाः । पुं । इन्द्रे । पाकशासने ॥ ऋभवोदेवाः क्षियन्तिनिवसन्त्यत्र । क्षेर्डः । ऋभुक्षः स्वर्गः । सोऽस्यास्तीति इनिः । ऋभुक्षाः पथिवत् ॥ यद्वा । ऋच्छति इयर्त्तीति वा । अर्त्तेर्भुक्षिनक् प्रत्ययः ॥

ऋषः । पुं । मृगविशेषे ॥ ऋच्छति इयर्त्तिवा । ऋगतौ । बाहुलकात्षक् ॥

ऋषभः । पुं । वृषे ॥ कर्णरन्ध्रे ॥ कुम्भीरपुच्छे ॥ उत्तरस्थः श्रेष्ठे ॥ अद्रिवि-शेषे ॥ भगवदवतारविशेषे । आदिजिने ॥ अयञ्चसत्ययुगे अग्नीध्रसुतस्यनाभेः पुत्रः । अस्यपुत्रोजडभरतः ॥ आर्हतसः । इदंशरीरं मम दुर्विभाव्यं सत्वंहिमे हृदयं यत्रधर्मः । पृष्ठेकृतो मे यदधर्म आरादतोहि मामृषभं प्राहुरार्याइति ॥ तन्त्री समुत्थितेकण्ठोत्थिते च सप्तस्वरान्तर्गते द्वितीयस्वरे ॥ अस्योत्पत्तिः । नाभिमूलाद्यदावायुरुत्थितः कुरुते ध्वनिम् । वृषभस्येव निर्यातिहेलया ऋषभः स्मृतइतिसङ्गीतदामोदरः ॥ ऋषति बलीवर्द्दकृतस्वरसादृश्यं गच्छति । ऋषी गतौ । ऋषिवृषिभ्यांकिदित्यभच् । गावोनर्दन्ति चर्षभम् ॥ अष्टवर्गान्तर्गतौषधिविशेषे । शृङ्ग्याम् । विषाण्याम् । ककुद्मत्याम् ॥ पश्य गुणान् जीवके ॥ कोलपुच्छे ॥

ऋषभगजविलसितम् । न । अष्टिसंज्ञकषोडशाक्षरवृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । भ्रनिनगैः ऽ।ऽ।ऽ।।।।।।ऽ स्वराङ्कऋषभगजविलसितम् । यथा । योहरिरुच्चखान खरतरनखशिखरै र्दुर्जयदैत्यसिंहसुविकटहृदयतटम् । किन्त्विह चित्रमेत दखिलमपहृतवतः कंसनिदेशदृप्य मृषभगजविलसितमिति ॥

ऋषभतरः । त्रि । मन्दशक्तौ भारस्यवोढरि ॥ तनुर्ऋषभः । वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वइतिष्टरच् । ङीषि । ऋषभतरी ॥

ऋषभध्वजः । पुं । चन्द्रमौलौ । सदाशिवे ॥ ऋषभोवृषो ध्वजश्चिह्नमस्यध्वजे अस्यवा ॥ प्रथमजिनेन्द्रे ॥

ऋषभी । स्त्री । नराकारयोषिति ॥ शूकशिंब्याम् ॥ शिरालायाम् ॥ विधवायाम् ॥

ऋषिः । पुं । वेदे ॥ दीधितौ । किरणे ॥ मन्त्रद्रष्टरि । शास्त्रकृदाचार्ये । सत्यवाचि । भृगुवशिष्ठादिमुनौ । गोत्रप्रवर्तके कश्यपभरद्वाजशाण्डिल्यादौ ॥ सप्त ब्रह्मर्षिदेवर्षिमहर्षिपरमर्षयः । काण्डर्षिश्चश्रुतर्षिश्च राजर्षिश्चक्रमावरा इतिरत्नकोषः ॥ तत्र ब्रह्मर्षयो वशिष्ठाद्याः१ । देवर्षयः कणादयः२ । व्यासाद्या महर्षयः३ । भेलाद्याः परमर्षयः४ । जैमिन्याद्याः काण्डर्षयः५ । सुश्रुताद्याः श्रुतर्षयः६ । ऋतपर्णादयो राजर्षयः ७ । एते पुराणप्रसिद्धाः । इतित्रिकाण्डशेषः ॥ सूक्ष्मवस्तुविवेचनसमर्थे । सन्यासिनि ॥ मन्त्रे ॥ ज्ञानिनि । तत्त्वज्ञाननिष्ठे ॥ ब्रह्मपुत्रे । अवगतपरमार्थे ॥ ऋषति जानाति पश्यति सर्वान्मन्त्रान् । ऋषीगतौ । इगुपधात्किदितीन् ॥

ऋषिकः । पुं । ऋषीके ॥

ऋषिकुल्या । स्त्री । नदीमात्रे ॥ शुक्तिमत्पादोद्भवायां नद्याम् ॥ ऋषिकुलहितायाम् ॥ ऋषीणांकुल्या ॥

ऋषिजाङ्गलम् । न । ऋषिजाङ्गलिक्याम् ॥

ऋषिजाङ्गलिकी । स्त्री । ऋष्यगन्धायाम् । ऋषिजाङ्गलवृक्षे ॥

ऋषिपुत्रः । पुं । आचार्यविशेषे ॥

ऋषिप्रोक्ता । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥

ऋषियज्ञः । पुं । ब्रह्मयज्ञे । स्वाध्याये ॥

ऋषिसर्गः । पुं । सर्गविशेषे ॥

ऋषीकः । पुं । काव्याद्यृषिपुत्रे ॥

ऋष्टिः । पुं । असौ । खड्गे ॥ उभयतो धारेखड्गे ॥ ऋषति । ऋषीगतौ । क्तिच् ॥

ऋष्यः । पुं । मृगविशेष ॥ ऋष्योनीलाण्डको लोके सरोभइतिकीर्त्तितः ॥ ऋषति । ऋषी० । अघ्न्यादित्वात् साधुः ॥

ऋष्यकेतनः । पुं । अनिरुद्धे ॥

ऋष्यकेतुः । पुं । अनिरुद्धे । कामदेवपुत्रे ॥ कामदेवे ॥ ऋष्योमृगः केतुरस्य ॥

ऋष्यगता । स्त्री । ऋष्यप्रोक्तायाम् । शतमूल्याम् ॥

ऋष्यगन्धा । स्त्री । ऋषिजाङ्गलिक्याम् ॥ वृद्धदारके ॥

ऋ

ऋष्यप्रोक्ता । स्त्री । शतावर्य्याम् ॥ अतिबलायाम् ॥ शूकशिंव्याम् ॥ ऋष्यैर्मृगैः प्रोक्ता । ऋषिभिरप्रोक्तावा ॥

ऋष्यमूकः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ ऋष्यमूकस्तु पम्पायाः पुरस्तात् पुष्पितद्रुमः । सुदुःखारोहणो नाम शिशुनागाभिरचितः ॥ अत्रवालिभयात् सुग्रीवादयः पञ्च वानराः स्थिता आसन्निति रामायणम् ॥

ऋष्यशृङ्गः । पुं । विभाण्डकसुते मुनिविशेषे ॥ अस्य भार्या लोमपादराजकन्या शान्ता । इतिरामायणम् ॥

ॠः

ॠ । अ । वाक्यारम्भे ॥ रक्षायाम् ॥

ॠ । न । वचसि ॥ पुं । भैरवे ॥ दनुजे ॥ ॠकारे ॥ स्त्री । देवाम्बायाम् ॥ दन्तौ ॥ स्मृतौ ॥ गतौ ॥

ऌः

ऌ । अ । देवतात्मायाम् ॥ देवमातरि ॥ भुवि ॥ कुभे । पर्वते ॥ मन्त्रस्तोभवचने ॥ ऌकारे ॥

ॡः

ॡ । अ । देवनार्याम् ॥ नार्यात्मनि ॥ मातरि ॥ पुं । महादेवे ॥ ॡकारे ॥ स्त्री । दैत्यभार्य्यायाम् ॥ दनुजमातरि ॥ कामधेनुमातरि ॥ इत्येकाचरकोषः ॥

एः

ए । अ । स्मृतौ ॥ असूयायाम् ॥ अनुकम्पायाम् ॥ आमन्त्रणे ॥ धृतौ । आह्वाने ॥

एः । पुं । विष्णौ ॥ एकारे ॥

एकः । त्रि । प्रथमसङ्ख्यायाम् ॥ सङ्ख्येये । यथैकोविप्रः । नतुविप्रस्यैका ॥ एकाकिनि । केवले ॥ एकादाकिनिच् चासहाये । चात्पच्लुक् ॥ श्रेष्ठे ॥ इतरस्मिन् ॥ सत्ये । अद्वितीये । सजातीयविजातीयादिभेदशून्ये । गुणगुणिभावशून्ये । अनु

पमे ॥ एकोन्यार्थे प्रधानेच द्वितीयेकेवले तथा । साधारणे समानेऽल्पेसङ्ख्यायाञ्च प्रयुज्यते ॥ एति । इण्गतौ । इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन्निति कन् ।

एककः । त्रि । असहाये । एकाकिनि । एकला इतिभाषा ॥ एकादाकिनिच्चासहाय इत्यच चकारात्पचेकन् ॥

एककार्य्यः । पुं । परस्परस्मारके अन्तेवासिप्रभृतिगणे ॥ एकंकार्य्यमस्य ॥

एककार्य्यत्वम् । न । सङ्गतिविशेषे । एककार्य्यकारित्वे ॥

एककालः । त्रि । अभिन्नसमये ॥ एकः कालोयस्य ।

एककालिकः । त्रि । समानकालभवे ॥ एककालेभवः । कालाट्ठञ् ॥

एककालीनः । त्रि । एककालिके ॥

एककुण्डलः । पुं । बलरामे ॥ कुबेरे ॥ एकंकुण्डलमस्य ॥

एकगम्यः । त्रि । निर्विकल्पकज्ञानप्राप्ये ॥

एकगुरुः । पुं । सतीर्थ्ये ॥ सतीर्थ्यास्त्वेकगुरवः ॥ एकोगुरुर्येषांते परस्परमेकगुरवोभवन्ति ॥

एकचक्रम् । न । शुक्रपुर्य्याम् । हरिगृहे ॥ पुं । असुरविशेषे ॥

एकचक्रा । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

एकचरः । पुं । हिंस्रपशुविशेषे । गण्डके ॥ त्रि । एकाकिचारिणि । सर्पादौ ॥ व्याघ्रादौ ॥ एकश्चासौ चरश्च । एक एवचरतिवा । चर॰ पचाद्यच् ॥

एकचर्य्या । स्त्री । असहायगमने ॥

एकचारी । पुं । बुद्धसहचारिणि ॥ एकके ॥

एकचित्तः । त्रि । अनन्यमनसि ॥ एकम् अनन्यविषयं चित्तं यस्यसः ॥

एकजटा । स्त्री । उग्रतारायाम् ॥

एकजन्मा । पुं । मण्डलेशे । भयापन्हे ॥ शूद्रे ॥ एकं जन्मास्य ।

एकजातिः । पुं । शूद्रे ॥ यथा । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयोवर्णाद्विजातयः । चतुर्थ एकजातिस्तु शूद्रो नास्तितु पञ्चमइतिस्मृतिः ॥ एका जातिर्जन्म अस्य ।

एकजातीयः । त्रि । तुल्यजातीये ॥ एकः प्रकारः । प्रकारवचनेजातीयर् ॥

एकजीववादी । त्रि । एकश्चैतन्यमेकयैवाविद्ययाबद्धं संसरति तदेव कदाचिन्मुच्यते नास्मदादीनां बन्धमोक्षौस्तः इत्येवंवदनशीले । अयञ्चवादःश्रुतिबहिष्कृतत्वान्मुमुक्षुभिरनुपादेयः ॥

एकतमः । त्रि । बहूनांमध्ये एकस्मिन् ॥ एकाच्चप्राचामिति डतमच् । क

तमो भवतां साधुः ॥

एकतरः । त्रि । द्वयोर्मध्येएकस्मिन् ॥ एकाच्चप्राचामितिडतरच् । कतरो भवतोर्देवदत्तः ॥

एकतः । अ । एकस्मात् ॥ तसिल् ॥

एकता । स्त्री । एकत्वे ॥ एकस्यभावः । तल् ।

एकतानः । त्रि । अनन्यवृत्तौ । एकविषयासक्तचित्ते । तन्नते ॥ एकंतानयति । तनुश्रद्धोपकरणयोः । कर्मण्यण् । एकस्तानो विस्तारो स्येतिवा ॥

एकतानकः । पुं । एकाग्रे । अनन्यहृदये ॥ स्वार्थेकः ॥

एकतालः । पुं । समन्वितलये । नृत्यगीतवाद्यानांयत्साम्यं तदेतियावत् । विच्छेदरहिते ॥ एकः सम स्तालोमानमस्येति ॥

एकत्र । अ । एकस्मिन् ॥ त्रल् ॥

एकत्वम् । न । एकतायाम् । अभेदे । भेदव्यावर्त्तके ॥ सायुज्यमुक्तौ ॥ एकस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ वितित्वः ॥ एकवचने ॥ यथा । एकत्वंन प्रयुञ्जीतगुरावात्मनिचेश्वरे इति ॥

एकदंष्ट्रः । पुं । गणेशे । विघ्नराजे ॥ एकादंष्ट्रा अस्य ॥

एकदण्डी । पुं । विदिततत्त्वे सन्न्यासिनि ॥ यथा । यदातुविदितं तत्त्वं परम्ब्रह्मसनातनम् । तदैकदण्डं सङ्गृह्य सोपवीतां शिखांत्यजेत् ॥ मौनं योगासनं योगस्तितिक्षै कान्तशीलता । निस्पृहत्त्वं समत्त्वञ्च सप्तैतान्येकदण्डिन इति ॥ एकंदण्डमस्यास्ति । इनिः ॥

एकदन्तः । पुं । विनायके । गणेशे ॥ एकोदन्तोऽस्य स्कन्देनोत्पाटितदन्तत्वात् ॥

एकदा । अ । युगपत् ॥ एकस्मिन् काले । सर्वैकान्यकिंयत्तदः कालेदा ॥

एकदृक् । पुं । काके ॥ शम्भौ । महादेवे ॥ त्रि । काणे ॥ एकादृक्यस्य ॥

एकदेशः । पुं । अवयवे । प्रतीके ॥ एकश्चासौदेशश्च ॥

एकदेशी । पुं । अवयविनि ॥ एकदेशशब्दोऽवयवेरूढः । सोस्यास्ति । अतइनिः । यद्यपीह एकगोपूर्वादिति ठञ् प्राप्तस्तथापि पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनेतिनिर्देशादिनिः ॥

एकदेहः । पुं । चन्द्रजे । बुधग्रहे ॥

एकधा । अ । एकप्रकारे ॥ प्रकारे धा ॥

एकधुरः । त्रि । एकधुरीणे । एकभारवाहके गवादौ ॥ एकाचासौधूश्च । ऋक्पूरित्यः समासान्तः । परवल्लिङ्गतस्त्रीत्वम् । टाप् । एकधुरांवह

ति । एकधुराल्लुक्चेतिखस्यलुक् ॥
एकधुरावहः । त्रि । एकधुरे । एकभारिके ॥ वहति इतिवहः । अच् । एकधुरायावहः ॥
एकधुरीणः । त्रि । एकधुरे ॥ एकाधूः । पूर्वकालैकेतिसमासः । ऋक्पूरित्यः । एकधुरां वहति । एकधुराल्लुक्चेति चकारेण खस्यानुकर्षणसामर्थ्यात् पक्षे श्रवणम् ॥
एकनटः । पुं । कथके । मुख्यनटे । नाटकवर्णनकर्त्तरि ॥
एकपक्षः । त्रि । अनन्यगे ॥ सहाये ॥ एकःपक्षोयस्य ॥
एकपत्नी । स्त्री । सपत्न्याम् ॥ साध्व्याम् ॥ एकः पतिर्यस्या इतिविग्रहे नित्यंसपत्न्यादिष्विति एकपतिशब्दस्य नकारान्तादेशे ऋन्नेभ्य इतिङीप् ॥
एकपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥
एकपदम् । न । तत्काले ॥ पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे । तल्लक्षणम् । पादमेकं हृदिस्थाप्यद्वितीयं स्कन्धसंस्थितम् । स्तनैाधृत्वारमेत् कामीबन्धस्त्वेकपदःस्मृतइति ॥
एकपदी । स्त्री । पथि ॥ एकःपादोऽस्याम् । कुम्भपदीषुचेतिनिपातः ॥ यद्वा । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति पादस्यान्तलोपः । पादोन्यतरस्यामितिङीप् । स्वाङ्गाच्चेतिङीष्वा । पादःपत् ॥
एकपदे । अ । अकस्मादित्यर्थे ॥
एकपात् । पुं । शिवे ॥ विष्णौ ॥ एकः पादोऽस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्येति अन्तलोपः । पादोस्येतिश्रुतिः ॥
एकपिङ्गः । पुं । कुबेरे । धनाधिपे ॥ सासूयं गौरीनिरीक्षणे तत्प्रभावात् वामेचक्षुषिनष्टे रुद्रानुनयात् तत् पिङ्गिमचिह्नं देव्या दत्तम् । अतएकं पिङ्ग-मस्य ॥
एकपिङ्गलः । पुं । गुह्यकेश्वरे । कुबेरे ॥ एकंपिङ्गंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥
एकभक्तव्रतम् । न । रात्रिभोजनाभावविशिष्टे दिवाभोजने ॥ तदुक्तंस्कन्दपुराणे ॥ दिनार्द्धसमयेऽतीतेभुज्यते नियमेनयत् । एकभक्तमितिप्रोक्तं रात्रौतन्नकदाचनेति ॥
एकमूला । स्त्री । शालपर्ण्याम् ॥ अतस्याम् ॥
एकयष्टिका । स्त्री । हारविशेषे । एकावल्याम् । एकलडीकाहारइतिभाषा ॥
एकरजः । पुं । भृङ्गराजे । भंगरा । इतिभाषा ॥
एकराड् । पुं । चक्रवर्त्तिनि ॥
एकरूपः । त्रि । समानाकारे ॥ एकंरूपं यस्य सः ॥

एकर्षिः । पुं । सूर्य्ये ॥ एक एव ऋषति गच्छति । इन् ॥

एकलः । त्रि । एकाकिनि । अद्वितीये ॥ इतिपद्यावली ॥ अनवयवे ॥

एकलिङ्गः । पुं । कुबेरे । त्र्यम्बकसखे॥ न । साधनस्थलविशेषे ॥ तथाचागमः । पञ्चक्रोशान्तरे यत्र न लिङ्गान्तरमीक्ष्यते। तदेकलिङ्गमाख्यातं तत्र सिद्धिरनुत्तमेति ॥

एकवचनम् । न। येन पदेनैकोर्थ उच्यते तस्मिन । एकस्यार्थस्य वचनम् । वचेः करणेल्युट् ॥ कर्मणिषष्ठ्यास-मासः ॥

एकवर्णी । स्त्री । वाद्यप्रभेदे। करतल्याम् । कङ्कमालायाम् ॥

एकवर्षिका । स्त्री । एकहायन्याङ्गवि ॥ एकःवर्षोयस्याः । एकवर्षेव । कः । इत्वम् ॥

एकवाद्यः । पुं । डिण्डिमवाद्ये ॥

एकविंशतिः । स्त्री । एकाधिकविंशतौ ॥ यथा । नियुक्तस्तु यथान्यायं यो मांसं नात्ति मानवः। सप्रेत्य पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिमितिमनुः ॥ नैयायिकमते एकविंशतिदुःखानियथा । षडिन्द्रियाणि षड्रूपादयोविषयाः षड्रूपादिज्ञानानि सुखम् दुःखम् शरीरञ्चेति। एकविंश

तिदुःखनिवृत्तिर्मुक्तिरिति ॥

एकवीरः । पुं । वृक्षविशेषे। महावीरे । सकृद्वीरे ॥ हैहये । कृतवीर्यपितरि ॥

एकवृक्षः । पुं । स्थानविशेषे ॥ यथा । चतुष्क्रोशान्तरे यत्र न वृक्षान्तरमीक्ष्यते । एकवृक्षःसविज्ञेयः इत्यागमः॥

एकशफः । पुं । अश्वे ॥ एकखुरेजन्तुमात्रे ॥ यथा । खरोश्वोश्वतरोगौरः शरभश्चमरीतथा । एतेचैकशफाः क्षत्तः शृणु पञ्चनखान्पशूनि ति श्रीभागवतम् ॥

एकशृङ्गः । पुं । हरौ ॥ एकशृङ्गे पशौ ।॥

एकशेषः । पुं । समासप्रभेदे ॥

एकश्रुतिः । स्त्री । उदात्तानुदात्तस्वरितानामविभागेनोच्चारणे ॥ एका चासौश्रुतिश्च ॥

एकषष्टिः । स्त्री । सङ्ख्यासङ्ख्येयविशेषे ॥ एकाधिकाषष्टिः ॥

एकसर्गः । त्रि । अनन्यमनसि । एकताने । एकाग्रे ॥ एकः एकस्मिन्वा सर्गोनिश्चयोऽस्य ॥

एकसूत्रः । पुं । डमरुवाद्ये ॥

एकस्थः । त्रि । एकत्रस्थिते ॥ एकस्मिन् तिष्ठति । ष्ठा० । कः ॥

एकहायनी । स्त्री । एकाब्दायांगवि ॥ एकःहायनोयस्याः । दामहायनान्ता

च्चेति ङीप् ॥

एका । स्त्री । आर्यायाम् । कोट्टव्याम् । पार्बत्याम ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । यथा । एकैवाहंजगत्यत्रेति । एकैवशक्तिः परमेश्वरस्य भिन्ना चतुर्द्धा व्यवहारकाले । भोगे भवानी पुरुषेषुविष्णुःकोपेषु कालीसमरेषुदुर्गेतिच ॥

एकाकी । त्रि । एकके । एकले ॥ एकादाकिनिच्चासहाये ॥

एकाचः । पुं । काके ॥ त्रि । काणे ॥ एकमक्षि यस्य । षच् ॥

एकाक्षरम् । न । प्रणवे ॥ एकञ्चतदक्षरञ्च ॥

एकाग्रः । त्रि । अनाकुले ॥ विषयान्तराव्याक्षिप्तचित्ते । एकताने । विक्षेपरहिते ॥ एकम् एकस्मिन्वा अग्रम स्य । अग्रंपुरोगतंज्ञेयमितिस्वामी ॥ चित्तस्य चतुर्थ्याम्भूमौ । एकाग्रचित्ते ॥ एकविषयकधारावाहिकवृत्तिसमर्थातत्त्वोद्रेकेण तमोगुणकृततन्द्रादिरूपलयाभावादात्माकारावृत्तिः साच रजोगुणकृतचाञ्चल्यरूपविक्षेपाभावादेकविषयैवेति शुद्धे सत्त्वे भवति चित्तमेकाग्रम् । अस्यां भूमौ सम्प्रज्ञातःसमाधिः तत्रध्येयाकाराटत्तिरपि भासते ॥

एकाग्र्यम् । त्रि । एकाग्रे ॥ एकमग्र्यमस्य ॥

एकाङ्गः । पुं । बुधग्रहे ॥ न । चन्दने ॥

एकाङ्गीसुगन्धः । पुं । कर्पूरादीनाङ्गणे । सुगन्धगणे ॥

एकात्मा । पुं । परमात्मनि विष्णौ ॥ एकः केवलोऽद्वितीयश्चासावात्माचेत्येकात्मा । जीवेश्वरभेदस्य जीवानांपरस्परभेदस्य जडतद्भेदस्यच मिथ्यात्वात् ॥ ज्ञानंज्ञेयं तथाज्ञाता त्रितयं भाति मायया । विचार्यमाणे त्रितये आत्मैवैकोऽवशिष्यत इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रोक्तेश्च ॥ आत्मनोऽन्यद्विजानीहिसर्वं ध्येवचागमादित्युक्तेश्च ॥

एकादशः । त्रि । एकादशानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् ॥

एकादशकः । पुं । इन्द्रियाख्ययेगणे ॥

एकादश । त्रि । एकाधिकदशसङ्ख्यायाम् । ११ ॥ सङ्ख्येये ॥ यथा । एकादशेन्द्रियाणीति । तत्र । बुद्धीन्द्रियाणि चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनत्वगाख्यानि । वाक्पाणिपादपायूपस्थान् कर्मेन्द्रियाण्याहुः ॥ उभयात्मकमत्र मनः ॥ मनोधिष्ठितानामेवहि चक्षुरादीनां वागादीनाञ्च स्वस्वविषये षुप्रवृत्तेः । एकादशसु इन्द्रियेषु मध्ये मन उभयात्मकम् ॥

एकादशद्वारम् । न । शरीराख्येपुरे ॥ एकादशद्वाराणि अस्य । सप्तशीर्षण्यानि नाभ्यासद्वार्वाञ्चिचीणि शिरस्येकम् । तैरेकादशद्वारम्भवति शरीराख्यम्पुरम् ॥

एकादशी । स्त्री । हरिदिने । हरिवासरे ॥ सातु शुक्लपक्षे सूर्य्यमण्डलात् चन्द्रमण्डलस्य निर्गमरूपैकादशक लाक्रियारूपा । कृष्णपक्षेसूर्यमण्डले चन्द्रमण्डलस्यप्रवेशरूपैकादशक लाक्रियारूपा ॥ तत्रजातस्यफलम् ॥ क्रोधोत्कटः क्लेशसहः सुभाषी यागादिकर्त्तास्वजनैकभर्त्ता । महामति र्देवगुरुप्रियः स्यादेकादशी जो मनुजोतिहृष्टः ॥ एकादशानां पूरणी । डडन्तान्ङीप् ॥

एकान्नविंशतिः । त्रि । एकोनविंशत्याम् ॥ एकेन न विंशतिः । एकादिश्चैकस्य चादुक् ॥

एकानंशा । स्त्री । पार्वत्याम् ॥

एकान्तम् । न । अत्यन्ते । अतिमात्रे । निर्भरे ॥ नियते ॥ क्रियाविशेषणत्वेऽस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशेषणेतु वाच्यलिङ्गत्वम् ॥ त्रि । निर्जने । जनैरनाकीर्णे ॥ एकः अन्तः निश्चयोऽत्र । एकस्मिन्नेव अन्तः समाप्तिर्यस्यवा ॥

एकान्ततः । अ । अव्यभिचारिणि ॥

एकान्तवादी । पुं । सप्तपदार्थवादिनि नास्तिकविशेषे ॥

एकान्ती । त्रि । विष्णुभक्तविशेषे ॥ यथा । एकान्तेनासमो विष्णुर्यस्मादेषां परायणः । तस्मादेकान्तिनः प्रोक्तास्तद्भागवत चेतसइत्यादिशान्तिकाण्डे १३१ अध्यायः ॥

एकान्नः । त्रि । एकभक्ते ॥

एकान्नविंशतिः । त्रि । एकोनविंशतौ ॥ एकेन नविंशतिः । नञोविंशत्या समासेकृते एकशब्देनसह तृतीयेति योगविभागात् समासः । अनुनासिकविकल्पः ॥

एकापारम् । न । तुष्टेः प्रभेदे ॥ सेवादयोऽर्जनोपायाः तेचसेवकादीन् दुःखाकुर्वन्ति । दृप्यदुरीश्वरद्वारस्थदण्डिदण्डार्द्धचन्द्रजाम् । वेदनां भावयन् प्राज्ञः कः सेवासु प्रसज्यते ॥ एवमन्ये प्यर्जनोपायाः दुःखा इति विषयोपरमे या वाह्यातुष्टिः सा एकापारमुच्यते ॥

एकाब्दा । स्त्री । एकहायन्यांङ्गवि ॥ एकः अब्दोयस्याःसा ॥

एकाम्रम् । न । पुरुषोत्तमक्षेत्रसन्निधौ वर्त्तमाने भुवनेश्वरनाम्ना विश्रुते परमशक्त्याप्रतिष्ठिते पवित्रस्थाने ॥

एकायनः । त्रि । एकाग्रे ॥ एकताने

॥ एकमयनमस्य ॥ न । नीतिशास्त्रे ॥

एकायनगतः । त्रि । एकाग्रे । एकताने ॥ एकञ्चतदयनञ्च । एकायनंगतः । एकस्मिन्नयने गतं ज्ञानमस्येति वा ॥

एकावली । स्त्री । एकयष्टिकाख्ये हारे ॥ एकपङ्क्त्याम् ॥ अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ यथा । गृहीतमुक्तरीत्यार्थश्रेणिरेकावली मता । नेत्रे कर्णान्तविश्रान्ते कर्णौ दोस्तम्भदोलिनौ ॥ दोस्तम्भौ जानुपर्य्यन्तप्रलम्बनमनोहरौ । जानुनी रत्नमुकुराकारे तस्य हि भूभुजः ॥ उत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वविशेषणभावः पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरविशेषणभावो वा गृहीतमुक्तरीतिः । तत्राद्यः प्रकार उदाहृतः । द्वितीयो यथा । दिक्कालात्मसमैव यस्य विभुता यस्तत्रविद्योतते यस्मामुष्य सुधी भवन्ति किरणा राशेः स यासामभूत् । यस्तत् पित्तमुषःसु योस्य हविषं यस्तस्य जीवातवे वोढा यद्गुणमेषमन्मथरिपोस्ताः पान्तु वोमूर्त्तयः ॥ अपिच । स्थाप्यतेऽपोह्यतेवापि यथा पूर्वंपरम्परम् । विशेषणतया यत्रवस्तु सैकावली द्विधा ॥ पूर्वंपूर्वं प्रतियत्रोत्तरोत्तरस्यवस्तुनोवीप्सयाविशेषणभावेन यत् स्थापनं निषेधोवासम्भवति सा द्विधाबुधैरेकावली भण्यते । क्रमेणोदाहरणम् । पुराणियस्यां सवराङ्गनानि वराङ्गनारूपपुरस्कृताङ्ग्यः । रूपं समुन्मीलितसद्विलासमस्त्रं विलासाः कुसुमायुधस्य ॥ नतज्जलं यन्न सुचारुपङ्कजं न पङ्कजंतद्यदलीनषट्पदम् । नषट्पदोसौ कलगुञ्जितो न यो न गुञ्जितं तन्न जहारयन्मनः ॥ पूर्वत्रपुराणां वराङ्ग-नास्तासामङ्गविशेषणमुखेन रूपं तस्य विलासास्तेषामप्यस्त्रमित्यमुना क्रमेण विशेषणं विधीयते । उत्तरत्र प्रतिषेधेप्येवंयोज्यम् ॥ एकाचासौ आवलीच ॥

एकाश्रयः । त्रि । अनन्यगतौ । अनन्यगतिके ॥

एकाश्रितगुणः । पुं । एकवृत्तिधर्म्मे ॥ यथा । रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ स्पर्शः ४ एकत्त्वम् ५ एकपृथक्त्त्वम् ६ परिमाणम् ७ परत्त्वम् ८ अपरत्त्वम् ९ बुद्धिः १० सुखम् ११ दुःखम् १२ इच्छा १३ द्वेषः १४ यत्नः १५ गुरुत्त्वम् १६ द्रवत्त्वम् १७ स्नेहः १८ संस्कारः १९ अदृष्टम् २० शब्दः २१ ॥ इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

एकाष्ठोलः । पुं । वकपुष्पे । शिवमल्ल्याम् ॥ एकमस्थि लाति । ला० । कः । सुषामादित्त्वात् षत्वम् । दीर्घत्त्वञ्च ॥

एकाष्ठीला। स्त्री। पाठायाम्। वनतिक्तिकौषधौ॥ टाप्॥

एकाहः। पुं। एकदिने॥

एकाहगमः। त्रि। एकाहगम्यमार्गे॥ एकाह्नेन गम्यते। कर्त्तृकरणे कृतेतिसमासः॥

एकाहारः। पुं। एकदिनवृत्त्येकवारभोजने॥ यथा। एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कदाचन। पर्य्यङ्कशायिनी नारी विधवा पातयेत् पतिमितिस्मृतिः॥ त्रि। तद्वति॥

एकीभावः। त्रि। विवेकानर्हत्वेनाविशेषतां प्राप्ते॥

एकीयः। त्रि। एकपक्षे। सहाये॥

एकेन्द्रियसंज्ञा। स्त्री। वैराग्यविशेषे। इन्द्रियप्रवृत्त्यसमर्थतया पक्वानां कषायाणामौत्सुक्यमात्रेण मनसि व्यवस्थाने॥ अथवा दृष्टानुश्रविकविषयप्रवृत्तेर्दुःखात्मकत्वबोधेन वहिरिन्द्रियप्रवृत्तिमजनयन्त्याअपि तृष्णाया औत्सुक्यमात्रेण मनस्यवस्थाने॥

एकोद्दिष्टम्। न। प्रेतोद्देश्यकश्राद्धे॥ एकोद्दिष्टविधिकसांवत्सरिके॥ एक एव उद्दिश्यतेयत्र तत्॥ एकमुद्दिश्य यच्छ्राद्धमेकोद्दिष्टं तदुच्यते॥

एकोशिका। स्त्री। पाठायामौषधौ॥

एजनम्। न। कम्पने॥ पुं। वह्निः स्यासे॥ त्रि। कम्पके॥

एडः। पुं। मेषे॥ त्रि। वधिरे॥ इलति। इलस्वप्ने। अच्। डलयोरैक्यम्॥ यद्वा। आसर्वतः ईड्यते। ईडस्तुतौ। घञ्। अच्चा॥

एडकः। पुं। वनच्छगले॥ एडकस्य पलंत्त्वेयं मेषामिषसमं गुणैः॥ पृथुशृङ्गमेषे। मेढ्रे। उरभ्रे॥ इलति। एलयति वा। इलस्वप्नक्षेपणयोः। ण्वुल्। डलयोरेकता॥

एडका। स्त्री। मेष्याम्॥ अजादित्त्वाट्टाप्। क्षिपकादित्त्वान्नेत्त्वम्॥

एडगजः। पुं। दद्रुघ्ने। चक्रमर्द्दके॥ एडो मेष एव गजो यस्य भञ्जकत्त्वात्॥ यद्वा। एलनम्। इलक्षेपे स्वप्ने च। घञ्। डलयोरेकता। एडे स्वप्ने गजति। गजमदेशब्देच। अच्॥

एडमूकः। त्रि। वाक्श्रुतिवर्जिते॥ शठे॥ एडोवधिरश्चासौ मूकश्च॥

एडुकम्। न। एडूके॥

एडूकम्। न। अन्तर्न्यस्तकीकसे कुड्ये॥ ईड्यते। ईडस्तुतौ। उलूकादयश्चेतिसाधु॥

एडोकम्। न। एडूके॥ इतिद्विरूपकोषः॥

एणः। पुं। कृष्णवर्णे मृगे। हरिणजातिविशेषे॥ अस्यमांसगुणाः। ए

सः कषायो मधुरः पित्तास्रकफवातहृत्। सङ्ग्राही रोचनो वल्यो ज्वरप्रशमनः स्मृत इति ॥ अपिच। एणोनिलकफध्वंसी किञ्चित् पित्तकरो लघुः। उष्णो ग्राही रसेस्वादु र्बल्यो ज्वरहरःस्मृतइति ॥ एति। वाहुलकात्॥

एणकः। पुं। एणे ॥ स्वार्थेकः॥

एणतिलकः। पुं। चन्द्रमसि ॥ एणस्तिलकमिव यस्य ॥

एणभृत्। पुं। चन्द्रे ॥

एणी। स्त्री। मृग्याम् ॥ एणस्य स्त्री। पुंयोगादितिङीष् ॥

एणीनयना। स्त्री। मृगाक्ष्याम् ॥ एण्याः नयने इव नयने यस्याः। एणीनयने केलीकलहे प्रेयान् वदकिं किं नो कुरुते। धन्या रमणी सर्वं सहते दुःखं सुखवत् स्वान्ते मनुते॥

एतः। पुं। कर्वुरवर्णे ॥ त्रि। आगते ॥ कर्वुरवर्णयुक्ते॥ एति वर्णान्। इण्०। हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन्निति एतेस्तन् ॥

एतद्। त्रि। आसन्नवुद्धिस्थे। पुरोवर्त्तिवाचके सर्वनामनि ॥ एति इण्०। एतेस्तुट्चेत्यदिः ॥ नित्यापरोक्षआत्मनि ॥

एतनः। पुं। निश्वासे ॥

एतर्हि। अ। सम्प्रति। इदानीम् ॥ अस्मिन्काले। इदमोर्हिल्। एतेतौ रथोः ॥

एतशः। पुं। द्विजोत्तमे। ब्राह्मणे ॥ एति। इण्०। इणस्तशन्तशसुनाविति तशन् ॥

एतशाः। पुं। ब्राह्मणे ॥ एति। इण्०। इणस्तशन्नितितशसुन् ॥ अत्वसन्तस्येतिदीर्घः। एतशसौ। एतशसः॥

एता। स्त्री। आगतायाम् ॥ कर्वुरवर्णायाम् ॥ वर्णादनुदात्तात् तोपधात् तोनेति पाक्षिकोङीव् तत्सन्नियोगशिष्टस्तकारस्य नकारादेशश्च न ॥

एतावान्। त्रि। एततपरिमाणविशिष्टे ॥ एतत् परिमाणमस्य। यत्तदेतेभ्यः परिमाणेवतुप्। आसर्वनाम्नः॥ एतावान् साङ्ख्ययोगाभ्यां स्वधर्मपरिनिष्ठया। जन्मलाभः परः पुंसामन्ते नारायणस्मृतिः॥

एधः। पुं। इन्धने। ईँधन इति भाषा॥ इध्यतेऽनेनाग्निः। ञिइन्धीदीप्तौ। हलश्चेति करणेघञ्। अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथा इति घञिनलोपोगुणश्चनिपातितः॥

एधतुः। पुं। पुरुषे ॥ अग्नौ ॥ एधते। एध०। एधिवह्योश्चतुः॥

एधः। न। वह्निसन्दीपनार्थे काष्ठे।

समिधि । इन्धने ॥ एधतेऽनेन । एध० । असुन् ॥

एधा । स्त्री । समृद्धौ ॥ एधनम् । एध० । गुरोश्चेत्यः । टाप् ॥

एधितः । त्रि । प्रवृद्धे । वर्द्धिते ॥ एधतेर्ण्यर्थे तिक्तः ॥

एनः ० । न । पापे ॥ अपराधे ॥ एतिगच्छति प्रायश्चित्तेन । इण आगसीत्यसुन् नुडागमश्च ॥

एनी । स्त्री । एतायाम् ॥ अत्रपाच्चिकोङीप् तकारस्य नकारादेशश्च ॥

एरका । स्त्री । निर्ग्रन्थितृणविशेषे । एरकागुन्द्रमूलाच शिम्बी गुन्द्रा शरीतिचेतिनामान्तराणि । पटेला इति भाषा ॥ एरका शिशिरा वृष्या चक्षुष्या वातकोपिनी । मूत्रकृच्छ्राश्मरी दाहपित्तशोणितनाशनी ॥

एरङ्गः । पुं । अरङ्गा रङ्गा इतिगौडेषु प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । एरङ्गो मधुरः स्निग्धोविष्टम्भी शीतलो गुरुरितिचास्यगुणाः ॥

एरण्डः । पुं । अरण्ड इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । उरुबूके ॥ अस्यगुणा यथा । एरण्डयुग्मं मधुरमुष्णं गुरु विनाशयेत् । शूलशोथकटीवस्तिशिरः पीडोदरज्वरान् ॥ ब्रध्नश्वास कफानाहकासकुष्ठाममारुतानिति । एरण्डयुग्मम् शुक्लरक्तैरण्डौ ॥ एरण्डपत्रं वातघ्नं कफकृमिविनाशनम् । मूत्रकृच्छ्रहरञ्चापि पित्तरक्तप्रकोपणम् ॥ वातार्यग्रदलं गुल्मवस्तिशूलहरम्परम् । कफवातकृमीन् हन्ति वृद्धिं सप्तविधामपि ॥ एरण्डफलमत्युष्णं गुल्मशूलानिलापहम् । यकृत्प्लीहोदरार्शोघ्नं कटुकं दीपनं परम् ॥ तद्वन्मज्जा च विड्भेदी वातश्लेष्मोदरापहः इति ॥ क्वाचेऽस्यमूलं संग्राह्यमित्याहुरपरेजनाः ॥ आ ईरयति वायुम् । ईरगतौ कम्पनेच । वाहुलकादण्डच् ॥

एरण्डकः । पुं । एरण्डे ॥ स्वार्थे कः ॥

एरण्डतैलम् । न । एरण्डस्यस्नेहे ॥ स्नेहेतैलच् ॥ गुणा यथा । एरण्डतैलं तीक्ष्णोष्णं दीपनं पिच्छलं गुरु । वृष्यं त्वच्यं वयःस्थायि मेधाकान्तिबलप्रदम् ॥ कषायानुरसं सूक्ष्मं योनिशुक्रविशोधनम् । विस्रं स्वादुरसं पाकेसतिक्तं कटुकं सरम् ॥ विषमज्वरहृद्रोगपृष्ठगुह्यादिशूलहृत् । हन्ति वातोदरानाहगुल्माष्ठीलाकटिग्रहान् ॥ वातशोणितविड्बन्धब्रध्नशोथामविद्रधीन् ॥ आमवातगजेन्द्रस्य शरीरवनचारिणः । एकएवनिहन्तायमेरण्डस्नेहकेशरीति ॥

एरण्डपत्रिका । स्त्री । दन्तीवृक्षे ॥

एरण्डफलम् । न । रेंडीइतिप्रसिद्धे ए रण्डस्य फले । ऐरण्डे ॥ ऐरण्डं कोमलं ग्राह्यं फलं तक्रेण स्वेदितम् । पाचितं कटुतैलेन हिङ्गुनाति सुवासितम् ॥ कफानिलहरं दृष्यं रूचमुष्णञ्च पित्तलम् । अग्निसञ्जननं रुच्यं गुरुपाकेति पिच्छिलम् ॥

एरण्डफला । स्त्री । लघुदन्त्याम् ॥

एरण्डा । स्त्री ।
एरण्डी । स्त्री । } पिप्पल्याम् ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

एर्वारुः । पुं । कर्कटीप्रभेदे । लोमशायाम् । हस्तिदन्तफलायाम् ॥ आईरणम् । ईर० । सम्पदादित्वात् क्विप् । एरं रुणोति वारयतिवा । रुन्० । वाहुलकादुण ॥

एलकः । पुं । मेषे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

एलङ्गः । पुं । मत्स्यविशेषे । गौडभाषायां रायकडा रायखाँडा एलाङ्गा इति च ख्याते ॥ एलङ्गो मधुरो वृष्यः सङ्ग्राही कफवातहा । मेधाग्निपुष्टिकारीच शीतलोगुरुरेवच ॥ श्लेष्मप्रसादनःप्रोक्तोनिघण्टे राजपूर्वके ॥

एलवालुकम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे । वालुके । ऐलेये । लालुका इतिगौडभाषा ॥ एलति । इलप्रेरणे । पचाद्यच् । टाप् । एलाइव वलते । वलप्राणने । वाहुलकादुण । स्वार्थे कन् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

एला । स्त्री । इलायचीति भाषासिद्धायां वहुलगन्धायाम् । ऐन्द्रयाम् ॥ सा द्विविधा । सूक्ष्मास्थूलेति भेदात् ॥ सूक्ष्मोपकुञ्चिका तुत्थाकोरङ्गी त्रिपुटा त्रुटि रित्यादिनामभिः प्रसिद्धा ॥ स्थूलातु । पृथ्वीका चन्द्रवालाच निष्कुटिर्वहुलात येत्यादिभिःख्याता ॥ अस्यागुणास्तु सूक्ष्मैलायां स्थूलैलायाञ्चद्रष्टव्याः ॥ एलयति । इलप्रेरणे । पचाद्यच् । टाप् ॥

एलापत्रः । पुं । नागविशेषे ॥

एलापर्णी । स्त्री । सुवहायाम् । रास्नायाम् । युक्तरसायाम् । काँटाआमरुली एलानी इति गौडभाषा ॥ एलायाइव पर्णान्यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥

एलावालुकम् । न । ऐलेये । एलवालुके ॥ ह्रस्वाभावः प्रक्रियापूर्ववत् ॥

एलीका । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

एल्वालु । न । एलवालुके ॥ एल्वालु कटुकं पाके कषायं शीतलं लघु । हन्ति कण्डूव्रणच्छर्दितृट्कासारुचिहृद्रुजः ॥ वलासविषपित्तास्रकुष्ठमूत्र-

गदकृमीन् ॥

एव । अ । औपम्ये ॥ अनवक्लृप्तौ । अनियोगे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अवधारणे ॥ चारनियोगे ॥ विनिग्रहे ॥ एवकारस्त्रिविधः । विशेष्यसङ्गतः विशेषणसङ्गतः क्रियासङ्गतश्चेति । तत्र विशेष्यसङ्गतस्यैवकारस्य अन्ययोगव्यवच्छेदोऽर्थः । पार्थएव धनुर्द्धर इत्यादौ विशेषणे धनुर्द्धरे पार्थान्ययोगव्यवच्छेदबोधात् । धनुर्द्धरपदस्योत्कृष्टधनुर्द्धरेलाक्षणिकत्वात् तथैवतात्पर्यात् । पार्थान्ययोगस्तादात्म्यम् ॥ विशेषणसङ्गतस्यैवकारस्यायोगव्यवच्छेदोर्थः । शङ्खः पाण्डुर एवेत्यादौ विशेष्ये शङ्खे पाण्डुरत्वायोगव्यवच्छेदबोधात् ॥ क्रियासङ्गतस्यैवकारस्य चात्यन्तायोगव्यवच्छेदोर्थः । सम्भवाभिप्रायके नीलंसरोजं भवत्येवेत्यादावन्वयितावच्छेदकसरोजत्वसामानाधिकरण्येन सरोजनीलभवनकर्त्तृत्वात्यन्ताऽयोगव्यवच्छेदबोधादिति सम्प्रदायः ॥ परिभवे ॥ ईषदर्थे ॥ अयनम् । इण् शीभ्यां वन् ॥

एवः । त्रि । गन्तरि । गमनकर्त्तरि ॥ एति । इण० । इण्शीभ्यां वन् ॥

एवम् । अ । उपमायाम् । सादृश्ये । वत् । वा । यथा । तथा । इवेत्यस्य पर्यायाः ॥ यथा । अग्निरेवं विप्रः । अग्निरिवेत्यर्थः ॥ इदंप्रकारे । इत्थम् ॥ यथा । एवं वादिनि विप्रर्षौ । अवधारणे । यथा । एवमेतत् ॥ अङ्गीकारे ॥ अर्थप्रश्ने ॥ परकृतौ ॥ पृच्छायाम् ॥

एषणः । पुं । लौहमयेवाणे ॥

एषणा । स्त्री । इच्छायाम् । पुत्रलोकवित्तकामनासु ॥ न कश्चिदन्यः संसार उक्तादस्त्येषणात्रयात् ॥ इषेर्ण्युटिटाप् ॥ नैरु.

एषणिका । स्त्री । एषण्याम् । नाराच्याम् । स्वर्णकारादीनांतुलायाम् । निक्ति इतिगौडभाषा । ...इति देशभाषा ॥ इष्यतेऽनया । इषगतौ । ल्युट् । स्वार्थे कः । टावित्त्वे ॥

एषणी । स्त्री । एषणिकायाम् ॥ व्रणमार्गानुसारिण्याम् । व्रणवेधशलाकायाम् । वेलकार इतिगौडभाषाप्रसिद्धायाम् ॥ चेतनाभिदि । इष्यतेनया । इषग० । ल्युट् । गौरादिषु एषणः करणइति ङीष् ॥

एषितव्यः । त्रि । अन्वेष्टव्ये ॥ एषितुं योग्यः । तव्यः ॥

एष्टव्यः । त्रि । एषितव्ये ॥ यथा । एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोपि गयांव्रजेत् । यजेत वाश्वमेधेन नीलंवावृष

मुत्सृतेदिति ॥

ऐः

ऐ । अ । हूतौ । आह्वाने ॥ स्मृतौ ॥ आमन्त्रणे ॥ मोचने ॥ ऐकारे ॥

ऐः । पुं । महेश्वरे ॥

ऐकध्यम् । अ । एकधार्थे ॥ एकाद्धोध्यमुञन्यतरस्यामिति धा प्रत्ययस्य ध्यमुञ् ॥

ऐकभा [म्] । न । एकभावत्वे ॥ ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

ऐकरस्यम् । न । सामरस्ये ॥ एकरसस्य भा [वः] ष्यञ् ॥

ऐकागारिकः । त्रि । चौरे । तस्करे ॥ एकमसहायमगारं प्रयोजनमस्य । ऐकागारिकट् चौर इतिइकट् वृद्धिश्च निपातनात् ॥ स्त्रियां टित्वान्ङीपि । ऐकागारिकी ॥

ऐकाग्रः । त्रि । एकताने ॥ एकाग्रात् स्वार्थेऽण् ॥

ऐकात्म्यम् । न । ऐक्ये ॥ एकात्मनो भावः । ष्यञ् ॥

ऐकान्तिकः । त्रि । अव्यभिचारिणि । साधनानन्तरमवश्यम्भाविनि ॥

ऐकान्यिकः । पुं । एकापपाठेछात्रे ॥ यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोच्चारणरूपं स्खलितमेकं-जातं सोऽनेनोच्यते । एकमन्यदृत्तमस्य । कर्मध्ययनेवृत्तमिति ठक् । एकमन्यदिति विगृह्य तद्धितार्थ इति समासः । ततष्ठक् । एवं द्वैयन्यिकः त्रैयन्यिकः ॥

ऐकाहिकः । त्रि । एकाहनिष्पन्ने ॥ पुं । एकदिनानन्तरभवे ज्वरे ॥ दिनेदिने एककालेसमागतज्वरे ॥ समुद्रस्योत्तरे तीरे द्विविदो नामवानरः । ऐकाहिकज्वरंहन्तितस्य नामानुकीर्त्तिनात् ॥ एकाहेभवः । ठक् ॥

ऐक्यम् । न । अभेदे । एकात्मभावे । एकत्वे । व्यतिरेकाभावे ॥ भावेष्यञ् ॥

ऐक्षवम् । न । मेरटे । इक्षोर्मूले ॥ इक्षोरिदम् । अण् ॥ त्रि । इक्षोर्विकारे । गुडादौ ॥ तदवयवे ॥ विल्वादण् ॥

ऐक्ष्वाकः । पुं । सूर्यवंश्यनृपे ॥ इक्ष्वाकोरपत्यम् । जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् । बहुत्वेलुक् । इक्ष्वाकूणां दुरापेर्थेत्वदधीनाहिसिद्धय इतिप्रयोगः ॥ इक्ष्वाकुषु जनपदेषु भवः । कोपधादण् । अस्यबहुत्वेपिनलुक् । ऐक्ष्वाकेषु चमैथिलेषुच फलन्त्वस्माकमद्यापि ष्यइतिमुरारिः ॥ दाण्डिनायनेत्युकारलोपः ॥

ऐङ्गुदम् । न । इङ्गुदीवृक्षस्यफले । हिंगोटा इतिभाषा ॥ इङ्गुद्याइदम् । प्लक्षादिभ्योऽणविधेर्नाणोलुक् ॥

ऐडविडः । पुं । ऐलविले । कुवेरे ॥

ऐडूकम् । न । एडूके । सास्थिकुड्ये ॥ स्वार्थेऽण ॥

ऐणम् । त्रि । एणस्य चर्मादौ ॥ एणस्य अवयवो विकारो वा । प्राणिरजतादिभ्योऽञ् ॥

ऐणिकः । त्रि । एणहन्तरि ॥

ऐणेयम् । त्रि । एणीत्वगादौ ॥ एण्या मृग्याविकारोऽवयवो वा एण्याढञ् ॥ स्त्रीणांरतिवन्धविशेषे ॥

ऐतरेयः । पुं । ऋग्वेदोपनिषदि । तच्छाखायाम् ॥ त्रि । इतराया अपत्ये ॥

ऐतरेयी । पुं । ऋग्वेदीयशाखाविशेषाध्यायिनि ॥

ऐतिह्यम् । न । इतिह । पारम्पर्योपदेशे ॥ तत्रानिर्दिष्टप्रवक्तृकं पारम्पर्यप्रवादमात्रम् इतिह ऊचुर्वृद्धा इति ऐतिह्यम् । यथेह वटे यक्षः प्रतिवसतीति । इतिहेति निपातसमुदायः उपदेशपारम्पर्ये । तदेव । अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः ॥ यद्वा चतुर्वर्णादित्वात् । स्वार्थेष्यञ् ॥

ऐनसः । पुं । एनसि ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण ॥

ऐन्दवम् । न । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ त्रि । इन्दुसम्बन्धिनि ॥ इन्दोरिदम् । तस्येदमित्यण ॥

ऐन्दवी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ ङीप ॥

ऐन्द्रः । पुं । अर्जुने ॥ वालिवानरे ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ त्रि । शक्रसम्बन्धिनि ॥ इन्द्रस्यायम् । तस्येदमित्यण ॥ न । ज्येष्ठानक्षत्रे ॥ मूलविशेषे । वनार्द्रकायाम् ॥ इन्द्रदेवताकेहविरादौ ॥ इन्द्रोदेवतास्य । सास्यदेवतेत्यण ॥

ऐन्द्रजालिकः । पुं । मायाकारके । मायाविनि ॥ इन्द्रजालेन चरति । चरतीतिठञ् ॥

ऐन्द्रलुप्तिकः । त्रि । केशघ्नरोगविशिष्टे । खल्वीटे । गञ्जा इतिभाषा ॥

ऐन्द्रिः । पुं । जयन्ते । इन्द्रपुत्रे ॥ काके ॥ अर्जुने ॥ वालिवानरे ॥ अपत्यार्थे इञ् ॥

ऐन्द्रियकम् । त्रि । प्रत्यक्षे । इन्द्रियग्राह्ये । इन्द्रियविषये ॥ इन्द्रियेणाऽनुभूयते । कुलालादित्वाद्वुञ् ॥

ऐन्द्री । स्त्री । शच्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ अलक्ष्म्याम् ॥ एलायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् । राखालसषा इतिगौडभाषा । इन्द्रायण इतिभाषा ॥ प्राच्यान्दिशि ॥ इन्द्रस्येयम् । तस्येदमित्यण ।

टिड्ढेतिङीप् ॥

ऐभी । स्त्री । हस्तिघोषायाम् ॥

ऐर: । पुं । मण्डे ॥ इराअन्नम् तन्मयः ॥ न । ऐरंमदीयंसर इतिश्रुतिप्रसिद्धे मण्डेन पूर्णे मदकरे ब्रह्मलोकस्थे सरसि ॥

ऐरण्डम् । न । एरण्डस्यफले ॥

ऐराक: । पुं । खुरासानमध्येम्लेच्छदेशविशेषे ॥ तन्मध्ये चोत्तरे देवि ऐराकः परिकीर्त्तितः । तन्मध्ये खुरासानमध्ये इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

ऐरावण: । पुं । अभ्रमातङ्गे । ऐरावते । इन्द्रगजे ॥ इरया उदकेन वणति । वणशब्दे । पचाद्यच् । इरावण एवं । स्वार्थेप्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा इरा सुरा वनमुदकं यस्मिन् । पूर्वपदादितिणत्वम् । इरावणे भवः । तत्रभव इत्यण् ॥

ऐरावतः । पुं । नारङ्गे ॥ लकुचद्रुमे ॥ नागभेदे ॥ पञ्चमात्रस्य प्रथमेऽप्रभेदे ॥ शक्रद्विपे । अभ्रमुवल्लभे । चतुर्दन्तगजे ॥ इराउदकानि सन्त्यस्मिन् । मतुप् । इरावान् समुद्रः । इरावत्यब्धौ भवः तत्रभवइत्यण् ॥ इरावत्या विद्युत इवायंवा । तस्येदमित्यण् ॥ न । महेन्द्रस्य ऋजुदीर्घशरासने ॥

ऐरावती । स्त्री । वटपत्रीवृक्षे ॥ विद्युति ॥ विद्युद्भेदे ॥ इराआपः सन्त्यस्य इरावान् मेघः । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् । ऐरावतेनैकदिक् । तेनैकदिगित्यणवा ॥ उत्तरमार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । पुष्याश्लेषा तथादित्यावीथी चैरावतीस्मृतेति ॥

ऐरिणम् । न । पांशवलवणे ॥

ऐरेयम् । न । मद्यविशेषे ॥ त्रि । कुजे ॥ इराया अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

ऐलः । पुं । चन्द्रवंशीये पुरूरवसि नृपे ॥ इलाया अपत्यम् । अण् ॥

ऐलवालुकम् । न । ऐलेये । वालुके । हरिवालुके । गन्धद्रव्यमिदम् ॥ एलवालुकमेव । स्वार्थेऽण् ॥

ऐलविलः । पुं । कुबेरे । पुण्यजनेश्वरे ॥ इलविलायाः अपत्यम् । इडविलायावा अपत्यमितिविग्रहे । ऐडविलोपि । अदृद्भ्योनदीत्यण् ॥ डलयोरेकत्वस्मरणादैडविलोपि । इडविडा अस्तिमाहत्त्वेन अस्येतिविग्रहे ज्योत्स्नादित्वादणि ऐडविडोपि ॥

ऐलेयम् । न । एलवालुकनामगन्धद्रव्ये ॥ इलायाअपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

ऐशानी । स्त्री । ईशदिशि । ईशानकोणे ॥ ईशानस्येयम् । अण् ङीप् ॥

ऐश्वरम् । न । अघटनघटनाचातुर्ये ॥ त्रि ॥ ईश्वरसम्बन्धिनि ॥ ईश्वरस्येदम् । अण् ॥

ऐश्वरी । स्त्री । ईश्वरसम्बन्धिन्यांशक्तौ॥

ऐश्वर्य्यम् । न । विभूतौ । अणिमाद्यष्टसिद्धिषु ॥ सात्त्विकोबुद्धिधर्मऐश्वर्य्यम् । यतोऽणिमालघिमामहिमाप्राप्तिप्राकाम्यवशित्वेशित्वकामावसायित्वानां प्रादुर्भावः । ऐश्वर्या द्विविधा तइच्छाया भवति । ईश्वरोहि यदेवेच्छतितत्करोति ॥ सम्पत्तौ ॥ नियन्तृत्वे ॥ ईश्वरस्यभावः । गुणवचनेतिष्यञ् ॥

ऐषमः । अ । वर्त्तमानवत्सरे । ऐसौंइतिभाषा ॥ अस्मिन् संवत्सरे । सद्यःपरुत्परार्य्यैषम इति इदमइश् समसण्प्रत्ययश्च संवत्सरे निपात्यते॥

ऐषमस्तनः । त्रि । ऐषमोभवे॥ ऐषमोह्यः श्वसोन्यतरस्यामिति शैषिकेष्वर्थेषु पक्षेट्युट्युलौ ॥

ऐषमस्त्यः । त्रि । ऐषमस्तने । ऐषमोभवेजाते इत्याद्यर्थेषु ॥ ऐषमोह्यसिति पक्षे त्यप् ॥

ऐहलौकिकम् । न । धने ॥ त्रि । इहलोकोपयोगिनि ॥ यथा । ऐहलौकिकमीहन्ते मांसशोणितवर्द्धनम् । पारलौकिककार्येषु प्रसुप्ताभृशना-

त्तिका इतिमहाभारते पावकाध्ययनम् ॥ इहलोकेभवम् । अध्यात्मादेष्ठञिष्यते ॥

ऐहिकः । त्रि । इहलोकभवे प्रतिपन्नशरीरसम्बन्धिनि स्रक्चन्दनवनितागृहक्षेत्रपशुभृत्यादिविषयजन्यसुखदुःखादिस्वरूपेभोगे॥ इहभवम् । कालाट्ठञ् ॥

ओः

ओ । अ । सम्बोधने ॥ आह्वाने ॥ स्मरणे ॥ अनुकम्पायाम् ॥ ओकारे ॥

ओः । पुं । ब्रह्मणि ॥ इत्येकाक्षरकोषः ॥

ओकः । पुं । शकुन्ते ॥ वृषले ॥ उचेरिगुपधलक्षणेके गुणः कुत्वञ्च ओकउचः के इतिनिपात्यते ॥

ओकणः । पुं । ⎫ केशकीटे । यूकायाम्
ओकणिः । पुं । ⎭ । जूं इतिभाषा॥

ओकः । न । पुं । आश्रयमात्रे ॥ गृहे । मन्दिरे ॥ उच्यते समवैत्यत्र । उचसमवाये । असुन् । गुणः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥

ओघः। पुं। प्रवाहे। जलस्य वेगे॥ वृन्दे। सङ्घाते॥ परम्परायाम्॥ उपदेशे॥ कालाख्यायां तुष्टौ॥ यथा। प्रव्रज्यापि न सद्यो निर्वाणदेति सैव कालपरिपाकमपेक्ष्य सिद्धिं तेविधास्यति अलमुत्तमतया तवेत्युपदेशे या आध्यात्मिका तुष्टिः सा कालाख्या ओघ उच्यते॥ द्रुतनृत्ये॥ नृत्यद्रुत्युपलक्षणं गीतवाद्ययोः॥ ओचनम्। उच०। घञ्। पृषोदरादित्वात् घः॥ वहति वा। वह०। पचाद्यच्। न्यङ्क्वादित्वात् साधुः॥ यद्वा। आऊह्यतेऽनेन। ऊह०। हलश्चेति घञ्॥

ओङ्कारः। पुं। प्रणवे। वेदितव्ये ब्रह्मणि वेदनसाधने॥ अवति। अवरक्षणादौ। अवतेष्टिलोपश्चेति मन्। मनप्रत्ययस्यैवायं टिलोपो न तु प्रकृतेः। अन्यथा डिदित्येव ब्रूयात्। ज्वरत्वरेत्यूट्। गुणः। वषट्कार इति लिङ्गात् समुदायादपि कार प्रत्ययः॥ अत्राहापस्तम्बः॥ ओङ्कारः स्वर्गद्वारं तद्ब्रह्म ऽध्येष्यमाण एतदादि प्रतिपद्येत विकथांचान्यां कृत्वा एवं लौकिक्या वाचाव्यावर्त्तते इति॥ लौकिक्या वाचा व्यावर्त्तते तया मिश्रितं न भवतीत्यर्थः॥

ओङ्कारा। स्त्री। बुद्धशक्तिविशेषे। तारायाम्॥

ओजः। पुं। विषमसङ्ख्यायाम्॥ ओजेनौजसमः पादे॥ इति भरतादयः॥

ओजतिथिः। पुं। विषमतिथौ॥

ओजः। न। दीप्तौ॥ अवष्टम्भे॥ प्रकाशे॥ प्राणवले। निजवले। सामर्थ्ये॥ प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमनवमैकादशराशिषु॥ धातुतेजसि॥ शब्दादिकौशले॥ ज्ञानेन्द्रियाणां पाटवे॥ काव्यगुणे गौडीरीत्याम्॥ तल्लक्षणम्। वहुसमाससंयुक्तवर्णपदाडम्बरः। यथा ओजःप्रसादमाधुर्यगुणतितयभेदतः। गौडवैदर्भपाञ्चालीरीतयः परिकीर्त्तिताः॥ ओजस्समासभूयस्त्वं मांसलं पदडम्बरम्॥ तस्योदाहरणं यथा। गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गसङ्गतजटाजूटाग्रजाग्रत्फणिस्फूर्जत्फूत्कृतिभीतिसम्भृतचमत्कारस्फुरत्सम्भ्रमा। आनन्दामृतवापिकां विदधती चित्तं गिरीशप्रभो स्त्वां पायान्नवसङ्गमे भगवती लज्जावती पार्वतीति॥ रसादिसप्तधातुसारभागजधातुविशेषे॥ यथा। हृदि तिष्ठति यच्छुद्धं रक्तमीषत्सपीतकम्। ओजश्शरीरे सञ्जातं त

नाशान्नाश मृच्छति ॥ भ्रमरैःफल पुष्पेभ्यो यथासम्भ्रियतेमधु । तद्व दोजश्शरीरेभ्योधातुःसम्भ्रियते न्व णामितिवैद्यकशास्त्रम् ॥ उब्जत्यनेन । उब्जआर्जवे । उब्जेर्वलेवलो पश्चेत्यसुन् ॥

ओजिष्ठः । त्रि । ओजस्विनि ॥ सारतमे ॥ उभयत्र विन्मतोर्लुगिति लुक् टि लोपश्च ॥ उभयत्र विन्यन्ता दोजस्विशब्दा दिष्ठन् । विन्मतोर्लुगिति लुक् टि लोपश्च ॥

ओडवः । पुं । पञ्चस्वरयुक्तरागे ॥ सतु ऋ प वर्जितः । ष ग म ध नि युक्तः। यथा मल्लारादयः ॥ इतिसङ्गीतदामोदरः ॥

ओडिका । स्त्री । उडिधान्इतिगौडभाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । नीवारे ॥

ओडी । पुं । ओडिका धान्ये ॥

ओड्रः । पुं । जवापुष्पे ॥ जवापुष्प वृक्षे ॥ जने ॥ आर्द्रीपदुनत्ति । उन्दी । स्फायितञ्चीतिरक् । बाहुलकाद्दस्यडत्त्वम् ॥

ओड्राः । पुं । भूम्नि । उडीसा इति प्रसिद्धे नीवृद्विशेषे ॥

ओड्रपुष्पम् । न । ओडर गुडहर इतिप्रसिद्धायांजवायाम् । जवावृक्षे ॥ ओड्रं पुष्प मस्य। ओड्रपुष्पकुसुमप्रियेम्बिके इतिहरानन्दः ॥

ओड्राख्या । स्त्री । जवावृक्षे ॥

ओतः । त्रि । पटेदीर्घतन्तौ ॥ अन्तर्व्यातौ ॥

ओतुः । पुं । स्त्री । विडाले ॥ अवतिविष्ठाम् आखुभ्योगृहंवा । अवरक्षणादौ । सितनीतितुन् । ज्वरत्वरेत्यूठ् । गुणः ॥

ओतुमदः । पुं । मार्जारधर्मे ॥

ओदनः । पुं । न । अन्ने । भक्ते । भात इति भाषा ॥ उनत्ति । उन्दी० । उन्देर्नलोपश्चेति युच् ॥ यद्वा ऊर्द्दतेऽनेन । ऊर्द्दक्रीडायाम् । करणे ल्युट् । पृषोदरादिः ॥

ओदनपाकी । स्त्री । ओषधिविशेषे । नीलझिण्टराम् ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

ओदनाह्वा । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

ओदनिका । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥ वलायाम् ॥

ओदनी । स्त्री । वलायाम् ॥

ओद्मः । पुं । उन्दने ॥ उन्दी० । औणादिके मन्प्रत्यये । अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथा इतिनलोपोगुणश्च निपातितः ॥

ओम् । अ । उपक्रमे ॥ प्रणवे ॥ अभ्युपगमे । अनुमतौ ॥ अपाकृतौ । अस्वीकारे ॥ मङ्गले । शुभे ॥ वेदेत्र

द्यभिवेदनसाधने ॥ अवति । अव रचणादौ । अवतेष्टिलो पश्चेतिम न् । मनएवटिलोपः । ज्वरत्वरेत्यू ठ् । गुणः ॥

ओलः । पुं । अर्शोघ्ने । शूरणे । कन्दे ॥ त्रि । आर्द्रे । गीला भीजा इतिच भाषा ॥

ओल्लः । पुं । ओले । शूरणे ॥ ग्राम्यक न्दस्तुदोषलः ॥ त्रि । आर्द्रे । आला गीला इतिचभाषा ॥

ओषः । पुं । दाहे । प्रोषे । प्लोषे ॥ ओ षणम् । उष० । घञ् ॥

ओषणः । पुं । कटुरसे । झाल इति- भाषा ॥

ओषणी । स्त्री । पुब्या इतिगौडभाषा प्रसिद्धे शाकविशेषे ॥

ओषधिः । स्त्री । फलपाकान्ते कदल्या दौ । ब्रीहियवादौ ॥ जातिमात्रवि वचायामोषधिशब्दस्य प्रयोगो भव ति ॥ ओषः प्लोषः दीप्तिर्वा धीयते ऽत्र । डुधाञ्० । कर्मण्यधिकरणेचे ति किः ॥

ओषधिप्रस्थः । पुं । हिमालयस्य न- गरविशेषे ॥

ओषधी । स्त्री । फलपाकान्ते ब्रीहिय वादौ ॥ किमत्त्ययान्तात् कृदिकारा दितिङीष् ॥ जातिमात्रविवचाया मस्य प्रयोगो भवति । ओषध्यः प- ञ्चधाख्याता लतागुल्माश्चशाखिनः। पादपाः प्रसराश्चेति तेषां वच्यामि लक्षणम् ॥ गुडूच्याद्यालताः प्रोक्ताः गुल्माः पर्पटकादयः । आम्राद्याः शा खिनोज्ञेया वटाश्वत्थादि पादपाः ॥ कण्टकार्य्यादिकाः सर्वाः प्रसरा इति कीर्त्तिताः

ओषधीपतिः । पुं । इन्दौ । चन्द्रमसि ॥ ओषधीनांपतिः ॥

ओषधीशः । पुं । ग्लावि । चन्द्रे ॥ ओ षधीना मीशः ॥ कर्पूरे ॥

ओष्ठः । पुं । दशनवाससि । रदनच्छ दे । ऊपरला होठ इतिभाषा ॥ अ धरे । नीचला ओठ होठ इतिच भाषा ॥ उष्यते उष्णाहारेण । उष० । उषिकुषीतिथन् ॥

ओष्ठपुष्पः । पुं । बन्धूकपुष्पवृत्ते ॥

ओष्ठरोगः । पुं । आस्यरोगान्तर्गतौष्ठ भवव्याधौ ॥ विशेषोस्यनिदाने ॥

ओष्ठी । स्त्री । विम्बफले । कँदूरी इ तिभाषा ॥

ओष्ठोपमफला । स्त्री । विम्बिकायाम् । कँदूरी इतिभाषा ॥ ओष्ठोपमा नि फलानियस्याः ॥

ओष्ठ्र: । पुं । ओष्ठभवेवर्णे ॥ त्रि । ओष्ठहिते ॥ ओष्ठेभवः । शरीराव

यवाच्चेति यत् ॥ ओष्ठयोर्हितः । श
रीरावयवाद्यत् ॥

ओष्णम् । त्रि । ईषदुष्णे ॥ आउष्णम् ॥

औ:

औ । अ । आह्वाने ॥ सम्बोधने ॥ वि
रोधे ॥ निर्णये ॥ शूद्राणां प्रणवे ॥
यथा । चतुर्दशस्वरो योसौ सेतुरौ
कारसंज्ञितः। सचानुस्वारनादाभ्यां
शूद्राणां सेतुरुच्यते इतिकालिका
पुराणम् ॥ औकारे ॥

औः । पुं । अनन्ते ॥ निस्वने ॥ स्त्री ।
विश्वम्भरायाम् ॥

औक्थिकः।पुं। उक्थाध्ययनकर्त्तरि ॥
उक्थमधीते वेदवा । क्रतूक्थादी
तिठक् ॥

औक्थिक्यम् । न । औक्थिकानां धर्मे
॥ तेषामाम्नायेपि॥ छन्दोगौक्थिके
तिञ्यः ॥

औक्षम् । न । वृषसमूहे ॥ उक्ष्णां स
मूहः तस्यसमूहइत्यण् । औक्ष
मनपत्त्य इतिटिलोपः ॥ अपत्त्येतु ।
औक्ष्णः । षपूर्वहने त्यलोपः ॥

औक्षकम् । न । उक्ष्णां समूहे । वृ

षदन्दे ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रेति वुञ् ॥

औख्यम् । त्रि । स्थालीपक्के ऽन्नादौ ।
पिठरपक्के ॥ उख्य मेव स्वार्थेष्यञ् ॥

औचिती । स्त्री । औचित्ये ॥ सत्ये
॥ उचितस्य भावः । ब्राह्मणादित्वा-
त् ष्यञ् । ङीष् । हलस्तद्धितस्येति
यलोपः ॥

औचित्यम् । न । उचितत्वे । योग्य
त्वे ॥ सत्ये ॥ उचितस्य भावः ।
ब्राह्मणादेराकृतिगणत्वात् ष्यञ् ॥

औजसिकः । पुं । शूरे ॥ ओजसा वर्त्त
ते । ओजस्सहोम्भसावर्त्तत इति-
ठक् ॥

औड्रः । पुं । ओड्रदेशोद्भवे आदौ
क्षत्त्रिये पश्चाद्ब्राह्मणादर्शनेन क्रिया
लोपादिनाच शूद्रत्वमापन्ने दस्युप-
दवाच्ये ॥ त्रि । ओड्रदेशजे ॥

औत्कर्ष्यम् । न । उत्कर्षतायाम् ॥ भा
वे ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

औत्तरपथिकः । त्रि । उत्तरपथेनाहृ-
ते ॥ तेनगच्छति उत्तरपथेनाहृत
ञ्चेति ठञ् ॥

औत्तरपदिकः । त्रि । उत्तरपदग्राहि
णि ॥ उत्तरपदं गृह्णाति । ठक् ॥

औत्तराहः । त्रि । उत्तरस्मिन् जातः भ
वः ततआगतोवा ॥ उत्तरादाहञ् ॥

औत्तरेयः । पुं । परीक्षिन्नृपतौ ॥ उत्त

रायाः अपत्यम्। स्त्रीभ्योढक्॥

औत्तानपादिः। पुं। ध्रुवे। स्वायम्भुव मनोःपौत्रे॥ उत्तानपादस्यापत्यम्। इञ्॥

औत्सर्गिकः। त्रि। उत्सर्गार्हे॥ सामान्यविधिरुत्सर्गः। उत्सर्गमर्हति। ठञ्॥ सामान्यत्वे॥

औत्सुक्यम्। न। उत्कण्ठायाम्॥ उत्सुकस्य कर्मभावोवा। ष्यञ्॥

औदनिकः। त्रि। सूपकारे॥ ओदनं शिल्पमस्य। शिल्पमिति ठञ्॥

औदमेयिः। पुं। उदमेयस्यापत्ये॥ अतइञ्॥

औदमेयी। स्त्री। उदमेयजातौ॥ इञन्तात् इतोमनुष्यजातेरिति ङीष्॥

औदरिकः। त्रि। उदरमात्रपूरके। आद्यूने। पेटार्थी इतिभाषा॥ अत्यन्तबुभुक्षिते। बुभुक्षयात्यन्तपीडिते॥ उदरे प्रसितः। उदराट्ठगाद्यूनइतिठक्॥

औदश्वितम्। न। अर्द्धजलयुक्ते घोले॥ त्रि। उदश्विति संस्कृते॥ उदश्वितोन्यतरस्यामिति पक्षेऽण्॥

औदश्वित्कः। पुं। औदश्विते॥ उदश्विति संस्कृतम्। उदश्वितोन्यतरस्यामिति ठक्। इसुसुक्तान्तात् कः॥

औदार्यम्। न। उदारतायाम्॥ उदारस्यभावः। गुणवचनेति ष्यञ्॥

औदासीन्यम्। न। शुभाशुभयोरुपेक्षायाम्॥ ताटस्थ्ये॥ उदासीनस्यभावः। ष्यञ्॥

औदास्यम्। न। अकर्त्तृत्वे॥ वैराग्ये। अनुरागादिशून्यतायाम्॥ मनोयोगाभावे॥

औदुम्बरः। पुं। श्राद्धदेवे। यमे॥ न। कुष्ठरोगप्रभेदे॥ तस्यलक्षणम्। रुगदाहरागकण्डूभिः परीतं रोमपिञ्जरम्। उदुम्बरफलाभासं कुष्ठमौदुम्बरं वदेदिति॥ ताम्रे॥ उदुम्बरमेव। प्रज्ञाद्यण्॥ यज्ञाङ्गशाखिनःफलादौ॥ फलमौदुम्बरं बाल मम्लत क्रेणसाधितम्। वेसवारभृते साज्ये पाचितं सैन्धवान्वितम्॥ शीतं कषायं मधुरं रक्तपित्तप्रणाशनम्। मूत्रकृच्छ्रहरंसरुच्यम्। विबन्धाध्मानकारकम्॥ उदुम्बरस्यावयवोविकारोवा। प्राणिरजतादिभ्योऽञ्॥ त्रि। ताम्रजे पात्रादौ॥

औद्गात्रम्। न। सामवेदविहिते उद्गातुः कर्मणि भावेच॥

औद्दालकम्। न। वल्मीककीटसम्भृते मधुनि॥ प्रायोवल्मीकमध्यस्थाः कपिलाः स्वल्पकीटकाः। कुर्वन्तिकपिलं स्वल्पंतत् स्यादौद्दाल-

कंसधु ॥ औद्दालकं रुचिकरं स्वर्य्यं कुष्ठविषापहम् । कषायमुष्णमम्लञ्च कटुपाकञ्चपित्तकृत् ॥

औद्दालकिः । पुं । गौतमे ॥ उद्दालकस्यापत्यम् । अतइञ् ॥ आरुणी ॥

औद्धत्यम् । न । अविनीतभावे ॥ उद्धतस्य भावः । ष्यञ् ॥

औद्भिज्जम् । न । पांशवलवणे ॥

औद्भिदम् । न । रेह इति प्रसिद्धे पांशुलवणे ॥ औद्भिदं पांशुलवणं यज्जातंभूमितः स्वयम् । चारं गुरु कटु स्निग्धं श्लेष्मलंवातनाशनम् ॥ औमस्य पानीयस्य प्रभेदे ॥ यथा । विदार्य्य भूमिं निम्नां यन्महत्त्याधारया स्रवेत् । ततोयमौद्भिदं नाम वदन्तीति महर्षयः ॥ औद्भिदंवारि पित्तघ्न मविदाह्यतिशीतलम् । प्रीणनं मधुरं वल्यमीषद्वातकरं लघु इति ॥

औद्वाहिकम् । न । उद्वाहसम्बन्धिधनादौ ॥ भार्याप्राप्तिकाले लब्धेभार्याधने ॥ तद्भ्रातृभिरविभाज्यम् । यथाह याज्ञवल्क्यः । पितृद्रव्याविनाशेन यदन्यत्स्वयमर्जयेत् । मैत्रमौद्वाहिकञ्चैव दायादानां न तद्भवेदिति ॥

औपगवः । पुं । उपगवपत्ये ॥ उपगोरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् ॥ उपसमीपे गौ र्यस्य इति उपगुर्गोपः । लक्षणया तत्पुरोहितोऽपि । यथाह हारीतः । यंवर्णं याजयेद्यस्तु सतद्वर्णत्वमाप्नुयात् । सद्योवर्णेण वर्णश्चेत्त्वेवमेवाब्रवीद्गुरुः ॥ तथाच लक्षणया ब्राह्मणोप्युपगुपदवाच्यः । तस्या पत्य मौपगवः ॥ इति श्रीधरस्वामिनः ॥

औपगवकम् । न । औपगवानां समूहे ॥ गोत्रोचोष्ट्रेतिवुञ् ॥

औपचारिकः । त्रि । उपचारार्थे ॥ विनयादित्वात् स्वार्थेठक् ॥

औपच्छन्दसिकम् । न । वैतालीयच्छन्दोविशेषे ॥ तत्रैवान्ते ऽधिकेगुरौ स्यादौपच्छन्दसिकं कवीन्द्रहृद्यमिति लक्षणम् ॥ यथा । आतन्वानं सुरारिकान्ता स्वौपच्छन्दसिकं हृदाविनोदम् । कंसं योनिर्जघानदेवो वन्देतं जगतां स्थितिं दधानमिति ॥ पुष्पिताग्राभिधं केचि दौपच्छन्दसिकं विदुः ॥ अन्यच्च । विषमे ससजा गुरू समेचेत् स्मरयाच्छन्दसिकं तदौपपूर्वम् । यथा । स्मररागमयी वपुस्तमिस्रा परितस्तारर वेरसत्यवश्यम् । प्रियमापदिवापिकोकिले स्त्री परितस्तारर वेरसत्यवश्यमिति ॥

औपधेयम् । न । उपधौ । रथाङ्गे ॥ छदिरुपधीतिस्वार्थेढञ् ॥

औपनिधिकम् । न । उपनिधौ । प्री-त्याभोगार्थमर्पिते द्रव्ये ॥

औपनिषदः । त्रि । श्रुतिवेद्ये परमा-त्मनि ॥ उपनिषदा दृश्यते गृह्यते वा । उपनिषदो व्याख्यान स्तत्रभवो वा । शेषइति अण्छगयनादिभ्यइ तिवा । अण् ॥

औपनिषदम्मन्यः । पुं । भर्त्तृप्रपञ्चे ॥ अयंवेदान्तैकदेशी ॥ त्रि । अन्यत्र ॥

औपनीविकम् । त्रि । नीविसमीपे व्यापृते ॥ भवार्थे उपजानूपकर्णनीवे-ष्ठक् ।

औपमन्यवः । पुं । प्राचीनशालाख्यर्षौ ॥ उपमन्योर्गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥

औपम्यम् । न । अनुहारे । उपमायाम् । साम्ये ॥ उपमैव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥

औपयिकः । त्रि । उपयुक्ते ॥ न्यायागत वस्तुनि । लभ्ये ॥ उपायन्त्यनेन । अयगतौ । हलश्चेति घञ् ॥ उपायएव । उपायो ह्रस्वत्वञ्चेतिठक्ह्रस्वश्च ॥

औपरोधिकः । पुं । पीलुदण्डे । पैलवे ॥ त्रि । उपरोधसम्बन्धिनि ॥

औपवस्तम् । न । उपवासे ॥ उपवस्तमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

औपवस्त्रम् । न । उपवासे । भोजनाऽभावे ॥ उपवसति । तृच् । उपवस्तुरिदंकर्म । तस्येदमित्यण् । माषान्मधुमसूराँश्चवर्जयेदौपवस्त्रक-मितिस्मृतिः ॥

औपसर्गिकः । पुं । सन्निपातरोगविशेषे ॥ तस्यलक्षणम् । कफोनुलोमवातेन यदिपित्तानुगो भवेत् । स्वेदश्वैत्यादिभिर्जुष्ट स्तदाभवतिमानवः ॥ प्रतिलोमः पुनस्तेनस्वास्थ्यमायातितत्क्षणात् । औपसर्गिकएवान्यः सन्निपातउदाहृत इति ॥ त्रि । उपसर्गसम्बन्धिनि ॥

औपस्थ्यम् । न । उपस्थेन्द्रियसुखे ॥

औपानह्यः । पुं । मुञ्जे ॥ न । चर्मणि ॥ उपानहे अयम् । ऋषभोपानहो-र्ञ्यः ॥

औमीनम् । त्रि । उम्ये ॥ उमानाम्भवनं क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमेति पक्षेखञ् ॥

औरगम् । न । फणिभे ॥ त्रि । सर्पसम्बन्धिवस्तुनि ॥ उरगस्येदम् । अण् ॥

औरभ्रः । पुं । कम्बले । रल्लके ॥ उरभ्रस्य इदम् । अण् ॥

औरभ्रकम् । न । मेषवृन्दे ॥ उरभ्राणां समूहः । गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रेतिवुञ् ॥

औरभ्रिकः । त्रि । मेषजीवने ॥

औरसः । पुं । स्त्री । उरस्ये । स्वात्मजे । ऊढसवर्णायां जनितापत्ये ॥ यथा । सवर्णायां संस्कृतायां स्वयमुत्पादये त्तुयम् । औरसं तं विजानीयात् पुत्रंप्रथमकल्पितमिति ॥ उरसानि र्मितः । उरसोऽण् चेत्यण् ॥

औरसिकः । त्रि । उर इवेत्यर्थे ॥ अङ्गु ल्यादिभ्यष्ठक् ॥

और्द्ध्वदेहिकम् । त्रि । और्द्ध्वदैहिके ॥ केचिदस्यानुशतिकादिषु पाठं ने च्छन्ति ॥

और्द्ध्वदैहिकम् । त्रि । प्रेतकर्मणि । प्रे तदाने । प्रेतमुद्दिश्य मरणदिन मार भ्य सपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रत्यहं दीयमाने जलपिण्डादौ । मृतार्थं तदहे दानं त्रिषु स्यादौर्द्ध्वदैहिकम् ॥ देहादूर्द्ध्वः ऊर्द्ध्वदेहः । राजदन्तादिः । ऊर्द्ध्वदेहेभवम् । अध्यात्मादि त्वाट्ठञ् । अनुशतिकादित्वादुभय पदवृद्धिः ॥

और्द्ध्वस्रोतसिकः । त्रि । शैवे ॥ इति त्रि काण्डशेषः ॥

और्वः । पुं । वाडवानले ॥ सतुभूगोल स्य दक्षिणसीमा । तत्र सर्वे नरकाः दैत्याश्च वसन्ति ॥ पञ्चप्रवरान्तर्गत मुनिभेदे ॥ उर्वस्य मुनेरपत्यम् । ऋ ष्यण् । गोत्रापत्ये विदाद्यञ् ॥ न । पांशवलवणे ॥

और्वरः । त्रि । भौमे । रजसि ॥

और्वशेयः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

औलूकम् । न । पेचकसमूहे ॥ उलूकानां समूहः । खण्डिकादित्वादञ् ॥

औलूक्यः । पुं । वैशेषिके । वैशेषिक दर्शनाभिज्ञे ॥

औशनसम् । न । शास्त्रविशेषे । विचित्रनिर्माणप्रतिपादके शिल्पशा स्त्रे ॥ उशनसा प्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमि त्यण् ॥ उपपुराणविशेषे ॥

औशिजः । पुं । उशिजि ॥ स्वार्थिकःप्रज्ञाद्यण् ॥

औशीरम् । न । शयनासने ॥ शयनंस्वापः शय्या वा । आसनम्पीठादि । स्वापपीठयोः समुदितयोरियं संज्ञा ॥ चामरे ॥ दण्डे ॥ पुं । चामरद ण्डे ॥ त्रि । उशीरजे ॥ उश्यते । व शकान्तौ । वशः किदिति ईरन् । प्र ज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । उशीरस्येदम् । त स्येदमित्यण् ॥

औषधम् । न । रोगनाशकद्रव्ये । भे षजे । जायौ । अगदे ॥ सर्वैः प्राणि भिर्भुज्यमाने ओषधिप्रभवेऽन्ने ॥ रोगहृत्त्वेन द्रव्यमात्रविवक्षाया मौ षधशब्दप्रयोगः । तेन घृततैलादि कमप्यौषधशब्दवाच्यमिति ज्ञेयम् ॥

औषधेरिदम् । औषधिरेव वा । औषधे रजाता विच्यण् ॥ गुणव्याम् ॥

औषरम् । न । पांशवलवणे ॥

औषरकम् । न । सार्वगुणे । मृत्तिका लवणे । खारीलान खारीनून इति च भाष

औषसः । त्रि । प्राभातिके ॥ अनुदितौ षसराग इति औषसातपभयादिति च भारवि र्लक्ष्यम् ॥ उषसिभवः । सन्धिबेलेत्यादिनायोगविभागादण् । अन्यथा कालाट्ठञ् स्यादिति व्याख्यातारः । अपभ्रंश एवायमिति प्रामाणिकाः ॥

औष्ट्रम् । त्रि । उष्ट्रसम्बन्धिनि ॥ औष्ट्रं दुग्धं लघु स्वादु लवणं दीपनं तथा । कृमिकुष्ठकफानाहशोफोदरहरं सरम् ॥ उष्ट्रस्येदम् । अण् ॥

औष्ट्रकम् । न । उष्ट्रसमूहे ॥ तस्यसमूहइत्यर्थे गोत्रोचोष्ट्रेतिवुञ ॥ उष्ट्रस्य विकारोऽवयवोवा । उष्ट्राद्वुञ् ॥

औष्ठ्यः । त्रि । ओष्ठभवे ॥ शरीरावयवाच्चेति यत् ॥

अम् । न । परे ब्रह्मणि ॥ अनुस्वारे । पञ्चदशे स्वरे ॥ विन्दुमात्रानुनासिकवर्णायम् । अत्राकार उच्चारणार्थः । अयं नकारमकारस्थानेपि भवति ॥

अः । पुं । महेश्वरे ॥ विसर्गे । षोडषे स्वरे ॥ द्विविन्दुमात्रः कण्ठ्यवर्णोयम् । अत्राकार उच्चारणार्थः । अयं रेफसकारस्थानेपि भवति ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडीचवालप्रधानोपनामतुलाराममिश्रात्मज-श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिब्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्रीसुखा-नन्दनाथपरनामधेयेन विरचितेशब्दार्थचिन्तामणौ वर्गः समाप्तिङ्गतः ॥ १ ॥

तत् सत्

कः । पुं । ब्रह्मणि ॥ समीरे ॥ आत्मनि ॥ यमे ॥ दक्षप्रजापतौ ॥ भास्करे ॥ कामग्रन्थौ ॥ चक्रिणि । नारायणे ॥ पतत्रिणि । खगे ॥ पार्थिवे ।

राजनि ॥ मयूरे ॥ अग्नौ ॥ मनसि ॥ शरीरे ॥ काले ॥ धने ॥ शब्दे ॥ प्रकाशे ॥ न । सुखे ॥ शिरसि ॥ जले ॥ कायति । कचतिवा । कैशब्दे । कचदीप्तौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥ ककारे ॥

कंवलः । पुं । कम्बलार्थेषु ॥

कंसः । पुं । उग्रसेनसुतेऽसुरविशेषे । श्रीकृष्णमातुले ॥ पुं । न । तैजसद्रव्ये । स्वर्णरजतादिनिर्मिते पानमाने ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातुविशेषे । कांस्ये । काँसा काँसो इतिभाषा ॥ आढकपरिमाणे माने ॥ मद्यादिपानपात्रे । पानभाजने ॥ कम्यते । कमुकान्तौ । वृहृवदिहनिकमीतिसः ॥

कंसकम् । न । नयनौषधे । पुष्पकासीसे । हीराकसीप्रभेदे ॥

कंसकारः । पुं । कसेरा इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वैश्यायां ब्राह्मणाज्जातोऽम्बष्ठो गान्धिको वणिक् । कंसकारशङ्खकारौ ब्राह्मणात्सम्बभूवतुः ॥ इतिवृहद्धर्मपुराणम् ॥ अपिच । विश्वकर्मा च शूद्रायां वीर्याधानं चकार सः । ततो बभूवुः पुत्राश्च नवैते शिल्पकारिणः । मालाकारः कर्मकारः शङ्खकारः कुविन्दकः । कुम्भकारः कंसकारः षडेते शिल्पिनो नराः ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कंसजित् । पुं । वासुदेवे । श्रीकृष्णे ॥ कंसं जयति । जिजये । क्विप् । तुक् ॥

कंसवती । स्त्री । कंसस्य भगिन्याम् ॥

कंसहा । पुं । देवकीसुते ॥ कंसं हन्ति । हन्० । क्विप्चेति क्विप् ॥

कंसा । स्त्री । कंसवत्याम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कंसारातिः । पुं । } श्रीकृष्णे ॥ कंसस्य
कंसारिः । पुं । } अरातिः अरिर्वा ॥

कंसास्थि । न । कांस्यधातौ ॥

कंसीयम् । त्रि । कंसायहिते ॥ छः ॥

कंसोद्भवा । स्त्री । सुगन्धिमृत्तिकाविशेषे । आढक्याम् । काच्याम् । सौराष्ट्राम् ॥

ककन्दः । पुं । कनके । स्वर्णे ॥

ककुञ्जलः । पुं । स्त्री । चातकखगे ॥

ककुत्स्थः । पुं । सूर्यवंशजे राजविशेषे । शशादतनये । इक्ष्वाकोः पौत्रे ॥ ककुदि वृषांसे तिष्ठति । ष्ठा० । कः ॥

ककुत् । स्त्री । वृषाङ्गविशेषे ॥ श्वेतच्छत्रादौ राजचिह्ने ॥ वरे ॥ शैलशृङ्गे ॥ कं सुखं कौति । कुशब्दे । क्विप् । तुक् । पृषोदरादित्वात् दः ॥

ककुदः । पुं । न । प्रधाने । वरे । श्रेष्ठे ॥ राजचिह्ने । श्वेतच्छत्रादौ ॥ वृषाङ्गे । वृषांसस्थस्थूलमांसपिण्डे ॥ प

र्वताग्रभागे ॥ कंसुखंकौति । कु॰। क्विप्। तुक्। पृषोदरादिः॥

ककुद्मान्। पुं। वृषे। वलीवर्द्दे॥ ऋषभौषधौ॥ पर्वते॥ ककुदस्ति अस्य। मतुप्। यवादित्वान्न वत्वम्॥

ककुद्मती। स्त्री। कट्याम्। पोंछा इतिभाषा॥ ककुदृषस्कन्धः। स इव मांसपिण्डः ककुत्। सोऽतिशयितोऽस्याम्। मतुप्। यवादित्वान्न वः॥

ककुप्। स्त्री। प्रवेण्याम्॥ दिशि॥ शोभायाम्॥ चम्पकस्रजि॥ रागिणीविशेषे॥ अस्या लक्षणं यथा। पीतंवसाना वसनं सुकेशी वने रुदन्ती पिकनाददूना। विलोकयन्ती ककुभोऽतिभीता मूर्त्तिः प्रदिष्टा ककुभस्तथेयमिति सङ्गीतदामोदरः॥ ककते। ककलौल्ये। बाहुलकादुभप्रत्ययः॥ यद्वा। कंवातं स्कुभ्नाति विस्तारयति। स्कुभइति सौत्रः। क्विप्। पृषोदरादित्वात्सलोपः॥

ककुभः। पुं। रागविशेषे॥ वीणाङ्गे। प्रसेवके। वीणादण्डाधःस्थितं शब्दगाम्भीर्याय दारुमयं भाण्डं यच्चर्मणाच्छाद्यते तस्मिन्॥ अर्जुनपादपे॥ ककुभः शीतलोभग्नक्षतक्षयविषास्रजित्। मेदोमेहव्रणान्हन्ति तुवरः कफपित्तहृत्॥ ककुभोदिशः सन्त्यस्य वहुविस्तरत्वात्। अर्शआद्यच्॥ पर्वतान्तरे॥ कश्च कुश्च ककू। तेभाति। भा॰। अन्तर्भावितण्यर्थः। आतोनुपेतिकः॥

ककुभा। स्त्री। दिशि॥ केन आदित्येन जलेन वा कुत्सितानि भानि नक्षत्राण्यचेति टावन्तोपीति कश्चित्। तन्न। व्यधिकरणबहुव्रीहिप्रसङ्गात्॥ केन कुत्सिता भाति। भादीप्तौ। सुपीतिकः। भिदाद्यङ् वा॥ रागिणी विशेषे॥

ककुभादनी। स्त्री। नलीनामगन्धद्रव्ये॥

ककुभः। पुं। खगान्तरे॥

कक्कोलः। पुं। न। स्वनामख्यातसुगन्धिद्रव्यविशेषे। कोलके। काँकला इतिगौडभाषा। काँकोलीइति फलकपूर इति गहुला इतिच प्रसिद्धे॥ कक्कोलं लघु तीक्ष्णोष्णं तिक्तं हृद्यं रुचिप्रदम्। आस्यदौर्गन्ध्यहृद्रोगकफवातामयान्यहृत्॥ ककते। कक॰। सम्पदादित्वात् क्विप्। कोलति। कुलसँस्त्याने। ज्वलादित्वाण्णः। कक्च तत् कोलञ्च॥

कक्कोलकम्। न। कोषफले। कक्कोले। स्थूलमरिचे॥ स्वार्थेकन्॥

ककखटः। त्रि। कठिने॥ ककखति।

कक्खहसने । शकादिभ्योटन् ॥

कक्खटपत्रकः । पुं । पाट इतिगौड प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पट्टे । राजशणे ॥

कक्खटी । स्त्री । वर्णलेखायाम् । कठिन्याम् । खट्याम् । सैलखडी इति भाषा ॥

कच्चः । पुं । वाहुमूले । काख इतिभाषा ॥ वीरुधि । लतायाम् ॥ तृणे ॥ शुष्कतृणे ॥ शुष्कवने ॥ पापे ॥ कच्छे ॥ अरण्ये ॥ पार्श्वे ॥ कषति । कष्यते वा । कषहिंसायाम् । वृतवदिहनिकमिकषिभ्यः सः ॥

कच्चरुहा । स्त्री । नागरमुस्तायाम् ॥

कच्चशायः । पुं । कुक्कुरे ॥

कच्चा । स्त्री । अन्तरीयवस्त्रस्य पश्चिमेञ्चले । अधोंशुकस्य पृष्ठतो निहिताञ्चले ॥ स्पर्द्धास्पदे ॥ इभरज्ज्वाम् । गजमध्यवन्धनरज्ज्वौ ॥ काञ्च्याम् ॥ राजद्वारप्रवेशे ॥ गेहप्रकोष्ठके ॥ भित्तौ ॥ साम्ये ॥ रथभागे ॥ उत्राहिण्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वाहुपार्श्वांशकक्षेषु कृष्णस्फोटां सवेदनाम् । पित्तप्रकोपसम्भूतां कक्षामित्यभिनिर्द्दिशेदिति ॥ कषति कष्यते वा । कष० । वृत्तिसेकृते टाप् ॥

कच्चापटः । पुं । कौपीने ॥ इतिहलायुधः ॥

कच्चावेक्षकः । पुं । शुद्धान्तपाले ॥ उद्यानपाले ॥ रङ्गाजीवे ॥ कवौ ॥ षिङ्गे ॥ द्वाःस्थे ॥ कक्षायाः अवेक्षकः ॥

कक्षीवान् । पुं । स्फोटायने ऋषिविशेषे ॥ कक्ष्या अस्ति अस्य । मतुप् । आसन्दीवदष्ठीवदितिनिपातनात् कक्ष्यायाः सम्प्रसारणम् ॥ कक्ष्यावान् अन्यत्र ॥

कक्षोत्था । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥

कक्ष्यम् । न । एषणिकापात्रे । काँटे की कटोरी इति भाषा ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कक्ष्या । स्त्री । वृहतिकायाम् ॥ हर्म्यादिप्रकोष्ठे । राजगृहादेर्वेष्टनावच्छिन्ने देशे । राजगृहादीनां प्रारम्भकोष्ठके ॥ सप्तकक्ष्या अतिक्रम्येति यथा ॥ सादृश्ये ॥ कक्षरज्ज्वौ ॥ काञ्च्याम् । मेखलादामनि ॥ यथा । परिधानाद्बहिः कक्ष्या निबद्धा ह्यासुरीमतेति ॥ मध्येभवन्धने । गजमध्यवन्धनरज्ज्वौ ॥ यथा । हेमकक्ष्यागजा इति ॥ उद्योगे ॥ यथा । परार्थबद्धकक्ष्याणां तादृशा मुद्भवः कुतः ॥ कक्षेभवा । शरीरावयवाद्यत् ॥

कङ्कः । पुं । छद्मद्विजे ॥ काँक् इतिगौडभाषा प्रसिद्धे पक्षिविशेषे । लोह

पृष्ठे । कँकहडा इति भाषा ॥ यमे ॥ युधिष्ठिरनृपे । अजातशत्रौ ॥ कंस भ्रातरि । उग्रसेनसुते ॥ महाराज चूते ॥ कङ्कते । ककिगतौ । अच् ॥

कङ्कटः । पुं । कवचे । सन्नाहे ॥ कङ्कते । ककिलौल्ये । शकादिभ्योऽटन् ॥ यद्वा । कं सुखं कटति । कटे° । मू°कः ॥

कङ्कटकः । पुं । सन्नाहे । तनुत्रे । वर्मणि ॥ स्वार्थे कन् ॥

कङ्कणम् । न । करभूषणे । कडा इति भाषा ॥ हस्तसूत्रे । कङ्गणा इति भाषा ॥ मण्डने ॥ गुर्वक्षरे ऽ ॥ कंशुभं कणति । कणशब्दे । अच् । कङ्कते वा । ककिलौल्ये । बहुलमन्यत्रापीति अनुदात्तेतश्चहलादेरितिवा युच् । पृषोदरादित्वात्साधुत्वम् ॥ शेखरे ॥

कङ्कणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । किङ्किण्याम् । कन्याभरणविशेषे ॥ कँगणीति भाषाप्रसिद्धे स्त्रीणांहस्ताभरणे ॥ कङ्कनम् । ककिगतौ । घञ् । कङ्के गतौ अणति । अण शब्दे । अच् । गौरादित्वान् ङीष् । शकन्ध्वादिः ॥ यद्वा । कं सुखं कणति । कण° । पचाद्यच् ॥

कङ्कणीका । स्त्री । प्रतिसरायाम् । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ कँगणीति प्रसिद्धे स्त्रीणांकरभूषणे ॥ चङ्कण्यते । कण शब्दे । अस्माद्यङ्लुगन्तात् चक्किणः कङ्कणचेति ईकन् । धातोः कङ्कणादेशश्च ॥

कङ्कतम् । न । प्रसाधन्याम् । कङ्घी इति भाषा ॥ कङ्कते । ककि° । बाहुलकात् अतच् ॥

कङ्कतिका । स्त्री । कङ्कते । प्रसाधन्याम् ॥ कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकादतच् । गौरादित्वान् ङीष् । स्वार्थे कन् । केण इति ह्रस्वः ॥ यद्वा । कस्य शिरसोऽङ्काः । शकन्ध्वादिः । कङ्के ष्वतति । कुन् ॥ बलाप्रभेदे । नागबलायाम् ॥

कङ्कती । स्त्री । कङ्कतिकायाम् ॥

कङ्कचोटः । पुं । काँकिला इतिगौडभाषा प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । जलव्यधे ॥

कङ्कत्रोटिः । पुं । कङ्कत्रोटमत्स्ये ॥ कङ्क इव त्रोटिर्यस्य ॥

कङ्कपत्रः । पुं । शरविशेषे ॥ कङ्कस्य पत्राण्येव पत्राणि यस्य ॥

कङ्कमाला । स्त्री । करतालीवाद्ये ॥

कङ्कमुखः । पुं । न । सन्दंशे । सँडसी सडाँसीतिच भाषा ॥

कङ्करः । त्रि । कुत्सिते ॥ न । तक्रे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कङ्करोलः । पुं । निकोचकवृक्षे । अङ्कोठे । टेरा इतिभाषा ॥ काँकरोल इति गौडभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् ॥

कङ्कशत्रुः । पुं । पृश्निपर्ण्याम् ॥

कङ्का । स्त्री । उत्पलगन्धिके । कृष्णताम्रे । गोशीर्षचन्दने ॥ उग्रसेनस्य-कन्यायाम् । वसुदेवानुजपत्न्याम् ॥

कङ्कालः । पुं । शरीरास्थ्नि । त्वङ्मांसरहिते शरीररक्षकेऽस्थिपञ्जरे । करङ्के । अस्थिपञ्जरे ॥ कं सुखं शिरो वा कालयति । कलक्षेपे । चुरादिः । अच् ॥ यद्वा । कङ्कते । ककिगतौ । बाहुलकात् कालन् ॥

कङ्कालमाली । पुं । रुद्रे । विरूपाक्षे ॥ कङ्कालमाला अस्ति अस्य । व्रीह्या-दित्वादिनिः ॥

कङ्कुः । स्त्री । कांगुनी इतिख्याते कङ्गुधान्ये ॥ न । कंसासुरभ्रातरि ॥

कङ्कुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कालकुष्ठे । रङ्गदायके ॥ यथा । हिमवत्पादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैकं नलिकाख्यंस्यात्तदन्यद्रेणुकंस्मृतम् ॥ पीतप्रभं गुरु स्निग्धं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिमम् । श्यामं पीतं लघुत्यक्तसत्त्वं नेष्टंहि रेणुकम् ॥ कङ्कुष्ठं रेचनं तिक्तं कटूष्णं वर्णकारकम् । कृमिशोथोदराध्मानगुल्मानाहकफापहमिति ॥

कङ्केरुः । पुं । काकविशेषे । द्वारबलिभुजि ॥

कङ्केलिः । पुं । अशोकद्रुमे ॥

कङ्केल्लः । पुं । वास्तूके ॥

कङ्केल्लिः । पुं । अशोकवृक्षे । वञ्जुले ॥

कङ्कम् । न । भोगे ॥ पापभोगे ॥

कङ्गुः । स्त्री । काँगनीतिप्रसिद्धे धान्यविशेषे । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियां कङ्गुप्रियङ्गू द्वे कृष्णरक्तसितास्तथा ॥ पीता चतुर्विधाकङ्गूस्तासां पीतावरास्मृता ॥ कङ्गुस्तु भग्नसन्धानवातकृद्बृंहणीगुरुः । रूक्षश्लेष्महरातीव वाजिनांगुणकृद्भृशम् ॥ कम् अङ्गति । अगिगतौ । अङ्गयति वा ण्यन्तः । मृगय्वादित्वात् कुः । शकन्ध्वादिः ॥

कङ्गुनी । स्त्री । कांगनी इतिभाषाप्रसिद्धे धान्यविशेषे । पीततण्डुले ॥ चीनके । अत्यन्तसुकुमारे ॥

कङ्गुनीपत्रा । स्त्री । तृणविशेषे । पण्यान्धायाम् ॥

कङ्गूः । स्त्री । धान्यभेदे । प्रियङ्गौ ॥

कचः । पुं । केशे ॥ बृहस्पतेःपुत्रे ॥ बन्धे ॥ शुष्कव्रणे ॥ कच्यते । कचबन्धने । पुंसीतिघः ॥ कचत्यात्मानंवा । पचाद्यच् ॥ मेघे इतिशब्दमाला ॥

कचङ्गनम् । न । करशून्यहट्टे । निर्मुंटे । पैंठ इतिभाषा ॥

कचङ्गलः । पुं । पाथोधौ । समुद्रे ॥

कचपम् । न । तृणे ॥ पत्रे ॥ शाकपत्रे ॥ कचते । कचवन्धने । उषिकुटिद लिकचिखजिभ्यः कपन् ॥

कचपत्तः । पुं । केशसमूहे ॥ पाशः पच श्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे ॥

कचपाशः । पुं । केशसमूहे ॥

कचरिपुफला । स्त्री । शमीवृत्ते ॥

कचहस्तः । पुं । केशसमूहे ॥

कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् ॥

कचाकुः । त्रि । दुराधर्षे ॥ दुश्शीले ॥ पुं । भुजङ्गमे ॥

कचाग्रम् । न । वालाग्रे । त्रसरेणखष्टके ॥

कचाचितः । त्रि । विकीर्णकेशे ॥

कचाटुरः । पुं । दात्यूहे । शितिकण्ठे ॥

कचामोदम् । न । वाला इतिप्रसिद्धे वालके ॥

कचुः । स्त्री । कच्व्याम् । अरवीं कचालु इतिचभाषा ॥

कचेलम् । न । पत्रीनिवन्धने ॥

कच्चटम् । न । जलपिप्पल्याम् ॥

कच्चरः । त्रि । मलिने ॥ कुत्सितंचरति । पचाद्यच् । रथवदयोश्चेतिच कारात् कोःकत्तत्पुरुषइतियोग-

विभागाद्वा कोःकत् ॥ न । तक्रे ॥

कच्चित् । अ । कामप्रवेदने ॥ साभिलाषप्रश्ने । इष्टपरिप्रश्ने ॥ हर्षे ॥ मङ्गले ॥ कदिति कुशब्दादेशः । कत् चित् अनयोःसमाहारद्वन्द्वः ॥

कच्छः । पुं । अनूपे । जलप्रायदेशे ॥ नदीपर्वतादिजलाशयसमीपे । तटे ॥ तुन्नकद्रुमे ॥ नौकाङ्गे ॥ काछ इतिभाषाप्रसिद्धे परिधानाञ्चले । कच्छायाम् ॥ अत्रस्मृतिः । वामे पृष्ठे तथा नाभौ कच्छत्रय मुदाहृतम् । एभिः कच्छैःपरीधत्ते योविप्रः स शुचिः स्मृतः इति ॥ परिधानाद्वहिः कच्छा-निवद्धाह्यासुरीभवेत् । इतियाज्ञवल्क्यः ॥ पुं भूम्नि । देशविशेषे ॥ यथा । गणेश्वरात् पूर्वभागे समुद्राद्-त्तरे शिवे । कच्छदेशः समाख्यातस्तन्त्रे श्रीशक्ति सङ्गमे इति ॥ कचति कचदीप्तौ । वाहुलकाच्छः ॥ यद्वा । केनकृणाति । उछृदिर्दीप्तिदेवनयोः । अन्येष्वपीति डः । कंजलंछ्यति परिच्छिनत्ति । छोछेदने । आतोनुपेतिकः ॥ त्रि । जलप्रान्ते ॥ परिधानाञ्चले कच्छो जलप्राये त्रिलिङ्गकइत्यमरः ॥

कच्छकः । पुं । तुन्नके । तूणी इति प्रसिद्धे वृत्ते ॥

कच्छटिका । स्त्री । कच्छायाम् । कछोटी इतिभाषा ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कच्छपः । पुं । पञ्चनखे जलजन्तुविशेषे । कमठे । कूर्म्मे । कच्छुवा इति भाषा ॥ अस्यमांसप्रकारो गुणाश्च । तप्ततोये परिक्षिप्तं सम्यक् स्विन्नञ्च कच्छपम् । तन्मांसं खर्परान्नाह्यं खण्डितं स्वल्पखण्डकैः ॥ पाचितं सार्षपे तैले हिङ्गुसैन्धवसंयुते । वेसवारसमायुक्ते दाडिमेन सहाम्लिते ॥ कच्छपो बलदो वातपित्तनुत् पुंस्त्वकारकः इति ॥ पुनश्च । कच्छपो बलकृच्छीघ्रं वातजिच्छुक्रकारकः । स्निग्धोष्णः प्रीणनःसद्यो विपाके कटुकः स्मृतइति ॥ कुबेरस्य निधिविशेषे ॥ मल्लस्यबन्धविशेषे ॥ मद्यस्ययन्त्रविशेषे ॥ कच्छेन पिबति । पा० । सुपीतियोगविभागात्कः ॥

कच्छपिका । स्त्री । क्षुद्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । ग्रथिताः पञ्च वा षड्वा दारुणाः कच्छपोन्नताः । कफानिलाभ्यां पिडका ज्ञेयाः कच्छपिकाबुधैरिति ॥ प्रमेहोपेक्षयाजातदशपिडकान्तर्गतपिडकाविशेषे ॥ लक्षणन्तु । सदाहा कूर्मसंस्थाना ज्ञेया कच्छपिका बुधैरिति ॥

कच्छपी । स्त्री । वाणीवीणायाम् ॥ दुलौ । कमठ्याम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । कच्छपिकायाम् ॥ कच्छं कच्छेवा पिबति । कच्छेन यातिवा । सुपीतिकः । गापोष्टक्तु न पिबतेः सुराशीध्वोरितिवचनात् । गतिकारकेतिसुबुत्पत्तेः प्राक्समासः । जातेरिति ङीष् ॥

कच्छरुहा । स्त्री । दूर्व्वायाम् ॥ कच्छे रोहति । रुह० । इगुपधेतिकः ॥

कच्छा । स्त्री । वाराह्याम् । गृष्टिभेषजे ॥ चीरिकायाम् । झिल्ली मजीरा इतिचभाषा । झिँझीपोका इतिगौडभाषा ॥ परिधानापराञ्चले । काछ इतिभाषा ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥

कच्छाटिका । स्त्री । कच्छटिकायाम् ॥

कच्छुः । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सूक्ष्मावह्व्यः पिडकाः स्राववत्यः पामेत्युक्ता कण्डुमत्यः सदाहाः । सैवस्फोटैस्तीव्रदाहैरुपेता ज्ञेया पाण्योः कच्छुरुग्रास्फिचोश्चेति ॥

कच्छुघ्नी । स्त्री । पटोले ॥ हपुषाप्रभेदे ॥

कच्छुरः । पुं । पुंश्चले ॥ त्रि । पामने । पामासहिते ॥ कच्छूरस्ति अस्य । कच्छ्वा ह्रस्वत्वञ्चेतिरः ॥

कच्छुरा । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥ शठ्याम् । गन्धशठ्याम् ॥ दुस्पर्शायाम् ॥

॥ यवासे॥ पुंश्चल्याम्॥ कच्छूं राति । रादाने। आत इति कः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कच्छूः । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धेपामरोगे॥ कषति । कषहिंसायाम् । कषेश्छश्चेत्यूः ॥

कच्छूमती। स्त्री। शूकशिंब्याम्॥ त्रि। कच्छूयुक्ते॥

कच्छोटिका । स्त्री । कच्छे । परिधानाञ्चले । कछोटी इतिभाषा ॥

कच्ची। स्त्री। अरवीं घुंचा इति प्रसिद्धे शाकविशेषे । वितण्डायाम् ॥

कजम्। न। कमले॥ केजातम् । जनी। डः॥

कज्जलम्। न। काजल इति प्रसिद्धे अञ्जने। लोचके॥ पुं। मेघे॥

कज्जलध्वजः। पुं। दीपे॥ कज्जलं ध्वजं यस्य॥

कज्जलरोचकः। पुं। न। ज्योत्स्नावृक्षे। दीपवृक्षे। दीवट इति भाषा॥

कज्जला। स्त्री। मत्स्यविशेषे। कज्जल्याम्॥

कज्जली। स्त्री। मत्स्यविशेषे॥ मिश्रितरसगन्धके॥ यथा। शुद्धं सूतं तथागन्धं खल्लेतावद्विमर्द्दयेत्। सूतं न दृश्यते यावत् किन्तु कज्जलवद्भवेत् ॥ एषा कज्जलिका ख्याता बृंहणी वीर्यवर्द्धिनी। नानानुपानयोगेन सर्वव्याधिविनाशिनीति॥

कञ्चटम्। न। जलतण्डुलीये। लाङ्गल्याम्। काँचडादाम इतिगौडप्रसिद्धे जलजशाकविशेषे॥ पानीयतण्डुलीयो यस्तु कञ्चट मुदाहृतम्। कञ्चटं तिक्तकं रक्तपित्तानिलहरं लघु ॥ चँवराई शाकस्य विशेषे॥ इति भावप्रकाशः॥

कञ्चडः। पुं। कञ्चटप्रभेदे। चक्रमर्द्दे। अम्बुपे॥

कञ्चारः। पुं। सूर्य्ये॥

कञ्चिका। स्त्री। वंशशाखायाम्। कुञ्चिकायाम्। कमची इतिभाषा॥ क्षुद्रस्फोटे॥

कञ्चुकः। पुं। वारवाणे। भटादेश्चोलकाकृतिसन्नाहे॥ लोहवर्म्मणि॥ कञ्चते। कचिदीप्ति बन्धनयोः। वाहुलकादुकन्॥ कवचे॥ निर्म्मोके। अहिनिर्ल्वयिन्याम्। सर्पत्वचि। काँचलो इतिभाषा॥ चोलके। कूर्पासे। अङ्गिकायाम्। अङ्गियाकाँचुली चोली इतिचभाषा॥ वस्त्रे॥ बर्द्धापकगृहीताङ्गस्थितवस्त्रे॥

कञ्चुकालुः। पुं। सर्पे॥

कञ्चुकी। पुं। अन्तःपुराध्यक्षे। सौविदल्ले। स्थापत्ये। राज्ञांस्त्यगारेव

हीरत्वाधिकृते ॥ षिङ्गे ॥ अहौ । सर्पे ॥ जोङ्गकद्रुमे ॥ यवे ॥ चणके ॥ आवद्धकवचे ॥ कञ्चुकस्थोलकोऽस्यस्य । अतइनिः ॥ न स्यात् कर्मणि कञ्चुकीति स्मृतिः ॥

कञ्चुकी । स्त्री । ओषधिप्रभेदे ॥ चीरीशवृक्षे ॥

कञ्चुलिका । स्त्री । कञ्चुके । स्त्रीणामङ्गरक्षिण्याम् ॥

कञ्जः । पुं । केशे ॥ विरिञ्चौ । चतुरानने ॥ न । पीयूषे ॥ पद्मे ॥ कम् जले जातम् । जनी० । डः ॥

कञ्जकः । पुं । मयना इति प्रसिद्धपक्षिविशेषे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कञ्जजः । पुं । ब्रह्मणि । विश्वसृजि ॥

कञ्जनः । पुं । कन्दर्पे । कामे ॥ मयना इति प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जयोनिः । पुं । शालूके ॥ कञ्जस्य पद्मस्य योनि रुत्पत्तिस्थानम् ॥

कञ्जलः । पुं । मयनाइ प्रसिद्धे पक्षिणि ॥

कञ्जारः । पुं । जठरे ॥ सूर्ये ॥ विरिञ्चौ ॥ वारणे ॥ मुनौ ॥ कञ्जति । कञ्जिः सौत्रः । कञ्जिमृजिभ्यांचिदित्यारन्

कञ्जिका । स्त्री । ब्राह्मणयष्टिकावृक्षे । वेह्मनेटी इतिभाषा ॥

कटः । पुं । श्रोणौ ॥ कटिपार्श्वे ॥ किलिञ्जे । वीरणनडादिमये तृणासने । चटाई माँदरी इतिभाषा ॥ अतिशये ॥ समये ॥ गजगण्डे ॥ तृणे ॥ शवे ॥ शवरथे ॥ ओषधौ ॥ श्मशाने ॥ त्रि । क्रियाकारे ॥ कटति कथ्यतेवा कटे वर्षावरणयोः । पचाद्यच् । पुंसीतिघः ॥

कटंवरा । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कटुकीतिख्यातायाम् ॥ कटंवृणोति । वृञ्व० । संज्ञायां भृतृ इति खच् । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

कटकः । पुं । न । अद्रेर्नितम्बे । मेखलाख्ये पर्वतमध्यभागे ॥ वलये । बाहुभूषणे ॥ दन्तिनांदन्तमण्डले ॥ चक्रे ॥ सामुद्रलवणे ॥ राजधान्याम् ॥ नगर्याम् ॥ सेनायाम् ॥ कटति कथ्यते वा कटे० । क्रुन्शिल्पिसंज्ञयोः । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन्निति वुन् वा ॥ सानौ ॥

कटकी । पुं । नगे । पर्वते ॥ सेनाध्यक्षे ॥ कटकोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कटकोलः । पुं । पतद्ग्रहे । निष्ठीवनपात्रे । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कटकृत् । त्रि । तृणासनकर्त्तरि ॥

कटखादकः । पुं । काचकलशे ॥ काके ॥ जम्बुके ॥ त्रि । खादके । भक्षके ॥

कटङ्कटः । पुं । अग्नौ ॥

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

कटप्रूः । पुं । महादेवे ॥ विद्याधरे ॥ अक्षदेवने ॥ कामरूपिणि ॥ राक्षसे ॥ कीटे ॥ कटं प्रवते तच्छीलः । प्रुङ्गतौ । क्विब्वचिप्रच्छीति क्वि पदीर्घौ ॥

कटप्रोथः । पुं । स्फिचि । कट्याम् ॥

कटभङ्गः । पुं । सस्यानां हस्तच्छेदे ॥ नृपात्यये । राजविनाशे ॥

कटभी । स्त्री । ज्योतिष्मत्याम् ॥ वृक्षभेदे । स्वादुपुष्पे । कटभीतु प्रमेहार्शोनाडीव्रणविषकृमीन् । हन्त्युष्णा कफकुष्ठघ्नीकटु रूष्णाचकीर्त्तिता ॥ तत्फलं तद्गुणं ज्ञेयं विशेषात्कफशुक्रकृत् । श्वेताचेद्गुणसंयुक्ता ॥ कटवद्भाति । अन्येभ्योपीतिडः । गौरादिः ॥ काँटाशिरीष इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ अपराजितायाम् ॥

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् ॥

कटम्वः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ वाणे ॥ कटति । कटेः । कृकदिकडिकटिभ्यो म्वच् ॥

कटम्भरः । पुं । श्योनाकवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥

कटम्भरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । गन्धभादालिया इति गौडभाषा ॥ रोहिण्याम् । कट्की इतिभाषा ॥ हस्तिन्याम् । हथिनी इतिभाषा ॥ कलम्बिकायाम् ॥ गोलायाम् ॥ वर्षाभ्वि ॥ मूर्वायाम् ॥ कटं विभर्त्ति । डुभृञ्धा० । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः इति खच् । मुम् ॥

कटव्रणः । पुं । भीमसेने ॥

कटशर्करा । स्त्री । गाङ्गेष्ठीलतायाम् । नाटा इतिगौडभाषा ॥

कटाक्षः । पुं । अपाङ्गदृष्टौ ॥ कटौ अतिशयितौ अक्षिणीयत्र । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच ॥ कटं गण्डमक्षति वा । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ भक्तेषु तिर्यङ्निपाताकृपादृष्टिः कटाक्षः ॥

कटायनम् । न । वीरणे ॥

कटारः । पुं । नागरे । कामिनि ॥

कटाहः । पुं । कूर्मकर्परे । कमठपृष्ठे ॥ द्वीपप्रभेदे ॥ तैलादेः पाकपात्रे ॥ जायमानविषाणाग्रमहिषीशावके । महिषीशिशौ ॥ खर्परे ॥ नरके ॥

कटिः । स्त्री । श्रोण्याम् ॥ कट्यते । कटे आवरणे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

कटित्रम् । न । रसनायाम् । काञ्चाम् । कर्धनी कौंधनी तघडी इति भाषा ॥ कटिवस्त्रे ॥ कटिवर्मणि ॥

कटी । पुं । इभे । गजे ॥ त्रि । कटवति ॥

कटिप्रोथः । पुं । स्फिचि । चूतड इति भाषाप्रसिद्धे कटिदेशस्थमांसपिण्डे ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्य्याप्तौ । पुंसीति घः । कट्याः प्रोथो मांसपिण्डः ॥

कटिरोहकः । पुं । हस्तिपश्चाद्भागारोहके ॥

कटिल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ कटति । कटे० । वाहुलकादिल्लः । स्वार्थे कन् ॥

कटिशीर्षकः । पुं । कटिदेशे ॥

कटिशूलः । पुं । कटिदेशस्थे शूलरोगे ॥ अस्यौषधं यथा । रजनीकदलीचारलेपः सिध्मविनाशनः । कुष्ठस्य भागमेकन्तु पथ्याभागद्वयं तथा ॥ उष्णोदकेन सम्पीत्वा कटिशूलविनाशनमिति ॥

कटिशृङ्खला । स्त्री । चितिकायाम् । कटिधार्य्यक्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

कटिसूत्रम् । न । चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे कट्यलङ्कारविशेषे ॥

कटी । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ श्रोणिदेशे ॥ कट्यते । कटे० । सर्वधातुभ्य इन् । कृदिकारादिति कटाच्छ्रोणिवचन इति गौरादिषुपाठाद्वा ङीष् ॥

कटीतलः । पुं । न्युजखड्गे । बाँकाखाँडा इति भाषा । खुर्खुडी इति खुखडी इतिच नेपालभाषा ॥

कटीरः । पुं । जघने ॥ कन्दरे ॥ न । कटौ ॥ कटति कट्यते वा कटीगतौ कटे० वा । कृशृपकटिपटिशौटिभ्य ईरन् ॥

कटीरकः । पुं । नितम्बे ॥ कटीर एव । स्वार्थे कः ॥

कटुः । पुं । रसविशेषे । चर्परा इति भाषा । झाल इति गौड भाषा ॥ कटू रूक्षः स्तन्यमेदःश्लेष्मकण्डूविषापहः । वातपित्तकृदाग्नेयः शोषी पाचनरोचकृत् ॥ चम्पकवृक्षे ॥ चीनकर्पूरे ॥ पटोले ॥ कट्वीलतायाम् ॥ स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ राजिकायाम् ॥ न । अकार्य्ये ॥ दूषणे ॥ त्रि । कटुरसयुक्ते ॥ सुगन्धौ ॥ तीक्ष्णे ॥ मत्सरे ॥ अप्रिये ॥ कटत्यावृणोति तीक्ष्णतया मुखम् । कटे० । कटिवटिभ्यांचेत्युः । वस्तुतस्तु भृमृशिङिपीत्यत्र चकारादुः । कटिवटिभ्यामिति हृदयोज्ज्वलदत्तादिष्वदर्शनात् । स्त्रियां वोतोगुणेति ङीषि कट्वी कटुर्वा ॥ कटति । मृ० उर्वी ॥

कटुकः । पुं । पटोले ॥ सुगन्धितृणे ॥ अर्कवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ राजसर्षपे ॥ न । व्योषे । त्रिकटुनि ॥ स्वार्थे कः ॥

कटुकन्दः । पुं । शिग्रुवृक्षे ॥ आर्द्रके । शृङ्गवेरे ॥ लशुने ॥ कटुः कन्दोऽस्य ॥

कटुकफलम् । न । कक्कोले ॥

कटुकस्नेहः । पुं । सर्षपे ॥

कटुका । स्त्री । क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥ कटुरोहिण्याम् । कटम्बरायाम् । कुटुकी इतिभाषा ॥ कटुका कटुका पाके तिक्ता रूक्षा हिमा लघुः । भेदिनीदीपनी हृद्या कफपित्तज्वरापहा प्रमेहश्वासकासास्रदाहकुष्ठकृमि प्रणुत् ॥ ताम्बूल्याम् ॥ राजिकायाम् ॥ तिक्तालाबुके ॥

कटुकी । स्त्री । कटुकायाम् । मत्स्यपित्तायाम् । शतपर्व्वायाम् ॥ कुटकी इति भाषा ॥

कटुकीटः । पुं । मशके ॥

कटुक्वाणः । पुं । टिट्टिभे ॥

कटुग्रन्थि । न । पिप्पलीमूले ॥ शुण्ठ्याम् ॥

कटुचातुर्जातकम् । न । एलात्वकपत्रकमरिचात्मकचतुष्के ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुच्छदः । पुं । तगरवृक्षे । टगर इति गौडभाषा ॥

कटुतिक्तकः । पुं । भूनिम्बे ॥ शणवृक्षे ॥

कटुतिक्तिका । स्त्री । कटुतुम्ब्याम् ॥

कटुतिन्दुकः । पुं । कुपीलौ । कुचला इतिभाषा ॥

कटुतुण्डी । स्त्री । लताप्रभेदे । तिक्ततुण्ड्याम् । कटुतराइ इति गौड भाषा ॥

कटुतुम्बी । स्त्री । इक्ष्वाकौ । तिक्तालाबाम् ॥ कटुतुम्बी हिमा हृद्या पित्तकासविषापहा । तिक्ता कटु विपाके च वातपित्तज्वरान्तकृत् ॥ कटुस्वाद्वी तुम्बी च ॥

कटुत्रयम् । न । त्रिकटुनि ॥ कटूनां त्रयम् ॥

कटुदला । स्त्री । कर्कट्याम् । ककडी इतिभाषा ॥

कटुनिष्पावः । पुं । नदीनिष्पावधान्ये ॥

कटुपत्रः । पुं । पर्पटे ॥ सितार्जके ॥

कटुपत्रिका । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कटुफलः । पुं । पटोले ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कटुफला । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे ॥

कटुभङ्गः । पुं । } शुण्ठ्याम् ॥
कटुभद्रम् । न । }

कटुमञ्जरिका । स्त्री । अपामार्गे ॥

कटुमोदम् । न । जवादिनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

कटुरवः । पुं । मण्डूके ॥

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुकायाम् । अशोकरोहिण्याम् ॥ क्वाथेस्याः स्वर्गा

ख्या ॥ कटुश्वासौ रोहिणीच ॥

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कटुबीजा । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कटुशृङ्गालम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

कटुस्नेहः । पुं । सर्षपे ॥ गौरसर्षपे ॥

कटूत्कटम् । न । आर्द्रके ॥

कटूत्कटकम् । न । शुण्ठ्याम् ॥

कटोरम् । न । कटोरा इति प्रसिद्धे पात्रे ॥ यथोक्तं मेरुतन्त्रे ५ प्रकाशे । मृत्कर्पटे संयुतकाचकूप्यां दृव्यामुखं लोहपलोहसूचैः । निष्कासितो धूमरसस्तु तस्य सौगन्धिकैः काचकटोरकेय इत्यादि ॥ जैमिन्याश्वमेधिके पर्वणि ८ ऽध्यायेपिच । रम्याव्वं देवकीदत्तं पात्रे काञ्चननिर्मिते । कटोराणां चतुःषष्टिः पात्रस्योभयतः स्थिता इति ॥कटति । कटे° । श्रोलच् । रलयोरैक्यम् ॥

कटोरकम् । न । कटोरा इतिप्रसिद्ध पात्रभेदे ॥ स्वार्थेकः

कटोरा । स्त्री । स्वनामख्यातपात्रे । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कटोलः । पुं । कटुरसे ॥ चण्डाले ॥ कटति । कटे° । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य श्रोलच् ॥

कटोलकः । पुं । कटोलार्थे ॥ स्वार्थे कः ॥

कटोलवीणा । स्त्री । केन्दुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे यन्त्रे । चण्डालवल्लक्याम् ॥ कटोलस्य चण्डालस्य वीणा ॥

कट्टारः।पुं। कटिशस्त्रे। कटार इतिभाषा॥

कट्फलः । पुं । कायफल इति प्रसिद्धे वृक्षे । श्रीपर्णिकायाम् । कुमुदिकायाम् ॥ कट्फलस्तुवरस्तिक्तः कटुर्वातकफज्वरान् । हन्ति श्वासप्रमेहार्शः कासकण्ठामयारुचीः ॥ कटति । कटे° । क्विप् । कट्फलमस्य ॥

कट्फला । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ बृहत्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ देवदाल्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ मृगेर्व्वारौ ॥

कट्वङ्गः । पुं । सूर्यवंशजे दिलीपनृपतौ ॥ श्योनाकद्रुमे । सोनापाठा इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ कटूनि अङ्गान्यस्य ॥

कट्वरम् । न । दधिसरे ॥ व्यञ्जने ॥ तक्रे ॥ दध्नः ससारकस्यात्र तक्रं कट्वरमुच्यते ॥ कटति । कटे° । छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवरनीवरगह्वरकट्वरसंयद्वरा इतिष्वरजन्तं साधु ॥

कट्वी । स्त्री । कटुकायाम् ॥ लताविशेषे । कटुकवल्ल्याम् । काष्ठवल्लिकायाम् ॥ सुकाष्ठायाम् ॥ वीतोगुणवच-

नादिति ङीष् ॥

कठः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कठशाखाध्ययनकर्त्तरि ॥ कठशाखाभिन्ने ॥ ऋचांप्रभेदे ॥ स्वरे ॥ यजुश्शाखाविशेषे ॥ कठेन प्रोक्तमधीते । वैशम्पायनान्तेवासित्वात् जातस्यणिनेः कठचरकाल्लुगिति लुक् ॥

कठमर्द्दः । पुं । शिवे ॥

कठरः । पुं । कठिने ॥

कठा । स्त्री । करिण्याम् ।

कठाकुः । पुं । पच्चिणि ॥ कठति । कठ कृच्छ्रजीवने । कठिकुषिभ्यां काकुः ॥

कठाहकः । पुं । दात्यूहखगे ॥

कठिञ्जरः । पुं । तुलस्याम् । पर्णासे ॥ कृष्णवर्बरायाम् ॥ कठिनं जरयति । जृष् वयोहानौ । ख्यन्तः । कर्मण्यण् । पृषोदरादिः ॥

कठिनः । त्रि । क्रूरे । निष्ठुरे । कठोरे ॥ स्तब्धे ॥ न । स्थाल्याम् ॥ वैद्यशास्त्रप्रसिद्धेषु यवान्यजाजीचिकटुभूनिम्बादिद्रव्येषु ॥ कठति । कठ० । बहुलमन्यत्रापीति इनच् ॥

कठिनपृष्ठकः । पुं । कमठे । कूर्मे ॥

कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् ॥

कठिनिका । स्त्री । कठिन्याम् ॥

कठिनी । स्त्री । वर्णलेखिकायाम् । पाकशुक्लायाम् सैलखडी इतिभाषा ॥ गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी ससम्भ्रमाद्यस्य । तेनाम्बायदि सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी नाम ॥

कठिल्लः । पुं । कारवेल्ले ॥ कठति । कठशोके । वाहुलकादिल्लः ॥

कठिल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ तुलस्याम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

कठी । स्त्री । कठेन प्रोक्तमधीयानायाम् ब्राह्मण्याम् ॥ शाखाध्येतृवाचित्वेन जातित्वात् ङीष् ॥

कठेरः । पुं । कृच्छ्रजीविनि । दरिद्रे ॥ कठति । कठकृ० । पतिकठिकुठीत्येरक् ॥

कठेरुः । पुं । चामरवाते । मन्थरौ ॥

कठोरः । त्रि । कठिने ॥ कठति । कठ० । कठिचकिभ्यामोरन् ॥ पूर्णे ॥ कठोरताराधिपलाञ्छनच्छविः । इति माघः

कडः । पुं । मूर्खे ॥ कडति । कडमदे । पचाद्यच् ॥

कडकम् । न । सामुद्रे । त्रिकूटे । करकच इति गौडभाषाप्रसिद्धे सामुद्रलवणे ॥

कडङ्करः । पुं । माषमुद्गादिकाष्ठे । बुसे ॥ कडङ्करोति । कृ० । कडङ्करदक्षिणादिति निपातनात् खच् ॥

कडङ्करीयः । त्रि । }
कडङ्कर्य्यः । त्रि । } कडङ्करार्हे गवि ॥

कडङ्कर मर्हति । कडङ्करदक्षिणा च्छचेति छः यतच॥

कडङ्गः । पुं । सुराविशेषे ॥

कडङ्गरः । पुं । वुसे ॥ गृणाति गिरति वा । गृशब्दे निगरणे वा । अच् । कडस्य गरः । कडङ्गरेतिनिर्देशान्मुम्॥ यद्वा । कडति । कड० । क्विप् । कड्च तत् अङ्गञ्च । कडङ्गं राति । रा० । कः ॥

कडचम् । न । पात्रविशेषे ॥

कडम्बः । पुं । शाकनाडिकायाम् । कलम्बे । डाँठ डंठल् इतिच भाषा ॥ कोणे । प्रान्तभागे ॥ कडति । कड० । कृकदिकडीत्यम्बच् । केन लम्बते वा लवि० । अच् । डलयोरैक्यम् ॥ अग्रभागे ॥

कडम्बकः । पुं । कलम्बे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कडम्बी । स्त्री । कलम्बीशाके ॥

कडारः । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ कडारस्तृणवह्निवदित्यन्ये इतिभरतः ॥ दासे ॥ गडति । गड सेचने । गडेः कडचेत्यारन् ॥

कणः । पुं । अतिसूक्ष्मे । लेशे ॥ धान्यांशे । चूर्णतण्डुले ॥ सूक्ष्मस्तण्डुलावयवः कणइति व्याख्यातारः ॥ वनजीरके ॥ कणति । कण निमीलने । पचाद्यच् ॥

कणगुग्गुलुः । पुं । गुग्गुलुप्रभेदे । वंशपीते । स्वर्णकर्णे । गन्धराजे ॥

कणजीरः । पुं । श्वेतजीरके ॥

कणजीरकम् । न । क्षुद्रजीरके । हृद्यगन्धिनि ॥

कणभः । पुं । कीटविशेषे ॥

कणभक्षकः । पुं । भारिटखगे । श्यामचटके । शैशिरे ॥

कणलाभः । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥

कणा । स्त्री । जीरके ॥ कुम्भीरमक्षिकायाम् ॥ पिप्पल्याम् ॥ श्वेतजीरके ॥ अल्पे ॥ टाप् ॥

कणाटीनः । पुं । } खञ्जनपक्षिणि ॥
कणाटीरः । पुं ।
कणाटीरकः । पुं ।

कणादः । पुं । वैशेषिकदर्शनकर्त्तरि मुनिविशेषे । काश्यपे ॥

कणिकः । पुं । कणायाम् ॥ शत्रौ ॥ नीराजनाविधौ ॥ सूजीइतिभाषाप्रसिद्धे गुष्कगोधूमचूर्णे ॥

कणिका । स्त्री । अत्यन्तसूक्ष्मवस्तुनि ॥ अग्निमन्थे । अरणीतिख्याते ॥ कणति । कणगतौ । पचाद्यच् । स्वार्थे कन् । इत्वम् ॥ यद्वा । कणति । कणशब्दे । क्वुन् ॥ कणाः सन्त्यस्य वा । अतइनिठनाविति ठन् ॥

कणितम् । न । पीडितानां शब्दे । आ

त्तंनादे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कणिशम् । न । शस्यमञ्जर्य्याम् । धान्यादिशीर्षे ॥ कणाय: कणाः सन्त्यस्य । लोमादिस्वाच्छः ॥ यद्वा । कणिनं स्वावयवं श्यति । शोतनूकरणे । आत इति कः ॥

कणी । स्त्री । हयकण्ठलतायाम् ॥ कणिकायाम् ॥ न । अल्पे ॥

कणीचिः । स्त्री । कणीच्यर्थेषु ॥ कणति । कणगतौ । मृकणिभ्यामीचिः ॥

कणीची । स्त्री । पुष्पितलतायाम् ॥ गुञ्जायाम् ॥ कणाची इति किरांची इतिच प्रसिद्धे शकटे ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

कणे । अ । अभिलाषातिशये । सप्तमीप्रतिरूपकोयं निपातः ॥

कणेरः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥

कणेरा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कणेरुः । स्त्री । कर्णिकारे ॥ करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

कण्टकः । पुं । न । सूच्यग्रे ॥ क्षुद्रशत्रौ ॥ मत्स्यादिकीकसे ॥ नैयायिकादिदोषोक्तौ ॥ रोमाञ्चे ॥ द्रुमाङ्गे । कांटा इति भाषा ॥ केन्द्रे । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा ॥ लग्नामुद्यूनकर्माणि केन्द्रमुक्तञ्च कण्टकम् । चतुष्टयञ्चान्यखेटोवली लग्ने विशेषत इति ॥ वेणी ॥

कण्टकद्रुमः । पुं । शाल्मलिवृक्षे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कण्टकप्रावृता । स्त्री । गृहकन्यायाम् । घृतकुमार्याम् ॥

कण्टकफलः । पुं । क्षुरे । गोक्षुरे ॥

कण्टकवृन्ताकी । स्त्री । वार्त्ताक्याम् ॥

कण्टकश्रेणी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ कण्टकानां श्रेणी यस्याम् ॥

कण्टकागारः । पुं । सरटजन्तौ ॥

कण्टकाढ्यः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ त्रि । कण्टकयुक्ते ॥

कण्टकारिका । स्त्री । निदिग्धिकायाम् । वृहत्याम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकान् ऋयर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् । स्वार्थेकन् । कण्टकारिका फले ॥ कण्टकारिकायाः फलम् । हरीतक्यादिभ्यश्चेति विकारावयवप्रत्ययस्य लुप् । हरीतक्यादिषु लिङ्गमेवप्रकृतिवन्न सङ्ख्या ॥

कण्टकारी । स्त्री । व्याघ्याम् । कण्टकारिकायाम् । भटकटैया इति भाषा ॥ कण्टकारी कण्टकिनी तथा स्वादुश्च शुक्लला । चक्षुष्या क्षतशोथघ्नी ग्राहिणी ज्वरदाहनुत् ॥ दोषघ्न यहरीलघ्वीग्रहण्यर्शोतिसारजित् ॥

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

सुश्रुते तु। कण्टकारी सरा तिक्ता कटुका दीपनी लघुः। रूक्षोष्णा पाचनी कासश्वासज्वरकफानिलान्॥ निहन्ति पीनसं पार्श्वपीडाकृमिहृदामयान्। तयोः फलं कटुरसं पाके च कटुकं भवेत्॥ शुक्रस्य रेचनं भेदि तिक्तपित्ताग्निकृल्लघु। हन्यात् कफमरुत्कण्डूकासमेदकृमिज्वरान्॥ कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहा॥ तद्वत् प्रोक्तासिता क्षुद्राविशेषाद्गर्भकारिणी॥ शाल्मल्याम्॥ कण्टकान् ईयर्त्ति। ऋ गतौ। कर्म्मण्यण्। ङीप्॥

कण्टकारीफलम्। न। कण्टकार्य्याः फले॥ कण्टकारीफलं तिक्तं कटुकं दीपनं लघु। रूक्षोष्णं श्वासकासघ्नं ज्वरानिलकफापहम्॥ शाकप्रकारस्तु। तोयाम्लस्विन्नबृहतीफलमार्द्रकञ्च दण्डाहतं चिरविपाचितमाज्यकेन। चूर्णेन सैन्धवभवेन विमिश्रितञ्च वह्निं प्रबोधयति कासनिवारणंहीति॥

कण्टकालुकः। पुं। यवासे। यासे॥

कण्टकाशनः। पुं। उष्ट्रे॥ कण्टकानि अशनमस्य॥

कण्टकाष्ठीलः। पुं। मत्स्यविशेषे। कुलिशे॥

कण्टकितः। त्रि। पुलकिते॥

कण्टकी। पुं। मत्स्ये॥ खदिरवृक्षे॥ विकङ्कते॥ मदनवृक्षे॥ गोक्षुरे॥ वंशे॥ वदरवृक्षे॥ कण्टकाः सन्त्यस्मिन्। इनिः॥

कण्टकिनी। स्त्री। वार्त्ताक्याम्॥ शोणझिण्ट्याम्॥ मधुखर्जूर्य्याम्॥

कण्टकिफलः। पुं। कटहल इति प्रसिद्धे वृक्षविशेषे। पनसे॥ कण्टकाः सन्त्यस्य। अत इनिठनाविति इनिः। कण्टकि फलमस्य॥ समष्ठिलावृक्षे॥

कण्टकिलः। पुं। वेडुवाँश इति गौड भाषाप्रसिद्धे वंशविशेषे॥

कण्टकिलता। स्त्री। त्रपुष्याम्। खीरा इति भाषा। कण्टकिनी चासौ लता च॥

कण्टकी। स्त्री। वार्त्ताकीविशेषे। कंटीलाबैंगन इति भाषा॥

कण्टकुरण्टः। पुं। झिण्ट्याम्॥

कण्टतनुः। स्त्री। बृहत्याम्॥

कण्टदला। स्त्री। केतक्याम्॥

कण्टपत्रः। पुं। विकङ्कतवृक्षे॥

कण्टपत्रफला। स्त्री। ब्रह्मदण्ड्याम्॥

कण्टपादः। पुं। विकङ्कतवृक्षे॥

कण्टफलः। पुं। क्षुद्रगोक्षुरे॥ पनसे॥ धुस्तूरे॥ लताकरञ्जे॥

कण्टफला। स्त्री। देवदालीलतायाम्॥

कण्टलः। पुं। वाबले । ववूलइति भाषा ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कण्टवल्ली। स्त्री। श्रीवल्लीवृक्षे॥

कण्टवृक्षः। पुं। तेजःफलवृक्षे॥

कण्टाफलः। पुं। कण्टकिफले। कटहल इति भाषा ॥ विशेषात् पनसं वर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभिः ॥

कण्टार्त्तगला। स्त्री। नीलझिण्ट्याम्॥

कण्टालुः। पुं। वंशे॥ वृहत्याम्॥ वार्त्ताक्याम्॥ वर्बूरे॥

कण्टाह्वयम्। न। पद्मकन्दे॥

कण्टी। पुं। कलाये॥ अपामार्गे॥ खदिरे॥ गोक्षुरे॥

कण्ठः। पुं। मदनद्रुमे॥ होमकुण्डाद्बहिरङ्गुलिपरिमितेस्थाने॥ यथा। खाता द्वाह्येऽङ्गुलः कण्ठः सर्वकुण्डेष्वयंविधिरिति॥ त्रि। गले। ग्रीवाग्रभागे॥ अत्र विशुद्धनामषोडशदलपद्ममस्ति॥ सन्निधाने। निकटे॥ ध्वनौ॥ कणति। कणशब्दे कणेष्ठः॥ यद्वा। कण्ठते। कठिशोके। अच्॥

कण्ठकूणिका। स्त्री। वीणायाम्॥

कण्ठतलासिका। स्त्री। अश्वग्रीवावेष्टकरज्जुचर्म्मादौ॥ इति शब्दमाला॥

कण्ठनीडकः। पुं। चिल्लपक्षिणि। चील इति भाषा॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

कण्ठनीलकः। पुं। उल्कायाम्। मसाल इतिभाषा॥ इतिशब्दमाला॥

कण्ठपाशकः। पुं। हस्तिकण्ठवेष्टकरज्जौ॥

कण्ठभूषा। स्त्री। ग्रैवेयके। कण्ठी गोपसकरीं इतिचभाषा॥ भूष्यतेऽनया। भूष अलङ्कारे। गुरोश्चेत्त्यः। कण्ठस्यभूषा॥

कण्ठमणिः। पुं। ग्रैवेयकमणौ। काकले॥ कण्ठस्य मणिः॥

कण्ठशुद्धिः। स्त्री। गलस्य कफाद्यलिप्तत्वे॥

कण्ठसूत्रम्। न। स्तनालिङ्गने॥ यथा। यत्कुर्वते वक्षसि वल्लभस्य स्तनाभिघातं निविडोपगूह्य। परिश्रमार्थं शनकैर्विदग्धास्तत्कण्ठसूत्रं प्रवदन्तिसन्त इति॥

कण्ठाग्निः। पुं। पक्षिणि॥ कण्ठे अग्निरस्य॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

कण्ठालः। पुं। शूरणे॥ युद्धे॥ गोणीप्रभेदे। खुर्जी इतिभाषा॥ क्रमेलके॥ नौकायाःखनित्रे॥

कण्ठाला। स्त्री। जालगोणिकायाम्॥

कण्ठिका। स्त्री। कण्ठाभरणे। एकलडीकण्ठी इति भाषा॥ इतिहेमचन्द्रः॥

कण्ठी। स्त्री। गले॥ अश्वकण्ठवेष्टनर

ज्जुचर्म्मादौ ॥

कण्ठीरवः । पुं । सिंहे ॥ मत्तमातङ्गे ॥ पारावते ॥

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकवृक्षे ॥

कण्ठेकालः । पुं । महादेवे ॥ कण्ठेकालोऽस्य । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कण्ठ्यः । त्रि । कण्ठभवे शब्दादौ ॥ कण्ठहिते ॥ उभयत्र शरीरावयवत्वात् यत् ॥

कण्डनम् । न । निस्तुषीकृतौ । उदूखलादिना तण्डुलादेर्निर्मलीकरणे । छडना इतिभाषा ॥

कण्डनी । स्त्री । उलूखले ॥ मुषले ॥

कण्डरा । स्त्री । महास्नायौ । महानाड्याम् ॥

कण्डिका । स्त्री । वेदैकदेशे ॥

कण्डुः । स्त्री । कण्डूयायाम् । गात्रविघर्षणे ॥ कण्डते । कडिमदे । मृगय्वादित्वात् कुप्रत्ययः ॥

कण्डुरः । पुं । कारवेल्ललतायाम् ॥ कुन्दरतृणे ॥

कण्डुरा । स्त्री । आत्मगुप्तायाम् । शूकशिंब्याम् ॥ अस्त्यम्ल पर्य्याम् ॥ कण्डूंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः ॥

कण्डूः । स्त्री । खाज इतिप्रसिद्धे रोगे । खर्ज्वाम् । कण्डूयायाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ् गात्रविघर्षणे । सम्पदादित्वात् क्विप् ॥

कण्डूकरी । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥

कण्डूघ्नः । पुं । आरग्वधे ॥ गौर सर्षपे ॥

कण्डूतिः । स्त्री । कण्ड्वाम् । खाज इति भाषा ॥ कण्डूयतेः क्तिच् ॥

कण्डूयनम् । न । कण्ड्वाम् ॥

कण्डूयमानः । त्रि । कण्डूयितरि । कषमाणे ॥

कण्डूया । स्त्री । कण्डूयने । खर्ज्वाम् ॥ कण्डूयनम् । कण्डूञ्० । कण्ड्वादिभ्योयक् । अप्रत्ययात् ॥

कण्डूयिता । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कण्डूरा । स्त्री । प्रावृषायण्याम् । मर्कट्याम् ॥ कण्डूंराति । रा० । आत इति कः ॥

कण्डूलः । पुं । शूरणे ॥ त्रि । कण्डूयुक्ते ॥

कण्डोलः । पुं । उष्ट्रे ॥ गोणीप्रभेदे ॥ पिटे । वंशादिनिर्मिते धान्यादिस्थापनभाण्डे ॥ कण्डते । कडिमदे । बाहुलकादोलच् ॥ यद्वा । कपिगडिगण्डीतिसूत्रे कण्डेः पाठादोलच् ॥

कण्डोलकः । पुं । कण्डोले ॥

कण्डोलवीणा । स्त्री । केंदरा इति

गौडभाषा प्रसिद्धे वाद्ययन्त्रे। चण्डालवल्लक्याम्। किङ्गरीति प्रसिद्धे वाद्ये॥ कण्डते। कडि०। बाहुलकादोलच्। कण्डोलस्य वीणा॥

कण्डोली। स्त्री। कण्डोलवीणायाम्॥

कण्डोघः। पुं। शूककीटे। शूयापोका इतिगौड भाषा॥

कण्वः। पुं। मुनिविशेषे॥ पुरुवंशजाताप्रतिरथनामचत्रियपुत्रे॥यथा।सुमतिर्ध्रुवोऽप्रतिरथः कण्वोऽप्रतिरथात्मजः।तस्य मेधातिथिस्तस्मात् प्रस्कण्वाद्याद्विजातयः। इतिश्रीभागवतम्॥ न। पापे॥ कणनम्। कणशब्दे। उल्वादयश्चेतिसाधुः॥ कणति। अशूमुषिलटिकणीत्यादिनाकन्वा॥

कतः। पुं। मुनिविशेषे॥ कतकवृक्षे॥

कतकः। पुं। तिक्तफले। पयः प्रसादिनि। निर्मली इतिभाषा॥ कतकस्य फलं नेत्र्यं जलनिर्मलकारकम्। वातश्लेष्महरं शीतं मधुरं तवरं गुरु॥

कतफलः। पुं। कतकवृक्षे॥

कतमः। पुं। बहूनां जातिपरिप्रश्ने॥ किमो डतमच्॥

कतमालः। पुं। वह्नौ॥

कति। त्रि। कियति। सङ्ख्यापरिमाणप्रश्ने॥ का सङ्ख्यापरिमाणमेषाम्। किमः सङ्ख्यापरिमाणे डतिचेति डतिः। नित्यं बहुवचनान्तोयम्॥

कतिथः। त्रि। कतीनां पूरणे॥ षट्कतिकतिपयचतुरांथुगिति डटिथुगागमः॥

कतिपयः। त्रि। कतिशब्दार्थे। कितनेक इतिभाषा॥

कतिपयथः। त्रि। कतिपयानां पूरणे। षट्कतीत्यादिना कतिपयस्या ऽसङ्ख्यात्वेपि अतएवज्ञापकाड्डुट् तस्मिन् थुगागमः॥

कत्तृणम्। न। रामकर्पूर इतिगौडभाषाप्रसिद्धे सुगन्धितृणविशेषे। पौरे। सौगन्धिके। रौहिषे॥ अस्यगुणाः। कटुत्वम् तिक्तत्वम् कफशस्त्रशल्यादिदोषबालग्रहविनाशित्वमिति राजनिर्घण्टः॥ चाकुलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे पृश्नौ॥ पृश्निकायाम्। कुम्भिकायाम्॥ कुत्सितं तृणम्। तृणेच जाताविति कोः कत्॥

कत्तोयम्। न। मद्ये। मैरेये॥

कत्थनम्। न। श्लाघायाम्॥ कत्थ०। ल्युट्॥

कत्सवरम्। न। स्कन्धे

कथकः। त्रि। कथोपजीविनि॥ एकनटे। नाटकवर्णनकर्त्तरि॥ वक्तरि॥ यथा। वाग्युक्तसाध्यनियमच्युते

पिकथके रूपाधिरुङ्गाव्य इतिचिन्तामणिः ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । वहुलमन्यत्रापीति क्वुन् ॥

कथङ्कथिकः । त्रि । प्रश्नकर्त्तरि । प्रष्टरि ॥

कथङ्कथिकता । स्त्री । पृच्छायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कथङ्कारम् । अ । केन प्रकारेण कृत्वेत्यर्थे । कथमित्यर्थे ॥ अनर्थकाद्देव करोतेः कथम्पूर्वात्तमुल् ॥

कथञ्चन । अ । केनाप्यंशेनेत्यर्थे ॥

कथञ्चित् । अ । अतिप्रयत्नेनेत्यर्थे ॥

कथनम् । न । कथायाम् । कहना इति भाषा ॥ इतिहलायुधः ॥

कथम् । अ । हर्षे ॥ गर्हायाम् ॥ प्रकारार्थे ॥ सम्भ्रमे ॥ प्रश्ने ॥ सम्भावनायाम् ॥ केन प्रकारेण । किमश्चेति थमुः ॥

कथमपि । अ । यत्नगौरवे ॥ वाढमित्यर्थे ॥ कथमादितथाप्यन्तंयत्नगौरव भेदयोः ॥

कथम्भूतः । त्रि । किम्प्रकारे ॥ कं प्रकारं किंवा प्रकार मापन्नः । द्वितीयान्तादृपियमुः ॥

कथा । स्त्री । प्रबन्धकल्पनायाम् ॥ प्रबन्धकल्पनां स्तोकसत्यां प्रज्ञाः कथां विदुः । परस्पराश्रया या स्यात् सा मता ख्यायिका क्वचिदिति कोलाहलाचार्यः ॥ पक्षप्रतिपक्षोपन्यासेन-विचारणायाम् ॥ नैयायिकमतेहि नानावक्तृकपूर्वपक्षसिद्धान्तवान् वाक्यसन्दर्भः कथा । तद्भेदास्त्रयः । वादो जल्पो वितण्डाचेति ॥ कथा कादम्बर्यादिस्वरूपा सैवगद्यपद्यमयी चम्पूरितिग्रन्थान्तरे ॥ कथयति । कथवाक्यप्रबन्धे । चितिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्चेत्यङ् । टाप् ॥

कथाप्रसङ्गः । त्रि । वातूले ॥ वार्त्तायाम् । गोष्ठीवचने ॥ विषवैद्ये ॥

कथाप्राणः । त्रि । कथके । कथोपजीविनि । नाटकवक्तरि ॥ कथायां प्राणाः यस्य ॥

कथितः । त्रि । उक्ते । कहा इतिभाषा ॥ कथ० । क्तः ॥

कदः । पुं । मेघे ॥ कं जलं ददाति । डुदाञ् । कः ॥

कदकः । पुं । उल्लोचे । विताने ॥

कदध्वा । पुं । कापथे । निन्द्यमार्गे ॥ कुत्सितोऽध्वा । कुगतीतिसमासः । कोः कत् तत्पुरुषेऽचीति कदादेशः ॥

कदनम् । न । मर्दे । युद्धे ॥ पापे ॥ बाधायाम् ॥ मारणे ॥

कदन्नम् । न । कुत्सितान्ने ॥

कदम्ब: । पुं । नीपे । प्रियके ॥ कदम्बो मधुर: शीत: कषायो लवणो गुरु: । सरो विष्टम्भकृद्रूक्ष: कफस्तन्यानिलप्रद: ॥ अन्यसाञ्ज: । नीपो महाकदम्ब:स्याद्धाराकदम्बइत्यपि । द्वितीयोऽल्पप्रसरश्च रक्तपुष्प: कदम्बकइत्यस्यभेद: । तथारत्नेपि । हारिद्रस्तुरजोवल: । धूलीकदम्बको धाराकदम्ब: षट्पदप्रिय: ॥ रक्तपुष्प: केशराढ्य: प्रावृषेण्य: कदम्बक: । नीपोमहा कदम्बोपि तथा वहुफलोमत: । इत्यमरटीकायां भरत:॥ सर्षपे ॥ देवताडकतृणे ॥ न । निकुरम्बे । सङ्घे । समूहे ॥ कदति । कद: सौत्रोधातु: । कृकदिकडिकटिभ्योम्बच् ॥

कदम्बक: । पुं । हरिद्रौ ॥ कदम्बार्थेषु ॥ स्वार्थेकन् ॥ यद्वा । कदति कन्दयतिवा । कदहिंसायाम् । कदि आ-ह्वाने रोदने च । कृकदीत्यम्बच् । अनित्यत्वान्ननुम् । स्वार्थेक: ॥ न । निकुरम्बे । समूहे ॥

कदम्बगोलकन्याय: । पुं । कदम्बगोलकस्य सर्वावयवेषु युगपदेव पुष्पाणामुत्पात्तिरूपे दृष्टान्तविशेषे ॥

कदम्बपुष्पा । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मुण्डी इतिभाषा ॥

कदम्बपुष्पी । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् । मुण्डार्याम् ॥

कदम्बी । स्त्री देवदाल्याम् ॥

कदर: । पुं । सोमवल्के श्वेतखदिरे ॥ कदरो विशदो वर्ण्यो मुखरोगकफास्रजित ॥ क्रकचे । करपत्रे । करवत करौत आरा इतिच भाषा ॥ कडाजामुडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे व्याधिभेदे ॥ तल्लक्षणम् । शर्करोन्मथिते पादे क्षते वा कण्टकादित: । ग्रन्थि: कोलवदुत्सन्नो जायते कदरस्तु सइति ॥ अङ्कुशे ॥ दृणाति । दृविदारणे । पचाद्यच् । कस्यजलस्य दर: ॥

कदर्थित: । त्रि । विडम्बिते । दूषिते ॥ कुत्सितोार्थ: कदर्थ: । को:कत् । कदर्थ: कृत: कदर्थित: ॥

कदर्य्य: । त्रि । क्षुद्रे । कृपणे । सतिविभवे अदातरि ॥ यथा । आत्मानं धर्मकृत्यञ्च पुत्रदारांश्च पीडयन् । यो लोभात् सञ्चिनोत्यर्थान् सकदर्य इतिस्मृत: ॥ कुत्सितो ऽर्य: स्वामी ॥ कुगतीतिसमास: । को: कत् तत्पुरुषे ॥

कदल: । पुं । रम्भावृक्षे ॥ पृश्नीलतायाम् ॥ कन्दते कन्द्यते वा । कदि आ-ह्वानेरोदनेच । वृषादित्वात् कलच्

कदलकः । पुं । कदलार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

कदला । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ डिम्बिकायाम् ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ अजादेराकृतिगणत्वाट्टाप् ॥

कदली । स्त्री । वारणबुसायाम् । रम्भायाम् ॥ यथा । माणिक्यमर्त्त्यामृतचम्पकाद्या भेदाः कदल्या वहवोपि सन्ति । उक्ता गुणास्तेंष्वधिका भवन्ति निर्दोषता स्याल्लघुता च तेषाम् ॥ गुणान् पश्य मोचाफले ॥ पताकायाम् ॥ करिवैजयन्त्याम् ॥ मृगविशेषे ॥ के दलति । दलविशरणे । अच् । ङीष् ॥ कन्दते कन्द्यते वा कदिआ० । पृषादित्वात् साधुः । गौरादिः ॥

कदलीकन्दः । पुं । रम्भामूले । केराकन्द केलाकन्द इति च भाषा ॥ शीतलः कदलीकन्दो बल्यः केश्यो म्लपित्तजित् । वह्निकृद्दाहहारी च मधुरो रुचिकारकः ॥ कन्दः कदल्या दलितो नितान्तं संस्वेदितो हिङ्गुघृतेन राढः । उद्धूलितः सैन्धवरेणुनाथ मरीचसम्पर्कित एव रुच्यः ॥

कदलीकुसुमम् । न । रम्भापुष्पे ॥ कदल्याः कुसुमं स्निग्धं मधुरं तुवरं गुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तक्षयप्रणुत् ॥

कदलीदण्डः । पुं । थोड इति गौडभाषाप्रसिद्धे मोचामध्यस्थदण्डे ॥ कृत्तः स्विन्नः सलिलविधृतः कृत्ततन्तुः प्रभिन्नः कम्बुभृत्त्याजलविरहितः चारजम्बीरपुष्टाः । मध्ये मध्ये तनुशकलितेनार्द्रकेणातिपूर्णः स्वादुस्तूर्णं भवति सुतरां गर्भदण्डः कदल्याः ॥ योनिदोषहरो दण्डः कादल्योऽसृक्दरं जयेत् । रक्तपित्तहरः शीतः सुरुच्योग्निप्रवर्द्धनः ॥

कदा । अ । कस्मिन् काले । कव इति भाषा ॥ सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले-दा ॥

कदाकारः । त्रि । कुत्सितावयवे ॥ कुत्सितः आकारोऽस्य । कोः कदादेशः ॥

कदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुत्सितनामनि ॥ कुत्सिता आख्यास्य । कोः कत् तत्पुरुषे चीति कदादेशः ॥

कदाचन । अ । कस्मिन् काले । किसी समयमे इति भाषा ॥

कदाचारः । त्रि । कुव्यवहारे ॥ कुत्सितः आचारो यस्य । कोः कत् आदेशः ॥

कदाचित् । अ । जातु । कस्मिंश्चित् काले प्रस्तावे ॥ कदाच चिच्च अनयोः समाहारः ॥

कदुष्णम् । न । कोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्णे इतिपक्षेकदादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कद्रथः । पुं । कुत्सितरथे ॥

कद्रुः । पुं । पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । तद्वति । स्वर्णपिङ्गे ॥ कन्दति । कदि आह्वाने । मृगय्वादित्वात् साधुः ॥

कद्रुपुत्रः । पुं । नागे ॥ कद्र्वाःपुत्रः ॥

कद्रूः । स्त्री । नागमातरि ॥ संज्ञायामिच्यूङ् ॥

कद्वदः । त्रि । गर्ह्यवादिनि । दुर्वाचि ॥ कुत्सितंवदति । वदेः पचाद्यच् । रथवदयोश्चेति कोः कत् ॥ कुत्सितस्य वदोवा ॥

कनकम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ पुं । किंशुकवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ कृष्णधत्तूरे ॥ धूस्तूरे ॥ काञ्चनालवृक्षे ॥ कालीये । कृष्णचन्दने ॥ चम्पकवृक्षे ॥ कासमर्द्दवृक्षे ॥ कणगुग्गुलुवृक्षे ॥ लघ्वक्षे । ॥ कनति । कनीदीप्तौ । कृआदिभ्योवुन् ॥ लाक्षाद्रुमे ॥

कनकक्षारः । पुं । टङ्कणे । सुहागा इति भाषा ॥

कनकदण्डः । पुं । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ कनकस्यदण्डोऽस्मिन् ॥

कनकदण्डकम् । न । राजशृङ्गे । राजच्छत्रे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कनकपलः । पुं । सुवर्णादिपरिमाणक षोडशमाषके । पलपरिमाणे । कुडविस्ते ॥ इतिहारावली ॥

कनकप्रभा । स्त्री । महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कनकरम्भा । स्त्री । सुवर्णकदल्याम् ॥

कनकरसः । पुं । हरिताले ॥

कनकलोद्भवः । पुं । राले ॥

कनकाचलः । पुं । सुमेरुपर्वते ॥ दानविशेषे ॥ कनकमयःअचलः ॥

कनकाध्यक्षः । पुं । औरिके । सुवर्णाधिकृते ॥ कनकस्यअध्यक्षः ॥

कनकारकः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

कनकालुका । स्त्री । भृङ्गारे । सौवर्णकलशे ॥ कनकस्य आलुः । संज्ञायां कन् ॥

कनकाह्वम् । न । नागकेशरपुष्पे ॥

कनकाह्वयः । पुं । धत्तूरे ॥ कनकमाह्वयोऽस्य । भुक्तेऽस्मिन् कनकवर्णपृथ्वीदर्शनात् ॥ नागकेशरे ॥

कनखलः । पुं । उग्रादेव्याःस्थाने तीर्थविशेषे ॥ उग्राकनखलेस्मृ ते ति पुराणम् ॥

कननः । त्रि । काणे । एकदृशि ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कनिका । स्त्री । समितायाम् ॥

कनिष्ठः । त्रि । अतियूनि ॥ अत्यल्पे ॥

जघन्यजे । अनुजे । पश्चाज्जाते ॥ अयमेषा मतिशयेन युवा अल्पो वा । अजादीगुणवचनादेवे तीष्ठन् । युवाल्पयोःकनन्यतरस्यामिति कनादेशः ॥

कनिष्ठकम् । न । शूकतृणे ॥

कनिष्ठा । स्त्री । दुर्बलाङ्गुलौ ॥ पश्चाज्जातायाम् । अनुजायाम् ॥ कनिष्ठस्य भार्यायाम् ॥ कनिष्ठस्य स्त्री । पुंयोगलक्षणं ङीषं वाधित्वा अजादित्वा ट्टाप् ॥ नायिकाभेदे ॥

कनी । स्त्री । दुहितरि । कन्यायाम् ॥

कनीनिका । स्त्री । अक्षस्तारके ॥ कनिष्ठाङ्गुलौ ॥ कनति । कनीदीप्तौ । वाहुलकादीनः । स्वार्थेकन् । टाप् । इत्त्वम् ॥

कनीयान् । त्रि । कनिष्ठार्थे ॥ अयमनयोरतिशयेन युवा अल्पोवा । द्विवचनविभज्योपपदेतरबीयसुनौ ।अजादीगुणवचनादेवेति ईयसुन् । युवाल्पयोरितिकनादेशः ॥

कनीयसम् । न । ताम्रे ॥

कन्तुः । त्रि । सुखविशिष्टे । सुखिनि ॥ कं सुखम् अस्ति अस्य ॥ कं शम्भ्यां वभयुस्तितुतयसः इति तुः ॥ कामदेवे ॥ कुसूले ॥ कामयते । कमु कान्तौ । अर्जिदृशिकम्यमीतिकुः प्रत्य

योधातोस्तु गागमश्च ॥ कमिमनीतितुर्वा ॥ हृदये ॥

कन्था । स्त्री । मन्मथभित्तौ । काँथ इतिभाषा ॥ प्रावरणान्तरे । सूतजीर्णपटनिर्मिताच्छादनवस्त्रे । कथरी गुदरी इतिचभाषा ॥ यथा । भिक्षाप्राणस्य रक्षार्थं कन्था शीतनिवारणी । अचला केशवे भक्ति र्विभवैःकिम्प्रयोजनमिति ॥ कम्यते । कमु० । वाहुलकात् थन् । टाप् ॥

कन्थारी । स्त्री । कन्थरी दुर्द्धर्षा तीक्ष्णकण्टका तीक्ष्णगन्धा दुष्प्रवेशा इत्यादिपर्यायवति वृक्षे ॥

कन्दः । पुं । न । सूरणे ॥ ग्राम्य कन्दस्तुदोषलः ॥ सस्यमूले ॥ सलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे । गृञ्जने ॥ पुं । मेघे ॥ योनिरोगविशेषे । तस्य निदानलक्षणे यथा । दिवास्वापादतिक्रोधा द्व्यायामा दतिमैथुनात् । क्षताच्च नखदन्ताद्यैर्वाताद्याः कुपिता यदा । पूयशोणितसङ्काशं लकुचाकृतिसन्निभम् । उत्पद्यते यदा योनौ नाम्ना कन्दस्तु योनिजः इति ॥ सचतुर्विधः । लक्षणभेदात् । यथा । रूक्षं विवर्णं स्फुटितं वातिकं तंविनिर्दिशेत् । दाहरागज्वरयुतं विद्यात् पित्तात्मकन्तुतम् ॥ नीलपुष्पप्र

तीकार्श्यं कण्डूमन्तं कफात्मकम्। सर्वैर्लिङ्गसमायुक्तं सन्निपातात्मकं विदुः॥ सन्निपातात्मकोऽसाध्यः शेषाः कृच्छ्रप्रसाधनाः इति ॥ कन्दति कन्दयति कन्द्यते वा। कदि आह्वाने रोदनेच। अच् घञ्वा ॥

कन्दगुडूची। स्त्री। गुडूचीविशेषे। कन्दामृतायाम्। पिण्डालुनि। सुथनी इति काश्यादिदेशप्रसिद्धे कन्दे॥

कन्दटम्। न। शुक्लोत्पले। कोँई- इति भाषा॥

कन्दफला। स्त्री। क्षुद्रकारवेल्लयाम्॥

कन्दमूलम्। न। मूलके॥

कन्दरः। पुं। अङ्कुशे॥ पुं। स्त्री। गुहायाम्॥ न। आर्द्रके। शृङ्गबेरे॥ केन जलेन दीर्यते। दृ विदारणे। ऋदोरप्॥

कन्दरा। स्त्री। दर्याम्। कृत्रिमाकृत्रिमेगृहाकारे गिरिविवरे॥ कन्दराट्टाप्॥

कन्दराकरः। पुं। शिलोच्चये। पर्वते॥ कन्दराणामाकरः॥

कन्दरालः। पुं। गर्दभाण्डवृक्षे॥ कन्दरांलाति। ला आदाने। आत इति कः॥ प्लक्षद्रुमे॥ कर्पराले। आखोटवृक्षे॥ कन्दरामलति। अलभूषणादौ। कर्मण्यण्॥ कन्दराऽस्यास्ति वा। सिध्मादित्वाल्लच्॥

कन्दरालकः। पुं। कन्दराले॥

कन्दरी। स्त्री। गुहायाम्॥

कन्दरोद्भवा। स्त्री। क्षुद्रपाषाणभेदिनि वृक्षे॥

कन्दर्प्पः। पुं। कामदेवे॥ पुत्रोत्पत्त्यर्थो यः कामानां मध्ये कामःसच भगवतो विभूतिः॥ कमित्यव्ययं कुत्सायाम्। कुत्सितोदर्पोऽस्य अस्मादा॥ यद्वा। कंसुखं तत्र तेन वा दृप्यति। दृपहर्षमोहनयोः। पचाद्यच्॥ अथवा। केब्रह्मणिदृप्तवान् कं ब्रह्माणं दर्पितवान् वा। पृषोदरादिः॥ ध्रुवकप्रभेदे॥ यथा। एषो विंशतिवर्णाङ्घ्रिर्ध्रुवः कन्दर्पसंज्ञकः। वीरे वा करुणे वा स्यात् खण्डताले विधीयते इति सङ्गीतदामोदरः॥

कन्दर्पकूपः। पुं। भगे। योनौ॥

कन्दर्पजीवः। पुं। कामवृद्धिनामवृक्षे॥

कन्दर्पमुषलः। पुं। मेढ्रे। शिश्ने॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

कन्दर्पशृङ्खलः। पुं। शृङ्गारबन्धविशेषे॥ तल्लक्षणम्। नारी पादद्वयं स्थाप्य कान्तस्योरुद्वयोपरि। कटिञ्चेद्दोलयेदाशुबन्धः कन्दर्पशृङ्खलः इति॥

कन्दलम्। न। कलापे॥ उपरागे॥ नवाङ्कुरे॥ करध्वनौ॥ अपवादे॥ पुं।

कनके ॥ युद्धे ॥ कपाले ॥ भूमिकन्दल्याःपुष्पे ॥

कन्दलता । स्त्री । मालाकन्दे ॥

कन्दली । स्त्री । मृगविशेषे ॥ गुल्मप्रभेदे ॥ पताकायाम् ॥ पद्मवीजे ॥ कन्देसस्यमूले लीयते । लीङ् श्लेषणे । अन्येष्वपीतिडः ॥ यद्वा । कन्दते । कदि० । वृषा०कलच् । गौ०ङीष् ॥ भूमिकन्दल्याम् ॥

कन्दलीकुसुमम् । न । शिलीन्ध्रे ॥

कन्दवर्द्धनः । पुं । शूरणे ॥

कन्दवल्ली । स्त्री । वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥

कन्दबहुला । स्त्री । त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दशूरणः । पुं । ओल्ले । सूरणे ॥

कन्दसंज्ञम् । न । योन्यर्शसि । योनिरक्तरोगविशेषे ॥ तस्यनिदानादि कन्दे द्रष्टव्यम् ॥

कन्दसारम् । न । नन्दनवने ॥

कन्दाढ्यः । पुं । धरणीकन्दे ॥

कन्दार्हः । पुं । शूरणे ॥

कन्दालुः । पुं । कासालौ ॥ धरणीकन्दे ॥ त्रिपर्णिकायाम् ॥

कन्दी । पुं । शूरणे ॥

कन्दिरी । स्त्री । लज्जालुवृक्षे ॥

कन्दुः । पुं । स्त्री । कडाही इति भाषाप्रसिद्धे भर्ज्जनपात्रे । स्वेदन्याम् ॥ स्कन्दति । स्कन्दिर् गतिशोषणयोः । स्कन्देः सलोपश्चेत्युः ॥

कन्दुकः । पुं । गेन्दुके । गेंद इति भाषा ॥ कन्द्यते । कदि० । बाहुलकादुः । कंसुखं ददाति दयते द्यति यच्छति वा मित० डुः । स्वार्थेकन् ॥ कंशिरोदुनोति द्रवति वा । टुदु उपतापे दुगतौ वा । प्राग्वत् ॥

कन्दुपक्वम् । न । जलोपसेकं विना केवलपात्रे यदग्निनापक्वं भृष्टतण्डुलादि तस्मिन् ॥ यथा । कन्दुपक्वानि तैलेन पायसं दधिसक्तवः । द्विजैरेतानि भोज्यानि शूद्रगेहकृतान्यपीति तिथ्यादितत्त्वे कूर्मपुराणम् ॥

कन्दोटः । पुं । शुक्लोत्पले ॥ न । नीलोत्पले ॥

कन्दोतः । पुं । कुमुदे । निशाह्वसे ॥

कन्धः । पुं । मेघे । वारिदे ॥

कन्धरः । पुं । वारिवाहे ॥ मारिषवृक्षे ॥ कम्जलस्य धरः ॥

कन्धरा । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ कंशिरो धारयति । संज्ञायां भृतृवृजीति खच् । खचिह्रस्वः ॥ यद्वा । धरति । धृञ्० । पचाद्यच् । कंशिरसोधरा ॥

कन्धिः । स्त्री । ग्रीवायाम् ॥ पुं । समुद्रे ॥

कन्नम् ॥ न । पातके ॥ मूर्च्छायाम् ॥

कन्यका । स्त्री । दशवर्षायाङ्कुमार्याम्

म्॥ अज्ञाता कन्या। अज्ञातादौ कः। चिपकादित्वान्नेत्वम्॥

कन्यकाजातः। त्रि। अनूढापत्ये। कानीने॥

कन्यकापतिः। पुं। जामातरि॥

कन्या। स्त्री। कुमार्याम्॥ दशवर्षायां बालिकायाम्॥ नार्याम्॥ यक्षाद्यष्टकन्यासु॥ यथा। यक्षगन्धर्वसिद्धानां कन्यका नरनागयोः। विद्याधरकिम्पुरुषपिशाचाना मपीत्यताइति॥ अहल्याद्रौपदीताराकुन्तीमन्दोदरीष्वपि॥*॥ कन्यायांजातमात्रायामुपद्रा संहि कुर्वते। नवरात्रादिपूजार्थं जातेऽष्टकुमारिका॥ कन्यादानप्रसिद्ध्यर्थं वंशद्वयविवृद्धये। इतितेनापिजननाद्दशमान्तं हितङ्गवेत्॥ कन्याविक्रयेदोषो यथा। यः कन्यापालनं कृत्वाकरोति यदि विक्रयं। विक्रेता धनलोभेन कुम्भीपाकं सगच्छति॥ कन्यामूत्रपुरीषञ्चतत्रभक्षति पातकी। कृमिभिर्दंशितः काकैर्यावदिन्द्राश्चतुर्द्दश॥ मृतश्च व्याधयोनौच सलभेज् जन्मनिश्चितम्। विक्रीणीते मांसभारं वहत्येव दिवानिशमिति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥*॥ अथ कन्या लक्षणम्। तत्रपादलक्षणम्। स्निग्धोन्नताग्रतनुताम्रनखौ

कुमार्याः पादौ समोपचितचारुनिगूढगुल्फौ। श्लिष्टाङ्गुलीकमलकान्तितलौचयस्यास्तामुद्वहेद्यदि भुवोधिपतित्वमिच्छेत्॥ १॥ पादजङ्घाजानूरुगुह्यमणीनां लक्षणानि॥ मत्स्याङ्कुशाब्जयववज्रहलासि चिन्हा वस्वेदनौम्रदुतलौ चरणौ प्रशस्तौ। जङ्घेच रोमरहिते विसिरे सुवृत्ते जानुद्वयं सममनुल्वणसन्धिदेशम्॥ २॥ ऊरू घनौ करिकरप्रतिमावरोमा वश्वत्थपत्रसदृशं विपुलञ्चगुह्यम्। श्रोणीललाटमुरुकूर्मसमुन्नतञ्च गूढोमणिश्च विपुलां श्रियमादधाति॥ ३॥ नितम्बनाभ्योर्लक्षणम्। विस्तीर्णमांसोपचितो नितम्बोगुरुश्च धत्ते रशनाकलापम्। नाभिर्गभीराविपुलाङ्गनानां प्रदक्षिणावर्त्तगताचशस्ता॥ ४॥ मध्यस्तनोरुवक्षोग्रीवाल०। मध्यं स्त्रियास्त्रिवलिनाथमरोमशञ्च वृत्तौघनावविषमौकठिनावुरस्यौ। रोमप्रवर्जितमुरोम्रदुचाङ्गनानां ग्रीवाचकम्बुनिचितार्थसुखानिधत्ते॥ ५॥ अधरदन्तयोर्ल०। वन्धुजीवकुसुमोपमोधरोमांसलो रुचिरविम्बरूपभृत्। कुन्दकुड्मलनिभाः समाद्विजायोषितां पतिसुखामिता

कन्या

र्थदाः ॥ ६ ॥ वचननासिकादृशां-
ल० । दाक्षिण्ययुक्तमशठं परपुष्टहंस
सवल्गुप्रभाषित मदीनमनल्पसौ
ख्यम् । नासा समा समपुटा रुचिरा
प्रशस्ता दृङ्नीलनीरजदलद्युति-
हारिणी च ॥ ७ ॥ भ्रूललाटल० ।
नोसङ्गते नातिपृथू च रम्ये शस्ते भ्रु-
वौ बालशशाङ्कवक्रे । अर्द्धेन्दु संस्था
नमरोमशञ्च शस्तं ललाटं न नतं न
तुङ्गम् ॥ ८ ॥ कर्णकेशशिरोल० ।
कर्णयुग्ममपि युक्तमांसलं शस्यते मृ
दु समाहितं समम् । स्निग्धनील
मृदुकुञ्चितैकशो मूर्द्धजाः सुखक-
राः समं शिरः ॥ ९ ॥ हस्तपादयो-
र्लेखाल० । भृङ्गारासनवाजिकुञ्ज-
ररथश्रीवृक्षयूपेषुभिर्मालाकुण्ड-
लचामराङ्कुशयवैः शैलैर्ध्वजैस्तोर
णैः । मत्स्यस्वस्तिकवेदिकाव्यज-
नकैः शङ्खातपत्राम्बुजैः पादे पा
णितलेऽथ वा युवतयो गच्छन्ति रा-
ज्ञीपदम् ॥ १० ॥ हस्तल० । नि-
गूढमणिबन्धनौ तरुणपद्मगर्भोप-
मौ करौ नृपतियोषित स्तनुविकृ
ष्टपर्वाङ्गुली । न निम्नमतिनोन्नतं
करतलं सुरेखान्वितं करोत्यविध
वांचिरं सुतसुखार्थं सम्भोगिनीम्
॥ ११ ॥ मध्याङ्गुलिं या मणिबन्धनो

कन्या

त्था रेखा गता पाणितले ऽङ्गनायाः
। ऊर्द्ध्वस्थिता पादतलेऽथवा या पुंसो
ऽथवा राज्यसुखाय सा स्यात् ॥ १२ ॥
कनिष्ठिकामूलभवा गता या प्रदेशि
नी मध्यमिकान्तरालम् । करोति
रेखां परमायुषः सा प्रमाण मूना
तु तदूनमायुः ॥ १३ ॥ अथापत्य
ज्ञानम् । अङ्गुष्ठमूले प्रसवस्य रेखाः
पुत्रा बृहत्यः प्रमदास्तु तन्व्यः । अ
च्छिन्नमध्या बृहदायुषां ताः स्वल्पा
युषां छिन्नलघुप्रमाणाः ॥ १४ ॥ शुभ
लक्षणान्युक्त्वा अशुभलक्षणान्याह । इ
तीदमुक्तं शुभमङ्गना नामतो विपर्य
स्तमनिष्टमुक्तम् । विशेषतोऽनिष्ट
फलानि यानि समासत स्तान्यनुकी
र्त्तयामि ॥ १५ ॥ पादयो रनिष्ट
लक्षणम् । कनिष्ठिका वा तदनन्तरा
वा महीं न यस्याः स्पृशति स्त्रियाः स्यात्
। गताऽथवाङ्गुष्ठमतीत्य यस्याः प्र दे
शिनी सा कुलटाऽतिपापा ॥ १६ ॥ ज
ङ्घागुह्योदराणां ल० । उद्बद्धाभ्यां पि
ण्डिकाभ्यां सिराले शुष्के जङ्घे लो-
मशे चातिमांसे । वामावर्त्तं निम्नमल्पञ्च
गुह्यं कुम्भाकारं चोदरं दुःखितानाम्
॥ १७ ॥ ग्रीवाल० । ह्रस्वयाऽतिनिः
स्वता दीर्घया कुलक्षयः । ग्रीवया
पृथूत्थया योषितः प्रचण्डता ॥ १८

॥ नेत्रगण्डयोर्ल० । नेत्रे यस्याः केकरे पिङ्गलेवा सादुः शीला श्यावलोलेक्षणाच । कूपौयस्या गण्डयोश्च स्मितेषु निस्सन्दिग्धं वन्धकीं तांवदन्ति ॥ १९ ॥ अन्यदप्याह । प्रविलम्बिनिदेवरं ललाटे श्वशुरंहन्त्युदरे स्फिजौः पतिञ्च । अतिलोमचयान्वितोत्तरौष्ठी नशुभाभर्त्तुरतीवयाचदीर्घा ॥ २० ॥ स्तनकर्णदन्तल० । स्तनौसरोमौ मलिनोल्वणौ चक्लेशंददाते विषमौचकर्णौ । स्थूलाः करालाविषमाश्चदन्ताः क्लेशाय चौर्य्यायच कृष्णमांसा ॥ २१ ॥ हस्तल० । क्रव्यादरूपैर्वृककाककङ्कैः सरीसृपोलूक समानचिह्नैः । शुष्कैः सिरालैर्विषमैश्चहस्तैर्भवन्ति नार्यः सुखवित्तहीनाः ॥ २२ ॥ अन्यदप्याह । यातूत्तरोष्ठेन समुन्नतेन रूक्षाग्रकेशीकलहप्रियासा । प्रायो विरूपासु भवन्तिदोषायत्रा कृतिस्तत्रगुणावसन्ति ॥२३ ॥ अधुना शरीरक्षेत्रविभागमाह । पादौसगुल्फौ प्रथमं प्रदिष्टं जङ्घे द्वितीयं तु सजानुचक्रे । मेढ्रोरुमुष्कञ्चततस्तृतीयं नाभिंकटिंचैवचतुर्थमाहुः ॥ २४ ॥ उदरंकथयन्तिपञ्चमं हृदयंषष्ठमथस्तनान्वितम् । अथसप्तममांस्यजत्रुणी कथयन्त्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ २५ ॥ नवमंनयनेचसभ्रुणी सललाटं दशमंशिरस्तथा । अशुभेष्वशुभंदशाफलं चरणाद्येषुशुभेषु शोभनम् ॥२६॥ इतिवाराह्यां कन्यालक्षणं नामाध्यायः । ६७ ॥ * ॥ घृतकुमार्य्याम् । सहायाम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ षष्ठराशौ ॥ जन्मकालीनचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । युवतिगे शशिनि प्रमदाजनप्रवलकेलिविलासकुतूहलैः । विमलशीलयुतोजननोत्सवैः सुविधिनाविधिना सहितः पुमान् ॥ कन्यालग्नोद्भवो मर्त्त्यो नानाशास्त्रविशारदः । सौभाग्यगुणसम्पन्नः सुन्दरः सुरतप्रियः ॥ चतुरच्चरावृत्तिभेदे । म्गौ चेत् कन्या । भास्वत्कन्या सैकाधन्या । यस्याः कूले कृष्णोऽखेलत् ॥ कनति । कनदीप्तौ । अघ्न्यादिः । कन्यायाः कनीनचेतिनिर्देशाद्यसिप्रयम इतिनङीप् ॥ दक्षिणार्णवसमीपेदुर्गादेव्याम् ॥

कन्याकुब्जः । पुं । कान्यकुब्जदेशे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कन्याटः । पुं । वाससद्मनि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कन्याधिपः । पुं । बुधग्रहे ॥

कन्यापतिः । पुं । जामातरि ॥

कन्यापालः । पुं । कनैत इतिहिमगिरिप्रसिद्धे शूद्रजातिविशेषे । पालवणिजि ॥

कन्यारामः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कन्युषम् । न । हस्तपुच्छे । हथौंछा अँगौछा इति भाषा ॥

कपः । पुं । वरुणे ॥

कपटः । पुं । न । व्याजे । दम्भे । छद्मनि ॥ के मूर्द्धनि पटइव आच्छादकः ॥ यद्वा । पटति । पट० अच् । कस्य ब्रह्मणोऽपि पटोव्यापकः ॥

कपटधारी । त्रि । छलाढ्ये ॥

कपटिकः । त्रि । कपटविशिष्टे । कपटिनि ॥ मत्वर्थे ठन् ॥

कपटी । त्रि । अयथार्थव्यवहारवति । दम्भविशिष्टे ॥ कपटोस्ति अस्यास्मिन्वा । इनिः ॥

कपटिनी । स्त्री । गौडभाषया चीडानामनि गन्धद्रव्ये ॥

कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥

कपर्द्दः । पुं । शिवस्यजटाजूटे ॥ वराटके ॥ पर्वपूरणे । सम्पदादित्वात् भावे क्विप् । रात्लोपः । केन सुखेन जलेन वा परं पूर्त्तिं ददाति । सुपाति योगविभागात्कः ॥ कस्य जलस्य परा पूरणेन दापयतीति वा । दैप् शोधने । आत इति कः ॥

कपर्द्दिका । स्त्री । वराटिकायाम् ॥

कपर्द्दकः । पुं । हरजटाजूटे ॥ चराचरे । वराटके ॥ अस्याः प्रभेदाः । सुवर्णवर्णा सिंही १ । धूम्रवर्णा व्याघ्री २ । पीतपृष्ठासितोदरा मृगी ३ । श्वेतवर्णा हंसी ४ । नातिदीर्घिका विद्रन्ता ५ ॥ इतिराजनिर्घण्टः ।

कपर्द्दी । पुं । शिवे । ईशे ॥ कपर्द्दोजटाजूटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कपाटम् । त्रि । अररे । कवाटे । किंवाड इतिभाषा ॥ कं वातम् शिरोवा पाटयति प्रविशते । पटगतौ । कर्मण्यण् ॥ अर्द्धर्चादि ॥

कपाटिका । स्त्री । क्षुद्रकपाटे । किवाँडी इतिभाषा ॥ कपाट्येव । स्वार्थे कः । टाप् ॥

कपाटी । स्त्री । कपाटे ॥ अल्पार्थे ङीप् ॥

कपालः । पुं । न । शिरोस्थिनि । कर्परे ॥ घटादेःशकले । खपरा इति भाषा ॥ व्रजे । समूहे ॥ यतीनां मृन्मयकर्परादिभिक्षापात्रे ॥ यथा । कपालं वृक्षमूलानि कुचेलमसहायता समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणमिति ॥ कुष्ठरोगविशेषे ॥ कल

र्चणं यथा । कृष्णारुणकपालाभं यद्रूक्षं परुषंतनु । कपालं तोदबहुलं तत् कुष्ठंविषमंस्मृतमिति ॥ कं पालयति । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । कम्पते । कपिचलने । तमिविशिविडिम्टणि कुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् । कपीतिनिर्देशान्नलोपः । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वं वा ॥

कपालनालिका । स्त्री । तर्कुट्याम् । तर्कौ । तकुआ इतिभाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कपालभृत् । पुं । शिवे ॥ कपालं ब्रह्मकपालं वा बिभर्त्ति । डुभृञ्० । क्विप् ॥

कपालमाली । पुं । भूतेशे । शिवे ॥ कपालानां मालाविद्यतेऽस्य । व्री० इनिः ॥

कपालिका । स्त्री । भग्नमृन्मयभाजनशकले ॥ दन्तरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कपालेष्विव दीर्यत्सु दन्तानां सैव शर्करा । कपालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनीतिमाधवः ॥

कपाली । पुं । महादेवे । न्ककपालशालिनि ॥ कपालोऽस्ति अस्य । अतइनिः ॥ स्वनामाख्याते जाति वि० ॥ सतु ब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात इति पराशरपद्धतिः ॥

कपालिनी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इन्नन्तान् ङीप् ॥

कपिः । पुं । सिल्हके ॥ शाखामृगे । वानरे ॥ एकैकस्योपकाराय प्राणान् दास्यामि ते कपे । इति हनूमन्तं प्रति श्रीरामवाक्यम् ॥ मधुसूदने ॥ रक्तचन्दने ॥ कम्पते । कपिचलने । कुण्डिकम्प्योर्नलोपश्चेतिइप्रत्ययः ॥ वराहे ॥ कादुदकात् भूमिंपातिरक्षतीतिकपिर्बराहः । पातेर्बाहुलकात् किप्रत्ययः ॥

कपिकच्छुः । स्त्री । मर्कट्याम् । शूकशिम्ब्याम् । कौँच किवाँच इतिचभाषा ॥ कपिकच्छुर्भृशंवृष्या मधुरा बृंहणीगुरुः । तिक्ता वातहरी बल्या कफपित्तास्त्रनाशिनी ॥ तद्बीजंवातशमनंस्मृतं वाजीकरं परम् ॥ कपीनां कच्छुः कण्डूहेतुत्वात् ॥

कपिकच्छुफलम् । न । शूकशिम्ब्याः फले ॥ कोमलं रोमसहितं स्विन्नमाज्ये विपाचितम् । सोपस्कारे सवार्त्ताके सिन्धुजेन समन्वितम् ॥ कपिकच्छुफलंवृष्यंमधुरं बृंहणं गुरु । स्निग्धं शीतानिलहरं दुष्टव्रणविनाशनम् ॥

कपिकच्छुफलोपमा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कपिकन्दुकम् । न । शिरोस्थिनि ॥
कपिका । स्त्री । नीलसिन्दुवारवृक्षे ॥
कपिकेतनः । पुं । अर्जुनाख्यपाण्डवे ॥ कपिः केतनं चिह्नमस्य ॥
कपिकोलिः । पुं । कोलिविशेषे ॥
कपिचूडा । स्त्री । आम्रातकवृक्षे ॥
कपिचूतः । पुं । आम्रातके । आमड़ा इतिभाषा ॥
कपिजः । पुं । तुरुष्के । सिह्लके । शिलारस इति गौडभाषा । नागौरी गूंद इति भाषा ॥
कपिजाङ्घिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ॥
कपिञ्जलः । पुं । तित्तिरौ ॥ कपिञ्जल इतिप्राच्यैः कथितो गौरतित्तिरः ॥ कपिञ्जल इतिख्यातो लोके कपिश तित्तिर इतिच ॥ चातकखगे ॥ तेजलेपक्षिणि ॥
कपितैलम् । न । तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये । सिह्लके । नागौरीगूंदइतिभाषा॥
कपित्थः । पुं । कैंथ इति प्रसिद्धेवृक्षे । कुचफले ॥ कपित्थोयदधित्थस्तु ग्राही फलसुगन्धकः । अक्षस्कन्दोदधिफल श्चिरपाकी कपिप्रियः ॥ कपित्थमामं सङ्ग्राहि कषायं लघु लेखनम् । पक्वं रुग तृषाहिक्काशमनंवातपित्तजित् ॥ स्वादम्लं तुवर कण्ठशोधनं ग्राहि दुर्ज्जरम् ॥ अपिचा । कपित्थमामं कण्ठघ्नं विशदं ग्राहि वातलम् । मधुराम्लकषायत्वात्सौगन्ध्याच्च रुचिप्रदम् ॥ कपयस्तिष्ठन्त्यत्र । कपिरिवतिष्ठतिवा । सुपिस्थ इतिकः । पृ० ॥
कपित्थत्वक् । पुं । एलवालुके ॥
कपित्थपर्णी । स्त्री । कपित्थानीति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । विरजायाम् । चित्रपर्ण्याम् ॥
कपित्थास्यः । पुं । वानरविशेषे । गोलाङ्गूले । दधिशोणे । नगाटने ॥
कपिध्वजः । पुं । हनुमता महावीरेण ध्वजरूपतयाऽनुगृहीते अर्जुने ॥ कपिर्हनूमान् ध्वजे अस्य ॥
कपिनामा । पुं । सिह्लके ॥ कपिर्नामास्य ॥
कपिपिप्पली । स्त्री । रक्तापामार्गे । वशिरे ॥ सूर्य्यावर्त्तवृक्षे ॥
कपिप्रभा । स्त्री । कपिकच्छ्वाम् ॥
कपिप्रभुः । पुं । रघुनाथे । श्रीरामे ॥ कपीनां सुग्रीवादीनां प्रभुः ॥ कपिराजे ॥
कपिप्रियः । पुं । आम्रातके ॥ कपित्थे ॥ कपीनां प्रियः ॥
कपिप्रिया । स्त्री । चिञ्चायाम् । तित्तिडीकायाम् ॥ कपीनां प्रिया ॥
कपिरथः । पुं । श्रीरामे ॥ अर्जुने ॥

कपिः रथः रथे वा कस्य ॥

कपिलः । पुं । अनले ॥ वासुदेवे । सिद्धेशे भगवतो विभूतिविशेषे देवहूत्याङ्कर्दमप्रजापते राविर्भूते ॥ सिद्धानाङ्कपिलोमुनिरिति भगवदुक्तेः ॥ ॥ अयञ्च ज्ञानभक्तिसेश्वरसाङ्ख्ययोगप्रचारार्थो भगवदवतारः ॥ अनीश्वरसाङ्ख्यमतप्रवर्त्तकेच मुनिविशेषे ॥ कुक्कुरे ॥ दानवविशेषे ॥ पिङ्गले वर्णविशेषे ॥ नीलपीतः कपिलः इति रभसः ॥ कपिलोरोचनाभविरित्यन्ये ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णयुक्ते ॥ कवते । कद्वर्णे । कबेः पश्चेति इलच् प्रत्ययः ॥ मत्वर्थेसिध्मादित्वाल्लजवा ॥

कपिलद्युतिः । पुं । सूर्य्ये ॥

कपिलद्राक्षा । स्त्री । गोस्तन्याम् । हारहारायाम् ॥

कपिलद्रुमः । पुं । सुगन्धिकाष्ठविशेषे ॥

कपिलधारा । स्त्री । गङ्गायाम् । स्वर्ग्याम् ॥ तीर्थविशेषे ॥

कपिलपुराणम् । न । कापिलेउपपुराणे ॥

कपिलशिंशपा । स्त्री । शिंशपाद्वचविशेषे । पीतायाम् । कुशिंशपायाम् ॥

कपिला । स्त्री । गोविशेषे । स्वर्णवर्णायाङ्गवि ॥ कपिलवर्णयोगात् । अनुदात्तत्वाभावात् वर्णादितिनङीप् ॥ भस्मगर्भायाम् । कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ भस्मगन्धिन्यौषधौ । रेणुकायाम् ॥ कपिलो वर्णोऽस्त्यस्याः । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डरीकदिग्गजकरिण्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ यथा । कज्जलाचलशैलात्तु पूर्वस्मिन् शुभ्रपर्वतः । शच्या सह पुरा रेमे यत्र शक्रः सुरेश्वरः ॥ ततपूर्वस्यां महादेवी नदीकपिलसंज्ञिता । तस्यांस्नात्वा नरो गङ्गास्नानजं फलमाप्नुयादितिकालिकापुराणे ८१ अध्यायः ॥

कपिलाक्षी । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

कपिलाचार्य्यः । पुं । वासुदेवे ॥ कपिलश्चासौ साङ्ख्यस्य शुद्धात्मतत्त्वविज्ञानस्य आचार्य्यश्च ॥

कपिलाश्वः । पुं । विडौजसि । इन्द्रे ॥

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छाम् ॥

कपिलोमा । स्त्री । रेणुकायाम् ॥

कपिलोहम् । न । पित्तले ॥

कपिल्लिका । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कपिवक्रः । पुं । नारदे ॥

कपिवदान्यः । पुं । आम्रातके ॥

कपिवल्ली । स्त्री । करिपिप्पल्याम् । कोलवल्ल्याम् ॥ कपिरिव वल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कपिशः । पुं । सिल्हकनामगन्धद्रव्ये ॥

श्यावे। कृष्णपीतमिश्रितवर्णे ॥ त्रि। तद्वर्णयुक्ते॥ कपिर्वर्णविशेषोऽस्यास्ति। लोमादित्वात् शः॥ विरक्तसन्ध्याकपिशमित्यत्र कपिशं ताम्रमितिमल्लिनाथः॥

कपिशा। स्त्री। माधव्याम्। माधुरीसुरायाम्॥ नदीविशेषे॥ टाप्॥

कपिशाञ्जनः। पुं। शिवे॥

कपिशापुत्रः। पुं। पिशाचे॥

कपिशी। स्त्री। माधव्याम्मदिरायाम्॥

कपिशीका। स्त्री। मदिरायाम्॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

कपिशीर्षम्। न। कपशीर्षे। प्राकाराग्रे॥

कपिशीर्षकम्। न। हिङ्गुले॥ खोडकशीर्षके। प्राकाराग्रे।

कपिष्ठलः। पुं। ऋषिविशेषे॥ कपिष्ठलेगोत्र इतिनिपातनात् षत्वम्॥

कपीज्यः। पुं। क्षीरिकावृक्षे॥

कपीतः। पुं। श्वेतवुङ्गावृक्षे॥

कपीतनः। पुं। गर्दभाण्डे॥ शिरीषवृक्षे॥ आम्रातके॥ अश्वत्थे॥ पूगवृक्षे॥ मालूरवृक्षे। विल्वे॥ तनोति। तनुविस्तारे। पचाद्यच्। कपीनाम् कपेर्वर्णस्य वा तनः। अन्येषामपीतिदीर्घः॥ यद्वा। याः लक्ष्म्याः तनः ईतनः। कपीना कपे र्वा ईतनः॥

कपीन्द्रः। पुं। हनूमति॥ सुग्रीवे॥ राघवे॥ वराहमूर्त्तौ॥ कपिश्चासाविन्द्रश्च। कपीनामिन्द्रो वा॥

कपीशः। पुं। हनुमति॥ कपीशमक्षहन्तारं वन्दे लङ्काभयङ्करम्॥ कपीनामीशः॥

कपीष्टः। पुं। राजादनवृक्षे॥ कपित्थे॥

कपूयः। त्रि। कुत्सिते॥ कुत्सितं पूयते। पूयी विसरणे। पचाद्यच्। पृषोदरादिः॥

कपूयचरणः। त्रि। दुष्कृतिनि। कुत्सितकर्मणि॥ कपूयं निन्दितं चरणं कर्मास्य॥

कपोतः। पुं। पारावते। कलरवे॥ कपोतको गुरुः स्निग्धो रक्तपित्तानिलापहः। सङ्ग्राही शुक्रलः शीतः सुस्वादूरुचिकारकः॥ घुघुती इति प्रसिद्धे चित्रकण्ठविहङ्गमे। धूसरे। धूम्रलोचने॥ कस्य वायोः पोत इव। कोवायुः पोतो नौरिवास्य वा॥ यद्वा। कवते। कवृवर्णे। कवेरोतच् पश्च॥ पश्चिमाचे॥

कपोतकम्। न। सौवीराञ्जने॥

कपोतचरणा। स्त्री। नलीनामगन्धवस्तुनि॥

कपोतपालिका। स्त्री। स्तम्भाग्रप्रसारिते दारुविशेषे॥ सौधादिप्रान्तकाष्ठा

दिरचिते पक्षिस्थाने । विटङ्के ॥ पालयति । पालरचणे । खुल् । कपोतानां पालिका ॥ कपोतान् पालयति वा । कर्मख्यण् । संज्ञायां कन्निति कन् ॥

कपोतपाली । स्त्री । विटङ्के ॥ कपोतान् पालयति । कर्मख्यण् । ङीप् ॥

कपोतवङ्का । स्त्री । ब्राह्मीवृक्षे ॥

कपोतवर्णी । स्त्री । सूक्ष्मैलायाम् ॥

कपोतवाणा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कपोतसारम् । न । स्रोतोञ्जने ॥

कपोताङ्घ्रिः । पुं । कपोतपादे ॥ स्त्री । नल्याम् । गन्धद्रव्यविशेषे ॥ कपोतस्याङ्घ्रिरिव ॥

कपोताभः । पुं । कपोतवर्णे ॥

कपोतारिः । पुं । श्येनपक्षिणि ॥ कपोतानाम् अरिः ॥

कपोलः । पुं । गण्डे । गल्ले । सृक्कणी तिर्यक्सन्निधिभागे । गाल इतिभाषा ॥ कम्पते । कपिचलने । कपिगडिगण्डीत्योलच् । कपीतिनिर्देशान्नलोपः ॥ कं सुखं पोलति वा । पुल महत्त्वे । कर्मख्यण् ॥

कप्याख्यः । पुं । सिह्लके ॥

कप्यासः । पुं । वानरगुदे । कपिपृष्ठान्ते ॥

कफः । पुं । शरीरस्थधातुविशेषे । श्लेष्मणि । सौम्यधातौ ॥ कफस्यकोपः कुसुमागमेभवति । अस्यप्रकोपहेतुः । गुरुमधुररसातिस्निग्धदुग्धेक्षुभक्ष्यद्रवदधिदिननिद्रापूपसर्पिःप्रपूरैः । तुहिनपतनकाले श्लेष्मणः सम्प्रकोपः प्रभवति दिवसादौ भुक्तमात्रेवसन्ते ॥ अपिच । गुरुपटुमधुराम्लस्निग्धमापैस्तिलैश्च द्रवदधिदिननिद्राशीतनिश्चेष्टताभिः । प्रथमदिवसभागे रात्रिभागे पिचाद्ये भवति हि कफकोपो भुक्तमात्रे वसन्तेइति ॥ त्रिधाविभक्तस्य दिवसस्यप्रथमे भागे एवं रात्रेश्चाद्ये भागे ॥ फाल्गुनेचैत्रमासेच जन्तुपीडाकरोमतः । सर्वशास्त्रविचारज्ञैःश्लेष्मा राजाप्रकीर्त्तितः ॥ केन जलेनफलति । फलनिष्पत्तौ । अन्येष्वपीतिडः ॥ यद्वा । केशिरसिफलति वा पूर्ववलड़ः ॥

कफकूर्चिका । स्त्री । लालायाम् । सृणीकायाम् । आस्रावे । लाल थूक इत्यादिभाषा ॥

कफघ्नी । स्त्री । क्षुपाप्रभेदे ॥

कफणिः । पुं । स्त्री । कफोणौ ॥ केन सुखेन फणति स्फुरति वा । फण गतौ स्फुरसञ्चलने वा । इन् । पृषोदरादिः ॥

कफणी । स्त्री । कफोणौ ॥ कूर्दिका

रादिति पचेङीष् ॥

कफप्रकृतिकः । त्रि । कफस्वभावे ॥ तल्लक्षणं यथा । गम्भीरबुद्धिः स्थूलाङ्गः स्निग्धकेशो महाबलः । स्वप्ने जलाशयालोकी श्लेष्मप्रकृतिको नर इति ॥

कफवर्द्धनः । पुं । पिण्डीतगरवृक्षे ॥ त्रि । श्लेष्मवृद्धिकारके ॥

कफविरोधि । न । मरिचे ॥

कफात् । पुं । कफनाशके ॥ कफमत्ति । अद० । क्विप् ॥

कफान्तकः । पुं । वर्बुरवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कफारिः । पुं । शुण्ठ्याम् ॥

कफी । पुं । गजे । हस्तिनि ॥ त्रि । श्लेष्मले । श्लेष्मणे । श्लेष्मयुक्ते ॥ कफोऽस्यास्ति । द्वन्द्वोपतापेतीनिः ॥

कफेलूः । पुं । श्लेष्मातके ॥ कफंलाति । लाआदाने । अन्दूदृन्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूरिति कूप्रत्ययो निपातनादेत्त्वम् ॥

कफोणिः । पुं । कूर्परे । भुजमध्यग्रन्थौ । कोहणी इति भाषा ॥ कं सुखं स्फोरयति । स्फुरस्फुरणे सञ्चलनेच । णयन्तः । अचइः ॥ पृ० । यद्वा । केन सुखेन फणति स्फुरतिवा । फण० । स्फुर० । इन् । पृ० ॥

कफोणी । स्त्री । कूर्परे ॥

कफोतक्लेशः । पुं । कफस्य वमनायोपस्थितौ ॥

कबन्धः । पुं । उदरे ॥ धूमकेतौ ॥ राहौ ॥ रक्षोविशेषे ॥ न । जले । उदके ॥ पुं । न । क्रियायुक्तशिरश्शून्यकलेवरे ॥ कबन्धोऽस्त्री क्रियायुक्तमपमूर्द्धकलेवरम् ॥ यथा । मनुष्याणां सहस्रेषु हतेषु हृतमूर्द्धसु । तदावेशात्कबन्धः स्यादेकोऽमूर्द्धाक्रियान्वितः ॥ अपिच । नागानामयुतं तुरङ्गनियुतं सार्द्धं रथानां शतं पत्तीनां दशकोटयोनिपतिता एकः कबन्धो रणे । तादृक्कोटिकबन्धनर्त्तनविधौ खेलच्चलत्खेशिरस्तेषाङ्कोटिनिपातनेरघुपतेः कोदण्डघण्टारवः । इति प्राचीनाः ॥ कं सुखं बध्नाति । बन्धबन्धने । कर्मण्यण् ॥ कं बध्यते छिद्यते ऽस्मात् । घञ् ॥ केन वायुना बध्यते वा । कोवायुरेव बन्धः आश्रयो यस्य वा ॥

कबन्धी । पुं । ऋषिविशेषे ॥

कबित्थः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ कपयः तिष्ठन्त्यत्र ष्ठा० । सुपिस्थ इतिकः । पृ० ॥

कबिलः । पुं । कपिलवर्णे ॥ त्रि । कपिलवर्णाढ्ये ॥

कभम् । न । रोहिणीनक्षत्रे ॥

कम् । अ । पादपूरणे ॥ जले ॥ मस्तके ॥ सुखे ॥ मङ्गले ॥ निन्दायाम् ॥

कम्यते । कमु॰ । णिङभावे विच् ॥

कमठः । पुं । कच्छपे ॥ दैत्यविशेषे ॥ मुनिभाजने ॥ शल्लक्याम् ॥ भगवतोऽवतारविशेषे ॥ न । मुनीनांजलपात्रविशेषे । वक्तो वतकी लोट इ तिचभाषाप्रसिद्धे ॥ काम्यते । कमु॰ । कमेरठः ॥ के जलेमठतिवा । मठमदनिवासयोः । पचाद्यच् ॥

कमठी । स्त्री । कच्छप्याम् । दुल्याम् ॥ स्वल्पकूर्मजातौ ॥ शल्लक्याम् ॥ पुंयोगादिति जातेरितिवा ङीष् ॥

कमण्डलुः । पुं । न । करके । कुण्ड्याम् । सन्न्यासिनां मृत्काष्ठादिमयेपात्रे ॥ अलाबुं दारुपात्रञ्च मृन्मयं वैदलं तथा । एतानि यतिपात्राणि मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ॥ पुं । प्लक्षपादपे ॥ चतुष्पाज्जातिविशेषे ॥ कस्य प्रजापतेर्जलस्य वा मण्डःसारः । तं लाति । ला॰ । मितद्र्वादित्वात्डुः ॥ यद्वा । मण्डनम् । मडिभूषायाम् ॥ । घञ् । कस्य मण्डंभूषांलाति । डुः ॥

कमनः । पुं । कामे ॥ अशोकवृक्षे ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । कामुके ॥ कामयते कमु॰ । कर्त्तरिल्युट् ॥ अभिरूपे । कमनीये । मनोहरे ॥ अनुदात्तश्चेतिकमेर्युच् ॥

कमनच्छदः । पुं । कङ्कपक्षिणि ॥

कमनी । स्त्री । कामयित्र्याम् । ङीप् ॥

कमनीयः । त्रि । कामनायोग्ये । वल्गुनि । मनोहरे । रुचिरे । कान्ते । शोभने ॥ कमेरनीयर् ॥

कमरः । त्रि । काममोहिते । कामिनि ॥ कामयते । कमु॰ । अर्त्तिकमिभ्रमीत्यरश्चित् ॥

कमलः । पुं । मृगविशेषे । कुरङ्गे ॥ न । जले ॥ ताम्रे ॥ क्लोमनि ॥ भेषजे ॥ सारसपक्षिणि ॥ जलजे । पद्मे ॥ अस्यगुणाः । कमलं शीतलं वर्ण्यं मधुरं कफपित्तजित् । तृष्णादाहास्रविस्फोटविषवीसर्पनाशनम् ॥ विशेषतः सितंपद्मं पुण्डरीकमिति स्मृतम् । रक्तंकोकनदं ज्ञेयं नीलमिन्दीवरंस्मृतम् ॥ धवलंकमलं शीतंमधुरङ्कफपित्तजित् । तस्मादल्पगुणं किञ्चिदन्यद्रक्तोत्पलादिकमिति ॥ षण्मात्रस्यसप्तमऽ।ऽ।प्रभेदे ॥ कामयतेकाम्यते वा । कमु॰ । णिङभावे वृषा॰कलच् ॥ कञ्जलम् अलति । अलभूषणादौ । मू॰ कोवा ॥ ध्रुवकप्रभेदे ॥ यथा । उक्तोमलयतालेन लघुमध्ये स्फुरेद्गुरुः । सप्तदशाक्षरैर्युक्तःकमलोऽयं भयानके इति ॥

कमलखण्डम् । न । कमलानांसमूहे । कमलादिभ्यःखण्डः ॥

कमलच्छदः । पुं । पद्मदले । पद्मपत्रे ॥

कमलजः । पुं । अब्जयोनौ । धातरि ॥
कमले जातः । जनी । डः ॥

कमला । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियि ॥ क
मलालयस्थायां देव्याम् ॥ वरस्त्रिया
म् ॥ कालकट्टादिपत्तने कमलानींबू इ
तिख्याते फलविशेषे । यथा । रम्भाफ
लं तिन्तिडीकं कमलानागरङ्गकम् ।
फलान्येतानि भोज्यानि एभ्योऽन्यानि
विवर्जयेदितितन्त्रसारे पुरश्चरणप्र
करणम् ॥ काम्यते । कमु० । वृषा
०कलच् ॥ कमलम् अस्ति अस्याः ।
अर्शआद्यच् वा ॥ छन्दोविशेषे । यथा
। द्विगुणनगणसहितःसगण इहहि
विहितः । फणिपतिमतिविमला
च्छितिपभवतिकमलेति ॥ सवैयान्त
र्गता कमला यथा । वसुभिःप्रमिताः
सगणा विहिताः पुनरेकमितो नि
हितो गुरुरन्ते । यदिसत्कवयो वि-
लसन्मतयोऽभिधयाकमलेतितदा
कलयन्ते । विदधत्यनयारमणीयत
या रसनापरिखेलितयाकुतुकन्ते ।
यशवन्तनरेशविशोभियशोधिकशो-
भितसाविदधातुमुदन्ते इति ॥

कमलालयः । पुं । सिद्धस्थानविशेषे ॥
यथा । कमलालयेमहास्थानेकम-
लाख्योमहेश्वरः । कमलात्वमहेशानी

सकलार्थप्रदायिनीत्यागमोक्तिः ॥

कमलालया । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥ कम
लमालयोयस्याः ॥

कमलासनः । पुं । धातरि ॥ कमलमा
सनमस्य ॥ न । आसनविशेषे ॥

कमलासनस्थः । पुं । पृथिवीपद्ममध्ये
मेरुकर्णिकासनस्थे भगवन्नाभिकम
लासनस्थे विधातरि ॥

कमलिनी । स्त्री । पद्मिन्याम् ॥ पद्मख
ण्डे । पद्माकरे ॥ कमलानि सन्त्यत्र
। पुष्करादिभ्योदेशे इति इनिः ॥

कमलोत्तरम् । न । कुसुम्भपुष्पे ॥ कम
लादुत्तरम् ॥

कमा । स्त्री । शोभायाम् ॥ इतिराज-
निर्घण्टः ॥

कमिता । त्रि । कामुके ॥ कमेर्णिङ
भावे तृच् ॥

कम्पः । पुं । गात्रादिचलने । वेपथौ ।
वेपने ॥ कम्पनम् । कपिकिञ्चिच्चल
ने । भावे घञ् ॥

कम्पनः । पुं । शिशिरर्त्तौ ॥

कम्पनम् । त्रि । कम्प्रे । लोले । चञ्चले
॥ न । कम्पे ॥ कम्पनशीलः । कपि०
चलनशब्दार्थादितियुच् ॥

कम्पलक्ष्मा । पुं वायौ ॥

कम्पाकः । पुं । वायौ ॥

कम्पितम् । न । कम्पने । वेपने । कम्पे

॥ त्रि । कम्पयुक्ते ॥ कम्प्यतेऽस्य । कपि॰ । क्तः ॥

कम्पिल्लः । पुं । कम्पिल्लके । रक्ताङ्गे । कंबीला कामल इतिच भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ देशविशेषे ॥

कम्पिल्लकः । पुं । कम्पिल्ले ॥

कम्प्रः । त्रि । कम्पयुक्ते । अतिचञ्चले ॥ कम्पनशीलः । नमिकम्पीतिरः ॥

कम्बरः । पुं । चित्रवर्णे । कर्बुरवर्णे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥

कम्बलः । पुं । नागराजे ॥ सास्नायाम् ॥ प्रावारे ॥ कृमौ ॥ वैकक्ष्ये ॥ स्वनामख्यातेमेषादिलोमरचिते वसनादौ । रल्लके ॥ मृगविशेषे ॥ न । जले । सलिले ॥ कम्यते । कमु॰ । कमेर्बुक्चेतिकलः ॥ कं कुत्सितं शिरोऽम्बु वा वलते । वलसंवरणे सञ्चरणेच । अच् ॥ कम्बति कम्ब्यते वा । कम्बगतौ । वृषादित्वात् कलच् ॥

कम्बली । पुं । वृषे ॥ त्रि । कम्बलवति ॥ कम्बलोऽस्त्यस्य । इनिः ॥

कम्बलिवाह्यकम् । न । गन्त्र्याम् ॥ वृषवाह्ये शकटे ॥ कम्बलः सास्ना । सास्त्येषाम् । इनिः । कम्बलिभिर्वृषैर्वह्यते । वह॰ ण्यत् । स्वार्थेकन् ॥

कम्बलीया । स्त्री । ऊर्णायाम् ॥ कम्बलायहिता । असंज्ञात्वाच्छयत् । तस्मैहितमिति छः ॥

कम्बल्यम् । न । ऊर्णापलशते ॥ कम्बलाच्चसंज्ञायामिति प्राक्क्रीतीयेष्वर्थेषुयत् ॥

कम्बिः । स्त्री । खजाकायाम् । दर्व्याम् ॥ वंशांशे ॥ कम्यते । कमु॰ । बाहुलकात् विन् ॥

कम्बुः । पुं । न । शङ्खे ॥ पुं । शम्बूके ॥ वलये ॥ हस्तिनि । गजे ॥ कर्चूरे ॥ ग्रीवायाम् ॥ नलके । पोलाहाडइति भाषा ॥ काम्यते । कमु॰ । जन्वाद्यश्चेतिनिपातितः ॥ कम्बति । कम्बगतौ । मृगय्वादिर्वा ॥

कम्बुकः । पुं । कम्बुशब्दार्थे ॥

कम्बुकण्ठी । स्त्री । कम्बुग्रीवायाम् ॥

कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कम्बुग्रीवा । स्त्री । शङ्खाकृतित्रिरेखाढ्यग्रीवायाम् ॥ कम्बुः शङ्ख इवग्रीवातिस्रो रेखा यस्याः ॥

कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्खपुष्प्याम् ॥

कम्बूः । पुं । वलये ॥ शङ्खे ॥ त्रि । परद्रव्यापहारिणि ॥ अन्दूदृन्भूजम्बूकम्बूदृत्युज्वलदत्तोक्तपाठात् साधुः ॥

कम्बोजः । पुं । हस्तिविशेषे ॥ शङ्खविशेष ॥ देशविशेषे ॥ सयथा । पञ्चन

दं समारभ्यम्ले च्छादच्चिणपूर्वतः। क
म्बोजदेशो देवेशि वाजिराशिपरा
यणः ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कम्बातायी । पुं। शङ्खचिल्ले ॥

कम्भारी । स्त्री । गम्भार्य्याम् ॥ कं जलं
विभर्त्ति । डुभृञ्० । कर्मण्यण् ।
ङीप् ॥

कम्भु । न । उशीरे ॥ इतिराजनि-
र्घण्टः ॥

कम्रः । त्रि । कामुके । मैथुनेच्छाविशि
ष्टे ॥ कमनीये ॥ कामयते । कमु०
। नमिकम्पीतिरः ॥

करः । पुं । वर्षोपले ॥ रश्मौ ॥ पाणौ
॥ प्रत्याये । भागधेये । कर्षकादि द्वा
रा प्रत्येकस्थावरजङ्गमादादेयेरा
जग्राह्यभागे ॥ शुण्डायाम् ॥ हस्त
नचत्रे ॥ चतुष्कलेशेषगुरोः ॥ऽ
संज्ञायाम् ॥ कीर्य्यते । कृविचेपे ।
ऋदोरप् ॥ करोति वा । अच् ॥
कर्मोपपदेसति कर्त्तृवाचकोयंशब्दः
। यथा । आनन्दकरः ॥

करकः । पुं । करञ्जवृत्ते ॥ पक्षिविशेषे
॥ दाडिमवृत्ते ॥ करे ॥ खद्वायाम् ॥
पलाशवृत्ते ॥ कोविदारवृत्ते ॥ वकु
लवृत्ते ॥ करीरवृत्ते ॥ नारिकेलाः
स्थनि । माला इतिगौड भाषा ।
नरेलो कपालो इतिचभाषा ॥ पुं ।

न । करङ्के ॥ कमण्डलौ ॥ पुं । स्त्री ।
वर्षोपले ॥ कृणोति । कृञ् हिंसा
याम् । करोति दोषाभावं वा । कृ
आदिभ्यः संज्ञायांवुन् ॥

करकङ्कणन्यायः । पुं । कङ्कणशब्देनैव
करभूषणविशेषबोधसम्भवेऽपि क
रशब्दपूर्वकः कङ्कणशब्दः करसंलग्न
कङ्कणबोधार्थक इत्यर्थपरे दृष्टान्ते ॥

करकचः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा ।
शनिभार्गवजीवज्ञकुजसोमार्कवा
सरे । षष्ठ्यादितिथयः सप्तक्रमात्
करकचाः स्मृता इति ॥

करकच्छपिका । स्त्री । कूर्ममुद्रायाम् ॥

करकण्टकः । पुं । नखे ॥

करका । स्त्री । वर्षोपले । मेघोपले ।
ओलाइतिभाषा ॥ कृणोतेर्वुन्नन्ता
ट्टापि चिपकादित्वात् प्रत्ययस्थादि
तीत्त्वंन ॥

करकाजलम् । न । दिव्यपानीयप्रभेदे
॥ दिव्यवाय्वग्निसंयोगात्संहताःखा
त्पतन्तियाः । पाषाणखण्डवच्चाप
स्ताःकारक्योऽमृतोपमाः ॥ करका
जंजलंरूक्षंविशदंगुरुचस्थिरम् । दा
रुणं शीतलं सान्द्रंपित्तहृत् कफवायु
कृत् ॥

करकाम्भाः । पुं । नारिकेलवृत्ते ॥

करग्रहः । पुं । विवाहे ॥ करग्रहणे ॥

करग्रहारम्भः । पुं । नववर्षसम्बन्धिनः करस्यराज्ञाप्रजाभ्यःप्रथमादाने । पुण्याहइतिप्रसिद्धे ॥ तत्रदिननिर्णयो यथा । तीक्ष्णोग्रवर्ज्जीतरभेषु लग्ने शीर्षोदये भानुदिने शुभाहे । कुर्यादनुक्तानि समीहितानि करग्रहारम्भमपिप्रजाभ्यइति ॥

करग्राहः । पुं । पाणिग्राहे ॥ करंगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

करघर्षणः । पुं । दधिमन्थनदण्डे । तक्राटे ॥ न । हस्तघर्षणे ॥

करघर्षी । पुं । क्षुद्रमन्थानदण्डे । छोटीरयीइतिभाषा ॥

करङ्कः । पुं । मस्तके ॥ अशस्यनारिकेलफलास्थनि । नारियलकाखोलइतिभाषा । पोलानारियलइतिच ॥ शरीरास्थि ॥ इक्षुविशेषे ॥

करङ्कशालिः । पुं । करङ्काभिधेइक्षौ ॥

करच्छदः । पुं । शाखोटवृक्षे । सिहोडाइतिभाषा ॥

करच्छदा । स्त्री । सिन्दूरपुष्पराम् ॥

करजः । पुं । नखे ॥ करञ्जवृक्षे ॥ न । व्याघनखाख्यगन्धद्रव्ये । करजं नखं तद्विव ॥ करेणजन्यते । जनी० । अन्यत्रापीतिडः ॥ कं सुखं जलंवा रञ्जयति । रञ्जरागे । कर्मण्यण् । त्यजरजेतिनिर्देशादकृङिन्त्यपिनलोपः । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥

करज्योडिः । पुं । हस्तज्योडिवृक्षे । हाथाजोडीइतिभाषा ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

करञ्जः । पुं । वृक्षविशेषे । करँजुवाइतिभाषाप्रसिद्धे ॥ सषड्विधः । तत्र गौडभाषायाडहरकरञ्जस्यपर्यायाः । चिरविल्वोनक्तमालः करजश्चकरञ्जके ॥ नाटाकरञ्जस्यपर्यायाः । प्रकीर्यः पूतिकरजःपूतिकःकलिकारकः ॥ गौडभाषयाकाँटाकरञ्ज गाँठियाकरञ्जइतिप्रसिद्धस्य । षड्ग्रन्थः ॥ माँकडाकरञ्जस्य । मर्कटी ॥ विषकरञ्जस्य । अङ्गारवल्लरी ॥ इति ॥ अम्लकरञ्जस्य पर्यायास्तु । करमर्द्दीवनेक्षुद्राकराम्लःकरमर्दकः । इति ॥ कं सुखं जलंवा रञ्जयति । रञ्जेःकर्मण्यण् ॥

करञ्जकः । पुं । करञ्जे ॥ स्वार्थेकन् ॥ करञ्जःकटुकस्तीक्ष्णो वीर्योष्णोऽनिलदोषहृत् । कुष्ठोदावर्त्तगुल्मार्शोव्रणकृमिकफापहः ॥ तत्पत्रंकफवातार्शःकृमिशोथहरम्परम् । भेदनं कटुकम्पाकेवीर्योष्णं पित्तलं लघु ॥ तत्फलं कफवातघ्नं मेहार्शःकृमिकुष्ठजित् । घृतपूर्णकरञ्जोपिकरञ्जसदृशोगुणैः ॥ भृङ्गराजे ॥

करञ्जफलः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

करञ्जी। स्त्री। उदकीर्य्ये। महाकरञ्जे॥ करञ्जी स्तम्भिनी तिक्ता तुवरा कटुपाकिनी। वीर्य्योष्णा वमिवातार्शःकृमिकुष्ठप्रमेहजित्॥

करटः। पुं। गजगण्डे॥ कुसुम्भवृक्षे॥ निन्द्यजीवने॥ एकादशाहादिश्राद्धे॥ दुर्दुरूटे॥ वायसे॥ वाद्यविशेषे॥ करोति शकुनम्। शकादिभ्योऽटन्॥ केति रटति वा। रट शब्दे। पचाद्यच्॥

करटकः। पुं। करटार्थे॥ स्वार्थे कन्॥

करटा। स्त्री। दुःखदोह्यायाङ्गवि॥ अजाद्यतष्टाविति अदन्तलक्षणष्टाप्॥

करटी। पुं। हस्तिनि॥

करटिनी। स्त्री। हस्तिन्याम्॥

करटुः। पुं। कर्क्करेटौ। करकटियाइति गौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिवि०॥

करणम्। न। हेतौ। साधकतमे। क्रियासिद्धौ प्रकृष्टोपकारके॥ यद्व्यापारानन्तरमव्यवधानेन फलोत्पत्तिस्तस्मिन्नित्यर्थः। तेन दात्रेण धान्यं लुनातीत्यत्र हस्तादेः करणत्वेपि दात्रस्यैव करणत्वम्। तथाचोक्तम्। कारणाव्यवधानेपि क्रियानिष्पत्तिकारणम्। यद्वैविवक्षितं तेषु करणत्वं प्रकीर्त्तितमिति॥ साधने॥ कर्म्मणि

॥ तिथ्यर्द्धपरिमितेषु ववाद्येकादशसु॥ यथा। ववाख्यवालवकौलवतैतिलगरवणिजविष्टयः सप्त। जगदुरथेति चराणि तिथिखण्डात्मकानि करणानि॥ अचराण्युत्तरशकलाद्यामासन्नाचतुर्द्दशीतस्याः। शकुनिचतुष्पदनागकिंस्तुघ्नानि भवन्ति करणानि॥ सितादेः करणंव्येकोयात तिथ्यर्द्धसञ्चयः। सप्तभक्तोवशेषेणमितं स्याद्ववतोगतम्॥ चराणि विष्टिं करणान्यृते चसा भवन्ति सौम्याखिलकर्म्मसिद्धये। तथैवधीराणि च पितृकर्म्मणे विष्टिर्विघातादिविधौवराभवेदिति॥ हस्तलेपे॥ नृत्यप्रभेदे॥ नृत्यविषयकाष्टोत्तरशतकरणविशेषेषु॥ यथा। करणानान्तु सर्वेषां सामान्यं लक्षणं त्विदम्। प्रायोवामकरोवक्षःस्थितोन्यः पुरतोनुगः॥ पादाभ्याङ्करणंचेयं तदित्थाष्टोत्तरं शतम्। निकुञ्चितं पार्श्वक्रान्तमतिक्रान्तं विवर्त्तकम्॥ विद्युद्भ्रान्तं गजक्रीडं क्रान्तञ्च गरुडप्लुतमित्यादिसंज्ञीतदामोदरः॥ गीतप्रभेदे॥ क्रियाप्रभेदे॥ व्रतबन्धे॥ कायस्थसंहतौ॥ कृतादौ॥ क्षेत्रे॥ गात्रे। कार्य्ये॥ संवेशने॥ कायस्थे॥ इन्द्रिये॥ वर्णानांस्पष्टतादौ॥ योगिनामासनादौ॥ न्याय

मते व्यापारवदसाधारणं कारणङ्करणम्। समवाय्यसमवायिनिमित्तकारणमध्येयदसाधारणंकारणं तदेव· करणमिति॥साङ्ख्य नये इन्द्रियेषु॥ यथा। करणं त्रयोदशविधम्। इन्द्रियाण्येकादश बुद्धिरहङ्कारश्चेति त्रयोदशप्रकारं करणम्। त्रयोदशविधेकरणेऽवान्तरविभागंकरोति। अन्तः करणं त्रिविधं दशधा वाह्यं त्रयस्यविषयाख्यम्। साम्प्रतकालं वाह्यं त्रिकालमाभ्यन्तरङ्करणम्॥३२॥ अस्यार्थः। अन्तः करणंत्रिधम्। बुद्धिरहङ्कारोमनइति। शरीराभ्यन्तरवृत्तित्वादन्तःकरणम्॥ दशधावाह्यमिन्द्रियम् त्रयस्यान्तःकरणस्य विषयाख्यम्। विषयमाख्यातीति विषयाख्यम्। सङ्कल्पाभिमानाध्यवसायेषु कर्त्तव्येषु द्वारीभवति। तत्र बुद्धीन्द्रियाण्यालोचनेन कर्मेन्द्रियाणि यथास्वंव्यापारेण। वाह्याभ्यन्तरयोः करणयोर्विशेषमाह। साम्प्रतकालमित्यादि। साम्प्रतकालं वर्त्तमानकालंवाह्येन्द्रियम्।वर्त्तमानसमीपमनागतमपिवर्त्तमानम् अतोवागपिवर्त्तमानविषयाभवति। त्रिकालमाभ्यन्तरं करणम्। तद्यथा। पूरभेदादभूतवृष्टिः अस्ति धूमाद

गिरिहनगनिकुञ्जे असत्युपघातके पिपीलिकाण्डसञ्चरणादिहभविता वृष्टिरिति तदनुरूपाश्चसङ्कल्पाभिमानाध्यवसाया भवन्तीति॥ श्रोत्रादिपञ्चज्ञानेन्द्रियाणि वागादि पञ्चकर्म्मेन्द्रियाणि मनो वुद्धिश्चेति - द्वादशसंख्याके॥ करणवर्गे मनोबुद्धिश्चेतिदृत्तिविशेषौ वृत्तिमांस्त्वहङ्कारः कर्त्तैव। चिदाभासस्तु सर्वचैवाऽविशिष्टः। अनात्मा भौतिकः कल्पितश्च॥ सेतिकर्त्तव्यताके साधने॥ धात्वर्थे॥ पुं। वैश्याच्छूद्रासुते। अयंलिखनवृत्तिः कायस्थइतिख्यातः। इति भरतः॥ धनधान्याध्यक्षताच राजसेवातथैवच। द्विजातेः परिचर्याच दुर्गान्तः पुररक्षणम्॥ एषा पारशवस्योक्ताउग्रस्य करणस्यच। प्रोक्ता उशनसा वृत्तिः रुभयन्नसुखप्रदा॥ व्रात्यात्तुजायते सवर्णाया मुत्पनेभल्लमल्लादिसंज्ञके॥ यथा। झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्यान्निच्छिविरेवच। नटश्च करणश्चैव खसोद्रविडएवचेतिमनौ १०ऽध्यायः॥ वानरादौ॥ किरति कीर्यते ऽनेनवा। कृ०। वहुलमन्यत्रापीतियुच्। कृत्यल्युटो वहुलमिति ल्युड्वा॥ करणकार्य्यम्। न। इन्द्रियंगणाङ्कार्ये॥ आ

हरणादिक्रियाणां सकर्मकत्वात् किं कर्म कतिविधञ्चेत्यत आह ॥ कार्यञ्चतस्य दशधा हार्यन्धार्यं प्रकाश्यञ्च । तस्य त्रयोदशविधस्य करणस्य दशधाकार्यम् । आहार्यम् धार्यम् प्रकाश्यञ्च । आहार्यं व्याप्यम् कर्मेन्द्रियाणां वचनादानविहरणोत्सर्गानन्दाः ज्ञानेन्द्रियाणां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धमया यथास्वं व्याप्याः । ते च दिव्यादिव्यतया दशधा । एवंधार्यमपि अन्तःकरणत्रयस्य प्राणादिलक्षणया वृत्त्या शरीरम् तच्च पार्थिवादि पाञ्च भौतिकम् शब्दादीनाञ्चपञ्चानां समूहः पृथिवीति । तेच दिव्यादिव्यतया दशधेति धार्यमपि दशधा । एवं बुद्धीन्द्रियाणां प्रकाश्यं दशधेति शब्दादीनांपञ्चानां दिव्यादिव्यभेदात् । करणानाङ् कार्यम् ॥

करणत्राणम् । न । मस्तके ॥

करणव्यापारः । पुं । करणानां व्यापारे ॥ कारकविशेषः करणम् । नच व्यापारावेशंविना कारकत्वमिति व्यापारमाह ॥ तदाहरण धारण प्रकाशकरम् । तत्रकर्मेन्द्रियाणि वागादीनि आहरन्ति स्वस्वविषयं यथा स्वमुपाददते स्वव्यापारेण व्यामुवन्तीतियावत् । बुद्ध्यहङ्कारमनांसितु स्ववृत्त्या प्राणादि लक्षणया धारयन्ति । बुद्धीन्द्रियाणितु प्रकाशयन्ति ॥

करणाधिपः । पुं । जीवे । हृषीकेशे ॥ श्रोत्रादिचतुर्दशेन्द्रियाणामधिपा यथा । श्रोत्रस्य दिक् । त्वचोवातः । चक्षुषः सूर्यः । रसनायाः प्रचेताः । घ्राणस्याश्विनौ ॥ वाचो वह्निः । हस्तस्य इन्द्रः । पादस्य विष्णुः । पायोर्मित्रः । उपस्थस्य प्रजापतिः ॥ मनसश्चन्द्रः । बुद्धेस्तुर्मुखः । अहङ्कारस्य शङ्करः । चित्तस्याच्युत इति ॥

करणाधिपाधिपः । पुं । जीवस्येश्वरे ॥ करणाधिपस्य अधिपः ॥

करणी । स्त्री । वैश्यात् शूद्रायामुत्पन्नायाम् ॥ ल्युडन्तान् ङीप् ॥

करणीयः । त्रि । कर्त्तव्ये । कार्ये ॥ कृञोऽनीयर् ॥

करण्डः । पुं । मधुकोषे ॥ असौ । खड्गे ॥ कारण्डवे खगे ॥ दलाढके ॥ वंशादिरचिते भाण्डविशेषे । करंडी-करण्डी इतिचभाषा प्रसिद्धे पुष्पादि धारणार्थे भाण्डे ॥ समुद्गे । सम्पुटे ॥ करोति । डुकृञ० । अण्डन्कृसृभृवृञ्ञ्ज्यण्डन् ॥

करण्डा । स्त्री । कालखण्डे । यकृति ॥

करचो । पुं । मत्स्ये ॥ इन्नन्तः ॥

करतलः । पुं । हस्ततले । हथेली इ तिभाषा ॥ गुर्वन्त ॥ ऽ चतुर्मात्रे ॥

करतालम् । न । वाद्यविशेषे । खड्ताल इतिभाषा ॥ यथा । शिवागारे झल्लकञ्च सूर्यागारे च शङ्खकम् । दुर्गागारे वंशिवाद्यं मधुरीञ्च न वादयेत् ॥ झल्लकं कांस्यनिर्मितकरतालकमिति रघुनन्दनभट्टाचार्येण व्याख्यातम् ॥ पुं । ढगणे । ।ऽ आदिगुरुत्रिकले ॥

करताली । स्त्री । करतलध्वनौ ॥ तथाच । यथा न स्याद्दालीकपटकरतालीपटुरवः । इत्युद्भटः ॥ कर्तालव डताल इतिचभाषा प्रसिद्धे वाद्यविशेषे । करद्धामि ॥

करतोयम् । न । वर्षोपलजले ॥

करतोया । स्त्री । कामरूपदेशप्रसिद्धनद्याम् । सदानीरायाम् ॥ कर्म्मनाशाजलस्पर्शात् करतोयाविलङ्घनात् । गण्डकीबाहुतरणाद्धर्मः च यतिकीर्त्तनात् ॥ गौरीविवाह समये शङ्करकरगलितसम्प्रदानतोयप्रभवत्वात् करस्य तोयम् तदत्रास्ति । अर्शआद्यच् ॥ अत्रस्मृतिः । अथादौ कर्कटे देवी त्र्यहं गङ्गा रजस्वला । सर्व्वारक्तवहानद्यः करतो

याम्बुवाहिनीति ॥

करदीकृतः । त्रि । वशीकृते ॥ करम्भागं ददाति । डुदाञ्० । कः । ततः च्विः । अकरदः करदः सम्पद्यमानः कृतः करदीकृतः । अस्य च्वावितीत्वम् ॥

करद्रुमः । पुं । कारस्करवृक्षे ॥

करपत्रम् । न । क्रकचे । करवत् करौत इतिचभाषा ॥ अम्बुक्रीडायाम् ॥ करेण कराद्वा पतति । पत्लृ० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥

करपत्रवान् । पुं । तालतरौ ॥ त्रि । करपत्रयुते ॥ करपत्रमस्यास्ति मतुप् ॥

करपत्रिका । स्त्री । अम्बुलीलायाम् ॥

करपर्णः । पुं । भिण्डीतिप्रसिद्धे फलशाकवृक्षे । भिण्डायाम् ॥ रक्तैरण्डे ॥

करपल्लवः । पुं । अङ्गुलौ ॥

करपात्रम् । न । } जलक्रीडायाम् ॥
करपात्रिका । स्त्री । }

करपालः । पुं । खड्गे ॥ करम्पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥

करपालिका । स्त्री । ह्रस्वे गदाकारे हस्तदण्डे । सोंठा इतिप्रसिद्धे । इतिभरतः ॥ एकधारास्त्रे । इतिस्वामी ॥ ईल्याम् ॥ अणन्तान्ङीप् । कन् ॥

करपीडनम् । न । विवाहे ॥

करप्रचेयः । त्रि । पाणिग्राह्ये ॥ करेण

प्रचेयः ॥

करभः । पुं । मणिबन्धा दाकनिष्ठं करस्य वहिर्भागे ॥ करिशावके ॥ उष्ट्रपुचे । वोताइतिभाषा ॥ उष्ट्रे ॥ नखनाम गन्धद्रव्ये ॥ कृणाति किरत्यनेन की र्यतेवा । कृविक्षेपे कृञ्हिंसायांवा । कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥ करे भातिवा । भादीप्तौ । सुतिकः ॥

करभकाण्डिका । स्त्री । उष्ट्रकाण्डीवृ क्षे ॥

करभञ्जिका । स्त्री । उदकीर्ये । करञ्ज्याम् ॥

करभप्रिया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभवल्लभः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥ पीलु वृक्षे ॥

करभादनी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

करभी । पुं । हस्तिनि ॥

करभी । स्त्री । उष्ट्रयोषायाम् । वाम्याम् ॥

करभीरः । पुं । सिंहे ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

करभूषणम् । न । कङ्कणे ॥ करंभूषयति । करो भूष्यतेऽनेनवा । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ हस्ताभरणमात्रे ॥

करभोरूः । स्त्री । उत्तमस्त्रीविशेषणे ॥ करभइव ऊरूयस्याःसा । ऊरूत्तरपदादौपम्यइत्यूङ् ॥

करमट्टः । पुं । गुवाकवृक्षे । तन्तुसारे ॥

करमरी । पुं । बँदुआइतिप्रसिद्धे । वन्दिनि ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करमर्दः । पुं । करमर्दके । करौँदाइतिभाषा ॥ करंमृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्मण्यण् ॥ लघुदीर्घफलाभ्यान्तु करमर्दद्वयं मतम् । करमर्दद्वयं त्वाम मम्लं गुरुतृषापहरम् ॥ उष्णं रुचिकरं प्रोक्तं पित्तरक्तकफप्रदम् । तत्पक्वं मधुरं रुच्यं लघु पित्तसमीरजित् ॥

करमर्दकः । पुं । कृष्णपाकफले । करौँदाइतिभाषा । सुषेणे । अविग्ने ॥ करमर्दएव । स्वार्थेकन् ॥

करमर्दिका । स्त्री । वनकरमर्दके ॥ करमर्दोल्लघुफला सा ज्ञेया करमर्दिका ॥

करमर्दी । पुं । करञ्जवृक्षे ॥

करमर्दी । स्त्री । करमर्दकवृक्षे ॥

करमालः । पुं । खतमाले । धूमे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

करमाला । स्त्री । करपर्वरूपमालायाम् ॥

करमुक्तम् । न । वरछी भाला इतिभाषाप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥

करम्बः । त्रि । व्यामिश्रे । मिश्रिते ॥ करोति । डुकृञ्० । कृकदिकडीत्यम्बच् ॥

करम्बितः । त्रि । सम्पृक्ते । मिश्रिते ॥

करम्भः । पुं । दधिमिश्रितसक्तुषु ॥ केन जलेन रम्यते मिश्रीक्रियते । केन वायुना वा रभ्यते । रभिरनेकार्थः । अकर्त्तरिचेति घञ् । रभेरश्वलिटोरितिनुम् ॥

करम्भकम् । न । कर्कसारे । करम्भे ॥

करम्भा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ शतावर्य्याम् ॥

कररुहः । पुं । नखे ॥ करेरोहति । रुहेरिगुपधेति कः ॥

करर्द्धिः । स्त्री । करताल्याम् ॥ करसम्पदि ॥ करस्य ऋद्धिः ।

करवालः । पुं । कृपाणे ॥ करंवलति । करेण वलति वा । वलप्राणने । कर्मण्यण् । ज्वलादिभ्योणो वा । यद्वा । वलनंवालः । वलवेष्टने । घञ् । करेवालोस्य करेण वल्यते वा । कर्मणि घञ् ॥

करवालिका । स्त्री । ईल्याम् । करपालिकायाम् ॥ करंवलते । वलहिंसादानयोः । अण् । करेण वाल्यते वा । णिजन्तादचद्वः । कन् ॥

करवी । स्त्री । हिङ्गुपत्रे ॥

करवीरः । पुं । कृपाणे । खड्गे ॥ दैत्यविशेषे ॥ ब्रह्मावर्त्ते दृषद्वतीनदीतीरे चन्द्रशेखरराजपुरे ॥ श्मशाने ॥ विषप्रभेदे । करवीरमूले ॥ कनेर इतिप्रसिद्धे वृक्षे । प्रतिहासे । हयमारके ॥ करवीरद्वयं तिक्तं कषायं कटुकञ्च तत् । व्रणलाघवकृन्नेत्रकोपकुष्ठव्रणापहम् ॥ वीर्य्योष्णं कृमिकण्डूघ्नं भक्षितं विषवन्मतम् ॥ रक्तश्वेतप्रभेदेन करवीरद्वयं मतम् ॥ करं वीरयति । वीरविक्रान्तौ । कर्मण्यण् ॥ न । अश्वपुष्पे ॥ करवीरस्य विकारो वा पुष्पम् । पुष्पमूलेषु वहुलमित्यणो लुक् ॥

करवीरकः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ करवीरार्थे ॥

करवीरकन्दसंज्ञः । पुं । तैलकन्दे ॥

करवीरभूषा । स्त्री । आढक्याम् । अरहड इतिभाषा ॥

करवीरी । स्त्री । अदितौ । देवमातरि ॥ सद्गव्याम् । श्रेष्ठगव्याम् ॥ पुत्रवत्याम् ॥

करशाखा । स्त्री । अङ्गुलौ ॥ करस्यशाखेव ।

करशीकरः । पुं । वमथौ । हस्तिशुण्डानिर्गतजलकणे ॥ करस्यशीकरः ॥

करशूकः । पुं । नखे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

करसूत्रम् । न । विवाहादौ मङ्गलार्थं मूर्णादिमये हस्तसूत्रे ॥ यागादौ मणिवन्धसूत्रं चतूपचारात् ॥

करहाटः । पुं । पद्मादिमूले । शिफाकन्दे ॥ मदनद्रुमे ॥ महापिण्डीतरौ ॥ देशविशेषे ॥ करं हाटयति । हटदीप्तौ । ण्यन्तः । कर्मण्यण् ॥

करहाटकः । पुं । मदनपादपे । मयनफल इति भाषा ॥ स्वार्थेकन् ॥ न । हस्तसम्बन्धिस्वर्णे ॥

कराटः । त्रि । विकटे । भयानके ॥

करामर्दः । पुं । करमर्दे ॥

कराम्बुकः । पुं । अविघ्ने । सुषेणे ॥

कराम्लकः । पुं । करमर्दे ॥

करायिका । स्त्री । कूटपूर्य्याम् । करांची इति गुरुसल इतिच भाषा ॥

करारोटः । पुं । अङ्गुरीयके ॥

करालः । पुं । गर्जनतैल इति गौड-भाषाप्रसिद्धे सर्जरसयुक्ततैले । धूनतैले ॥ भल्लाततैले ॥ राक्षसविशेषे ॥ दन्तरोगविशेषे । यथा । शनैः शनैः प्रकुरुते वायुर्दन्तसमाश्रितः । करालान् विकृतान् दन्तान् करालो न स सिध्यति ॥ न । कृष्णकुठेरके । श्यामतुलसी इतिभाषा ॥ वेसवारप्रभेदे ॥ यथा । तप्तस्नेहे पचेत् पूर्वं वेसवारकसंज्ञकम् । पाकप्रापितसौरभ्यं करालं हृदकै मतमिति ॥ त्रि । दन्तुरे ॥ तुङ्गे । उच्चे ॥ विकृते । भीषणे ॥ करेण लाति । ला० । आतश्चोपसर्गे इति सुपीति योगविभागाद्वा कः ॥ यद्वा । अलम्भूषणादौ । कर्मण्यण् ॥

करालकः । पुं । करालार्थे ॥

करालत्रिपुटा । स्त्री । काण्डिकायाम् । लङ्काधान्ये ॥

कराला । स्त्री । शारिवायाम् ॥

करालास्यः । त्रि । दन्तुरवदने ॥ करालं दन्तुरमास्यं यस्य ॥

करालिकः । पुं । वृक्षे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

करालितः । त्रि । भीषिते । पीडिते ॥

कराली । स्त्री । वह्नेः सप्तजिह्वान्तर्गतजिह्वाविशेषे ॥ देवीविशेषे ॥ बह्वादिभ्यश्चेति पाक्षिको ङीष् ॥

करास्फोटः । पुं । आस्फोटिते । वक्ष-स्थस्य बाहो द्वितीयहस्तेनताडने ॥

करिकः । पुं । अरिमेदवृक्षे । विट्खदिरे ॥

करिकणावल्ली । स्त्री । चविकावृक्षे ॥

करिका । स्त्री । नखव्रणे ॥ करिका नखरेखिकेति वैजयन्ती ॥

करिकुसुम्भः । पुं । नागकेशरचूर्णके ॥

करिगर्ज्जितम् । न । वृंहिते । हस्तिगर्ज्जने ॥

करिणी । स्त्री । देवताभेदे ॥ धेनुकायाम् । हस्तिन्याम् ॥ इन्नन्तान्नान्तलक्षणे ङीप् ॥

करिदारकः । पुं । सिंहे ॥

करी । पुं । हस्तिनि ॥ करः शुण्डा अस्ति अस्य । इनिः ॥ लक्ष्मीकामो युद्धादन्यत्र करिवधं न कुर्यात् इयंहि श्रीर्यत्करिण इतिचाक्षुषः ॥

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ॥

करिपत्रम् । न । तालीशपत्रे ॥

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । चविकाफले ॥ करीवपिप्पली दृहत्वात् ॥

करिपोतः । पुं । करिशावके ॥

करिबन्धः । पुं । प्रारब्धौ । गजबन्धनस्तम्भे ॥ इतिहारावली ॥

करिमाचलः । पुं । सिंहे ॥

करिमुखः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ करिणोमुख मिवमुख मस्य ॥

करिरतम् । न । रतबन्धान्तरे ॥ भूगतस्तनभुजास्यमस्तका मुन्नतां स्वयमधोमुखीं स्त्रियम् । क्रामति स्वकरकृष्टमेहने वल्लभे कररतं तदुच्यते ॥ करिपदमिति पाठान्तरम् ॥

करिशावकः । पुं । कलभे । हस्तिशिशौ ॥ करिणः शावकः ॥

करिष्ठः । त्रि । अतिशयेन कर्त्तरि ॥ अतिशायने इष्ठन् । तुरिष्ठेमेयस्सु ॥

करिस्कन्धः । पुं । करीणां समूहे ॥ नरकरितुरगाणांस्कन्धश्च ॥ गजांसे ॥

करीरः । पुं । घटे ॥ ककरे । ग्रन्थिले । करील इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ करीरः कटुकस्तिक्तः स्वेद्युष्णोभेदनः स्मृतः । दुर्नामकफवातामगरशोथव्रणप्रणुत् ॥ पुं । न । वंशाङ्कुरे ॥ कृणाति किरति कीर्यते वा । कृहिंसायाम् कृविक्षेपेवा । कृशृपृकटीति ईरन् ॥ करिणमीरयति वा । ईर० । कर्मण्यण् ॥

करीरफलम् । न । कारीरे । टींटइति ख्याते ॥

करीरा । स्त्री । हस्तिदन्तमूले ॥ चीरिकायाम् । झिल्ल्याम् । झींगुर इतिभाषा । बनझींगर नींदराइति चख्याते कीटे ॥ अजाद्यतष्टाप् ॥

करीरिका । स्त्री । } दन्तिनान्दन्तमूले ॥
करीरी । स्त्री । } चीरिकायाम् ॥

करीषः । पुं । न । शुष्कगोमये । छगणे । छाँणा करसी इतिभाषा ॥ कीर्यते । कृविक्षेपे । कृतॄभ्यामीषन् ॥

करीषङ्कषा । स्त्री । वात्यायाम् ॥ करीष ङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषइतिकषेःखच् । मुमागमः ॥

करीषाग्निः । पुं । छागणे । गोमयानले ॥

करुणः । पुं । करणा नींबू इतिभाषाप्र

सिद्धे वृक्षविशेषे ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गततृतीये रसे ॥ इष्टनाशा दनिष्टाप्तेः करुणाख्यो रसो भवेत् ॥ बुद्धभेदे ॥ सर्वभूताभयदातरि परमहंसपरिव्राजके ॥ त्रि । दीने ॥ सदये । दुःखितेषु दया करुणा तद्वति ॥ अर्श आद्यच् ॥ करोति मनः । डुकृञ् । कृवृदारिभ्यउनन् ॥

करुणमल्ली । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

करुणविप्रलम्भः । पुं । पूर्वरागादिचतुर्भेदविप्रलम्भशृङ्गारमध्ये विप्रलम्भविशेषे ॥

करुणा । स्त्री । कृपायाम् । दयायाम् । परदुःखहानीच्छायाम् ॥ दुःखितेषु कथन्नु नामैषां दुःखनिवृत्तिः स्यादिति कृपामेवभावये न्नोपेक्षां न चाहर्षम् ॥ करणम् । कृवृदारिभ्यउनन् । टाप् ॥

करुणापरः । त्रि । दयालौ । सुरते ॥

करुणामयः । त्रि । कृपाप्राचुर्यवति ॥

करुणी । स्त्री । ग्रीष्मपुष्प्याम् । रक्तपुष्प्याम् । ककरखिरुणी इतिकोंकणभाषा ॥

करूषः । पुं । देशविशेषे ॥

करेटः । पुं । नखे ॥

करेटव्या । स्त्री । धनच्छूपक्षिणि ॥

करेटुः । पुं । स्त्री । कर्करेटौ । करकटिया इतिगौडभाषाप्रसिद्धे विहगे ॥ के जले वायौ वा रेटति । रेटृभाषणे । मृ० कुः ॥

करेणुः । पुं । इभे । मतङ्गजे । गजे ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । हस्तिन्याम् ॥ करोति । कृहृभ्यामेणुः ॥ के रेणुरस्येति वा ॥

करेणुभूः । पुं । पालकाप्यमुनौ ॥

करेणुसुतः । पुं । मुनिविशेषे ॥ इभशावके । कलभे ॥ करेण्वाः सुतः ॥

करेन्दुकः । पुं । भूतृणे ॥

करेवरः । पुं । तुरुष्के । सिह्लके ॥

करोटः । पुं । न । शिरोस्थनि ॥ कं वायुं रोटते । रुट० । अच् ॥

करोटिः । स्त्री । शिरोस्थि ॥ कं वायुं रोटते । रुटदीप्तौ प्रतिघातेच । के नह्यते वा । इन् ॥ रोटयति वा । रुटिश्चुरादिः । अच इः ॥

करोटिका । स्त्री । शिरोस्थि । कपाले ॥ करोटिरेव । स्वार्थे कन् ॥

करोटी । स्त्री । करोटौ ॥ ङीष् ॥

कर्कः । पुं । कर्केतने ॥ वह्नौ ॥ शुक्लाश्वे ॥ दर्पणे ॥ घटे ॥ चतुर्थराशौ ॥ कर्कटवृक्षे ॥ कुलीरे ॥ करोति कृणोति क्रियते वा । कृदाधाराचिंकलिभ्यः कः ॥

कर्कचिर्भिटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ।

कर्कटीभेदे ॥

कर्क्कटः । पुं । वृत्तविशेषे । चुद्रामलकसञ्ज्ञे । कर्कफले ॥ पचिवि० । कर्करेटौ ॥ जलजन्तुविशेषे । कुलीरे । काँकडा इतिभाषा ॥ मेषादिराश्यन्तर्गतचतुर्थराशौ ॥ जन्मकालीनचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । श्रुतकलामलनिर्मलवृत्तयः सुकृशगन्धजलाशयकेलयः । किल नरास्तु कुलीरगते विधौ वसुमतः सुमतोऽर्थिलब्धयः ॥ कर्किलग्ने समुत्पन्नो भोगी सर्वजनप्रियः । मिष्टान्नपानभोगी च जायते स्वजनप्रियः ॥ वालुङ्क्याम् ॥ शाल्मलीफले ॥ स्त्रीणांकरणे ॥ कृणाति । कृहिं० । अन्येभ्योपीतिविच् । कटति । कटे० । पचाद्यच् । कर् चासौ कटश्च । अहरादित्वाद्रेफः ॥ कर्कइति सौत्रोधातुः । शकादिभ्योटनवा ॥ कर्कं श्वेतवर्णं टलति । टलगतौ । डो वा ॥

कर्क्कटकः । पुं । वृत्तविशेषे ॥ कुलीरे ॥ कर्कटएव । स्वार्थे कन् ॥

कर्क्कटशृङ्गिका । स्त्री ।
कर्कटशृङ्गी । स्त्री । } ॥ अजशृङ्ग्याम् ॥ महाघोषायाम् । कुलीरशृङ्ग्याम् । काँकडासीगी इतिख्यातायाम् ॥

कर्क्कटाख्या । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्क्कटाधिपः । पुं । चन्द्रे ॥

कर्क्कटाह्वः । पुं । विल्ववृत्ते ॥

कर्क्कटाह्वा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कर्क्कटिः । स्त्री । वालुङ्क्याम् । इर्वारौ ॥ शाल्मलीफले ॥ करङ्कटति । कटे० । सर्वधातुभ्यइन् । शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यम् ॥

कर्क्कटिनी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कर्क्कटी । स्त्री । एर्वारौ । वालुङ्क्याम् । ककडी इतिभाषा ॥ कर्कटी शीतला रूक्षा ग्राहिणी मधुरा गुरुः । रुच्या पित्तहरा सामा पक्वा मन्दाग्निपित्तकृत ॥ अस्याः पाकप्रकारस्तु । त्वग्वीजरहिता प्रौढा गुलिकाकारखण्डिता । तलिता सुघृते तप्ते कर्कटीवाप्रलेहिता ॥ विपाण्डुखण्डं घृतदुग्धसार्द्धं विभावितं वल्लजशर्कराभ्याम् । कृतैलवासञ्चकटुष्णमेलत् प्रतिक्षणं रोचनमातनोति ॥ शाल्मलीफले ॥ देवदालीलतायाम् ॥ कर्कटशृङ्गीवृत्ते ॥ घोटिकावृत्ते ॥ करङ्कटति । कटे० । इन् । पत्तेङीष् । शकन्ध्वादिः ॥

कर्क्कटुः । पुं । करेटुपत्तिणि ॥

कर्क्कन्धूः । पुं । स्त्री । कोलिपादपे । वदरीवृत्ते ॥ वदरीफले । वेर इति भाषा । कर्कन्धूः चुद्रवदरं कथितम्

पूर्वसूरिभिः। अपक्वं स्यात् चुद्रवदरं कषायं मधुरं मनाक्॥ स्निग्धं गुरु च तिक्तञ्च वातपित्तापहं स्मृतम्। शुष्कं भेद्यग्निकृत् सर्वं लघुतृष्णाक्लमास्त्रजित्॥ वैद्यकान्तरे॥ कर्कटकं दधाति। डुधाञ्०। अन्दूदृन्भूजम्बिति निपातितः कू प्रत्ययान्तः। कर्कं दधाति वा। निपातनान्नुम्॥

कर्करः। पुं। दर्पणे। मुकुरे॥ न। चूर्णजनकक्षुद्रपाषाणखण्डे। चूर्णखण्डे। कङ्कर काँकर इतिच भाषा॥ मुद्गरे॥ त्रि। कठिने। दृढे॥ कर्कनम्। कर्कहासे। घञ्। कर्कं राति। रा०। आतोनुपेति कः॥

कर्कराङ्गः। पुं। कालकण्ठविहङ्गमे। खञ्जने॥

कर्कराटुः। पुं। कटाक्षे॥ इतिकश्चित् जटाधरः॥

कर्कराटुकः। पुं। कर्करेटुपक्षिणि॥

कर्करान्धुकः। पुं। अन्धकूपे॥

कर्करालः। पुं। चूर्णकुन्तले॥

कर्करिका। स्त्री। घर्षे। नेत्रखर्ज्वाम्॥

कर्करी। स्त्री। गलन्तिकायाम्। सनालजलपात्रे। झारी इति भाषा॥ कठिनायाम्॥ कन्दोर्ध्वतपक्वनिष्कासनसाधने। झर्ना झारा इति च भाषा॥ गौरादित्वात् ङीष्॥

कर्करीका। स्त्री। गलन्तिकायाम्। कर्कर्याम्॥ फर्फरीकादित्वात् साधुः॥

कर्करेटम्। न। अर्द्धचन्द्रे। अङ्गुलितोरणे। गलेहस्ताधाने॥

कर्करेटुः। पुं। करेटौ। करकटिया- इति गौडभाषा प्रसिद्धे खगे॥ कर्केतिरेटति। रेटृभाषणे। मृगय्वादिः॥

कर्कशः। पुं। काम्पिल्लवृक्षे॥ कासमर्दे॥ इक्षौ॥ खड्गे॥ त्रि। साहसिके॥ क्रूरे॥ दृढे॥ अमसृणे। खरस्पर्शे। दुस्पर्शे॥ निर्दये॥ कृणोति। कृञ् हिंसायाम्। अन्येभ्योपीतिविच्। कशति। कशशब्दे। पचाद्यच्। कर् चासौ कशश्च॥ यद्वा। करेकशति। कशेः पचाद्यच्। अन्तर्भावितण्यर्थो वा॥ शकन्ध्वादिः। कर्कोस्त्यर्थे लोमादित्वात् शोवा॥

कर्कशच्छदः। पुं। शाखोटवृक्षे॥ पटोले॥

कर्कशच्छदा। स्त्री। कोशातक्याम्। तोरजी इतिभाषा॥ दग्धरुहायाम्॥

कर्कशदलः। पुं। पटोले॥

कर्कशदला। स्त्री। दग्धावृक्षे॥

कर्कशवाक्यम्। न। निष्ठुरवचने। परुषवाक्ये॥

कर्कशा । स्त्री । वृश्चिकालीवृक्षे ॥ क्रूरायाम् ॥

कर्कसारम् । न । करम्भे । दधिसक्तुषु ॥

कर्कारुः । पुं । कुष्माण्डे ॥ स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥ कर्कारुर्ग्राहिणी शीता रक्तपित्तहरा गुरुः । पक्वा तिक्ता ग्निजननीसक्षाराकफवातनुत् ॥ कर्कं शुक्लवर्णम् ऋच्छति । ऋगतौ । वाहुलकादुण् ॥

कर्कारुकः । पुं । कालिङ्गेवृक्षे ॥

कर्कारूः । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कर्किः । पुं । कर्कटराशौ ॥

कर्की । पुं । कर्कटे ॥

कर्कोतनः । पुं । न । रत्नविशेषे ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंगारुडे ७५ ध्याये । सूतउवाच । वायुर्नखान् दैत्यपतेर्गृहीत्वाचिक्षेपसम्यग्यवनेषुहृष्टः । ततः प्रसूतं पवनोपपन्नं कर्कोतनं पूज्यतमं पृथिव्याम् ॥ वर्णेन तद्रुधिरसोमसधुप्रकाश माताम्रपीतदहनोज्ज्वलितं विभाति । नीलं पुनः खलुसितं परुषं विभिन्नं व्याध्यादिदोषकरणेन नतद् विभाति ॥ स्निग्धा विशुद्धाः समरागिणश्च आपीतवर्णा गुरवोविचित्राः । त्रासव्रणव्याधि विवर्जिताश्च कर्कोतनास्ते परमाः पवित्राः ॥ पत्रेणकाञ्चनमयेनतु वेष्टयित्वा हस्ते गले ऽथधृतमेतदति प्रकाशम् । रोगप्रणाशनकरं कलिनाशनञ्च आयुष्करं कुलकरञ्च सुखप्रदञ्च ॥ एवंविधं वहुगुणं मणि मावहन्ति कर्कोतनं शुभमलङ्कृतयेनराये । तेपूजिता वहुधना वहुवान्धवाश्च नित्योज्ज्वलाः प्रमुदिता अपिते भवन्ति ॥ एकेऽपनह्यविकृताकुलनीलभासः प्रम्लानरागलुलिताः कलुषा विरूपाः । तेजोतिदीप्तिकुलपुष्टिविहीनवर्णाः कर्कोतनस्य सदृशंवपुरुदहन्ति ॥ कर्कोतनं यदि परीक्षित वर्णरूपं प्रत्ययप्रभा स्वरदिवा करस्तु प्रकाशम् । तस्योत्तमस्य मणिशास्त्र विदामहिम्ना तुल्यन्तु मूल्यमुदितं तुलितस्य कार्य्यमिति ॥

कर्कोटः । पुं । नागराजविशेषे ॥

कर्कोटकः । पुं । विल्ववृक्षे ॥ इत्यौ ॥ काँकरोल इति गौडभा प्रसिद्धे फललताविशेषे । किलासघ्ने । तिक्तपत्रे ॥ काद्रवेये । कर्कोटको नाम सर्पोयोदृष्टीविषउच्यते । तस्य सर्पस्य सर्पत्वंतस्मै सर्पनमोस्तुते । इतिश्रुति प्रसिद्धे नागराजे ॥ अपिच । कर्कोटकस्यनागस्य दमयन्त्यानलस्यच । ऋतुपर्णस्य राजर्षेः कीर्त्तनं कलिनाशनमिति ॥

कर्क्कोटकी । स्त्री । पीतघोषायाम् । महाजाल्याम् । खखसा इति ख्याते फले ॥ कर्कोटकीफलं कुष्ठहृल्लासारुचिनाशनम् । श्वासकासज्वरान् हन्ति कटुपाकञ्च दीपनम् ॥ ईषद्विभिन्नमरिचैःपरिपूर्णगर्भं तैलेन रन्धितसुसैन्धवपातयोगम् । वाह्लीकयुक्तपयसा विहिताभिषेकं कर्कोटकीफलमिदंरुचिकृत्तरुण्यम् ॥

कर्क्कोटिका । स्त्री । ककोडा इतिभाषाप्रसिद्धे । कर्कोटके । कूष्माण्ड्याम् ॥

कर्क्कोटी । स्त्री । कर्कोटिकायाम् ॥

कर्च्चरिका । स्त्री । कचौरीतिश्रुतेपिष्टकप्रभेदे ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥

कर्च्चरी । स्त्री । कचरीतिश्रुतेफले ॥ चीराम्लकृतसंस्कारा शुष्का स्नेहविपाचिता ।अरोचकादिरोगाणां कर्चरी कण्ठकर्त्तरी ॥ कर्चरी रुचिकृद्बल्या सुस्वादुरतिलेखनी । उष्णा पित्तकरी प्रोक्ताकफ कृत् सारिका स्मृता ॥

कर्च्चूरः । पुं । कचूर इतिभाषा प्रसिद्धे गन्धसारे । द्राविडे ॥ कर्च्चूरो दीपनो रुच्यः कटुक स्तिक्त एवच । सुगन्धिः कटुपाकः स्यात् कुष्ठार्शो व्रणकासनुत् ॥ उष्णो लघुर्हरेच्छ्वासगुल्मवातकफ क्रिमीन् ॥ शय्याम् ॥

न । स्वर्णे ॥ कर्जति । कर्जव्यथने । खर्जूरादित्वादूरः । पृ० ॥

कर्च्चूरकः । पुं । द्राविडके । कचूर इति भाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

कर्णः । पुं । पृथायाज्येष्ठसुते । वसुषेणे । चम्पापतौ ॥ सुवर्णालिरुचे ॥ श्रवणेन्द्रिये । श्रोत्रे ॥ गुरुयुगले ऽऽ ॥ अरित्रे ॥ कीर्यते शब्दग्रहणाय चिप्यते यद्वा कीर्यते शब्दो ऽस्मिन् किरतिशरीरे सुखं वा । कृविक्षेपे । कृवृजृसीतिनन् ।वाहुलकाद्गुणः ॥ यद्वा । कर्णयति । कर्णभेदने । अदन्तः । अच ॥ यद्वा । करोति शब्दतानम् । डुकृञ० । कृवृइत्यादिना नन् ॥

कर्णकण्डुः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्यनिदानं यथा । मारुतः कफसंयुक्तः कर्णकण्डुं करोतिचेति ॥

कर्णकीटी । स्त्री । कर्णजलौकायाम् । शतपद्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णच्वेडः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ वायुः पित्तादिभिर्युक्तो वेणुघोषसमंस्वनम् । करोतिकर्णयोः च्वेडंकर्णच्वेडः सउच्यते ॥ इति माधवः ॥

कर्णगूयम् । न । कर्णमले ॥ कर्णसगूथम् ॥

कर्णगूथकः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ पित्तोष्मशोषितः श्लेष्मा जायते कर्णगूथकइत्यस्य निदानम् ॥

कर्णचापः । पुं । कालपृष्ठाख्येधनुषि ॥ कर्णस्य राधेयस्य चापः ॥

कर्णजलौकः । पुं । शतपद्याम् । गोजर कानखजूरा इतिभाषा ॥

कर्णजलौका । स्त्री । शतपद्याम् । चिञ्चाङ्ग्याम् । कानसलाई इतिभाषा ॥

कर्णजाहम् । न । कर्णस्यमूले ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिना जाहच् प्र० ॥

कर्णजित् । पुं । अर्जुने । गुडाकेशे ॥ कर्णं जयति । जि० । सत्सूद्विषेत्यादिनाक्विप् । तुक् ॥

कर्णदर्पणः । पुं । ताडङ्कनामनि कर्णभूषणे । कानतडङ्का इतिभाषा ॥

कर्णदुन्दुभिः । स्त्री । शतपद्याम् ॥

कर्णधारः । पुं । नाविके । काण्डारि इतिगौडभाषा । मल्लाह माँझी इति भाषा ॥ कर्णमरित्रम् धरति । धृञ् ० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपाली । स्त्री । कर्णभूषणे । कान्वाला वाली इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥ कर्णपङ्क्तिप्रदेशयोः ॥

कर्णपिशाची । स्त्री । देवीविशेषे ॥

कर्णपू० । स्त्री । कर्णपुरे । चम्पायाम् ॥

कर्णपुरम् । न । चम्पानगर्याम् । मालिन्याम् ॥

कर्णपुष्पः । पुं । मोरटलतायाम् ॥

कर्णपूरः । पुं । शिरीषवृक्षे ॥ नीलोत्पले ॥ अवतंसे । कर्णाभरणे ॥ अशोकवृक्षे ॥ कर्णम्पूरयति । पूरी० । कर्मण्यण् ॥

कर्णपूरकः । पुं । कदम्बवृक्षे ॥ न । शिरीषे ॥ नीलोत्पले ॥ वतंसे ॥

कर्णप्रतिनाहः । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । सकर्णगूथो द्रवतां यदा गतो विलायितो घ्राणमुखम्प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारः शिरसोऽर्द्धभेद कृदिति ॥

कर्णफलः । पुं । कान्‌लि माछ् इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कर्णभूषणम् । न । कर्णाभरणे ॥

कर्णमलम् । न । कर्णगूथे ॥

कर्णमुकुरः । पुं । ताटङ्कनाम्नि कर्णभूषणे ॥

कर्णमोटिका । स्त्री । } चामुण्डादेव्याम् ॥
कर्णमोटी । स्त्री । }

कर्णरोगः । पुं । श्रोत्रव्याधौ ॥

कर्णलतिका । स्त्री । पाल्याम् । कानकापत्ता इति भाषा इतिहेमचन्द्रः ॥

कर्णवंशः । पुं । मञ्चे ॥ इतिहारावली ॥

कर्णवर्जित: । पुं । सर्पे ॥ त्रि । बधिरे ॥

कर्णवेध: । पुं । कर्णषट्कदोषनिवारणार्थं कर्णयोर्वेधने ॥ सोदरभ्रातॄणां संस्काराणाञ्च पौर्वापर्यक्रम: । कर्णवेधस्याऽसंस्काररूपत्त्वात् न तथा नियम: । यथा । यदापत्यद्वयंतिष्ठेत् सम्भवोप्यपरस्यच । कर्णषट्कं विजानीयाद्गर्हितं तत् त्रयस्यच ॥ इत्याशङ्क्य तयो र्मध्ये शुद्धिर्यस्याथ वत्सरे । कर्णवेधोहितस्तस्य नात्रज्येष्ठविचारणा ॥ षट्कर्णोत्पत्तिमाशङ्क्य भानोः शुद्ध्यासमेपिच । कर्णौ बेध्यौ न दोष: स्यादन्यथा मरणम्भवेत् ॥ इतिमाण्डव्य: ॥

कर्णवेधनी । स्त्री । हस्तिकर्णवेधनास्त्रे । कर्णारायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेष: ॥

कर्णवेष्ट: । पुं । } कुण्डले ॥ कर्णस्य वेष्टनम् ॥
कर्णवेष्टकम् । न । }
कर्णवेष्टनम् । न । }

कर्णशष्कुली । स्त्री । वेष्टने । कर्णगोलके ॥ कर्णमध्यवर्त्त्याकाशे ॥

कर्णशूल: । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥

कर्णसंस्राव: । पुं । कर्णरोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिरूपाणि यथा । शिरोभिघातादथवा निमज्जतोजले प्रपाकादथवापि विद्रधे: । स्रवेद्धिपूयं श्रवणोऽनिलार्द्दित:सकर्णसंस्राव इति प्रकीर्त्तित इतिमाधव: ॥

कर्णस्फोटा । स्त्री । कानफाटा इतिगौड भाषा प्रसिद्धे लताविशेषे । कृष्णतण्डुलायाम् ॥

कर्णाट: । पुं । देशविशेषे ॥ यथा । रामनाथं समारभ्य श्रीरङ्गान्तं विलेश्वरि । कर्णाटदेशो देवेशि साम्राज्यभोगदायक: ॥ इतिशक्तिसङ्गमतन्त्रम् ॥

कर्णाटी । स्त्री । रागिणीविशेषे । मालवरागस्य नार्याम् ॥ हंसपदीवृक्षे ॥

कर्णानुज: । पुं । युधिष्ठिरे न्टपे । अजातशत्रौ । कर्णस्य अनुज: ॥

कर्णान्दु: । स्त्री । कर्णपाल्याम् । कानतडका इति भाषा ॥ उतचित्तिकायाम् । कानकडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कर्णाभरणविशेषे ॥

कर्णान्दू: । स्त्री । कर्णपाल्याम् ॥

कर्णाभरणक: । पुं । आरग्वधवृक्षे ॥

कर्णारा । स्त्री । नाल्याम् । कर्णवेधन्याम् ॥

कर्णारि: । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ नदीसर्जवृक्षे ॥

कर्णास्फाल: । पुं । करिण: कर्णचालने । झलज्झलायाम् ॥

कर्णि: । पुं । कर्ण्याकारफलके वाणे ॥

कर्णिकः । त्रि । कर्णिले ॥ विवृद्धौ कर्णौ वस्य । तुन्दादिषु स्वाङ्गाद्विवृद्धाविति ठक् ॥

कर्णिका । स्त्री । करिहस्ताग्रे । पुष्करे ॥ करमध्याङ्गुलौ ॥ क्रमुकादिच्छटांशे । बोँटा इति गौड भाषा ॥ अब्ज वराटे । वीजकोषे ॥ कर्णाभरण विशेषे । तालपत्रे । ढेढी इति भा ॥ लेखन्याम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ अग्नि मन्थवृक्षे ॥ अजशृङ्गीवृक्षे ॥ कर्णस्या लङ्कारः कर्णभवो लङ्कारो वा । कर्णललाटादिति कन् ॥

कर्णिकाचलः । पुं ।
कर्णिकाद्रिः । पुं । } सुमेरुपर्वते ॥

कर्णिकारः । पुं । आरग्वधविशेषे । प्रग्रहे । कृतमालके । छोटा धनवहेडा इति भाषा ॥ कर्णिकारः कटुस्तिक्तस्तुवरः शोधनो लघुः । रञ्जनः सुखदः शोथश्लेष्मास्रव्रणकुष्ठजित् ॥ द्रुमोत्पले । कणियार इति गौडभाषा ॥ कर्णिकामियर्त्ति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

कर्णिकारकः । पुं । द्रुमोत्पले ॥ कृतमाले । सुवर्णके ॥ स्वार्थे कः ॥

कर्णिकी । पुं । हस्तिनि ॥ न । अम्बुजे ॥ कर्णिका अस्ति अस्य । व्रीः॰ इनिः ॥

कर्णी । पुं । वर्षपर्वतसप्तकान्तर्गतपर्वतविशेषे ॥ आरग्वधे ॥ कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णौ वस्य । तुन्दादिभ्यइलच्चेति चकारादिनिः ॥

कर्णिलः । पुं । कर्णिनि । कर्णिके ॥ विवृद्धौ कर्णौ वस्य । तुन्दादित्वात् पक्षे इलच् ॥

कर्णीरथः । पुं । स्कन्धवाह्ये याने । प्रवहणे । खर्खरिया चौपाला डोला पीनस पालकी तानयान इत्यादि भाषा प्रसिद्धे ॥ कर्णसाध्या श्रवणक्रिया उपचारात् कर्णः । कर्णोऽस्यास्ति । इनिः । कर्णी चासौ रथश्च । शब्दमाचेणरथो नवस्तु तो रथः ॥ यद्वा । सामीप्यात् कर्णशब्देन स्कन्धोलच्यते । सोऽस्त्यस्य वाहकत्वेन । इनिः । कर्णी चासौ रथश्च । अन्येषामपीति दीर्घः ॥

कर्णीवान् । पुं । आरग्वधे ॥

कर्णीसुतः । पुं । कंसासुरे । मूलदेवे ॥

कर्णेजपः । त्रि । सूचके । पिशुने । दुर्जने । खले ॥ कर्णे जपति । जप॰ । स्तम्बकर्णयोरिच्यच् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

कर्णेन्दुः । पुं । उत्चिप्तिकायाम् । अर्द्धचन्द्राकृतिकर्णाभरणे ॥ कर्णपाल्याम् ॥

कर्ण्यम् । त्रि । कर्णहिते ॥ कर्णयोर्हित

म्। शरीरावयवाद्यत् ॥

कर्त्तनम्। न। छेदने ॥ नारीणां सूत्रनिर्म्मितौ। कातना इतिभाषा ॥ कृती०। ल्युट् ॥

कर्त्तरी। स्त्री। कृपाण्याम् ॥ पत्रीकृतस्वर्णादेः कर्त्तनोपाये। कात काती इतिभाषा ॥ नापितोपकरणविशेषे। कैंची इतिभाषा ॥ योगविशेषे ॥ यथा। क्रूरमध्यगतश्चन्द्रो लग्नंवा क्रूरमध्यगम्। कर्त्तरी नामयोगोयं कन्यानिधनकारकःइति ॥ अपिच। लग्नात् पापाहृज्वन्तजू व्ययार्थस्थौ यदातदा। कर्त्तरी नाम सा ज्ञेया मृत्युदारिद्र्यशोकदेति ॥ कृन्तति। कृतीछेदने। वाहुलकादरः। यद्वा। कर्त्तनम्। घञ्। कर्त्तं राति। रादाने। आतोनुपेतिकः। गौरादित्वान्ङीष् ॥

कर्त्तव्यम्। त्रि। करणीये। करणयोग्ये। कार्य्ये ॥ यस्मिन् क्रियमाणे न दोष स्तत्कर्त्तव्यम् ॥ तव्यप्रत्त्ययः ॥

कर्त्ता। पुं। परमेष्ठिनि ॥ ज्वरनिवन्धने दाहे। कीर्यते विक्षिप्यते इतस्ततश्चाल्यते कायो येन। कॄ विक्षेपे। ट च् ॥ त्रि। स्वतन्त्रः कर्त्तेतिनिरूपितेषट्कारकान्तर्गतकारकविशेषे॥ अ ऩोक्तार्थेप्रथमा अनुक्तार्थे तृतीयाविभक्तिर्भवति। तस्यलक्षणम्। क्रियानुकूलकृतिमत्त्वं कर्त्तृत्त्वम् ॥ यः करोतिसः ॥ कृत्याश्रयः कर्त्तेति तार्किकाः ॥ चेतनान्तरव्यापाराव्यवधानेन धात्त्वर्थनिष्पादकश्चेतनः कर्त्ता। कर्मकरणादिकारकचक्रप्रयोक्तावा। इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥ कृतिमति ॥ उत्पादके ॥ कारणानुकूलव्यापारवति। अनुष्ठातरि ॥ धातूपात्तव्यापाराश्रये ॥ क्रियायांस्वातन्त्र्येण विवक्षितेऽर्थे ॥ सतुपञ्चविधः। यथा। क्रियामुख्यो भवेत् कर्त्ता हेतुकर्त्ता प्रयोजकः। अनुमन्ता ग्रहीता च कर्त्तापञ्चविधः स्मृतइति ॥ सत्रिविधोपि भवति। यथा। त्रिधैव ज्ञायते कर्त्ता विशेषेण प्रतिक्रियाम्। योग्यत्त्वप्रतिषिद्धत्त्वविशेषणपदान्वयैः ॥ अस्यार्थः ॥ क्रियांप्रति प्रकारत्रयेण कर्त्ता विज्ञायते तस्य विवरणम्। स्वाध्यायोऽध्येतव्य इत्त्यत्र योग्यत्त्वेन लब्धविद्यस्त्रैवर्णिकः। १। अहरहर्दद्यात् दीक्षितो न ददातीत्त्यत्र प्रतिषिद्धत्त्वेन दीक्षितेतरपरः। २। स्वर्गकामोयजेतेत्त्यत्र विशेषणपदान्वयेन स्वर्गकामः कर्त्ता ज्ञायते। ३॥ अहङ्करोमीत्त्याद्यभिमानवति ॥ ज्ञानशक्तिप्रधानपञ्चीकृतपञ्च

हाभूतकार्यो ऽहङ्कारो ऽन्तःकरणंबुद्धिर्विज्ञानमित्यादिपर्यायशब्दवाच्यस्तादात्म्याध्यासेनात्मनि कर्त्तृत्वादिधर्माध्यारोपहेतुः अनात्मा भौतिको मायाकल्पितश्च सः ॥ क्रियाश्रये । इतरकारकाप्रयोज्यत्वेसति सकलकारकाणां प्रयोक्तरि क्रियायानिर्वर्त्तके चिदचिद्ग्रन्थिरूपे फलकामनावति पुरुषे ॥ सच सात्त्विकादिभेदात् त्रिविधउक्तो भगवता । तत्र सात्त्विको यथा । मुक्तसङ्गो ऽनहंवादीधृत्युत्साहसमन्वितः । सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्त्तासात्त्विकउच्यते इति ॥ राजसोयथा । रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धोहिंसात्मको ऽशुचिः । हर्षशोकान्वितः कर्त्ता राजसः परिकीर्त्तितः इति ॥ तामसोयथा । अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठोनैकृतिकोलसः । विषादी दीर्घसूत्रीच कर्त्ता तामसउच्यते इति ॥ अन्तः करणोपहिते चिदाभासे ॥ करणोपहितस्यकर्त्तृत्वात् ॥ करोति । डुकृञ् । तृच् तृन् वा ॥

कर्त्तृका । स्त्री । क्षुद्रखड्गे ॥

कर्त्तृत्वम् । न । कर्त्तृधर्मे ॥ भावेकर्मणिवा त्वः ॥

कर्त्री । स्त्री । कारिकायाम् ॥ करोति । डुकृञ् । ण्वुल्तृचाविति तृच् । ऋन्नेभ्योङीप् ॥ छुरिकायाम् ॥

कर्द्दः । पुं । कर्द्दमे ॥ कर्द्दति । कर्द्दकुत्सिते शब्दे । पचाद्यच् ॥

कर्द्दटः । पुं । करहाटे ॥ पङ्के ॥ पङ्कारे ॥

कर्द्दनम् । न । कुक्षिशब्दे ॥

कर्द्दमः । पुं । ब्रह्मणश्छायाया मुत्पन्ने प्रजापतिविशेषे । कपिलमुनेर्जनके ॥ पापे ॥ पङ्के । कीचकादा इतिभाषा ॥ न । मांसे ॥ कर्द्दति । कर्द्द० । कलिकर्द्योरमः ॥ त्रि । कर्द्दमवति ॥ अर्० अच् ॥

कर्द्दमकः । पुं । शालिविशेषे ॥

कर्द्दमाटकः । पुं । विष्ठादिनिक्षेपस्थाने । डलाव इ० भा० ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कर्द्दमी । स्त्री । मुद्गरे । मोगरा इति भाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ इतिवैद्यकम् ॥

कर्पटः । पुं । न । लक्तके । जीर्णवस्त्रे । लत्ता इतिभाषा ॥ प्रस्वेदादिमार्जनार्थं हस्तस्थवस्त्रखण्डे । द्रवद्रव्यं येन पूयते तत्रूढौ लक्तककर्पटशब्दौ तत्तुल्येवस्त्रेपिवर्त्तेते इति स्वामी । मुकुटस्तु मलिनत्वादिदुष्टजीर्णवस्त्रखण्डेवर्त्तेते इत्याह ॥ किरति कृणाति वा । कृविक्षेपे कृहिंसायां वा । करोति वा । विच् । करचासौ पटश्च ॥ यद्वा । करस्यपटः । शकंध्वादिः ॥

पर्वतविशेषे ॥

कर्पटधारी । त्रि । मलिनजीर्णवस्त्रधारिणि भिक्षुके ॥

कर्पटिकः । त्रि । कर्पटान्विते । कर्पटधारिणि ॥

कर्पटी । त्रि । कर्पटान्विते ॥ म० इनिः॥

कर्परः । पुं । मूर्द्धास्थिनि । कपाले । खोपरी इति भाषा ॥ शस्त्रविशेषे ॥ कटाहे ॥ कल्पते । कृपूसामर्थ्ये । बाहुलकादरो लत्वाभावश्च ॥

कर्परांशः । पुं । स्फुटकपालखण्डे ॥

कर्परालः । पुं । अक्षोटे । कक्ष्दराले ॥ कर्परम् अलति । अलभू० । कर्मण्यण् ॥

कर्परिकातुत्थम् । न । तुत्थविशेषे । कर्परीयम् ॥ गुडूचीयोगजाञ्जने ॥

कर्परी । स्त्री । दार्विकायाम् । क्वाथोद्भवतुत्थे । दारुहरिद्रायाः क्वाथस्य तुत्थे । आवर्त्तननिष्पन्ने कृत्रिमरसाञ्जने । कल्पते । कृपू० । बाहुलकादरट् लत्वाभावश्च । टित्वान् ङीप् ॥

कर्परीतुत्थकम् । न । रसके । खपरिया थोथा इति ख्याते ॥ कर्परीतुत्थकं तुत्थादन्यत तद्रसकं स्मृतम् । ये गुणास्तुत्थके प्रोक्तास्ते गुणा रसके स्मृताः ॥

कर्पासः । पुं । न । तुण्डिकेरीयम् । बस्त्रयो-

नौ ॥ क्रियते । डुकृञ्० । कृञः पासः ॥

कर्पासफलम् । न । कार्पासे । विनौला इतिभाषा ॥ कर्पासफलमित्युक्तं कषायं मधुरं गुरु । वातश्लेष्महरं रुच्यं विशेषेणास्थिवर्जितम् ॥

कर्पासी । स्त्री । कार्पास्याम् । कपासकावृक्ष इति भाषा ॥ कर्पासात् जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥

कर्पूरः । पुं । न । घनसारे । चन्द्रसंज्ञे । सिताभ्रे । कपूर इति भाषा ॥ कर्पूरः शीतलो वृष्यश्चक्षुष्यस्तोषणो लघुः । सुरभिर्मधुरस्तिक्तः कफपित्तविषापहः ॥ दाहतृष्णास्यवैरस्यमेदोदौर्गन्ध्यनाशनः ॥ कर्पूरो द्विविधः प्रोक्तः पक्वापक्वप्रभेदतः । पक्वात् कर्पूरतः प्राहुरपक्वं गुणवत्तरम् ॥ अपिच । कर्पूरो नूतनस्तिक्तः स्निग्धश्चोष्णास्यदाहदः । चिरस्थो दाहशोषघ्नः सधौतः शुभकृत् परः ॥ पोतासभीमसेनाद्यो ऽस्य भेदाश्चसन्ति । तेचभीमसेने द्रष्टव्याः ॥ किरति कृणाति वा । करति करोति वा । कृविक्षेपे हिंसायां वा । कृञ्० डुकृञ्० वा । विच् । पूर्यते पूरी० । इगुपधेतिकः । कर् चासौ पूरश्च ॥ यद्वा । कल्पते । कृपू० । ख० ऊरः । बाहुलकाल्लत्वाभा-

बो वा ॥
कर्पूरकः । पुं । कर्पूरे ॥ कर्बूरके । कर्बूरके ॥
कर्पूरतिलका । स्त्री । उमायाः सखीभेदे । जयायाम् ॥
कर्पूरतैलम् । न । कर्पूरस्नेहे । हिमतैले ॥
कर्पूरनालिका । स्त्री । कपूरनारीति ख्याते पक्वान्नविशेषे ॥ यथा । घृताख्यया समितया कृत्वा लम्बपुटंततः । लवङ्गोषणकर्पूरयुतया सितयान्वितम् ॥ पचेदाज्येन सिद्धैषा ज्ञेया कर्पूरनालिका । संयावसदृशीज्ञेया गुणैः कर्पूरनालिका ॥
कर्पूरमणिः । पुं । पाषाणप्रभेदे । कर्पूराश्मनि ॥ कर्पूरमणिनामायं युक्त्या वातादिदोषनुत् ॥
कर्पूररसः । पुं । रसकर्पूरे ॥
कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । कपूरहलदीति ख्यातायाम् । सर्वकण्डूविनाशिन्याम् ॥
कर्पूराश्मा । पुं । उपरत्नविशेषे । कपूर चीनियेति ख्याते ॥
कर्फरः । पुं । दर्पणे ॥ इतिजटाधरः ॥
कर्बरः । पुं । व्याघ्रे ॥ रक्षसि ॥ कृणाति । कृञ्हिंसे । कृगॄशॄवृञ्चतिभ्यः ष्वरच् ॥

कर्व्वरी । स्त्री । शिवायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥
कर्व्वुदारः । पुं । कोविदारे ॥ नीलभिण्टाम् ॥ श्वेतकाञ्चने ॥
कर्बुदारकः । पुं । श्लेष्मातकवृक्षे ॥
कर्बुरः । पुं । पापे ॥ राक्षसे ॥ नानावर्णे । चित्रे । किर्म्मीरे ॥ नदीनिष्पावधान्ये ॥ न । जले ॥ काञ्चने ॥ धुस्तूर वृक्षे ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ कर्वति । कर्वहिं० । कर्वत्यनेन वा । कर्बगतौ वा । ओष्ठ्योपधः । मद्गुरादयश्चेति उरच् ॥ कर्बुरोवर्णेन वा । बवयोरभेदादन्तस्थमध्योपि ॥
कर्बुरफलः । पुं । साकुरुण्डवृक्षे ॥
कर्बुरा । स्त्री । कृष्णवृन्तायाम् । पारुल इति गौड भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥ वर्बरायाम् । वाबुइतुलसी इति गौड भाषा ॥ उरजन्ता टाप् ॥
कर्बुरी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥
कर्बूरः । पुं । शठ्याम् ॥ द्राविडके । कचीहलदी इतिभाषा ॥ राक्षसे ॥ न । स्वर्णे ॥ हरिताले ॥ त्रि । चित्रिते ॥ कर्बति । कर्बगतौ । खर्जादित्वादूरः ॥
कर्बूरकः । पुं । कर्बूरार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥
कर्म्मकरः । पुं । कीनाशे । यमे ॥ त्रि ।

भृत्ये ॥ वेतनाजीविनि । भरण्यभुजि । मूल्येन कर्म्मकुर्वति । कमेरा इति भाषा ॥ कर्म्म करोति । कृञ्० । कर्म्मणिभृताविति टः ॥

कर्म्मकरी । स्त्री । मूर्वालतायाम् ॥ बिम्बिकालतायाम् ॥ मूल्येन कर्म्मकुर्वन्त्याम् । दास्याम् ॥ टित्त्वात् ङीप् ॥

कर्म्मकर्त्ता । पुं । कर्म्मात्मककर्त्तरि ॥ यथा । क्रियमाणन्तुयत् कर्म्म स्वयमेव प्रसिध्यति । सुकरैः स्वैर्गुणैः कर्त्तुः कर्म्मकर्त्तेति तद्विदुरिति ॥ त्रि । कर्म्मणः कर्त्तरि ॥

कर्म्मकाण्डः । पुं । यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादित्यादिरूपेण चित्तशोधके कर्म्मप्रतिपादके वेदभागे ॥ संसारफलके ज्योतिष्टोमादिकर्म्मकलापे ॥ कर्म्मणांसमूहः । दूर्वादिभ्यः काण्डः ॥

कर्म्मकारः । पुं । वर्णसङ्करजातिविशेषे । लौहकारे । लुहार इतिभाषा ॥ गोपालात् तन्तुवाय्यां वै कर्म्मकारोह्यभूत् सुतः । ब्रह्मवैवर्त्ते तु शूद्रायां विश्वकर्म्मणोजातइत्युक्तम् ॥ वृषे ॥ त्रि । भृतिंविना भारवहनादिकर्म्मकारके । वेगारी इतिभाषा ॥ कर्म्म करोति । कर्म्मण्यण् ॥

कर्म्मकीलकः । पुं । रजके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मक्षमः । पुं । अलङ्कर्मीणे । कर्म्मकरणसमर्थे ॥ कर्म्मसु क्षमः । सप्तमीति योगविभागात् समासः ॥

कर्म्मक्षेत्रम् । न । भारतवर्षे ॥

कर्म्मचोदना । स्त्री । कर्म्मविषयायां प्रेरणायाम् ॥ कर्म्म क्रिया पुरुषव्यापाररूपाऽर्थभावना तद्विषयाचोदना प्रेरणा विधिरूपा शाब्दीभावनेत्यर्थः ॥

कर्म्मजः । पुं । कलियुगे ॥ स्वर्गादौ ॥ अदृष्टे ॥ वटद्रुमे ॥ त्रि । कर्म्मसम्भवे । कायिकवाचिकमानसकर्म्मोद्भवे ॥ कर्म्मणोजातः । जनी० । पञ्चम्यामजाताविति डः ॥

कर्म्मजगुणः । पुं । क्रियाजन्यगुणे ॥ स च संयोगः । विभागः । वेगः । इति भाषापरिच्छेदः ॥

कर्म्मठः । त्रि । कर्म्मशूरे । प्रयत्नेन प्रारब्धं कर्म्मसमापयति यः सतथोच्यते ॥ कर्म्मकुशले ॥ कर्म्मणि घठते । कर्म्मणिघटोऽठच् ॥

कर्म्मण्यः । त्रि । कर्म्मयोग्ये ॥ कर्म्मणि प्रवीणे ॥ कर्म्मणि साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मण्यभुक् । त्रि । भरण्यभुजि । कर्म्मकारे । वेतनोपजीविनि ॥ कर्म्मण्यं वेतनं भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

कर्मण्या । स्त्री । वेतने । मूल्ये ॥ कर्म्मणा सम्पद्यते । कर्मवेण्यायत् ॥ कर्मणि साधुर्वा । तत्रसाधुरितियत् ॥

कर्म्मदेवः । पुं । यत्नेन स्वर्गं प्राप्ते ॥ यथा । ज्योतिष्टोमादिना स्वर्गम्प्राप्ताःस्युःकर्मदेवताःइति॥अपिचाहुः । अस्मिन्कल्पेऽश्वमेधादिकर्म कृत्वा महत् पदम् । अवाप्याजानदेवैर्याः पूज्यास्ताःकर्मदेवताः इति ॥

कर्म्मधारयः । पुं । समानाधिकरणे तत् पुरुषे ॥

कर्म्म । न । क्रियायाम् । देहेन्द्रियादिव्यापारे ॥ संयोगवियोगयो रसमवायिकारणजातीयङ्कर्मेति लक्षिता क्रिया । उत्क्षेपणापक्षेपणाकुञ्चनप्रसारणगमनानि पञ्चकर्माणिभवन्ति । नित्यनैमित्तिककाम्यप्रायश्चित्तप्रतिषिद्धभेदाच्चापिपञ्चविधं भवति । तत्रचत्वारिधर्म्याणिअन्त्यमधर्म्यमितिनिश्चयः ॥ निष्फलं क्लेशबहुलंसन्दिग्धफलमेवच । न कर्मकुर्यान्मतिमान् सदा वैरानुबन्धिच ॥ सञ्चितक्रियमाणप्रारब्धभेदात् कर्मत्रिविधं भवति ॥ कायिकवाचिकमानसिकभेदात् पुनस्तत् त्रिविधं भवति ॥ विधिप्रतिषेधलक्षणं शास्त्रप्रसिद्धं कर्म । तच्च नित्यनैमित्तिकप्रायश्चित्तभेदात् त्रिविधम्भवति ॥ यागदानहोमात्मके वेदविहिते ॥ भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः । भूतानां भवनधर्मणां सर्वेषां स्थावरजङ्गमानां भावमुत्पत्तिम् उद्भवं वृद्धिञ्च करोति योविसर्गस्त्यागः तत्तच्छास्त्रविहितो यागदानहोमात्मकः सइह कर्म संज्ञितः ॥ सात्त्विकादिभेदात् पुन स्तत्त्रिविधम् । तत्रसात्त्विकं यथा । नियतं सङ्गरहितमरागद्वेषतः कृतम् । अफल प्रेप्सुना कर्म यत् तत् सात्त्विकमुच्यते ॥ राज संयथा । यत्तुकामेप्सुना कर्म साहङ्कारेण वापुनः । क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ॥ तामसं यथा । अनुबन्धं क्षयं हिंसा मनपेक्ष्यचपौरुषम् । मोहादारभ्यते कर्म यत् तत् तामस मुच्यते ॥ तत्तद्वर्णाश्रमाभिमाननिमित्ते ऽन्तः करणशोधके । शास्त्रविहितक्रियाकलापे नित्यनैमित्तिक-काम्यात्मके ॥ शुक्लं कृष्णंशुक्लकृष्णञ्चेतित्रिविधभेदभिन्ने ॥ तच्चत्रिविधं जन्मप्रयच्छति । तदाहु र्विश्वरूपाचार्याः । शुभैराप्नोति देवत्वं निषिद्धैर्नारकीङ्गतिम् । उभाभ्यांपुण्यपापाभ्यां मानुष्यं लभते ऽवशः ।

इति ॥ क्रियतेतत्तत्फलार्थिभिरिति कर्म। तस्यचानादित्वम् आद्यकोटेरनुपलभ्यमानत्वात्। यतः शरीरवतः कर्मकरणम् तच्चशरीरं कर्मारब्धम्। तान्यपिशरीरान्तरेण कृतानि। तच्चकर्मजमिति सोयं तृतीयः पाशः॥ जन्मनिमित्ते अदृष्टविशेषे॥ उक्तमत्रवार्त्तिककारैः। नकर्मकारणं मुक्ते र्नोविस्तापस्यभेषजम्। कर्मभ्योजन्म नियतं जन्म चेन्निर्वृतिः कुतः। इति॥ वासना कर्म विद्याच त्रयं जन्मप्रयोजकम्। उक्तं तत्र प्रधानत्वं कर्मणः श्रूयते पुनः॥ उत्तमाधमदेहाख्यं वैषम्यं कर्मणा भवेत्। देहे विद्यावासनाभ्यां भवेद्भोगस्य कौशलम्॥ कर्म साध्वेव कर्त्तव्यमिच्छताभ्युदयाध्वरम्। पापन्तु सर्वदाहेयं दुःखेभ्यस्त्रस्यताभृशम्॥ पूर्वकाण्डपरा इत्थं कर्मप्राधान्यमूचिरे। अथवेदान्तशास्त्रज्ञाः प्राहुः कामप्रधानताम्॥ पुमानादौ काममय एवभूत्वाथ कर्मकृत्। यतोयं कर्मणोहेतुः कामोतोस्य प्रधानता॥ अकामस्य क्रिया काचिद्दृश्यते नेहकस्य चित्। यद्यद्धि कुरुते जन्तु स्तत्तत्कामस्यचेष्टितम्॥ यज्ञादिरूपं नित्यं कर्मद्विधा। संस्कारकं विविदिषाजनकञ्च। तत्र विहितत्वमात्रबुद्ध्या क्रियमाणं संस्कारकम्। ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रियमाणं विविदिषाजनकम्। यत्करोषीत्यादि भगवद्वचनादितिविवेकः॥ षट्कारकान्तर्गतकारकविशेषे॥ अत्रद्वितीया विभक्तिर्भवति। उक्ते कर्मणि प्रथमाभवति। धातूपात्तव्यापारजन्यफलाश्रयं कर्मेतित ल्लक्षणम्। यत् क्रियते फलार्थिभि स्तत् कर्मेति प्रसिद्धम्। करोतेर्निखिलक्रियावाचकत्वात् कर्तुर्व्यापारैर्यत् साध्यते तदित्यर्थः। अतएव क्रियाव्याप्यं कर्मेति क्रमदीश्वरः। तच्चतुर्विधम्। निर्वर्त्त्यम् १ यथा घटं करोति पुत्रं प्रसूते॥ विकार्यम् २ तच्चद्विविधम्। प्रकृतेरुच्छेदकम् प्रकृतेर्गुणान्तराधायकञ्च। आद्यं यथा काष्ठं भस्म करोति। अन्त्यं यथा। सुवर्णं कुण्डलं करोति। तथाचोक्तंभर्तृहरिणा। यदसज्जायते पूर्वं जन्मना यत् प्रकाशते। तन्निर्वर्त्त्यं विकार्यञ्चकर्मद्वेधा व्यवस्थितम्॥ प्रकृत्युच्छेदसम्भूतं विकार्यं काष्ठभस्मवत्। अन्यद्गुणान्तरोत्पत्त्या सुवर्णादिविकारवत्॥ प्राप्यम् ३ यथा ग्रामङ्गच्छति चन्द्रम् पश्यती

त्यादि ॥ अनीप्सितञ्च ४ यथा पापं त्यजती त्यादि ॥ लग्नाद्दशमभवने ॥ ज्ञानसाधनविशेषे ॥ यथाहुः । कषायपक्तिः कर्म्माणि ज्ञानन्तु परमा गतिः । कषाये कर्म्मभिः पक्वे ततो ज्ञानं प्रवर्त्तते इति ॥ क्रियते फलार्थिभिः । डुकृञ् । कृञो भावे कर्म्मणि च सर्वधातुभ्यो मनिन् इति मनिन् ॥ अर्द्धर्चादिः ॥ आरभेतैव कर्म्माणि श्रान्तः श्रान्तः पुनः पुनः । कर्म्माण्यारभमाणं हि पुरुषं श्रीर्निषेवते ॥

कर्म्मन्दी । पुं । भिक्षौ । परिव्राजि ॥ कर्मन्देन प्रोक्तम् भिक्षुसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कर्म्मफलम् । न । कमरङ्गफले ॥ कर्म्मविपाके ॥ संसारे ॥ सर्वकर्म्मणाम् फलं व्याकृतं संसार एवेति भाष्योक्तेः ॥ कर्म्मणः फलम् ॥

कर्म्मफलप्रेप्सुः । त्रि । कर्म्मफलार्थिनि ॥

कर्म्मफलासङ्गः । त्रि । कर्म्मणि फलेच-आसङ्गः कर्त्तृत्वाभिमानो भोगाभिलाषश्च यस्य तस्मिन् ॥

कर्म्मभूः । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते ॥ कृष्टभूमौ । कर्म्मान्ते ॥

कर्म्मभूमिः । स्त्री । आर्य्यावर्त्ते । पुण्यभूमौ ॥ अद्यकालिकशवबुद्ध्या दूरेभ्य इति निर्णयः । सर्वभक्ष्या न पश्यन्ति कर्म्मभूमिमचेतसः ॥ कर्म्मणो भूमिः ॥ भारतवर्षे ॥ यथा । तत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बुद्वीपे महामुने । यतोहि कर्म्मभूरेषा अतोन्या भोगभूमय इति विष्णुपुराणम् ॥

कर्म्ममीमांसा । स्त्री । पूर्व्वमीमांसायाम् । कर्म्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे जैमिनिप्रणीते ॥

कर्म्ममूलम् । न । कुशे । दर्भे ॥ कर्म्मणो हेतौ ॥ कर्म्मणो मूलम् ॥

कर्म्मयुगम् । न । कलियुगे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कर्म्मयोगः । पुं । ईश्वरार्पणबुद्ध्या क्रियमाणे फलाभिसन्धिरहिते तत्तद्वर्णाश्रमोचिते वेदविहिते कर्म्मकलापे मन्दानां ज्ञानसाधनभूते ॥ चित्तशुद्धिजनके वैदिके कर्म्मणि ॥

कर्म्मरङ्गः । पुं । न । कमरख इति प्रसिद्धे फलवृक्षे । पीतफले । कर्म्मारे । न्युब्जे ॥ कर्म्मरङ्गं हिमं ग्राहि स्वाद्वम्लं कफवातहृत् ॥

कर्म्मारी । स्त्री । वंशरोचनायाम् ॥

कर्म्मवज्रः । पुं । शूद्रे ॥ इति महाभारतम् ॥

कर्म्मवाटी । स्त्री । तिथौ ॥

कर्म्मविपाकः । पुं । कर्म्मजन्यफलस्य परिपाके ॥ शातातपभृगुभरतोक्ते पाप

रोगप्रायश्चित्तानां विवरणग्रन्थे ॥

कर्म्मव्यतिहारः । पुं । क्रियाविनिमये ॥ परस्परकरणे ॥

कर्म्मशीलः । त्रि । कार्म्मे । कर्मकृति ॥ कर्मशीलमस्य ॥

कर्म्मशूरः । त्रि । कर्मठे । प्रयत्नेन प्रारब्धकर्मपरिसमापके ॥ फलपर्य्यन्तकर्मकर्त्तरि ॥ कर्मणिशूरः । सप्तमीसमासः ॥

कर्म्मशेषः । त्रि । उत्पाद्यविकार्य्याप्यसंस्कार्य्येषु पुरोडाशसोमसन्त्रवीह्यादिषु ॥

कर्म्मसङ्गः । पुं । कर्मसुदृष्टादृष्टार्थेषु अहमिदङ्करोमि एतत् फलम्भोक्ष्ये इत्यभिनिवेशविशेषे ॥

कर्म्मसङ्गी । त्रि । श्रुतिस्मृतिविहितप्रतिषिद्धकर्मफलाधिकारिणि । कर्त्तृत्वाभिमानेन फलाभिसन्धिना च कर्मण्यभिनिविष्टे ॥

कर्म्मसङ्ग्रहः । पुं । कर्मसङ्गृह्यते समवैत्यचेति व्युत्पत्त्या कर्माश्रये ॥ कर्मणः पुंव्यापाररूपस्य अर्थभावनायाः सङ्ग्रहे सङ्क्षेपे ॥

कर्म्मसचिवः । पुं । कर्मोपयुक्तसचिवे । धीसचिवातिरिक्ते मन्त्रिविशेषे ॥ कर्मणि सचिवः सहायः ॥

कर्म्मसन्न्यासिकः । पुं । यतौ । सन्न्यासिनि ॥

कर्म्मसन्न्यासी । पुं । यतौ ॥ द्विविधः कर्मसन्न्यासः फलसाधनभेदतः । फलाय ज्ञानिनस्त्यागो जिज्ञासोर्ज्ञानसिद्धये ॥ फलवत् कर्मणोपित्त्याज्यत्वे कर्मण्येवाधिकारस्ते इत्यादिस्मृतिविरोध इत्याशङ्क्य तस्याविरक्तविषयत्वान्नैवमित्याह । अविशुद्धधियः कर्मण्यधिकारो विशुद्धधीः । सत्त्यां विविदिषोत्पत्तौ तदर्थं कर्म सन्त्यजेत् ॥ तदर्थं शुद्ध्यर्थम् ॥ कर्मणः सन्न्यासः कर्मसन्न्यासः । सोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कर्मणा वध्यते जन्तुर्विद्ययाच विमुच्यते । तस्मात् कर्म न कुर्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥

कर्म्मसाक्षी । पुं । सूर्य्ये ॥ सूर्यादिनवसु ॥ सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्चच । एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिणः ॥ कर्मणः साक्षी ॥

कर्म्मसिद्धिः । स्त्री । इष्टानिष्टलक्षणायां फलप्राप्तौ ॥

कर्म्माध्यक्षः । त्रि । क्रियासाक्षिणि ॥

कर्म्मान्तः । पुं । कर्मभुवि । कृष्टभूमौ ॥ इक्षुधान्यादिसङ्ग्रहस्थाने ॥ शुचीनाकरकर्मान्ते इत्युक्तः ॥ कर्मावसाने ॥ कर्मान्ते दासभृत्याश्चेत्यु

क्तः ॥

कर्मारः । पुं । कर्मकारे । लौहकारे । लुहार इतिप्रसिद्धे जातिविशेषे ॥ वंशे । त्वचिसारे । बाँस इतिप्रसिद्धे वृक्षे ॥ कर्मरङ्गे । कमरख इतिभाषा ॥

कर्म्मार्हः । पुं । पुरुषे ॥ त्रि । क्रियायोग्ये ॥

कर्म्माशौचः । पुं । अनहङ्कारे ॥

कर्म्मी । पुं । दक्षिणासहितज्योतिष्टोमादिकर्मानुष्ठायिनि । यजमाने । देवानामन्ने ॥ केवलकर्मीहि चन्द्रमण्डलाधिकारी परतन्त्रोदेवानामन्नभूतः इति श्रौतीप्रसिद्धिः ॥ त्रि । कर्मविशिष्टे ॥ कर्मास्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

कर्म्मिष्ठः । त्रि । क्रियावति ॥

कर्म्मीरकः । पुं । शाखोटे ॥

कर्म्मेन्द्रियम् । न । कर्मसाधके इन्द्रिये । पाय्वादिपञ्चके व्यस्ते समस्तेच ॥ पायूपस्थम् पाणिपादौ वाक्चैवेन्द्रियसङ्ग्रहः । उत्सर्गानन्दनादानगत्यालापाश्च तत्क्रियाः ॥ वागादीनीन्द्रियाण्याकाशादीनां रजोंशेभ्यो व्यस्तेभ्यः पृथक्पृथक् क्रमेणोत्पन्नानि भवन्ति । यथोक्तं भागवते । तेषां रजोंशैर्जातानि क्रमात् कर्मेन्द्रियाणिच । प्रत्येकमिति ॥ कर्मसाधकमिन्द्रियङ्कर्मेन्द्रियम् ॥ कर्म्मेन्द्रियदेवताः अग्नीन्द्रोपेन्द्रयमप्रजापतयः । कर्मेन्द्रियाणां वागादीनां क्रमेणाग्न्यादयो देवता भवन्ति ॥ कर्मेन्द्रियाणां विषयास्तु वचनादानगमनविसर्गानन्दाः क्रमेण वागादीनां विषयाः ॥

कर्व्वः । पुं । कामदेवे ॥ आखौ ॥ कृणाति । कृञ् हिंसायाम् । किरतिवा । कृविक्षेपे । कृगृशृदृभ्योवः ॥

कर्व्वटः । पुं । न । द्विशतग्राममध्ये मनोरमस्थाने ॥ ग्रामशतस्यजनाः क्रयविक्रयादिना सेवादिनावा येनग्रामेण जीवन्ति तस्मिन् ॥ इति केचित् ॥ चतुः समग्रामे ॥ चतुः समेग्रहस्थाने ॥ चतुः शतग्रामसङ्ग्रहस्थाने ॥ न । नगरे । पुरे ॥

कर्व्वरः । पुं । राक्षसे ॥ पापे ॥ भेषजविशेषे ॥ व्याघ्रे ॥ कृणाति । कृञ्० । कृगृशॄवनिभ्यः ष्वरच् ॥

कर्व्वरी । पुं । उमायाम् । शिवायाम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥

कर्श्यः । पुं । कर्च्चूरे । कचूर इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

कर्षः । पुं । न । अक्षे । माषषोडशके माने । अशीतिरक्तिकासु ॥ भिषजां व्यवहारेतु कर्षः स्यात् तोलकद्वयम् । सुवर्णे । विडालपदके ॥ राज

निर्घण्टकमते कर्षः स्याद्भमाषकः ॥ पुं । कर्षणे ॥ विभीतक वृक्षे ॥ कर्षति । कृषविलेखने । पचाद्यच् । भावे घञ्वा ॥

कर्षकः । त्रि । क्षेत्राजीवे । कृषीवले ॥ आकर्षणकर्त्तरि ॥ पुं । अयस्कान्ते ॥ कर्षति । कृष० । ण्वुल् ॥

कर्षणम् । न । वैश्यवृत्तिविशेषे । कृषिकर्मणि । लाङ्गलादिना भूमिखनने । खेती इतिभाषा ॥ आकर्षणे ॥ शोषणे ॥ पीडने ॥ कृषेर्ल्युट् ॥

कर्षणी । स्त्री । चीरिणीवृक्षे ॥

कर्षफलः । पुं । विभीतकवृक्षे । कलिद्रुमे ॥ कर्षम् फलमस्य ॥

कर्षफला । स्त्री । आमलक्याम् ॥

कर्षार्द्धम् । न । तोलकपरिमाणे ॥

कर्षिणी । स्त्री । कविकायाम् । अश्वमुखवन्धनरज्जुस्थितलौहे ॥ चीरिकावृक्षे ॥

कर्षितः । त्रि । पीडिते ॥ यथा । अधर्मकर्षितः वृत्तिकर्षितइति ॥

कर्षूः । पुं । करीषाग्नौ ॥ तुषाग्नौ ॥ वार्त्तायाम् । जीविकायाम् ॥ ऋषिविशेषे ॥ स्त्री । कुल्यायाम् ॥ कुल्ये । कीकसे ॥ नदीमात्रे ॥ दृष्टिखाते । चतुरङ्गुलखातविशेषे ॥ कर्षणम् कृष्यते कर्षति वा कृषवि० । कृषिच

मितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥

कर्हि । अ । कदा ॥ कस्मिन्काले । अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् ॥

कर्हिचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्याञ्चिदप्यवस्थायाम् । जातु ॥ कर्हिच चित् चेति विग्रहः ॥

कलः । पुं । मधुरध्वनौ । अव्यक्त मधुरध्वाने ॥ सालवृक्षे ॥ न । शुक्रे । रेतसि ॥ त्रि । अजीर्णे ॥ कडति माद्यति अनेन । कडमदे । हलश्चेति घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । डलयोरेकत्वम् ॥

कलकः । पुं । शकुलमत्स्ये ॥

कलकण्ठः । पुं । कलध्वाने ॥ हंसे ॥ पारावते ॥ पिके ॥ कलः कण्ठोऽस्य ॥

कलकलः । पुं । कोलाहले । वहुभिः कृते उच्चैः शब्दे ॥ यथा । विशालाभ्या माभ्यां किमिह नयनाभ्यां खलुफलं न याभ्या मालीढा परमरमणीया तव तनुः । अयंहि न्यक्कारो जननिमनुजस्य श्रवणयोर्ययोर्नान्तर्यात स्तव लहरिलीलाकलकल इति-जगन्नाथत्रिशूली ॥ सर्जनिर्यासे ॥ कलशब्दे । कलनम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । कलादपि कलः ॥

कलघोषः । पुं । कोकिले ॥ कलो घो

षो यस्य ॥

कलङ्कः । पुं । अङ्के । चिह्ने ॥ अपवादे ॥ कालायसमले । लौहकिट्टे ॥ कम् ब्रह्माणं लङ्कयति हीनतां गमयति ज्ञापयति वा । लकिगतौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । कलति । कलशब्दसंख्यानयोः । क्विप् । कल् चासावङ्कश्च ॥

कलङ्कलेखा । स्त्री । मालिन्यरेखायाम् ॥

कलङ्कषः । पुं । सिंहे ॥

कलङ्कषा । स्त्री । करताल्याम् ॥

कलङ्की । त्रि । अपवादग्रस्ते ॥ सचिह्ने ॥ लौहमलविशिष्टे ॥ मत्वर्थीय इनिः ॥

कलङ्कुरः । पुं । आवर्त्ते । जलभ्रमे ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

कलञ्जः । पुं । सविषास्त्रेण हतयोर्मृगपक्षिणोः ॥ ताम्रकूटे । तामाकू सुरती इति भाषा ॥ यथा । विष्णुसिद्धान्तसारावल्यां वैद्यके । अथ धूमपर्णीधूमपानगुणाः । कलञ्जसंवेष्टनधूमपानात् स्याद्दन्तशुद्धिर्मुखरोगहानिः । कफघ्नमामज्वरहानिकृच्च गान्धर्वविद्याप्रवणैकसेव्यम् ॥ संख्याविशेषे ॥ यथा । सञ्चाली प्रोच्यते गुञ्जा सातिस्रो रूपकं भवेत् । रूपकैर्दशभिः प्रोक्तः कलञ्जोनामना

मत इतियुक्तिकल्पतरुः ॥

कलतूलिका । स्त्री । कामुकायाम् । वाञ्छिन्याम् । लञ्जिकायाम् ॥

कलत्रम् । न । श्रोणौ ॥ भार्यायाम् ॥ नृपादीनां दुर्गस्थाने ॥ गडति गद्यते वा । गडसेचने । गडेरादेश्च क इति अत्रन् । डलयोरैक्यम् ॥ कलं त्रायते वा । त्रैङ् पालने । कः ॥ कडति कड्यते वा । कडशासने । वाहुलका दत्रन् ॥

कलधूतम् । न । रूप्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कलधौतम् । न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ रजते । रूप्ये ॥ पुं । कलध्वनौ ॥ कलोऽमलो धौतोऽस्य ॥

कलध्वनिः । पुं । पारावते ॥ पिके । कोकिले ॥ मयूरे ॥ गम्भीरशब्दे ॥ कलोध्वनिर्यस्य । कर्मधारयो वा ॥

कलध्वानः । पुं । पारावते ॥ परभृते ॥ बर्हिणि ॥ कलोध्वानोऽस्य ॥

कलनः । पुं । वेतसवृक्षे ॥ न । चिह्ने । लक्ष्मणि ॥ दोषे ॥ लङ्घने ॥ ग्रसने ॥ यथा । कलनात् सर्वभूतानां महाकालः प्रकीर्त्तितः । महाकालस्य कलनात् त्वमाद्याकालिका परेति ॥ एकमासिकगर्भे ॥ गर्भे मिश्रिते शुक्रशोणिते । तत्तु एकरात्रे

ण भवतीति श्रीभागवतम् ॥ सङ्ख्याने । गणने ॥
कलना । स्त्री । वशतायाम् ॥ गणनायाम् ॥
कलन्दरः । पुं । सङ्कीर्णजातिविशेषे । सतु लेटात तीवरकन्यायां जातः । इति ब्रह्मवैवर्त्त पुराणम् ॥
कलन्दिका । स्त्री । सर्वविद्यायाम् ॥ इति हेमचन्द्रः ॥
कलन्धुः । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । कुवकालुकायाम् । घोलिकायाम् ॥
कलभः । पुं । पञ्चवर्षपर्यन्ते करिशावके ॥ इतिसुभूतिः ॥ त्रिंशद्वर्षस्तु कलभ इतिवैजयन्ती ॥ धत्तूरवृक्षे ॥ कलयति । कल विक्षेपे गतौ सङ्ख्याने वा । कलते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः । क्षुशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् । कलेभाषते वा । भाष व्यक्तायां वाचि । अन्येभ्योपीतिडः ॥
कलभवल्लभः । पुं । पीलुवृक्षे ॥
कलभी । स्त्री । चञ्चुवृक्षे ॥
कलभैरवः । त्रि । मधुरभीषणे ॥
कलमः । पुं । लेखन्याम् । वर्णतूल्याम् ॥ शालिधान्यप्रभेदे ॥ चौरे । पाटच्चरे ॥ कलते । कल श० । कलिकर्योरमः ॥
कलमोत्तमः । पुं । गन्धशालौ ॥

कलम्बः । पुं । नालिकाशाके ॥ पृषत्के । शरे ॥ कल्यते । कल विक्षेपे । डलयोरेकत्वात् कृकदिकडिकटिभ्योम्बजिच्यम्बच् ॥ कदम्बे । नीपपादपे ॥ कडम्बे । शाकनाड्याम् ॥ कडति । कडमदे । अम्बच् ॥ केन लम्बते वा । लवि अवस्रंसने । पचाद्यच् ॥
कलम्बकः । पुं । कलम्बार्थे ॥ धाराकदम्बे ॥
कलम्बिका । स्त्री । कलम्बीशाके । नाली इतिभाषा ॥ ग्रीवापश्चान्नाड्याम् । मन्यायाम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
कलम्बी । स्त्री । जलजलताशाकविशेषे । कलम्बिकायाम् । कलमीशाक इतिगौडभाषा । करेंवु इतिभाषा ॥ कडति । कड मदे । कृकटीत्यम्बच् । डलयोरेकत्वम् ॥ केजले लम्बते वा । लवि० । अच् । गौरादित्वान्ङीष् । कलम्बी स्तन्यदा प्रोक्ता मधुरा शुक्रकारिणी ॥
कलम्बुः । पुं । कलम्बिकायाम् ॥
कलम्बुटम् । न । नवनीते । हैयङ्गवीने ॥ इतिहारावली ॥
कलम्बूः । स्त्री । कलंब्याम् । करेंबू इति प्रसिद्धेशाके ॥
कलरवः । पुं । कपोते । पारावते ॥ कोकिले ॥ कलध्वनौ ॥ त्रि । कल

ध्वनिविशिष्टे ॥ कलो रवोऽस्य ॥

कललः । पुं । न । गर्भवेष्टनचर्मणि । जरायौ ॥ कलने । शुक्रशोणितसङ्घाते ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने । वृषादिभ्यश्चिदितिकलः ॥

कललजः । पुं । राले । सालनिर्य्यासे ॥

कललजोद्भवः । पुं । सालवृत्ते ॥

कलविङ्कः । पुं । चटके ॥ कलिङ्गकवृत्ते । इन्द्रयवे ॥ कलं वङ्कते । वकि गतौ । अण् । पृषो° ॥

कलशः । पुं । न । घटे । कूटे । कलसा इतिभाषा ॥ कलं शवति । शु गतौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलशिः । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । पिठवनीति भाषा । चाकुलिया इतिगौडभाषा ॥ गर्गर्याम् । मन्थपात्रे ॥ कलं श्यति । शोतनूकर्णे । इन् । वा हुलकादाकारलोपः । कलशि मुदधिगुर्वी वल्लवा लोडयन्तीतिमाघः ॥

कलशी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्गर्याम् ॥ जाति लक्षणोङीष् ॥

कलसः । पुं । द्रोणपरिमाणे ॥ त्रि । घटे ॥ यथा । कलां कलां गृहीत्वा तु देवानांविश्वकर्मणा । निर्मितो यं सवै यस्मात् कलसस्तेन कथ्यत इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ अपि च । सागरे मथ्यमाने तु पीयूषार्थं सुरासुरैः । पीयूषधारणार्थाय निर्मितो विश्वकर्मणा ॥ कलाः कलास्तु देवानामसिता स्ताः पृथक् पृथक् । यतः कृतास्तु कलसा स्ततस्ते परिकीर्त्तिताः इत्यादि कालिकापुराणे ८७ अध्याये द्रष्टव्यम् ॥ केन जलेन लसति । लसश्लेषणक्रीडनयोः । पचाद्यच् ॥

कलसिः । स्त्री । } पृश्निपर्ण्याम् ॥ गर्गर्याम् ॥
कलसी । स्त्री । }

कलसीसुतः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

कलसोदधिः । पुं । समुद्रे ॥ कलस इव उदधिः मन्थानाधारत्वात् ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कलहः । पुं । खड्गकोषे ॥ भण्डने ॥ पुं । न । युद्धे । समरे । लडाई इतिभाषा ॥ पुं । राढे ॥ कलस्य मधुरध्वनेर्हननम् । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कलहंसः । पुं । कादम्बे । वालिहाँस इतिगौडभाषाप्रसिद्धे हंसविशेषे । कलनादे ॥ राजहंसे ॥ नृपोत्तमे ॥ परात्मनि ॥ त्रयोदशाक्षरावृत्तिप्रभेदे ॥ सजसाः सगौचकथितः कलहंसः । इति ल° । यमुनाविहारकुतुके कलहंसो व्रजकामिनीकमलिनीकृतकेलिः । जनचित्तहारिकलकण्ठनिनादः प्रमुदं तनोतु तवन

न्दतनूजः ॥ अस्य सिंहनादसंज्ञाप्यस्ति ॥ कलोमधुरवाक् हंसः ॥

कलहनाशनः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥

कलहप्रियः । पुं । नारदे ॥ इतिमहाभारतम् ॥

कलहप्रिया । स्त्री । सारिकायाम् ॥

कलहान्तरिता । स्त्री । नायिकाभेदे ॥ अस्यालक्षणं यथा । पतिमवमन्य पश्चात् परितप्ता । यथा । कोपात् कान्तं पराणुद्य पश्चात् तापसमन्विता । कलहान्तरिताप्रोक्ता नायका नयशालिभिरिति ॥

कला । स्त्री । मूलधनवृद्धौ । सूद इतिभाषा ॥ शिल्पादौ ॥ अंशमात्रे ॥ चन्द्रस्यषोडशांशे ॥ कालमाने । त्रिंशत् काष्ठात्मकेकाले ॥ स्त्रीरजसि ॥ नौकायाम् ॥ कपटे । छद्मनि ॥ विभूतौ ॥ शक्तौ ॥ कलनायाम् ॥ मरीचिपत्न्याम् । कर्दमात्मजायाम् ॥ राशेस्त्रिंशद्भागोंशस्तस्य षष्ठिभागः कलेतिज्योतिर्विदः । यथा । विकलानां कलाषष्ठ्या तत्षष्ठ्याभाग उच्यते । तत्त्रिंशता भवेद्राशि र्भगणो द्वादशैवते । इति ॥ अथशैवतन्त्रोक्तास्तुः षष्ठिकला लिख्यन्ते ॥ गीतम् १ । वाद्यम् २ । नृत्यम् ३ । नाट्यम् ४ । आलेख्यम् ५ । विशेषकच्छेद्यम् ६ । तण्डुलकुसुमवलिविकाराः ७ । पुष्पास्तरणम् ८ । दशनवसनाङ्गरागाः ९ । मणिभूमिका कर्म १० । शयनरचनम् ११ । उदकवाद्यम् १२ । उदकघातः १३ । चित्रायोगाः १४ । माल्यग्रथनविकल्पाः १५ । शेखरापीडयोजनम् १६ । नेपथ्ययोगाः १७ । कर्णपत्रभङ्गाः १८ । गन्धयुक्तिः १९ । भूषणयोजनम् २० । इन्द्रजालम् २१ । कौचुमारयोगाः २२ । हस्तलाघवम् २३ । चित्रशाकपूपभक्ष्यविकारक्रिया २४ । पानकरसरागासवयोजनम् २५ । सूचीवापकर्माणि २६ । सूत्रक्रीडा २७ । प्रहेलिका २८ । प्रतिमाला २९ । दुर्वचकयोगाः ३० । पुस्तकवाचनम् ३१ । नाटिकाख्यायिकादर्शनम् ३२ । काव्यसमस्यापूरणम् ३३ । पट्टिकावेत्रवाणविकल्पाः ३४ । तर्कुकर्माणि ३५ । तक्षणम् ३६ । वास्तुविद्या ३७ । रूप्यरत्नपरीक्षा ३८ । धातुवादः ३९ । मणिरागज्ञानम् ४० । आकरज्ञानम् ४१ । वृक्षायुर्वेदयोगाः ४२ । मेषकुक्कटलावक युद्धविधिः ४३ । शुकसारिकाप्रलापनम् ४४ । उत्सादनम् ४५ । केशमार्जनकौशलम् ४६ । अ

चरमुष्टिकाकथनम् ४७। म्लेच्छित कविकल्पा: ४८। देशभाषाज्ञानम् ४९। पुष्पशकटिकानिमित्तज्ञान म् ५०। अत्र निमित्तज्ञान मिति पृथक् केचित् पठन्ति ॥ यन्त्रमातृ का ५१। धारणमातृका ५२। स म्पाठ्यम् ५३। मानसीकाव्यक्रिया ५४। क्रिया विकल्पा: ५५। छलि तकयोगा: ५६। अभिधानकोषच्छ न्दोज्ञानम् ५७। वस्त्रगोपनानि ५८। द्यूतविशेष: ५९। आकर्षक्री डा ६०। बालकक्रीडनकानि ६१। वैनायिकीनां विद्यानांज्ञानम् ६२। वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम् ६३। वैतालिकीनां विद्यानां ज्ञान म् ६४ ॥ इतिश्रीभागवतटीकायां श्रीधरस्वामिन: ॥ क्वचित् पुस्तके सूचीवापकर्मसूत्रक्रीडेत्येकं पद म्। तदुत्तरं वीणाडमरुकवाद्यानि। वैतालिकीनामित्यत्र वैयासिकी नामितिच पाठो दृश्यते ॥ कलति कलयति कलते वा। कलशब्दस ङ्ख्यानयो:। पचाद्यच् ॥ कल्यते वा। पुंसीतिघ: ॥ यद्वा कलाति। आ तोनुपे तिक: ॥

कलाकूलम्। न। विषे ॥ इति राज निर्घण्ट: ॥

कलाकेलि:। पुं। कामदेवे ॥ कलासु केलिर्यस्य ॥

कलाङ्कुर:। पुं। सारसे पक्षिणि ॥ कंसा सुरे। मूलदेवे ॥

कलाचिका। स्त्री।
कलची। स्त्री। } प्रकोष्ठे। कफो णिरधोमणिवन्धपर्यन्ते। कलाई इति भाषे तिकश्चित् ॥ इति हेमचन्द्र हारावल्यौ ॥

कलाजाजी। स्त्री। सुषव्याम्। कार व्याम्। कलौंजी मँगरैला इतिच ख्यातद्रव्ये ॥

कलाद:। पुं। स्वर्णकारे ॥ कलामाद त्ते। डुदाञ्०। मू० क: ॥

कलादक:। पुं। स्वर्णकारे ॥

कलानिधि:। पुं। चन्द्रे ॥ कला निधी यन्ते ऽत्र। डुधाञ्०। कर्मण्यधिकर णे चेति कि: ॥

कलानुनादी। पुं। रोलम्बे। भ्रमरे ॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कलान्तरम्। न। वृद्धौ। लाभे। सूद इतिभाषा ॥

कलाप:। पुं। संहतौ। समूहे ॥ मयू रपिच्छे। वर्हे ॥ काञ्च्याम् ॥ भूष णसामान्ये ॥ तूणे ॥ चन्द्रे ॥ विद ग्धे ॥ कातन्त्रव्याकरणे ॥ ग्रामवि शेषे ॥ यथा ॥ देवापि र्योगमास्था

य कलापग्राममाश्रितः । सोमवंशे कलौनष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति ॥ कलामाप्नोति ॥ आप्नृ० । कर्मण्यण् ॥ कलाआप्यतेऽनेन वा । हलश्चे ति घञ् ॥

कलापकः । पुं । हस्तिकण्ठबन्धे ॥ कलापार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥ न । ऋणविशेषे ॥ यस्मिन् काले मयूराः कलापिनो भवन्ति सउपचारात् कलापी कलापिनि देयमृणम् । कलाप्यश्व त्थयववुसाद्वुन् ॥

कलापी । पुं । प्लक्षवृक्षे ॥ वर्हिणि । मयूरे ॥ कोकिले ॥ कलापोऽस्यास्ति । इनिः ॥

कलापिनी । स्त्री । रात्रौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥

कलापूर्णः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कलाभिः पूर्णः ॥

कलाभृत् । पुं । चन्द्रे ॥

कलामकः । पुं । व्रीहिविशेषे । कलमधान्ये ॥

कलाम्बिका । स्त्री । अर्थानाम्प्रयोगे । ऋणदाने ॥ इतिचिकाण्डशेषः ॥

कलायः । पुं । सतीनके । हरेणौ । मटर इतिभाषा ॥ कलायस्त्रिकटःप्रोक्तः । कलायोमधुरःस्वादुः पाकेरूचस्त्वशीतलः ।कषायो वातलो ग्राही कफपित्तहरो लघुः ॥ कलमयते । अय० । कर्मण्यण् ॥

कलायनः । पुं । नर्त्तकभावे ॥

कलायशाकम् । न । केराउशाक इति ख्याते ॥ कलायशाकं भेदि स्याल्लघु तिक्तं त्रिदोषजित् ॥

कलाया । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

कलालापः । पुं । भ्रमरे । चञ्चरीके ॥

कलावान् । पुं । विधौ । चन्द्रे ॥ त्रि । कलाविशिष्टे ॥

कलावती । स्त्री । तुम्बुरोर्गन्धर्वविशेषस्यवीणायाम् ॥ श्रीराधामातरि । वृषभानुपत्न्याम् ॥ अप्सरोविशेषे ॥ आगमोक्तदीक्षाविशेषे ॥

कलाविकः । पुं । कुक्कटे ॥

कलाविकलः । पुं । चटके ॥

कलाष्टकः । पुं । वाद्यविशेषे । काहलायाम् ॥

कलिः । पुं । शूरे ॥ आजौयुधि ॥ कलहे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ अन्त्ययुगे । तिष्ये । कलियुगे ॥ यत्र कान्तागिरो वेदा यत्र धर्मोऽर्थसाधनम् । यत्रस्वप्रतिभामानं तस्मै श्रीकलयेनमइति कलिविडम्बनम् ॥ अत्रवर्ज्यानाह । । देवरेणसुतोत्पत्ति र्वानप्रस्थाश्रमग्रहः । दत्ताक्षतायाः कन्यायाःपुनर्दानं परस्यच ॥ समुद्रयानस्वीकारः

कमण्डलुविधारणम् । महाप्रस्थान गमनं गोपशुश्च सुराग्रहः ॥ अग्नि होत्रहवन्याश्चलेहो लीढापरिग्रहः । असवर्णासु कन्यासु विवाहश्च द्वि जातिषु ॥ वृत्तस्वाध्यायसापेक्ष मघ सङ्कोचनंतथा । अस्थिसञ्चयनादूर्द्ध्वं मङ्गस्पर्शनमेवच ॥ प्रायश्चित्तविधा नञ्च विप्राणां मरणान्तिकम् । संस र्गदोषः पापेषु मधुपर्के पशोर्वधः ॥ दत्तौरसेतरेषाञ्च पुत्त्रत्वेनपरिग्र हः । शामित्रं चैवविप्राणां सोमवि क्रयणं तथा ॥ दीर्घकालं ब्रह्मच र्यं नरमेधाश्वमेधकौ । कलौयुगे त्विमान् धर्मान् वर्ज्यानाहुर्मनीषि णः ॥ * ॥ तद्युगधर्मा यथा । क लौतुधर्मपादानां तुर्यांशो ऽधर्महे तुभिः । एधमानैः क्षीयमाणोह्य न्ते सोपिविनङ्क्ष्यति ॥ तस्मिन् लुब्धादुराचारानिर्दयाः शुष्कवैरि णः । दुर्भगा भूरितर्षाश्चशूद्रदासो त्तराः प्रजाः ॥ यदा मायान्टतंतन्द्रा निद्राहिंसाविषादनम् । शोकमो हौभयंदैन्यंसकलिस्तामसः स्मृतः ॥ यस्मात् क्षुद्रदृशोमर्त्याः क्षुद्रभा ग्यामहाशनाः । कामिनोवित्तही नाश्चस्वैरिण्यश्च स्त्रियोऽसतीः ॥ द स्यूत्कृष्टा जनपदावेदाः पाषण्डदूषि

ताः । राजानश्च प्रजाभक्षाः शिश्नो दरपराद्विजाः ॥ अव्रतावटवोऽशौ चाभिक्षवश्चकुटुम्बिनः । तपस्विनो ग्रामवासा न्यासिनोत्यर्थलोलुपाः ॥ ह्रस्वकाया महाहारा वह्वपत्याग तह्रियः । शश्वत् कटुकभाषिण्यश्चौ र्यमायोरुसाहसाः ॥ पणयिष्यन्ति वैक्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः । अनापद्यपिमंस्यन्ते वार्त्तांसाधु जुगु प्सिताम् ॥ पतिंत्यक्ष्यन्ति निर्द्रव्यं भृ त्याअप्यखिलोत्तमम् । भृत्यंविप न्नंपतयः कौलं गाश्चापयस्विनीः ॥ पितॄन् भ्रातॄन् सुहृज्ज्ञातीन् हि त्वासौरतसौहृदाः । ननान्दृश्याल संवादा दीनाः स्त्रैणाः कलौनरः ॥ शूद्राःप्रतिग्रहीष्यन्ति तपोवेशोपजी विनः । धर्मंवक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधि रुह्योत्तमासनम् ॥ नित्यमुद्विग्नम नसो दुर्भिक्षकर कर्षिताः । निरन्ने भूतले राजन्ननावृष्टि भयातुराः ॥ वासोन्नपानशयनव्यवायस्नाभूषणैः । हीनाः पिशाचसन्दर्शा भविष्यन्ति कलौप्रजाः ॥ कलौकाकिणकेप्यर्थे विगृह्य त्यक्तसौहृदाः । त्यक्ष्यंति हि प्रियान् प्राणान् हनिष्यन्ति स्वकान पि ॥ नरक्षिष्यन्ति मनुजाः स्थविरौ पितरावपि । पुत्रान्भार्यांश्चकुलजां

क्षुद्राः शिश्नोदरम्भराः ॥ कलौनरा
जन् जगतांपर गुरुं त्रिलोकनाथा
नतपादपङ्कजम् । प्रायेणमर्त्त्या भ
गवन्तमच्युतं यक्ष्यन्ति पाषण्डविभि
न्नचेतसः ॥ * ॥ कलिकृत्तदोषवि
नाशोपायो यथा ॥ यन्नामधेयंम्रि
यमाण आतुरः पतन्स्खलन्वा विव
शोगृणन् पुमान् । विमुक्तकर्मार्ग
ल उत्तमाङ्गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्तिन
तं कलौ जनाः ॥ पुंसांकलिकृतान्
दोषान् द्रव्यदेशात्मसम्भवान् । सर्वा
न्हरति चित्तस्थो भगवान् पुरुषो
त्तमः ॥ श्रुतःसङ्कीर्त्तितो ध्यातःपू
जितश्चादृतोपिवा । नृणांधुनो
ति भगवान् हृत्स्थो जन्मायुता ऽशु
भम् ॥ यथा हेम्निस्थितो वह्निर्दुर्व
र्णंहन्ति धातुजम् । एवमात्मगतो
विष्णुर्योगिनामशुभाशयम् ॥ विद्या
तपः प्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषे
कव्रतदानजप्यैः । नात्यन्तशुद्धिंल
भतेन्तरात्मा यथा हृदिस्थे भगवत्य
नन्ते ॥ तस्मात् सर्वात्मनाराजन् हृ
दिस्थं कुरुकेशवम् । म्रियमाणोह्य
वहित स्ततो याहि पराङ्गतिम् ॥
कलेर्दोषनिधेराजन्नस्तिह्येकोम-
हान्गुणः । कीर्त्तनादेवकृष्णस्यमु
क्तसङ्गः परं व्रजेत् ॥ कृते यद्ध्याय

तोविष्णुं त्रेतायां यजतोमखैः । द्वाप
रे परिचर्यायां कलौतद्धरिकीर्त्तना
त् ॥ * ॥ तद्युगशेषधर्माः ॥ सौरा
ष्ट्रावन्त्याभीराश्च शूरा अर्बुदमाल
वाः । व्रात्याद्विजाभविष्यन्ति शूद्र
प्राया जनाधिपाः ॥ सिन्धोस्तटं च
न्द्रभागां कान्तीं काश्मीरमण्डलम्
। भोक्ष्यन्ति शूद्रा व्रात्याद्या म्लेच्छा
अब्रह्मवर्चसः ॥ तुल्यकालाह्यमेरा
जन्म्लेच्छ प्रायाश्च भूभृतः । एतेऽध
र्मान्वतपराः फल्गुदास्तीव्रमन्यवः-
॥ स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्च परदारधना
दृताः । उदितास्तमितप्राया अल्प
सत्त्वाऽल्पकायुषः ॥ असंस्कृताः क्रि
याहीनारजसातमसावृताः । प्रजा
स्ते भक्षयिष्यन्ति म्लेच्छाराजन्यरू
पिणः ॥ जनतन्नाथास्तेपदा स्तच्छी
लाचारवादिनः । अन्योन्यतोराज
भिश्चक्षयंयास्यन्ति पीडिताः ॥ तत
श्चानुदिनं धर्मः सत्यंशौचंक्षमाद
या । कालेन बलिना राजन् नङ्
क्ष्यत्यायुर्बलं स्मृतिः ॥ वित्तमेवक
लौनृणां जन्माचारगुणोदयः । धर्म
न्याय व्यवस्थायां कारणं बलमेवहि
॥ दाम्पत्ये भिरुचिर्हेतुर्मायैव व्या
वहारिके । स्त्रीत्वे पुंस्त्वे च हिरति
र्विप्रत्वे सूत्रमेवहि ॥ लिङ्गमेवा

असख्यातावन्योन्यापत्तिकारणम्।
अदृत्त्यान्यायदौर्वल्यं पाण्डित्यचा
पलंवचः ॥ अनाढ्यतैवासाधुत्वे सा
धुत्वेदम्भएवहि। स्वीकार एवचोद्वा
हे स्नानमेव प्रसाधनम्॥ दूरेवार्य्य
यनंतीर्थं लावण्ये केशधारणम्।उ
दरम्भरता स्वार्थः सत्यत्वे धार्ष्ट्यमे
वहि॥ दाक्ष्ये कुटुम्बभरणं यशोर्थे
धर्मसेवनम्। एवंप्रजाभिर्दुष्टाभि
राकीर्णेक्षितिमण्डले॥ब्रह्मविट्च
त्रशूद्राणांयो वली भविता नृपः।प्र
जाहिलुब्धैराजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मि-
भिः॥आच्छिन्नदारद्रविणायास्यन्ति
गिरिकाननम्। शाकमूलामिषचौ
द्रफलपुष्पाष्टि भोजनाः ॥ अनावृ
ष्ट्याविनङ्क्ष्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडि-
ताः। शीतवातातपप्रावृट्हिमैर
न्योन्यतःप्रजाः॥ क्षुत्तृड्भ्यांव्या
धिभिश्चैव सन्तप्स्यन्ते चचिन्तया।
त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि परमायुःकलौ
नृणाम्॥ क्षीयमाणेषुदेहेषुदेहि
नां कलिदोषतः। वर्णाश्रमवतां
धर्मे नष्टेवेदपथे नृणाम्॥ पाषण्ड
प्रचुरे धर्मे दस्युप्रायेषुराजसु। चौ
र्य्यानृतवृथाहिंसानाना वृत्तिषुवै नृ
षु॥ शूद्रप्रायेषुवर्णेषु छागप्रायासु
धेनुषु। गृहप्रायेष्वाश्रमेषु यौन

प्रायेषुवन्धुषु॥ अनुप्रायास्वोषधी
षु शमीप्रायेषुस्थास्नुषु। विद्यु
त्प्रायेषुमेघेषुशून्यप्रायेषुसद्मसु।
इत्थं कलौ गतप्राये जनेषुखरधर्मिषु
। धर्मत्राणाय सत्त्वेन भगवानवत-
रिष्यति ॥ इतिश्रीभागवतम्॥
* ॥ अथ विशेषस्तु श्रीमहा-
निर्वाणतन्त्रे। तत्रश्रीमदाद्या प्रश्नः
। आयाते पापिनिकलौ सर्वधर्मवि
लोपिनि। दुराचारे दुष्प्रपञ्चेदुष्ट
कर्मप्रवर्त्तके ॥ न वेदाः प्रभवस्तत्र
स्मृतीनां स्मरणं कुतः। नानेतिहा
सयुक्तानां नानामार्गप्रदर्शिनाम्॥ व
हुलानाम्पुराणानां विनाशोभविता
विभो। तदालोकाभविष्यन्ति धर्मक
र्मवहिर्मुखाः॥ उच्छृङ्खलामदोन्म
त्ताः पापकर्मरताः सदा। कामुका
लोलुपाः क्रूरा निष्ठुरादुर्मुखाः श
ठाः॥ स्वल्पायुर्मन्दमतयोरोगशो
कसमाकुलाः। निःश्रीका निर्वला
नीचा नीचाचारपरायणाः॥ नीच
संसर्गनिरताः परवित्तापहारकाः।
परनिन्दापरद्रोहपरीवादपराः ख-
लाः॥ परस्त्रीहरणे पापशङ्काभय
विवर्जिताः। निर्धनामलिनादीना
दरिद्राश्चिररोगिणः॥ विप्राः शूद्र
समाचाराः सन्ध्यावन्दनवर्जिताः।

अयाज्ययाजका लुब्धा दुर्वृत्ता: पाप
कारिण: ॥ असत्यभाषिणो मूर्खा
दाम्भिका दुष्प्रपञ्चका:। कन्याविक्र
यिणो व्रात्या स्तपोव्रतपराङ्मुखा:
॥लोकप्रतारणार्थाय जपपूजापराय
णा: । पाषण्डा: पण्डितम्मन्या:
श्रद्धाभक्तिविवर्जिता: ॥ कदाहारा:
कदाचारा धृतका: शूद्रसेवका:। शू
द्रान्नभोजिन: क्रूरा वृषली रतिका-
मुका: ॥ दास्यन्ति धनलोभेन स्वदा
रान्नीचजातिषु । ब्राह्मण्यचिह्नमे
तावत् केवलं सूत्रधारणम् ॥ नैव
पानादिनियमो भक्ष्याभक्ष्यविवेच
नम् । धर्मशास्त्रेसदानिन्दा साधुद्रो
हो निरन्तरम्॥ सत्कथालापमात्रञ्च
न तेषांमनसि क्वचित् । त्वयाकृता
नि तन्त्राणि जीवोद्धारणहेतवे॥नि
गमागमजातानि भुक्तिमुक्तिकरा-
णिच।देवीनां यत्रदेवानांमन्त्रयन्त्रा
दिसाधनम् ॥ कथितावहवोन्यासा:
सृष्टिस्थित्यादिलक्षणा: । वद्धपद्मास
नादीनि गदितान्यपि भूरिश: ॥ पशु
वीरदिव्यभावा देवतामन्त्रसिद्धिदा:
। शवासनं चितारोहो मुण्डसाध
नमेवच ॥ लतासाधनकर्माणि त्वयो
क्तानिसहस्रश: । पशुभावदिव्यभा
वौस्वयमेवनिवारितौ ॥ कलौ न प

शुभावोस्ति दिव्यभाव: कुतोभवेत्
। पत्रं पुष्पं फलं तोयं स्वयमेवाहरेत्
पशु: ॥ न शूद्रदर्शनं कुर्यान्मनसान
स्त्रियं स्मरेत् । दिव्यश्चदेवताप्राय:
शुद्धान्त:करण: सदा ॥ द्वन्द्वातीतो
वीतराग: सर्वभूतसम: क्षमी । क
लिकल्मषयुक्तानांसर्वदा ऽस्थिरचे
तसाम् । निद्रालस्यप्रसक्ताना म्भाव
शुद्धि: कथम्भवेत् ॥ वीरसाधनकर्मा
णि पञ्चतत्त्वोदितानिच । मद्यं मांसं
तथामत्स्यमुद्रामैथुनमेवच । एता
नि पञ्चतत्त्वानि त्वयाप्रोक्तानि शङ्क
र ॥ कलिजा मानवा लुब्धा: शिश्नो
दरपरायणा:। लोभात् तत्र पतिष्य
न्ति न करिष्यन्ति साधनम्॥ इन्द्रिया
णां सुखार्थाय पीत्वाचवहुलम्मधु ।
भविष्यन्ति मदोन्मत्ता हिताहितवि
वर्जिता: ॥ परस्त्रीधर्षका:केचिद् द
स्यवो वहवो भुवि । न करिष्यन्ति ते
मत्ता: पापयोनिविचारणम् ॥ अ
तिपानादिदोषेण रोगिणो वहव:
क्षितौ । शक्तिहीना वुद्धिहीना भूत्वा
चविकलेन्द्रिया: ॥ ह्रदेगर्त्तेप्रान्तरे
च प्रासादात् पर्वतादपि। पतिष्यन्ति
मरिष्यन्ति मनुजामदविह्वला: ॥
केचिद्विवादयिष्यन्ति गुरुभि: स्वज
नैरपि।केचिन्मौनामृतप्राया ऊपरेव

कलिः

हुजल्पकाः ॥ अकार्यकारिणः क्रूराध
र्ममार्गविलोपकाः ॥ हिताय यानि क
र्माणि कथितानि त्वया प्रभो। मन्येता
नि महादेवविपरीतानि मानवे ॥ के
वा योगं करिष्यन्ति न्यासजातानि के
पिवा। स्तोत्रपाठं यन्त्रलिपिं पुरश्चर्यां
जगत्पते ॥ युगधर्मप्रभावेण स्वभावे
न कलौ नराः। भविष्यन्त्यतिदुर्वृत्ताः
सर्वथा पापकारिणः ॥ तेषामुपायं
दीनेश कृपया कथय प्रभो । आयुरा-
रोग्यवर्चस्यं बलवीर्यविवर्द्धनम् ॥ वि
द्याबुद्धिप्रदं नृणामप्रयत्नशुभंकरम् ।
येन लोका भविष्यन्ति महाबलपराक्र
माः ॥ शुद्धचित्ताः परहिता मातापि
त्रोः प्रियङ्कराः । स्वदारनिष्ठाः पुरु
षाः परस्त्रीषु पराङ्मुखाः ॥ देवता
गुरुभक्ताश्च पुत्रस्वजनपोषकाः । ब्रह्म
ज्ञा ब्रह्मविद्याश्च ब्रह्मचिन्तनमानसाः
॥ सिद्ध्यर्थं लोकयात्रायाः कथयस्व हि
ताय तत् । कर्त्तव्यं यदकर्त्तव्यं वर्णा-
श्रमविभेदतः । विना त्वां सर्वलोका
नां कस्त्राता भुवनत्रये ॥ इति श्रीमहा
निर्वाणतन्त्रे प्रथमोल्लासे जीवनिस्ता
रोपाय प्रश्नः ॥ इति देव्या वचः श्रुत्वा
शङ्करो लोकशङ्करः । कथयामास त
त्त्वेन महाकारुण्यवारिधिः ॥ श्रीस
दाशिव उवाच ॥ साधु पृष्टं महाभागे

कलिः

जगतां हितकारिणि । एतादृशः शु-
भः प्रश्नो न केनापि कृतः पुरा ॥ धन्या
सि सुकृतज्ञासि हितासि कलिजन्म
नाम् । यद्यदुक्तं त्वया भद्रे सत्यं सत्यं
यथार्थतः ॥ सर्वज्ञा त्वं त्रिकालज्ञा ध
र्मज्ञा परमेश्वरि । भूतम्भवद्भविष्यञ्च
धर्मम् उक्तं त्वया प्रिये ॥ यथातत्त्वं यथा
न्यायं यथायोग्यं न संशयः । कलिक
ल्मषदीनानां द्विजादीनां सुरेश्वरि
॥ मेध्यामेध्याविचाराणां न शुद्धिः
श्रौतकर्मणा । न संहिताद्यैः स्मृति
भिरिष्टसिद्धिर्नृणां भवेत् ॥ सत्यं स
त्यं पुनः सत्यं सत्यं सत्यं मयोच्यते
। विना ह्यागममार्गेण कलौ नास्ति ग
तिः प्रिये॥ श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मयै
वोक्तं पुरा शिवे । आगमोक्त विधाने
न कलौ देवान् यजेत् सुधीः॥ कला
वागममुल्लङ्घ्य योऽन्यमार्गे प्रवर्त्तते
। न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न सं
शयः ॥ सर्वैर्वेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः
संहितादिभिः । प्रतिपाद्योऽस्मि ना
न्योऽस्ति मभुर्जगति मां विना ॥ आ
मनन्ति च ते सर्वे मत्पदं लोकपाव-
नम् । मन्मार्गविमुखा लोकाः पा
षण्डा ब्रह्मघातिनः ॥ अतो मन्म
तमुत्सृज्य यो यत्कर्म समाचरेत् ।
निष्फलं तद्भवेद्देवि कर्त्ता पि नारकी-

भवेत् । मूढो मन्मतमुत्सृज्य योन्यन्मतमुपाश्रयेत् । ब्रह्महापितृहास्त्रीघ्नः सभवेन्नात्र संशयः ॥ कलौ तन्त्रोदितामन्त्राः सिद्धाः स्तूर्णफलप्रदाः । शस्ताःकर्म्मसुसर्वेषु जपयज्ञक्रियादिषु ॥ निर्वीर्याः श्रौतजातीयाविषहीनोरगाइव । सत्यादौ सफला आसन् कलौतेमृतकाइव ॥ पञ्चालिका यथाभित्तौ सर्वेन्द्रियसमन्विताः । अमूरशक्ताः कार्येषुतथान्ये मन्त्रराशयः ॥ अन्यमन्त्रैः कृतङ्कर्मवन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा । नतत्रफलसिद्धिः स्याच्छ्रमएवहिकेवलम् ॥ कलावन्योदितैर्मार्गैःसिद्धिमिच्छतियोनरः । तृषितोजाह्नवीतीरेकूपंखनतिदुर्मतिः ॥ मद्वक्त्रादुदितं धर्मंहित्वान्यद्धर्ममीहते । अमृतं स्वगृहेत्यक्त्वा क्षीरमार्कंसवाञ्छति ॥ नान्यःपन्था मुक्तिहेतुरिहामुत्रसुखाप्तये । यथा तन्त्रोदितो मार्गोमोक्षायच सुखायच ॥ तन्त्राणिबहुधोक्तानिनामाख्यानान्वितानिच । सिद्धानां साधकानाञ्च विधानानिचभूरिशः ॥ अधिकारिविभेदेनपशुवाहुल्यतः प्रिये । कुलाचारोदितंधर्मंगुप्त्यर्थंकथितंक्वचित् ॥ जीवप्रवृत्तिकारीणि कानिचित्क

थितान्यपि । देवानानाविधाः प्रोक्ता देव्योपिवहुधाः प्रिये ॥ भैरवाश्चैव बेतालावटुका नायिकागणाः । शाक्ताः शैवावैष्णवाश्चसौरागाणपतादयः ॥ नानामन्त्राश्चयन्त्राणि सिद्धोपायान्यनेकशः । भूरिप्रयाससाध्यानि यथोक्तफलदानिच ॥ यथायथाकृताः प्रश्ना येनयेन यदायदा । तदातस्योपकारायतथैवोक्तंमयाप्रिये ॥ सर्वलोकोपकारायसर्वप्राणिहिताय च । युगधर्मानुसारेणयाथातथ्येन पार्वति ॥ त्वयायादृक्कृतः प्रश्नोन केनापिपुराकृतः । तवस्नेहेनवक्ष्यामिसारात्सारंपरात् परम् ॥ वेदानामागमानाञ्च तन्त्राणाञ्चविशेषतः । सारमुद्धृत्यदेवेशितवाग्रेकथ्यतेमया ॥ यथानरेषुतन्त्रज्ञाः सरितांजाह्नवीयथा । यथाहंत्रिदिवेशानामागमानामिदंतथा ॥ किंवेदैः किंपुराणैश्चकिंशास्त्रैर्वहुभिः शिवे । विज्ञातेस्मिन्महा तन्त्रेसर्वसिद्धीश्वरोभवेत् ॥ यतोजगन्मङ्गलायत्वयाहंविनियोजितः । अतस्तेकथयिष्यामियद्विश्वहितकृद्भवेत् ॥ कृते विश्वहितेदेवि विश्वेशः परमेश्वरः । प्रीतोभवतिविश्वात्मायतोविश्वंतदाश्रितम् ॥ सएकएव सद्रूपः सत्यो

ऽद्वैत: परात्पर: । स्वप्रकाश: सदा
पूर्ण: सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्वि
कारोनिराधारोनिर्विशेषो निराकु
ल: । गुणातीत: सर्वसाक्षीसर्वात्मा
सर्वदृग्विभु: ॥ गूढ: सर्वेषुभूतेषुस
र्वव्यापीसनातन: । सर्वेन्द्रियगुणा
भास: सर्वेन्द्रियविवर्जित: ॥ लोका
तीतो लोकहेतु रवाङ्मनसगोच
र: । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तं नजाना-
तिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वं त्रैलो
क्यं सचराचरम् । तदालम्बनतस्ति
ष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत ॥ तत्सत्यता
मुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक् पृथक् ।
तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि
॥ कारणं सर्वभूतानां सएक: परमे
श्वर: । लोकेषु सृष्टिकरणात् स्र
ष्टाब्रह्मेतिगीयते ॥ विष्णु: पालयि-
तादेविसंहर्त्ताहंतदिच्छया । इन्द्रा
दयोलोकपाला: सर्वेतद्वशवर्त्तिन:
॥ स्वेस्वेधिकारेनिरता स्तेशासति त
दाज्ञया । त्वम्परामप्रकृति स्तस्यपूज्या
सि भुवनत्रये ॥ तेनान्तर्यामिरूपे
णतत्तद्विषययोजिता: । स्वस्वकर्म
प्रकुर्वन्तिन स्वतन्त्रा: कदाचन ॥ य
द्भयाद्वाति वातोपिसूर्यस्तपतियद्भ
यात् । वर्षन्ति तोयदा: कालेपुष्प
न्तितरवोवने ॥ कालङ्कालयते का
लंमृत्योर्मृत्युर्भियोभयम् । वेदा
न्तवेद्योभगवान् यत्तच्छब्दोपल-
क्षित: ॥ सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चतन्मया:
सुरवन्दिते । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंत
न्मयं सकलं जगत ॥ तस्मिंस्तुष्टे ज
गत्तुष्टंप्रीणितेप्रीणितंजगत् । तदा
राधनतोदेवि सर्वेषांप्रीणनं भवेत्॥
तरोर्मूलाभिषेकेणयथातद्भुजपल्ल-
वा: । तृप्यन्तितदनुष्ठानात्तथा सर्वे
ऽमरादय: ॥ यथातवार्चनाद्ध्यानात्
पूजनाज्जपनात्प्रिये । भवन्तितुष्टा:
सुन्दर्यस्तथाजानीहिसुव्रते ॥ यथा
गच्छन्तिसरितो ऽवशेनापिसरित्प-
तिम् । तथार्चादीनिकर्माणितदुद्दे
श्यानिपार्वति ॥ योयोयान्यान्य
जेद्देवान्श्रद्धयायद्यदाप्तये । तत्तद्
दातिसोध्यक्षस्तैस्तैर्देवगणै:शिवे ॥ ब
हुनात्रकिमुक्तेनतवाग्रेकथ्यतेप्रिये-
। ध्येय: पूज्य: सुखाराध्यस्तंविना
नास्तिमुक्तये ॥ नायासोनोपवासश्च
कायक्लेशोनविद्यते । नैवा चारा
दिनियमोनो पचाराश्च भूरिश: ॥
नदिक्कालविचारोस्तिन मुद्रान्यास
संहति: । यत्त्व धनेकुलेशानितंवि
ना कोन्यमाश्रयेत् ॥ * ॥ इतिश्री
महानिर्वाण तन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत
मेसर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्या

सदाशिवसंवादेजीव निस्तारोपाय प्रश्नोत्तरे परब्रह्मोपासनोपक्रमोनामद्वितीयोल्लास: ॥ २ ॥ * ॥ तृतीयोल्लासे ब्रह्मोपदेशकथनम् ॥ कलैा पापयुगे घोरे तपोहीनेति दुस्तरे । निस्तारबीजमेतावद्ब्रह्ममन्त्रस्यसाधनम् ॥ साधनानिवहूक्तानि नानातन्त्रागमादिषु । कलैादुर्बलजीवानामसाध्यानिमहेश्वरि ॥ अल्पायुष: स्वल्पवृत्ता अन्नाधीनासव: प्रिये । लुब्धाधनार्जनेव्यग्रा: सदाचञ्चलमानसा: ॥ समाधावस्थिरधियोयोगक्लेशासहिष्णव: । तेषांहिताय मोचायब्रह्ममार्गोयमीरित: ॥ कलैानास्त्येव नास्त्येव सत्त्यंसत्त्यंमयोच्यते । ब्रह्मदीचांविनादेवि कैवल्यायसुखायचेति ॥ * ॥ श्रुत्वासम्यक् परब्रह्मोपासनं परमेश्वरी । परमानन्दसम्पन्नाशङ्करं परिपृच्छति ॥ श्रीदेव्युवाच ॥ कथितं यत्त्वयानाथब्रह्मोपासनमुत्तमम् सर्वलोकप्रियकरं साचाद्ब्रह्मपदप्रदम् ॥ तेजोबुद्धिबलैश्वर्यदायकंसुखसाधनम् । तृप्तास्मिजगदीशानतववाक्यामृतप्लुता ॥ यदुक्तंकरुणासिन्धोयया ब्रह्मनिषेवणात् । गच्छन्ति ब्रह्मसायुज्यंतथैवममसाधनात् ॥ एगदेदितुमिच्छामि मदीयंसाधनंपरम् । ब्रह्मसायुज्यजननंयत्त्वयाकथितम्प्रभो ॥ विधानंकीदृशंतस्यसाधनंकेनवर्त्मना । मन्त्र:कोवाचविहितोध्यनपूजादिकञ्चकिम् ॥ सविशेषंसावशेषमामूलादक्तु मर्हसि । मत्प्रीतिकरंदेवलोकानां हितकारकम् ॥ कोह्यन्यस्त्वामृतेशम्भोभवव्याधिभिषग्गुरु: ॥ इतिदेव्यावच: श्रुत्वादेवदेवोमहेश्वर: । उवाच परयाप्रीत्त्या पार्वतीं पार्वतीपति: ॥ श्रीसदाशिवउवाच ॥ शृणुदेवि महाभागेतवाराधनकारणम् । तवसाधनतो येन ब्रह्मसायुज्यमश्नुते ॥ त्त्वंपराप्रकृति: साचाद्ब्रह्मण: परमात्मन: । त्वत्तोजातंजगत्सर्वं त्वंजगज्जननीशिवे ॥ महदाद्यणुपर्यन्तं यदेतत् सचराचरम् । त्वयैवोत्यादितं भद्रेत्वदधीनमिदं जगत् ॥ त्वमाद्या सर्वविद्यानामस्माकमपि जन्मभू: । त्वंजानासिजगत्सर्वं नत्त्वांजानातिकश्चन ॥ त्वंकाली तारिणी दुर्गा षोडशी भुवनेश्वरी । धूमावत्तीत्त्वंबगला भैरवी छिन्नमस्तका ॥ त्व मन्नपूर्णा वाग्देवीत्वंदेवि कमलालया । सर्वशक्तिस्वरूपात्त्वंसर्वदेवमयीतनू: ॥ त्वमेवसूक्ष्मास्थूलात्त्वंव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी । नि

राकारापि साकारा कस्त्वां वेदितुमर्हेति॥ उपासकानां कार्यार्थं श्रेयसे जगतामपि। दानवानां विनाशाय धत्सेनानाविधास्तनू: ॥ चतुर्भुजा त्वं द्विभुजा षड्भुजाष्टभुजा तथा। त्वमेव विश्वरक्षार्थं नानाशस्त्रास्त्रधारिणी॥ तत्तद्रूपविभेदेन मन्त्रयन्त्रादिसाधनम्। कथितं सर्वतन्त्रेषु भावाश्च कथितास्त्रय: ॥ पशुभाव: कलौ नास्ति दिव्यभावोपि दुर्लभ:। वीरसाधनकर्म्माणि प्रत्यक्षाणि कलौ युगे॥ कुलाचारं विना देवि कलौ सिद्धिर्न जायते। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साधयेत् कुलसाधनम्॥ कुलाचारेण देवेशि ब्रह्मज्ञानं प्रजायते। ब्रह्मज्ञानयुतो मर्त्त्यो जीवन्मुक्तो न संशय: ॥ ज्ञानेन मेध्यमखिलममेध्यं ज्ञानतो भवेत्। ब्रह्मज्ञाने समुत्पन्ने मेध्यामेध्यं न विद्यते॥ यो जानाति परम्ब्रह्म सर्वव्यापि सनातनम्। किमस्त्यमेध्यं तस्याग्रे सर्वं ब्रह्मेति जानत: ॥ त्वं सर्वरूपिणी देवि सर्वेषां जननी परा। तुष्टायां त्वयि देवेशि सर्वेषां तोषणम्भवेत्॥ सृष्टेरादौ त्वमेकासीत् तमोरूपमगोचरम्। त्वत्तो जातं जगत्सर्वम्परब्रह्मसिसृक्षया॥ महत्तत्त्वादिभूतान्तं त्वया सृ-

ष्टमिदं जगत्। निमित्तमात्रं तद्ब्रह्म सर्वकारणकारणम्॥ सद्रूपं सर्वतो व्यापि सर्वमावृत्त्य तिष्ठति। सदैकरूपं चिन्मात्रं निर्लिप्तं सर्ववस्तुषु॥ न करोति न चाश्नाति न गच्छति न तिष्ठति। सत्यं ज्ञानमनाद्यन्तमवाङ्मनसगोचरम्॥ तस्येच्छामात्रमालम्ब्य त्वं महायोगिनी परा। करोषि पासि हंस्यन्ते जगदेतच्चराचरम्॥ तवरूपं महाकालो जगत्संहारकारक:। महासंहारसमये काल: सर्वं ग्रसिष्यति॥ कलनात्सर्वभूतानां महाकाल: प्रकीर्त्तित:। महाकालस्य कलनात् त्वमाद्या कालिका परा॥ कालसंग्रसनात् काली सर्वेषामादिरूपिणी। कालत्वादादिभूतत्वादाद्या कालीति गीयते॥ पुन: स्वरूपमासाद्य तमोरूपं निराकृति। वाचातीतं मनोगम्यं त्वमेकैवावशिष्यसे॥ साकारापि निराकारा मायया बहुरूपिणी। त्वं सर्वादिरनादिस्त्वं कर्त्री हर्त्री च पालिका॥ अतस्ते कथितं भद्रे ब्रह्ममन्त्रेण दीक्षित:। यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं तव साधनात्॥ नानाचारेण भावेन देशकालाधिकारिणाम्। विभेदात् कथितं भद्रे कुत्रचिद्गुप्तसाधनम्॥ ये यत्राधिकृता मर्त्त्यास्ते तत्र फलभागिन:। भ

कलिः

विष्यन्ति तरिष्यन्ति मानुषा गतकि ल्विषाः ॥ बहुजन्मार्जितैः पुण्यैःकु लाचारेमतिर्भवेत् । कुलाचारेणपू तात्मासाक्षाच्छिवमयोभवेत् ॥ यत्रा स्तिभोगबाहुल्यंतत्रयोगस्यकाकथा । योगेपिभोगविरहः कौलस्तूभयम स्नुते ॥ एकश्चेत्कुलतत्वज्ञः पूजिते येनसुव्रते । सर्वेदेवाश्चदेव्यश्चपूजि तानात्रसंशयः ॥ पृथिवींहेमसंपूर्णां-दत्त्वायत्फलमाप्नुयात् । तस्मात्को टिगुणंपुण्यंलभते कौलिकार्चनात् ॥ श्वपचोपिकुलज्ञानी ब्राह्मणादति रिच्यते । कुलाचारविहीनस्तुब्राह्म णः श्वपचाधमः ॥ कौलधर्मात् परो धर्मोनास्तिज्ञानेतुमामके । यस्या नुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानीनरोभवेत् ॥ सत्त्यंब्रवीमि ते देवि हृदिकृत्त्वाव धारय । सर्वधर्मोत्तमात् कौलात्प रोधर्मोनविद्यते ॥ अयन्तुपरमोमा र्गोगुप्तोस्तिपशुसङ्कटे । व्यक्तीभविष्य त्त्यचिरात् संवृत्ते प्रबलेकलौ ॥ क लिकालेप्रवृद्धेतु सत्त्यंसत्त्यं मयोच्य ते । नस्यास्यन्तिविनाकौलानपशवे मानवाभुवि ॥ यदातु वैदिकीदीक्षा दीक्षापैाराणिकीतथा । नस्यास्य-तिवरारोहे तद्दैवप्रबलः कलिः ॥ य दातुपुण्यपापानांपरीक्षावेदसम्भवा

कलिः

। नस्याद्यतिशिवे शान्तेत दैवप्रबलः कलिः ॥ क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना य दासुरतरङ्गिणी । भविष्यति कुले शानितदैवप्रबलः कलिः ॥ यदातु-म्लेच्छजातीया राजानोधनलोलुपाः । भविष्यन्ति महाप्राज्ञे तदैवप्रबलः कलिः ॥ यदास्त्रियोतिदुर्दान्ताः-कर्कशाः कलहेरताः । गर्हिष्यन्ति स्वभर्त्तारंत दैवप्रबलः कलिः ॥ य दातुमानवा भूमैा स्त्रीजिताः काम किङ्कराः । द्रुह्यन्तिगुरुमित्रादीन् तदैव० ॥ यदाक्षोणीस्वल्पफलाते यदास्तोकवर्षिणः । असम्यक्फलि नोवृक्षास्तदैव० ॥ भ्रातरः स्वज नामात्त्यायदाधनकणेहया । मि थः सम्प्रहरिष्यन्तितदैव० ॥ प्रक टेमद्यमांसादैा निन्दादण्डविवर्जिते । गूढपानंचरिष्यन्तितदैव० ॥ स त्त्यत्रेताद्वापरेषु यथामद्यादिसेवन म् । कलावपि तथाकुर्यात् कुलधर्मा नुसारतः ॥ येकुर्वन्तिकुलाचारंसत्त्य पूताजितेन्द्रियाः । व्यक्ताचारा दया शीलानहितानवाधते कलिः ॥ गुरु शुश्रूषणेयुक्ता भक्ता मातृपदाम्बुजे । अनुरक्ताः स्वदारेषुनहिं० ॥ सत्त्य व्रताःसत्त्यनिष्ठाः सत्त्यधर्मपरायणाः । कुलसाधनसत्त्याये नहिं० ॥ कुलमा

गंणतत्त्वा निरोधितानिच योगिने। येदद्युः सत्यवचसे नहि० ॥ हिंसा मातसर्यरहिता दम्भद्वेषविवर्जिताः। कुलधर्मेषुनि ष्ठायेनहि०॥ कौलिकैः सह संसर्गवसतिं कुलसाधुषु । कुर्वन्ति कौलसेवांये नहि०॥ नानावेषधराःकौलाः कुलाचारेषु निश्चलाः। सेवन्तेत्वां कुलाचारैर्नहि० ॥ जीवसेकादिसंस्काराः पितृश्राद्धादिकाः क्रियाः। येकुर्वन्तिकुलाचारैर्नहि० ॥ स्नानंदानं तपस्तीर्थंव्रतं तर्पणमेवच। येकुर्वन्ति कुलाचारैर्नहि० ॥ कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनमेवच। नमस्कुर्वन्तिये भक्त्यानहि०॥ कोटिल्यान्ृतहीनानां स्वच्छानाकुलमार्गिणाम् । परोपकारव्रतिनां साधूनां किङ्करः कलिः॥ कलेर्दोषसमूहस्य महानेकोगुणः प्रिये । सत्यमतिश्चकौलानांश्रेयः सङ्कल्पमात्रतः ॥ अपरेतुयुगे देविपुण्यं पापञ्चमानसम् । नृणामासीत् कलौपुण्यं केवलं नतुदुष्कृतम् ॥ कुलाचारै विहीनाये सततासत्यभाषिणः । परद्रोहपरायेचतेनराः कलिकिङ्कराः ॥ कुलवर्त्मस्वभक्तायेपरयोषित्सु कामुकाः। द्वेष्टारःकुलनिष्ठानां तेज्ञेयाः कलिकिङ्कराः ॥

युगाचारप्रसङ्गेन कलेः प्राबल्यलक्षणम् । सङ्क्षेपात् कथितम्भद्रेप्रीतयेतव पार्वति ॥ प्रकटेचकलौदेविसर्वे धर्माश्चदुर्बलाः । स्थास्यत्येकं सत्यमात्रंतस्मात् सत्यमयोभवेत् ॥ सत्यधर्मं समाश्रित्ययत्कर्म कुरुतेनरः । तदेवसकलं कर्मसत्यं जानीहिसुव्रते ॥ नहि सत्यात् परोधर्मो न पापम् नृतात्परम् । तस्मात् सर्वात्मनामर्त्यः सत्यमेकंसमाश्रयेत ॥ सत्यहीनावृथा पूजा सत्यहीनोवृथा जपः। सत्यहीनं तपोव्यर्थमूषरेवपनं यथा ॥ सत्यं रूपम्परम्ब्रह्म सत्यं हि परमन्तपः। सत्यमूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात् परतरंनहि ॥ अतएवमया प्रोक्तंदुष्कृते प्रबले कलौ । कुलाचारोपि सत्येनकर्त्तव्योव्यक्तभावतः ॥ गोपनाद्दीयते सत्यं नगुप्तिरनृतंविना । तस्मात्प्रकाशतः कुर्यात्कौलिकः कुलसाधनम् ॥ कुलधर्मस्यगुप्त्यर्थं नानृतं स्याज्जुगुप्सितम् । यदुक्तं कुलतन्त्रेषु नशस्तं प्रबलेकलौ ॥ कृते धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायांपादहीनकः। । द्विपादोद्वापरेदेविपादमात्रंकलौ युगे॥ तत्रापिसत्यं बलवत्तपः खञ्जं दयापिच । सत्यपादेकृतेलोपे

धर्म्मलोपः प्रजायते ॥ तस्मात् सत्त्वं
समाश्रित्य सर्व्वकर्म्माणि साधयेत् ॥
कुलाचारं विना यच्च नास्त्युपायः कुले
श्वरि । तत्रान्तप्रवेशश्चेत् कुतो
निःश्रेयसं भवेत् ॥ सर्व्वथा सत्त्वपू
तात्मा मन्मुखेरितवर्त्मना । सर्व्वङ्कर्म्म
नरः कुर्य्यात् स्वस्ववर्णाश्रमोदितम्
॥ दीक्षांपूजांजपंहोमंपुरश्चरणत
र्पणम् । व्रतोद्वाहौ पुंसवनंसीमन्तो
न्नयनं तथा ॥ जातकर्म्म तथा नाम
चूडाकरणमेवच । मृतक्रियां पितृ
श्राद्धं कुर्य्यादागमसम्मतम् ॥ तीर्थ
श्राद्धंवृषोत्सर्गंशारदोत्सवमेवच ।
यात्रागृहप्रवेशञ्च नववस्त्रादिधार
णम् ॥ वापीकूपतडागानां संस्कारं
तिथिकर्म्मच । गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च
देवानां स्थापनन्तथा ॥ दिवाकृत्यं
निशाकृत्यं पर्व्वकृत्यन्तथैवच । ऋ
तुमासवर्षकृत्यं नित्यनैमित्तिक
ञ्चयत् ॥ कर्त्तव्यंयदकर्त्तव्यंत्याज्यंग्रा
ह्यञ्चयद्भवेत् । मयोक्तेनविधानेन-
तत्सर्व्वंसाधयेन्नरः ॥ नकुर्य्याद्यदि-
मोहेनदुर्म्मत्याऽश्रद्धयापिवा । वि
नष्टःसर्व्वकर्म्मभ्योविष्ठायांसभवेत् कृ
मिः ॥ यदिमन्मतमुत्सृज्यमहेशि
प्रबलेकलौ । यदायत् क्रियते कर्म्म
विपरीतायतद्भवेत् ॥ मन्मतासम्म

तादीक्षा साधकप्राणघातिनी ।
पूजापिविफलादेविहुतञ्चस्मार्पणं-
यथा ॥ देवता कुपितातस्य विघ्नस्
तस्यपदेपदे ॥ कलिकाले प्रवृद्धे तु
त्यक्त्वामच्छास्त्रमम्बिके । योऽन्य
मार्गैःक्रियांकुर्य्यात्समहापातकीभ
वेत् ॥ व्रतोद्वाहौ प्रकुर्व्वाणोयोऽन्य
मार्गेणमानवः । सयातिनरकंघोरं
यावच्चन्द्रदिवाकरौ । व्रतेब्रह्मवधः
प्रोक्तोव्रात्योमाणवको भवेत् । के
वलं शूद्रवाहोऽसौचण्डालादधमो
पिसः ॥ उद्वाहितापियानारीजानी
यात्तातुगर्हिता । उद्वोढापि भवे
त् पापीसंसर्गात्कुलनायिके ॥ वे-
श्यागमनजंपापं तस्यपुंसोदिनेदिने
। तद्धस्तादन्नतोयादिनैवगृह्णन्तिदे
वताः ॥ पितरोपिनचाश्नन्तियतस्त
न्मलपूयवत् । तयोरपत्यंकानीनः
सर्व्वधर्म्मबहिष्कृतः ॥ दैवेपित्र्येकुला
चारेनाधिकारोस्यजायते ॥ अशा-
म्भवेनमार्गेण देवतास्थापनंचरेत्
। नसान्निध्यंभवेत्तत्रदेवतायाः क
थञ्चन ॥ इहामुत्रफलंनाऽस्तिकाय-
क्लेशोधनक्षयः ॥ आगमोक्तविधिं
हित्वायः श्राद्धंकुरुतेनरः ॥ श्राद्धंत
द्विफलंसोपिपितृभिर्नरकंव्रजेत् ॥
तत्तोयंशोणितसमं पिण्डोमलसमो

भवेत् । तस्मान्मर्त्यः प्रयत्नेनशाङ्करंमतमाश्रयेत् ॥ वहुनाचकिमुक्तेन सत्यंसत्यंमयोच्यते । अशाम्भवंकृतंकर्मसर्वंदेविनिरर्थकम् ॥ अस्तुतावत्परोधर्मःपूर्वधर्मोऽपिनश्यति । शाम्भवाचारहीनस्य नरकान्नैवनिष्कृतिः ॥ मदुदीरितमार्गेणनित्यनैमित्तकर्मणाम् । साधनंयन्महेशानि तदेवतवसाधनम् ॥ विशेषाराधनंतत्रमन्त्रयन्त्रादिसंयुतम् । भेषजंकलिरोगाणांश्रूयतांगदतोमम ॥ ॥ * ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वतन्त्रोत्तमोत्तमे सर्वधर्म्मनिर्णयसारेश्रीमदाद्यासदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्रश्ने पराप्रकृतिसाधनोपक्रमोनामचतुर्थोल्लासः ॥ ४ ॥ * ॥ यावद्ब्रह्मणपूजास्ति यावद्गङ्गाधरातले । यावद्वेदमयोघोषस्तावन्नोविद्यतेकलिः ॥ हरेर्नामैवनामैवनामैवममजीवनम् । कलौनास्त्येवनास्त्येवनास्त्येवगतिरन्यथा ॥ एकाये । द्यूतक्रीडासाधनीभूताक्षस्ययस्मिन् भागेएकोङ्कस्तस्मिन् ॥ कलनम् । कलशब्दादौ । इन् ॥ कलयतिकल्यतेवा । कलगतौसंख्यानेच । अदन्तः । अचइः ॥

कलिः । स्त्री । कोरके । कलिकायाम् ॥ कलते । कलशब्दसंख्यानयोः । सर्वधातुभ्यइन् ॥

कलिकः । पुं । क्रौञ्चवक इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रौञ्चे ॥

कलिका । स्त्री । अविकसितपुष्पे । कोरके ॥ वीणामूले ॥ पदसन्ततियुक्तरचनाविशेषे ॥ लक्षणन्तु । कलानामभवेत्तालनियता पदसन्ततिः । कलाभिः कलिकाप्रोक्ता तद्भेदाः षट्समीरिताः इत्यादिरूपंगोस्वामिकृतगोविन्दविरुदावलीभाष्येऽवलोकनीयम् ॥ कलयति । कलगतौसंख्यानेच । चुरादिः । अचइः । स्वार्थेकन् ॥

कलिकापूर्वम् । न । अङ्गप्रधानान्यतरवहुकर्मसाध्यस्वर्गादिफलजनकापूर्वोत्पत्तौतत्तत्प्रत्येककर्मजन्येऽदृष्टे ॥ इतिस्मृतिः ॥

कलिकारः । पुं । धूम्याटपक्षिणि ॥ पीतमस्तकपक्षिणि ॥ पूतिकरञ्जे ॥ कलिंकरोति । कृञ् । कर्मण्यण् ॥

कलिकारकः । पुं । नारदे ॥ पूतिकरञ्जे । लताकरञ्जे ॥ स्वार्थेकन् ॥

कलिकारी । स्त्री । उपविषप्रभेदे । लाङ्गल्याम् । गर्भपातन्याम् । अग्निमुख्याम् । विषलाङ्गलीया इतिगौडभाषा ॥

कलिङ्गः । पुं । पूतिकरञ्जे ॥ धूम्याटे ॥ कुटजवृक्षे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ कलिङ्गाः । देशविशेषे ॥ यथा । जगन्नाथात् पूर्वभागेकृष्णातीरान्तगंशिवे । कलिङ्गदेशः सम्प्रोक्तोवाममार्गपरायण इति ॥ कलिङ्गाः क्षत्रियाः तेषांनिवासोजनपदः कलिङ्गाः । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्तवद्यक्तिवचने ॥ न । कौटजफले । इन्द्रयवे ॥ कलिङ्गच्छति । अन्तर्भावितण्यर्थोङ्गमेर्डः । पृ० ॥ खड्गिचेतिमुकुटः । कलिंगायतीति स्वामी । के मूर्ध्नि लिङ्गंचूडास्येति वा ॥

कलिङ्गकः । पुं । कलिङ्गार्थे ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिङ्गा । स्त्री । नितम्बिन्याम् । योषिति ॥ त्रिवृतायाम् ॥ इन्द्रयवे ॥

कलिञ्जः । पुं । कटे । चटाई सफ इतिभाषा ॥

कलितः । त्रि । विदिते ॥ आप्ते ॥ भेदिते ॥ गणिते ॥ उक्ते ॥ बद्धे ॥ धृते ॥ यथा । करकलितकपालः कुण्डलीदण्ड पाणिरिति भैरवध्यानम् ॥ सङ्क्रान्ते ॥ यथा । कदाकालेमातः कथयकलितालक्तकरसमिति ॥ विचारिते ॥

कलिदोषघ्नः । पुं । कुलधर्म्मे ॥ कलिमलापहे परमात्मनि वासुदेवे ॥ यथा । कलावचाति दोषाढ्ये विषयासक्तमानसः । कृत्वातुसकलंपापंगोविन्दस्मरणाच्छुचिः ॥ अतिपापप्रसक्तोपिध्यायन्निमिष मच्युतम् । भूयस्तपस्वीभवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥ आधेनापिनमस्कारः प्रयुक्तश्चक्रपाणये । संसारस्थूलबन्धानामुद्वेजनकरोहिसः ॥ इत्यादिपुराणवचनम् ॥ कलेर्दोषाः विहिताऽकरणप्रतिषिद्धानुष्ठानलक्षणाः तान्स्मरणमात्रेणहन्तिनाशयतीतिव्युत्पत्तिः ॥

कलिद्रुमः । पुं । विभीतके । बहेडा इतिभाषा ॥

कलिन्दः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ सूर्य्ये ॥ विभीतकद्रुमे ॥

कलिन्दकन्या । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिन्दजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दाज्जाता । जनी० डः । टाप् ॥

कलिन्दनन्दिनी । स्त्री । कालिन्द्याम् ॥

कलिन्दशैलजा । स्त्री । यमुनायाम् ॥

कलिप्रियः । पुं । नारदमुनौ ॥ वानरे ॥ कलेः प्रियः । कलिःप्रियोयस्यवा ॥

कलिमलापहः । पुं । संसारदुःखोपशमने ॥

कलिमारकः । पुं । पूतिकरञ्जे । कण्टकवतिकरञ्जे ॥ कलिंमारयति ॥

कलिमाल्यः । पुं । पूतिकरजे ॥

कलियुगम् । न । कलौ । अन्त्ययुगे ॥ अस्योत्पत्त्यादिर्यथा । माघीपूर्णिमायां शुक्रवारे कलियुगोत्पत्तिः। अत्रावतारः कल्किः । पुण्यमेकपादम् । पापं त्रिपादम् । गङ्गातीर्थम् । ब्राह्मणो निरग्निः। अन्नगताः प्राणाः ।सार्द्धत्रिहस्तपरिमितो मनुष्यदेहः। अष्टाधिकशतवर्षं परमायुः । भोजनपात्रस्य नियमो नास्ति इत्यस्याचारः ॥ अस्याब्दाः ४३२००० ॥ अत्र षट् शककर्त्तारः । यथा । युधिष्ठिरो विक्रमशालिवाहनौ नृपाधिनाथो विजयाभिनन्दनः । इमेनु नागार्जुनमेदिनीविभुर्बलिः क्रमात् षट् शककारकाः कलाविति॥धर्मः सङ्कुचितस्तपो विरहितं सत्यञ्च दूरं गतं लोका धर्म हता द्विजाश्च लुभिता नार्यो वशाः मानवा इत्यस्य माहात्म्यम् ॥ अत्र निस्ताराय आगमोक्तं ब्रह्मोपासनमेव सदाशिवेनोक्तम् ॥

कलियुगालयः । पुं । विभीतके ॥

कलिलम् । त्रि । गहने ॥ मिश्रे ॥ कलते कल्यते वा । कलशब्दसङ्ख्यानयोः। सलिकलीतीलच् ॥

कलिवृक्षः । पुं । विभीतके ॥

कलिहारी । स्त्री । लाङ्गल्याम् ॥ कलिहारी सरा कुष्ठशोफार्शोव्रणशूलजित् । सक्षारा श्लेष्मजित्तिक्ता कटुका तुवरापि च ॥ तीक्ष्णोष्णा कृमिहृल्लघ्वी पित्तला गर्भपातनी ॥

कली । स्त्री । कलिकायाम् ॥

कलुषः । पुं । स्त्री । महिषे ॥ न । पापे ॥ त्रि । आविले ॥ लुषति । लुष हिंसायाम् । इगुपधेति कः । कस्य जलस्य लुषो घातकः ॥ कलयति । वशी करोति वा । कलसङ्ख्याने । पुनश्चिकलिभ्य उषच् ॥

कलेवरम् । न । शरीरे ॥ कले शुक्रे मधुराव्यक्तध्वनौ वा वरं श्रेष्ठम् । हलदन्तादित्यलुक्॥

कलोपजीवी । त्रि । वार्द्धुषौ ॥

कल्कः । पुं । न । घृततैलादिशेषे ॥ दम्भे ॥ विभीतकवृक्षे ॥ विष्ठायाम् ॥ किट्टे ॥ तुरुष्कनामगन्धद्रव्ये॥ घृतेन तैलेन वा त्रिफलादिद्रव्यसमवेतेन साध्ये पिष्टौषधविशेषे ॥ घृततैलादिपाके देयौषधद्रव्ये । तत्तु पञ्चकषायान्तर्गतद्दषदिपेषितम् । यथा । द्रव्यमार्द्रं शिलापिष्टं शुष्कं वा जलमिश्रितम् । तदेव सूरिभिः पूर्वैः कल्क इत्यभिधीयते इति ॥ अस्य पूर्णवीर्ययाममेकं तिष्ठति ॥ शाठ्ये ॥ पापे । यथा । तपोनकल्कोऽध्ययनंन

कल्कइत्त्यादि॥ न। छद्मनि॥ त्रि। पापाशये। पापात्मनि॥ कल्यते। कल०। कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः इति कः॥

कल्कनम्। न। दम्भे॥ शाठ्ये॥ कथने॥ कलहे॥

कल्कफलः। पुं। दाडिमवृक्षे॥

कल्किः। पुं। विष्णोर्भविष्यति दशमावतारे। विष्णुयशः पुत्रे॥ सतुकलिशेषे पापात्मनां विनाशाय सम्भलग्रामे भविष्यति। यथा। सम्भलग्राममुख्यस्य ब्राह्मणस्यमहात्मनः। भवनेविष्णुयशसः कल्किः प्रादुर्भविष्यति॥ तस्य कर्मयथा। अश्वमाशुगमारुह्य देवदत्तं जगतपतिः। असिनाऽसाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः॥ विचरन्नाशुना क्षौण्यां हयेनाप्रतिमद्युतिः। न्रपलिङ्गच्छदोदस्यून् कोटिशोनिहनिष्यति॥ इतिश्रीभागवतम्॥ विशेषः काल्किपुराणादिषु द्रष्टव्यः॥

कल्की। पुं। कल्क्यवतारे॥ यथा। मत्स्यः कूर्मोवराहश्चनरसिंहोथवामनः। रामोरामश्चरामश्चबुद्धः कल्कीचतेदशेति॥

कल्पः। पुं। शास्त्रे। यागक्रियाणामुपदेशके वेदाङ्गविशेषे। यज्ञविद्यायाम्। बोधायनादिकर्मपद्धतिग्रन्थे। सूत्रग्रन्थे॥ अनुष्ठेयक्रमः कल्पः॥ विधौ॥ कल्पतेऽनेनवा। कृपूसामर्थ्ये। अच्। घञ्वा॥ प्रलये। संवर्त्ते॥ कल्पते समर्थो भवति। पुंसीतिघः॥ ब्रह्मणोदिने॥ ब्रह्मणोदिनमेकः कल्पः। ब्रह्मणोराचिश्चापरः कल्पः॥ कल्पयति स्थितिं प्रलयञ्च। कृपू०। णयन्तात् पचाद्यच्॥ क्रमसन्दर्भेतु। त्रिंशत्कल्पैर्ब्रह्मणएकोमासो भवति। तेषां क्रमतो नामानि। यथा। श्वेतवाराहः १ नीललोहितः २ वामदेवः ३ गाथान्तरः ४ रौरवः ५ प्राणः ६ वृहत्कल्पः ७ कन्दर्पः ८ सद्यः ९ ईशानः १० ध्यानः ११ सारस्वतः १२ उदानः १३ गरुडः १४ कौर्मः १५ अयंब्रह्मणः पौर्णमासी। नारसिंहः १६ समाधिः १७ आग्नेयः १८ विष्णुजः १९ सौरः २० सोमकल्पः २१ भावनः २२ सुप्तमाली २३ वैकुण्ठः २४ आर्चिषः २५ वल्मीकल्पः २६ वैराजः २७ गौरीकल्पः २८ माहेश्वरः २९ पितृकल्पः ३० अयम्ब्रह्मणोमावास्या। इति क्रमसन्दर्भे प्रभासखण्डम्॥ एतादृशैर्द्वादशमासैर्ब्रह्मणः संवत्सरोभवति। एवंवर्षशतम्ब्रह्मणआयुः। तत्र पञ्चाशद्वर्षोव्यती

ताः। एकपञ्चाशद्दारम्भे अधुनास्मे तवाराहः कल्पः। इति महाभारतम्॥ विकल्पे॥ कल्पवृक्षे॥ न्याये॥ एषोऽत्र कल्पः उचित इत्यर्थः॥ व्याकरणस्य प्रत्ययविशेषे। सचसुबन्ततिङन्तपदाभ्यामीषदूनार्थे भवति। तत्रवाच्यलिङ्गः। यथा ईषदूनोविद्वान् विद्वत्कल्पः। ईषदूनं पचति पचतिकल्पम्॥ त्रि। उत्तरपदस्थः स्वसदृशे॥ यथा पितृकल्पः॥ कल्पयति मनोरथम्। अच्॥। कल्पनम्। घञ्॥

कल्पकः। पुं। नापिते॥ कचूरे॥ कल्पकारके॥ कल्पते। कृपू०। ण्वुल्॥

कल्पक्षयः। पुं। प्रलये॥

कल्पतरुः। पुं। कल्पवृक्षे॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य तरुः। जन्यजनकभावे ऽत्रषष्ठी॥

कल्पनम्। न। कृप्तौ॥ छेदे। कर्त्तने॥ कल्पते। नन्द्यादित्युः॥

कल्पना। स्त्री। करिसज्जनायाम्। नायकस्यारोहणार्थं पल्याणाद्यारोपणेन करिणः सज्जीकरणे॥ अनुमितौ॥ रचनायाम्॥ यथा प्रवन्धकल्पनाकथा॥ सम्पादनायाम्॥ कल्पनम्। कृपू०। ण्यन्तः। ण्यासश्रन्थे तियुच्। टाप्॥

कल्पनाकालः। त्रि। विद्युदादावस्थिरे कल्पनाकालभाविनिमनस्यन्तर्वर्त्तमाने॥

कल्पनी। स्त्री। कर्त्तर्याम्। कैंची इति भाषा॥ इतिहेमचन्द्रः॥

कल्पपादपः। पुं। देवतरौ॥ कल्पस्य सङ्कल्पितार्थस्य पादपः॥ अस्यदानविधिर्दानसागरे द्रष्टव्यः॥

कल्पपालः। पुं। शौण्डिके॥

कल्पलतादानम्। न। महादानविशेषे॥

कल्पवृक्षः। पुं। सुरद्रुमे॥ कल्पः सङ्कल्पितोर्थः तस्य वृक्षः। जन्यजनकभावेऽत्रषष्ठी॥

कल्पान्तः। पुं। प्रलये॥ कल्पस्य ब्राह्मदिनस्य अन्तोऽवधिः॥

कल्पितः। पुं। सज्जितगजे॥ त्रि। रचिते॥ अर्पिते॥ आरोपिते॥ कल्पितंनिखिलं विश्वमितिवेदान्तडिण्डिमः। ब्रह्मणि जगतः कल्पितत्त्वम् आत्मनिचाहङ्कारादेः कल्पितत्त्वं तत्त्वविदां सुस्पष्टम्॥ कल्पितस्याधिष्ठानादनतिरेकः॥ यथोक्तंस्वतसंहितायाम्। अधिष्ठानावशेषोहिनाशः कल्पितवस्तुन इति॥

कल्प्यः। त्रि। कल्पितुंयोग्ये॥

कल्मषः। पुं। नरकविशेषे॥ न। पा

पे ॥ हस्तपुच्छे ॥ त्रि । मलिने ॥ शुभंकर्म स्यति समाप्तिंकरोति । षो न्तकर्मणि । आतोनुपेतिकः । पृ॰ ॥ लच्चपच्चे ॥

कल्माषः । पुं । राचसे ॥ चित्रवर्णे ॥ कृष्णवर्णे ॥ कृष्णपाण्डुरवर्णे ॥ गन्धशालौ ॥ त्रि । चित्रवर्णवति ॥ कलयति । कल॰ । क्विप् । कल् । माषयति । अभिभवति वर्णान् माषः । मषहिंसायाम् । हन्त्यर्थाश्चेति चुरादौ पाठा स्णिच् । कल्चासौमाष श्चेति कल्माषः ॥

कल्माषकण्ठः । पुं । शिवे ॥ इतिहारावली ॥

कल्माषपादः । पुं । सौदासनृपे ॥

कल्माषी । स्त्री । शवलायाम् ॥ अन्यतो ङीषिति ङीष् ॥

कल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ मधुनि ॥ लग्ने ॥ त्रि । वाक्श्रुतिवर्जिते ॥ उपायवचने ॥ सज्जे ॥ नीरोगे ॥ दच्चे ॥ कल्याणवचने ॥ कलयति चेष्टाम् । अघ्न्यादयश्चेतिकलेर्यक् ॥ यद्वा । कल्यते । कलगतौ सङ्ख्यानेच । चुरादिरदन्तः । अचीयत् ॥ कलासु साधुर्वा । तत्र साधुरितियत् ॥

कल्यजग्धिः । स्त्री । प्रातराशे । प्रातर्भोजने । कलेउ कलेवा इतिभाषा ॥

कल्यपालः । पुं । }
कल्यपालकः । पुं । } शौण्डिके ॥

कल्यवर्त्तः । पुं । प्रातराशे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कल्या । स्त्री । मद्ये ॥ हरीतक्याम् ॥ टाप् ॥ शुभात्मिकायां वाचि ॥

कल्याणम् । न । अचयस्वर्गे ॥ मङ्गले । शिवे । भद्रे । शुभे ॥ हेम्नि ॥ त्रि । शुभयुक्ते ॥ कल्येप्रातः काले अण्यते । अण् शब्दे । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥ स्त्री । बह्वादिभ्यश्चेति ङीषि कल्याणी ॥

कल्याणकृत । त्रि । शास्त्रविहितकारिणि ॥ कल्याणं करोति । डुकृञ् । क्विप् । तुक् ॥

कल्याणगुणम् । न । श्रद्धावैराग्यादौ ॥

कल्याणघृतम् । न । औषधविशेषे ॥

कल्याणतमः । त्रि । अतिशोभने ॥

कल्याणबुद्धिः । त्रि । सुधियि ॥

कल्याणयोगः । पुं । यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । गुरौकेन्द्रेत्रिकोणेवारविलग्नेचकर्मणि । कल्याणयोगेभूपस्य यातुः कल्याणकृद्भवेदिति ॥ पुनश्च । त्रिकोणगे शुभेखेटे सबले वादिती यगे । कल्याण संज्ञोयोगोयं यायिनां मङ्गलप्रदइति ॥

कल्याणबीजः । पुं । मसूरे ॥ इतिरा

जनिर्घण्टः ॥

कल्याणिका । स्त्री । मनःशिलायाम् ॥

कल्याणी । त्रि । कल्याणविशिष्टे ॥

कल्याणिनी । स्त्री । बलायाम् ॥

कल्याणी । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ गवि ॥ मङ्गलमूर्त्याम् ॥ बह्वादिभ्यश्चे तिङीष् ॥

कल्यापालः । पुं । शौण्डिके ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कल्लः । त्रि । वधिरे । श्रवणेन्द्रियहीने । बहरा इतिभाषा ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कल्लत्वम् । न । स्वरभेदे ॥ वाधिर्य्ये ॥

कल्लोलः । पुं । हर्षे ॥ उल्लोले । महातरङ्गे । वडीलहर इति भाषा । वडढेऊ इतिगौडभाषा ॥ त्रि । वैरिणि । सपत्ने ॥ कंजलम् तस्यलोलः उन्मादः । वापदान्तस्येत्यनुस्वारस्यलकारः ॥ कल्लन्तेऽनेन नद्यः । कल्लअव्यक्तेशब्दे । वाहुलकादोलज्वा ॥

कवकः । पुं । कवले । ग्रासे ॥ न । छत्राके ॥ भौमानि कवकानि चेतिमनुः ॥

कवचः । पुं । गर्दभाण्डे । नन्दिवृक्षे ॥ पटहवाद्ये ॥ पुं । न । तनुत्राणे । वर्मणि । सन्नाहे ॥ मन्त्रविशेषे । लौहादिवर्मवदङ्गादिसंरक्षणार्थं देवतामन्त्रविग्रहे ॥ तत्तुपूजायांपाद्यम् भूर्जे विलिख्यकण्ठादौ धार्यञ्च ॥ कंवातंवञ्चति । वञ्चुगतौ । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । मू॰ कः ॥ कौति । कुशब्दे । कृतन्यञ्जीत्त्यादिना कौतेरचङ्कृत्येके ॥

कवचपत्रम् । न । भूर्जपत्रे ॥

कवटी । स्त्री । कपाटे ॥

कवयिः । स्त्री । कवय्याम् ॥

कवयी । स्त्री । कयीमाच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । कवई इतिभाषा । क्रकचपृष्ठ्याम् ॥ कवयीमधुरा स्निग्धाकषायारुचिकारिणी । किञ्चित्पित्तकरीवातशमनीबलवर्द्धिनी ॥

कबरः । पुं । पाठके ॥ पुं । न । लवणे ॥ अम्ले ॥ केशपाशे ॥ त्रि । शबले ॥ खचिते । सम्पृक्ते ॥ कौति कूयते वा । कुशब्दे । कोरन् ॥ कवरंलवणेऽम्लेस्त्रीपृथ्वीतुङ्गीकचान्तरे । कर्वर्युमायांनारत्तः पापयोर्भेषजान्तरे ॥ इतिमेदिनी ॥ कवरः कर्वुरः सारइतिहलायुधः ॥

कवरकी । स्त्री । वन्द्याम् ॥ इतिहारावली ॥

कवरा । स्त्री । वर्बरायाम् । खरपुष्पायाम् । वावुई इतिभाषा ॥ अजाद्यष्टाप् ॥

कवरी । स्त्री । केशविन्यासे । केशवेश

॥ पृथ्व्याम् । कार्व्याम् ॥ कवरी केशानां सन्निवेशविशेषः सा इव ॥ शाकभेदे ॥ वृणोति । वृञ् वरणे । अच् । गौरादिः । कस्य शिरसो वरी ॥ यद्वा । कूयते । कुशब्दे । कोररन् । जानपदेति ङीष् ॥ कं शिरो वृणोति आच्छादयति कं कृष्णवर्णं वृणोति वा । पूर्ववदच् ङीषौ ॥ तुङ्ग्याम् । वर्वरायाम् ॥

कवर्गः । पुं । कादिपञ्चसु ॥

कवर्गीयः । पुं । कवर्गभवे वर्णे ॥ भवार्थे वर्गान्ताच्चेति छः ॥

कवलः । पुं । ग्रासे ॥ चिलिचिमे । वेलेमाच इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥ केन वलते । वल० । अच् ॥

कवलितः । त्रि । भुक्ते ॥ व्याप्ते ॥

कवसः । पुं । उरश्छदे । कवचे ॥ कौति । कु० । ऋतन्यञ्जीत्यादिना कौतेरसः ॥

कवाटम् । न । कपाटे ॥ कं वातम् वटति । वट वेष्टने । कर्मण्यण् ॥ कुङ् शब्दे । ऋदोरप् । कवं शब्दमटति वा । अट गतौ । पचाद्यच् । कवञ्चोष्ण इत्यत्र योगविभागात् कोः कवादेशो वा ॥

कवाटवक्रम् । न । कवाटवेटु इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । वक्राग्रे । कपोतवक्रे ॥

कवाटी । स्त्री । क्षुद्रकपाट्याम् ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

कवारम् । न । पद्मे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कविः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ शुक्रे । दैत्यगुरौ ॥ सूरौ । भास्करे ॥ काव्यस्य कर्त्तरि ॥ सर्वपथीनाः कवयः ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि । क्रान्तदर्शिनि । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि सर्वज्ञे । सर्वदृशि ॥ सूक्ष्मार्थविवेकिनि । मेधाविनि । पण्डिते ॥ स्त्री । खलीने ॥ कौति । कु० । अच इः ॥

कविकम् । न । खलीने ॥ इति हलायुधः ॥

कविका । स्त्री । खलीने । कडि आली इति लगाम इति च ख्याते ॥ केविका पुष्पे ॥ कवयीमत्स्ये ॥ यथा । कविका मधुरा स्निग्धा कषाया रुचिकारिणी । किञ्चित् पित्तकरी वातशमनी बलवर्द्धनी ॥ कवते कौति वा । कुङ् शब्दे । कु शब्दे वा । अच इः । कविः । स्वार्थे कन् । कृञादिभ्यो वुन् वा । टाप् ॥

कविज्येष्ठः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥

कविता । स्त्री । कवित्वे । काव्ये ॥ कवेः कर्मभावो वा । तल् ॥ कविता वनिता वापि आयातासुखदायिनी ॥

कवियः । पुं । न । अश्वास्यवन्धनरज्जौ । खलीने ॥

कविरामायणः । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

कविलासिका । स्त्री । वीणाविशेषे ॥

कवी । स्त्री । खलीने ॥

कवीयम् । न । खलीने ॥

कवेलम् । न । उत्पले । कुवलये ॥

कवोष्णम् । न । कोष्णे । मन्दोष्णे ॥ ईषदुष्णम् । कवञ्चोष्ण इतिकोः क वादेशः ॥ त्रि । तद्वति ॥

कव्यम् । न । मृतोद्देशेनत्त्यक्ते । पितृसम्प्रदानकान्ने । पित्रन्ने ॥ कूयते पितृभ्यः । कुशब्दे । अचोयत् ॥

कव्यवालः । पुं । पितृगणविशेषे ॥

कशा । स्त्री । चर्मयष्ट्याम् । अश्वादिताडन्याम् ॥ आदिनोष्ट्रचोरादिग्रहः ॥ अथकशाचयविचारः । एतेषु निमित्तेष्वश्वोऽङ्गेष्वेवंताड्य इतिविमर्शे ॥ कशानामुत्तममध्यमाधमेषु यथासङ्ख्यं मृदुसमनिष्ठुरैकद्वित्रिरूपं चितयम् तस्यविचारे ॥ यथा हभोजराजः । मृदुमेकेन घातेन दण्डकालेषु ताडयेत् । तीक्ष्णं मध्यं पुनर्द्वाभ्यां जघन्यं निष्ठुरैस्त्रिभिः ॥ उपवेशेऽप्यनिद्रायां स्खलितेदुष्टचेष्टिते । वडवालोकनैात्सुक्ये बहुगर्वितह्रेषिते ॥ सन्त्रासेच दुरुत्थाने विमार्गगमने भये । शिक्षात्यागस्य समये सञ्जातेचित्तविभ्रमे ॥ दण्डः प्रयोज्यो वाहानां कालेषु द्वादशस्वपि । ग्रीवायाम्भीतमाहन्यात् चक्षुश्चैव चवाजिनम् ॥ विभ्रान्तचित्तमधरे त्यक्तशिक्षञ्चताडयेत् । प्रह्रेषिते स्कन्धवाह्यो वडवालोकनन्तथा ॥ उपवेशेच निन्द्रायां कटिदेशेचताडयेत् । दुश्चेष्टितंमुखेहन्यात् उन्मार्गप्रस्थितं तथा ॥ जघनेस्खलितं हन्यान्नेत्रमार्गेदुरुत्थितम् । यः कुण्ठप्रकृतिर्वाजी तं सर्वत्रैवताडयेत् ॥ इति माघे ५ सर्गे तेजोनिरोधेति १० स्लोके मल्लिनाथः ॥ मांसरोहिण्याम् ॥ कशति । कशशब्दे । पचाद्यच ॥

कशार्हः । त्रि । कश्ये । कशाघातयोग्ये ॥ कशायाः अर्हः ॥

कशिपुः । पुं । भक्ते । भोज्ये ॥ आच्छादने । वस्त्रे ॥ एकोक्त्या भक्ताच्छादनयोः । भोज्यवस्त्रयोः ॥ कशिपुर्भोज्यवस्त्रयोः । एकैकस्मिन्द्वयोश्चापीतिहेमचन्द्रः ॥ शय्यायाम् ॥ सत्त्यांक्षितौ किंकशिपोः प्रयासैः ॥ कशति दुःखम् कश्यते वा । कशगतिशासनयोः । मृ० साधुः ॥

कशेरुः । पुं । न । पृष्ठकीकसे । पृष्ठास्थिनि ॥ जलोद्भवे मूलविशेषे ॥ कशेरु द्विविधं तत्तु महद्राजकशेरुकम् । मुस्ताकृति लघु स्याद्यत्तच्चिवोट मितिस्मृतम् ॥ कशेरुकद्वयं शीतं मधुरं तुवरं गुरु । पित्तशोणितदाहघ्नं नयनामयनाशनम् ॥ ग्राहि शुक्रानिलश्लेष्मरुचिस्तन्यकरम्परम् ॥ पुं । भारतवर्षान्तःपातिद्वीपविशेषे ॥ कं शृणाति । शृ हिंसायाम् । वाहुलकादु प्रत्यये प्रकृतेरेरङादेशः ॥ शणजातौ ॥

कशेरुकम् । न । तृणकन्दे । कशेरुणि ॥

कशेरुका । स्त्री । पृष्ठास्थि । पृष्ठवंशे ॥ कं वायुं शृणाति । शृ० । केनशीर्यते वा । केश्रएरङ्चास्य स्यूः । संज्ञायां कन् । केणइतिह्रस्वः ॥ यद्वा । कश्यते कशतिवा । कशशब्दे । वाहुलकादेरुः । स्वार्थेकन् ॥

कशेरूः । स्त्री । तृणकन्दे ॥ पृष्ठकीकसे ॥ शणजातौ ॥ कं शृणाति । शृ० । केश्रएरङ्चास्येत्यूः ॥

कश्चन । अ । कश्चिद् ॥

कश्चित् । अ । कश्चन । अविषये । कोइ इतिभाषा ॥ अर्थान्तरभूते ॥

कश्मलम् । न । मूर्च्छने ॥ पापे ॥ मोहे ॥ चि० मलिने ॥ कशनम् । क शगतौ । कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्यमुडिति कलः ॥

कश्मीरः । पुं । काश्मीराख्येदेशे ॥

कश्मीरजम् । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जायते । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कश्मीरे जन्मास्य ॥

कश्यम् । न । अश्वमध्ये ॥ मद्ये ॥ कश्यतेऽनेनवा । कश० । वाहुलकाद्यः ॥ चि । कशार्हे ॥ कशाचमयष्टिः । तद्घातः उपचारात् कशा । ताम र्हति । दण्डादित्वात् यत् ॥

कश्यपः । पुं । मुनिविशेषे । कलागर्भजे मरीचिमुनेरौरसे पुत्रे ॥ यथा । ब्रह्मणस्तनयो योऽभूत् मरीचिरितिविश्रुतः । कश्यपस्तस्य पुत्रोऽभूत् कश्यपानात् स कश्यपः ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणे विश्वकर्मकृतसूर्यस्तवाध्यायः ॥ कश्यं मद्यंपिबति पाति वा । पा० सुपीति कः ॥ मीनप्रभेदे ॥ मृगान्तरे ॥

कश्यपनन्दनः । पुं । गरुडे ॥ इतिहलायुधः ॥ कश्यपस्य नन्दनः ॥

कषः । पुं । पाषाणविशेषे । निकषे । सुवर्णपरीक्षणपाषाणे । कसौटी इतिभाषा ॥ खड्गादितीक्ष्णीकरणयन्त्रे ॥ कषति । कष हिंसायाम् । प

चाद्यच ॥

कषणः । पुं । अपक्के । शलाटौ ॥ न । घर्षणे । काषे ॥ कण्डूयने ॥

कषमाणः । त्रि । कण्डूयमाने ॥

कषाकुः । पुं । अग्नौ ॥ सूर्ये ॥

कषायः । पुं । श्योनाकवृत्ते ॥ रागे ॥ अन्तःकरणदोषे । कामक्रोधादिमले ॥ लयविक्षेपाभावेपि चित्तवृत्ते रागादिवासनया स्तब्धीभावादखण्डवस्त्वनवलम्बने ॥ रक्तपीतवर्णयोगे ॥ धववृत्ते ॥ त्रि । तुवररसंवति ॥ सुरभौ ॥ लोहिते ॥ रक्तपीतमिश्रितवर्णे ॥ पुं । न । क्वाथे । निर्यासे । क्वाथरसे ॥ यथा त्रिफलाकषयः । सपञ्चविधो यथा । स्वरसश्च तथा कल्कःक्वथश्च हिमफाण्टकौ । ज्ञेयाः कषायाः पञ्चैतेलघवःस्युर्यथोत्तरम् ॥ अङ्गरागे ॥ विलेपने ॥ कसैला इतिप्रसिद्धे रसविशेषे । पृथिव्यनिलगुणवाहुल्यात्तस्योत्पत्तिरित्याहशिवदासः । तुवरे ॥ कषायोरोपणोग्राहीस्तम्भनःशोधनोहिमः । कफशोणितपित्तघ्नो जिह्वाजाड्यकरो लघुः ॥ कषतिकण्ठम् । कष० । वा हुलकादायः ॥

कषायकृत् । पुं । रक्तलोध्रे ॥

कषायजलम् । न । संस्कारोपयोगिनि पञ्चक्षीरद्रुमक्वथिततोये । प्लक्षाश्वत्थोदुम्बरशिरीषवटसम्भवैः कषायजलैरित्युक्ते ॥

कषाययावनालः । पुं । तुवरयावनालधान्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कषाया । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

कषायी । पुं । सखुआ० इति प्रसिद्धे सालवृत्ते ॥ लकुचवृत्ते ॥ खर्जूरीवृत्ते ॥ विषयेषु सरागे ॥

कषिः । त्रि । हिंसके । हिंस्रे ॥ कषति कष्यते वा । कष० । खनिकषीत्यादिना इः ॥

कषीका । स्त्री । पक्षिजातौ ॥ कषति । कष० । कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ खनित्रे ॥ कषत्यनया । पूर्ववदीकन् ॥

कष्टम् । न । पीडामात्रे । कृच्छ्रे । व्यथायाम् ॥ त्रि । गहने ॥ पीडायुक्ते ॥ जुगुप्सिते ॥ दोषविशेषे ॥ कष्टंतदर्थावगमो दुरायत्तो भवेदिति लक्षणम् ॥ कषतिस्म कष्यतेस्म वा । कष० । क्तः । कृच्छ्रगहनयोः कषइतिनेट् ॥

कष्टकारकः । पुं । संसारे ॥ त्रि । पीडाकरे ॥ कष्टस्य कारकः ॥

कष्टस्थानम् । न । पीडाकृत्स्थले । दुःखजनक स्थाने ॥ कष्टस्य स्थानम् ॥

कसनोत्पाटनः । पुं । वासकवृत्ते ॥ त्रि

। कासघ्ने ॥

कसेरुः । पुं । कशेरौ । गुण्डकन्दे । सुकन्दे । शूकरेष्टे ॥

कसेरुकः । पुं । }
कसेरुका । स्त्री । } कशेरुणि ॥

कस्तीरम् । न । रङ्गे । पिच्चटे । वङ्गे ॥

कस्तुरिका । स्त्री । }
कस्तूरिका । स्त्री । } मृगमदे । कस्तूर्य्याम् ॥

कस्तूरी । स्त्री । मृगमदे । मृगनाभौ । गन्धकेलिकायाम् । वेधमुख्यायाम् ॥ कस्तूरिका कटुस्तिक्ता चारोष्णा शुक्रला गुरुः । कफवातविषच्छर्द्दिशीतदौर्गन्ध्यशोषहृत् ॥ साच त्रिविधा । कामरूपोद्भवा कृष्णा नैपाली नीलवर्णयुक् । काश्मीरीकपिलच्छाया कस्तूरी त्रिविधा मता ॥ कामरूपोद्भवा श्रेष्ठा नैपाली मध्यमा भवेत् । काश्मीरदेशसम्भूता कस्तूरी ह्यधमा स्मृता ॥ कसति गन्धोऽस्याः । कसगतौ । ख० ऊरः । पृषोदरादिः ॥

कस्तूरीमल्लिका । स्त्री । मृगमदवासायाम् ॥

कह्लारम् । न । श्वेतोत्पले । सौगन्धिके ॥ कस्य जलस्य ह्लार इव । के ह्लादते वा । ह्लादी० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

कह्वः । पुं । वकपक्षिणि ॥ क इति शब्देन के जले वा । ह्वयति । ह्वेञस्पर्द्धायां शब्देच । मू० । कः ॥

कांसीयम् । न । कांस्ये ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

कांस्यम् । न । वाद्यविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ मानभेदे ॥ ताम्ररङ्गमिश्रितधातौ । ताम्रार्द्धे । सौराष्ट्रके । वह्निलोहके ॥ ताम्रं त्रपुज माख्यातं कांस्यं घोषञ्च कंसकम् । उपधातुर्भवेत् कांस्यंद्वयोस्तरणिरङ्गयोः ॥ कांस्यस्यतु गुणा ज्ञेयाः स्वयोनिसदृशाजनैः । संयोगजप्रभावेण तस्यान्येपिगुणाः स्मृताः ॥ कांस्यं कषायं तिक्तोष्णं लेखनं विशदं सरम् । गुरु नेत्रहितं रूक्षं कफपित्तहरं परम् ॥ * ॥ अस्यशोधनम् । पत्तलीकृत्य पत्राणि कांस्यस्याग्नौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत् तप्ततप्तानि तैले तक्रे च काञ्जिके ॥ गोमूत्रेच कुलत्थानां कषायेच त्रिधा त्रिधा । एवं कांस्यस्यरीतेश्चविशुद्धिः सम्प्रजायते ॥ * ॥ मारणविधिस्तु । अर्कक्षीरेणसम्पिष्टोगन्धक स्तेनलेपयेत् । समेन कांस्यपत्राणिशुद्धान्यम्लद्रवे मुहुः ॥ ततोमूषापुटे धृत्वापचेद्गजपुटेनच । एवंपुटद्वयात् कांस्यं रीतिस्त्रियतेध्रुवम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥ कंसोयस्य

विकारः कंसीयपरसव्ययोरितियञ् । छस्यचलुक् ॥

कांस्यकम् । न । कांस्यशब्दार्थे ॥

कांस्यकारः । पुं । कंसकारे । कसेरादूति ख्याते जातिविशेषे । शौल्विके । ताम्रकुट्टके ॥ कांस्यं करोति । डुकृञ्० कर्मण्यण् ॥

कांस्यनीलः । पुं । अञ्जनविशेषे । मूषातुत्थे । हेमतारे ॥

काकः । पुं । आत्मघोषे । वायसे । करटे ॥ पीठसर्पिणि । पङ्गौ ॥ वृक्षविशेषे । शिरोऽवचालने ॥ परिमाणविशेषे ॥ द्वीपविशेषे ॥ अतिधृष्टे ॥ तिलके ॥ न । सुरतबन्धे ॥ काकानां संहतौ ॥ काकानांसमूहः । तस्य समूह इत्यण् ॥ कायति । कैशब्दे । इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन् ॥

काककङ्गुः । पुं । चीनके । चीणा इति प्रसिद्धे धान्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

काककर्कटी । स्त्री । खर्ज्जूर्य्याम् ॥

काककला । स्त्री । काकजङ्घावृक्षे ॥

काककुष्ठम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

काकघ्नी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकचिञ्चा । स्त्री ।
काकचिञ्चिः । स्त्री ।
काकचिञ्ची । स्त्री ।
} गुञ्जायाम् ॥ का कवर्णा चिञ्चा । गौरादिः ॥

काकच्छदः । पुं ।
काकच्छदिः । पुं ।
} खञ्जनपक्षिणि ॥

काकजङ्घा । स्त्री । स्वनामाख्याते वृक्षविशेषे । काकनासिकायाम् । नदीकान्तौषधौ ॥ काकजङ्घा हिमा तिक्ता कषाया कफपित्तजित् । निहन्ति ज्वरपित्तास्रज्वरकण्डुविषक्रिमीन् ॥ काकस्यजङ्घायाम् ॥

काकजम्बुः । स्त्री । भूमिजम्ब्वाम् ॥

काकजम्बूः । स्त्री । काकफलायाम् । काकनीलायाम् ॥

काकणम् । न । कुष्ठविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । यत्काकणन्तिकावर्णं मपाकं तीव्रवेदनम् । त्रिदोषलिङ्गं तत्कुष्ठं काकणं नैवसिध्यतीति ॥

काकणन्तिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

काकतालीयम् । न । अवितर्कितसम्भवे ॥ याहच्छिकन्याये ॥ समासाच्चतद्विषयादितिछः । अस्मादेवज्ञापकादिवार्थेसमासः । सहसुपेतिवा । द्वाविवार्थौ । काकागमनमिव तालपतनमिव । काकतालम् । काकतालमिव काकतालीयम् । वृत्तिविषये काकतालशब्दौ काकतालसमवेतक्रियावाचिनौ । तत्रकाकागमनं देवदत्तागमनस्योपमानम् । तालपतनं दस्यूपनिपातस्य । तालेनतु यःकाक

स्यवधःस देवदत्तस्य दस्युना वधस्तोप मानम्। इति वधादिःकाकतालीयादि शब्दवाच्यः सम्पद्यते॥ काकतालसमागमसदृशश्चोरसमागम इति समासार्थः। तत्प्रयुक्तः काकमरणसदृशस्तु मत्त्ययार्थः॥

काकतिक्ता। स्त्री। काकचिञ्चायाम्॥

काकतिन्दुकः। पुं। काकेन्दौ। काकपीलुके। माकडाकेन्दु माकडागाव् काकतेंदु इतिच गौडभाषा॥ काकानाम् काकवर्णो वा तिन्दुकः॥

काकतुण्डः। पुं। कालागुरुणि॥

काकतुण्डफला। स्त्री। काकनासायाम्॥

काकतुण्डिका। स्त्री। काकचिञ्चायाम्॥

काकतुण्डी। स्त्री। राजरीत्याम्। राजपीतल इति भाषा॥ कौआडोडी इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे। काकादन्याम्॥

काकध्वजः। पुं। बाडवाग्नौ॥

काकध्वजा। स्त्री। धूमावत्याम्॥

काकनामा। पुं। वकवृक्षे॥ इति रत्नमाला॥

काकनासः। पुं। विकङ्कतवृक्षे॥

काकनासा। स्त्री। काकजङ्घावृक्षे॥ काकस्यनासेव फलमस्याः। काकनासा कषायोष्णा कटुका रस पाकयोः। कफघ्नी वामनी तिक्ता शोथार्शश्चित्रकुष्ठनुत्॥

काकनासिका। स्त्री। काकजङ्घायाम्। कौवाठोंठीतिख्यातौषधौ॥ रक्तत्रिवृति॥

काकपक्षः। पुं। शिखण्डके। मस्तकपार्श्वद्वये केशरचनाविशेषे। पट्टे इति भषा॥ यथा। बालानान्तु शिखा प्रोक्ता काकपक्षःशिखण्डकः इतिहलायुधः। काकस्य गरुति॥

काकपदः। पुं। रतिबन्धविशेषे॥ यथा। पादौ द्वौ स्कन्धयुग्मस्थौ चिप्त्वालिङ्गं भगेलघु। कामयेत् कामुकीं कामी बन्धःकाकपदोमत इति॥

काकपर्णी। स्त्री। मुद्गपर्ण्यम्॥

काकपीलुः। पुं। काकतिन्दुके। कुचला इति भाषा॥ श्वेतगुञ्जायाम्॥ काकतुण्ड्याम्॥ काकैःपील्यते। पीलप्रतिष्टम्भे। बाहुलकादुः॥

काकपीलुकः। पुं। काकपीलौ॥ काकानाम् पीलुरिव। इवेप्रतिकृताविति कन्॥

काकपुच्छः। पुं। पिके॥

काकपुष्टः। पुं। कोकिले॥ काकेनपुष्टः॥

काकपुष्पम्। न। ग्रन्थिपर्णे॥

काकफलः । पुं । निम्बवृक्षे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

काकवलिः । पुं । काकसम्प्रदानकान्नादौ ॥

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जे ॥

काकभीरुः । पुं । पेचके ॥

काकमद्गुः । पुं । दात्यूहे ॥

काकमर्द्दः । पुं । महाकाललतायाम् ॥

काकमर्द्दकः । पुं । किम्पाके ॥

काकमाचिका । स्त्री । वायस्याम् ॥

काकमाची । स्त्री । वायस्याम् । बहुफलायाम् । सर्वतिक्तायाम् । मकोय इतिभाषा ॥ काकमाची त्रिदोषघ्नी स्निग्धोष्णा स्वरशुक्रदा । तिक्ता रसायनी शोथकुष्ठार्शोज्वरमेहजित् । कटु नेत्रहिता हिक्काच्छर्द्दि हृद्रोगनाशिनी ॥ काकमाचिजनितं मृदुशाकं वेसवारमिलितेनसुवासम् । तप्ततैलतलनेन सुपाकं कैरवाप्य न कृतं सुखवासम् ॥ काकान् मञ्चते । मचिधारणोच्छ्रायपूजनेषु । कर्म्मण्यण् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥

काकमाता । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

काकमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मुगाणी इतिगौडभाषा ॥ ईषत् कम् । ईषदर्थे चेतिकोः कादेशः । काकेन ईषज्जलेन मुदं गच्छति । गमश्चेति डः ॥ यद्वा । काकाः मुद्गाः हर्षं प्राप्ता यस्याम् ॥

काकयवः । पुं । आगडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तण्डुलशून्यधान्ये ॥ इतिमहाभारतम् ॥

काकरिपुः । पुं । उलूके ॥

काकरुहा । स्त्री । वन्दायाम् ॥

काकरुकः । पुं । स्त्रीजिते ॥ उलूके ॥ दम्भे ॥ त्रि । नग्ने ॥ भीरुके ॥ निर्द्धने ॥

काकलम् । न । कण्ठमणौ ॥ पुं । द्रोणकाके ॥

काकलकः । पुं । कण्ठमणौ । ग्रीवाया मुन्नतप्रदेशे ॥

काकलिः । स्त्री । काकल्याम् ॥

काकली । स्त्री । सूक्ष्ममधुरास्फुटध्वनौ ॥ ईषत्कलः काकली । ईषदर्थे चेतिकोः कादेशः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

काकलीद्राक्षा । स्त्री । निर्वीजायाम् । रसाधिकायाम् । सुवृत्तायाम् । किस्मिस् इतिभाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

काकलीरवः । पुं । कोकिले ॥

काकवल्लरी । स्त्री । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकविष्ठा । स्त्री । काकमले ॥ कर्म

त्यनुपादेयत्त्वेन वैराग्यास्पदे ॥

काकशीर्षः । पुं । वकवृक्षे ॥

काकस्फूर्ज्जः । पुं । काकतिन्दुके ॥

काका । स्त्री । काकनासायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ काकजङ्घायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ काकमाच्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ टाप् ॥

काकाक्षिगोलकन्यायः । पुं । एकमेव चक्षुर्गोलक मुभयचक्षुःसम्बन्धिसदुभयचक्षुःकार्यकारकमित्त्यर्थनिष्ठे दृष्टान्ते ॥

काकाङ्गी । स्त्री । काकजङ्घायाम् ॥ काकस्येवाङ्गं नासारूपं फलमस्याः । जातेरिति गौरादित्त्वाद्वा ङीष् ॥

काकाण्डः । पुं । महानिम्बे ॥ काकतिन्दुके ॥

काकाण्डा । स्त्री । कोलशिंब्याम् ॥

काकाण्डी । स्त्री । महाज्योतिष्मत्त्याम् ॥

काकाण्डोला । स्त्री । कोलशिंब्याम् ॥

काकादनी । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥ श्वेतगुञ्जायाम् ॥ वृक्षविशेषे । हिंस्रायाम् । गृध्रनख्याम् ॥ गौरादित्त्वान्ङीष् ॥

काकायुः । पुं । स्वर्णवल्ल्याम् ॥

काकारः । त्रि । जलस्त्राविणि ॥ कंजलम् आकिरति । कृ० । आङ् पूर्वः । कर्मण्यण् ॥

काकारिः । पुं । पेचके ॥

काकालः । पुं । द्रोणकाके ॥ काका इतिरवं लाति । ला० । कः ॥

काकिणी । स्त्री । पणस्य तुर्यांशे । वराटकानां दशकद्वये ॥ काठा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मानदण्डस्यतुरीयेंशे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ कृष्णलायाम् । रक्तिकायाम् ॥ एकवराट्याम् । एककौडो इतिभाषा ॥ उन्मानांशे ॥ उदमानचतुर्थभागे ॥ ककनम् । ककलौल्ये । घञ् । काकमणति । अणशब्दे । अण् । पृ० ॥

काकिनी । स्त्री । पणपादे । पञ्चगण्डके ॥ मानपादे ॥ वराटके ॥ उदमानतुर्यांशे ॥ ककनम् । कक० । घञ् । काकमनिति । अनप्राणने । अण् । पृ० ॥

काकी । स्त्री । वायस्याम् ॥ काकोल्याम् ॥

काकुः । स्त्री । शोकभीत्त्यादिभिः कामक्रोधादिभिर्वाध्वनेर्विकारे ॥ जिह्वायाम् ॥ ककयते । ककलौल्योपतापयोः ॥ वाहुलकादुण् ॥

काकुत्स्थः । पुं । सूर्यवंशजे पुरञ्जयाख्ये राजनि ॥ पुरा किलपुरञ्जयो नाम साक्षाद्भगवतोविष्णोरंशाऽवतारः

कश्चिदैत्त्वाकोराजा देवैः सह सम-यबन्धेन देवासुरयुद्धे महोक्षरूपधारिणो महेन्द्रस्य ककुदि स्थित्वा पिनाकिलीलया निखिलमसुरकुलं निहत्य ककुत्स्थसंज्ञां लेभे इति पौराणिकी कथात्रानुसन्धेया ॥ यथाह रघुवंशे कालिदासः । महेन्द्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्राप्तपिनाकिलीलः । चकार वाणैरसुराङ्गनानां गण्डस्थलीः प्रोषितपत्रलेखा इति ॥ श्रीरामचन्द्रे ॥ ककुत्स्थस्य गोत्रापत्यम् ॥ शिवादिभ्योऽ

काकुदम् । न । तालुनि । जिह्वेन्द्रियाधिष्ठाने । तालुआ इतिभाषा ॥ काकुर्जिह्वा सा उद्यते ऽस्मिन् । अनेकार्थत्वाद्वदि स्तत्त्वेपणेवर्त्तते । घञर्थे कः । पृषोदरादित्वादेकस्याकारस्यलोपः । शकन्धुवत् पररूपंवा । नुदेर्वाऽधिकरणे कः । पृषोदरादित्वान्नुलोपः ॥ ईषत् कवते वा । कुङ्शब्दे । अब्दादित्वात् साधु ॥ यद्वा । निश्चेष्टं ककुदं शिरः । ककुदे भवम् । अण् ॥

काकुरुतम् । न । विकृतशब्दे ॥ काकुश्च तद्रुतञ्च ॥

काकेचुः । पुं । खगगडे । इचुगन्धाख्येतृणे । खागडा इतिगौडभाषा ॥

काशे ॥

काकेन्दुः । पुं । काकतिन्दुके । कटुतिन्दुके । कुचला इतिभाषा ॥ काकानां काकवर्णो वा तिन्दुः । पृ० ॥

काकेष्टः । पुं । निम्बवृक्षे ॥

काकोचिकः । पुं । काउची इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे । काकोच्याम् ॥

काकोची । स्त्री । काकोचिके मत्स्ये ॥

काकोदरः । पुं । सर्पे । चक्षुश्श्रवसि ॥ काकस्येव उदरमस्य ॥ यद्वा । ईषत् अकति । अक० । ईषदर्थे चेतिकोः कादेशः । काकमीषत्कुटिलगतिमत् उदरमस्य ॥

काकोदुम्बरः । पुं । मलपवाम् । जघनेफलायाम् । काकडुमुर इतिगौडभाषा । फेगडा फेगुडा इतिपर्वतीय भाषा ॥

काकोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरे । कडम्बरी काष्ठोडुम्बर इतिचख्याते ॥ काकप्रिया उदुम्बरी । संज्ञायां कन् ॥

काकोलः । पुं । कुलाले ॥ द्रोणकाके ॥ काकयति । ककलौल्ये । स्वार्थण्यन्तः । वाहुलकादोलच् ॥ सर्पे ॥ शूकरविशेषे ॥ काकोली नामख्यातौषधिविशेषे ॥ न । नरकविशेषे ॥ पुं । न । कृष्णवर्णस्थावरविषविशेषे ॥

काकोलमुग्रतेजःस्यात् कृष्णञ्च विमहाविषम् ॥ ईषत् कोलति । कुल संस्त्याने । अच् । ईषदर्थे चेति कोः कादेशः ॥

काकोली । स्त्री । अष्टवर्गीयौषधिविशेषे । वायसोल्याम् । स्वादुमांस्याम् ॥ जायते क्षीरकाकोली महामेदोद्भवस्थले । यत्र स्यात् क्षीरकाकोली काकोलीतत्र जायते ॥ पीवरी सदृशः कन्दः सक्षीरः प्रियगन्धवान् । साप्रोक्ता क्षीरकाकोली काकोली लिङ्गमुच्यते ॥ यथा स्यात् क्षीरकाकोली काकोल्यपि तथा भवेत् । एषा किञ्चिद्भवेत् कृष्णा भेदोऽयमुभयोरपि ॥ काकोलीयुगलं शीतं शुक्रलं मधुरं गुरु । बृंहणं वातदाहास्रपित्तशोषज्वरापहम् ॥ काकान् क्षोलखडयति । क्षोलडि उत्क्षेपणे । अन्येभ्योपीतिडः । शकन्ध्वादिः ॥ अस्याः स्थाने अश्वगन्धामूलम् ॥

काकोलूकिका । स्त्री । काकोलूकयोर्वैरभावे ॥

काक्षः । पुं । कटाक्षे ॥ कुत्सितोऽक्षः कुत्सितोक्षोस्य वा । कापथ्यक्षयोरिति कादेशः ॥

काक्षसेनिः । पुं । अभिप्रतारिनामनृपविशेषे ॥ कक्षसेनस्यापत्यम् । अतद्रुक्ष ॥

काक्षी । स्त्री । तुवरिकायाम् । अरहड इति भाषा ॥ सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ कक्षेभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

काक्षीवः । पुं । } शोभाञ्जनवृक्षे ॥
काक्षीवकः । पुं । }

कागः । पुं । काके ॥ इति जटाधरः ॥

कागदः । पुं । न । कागजइत्याख्ये भाषाप्रसिद्धे शरपत्रे ॥ यथोक्तं मन्त्रकल्पद्रुमोक्त हनुमत्कवचे । भूर्जेवा वसने रक्ते क्षौमेवा तालपत्रके । कागदेवाष्टगन्धेन पञ्चगन्धेनवा पुनः ॥ त्रिगन्धेनाथवैकेन विलिख्य धारयेन्नर इति ॥

काङ्क्षा । स्त्री । इच्छायाम् ॥ काक्षिइच्छायाम् । गुरोश्चहलः । टाप् ॥

काङ्गा । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

काचः । पुं । शिक्ये । छींका इतिभाषा ॥ मणौ ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । अक्षिम्नपितमोभूतेनातिरूढेमहागदे । चंद्रादित्यौ सनक्षत्रावन्तरीक्षेचविद्युतः ॥ निर्मलानि च तेजांसिभ्राजिष्णूनीव पश्यति । सएवलिङ्गनाशस्तु नीलिका काचसंज्ञित इति ॥ क्षारे । मृत्तिकाविशे

षे । काच इतिभाषा ॥ न । सिक्थके । सीथा मैण मोम इतिच भाषा ॥ काचलवणे ॥ कचते कच्यते ऽनेनात्र वा । कचबन्धने दीप्तौच । घञ् । नञादेरितिकुत्वं न ॥ णिजन्तात् पचाद्यच्वा ॥ कचते । अच् । प्रज्ञाद्यण् वा ॥

काचकः । पुं । काचशब्दार्थे ॥

काचकूपी । स्त्री । सीसी इति ख्याते काचपात्रे ॥

काचकोषः । पुं । लालटेनाख्ये अपवरकविशेषे ॥

काचनम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

काचनकम् । न । पत्रनिबन्धने ॥ लेखो निबध्यते येन तत्र काचनकाभिधेतिहारावली ॥

काचनकी । पुं । तालिके । लेखे । लिपौ इतिजटाधरः ॥

काचनी । स्त्री । लिखितस्य निबन्धने । तालिके ॥

काचभाजनम् । न । काचपात्रे । शिङ्घाणे ॥ काचस्यभाजनम् ॥

काचमलम् । न । काचलवणे ॥

काचलवणम् । न । कालालूण इति प्रसिद्धे लवणविशेषे । नीले । काचे । कृष्णलवणे ॥

काचसम्भवम् । न । काचलवणे ॥

काचसौवर्चलम् । न । काचलवणे ॥

काचस्थाली । स्त्री । पारुलगाछ इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे । पाटलायाम् । फलेरुहायाम् ॥ काचपात्रे ॥ काचस्य चारस्य स्थाली पात्रम् ॥

काचाक्षः । पुं । कपर्दकाक्षे । वृहद्बके ॥

काजिघः । पुं । काञ्चने । शातकुम्भे ॥ छिमडा इति गौडभाषा प्रसिद्धे क्षुद्रमण्डे ॥ मूषिके ॥

काचित् । अ । काचन । कापिस्त्रीइत्यर्थे ॥

काचितः । त्रि । शिक्यारोपिते पदार्थे । शिक्यिते ॥ काचेधृतम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे इति णिच् । क्तः ॥

काचिमः । पुं । देवकुलोद्भववृक्षे । भञ्जरौ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

काच्छः । त्रि । कच्छदेशोद्भवे ॥ कच्छेषु भवः । अण् ॥

काञ्चनः । पुं । कचनार इति प्रसिद्धे रक्तश्वेतभेदेन द्विविधे वृक्षविशेषे । तत्राद्यस्य पर्यायाः । रक्तपुष्पः । कोविदारः । युग्मपत्रः । कुण्डलः ॥ द्वितीयस्य । काञ्चनालः । कर्बुदारः । पाकारि रिति ॥ चम्पके ॥ नागकेशरे ॥ उदुम्बरे ॥ धुस्तूरे ॥ न । स्वर्णे । हेम्नि ॥ किञ्जल्के । अब्जकेशरे

॥ धने ॥ नागकेशरपुष्पे ॥ काञ्चति । काचिदीप्तौ । नन्द्यादिल्युः ॥

काञ्चनकः । पुं । शालेर्जातिविशेषे ॥ कोविदारवृक्षे ॥ न । हरिताले ॥

काञ्चनकदली । स्त्री । स्वर्णकदल्याम् । चाँपाकेला इति गौडभाषा ॥

काञ्चनकारिणी । स्त्री । शतमूल्याम् ॥

काञ्चनक्षीरी । स्त्री । क्षीरिणीलतायाम् ॥

काञ्चनगिरिः । पुं । सुमेरुपर्वते ॥

काञ्चनपुष्पकम् । न । आहुल्यवृक्षे । हलराख्ये । सुपुष्पे ॥

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । गणिकारीवृक्षे ॥

काञ्चनारः । पुं । कोविदारे । युगपत्रके ॥ काञ्चनारो हिमो ग्राही तुवरः श्लेष्मपित्तनुत् । कृमिकुष्ठगुदभ्रंसगण्डमालाव्रणापहः ॥ कोविदारोपि तद्वत्स्यात् तस्य पुष्पं लघु स्मृतम् । रूक्षं सङ्ग्राहि पित्तास्रप्रदरक्षयकासजित् ॥

काञ्चनालः । पुं । कोविदारे ॥

काञ्चनाह्वयः । पुं । चाम्पेये । नागकेशरे ॥ काञ्चनस्याह्वया आह्वयो यस्य ॥

काञ्चनी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ स्वर्णक्षीरीवृक्षे ॥ काञ्च्यतेऽनया । काचिदीप्त्यादौ । करणेतिल्युट् । टिड्ढेतिङीप् ॥

काञ्चनीया । स्त्री । गोरोचनायाम् ॥

काञ्चिः । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ काञ्चते । काचिदीप्तिबन्धनयोः ॥ सर्वधातुभ्य इन् ॥

काञ्चिकम् । न । काञ्जिके । आरनाले ॥ इन्नन्तात् संज्ञायां कन् ॥

काञ्ची । स्त्री । सप्तपुर्यन्तर्गतपुरीविशेषे ॥ यथा । शिवकाञ्चीविष्णुकाञ्चीकाञ्चीयुग्मञ्च सम्मतम् । एतास्तु पृथिवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन ॥ एताः सप्तपुर्यः ॥ काशी शिवत्रिशूलस्था काञ्ची हरिहरात्मिका । वामदक्षिणहस्ताभ्यां दधार द्विजपुङ्गवा इति भूतशुद्धितन्त्रम् ॥ चन्द्रहार गोट् इति गौडभाषाप्रसिद्धे स्त्रीकट्याभरणे । मेखलायाम् । तत् पर्यायाः । सप्तकी । रसना । सारसनमिति ॥ केचित्तु एकयष्टिर्भवेत् काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका । रसना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशकः ॥ इति भेदं पठन्ति । इहत्त्वभेदात् पर्यायता ॥ गुञ्जायाम् ॥ कृदिकारादिति वा ङीष् ॥

काञ्चीपदम् । न । जघने ॥ इतिहलायुधकोषः ॥

काञ्जिकम् । न । आरनाले । अवन्तिसोमे । धान्याम्ले । काँजी इतिभा-

षा ॥ काञ्जिकं रोचनं रुच्यं पाचनं वह्निदीपनम् । शूलाजीर्णविबन्धघ्नं कोष्ठशुद्धिकरम् परम् ॥ नभवेत्काञ्जिकं यत्र तत्र शालिः प्रदीयते ॥ संहितं धान्यमण्डादिकाञ्जिकं कथ्यते जनैः ॥ काञ्जिकम्भेदि तीक्ष्णोष्णं रोचनं पाचनं लघु । दाहज्वरहरं स्पर्शात् पानाद्वातकफापहम् ॥ माषादिवटकैर्यत्तु क्रियते तद्गुणाधिकम् । लघुवातहरं तत्तु रोचनं पाचनम्परम् ॥ शूलाजीर्णविबन्धामनाशनं वस्तिशोधनम् ॥ धान्याम्लमच्छतरयामनिवारिहारिशुण्ठीरजोलवणजीरकसंस्कृतं यत् । आवासितं सुरभिहिङ्गुकशेन यत्नात् तेनाशुशुच्यति कणोऽधिकतां प्रयाति ॥ एलामहौषधविभावितमाशिमन्थं संसिद्धमामकरमटकाञ्जिकं यत् । मन्दं विवर्द्धयति जाठरवीतिहोत्रं निर्वाणदीपमिव गन्धकचूर्णयोगः ॥ काञ्जिकं रुचिदं हृद्यं स्वच्छमग्निकरं परम् । वातहृद्दलदं श्रेष्ठं गुर्वाहारस्य पाचकम् ॥ अपिच । काञ्जिकं दधितैलन्तु वलीपलितनाशनम् । दाहकं गाचशैथिल्यं वल्यं सन्तर्पणं परम् ॥ मर्दनान्नच भक्षणात् ॥ अपिच । कुल्माषधान्यमण्डेन-चामृतं काञ्जिकम्भवेत् ॥ यन्मस्त्वादिशुचौ भाण्डे सगुडक्षौद्रकाञ्जिकम् । धान्यराशौ त्रिरात्रस्थं शुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥ अक्षूयत्क्यादौ । संज्ञायामिति भावे खुल् । धात्वर्थनिर्देशे वा । के अञ्जिका अस्य ॥

काञ्जिकवटकः । पुं । काँजीवरा इति लोके ॥ तस्य पाकप्रकारो यथा । मन्यनी नूतना धार्या कटुतैलेन लेपिता । निर्मलेनाम्बुना पूर्य तस्यां चूर्णं विनिःक्षिपेत् ॥ राजिकाजीरलवणहिङ्गुशुण्ठीनिशाकृतम् । निःक्षिपेद्वटकांस्तत्र भाण्डस्यास्यञ्च मुद्रयेत् ॥ ततो दिनत्रयादूर्द्ध्वमम्लाः स्युर्वटका ध्रुवम् ॥ काञ्जिकवटको रुच्यो वातहरः श्लेष्मकारकः शीतः । दाहं शूलमजीर्णं हरते नेत्रामयेष्वहितः ॥ इति ॥

काञ्जिका । स्त्री । जीवन्तीलतायाम् ॥ पलाशीलतायाम् ॥ सार्षपदण्डैः कृते व्यञ्जनान्तरे ॥ सार्षपीकन्दली सूक्ष्मा खण्डिता स्निग्धभाजने । स्थापिता मण्डसहिता त्वथवा तण्डुलोदके ॥ सप्तराचात् परं चुक्रं ततः सम्यक् प्रजायते । तस्मादेव समाकृष्य तलयेद्वा प्रलेहयेत् ॥ काञ्जिकेति समाख्याता शूद्रधर्मोपजीवकैः । सार्षपस्य गुणा येहि ते चास्या अपि कीर्त्ति

ताः ॥

काञ्जी । स्त्री । महाद्रोणावृक्षे ॥

काठः । पुं । पाषाणे । अश्मनि ॥

काठकम् । न । कठानान्धर्मे आम्नाये समूहे । चरणेभ्योधर्मवदिति गोत्रचरणाद्वुञ् ॥

काठिन्यम् । न । कठिनतायाम् ॥ यथा । वाच्यतां समयोतीतः स्पष्टमग्रे भविष्यति । इतिपाठयतांग्रन्थे काठिन्यंकुत्रवर्त्तत इतिकलिविडम्बनम् ॥

काठिन्यफलः । पुं । कपित्थवृक्षे ॥

काणः । पुं । काके । वायसे ॥ त्रि । एकचक्षुषि । काणा इति भाषा ॥ योगविशेषे । यथा । रवौज्येष्ठा सोमेऽभिजित् भौमे पूर्वाभाद्रपदा बुधेऽश्विनी भरणीच गुरावार्द्रा शुक्रे मघा शनौचित्राचेत् काणयोगोभवति ॥ कणनिमीलने । अस्मात् घञ् ॥

काणूकः । पुं । करटे । वायसे ॥ कणति । कण० । सृकणिभ्यामूकोकणाविच्यू कण् ॥

काण्डः । पुं । न । स्तम्बे । तृणादिगुच्छे ॥ तरुस्कन्धे । गुद्दा इतिभाषा ॥ वाणे । शरे ॥ अवसरे । प्रस्तावे । प्रकरणे ॥ कुत्सिते ॥ वृक्षविशेषे । अङ्कोठे ॥ नाडीवृन्दे । नाले ॥ वर्गे । परिच्छेदे ॥ वृन्दे । समूहे ॥ रहसि । निर्जनस्थाने ॥ षोडशहस्तप्रमाणे दण्डे ॥ श्लाघायाम् ॥ पापीयसि ॥ कनति । कनीदीप्तौ । अमन्ताड्डः । क्वादिभ्यःकित् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥ कणति कण्यते वा । कणशब्दे । डः । बाहुलकाद्दीर्घः ॥ न । सन्धिविच्छिन्नैकखण्डास्थिनि ॥

काण्डकटुकः । पुं । कारवेल्ले ॥

काण्डकाण्डकः । पुं । काशतृणे ॥

काण्डकीलकः । पुं । लोध्रे ॥

काण्डगुण्डः । पुं । दीर्घकाण्डे । कणेतृणे ॥ गुण्डनामतृणे ॥

काण्डगोचरः । पुं । नाराचे । लौहमयेवाणे ॥

काण्डतिक्तः । पुं । भूनिम्बे । चिरायता इतिभाषा ॥

काण्डनीलः । पुं । लोध्रे ॥

काण्डपटः । पुं । तिरस्करिण्याम् ॥ दूष्यावलम्बिनि वायुसञ्चारार्थे पटविशेषे । चिक् सिर्की इतिचभाषा ॥ कनात इतिच ॥

काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् ॥

काण्डपुष्पम् । न । दौना इति भाषा प्रसिद्धे क्षुद्रसुगन्धिपुष्पविशेषे ॥

काण्डपृष्ठः । पुं । वैश्यापतौ ॥ सुतान्तरे ॥ स्वकुलं पृष्ठतः कृत्वा यो वैप

रकुलंव्रजेत् । तेनदुश्चरितेनासौ ।
काण्डपृष्ठ इतिस्मृतः ॥ न । कर्णधनुषि ॥ काण्डानि शस्त्राणि पृष्ठे यस्य ॥
॥ त्रि । शस्त्राजीवे ॥

काण्डरुहा । स्त्री । कटुक्याम् ॥

काण्डर्षिः । पुं । वेदकाण्डविशेषाध्यापके जैमिन्यादौमुनिविशेषे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

काण्डवान । त्रि । काण्डीरे । वाणधारके । तीरन्दाज इतीतरभाषा ॥ काण्डोवाणो ऽस्यास्ति । मतुप् ॥

काण्डवारिणी । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ यथा । महागजघटाटोपसंयुगे नरवाजिनाम् । स्मरणाद् वारते वाणान् तेनसा काण्डवारिणीति देवीपुराणे देवीनिरुक्ति नामा ४५ ऽध्यायः ॥

काण्डसन्धिः । पुं । ग्रन्थौ ॥

काण्डस्पृष्टः । पुं । काण्डपृष्ठे । शस्त्राजीवे ॥ स्पृष्टं गृहीतं काण्डं शस्त्रंयेन । वाहिताग्न्यादिष्विति परनिपातः ॥

काण्डहीनम् । न । भद्रमुस्तके ॥

काण्डका । स्त्री । लङ्कायाम् । करालत्रिपुटायाम् ॥ वालुकीनामकर्कव्याम् ॥

काण्डीरः । त्रि । काण्डवति ॥ काण्डो वाणोऽस्यास्ति । काण्डाण्डादीरन्नी रचौ ॥ पुं । अपामार्गे ॥ काण्डवेल इति गौडभाषा प्रसिद्धे लताप्रभेदे । कारवल्ल्याम् ॥

काण्डीरा । स्त्री । } मञ्जिष्ठायाम् ॥
काण्डीरी । स्त्री । }

काण्डेक्षुः । पुं । कोकिलाक्षे । तालमखाणा इतिभाषा ॥ काशतृणे ॥ काण्डे इक्षुरिव ॥

काण्डोलः । पुं । पिटे । कण्डोले ॥ स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् ॥

काण्वः । पुं । यजुर्वेदीयशाखाविशेषे ॥ कण्वस्य गोत्रापत्यम् । काण्व्यः । गण्यञ् ॥ काण्व्यस्य छात्राः । कण्वादिभ्योगोत्रइत्यण् । कण्वोदेवताऽस्यवा ॥

कातरः । त्रि । अधीरे । व्यसनाकुले । रोगादिनाऽऽकुलमनसि ॥ भीते ॥ विवशे ॥ ईषत्तरति । पचाद्यच् । ईषदर्थेचेति कोःकादेशः ॥ पुं । कातलामाछ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

कातराक्षी । स्त्री । चकितनेत्रायाम् । मृगलोचनायाम् ॥

कातर्य्यम् । न । अधीरतायाम् । केवलायांनीतौ ॥ यथा । कातर्यं केवलानीतिः शौर्यं श्वापदचेष्टितम् । अतः सिद्धिंसमेताभ्यामुभाभ्यामन्विये

ष सः ॥ भावेष्यञ् ॥

कातलः । पुं । मत्स्यविशेषे । कातला इ तिभाषा ॥ कातलोमधुरस्त्रोष्णो गुरुपाकीत्रिदोषकृत् ॥

कात्तृणम् । न । रोहिषतृणे ॥

कात्यः । पुं । कात्यायनमुनौ ॥ कत स्यापत्यम् । गर्गादित्वात् यञ् ॥

कात्यायनः । पुं । धर्मशास्त्रकर्त्तृमुनि विशेषे ॥ व्याकरणवार्त्तिककारे । व ररुचौ ॥ कात्यस्यापत्यम् । फ्कः ॥

कात्यायनी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गा याम् ॥ काषायवस्त्रार्द्धवृद्धविधवाया म् ॥ कात्यायन्यर्द्धवृद्धायाकाषायव सनाऽधवेत्युक्तेः ॥ कतस्यअपत्यम् । ग० यञ् । सर्वत्रलोहितादिकतन्तेभ्य इतिष्फः । षित्वान्ङीष् ॥

काथञ्चित्कः । चि । कथञ्चिदर्थे ॥ वि नयादित्वात्स्वार्थेठक् ॥

काथिकः । पुं । कथायांसाधौ ॥ कथा दिभ्यष्ठक् ॥

कादम्बः । पुं । वालिहाँस इतिगौड प्रसिद्धे कलहंसपक्षिणि । नीलहं सोयमितिरघुव्याख्यानेमल्लिनाथः ॥ वाणे । इषौ ॥ कदति । कदिः सौत्रः । कदेर्णित् पक्षिणीत्यम्बच् ॥ कद म्बेसमूहेभवः । अण् ॥

कादम्बकः । पुं । वाणे । सायके ॥

कादम्बरः । पुं । दध्यग्रे । दधिसरे ॥ न । कदम्बपुष्पोद्भवेमद्ये ॥ कादम्बं कदम्बजातंरसंराति । रा० । आत इतिकः ॥ मल्लिनाथस्तु दधिद्भिरभि तस्तटावितिमाघ श्लोकव्याख्यावसरे कादम्बश्चु । कादम्बः कलहंसे च्चोरितिविश्वः । कादम्बं राति र लयोरभेदाल्लाति प्रकृतित्वेनादत्ते इतिकादम्बरमैक्षवम् । पानसद्राक्ष माधूकं खार्जूरन्तालमैक्षवम् इति स्मरणात् । आत इतिकः इत्याह ॥

कादम्बरी । स्त्री । कोकिलायाम् ॥ भा रत्याम् । सरस्वत्याम् ॥ शारिका पक्षिणि ॥ मदिरायाम् । हलिप्रिया याम् ॥ कुत्सितमम्बरम् । कुगती तिसमासः । कोःकत्तत्पुरुषेचि । कदम्बरंनीलाम्बरमस्यास्ति । अर० अच् । तस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । कदम्बेजातोरसःकाद म्बः । तत्रजातइत्यण् । कादम्बंरा ति । रादाने । आतोनुपेतिकः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कादम्बर्य्यः । पुं । कदम्बद्रुमे ॥

कादम्बा । स्त्री । मुण्डीतिख्यातायाङ्क दम्बपुष्प्याम् ॥

कादम्बिनी । स्त्री । मेघमालायाम् ॥ कादम्बाः कलहंसाः वलाकावन्मेघ

मनुधावन्ति ते सन्त्यस्याः । इनिः ॥ कदम्बस्यविकारः कादम्बः। सोस्त्यस्याः कार्यत्त्वेनेतिवा ॥

कादाचित्कम् । त्रि । कदाचिद्भवे ॥

काद्रवेयः । पुं । नागे । नराकारे फणालाङ्गूलवति सर्पेभ्योऽन्यस्मिन् देवयोनौ ॥ कद्रवाः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् । ढलोपेऽकद्रवाः ॥ शुभ्रादित्वाद्वाढक् ॥

कानकम् । न । जयपालवीजे ॥

काननम् । न । वने ॥ गृहे ॥ ब्रह्मणोमुखे ॥ कानयति । कनीदीप्त्यादौ । युच्ल्युट्वा ॥ कञ्जलम् आननं जीवनमस्येतिवा ॥

काननारिः । पुं । शमीवृत्ते ॥ इतिशब्दचं० ॥

कानीनः । पुं । पाराशर्ये । वेदव्यासे ॥ कर्णे । कुन्तीज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कन्यकाजाते ॥ कन्यायद्यूढा तदावोढुरेवपुत्रः । यथाहमनुः। पितृवेश्मनि कन्यातु यं पुत्रं जनयेद्रहः। तंकानीनं वदेन्नाम्नावोढुः कन्यासमुद्भवमिति ॥ कन्यायद्यनूढापितृगृहएववतिष्ठति तदा ततपुत्रो मातामहस्यैव । यथाह याज्ञवल्क्यः । कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतोमतइति ॥ कन्याया अपत्यम् । कन्यायाःकनीनचेत्यण् ॥

कानीयसः । त्रि । कनीयसि ॥ स्वार्थेऽण् ॥

कान्तः । पुं । पत्यौ ॥ लोहे ॥ चन्द्रसूर्य्यायःपर्यायान्तःकान्तः शिलायाम् । यथा । चन्द्रकान्तः सूर्यकान्तः अयस्कान्त इति ॥ वसन्तर्त्तौ ॥ हिज्जलवृक्षे ॥ कदाचिदाद्योललितापुंरूपाकृष्णविग्रहा । वंशीनादविनोदेन करोति विवशं जगदित्यादि पुराणवाक्यात् त्रिपुरसुन्दर्यवतारत्त्वेनातिसुन्दरे श्रीकृष्णचन्द्रे । वासुदेवे॥ अभिरूपतमदेहधारित्वात द्विपरार्द्धान्ते कस्यब्रह्मणोऽन्ताय स्यादितिवा । द्विपरार्द्धावसानेकं ब्रह्माणमन्तयतिनाशय तिवा ॥ न । कुङ्कुमे ॥ लौहविशेषे ॥ तस्यल०। यथा । स्वादुर्यत्र भवेन्निम्बकल्को राचिन्दिवोषितः । कान्तंतदुत्तमं यच्चरूप्येणावर्त्तितं मिलेत् ॥ तस्यपरीक्षा यथा। पात्रेयस्मिन् नसरति जलेतैलबिन्दुर्निषिक्तोविद्धं गन्धंविसृजतिनिजं रूषितं निम्बकल्कैः। पाकेदुग्धं भजतिशिखराकारतांनैतिभूमौ कान्तंलोहं तदिदमुदितं लक्षणोक्तं नचान्यदिति सुखबोधः ॥ त्रि । मनोरमे । शोभने ॥ अभीष्टे

॥ गृहविशेषे ॥ काम्यतेस्म । कमु
कान्तौ । क्तः । यस्यविभाषेतिनेट् ।
अनुनासिकस्येतिदीर्घः ॥ कनति
स्म वा । कनीदीप्तिकान्तिगतिषु ।
गत्यर्थेति क्तः ॥

कान्तपक्षी । पुं । मयूरे ॥

कान्तपुष्पः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

कान्तलकः । पुं । नन्दीवृक्षे । ओँद
इति गौडभाषा प्रसिद्धे । तुन्ने ॥
काम्यते । कमु० मतिवुद्धि पूजार्थे
भ्यश्चेतिक्तः । लकति । लकआस्वा
दने । अच् । कान्तश्चासौलकश्च ॥

कान्तलोहः । पुं । न । अयस्कान्ते । का
न्तीसार इति प्रसिद्धे लौहे ॥ अस्य
परीक्षा । यत्पात्रे नप्रसरतिजले
तैलविन्दुः प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धंत्यजतिच
निजंतिक्ततां निम्बकल्कः । तप्तंदुग्धं
भवति शिखराकारकं नैतिभूमिं कृ
ष्णाङ्गःस्यात सजलचणकः कान्तलो
हंतदुक्तमिति ॥ अस्यगुणाः । गुल्मो
दरार्शःशूलाममामवातभगन्दरम् ।
। कामलाशोथकुष्ठानि क्षयं कान्तम
योहरेत् ॥ प्लीहानमम्लपित्तञ्चयकृ
च्चापिशिरोरुजम् । सर्वान् रोगान्
विजयते कान्तलोहंनसंशयः ॥ वल
वीर्य्यवपुःपुष्टिंकुरुते ऽग्निंविवर्द्धये
दिति ॥

कान्ता । स्त्री । नार्य्याम् ॥ स्त्रीविशेषे
। सर्वाङ्गसुन्दर्य्याम् ॥ भोगेवीर्य्येधनं
पूर्वंमनः कुटिलभाषणैः । कान्ता
हरति सर्वस्वं कः स्तेनस्तादृशोऽपरः
॥ प्रियङ्गुवृक्षे । फलिन्याम् ॥ नागर
मुस्तायाम् ॥ रेणुकायाम् ॥ वृहदे
लायाम् ॥ काम्यतेस्म । कमु० । णि
ङ् । भावेक्तः । टाप् ॥

कान्ताङ्घ्रिदोहदः । पुं । कान्ताचरणदो
हदे । अशोकवृक्षे ॥

कान्तायसम् । न । अयस्कान्ते ॥

कान्तारः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥ इक्षु
विशेषे । कतारा इतिभाषा ॥ का-
न्तारेक्षुर्गुरुर्वृष्यः श्लेष्मलोवृंहणःस
रः ॥ न । उपसर्गादौ ॥ कानने ॥
अब्जविशेषे ॥ पुं । न । महारण्ये ॥ दु
र्गमवर्त्मनि ॥ विले ॥ कान्ताअरायस्य
॥ यद्वा । कस्य जलस्य सुखस्य वा ।
अन्तः । कान्तं मनोज्ञम् ऋच्छति
इयर्त्ति वा । कर्मण्यण् ॥

कान्तारकः । पुं । काजलि आकु इति
गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥
कान्तंरसमृच्छति । ऋगतौ । कर्म
ण्यण् ॥ स्वार्थे कन् ख्वुल्वा ॥

कान्तारी । स्त्री । कान्तारके ॥

कान्तिः स्त्री । शोभायाम् । दीप्तौ ॥ अभि
लाषे । इच्छायाम् ॥ स्त्रीणांशृङ्गार

जेगुणविशेषे । सौन्दर्ये ॥ काम्यते अनया वा। कमनं वा। कमु० । क्तिन् । अनुनासिकेति दीर्घ इति केनचि दुक्तंतन्न । काम्यतीति तेनविग्रही तत्वात् । तथाङ्गत्वाणिङ्निमित्त वृद्धेः सम्भवात् । आयादयइतिणिङ भावेवावोध्यम् ॥

कान्तिदम् । न । पित्ते ॥ त्रि । कान्त्यु त्पादके । शोभादायके ॥

कान्तिदा । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमरा ज्याम् ॥

कान्तिदायकम् । न । कालीयकवृत्ते ॥ त्रि । कान्तिप्रदे ॥

कान्यिकः । त्रि । कन्यायाम्भवे ॥ शैषि कः कन्यायाष्ठक् ॥

कान्दर्पिकम् । न वाजीकरणे ॥ यथा । रक्ते ऽधिके स्त्री पुरुषस्तु शुक्रे न पुंसकंशोणितशुक्रसाम्ये । यस्मादतः शुक्रविवृद्धिदानि निषेवितव्यानिर सायनानि ॥ हर्म्यपृष्ठ मुडुनाथर श्मयः सोत्पलंमधुमदालसाप्रिया । वल्लकीस्मरकथारहः स्रजोवर्गएष मदनस्य वागुरा ॥ माचीकधातु मधुपारदलोहचूर्णपथ्याशिलाजतु विडङ्गघृतानियोऽद्यात् । सैकानि विंशतिरहानि जरान्वितोपिसाशी तिकोपिरमयत्यबलांयुवेव ॥ क्षीरं

श्रितंयः कपिकच्छुमूलैः पिवेत्त्वयं स्त्रीषुनसोभ्युपैति । माषान् पयः सर्पिषिवाविपक्कान्षड्ग्रासमात्रांश्च पयोनुपानात् ॥ विदारिकायाः स्व रसेन चूर्णंमुहुर्मुहुर्भावितशोषित ञ्च । घृतेनदुग्धेनसशर्करेणपिवेत् सयस्य प्रमदाः प्रभूताः ॥ धात्रीफला नां स्वरसेन चूर्णं सुभावितं चौद्र सिताज्ययुक्तम् । लीढ्वानुपीत्वाच पयो ऽशितिशक्त्याकामाश्चिकामःपु रुषोनिषेवेत् ॥ चीरेण वस्ताण्डयु जाश्रितेन सम्प्राप्यकामी वहुश तिलान्यः । सुशोषितानक्षिपिवेत् पयश्चतस्याग्रतः किंचटकः करोति ॥ माषसूपसहितेनसर्पिषा षष्टिकौ दनमदन्तियेनराः । चीरमप्यनुपि वन्तितासुते शर्वरीषुमदनेनशेरते ॥ तिलाश्वगन्धाकपिकच्छुमूलैर्विदा रिकाषष्टिकपिष्टयोगाः । आजेनपि ष्टाः पयसाघृतेन पक्का भवेच्छष्कुलि कातिवृष्या ॥ चीरेणवागोक्षुरकी पयोगं विदारिकाकन्दकभक्षणं वा । कुर्वन्नसीदेद्यदिजीर्यतेस्य मदा ग्निनाचेदिदमचचूर्णम् ॥ साजमो दलवणाहरीतकीशृङ्गवेरसहिता च पिप्पली । मद्यतक्रतरलोष्णवा रिभिश्चूर्णपानमुदराग्निदीपनम् ॥

अत्यम्लतिक्तलवणानि कटूनि वाति यः चारशाकबहुलानिचभोजनानि। इत्यकश्रुक्रवीर्यरहितः स करोत्यनेकव्याजान् जरन्निव युवाप्यबलाम वाप्येति॥

कान्दवम्। न। मिठाई पकवान इति प्रसिद्धेभक्ष्ये॥ कन्दौ संस्कृतम्। संस्कृतम्भक्ष्याइत्यण्॥

कान्दविकः। त्रि। आपूपिके। पूपविक्रयकर्त्तरि। भक्ष्यकारे॥ कान्दवं पण्यमस्य। तदस्यपण्यमितिठक्॥

कान्दिग्भूतः। त्रि। कान्दिशीके॥

कान्दिशीकः। त्रि। भयद्रुते। भीत्या पलायिते। कान्दिशंयामीत्याह। तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक्। पृ०॥

कान्यकुब्जम्। न। पुरविशेषे। गाधिपुरे। कुशस्थले। महोदये। कनौज इति भाषा॥

कान्यजा। स्त्री। नलीनामगन्धद्रव्ये॥

कापटिकः। त्रि। शठे॥ पुं। छात्रे॥ परमर्मज्ञे। पञ्चवर्गेषु प्रथमे॥ तत्र परमर्मज्ञः प्रगल्भच्छात्रः कपटव्यवहारित्वात् कापटिकः। तंदत्त्यर्थिन मर्थमानाभ्या मुपगृह्य रहसि राजाब्रूयात् यश्यदुर्वृत्तंपश्यसि तत् तदानीमेव मयि वक्तव्यमिति॥ कपटे नचरति। ठक्॥

कापथ्यम्। न। कपटभावे॥

कापथम्। न। उशीरे॥ पुं। अध्वे। निन्द्यवर्त्मनि॥ कुत्सितः पथः। कुगतीतिसमासः। ईषदर्थेचेति कोः कादेशः। कुमार्गोपीषन्मार्गो भवति। इत्यमदन्तपथशब्देन समासेन पुंस्त्वं निर्वाह्य पथिन् शब्देन समासे कापथ्यचयोरितिकादेशे पथः सङ्ख्याव्ययादेरितिक्लीवत्वंभवति॥

कापालः। पुं। कांखियाकडा इतिगौडभाषा प्रसिद्धकर्कटायाम्॥ न। अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिककुष्ठे। पश्यकपालम्॥

कापालिकः। पुं। कपालि इतिगौडभाषाप्रसिद्धेवर्णसङ्करजातौ। अन्त्यजविशेषोयम्॥ सिद्धान्ताचारिविशेषे॥ यथा। अयतीर्थकराग्रणीःप्रतस्ये कापालिकजालकंविजेतुमितिशङ्करविजयः॥ अस्यस्वरूपं यथा। नराऽस्थिमालाकृतभूरिभूषणः श्मशानवासी न्वकपालभोजनः। पश्यामि योगांजनशुद्धदर्शनो जगन्मियोभिन्नमभिन्नमीश्वरादिति॥ अस्यधर्मोयथा। मस्तिष्कान्त्रवसाभिघारितमहामांसाहुती र्जुह्वतांवन्हौ ब्रह्मकपाल कल्पितसुरापाने

न नः पारखा । सद्यः कृत्तकठोरकण्ठ विगलत्कीलालधारोच्चलै रर्च्यो नः पुरुषो पहारबलिभि र्देवो महाभैरवः इति प्रबोधचन्द्रोदयः॥ कपालिकेव । शर्करादिभ्योऽण् ॥

कापाली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कापित्थम् । न । दाधित्थे ॥ कपित्थस्यावयवोविकारोवा । अनुदात्तादेश्चेत्यञ् ॥

कापिलः । पुं । साङ्ख्यशास्त्रे ॥ पिङ्गलवर्णे ॥ त्रि । पिङ्गलवर्णवति ॥ । न । उपपुराणविशेषे ॥

कापिशम् । न । मद्ये ॥

कापिशायनम् । न । मद्ये । मधुनि ॥ देवतायाम् ॥ कापिश्यांजातादि । कापिश्याःष्फक् ॥

कापिशायनी । स्त्री । द्राक्षायाम् ॥ षित्त्वान् ङीष् ॥

कापिशेयः । पुं । पिशाचे ॥

कापुरुषः । पुं । कुपुरुषे ॥ कुत्सितः पुरुषः । विभाषापुरुषइतिकादेशः ॥ ईषत् पुरुषोवा ॥

कापेयः । पुं । शौनकर्षौ । कपिगोत्रोत्पन्ने ॥ इतश्चानिञ इतिढक् ॥ त्रि । कपिसम्बन्धिनि ॥ न । कपित्वे ॥ कपेः कर्मभावोवा । कपिज्ञात्योर्ढक् ॥

कापोतम् । न । कपोतसमूहे ॥ कपोतानांसमूहः । अनुदात्तादेरञ् ॥ सौवीराञ्जने ॥ कपोतस्येदम् । कपोतवर्णत्वात् । तस्येदमित्यण् ॥ पुं । रुचके ॥ कपोताभवर्णे ॥ सर्जिकाक्षारे ॥ कपोतवर्णोऽस्यास्ति । ज्यो० अण् ॥ त्रि । कपोताभवर्णवति ॥ कपोतस्यावयवोविकारोवा । प्राणिरजतादिभ्योञ् ॥

कापोताञ्जनम् । न । सौवीराञ्जने । स्रोतोञ्जने ॥ कापोतञ्च तदञ्जनञ्च ॥

काप्यकरः । पुं । काप्यकारे ॥

काप्यकारः । पुं । स्वयंकृतं पापं चित्ते आधाय यः कथयति तस्मिन् । स्वपापवक्तरि ॥

काफलः । पुं । कट्फले ॥

काम । अ । अभ्यनुज्ञायाम् ॥

कामम् । न । रेतसि ॥ दृष्टानतिक्रमे । निकामे ॥ काम्ये ॥ वाढे ॥ अनुमतौ ॥ पुं । इच्छायाम् ॥ अनुरागे ॥ फलतृष्णायाम् ॥ तत्तद्दृष्टविषयाभिलाषे ॥ पुंसोयाविषयापेक्षा सकामइतिभण्यते । पुमानादौकाममय एवभूत्वाथकर्मकृत् । यतोयंकर्मणोहेतुः कामोतोस्यप्रधानता ॥ अकामस्यक्रियाकाचिद्दृश्यते नेहकर्हिचित् । यद्यद्धिकुरुतेकिञ्चित्तत्तत्का

मस्यचेष्टितम् ॥ वाह्यादिभेदात् कामस्त्रिविधः । वाह्योगृहचेचादिः १ आन्तरोमनोराज्यरूपः २ वासनामात्ररूपस्तृतीयः ३ ॥ इन्द्रियाधिष्ठाने ॥ अन्ये: काम्यमानत्वाच्छब्दादिविषयेषु ॥ विषयभोगे ॥ स्त्रीपुंसयोः परस्परव्यतिकराभिलाषेत्त्वत्यन्तनिरूढः कामशब्दः ॥ स्त्रीसङ्गे ॥ अस्मात् सङ्कल्पादिदंमेस्यादित्त्येवंरूपे ॥ अप्राप्तोपिविषयः प्राप्तिकारणाभावेपिप्राप्यतामित्त्याकारेचित्तवृत्तिविशेषे ॥ रतिमात्रहेतुः कामः ॥ शास्त्रानुमतजायापुत्रवित्तादिविषयोऽभिलाषः ॥ मोहनस्तम्भनाकर्षणवशीकरणमारणोच्चाटनादिः ॥ दिव्यमानुषभेदात् द्विविधः कामः ॥ कर्मफले ॥ कामयितव्ये ॥ रिरंसायाम् ॥ रतौ ॥ त्रयोदशाङ्के ॥ कामस्तु ब्रह्मणोहृदयाज्जातः । यथा । हृदि कामोभ्रुवोः क्रोधोलोभश्चाधरदच्छदादिति श्री भागवतम् ॥ महाराजचूते ॥ कामदेवे । स्मरे ॥ अस्यस्थानानि यथा । पादाङ्गुष्ठे प्रतिपदि द्वितीयायाञ्चगुल्फके । ऊरुदेशे तृतीयायां चतुर्थ्यां भगदेशतः ॥ नाभिस्थानेचपञ्चम्यां षष्ठ्यान्तुकुचमण्डले । सप्तम्यांहृदयेचैव चाष्टम्यां कक्षदेशतः ॥ नवम्यांकण्ठदेशेचदशम्यांचोष्ठदेशतः । एकादश्यांगण्डदेशे द्वादश्यांनयनेतथा ॥ श्रवणेचत्रयोदश्यां चतुर्दश्यांललाटके । पौर्णमास्यांशिखायाञ्च ज्ञातव्यञ्च इतिक्रमात् ॥ दक्षेपुंसांस्त्रियावामे शुक्ले कृष्णेविपर्ययः ॥ यत्रस्थाने वसेत् कामस्तत्रैव नखचुम्बनम् । मन्त्रेणानेनकर्त्तव्यं ज्ञातव्यं रतिकोविदैः ॥ काम्यतेऽनेन । कमु० । पुंसिसंज्ञायामिति घः । यद्वा । कामयते । पचाद्यच् ॥ कमनम् । कमेर्घञ्वा ॥

कामकला । स्त्री । रतौ । कामदेवपत्न्याम् ॥ मुखंविन्दुङ्कृत्वेति ध्यानोक्तशक्तिप्रभेदे ॥ चन्द्रस्य याः षोडशकलास्ताएव कामस्य कलाः ॥

कामकामी त्रि । अन्ये । काम्यान् विषयान् कामयितुं शीले ॥

कामकारः । पुं । कामतःप्रवृत्तौ । स्वेच्छायाम् ॥ कामंकरोति । कृञ० । कर्म्मण्यण् ॥

कामकारतः । अ । स्वेच्छामात्रेणेत्त्यर्थे ॥

कामकूटः । पुं । वेश्याप्रिये ॥ वेश्याया विभ्रमे ॥

कामकृत् । त्रि । कामकारके ॥ कामान्करोति । डुकृञ० । क्विप् ॥

कामकेलिः । पुं । सुरते ॥ त्रि । षिड्गे ॥

कामक्रोधपरायणः । त्रि । कामक्रोधाभ्यां सदापरिगृहीते ॥ कामक्रोधौ परमयन माश्रयोयस्य ॥

कामखड्गदला । स्त्री । स्वर्णकेतक्याम् ॥

कामगामी । त्रि । कामङ्गामिनि ॥

कामगिरिः । पुं । भारतवर्षस्थपर्बतविशेषे ॥ सतुकामरूपदेशे वर्त्तते ॥

कामगुणः । पुं । रागे ॥ विषये ॥ आभोगे ॥

कामङ्गामी । त्रि । कामचरे । अनुकामीने ॥ कामंयथेच्छं गमनशीलः । काममित्यव्ययम् । सुपीतिणिनिः ॥

कामचारः । पुं । कामाचारे ॥ स्वतन्त्रतायाम् ॥

कामचारी । त्रि । कामुके ॥ स्वच्छन्दे । स्वेच्छाचारिणि ॥ कलविङ्के ॥ पुं । गरुडे ॥

कामचारिपुरम् । न । देवपुरविशेषे ॥

कामजानः । पुं । कोकिले । पिके ॥

कामतालः । पुं । कोकिले । वनप्रिये ॥

कामतिथिः । स्त्री । त्रयोदश्याम् ॥

कामदः । त्रि । कामिके । अभीष्टदे ॥ न । दक्षिणस्यां दिशिविख्याते वनविशेषे ॥ कामान्ददाति । डुदाञ्० । आत इति कः ॥

कामदा । स्त्री । कामधेनौ ॥ टाप् ॥

कामदुघा । स्त्री । कामधेनौ ॥ कामान् दुग्धे दोग्धिवा । दुहःकप्घश्चेतिदुहेःकप् प्रत्ययोघश्चान्तादेशः ॥

कामधरः । पुं । कामरूपस्यमत्स्यध्वजपर्वतस्थे सरोवरे ॥

कामधुक् । स्त्री । समुद्रमथनोद्भवायां वसिष्ठमुनेः कामधेनौ ॥ धेनूनामस्मिकामधुक् इति ध्येसा भगवतो विभूतिः । कामान् दोग्धि । दुह० क्विप् ॥ त्रि । काम्यप्रदे ॥ यथा । एकः शब्दः सुज्ञातः सुप्रयुक्तः स्वर्गेलोकेकामधुग् भवतीतिश्रुतिः ॥

कामदूतिः । पुं । कामदूतिकायाम् ॥

कामदूतिका । स्त्री । नागदन्त्याम् ॥ पाटलायाम् ॥

कामदूती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ कामदूतिकार्थे ॥

कामधेनुः । स्त्री । कामदुहि । स्वर्गवि ॥ वशिष्ठधेनौ ॥

कामध्वंसी । पुं । शिवे ॥ कामं ध्वंसयति । ध्वंसु० सुपीतिणिनिः ॥

कामनः । त्रि । कामुके ॥ अनुदात्तादेश्चेतिणिङन्तात्कमेर्युच् ॥

कामना । स्त्री । इच्छायाम् ॥ टाप् ॥

कामन्धमी । पुं । कांस्यकारे ॥

कामपत्नी । स्त्री । रतौ ॥ कामस्य पत्नी ॥

कामपरीत: । त्रि । कामातुरतया विपरीतबुद्धौ ॥
कामपाल: । पुं । बलदेवे ॥ कामान् पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥
कामप्रद: । पुं । भगवति । वासुदेवे ॥ कामानां पुरुषार्थानांप्रद: ॥ रतिबन्धविशेषे । यथा । द्वौ पादौ स्कन्धसंलग्नौ चिप्त्वालिङ्गं भगे तथा । कामयेत् कामुक: प्रोक्त्यावन्ध:कामप्रदो हित: इति ॥
कामप्रवेदनम् । न । स्वाभिप्रायाविष्करणे ॥
कामफल: । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥
कामभाक् । त्रि । कामार्हे ॥
कामम् । अ । अनुमतौ ॥ प्रकामे ॥ पर्य्याप्ते ॥ असूयायाम् ॥ अनुगमने ॥ अकामानुमतौ । स्वच्छन्दार्थे । आदावनिच्छायां पश्चादङ्गीकारे ॥ काम्यते । कर्मणिङन्तादम् ॥
काममह: । पुं । चैत्र्याम्पूर्णिमायाम् ॥
कामयमान: । त्रि । उशति । वाञ्छति ॥
कामयान: । त्रि । अर्थिनि ॥ कामुके ॥
कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥
कामयिता । त्रि । कामुके ॥ कामयते । कमु० । णिजन्तात् तृन् ॥
कामरूप: । पुं । काँवरू इतिप्रसिद्धे देशे । प्रागज्योतिषे ॥ कालेश्वरं श्वेतगिरिं त्रैपुरं नीलपर्वतम् । कामरूपाभिधो देशो गणेशगिरिमूर्द्धनि ॥ तत्र कामगिरौ योनिपीठे कामाख्या देव्यस्ति । यथा । योनिपीठं कामगिरौ कामाख्या तत्र देवते त्युपक्रम्य सर्वत्र विरला चाहं कामरूपे गृहे गृहे इतितन्त्रचूडामणौ पीठमाला ॥ त्रि । मनोज्ञरूपे ॥ स्वेच्छारूपे ॥
कामरूपिणी । स्त्री । अश्वगन्धावृक्षे ॥
कामरूपी । पुं । विद्याधरे ॥ जाहकजन्तौ ॥ त्रि । मनोज्ञरूपिणि ॥ स्वेच्छारूपिणि ॥ सर्वं मायु विचेतव्यं हरिभि:कामरूपिभिरितिरामायणम् ॥ कामतोरूपमस्यास्य । इनि: ॥
कामरेखा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥
कामल: । पुं । वसन्तकाले ॥ मरुभूमौ ॥ त्रि । कामुके ॥ पुं । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्यनिदानसम्प्राप्तिलक्षणानियथा । पाण्डुरोगीच योत्यर्थं पित्तलानि निषेवते । तस्य पित्तमसृङ्मांसंदग्ध्वारोगाय कल्पते ॥ । हारिद्रनेत्र: स भृशंहारिद्रत्वङ्नखानन: । रक्तपीतशकृन्मूत्रोभेकवर्णोहतेन्द्रिय: ॥ दाहाविपाकदौर्बल्यसदनारुचिकर्षित: । कामला बहुपित्तैषाकोष्ठशाखाश्रयामता ॥

अश्वैषधंयथा । फलत्रिकामृतावा सातिक्ताभूनिम्बनिम्बजः । क्वाथः चौद्रयुतोहन्यात् पाण्डुरोगंसकाम लमिति । कालान्तरात् खरीभूता कृच्छ्रास्यात् कुम्भकामला ॥ तस्या रिष्टलक्षणम् । छर्द्यरोचकहृल्लास ज्वरक्लमनिपीडितः । नश्यति श्वास कासार्त्तो विड्भेदी कुम्भकामली ॥ कृष्ण पीतशकृन्मूत्रो भृशंशूनश्चमा नवः । सरक्ताक्षिमुखच्छर्दिविण्मूत्रो यश्चताम्यति ॥ दाहारुचितृडाना हतन्द्रामोहसमन्वितः । नष्टाग्निसं ज्ञः चिप्रंहि कामलावान् विपद्यते इति ॥ मरीचतिलपुष्पाभ्यामञ्जन कामलापहमिति गारुडे १८७ अ ध्यायः ॥

कामलता । स्त्री । शिश्ने ॥ इतिहेम चन्द्रः ॥

कामला । स्त्री । कामले रोगे ॥

कामलायनः । पुं । उपकोसलाख्यमु नौ ॥ कमलस्यापत्यम् । नडादित्वा त् फक् ॥

कामलिका । स्त्री । कङ्गुधान्ये ॥

कामवती । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् ॥

कामवल्लभः । पुं । आम्रे ॥

कामवल्लभा । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् ॥

कामवृत्तः । पुं । वन्दाके ॥

कामवृद्धिः । पुं । कामज इतिकर्णाट देशप्रसिद्धे क्षुपविशेषे । मदनायुषे । कन्दर्पजीवे ॥

कामवृन्ता । स्त्री । पाटलायाम् ॥

कामशरः । पुं । आम्रे ॥

कामसखः । पुं । वसन्तकाले ॥

कामसुतः । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामसूत्रम् । न । वात्स्यायनादिकाम तन्त्रप्रतिपादकशास्त्रे ॥

कामहैतुकम् । न । कामातिरिक्तका रणशून्ये ॥

कामाख्या । स्त्री । कामरूपदेशे देवी स्थाने ॥ सतीदेहेनावतीर्णाया म हादेव्या यत्रयोनिमण्डलं पतितम् कालिकापुराणेच यस्यमहद्दर्शनं तत् त्रिपुरभैरव्याः स्थानम् । यथोक्तंदे वीगीतायाम् । श्रीमत्त्रिपुरभैर व्याः कामाख्यायोनिमण्डलम् । भू मण्डलेक्षेत्ररत्नंमहामायाधिवासित म् ॥ नातः परतरं स्थानं क्वचिदस्ति धरातले । प्रतिमासं भवेद्देवी यत्र साक्षाद्रजस्वला ॥ तत्रत्यादेवताः सर्वाः पर्वतात्मकतां गताः । पर्वतेषु वसन्त्येव महत्योदेवताअपि ॥ तत्र त्याःपृथिवीसर्वादेवीरूपास्मृताबुधैः । नातः परतरंस्थानं कामाख्यायो निमण्डलादिति ॥ नामकारणं

यथा । श्रीभगवानुवाच । कामार्थमागता यस्मान् मया सार्द्धं महागिरौ । कामाख्या प्रोच्यते देवी नीलकूटे रहोगता ॥ कामदा कामिनी कामा कान्ता कामाङ्गदायिनी ॥ कामाङ्गनाशिनी यस्मात्कामाख्या तेनचोच्यतइति कालिकापुराणम् ॥

कामाङ्कुशः । पुं । नखे ॥ शिश्ने ॥ व्याघनखद्वययुक्ते बालानाम्भूषणे ॥

कामाङ्गः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कामातुरः । त्रि । कामार्त्ते ॥

कामात्मजः । पुं । अनिरुद्धे ॥

कामात्मता । स्त्री । फलाभिलाषशीलत्वे ॥ कामात्मनो भावः । तल् ॥

कामात्मा । पुं । कामस्वभावे । कामाकुलचित्ते ॥ काम्यमान विषयशताकुलचित्तत्वेन काममये ॥ कामेफलतृष्णाया मात्मा यस्यसः ॥

कामाधिष्ठानम् । न । इन्द्रियमनोबुद्धिषु ॥ इन्द्रियाणि मनोबुद्धि रस्याधिष्ठान मुच्यते ॥

कामानशनम् । न । अनाशके । तपसि ॥ तपोनानशनात् परम् । कामानामनशनम् । रागद्वेषरहितैरिन्द्रियैर्विषयाणां सेवनं यदृच्छालाभसन्तुष्टत्वमितियावत् ॥

कामान्धः । पुं । कोकिले ॥ त्रि । कामेनविवेकहीने ॥

कामान्धा । स्त्री । कस्तूर्य्याम् ॥

कामायुधः । पुं । महाराजाम्रवृक्षे ॥ न । कामदेवास्त्रे ॥

कामायुः । पुं । गरुडे ॥

कामारिः । पुं । विटमाक्षिकधातौ ॥ श्री सदाशिवे । महादेवे ॥

कामार्त्तः । त्रि । कामपीडिते । कामातुरे ॥

कामालुः । पुं । रक्तकाञ्चनवृक्षे ॥

कामावशायिता । स्त्री । शिवस्याणिमाद्यष्टधैश्वर्यान्तर्गते ऐश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ कामान् अवशेते । शीङोणिनिः । कामावशायिनो भावः । तल् प्रत्ययः ॥

कामावसायिता । स्त्री । कामावशायितायाम् ॥ कामान् अवस्यति तिष्ठतीत्यर्थे स्यतेर्णिनिः । भावेतल् ॥

कामावसायित्वम् । न । अष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे । सत्यसङ्कल्पतायाम् ॥ यथास्यसङ्कल्पो भवति भूतेषु तथैवभूतानि भवन्ति । अन्येषां निश्चयानिश्चेतव्यमनुविधीयन्ते योगिनस्तु निश्चेतव्याः पदार्था निश्चयमिति । कामान् स्वेच्छया अवसाययितुं निश्चेतुं शीलमस्य । स्यतेर्णिनिः

। भावे त्वः ॥

कामाङ्कः । पुं । राजाम्रे

कामिः । पुं । कामुके ॥ स्त्री । रत्याम् ॥

कामिकः । पुं । कारण्डवेखगे ॥ न । काम्ये । काम्यमानभोगमोच प्रयोजने विधिपूर्वके कर्मणि ॥ त्रि । कामदे । अभीष्टफलप्रदे ॥

कामितः । त्रि । इच्छिते । वाञ्छिते ॥ कामः सञ्जातोस्य । ता° इतच् ॥

कामी । पुं । परमात्मनि ॥ पूर्णकामत्वात् कामोऽस्यास्ति । इनिः ॥ कामुके ॥ चक्रवाके ॥ पारावते ॥ चटके ॥ संसारिणि ॥ चन्द्रे ॥ ऋषभैाषधो ॥ सारसखगे ॥ अवश्यङ् काम्यते । कमुकान्तो । आवश्यकेति ग्रह्यादित्वाद्णिनिः ॥

कामिनी । स्त्री । अतिशयकामयुक्तायांनार्याम् । सवर्णासवर्णयो रतायाम् ॥ भीरुस्त्रियाम् ॥ स्त्रीसामान्ये ॥ वन्दायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ अवश्यं काम्यते । कमेः पूर्ववणिनिः ॥ भूयान् कामोऽस्याः । अतइनिर्वा ॥

कामिनीपुष्पः । पुं । वृक्षविशेषे ॥ न । आर्त्तवे ॥ कामिन्याः पुष्पम् ॥

कामिनीशः । पुं । शोभाञ्जनवृक्षे ॥ विदग्धनायके ॥

कामिमहः । पुं । स्मरोत्सवे ॥

कामीनः । पुं । रामपूगे । सुरेवटे ॥ त्रि । कामानुरूपिणि ॥

कामुकः । पुं । अशोकपादपे ॥ अतिमुक्तके । माधवीलतायाम् ॥ चटके ॥ त्रि । कमने । कामयितरि । कामिनि । स्त्रीसुखासक्ते ॥ कामयते तच्छीलः । लषपतपदेत्यादिनाकमेरुकञ् प्रत्ययः ॥

कामुककान्ता । स्त्री । अतिमुक्तकलतायाम् ॥

कामुका । स्त्री । इच्छावत्याम् । धनादीच्छायुक्तायाम् ॥ कामयते तच्छीला । उकञन्ताट्टाप् ॥

कामुकी । स्त्री । मैथुनेच्छायुक्तायाम् । वृषस्यन्त्याम् ॥ जानपदकुण्डगोणेत्यादिनाङीष् ॥

कामेप्सुः । पुं । फलकामे । सकामे ॥ काममाप्तुमिच्छतीति तथा ॥

कामेश्वरी । स्त्री । कामाख्यापञ्चमूर्त्त्यन्तर्गतमूर्त्तिविशेषे ॥

कामोदकम् । न । मृतोद्देशेनस्वेच्छयाद त्तोदके ॥

कामोदा । स्त्री । रागिणी विशेषे ॥

काम्पिल्यः । पुं । गुण्डारोचनिकायाम् । कंबीला इति भाषा ॥ उत्तरदेशविशेषे ॥ कम्पिलाया अदूरभवः ।

सङ्घाग्रादित्वात् ग्यः ॥

काम्पिल्लः । पुं । काम्पिल्यार्थे ॥ काम्पिल्लः कफपित्तास्रकृमिगुल्मोदरव्रणान् । हन्तिरेची कटुष्णश्च मेहानाहविषाश्मजित् ॥

काम्पिल्लकः । पुं । } काम्पिल्यार्थे ॥
काम्पिल्लका । स्त्री । } उत्तरजनपदविशेषे ॥

काम्पीलः । पुं । }
काम्पीलकः । पुं । } काम्पिल्यार्थे ॥

काम्बलः । पुं । कम्बलावृतरथे ॥ कम्बलेन परिवृतो रथः । परिवृतो रथ इत्यण् ॥

काम्बविकः । पुं । शङ्खवलयादि कर्त्तरि । शाङ्खिके । शङ्खकारे ॥ कम्बुशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । शाश्वतिक इतिनिर्देशात् कादेशोऽनित्यः ॥ कम्बोर्विकारोऽस्यास्तीतिठन्वा ॥

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

काम्बोजः । पुं । कम्बोजदेशजेऽश्वे ॥ सोमवल्के ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ कम्बोजदेशोद्भवे प्रथमतःक्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपादिना शूद्रत्त्वमापन्ने दस्युपदवाच्ये । सतुयवनतुल्योम्लेच्छजातिविशेषः । अस्य सगरराजेन सर्वशिरोमुण्डनङ्कृतम् । यथा । अर्द्धं शकानां शिरसोमुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानांशिरः सर्वं काम्बोजानां तथैवचेति ह० ॥ पुं । न । वलक्षखदिरे । पपरियाखैर इतिभाषा ॥ कम्बोजेषु देशेषुभवः । तत्रभवइत्यर्थे । कच्छाद्यण् । कम्बोजोऽभिजनोऽस्यवा । सिन्ध्वाद्यण् ॥

काम्बोजी । स्त्री । माषपर्ण्याम् । हयपुच्छ्याम् ॥ दुष्खदिरे ॥ गुञ्जायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥ कम्बोजेषुभवा । अण् । ङीप् ॥

काम्यम् । न । अन्तःकरणशुद्धावनुपयोगिनि कर्मविशेषे । फलकामनयाचोदिते ॥ यथा । यत्किञ्चित्फलमुद्दिश्य यज्ञदानजपादिकम् । क्रियते कायिकंयच्च तत्काम्यं परिकीर्त्तितमिति ॥ त्रि । कमनीये । सुन्दरे ॥ कामनाविषयेस्वर्गादौ ॥ कामोस्तियत्र । अन्यत्रापीति यप् ॥ यद्वा । काम्यते । कमु० । अचोयत् ॥

काम्यकर्म्म । न । स्वर्गादीष्ट साधने ज्योतिष्टोमादौ । फलोद्देशेनविधीयमाने कर्मणि ॥ काम्यञ्च तत्कर्म चेतिविग्रहः ॥

काम्यदानम् । न । प्रवारणे ॥ फलकामनयादाने ॥ यथा । अपत्यविजयैश्वर्यस्वर्गार्थं यत् प्रदीयते । दानंतत्काम्यमाख्यात मृषिभिर्द्धर्मचिन्तकैरि

ति गरुडपुराणम् ॥ काम्येनेच्छया काम्यस्य सुहृदादेरिष्टस्य वरस्त्रीहस्त्यश्वादे र्वादानम् ॥

काम्यफलम् । न । आर्थिक्यांशुद्धौ ॥ प्राधान्येन फलं शुद्धिरार्थिकी काम्यकर्मणः । आर्थिकीशुद्धिः काम्यकर्मणः प्राधान्येन फलम् ॥

कायः । पुं । कदैवते । ब्राह्मतीर्थे ॥ मूर्त्तौ । देहे ॥ सङ्घे ॥ लक्ष्ये ॥ स्वभावे ॥ मूलधने ॥ प्राजापत्यविवाहे । सहनौ धर्म्मञ्चरतामितिनियमनङ्कृत्वा कन्यादाने ॥ न । मनुष्यतीर्थे । प्रजापतितीर्थे ॥ तत्तु स्वल्पाङ्गुल्योर्मूलेकनिष्ठानामिकयोरधोभागे प्रसिद्धम् । कायमङ्गुलिमूल इति वचनात् ॥ प्रजापतिर्देवताऽस्य । कस्येदित्यण् इदन्तादेशश्च । यस्येतिलोपात् परत्वादादिवृद्धिः॥ चीयतेऽन्नादिभिः चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति वा । चिञ् चयने । निवासचितीत्यादिनाघञ् ।

कायचिकित्सा । स्त्री । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथाह सुश्रुतः । कायचिकित्सानाम सर्वाङ्गसंसृतानां व्याधीनां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोषोन्मादापस्मारकुष्ठमेहादीना मुपशमनार्थमिति ॥

कायवलनम् । न । कवचे । तनुत्रे ॥ इति हारावली ॥

कायमानम् । न । तृणकुट्याम् ॥ शरीरपरिमाणे ॥

कायस्थः । पुं । परमात्मनि ॥ नरेषु धूर्त्ते कृपाहीने नरजातिविशेषे । अक्षरजीविके । कूटकृति । पञ्जीकरे । कायथ इति भाषा ॥ यथोक्तं ब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे ८५ ऽध्याये । विश्वैकलिपिकर्त्ता च भक्षदातु ईनं हरेत् । कायस्थेनोदरस्थेन मातुर्मांसं न खादितम् । तत्र नास्ति कृपा तस्य दन्ताभावो हि केवलमिति ॥ वह्निपुराणेपि । चाटचारणचौरेभ्यो वधबन्धभयादिभिः। पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थेभ्यो विशेषत इति॥ काये तिष्ठति । स्था । सुपिस्थ इति कः ।

कायस्था । स्त्री । हरीतक्याम् ॥ आमलक्याम् ॥ कायस्तिष्ठत्यनया । घञर्थे कः ॥ एलाद्वये ॥ तुलस्याम् ॥ कायस्थभार्यायाम् ॥

कायिकः । त्रि । शारीरिके । कायनिष्पन्ने ॥

कायिका । स्त्री । } गवादिवलीवर्दादिकर्मयुतायां वृद्धौ ॥ यथा । दोह्यवाह्यकर्मयुता का
कायिकावृद्धिः । स्त्री । }

यिकासमुदाहृतेतिव्यासः ॥ मूलधनाऽविरोधिन्यां प्रत्यब्ददेयपणात दर्द्धादिरूपायांदृद्धौ ॥ यथा । कायाविरोधिनीशश्वत् पणार्द्धाद्यातुकायिकेति नारदः ॥ हलायुधस्तु पणार्द्धाद्या इत्यत्र पणवाह्येतिपठित्वा पणस्यमूलधनस्य यावदवस्थानं तावत् शश्वत्वर्षसहस्रमपि उत्तमर्णेन यावाह्यते प्राप्यते सा कायिकेति व्याख्यातवान् । तत्राद्या भोगलाभान्तर्गता अपराच तद्भिन्ना । इतिमिश्राः ॥

कारः । पुं । वधे ॥ निश्चये ॥ बलौ ॥ यत्ने ॥ यतौ ॥ तुषारशैले । हिमाद्रौ ॥ क्रियायाम् ॥ यथा । स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवौकसाम् । हन्तकारो मनुष्याणां स्वधाकारःस्वधाभुजामिति ॥ करणम् कारः ॥ कर्म्मोपपदेकर्त्तृवाचकः । यथा । कर्म्मकारः स्वर्णकारः इत्यादि ॥ विक्षिप्ते धान्यादिराशौ ॥ यथा । द्वौ कारौ ॥ करएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ क्षि विक्षेपे । परिमाणाख्यायांसर्वेभ्यइतिकर्म्मणि घञ् । सर्वेभ्यइतिपञ्चमीनिर्द्देशात् प्रकृत्याश्रयएव क्रदोरबितिमासोऽप् वाध्यते नत्वर्थाश्रयाः स्त्रीप्रत्ययाः ॥

कारकः । त्रि । कर्त्तरि । क्रियाजनके ॥ भाष्ये करोति क्रियांनिर्वर्त्तयतीतिव्युत्पत्तिदर्शनात् । ण्वुल् ॥ न । क्रियोपाधिके ॥ साक्षात् क्रियानिमित्ते । कर्मादान्यतमे । तानितु । कर्त्ता कर्म्म च करणञ्च सम्प्रदानं तथैवच । अपादानाधिकरणेइत्याहुः कारकाणिषट् ॥ कर्त्ता १ यथा पुरुषैः शिवोऽदृष्टः । कर्म २ यथा रामं प्रणमति । करणं ३ यथा नेत्रैः शिवोदृष्टः । सम्प्रदानम् ४ यथा हरिः सद्यः सुखं दद्यात् । अपादानम् ५ यथा विभीषणः पदाद्भ्रष्टः । अधिकरणम् ६ यथा रेमे शरदि गोविन्दः ॥ सर्वेच सर्वकारकशक्तिसम्भवः । उक्तञ्च । अनेकशक्तियुक्तस्य विश्वस्यानेककर्मणः । सर्वदासर्वथाभावात् क्वचित् किञ्चिद्विवक्ष्यतइति । यथा । सर्वप्रयत्नेनच भूमिपालास्तस्मिन् प्रजह्रुर्युधिसर्वएवेत्यत्र कर्मणोधिकरणविवक्षायांसप्तमीति ॥ करकोद्भवजले ॥

कारकदीपकम् । न । अलङ्कारविशेषे । यथा । क्रमिकैकगतानान्तुगुम्फः कारकदीपकम् । गच्छत्यागच्छतिपुनः पान्थः पश्यति पृच्छति ॥ यथावा । निद्राति स्नाति भुङ्क्ते चलति कचभरान् शोषयत्यन्तरास्ते दी

व्यत्ययच्चैर्नचायं गदितुमवसरो भूय आयाहियाहि । इत्युद्दण्डैः प्रभूणा मसकृदधिकृतैर्वारितान् द्वारि दीनान् पश्यास्मानब्धिकन्ये सरसि रुहरुचामन्तरङ्गैरपाङ्गैः ॥ आद्योदाहरणे श्रुतस्य पान्थस्य कर्त्तृकारकस्य गमनादिष्वन्वयः ॥ द्वितीयेत्त्वध्याहृतस्य प्रभोः कर्त्तृकारकस्य निद्रादिष्वन्वयः इत्येकस्यानेकवाक्यान्वयेन दीपकत्वाच्छायापत्त्याकारकदीपकम् ॥

कालकुचीयः । पुं । साल्वदेशे ॥ तद्देशीयजने बहुवचनान्तः ॥

कारणम् । न । करणे ॥ साधने ॥ वधे ॥ इन्द्रिये ॥ देहे ॥ कर्मणि ॥ कायस्थे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ गीतप्रभेदे ॥ अव्यक्ते । बीजभावे ॥ ईश्वरे । अभिन्ननिमित्तोपादाने ॥ वेदान्तिनो मुखादीश्वरस्याभिन्ननिमित्तोपादानकारणतां श्रुत्वा पातञ्जलीयः सक्रोधमाह । आः पाप कथमीश्वरमेवविकारिणं कृत्वा विनाशधर्मिणमुपपादयसि । अस्यायम्भावः वेदान्तीहि भगवतः सकलकार्योपादानत्वं मन्यते तत्र मृदद्रवविकारि तया सङ्गच्छते । यथाहि मृत् स्वयं विकुर्वाणा घटशरावाद्युपादानं भवति तथा स्वयंविकुर्वन्नीश्वरो जगदुपादानमित्यभ्युपगन्तव्यम् । तथाच भगवतो मृदद्रवविकारित्वादिनाशित्वं सिद्ध्यतीति ॥ साङ्ख्यस्त्वाह ननु रे प्रकृतेर्विश्वोत्पत्तिः पुरुषस्तूदासीन इति । एतच्छ्रुत्वा वेदान्ती सखेदमाह । दुर्बुद्धीहो मो एतदपिनजानीतः यत् सर्वंप्रमेयजातं घटादिवत् कार्यमिति प्रधानोपादानकारणमप्यपेक्षणीयमेवेति अतद्द्वयंविकारशङ्का मुग्धवधूविकल्पविलसितमिव । तथाहि । शान्तं ज्योतिः कथमनुदितानस्तनित्यप्रकाशं विश्वोत्पत्तौ व्रजति विकृतिं निष्कलं निर्मलञ्च । शश्वन्नीलोत्पलदलरुचामम्बुवाहावलीनां-प्रादुर्भावे भवति नभसः कीदृशो वा विकार इति ॥ हेतौ । वीजे । येनविना यन्नभवति तस्मिन् ॥ तच्च निमित्तोपादानभेदाद्द्विविधम् । कारणत्वमाह । अन्यथासिद्धिशून्यत्वेसति नियतपूर्ववर्त्तित्वम् । तच्चसमवाय्यसमवायिनिमित्तभेदात् त्रिविधम् । परमाणुपरिमाणभिन्नानां कारणत्वमितिभाषापरिच्छेद॥: अणुपरिमाणन्तु नकस्यापि कारणमिति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ कार्यते ऽनेन । णयन्तात् कृञो ल्युट् ॥

कारणकारणम् । न । प्रकृतेरधिष्ठानभू

ते ब्रह्मणि ॥

कारणगुणोद्भवगुणः । पुं । कारणगुण पूर्वकगुणे ॥ तद्यथा । रूपम् १ रसः २ गन्धः ३ अपाकजस्पर्शः ४ द्रवत्वम् ५ स्नेहः ६ वेगः ७ गुरुत्वम् ८ एकत्वम् ९ पृथक्त्वम् १० परिमाणम् ११ स्थितिस्थापकसंस्कारः १२ । इति भाषा परिच्छेदः ॥

कारणता । स्त्री । } हेतुत्वे । प्रथ्य
कारणत्वम् । न । }

कारणे कारणत्वम् ॥ मृतत्तत्त्वादिरूपायां सर्वविकाराधिष्ठानतायाम् ॥

कारणमाला । स्त्री । अलङ्कारविशेषे । यथोत्तरञ्चेत् पूर्वस्य पूर्वस्यार्थस्य हेतुता । तदाकारणमालास्यात् ॥ उत्तरमुत्तरं प्रति यथोत्तरम् । उदाहरणम् । जितेन्द्रियत्त्वं विनयस्य कारणं गुणप्रकर्षोविनया दवाप्यते । गुणप्रकर्षेणजनो ऽनुरज्यते जनातुरागप्रभवाहिसम्पदः ॥ अपिच । गुम्फः कारणमालास्यायथा प्राक्तनकारणैः । नयेन श्रीः श्रियात्त्याग स्त्यागेन विपुलं यशः ॥ उत्तरोत्तरकारणभूतपूर्वपूर्वैः पूर्वपूर्वं कारणभूतोत्तरोत्तरैर्वा वस्तुभिःकृतो गुम्फः कारणमाला । आद्योदाहृता द्वितीया यथा । भवन्तिनर-

काः पापात पापंदरिद्रः सम्भवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो भव ॥

कारणशरीरम् । न । सत्त्वप्रधानेऽज्ञाने । आनन्दमयकोषे । सुषुप्तौ ॥ अनाद्यविद्यानिर्वचनीयं शरीरद्वय कारणमात्रं सत्स्वरूपाऽज्ञानं यदस्तितत्कारणशरीरमित्याहुः ॥

कारणा । स्त्री । यातनायाम् । गाढवेदनायाम् ॥ नरकरुजा यमयातनेति केचित ॥ णिजन्तात् कृञो ण्यासश्रन्थेतियुच् । टाप् ॥

कारणिकः । त्रि । परीक्षके ॥ करणैश्चरति । चरतीतिठक् ॥

कारणोत्तरम् । न । प्रत्यवस्कन्दने ॥ सत्यत्त्वेनाङ्गीकृत्य तत्प्रतिकूलरूपकारणंब्रूयात् तदा तदुत्तरङ्कारणोत्तरम् । तत् त्रिविधम् । वलवत् १ तुल्यवलम् २ दुर्बलम् ३ । आद्यं यथा । मयात्त्वत्तः शतङ्गृहीतमितिसत्यम् किन्तु तत् परिशोधितम् । द्वितीयं यथा । मदीये यम्भूमिःक्रमागतत्त्वादिति वाद्युक्ते प्रतिवादिनोपि तथोत्तरम् । तृतीयं यथा । ममेयम्भूमिः क्रमागतत्त्वात इतिवाद्युक्ते ममेयम्भूमिः दशवर्षोपभुज्यमानत्त्वात् इति प्रत्युत्त

रम् ॥

कारण्डवः । पुं । खडहांस इति गौडेषु प्रसिद्धे हंसविशेषे ॥ समन्ताड्ड इति रमेडः । ईषत् रण्डः । ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः । कारण्डंवाति । वा० । आतोनुपेतिकः ॥

कारण्डव्यूहः । पुं । वुद्धभेदे ॥

कारन्धमी । पुं । कांस्यकारे । शौल्विके ॥ धातुवादरते ॥

कारमिहिका । स्त्री । कर्पूरे ॥

कारम्भा । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ ईषत् रम्भा । ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः ॥

कारवः । पुं । काके ॥ का इतिरवोऽस्यसः ॥

कारवल्ली । स्त्री । कारवेल्ले ॥ काण्डीरे ॥

कारवी । स्त्री । शतपुष्पायाम् । मधुरायाम् ॥ रुद्रजटा इति गौडभाषाप्रसिद्धे दीप्ये । मयूरशिखायाम् ॥ सुषव्याम् । कलजीरी इति भाषा ॥ त्वक्पत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ चुद्रकारवेल्ल्याम् ॥ केनजलेनरौति । कशब्दे । पचाद्यच् करवस्य मयूरस्येयम् । तस्येदमित्यण् ॥ कारंवाति वा । वागतिगन्धनयोः । आतोनुपेतिकः । गौरादिङीष् ॥ यद्वा । कारयाम् । ह्रलिं० । ण्यन्तः । सं० क्विप् । कारमवति । अव रक्षणादौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कारवेल्लः । पुं । करेला इतिप्रसिद्धे शाके । कठिल्लके । सुषव्याम् ॥ कारवेल्लं हिमं भेदि लघु तिक्तमवातलम् । ज्वरपित्तकफास्रघ्नं पाण्डुमेह कृमीन् हरेत् ॥ कारं वेल्लति वेल्लचलने । कर्मण्यण् ॥

कारवेल्लकः । पुं । कारवेल्ले ॥ स्वार्थेकः ॥

कारवेल्ली । स्त्री । चुद्रकारवेल्ले ॥ तद्गुणा कारवेल्लीस्या द्विशेषाद्दीपनी लघुः । तद्गुणाकारवेल्ल गुणा ॥ कारवेल्ली फलंतक्रेस्वेदितंहिङ्गुमर्दितम् । भर्जितंनवनीतेन सैन्धवेन समन्वितम् ॥ विदलितमुखमीषत्कारवेल्लीकठोरं पुलकितमिवतैलेसाधितंरामठेन । रचितमरिचचूर्णं सैन्धवेनातिपूर्णं सुललितरसनाग्रं लोलतामातनोति ॥ कारवेल्ली फलम्भेदिलघुतिक्तंसुशीतलम् । पित्ताऽस्रहृत्कामलापाण्डुकफमेदः कृमीन् चयेत् ॥

कारस्करः । पुं । किम्पाकद्रुमे । विषतिन्दौ ॥ कारङ्करोति । डुकृञ्० । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु इति टः । कारस्करोवृक्ष इति निपातनात्सुट् ॥

कारस्करटिका । स्त्री । कर्णजलौकायाम् ॥

कारा । स्त्री । बन्धनालये । कारागारे ॥ दूत्याम् ॥ प्रसेवके । वीणाधःकाष्ठभाण्डे ॥ सुवर्णकारिकायाम् ॥ बन्धने ॥ पीडायाम् ॥ कीर्यते । कृवि० । भि० अङ् । ऋदृशोऽङीतिगुणे दीर्घत्वंनिपात्यते ॥

कारागारम् । न । बन्धनशालायाम् ॥ कारैव आगारम् । कारायै बन्धाय वा आगारम् ॥

कारागुप्तः । त्रि । बन्धनागारस्थे ॥ कारायांगुप्तः ॥

कारापथः । पुं । देशविशेषे । लक्ष्मणात्मजयो रङ्गदचन्द्रकेत्वोर्विषये ॥

कारावरः । पुं । पारशवाद्वैदेह्यामुत्पन्ने । चर्मकारे ॥ कारावरोनिषादात्तु चर्मकारः प्रसूयते ॥

कारावेश्म । न । बन्धनालये । वधाङ्के ॥ कारैव कारायै वावेश्म ॥

कारिः । स्त्री । क्रियायाम् ॥ त्रि । शिल्पिनि ॥ करोति । डुकृञ्० । कृञउदीचांकारुष्विति इञ् ॥

कारिका । स्त्री । नटयोषिति ॥ कृतौ ॥ स्वल्पाचरहत्यावह्वर्थज्ञापिकायांकवितायाम् । विवरणश्लोके ॥ शिल्पे ॥ यातनायाम् ॥ नापितादिकर्मणि ॥ करणम् । धात्वर्थनिर्देशे करोते र्ण्वुल् । णित्त्वाद्वृद्धिः ॥ यद्वा । करोति । ण्वुल् । प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥

कारितः । त्रि । कुर्वन् प्रेरितः कारित इत्युच्यते । कराया इतिभाषा ॥

कारिता । स्त्री । कारिकायाम् । कारितावृद्धौ । अधिकसूद इतिभाषा ॥ यथा । ऋणिकेनतुयावृद्धिरधिका सम्प्रकीर्त्तिता । आपत्कालकृतानित्यं दातव्यासा तुकारिता ॥ इति कात्यायनः ॥

कारी । स्त्री । कारिकायाम् । कटुपत्रिकायाम् ॥ कष्टकारी आकर्षकारी त्येषाद्विधा ॥

कारीरम् । न । भस्मनि ॥ करीरस्यावयवे । काण्डे ॥ टींट इतिप्रसिद्धे करीरफले । तत्पुष्पे ॥ फलंकरीरस्य हि बीजवर्जितं संस्कारितं सोदकभाजनेषु । सुचिक्कणेष्वष्टदिनं सुसन्धितं सन्धानरीत्यासुधियाविपाचितम् ॥ कारीरकटुकन्नाहि फलमुष्णंरुचिप्रदम् । कफपित्तकरङ्किञ्चितकषायंवातहृद्धरम् ॥ अस्यकुसुमशाकस्तु । कारीरङ्कुसुमंसुघर्म निहितंसदाडिमा संयुतं सपाहेन विपाचितं सलवणं हिङ्ग्वाज्यतैलेभृ

शम् । चिसंतक्रतरंसुकाञ्जिकमघे।सद्देसवारान्वितं भोक्ता केनसमर्च्चितः प्रतिदिनंश्रीपार्वतीशः स्वयम् ॥ कारीरङ्कुसुमम्भेदि कटुकं कफनाशनम् । पित्तकृद्रुचिरं भव्यं कषायंपथ्यदम्भृशम् ॥ कारीरङ्कुसुमंरुच्यंशीतलङ्कुष्ठनाशनम् ॥ करीरस्यावयवोविकारोवा । अण् । पलाशाद्यञ्वा ॥

कारीरी । स्त्री । वृष्ट्यादिफले याग विशेषे ॥

कारीषम् । न । शुष्कगोमयसमूहे । विटैारा उपलैाँकाढेर इतिभाषा॥ करीषाणां समूहः । भि० अण् ॥

कारुः । त्रि । शिल्पिनि ॥ कारयित्वातुकर्माणिकारुंपश्चान्नवञ्चयेदिति कूर्मपुराणम् ॥ कारके ॥ पुं । विश्वकर्मणि ॥ शिल्पे ॥ करोति । डुकृञ्० । कृवापेत्युण् ॥

कारुकः । त्रि । सूपकारादिशिल्पिनि ॥ स्वार्थे कः ॥

कारुककर्म्म । न । सूपकारादीनाङ्कर्मणि ॥ यैः कर्मभिः प्रचरितैः शुश्रूष्यन्तेद्विजातयः । तानिकारुककर्माणि शिल्पानिविविधानिच ॥

कारुचैारः । पुं । सन्धिचैारे ॥

कारुजः । पुं । करभे । गजार्भके ॥ फेने ॥ वल्मीके ॥ नागकेशरे ॥ गैरिके ॥ शिल्पिनां चित्रे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥

कारुणिकः । त्रि । दयालै। ॥ करुणाशीलमस्य । शीलमिति ठक् । करुणा-प्रयोजन मस्यवा । प्रयोजनमिति ठक् ॥

कारुण्डी । स्त्री । जलैाकायाम् ॥

कारुण्यम् । न । परदुःखदुःखित्त्वे । करुणायाम् ॥ करुणः करुणावान् तस्य भावः । ब्रा० ष्यञ् ॥

कारुषः । पुं । सुधन्वाचार्ये । विजन्मनि ॥

कारूषाः । पुं । करूषदेशवासिषु । वृहद्गृहेषु ॥ वहुवचनान्तोयम् ॥

कारोत्तरः । पुं । सुराग्रभागे । सुरामण्डे ॥ कूपे ॥ त्रि । कार्यचमे ॥ कारेण क्रियया उत्तरः ॥

कार्कन्धवम् । न । कर्कन्ध्वाविकारे ॥ तदवयवे ॥ विल्वाद्यण् ॥

कार्कश्यम् । न । कठोरतायाम् ॥ कर्कशस्यभावः । ष्यञ् ॥

कार्णाटः । पुं । कर्णाटदेशे ॥ स्वा० अण् ॥

कार्त्तवीर्य्यः । पुं । चन्द्रवंशीयकृतवीर्यराजपुत्रे । अर्जुने । हैहये । हरेश्चकावतारे ॥ अस्यध्यानम् । उद्यत्सूर्यसहस्रकान्तिरखिलक्षोणीधवैर्व-

न्दितोहस्तानांशतपञ्चकेनतु दधञ्चा पानिषूंस्तावता । कस्तेहाटकमाल यापरिवृतश्चक्रावतारोहरेः पाया तस्यन्दनगोवधा भवसनः श्रीकार्त्त वीर्योन्नृपः इति ॥ जैनराजचक्रव र्त्तिविशेषे । सुभूमे ॥ कृतवीर्यस्या पत्यम् । अण् ॥

कार्त्तस्वरम् । न । स्वर्णे । हेमनि ॥ कृतस्वरे आकारविशेषे भवम् । अ ण् ॥ कृताः पठिताः स्वरायेन तस्मैवा इदम् । शेषइत्यण् ॥ धुस्तूरे ॥

कार्त्तान्तिकः । पुं । दैवज्ञे । मौहूर्त्ति के । ज्योतिर्विदि ॥ कृतान्तंवेत्ति । क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् ॥

कार्त्तिकः । पुं । स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ ऊर्ज्जे । शरदृतोर्द्वितीयेमासे । वा हुले ॥ अत्रजातस्यफलम् । दक्षः क ये विक्रयशे धनाढ्यः स्याद्वावदूकोऽ खिलकौशलज्ञः । यः कार्त्तिके का र्त्तिकरूपधारी जातो भवेद्युद्धवि शारदश्चेति ॥ वर्षविशेषे । सचकृ त्तिकारोहिण्योरेकतरस्मिन् वृह- स्पतेरस्तोदयैकतरसम्बन्धे भवती- ति मलमासतत्त्वम् ॥ कार्त्तिकी पौ र्णमास्यस्मिन् । विभाषा फाल्गुनी ति पाणिकोण् ॥

कार्त्तिकिकः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥ का र्त्तिकी पौर्णमास्यस्मिन् । विभाषा- फल्गुनी श्रवणा कार्त्तिकी चैत्रीभ्यः । इतिठक् ॥

कार्त्तिकी । स्त्री । कार्त्तिकपौर्णमास्या म् ॥ कृत्तिकया युक्ता पौर्णमासी । नक्षत्रेण युक्तः कालः इत्यण् । त तोङीप् ॥

कार्त्तिकेयः । पुं । कुमारे । महासेने ॥ कृत्तिकानामपत्यम् । तत्पालि तत्वात् । स्त्रीभ्योढक् ॥ अस्यध्यानं यथा । कार्त्तिकेयं महाभागं मयूरो परि संस्थितम् । तप्तकाञ्चनवर्णा भं शक्तिहस्तंवरप्रदम् ॥ द्विभुजं श त्रुहन्तारं नानालङ्कार भूषितम् । प्रसन्नवदनं देवं सर्वसेनासमावृत मिति ॥

कार्त्तिकेयप्रसूः । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

कार्त्तिकेयवनम् । न । शरवणे ॥

कार्त्तिकोत्सवः । पुं । कौमुद्याम् । का र्त्तिक्यां पूर्णिमायाम् ॥ दीपोत्सव तिथौ ॥

कार्त्स्न्यम् । न । साकल्ये ॥ कृत्स्नस्य- भावः । ष्यञ् ॥

कार्प्पटः । पुं । जतुनि । लाक्षायाम् ॥ कार्य्यिणि । कार्यार्थिनि । उमेदवा र दरवारी इति पारस्यभाषा ॥ इ- तिहेमचन्द्रः ॥ वस्त्रे ॥ स्वा० अय ॥

कार्प्पटगुप्तिका । स्त्री । झोला झोली बटुवा इत्यादिभाषा प्रसिद्धे ॥

कार्पटिकः । पुं । मर्म्मज्ञे ॥ तीर्थसेविनि ॥

कार्प्पण्यम् । न । कृपणतायाम् । दैन्ये । उचितव्ययाकरणेनापि धनरक्षणेच्छारूपे ॥ अनात्माध्यासवत्त्वे ॥ कृपणस्यभावः । ष्यञ् ॥

कार्प्पासम् । न । कार्पासीफले ॥ तूले ॥ त्रि । कार्पासीवस्त्रादौ । बादरे ॥ कार्पास्याः विकारः फलम् । अवयवेचेत्यण् । तस्यफले लुक् ॥ कार्पासस्य विकारः । तस्यविकारइत्यण् । बिल्वाद्यण्वा ॥

कार्प्पासकः । पुं । कार्पासिकायाम् । तुण्डिकेर्याम् ॥ कार्पसकोलघुः कोष्णो मधुरोवातनाशनः । तत् पलाशं समीरघ्नं रक्तकृन्मूत्रवर्द्धनम् ॥ तत्कर्णपिडकानादपूयस्रावविनाशकृत् । तद्बीजंस्तन्यदंवृष्यंस्निग्धंकफकरं गुरु ॥

कार्प्पासधेनुः । स्त्री । दानार्थं कार्पासनिर्मितायां धेनौ ॥

कार्प्पासनासिका । स्त्री । तर्कौ । तकुवा इतिभाषा ॥

कार्प्पासिका । स्त्री । तुण्डिकेर्य्याम् ॥

कार्प्पासी । स्त्री । कार्पासवृक्षे । बदरायाम् । समुद्रान्तायाम् ॥ करोतिक्रियतेवा । कृञः पासः । पृ० । जातित्वात् गौरादित्वाद्वा ङीष् ॥ यद्वा । कर्पासोऽस्त्यस्याः प्रज्ञाद्यण् । ङीप् ॥

कार्म्मः । त्रि । कर्मशीले । कर्मसुफलमनपेक्ष्य प्रवृत्ते ॥ कर्मशीलः । छत्रादित्वाण्णः । कार्मस्ताच्छील्य इति टिलोपः । स्त्रियां कार्मी ॥

कार्म्मणः । त्रि । कर्मठे । कर्मकुशले ॥ न । कामण इतिप्रसिद्धे मूलकर्मणि । ओषध्यादिमूलेनत्रासनोच्चाटनस्तम्भनवशीकरणादिकर्मणि ॥ मन्त्रतन्त्रादि योजने ॥ वाचिकं श्रुत्वाक्रियमाणे कर्मणि ॥ योगविद्यायाम् ॥ कर्म्मैव कार्मणम् । तद्युक्तात्कर्मणोण् ॥

कार्म्मिकः । त्रि । विचित्रवस्त्रादौ ॥ इतिमिताक्षरा ॥

कार्म्मुकः । पुं । वंशे । वेणौ ॥ श्वेतखदिरे ॥ हिज्जले ॥ महानिम्बे ॥ न । इष्वासे । धनुषि ॥ त्रि । कर्मठे । कर्मक्षमे ॥ कर्मणे प्रभवति । कर्मण उकञ् ॥

कार्य्यम् । न । हेतौ ॥ प्रयोजने ॥ यथा । कार्यार्थिनः कुतोगर्व इति ॥ वैयाकरणाना मादेशप्रत्ययागमेषु ॥ सन्निवेशविशेषवतिविनश्वरे शरीरे ॥

तार्किकमते प्रागभावप्रतियोगिनि घटपटादिरूपे विकारे ॥ कार्यंप्रति कारणं त्रिविधम् । समवायिकारणम् १ यथा घटकार्यंप्रतिकपालम् । असमवायिकारणम् २ यथा घटकार्यंप्रतिकपालसंयोगादि । निमित्तकारणम् ३ यथा घटंप्रतिदण्डचक्रादीति ॥ कार्य्याणां नियोगविकल्पसमुच्चया भवन्ति । अनेनैवोपायेन नान्येनेति नियोगः । अनेनवाऽनेनवेतिविकल्पः । अनेनचेतिसमुच्चयः ॥ विवादे ॥ यथा । यस्मात् कार्यंसमारम्भश्चिरात्तेन विनिश्चितः। तस्मात्सलभते कालमभियुक्तस्सकालभाक् ॥ इति कात्यायनः ॥ अपूर्वे ॥ यथा । विधिप्रत्ययस्य कार्येशक्तिरिति मीमांसकाः ॥ त्रि । सम्पादनीये । कर्त्तव्ये ॥ क्रियते इति । डुकृञ् ० । विभाषा कृवृषोरितिक्यपभावे ऋहलोर्ण्यत् । वृद्धिः ॥

कार्य्यकुशलः । त्रि । कर्मक्षमे । कर्मठे ॥

कार्य्यता । स्त्री । कार्यत्वसञ्ज्ञातौ ॥ भावे तल् ॥

कार्य्यत्वम् । न । कार्यतासञ्ज्ञातौ ॥ अभूत्वाभावित्वे ॥ भावे त्वः ॥

कार्य्यपुटः । पुं । क्षपणे ॥ उन्मत्ते ॥ अनर्थकरे ॥

कार्य्यप्रद्वेषः । पुं । आलस्ये ॥

कार्य्या । स्त्री । कारीवृक्षे ॥

कार्य्यी । त्रि । यस्य निर्द्दिश्यते कार्यं तस्मिन् ॥ कर्मार्थिनि ॥

कार्शानवः । त्रि । आग्नेये ॥ कृशानोरिदम् । अण् ॥

कार्श्मरी । स्त्री । काश्मरीवृक्षे । गम्भार्याम् ॥

कार्श्यः । पुं । कार्च्ये । सालवृक्षे ॥ कर्चूरे ॥ लकुचे ॥ न । कृशत्वे ॥ कृशस्य भावः । वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्चेतिष्यञ् ॥

कार्षः । पुं । कर्षके ॥ कृषिः शीलमस्य । छत्रादिभ्योणः ॥

कार्षकः । पुं । कर्षके ॥ कर्षति । कृष० । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामिति कुन् ॥

कार्षापणः । पुं । न । कार्षिके । रजतरूप्ये ॥ षोडशपणे ॥ ताम्रिकेपणे ॥ कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्रिकः कार्षिकः पणः । इतिमनूक्तेः ॥ कर्षस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपणनम् । पण० । नित्यंपणः परिमाणे इत्यप् । गोचरसञ्चरेतिघो वा कार्षस्य कार्षेण वा आपणः ॥

कार्षिः । स्त्री । कृषिवृत्तौ ॥ कृषति । कृष० कृषेर्वृद्धिश्चेति इञ् ॥

कार्षिकः । पुं । कार्षापणे । रूप्यमाने

॥ कृषके । इतिहेमचन्द्रः ॥ कर्षस्य अयम् । अध्या० ठञ् ॥ शास्त्रीयपणचतुर्थभागे ॥

कार्ष्णाजिनिः । पुं । ऋष्यन्तरे ॥

कार्ष्णायसम् । न । कृष्णायसो विकारे ॥ अण् ॥

कार्ष्णिः । पुं । प्रद्युम्ने । मकरध्वजे ॥ कृष्णस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

कार्ष्णी । स्त्री । शतावर्याम् ॥

कार्ष्यः । पुं । सखुआ इति प्रसिद्धे सालवृक्षे ॥ कृषति । कृष० । इगुपधेतिकः । चतुर्वर्णादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

कालम् । न । लोहे ॥ कक्कोलके ॥ कालीयके ॥ त्रि । कृष्णगुणवति ॥

कालः । पुं । यमे । दण्डधरे ॥ कृष्णवर्णे ॥ हरौ । यथा । सर्वस्वदंवलिमधो नयसि च्छलेन प्राणप्रियां जनकजां विपिने जहासि । संवर्द्ध्य यादवकुलं स्वयमेव हंसि कस्त्वां भजेद्यदि हकालभयं नहिस्यादिति ॥ महाकालशिवे ॥ शनौ ॥ कासमर्द्दे ॥ रक्तचित्रके ॥ राले ॥ कोकिले ॥ गुणचोभके ॥ कालदण्डयोगे ॥ निमेषाद्यभिमानिन्यां देवतायाम् ॥ चणादण्डमुहूर्त्तप्रहरदिनरात्रिपचमासायनवत्सरादौ । दिष्टे । अनेहसि । समये ॥ यथा । प्रत्यर्थी लभते कालंत्र्यहं सप्ताहमेवच । अर्थीतु प्रार्थयन्कालं तत्र चणादेव हीयते ॥ क्वचित् प्रत्यर्थीकालंनलभते । यथाहयाज्ञवल्क्यः । साहसस्तेयपारुष्यगोभिशापात्ययेस्त्रियाम् । विवादयेत् सद्यएवकालोन्यत्रेच्छयास्मृतइति ॥ सचसर्वाधारः सर्वकार्यनिमित्तकारणमादित्यादिक्रियाप्रचयरूपः ॥ अनादिनिधनः कालो रुद्रः सङ्कर्षणः स्मृतः । कलनात् सर्वभूतानां सकालः परिकीर्त्तितः ॥ अतीतादिव्यवहारहेतुः कालः सचैकोनित्योविभुश्च । जन्यानां जनकः कालो जगतामाश्रयोमतः । परापरत्वधीहेतुः चणादिः स्यादुपाधितः ॥ अस्यगुणाः । सङ्ख्या १ परिमितिः २ पृथक्त्वम् ३ संयोगः ४ विभागः ५ । इतिभाषाप० ॥ कालश्च वैशेषिकाभिमतएकः स न अनागतादिव्यवहारभेदं प्रवर्त्तयितुमर्हतीति तस्मादयं यैरुपाधिभेदैरनागतादिभावं पतिपद्यते सन्तु त एवोपाधयोऽनागतादिव्यवहारहेतवः कृतमन्तर्गडुना कालेनेति साङ्ख्याचार्याः । तस्मान्न कालरूपतत्त्वान्तराभ्युपगम इति ॥ छिडादिविषया

भूतभविष्यद्वर्त्तमानात्मय:कालादति वैयाकरणा: ॥ कालोह्नि भगवद्विभूति: । काल: कलयतामहम् । कलयतां सङ्ख्यानं कुर्वतांमध्ये ॥ क्रियाशक्त्युपहित: सर्वस्य संहर्त्तापरमेश्वर: काल: ॥ अहमेवाक्षय:काल: । अक्षयकालाभिमान्यऽक्षय: परमेश्वराख्य:काल: ॥ कलनात् सर्वभूतानां ब्रह्मादीनांनिमेषत: । कालश शब्देन निर्दिष्टो ह्यखण्डानन्दअद्वय: ॥ कलयत्त्यायु: । कलसङ्ख्याने । पचाद्यजन्तात् प्रज्ञाद्यण् ॥ कल्यते । कलसङ्ख्याने शब्देच । कर्मणिघञ् ॥ कालयति सर्वमिति वा । कलप्रेरणे । ण्यन्तात्पचाद्यच् ॥ यद्वा । काल्यते । कालउपदेशे । घञ् ॥ यस्याऽह:प्रथमं रूपमरूपस्यतथानिशा । सन्ध्याच परमेशस्य तस्मै कालात्मनेनम: ॥

कालक: । पुं । जटुले । जतुके । पिप्लौ । देहस्थचिह्नविशेषे । लसून इति भाषा ॥ अलगर्दे ॥ न । कालशाके ॥ यकृति ॥ अनित्त्ये वर्ण्णे रक्तेचार्थे कालाच्चे तिकन् ॥ कालक: पट: कालिकाशाटी कालकमुखम् ॥ कालयति । कलक्षेपे । चु० । ण्वुल् ॥

कालकटङ्कट: । पुं । शिवे ॥

कालकण्ठ: । पुं । शिवे ॥ पीतसारे ॥ मयूरे ॥ खञ्जने ॥ कलविङ्के ॥ दात्यूहे ॥ काल:कृष्णवर्ण: कण्ठो यस्य स: ॥ काले प्रावृषिकण्ठो ध्वनिरस्यवा ॥

कालकण्ठक: । पुं । दात्यूहपक्षिणि ॥ कालकण्ठे ॥ काल:कण्ठोऽस्य । कप् ॥ स्वा० कन्वा ॥

कालकन्दक: । पुं । जलसर्पे ॥

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ॥ कालस्यकन्या ॥

कालकर्णिका । स्त्री । अलक्ष्म्याम् ॥ कालस्यकर्णिका ॥

कालका । स्त्री । कालकेयनाम्नोऽसुरगणस्यजनन्याम् ॥

कालकाल: । पुं । सदाशिवे । देवदेवे ॥

कालकील: । पुं । } कोलाहले ॥
कालकीलक: । पुं ॥ }

कालकुष्ठम् । न । पर्वतीयमृत्तिकाविशेषे । कङ्कुष्ठे । विरङ्गे ॥

कालकूटम् । न । विषे ॥ दोले ॥ पुं । न । स्थावरेतीक्ष्णविषविशेषे ॥ देवासुररणेदेवैर्हतस्यपृथुमालिन: । दैत्यस्यरुधिराज्जातस्तरुरश्वत्थसन्निभ: ॥ निर्यास:कालकूटोऽस्यमुनिभि: परिकीर्त्तित: । सोऽहिक्षेत्रेशृङ्गवेरे-कोङ्कणे मलये भवेत् ॥ कालमपि

कूटयति । कूटपरिदाहे । चु० । कर्म ण्यण् ॥ कालस्यकर्मणो मृत्योर्वाकू टोराशिरिवेति वा ॥

कालकृत् । पुं । सूर्ये ॥ कालंकरोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

कालकृतः । पुं । सूर्ये ॥ त्रि । कालजा ते ॥ यथा । सर्वङ्कालकृतम्मन्ये कालोहि वलवत्तरः । इतिपु ॥

कालकेशी । स्त्री । नील्याम् ॥

कालखञ्जनम् । न । यकृति ॥ इतिहे मचन्द्रः ॥

कालखड्गः । पुं । महानरकविशेषे ॥

कालखण्डम् । न । दक्षिणकुक्षिस्थेमांस खण्डे । यकृति ॥ कालञ्चतत्खण्डञ्च ॥

कालग्रन्थिः । पुं । वत्सरे ॥

कालघण्टः । पुं । योगविशेषे ॥ यथा । षष्ठींशीतांशुवारे परिहर दशमीं सप्तमीम्भार्गवेपि अष्टम्यांदेवपूज्यं वुधदिननवमीं सौरिवारंदशम्याम् । एकादश्याञ्चभौमं दशशतकिरणेव र्जयेद्द्वादशीञ्च सर्वारम्भं न कुर्यांज्ज नयतिविपदं कालघण्टोहियोगः इ- ति ॥

कालङ्कृतः । पुं । कालकासुन्दे इतिगौ डभाषाप्रसिद्धे कासमर्दे । कसौंदी इतिभाषा ॥

कालचक्रम् । न । कालस्वरूपे चक्रे ॥ यथा । कालोद्विविधे ऽवसर्पिण्युत्स र्पिणीषुभेदतः । सागरकोटिकोटी नांविंशत्यास समाप्यते ॥ अवसर्पि ण्यांषडरा उत्सर्पिण्यांतएवविपरी ताः । एवंद्वादशभिररैर्विवर्त्ततेका लचक्रमिदम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ व त्सरस्वरूपे ॥

कालचिन्तकः । पुं । ज्योतिर्विदि । दै वज्ञे ॥

कालज्ञः । पुं । कुक्कुटे ॥ त्रि । अस्याय ङ्कालइतिविदुषि ॥ वहेदमित्रंस्कन्धे नयावत्कालविपर्ययः । तमेवचागते काले भिन्द्याद्घटमिवाश्मना ॥ का लं जानाति । ज्ञा० । कः ॥

कालञ्जरः । पुं । योगिचक्रस्यमेलके ॥ भैरवे । शिवे ॥ पर्वतविशेषे ॥ दे शविशेषे ॥ काल्याःस्थाने सिद्धपी ठे ॥

कालञ्जरा । स्त्री । } चण्ड्याम् ॥
कालञ्जरी । स्त्री । }

कालतालः । पुं । तमालवृक्षे ॥

कालतिन्दुकः । पुं । काकेन्दौ । कुपी लुके ॥

कालदण्डः । पुं । योगविशेषे ॥ काल स्यदण्डे ॥

कालधर्म्मः । पुं । मृत्यौ ॥ समयस्वभा वे ॥ कालस्य धर्मः ॥

कालनियोगः । पुं । दैवाज्ञायाम् ॥ कालस्य नियोगः । कालकृतोवा नियोगः ॥

कालनिर्य्यासः । पुं । गुग्गुलौ ॥

कालनेमिः । पुं । राक्षसविशेषे ॥ हिरण्यकशिपुपुत्रे । दैत्यविशेषे ॥

कालनेमी । पुं । कालनेमौ ॥

कालनेमिनिहा । पुं । श्रीपतौ । विष्णौ ॥ कालनेमिंनिजघानेति ॥

कालनेमिरिपुः । पुं ।
कालनेमिहा । पुं । } विष्णौ ॥
कालनेम्यरिः । पुं ।

कालपर्णः । पुं । तगरवृक्षे ॥

कालपालकम् । न । कङ्कुष्ठमृदि ॥

कालपाशः । पुं । यात्रायां वर्जनीयविशेषे ॥ उत्तरादिषु पूर्वान्तदिक्षु सूर्यो दितः क्रमात् । काल स्तत्सम्मुखे पाशो निशायान्तु विपर्ययः ॥ सम्मुखस्थौ कालपाशौ यात्रायाञ्चविवर्जयेत् ॥

कालपीलुकः । पुं । कुपीलौ ॥

कालपुच्छः । पुं । मृगविशेषे ॥ गुणै रेणसमः कालपुच्छो मुनिभि रीरितः ॥

कालपुरुषः । पुं । यमसहाये ॥ ज्योतिश्शास्त्रे ॥ यथा । किन्त्वस्य कालपुरुषाख्यमहार्णवस्य गच्छेत् कदाचि दन्त्यषिर्मनसापि पारम् । इति ॥ नराणां शुभाशुभज्ञानार्थं जन्मलग्नादिद्वादशराशिकल्पिते ज्योतिश्शास्त्रप्रसिद्धे पुरुषाकारे ॥

कालपृष्ठः । पुं । मृगविशेषे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ न । कोदण्डमात्रे । धनुर्मात्रे ॥ कर्णचापे । कर्णस्य पृथातनयस्य धन्वनि ॥ कालो यम इव पृष्ठ मस्य । कालवर्णं वा पृष्ठ मस्य ॥

कालपेषी । स्त्री । श्यामलतायाम् ॥

कालप्रभातम् । न । शरदृतौ ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥

कालमानः । पुं । कृष्णार्ज्जके । कृष्णतुलस्याम् ॥ राजनिर्घण्टे कालमाल इति पाठः ॥

कालमुष्कः । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

कालमूलः । पुं । रक्तचित्रके ॥

कालमेघः । पुं । श्यामलेसघनेघने ॥

कालमेशिका । स्त्री । कालमेश्याम् ॥ काले मिश्यते । मिशशब्दे । कर्मणिघञ् । गौ॰ ङीष् । स्वार्थे कन् ॥

कालमेषी । स्त्री । कालमेषिकायाम् । मञ्जिष्ठायाम् ॥ त्रिवृति ॥ सोमराज्याम् ॥ कालंवर्णं मिषति । मिष स्पर्द्धायाम् । कर्मण्यण् । गौरा

दित्वान् ङीष् ॥

कालयुक्तः । पुं । वत्सरे ॥ यथा । गोम हिष्योविनश्यन्तियेचान्येनटनर्त्तकाः । वासवोवर्षते देविमत्स्यश्च नहिजायते ॥ तिलसर्षपमाषादिकापीसानां महार्घता । गोमहिष्यः सुवर्णानि कांस्यताम्राद्यशेषतः ॥ तत्सर्वं- देविविक्रीयकर्त्तव्योधान्यसञ्चयः । तेनधान्येनलोकोयं निस्तरिष्यति दुर्द्दिनम् ॥ पार्थिवामोषका दीनाः कालयुक्ते प्रपीडिताः ॥ इति ॥

कालरात्रिः । स्त्री । सर्वभूतापहारिण्यां मृत्युदेव्याम् ॥ सर्वमारकस्यापिकालस्य रात्रिर्नाशिका । प्रलयेकालस्यापिनाशात् ॥ कालरात्रिर्यमभगिनीतिभावप्रकाशः ॥ कल्पान्तरात्रौ ॥ भीमरथ्याम् ॥ निशाविशेषे । दीपावल्याम् ॥ दीपावलीतुयाप्रोक्ता कालरात्रिश्च सामतेत्यागम वचनात् ॥ दुर्गायाः शक्तिविशेषे ॥ दैनन्दिनप्रलयेऽपीतिकश्चित् ॥ कालः संहारोमरणं तदुपलक्षिता रात्रिः ॥

कालरुद्रः । पुं । कालाग्निरुद्रे ॥

काललवणम् । न । विड्लवणे ॥

काललोहम् । न । तिखा इति गौड भाषाप्रसिद्ध कृष्णायसे । रुक्मे । तीक्ष्णे ॥

कालवित् । पुं । ज्योतिर्विदि ॥ ज्योतिर्विद्भि कालः परमार्थ इत्याह । तन्न । कालैक्ये मुहूर्त्तादिव्यवहारायोगात् । तन्नानात्वेपि न स्वातन्त्र्यम् । अन्यविषयत्वेनप्रतीतेः । उदयकालइत्यादिनाक्रियाधर्मत्वेनप्रतीतेः स्फुटत्वात् । नचक्रियाधर्मत्वं कालेपितदुत्पत्तिदर्शनात् । अन्यथाकालानवच्छिन्नत्वेनक्रियानित्यत्वापातात् ॥ त्रि । अवसरज्ञे ॥

कालविभक्तिः । स्त्री । मासर्त्त्वयनादौ ॥

कालवृन्तः । पुं । कुलत्थवृक्षे ॥

कालवृन्ती । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥

कालवेला । स्त्री । क्रियानर्हेकालविशेषे ॥ यथा । पञ्चद्विषड्वह्निनगेन्द्रवेदद्विग्दन्तिनस्तापिदिवा ऽथरात्रौ । षट्तूर्यरामाद्रिशराग्निचन्द्रनागास्तुरव्यादिषुकालवेला इति ॥ कालस्यशनेस्तत्तद्यामार्द्धरूपावेला ॥ इतिदीपिका ॥

कालशाकम् । न । नाडिकम् श्राद्धशाकम् कालकसितिपर्यायप्रसिद्ध शाकविशेषे । नरिका नरचा इतिगौड भाषा ॥ कालशाकंसरंरुच्यं वातकृतकफशोफहृत् । वल्यंरुचिकरंमेध्यं रक्तपित्तहरंहिमम् ॥

कालशालिः । पुं । कृष्णशालौ ॥

कालशेयम् । न । गोरसे । घोले ॥ क लश्याम् मन्थनपात्रे भवम् । इति कुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् ॥

कालसंरोधः । पुं । चिरकालावस्थाने ॥

कालसर्पः । पुं । कृष्णसर्पे । महाविषे ॥

कालसारः । पुं । कृष्णसारे मृगे ॥ न । पीतचन्दने । कालानुसार्ये । कालिया इतिगौडभाषा ॥

कालसूत्रम् । न । अयुतयोजनपरिम ण्डले ताम्रमयेतप्तसमदेशे उपर्यध स्तादग्न्यर्काभ्यामतितप्यमाने नरके ॥ कुलालचक्रसूत्रच्छेदनरूपेन रके ॥

कालसेयम् । न । घोले ॥

कालस्कन्धः । पुं । तमालवृक्षे ॥ तिन्दुकवृक्षे ॥ जीवकद्रुमे ॥ दुष्खदिरे ॥ उदुम्बरे ॥ कालः स्कन्धो यस्य ॥

कालहानिः । स्त्री । विलम्बे ॥

कालहीनः । पुं । लोध्रे ॥

काला । स्त्री । कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ कालयति । कलविक्षेपणे । ण्यन्तः । पचाद्यच् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ कल्यते । कलक्षेपे । कर्मणि घञ् ॥ कृष्णजीरके ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ कालियाकडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ कालोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥ गौर्याम् ॥ वर्णस्याविवक्षायां जानपदेतिन ङीष् ॥

कालाचरिकः । त्रि । विचिताचारे ॥

कालाख्या । स्त्री । नवविधासु तुष्टिषु तृतीयायाम् ॥ यथा । प्रव्रज्यापिन सद्योनिर्वाणदेति सैवकालपरिपाकमपेक्ष्यसिद्धिंतेविधास्यति अलमुत्तमतयेत्युपदेशे यातुष्टिः साकालाख्या ओघ उच्यते ॥

कालागुरु । न । कृष्णागुरुणि ॥ कालश्चतत् अगुरुच ॥ अयंप्राग्ज्योतिषे भवतीतिप्रसिद्धिः ॥

कालाग्निरुद्रः । पुं । संहारकारिरुद्रे ॥

कालाग्निः । । पञ्चमुखे रुद्राक्षे ॥

कालाङ्गः । पुं । काद्रवेयप्रभेदे ॥

कालाङ्गम् । न । कालपुरुषस्याङ्गे ॥ यथा मेषः शिरो वृषोवक्त्रं मिथुनं वाहुयुग्मकम् । कर्कटोहृदयञ्चैवसिंहस्तूदरमेवच ॥ कन्याकटिस्तुलावस्तिर्वृश्चिकोगुह्यमेवच । धनुरूरूमृगोजानूकुम्भोजङ्घेप्रकीर्त्तिते ॥ मीनः पादद्वयञ्चैव कालाङ्गानियथाक्रमम् ॥ इतिकालनरस्याङ्गसदसद्वृत्तयोगतः । पुंसामपितदङ्गेषु शुभाशुभफलंवदेदिति ॥

कालाञ्जनी । स्त्री । नीलाञ्जन्याम् । रेचन्याम् ॥

कालातीतः । पुं । कालात्ययापदिष्टे ॥ कालातिक्रमणे ॥ कालस्यअतीतम् ॥ त्रि । अतीतकाले ॥

कालात्ययापदिष्टः । पुं । कालातीते । वाधितहेतौ ॥ कालस्यसाधनकालस्य अत्ययेअभावे अपदिष्टः मयुक्तोहेतुः। एतेनयस्यहेतोः साध्याभावःप्रमाणान्तरेण सिद्धःसकालात्ययापदिष्टः । यथा । वह्निरनुष्णः कृतकत्वात् । अत्रानुष्णत्वंसाध्यंतदभावउष्णत्वम् तत्स्पर्शेन प्रत्यचेणगृह्यते इति ॥

कालानलः । पुं । प्रलयाग्नौ ॥

कालानुनादी । पुं । भ्रमरे । रोलम्बे॥ कलविङ्के ॥ कपिञ्जले ॥

कालानुशारिवा । स्त्री । तगरपादिके । तगरमूल इति भाषा ॥ शीतल्याम् । शिउलीछोप इति गौडभाषा ॥

कालानुसारकम् । न । तगरे ॥ पीतचन्दने ॥

कालानुसारिः । पुं । शैलेये । शैलजनामगन्धद्रव्ये ॥

कालानुसार्य्यः । पुं । न । शैलेये ॥ कालीयके । गौडभाषया कालियानाम पीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ शिंशपावृत्ते ॥ तगरे ॥ कालेनअनुस्रियते । ह्र गतौ । ऋहलोर्ण्यत् ॥

कालानुसार्य्यकम् । न । शैलेये ॥

कालान्तरविषः । पुं । मूषिकादौ ॥

कालापः । पुं । सर्पभोगे ॥ राचसे ॥ त्रि । कलापव्याकरणज्ञे ॥

कालापकम् । न । चतुर्णां श्लोकानां समन्वये ॥

कालायसम् । न । लोहे ॥ कालञ्चतत् अयश्च । अनोश्मायः सरसांजातिसंज्ञयोरितिटच् ॥

कालायीनम् । न । कलायानाङ्क्षेत्रे ॥ कलायानाम् भवनंक्षेत्रम् । धान्यानाम्भवनेक्षेत्रेखञ् ॥

कालाशुद्धिः । स्त्री । शुभकर्मानर्हसमये ॥ सायथा । वक्राऽतिचारद्दास्तवाल्यत्वेगुरुशुक्रयोः । गुरौमकरसिंहस्थे चयमासाधिमासयोः ॥ त्रयोदशदिनेपक्षेगुर्वादित्येतथैवच । लुप्ताब्देत्रिविधोत्पाते कालाशुद्धिरुदाहृतेति ॥

कालिकः । पुं । क्रौञ्चविहगे ॥ न । कालीये । कृष्णचन्दने ॥ न । वैरे ॥ प्रकृष्टोदीर्घः कालोस्य । प्रकृष्टेठञ् ॥ त्रि । कालसम्बन्धिनि ॥ सामयिके ॥ कालेननिर्वृत्तः । निर्वृत्तेऽचद्यूतादिभ्य इतिठक् ॥ कालेभवोवा । कालाट्ठञ् ॥

कालिका । स्त्री । गौर्याम् ॥ चण्डिकाभेदे ॥ कार्ष्ण्ये ॥ वृश्चिकपत्रवृक्षे ॥ क्रमदेयवस्तुमूल्ये ॥ धूसर्याम् ॥ नवमेघे ॥ पटोलशाखायाम् ॥ रोमाल्याम् ॥ मांस्याम् ॥ काक्याम् ॥ शिवायाम् ॥ मेघावलौ ॥ स्वर्णादिदोषे ॥ सुरायाम् ॥ चीरकीटे ॥ काकोल्याम् ॥ श्यामाख्यविहगे ॥ प्रतिमासीयवृद्धौ ॥ यथा । प्रतिमासंस्रवतिया वृद्धिः साकालिकामतेतिनारदः ॥ कुज्झटिकायाम् ॥ हिमाचलभवायां त्रिशिरायां हरीतक्याम् । सागन्धयोगकरणे प्रशस्ता भवति ॥ कालोवर्णः समयश्चास्त्यस्याः । अत इनिठनाविति ठन् ॥ स्वा० कन्वा । केण इति ह्रस्वः ॥

कालिकापुराणम् । न । उपपुराणविशेषे ॥

कालिकाव्रतम् । न । अमावास्यायां स्त्रीकर्त्तव्ये भविष्यपुराणोक्ते व्रतविशेषे ॥

कालिङ्गः । पुं । भूमिकर्कारौ ॥ हस्तिनि । द्विपे ॥ सर्पे ॥ लोहविशेषे ॥ अस्यलक्षणं यथा । कालिङ्गो लिङ्गवान् यः स्यात् घनः सूक्ष्माङ्गकोमत इति ॥ कलिङ्गानां राजनि ॥ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् ॥ न । कलींदा तरबूज इति ख्याते फलविशेषे । सुवर्त्तुले । कालिन्दके ॥ गुणा यथा । कालिङ्गं ग्राहि दृष्टकपित्तशुक्रघ्न शीतलं गुरु । पक्वन्तु सोष्णं सक्षारं पित्तलं कफवातजिति ॥ कालिङ्गाः पुंभूम्नि । नीवृति ॥ कलिङ्गदेशमारभ्य पञ्चाष्टयोजनं शिवे । दक्षिणस्यां महेशानि कालिङ्गाः परिकीर्त्तिताः ॥

कालिङ्गिका । स्त्री । त्रिवृति ॥

कालिङ्गी । स्त्री । राजकर्कट्याम्

कालिदासः । पुं । विक्रमादित्यसभायां नवरत्नमध्यगणिते प्रसिद्धकविविशेषे । मेधारुद्रे ॥ काल्याः दासः । ङ्यापोः संज्ञाछन्दसोर्बहुलमिति ह्रस्वः ॥

कालिनी । स्त्री । आर्द्रानक्षत्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कालिन्दम् । न । } कलींदा इति प्र-
कालिन्दकम् । न । } सिद्धे फलविशेषे । कालिङ्गे ॥

कालिन्दी । स्त्री । यमुनायाम् ॥ कलिन्दस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ रक्तत्रिवृति ॥

कालिन्दीभेदनः । पुं । कालिन्दीकर्षणे । बलदेवे ॥ कालिन्द्याः भेदनः ॥

कालिन्दीसूः । स्त्री । सूर्यपत्न्याम् । यमुनामातरि ॥

कालिन्दीसोदरः । पुं । यमे ॥ कालि

न्द्या:सोदर: ॥

कालिमा । पुं । काष्ण्यें ॥

कालियः । पुं । कृष्णसर्पविशेषे ॥

काली । स्त्री । शान्तनुराजपत्न्याम् । सत्यवत्याम् ॥ कालिकायाम् ॥ अम्बिकाललाटान्निष्क्रान्तायां देव्याम् । क्षीरकीटे ॥ मातृभेदे । उमायाम् । काल सङ्कसनात् कालीत्यागम: ॥ कालञ्जरस्थायां देव्याम् ॥ नव्यमेघौघे ॥ परिवादे ॥ कालाञ्जन्याम् ॥ तुवर्याम् ॥ त्रिवृति ॥ रात्रौ ॥ वृश्चिकाल्याम् । विछाटी इति गौड भाषा ॥ वह्नेर्जिह्वाविशेषे ॥ कालोवर्णोऽस्त्यस्या: । कालाज्ज्ञानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलेत्यादिनाङीष् ॥

कालीकः । पुं । क्रौञ्चे ॥

कालीची । स्त्री । यमस्यविचारभूमौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कालीतनयः । पुं । महिषे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कालीयम् । न । कृष्णचन्दने । हरिचन्दने ॥ कुङ्कुमे ॥ पुं । सर्पविशेषे ॥

कालीयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ न । गौडभाषया कालिया इति प्रसिद्धे पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे । जायके । कालानुसार्ये ॥ कृष्णचन्दने ॥ कालीयकं रक्तगुणं विशेषाद्व्यङ्गनाशनम् ॥ कालस्यवर्णस्यायम् । वृद्धाच्छः । स्वार्थे कन् ॥

कालीयकचोदः । कुङ्कुमे ॥

कालुष्यम् । न । मालिन्ये ॥

कालेयः । पुं । दैत्यभेदे ॥ न । कालखण्डे । यकृति ॥ गौडभाषया कालिनामपीतवर्णसुगन्धिकाष्ठे ॥ प्राग्दीव्यतीयेऽर्थे अग्निकलिभ्यांढग्वक्तव्य: इतिढक् ॥

कालेयकः । पुं । दारुहरिद्रायाम् ॥ कुक्कुरे ॥ न । कालीयके । पीतवर्णे सुगन्धिकाष्ठे ॥ कलेरयम् । सर्वत्राग्निकलिभ्यांढक् । स्वा० कन् ॥

काल्पः । पुं । कचीहलदी इति प्रसिद्धे द्राविडके । कर्बूरे ॥

काल्पकः । पुं । वेधमुख्ये । कर्चूरके । काल्पे ॥ कल्पेविधौ भवः । तत्रभवइत्यणन्तात् कन् ॥

काल्पनिकः । त्रि । आरोपिते । कल्पिते । कल्पनाभवे ॥ कल्पनाया आगतः । ठक् ॥

काल्पिकः । त्रि । कल्पोवेदाङ्गम् तदुक्तविधौ ॥

काल्यम् । न । प्रत्यूषे । प्रभाते ॥ कलयतिचेष्टाम् । अघ्न्यादयश्चेति कलेर्यक् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ शीते

॥ त्रि। प्राप्तकाले ॥ कालःप्राप्तोऽस्य। कालाद्यत् ॥

काल्यकः। पुं। कर्चूरे। द्राविडके ॥ कालेसाधुः। तत्रसाधुरितियत्। स्वा० कन् ॥

काल्यमानः। त्रि। विचाल्यमाने ॥

काल्या। स्त्री। उपसर्यायाम्। गर्भग्रहणप्राप्तकालायाङ्गवि ॥ कालःप्राप्तोऽस्याः। तदस्यप्राप्तमिति वर्त्तमाने कालाद् यत् ॥

कावचिकम्। न। तनुत्रिणाङ्गणे ॥ कवचिनांसमूहः। ठञ्कवचिनश्च॥

कावादः। पुं। वाक्कलहे ॥ ईषद्वादः ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः ॥

कावारम्। न। शैवले ॥ आसमन्तात् वार्यते आच्छाद्यतेऽनेन। ह्रलश्चुरादेः पुंसीतिघः। यद्वाआवारयति व्रियते वा। ह्रञ्०। अच्। घञ्वा। कस्यजलस्य आवारम् ॥

कावारी। स्त्री। तृणादिच्छत्रके। भ्रमत्कुच्याम्। वारित्रायम् ॥ छत्राइति भाषा ॥

कावृकः। पुं। कुक्कुटे ॥ चक्रवाके ॥ पीतमुण्डखगे ॥

कावेरम्। न। कुङ्कुमे ॥

कावेरी। स्त्री। वेश्यायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ सरिद्विशेषे ॥ कस्य जलस्य वेरं शरीरम्। तस्येयम्। तस्येदमित्यण्। ङीप्। ईषद्वेरमस्या वा ॥

काव्यः। पुं। शुक्रे। दैत्यगुरौ ॥ न। ग्रन्थे। कविकृतौ ॥ अदोषौ सगुणौ सालङ्कारौ शब्दार्थौ काव्यमितिवामनः ॥ तत् त्रिविधं यथा। सव्यङ्ग्यमुत्तमं काव्यमव्यङ्ग्यमधमं स्मृतम्। किञ्चिद्व्यङ्ग्यसमायुक्तं मध्यमं परिकीर्त्तितमितिकाव्यचन्द्रिका॥ कवेरपत्यम्। कुर्वादिभ्योण्यः ॥ कवेरिदङ्कर्मभावो वा। ब्रा०। ष्यञ् ॥ कुधातोः ओरावश्यके इति ण्यद्वा ॥

काव्यचौरः। पुं। चन्द्ररेणौ ॥

काव्यलिङ्गम्। न। अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ अस्यलक्षणं यथा। हेतोर्वाच्यपदार्थत्वे काव्यलिङ्गमुदाहृतमिति ॥ काव्यलिङ्गं हेतोर्वाच्यपदार्थतेतिच ॥ यथा। वपुःप्रादुर्भावादनुमितमिदं जन्मनि पुरा पुरारे न प्रायः क्वचिदपि भवन्तं प्रणतवान्। नमन्मुक्तः संप्रत्यऽहमतनु रग्रेप्यनति भाग् महेश क्षन्तव्यं तदिदमपराधद्वयमपि ॥ अनेकपदार्थता यथा। प्रणयिसखीसलीलपरिहासरसाधिगतै र्ललितशिरीषपुष्पहननैरपि ताम्यति यत्। वपुषि वधाय तत्र तव शस्त्र मुपक्षिपतः प

ततु शिरस्यऽकाण्डयमदण्ड इवैष भुजः ॥ एक पदार्थता यथा । भस्मोद्धूलनभद्रमस्तु भवते रुद्राक्षमाले शुभं हा सोपानपरम्पराङ्गिरिसुताकान्तालयालङ्कृतिम् । अद्याराधनतोषितेन विभुना युष्मत्सपर्यासुखालोकोच्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निधीयामहे ॥ एषु अपराधद्वये पूर्वापरजन्मनोरनमनम् भुजपाते शस्त्रोपक्षेपो महामोहे-सुखालोकोच्छेदित्वञ्च यथाक्रम-मुक्तरूपो हेतुः ॥

काव्या । स्त्री । पूतनायाम् ॥ बुद्धौ ॥

काव्यार्थापत्तिः । स्त्री । अर्थालङ्कारप्रभेदे ॥ कैमुत्येनार्थसंसिद्धिः काव्यार्थापत्तिरिष्यते । स जित स्त्वन्मुखेनेन्दुः का वार्त्ता सरसीरुहाम् ॥ अत्र सदृक्ष्यनेन पद्मानि येन जितानि इति विवक्षितम् । तथाच सोऽपि येनजित स्तेन पद्मानिजितानीति किमुवक्तव्यमितिदण्डापूपिकान्यायेन पद्मजयरूपस्यार्थस्य संसिद्धिः काव्यार्थापत्तिः ॥ तान्त्रिकार्थापत्ति व्यावर्त्तनाय काव्यविशेषणम् । यथा वा । अधरोयमधीराक्ष्या बन्धुजीवप्रभाहरः । अन्यजीवप्रभां हन्त हरतीति किमद्भुतम् ॥ स्वकीयहृदयं भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ । हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपा तयोः ॥

काशः । पुं । रोगविशेषे ॥ क्षुते ॥ पुं । कण्ठकण्डूयने ॥ काँस इति प्रसिद्धे तृणविशेषे । इक्षुगन्धायाम् ॥ काशः स्यान्मधुरस्तिक्तः स्वादुपाको हिमः-सरः । मूत्रकृच्छ्राश्मदाहास्रक्षयपित्तजरोगजित् ॥ न । काशपुष्पे ॥ काशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

काशकः । पुं । काशे । काँस इतिभाषा ॥

काशाल्मलिः । स्त्री । कूटशाल्मलिवृक्षे ॥

काशिः । स्त्री । देशविशेषे । काश्याम् ॥ काशते । काशृ० । सर्वधातुभ्य इन् ॥

काशिका । स्त्री । काश्याम् । महाश्मशाने ॥ प्रकाशिकायाम् ॥ काश्येव । स्वार्थे कन् ॥ काशिकायाम् ॥ काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठः । इकारउच्चारणार्थः ॥

काशिकाप्रियः । पुं । दिवोदासे । धन्वन्तरौ ॥

काशिकी । स्त्री । काश्याञ्जातायाम् ॥ काश्यांजाता तत्रभवा तत आगता दिर्वा । काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठावितिठञ् । ङीप् ॥

काशिराजः । पुं । नृपतिविशेषे । धन्व

न्तरौ । सुधोद्भवे ॥ काश्याः राजा । राजाहः सखिभ्यष्टच् ॥

काशी । स्त्री । वाराणस्याम् । तपःस्थल्याम् । अविमुक्ते । आनन्दवने ॥ मुने प्रलयकालेऽपि न तत् क्षेत्रं कदाचन । विमुक्तं न शिवाभ्यां यदविमुक्तं ततोविदुः ॥ न यदाभूमिवलयं न यदापां समुद्भवः । तदा विहर्त्तुमीशेन क्षेत्र मेत द्विनिर्मितम् ॥ इत्यगस्त्यम्प्रतिस्कन्दवचनम् ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका । पुरीद्वारावती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः ॥ एतास्तु पृथवीमध्ये न गण्यन्ते कदाचन । पुरीद्वारावतीविष्णोः पाञ्चजन्योपरिस्थिता ॥ एताश्च मुक्तिदाः सर्वा एकचगणिताःसुरैः । यानि यानिच क्षेत्राणि काशीप्राप्तिकराणिषट्॥प्राणिनामिह मोक्षार्थं महाकारुणिकः शिवः । तारोपदेशं कुरुते इत्याहुः शास्त्रकोविदाः । यथोक्तं रुद्रयामले । काशीपुरीपरिसरे सुरसिन्धुतीरे कर्णे जपत्यनुदिनं किल देहभाजाम् । मोक्षार्थमेव दयया शशिखण्डमौलिः श्रीशक्तिबीजमनघं सुरसंघसेव्यमिति ॥ तत्र वैष्णवेभ्योरामसन्त्रश्शैवेभ्यःपञ्चाक्षरस्य । बृहज्जाबालोक्त्या शाक्तेभ्यःशक्तिबीजस्यभुवनेश्वरीमन्त्रस्य यतिभ्यःप्रणवस्येतिव्यवस्था ॥ सदा कृतयुगश्चास्तु सदा चास्तू त्तरायणम् । सदा महोदयश्चास्तु काश्यां निवसतां सताम् ॥ लोलार्ककेशवौ कोटी गङ्गाज्या नगरंधनुः । कलि र्लक्ष्यः शरो धर्म्मः शिवो धन्वी पुनातु माम् ॥ अथवा सर्वक्षेत्राणि काश्यां सन्ति नगोत्तम । तत्र नित्यं वसेन् नित्यं देवीभक्तिपरायणः ॥ तानि स्थानानि सम्पश्यन् जपन् देवीं निरन्तरम् । ध्यायं स्तच्चरणाम्भोजं मुक्तोभवति वन्धनादितिदेवीगीता देवीभागवते ॥ काशते । काशृदीप्तौ । पचाद्यच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

काशीनाथः । पुं । विश्वेश्वरे । शिवे ॥

काशीराजः । पुं । शिवे ॥ धन्वन्तरौ ॥ काश्याः राजा । टच् ॥

काशीशम् । न । धातुकाशीशे । हीराकसीति प्र० उपधातुविशेषे ॥ तद्विविधम् । हरिद्वर्णं लोहितञ्च धातुकाशीशमिष्यते । शुक्लवर्णं तथाकृष्णम्पुष्पकाशीशमुच्यते ॥

काशूकारः । पुं । गुवाके ॥

काश्मरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपीतिमनिन् । व

नेरचेति ङीषौ ॥

काश्मर्यः । पुं । काश्मरीवृक्षे । गम्भार्याम् ॥ काश्मरीशब्दोऽस्यस्य । अन्येष्वोपीतियप् ॥

काश्मीरम् । न । पुष्करमूले ॥ कुङ्कुमे ॥ टङ्के ॥ पुंभूम्नि । देशविशेषे । शास्त्रशिल्पिषु ॥ संप्रदायविशेषे ॥ यथा । शारदामठमारभ्य कुङ्कुमाद्रितटान्तकम् । तावत्काश्मीरदेशः स्यात्पञ्चाशद्योजनात्मकः ॥ काश्मीरेषुभवम् । तत्रभवइत्यर्थे कच्छादिभ्य श्चेत्यण् ॥ स्वार्थेऽणवा ॥

काश्मीरजम् । न । कुष्ठे । पारिभाव्ये ॥ कुङ्कुमे ॥ पुष्करमूले ॥ काश्मीरे जायते । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

काश्मीरजन्म । न । कुङ्कुमे ॥ कुष्ठे । पारिभाव्ये ॥ काश्मीरे जन्मास्य ॥

काश्मीरजा । स्त्री । अतिविषायाम् । महौषधे ॥

काश्मीरा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥ पृथिव्याम् ॥

काश्मीरी । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ गुण यथा । काश्मीरीतुवरातिक्तावीर्योष्णामधुरागुरुः । दीपनी पाचनी मेध्याभेदिनीभ्रमशोषजित् ॥ दोषतृष्णामशूलार्शोविषदाहज्वरापहा । तत्फलंबृंहणंवृष्यंगुरुकेश्यंरसायनम् । वातपित्ततृषारक्तक्षयमूत्रविबन्धहृत् ॥ स्वादुपाकेहिमंस्निग्धंतुवराम्लंविशुद्धिकृत् । हन्याद्दाहतृषावातरक्तपित्तचतक्षयानिति ॥

काश्यः । पुं । काशिराजे ॥ न । मद्ये ॥

काश्यपः । पुं । मुनिविशेषे ॥ कणादमुनौ ॥ मृगविशेषे० ॥ मीनवि० ॥ गोत्रवि० ॥ तत्प्रवरान्तर्गतमुनिवि० ॥ कश्यपस्यात्मजमात्रे ॥ कश्यपस्यगोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ न । मांसे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

काश्यपिः । पुं । अरुणे । गरुडाग्रजे ॥ गरुडे ॥ कश्यपस्यापत्यम् । बा० इञ् ॥

काश्यपी । स्त्री । पृथिव्याम् । भूमौ ॥ कश्यपस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ अम्बिकादात् ॥

काश्यपेयः । पुं । सूर्ये ॥

काश्मरी । स्त्री । काश्मर्याम् । गम्भार्याम् ॥ काशते । काशृ० । अन्येभ्योपीतिवनिप् । वनोरचेतिङीब्रौ ॥

काषः । पुं । कषणे ॥ कषणपाषाणे ॥ कष्यतेऽनेन । कष० । घञ् ॥

काषायम् । त्रि । कषायेणरक्ते वस्त्रादौ ॥ तेनरक्तंरागादित्यण् ॥

काषायी । त्रि । कषायरक्तवस्त्रवति ॥

काष्ठम् । न । दारुणि । इन्धने ॥ अर्कनिष्कास नार्येकाष्ठे ॥ यथा । ससा

रमति शुष्कं यत् मुष्टिमध्येसमेष्य ति। तत् काष्ठङ्काष्ठमित्याहुः खदिरादिसमुद्भवम् ॥ काशते। काशृ०। हनिकुषीत्यादिनाक्थन्। व्रश्चेति षत्वम्। तितुत्रेतिनेट् ॥

काष्ठकम्। न। अगुरुणि ॥

काष्ठकदली। स्त्री। वनकदल्याम्। शिलारम्भायाम्। काठकेला इतिभाषा॥

काष्ठकीटः। पुं। घुणे॥

काष्ठकुट्टः। पुं। शतच्छदखगे। खुटक बढैया इति भाषा॥

काष्ठकुद्दालः। पुं। अभ्र्याम्। नौकादेर्मलापनयनार्थेकाष्ठघटितकुद्दाले॥ कमुद्दालयति। दलविदारणे। कर्मण्यण्। शकंध्वादिः। काष्ठस्य कुद्दालः॥

काष्ठजम्बूः। स्त्री। भूमिजंब्वाम्॥

काष्ठातट्। पुं। वर्णसङ्करजातिविशेषे। रथकारे। वर्द्धकौ। बढइ इति भाषा॥ काष्ठं तक्षति। तक्षूतनूकरणे क्विप्। काष्ठतक्षौ। काष्ठतड्भ्यामित्यादिरूपाणि॥

काष्ठतक्षकः। पुं। रथकारे। तक्षणि॥ काष्ठंतक्षति। तक्षू०। ण्वुल्॥

काष्ठतन्तुः। पुं। कोषकारे। काष्ठकृमौ॥

काष्ठदारुः। पुं। देवकाष्ठे॥

काष्ठद्रुः। पुं। पलाशवृक्षे॥

काष्ठधात्रीफलम्। न। आमलके॥

काष्ठपाटला। स्त्री। सितपाटलिकायाम्॥

काष्ठमठी। स्त्री। चितायाम्॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

काष्ठमल्लः। पुं। शवयाने। अर्थी इति भाषा॥

काष्ठमौनम्। न। इङ्गितेनापिस्वाभिप्रायाऽप्रकाशने॥

काष्ठलेखकः। पुं। घुणे॥

काष्ठलोही। पुं। काष्ठलोहयुक्तपात्रे। वातर्द्वौ॥

काष्ठवल्लिका। स्त्री। कटुकायाम्॥

काष्ठशारिवा। स्त्री। शारिवायाम्। अनन्तमूल इतिगौडभाषा॥

काष्ठा। स्त्री। दारुहरिद्रायाम्॥ स्थितौ। स्थानमात्रे॥ दिशि। आशायाम्॥ उत्कर्षे। प्रकर्षे॥ मर्यादायाम्। सीमनि॥ निष्ठायाम्॥ पर्यवसानभूमौ॥ अष्टादशनिमेषात्मके काले॥ दशक्षणपरिमितेकाले॥ काशते। काशृ०। हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन्। व्रश्चेतिषत्वम्। टाप्॥

काष्ठाम्बुवाहिनी। स्त्री। द्रोण्याम्। काष्ठादिकृतच्छिन्नाग्रनौकाकृतिजलसेचन्याम्॥ पुनःपुनरम्बुवहति। व

हलमाभीच्ण्यदूतिणिनिः । काष्ठ स्य अम्बुवाहिनी । काष्ठेत्युपलचण म् । शिलामय्या अपिद्रोणीत्वात् ॥

काष्ठालुकम् । न । काठिन्ययुक्ते कन्दविशेषे ॥

काष्ठीलः । पुं । राजार्के ॥

काष्ठीला । स्त्री । कदल्याम् ॥ काष्ठिना इल्यते । इलस्वमचेपणयोः । घञ् ॥ काईषत् अष्ठीलमस्यावा ॥

काष्ठोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कासः । पुं । खाँसीति प्रसिद्धे रोगे । चवथौ ॥ पञ्चकासाः स्मृतावातपित्तश्लेष्मचतचयैः । चयायोपेचिताः सर्वेवलिनश्चयथोत्तरम् ॥ कासते अनेन । कासृशब्दकुत्सनयोः । हलश्चेतिघञ् ॥

कासकन्दः । पुं । कोकणदेश प्रसिद्धे । कासालौ । विशालपत्रे ॥

कासघ्नः । पुं । मोदकविशेषे ॥ यथा । हरीतकीकणाशुण्ठीमरिचंगुडसंयुतम् । कासघ्नोमोदकः प्रोक्तस्तृष्णारोचकनाशनइति ॥

कासघ्नी । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥

कासजित् । स्त्री । भार्ग्याम् ॥

कासनाशिनी । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कासन्दीवटिका । स्त्री । वेसवारविशेषे ॥

कासमर्द्दः । पुं । कालकासुन्दा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे गुल्मप्रभेदे । अरिमर्दे । जरणे ॥ पुं । न । कासुन्दी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वेसवारे ॥ पेषितजलमिश्रितवस्त्रगलितवेसवार इतिपाकराजेश्वरः ॥

कासमर्द्ददलम् । न । कसौंदी इति ख्यातशाके ॥ कासमर्द्ददलंरुच्यंवृष्यं कासविषास्रनुत् । मधुरंकफवातघ्नंपाचनंकण्ठशोधनम् ॥ विशेषतः कासहरंपित्तघ्नंग्राहकंलघु ॥

कासमर्द्दनः । पुं । पटोले ॥

कासरः । पुं । महिषे ॥ केजले सरति सृगतौ । अच् ॥ यद्वा ॥ कुईषत् सरति । स्थूलकायत्वात् । ईषदर्थेचेतिकोः कादेशः ॥

कासहा । पुं । क्वाथविशेषे ॥ यथा । कण्टकारीकृतः क्वाथः सकृष्णः सर्वकासहेति ॥

कासारः । पुं । सरोवरे । सपद्मे निष्पद्मेवा महाजलाशये ॥ कृत्रिमेपद्माकरे ॥ कासते । कासृशब्दे । तुषारादयश्चेत्यारन् ॥ यद्वा ॥ कुईषत् सारोस्य । ईषदर्थेचेति कोः कादेशः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । केनजले

नसारः। अन्येषामपीति दीर्घः। आङ् प्रश्लेषोवा॥ कासमृच्छति। ऋगतौ। कर्मण्यण् वा॥

कासारम्। न। कसार इतिख्याते पक्वान्नविशेषे॥ तत् प्रकारो यथा। घृतेतप्ते विनिःक्षिप्य कनिक्यां पाचयेन्मनाक्। ततस्तत्रविनिःक्षिप्य खण्डंभागसमं पचेत्॥ ततश्चावृष्यतत् पात्रे क्षिप्त्वा सम्यक् सुचिक्कणे। चतुरस्त्रीकृतंच्चेतत् भवेत् कासारसंज्ञकम्॥ कासारं रुचिदं श्रेष्ठंनातिरूक्षंनपिच्छिलम्। हृल्लासकफपित्तघ्नं विरुचौरुचिकारकम्॥ प्रक्षिप्य माषशृङ्गाटकशेरूणां पृथक् पृथक्। शालूकस्यचकर्त्तव्यं कासारं खण्डसर्पिषा॥

कासारिः। पुं। कासमर्द्दे॥ आलूके॥

कासालुः। पुं। कोकणदेशप्रसिद्धे आलुविशेषे। कासकन्दे॥

कासीसम्। न। हीराकसी इतिगौडभाषा प्रसिद्धे उपधातु विशेषे। भस्मवन्मृत्तिकाम्लाकासीसमितिपरीक्षिते धातुकासीसे। खेचरे। धातुशेखरे॥ कासीसं धातुकासीसं पांशुकासीसमित्यपि। तदेवकिञ्चित्पीतन्तुपुष्पकासीसमुच्यते॥ कासीसमम्ल मुष्णञ्च तिक्तञ्च तुवरं तथा।

वातश्लेष्महरं केश्यं नेत्र्य कण्डूविषप्रणुत्। मूत्र कृच्छ्राश्मरीश्वित्र नाशनंपरिकीर्त्तितम्॥

काहुः। स्त्री। विकलवाचि॥ शक्त्यस्त्रे॥ वृद्धौ॥ रुजि॥ कसति। कसगतौ। शितकासिपद्यर्त्तेरित्यूः॥

काहूतरी। स्त्री। शक्त्याख्ये आयुधे॥ ह्रस्वाकाहूः। काहूगोणीभ्यांष्टरच्। ङीप्॥

काहका। स्त्री। काहलावाद्ये॥

काहलः। पुं। कुक्कुटे॥ शब्दमात्रे॥ ढक्काायाम्। महानादे॥ विडाले॥ न। अव्यक्तवाक्ये॥ त्रि। शुष्के॥ भृशे॥ खले॥

काहला। स्त्री। वाद्यभाण्डविशेषे। काहली इति हिमगिरौप्रसिद्धायां ध्वनिनालायाम्॥ अप्सरसांप्रभेदे॥

काहलापुष्पः। पुं। धुस्तूरे॥ काहलेवपुष्पायस्य॥

काहली। स्त्री। तरुण्याम्। दिकुर्य्याम्॥

काहारकः। पुं। कहार इति प्रसिद्धे शिविकावाहकजातिविशेषे॥ यथा। तथा गारुडिका वीराः चुरकर्मोपजीविकाः। व्याधाः काहारकाः पुष्टाः कृष्णं संवाहयन्ति ये इति जैमिनिभारते आश्वमेधिके पर्वणि १० अध्या

यः ॥

किंवदन्तिः । स्त्री । जनश्रुतौ ॥ कोपि वादः । किम्पूर्वाद्वदेः भुवोभिच् । वाहुलकाद्वदेरपि । ततोङीषविकल्पः ॥

किंवदन्ती । स्त्री । जनश्रुत्याम् । सत्ये असत्येवा लोकवादे ॥ कोपिवादः । किम्पूर्वाद्वदेः तृभूवहिवसीति वाहुलकाज्झच् । झोन्तः । गौ० ङीष् ॥

किंवा । अ । विकल्पे । अथवा ॥

किंशारुः । पुं । सस्यशूके । धान्याग्रभागे ॥ वाणे ॥ कङ्कपक्षिणि ॥ किञ्चित् कुत्सितंवा । शृणाति । शृहिंसायाम् । किञ्जरयोः श्रिण इतिञुण् ॥

किंशुकः । पुं । पलाशवृक्षे ॥ नन्दीवृक्षे ॥ किञ्चित् शुकइव । शुकतुण्डाभपुष्पत्वात् ॥

किंशुलुकः । पुं । पलाशवृक्षविशेषे ॥

किंसखा । पुं । कुत्सिते सख्यौ । दुर्मन्त्रिणि ॥ कुत्सितः सखा । किमः क्षेपइ समासान्तप्रतिषेधः ॥

किकिः । पुं । किकिदिवे । चाषे ॥ नारिकेले ॥

किकिदिवः । पुं । } चाषखगे ॥
किकिदिविः । पुं । }

किकिदीवः । पुं । चाषविहगे ॥ नीलकण्ठे ॥

किकिदीविः । पुं । सोनाचडा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे स्वर्णचातके । चाषपतत्रिणि ॥ वाहुलकाद्ध्रस्वदीर्घयोर्विनिमयः ॥

किकीदिवः । पुं । किकिदिवौ ॥ किकिदीविकिकीदिवाविति द्विरूपकोषाद्ककारान्तोपि ॥

किकीदिविः । पुं । चाषे ॥ किकोति दिव्यति वासते । दिवुक्रीडादौ । कृविघृष्विच्छविस्थवि किकीदिविरिति साधुः ॥

किकीदीवः । पुं । } चाषपक्षिणि ॥
किकीदीविः । पुं । }

किखिः । पुं । वानरे । कपौ ॥ स्त्री । फेरौ । लघुशृगाले । लोमडी इति भाषा ॥

किङ्करः । त्रि । दासे । सेवके ॥ विप्रस्यकिङ्करोभूपो वैश्यो भूपस्यभूमिप । सर्वेषांकिङ्कराराः शूद्रा ब्राह्मणस्यविशेषतः ॥ किञ्चित् कुत्सितंवाकरोति । दिवाविभेत्यनकिंयत्तद्बहुष्विच्यच ॥

किङ्करा । स्त्री । दास्याम् ॥ अजन्ताट्टाप् ॥

किङ्करी । स्त्री । दास्याम् ॥ किङ्करस्य ॥ स्त्री । पुंयोगादाख्यायामितिङीष् ॥

किङ्किणी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् । घाघर इति गौडभाषा प्रसिद्धे कट्याभरण विशेषे । कर्धनो कौँधनी इति भाषा ॥ किञ्चित् किणङ् करोति । किणशब्दात् तत् करोतीति ण्यन्तात् अच् । गौ० ङीष् ॥ विकङ्कतद्रुमे ॥

किङ्किणीका । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ चङ्क्रमणे । कणशब्दे । अस्मात् यङ्लुगन्तात् चङ्किणः किङ्किणश्चेत ईकन् । धातोः किङ्कणादेशश्च ॥

किङ्किरः । पुं । कोकिले । भ्रमरे ॥ हये ॥ कामदेवे ॥ न । गजकुम्भे ॥

किङ्किरा । स्त्री । क्षतजे । रुधिरे ॥

किङ्किरातः । पुं । अशोकद्रुमे ॥ कामदेवे ॥ रक्ताम्लाने ॥ शुके ॥ पिके ॥ पुष्पविशेषे ॥ हेमगौरे । पीताम्लाने ॥ अस्य गुणाः । किङ्किरातो हिमस्तिक्तः कषायश्च हरेदसौ । कफपित्तपिपासास्रदाहशोषवमिक्रमीनिति ॥

किङ्किरालः । पुं । वर्वुरवृक्षे ॥

किङ्किरी । पुं । विकङ्कते । स्रुवावृक्षे । बुंइचि इतिगौडभाषा ॥

किञ्च । अ । आरम्भे ॥ साकल्ये ॥ सम्भावनायाम् ॥ किम् च चचेति विग्रहः ॥

किञ्चन । अ । अकात्स्न्र्ये । असाकल्ये । अल्पे ॥

किञ्चनः । पुं । हस्तिकर्णपलाशे ॥

किञ्चित् । अ । स्वल्पे । ईषत् । मनाक् ॥ इदन्तयानिर्देष्टुमशक्ये ॥ किञ्चिच्च अनयोः समाहारः ॥

किञ्चिलिकः । पुं । }
किञ्चुलिका । स्त्री । } किञ्चुलुके ॥

किञ्चुलुकः । पुं । केंचुआख्ये कीटविशेषे । गण्डूपदे ॥ किञ्चिच्चुलुम्पति । कास्यनेकाजग्रहणं चुलुम्पाद्यर्थमिति वार्त्तिकनिर्दिष्टश्चुलुम्पधातुः । अन्येभ्योपीतिडः । टेरिति उकार मकारपकाराणां लोपः । ततः संज्ञायां कन् ॥

किञ्जम् । न । }
किञ्जलः । पुं । } किञ्जल्के ॥

किञ्जल्कः । पुं । केसरे । पुष्परेणौ ॥ किञ्जल्कः शीतलो रूक्षः कषायो ग्राहकोपिसः । कफपित्ततृषादाहरक्तार्शोविषशोथजित् ॥ पद्मकिञ्जल्क इतिशेषः ॥ किञ्चिज्जलति । जलअपवारणे । वाहुलकात् कः ॥ न । नागकेशरपुष्पे ॥ पद्माभ्यन्तरस्थे केशाकारे करहाटकवेष्टने केसर इतिख्याते । पीतपरागे ॥

किञ्जल्कविभेदः । पुं । केसरापगमे ॥

किटि: । पुं । पोत्रे । शूकरे ॥ केटति । । किटगतौ । इगुपधात्कित् ॥

किटिभ: । पुं । केशकीटे । जूं लीख इति भाषा ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

किट्टम् । न । मले । तैलाद्यधोभागस्थे ॥ मिङ्खाणादौ ॥ यथा । ध्मायमानस्य लोहस्य मलं मण्डूरमुच्यते । यल्लोहं यद्गुणं प्रोक्तं तत्किट्टमपि तद्गुणमिति ॥ केटतिस्म । किट० । गत्यर्थेतिक्त: । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नेट् ॥

किट्टवर्ज्जितम् । न । शुक्रे ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

किट्टाल: । पुं । ताम्रकलशे ॥ लोहगूथे ॥

किण: । पुं । शुष्कव्रणे । मांसग्रन्थौ ॥ निघर्षणजव्यथाचिह्ने । घट्टा इति भाषा ॥ घुणे ॥

किणि: । स्त्री । अपामार्गे ॥

किणिही । स्त्री । खरमञ्जर्याम् । अपामार्गे ॥ किणिनो व्रणान् जिहीते । ओहाङ्गतौ । आतोनुपेतिक: । गौरादित्वान् ङीष् ॥

किण्व: । पुं । न । सुराबीजे । नग्नहू ॥ न । पापे ॥ कणनम् । कणशब्दे । उल्वादयश्चेति साधु: । कर्मणिवा ॥ कणति वा । अशू प्रुषिलटीति क्वन् । बाहुलकादित्वम् ॥

कितव: । पुं । द्यूतकृति । अक्षदेविनि ॥ द्यूतसमाह्वयदेविनि ॥ मत्ते ॥ वञ्चके ॥ खले ॥ चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ किश्वाने । भावेक्त: । कितं वा यति कितेनवातिवा । ओवै शोषणे वागन्धनेवा । आतोनुपेतिक: ॥ कनकाह्वये । धत्तूरे ॥ कितवा: सन्त्यस्य ग्राहका: । अर्शआद्यच् ॥ कितान् वध्नातिवा । अन्येभ्योपीतिड: ॥

किनाटम् । न । वृक्षस्य त्वचोऽभ्यन्तरे काष्ठसंलग्ने वल्कलरूपे ॥ वेदे प्रसिद्धम् ॥

किन्तनु: । पुं । अष्टपादे । मकडा मकडी इति भाषा

किन्तमाम् । अ । पृष्टैकतमे ॥ इदमेषामतिशयेन किमित्यर्थे अतिशायनेतमप् । किमेत्तिङव्ययेत्त्यामु: ॥

किन्तराम् । अ । पृष्टैकतरे ॥ इदमनयोरतिशयेनकिम् । द्विवचनविभज्येत्यादिनातरप् । किमेत्तिङव्ययेत्त्यामु: ॥

किन्ता । स्त्री । कुत्सितत्वे ॥ कस्यकेषां वा भाव: । तल् ॥

किन्तु । अ । किम्पुन: । पूर्ववाक्यसङ्कोचज्ञापके । प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥ यथा । भृत्याभावे भवति मरणं किन्तु स

म्भावितानाम्। इति प्राचीनाः॥

किन्तुघ्नः। पुं। ववाद्येकादशकरणान्तर्गतशेषकरणे॥ तन्नजातस्यफलम्। ॥ मित्रामित्रे नैवकिञ्चिद्विशेषो धर्माधर्मे तुल्यता मानवस्य। स्तोत्रेवादे सर्वदाप्रीतियुक्तः किन्तुघ्नाख्येयस्यनूनं जनिः स्यादितिकोष्ठीप्रदीपः॥

किन्दी। पुं। ⎫ घोटके। अश्वे॥ ना

किन्धी। पुं। ⎭ ग्लावेतौ॥

किन्नरः। पुं। किम्पुरुषे। मयौ। अश्वमुखदेवयोनिनरविग्रहे देवगायने ॥ किञ्चिन्नरः अश्वमुखत्वात्। कुत्सितोवा नरः किन्नरः। किंक्षेप इति समासः। कुत्साच कस्यचिन्नरमुखाश्वकायत्वात् कस्यचिदश्वमुखनरशरीरत्वात्॥ अर्हदुपासकविशेषे इति हेमचन्द्रः॥

किन्नरेशः। पुं। वैश्रवणे। कुबेरे॥ किन्नराणामीशः॥

किन्नरेश्वरः। पुं। कुबेरे। नरवाहने॥

किन्नु। अ। प्रश्ने॥ वितर्के॥ स्थाने॥

किम्। अ। कुत्सायाम्। गर्हणे॥ वितर्के॥ निषेधे॥ प्रश्ने॥ प्रकारे। कूयते कन्नंवा। कुशब्दे। बाहुलकाट् डिम्। कायतेर्डिमिर्वा॥ ईषदर्थे॥ अतिशये॥

कः। त्रि। क्षेपे॥ वितर्के॥ निन्दायाम्॥ परिप्रश्ने॥ कानम् काययिवा। कै शब्दे। कायतेर्डिमिः॥ स्त्री। का। न। किम्॥

किमिच्छकः। पुं। मार्कण्डेयपुराणोक्ते व्रतविशेषे॥

किमु। अ। सम्भावनायाम्॥ विमर्शे॥ किम् च उच॥

किमुत। अ। किमुतार्थे॥

किमुत। अ। प्रश्ने॥ वितर्के॥ विकल्पे॥ अतिशये॥ किञ्च तदुत च। समाहारो वा॥

किमूत। अ। वितर्के॥ किम् च ऊतच अनयोः समाहारः॥

किम्पचः। त्रि। किम्पचाने॥ किम्पचति। पचाद्यच्। किंक्षेप इतिसमासः॥

किम्पचानः। त्रि। कृपणे॥ किञ्चित् पचति। औणादिकआनजितिस्वामी॥ किम्पचति। ताच्छील्येति चानश्चानच्वा। अनित्यमागमशासनमितिनमुक्। किंक्षेपइतिसमासः॥

किम्पाकः। पुं। माकाल इतिगौडभाषाप्रसिद्धमहाकाललतायाम्॥ तत्फले॥ त्रि। अज्ञे॥ मातृशासिते॥

किम्पुरुषः। पुं। किन्नरे॥ किञ्चित् कुत्सितो वा पुरुषः किंक्षेपइतिसमा

सः । कुत्साचकिन्नर शब्देऽवलोक नीया ॥ लोकभेदे । जम्बूद्वीपस्यन वखण्डान्तर्गते हिमाचल हेमकूटयो मध्यवर्त्तिनि वष ॥

किम्पुरुषार्थता । स्त्री । कुत्सितपुरुषार्थत्वे ॥ प्रपञ्चस्य पुरुषार्थत्वेन सत्त्वत्वप्रतिपादने भयनिवृत्त्यभावात्कुत्सितत्वम् ॥

किम्पुरुषेशः । पुं । } कुवेरे ॥ किम्पुरु
किम्पुरुषेश्वरः । पुं । } षाणामीशः ईश्वरोवा ॥

किम्पूरुषः । पुं । किन्नरे ॥ न । वर्षभेदे ॥

किम्प्रभुः । पुं । कुत्सितेप्रभौ । आप्तजनाद्धिताश्रवणकारिणि ॥ कुत्सितः प्रभुः । किंक्षेपइति समासः ॥

किम्भरा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कियान् । त्रि । किम्परिमाणविशिष्टे ॥ किम्परिमाणमस्य । किमिदंभ्यांवो घइति वतुप् । वस्यघः । इदङ्किमोरीश्की । यस्येतिलोपः ॥ कास ङ्ख्या परिमाणमस्यवा । किमः स ङ्ख्यापरिमाणे डतिचेतिवतुप् वा । वस्य घः ॥ स्त्री । कियती ॥ न । कियत् ॥

कियदेतिका । स्त्री । उत्साहे । उद्योगे ॥

कियाहः । पुं । रक्तवर्णाश्वे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

किरः । पुं । वराहे । शूकरे ॥ किरति । क्षविक्षेपे । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥

किरकः । पुं । लेखके ॥ वालशूकरे ॥

किरणः । पुं । सूर्ये ॥ अर्कोन्दुदीधितौ ॥ कीर्य्यते । क्षविक्षेपे । क्षपूरञ्जिमन्दिनिधाञः क्युरितिक्युः ॥

किरणमाली । पुं । सूर्ये ॥ किरणानां माला सा अस्ति अस्य । व्री० इनिः ॥

किराटिका । स्त्री । किराची इतिख्याते सारिकाखगे ॥

किरातः । पुं । अरण्यचरेम्लेच्छजातिप्रभेदे । किरातदेशोद्भवे पूर्वक्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणादर्शनेनच शूद्रतामापन्नेदस्युपदवाच्ये ॥ देशविशेषे ॥ तमकुण्डंसमारभ्य रामक्षेत्रान्तकं शिवे । किरातदेशो देवेशि विन्ध्यशैलेऽवतिष्ठति ॥ घोटकरक्षके ॥ अल्पतनौ ॥ भूनिम्बे ॥ यथा । किरातः सारकोरूक्षः शीतलस्तिक्तकोलघुः । सन्निपातज्वरश्वासकफपित्तास्रदाहनुत् ॥ कासशोषतृषाकुष्ठज्वरव्रणकृमिप्रणुदिति ॥ किरति । क्षवि० । इगुपधेतिकः । अतति । अतसा० । अच् । किरश्चासावतश्च ॥

किरातकः । पुं । भूनिम्बे ॥ किरातको

ऽन्योनैपालः सोऽद्रैतिकोल्वरात्मकः ॥ किरातएव । स्वार्थेकः ॥

किराततिक्तः । पुं । चिरायता इतिप्रसिद्धे वृक्षे । भूनिम्बे । अनार्यतिक्ते ॥ किरातदेशे अस्ति जन्मस्थान मस्य । अर्शआद्यच् । किरातस्यैवेति क्तश्च ॥

किराताशी । पुं । गरुडे ॥

किरातिः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ इतिजटाधरः ॥

किरातिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

किराती । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ चामरधारिण्याम् ॥

किरिः । पुं । भूदारे । शूकरे ॥ किरति । क्षविक्षेपे । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः इति कः ॥ इगुपधा॰ ॥ इगुपधात्कित् इति इन्प्रत्ययः ॥ इक्कृष्यादिभ्यः इति भावे इक्वा ॥

किरिटि । न । हिन्तालफले ॥

किरीटः । पुं । न । मुकुटे ॥ किरति कीर्यतेऽनेनवा । कॄ० । कॄतॄकृ षिभ्यः कीटन् । शिरोवेष्टने ॥

किरीटी । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ त्रि । किरीटवति ॥ किरीटोस्यास्ति । इनिः ॥

किरीटमाली । पुं । अर्जुने ॥

किर्म्मी । स्त्री । पलाशे ॥ शालायाम् ॥ हेमपुत्र्याम् । स्वर्णपुत्तलिकायाम् ॥ लोहपुत्तलिकायाम् ॥

किर्म्मीरः । पुं । नागरङ्गवृक्षे ॥ राक्षसविशेषे ॥ कर्बुरे ॥ त्रि । कर्बुरवर्णवति ॥ कीर्यते । कॄवि० । बाहुलकात् इगुपधकटिपटिगोटिभ्यईरन्नि तिईरन् मुडागमश्च ॥

किर्म्मीरजित् । पुं । भीमसेने ॥

किर्म्मीरत्वक् । स्त्री । नारङ्गवृक्षे ॥

किर्म्मीरभित् । पुं । भीमसेने ॥ किर्म्मीरम् भिनत्ति । भिदिर्॰ । क्विप् ॥

किर्म्मीरसूदनः । पुं । भीमसेने ॥ किर्म्मीरं सूदयति सूदितवान् वा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

किल । अ । वार्त्तायाम् ॥ सम्भाव्ये ॥ अनुशयार्थे ॥ निश्चये ॥ प्रसिद्धाप्रमाणद्योतके ॥ सत्ये ॥ हेतौ ॥ अरुचौ ॥ अलीके ॥ न्यक्करणे ॥ किलति । किलश्वैत्ये । इगुपधेतिकः ॥

किलकिञ्चितम् । न । स्त्रीणांविलासविशेषे । इष्टजनदर्शनहर्षवशात् शुष्करुदितहसितत्रसितक्रोधश्रमाभिलापानां सङ्करकरणरूपे हावे । शृङ्गारभावजायांक्रियायाम् ॥ तल्लक्षणं यथा । हर्षाद्रुदितगीतादिस्यामिश्रंकिलकिञ्चितमिति ॥ क्रोधाश्रुच

सः। कुत्साचकिन्नर शब्देऽवलोक नीया ॥ लोकभेदे। जम्बूद्वीपस्यन वखण्डांन्तर्गते हिमाचल हेमकूटयो र्मध्यवर्त्तिनि वर्ष ॥

किम्पुरुषार्थता। स्त्री। कुत्सितपुरुषा र्थत्वे ॥ प्रपञ्चस्य पुरुषार्थत्वेन सत्व्य त्वप्रतिपादने भयनिवृत्त्यभावात् कु त्सितत्वम् ॥

किम्पुरुषेशः। पुं। } कुवेरे ॥ किम्पुरु
किम्पुरुषेश्वरः। पुं। } षाणामीशः ईश्व रोवा ॥

किम्पूरुषः। पुं। किन्नरे ॥ न। वर्षभे दे ॥

किम्प्रभुः। पुं। कुत्सितेप्रभौ। आप्त जनाहिताश्रवणकारिणि ॥ कुत्सि तः प्रभुः। किंक्षेपइति समासः ॥

किम्भरा। स्त्री। नलीनामगन्धद्रव्ये ॥

कियान्। त्रि। किम्परिमाणविशिष्टे ॥ किम्परिमाणमस्य। किमिदंभ्यांवो घइति वतुप्। वस्यचघः। इदङ्कि मोरीश्की। यस्येतिलोपः ॥ कास ङ्ख्या परिमाणमस्यवा। किमः स ङ्ख्यापरिमाणे डतिचेतिवतुप् वा। वस्य घः ॥ स्त्री। कियती ॥ न। कियत् ॥

कियदेतिका। स्त्री। उत्साहे। उद्योगे ॥

कियाहः। पुं। रक्तवर्णाश्वे ॥ इतिहेम चन्द्रः ॥

किरः। पुं। वराहे। शूकरे ॥ किरति। कृविक्षेपे। इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः ॥

किरकः। पुं। लेखके ॥ वालशूकरे ॥

किरणः। पुं। सूर्ये ॥ अर्केन्दुदीधितौ ॥ कीर्य्यते। कृविक्षेपे। कृपृवृजिमन्दिनिधाञः क्युरितिक्युः ॥

किरणमाली। पुं। सूर्ये ॥ किरणानां माला सा अस्ति अस्य। व्री॰ इनिः ॥

किराटिका। स्त्री। किराञ्जी इतिख्याते सारिकाखगे ॥

किरातः। पुं। अरण्यचरेम्लेच्छजाति प्रभेदे। किरातदेशोद्भवे पूर्वक्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणा दर्शनेनच शूद्रतामापन्नेदस्युपदवा- च्ये ॥ देशविशेषे ॥ तप्तकुण्डंसमार भ्य रामक्षेत्रान्तकं शिवे। किरातदे शो देवेशि विन्ध्यशैलेऽवतिष्ठति ॥ घोटकरक्षके ॥ अल्पतनौ ॥ भूनि- म्बे ॥ यथा। किरातः सारकोरूक्षः शीतलस्तिक्तकोलघुः। सन्निपातज्व रश्वासकफपित्तास्रदाहनुत् ॥ कास शोषतृषाकुष्ठज्वरव्रणकृमिप्रणुदिति ॥ किरति। कृवि॰। इगुपधेतिकः। ऋतलि। अतसा॰। अच्। किरश्वा सावतश्च ॥

किरातकः। पुं। भूनिम्बे ॥ किरातको

ऽन्यो नैपालः सोऽइ तिक्तो ज्वरान्तकः ॥ किरातएव । स्वार्थेकः ॥

किराततिक्तः । पुं । चिरायता इतिप्रसिद्धे वृक्षे । भूनिम्बे । अनार्यतिक्ते ॥ किरातदेशे अस्ति जन्मस्थान मस्य । अर्शआद्यच् । किरातस्यास्तीति कश्च ॥

किराताशी । पुं । गरुडे ॥

किरातिः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ इतिजटाधरः ॥

किरातिनी । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

किराती । स्त्री । दुर्गायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ कुट्टन्याम् ॥ चामरधारिण्याम् ॥

किरिः । पुं । भूदारे । शूकरे ॥ किरति । कृविक्षेपे । इगुपधकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इप्रत्ययः ॥ इकृकृष्यादिभ्यः इति भावे इग्वा ॥

किरिटि । न । हिन्तालफले ॥

किरीटः । पुं । न । मुकुटे ॥ किरति कीर्यते ऽनेनवा । कॄ० । कृतृकृषिभ्यः कीटन् । शिरोवेष्टने ॥

किरीटी । पुं । अर्जुनपाण्डवे ॥ त्रि । किरीटवति ॥ किरीटोऽस्यास्ति । इनिः ॥

किरीटमाली । पुं । अर्जुने ॥

किर्म्मी । स्त्री । पलाशे ॥ शालायाम् ॥ हेमपुत्र्याम् । स्वर्णपुत्तलिकायाम् ॥ लोहपुत्तलिकायाम् ॥

किर्म्मीरः । पुं । नागरङ्गवृक्षे ॥ राक्षसविशेषे ॥ कर्वुरे ॥ त्रि । कर्वुरवर्णवति ॥ कीर्यते । कृवि० । बाहुलकात् कृगृशृपृकुटिपटिशौटिभ्यईरन्निति ईरन् मुडागमस्य ॥

किर्म्मीरजित् । पुं । भीमसेने ॥

किर्म्मीरत्वक् । स्त्री । नारङ्गवृक्षे ॥

किर्म्मीरभित् । पुं । भीमसेने ॥ किर्म्मीरम् भिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

किर्म्मीरसूदनः । पुं । भीमसेने ॥ किर्म्मीरं सूदयति सूदितवान् वा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

किल । अ । वार्त्तायाम् ॥ सम्भाव्ये ॥ अनुशयार्थे ॥ निश्चये ॥ प्रसिद्धाप्रमाणद्योतके ॥ सत्ये ॥ हेतौ ॥ अरुचौ ॥ अलीके ॥ न्यक्करणे ॥ किलति । किलश्वैत्ये । इगुपधेतिकः ॥

किलकिञ्चितम् । न । स्त्रीणांविलासविशेषे । इष्टजनदर्शनहर्षवशात् शुष्करुदितहसितत्रसितक्रोधश्रमाभिलापानां सङ्करकारणरूपे भावे । शृङ्गारभावजायांक्रियायाम् ॥ तल्लक्षणं यथा । हर्षाद्रुदितगीतादिभ्यामिश्रंकिलकिञ्चितमिति ॥ क्रोधाश्रुह-

र्षभीत्यादेः सङ्करः किलकिञ्चितमितिच ॥ अपिच । गर्वाभिलाषरुदितस्मितासूयाभयक्रुधाम् । सङ्करीकरणंयत् स्यादुच्यते किलकिञ्चितमित्यलङ्कारकौस्तुभः ॥

किलकिला । स्त्री । हर्षस्वने । सिंहनादे ॥ वानराणांशब्दानुकरणे ॥

किलाटः । पुं । क्षीरविकृतौ ॥ नष्टदुग्धस्य पक्वस्य पिण्डः प्रोक्तः किलाटकः ॥ दधिकूर्चिकातक्रकूर्चिकयोः पिण्डे ॥

किलाटी । पुं । वंशे । बाँस इति भाषा ॥ इतिहारावली ॥

किलाटी । स्त्री । क्षीरविकृतौ । कूर्चिकायाम् ॥

किलासम् । न । सेहुवाँ इति ख्याते सिध्मरोगे । त्वक्पुष्पे ॥ किलति । किलश्वैत्यक्रीडनयोः । इगुपधेतिकः । अस्यति । असुक्षे० । अच । किलञ्च तदसञ्च ॥ यद्वा । केलनम् । भि० अङ् । किलमस्यति । अण् । किलिनश्वैत्येन असति वा । अस दीप्तौ । अच् ॥

किलासघ्नः । पुं । काँकरोल इतिगौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । कर्कोटके । तिक्तपत्रे । सुगन्धके ॥

किलासी । त्रि । सिध्मले । किलासरोगवति ॥ किलासमस्यास्ति । द्वन्द्वोपतापेति इनि प्रत्ययः ॥

किलि । अ । कण्ठकूजिते ॥

किलिकिला । स्त्री । सिंहनादे ॥ जितशात्रवदर्पस्य प्रतिज्ञापूरणीकृतः । वीरस्यगर्जितंसिंहनादः किलि किलातथे तिविश्वः ॥

किलिकिलितम् । न । शौर्येणगर्ज्जिते ॥

किलिञ्जः । पुं । क्लिलिञ्जके । कटे ॥ किल्यतेनेन । किल० । इगुपधादिति इन् । वेत्रवीरणादेः किलेर्जातः । जनी० । पञ्चम्याञ्जाता विति डः । पृ० ॥ सूक्ष्मदारुणि ॥

किलिञ्जकः । पुं । वीरणादिकटे ॥ किलिञ्जात् स्वार्थे । कन् ॥

किलिमम् । न । देवदारुणि ॥ इतिराजनिर्घण्टः शब्दरत्नावलीच ॥ कृकिलिमम् किलिमम् । भीमसेनो भीम इतिवत् ॥

किल्विषम् । न । अपराधे ॥ पापे ॥ रोगे ॥ धर्म धर्मफलभूते अनिष्टे संसारे ॥ पापवत् पुण्यस्याप्य निष्फलत्वेन किल्विषत्वमेव । ओष्ठ्यमध्यमदः ॥ केलनम् । किल्यतेवा । किलश्वैत्ये । किलेर्वुकचेतिटिषच् प्रत्ययः ॥

किल्वी । पुं । घोटके ॥ किल्वीतिपाठा

न्तरम् ॥

किशल: । पुं । न । पल्लवे ॥

किशलय: । पुं । न । पल्लवे ॥ किञ्चित् शलति । शलचलने । वा० कयन् । पृ० ॥

किशोर: । पुं । अश्वशिशौ ॥ तैलपर्ण्यौषधौ ॥ सूर्य्ये ॥ तरुणावस्थे । दशवर्षादूर्द्धमापञ्चदशवर्षके ॥ यथा । किञ्चिच्छूर: किशोर:स्याद्वतो हि दशमात् परम् । शूरत्वं दृश्यते किञ्चिदनुद्धं दिने दिने इति ॥ त्रि । कैशोरावस्थायुक्ते ॥ कशति । कशशब्दे किञ्चित् शवतिवा शुगतौ शवगतौवा किञ्चित् शृणातिवा । शृहिंसायाम् । किशोरादयश्चेति साधु: ॥

किशोरी । स्त्री । किशोरावस्था युक्तायाम् ॥ तरुण्याम् ॥ किशोरात् वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

किष्कन्द: । पुं । ओड्रदेशस्थशैलविशेषे । स्त्री । तत्रत्यगुहायाम् ॥

किष्किन्धा । स्त्री । गन्धमादनगुहायाम् ॥ पुरीविशेषे ॥ सापूर्वं वालिवानरस्य राजधान्यासीत् । श्रीरामो वालिनं हत्वा तां सुग्रीवायदत्तवान् ॥ किङ्किन्दधाति । डुधाञ्० । आत इति क: पारस्करादित्वात् पूर्वस्य किमो मलोप: सुट् षत्वञ्च निपात्यते ॥

किष्कन्धाधिप: । पुं । वालिवानरे ॥

किष्कु: । पुं । स्त्री । वितस्तौ । द्वादशाङ्गुलपरिमाणे ॥ प्रकोष्ठे । कफोणिरघोमणिवन्धपर्यन्ते ॥ करे । हस्ते ॥ चतुर्विंशत्यङ्गुलेमाने ॥ त्रि । कुत्सिते ॥ कायतेऽनेन । कैशब्दे । मृगय्वादित्वात् कु: । पारस्करादित्वात् साधु: ॥

किष्कुपर्वा । पुं । इक्षौ ॥ वंशे ॥ पोटगले ॥

किसरम् । न । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ॥

किसरिक: । त्रि । वणिग्विशेषे । किसरवणिजि ॥ किसरं पण्यमस्य । किसरादिभ्य:ष्ठन् । षित्वात् ङीष् । किसरिकी ॥

किसलय: । पुं । न । पल्लवे । नवीनपत्रे ॥ नवपत्रादियुक्तशाखाग्रपर्वणि नवपत्रस्तवके ॥ किञ्चित्सलति । षलगतौ । वा० कयन् । पृ० ॥

की । अ । कुत्सायाम् ॥

कीकट: । पुं । अश्वे । घोटके ॥ कीकटा: । गयाप्रदेशे ॥ यथा । चरणाद्रिं समारभ्य गृध्रकूटान्तकं शिवे । तावत्कीकटदेश:स्यात् तदन्तर्मागधोभवेत् ॥ मध्यमगधम् । विहारनाम्ना प्रसिद्धे देशे इति केचित् ॥ त्रि । कृपणे ॥ निर्धने । नि:स्वे ॥

कीकशः । पुं । चण्डाले ॥ कीं इति कशति कशशब्दे ॥ पचाद्यच् ॥

कीकसः । पुं । कृमिजातौ ॥ न । अस्थिनि ॥ त्रि । कर्कशे ॥ कीतिकसति कसगतौ ॥ पचाद्यच् ।

कीकसास्यः । पुं । पक्षिणि ॥ इतिहारावली ॥

कीचकः । पुं । दैत्यविशेषे ॥ राक्षसविशेषे ॥ द्रुभेदे ॥ नले ॥ केकयनृपात्मजे । विराटराजश्याले ॥ विपुलान्तरालगर्भे वेणुजातौ ॥ अनिलयोगात् शब्दायमानवंशे ॥ चीकति शब्दायते । चीकमर्षणे । चु० । चीकयते राद्यन्तविपर्ययश्चेति वुन् ॥ यद्वा । कीत्यव्यक्तं शब्दं चकति । चकतृप्त्यादौ । अच् ॥ कीचेत्यव्यक्तं कायति वा । । मू० कः । अन्येभ्योपीति डोवा ॥

कीचकजित् । पुं । भीमसेने ॥ कीचकमजैषीत् । जी० । क्विप् । तुक् ॥

कीचकभित् । पुं । वृकोदरे । भीमसेने ॥ कीचकम् भिनत्ति । भिदिर्० । सत्सूद्विषेति क्विप् । तुक् ॥

कीटः । पुं । कृमिभ्यः किञ्चित्स्थूले क्षुद्रजन्तुमात्रे ॥ कीटति । कीट० । अच् ॥

कीटकः । पुं । कृमिजातौ ॥ मागधजातौ ॥ त्रि । निष्ठुरे ॥ स्वा० कः । क्न्वा ॥

कीटघ्नः । पुं । गन्धके ॥ कीटंहन्ति । हन् ० । अमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ॥

कीटजा । स्त्री । जतुनि । लाक्षायाम् ॥ कीटेभ्योजाता । जनी० । डः ॥

कीटपादिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमणिः । पुं । खद्योते ॥ कीटेषुमणिरिव ॥

कीटमाता । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमारी । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

कीटमेषः । पुं । मृगचिडा इतिप्रसिद्धे कीटे । अयंनदीतीरेसिकतामध्येतिष्ठति ॥

कीटसंज्ञकः । पुं । राशिविशेषस्य संज्ञायाम् । मकरान्तार्द्धं कर्कटमीन वृश्चिकाश्च कीटाख्याः ॥

कीडेरः । पुं । तण्डुलीयशाके ॥

कीदृक् । त्रि । } किमाकारे ॥
कीदृशः । त्रि । }

कीनाशः । पुं । यमे । कृतान्ते ॥ यथा । किङ्कीनाश पाशधर गर्जसि मामुपगम्यहासभर लज्जसि । हरिचरणं शरणं नहि पश्यसि यन्नामस्मरणादपिनश्यसीति ॥ वानरविशेषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ क्षुद्रे ॥ पशुघातिनि ॥ कीत्यव्ययम् कुत्सायाम् । की कुत्सितं नाशयति । पचाद्यच ॥ यद्वा । क्लिश्नाति क्लिश्यतेवा । क्लिशू विबाधने क्लि

शवधेवा । क्लिशेरीच्चोपधायाः कन् लोपश्चलोनाम् चेतिकन् उपधाया ईत्वम् ललोपोनामागमश्च ॥

कीरः । पुं । शुके । मेधाविनि । फला शने ॥ कीराः । पुंभूम्नि । कश्मीरदेशे ॥ न । मांसे ॥ कीति ईरयति । ईर० । णिजन्तः । अच् ॥

कीरकः । पुं । वृक्षविशेषे ॥ चपणके ॥ प्रापणे ॥ शुकशावके ॥

कीरवर्णकम् । न । स्थौणेयकनामनि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कीरेष्टः । पुं । अक्षोटवृक्षे ॥ आम्रद्रुमे ॥ जलमधूकवृक्षे ॥ कीराणामिष्टः ॥

कीर्णः । त्रि । दृत्ते ॥ आच्छन्ने ॥ विक्षिप्ते ॥ हते । हिंसिते ॥ कीर्यतेस्म । कॄ० । क्तः । नत्वणत्वे ॥

कीर्त्तनम् । न । उक्तौ । कथने ॥ कालापास्तुयुचमपीच्छन्तीति ऊतियूतीत्यत्रप्रसादकारः ॥

कीर्त्तना । स्त्री । यशसि ॥

कीर्त्तयन् । त्रि । कथयति ॥ कृतेर्लटः शत्रादेशः ॥

कीर्त्तिः । स्त्री । प्रसादे ॥ विस्तारे ॥ कर्दमे ॥ शब्दे ॥ दीप्तौ ॥ मातृकाविशेषे ॥ यशसि । समज्ञायाम् ॥ धार्मिकत्वनिमित्तायां प्रशस्तत्वेन नानादिग्देशीयलोकज्ञानविषय-ताद्रूपायांख्यातौ ॥ परोक्षख्यातौ । मृतस्यख्यातौ ॥ यस्य कीर्त्तिर्हता लोके धिक् तस्यैव कुजीवितम् । दानादिप्रभवा कीर्त्तिः शौर्यादिप्रभवं यशः ॥ कीर्त्तिं स्वर्गफलामाहुरासंसारं विपश्चितः । अकीर्त्तिन्तु निरालोकनरकोद्देशदूतिकाम् ॥ तस्मात्कीर्त्तिमुपादद्यादकीर्त्तिञ्च-व्यपोहयेत ॥ सुकर्मपत्नी संसिद्धा कीर्त्तिर्धन्यैश्चपूजिता । ययाविना जगत्सर्वंयशोहीनंमृतंयथा ॥ कीर्त्त्यते । कृतसंशब्दने । ऊतियूतीतिनिपातनात् साधुः । कीर्त्तनम् । कीर्त्तिः स्त्रीत्रः । कृपिगिरुहीत्यादिनेनिः ॥

कीर्त्तितः । त्रि । कथिते ॥

कीर्त्तिभाक् । पुं । द्रोणाचार्ये ॥ त्रि । कीर्त्तियुक्ते ॥

कीर्त्तिमान् । पुं । वसुदेवस्य ज्येष्ठपुत्रे ॥ त्रि । कीर्त्तिसंयुक्ते ॥

कीर्त्तिशेषः । पुं । मरणे ॥ यशसोऽवशेषो ॥

कीलः । पुं । स्त्री । अग्निशिखायाम् । ज्वालायाम् ॥ शङ्कौ ॥ शस्त्रे ॥ कफोणौ ॥ कफोणिकाघाते ॥ स्तम्भे ॥ लेशे ॥ कीलति बध्नाति । कील बन्धने । इगुपधेतिकः ॥ कील्यते

अज्ञानेन वा । कर्मणिघञ् पुंसीति घोवा ॥

कीलक: । पुं । शिवके । गवांस्तम्भे । यत्रवद्धागौर्दुह्यते तस्मिन् । खूंटा इति भाषा ॥ गवा गात्रकण्डूयनार्थं गोष्ठे निखातस्तम्भे ॥ कीलशब्दार्थे ॥ वत्सरविशेषे । यथा । जायन्तेसर्वसस्यानि सुभिक्षं निरुपद्रवम् । सौम्यदृष्टिर्भवेद्राजा कीलकेच शुभं वदेदिति ॥ कील्यते । कील० । ह लश्चेति घञ् । स्वा० कन् ॥

कीलसंस्पर्श: । पुं । गाव इति गौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

कीला । स्त्री । पुं । कीले ॥ स्त्री । रतहतौ । रतौ प्रतिहतिविशेषे ॥ यदाहवात्स्यायन: । कीला उरसि कर्त्तरी शिरसि विद्धाकपोलयोरिति ॥ कीलति । कील० । इगुपधेतिक: । टाप् ॥

कीलालम् । न । रुधिरे ॥ जले ॥ अमृते ॥ मधुनि ॥ कीलां वह्निज्वाला मलति वारयति । अलभूषणादौ । कर्मण्यण् ॥ और्वाग्नि: कीलां लाति वा । कीलेन प्रतिवन्धेन अल्यते धार्यते । अल० । घञ् । कीलम् प्रतिवन्धम् अलति वा । कर्मण्यण् ॥ पुं । पशौ ॥ कीलंवन्धनम् अलं योग्यमस्येति ॥

कीलालधि: । पुं । समुद्रे ॥ कीलाला निधीयन्तेऽस्मिन् । डुधाञ्० । अधिकरणेकि: ॥

कीलालप: । पुं । राक्षसे ॥ कीलालं पिवति । पा० । आतोनुपसर्गे इति क: ॥

कीलित: । त्रि । वद्धे ॥ निखातकीले ॥ कील्यतेस्म । कील० । क्त: ॥

कीश: । पुं । कपौ । वानरे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ त्रि । दिगम्बरे । नग्ने ॥ की इति शब्दमीष्टे । ईश० । मू० क: ॥ यद्वा । कस्यवायो रपत्यम् । अतइञ् । कि: हनूमान् ईशो यस्यस: ॥

कीशपर्ण: । पुं । अपामार्गे ॥

कीशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥ कपिलोमतुल्यानि लोमशानि पर्णान्यस्या: । पाककर्णेतिङीष् ॥

कीशफलम् । न । कक्कोले । गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कु । अ । पापे ॥ कुत्सायाम् ॥ ईषदर्थे ॥ निवारणे ॥ कवते । कूयते वा । कुङ् शब्दे । मित० डु: ॥

कु: । स्त्री । अचलायाम् । धरायाम् । भूमौ ॥ प्रथमाङ्के १ ॥ कवते । कुङ० । मित० डु: ॥

कुक: । त्रि । समर्थे ॥ कोकते आदत्ते

। कुक० । इगुपधेतिकः ॥

कुकभम् । न । मद्ये ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

कुकरः । त्रि । रोगकुञ्चितकरे । कुणौ ॥

कुकीलः । पुं । पर्वते । शिलोच्चये ॥

कुकुटः । पुं । स्वस्तिके । सितावरे । सुनिषण्णशाके ॥

कुकुदः । पुं । कूकुदे । सत्कृत्यकन्यादातरि ॥

कुकुन्दरः । पुं । कुक्कुरद्रुमे ॥ न । कूपके । नितम्बस्थकूपकद्वये । स्त्रियाः पृष्ठवंशादधोगर्त्ते ॥ कुम्भूमिं दरयति । दृभये । ण्यन्तः । कर्मण्यण् । शिलोपस्थस्यानिवत्त्वान्नवृद्धिः । तत्पुरुषेकृतीति वाहुलकादलुक् । कुत्सितं कुन्दरम् ईषत्कुन्दरमवेतिवा ॥ यद्वा । स्कुन्द्यते कामिना । स्कुदिआप्रवणे । मद्गुरादयश्चेति साधु ॥

कुकुभा । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

कुकुरः । पुं । यदुवंशीयान्धकराजस्य तनये ॥ कुक्कुरे ॥ न । ग्रन्थिपर्णीवृक्षे ॥ कोकते । कुकआदाने । कोकतेर्वाकुगिच्चुरच् ॥

कुकुराः । पुंभूम्नि । देशविशेषे । यदुषु । दाशार्हेषु । सात्वतेषु ॥ नित्यंवहुवचनान्तः ॥

कुकूटी । पुं । शाल्मलीपादपे ॥

कुकूलः । पुं । तुषानले ॥ शिरीषादपिमृद्वङ्गी केयमायतलोचना । अयं क च कुकूलाग्निककशो मदनानिलः ॥ न । शङ्कुभिःसङ्कीर्णविले ॥ तनुत्रे । दंशने ॥ कोर्भूमेःकूलम् । कुत्सितंवाकूलम् ॥ यद्वा । कवते । कुङ्शब्दे । पिञ्जादित्वादूलच् । धातोःकुगागमः ॥

कुकोलम् । न । कोलिवृक्षे ॥

कुक्कुटः । पुं । कालज्ञे । ताम्रचूडे । चरणायुधे । कुकुडा इतिभाषा ॥ अस्यमांसगुणायथा । कुक्कुटो वृंहणः स्निग्धो वीर्योष्णो ऽनिलहृद्गुरुः । चक्षुष्यः शुक्रकफकृद्वल्यो रूक्षः कषायकइति ॥ कुक्कुटलक्षणंयथा । कुक्कुटस्त्वृजुतनूरुहाङ्गुलि स्ताम्रवक्त्रनखचूलिकसितः । रौति सुस्वर मुषात्यये च यो वृद्धिदः स नृपराष्ट्रवाजिनाम् ॥ यवग्रीवो यो वा वदरसदृशो वा पि विहगो वृहन्मूर्द्धा वर्णै भवति वहुभिर्यश्चरुचिरः । स शस्तः सङ्ग्रामे मधुमधुपवर्णश्च जयकृन्न शस्तो योतो ऽन्यःकृशतररवःखञ्जचरणः ॥ इति वाराहीसंहिता ॥ निषादपुत्रे ॥ शूद्रपुत्रे ॥ तृणोल्कायाम् ॥ कुकुभपक्षिणि ॥ व

क्किकणे । स्फुलिङ्गे ॥ वनकुक्कटे ॥ यथा । सुरासमण्डापानाय भोजने चरणायुधाः । तित्तिराविष्किराः पथ्याः कुक्कुटाविषमज्वरे इत्यग्निवेशः ॥ अत्र चरणायुधोगृहकुक्कटः । कुक्कुटोवनकुक्कुटइतिव्याख्यानात् ॥ कोकनम् । कुकआ० । सं० क्किप् । कुटति । कुटकौ० । इगुपधेतिकः । कुकाकुटः । कर्त्तृकरणयोरितिसमासः ॥ कुत्सितः कुटः कोः पृथिव्याः कुटो वा । पृ० ॥

कुक्कटमण्डपः ।पुं । काश्यांप्रसिद्धे मुक्तिमण्डपे ॥

कुक्कुटकः । पुं । कुक्कटार्थे ॥ शूद्राज्जातोनिषाद्यान्तुसवैकुक्कुटकःस्मृतः । इतिमनुः ॥

कुक्कुटमस्तकम् । न । चव्ये । चैं इ इति गौडभाष ॥

कुक्कुटव्रतम् । न । सन्तानार्थंस्त्रीकर्त्तव्ये व्रतविशेषे । ललितासप्तमीव्रते ॥ भाद्रेमासि सिते पक्षे सप्तम्यां नियमेनया । स्नात्वा शिवं लेखयित्वा मण्डलेचसहाम्बिकम् । पूजयेच्च तदातस्याः दुष्प्रापंनैव विद्यते ॥

कुक्कटशिखः । पुं । कुसुम्भवृक्षे ॥

कुक्कटाभः । पुं । } कुक्कुटतुल्यवर्णे सर्प
कुक्कुटाहिः । पुं । } विशेषे ॥

कुक्कुटिः । स्त्री । दम्भचर्यायाम् ॥

कुक्कुटी । स्त्री । अन्नतचर्यायाम् ॥ ज्येष्ठराम् । छिपकली इति भाषा ॥ शाल्मलीवृक्षे ॥ कुक्कुटयोषिति ॥ अस्याल० । कुकुटी च मृदुचारुभाषिणीस्निग्धमूर्त्ति रुचिराननेक्षणा । सा ददातिसुचिरं महोचितांश्रीयशोविजयवीर्यसम्पदः ॥ जातेरस्त्रीविषयादिति ङीष् ॥

कुक्कुटीव्रतम् । न । भाद्रशुक्लासप्तम्यां कर्त्तव्ये नियमविशेषे । ललिता सप्तम्याम् ॥

कुक्कुभः । पुं । पातकुका इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि ॥ वनकुक्कुटे ॥ कुगित्यव्यक्तं शब्दं कौति । बाहुलकात् भक् ॥ कुक्कुशब्दंभाषते वा । भाषव्य० । अन्येभ्योपीतिडः ॥

कुक्कुरः । पुं । कूकर इतिभाषाप्रसिद्धे कौलेयके । सारमेये ॥ कोकते । कुकआदाने । क्किप् । कुरति । कुरशब्दे । इगुपधेतिकः । कुकचासौ कुरश्च ॥ न । ग्रन्थिपर्णे । कुकुरौँदा इति ख्यातौषधौ ॥ कुक्कुरोस्यास्ति । कुक्कुरशब्दस्तद्गन्धेलाक्षणिकः । अर्शआद्यच् । यद्वा । कोकते । कुक० । कोकतेर्वाकुगित्युरच् । कुगागमश्च ॥

कुक्कुरद्रुः । पुं । मृदुच्छदे । सूक्ष्मपत्रे

। कुक्कुरवन्दा कुकुरौंदा इतिचभाषा ॥ कुक्कुरद्रुःकटुस्तिक्तो ज्वररक्तकफापहः। तन्मूलमार्द्रं निःक्षिप्तं वदने मुखशोषहृत् ॥

कुक्कुरी। स्त्री। शुन्याम्। सारमेय्याम्। कूकरी कुत्ती इतिचभाषा॥ जातेरिति ङीष् ॥

कुक्कुवाक्। पुं। सारङ्गमृगे ॥

कुक्षः। पुं। कुक्षौ। जठरे ॥ गर्भे ॥ कुष्णाति। कुषनिष्कर्षे। उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेति सः कित् ॥

कुक्षिः। पुं। उदरे ॥ कुष्यते निष्कास्यते मलोऽस्मात्। कुष॰। प्लुषिकुषिशुषिभ्यःक्सिः ॥ केतुमालवर्षस्थ देशविशेषे ॥ समुद्रमध्यप्रदेशे ॥ कुक्षिपार्श्वोदरकटीपृष्ठरुक् पर्वभेदनमित्यत्रकुक्षिशब्द उदरस्य वामदक्षिणभागद्वयवाचीतिभावप्रकाशः। कूख इतिभाषा ॥

कुक्षिम्भरिः। त्रि। आत्मम्भरौ। स्वोदरमात्रपूरके ॥ कुक्षिंबिभर्त्ति इति विग्रहे कुक्षेर्मुमागमो भृञइन्प्रत्ययश्चनिपातसिद्धः ॥

कुक्षिरन्ध्रः। पुं। नले ॥

कुङ्कुमम्। न। कुमकुम् केसर इतिचनाम्ना विख्याते गन्धद्रव्ये। काश्मीरजन्मनि ॥ काश्मीरदेशजे क्षेत्रे कुङ्कुमं यद्भवेद्धितत्। सूक्ष्मकेशरमारक्तं पद्मगन्धि तदुत्तमम् ॥ वाह्लीकदेशसंजातं कुङ्कुमं पाण्डुरं भवेत्। केतकीगन्धयुक्तं तन्मध्यमं सूक्ष्मकेशरम् ॥ कुङ्कुमं पारसीके यन्मधुगन्धि तदीरितम्। ईषत्पाण्डुरवर्णं तदधमं स्थूलकेशरम् ॥ कुङ्कुमं कटुकं स्निग्धं शिरोरुग्व्रणजन्तुजित्। तिक्तं वमिहरं वर्ण्यं व्यङ्गदोषत्रयापहम् ॥ कुमकुम् इतिशब्दोस्ति वाचकत्वेनास्य। अर्शआद्यच् ॥ यद्वा। कुक्यते। कुक॰। वा॰ उमक्प्रत्ययः। आच्छीत्यच नुमितियोगविभागान्नुम् ॥

कुङ्कुमाद्रिः। पुं। पर्वतविशेषे ॥

कुङ्गनी। स्त्री। महाज्योतिष्मत्याम् ॥

कुचः। पुं। स्तने ॥ कुचति। कुचसङ्कोचे। इगुपधेतिकः ॥

कुचण्डिका। स्त्री। मूर्वालतायाम् ॥

कुचण्डी। स्त्री। मूर्वायाम् ॥

कुचन्दनम्। न। रक्तचन्दने ॥ वकम् इति भाषाप्रसिद्धे पत्राङ्गे ॥ द्रुमविशेषे ॥ निर्गन्धत्वात् कुत्सितं चन्दनम्। कौचन्दनमिव वा। कुत्सितान्यन्यचन्दनान्यस्मादा ॥

कुचफलः। पुं। दाडिमद्रुमे ॥

कुचरः। त्रि। कुवादे। परदोषकथन

शीले ॥ कुत्सितं चरति । पचाद्यच् ॥

कुचाग्रम् । न । चूचुके । स्तनाग्रभागे ॥ कुचस्य अग्रम् ॥

कुचाङ्गेरी । स्त्री । चुक्रिकायाम् । चूकाशाक इति भाषा ॥

कुचिकः । पुं । } कुंचिया इति गौ
कुचिका । स्त्री । } डभाषा प्रसिद्धे-
मत्स्ये ॥

कुचितः । त्रि । परिमिते ॥ कुचति । कुचसङ्कोचे । कर्त्तरिक्तः कुचोतिकि तच् ॥

कुचेलः । त्रि । कुवाससि ॥ कुत्सितं चेलमस्य ॥

कुचेला । स्त्री विद्धकर्ण्याम् ॥

कुचेली । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । आकनादि इतिगौडभाषा ॥

कुच्छम् । न । कुमुदे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

कुजः । पुं । आरे । भौमग्रहे ॥ नरकासुरे ॥ द्रुमे ॥ कोः पृथिव्याःजातः । पञ्चम्यामितिडः ॥

कुजम्भलः । त्रि । सन्धिचौरे ॥ इति-हारावली ॥

कुजम्भिलः । त्रि । कुजम्भले ॥ इतिशब्दारत्नावली ॥

कुजा । स्त्री । कात्यायन्यांदेव्याम् ॥ सीतादेव्याम् ॥

कुजाष्टमः । पुं । दोषविशेषे ॥ सर्वान् गुणान्विहन्त्याशु विलग्नादष्टमः कुजः । अस्यापवादः । अजगे नोचगे भौमे शत्रुक्षेत्रगतेपिवा । कुजाष्टमोद्भवोदोषोन किञ्चिदपिविद्यतेइति ॥

कुज्झिशः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥

कुज्झटिः । स्त्री । धूममहिष्याम् । कुहेलिकायाम् ॥

कुज्झटिका । स्त्री । रतान्ध्याम् । नभोरेणौ ॥

कुज्झटी । स्त्री । कुहेलिकायाम् ॥

कुञ्चनम् । न । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणम् । वाताद्या वर्त्मसङ्कोचं जनयन्ति यदा मलाः । तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्चनं नाम तद्विदुरिति ॥

कुञ्चफला । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुञ्चिः । पुं । अष्टमुष्टिमिते धान्यमानभेदे ॥ यथा । अष्टमुष्टिर्भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोष्टौचपुष्कलमिति ॥

कुञ्चिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ कुंचे इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ यथा । कुञ्चिकयैनं त्रिस्नाययति भाययति ॥ कम्‌चो इतिभाषा प्रसिद्धायां वंशशाखायाम् ॥ कुञ्जी ताली इतिच भाषा प्रसिद्धायां कूर्चिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कुञ्चितम् । न । तगरपुष्पे ॥ त्रि । व

के ॥ सङ्कोचिते । कुञ्चतिस्म । कु
ञ्च कौटिल्ये । क्तः । बाहुलकात् सं
ज्ञापूर्व्वकत्वाद्वा नलोपाभावः ॥

कुञ्जः । पुं । न । हस्तिहनौ ॥ हस्तिद
न्ते ॥ निकुञ्जे । समन्ताल्लतादिभि
राच्छादिते स्थानविशेषे ॥ कौजा
यते । कावजनि वा । जनीप्रा० । स
सम्यांजनेर्डः । घृ० ॥

कुञ्जरः । पुं । अनेकपे । हस्तिनि ॥ अ
तिशयितः कुञ्जोऽस्त्यस्य । रप्र
करणेखमुखकुञ्जेभ्य उपसङ्ख्यान
मितिरः ॥ देशविशेषे ॥ केशे ॥ उ
त्तरपदस्थितत्व श्रेष्ठार्थे ॥ पञ्चमात्र
स्यप्रथमे । ऽऽ प्रभेदे ॥

कुञ्जरक्षारमूलम् । न । मूलके ॥ इति
राजनिर्घण्टः ॥

कुञ्जरच्छाया । स्त्री । गजच्छायायाम्
॥ यथा । योगो मघात्रयोदश्याः
कुञ्जरच्छायसंज्ञकः । भवेन्मघायां
संस्थे च शशिन्यर्के करस्थिते इति ॥

कुञ्जरपर्य्यायः । पुं । पञ्चमात्रस्यप्रथम
। ऽऽपर्याये ॥

कुञ्जरपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

कुञ्जरा । स्त्री । धातकीद्रुमे ॥ पाटला
याम् ॥ हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जरारातिः । पुं । शरभे ॥ सिंहे ॥
कुञ्जरस्य अरातिः ॥

कुञ्जरालुकम् । न । हस्त्यालुनि ॥ इति
शब्दचन्द्रिका ॥

कुञ्जराशनः । पुं । अश्वत्थे । पिप्पले ॥
कुञ्जरेणाश्यते । अशभोजने । कर्म
णिल्युट् ॥

कुञ्जरी । स्त्री । करेणौ । हस्तिन्याम् ॥

कुञ्जलम् । न । काञ्जिके ॥ कुत्सितंज
लम् । पृषोदरादिः ॥

कुञ्जवल्लरी । स्त्री । निकुञ्जिकाम्ला-
वृक्षे ॥

कुञ्जिका । स्त्री । कृष्णजीरके ॥ निकु
ञ्जिकाम्लावृक्षे । कुञ्जवल्लर्याम् ॥

कुटः । पुं । कोटे । गढ इति भाषा ॥
शिलाकुट्टे । पत्थर फोडनेका हथौ
डा इतिभाषा॥ पर्वते ॥ वृक्षे । अ
नोकहे॥ टवर्गप्रथमोपध इति प्रा
माणिकाः ॥ पुं । न । कलशे । घटे
॥ पुं । स्त्री । गृहे । वेश्मनि ॥ कुट
ति । कुटिलो भवति । कुटकौटिल्ये
। इगुपधेतिकः ॥

कुटकम् । न । फाले ॥ कुटति । कुट०
। कुन् ॥

कुटकाचलः । पुं । पर्वतविशेषे ॥

कुटङ्कः । पुं । गृहाच्छादने । छप्पर
छान इतिच भाषा ॥

कुटचः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कुटजः । पं । कौरिया कौरय्या इतिभ

सिद्धे वृक्षविशेषे । गिरिमल्लिकायाम् । वत्सके ॥ अस्यफलमिन्द्रयवः ॥ कुटजः कटुको रूक्षो दीपन स्तुवरो हिमः । अर्शोतीसारपित्तास्रकफतृष्णामकुष्ठनुत् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥ द्रोणाचार्य्ये ॥ कूटे शृङ्गे जायते-स्म । सप्तम्यांजनेर्डः । पृषोदरादिः॥

कुटजबीजम् । न । इन्द्रयवे

कुटजा । स्त्री । कलहंसच्छन्दसि ॥ सजसा भवेदिहसगौकुटजाख्यमिति लक्षणात् ॥

कुटन्नटः । पुं । श्योनाकवृक्षे । शोणके ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके । मोथा इति भाषा ॥ कुटन् वक्रीभवन् नटति । नटस्पन्दने पचाद्यच् ॥

कुटपः । पुं । मुनौ ॥ निष्कुटे । गृहसमीपोपवने ॥ कुडवपरिमाणे मानभाण्डे ॥ न । कमले ॥ कुटति । कुट० । उषिकुटिदलीत्यादिना कुटेः कपन् प्रत्ययः ॥

कुटरः । पुं । न । कुठरे । मन्थानदण्डवन्धनस्तम्भे ॥ वा० कुटेः करन् ॥

कुटरुः । पुं । अंशुकगृहे । छोटातम्बूतम्बूटी इतिचभाषा ॥ कुटति । कु-ट० । कुटः किच्चेत्युरुः ॥

कुटरुणा । स्त्री । त्रिवृतायाम् ॥

कुटलम् । न । पटले । छान छप्पर इ-तिचभाषा ॥ इतिहारावली ॥

कुटहारिका । स्त्री । दास्याम् ॥

कुटिः । पुं । मही‍रुहे ॥ शरीरे ॥ स्त्री । स्वल्पगृहे ॥ शालायाम् ॥ कुटति । कुट० । इगुपधात् किदिति इन् प्रत्ययः ॥ यद्वा । इगुशुपकुटिभिदि-च्छिदिभ्यश्चेति इः सचकित् ॥

कुटिचरः । पुं । वारिशूकरे । सूंस इति भाषा ॥

कुटितम् । त्रि । कुटिले ॥ कुटति । कु-ट० । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् ॥

कुटिलः । त्रि । अनृजौ । अराले ॥ भङ्गुरे ॥ न । तगरपुष्पे ॥ कुटिङ्कौटिल्यं लाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ कुटति वा । कुट० । मिथिलादि-त्वादाहुलकाद्वा इलच् ॥

कुटिलकः । पुं । नागविशेषे ॥

कुटिलगः । पुं । सर्पे ॥

कुटिलगा । स्त्री । नद्याम् ॥

कुटिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ राधि-कासखीविशेषे ॥ तगरपाद्याम् ॥ स्पृक्कानामगन्धद्रव्ये ॥

कुटिलिका । स्त्री । व्याधानाङ्गतिविशेषे ॥ कर्मारोपकरणभूते लौहे ॥ वक्राग्रालौहयष्टिर्या प्रोक्ताकुटिलिकाहिसेत्युक्तेः ॥

कुटी । स्त्री । कुम्भदास्याम् । कुटनी

इतिभाषा॥ मुरानामगन्धद्रव्ये॥ चित्रगुच्छे॥ स्वल्पनिलये॥ कृदिकारादक्तिनइतिङीष्॥

कुटीचकः। पुं। पुत्रान्नादे। पुत्रान्नजीविनि विरक्ते॥

कुटीचरः। पुं। } यतिविशेषे॥ कुट्यां
कुटीचरकः। पुं। } चरति। अच्॥ स्वार्थे कः॥

कुटीरः। पुं। क्षुद्रगृहे। झोँपडी झूंपडी कुटिया इतिचभाषा॥ ह्रस्वाकुटी। कुटीशमीशुण्डाभ्योरः॥ न। केवले॥ रते॥ इतिहेमचन्द्रः॥ कुटति। कुट०। वा०ईरन्॥

कुटुङ्गकः। पुं। वृक्षलतागहने॥ छदिसि॥

कुटुम्बः। पुं। न। पोष्यवर्गे॥ बान्धवे॥ सन्ततौ॥ द्वितीयगृहे॥

कुटुम्बव्यापृतः। त्रि। अभ्यागारिके। उपाधौ। पुत्रदारादिपोषणव्यग्रे॥ कुटुम्बे कुटुम्बपोषणे व्याप्रियतेस्म। पृङ्व्यायामे। अकर्मकत्वात् कर्त्तरिक्तः॥

कुटुम्बहारकः। पुं। यात्रायोगविशेषे॥ सप्तमे चन्द्रमा स्तस्मात् सप्तमे नीचखेचरः। कुटुम्बहारको योगो यातुःप्रियतमां हरेत्॥

कुटुम्बी। पुं। गृहमेधिनि। गृहस्थे। गार्हस्थ्याश्रमविशिष्टे॥ त्रि। कृषके॥ कुटुम्बविशिष्टे॥ कुटुम्बः पोष्यवर्गोस्त्यस्य। अतइनिः॥

कुटुम्बिनी। स्त्री। पतिपुत्रदुहित्रादियुतायां प्रतिष्ठितायां स्त्रियाम्। पुरन्ध्राम्॥ इन्नन्तान्ङीप्॥ कुटुम्बानांसमूहे॥ खलादिभ्यइनिर्वक्तव्यइतिइनिः॥ क्षुद्रक्षुपविशेषे। पयस्यायाम्। वकशल्यायाम्॥

कुटुम्बौकः। न। कुटुम्बवासस्थाने॥

कुट्टकः। पुं। गणकानां मङ्कविशेषे॥

कुट्टनम्। न। छेदने। कूटना इतिभाषा॥

कुट्टनी। स्त्री। नार्यासहान्यपतिसंयोगकारिण्याम्। शम्भल्याम्। कुटनी इतिभाषा॥ कुट्टयति। कुट्टच्छेदनभर्त्सनयोः। ल्युट्। ङीप्॥

कुट्टाकः। त्रि। कुट्टनशीले॥ कुट्टयति। तच्छीलः। कुट्ट०। जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङःषाकन् इतिषाकन्प्रत्ययः॥ स्त्री। कुट्टाकी॥

कुट्टारः। पुं। पर्वते॥ न। केवले॥ रते॥ कुट्टारंकेवलेरते इतिमेदिनी॥

कुट्टितमांसम्। न। मांसव्यञ्जनप्रभेदे॥ मांसमस्थायु सङ्गृह्य सूक्ष्मं कृत्वा सुकुट्टितम्। वेसवारसुगन्धाढ्यं स्वेदित म्पाचितम्भवेत्॥ कुट्टितं पाचि

तं मांसं सुस्वादु लघु दीपनम्। तत्रापि जाङ्गलं श्रेष्ठं जाङ्गलेष्वपिप क्षिणाम् ॥

कुट्टिमः। पुं। न। स्वल्पगृहे। कुटीरे॥ गर्भागारे॥ मणिभूमौ। रत्नखनौ॥ सुधाघटितभूतले॥ बद्धभूमौ। नींव इति कुरसी इतिच भाषा॥ दाडिमद्रुमे॥

कुट्टिमितम्। न। हावभेदे। स्त्रीणां दशधाशृङ्गारचेष्टान्तर्गतचेष्टाविशेषे। स्त्रीणां स्वाभाविकदशालङ्कारान्तर्गते विलासभेदे॥ तल्लक्षणं यथा। केशस्तनाधरादीनां यत्नु हर्षोऽपि सम्भ्रमात्। प्राहुः कुट्टिमितंनामशिरःकरविधूनभम्॥ अपिच। केशाधरादिग्रहणे मोदमानेपिमानसे। दुःखितेव वहिः कुप्येद्यत्रकुट्टिमितं हितदिति॥ स्त्रीणामेषस्वभावो यदिष्टमप्यनिष्टतया निवारयन्त्य एव सुरतसुखमुपभुञ्जते इति॥ अपिच। दुःखोपचारः सौख्येपि हर्षात्कुट्टिमितं मतम्॥ सुरतेषु गाढपरिपीडने केशस्तनादिग्रहणेच हर्षात् सुखेपि दुःखाविष्क्रिया दुःखेपिसुखाविष्क्रियाकुट्टिमितम्। कुट्टनम्। कुट्ट० घञ्। कुट्टेन निर्वृत्तम्। भावप्रत्ययान्तादिमपवक्तव्य इतीमप्। ततो

यथन्ताङ्गावेक्तः। तारकादित्वादितजवा॥

कुट्टिहारिका। स्त्री। दास्याम्॥ इति हलायुधः॥

कुट्टीरः। पुं। क्षुद्रपर्वते॥ इतिहारावली॥

कुट्मलः। पुं। मुकुले। विकासोन्मुखप्रौढकलिकायाम्॥ न। नरकान्तरे॥ यत्ररज्जुभिः पीडनम्॥ कुटति। कुटकौटिल्ये। वृषादित्वात् कलच् तस्यमुट्च॥ यदा। कुम्यते कुटतिवा। कुट०। कुटिकुषिभ्यां क्मलच्॥

कुठः। पुं। द्रुमे। शाले॥ कुठति। कुठ०। पचाद्यच्॥

कुठरः। पुं। दण्डविष्कम्भे। मन्थानाकर्षरज्जुभि र्युक्ते स्तम्भे॥ कुठति कुठ गतिप्रतिघाते। वाहुलकात् करन्॥

कुठाकुः। पुं। खुटकुवढैया इति भाषा। प्रसिद्धे पक्षिविशेषे॥

कुठाटङ्कः। पुं। स्त्री। कुठारे॥

कुठारः। पुं। द्रुमे॥

कुठारः। पुं। स्त्री। शुधितौ। परशौ। कुहाडा इति भाषा। फर्सा इतिच॥

कुठारी। स्त्री। कुठारे। कुहाडी इति भाषा॥ जातित्वात् ङीष्॥

कुठारुः । पुं । वृक्षे ॥ कीशे । वानरे ॥ शस्त्राकारे ॥

कुठिः । पुं । क्ष्माभृति ॥ महीरुहे ॥

कुठिकः । पुं । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

कुठेरः । पुं । वह्नौ ॥ तुलस्याम् ॥ अर्ज्जके । बाबुइ इति वर्बरी इतिच प्रसिद्धे पर्णासे ॥ कुठति । कुठप्रतिघाते कुठिच । पतिकठिकुठीत्येरक् । आगमशासनस्या नित्यत्वान्ननुम् ॥

कुठेरकः । पुं । पर्णासे । तुलस्याम् ॥ श्वेततुलस्याम् । बबुइ तुलसी इति गौडभाषा ॥ कृष्णार्जके ॥ नन्दीरुचे ॥

कुठेरजः । पुं । श्वेततुलस्याम् । कुठेरके । वर्बरायाम् ॥

कुठेरुः । पुं । चामरवाते । चौंरकीपवन इतिभाषा । मन्थरौ ॥

कुडवः । पुं । धान्यमानभेदे । मुष्टिच तुष्टये ॥ मस्थचतुर्थांशे ॥ वैद्यकमतेद्विप्रसृतपरिमाणे । द्वात्रिंशत्तोलके । अञ्जलौ ॥ कुण्ड्यते कुण्डतेवा । कुडिदाहे । वा०कव प्र० । आगमस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥

कुडिः । पुं । देहे । शरीरे ॥ कुण्डते । कुडि० । कुण्डिकंप्योर्नलोपश्चेति इः कित् ॥

कुडिशः । पुं । कुडचि माच इतिगौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥

कुडुहुञ्ची । स्त्री । चुद्रकारवेल्लयाम् ॥

कुड्मलः । पुं । कुट्मले ॥ न । नरकविशेषे ॥ कुड्यते । कुटतिवा । कुटच्छेदने कौटिल्येवा । कुटिकुषिभ्यां क्मलन् । पृ० । कुडति । कुडबाल्ये । बाहुलकात् कुडेरपिक्मलन्वा ॥

कुड्यम् । न । भित्तौ । भीत कन्ध इतिभाषा ॥ विलेपने ॥ कुड्यांसाधु । तत्रसाधुरितियत् । पृ० ॥ कुड्यतेवा । कुडुकार्कश्ये । ण्यत् ॥ कौतेरघन्यादित्वात् यक्प्रत्ययेडुगागम इत्युज्ज्वलदत्तादयः ॥ कौतूहले ॥

कुड्यकम् । न । कुड्यार्थे ॥

कुड्यच्छेदी । पुं । सन्धिचौरे ॥ छेदनंछेदः । कुड्यस्यछेदः । सोस्यास्तीतिइनिः ॥

कुड्यच्छेद्यम् । न । खानिके । भीतका गढा इतिभाषा ॥

कुड्यमत्सी । स्त्री । } गृहगोधिकायाम् । छिपकली ॥
कुड्यमत्स्यः । पुं । }

कुणकः । पुं । बालके ॥

कुणञ्जः । पुं । } अरण्यवास्तूके । बनथुवा खरथुवाइतिचभाषा ॥
कुणञ्जरः । पुं । }

कुणञ्जा । स्त्री । कुणञ्जे ॥

कुणपः । पुं । न । त्यक्तप्राणे । शवे ॥ व

रुद्रा इतिप्रसिद्धे अस्त्रविशेषे ॥ पूतिगन्धे ॥ त्रि । पूतिगन्धौ ॥ कणति । कणशब्दे । कणेः सम्प्रसारणञ्चेति कपन् ॥

कुणपी । स्त्री । विट्सारिकायाम् ॥

कुणारुः । पुं । देशविशेषे ॥ कणति । कण० । पीयुकणिभ्यांकालन् । बाहुलकात् सम्प्रसारणम् ॥

कुणिः । पुं । तूणी इतिख्याते तुन्नवृक्षे । तूंद इतिगौडभाषा ॥ त्रि । कुकरे ॥ कुणति कुण्यते वा । कुणशब्दो पकरणयोः । इगुपधात्किदितीन् ॥

कुणिन्दः । पुं । शब्दे ॥ कुणति । कुण० । कुणिपुल्योः किन्दच् ॥

कुण्टकः । त्रि । स्थूले । मोटा इतिभाषा ॥

कुण्ठः । त्रि । क्रियासुमन्दे । अकर्मण्ये ॥ कुण्ठोमन्दःक्रियासुयः ॥ मूर्खे ॥ कुण्ठति । कुठि प्रतिघाते आलस्येच । पचाद्यच् ॥

कुण्ठकः । त्रि । कुण्ठे ॥ स्वार्थेकः ॥

कुण्ठा । स्त्री । गतिप्रतिहतौ ॥ कुण्ठनम् । कुठिप्रतीघाते । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । टाप् ॥

कुण्ठितः । त्रि । कुण्ठीकृते । सङ्कुचिते ॥

कुण्ठीकृतः । त्रि । विकुण्ठिते ॥

कुण्डः । पुं । अमृतेभर्त्तरिजारजे । जारात्पतिवत्नीसुते ॥ कुण्ड्यतेकुलमनेन । कुडिदाहे । घञ् ॥ न । मानभेदे ॥ देवजलाशये ॥ चौवचा इतिप्रसिद्धेजलाधारविशेषे ॥ होमीयाग्न्यालये ॥ न । स्त्री । पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कुण्डयति । कुडिरक्षणे । चु० । अच् । कुणति वा । कुण० । कादिभ्यःकिदितिडः ॥

कुण्डकीटः । पुं । पतितब्राह्मणीपुत्रे । जारताब्राह्मणीपुत्रे ॥ दासीकामुके ॥ चार्वाकवचनाभिज्ञपुरुषे ॥ चार्वाके ॥ अतिविशारदे ॥

कुण्डगोलकम् । न । काञ्जिके ॥

कुण्डङ्गः । पुं । कुञ्जे । वृक्षाच्छादितस्थाने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुण्डपाय्यः । पुं । क्रतौ ॥ कुण्डेन पीयते ऽस्मिन् सोम इति । क्रतौकुण्डपाय्यसञ्चाय्याविति पिवतेरधिकरणे यत् प्रत्ययो युगागमश्चनिपात्यते ॥

कुण्डलम् । न । स्वनामख्यातकर्णभूषणे । कर्णवेष्टने ॥ पाशे ॥ वलये ॥ गुर्वचरे ॥ कुण्डते कुण्ड्यतेवा । कुडिदाहे कुडिरक्षायांवा । वृषादित्वात् कलच् ॥ कुण्डं कुण्डलाकारं लाति वा । आतोनुपेतिकः ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥

कुण्डलिका । स्त्री । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं दोहा यत्र । रोलाचरणचतुष्टयं प्रभवति विमलं तत्र ॥ प्रभवति विमलं तत्र पदमपि सुललितयमकम् अष्टपदी सा भवति विमलकविकौशलगमकम् । अष्टपदी सा भवति सुखितपण्डितमण्डलिका कुण्डलिनायकभणितविवुधकर्णे कुण्डलिकेति ॥ जलेवी इतिप्रसिद्धे पक्वान्ने॥

कुण्डली । पुं । फणिनि । सर्पे ॥ वरुणे ॥ मयूरे ॥ चित्रमृगे । चित्तल इति भाषा ॥ त्रि । कुण्डलयुक्ते ॥ कुण्डलङ् कुण्डलाकारो वा सोऽस्यास्ति । अतइनिः ॥

कुण्डलिनायकः । पुं । पिङ्गलसर्पे ॥

कुण्डलिनी । स्त्री । मूलाधारनिवासिन्याङ् कुलकुण्डलिनीशक्तौ ॥ उरग्याम् ॥ गुडूच्याम् ॥ कुण्डलानांसमूहे ॥ खलादिम्यादिनिः ॥ जलेवीतिख्यातेपक्वान्नविशेषे॥ तस्याःपाकप्रकारो यथा । नूतनं घट मानीय तस्यान्तःकुशलोजनः । प्रस्थार्द्धपरिमाणेन दध्नाऽम्लेन प्रलेपयेत् ॥ द्विप्रस्थांसमितां तच दध्यम्लंप्रस्थसम्मितम् । घृत मर्द्धशरावञ्च घोलयित्वा घटे चिपेत् ॥ आतपे स्थापये त्ता व याव द्याति तदम्लताम् । ततस्तत् प्रचिपेत् पात्रे सच्छिद्रे भाजनञ्च तत् ॥ परिभ्राम्य परिभ्राम्य ततस्तप्ते घृते चिपेत् । पुनःपुन स्त दावृत्त्या विदध्या न्मण्डलाकृतिम् ॥ तां सुपक्वां घृता न्नीत्वा सितापाके तनुद्रवे । कर्पूरादिसुगन्धे च स्नपयित्वो द्धरेत्ततः ॥ एषाकुण्डलिनी नाम्ना पुष्टिकान्तिवलप्रदा । धातुवृद्धिकरी दृष्या रुच्या चेन्द्रियतर्प्पणीति ॥ कुण्डलिनो ङीप् ॥

कुण्डली । स्त्री । गुडूच्याम् ॥ काञ्चनद्रुमे॥ कपिकच्छाम् ॥ सर्पिणीवृत्ते ॥ जलेवीति प्रसिद्धे मिष्टान्नविशेषे । कुण्डलिन्याम् ॥ इतिपाकराजेश्वरः ॥ कुलकुण्डलिन्यांशक्तौ ॥

कुण्डाशी । त्रि । कुण्डस्यसङ्करविशेषस्यान्नभोजिनि ॥ अमृते जारजः कुण्डो मृते भर्त्तरि गोलकः । य स्तयो रन्न मश्नाति स कुण्डाशीति कथ्यते ॥ इति देवलः ॥ कुटना इति प्रसिद्धे भगभचके ॥ महाभारते दानधर्मे तथा दर्शनात् ॥

कुण्डिका । स्त्री । कमण्डलौ ॥ पिठरे । स्थाल्याम् ॥ कूंड कूंडा इतिच प्रसिद्धे पात्रविशेषे ॥ स्वा॰ कः ॥

कुण्डिनः । पुं । ऋषिविशेषे ॥ न । वि

दर्भनगरे ॥ यथा । अथ भीमसुतावलोकनैः सफलं कर्त्तुमहः स्व देवसः । चितिमण्डलमण्डनायितं नगरं कुण्डिनमण्डजोययाविति पूर्वनैषधे २ सर्गः ॥ कुण्डते । कुडिदाहे । वहुलमन्यत्रापीति इनच् प्र० ॥

कुण्डी । स्त्री । अमत्रविशेषे । कमण्डलौ ॥ कुण्डी कम्बुकपालानि मधुपूर्णानि विभ्रतः । किं न पश्यति लोको यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥ जानपदकुण्डेत्यादिना अमत्रे ङीष् ॥ भर्त्तर्यमृते जारजातायाम् ॥ अत्र मनुष्यजातित्वात् जातिलक्षणो ङीष् ॥ कुणति वा । कुणशब्दोपकरणयोः । अमन्ताड्डः ॥

कुण्डीरः । पुं । मनुष्ये ॥ त्रि । वलवति ॥ इति धरणी ॥

कुतनुः । पुं । कुवेरे ॥ त्रि । कुत्सितशरीरे ॥

कुतपः । पुं । सूर्ये ॥ वैश्वानरे ॥ द्विजन्मनि ॥ अतिथौ ॥ गवि ॥ भागिनेये ॥ पुं । न । दौहित्रे ॥ वाद्ये ॥ छागलकम्बले । नेपालकम्बले । खार्चा इति पर्वतीय भाषा ॥ कुशतृणे ॥ दिनस्याष्टमांशे । अह्नोऽष्टमे मुहूर्त्ते । त्रिंशद्दण्डदिनमाने द्वितीयप्रहरशेषदण्डावधितृतीयप्रहरप्रथमदण्डपर्यन्ते काले । अयञ्चैकोद्दिष्टश्राद्धारम्भकालः । यथा । आरभ्यकुतपे श्राद्धं कुर्य्यादारौहिणंबुधः । विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिणन्तु न लङ्घयेदिति ॥ दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः । स कालः कुतपो ज्ञेयः पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ अपिच । अह्नो मुहूर्त्ता विख्याता दश पञ्च च सर्वदा । तत्राष्टमो मुहूर्त्तो यः स कालः पुतपः स्मृत इतिमत्स्यपुराणम् ॥ * ॥ पारिभाषिककुतपास्तु । मध्याह्नः खड्गपात्रञ्च तथा नेपालकम्बलः । रौप्यं दर्भास्तिला गावो दौहित्रश्चाष्टमः स्मृतः ॥ पापं कुत्सितमित्याहुस्तस्य सन्तापकारिणः । अष्टावेतेयतस्तस्मात् कुतपा इतिविश्रुताः ॥ इतिमिताक्षरायामाचाराध्यायः ॥ कुत्सितं तपति । तप० । संज्ञायाम्भृतॄवृजीति खच् । अनव्ययस्येति न मुम् । यद्वा । कुम्भुवंतपति । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्न मुम् ॥

कुतः । अ । प्रश्ने ॥ पञ्चम्यर्थे । कस्मादर्थे ॥ निह्नवे ॥ कस्मात् किमस्तसिल् । कुतिहोः ॥

कुतुकम् । न । कौतुके । फलनिरपेक्षतया चिकीर्षिते ॥ कुतूचर्म नि

र्मितस्नेहपात्रं कायति । कै० । आ-तोनुपेतिकः । उपपदसमासः । इ कोह्रस्वोऽङ्घोगालवस्येतिह्रस्वः ॥ यद्वा । कुत्वाम्भवम् । अध्या० ठक् । इसुसुगितिकः । केण इति ह्रस्वः । संज्ञापूर्वकत्वात् पद्वेवृद्ध्यभावः ॥

कुतुपः । पुं । चर्ममये ऽल्पे स्नेहपात्रे । कुप्पी इतिभाषा ॥ ह्रस्वा कुतूः । कुत्वाडुपच् ॥

कुतुम्बुरु । न । कुत्सिततिन्दुकीफले ॥

कुतूः । स्त्री । चर्मनिर्मिते स्नेहपात्रे । कुप्पा इतिभाषा ॥ कुत्सितं तन्यते । तनु० । वा० कूः टिलोपश्च ॥ कौति वा । कुशब्दे । वा० कूस्तुकच । कुत्वाडुपजितिनिर्देशाद्वा ॥

कुतूणकः । पुं । कतुया इति गौडभाषाप्रसिद्धे वालानां नेत्ररोगे ॥ तस्य ल० । यथा । कुतूणकः क्षीरदोषाच्छिशूना मेव वर्त्मनि । जायते तेन तन्नेत्रं कण्डूरच्च स्रवेन् मुहुः ॥ शिशुः कुर्याल्ललाटाक्षि कूटनासाव घर्षणम् । शक्तोनार्कप्रभां द्रष्टुं न वर्त्मोन्मीलनक्षमः इति ॥

कुतूहलम् । न । अपूर्ववस्तुदिदृक्षाद्यतिशये चेष्टाविशेषे । कौतुके । कौतूहले ॥ कुतूहलं रम्यदृष्टौ चाप-ल्यं परिकीर्त्तितम् ॥ फलनिरपेक्षचिकीर्षिते ॥ त्रि । प्रशस्ते ॥ अद्भुते ॥ कुतं कूहलति । हलविलेखने । मू० कः ॥ यद्वा । हलति । पचाद्यच । कुत्वाः हलम् ॥

कुतूहली । त्रि । विनोदार्थिनि ॥

कुतृणम् । न । कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् । जलपत्ती काई इतिच भाषा । पाना इति गौड़भाषा ॥

कुत्र । अ । देशप्रश्ने ॥ कस्मिन् । सप्तम्याम्त्रल् ॥

कुत्रचित् । अ । कुत्र । किसीठिकाने इति भाषा ॥

कुत्सनम् । न । निन्दने ॥ कुत्स० । ल्युट् ॥

कुत्सला । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

कुत्सा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ कुत्सनम् । कुत्स अवक्षेपणे । गुरोश्चहलइति स्त्रियामः । टाप् ॥

कुत्सितम् । न । कुष्ठनामौषधे ॥ त्रि । निन्दिते । निकृष्टे । प्रतिकृष्टे । रेफे ॥ कुत्सा सञ्जातास्य । ता० इतच् ॥

कुथः । पुं । वर्हिषि । दर्भे ॥ पुं । स्त्री । आस्तरणकम्बले । गजपृष्ठस्थितचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । हाथीकीझूल इति भाषा ॥ कुश्नाति । कुन्थसंश्लेषणे । अच् । दृहदंशेति निर्देशात् क्वचिदकित्यपि नलोपः ॥

यद्वा। कुन्यत्त्यशोभा। कुथिहिंसा संक्लेशनयोः। आगमशास्त्रस्यानित्य त्वान्नुमन्। इगुपधेतिकपि अन्वा। ॥ कुथ्यति वा। कुथपूतीभावे। इ गुपधेतिकः॥ कुथा कन्या समाख्या ता कुथः स्यात्वारिकम्बलम्। कुथः कुशः कुथः कीटः प्रातः स्नायीद्विजः कुथइत्याहकश्चित्॥

कुथा। स्त्री। आस्तरणे॥ टाप्॥

कुथोदरी। स्त्री। कल्किपुराणेप्रसिद्धा यां कुम्भकर्णपौत्र्यां निकुम्भदुहित रि॥ साकल्किनाहतेति पुराणे प्र- सिद्धिः॥

कुदृष्टिः। स्त्री। वेदवाह्यतार्किककल्प नायाम्॥यावेदवाह्याः स्मृतयो या श्च काश्च कुदृष्टयः। इतिमनुः॥

कुद्दालः। पुं। कोविदारे। काञ्चनारे॥ भूमिदारणास्त्रे। कुदाल इतिभाषा ॥ कुम् भूमि मुद्दालयति। दलविदा रणे। कर्मण्यण्। शर्कंध्वादिः॥

कुद्रङ्कः। पुं। गृहविशेषे। मञ्चोपरिम ण्डपे। उद्घाटे। पिठरे॥ इतिचि काण्डशेषः॥

कुद्रङ्गः। पुं। पिठरे। कुद्रङ्के॥

कुद्रवः। पुं। कोद्रवे॥

कुद्रवनः। पुं। कोद्रवे॥

कुधान्यम्। न। क्षुद्रधान्ये॥

कुधीः। त्रि। विपरीतबुद्धिमति॥

कुध्रः। पुं। पर्वते॥ कुंधरति। धृञ्। मूलविभुजादित्वात्कः॥

कुनखः। पुं। क्षुद्ररोगविशेषे॥ तल्ल० यथा। नखमांस मधिष्ठाय वातः पि त्तञ्च देहिनाम्। कुर्वाते दाहपा कौच तं व्याधिंचिप्प मादिशेत्॥ तदेवाल्पतरैर्दोषैः परुषं कुनखं वदेदिति॥ त्रि। कुत्सितनखयुक्ते॥

कुनखी। त्रि। कुनखरोगयुक्ते॥ सङ्कु चितनखे॥

कुनटः। पुं। श्योनाकप्रभेदे॥ कुत्सि तनटे॥

कुनटी। स्त्री। नैपाल्याम्। मनःशि लायाम॥ धन्याके॥ कौनटति। न टअवस्यन्दने। अच्। गौरादित्वान् ङीष्॥ कुत्सिता नटी इव वा॥

कुनली। पुं। वकवृक्षे॥

कुनाभिः। पुं। निधौ॥ वातमण्डल्या म्। वबूला ववण्डर इतिच भाषा॥

कुनाशकः। पुं। दुरालभायाम्। यवा से॥ कुंनाशयति। णश०। णयन्तः। अच्। स्वा० कन्॥

कुन्तः। पुं। गवेधुकायाम्॥ प्रासायुधे। भल्ले। भाला इति भाषा॥ प्रा योहस्तचेप्यभल्ये इति स्वामी॥ कुं शरीर मुनत्ति। उन्दी०। बाहुलका

त् तः । शकंध्वादिः ॥

कुन्तलः । पुं । केशे । चिकुरे । वाले ॥ ह्रीवेरे ॥ चषके ॥ जवे ॥ हले ॥ कुन्तं कुन्ताग्राकारं लाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ कुन्तलाः । पुंभूम्नि । जनपदविशेषे ॥ यथा । कामगिरिं समारभ्य द्वारकान्तं महेश्वरि । श्रीकुन्तलाभिधो देशो वर्णितः शक्तिसङ्गमे इति ॥

कुन्तलवर्द्धनः । पुं । भृङ्गराजे । भंगरा इति भाषा ॥

कुन्तलिका । स्त्री । दध्यादिच्छेदन्याम् । पालिकायाम् । दही काटनेकी छुरी वाकटोरी इतिभाषा ॥

कुन्तलोशीरम् । न । वालके । वाला इति भाषा ॥

कुन्तिः । स्त्री । युधिष्ठिरादिपाण्डवानां मातरि ॥ वा० कमेर्भिच् । प्रत्ययादिलोपे कुशुब्दादेशः ॥ देशविशेषे ॥

कुन्ती । स्त्री । युधिष्ठिरादीनां जनन्याम् । शूरसेनसुतायाम् । पृथायाम् ॥ गुग्गुलुवृक्षे ॥ शल्लक्याम् ॥ इतो मनुष्यजातेरिति ङीष् ॥

कुन्तीपुत्रः । पुं । युधिष्ठिरादिषु ॥ कुन्तीच शूरसेनराजस्य कन्या पृथानाम्नाख्याता । तत्पिता तां कुन्तिभोजराजायदत्तवान् । अतः कुन्तीति विश्रुता । साच मृगीभूतस्य मुनेः शापान्मैथुनरहितस्य स्वामिन आज्ञया धर्मात् युधिष्ठिरं पवनाद्भीम मिन्द्रात् दर्जुन मश्विनीकुमाराभ्यां नकुलसहदेवौ जनयामास ॥ साच कन्यावस्थाया मादित्यात् कर्णञ्च जनयामास । अतः । कर्णोपि कुन्त्याः पुत्रः ॥

कुन्थुः । पुं । वौद्धविशेषे ॥ जिनचक्रवर्त्तिविशेषे ॥

कुन्दः । पुं । अच्युते । मुकुन्दे ॥ सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दनः । मारीचाय ददौ प्रीतः कश्यपाय वसुन्धरामितिहरिवंशोक्तेः ॥ कुंधरां कश्यपायददाति । डुदाञ्० । आतोऽनुपसर्ग इतिकः । पृषोदरादित्वाद्वर्णागमः । कुंद इति गौड भाषाप्रसिद्धे भ्रमियन्त्रे । चक्रभ्रमौ ॥ कुवेरस्य निधिविशेषे ॥ कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥ करवीरवृक्षे ॥ पालङ्क्यशाके ॥ पुं । न । पुष्पविशेषे । माघ्ये ॥ कुन्दं शीतं लघु श्लेष्मशिरोरुग्विषपित्तहृत् ॥ कुम्भुं दायति द्यति वा । दैप्शोधने दो अवखण्डने वा । आत इतिकः । तत्पुरुषे इतिद्वितीयायाअलुक् । य

वा । कुम् भूमिम् उनत्ति । उन्दी॰ । कर्मण्यण् । अ॰ ॥ यद्वा । कौति । कुशब्दे । अब्दादित्वात् कौतेर्नुम्भितिदन् ॥

कुन्दकः । पुं । कुन्दुरुके ॥

कुन्दमः । पुं । मार्ज्जारे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कुन्दरः । पुं । कुन्दरा इति कलिङ्गेषु ख्याते तृणविशेषे दीर्घपत्रे । खरच्छदे ॥ कुन्दंराति । रा॰ । आतोनुपसर्गे इतिकः ॥

कुन्दिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । पद्मिन्याम् ॥

कुन्दुः । पुं । मूषिके ॥ स्त्री । कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये ॥

कुन्दुरुः । पुं । स्त्री । स्वनामख्यातेसुगन्धिद्रव्ये । यस्य निर्यासे कुन्दुरुखोटि इतिगौड़ानांख्यातिः । पालङ्क्यायाम् । सौराष्ट्रे । बहुगन्धे ॥ कुन्दुरुर्मधुरस्तिक्तस्तीक्ष्णस्त्वच्यः कटुर्हरेत् । ज्वरस्वेदग्रहालक्ष्मीमुखरोगकफानिलान् ॥ कुम्भूमिमुनत्ति उदयति वा । जत्त्वादयश्चेति साधुः ॥ पालङ्क्याशाकेपीतिकश्चित् ॥

कुन्दुरुकः । पुं । कुन्दुरुनाम्नि सुगन्धिद्रव्ये ॥

कुन्दुरुकी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥ कुन्दु

रुरिवप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृताविति कन् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कुपथः । पुं । कदध्वनि । कापथे ॥

कुपाणिः । त्रि । कुकरे । वक्रहस्ते । टुण्डा इतिभाषा ॥

कुपितः । त्रि । रुषिते । रुष्टे ॥

कुपिनी । पुं । कैवर्त्ते । जालिया मछुवा इतिचभाषा ॥

कुपिनी । स्त्री । खालुइ इतिगौडभाषाप्रसिद्धायां स्वल्पमत्स्यधान्याम् ॥

कुपिन्दः । पुं । तन्तुवाये ॥ कुप्यति । कुप॰ । कुपेर्वावचेतिकिन्दच् ॥

कुपीलुः । पुं । कारस्करवृक्षे । काकेन्दौ । कुचला इतिभाषा ॥ कुपीलुः शीतलस्तिक्तो वातलो मदकृल्लघुः । परं व्यथाहरो ग्राही कफपित्तास्रनाशनः ॥

कुपुरुषः । पुं । कुत्सितनरे ॥ कुत्सितःपुरुषः । कुगतीति समासः ॥

कुपूयः । त्रि । कुत्सिते । जात्याचारादिनिन्दिते ॥ कुत्सितंपूयते । पूयीविसरणे । पचाद्यच् ॥

कुप्यम् । न । स्वर्णरूप्याभ्यामन्यस्मिन् तैजसे ताम्रादिधातौ ॥ अष्टधातुमध्ये हस्ता इतिख्याते धातौ ॥ गुप्यते । गुपूरक्षणे । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्ट पच्याऽव्यथ्या इतिक्यप

न्तोनिपातितःकुप्यशब्दः । तन्नगुपे
रादेः कत्वमसंज्ञायाम् ॥

कुप्यशाला । स्त्री । स्वर्णरजतभिन्नतैज
सपात्रादिनिर्माणगृहे । सन्धान्या
म् । ठठेरहट्टा इतिभाषा ॥

कुप्रियः । त्रि । जघन्ये ॥

कुप्लवः । पुं । तृणादिनिर्मिते कुत्सि
तो डुपादौ ॥

कुबेरः । पुं । धनदे । यक्षराजि ॥ न
न्दीवृक्षे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥
त्रि । कुदेहे ॥ मन्दे ॥ कुत्सितं बेरं
शरीर मस्य कुत्सितत्वात् । यथाहुः
। कुत्सायां क्विति शब्दोयं शरीरं बेर
मुच्यते । कुबेरः कुशरीरत्वान्नाम्ना
तेनैवसोङ्कितः ॥ इतिवायु पुराणम्
॥ यद्वा । कुम्बति धनम् । कुविआ
च्छादने । कुम्बेर्नलोपश्चेत्त्येरक् ।
त्रोष्ठ्यमध्यः ॥

कुबेरकः । पुं । नन्दिवृक्षे ॥ कुबेरे ॥
स्वार्थेकः ॥

कुबेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ लता
करञ्जे । सितपाटलिकावृक्षे ॥ कुबे
रस्येवाक्षियस्याः । अक्ष्णोदर्शनादि
त्यच् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कुबेराचलः । पुं । } कैलासपर्वते ॥
कुबेराद्रिः । पुं । }

कुब्जः । पुं । खङ्गे ॥ अपामार्गे ॥ त्रि । ग
डुले । कुबड़ा इतिभाषा ॥ अस्यलक्ष
णं । यथा । हृदयं यदि वा पृष्ठ मुन्न
तं क्रमशः सरुक् । क्रुद्धो वायु र्यदा
कुर्यात्तदा तं कुब्जमादिशेत् । इति
॥ कुरीषत् उब्जमार्जवमस्य । श० ॥

कुब्जकः । पुं । पुष्पविशेषे । भद्रपुष्पे ॥
महासहे । कण्टकाढ्ये । कुब्ज कूजा
कूजे इतिचभाषाप्रसिद्धे सेवतीप्रभे
दे । यथा । चम्पकात् पुष्पशतका
दशोकंपुष्प मुत्तमम् । अशोकात्
पुष्पसाहस्रात् सेवतीपुष्प मुत्तमम्
। सेवतीपुष्पसाहस्रात् कुब्जकं पु
ष्पमुत्तममितिनारसिंह पुराणम् ॥
अस्यगुणा यथा ॥ कुब्जकः सुरभिः
स्वादुः कषायानुरसः सरः । त्रिदोष
शमनो वृष्यः शीतहर्त्ताचसस्मृतइ
ति ॥ कौ उब्जति । उब्जआर्जवे ।
अच् । यद्वा । कुरीषत् उब्जमार्जव
मस्य । श० । स्वार्थेकः ॥

कुब्जकण्टकः । पुं । श्वेतखदिरे ॥

कुब्रम् । न । वने ॥ कुम्बति । कुविआ
च्छादने । कुम्बेर्द्रेतिरन् ॥

कुभृद्रेखिकः । पुं । सप्तशलाकचक्रे ॥

कुमनीषः । त्रि । कुत्सितबुद्धिमति ॥
कुत्सिता मनीषाऽस्य ॥

कुमारः । पुं । शुके ॥ कार्त्तिकेये । स्क
न्दे ॥ नाट्योक्त्यायुवराजे ॥ अश्ववार

के ॥ पञ्चवर्षीयबालके ॥ वरुणद्रुमे ॥ अर्हदुपासकविशेषे ॥ सिन्धुनदे ॥ न । जात्यकाञ्चने । उत्तमस्वर्णे ॥ कुमारयति क्रीडति । कुमारक्रीडायाम् । पचाद्यच् ॥ कुत्सितो मारोऽस्येतिवा ॥ कौमारयति दुष्टान् । अच् ॥ सदाबालत्वाद्वाकुमारः ॥ यद्वा । कामयते । कम० । कमेःकिदुच्चोपधायाइत्यारन् प्रत्ययः ॥

कुमारकः । पुं । वरुणवृक्षे ॥ कुमारश्चिरतरुणत्वात् ॥ कुमारयति । पचाद्यच् । कुमारइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ बालके ॥ जातः कुं पृथिवीं पञ्चा मारयेत् तत् कुमारकः ॥

कुमारपालः । पुं । शालिवाहननृपे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्याःपरिचर्यायाम् । बालतन्त्रे ॥

कुमारयुः । पुं । युवराजे ॥

कुमारवः । त्रि । कुमार वति ॥ कुमारोऽस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यत इति वः ॥

कुमारवाही । पुं । मयूरे ॥

कुमारहूः । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ कुमारंहूते । ह्वेञ्० । क्विप् ॥

कुमारहा । त्रि । बालघातिनि ॥

कुमारिकः । त्रि । कुमारीमति ॥ कुमार्य्यस्त्यस्य । व्री०ठन् ॥

कुमारिका । स्त्री । कुमार्य्यर्थे ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ भारतवर्षस्यखण्डविशेषे । भरतखण्डे ॥ यथा । वर्णव्यवस्थितिरिहैव कुमारिकाख्ये शेषेषु चान्त्यजजनानिवसन्ति सर्वे इति ॥ स्थूलैलायाम् ॥

कुमारिणी । स्त्री । चपल्याम् ॥ कुत्सितान् दैत्यान् मारयति तच्छीला ॥

कुमारी । स्त्री । शैलतनयायाम् । पार्वत्याम् ॥ नवमल्लिकायाम् ॥ नदीप्रभेदे । शुक्तिमत् पादोद्भवायांसरिति ॥ सहायाम् । घृतकुमार्याम् ॥ यथा । कुमारी भेदिनी शीता तिक्ता नेत्र्या रसायनी । मधुरा वृंहणी बल्या वृष्या वातविषप्रणुत् ॥ गुल्मप्लीहयकृद्वृद्धिकफज्वरहरी हरेत । ग्रन्थ्यग्निदग्धविस्फोटपित्तरक्तत्वगामयानिति ॥ अपराजितायाम् ॥ जम्बुद्वीपविभागे ॥ रामतरुण्याम् ॥ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ स्थूलैलायाम् ॥ मेदिनीपुष्पे ॥ तरुणीपुष्पे ॥ श्यामापक्षिणि ॥ कन्यायाम् ॥ द्वादशवर्षीयायांकन्यायाम् ॥ यथा । अष्टवर्षा भवेद्गौरी दशवर्षा च कन्यका । सम्प्राप्तेद्वादशेवर्षेकुमारीत्यभिधीयते । इस्मृतौभेदः ।

कन्याकुमारीत्यमरे तूपचारादभेदः॥ आगमेतु कुमारीपूजने अजातपुष्पाचेत् तदाषोडशवर्षपर्यन्त वयस्कापि कुमारीत्युच्यते। तस्याः वयोभेदेन नामभेदाः। यथा। एकवर्षा भवेत् सन्ध्या द्विवर्षाच सरस्वती। त्रिवर्षातु त्रिधामूर्त्तिश्चतुर्वर्षातु कालिका॥ सुभगा पञ्चवर्षा च षड्वर्षाचउमाभवेत्। सप्तभिर्मालिनी साचात् अष्टवर्षाच कुब्जिका॥ नवभिः कालसङ्कर्षा दशभिश्चापराजिता। एकादशेतु रुद्राणी द्वादशाब्देतुभैरवी॥ त्रयोदशेमहालक्ष्मी र्द्विसप्तापीठनायिका॥ चेत्रज्ञापञ्चदशभिः षोडशेचान्नदामता॥ एवङ्क्रमेण सम्पूज्या यावत् पुष्पंन जायते। पुष्पितापिचसम्पूज्या तत् पुष्पादानकर्मणीति॥ कुमारयति। कुमारक्रीडायाम्। अच्। गौरादिः॥ यद्वा। कामयते। कमु०। कमेःकिदुच्चोपधायाइत्यारन्। वयसिप्रथम इतिङीप्॥ काम्यतेवा॥ कुत्सितोमारोऽस्यस्या वा॥

कुमालकः। पुं। सौवीरदेशे॥

कुमत। न। कैरवे। कुमुदे॥ रक्तोत्पले॥ त्रि। कृपणे॥ अप्रीते॥

कुमुदम्। न। कुमुदि। कैरवे। कह्लारे। इन्दुकमले। कोंइ इतिभाषा॥ कुमुदं पिच्छिलं स्निग्धं मधुरं ह्लादि शीतलम्॥ रूप्ये॥ रक्तपद्मे॥ पुं। नैर्ऋतकोणस्थदिग्गजे॥ रक्तोत्पलतुल्यवर्णत्वात्॥ नागविशेषे। तच्चकस्यपञ्चमेपुत्रे॥ यस्य बाला बहुव्यामा दीर्घलाङ्गूलमाश्रिताः। ताम्राः पीताः शिताश्चैव प्रकीर्णाघोरकर्मणः इतिरामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे॥ दैत्यविशेषे॥ सितोत्पले॥ कर्पूरे॥ कौमोदते। मुदहर्षे। इगुपधेतिकः॥ पर्वतविशेषे॥ ध्रुवकविशेषे॥

कुमुदखण्डम्। न। कुमुदानां समूहे॥ कमलादिभ्यः खण्डः॥

कुमुदबान्धवः। पुं। चन्द्रे। शशिनि॥ कुमुदानां बान्धवः॥ कर्पूरे॥

कुमुदवती। स्त्री। कुमुद्वत्याम्॥

कुमुदबीजम्। न। कुमुद्वतीबीजे।

कुमुदा। स्त्री। कुम्भिकाशाम्। वारिपर्णाम्। काइ इति भाषा। पाना इति गौडभाषा॥ गम्भारीवृक्षे॥ शालपर्णीवृक्षे॥ धातकीवृक्षे॥ कट्फले॥ अजाद्यतष्टाप्॥

कुमुदाभिख्यम्। न। रूप्ये॥ कुमुदमिव अभिख्या शोभायस्य॥

कुमुदावासः। पुं। कुमुदप्रायदेशे॥ कु

मुदाना मावासो यस्मिन् ॥

कुमुदिका । स्त्री । कट्फले ॥ कौमोदते । मुदीहर्षे । इगुपधेतिकः । स्वार्थे कन् ॥

कुमुदिनी । स्त्री । कुमुदयुक्तपुष्करिण्यादौ ॥ कुमुदलतायाम् ॥ उत्पलिन्याम् । छोटी कोँञी इतिभाषा ॥ कुमुदान्यत्रदेशे सन्ति । पु० इनिः ॥ कुमुदखण्डे ॥ कुमुदानांसमूहः । ख ला० इनिः ॥ पद्मिन्यां ये गुणाः प्रोक्ताः कुमुदिन्याश्चते स्मृताः । सातु मूलादिसर्वाङ्गे रक्तासमुदितावुधैः ॥

कुमुदिनीनायकः । पुं । } चन्द्रमसि ॥
कुमुदिनीपतिः । पुं । }

कुमुदी । स्त्री । कट्फले ॥

कुमुदेशः । पुं । चन्द्रे । इन्दौ ॥

कुमुद्वान् । त्रि । कुमुदप्रायदेशे ॥ कुमुदानि प्रायास्यत्र । कुमुदनडवेतसेभ्योड्मतुप् । झयंइ वः ॥

कुमुद्वती । स्त्री । कुमुदिन्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥ रामपुत्रस्य कुशस्य पत्न्याम् ॥ कुमदनागस्य कनिष्ठायाम् ॥

कुमुद्वतीवीजम् । न । वेरा इतिप्रसिद्धे कैरविणीफले ॥ भवेत् कुमुद्वतीवीजं स्वादुरूचंहिमंगुरू ॥

कुमोदकः । पुं । विष्णौ ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥ कोः पृथिव्यामोदकः पालकत्वात् ॥

कुम्पः । त्रि । बाहुकुण्ठे । दोगँडो । टुण्डा । इति भाषा ॥

कुम्बा । स्त्री । सुगहनायामावृतौ । निविडवेष्टने । अस्पृश्यादिदर्शनवारणायवेष्टने ॥ कुम्बति अनयावा । कुबि आच्छादने । चितिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्चेत्त्यङ् । टाप् ॥

कुम्भः । पुं । एकादशे राशौ । हृद्रोगे ॥ जन्मकालिकचन्द्राश्रितैतद्राशिफलम् । यथा । अलसतासहितोऽन्यशुभप्रियः कुशलता कलितोऽतिविचक्षणः । कलशगामिनि शीतकरेनरः सदसि सज्जनमान सुरोचनः इति ॥ तल्लग्नेजातस्यफलन्तु । कुम्भलग्ने समुद्भूतश्चलचित्तोतिसौहृदः । परदाररतो नित्यं सत्त्वकायो महासुखी ॥ हस्तिमूर्द्धांशे । गजशिरसः पिण्डद्वये ॥ यथा । ते चत्रियाः कुण्डलिनो युवानः परस्परं सायकविक्षताङ्गाः । कुम्भेषु लग्नाः सुषुपुर्गजानां कुचेषु लग्ना इवकामिनीनामिति ॥ राक्षसान्तरे । कुम्भकर्णस्य पुत्रे ॥ वेश्यापतौ ॥ प्राणायामाङ्गकुम्भके ॥ परिमाणान्तरे ॥ सच द्विपलशतं द्रोणो विंशतिद्रोण

स्वकुम्भः इति धान्यं दशभ्यः कुम्भेभ्य इत्यन्याह कुल्लूकभट्टः ॥ अन्यच्च । द्रशद्रोणोभवेत् खारी कुम्भ स्तुद्रोण विंशतिरिति प्रायश्चित्ततत्त्वेकात्या यनवाक्यम् ॥ वैद्यक परिभाषयातु द्रोणद्वयपरिमाणे । ६४ सेर इति भाषा ॥ कलशे । घटे ॥ अस्य परि माणं । यथा । षट्त्रिंशदङ्गुलायामं षोडशाङ्गुलमुच्चकैः । चतुरङ्गुल कं कण्ठं मुखं तस्य षडङ्गुलम् ॥ प-ञ्चाङ्गुलिमितं मूलंविधानं घटनिर्मि ताविति ॥ कलावतीदीचोक्तमानं यथा । पञ्चाशदङ्गुलव्याम उत्सेधः षोडशाङ्गुलः । कलसानां प्रमाणन्तु मुखमष्टाङ्गुलं स्मृतम् ॥ षट्त्रिंशद ङ्गुलंकुम्भं विस्तारोन्नतिशालिनम् । षोडशं द्वादशं वा पि ततोन्यूनं न कारयेदिति ॥ न । गुग्गुलौ ॥ विवृति ॥ कुम्भूमिं कुत्सितं वा उ म्भति । उम्भपूरणे । कर्मण्यण् । पचा द्यच्वा । शकंध्वादिः ॥

कुम्भकः । पुं । दक्षिणहस्तेन नासापु टद्वयंधृत्वा प्राणायामाङ्गे वायुस्तम्भ ने । पूरकेण पूरितस्यवायो रन्तरेव निरोधे ॥ कुम्भको निश्चलश्वास इति याज्ञवल्क्यः ॥ सद्वृत्तिनैश्चल्ये ॥ आ त्मानुसन्धानदार्ढ्ये ॥ त्यागसङ्गहणे श्चित्वा निरोधः कुम्भकः स्मृतः । रो धशक्ति स्तदभ्यासा द्युक्ति मेत्यनि वारिता ॥

कुम्भकर्णः । पुं । रावणानुजे ॥

कुम्भकारः । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्मैार सजाते जातिविशेषे । कुलाले । च क्रिणि ॥ कुम्भं करोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥ कुकु भपक्षिणि ॥

कुम्भकारिका । स्त्री । कुलत्थायाम् ॥

कुम्भकारी । स्त्री । कुलत्थिकायाम् ॥ मनश्शिलायाम् ॥ कुलत्थाञ्जने ॥ कुम्भकारस्य योषिति ॥ अणन्तात् टिड्ढेति ङीप् ॥

कुम्भतुम्बी । स्त्री । अलाबूभेदे । गो रचतुम्ब्याम् । गोरखतुंबी गोल तूंबी इतिभाषा ॥

कुम्भदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

कुम्भयोनिः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ वशि ष्ठमुनौ ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कुम्भोयो निरस्य ॥ द्रोण पुष्प्याम् ॥

कुम्भला । स्त्री । मुण्डितिकायाम् । मु ण्डी इति भाषा ॥

कुम्भवीजकः । पुं । रीठाकरञ्जे ॥

कुम्भशाला । स्त्री । कुम्भनिर्माणादिगृ हे । पाकपुट्याम् ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुम्भसन्धिः । पुं । आरचे । हस्तिकुम्भ

दयमध्यस्थाने ॥

कुम्भसम्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥ कुम्भात् कलशात् सम्भवः उत्पत्तिर्यस्य सः ॥

कुम्भा । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ नागदृल्ली तिप्रसिद्ध भेषजे । नागदन्त्याम् ॥

कुम्भाण्डः । पुं । बाणासुरस्य मन्त्रिविशेषे ॥ कुष्माण्डे ॥

कुम्भाण्डी । स्त्री । कुष्माण्ड्याम् ॥

कुम्भाधिपः । पुं । शनिग्रहे ॥

कुम्भालावुः । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

कुम्भिका । स्त्री । पाना इति गौड भाषा प्रसिद्धे जलजतृणविशेषे । काश्यादिदेशेषु कुम्भीति ख्याते पानीयपृष्ठजे । वारिपर्ण्याम् ॥ वारिपर्णी वृहत्पत्रा कुम्भिकेति प्रकीर्त्तिता ॥ पाटलावृक्षे ॥ द्रोणपुष्प्याम् ॥ नेत्ररोगवि° ॥ यथा । वर्त्मान्ते पिडका ध्माता भिद्यन्ते च स्रवन्ति च । कुम्भीकवीजसदृशाः कुम्भिकाः सन्निपातजाः इतिमाधवः ॥ कुम्भोलूखलाः । अतद्रुनिठनाविनिठन् ॥

कुम्भी । पुं । हस्तिनि ॥ कुम्भीरे ॥ गुग्गुलौ ॥

कुम्भिनीवीजम् । न । जयपाले ॥

कुम्भिपाकी । स्त्री । कट्फले ॥

कुम्भिमदः । पुं । हस्तिमदे ॥

कुम्भिलः । पुं । चौरे ॥ शालमत्स्ये ॥ श्लोकार्थचौरे ॥ श्याले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुम्भी । स्त्री । उखायाम् ॥ पाटलावृक्षे ॥ वारिपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥ कुम्भीपुष्प इति कोकणदेश प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । रोमालुविटपिनि ॥ पृश्निकायाम् ॥ गर्गर्याम् ॥ कुम्भीव कुम्भी रसाधारत्वात् ॥

कुम्भीकः । पुं । देववल्लभे । पुन्नागवृक्षे ॥ कुम्भिकायाम् ॥ नपुंसकभेदे ॥ तस्य लक्षणं यथा । स्वे गुदेऽब्रह्मचर्याद्यः स्त्रीषु पुंवत् प्रवर्त्तते । स कुम्भीकइति ज्ञेयो गुदयोनिस्तु स स्मृत इति ॥

कुम्भीका । स्त्री । कच्छदेशे दाडिमाकारफलायां लतायाम् ॥

कुम्भीधान्यः । पुं । } वर्षनिर्वाहोचित धान्यादिधने गृहस्थब्राह्मणे ॥
कुम्भीधान्यकः । पुं । }

कुम्भीनसः । पुं । क्रूरसर्पे ॥

कुम्भीनसी । स्त्री । लवणासुरमातरि । रावणभगिन्याम् ॥

कुम्भीपाकः । पुं । नरकविशेषे । कुम्भतापने ॥ य इह पशून् पक्षिणो वा प्राणतो रन्धयति तं परत्र यमानुचरा ग्लसतैले यत्रो परन्धयन्तिसकु-

औपाकइति श्रीभागवतम् ॥

कुम्भीरः । पुं । कुम्भीर इति नाँका इतिच भाषा प्रसिद्धे मारके जलजन्तुवि० । नक्रे । गिलग्राहे ॥ कुम्भिनं हस्तिन मीरयति । कर्मण्यण् । उपपदसमासः ॥

कुम्भीरमक्षिका । स्त्री । कुम्भीरापोका इति गौड भाषा प्रसिद्धे मक्षिका विशेषे । कणायाम् ॥ इतिहारावली ॥

कुम्भीवीजम् । पुं । जयपाले ॥

कुम्भोलुः । न । गुग्गुलौ ॥

कुम्भोलूखलकम् । न । गुग्गुलौ ॥ कुम्भोलूखलकाकाराद्वृक्षकोशान्विनीतम् ॥

कुरका । स्त्री । सल्लकीवृक्षे ॥

कुरङ्करः । पुं । } सारसपक्षिणि । पु
कुरङ्कुरः । पुं । } ष्कराह्वे ॥

कुरङ्गः । पुं । हरिणविशेषे ॥ कुरङ्ग ईषत्ताम्रः स्यादुरिणाकृतिको महान् ॥ कुरङ्गोबृंहणो वल्यः शीतलः पित्तह गुरुः । मधुरो वातहृद्ग्राही किञ्चित् कफकरो मतः इति । हरिणस्यगुणैस्तुल्यः कुरङ्गः कथितोबुधैरितिचभावप्रकाशः ॥ मृगे । वातायौ ॥ कौ रङ्गति । रगि० अच् ॥ कौरङ्गोस्यस्यवा । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । किरति । क्रुवि० । विडादिभ्यः किदित्यङ्च प्र० । बाहुलकात् उत्वम् । कुरशब्देवाऽस्तु ॥

कुरङ्गनयना । स्त्री । मृगनयनायांनायीम् । कुरङ्गाक्ष्याम् ॥

कुरङ्गनाभिः । पुं । कस्तूर्याम् ॥

कुरङ्गमः । पुं । एणे । ऋष्ये ॥ हरिणविशेषोयम् ॥

कुरङ्गाक्षी । स्त्री । एणीनयनायाम् ॥

कुरङ्गिका । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् ॥

कुरङ्गी । स्त्री । कुरङ्गयोषायाम् । मृग्याम् ॥

कुरचिल्लः । पुं । कर्कटे ॥

कुरटः । पुं । चर्म्मकारे ॥

कुरण्टः । पुं । } पीतायांभिण्ट्याम्
कुरण्टकः । पुं । } । पीताम्लाने ॥ कुर्यते । कुरशब्दे । बाहुलकात् अण्टः । स्वार्थे कन् ॥

कुरण्डः । पुं । मुष्कवृद्धिरोगे । अण्डवर्द्धने ॥ साकरुण्डवृक्षे ॥

कुरण्डकः । पुं । त्रिसन्ध्यादेव्याःस्थाने ॥

कुररः । पुं । उत्क्रोशखगे ॥ कवते । कुङ्शब्दे । कुवःक्ररन् ॥

कुरराङ्घ्रिः । पुं । देवसर्षपे । रक्तमूलके । कृष्णदले ॥

कुररी । स्त्री । मेष्याम् ॥ कुररस्त्रियाम् ॥

कुररीगता । स्त्री । छन्दोविशेषे ॥ कुर

रीवृत्ता नजभजैर्लगयुक् । यथा । अनतिचिरोज्झितस्य जलदेन चिरस्थितबहुबुद्बुदस्य पयसोऽनुकृतिम् । विरलविकीर्णवज्रशकलासकला मिह विदधाति धौतकलधौतमहीति ॥

कुरलः । पुं । उत्क्रोशे । कुररे ॥ चूर्णकुन्तले ॥ इति धरणी ॥

कुरवः । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ कुरवके । रक्तझिण्ट्याम् ॥ सितमन्दारे ॥ कुत्सितशब्दे ॥ त्रि । कुत्सितशब्दयुक्ते ॥

कुरवकः । पुं । रक्ताम्लाने । रक्तसहायाम् । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ त्रि । कुत्सितरवे ॥ कुत्सितः ईषद्वा अलीना मल्लमकरन्दत्वात् रवोऽत्र । बहुव्रीहित्वान्नकादेशः ॥

कुरसः । पुं । मद्यभेदे ॥ कुत्सितरसे ॥ त्रि । कुत्सितरसयुक्ते ॥ कुत्सितो रसोऽत्र ॥

कुरसा । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥

कुराहः । पुं । कुलाहे । ईषत्पाण्डौक्षणजङ्घे घोटके ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुरी । स्त्री । तृणधान्यप्रभेदे ॥

कुरीरः । पुं । कम्बले ॥ न । मैथुने ॥ क्रियते । डुकृञ्० । कृञउच्चेति ईरन्प्रत्ययः । उदन्तादेशश्च ॥

कुरुः । पुं । आग्नीध्रराजपुत्रे । प्रियव्रतस्य पौत्रे ॥ चन्द्रवंशीयराजविशेषे । सम्बरणराजभार्यायां सूर्यकन्यायां तपत्यां जाते ॥ ओदने । भक्ते ॥ श्रीकण्ठजाङ्गले ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ कर्त्तरि ॥ करोति । डुकृञ्० । कृग्रोरुच्चेतिकुः ॥ जम्बूद्वीपस्यनववर्षान्तर्गते वर्षविशेषे ॥ कुरवः च त्रियाः । तेषां निवासो जनपदः कुरवः । निवासेऽणो जनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने ॥ पुं भू । नीवृद्विशेषे ॥ हस्तिनापुर मारभ्या कुरुक्षेत्रा च्चदक्षिणे । पञ्चालपूर्वभागेतु कुरुदेशः प्रकीर्त्तितः ॥

कुरुकन्दकम् । न । मूलके ॥

कुरुक्षेत्रम् । न । देवयजने । देशविशेषे । धर्मक्षेत्रे । कुरुपाण्डवानां युद्धभूमौ ॥ तरन्तुकारन्तुकयोर्यदन्तरं रामहृदानाञ्च मचक्रुकस्य च । एतत् कुरुक्षेत्रसमन्तपञ्चकं प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्यते ॥ बयाणामपि लोकानां कुरुक्षेत्रं विशिष्यते । अट्टतस्तु कुरुक्षेत्रमट्टतस्तु पृथूदकम् ॥ कुत्सितं रौतीति कुरु पापंकर्म तस्यक्षेपणात् गमनकारणत्वात् क्षेत्रम् ॥ यद्वा । कुः पृथिवी तस्यां रौति शब्दं करोति यः प्राणस्तस्यनिवासभूतम् ॥ स्थाणु

प्रियादेव्याःस्थानमेतत् ॥

कुरुचेचीयोगः । पुं । एकस्मिन् सावन दिने तिथित्रयनक्षत्रत्रययोगत्रया- णां स्पर्शे ॥ कुरुचेचे मरणयोगे ॥ ॥ यथा । पञ्चग्रहयुते मृत्यौ लग्न- संस्थे बृहस्पतौ । सौम्यचेत्रगते ल- ग्ने कुरुचेचे मृतिर्भवेदितिजातका- मृतसङ्ग्रहेयोगाध्यायः ॥

कुरुटः । पुं । सितावरशाके ॥

कुरुण्टः । पुं । पीतझिण्ट्याम् ॥ पीता म्लाने ॥

कुरुण्टकः । पुं । पीतपुष्पाम्लाने ॥ पी तझिण्ट्याम् । सहचर्याम् ॥ कुरुण्टति कुटिस्तेयकरणे । खुल् कुनवा । कु त्सितः कौवा रुण्टकः । कुगतीति समासः ॥

कुरुण्टी । स्त्री । दारुपुत्तलिकायाम् ॥

कुरुपतिः । पुं । युधिष्ठिरे ॥

कुरुम्बम् । न । कुलपालके । कमला नेवू इति गौडभाषाप्रसिद्धे । नारङ्ग विशेषे ॥

कुरुम्बा । स्त्री ।
कुरुम्बिका । स्त्री । } द्रोणपुष्प्याम् ॥

कुरुम्बिका । स्त्री । सैंहलीवृक्षे ॥

कुरुराट् । न । दुर्योधने ॥

कुरुराजः । पुं । दुर्योधने ॥ कुरूणां दे शविशेषाणां राजा । टच् ॥

कुरुलः । पुं । भालस्थितचूर्णकुन्तले । भ्र मरके । भ्रमरालके ॥

कुरुवकः । पुं । शोणाम्लाने । रक्ताम्लाने । रक्तझिण्ट्याम् ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ ईषद्रौति । रुशब्दे । संज्ञायांकुन् । उवङ् ॥

कुरुवर्षः । पुं । कुरुसंज्ञके वर्षे ॥

कुरुविन्दः । पुं । मेघनामनि । मुस्ता याम् ॥ कुल्माषे ॥ व्रीहिभेदे ॥ मुकुरे ॥ हिङ्गुले ॥ न । पद्मरागम णौ । माणक इति भाषा ॥ काचल वणे ॥ कुरून् विन्दति । विद्लृलाभे । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारि वे द्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्चेति शः ॥

कुरुविल्वः । पुं । पद्मरागमणौ ॥

कुरुविस्तः । पुं । स्वर्णपले । ४ तोला सोना इतिभाषा ॥ कुरुषु विस्तः ॥

कुरुवृद्धः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ कुरु षु कुरुवंशजेषु वृद्धः ॥

कुरूद्वहः । पुं । युधिष्ठिरे ॥

कुरूप्यम् । न । रङ्गे ॥

कुर्सजः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे । गन्धमूले ॥

कूर्प्परः । पुं । कफोणौ ॥ जानुनि ॥ कुरति । कुरशब्दे । क्विप् ॥ कोरण म् । संपदादिर्वा । पिपर्त्ति । पॄ० अच् । कुर्चासौपरश्च ॥ कुरा शब्देन प रो वा ॥

कुर्प्पासः । पुं । अर्द्धचोलके ॥

कुर्प्पासकः । पुं । कञ्चुलिकायाम् । आँगी काँचुली चोली इतिचभाषा ॥

कुर्वत् । त्रि । कर्म्मकारे । भृत्ये ॥ करोति । डुकृञ्° । शतृ ॥ तनादिकृञ्भ्यउः । अतउत्सार्वधातुके । यण् ॥

कुर्व्वाणः । त्रि । भृत्ये ॥ कारके ॥ कुरुते । डुकृञ्° । शानच् ॥

कुलम् । न । जनपदे ॥ मध्यमहलद्वयेनयावती भूमि र्वाह्यते तावत्यां भूमौ ॥ दशी कुलन्तु भुञ्जीतेतिमनुः ॥ गोत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ यथा । विप्रकुलम् ॥ आचारो विनयो विद्या प्रतिष्ठा तीर्थदर्शनम् । निष्ठा वृत्ति स्तपो दानं नवधा कुललक्षणम् ॥ भवने ॥ तनौ । देहे ॥ सव इति भाषा प्रसिद्धेषु जीवादिषु यथा । जीवः प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । क्षित्यप्तेजो वायवश्च कुलमित्य भिधीयतेइति ॥ पुं । कुलिके । शिल्पिकुलप्रधाने ॥ कोलति । कुलसंस्त्यानेबन्धुषुच । इगुपधेतिकः ॥ यद्वा । कूयते । कुङ् शब्दे । बा॰ लक् ॥ कुम् भूमिंलातिवा । कौलीयते वा । लीङ् श्लेषणे । अ

न्येभ्योपीतिडः ॥

कुलकः । पुं । वल्मीके ॥ काकतिन्दुके ॥ कुलश्रेष्ठे ॥ मरुवकवृक्षे ॥ हरितसर्पे ॥ न । पटोले ॥ पञ्चादिसम्बद्धश्लोकसमूहे ॥ त्रि । शिल्पिकुलप्रधाने । कुलश्रेष्ठिनि ॥ कुलस्य गृहस्य प्रतिकृतिरिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ यद्वा कोलति । कुलसंस्त्याने । इगुपधेतिकः । स्वार्थे कन् कुन् वा ॥

कुलकर्कटी । स्त्री । चीनाकर्कट्याम् ॥

कुलकुण्डलिनी । स्त्री । } मूलाधारपद्म
कुलकुण्डली । स्त्री । }

स्थितशिवशक्तिविशेषे ॥

कुलक्कः । पुं । करताल्याम् । तालमर्द्दले ॥ इतिहारावली ॥

कुलचया । स्त्री । शूकशिंब्याम् ॥

कुलजः । पुं । कुलीने । सत्कुलप्रसूते ॥ कुले जातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

कुलजा । स्त्री । कुलपालिकायाम् ॥ डान्तात्टाप् ॥

कुलञ्जः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥

कुलञ्जनः । पुं । स्वनामाख्याते कुलञ्जे । गन्धमूले ॥ कुलञ्जनस्य स्वरकृत् हलकण्ठमुखशोधनः । अर्क इतिशेषः ॥

कुलटा । स्त्री । असत्याम् । पुंश्चल्या

म् । वन्धक्याम् ॥ व्यभिचारार्थं कुलानि अटति । अट० । पचाद्यच् । शकन्ध्वादिः ॥ भिक्षुक्याम् । सत्त्याम् ॥ भिक्षार्थं कुलानि अटति । पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाविशेषे ॥

कुलतिथिः । पुं । स्त्री । चतुर्थ्यष्टमीद्वादशीचतुर्दशीषु ॥ यथा । द्वितीया दशमी षष्ठी कुलाकुल मुदाहृतम् । विषमाश्चाऽकुलाः सर्वाःशेषाश्चतिथयःकुलाः ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलत्थः । पुं । स्वनामख्याते ऽन्नविशेषे । ताम्रबीजे । कुलथ कुलथी इति चभाषा ॥ कुलत्थः कटुकः पाके कषायः पित्तरक्तकृत् । लघुर्विदाही वीर्य्योष्णःकासश्वासकफानिलान् ॥ हन्ति हिक्काश्मरीशुक्रदाहानाहान् सपीनसान् । स्वेदसङ्ग्राहको मेदःकफज्वरकृमीनहरेत् ॥

कुलत्था । स्त्री । कुलत्थिकायाम् । दृक्प्रसादायाम् । वनकुलत्थे ॥ अस्यागुणा यथा । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । अर्शःशूलनाशित्वम् । विबन्धाध्मानप्रशमनत्वम् । चक्षुर्हितत्वम् । व्रणरोपणत्वञ्चेति ॥ कुलत्थाञ्जने ॥

कुलत्थाञ्जनम् । न । कुलत्थिकायाम् । प्रलापहायाम् ॥

कुलत्थिका । स्त्री । कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे । चक्षुष्यायाम् । खापरिया इति भाषा ॥ वनकुलत्थे ॥ कुलत्थप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ यद्वा । कुलेतिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिकः । स्वार्थे कन् । पृ० ॥

कुलधर्मः । पुं । असाधारणकुलोचितधर्मे । स्वजातीयधर्मे । कुलाचारे ॥ यथा । उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणांजनार्दन । नरकेनियतं वासोभवतीत्यनुशुश्रुमेति भगवद्गीता ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गतदिव्यधर्मे । यथा । कुलधर्मात् परो धर्मो नास्ति ज्ञानेऽच मामके । यस्यानुष्ठानमात्रेण ब्रह्मज्ञानी नरोभवेदिति ॥ कुलस्य धर्मः ॥

कुलधारकः । पुं । औरसात्मजे । पुत्रे ॥ कुलस्यवंशस्यधारकः ॥

कुलनक्षत्रम् । न । भरणीरोहिणीपुष्यमघोत्तरफल्गुनीचित्राविशाखाज्येष्ठाश्रवणोत्तरभाद्रपत्सु ॥ यथा । वारुणार्द्राभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतम् । कुलानि समधिष्ण्यानि शेषाणि चाकुलानिचेतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलनाथः । पुं । कुलपतौ ॥

कुलनाशः । पुं । उष्ट्रे ॥ कुलध्वंसे ॥ क

स्यकारणंयथा । कूर्मोपविभागे १५ ऽध्याये । अनृतात् पारदार्याच्च तथा ऽभक्ष्यस्य भक्षणात् । अश्रौतधर्माचरणात् क्षिप्रंनश्यतिवैकुलम् ॥ अश्रोत्रियेवेददानात् वृषलेषु तथैव च । विहिताचारहीनेषु क्षिप्रंनश्यतिवैकुलमिति ॥ तदभावस्य कारणन्तु । यावच्च वेदधर्माःस्यु र्यावत्स्याच्छङ्करार्चनम् । यावत्स्याच्छुचिकृत्यंच तावन्नाशोभवेन्नहीति ॥

कुलपतिः । पुं । मुनिविशेषे ॥ यथा । मुनीनां दशसाहस्रं योऽन्नदानादिपोषणात् । अध्यापयति विप्रर्षिरसौ कुलपतिः स्मृतः । इतिपुराणोक्तलक्षणलक्षिते ॥ गणमुख्ये । जमादार हौलदार इत्यादि यवनभाषा प्रसिद्धे ॥ यथा । शिविकावाहानां कुलपतिः ॥ कुलस्यपतिः ॥

कुलपत्रः । पुं । दमनकवृक्षे ॥

कुलपर्वतः । पुं । महेन्द्रादिसप्तशैलेषु ॥ यथा । महेन्द्रो मलयः । सह्यः शुक्तिमा नृक्षपर्वतः । विन्ध्य श्चपारिपात्र श्चसप्तात्र कुलपर्वताः इति । अत्र भारतेवर्षे । इतिविष्णुपुराणम् ॥

कुलपालकम् । न । कुरुम्बे । कमलानेबु इति गौड भाषा प्रसिद्धे नार ङ्गविशेषे ॥ त्रि । वंशप्रतिपालके ॥

कुलपालिः । स्त्री । कुलवत्याम् ॥

कुलपालिका । स्त्री । कुलस्त्रियाम् । साध्व्याम् । व्यभिचारवारणेन कृतकुलरक्षायाम् ॥ यथा । एकत्र कौलव्रतभङ्गशङ्का विदग्धता भङ्गभयं परत्र । इत्थाकुलानां कुलपालिकानां गतागतैरेव गतात्रियामेति ॥ अपिच । सुखयतितरां न रक्षति परिचयलेशं गणाङ्गने व श्रीः । कुलकामिनीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापीति ॥ कुलम् पालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण् । स्वा० कन् ॥

कुलम्भरः । पुं । कुजम्भले । सन्धिचौरे ॥

कुलवान् । त्रि । कुलिनि ॥ कुलमस्त्यस्य । यलदित्वात्० पक्षे मतुप् ॥

कुलवर्णा । स्त्री । रक्तत्रिवृति ॥

कुलवारः । पुं । भौमशुक्रयोः ॥ यथा । रवि श्चन्द्रो गुरुः सौरि श्चत्वारश्चाकुला इमे । भौमशुक्रौ कुलाख्यौहि बुधवारः कुलाकुलः ॥ इति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलविप्रः । पुं । कुलपुरोहिते ॥

कुलश्रेष्ठी । त्रि । शिल्पिकुलप्रधाने । कुलिके ॥ कुलश्रेष्ठत्वमस्त्यस्य । इनिः ॥

कुलसंज्ञकः । पुं । तिथिवारनक्षत्र विशेषे ॥ यथा । अर्काष्टेन्द्र वेदतिथिषु । कुजशुक्रयोः । पूर्वाश्वीज्यमघेन्दुकर्णाद्र हनदीशेन्द्रचित्रासु ॥

कुलसत्तमः । त्रि । कुलश्रेष्ठिनि ॥

कुलसम्भवः । पुं । वीज्ये ॥ कुलेसम्भवति । अच् ॥ कुलेसम्भवोस्य वा ॥ यद्वा । सम्भवत्यस्मात् । ऋदोरप् । कुलस्य सम्भवः ॥

कुलसौरभम् । न । मरुवकवृक्षे ॥

कुलस्त्री । स्त्री । कुलपालिकायाम् । नान्यगामिन्यां कुलरक्षिकायाम् ॥ कुलस्य पालिका स्त्री । शा० ॥

कुलहण्डकः । पुं । आरणौ । आवर्त्ते ॥

कुलाकुलतिथिः । पुं स्त्री । द्वितीयाषष्ठी दशमीषु ॥ यथा । द्वितीयादशमीषष्ठी कुलाकुल मुदाहृतम्मिति तन्त्रशास्त्रम् ॥

कुलाकुलनक्षत्रम् । न । आर्द्रामूलाऽभिजिच्छतभिषासु ॥ यथा । वारुणाद्रीभिजिन्मूलं कुलाकुल मुदाहृतम्मिति ॥

कुलाकुलवारः । पुं । बुधवारे ॥ यथा । भौमशुक्रौकुलाख्यौ हि बुधवारः कुलाकुल इति ॥

कुलाकुलसंज्ञकः । त्रि । तिथिवारनक्षत्रविशेषे ॥ यथा । द्वितीयाषष्ठीदशमीषु ॥ बुधे ॥ मूलाशतभिषाद्रीभिजित्सु ॥

कुलाचलः । पुं । कुलपर्वते ॥

कुलाचारः । पुं । कुलधर्मे ॥ धर्मकामार्थमोक्षप्रदे आगमोक्ताचारविशेषे ॥ यथा । जीवः प्रकृतितत्त्वञ्च दिक्कालाकाशमेवच । क्षित्यप् तेजोवायवश्चकुलमित्यभिधीयते ॥ ब्रह्मबुद्ध्यानिर्विकल्पमेतेष्वाचरणञ्च यत् । कुलाचारः सएवाद्येधर्मकामार्थमोक्षद इति ॥ त्रि । कुलाचारविशिष्टे ॥ कुलेआचारः ॥ कुलाचारोस्ति अस्य । अर्० अच् ॥

कुलाचार्य्यः । पुं । कुलाचाराभिज्ञे ॥

कुलाटः । पुं । क्षुद्रमत्स्यप्रभेदे ॥

कुलाद्रिः । पुं । कुलाचले । कुलपर्वते ॥

कुलाधारकः । पुं । पुत्रे ॥ कुलस्य आसमन्तात् धारकः ॥

कुलायः । पुं । यन्त्रविशेषे ॥ स्थानमात्रे ॥ नीडे । पक्षिनिलये । घोंसला कोल इति भाषा ॥ न । शरीरे ॥ कुलः पक्षिसङ्घातोऽयतेऽत्र । अय गतौ । हलश्चेतिघञ् ॥ यद्वा । कौ लायोगति रस्मात् ॥

कुलायस्थः । पुं । पक्षिणि ॥ कुलाये तिष्ठति ष्ठा० । सुपिस्थ इतिकः ॥

कुलायिका । स्त्री । पक्षिशालायाम् ॥

कुलालः। पुं। कुक्कुभेखगे॥ घूकपक्षिणि॥ कुम्हार इति भाषा प्रसिद्धे कुम्भकारे॥ अस्योत्पत्तिर्यथा। मालाकारात् कर्मकार्याञ्च कुम्भकारोव्यजायत इति प० सं० ॥ पट्टिकारात्तु तैलिक्यां कुम्भकारोवभूवह। इति प० प० ॥ कुंभूमिंलाडयति। लडविलासे। कर्मण्यण्। डलयोरैक्यम्। कुलमालयति वा। आतोनुपेतिकः। कुलमलति वा। अल०। अण्॥ कुलंलुनाति वा। लूञ् छेदने। डः॥ कोलति वा। कुलसंस्थाने। तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन्। इति कालन् प्रत्ययः॥

कुलाली। स्त्री। नीलोत्पलभेदे। अञ्जनान्तरे। चक्षुष्यायाम्। कुलत्थाकाराञ्जनप्रस्तरविशेषे॥ अरण्यकुलित्थिकायाम्॥ कुलालभार्यायाम्॥ कुलमलति। अल०। अण्। ङीप्॥

कुलाहः। पुं। ईषत् पीतवर्णे कृष्णजानौ घोटके॥ इतिहेमचन्द्रः॥

कुलाहकः। पुं। कृकलासे॥ राङ्गाकुले खाडा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे॥

कुलाहलः। पुं। कोकसीमा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रवृक्षविशेषे। भूकदम्बे॥

कुलिः। पुं। हस्ते। भुजादले॥ स्त्री। कण्टकार्याम्॥

कुलिकः। पुं। अष्टमहानागान्तर्गतनागविशेषे॥ काल्याकडा इतिगौडप्रसिद्धे द्रुमविशेषे॥ वेलाविशेषे॥ यथा। शक्रार्कदिग्वसुरसाब्ध्यश्विन्यः कुलिकारवेः। रात्रौनिरेकास्तिथ्यंशाः शनौचान्योपिनिन्दितइति॥ त्रि। कुलश्रेष्ठे। कुलसत्तमे। शिल्पिकुलप्रधाने॥ कुलमधीनत्त्वेनास्यास्ति। अतइनिठनाविति ठन्॥

कुलिङ्गः। पुं। फिङ्गा इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे। धूम्याटे। फिङ्गके॥ भूप्रख्यासन्नगमनचारिणि धान्यजीविनिखगे। चटके। गौरय्या चिडी इतिभाषा॥ कुलिङ्गः शीतलः स्निग्धः स्वादुः शुक्रकफप्रदः। सन्निपातहरोवेश्म चटकस्त्वतिशुक्लः॥ त्रि। कुचिह्नधारिणि॥ कुत्सितंलिङ्गमस्य॥

कुलिङ्गकः। पुं। कलविङ्के। चटके॥

कुलिङ्गाची। स्त्री। पेटारी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पेटिकावृक्षे॥

कुलिङ्गी। स्त्री। कर्कटशृङ्गीवृक्षे॥

कुली। त्रि। कुलवति॥ कुलमस्त्यस्य। वलादित्वात् पक्षे इनिः॥

कुलिरः । पुं । कुलीरे । कर्कटे ॥

कुलिशः । पुं । न । दम्भोलौ । वज्रे ॥ कुलौ हस्ते शेते अन्येभ्योपीतिडः ॥ कुलिनः पर्वतान् श्यति वा । शोत० । आतोनुपेतिकः ॥ कुत्सितम् ईषद्वा लिशति । लिश अल्पीभावे । इगुपधेतिकः ॥ अस्थिसंहारवृक्षे ॥ पुं । मत्स्यविशेषे । कण्टकाष्ठोले ॥

कुलशिद्रुमः । पुं । स्नुहीवृक्षे । थूहर इतिभाषा ॥

कुलिशनायकः । पुं । शृङ्गारबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रीपादद्वय माकृष्य विमुक्षितलिङ्गकः । योनिञ्च पीडयेत् कामी बन्धः कुलिशनायकइति ॥

कुलिशपाणिः । पुं । इन्द्रे ॥

कुलिशाङ्कुशा । स्त्री । बौद्धानांविद्यादेवीविशेषे ॥

कुलिशासनः । पुं । शाक्यमुनौ ॥

कुली । स्त्री । कण्टकार्याम् ॥ पत्न्याः ज्येष्ठभगिन्याम् ॥ गौ० ङीष् ॥

कुलीनः । पुं । आजानेये । श्रेष्ठहये ॥ त्रि । कुलाचारस्थिते । कौले ॥ वीरे ॥ कुलोद्भवे । महाकुले । आर्ये ॥ कुलस्यापत्यम् । कुलात्खः ॥ उत्कर्षविशेषविशिष्टवंशजकुलीनइति गौडाः ॥ सचवङ्गजकुलाचार्यग्रन्थे कुलदीपिकायामाधुनिककुलीनत्वे न वर्णितो द्रष्टव्यः ॥

कुलीनकः । पुं । वनमुद्गे ॥

कुलीनसम् । न । जले ॥ इतिहेमः ॥

कुलीरः । पुं । काँकडा इतिप्रसिद्धे जलचरे । कर्कटे ॥ कर्कटराशौ ॥ कोलति । कुलसं० । गम्भीरादयश्चेति ईरन् ॥ कौलीयते । लीङ् श्लेषणे । बा० रक् ॥ यद्वा । कुलमस्यास्ति । अतइनिः । तमीरयति । कर्मण्यण् । जनकभक्षकत्वात् ॥ लयनंलीः । सं० क्विप् । कुत्सितालीः । तां राति वा ॥ कुरीरशब्दस्य कपिलकादित्वाल्लत्वेपि कुलीरः ॥

कुलीरविषाणी । स्त्री । शृङ्ग्याम् ॥

कुलीरशृङ्गी । स्त्री । कर्कटशृङ्गीवृक्षे ॥

कुलीरात् । पुं । कर्कटशिशौ । स्येगवौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कुलुकम् । न । जिह्वामले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कुलुक्कगुञ्जा । स्त्री । उल्कायाम् ॥

कुलेशः । पुं । सदाशिवे ॥ कुलपतौ ॥

कुलेशानी । स्त्री । उमायाम् । पार्वत्याम् ॥

कुलेश्वरः । पुं । सदाशिवे ॥ कुलस्य धर्मविशेषस्य ईश्वरः ॥ गोत्रपतौ ॥

कुलेश्वरी । स्त्री । पार्वत्याम् । शिवायाम् ॥ कुलस्य ईश्वरी ॥

कुलोत्कटः । पुं । कुलीनाश्वे ॥

कुलोद्गतः । त्रि । कुलाङ्कुशनियमिते ॥

कुलोद्भवः । त्रि । कुलीने ॥ कुलेउद्भवोयस्य ॥

कुल्फः । पुं । रोगे ॥ शरीरावयवे । गुल्फे ॥ कलते । कलशब्दसंख्यानयोः । कलिगलिभ्याम्फगस्योच्च ॥

कुल्मलम् । न । पापे ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कुटिकुषिभ्यांक्मलन् कुषेर्लश्च ॥

कुल्माषः । पुं । यावके ॥ अर्द्धस्विन्नधान्ये । घुंघुंनो कोंह्मरी इतिचभाषा ॥ अर्द्धस्विन्ना स्तु गोधूमा अन्येपि च णकादयः । कुल्माष इतिकथ्यन्ते शब्दशास्त्रेषुपण्डितैः ॥ कुल्माषा गुरवो रूक्षा वातला भिन्नवर्चसः ॥ रुग्भेदे ॥ चण्डांशोः पारिपार्श्विके ॥ कीटदष्टमाषे ॥ कुत्सितमाषे ॥ शूकशून्येयवादौ ॥ न । काञ्जिके ॥ कुलंमस्यति । मसीपरिणामे । कर्मण्यण् । पृ० ॥ यद्वा । कोलति । कुल० । क्विप् । कुल् अर्द्धस्विन्नोमाषोस्मिन् ॥ कुल् वन्धुर्माषोस्यवा ॥

कुल्माषाभिषुतम् । न । काञ्जिके ॥ कुल्माषै र्यवादिभिरर्द्धस्विन्नैरभिषूयतेस्म । षुञः क्तः । षत्वम् ॥

कुल्मासः । पुं । कुल्माषार्थेषु ॥

कुल्यम् । न । अस्थि । कीकसे ॥ अष्टद्रोण्याम् ॥ शूर्प्पे ॥ आमिषे ॥ मान्ये ॥ त्रि । कुलजे । कुलोद्भवे ॥ कुलहिते ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यामितियत् ॥ कुलेभवम् साधुवा । दिगादित्वाद्यत् तत्र साधुरिति वा ॥ यद्वा । कोलति कुल्यते वा । कुलसं० । अघ्० यक् ॥

कुल्या । स्त्री । सरिन्मात्रे ॥ कूल वहा इतिभाषाप्रसिद्धायां पयःप्रणाल्याम् । सारण्यां ॥ कुल्याऽल्पाकृत्रिमासरित् ॥ जीवन्तिकौषधौ ॥ कुलस्त्रियाम् ॥ अष्टद्रोणमितेमाने ॥ कुले प्राणिगणे कुटुम्बेदाम्पत्त्ये वा साधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

कुवम् । न । उत्पले । जलजपुष्पमात्रे ॥ कौवलते । वलसंवरणे । अन्येभ्योपीतिडः ॥ यद्वा । कुवते । कूङ् शब्दे कुटादिः । पचाद्यच्युवङ् ॥

कुवकालुका । स्त्री । घोलीशाके ॥

कुवङ्गम् । न । सीसके ॥

कुवज्रकम् । न । वैक्रान्तमणौ ॥

कुवलम् । न । उत्पले ॥ मुक्ताफले ॥ वदरीफले ॥ त्रिते: संवलनाज्जले ॥ कौवलते । वल० । पचाद्यच् ॥ कुवल्याःफलम् । अण्लुकौ । लुक्तद्धितलुकीतिङीषोलुक् ॥

कुवलयम् । न । उत्पले । चन्द्रविकाशिनि । कमोदिनी कोंञी इति भाषा ॥ श्वेतं कुवलयम्प्रोक्तं कुमुदङ्कैरवन्तथा ॥ नीलोत्पले ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ यथा । कुवलयदलनीलंवर्वरीस्निग्धकेशमिति ॥ कमलकुमुदादिसामान्ये जलज पुष्पे ॥ कोर्वलयमिव शोभाकरत्वात् ॥ भूमण्डले । भूमिवलये ॥

कुवलयापीडः । पुं । कंसस्य हस्तिरूपे दैत्यविशेषे ॥

कुवलयिनी । स्त्री । उत्पलिन्याम् ॥

कुवलाश्वः । पुं । धुन्धुमारनृपे ॥

कुवली । स्त्री । कोलिवृक्षे ॥ कौवलति । वल प्राणने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥

कुवलेशयः । पुं । विष्णौ ॥ कुं भूमिं वलते संवृणोतीति कुवलं तोयम् । वल संवरणे । पचाद्यच् । कुवले जले शेते । शीङो ऽधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेष्वलुक् ॥

कुवादः । पुं । कुत्सितवादे ॥ त्रि । कुचरे । परदोषकथनशीले ॥ कुत्सितो वादो ऽस्य । अ० अच ॥

कुवित् । अ । भूर्य्यर्थे ॥ प्रशंसायाम् ॥

कुविन्दः । पुं । शूद्रागर्भे विश्वकर्म्मणो जाते । तन्तुवाये ॥ कुम् भुवं विन्दति कुत्सितं वा विन्दति । विद्लृ लाभे । गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति शः ॥ यद्वा । कुप्यति कुप क्रोधे । कुपेर्वा वचेति किन्दच् ॥

कुवृत्तिकृत् । पुं । काँटाकरञ्ज इति गौडभाषाप्रसिद्धे करञ्जभेदे । पूतिके ॥ त्रि । कुवृत्तिकर्त्तरि ॥

कुवेणिः । स्त्री । मत्स्याधान्याम् ॥

कुवेणी । स्त्री । खालुइ इति गौडभाषा प्रसिद्धे मत्स्यस्थापनपात्रे । मत्स्याधान्याम् ॥ कुत्सितं वेणन्ते मत्स्या अस्याम् । वेणृ गतौ । हलश्चेति घञ् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

कुवेलम् । न । कुवलये ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कुशः । पुं । रामसुते ॥ कुशोन्मृष्टः कुशः । वाल्मीकिना कुशै रुन्मृष्टो गर्भक्लेदो ऽस्य ॥ योक्त्रे ॥ घृतसमुद्रेणावृते द्वीपविशेषे ॥ कुशोभूत् काञ्चनः कौशेस्स्वयम्भु विवियवचति । अयमेवास्य कुशसंज्ञायां कारणम् ॥ न । जले ॥ पुं । न । कुश इति भाषा प्रसिद्धे तृणे । दर्भे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । वर्हिष्मतीनामपुरी सर्वसम्पत्समन्विता । न्यपतन् यत्र रोमाणि यज्ञस्याङ्गं विधुन्वतः ॥ कुशकाशा स्त एवासन् शश्वद्धरितवर्चसः ।

ऋषयो वै : पराभाव्य यज्ञमान् यत्र मीजिरे ॥ इतिश्रीविष्णुभागवतम् ॥ अस्यगुणा यथा । ह्रस्वदीर्घपत्रभेदात् कुशस्तु द्विविधो मतः । दर्भद्वयं त्रिदोषघ्नं मधुरंतुवरं हिमम् । मूत्रकृच्छ्राश्मरीतृष्णावस्तिरुक्प्रदरास्रजिदिति ॥ अथ कुशधारणविधिस्तत्प्रतिनिधिश्च । पूजाकाले सर्वदैवकुशहस्तोभवेच्छुचिः । तर्जन्या रजतंधार्यंस्वर्णं धार्यमनामया ॥ कुशकार्यकरं यस्मान्नतुवन्याः कुशाः कुशाः । कुशेन रहितापूजा विफला कथिता मया ॥ नान्यस्य रजतंस्वर्णंधार्यं हि निजमङ्गले। इतिवरदातन्त्रे१ पटलः ॥ नस्पृशेत् तिलदर्भाँश्च सधवातुकथञ्चनेति ब्राह्मण सवस्वम् ॥ त्रि । पापिष्ठे ॥ मत्ते ॥ कौशेते तिष्ठति । अन्येभ्योपीतिडः ॥ कुंश्यतिवा । कुशश्लेषणे । इगुपधेतिकः ॥ कुपापंश्यति वा । शोऽन्तसुपीति योगविभागात् कः

कुशध्वजः । पुं । राज्ञोजनकस्यानुजे ॥

कुशपः । पुं । पानपात्रे ॥

कुशपुष्पम् । न । ग्रन्थिपर्णे । गांठियाला इतिभाषा ॥

कुशलम् । न । कल्याणे । क्षेमे ॥ पुण्ये । सुकृते ॥ पर्याप्तौ ॥ त्रि । शिक्षिते ॥ नहि कुशलो दृथा कालंयापयति ॥ मोक्षे ॥ कुत्सितम् अशुभरूपंशलतेऽनेन । शलचलने । पचाद्यच् ॥ कुशान् लातिवा । लादाने । आतइति कः ॥ यद्वा । कौपृथिव्यां शलति । शलचलने । अच् । णिजर्थलक्षणा वा । कौशलति चालयति राजकार्याणि ॥ यद्वा । कु पापेषदर्थयोः । पापात् शलति बुद्धिवैभवात् ॥ यद्वा । कुशयति । कुशसंश्लेषणे । सौत्रो धातुर्वा । दृषा० कलः ॥ मत्वर्थे सिध्मादित्वात् लच्वा ॥

कुशलप्रश्नः । पुं । कौशल्याम् । कुशलजिज्ञासायाम् ॥ कुशलस्यप्रश्नः ॥

कुशलवौ । पुं । द्विवचनान्तः । एकयोक्त्या रामपुत्रयोः ॥

कुशलानुशिष्टः । त्रि । निपुणाचार्यशिक्षिते ॥ कुशलेन अनुशिष्टः ॥

कुशली । त्रि । कुशलयुक्ते ॥ इनिः ॥

कुशली । स्त्री । अश्मन्तकवृक्षे ॥ क्षुद्राम्लिकायाम् ॥

कुशस्थलम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कुशस्थली । स्त्री । द्वारकायाम् ॥

कुशा । स्त्री । रज्ज्वाम् । वल्गायाम् ॥ मधुकर्कट्याम् ॥ छन्दोगास्तोत्रीयागणनार्थानौदुम्बरान् शङ्कून् कुशा इति व्यवहरन्ति ॥

कुशाकरः । पुं । वह्नौ ॥

कुशाग्रीयः । त्रि । कुशाग्रसदृशे ॥ कुशाग्रमिव । कुशाग्राच्छः ॥

कुशाग्रीयमतिः । त्रि । तीक्ष्णबुद्धौ । प्रत्युत्पन्नमतौ । सूक्ष्मदर्शिनि ॥ स्त्री । सूक्ष्मायां बुद्धौ ॥ कुशाग्रीया मतिर्यस्य ॥ कर्मधारयोऽन्यत्र ॥

कुशाग्रीया । स्त्री । तीक्ष्णायां बुद्धौ ॥

कुशारणिः । पुं । दुर्वाससो मुनौ ॥

कुशाल्मलिः । पुं । रोहितकवृक्षे ॥

कुशावती । स्त्री । रामात्मजस्य कुशस्य राजधान्याम् ॥ अस्त्यर्थे मतुप् ॥

कुशिंशपा । स्त्री । कपिलशिंशपायाम् ॥

कुशिकः । पुं । मुनिविशेषे । जमदग्नेः पितरि ॥ फाले ॥ सर्जवृक्षे ॥ विभीतकवृ० ॥ अश्वकर्णवृ० ॥ तैलशेषे ॥ त्रि । केकरे ॥ विश्वामित्रस्य पितरि ॥

कुशितः । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुशी । पुं । वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशी । स्त्री । फाले । लौहविकारे ॥ कुशशब्दादयोविकारेर्थे जानपदेतिङीष् ।

कुशीदम् । न । रक्तचन्दने ॥ वृद्धिजीविकायाम् । वृद्ध्यै धनप्रयोगे ॥

कुशीलवः । पुं । वाल्मीकौ । प्राचेतसे ॥ कीर्त्तिसञ्चारकनटे । चारणे ॥ याचके ॥ कुत्सितं शीलमस्यास्य । कुगतीतिसमासः । अन्यत्रापिदृश्य-तेइतिवः ॥ कुशीलं वाति वा । वागत्यादौ । कः ॥ नर्त्तनवृत्तौ ॥

कुशीलवौ । पुं । एकयोक्त्या रामात्मजयोः ॥

कुशीवशः । पुं वाल्मीकिमुनौ ॥

कुशूलः । पुं । तुषाग्नौ ॥ अन्नकोष्ठके । इष्टकादिनिर्मिते धान्यस्थापनार्हे स्थाने । ब्रीह्यागारे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कुशूलधान्यकः । पुं । ब्राह्मणविशेषे । नित्यनैमित्तिकधर्मकृत्यपोष्यवर्गसहितस्य गृहिणो यावता धान्यादिधनेन वर्षत्रयं समधिकं वा निर्वाहो भवति तावद्धने विप्रे ॥ कुशूलं कुशूलपरिमितं धान्यं यस्य सः ॥

कुशेशयः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥ न । पद्मे ॥ सारसपक्षिणि ॥ कुशेजलेशेते । अधिकरणेशेतेरित्यच् । शयवासेत्यादिनाऽलुक् ॥

कुशेशयकरः । पुं । रवौ ॥ त्रि । अन्यत्र ॥ कुशेशयं करे यस्य ॥

कुषाकुः । पुं । वानरे ॥ वह्नौ ॥ सूर्ये ॥ त्रि । परोत्तापिनि ॥ कुष्णाति । कुषनिष्कर्षे । कठिकुषिभ्यांकाकुः ॥

कुषितः । त्रि । जलमिश्रिते ॥

कुषीदम् । न । कुसीदे ॥

कुष्ठः । पुं । न । पुष्करभेषजे । कूट

इति गौ०भाषा ॥ पारिभाष्ये ॥ कुष्ठमुण्णङ् कटुस्वादुशुक्रलं तिक्तकं लघु । हन्तिवातास्रवीसर्पकासकुष्ठमरुत्कफान् ॥ कोढ इतिप्रसिद्धे पापरोगे । श्वित्रे ॥ म्रियतेयदि कुष्ठेन पुनर्जातस्य तद्भवेत् । नातो निन्द्यतरो रोगो यथा कुष्ठं प्रकीर्त्तितम् ॥ विषभेदे ॥ कुष्णाति रोगम् । कुष० । हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् ॥

कुष्ठकेतुः । पुं । भूम्याहुल्ये । मार्कण्डिकायाम् । भुञिखखसा इति भाषा ॥

कुष्ठगन्धि । न । एलवालुके ॥

कुष्ठगन्धिनी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् ॥

कुष्ठघ्नः । पुं । हिलावल्याम् ॥

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ वाकुच्याम् ॥

कुष्ठनाशनः । पुं । वाराहीकन्दे ॥ गौरसर्षपे ॥ चीरीशवृत्ते ॥

कुष्ठनाशिनी । स्त्री । वाकुच्याम् । सोमराज्याम् ॥

कुष्ठलम् । न । कुत्सितस्थले ॥

कुष्ठसूदनः । पुं । आरग्वधे ॥

कुष्ठहन्ता । पुं । हस्तिकन्दे ॥

कुष्ठहन्त्री । स्त्री । वाकुच्याम् ॥

कुष्ठहृत् । पुं । खदिरे ॥

कुष्ठारिः । पुं । विट्खदिरे ॥ पटोले ॥ आदित्यपत्रे ॥ खदिरे ॥ गन्धके ॥

कुष्ठितः । त्रि । कुष्ठरोगवति ॥ कुष्ठं सञ्जातमस्य । ता० इतच् ॥

कुष्ठी । त्रि । कुष्ठरोगयुक्ते ॥ द्वन्द्वोपतापेति इनिः ॥

कुष्मलम् । न । छेदने ॥ छादने ॥ विकसिते ॥ कुष्णाति । कुष० । कुटिकुषिभ्याङ्क्मलन् ॥

कुष्माण्डः । पुं । कुंहडा इतिप्रसिद्धे फलशाके । कर्कारौ ॥ कुष्माण्डं वृंहणं वृष्यं गुरु पित्तास्रवातनुत् । बालं पित्तापहं शीतं मध्यमं कफकारकम् ॥ वृद्धं नातिहिमं स्वादु सक्षारं दीपनं लघु । वस्तिशुद्धिकरं चेतोरोगहृत् सर्वदोषजित् ॥ अस्य प्रकाराः । यथा । घृते तप्तेविनिःक्षिप्य खण्डान् कुष्माण्डसंभवान् । वार्त्ताकविधिना कुर्यात् प्रलेहतलनादिकम् ॥ सुस्वादुसुन्दरम् ॥ यथा । वेसवारान्वितं वा घृतेतलनपूर्वकम् । कुष्माण्डकं फलं सिद्धं विदुः सुस्वादुसुन्दरम् ॥ गुलिका । घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् जीरमरिचै रिमान् सुगुलिकां विदुः ॥ * ॥ खण्डकुष्माण्डकम् । चतुरस्रायतान् स्थूलान् स्विन्नान् चीरेण चोदितान् । सुपाच्यान् ख

षड्सर्पिर्भ्यां मरिचैलादिवासितान् ॥ * ॥ भर्जितान्तकुष्माण्डम् । कुष्माण्डखण्डानि ससैन्धवानि तनूनि सम्मर्द्दितपिण्डितानि । जम्बीरनीराश्रितशृङ्गवेरै र्भवन्ति वक्त्रे रपिताषणाय ॥ * ॥ छोलिका । कुष्माण्डसम्भवाः खण्डाः सुस्विन्ना श्वणकान्विताः । वेशवारयुतेतैले तलये द्वाप्रलेहयेत् ॥ * ॥ राजिकास्तूरी । खण्डं कनिष्ठिकाकारं कौष्माण्डं स्विद्यपिण्डितम् । राजिकादधिसिन्धूत्थै र्मिश्रितं कास्तुरीयकम् ॥ एवं वहुविधाः कार्याः कौष्माण्डा हिविचक्षणैः । प्रलेहतलनस्वादुक्षारसन्धानराजिकाः ॥ ईषत् पित्तलत्त्वात् ऊष्मा अण्डेषु वीजेषु यस्य । पृ॰ ॥ शिवस्यगणदेवताविशेषे ॥ भूणविशेषे ॥

कुष्माण्डकः । पुं । कुष्माण्डे ॥

कुष्माण्डी । स्त्री । उमायाम् । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कारौ ॥ यागक्रियाविशेषे ॥

कुसितः । पुं । जनपदे ॥ कुसलि । कु ससंश्लेषणे । कुसेरुम्मेदेता इति इल प्रत्ययः ॥

कुसितायी । स्त्री । } कुसिदाय्याम् ।
कुसिदायी । स्त्री । } वृद्धिजीविपत्न्याम् ॥ कुसितस्य कुसिदस्य वा

स्त्रीत्यर्थे वृषाकप्यग्नि कुसितकुसिदानामुदात्तइति प्रकृतेरैकारादेशोङीप्च प्रत्ययः ॥

कुसिम्बी । स्त्री । शिम्ब्याम् ॥

कुसीदम् । न । अर्थप्रयोगे । वृद्धिजीविकायाम् । वृद्धाजीवने । सूदकी जीविका इति भाषा ॥ पुनर्देयत्त्वेन स्वीकृत्य गृहीते ऋणविशेषे ॥ ॥ यथा । स्थानलाभनिमित्तं यद्दानग्रहणमिष्यते । तत् कुसीदमिति ज्ञेयं तेनवृद्धिः कुसीदिनाम् ॥ इतिनारदः । अस्यार्थः । स्थानं-मूलधनावस्थानम् । लाभोवृद्धिः- । दानग्रहणपदे कर्मणिल्युटा साध्ये तेन मूलधनाऽवस्थानेसत्त्येव-योलाभ स्तदर्थं यद्दानं धनिकेन दीयमानं मूलधनम् अधमर्णेनच ग्रहणं तथास्वीकृत्यगृह्यमाणं यत् तदृणमिति ॥ कलाशून्ये तु अवश्याऽपाकरणीयत्त्वरूपगुणयोगाद् गौणप्रयोगः । अतएव वाणिज्यार्थप्रयुक्तस्य न ऋणत्त्वम् इति मिश्राः ॥ अपिच । कुतसितात् सीदतश्चैव निर्विशङ्कैः प्रगृह्यते । चतुर्गुणंवाष्टगुणं कुसीदाख्य मृणं त्वतः । इति वृहस्पतिः । अस्यार्थः । कुत्सितात् सीदतश्चाधमर्णात् सकलधनं यत

गृह्यते निर्विशङ्कैरुत्तमर्णैः चतुर्गुणं वेतिवाकारोऽनास्थायाम् तेनद्वैगुण्यादिलाभः इति ॥ कुसीदे विशेषो गारुडे २१५ अध्याये उक्तः सयथा। कुसीदकृषिवाणिज्यं प्रकुर्वीतास्वयंकृतम्। आपत्काले स्वयं कुर्वन् नैनसा युज्यते द्विजः ॥ बहवोवर्त्तनोपाया ऋषिभिः परिकीर्त्तिताः । सर्वेषामपि चैवैषां कुसीदमधिकं विदुः ॥ अनावृष्ट्याराजभयान्मूसिकाद्यैरुपद्रवैः। कृष्यादिके भवेद्बाधा साकुसीदे न विद्यते ॥ शुक्लपक्षे यथा कृष्णे रजन्यांदिवसेऽपि वा। उष्णेवर्षतिशीते वा वर्द्धनंन निवर्त्तते ॥ देशंगतानां या वृद्धिर्नानापण्योपजीविनाम्। कुसीदंसर्वतः सम्यक् संस्थितस्यैवजायते ॥ लब्धलाभः पितॄन् देवान् ब्राह्मणाँश्चैव पूजयेत्। तेतुष्टास्तस्य तद्दोषं शमयन्ति न संशयः ॥ वणिककुसीदीदद्यात्तुवस्त्रंगां काञ्चनादिकम् । कृषीवलोऽन्नपानानि यानशय्यासनानिच ॥ पण्येभ्योविंशतिंदत्त्वा पशुस्वर्णादिकंशतम्। पादेनायस्तपारक्यंकुर्यात् सञ्चय मात्मवान् ॥ अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकान्वितम्। पादञ्च प्रार्थ्यमानस्य मूलं विवर्द्धयेत् ॥ विद्याशिल्पं भृतिः सेवा गोरक्ष्यंविपणिः कृषिः । वृत्तिर्भैक्ष्यं कुसीदञ्च दशजीवनहेतवः इति ॥ त्रि। कुसीदिके ॥ कुस्यते। कुससंश्लेषणे । कुसेरुम्भोमेदेताइतीदः । इहस्त्वेतेत्वतीयोह्रस्वादिर्दीर्घादिश्चतन्त्रेणोपात्तः । एषा कप्यग्नीतिसूत्रे ह्रस्व एवेतिदन्तिकाररहरदत्तादिग्रन्थो पष्टम्भेननिर्णीतम् ॥

कुसीदिकः। त्रि। वार्द्धुषिके। वृद्ध्याजीवे॥ कुसीदं वृद्धिस्तदर्थं द्रव्यं कुसीदम्। तत् प्रयच्छति। कुसीददशैकादशात् ष्ठन् ष्ठचाविति ष्ठन् ॥ स्त्रियां। षित्त्वात् ङीषि कुसीदिकी ॥

कुसुमम्। न। स्त्रीरजसि ॥ नेत्ररोगविशेषे ॥ फले ॥ पुष्पे ॥ मात्रामात्रे पञ्चमाचिकस्य। ऽ॥ षष्ठप्रभेदे ॥ कुस्यति कुस०। कुसेरुम्भोमेदेता इत्युमः ॥ अत्रकुसुमलताध्यायो यथा। फलकुसुमसमृद्धिं वनस्थितीनां विलोक्य विज्ञेयम्। सुलभत्वं द्रव्याणां निष्पत्तिः सर्वसस्यानाम् ॥ केनकस्यवृद्धिर्भवेयातदाह। शालेन कलमशालीरक्ताशोकेनरक्तशालिश्च ॥ पाण्डूकः क्षीरिकया नीलाशोकेनशूकरकः ॥ न्यग्रोधेनचयव

क स्तिन्दुकवृद्ध्याचषष्टिको भवति । अश्वत्थेन च्चेया निष्पत्तिः सर्वशस्या नाम् ॥ जम्बूभिस्तिलमाषाः शिरीषवृद्ध्याचकङ्गु निष्पत्तिः । गोधूमाश्चमधूकै र्यववृद्धिः सप्तपर्णेन ॥ अतिमुक्तककुन्दाभ्यां कर्पासं सर्षपान्वदे द्ऽसनैः । वदरीभिश्चकुलत्थाँश्चिरविल्वेनादिशेन्मुद्गान् ॥ अतसीवेतसपुष्पैः पलाशकुसुमैश्चकोद्रवा च्चेयाः । तिलकेनशङ्खमैक्तिकरजतान्यऽथचेङ्गुदेन शराः ॥ करिणश्च हस्तिकर्णैरादेश्या वाजिनोश्वकर्णेन । गावश्चपाटलाभिः कदली भिरजाविकंभवति ॥ चम्पककुसुमैः कनकं विद्रुमसम्पच्चवन्धुजीवेन । कुरवकवृद्ध्यावर्ज्ज्वैदूर्यंनन्दिकावर्त्तैः ॥ विद्याच्च सिन्दुवारेण मैक्तिकंकारुकाः कुसुम्भेन । रक्तोत्पलेनराजा मन्त्री नीलोत्पलेनोक्तः ॥ श्रेष्ठीसुवर्णपुष्पात पद्मैर्विप्राः पुरोहिताः कुमुदैः । सैागन्धिकेनवलपतिरर्केण हिरण्यपरिवृद्धिः ॥ आम्रैःक्षेमं भल्लातकैर्भयं पीलुभिस्तथारोग्यम् । खदिरशमीभ्यांदुर्भिक्ष मर्जुनैः शोभनावृष्टिः ॥ पिचुमन्दनागकुसुमैः सुभिक्षमथमारुतःकपित्थेन । निचुलेनावृष्टिभयं व्याधिभयं भवति कुटजकुसुमेन ॥ दूर्वाकुशकुसुमाभ्यामिक्षुर्वह्निश्चकोविदारेण । श्यामालताभिवृद्ध्या वन्धक्यो वृद्धिमायान्ति ॥ अथैताभिर्वृष्टि लक्षणमाह । यस्मिन्काले स्निग्धनिच्छिद्रपत्राः संदृश्यन्ते वृक्षगुल्मालताश्च । तस्मिन्वृष्टिः शोभना सम्प्रदिष्टारूक्षैश्छिद्रैरल्पमंभः प्रदिष्टम् ॥ इतिवाराह्यां २७ अध्यायः ॥

कुसुमकार्मुकः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमपुरम् । । पटना इति प्रसिद्धेपुरे । पाटलिपुत्रे ॥

कुसुममध्यम् । न । चालितामा इति गैाडभाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे । भव्यवृक्षे ॥

कुसुमशरः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमाकरः । पुं । वसन्तर्त्तौ ॥

कुसुमाढ्यः । त्रि । पुष्पयुक्तेवर्त्तते ॥

कुसुमागमः । पुं । वसन्ते ॥

कुसुमाञ्जनम् । न । पुष्पाकाररीतिमलसम्भवेञ्जने । पैाष्पके । रीतिपुष्पे ॥

कुसुमाञ्जलिः । पुं । पुष्पाञ्जलैा ॥ उदयनाचार्यकृतेग्रन्थविशेषे ॥

कुसुमात्मकम् । न । कुङ्कुमे । घुसृणे ॥

कुसुमाधिपः । पुं । } चम्पकवृक्षे
कुसुमाधिराट् । पुं । } । हेमपुष्पके ॥

कुसुमायुधः । पुं । कामदेवे ॥

कुसुमालः । पुं । चौरे । तस्करे ॥

कुसुमासवम् । न । मधुनि ॥

कुसुमेषुः । पुं । पुष्पवाणे । कामदेवे ॥ कुसुमानि इषवोयस्य ॥

कुसुमोच्चयः । पुं । गुच्छे । स्तवके ॥

कुसुम्भः । पुं । कमण्डलौ ॥ महारजनवृक्षे ॥ न । शातकुम्भे । स्वर्णे ॥ कसूंभा इति प्रसिद्धे महारजनपुष्पे । कमलोत्तरे । वह्निशिखे ॥ अस्यगुणा यथा । कुसुम्भं वातलं कृच्छ्ररक्तपित्तकफापहमिति ॥ कुषुम्भत्यनेन वा ॥ कुषुभक्षेपे । कण्ड्वादिः । पचाद्यच् । हलश्चेति घञ्वा । पृ० ॥ कुस्यतिवा । कुस० । कुसेरुम्भोमेदेता इति उम्भ प्रत्ययः । वा हुलकान्नगुणः ॥

कुसुम्भतैलम् । न । कुसुम्भस्नेहे ॥ स्नेहे तैलच् ॥ कुसुम्भतैलमुष्णं स्यादुष्णं गुरु विदाहि च । चक्षुर्भ्यामहितं बल्यं रक्तपित्त कफप्रदम् ॥

कुसुम्भवीजम् । न । वरटायाम् । वरडकरड इतिच भाभाषा ॥

कुसूः । पुं । किञ्चुलुके । गण्डूपदे ॥

कुसृतिः । स्त्री । शाठ्ये ॥ इन्द्रजाले ॥ कुत्सिता सृतिः । सृगतौ । क्तिन् । कुगतीति समासः ॥

कुस्तुभः । पुं । समुद्रे ॥ कु ईषत् कुमभुवं षा । स्तुभ्नोति । स्तुन्भुःसौत्रः । मू० कः । अचि नलोपोनस्यात् ॥ विष्णौ ॥

कुस्तुम्बरी । स्त्री । धन्याके ॥ इत्यमरटीकायांभरतः ॥

कुस्तुम्बुरु । न । धन्याके ॥ कुत्सितं तुम्बति । तुविअर्दने । वाहुलकात् कुस्तुम्बुरुर्जातिरितिनिर्देशाद्वा उरुप्रत्ययःसुटच ॥

कुह । अ । कुत्रार्थे ॥ कुच इच ॥

कुहः । पुं । कुबेरे । यक्षराजि ॥

कुहकम् । न । इन्द्रजाले । मायायाम् ॥ त्रि । दाण्डाजिनिके । व्यंसके । मायिनि । धूर्त्ते ॥ कुहयते । कुह विस्मापने । वा० क्वुन् ॥

कुहकजीवी । त्रि । मायाजीविनि । वाजीगर इतिभाषा ॥

कुहकस्वनः । पुं । } कुक्कुटे । ताम्रचूडे ॥
कुहकस्वरः । पुं । }

कुहक्कः । पुं । तालप्रभेदे ॥ यथा । द्रुतद्वन्द्वं लघुद्वन्द्वं ताले कुहक्कसंज्ञकेइति ॥

कुहनः । पुं । मूषिके ॥ सर्पे ॥ न । मृद्भाण्डवि० ॥ काचभाजने ॥ त्रि । ईर्ष्यालौ ॥

कुहना । स्त्री । दम्भचर्यायाम् । दम्भे

नकृतध्यानमैानादै। ॥ अर्थलिप्स यामिथ्याधर्माश्रयणे ॥ कुहवि० चु० अदन्तः । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

कुहनिका । स्त्री । कुहनायाम् ॥

कुहरः । पुं । नागविशेषे ॥ न । गह्वरे ॥ शुषिरे । छिद्रे ॥ कर्णे ॥ कण्ठे ॥ कण्ठशब्दे ॥ समीपे ॥ कुंहरति । हरतेरनुद्यमनेऽच् ॥ यद्वा । कुहविस्मापने । इगुपधत्वात्कः । कुहंराति । रा० । आतइतिकः ॥

कुहरितम् । न । पिकालापे ॥ रतध्वनैा ॥ रटिते ॥ त्रि । कृतच्छिद्रे ॥

कुहलिः । पुं । पूगपुष्पिकायाम् । पान इतिभाषा ॥

कुहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् ॥ कटुक्याम् ॥

कुहुः । स्त्री । कुह्वाम् ॥ कुहयति । कुहविस्मापने । मृ० कुः ॥

कुहूः । स्त्री । नष्टेन्दुकलायाममायाम् । उदयेऽमायोगान्नष्टचन्द्रकलाऽमा कुहूपदवाच्या ॥ अङ्गिरादुहितरि ॥ कुहयति । कुहवि० ॥ न्वतिशृध्वोः कूरितिकूप्रत्ययो वाहुलकादिहापि ॥

कुहूकण्ठः । पुं ।
कुहूमुखः । पुं ।
कुहूरवः । पुं ।
} कोकिले । पिके ॥ कोयल इतिभाषा॥

कुहूलम् । न । सशल्योर्वीरन्ध्रे ॥

कुहेडिका । स्त्री ।
कुहेडी । स्त्री ।
} कुज्झटिकायाम् ॥

कुहेलिका । स्त्री । कुज्झट्याम् । धूमिकायाम् । नभोरेणौ ॥

कुह्वानः । पुं । कुत्सितशब्दे ॥

कूः । स्त्री । पिशाच्याम् ॥

कूकुदः । त्रि । सत्कृत्यालङ्कृतकन्याप्रदातरि ॥ सत्कृत्यालङ्कृताङ्कन्यां यो ददाति स कूकुदः ॥ कोकति । कुकआदाने । इगुपधेतिकः । पृ०॥ यद्वा । कवनं कूः । कूङ्शब्दे । तु० । सं० । कुवःशब्दस्य कुः भूः कीर्त्तिभूमिरितियावत् । कूकुंददाति । आतोनुपेति सुपीति योगविभागा दा कः ॥

कूचः । पुं । कुचे । स्तने ॥ कचते । कु-ङ्० । कुचस्यट्दीर्घश्च ॥

कूचिका । स्त्री ।
कूची । स्त्री ।
} तूलिकायाम् । चित्रलेखनिकायाम् ॥ टित्त्वान्ङीप् ॥

कूजनम् । न । कुजने ॥

कूजितम् । न । रुते । पक्षिध्वनैा ।

कूटः । पुं । अगस्त्यमुनैा ॥ पुं । स्त्री । गृहे ॥ पुं । न । निश्चले ॥ राशैा । धान्यादिपुञ्जे ॥ अयोघने ॥ लोहमुद्गरे ॥ दम्भे ॥ मायायाम् । विपरीतदर्शने । यथार्थवस्त्वाच्छादनेनाऽ

स्वयार्थवस्तुप्रकाशने ॥ अद्रिशृङ्गे ॥ तुच्छे ॥ सीरावयवे । फालाधारे ॥ यन्त्रे । मृगबन्धनवि॰ ॥ अनृते ॥ भग्नशृङ्गषण्डे ॥ पुद्वारि । कूटयते । कूटआप्रदाने । पचाद्यच् ॥ कूटयति वा । कूटदाहे । अच् ॥ कूट्यतेवा । घञ् ॥

कूटकः । पुं । गन्धकुट्याम् । मुरानाम गन्धद्रव्ये ॥ कवर्याम् ॥ पर्वत विशेषे ॥ न । फाले ॥ कूटयति । कूटच्छेदने । पचाद्यच् । स्वा॰ कन् ॥

कूटकारकः । पुं । साक्षिवादे मृषावादव्यवहारि ॥

कूटकार्षापणः । पुं । मिथ्याभूतरौप्यादिमुद्रायाम् । कृत्रिमरौप्यादौ ॥

कूटकृत । पुं । शिवे ॥ कायस्थे ॥ त्रि । कितवे ॥

कूटजः । पुं । कुटजवृक्षे ॥

कूटपालकः । पुं । पित्तज्वरे ॥ कुलालस्य पवने ॥

कूटपूरी । स्त्री । करायिकायाम् ॥

कूटपूर्वः । पुं । हस्तिनस्त्रिदोषजेज्वरे ॥ मायिनि ॥

कूटयन्त्रम् । न । उन्माथे । आमिषन्दत्त्वामृग पक्षिबन्धनार्थं छलपातितयन्त्रे । फन्दाफाँद इतिजाल इतिच भाषा ॥ कूटस्वरूपं यन्त्रम् ॥

कूटशाल्मलिः । पुं । शाल्मलि विशेषे । कृष्णशाल्मल्याम् । रोचने ॥ कूटशाल्मलिकस्तिक्तः कटुकः कफवातनुत् । मेदुष्णःप्लीहजठरयकृद्गुल्मविषापहः ॥ भूतानाहविबन्धास्रमेदःशूलकफापहः ॥ कूटस्थासौशाल्मलिश्च ॥

कूटसङ्क्रान्तिः । स्त्री । अर्द्धरात्रातीते सूर्यस्यराश्यन्तरगमने ॥ यथा । अर्द्धरात्रेव्यतीतेतु यदासङ्क्रमतेरविः । साज्ञेया कूटसंक्रान्तिर्मुनिभिः परिकीर्त्तिता इति ॥

कूटसाक्षी । त्रि । मिथ्यासाक्षिणि । साक्ष्ये मिथ्याभिधायिनि ॥

कूटस्थः । त्रि । कालमभिव्याप्यस्थिते । एकरूपतयाकालव्यापिनि । एकेनैव स्वभावेननिरवधिकालस्य व्यापके आकाशादौ ॥ अज्ञानतत्कार्याधिष्ठाने ॥ विषयसन्निधावपि विकारशून्ये ॥ अधिष्ठानतया देहद्वयावच्छिन्नचेतनः कूटवन्निर्विकारेणस्थितः कूटस्थउच्यते ॥ न । ब्रह्मणि । परिणामरहिते ॥ कूटोनिश्चलस्तिष्ठति । यद्वा । कूटमयोघनस्तद्वत्तिष्ठति । संसर्गिनाशेपिस्वयमनष्ट इत्यर्थः ॥ ४।० ॥ सुपिस्थ इति कः ॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥

कूटागारम् । न । चन्द्रशालिकायाम् । वडभ्याम् ॥ रूपागारे ॥ स्त्रीणां क्रीडागृहे ॥

कूटायुधम् । न । वहिः काष्ठादिमये ऽन्तर्गुप्तनिशितशस्त्रे ॥ अधर्मप्रधानप्राणिभिः कृतव्यवहाराणि तानिव हुप्रकाणि सन्ति ॥

कूटार्थभाषिता । स्त्री । प्रवन्धकल्पनायाम् । कथायाम् । रूपकथा इति गौडभाषा ॥ प्रहेलिकायाम् ॥

कूणिः । त्रि । रोगादिनाकुञ्चितकरे । कुकरे ॥

कूणिका । स्त्री । शृङ्गे ॥ कलिकायाम् । वीणामूलस्थवंशशलाकायाम् ॥

कूणितः । त्रि । मुद्रिते । सङ्कुचिते ॥

कूदरः । पुं । जातिविशेषे ॥ यथा ब्राह्मण्या ऋषिवीर्येण ऋतोः प्रथमवासरे । कुत्सिते चोदरे जातः कूदरस्तेनकीर्त्तितः ॥ तदशौचं विप्रतुल्यं पतितो ह्यतुदोषतः । सद्यः कोटकसंसर्गादधमोजगलीतले ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कूपः । पुं । स्वनाम्नाख्याते जलाधारे । उदपाने ॥ अस्यलक्षणम् । यथा । भूमौ खातोल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृतिः । वद्धो ऽवद्धः स कूपः स्यात् तदम्भः कौपमुच्यते ॥ गर्त्ते ॥ गुणवृक्षे ॥ मृन्माने ॥ कूपके । कुप्पा इ भाषा ॥ कुवन्तिमण्डूका अस्मिन् कु शब्दे । कुपुभ्याञ्चेतिपोदीर्घश्च ॥ कुत्सिताः ईषद्वा आपो ऽत्र । ऋक्पूरित्यः । ऊदनोरित्यत्रदीर्घनिर्देशादन्यत्राप्यूदितिवा ॥

कूपकः । पुं । गुणवृक्षे । नौमध्यस्थरज्जुवन्धनकाष्ठे । गुणधरा मास्तूल इतिभाषा ॥ कुप्पा इतिभाषा प्रसिद्धे तैलादिपात्रे ॥ कुकुन्दरे ॥ उदपाने ॥ नद्यादौ स्रोतोवेधकारिणितरुशिलादौ ॥ विदारके । शुष्कनद्यादौवार्यर्थं कृतगर्त्ते ॥ कुत्सितः कूपः । कुत्सिते इतिकः । कूपस्य प्रतिकृतिरितिवा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ कूपे कायतिवा । कै० । सुपीति कः ॥

कूपखानकः । पुं । कूपस्य खननकर्त्तरि ॥

कूपत् । अ । प्रश्ने ॥ प्रशंसायाम् ॥

कूपाङ्कः । पुं । } रोमाञ्चे ॥
कूपाङ्गः । पुं । }

कूपारः । पुं । अकूपारे ॥

कूपिका । स्त्री । अम्भोगतोपले । जलमध्यस्थितेपर्वतादौ ॥

कूपी । स्त्री । पात्रविशेषे ॥

कूमम् । न । सरोवरे ॥

कूरः । पुं । न । अन्ने । भक्ते ॥

कूर्च्चः । पुं । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ कत्थने ॥ श्मश्रुणि ॥ कैतवे । दम्भे ॥ मयूरपुच्छमुष्टौ । मुट्ठा इति भाषा ॥ कुशमुष्ट्याम् ॥ अङ्गुष्ठाङ्गुलिमध्यस्योपरिभागे ॥ पुं । शीर्षे ॥ आसनविशेषे ॥ न । मलापकर्षणाद्यर्थं कुशीरादिनिर्मिते मुष्टिमाने ॥ तथाच नरसिंहपुराणम् । ततः समर्पयेत् कूर्च्चं कुशीरादिविनिर्मितम् । मलापकर्षणाद्यर्थं श्रीमन्मूर्त्त्यङ्गसन्धितः इति ॥ विष्णुधर्मोत्तरेपि । उशीरकूर्च्चकं दत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । दत्वा गोवालजं कूर्च्चं सर्वांस्तापान् व्यपोहति ॥ दत्वा चामरजं कूर्च्चं श्रियमाप्नोत्यनुत्तमामिति हरिभक्तिविलासस्य ६ विलासे ४८ श्लोकः ॥ कुरति । कूर्य्यते वा । कुरशब्दे । वा० चट् प्रत्ययः ॥

कूर्च्चशिरः । न । अङ्घ्रिस्कन्धे । गुडमुडा इति गौड भाषा ॥

कूर्च्चशीर्षः । पुं । अष्टवर्गमध्यपठिते जीवकौषधौ । मधुरके ॥ नालिकेरे ॥ कूर्च्चं श्मश्रुतदच्छीर्षमस्य ॥

कूर्च्चशीर्षकः । पुं । जीवके ॥ नालिकेरे ॥

कूर्च्चशेखरः । पुं । नालिकेरे ॥

कूर्च्चिका । स्त्री । क्षीरविकृतौ । क्षीरसा इति गौडभाषा ॥ सा द्विधा । यथा । दध्नासह च यत् पक्कं क्षीरं सा दधिकूर्च्चिका । तक्रेण पक्कं यत् क्षीरं सा भवेत्तक्रकूर्च्चिका ॥ सूचिकायाम् ॥ तूलिकायाम् । आलेख्यकूर्च्चिकायाम् । तुली इति गौडभाषा ॥ कुड्मले ॥ कुञ्चिकायाम् । कपाटोद्घाटने ॥ द्रव्यमार्जनसाधने । तृणगुच्छे ॥ कूर्च्चेति । कूर्च्चविकारे ध्वादेराकृतिगणत्वाद्बोध्यः । संज्ञायां ख्वुल् ॥ कूर्च्चः श्मश्रुवादिरस्त्यस्या वा । अतइनि ठनाविति ठन् ॥

कूर्द्दनम् । न । क्रीडायाम् । खेलायाम् ॥ कुर्द्द क्रीडायाम् । ल्युट् । वोरुपधाया दीर्घ इकः ॥

कूर्द्दनी । स्त्री । चैत्रावल्याम् । मधूत्सवे ॥

कूर्प्पम् । न । भ्रुवोर्मध्ये ॥ इति हेम० ॥

कूर्प्परः । पुं । कूर्परे ॥

कूर्प्पासः । पुं । अर्द्धचोलके ॥ कूर्परः कफोणि जानु । अस्यते ऽत्र । कूर्परे आस्ते वा । असुक्षेपणे आस उपवेशने वा । घञ् । पृ० ॥

कूर्प्पासकः । पुं । चोले । स्त्रीणामाप्रपदीनकञ्चुके । स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् ॥ स्वार्थे कन् ॥

कूर्म्मः । पुं । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थवायुविशेषे ॥ उन्मीलने स्मृतः कूर्म्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभः इत्यु

र्त्तेः ॥ कछुवा इति प्रसिद्धे जलजन्तु विशेषे । कच्छपे । पञ्चगुप्ते । कमठे ॥ अस्य लक्षणं यथा । स्फटिकरजतवर्णो नीलराजीविचित्रः कलशसदृशमूर्त्तिं श्चारुवंशस्य कूर्म्मः । अरुणसमवपुर्वा सर्षपाकारचित्रः सकलनृपमहत्त्वं मन्दिरस्थः करोति ॥ अञ्जनभृङ्गश्यामतनुर्वा विन्दुविचित्रो ऽव्यङ्गशरीरः । सर्पशिरो वा स्थूलगलो यः सोपिनृपाणांराष्ट्रविवृद्ध्यै ॥ वैदूर्य्यत्विट् स्थूलकण्ठ स्त्रिकोणो गूढच्छिद्रश्चारुवंशश्च शस्तः । क्रीडा वाप्यां तोयपूर्णे मणौवा कार्य्यः कूर्म्मो मङ्गलार्थं नरेन्द्रैरिति ॥ वंशः पृष्ठास्थि । मणिः कूपाधोभागः ॥ विष्णोरवतारवि० । सत्त्ययुगे समुद्रमन्थनकाले मन्दराचलधारणार्थं कच्छपरूपे भगवदवतारे ॥ यथा ॥ विलोक्य विघ्नेशविधिं तदेश्वरो दुरन्तवीर्य्यो ऽवितथाभिसन्धिः । कृत्वा वपुः काच्छप मद्भुतं महत् प्रविश्य तोयं गिरि मुज्जहार ॥ सुरासुरेन्द्रैर्भुजवीर्य्यवेपितं परिभ्रमन्तं गिरि मङ्ग पृष्ठतः । विभ्रत्तदा वर्त्तनमादि कच्छपोमेने ऽङ्गकण्डूयन मप्रमेय इति ॥ कुः कुत्सितः कौ भुविवा ऊर्म्मिर्वेगो ऽस्य । अच्प्रत्त्यन्ववेत्त्य

त्राजितियोगविभागादच् समासान्तः ॥ मुद्राविशेषे ॥

कूर्म्मचक्रम् । न ।ज्योतिषप्रसिद्धे कृषिकर्म्मोक्ते कच्छपाकारचक्रे ॥ तस्याकारो यथा । प्राङ्मुखोभगवान् देवः कूर्म्मरूपी व्यवस्थितः । आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदं यथाक्रमम् ॥ * ॥ तत्रनक्षत्रन्यासक्रमः । मध्यप्रागग्नियाम्यादिकृत्तिकादित्रयत्रयैः । क्रूरवेधयुतैस्तैस्तु पीड्यन्ते तन्निवासिनः ॥ * ॥ तत्रवेधो यथा । पूर्व्वापरे भवेद्वेधो वेधश्चोत्तरदक्षिणे । ईशानेराक्षसेवेधो वेधआग्नेयमारुते । तारात्रयान्वितं तत्र सौरिंयत्नेन चिन्तयेत् ॥ * ॥ तत्रवेधादिजन्यदोषाः । अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभामूषिकाः खगाः । स्वचक्रं परचक्रञ्च सप्तैते सम्भवन्तिच ॥ * ॥ एवं देशगृहग्रामक्षेत्रनामर्क्षतो वदेत् । तथाच यत्रनक्षत्रेदि व्यपार्थिवनाभसाः ॥ दृश्यन्तेसुमहोत्पाताः स्वांदिशंतत्रपीडयेत् । सौरिर्बलाधिकोदुष्टः स्वल्पवीर्य्यः शुभावहः ॥ एकदापीडयेच्च त्रभानुजः कूर्म्मपञ्चके । तत्रस्थानेमहाविघ्नोजायते नात्रसंशयः ॥ दुष्टस्थाने गते चन्द्रेकर्त्तव्यंशान्तिपौष्टिकम् ॥ * ॥ तच्चक्रमध्यस्थादेशाः ।

मध्येसारस्वता मत्स्याः शूरसेनाः समाथुराः । पञ्चालसाल्वमाण्डव्य कुरुक्षेत्रगजाह्वयाः ॥ मरुनैमिषवि न्ध्याद्रिपाण्ड्यघोषाः सयामुनाः । का श्ययोध्याप्रयागस्थगया वैदेहकादयः ॥ * ॥ तत्रपूर्वस्थदेशाः । प्राच्यां मा गधशोणौच वारेन्द्री गौडराढकाः । वर्द्धमानतम्रोलिप्तप्राग्ज्योतिषोद याद्रयः ॥ * ॥ तत्राग्निकोणस्थदेशाः । आग्नेय्या मङ्गवङ्गोपवङ्गत्रैपुरको सलाः । कलिङ्गौड्रान्ध्रकिष्किन्धावि दर्भशबरादयः ॥ * ॥ तत्रदक्षिणस्थ देशाः । दक्षिणे ऽवन्तिमाहेन्द्रमल या ऋष्यमूककाः । चित्रकूटमहार ण्यकाञ्ची सिंहलकोङ्कणाः ॥ कावे रीताम्रपर्णीचलङ्कात्रिकूटकादयः ॥ * ॥ तत्रनैर्ऋत कोणस्थदेशाः । नै ऋते द्रविडानर्त्तमहाराष्ट्राश्चरैव- ताः । यवनः पह्लवः सिन्धुः पारसी कादयोमताः ॥ * ॥ तत्रपश्चिमस्थ देशाः । पश्चिमेहैहयास्ताद्रिम्लेच्छ वासशकादयः ॥ * ॥ तत्रवायुकोण स्थदेशाः । वायव्ये गुज्जराटश्चनाट जालन्धरादयः ॥ * ॥ तत्रोत्तरस्थदे शाः । उत्तरे चीननेपालहूणकैके यमन्दराः । गान्धारहिमवत् क्रौञ्च गन्धमादनमालवाः ॥ कैलासमद्र काश्मीरम्लेच्छदेशाः खसादयः ॥ * ॥ तत्रैशानकोणस्थदेशाः । ऐशाने स्वर्ग भौमस्थगङ्गाद्वारश्चटङ्कणाः । वा ह्लीकब्रह्मपुरककिरातादरदादयः ॥ इति ज्योतिस्तत्त्वम् ॥ * ॥ जपय न्त्रकर्म्मोक्ते कमठाकारचक्रे ॥ कूर्म्म चक्र मविज्ञाययः कुर्याज्जपयन्त्रकम् । तस्ययन्त्रफलं नास्तिसर्वानर्थायक ल्पते ॥ इतितन्त्रशास्त्रम् ॥

कूर्म्मपुराणम् । न । कौर्म्मे । सप्तदश सहस्रश्लोकात्मके महापुराणे ॥ य था । सप्तदशसहस्रञ्चपुराणं कूर्म भाषितमिति ॥

कूर्म्मपृष्ठः । पुं । अम्लानवृक्षे ॥ कमठ पृष्ठदेशे ॥ न । शरावे ॥

कूर्म्मपृष्ठकम् । न । शरावे । सकोरा इति भाषा ॥

कूर्म्मराजः । पुं । कच्छपराजे । अकू पारे । आदिकच्छपेविष्णोरवतारे ॥ यथा । पृथ्वि स्थिरा भव भुजङ्गम धारयैनां त्वं कूर्मराज तदिदं द्वित यं दधीथाः । दक्कुञ्जराः कुरुत त त् त्रितये दिधीर्षां मार्यः करोतु हरकार्मुक माततज्यमिति महान टकम् ॥

कूलम् । न । रोधसि । तीरे । तटे । नद्याजलसमीपस्थाने ॥ स्त्रू पे सै

न्यपृष्ठे ॥ तडागे ॥ कूलयति । कूल आवरणे । पचाद्यच् ॥

कूलकः । पुं । कृमिशैले ॥ पुं । न । स्तूपे ॥ तीरे ॥

कूलङ्कषः । पुं । समुद्रे ॥ कूलङ्कषति । कषहिंसायाम् । सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषः इतिखच् । अरुर्द्विषदिति मुमागमः ॥

कूलङ्कषा । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलभूः । स्त्री । तीरभूमौ ॥

कूलवती । स्त्री । नद्याम् ॥

कूलहण्डकः । पुं । जलावर्त्ते ॥ कूलभङ्गे ॥

कूलेचरः । पुं । लुलापादिपशुषु ॥ यथा । लुलापगण्डवाराहचमरीवारणादयः । एते कूलेचराः प्रोक्ता यतः कूलेचरन्त्यपाम् ॥ कूलेचरा मरुत्पित्तहरा वृष्या बलावहाः । मधुराः शीतलाः स्निग्धाः मूत्रलाः श्लेष्मवर्द्धनाइति ॥

कूवरः । पुं । कुब्जके । कूंजा इतिभाषाप्रसिद्धे पुष्पे ॥ पुं । न । युगन्धरे । यत्ररथस्ययुगकाष्ठमासज्यते तत्र ॥ त्रि । रम्ये । चारौ ॥ कवते । कूङ् शब्दे । कुटादिः । वा०वरच् ॥

कूवरी । पुं । रथे ॥ कूवरोयुगन्धरःसोस्यास्ति । इनिः ।

कूवरी । स्त्री । कम्बलाच्छादितरथे ॥ इतिहलायुधः ॥

कूष्माण्डः । पुं । कर्कारौ ॥ गणदेवताविशेषे ॥ द्वात्रिंशत्निरयाधिपतौ ॥

कूष्माण्डकः । पुं । कूष्माण्डे ॥

कूष्माण्डवटिका । स्त्री । कुम्हडौरीइति ख्याते वटीविशेषे ॥ कूष्माण्डवटिका ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुणा । विशेषात् पित्तरक्तघ्नी लघ्वी च कथिता बुधैः ॥ पूर्वोक्तवटिका माषवटी ॥

कूष्माण्डी । स्त्री । अम्बिकायाम् ॥ ओषधौ ॥ कर्कारौम् ॥ कूष्माण्डी तु भृशं लघ्वी कर्कारु रपिकीर्त्तिता ॥

कूहा । स्त्री । कुज्झटिकायाम् । कुहासा इतिभाषा ॥

कृकः । पुं । गले ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कृकणः । पुं । कयार इति भाषाप्रसिद्धे क्रकरपक्षिणि॥ कीटविशेषे ॥ कृ इति कणति । कणशब्दे अच् ॥ कृकेणकणेन अणति वा । अणशब्दे । अच् । श०॥

कृकरः । पुं । शिवे ॥ देहानिलविशेषे । चुक्करेवायौ ॥ कृकरस्तु चुतेचैव जबाकुसुमसन्निभः ॥ करवीरवृक्षे ॥ चव्ये ॥

कृकलः । पुं । चुक्करेदेहस्थेवायुविशेषे ॥

कृकला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥

कृकलासः । पुं । सरटे । क्रकचपादि ।

प्रतिसूर्ये । द्रुमाश्रये ॥ कृकं शिरोग्रीवा कण्ठञ्च लासयति । लसश्लिष्टयोगे । च०। कर्मण्यण् ॥

कृकवाकुः । पुं । कुक्कुटे ॥ मयूरे ॥ सरटे ॥ कृकेन गलेनवक्ति । वचपरिभाषणे । कृकेवचः कश्चेतिञुण्॥

कृकवाकुध्वजः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ कृकवाकुर्ध्वजेऽस्य ॥

कृकाटिका । स्त्री । घाटायाम् । ग्रीवायामुन्नतभागे ॥ ग्रीवापश्चाद्भागे ॥ कृकङ्कण्ठम् अटति । अटगतौ । इन् । स्वा० कन् ॥

कृच्छ्रम् । न । आभीले । कष्टे । दुःखतत्कारणयोः ॥ अंहसि । पापे ॥ सान्तपनादिव्रते ॥ मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥ त्रि । तद्वति ॥ स्मृतौ व्रतेपुल्लिङ्गोप्ययम् ॥ कृन्तन्ति अनेनवा । कृतीछेदने । कृतेश्छकूचेतिरक् प्रत्ययः छश्चान्त्यस्यादेशः ॥

कृच्छ्रसान्तपनम् । न । व्रतविशेषे ॥ यथा गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिःकुशोदकम् । एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतमिति ॥ गोमूत्रादीन्येकीकृत्य एकस्मिन् दिने भक्षयेत् तद्दिनेनान्यत्किञ्चिदद्यात् । अपरदिने चोपवास इत्यर्थः ॥ सम्यक् तपनस्तत्र । भक्षादण् यद्वा । सन्तपति । ल्युः । तस्येदङ्कर्म । अण् । कृच्छ्रञ्चतत्सान्तपनञ्च ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । पुं । व्रतविशेषे ॥ यथा इवशिष्ठः । अबभक्षस्तृतीयः कृच्छ्रातिकृच्छ्रोयावत् सकृदादीत । यावदेकवारमुदकं हस्तेन ग्रहीतुंशक्नोति तावन्नवसुदिवसेषुभक्षयित्वा व्यहमुपवासः कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ॥ सुमन्तुर्यथा । द्वादशरात्रंनिराहारःस कृच्छ्रातिकृच्छ्रः । एतत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रद्वयं द्वादशाहसाध्यमशक्तविषयम् ॥ ब्रह्मपुराणम् । चरेत् कृच्छ्रातिकृच्छ्रञ्च पिबेत्तोयञ्चशीतलम् । एकविंशतिरात्रन्तुकाले ष्वेतेषु संयतः ॥ कालेषु प्रातःसायंमध्याह्नेष्वित्यर्थः । इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृच्छ्रारिः । पुं । विल्वान्तरवृक्षे ॥

कृच्छ्रार्द्धः । पुं । दिनषट्कसाध्येव्रतविशेषे ॥ यथाहापस्तम्बः । सायम्प्रातस्त्वथैकैकंदिनद्वयमयाचितम् । दिनद्वयञ्चनाश्नीयात् कृच्छ्रार्द्धःसोभिधीयते ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥

कृणुः । पुं । चित्रकरजातौ । चितेरा इतिभाषा ॥ इति चिकाण्डशेषः ॥

कृतम् । न । सत्ययुगे ॥ यथा । दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितमिति । मनुश्च । चत्वार्याहुःसहस्राणि

वर्षाणान्तु कृतं युगम् । तस्य तावच्छती सन्ध्यासन्ध्यांशश्च तथाविधः ॥ सन्ध्यासन्ध्यांशयो रन्त र्यः कालोमुनिसत्तम । युगाख्यः सतु विज्ञेयःकृतत्रेतादिसंज्ञक इति ॥ पर्याप्ते । अलमर्थे ॥ फले ॥ त्रि । विहिते ॥ हिंसिते ॥ अकारि । डुकृञ् । क्तः ॥ निष्पादिते ॥ पुं । कृतायै ॥

कृतकम् । न । विड्लवणे ॥ त्रि । कृत्रिमे ॥ कृन्तति । कृतीछेदने । कृणत्तिवा । कृतीवेष्टने । वा° कुन् ॥

कृतकर्म्मा । त्रि । निपुणे । प्रवीणे । शिक्षिते ॥ पुण्यवति ॥ कृतङ्कर्म तत्तद्वर्णाश्रमाभिमाननिमित्त मन्तःकरणशोधकं येन ॥

कृतकृत्यः । त्रि । कृतार्थे । निष्पन्नकर्म्मणि । समाप्तकार्ये ॥ धन्ये ॥ विदुषि ॥ कृतं कृत्यंवर्णाश्रमोचितमन्तःकरणशोधकं कर्त्तव्यं येन नपुनः कृत्यान्तरंयस्यास्तिसः । कृतकृत्य स्तु सन्यस्य स्वात्ममात्ररति र्भवेत् ॥ ज्ञाणन्याद्विमुक्त ॥ ज्ञानामृतेन तृप्तस्य कृतकृत्यस्य योगिनः । नैवाऽस्ति किञ्चित्कर्त्तव्यमस्तिचेन्नस तत्त्ववित् ॥ अकृत कृत्योहिमृत्योर्बिभेति । यथाहुः ॥ प्रायेणाकृतकृत्यत्त्वान् मृत्योरुद्विजतेजन इति ॥

कृतकोटिः । पुं । काश्यपमुनौ ॥ उपवर्षमुनौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कृतक्रियः । त्रि । कृतकार्ये ॥

कृतक्षणः । त्रि । लब्धावकाशे ॥

कृतघ्नः । त्रि । कृतघ्नरि । कृतोपकारस्यापकारे प्रवर्त्तमाने ॥ कृतमुपकार मपकाराचरणेन यो विनाशयति सकृतघ्न इत्यर्थः । सचानेकविधःप्रोक्तः पुराणे स्कन्दसंज्ञके । यथा । भर्त्तृपिण्डापहर्त्ताच पितृपिण्डापहारकः । यस्माद् गृहीत्वा विद्याञ्च दक्षिणां न प्रयच्छति ॥ पुत्रान् स्त्रियं श्व योद्वेष्टि यस्तान् घातयेन्नरः । कृतस्य दोषंवदति सकामान् नकरोतियः ॥ नस्मरेच्च कृतं यस्तु आश्रमान् यस्तु दूषयेत् । सर्वांस्तानृषिभिः सार्द्धङ्कृतघ्नानब्रवीन्मनु रिति ॥ तस्य प्रायश्चित्तमपिनास्ति । यथा । ब्रह्मघ्ने चसुरापेच चौरेच गुरुतल्पगे । निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्तिनिष्कृतिरिति ॥

कृतच्छिद्रा । स्त्री । कोषातकीलतायाम् ॥

कृतज्ञः । पुं । हरौ ॥ कृतं कार्यंजगद्रूपम् । जानातीतिज्ञः आत्मा । कृतंचासौज्ञश्चेतितथा । यद्वा । कृतंजगत् ज्ञः आत्मायस्य । प्राणिनांपुण्यपाप

रूपंकृतंकर्म्मजानाति फलदानाये ति वा ॥ मुनि । कुक्कुरे ॥ त्रि । म र्य्यादिनि । प्रत्युपकारेसयत्न ॥ येन केनचित् स्वस्मैकिञ्चिदपि कृतमुप कारंवहुतया जानाति । चाम्रवचो धने । आतद्धितिक: ॥

कृतज्ञता । स्त्री । उपकारित्त्वे ॥ भावे तल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥

कृतत्रा । स्त्री । त्रायमाणायांलतायाम् ॥

कृतदास: । पुं । नारदोक्तपञ्चदशदासा न्तर्गते दासविशेषे । सतुकेनचिन्नि मितेन एतावत्कालपर्यन्तं तवाहंदा सइतिकृतसमय: ॥ इतिक्रमसङ्ग्रह: ॥

कृतधी: । त्रि । पण्डितोत्तमे । निर्मला न्त:करणे । अभ्याससंस्कृताऽन्त:कर णे ॥

कृतनाश: । पुं । दोषविशेषे ॥ कृतयो: पुण्यपापयोर्भोगमन्तरेण नाश: ॥

कृतपुङ्ख: । त्रि । सम्यक्कृतशराभ्यासे । सुप्रयोगविशिखे ॥ कृतोऽभ्यस्त:पु ङ्खयुक्त: शरोयेन ॥

कृतपूर्वी । त्रि । पूर्वनिष्पन्नकर्मणि ॥ कृ तंपूर्वमनेनेत्यर्थे इष्टादिभ्यश्चेति क र्त्तरि इनि: ॥

कृतफलम् । न । कक्कोले ॥

कृतफला । स्त्री । कोलशिंव्याम् ॥

कृतम् । अ । अलमर्थे ॥ निषेधे ॥

कृतमाल: । पुं । आरग्वधे । नृपद्रुचे ॥ कर्णिकारे । लघ्वारग्वधे ॥ कृता मालाऽस्य ॥

कृतमाला । स्त्री । सरिदन्तरे ॥ कृत माला नाम नदी यस्यां मत्स्यो ऽभ वत् ॥

कृतमुख: । त्रि । प्रवीणे । विज्ञे ॥ कृ तंमुखमस्य । सर्वस्यकृतमुखत्त्वात् अ त्रकृतशब्दस्यसंस्कृतपरत्त्वम् ॥

कृतयुगम् । न । तिष्ये । सत्ययुगे । स न्ध्यासन्ध्यांशयुक्तेषुचतुर्षु दिव्यसह स्रवर्षेषु ॥

कृतरुचि: । त्रि । अलङ्कृते ॥

कृतलक्षण: । त्रि । गुणै: प्रतीते । शौ र्य्यादिगुणै र्विख्याते ॥ कृत मुद्धारितं लक्षणं नामास्य ॥ श्रीहरौ ॥ कृता नि लक्षणानि शास्त्राण्यनेन । वेदा: शास्त्राणि विज्ञानमेतत् सर्वंजनार्द नादितिस्मृते: ॥

कृतवर्म्मा । पुं । हृदीकसुतेक्षत्त्रियवि शेषे ॥

कृतविद्य: । त्रि । अभ्यस्तविद्ये ॥

कृतवीर्य्य: । पुं । एकवीरनृपात्मजे । च न्द्रवंशीयकार्त्तवीर्य्यस्यजनके ॥

कृतवेतन: । त्रि । वेतनेन नियुक्ते दा सादौ ॥

कृतवेदी । त्रि । कृतज्ञे ॥

कृतवेधः । पुं । } श्वेतघोषा इति गौ
कृतवेधकः । पुं । } ड भाषा प्रसिद्धायां कोशातक्याम् ॥

कृतवेधना । स्त्री । राजकोशातक्याम् ॥

कृतश्रमः । त्रि । महोद्यमे । महोत्साहे ॥ श्रान्ते ॥ कृतः श्रमोयेन ॥

कृतसापत्निका । स्त्री । अधिविन्नायाम् । अध्यूढायाम् । अनेकभार्यस्य प्रथमोढायाम् ॥ सपत्न्याः भावः । ष्यञ् ङीष्यलोपाः । स्वार्थे कन् । ह्रस्वः । कृता सापत्निका यस्याः ॥

कृतस्वरः । पुं । आकरविशेषे । चमीकरे ॥

कृतहस्तः । त्रि । सुशिचितशरमोचे । कृतपुङ्खे ॥ कृतोऽभ्यस्तोहस्तोयस्य ॥

कृताकृतम् । न । कार्यकारणयोः ॥ कृतञ्च अकृतञ्च अनयोः समाहारः ॥ घटिताघटिते ॥ कृतञ्च तदकृतञ्च । क्तेननञ् विशिष्टे नानञिति समासः ॥ पुं । परमेश्वरे ॥ कृतः कार्यात्मकः अकृतः कारणात्मकः । कृतश्चासावकृतश्च पूर्ववत् समासः ॥

कृतागमः । पुं । विष्णौ ॥ कृतआगमः श्रुतिस्मृत्यादिलचणो येन सः ॥

कृताञ्जलिः । पुं । लज्जालोषधौ ॥ त्रि । सम्पुटीकृतहस्त ॥ कृतःअञ्जलिर्येन ॥

कृतात्मा । त्रि । कृतकृत्ये ॥ शिचितान्तःकरणे ॥ योगिनि ॥

कृतात्ययः । पुं । कर्मनाशे ॥ कृतस्य अत्ययः ॥

कृतान्तः । पुं । यमे ॥ सिद्धान्ते ॥ दैवे ॥ अकुशलकर्मणि । अचेमकर्मणि ॥ कृतः अन्तोविनाशोयेन ॥ कृतः अन्तः निश्चयोयेन यस्य वा । वेदान्तशास्त्रे ॥ कृतङ् कर्म्म तस्यान्तःपरिसमाप्तिस्त्वत्तानोत्पत्त्यायत्त ॥ शनौ ॥

कृतान्तजनकः । पुं । सूर्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

कृतान्ता । स्त्री । रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥

कृतान्नम् । न । लड्डुकादौ ॥ कृतञ्चतत् अन्नञ्च ॥

कृतायः । पुं । द्यूतक्रीडासाधनीभूताऽचशब्दितस्य चतुरङ्कभागे ॥

कृतार्थः । त्रि । कृतप्रयोजने । कृतकार्ये ॥ कृतः अर्थःप्रयोजनं येन ॥

कृतार्थता । स्त्री । साफल्ये ॥ भावेतल् ॥

कृतालयः । पुं । भेके । मण्डूके ॥ त्रि । कृतवासे ॥ कृतः आलयोयेन ॥

कृतावदानः । त्रि । कृतकर्मणि ॥ कृतमवदानं शुद्धंकमयेन ॥

कृतावसक्थिकः । त्रि । वस्त्रादिनाकृत

पृष्ठजानुजङ्घादिबन्धे ॥

कृतास्त्रः । त्रि । शिक्षितास्त्रे ॥

कृतिः । स्त्री । करणे ॥ पुरुषप्रयत्ने ॥ हिंसायाम् ॥ विंशत्यक्षरायांवृत्तौ ॥ क्रियायाम् ॥ कृतिरिन्द्रियसंयमश्चित्तैकाग्रताकरणञ्चेति छान्दोग्यभाष्यम् ॥ करणम् । डुकृञ्० । स्त्रियां क्तिन् । क्रियतेनया वा ॥

कृतकरः । पुं । रावणे । दशवदने ॥ इतिशब्दमाला ॥

कृती । त्रि । पण्डिते । बुधे ॥ योग्ये । अभिज्ञे ॥ पुण्यवति ॥ साधौ ॥ कृतार्थे ॥ कृतङ्कर्म प्रशस्तमस्याऽस्ति । अतइनिः । कृतमनेन वा । इष्टादित्वादिनिः ॥

कृत्तः । त्रि । छिन्ने । चेष्टिते ॥ कृत्यतेस्म । कृतीछेदने क्तः ॥

कृत्तिः । स्त्री । कृष्णसारादिचर्मणि ॥ त्वचि ॥ भूर्ज्जे ॥ कृत्तिकानक्षत्रे ॥ कृत्यते । कृती । स्त्रियां क्तिन् ॥

कृत्तिका । स्त्री । तृतीयनक्षत्रे । वहुलायाम् ॥ तत्रजातस्य फलम् । क्षुधाधिकः सत्यधनै र्विहीनो ह्यटनोत्पन्नमतिः कृतघ्नः । कठोरवाक् चाहितकर्मकृत् स्यात् चेत् कृत्तिकायां मनुजः प्रसूतइति ॥ कृन्तति । कृती० । कृतिभिदिलतिभ्यः कित्तिकन् ॥

कृत्तिकाभवः । पुं । चन्द्रमसि ॥ कृत्तिकायाः भवोऽस्य ॥

कृत्तिकासुतः । पुं । इन्दौ ॥ स्कन्दे । कार्त्तिकेये ॥ कृत्तिकायाः सुतः ॥

कृत्तिवासः । पुं । शिवे ॥ इति द्विरू० ॥

कृत्तिवासाः । पुं । शिवे ॥ कृत्तिश्चर्म वासोऽस्य ॥

कृत्नुः । त्रि । कारौ । शिल्पिनि ॥ कर्त्तरि ॥ करोति कृणोति वा । डुकृञ् कृञ् हिंसायां वा । कृहनिभ्याङ्क्नुः ॥

कृत्यम् । न । कर्त्तव्ये । कार्य्ये । प्रयोजने ॥ पुं । तव्यादिप्रत्ययेषु ॥ यथा । कृत्याः षट् ते समाख्याताः क्यप्प्रत्यतौभावकर्मणोः । तव्यानीयावनन्ताद् यत् केलिमः कर्मकर्त्तरि इति सुपद्मसम्मताकारिका ॥ कर्त्तरि कर्मणि चार्थे विहिताः कृत्याः वाच्यलिङ्गा भवन्ति ॥ त्रि । विद्विष्टे ॥ कार्य्ये ॥ क्रियते । डुकृञ्० । विभाषाकृवृषोरिति क्यप् ॥ कृत्यते वा । कृतीछेदने । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरिति क्यप् ॥ धनादिभिर्भेद्ये शत्रौ ॥ क्रुद्धलुब्धभीतावमानिताः परे कृत्या इति नीतिः ॥

कृत्यवित् । त्रि । कार्यज्ञे ॥ विधिज्ञे ॥

कृत्या । स्त्री । क्रियायाम् ॥ यथा । कां कृत्यां मकार्षी: ॥ अभिचारदैवते ॥ यन्त्रदेवताविं० ॥ ॥ अभिचारक्रियायाम् ॥ करणम् । कृञ: शचेतिचात्क्यप् । तुक् । टाप् ॥ कृत्यते वा । कृती० । ऋदुपधादितिक्यप् ॥

कृत्रिम: । पुं । सिह्लके । तुरुष्कनाम्नि गन्धद्रव्ये ॥ द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्रवि० ॥ यथा । सदृशन्तु प्रकुर्य्याद्यं गुणदोषविचक्षणम् । पुत्र म्पुत्रगुणैर्युक्तं सविज्ञेयश्चकृत्रिम इतिमनु: ॥ न । बिड्लवणे ॥ काचलवणे ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ रसाञ्जने ॥ त्रि । कृतिसम्भवे । रचिते ॥ डुकृञ्० । भावे ड्वित: क्त्रि: । कृत्या क्रियया निर्वृत्तम् । त्रेर्मम्नित्यम् इति मप् ॥

कृत्रिमक: । पुं । तुरुष्कनामनि गन्धद्रव्यविशेषे ॥

कृत्रिमधूप: । पुं । }
कृत्रिमधूपक: । पुं । } द्रकधूपे । नाना सुगन्धिद्रव्यकृतदशाङ्गादिधूपे ॥ कृत्रिमश्चासौधूपश्च ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृत्रिमपुत्रक: । पुं । कृत्रिमेपुत्रे ॥ त्रि । पुत्तलिकायाम् । गुडिया इति भाषा ॥

कृत्रिममित्र: । पुं । रचितवन्धौ ॥

कृत्वा । अ । विधायेत्यर्थे ॥

कृत्सम् । न । उदके । जले ॥ समुद्राये ॥ पुं । पापे ॥ कृन्तति कृणत्ति वा । कृतीछेदने वेष्टने वा । स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्य: किदितिस: ॥

कृत्स्नम् । न । जले ॥ सर्वस्मिन् ॥ कुक्षौ ॥ त्रि । पूर्णे । समग्रे । सोपकरणे । सफले ॥ कृत्यते । कृती० । कृत्यभूभ्यांक्स्न: ॥

कृत्स्नधर्म्म: । पुं । निष्कामकर्मानुष्ठाने ॥

कृत्स्नवित् । त्रि । परिपूर्णात्मविदि ॥

कृदर: । पुं । कुसूले । अन्नकोष्ठे । धान्यादिगृहे । गञ्ज गोला इतिचभाषा ॥ कुर्वन्ति तस्मिन् । डुकृञ्० कृदरादयश्चेतिसाधु: ॥ ॥

कृन्तत्रम् । न । लाङ्गले ॥ कृन्तति । कृती० । कृतेर्नुम्चेतिकत्रप्रत्यय: ॥ कृन्तत्रङ्कर्त्तनीयमिति वेदभाष्यम् ॥

कृन्तनम् । न । छेदने ॥ यथा । कृन्तनं नखकेशानां छेदनञ्च वनस्पते: । शावाशौचे न कर्त्तव्यं पाठनं पठनं तथा ॥ इति नारद: ॥

कृप: । पुं । द्रोणाचार्यस्य श्यालके । अश्वत्थाममातुले । कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥

कृपण: । पुं । कृमौ ॥ त्रि । मन्दे । क्षुद्रे । किम्पचाने ॥ कुत्सिते ॥ महाव्यसनप्राप्ते । दीने ॥ यथा । महद्वाव्यसनं प्राप्तो दीन: कृपणउच्यते । कुलेप्यकृपणे राम सम्भूत: सर्वकामदे ॥ इति

रामायणम् ॥ अत्यन्तदीने । फल हेतौ । सकामे ॥ योऽल्पस्वल्पाम पि वित्तचतिं नच्चमते सकृपणः त द्विधत्वादखिलोऽनात्मवित् अप्रा सपुरुषार्थतया कृपणो भवति ॥ क ल्पते अल्पंदातुम् । कृपू सामर्थ्ये। वाहुलकात् क्युन् । अतएवनल त्वम् ॥

कृपा । स्त्री । दयायाम् । अनुकम्पायाम् । प्रत्युपकारनिरपेक्षतया दीनजना नुजिघृक्षायाम् ॥ ममैते इतिव्यामो हनिमित्तस्नेहविशेषे ॥ कृपणम् । कृपकृपायाम् । कृपेः सम्प्रसारणञ्चे तिभिदादिपाठादङ् । टाप् ॥

कृपाणः । पुं । खड्गे ॥ कृपाणधारागम नात् व्याघ्रकर्णावलम्बनात् । भुज ङ्गधारणा न्नून मशक्यं कुशवर्त्तनम् ॥ कृपांनुदति । नुदप्रेरणे । अन्येभ्यो पीतिडः । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

कृपाणकः । पुं । खड्गे । निस्त्रिंशे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कृपाणिका । स्त्री । कृपाण्याम् ॥ स्वा० कः । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

कृपाणी । स्त्री । कर्त्तर्याम् ॥ छुरिका याम् ॥ असिलतायाम् ॥ कृपामण ति । अणशब्दे । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृपाद्वैतः । पुं । बुद्धभेदे ॥

कृपालुः । त्रि । कृपायुक्ते । दयालौ ॥ कृपांलाति । लाआदाने । मित० डुः॥

कृपावान् । त्रि । कृपालौ ॥ कृपा अस्ति अस्यास्मिन् वा मतुप् ॥

कृपी । स्त्री । द्रोणाचार्यस्यपत्न्याम् ॥

कृपीटम् । न । उदरे ॥ तोये ॥ कल्प ते । कृपू० । हातृकृपिभ्यःकीटन् । विपिने ॥ इन्धने ॥

कृपीटपालः । पुं । केनिपाते ॥ समुद्रे ॥

कृपीटयोनिः । पुं । अग्नौ ॥ कृपीटस्य जलस्य योनिः धूमजत्वान्मेघानाम् । अग्नेरापइतिश्रुतेश्च ॥ कृपीटं ज लं योनि रुत्पत्तिस्थान मस्येतिवा । अग्नौ प्रास्ता हुतिः सम्यगादित्य मुपतिष्ठते इति (?) ... अग्नोऽग्नि र्भ्रंशतः चपमिति मनु स्मृतेः ॥

कृपीपतिः । पुं । द्रोणाचार्ये ॥

कृपीपुत्रः । पुं । } अश्वत्थाम्नि ॥
कृपीसुतः । पुं । }

कृमिः । पुं । कीटात्सूक्ष्मे । नीलाङ्गौ ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ उदरजातकीटरोगे ॥ तदौषधं यथा । बदरीकारवीमूलंगुडाज्येन समन्वितम् । अग्निनासाधितं ज ग्ध्वाकृमीन् सर्वान् हरेद्ध्रुवेति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ क्रामति । क्रमुपा० । क्रमितमिगतिस्तम्भाम तइच्चेतिइनिःसम्प्रसारणञ्च । भ्रमेः

सम्प्रसारणमिच्छतः सम्प्रसारणानुवृत्तेः ॥

कृमिकण्टकम् । न । चित्राङ्गे ॥ विडङ्गे ॥ उदुम्बरे ॥ चित्रायाम् ॥

कृमिकोशोत्थम् । त्रि । कौशेये । रेशिम कपडा इतिभाषा ॥

कृमिघ्नः । पुं । पलाण्डौ ॥ कोलकन्दे ॥ पारिभद्रे ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ कृमीन् हन्ति । अमनुष्यकर्त्तृके चेतिटक् । अत्पूर्वस्येतिनियमान्नणत्वम् ॥

कृमिघ्ना । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

कृमिघ्नी । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् ॥ विडङ्गे ॥

कृमिजम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । कृमिजाते । कृमिभिर्जन्यते । जनी० । अन्येष्वपीतिडः ॥

कृमिजग्धम् । न । अगुरुणि । जोङ्गके ॥

कृमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥

कृमिदन्तकः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ कृष्णच्छिद्रः स्खलः स्रावी ससंरम्भो महारुजः । अनिमित्तरुजोवातात् सज्ञेयः कृमिदन्तकः ॥

कृमिफलः । पुं । उदुम्बरे ॥ कृमयःफलेऽस्य ॥

कृमिरिपुः । पुं । विडङ्गे ॥ कृमीणां-रिपुः ॥

कृमिला । स्त्री । अनेकप्रसवाम् । बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥ त्रि । कृमियुक्ते ॥ कृमीन् लाति । ला० । कः ॥

कृमिवृक्षः । पुं । कोषाम्रे ॥ ।

कृमिशङ्खः । पुं । न । कृमिजलजे । जीवशङ्खे ॥

कृमिशत्रुः । पुं । विडङ्गे ॥

कृमिशुक्तिः । स्त्री । जलशुक्तौ ॥

कृमिशैलः । पुं । } वल्मीके । बाँवी
कृमिशैलकः । पुं । } इति भाषा ॥

कृमीलकः । पुं । वनमुद्गे ॥

कृविः । पुं । तन्तुवायद्रव्ये । वापयन्त्रे । तांत इतिभाषा ॥ करोति क्रियतेऽनेनवा । डुकृञ्० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरितिसाधुः ॥

कृशः । त्रि । अल्पे । सूक्ष्मे ॥ कृश्यते स्म । कृशतनूकरणे । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीबेतिसाधुः ॥ कृशधने ॥

कृशरः । पुं । कृसरे ॥ कृशंराति । रा दाने । आतइतिकः ॥

कृशरा । स्त्री । कृसरायाम् ॥ टाप् ॥

कृशशाखः । पुं । पर्पटे ॥

कृशाङ्गः । त्रि । सूक्ष्माङ्गविशिष्टे ॥

कृशाङ्गी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ तन्वङ्ग्याम् ॥ कृशान्यङ्गान्यस्याः ॥

कृशानुः । पुं । पावके । अनले ॥ चित्रकवृक्षे ॥ कृश्यति तनू करोति । कृशतनूकरणे । कृतन्यजीतिकृशे

रानुक् ॥

कृशानुरेताः । पुं । सर्वज्ञे । धूर्जटौ । शिवे ॥ कृशानौ रेतो ऽस्य । देव्या सोढु मशक्यत्त्वा दग्नौ प्रक्षिप्तं रेतः । इति पुराणम् । अतो ऽग्निभूः कुमारः ॥

कृशाश्वी । पुं । नटे ॥ कृशाश्वेन प्रोक्तं नटसूत्र मधीते । कर्मन्दकृशाश्वादिनिः ॥

कृशिका । स्त्री । आखुकर्णीलतायाम् ॥

कृषकः । पुं । फाले ॥ वृषे ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृषविलेखने । कृषेर्वृद्धिश्चोदीचामितिक्वुन् ॥

कृषिः । स्त्री । वैश्यवृत्तिवि° । अन्नते । खेती इति भाषा ॥ अन्नोत्पत्त्यर्थं भूमेर्विलेखनं कृषिः ॥ कर्षणम् । कृष० । इक् कृष्यादिभ्यः । इगुपधात् किदितीन् वा ॥

कृषिकः । पुं । फाले ॥ त्रि । कर्षके ॥ कृषति । कृष० । वृश्चिकृषोः किकन् ॥

कृषिका । स्त्री । फाले ॥ टाप् ॥

कृषिजीवी । पुं । कृषिवृत्तौ । स्वयङ्कृतया ऽस्वयङ्कृतया वा कृष्या जीवति इति तथा ॥

कृषीवलः । त्रि । कर्षके । कृषिजीविनि ॥ कृषि रस्यास्ति । रजः कृष्यासुतिपरिषदोवलच् । वले इति दीर्घः ॥

कृष्करः । पुं । शिवे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः

कृष्टम् । त्रि । कृष्टिमत् क्षेत्रे । सीत्ये । जोता खेत इति भाषा ॥ कृष्यते स्म । कृष० । क्तः ॥ आकृष्टे ॥

कृष्टपच्यः । त्रि । धान्ये ॥ शालिषु ॥ कृष्टे स्वय मेव पच्यन्ते इत्यर्थे राजसूयसूर्य मृषोद्यरुच्यकुप्य कृष्टपच्याव्यथ्याः इति क्यबन्तो निपातितः ॥ कृष्टेन पच्यते वा ॥

कृष्टपाक्यः । त्रि । कृष्टपच्ये ॥ शुद्धे कर्मणि ण्यत् ॥

कृष्टिः । पुं । पण्डिते । बुधे ॥ स्त्री । आकर्षे । कर्षणे ॥ कर्षति । कृष० । क्तिच् ॥ वा० तिर्वा । संज्ञापूर्वकत्त्वान्नगुणः ।

कृष्णः । पुं । भगवतो ऽवतारविशेषे । केशवे । वासुदेवे । देवकीनन्दने । भक्तदुखःकर्षिणि ॥ भक्तानां पापादिदोषान् सर्वथा निवारयितु मशक्यानपि कृषतिनिवारयति तेषा मेवसर्वथा प्राप्तु मशक्यानपि पुरुषार्थान् आकर्षति प्रापयतीति वा ॥ यथा । स्मरणादेवकृष्णस्य सिद्ध्यन्ति सर्वसिद्धयः । स्मृते

सकलकल्याणभाजनंयत्रजायते। पुरुषंतमजं नित्यं व्रजामिशरणंहरिम्। स्मरणादेव कृष्णस्य पापसङ्घातपञ्जरम्। शतधाभेदमाप्नोति गिरिर्वज्रहतो यथेतिकृष्णस्मरण माहात्म्यम्॥ अस्यजन्मसमय उक्तोख माणिक्यनामनि ज्योतिर्ग्रन्थे। उच्चस्थाः शशिभौमचान्द्रिशनयो लग्नं वृषो लाभगो जीवः सिंहतुलालिषु क्रमवशात् पूषोशनोराहवः। नैशीथः समयो ऽष्टमी वुधदिनं ब्रह्मर्क्षमत्र क्षणे श्रीकृष्णाभिधमम्बुजेक्षणमभू दाविः परम्ब्रह्मतदिति॥ जनं जनेन जनिता जनं पातिजनेन यः। जनं जनेन हरति तं कृष्णं भजसाम्प्रतम्॥ परब्रह्मणि॥ यथा। कृषि र्भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः। तयो रैक्यं परम्ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते॥ पाराशर्ये। वेदव्यासे॥ अर्जुनपाण्डवे॥ वायसे। काके॥ कोकिले॥ करमर्दके॥ वर्णविशेषे। नीले। श्यामे। मेचके॥ न। मरिचे॥ लोहे॥ नीलाञ्जने॥ कालागुरुणि॥ अशुभकर्मणि॥ त्रि। मेचकवर्णवति॥ कर्षतिमनः। कृष०। कृषेर्वर्णइतिनक्॥ यद्वा। कर्षत्यरीन्। वाहुल

कात्दर्घं विनापिनक्॥ कृष्णोवर्णोऽस्यास्तिवा कृष्णः। नगन्तात् गुणवचनेभ्योमतुपोलुगितिलुक्॥

कृष्णकन्दम्। न। कैरवे। निशाहसे॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥ कृष्णःकन्दोऽस्य॥

कृष्णकर्मा। त्रि। दुराचारे। पापाचारयुक्ते॥ कृष्णङ्कर्मास्य॥ कृष्णार्पितकर्मणि॥

कृष्णकलिः। स्त्री। गुलालफूल इति प्रसिद्धे कृष्णकेलौ इति गौडाः॥

कृष्णकायः। पुं। महिषे॥ त्रि। श्यामतनौ॥ कृष्णः कायोऽस्य॥

कृष्णकाष्ठम्। न। कालागुरुणि॥

कृष्णकोहलः। पुं। द्यूतकृति। अक्षदेविनि॥ कृष्णोऽशुभःकोहलोऽस्य॥

कृष्णगन्धा। स्त्री। शोभाञ्जने॥

कृष्णगर्भः। पुं। कट्फले॥

कृष्णचन्द्रचुकः। पुं। चणके॥

कृष्णचतुर्दशी। स्त्री। कृष्णपक्षीयचतुर्दश्याम्। भूते॥ कृष्णाचासौचतुर्दशीच॥

कृष्णचन्दनम्। न। हरिचन्दने। पीतचन्दने॥ कृष्णञ्चचन्दनम्॥

कृष्णचरः। त्रि। कृष्णस्यभूतपूर्वंगवादौ भूतपूर्वेचरट्॥

कृष्णचूडा। स्त्री। स्वनाम्नागौडेषुप्रसिद्धे पुष्पवृक्षे। गुलतुरा इतियव

नेषु प्रसिद्धे ॥

कृष्णचूडिका । स्त्री । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णचूर्णम् । न । लौहमले ॥

कृष्णजटा । स्त्री । जटामांस्याम् ॥

कृष्णजीरकः । पुं । सुषव्याम । कारव्याम् । कालाजीरा इति भाषा ॥ कृष्णश्चासौ जीरकश्च ॥

कृष्णतण्डुला । स्त्री । कर्णस्फोटायांलतायाम् ॥

कृष्णताम्रम् । न । गोशीर्षचन्दने ॥

कृष्णतारः । पुं । हरिणे ॥

कृष्णत्रिवृता । स्त्री । त्रिवृताभेदे । पालिन्द्याम् । श्यामायाम् । कालतेउडी इति गौडभाषा ॥ कृष्णाचासौ त्रिवृताच ॥

कृष्णदन्ता । स्त्री । काश्मरीवृक्षे ॥

कृष्णदेहः । पुं । भ्रमरे ॥ त्रि । कृष्णवर्णशरीरे ॥ कृष्णोदेहोऽस्य ॥

कृष्णद्वैपायनः । पुं । वेदव्यासे ॥ यथा । कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं विभुम् । कोह्यन्यः । पुण्डरीकाक्षा न्महाभारत कृद्भवेदिति विष्णुपुराणम् ॥ द्वीपमयनं जन्मभूमिर्यस्य सः । द्वीपायनएव । प्रज्ञाद्यण् । द्वीपंयमुनाद्वीप मित्यर्थः ॥ कृष्णः कृष्णवर्णत्वात् कृष्णश्चासौ द्वैपायनश्च ॥

कृष्णधत्तूरकः । पुं । कालाधतूरा इति भाषाप्रसिद्धे कृष्णपुष्पे । विषारातौ । क्रूरधूर्त्ते । शिवे । सिद्धे ॥ सितनीलकृष्णलोहितपीतप्रसवाश्च सन्ति धत्तूराः । सामान्यगुणोपेता स्तेषुगुणाढ्यस्तु कृष्णकुसुमः स्यादितिराजनिर्घण्टः ॥

कृष्णपक्षः । पुं । सितेतरपक्षे । असितपक्षे ॥ सतु प्रतिपदाद्यमावास्यान्तपञ्चदशदिनात्मकः । यथा । तत्र पक्षावुभौ मासे शुक्लकृष्णौ क्रमेणहि । चन्द्रवृद्धिकरः शुक्लः कृष्णश्चन्द्रक्षयात्मकः ॥ पक्षद्वयाद्यास्तु तिथयः क्रमात् पञ्चदशस्मृताः । दर्शान्ताः कृष्णपक्षेताः पूर्णिमान्ताश्चशुक्लके ॥ इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

कृष्णपर्णी । स्त्री । कालतुलस्याम् ॥

कृष्णपाकः । पुं । करमर्द्दके ॥ कृष्णःपाकोऽस्य ॥

कृष्णपाकफलः । पुं । करमर्द्दे ॥ कृष्णपाकंफलमस्य ॥

कृष्णपिङ्गला । स्त्री । चण्ड्याम् । दुर्गायाम् ॥

कृष्णपिण्डीतकः । पुं । कृष्णपिण्डीरवृक्षे । वराहे ॥

कृष्णपिण्डीरः । पुं । कृष्णपिण्डीतके ॥

कृष्णपिपीली । स्त्री । कृष्णवर्णायाम्पिपीलिकायाम् । हस्वदहायाम् । स्थू

लायाम् ॥

कृष्णपुच्छः । पुं । लोमडी इतिभाषा प्रसिद्धे वन्यजन्तुविशेषे । किखैा ॥

कृष्णपुष्पः । पुं । कृष्णधत्तूरके ॥

कृष्णपुष्पी । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

कृष्णफलः । पुं । करमर्द्दके ॥ कृष्णानि फलान्यस्य ॥

कृष्णफलपाकः । पुं । करमर्द्दके । करौंदा इतिभाषा ॥

कृष्णफला । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ कृष्णानिफलान्यस्याः ॥ कोलशिंब्याम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

कृष्णभूकुष्माण्डः । पुं । विदार्य्याम् ॥

कृष्णभूमः । त्रि । कृष्णवर्णमृत्तिकायुक्ते देशे ॥ कृष्णोदगित्यच् ॥

कृष्णभूमिजा । स्त्री । गोमूत्रिकातृणे ॥

कृष्णभेदा । स्त्री । कटुकायाम् ॥ कृष्णोवर्णेन भेद श्छेदोऽस्याः ॥

कृष्णभेदी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुरोहिण्याम् ॥ कृष्णं मलम्भिनत्ति । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

कृष्णमन्त्री । पुं । पवनव्याधौ । उद्धवे ॥

कृष्णमल्ली । स्त्री । कृष्णमल्लिकायाम् । वनवर्व्वरे । वर्व्वर्याम् । काली तुलसी इतिभाषा ॥

कृष्णमुद्गः । पुं । काला मूंग इतिप्रसिद्धे मुद्गे । वासन्ते । सुराष्ट्रजे ॥

कृष्णमूली । स्त्री । शारिवाविशेषे ॥

कृष्णमृत्तिकः । पुं । कृष्णभूमे ॥

कृष्णमृत् । स्त्री । काली मिट्टी इतिप्रसिद्ध कृष्णवर्णायां मृदि । स्वच्छभूमौ ॥ कृष्णमृत् चतदाहास्रप्रदरश्लेष्मपित्तनुत् ॥

कृष्णरुहा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णरूप्यः । त्रि । कृष्णचरे ॥

कृष्णलम् । न । रक्तिकायाम् । रत्ती घुंघुची चिरमठी इतिभाषा ॥ त्रिभिर्यवैःपरिमितेमाने ॥ सर्षपाः षट्यवो मध्य स्त्रियवन्त्येककृष्णलम् ॥

कृष्णलकः । पुं । गुञ्जायाम् ॥

कृष्णलवणम् । न । सौवर्चललवणे । कालानूण इति भाष ॥ काचलवणे ॥

कृष्णला । स्त्री । रक्तिकायाम् । गुञ्जायाम् ॥ कृष्णं वर्णं लाति । लादाने । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । कृष्णोवर्णोस्त्यस्याः । सि० लच् ॥

कृष्णलोहम् । न । अयस्कान्ते ॥

कृष्णलोहितः । पुं । धूम्रवर्णे । कृष्णरक्तमिश्रवर्णे ॥ त्रि । धूम्रवर्णवति ॥ कृष्णमिश्रोलोहितः । शा० ॥

कृष्णवक्त्रः । पुं । वानरे ॥ इति हलायुधः ॥ त्रि । श्याममुखे ॥

कृष्णवर्णः । पुं । शूद्रे ॥ विधुन्तुदे ॥ कृष्णोवर्णोऽस्य ॥

कृष्णवर्त्मा । पुं । अग्नौ । आश्रयाशे ॥ कृष्णोधूमोवर्त्मास्य ॥ दुराचारे ॥ विधुन्तुदे ॥ चित्रकवृक्षे ॥

कृष्णवर्वरकः । पुं । वर्वरवृक्षे ॥

कृष्णवल्लिका । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

कृष्णवल्ली । स्त्री । कृष्णार्जके ॥ सारिवा विशेषे ॥

कृष्णवानरः । पुं । कपौ । गोलाङ्गूले ॥

कृष्णवीजः । पुं । रक्तशिग्रौ ॥ न । कालिङ्गे । कलींदा इति भाषा प्रसिद्धे फले ॥

कृष्णवृन्ता । स्त्री । पाटलावृक्षे ॥ माषपर्ण्याम् ॥ कृष्णं वृन्तमस्याः ॥

कृष्णवृन्तिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥ कृष्णवृन्तायाम् ॥

कृष्णवेणा । स्त्री । सरिद्विशेषे ॥

कृष्णशारः । पुं । कालसारमृगे । कृष्णसारे ॥ कृष्णश्चासौ शारःशवलश्च । वर्णोवर्णेनेतिसमासः ॥

कृष्णशालिः । पुं । कालधान इति गौड भाषा प्रसिद्धे धान्य विशेषे । श्यामशालौ ॥ कृष्णशालिस्त्रिदोषघ्नोमधुरः पुष्टिकृद्धितः । पुष्टिवीर्यवर्द्धनश्च वर्णकान्तिबलप्रदः इत्यस्यगुणाः ॥

कृष्णशिंबिका । स्त्री । काकाण्ड्याम् ॥ कृष्णवर्णा शिम्बिका ॥

कृष्णशिग्रुः । पुं । शोभाञ्जने ॥

कृष्णशृङ्गः । पुं । महिषे । लुलापे ॥

कृष्णसखः । पुं । अर्जुनवृक्षे ॥ अर्ज्जुने ॥ कृष्णस्य सखा । टच् ॥

कृष्णसखी । स्त्री । जीरके ॥ इति शब्द चन्द्रिका ॥

कृष्णसर्षपः । पुं । राजसर्षपे । राजिकायाम् ॥

कृष्णसारः । पुं । स्नुह्याम् ॥ मृगविशेषे । कालसारे ॥ कृष्णसारस्तु चरति मृगोयत्रस्वभावतः ॥ खदिरे ॥ कृष्णेनसारः शवलः । तृतीयेतियोगविभागात् समासः ॥

कृष्णसारथिः । पुं । पार्थे । धनञ्जये ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कृष्णसारा । स्त्री । शिंशपावृक्षे ॥ कृष्णः सारोऽस्याः ॥

कृष्णस्कन्धः । पुं । कालस्कन्धे । तमालवृक्षे ॥

कृष्णा । स्त्री । द्रौपद्याम् ॥ नीलीवृक्षे ॥ कणायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ नीलपुनर्नवायाम् ॥ कृष्णजीरके ॥ गम्भार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ राजसर्षपे ॥ पर्प्पट्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ सोमराज्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ निर्ऋतेः पुर्य्याम् ॥ कृष्णादैत्यपतेर्म्मध्योर्धामवद्दैत्यसेविता । नीलरत्नप्रभाजालविताजवरभूषणा ॥ धू

मादिगतौ । ज्ञानहीनत्वेन तमोमयत्वात् दक्षिणमार्गत्वेन तत्प्रसिद्धे पितृयाणमार्गे ॥ कृष्णवर्णाया ङ्गवि । अनुदात्तत्वाभावान्नङीष्॥ कृष्णवर्णोऽस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥

कृष्णागुरु । न । । अगुरुणि । कालागुरुणि । कृष्णकाष्ठे । धूपार्हे ॥ कृष्णङ्गुणाधिकंतत्तु लोहवद्वारिमज्जति ॥ अगुरुप्रभवः स्नेहः कृष्णागुरुसमः स्मृतः ॥

कृष्णाचलः । पुं । रैवताद्रौ ॥ कृष्णश्चासावचलश्च ॥

कृष्णाजिनम् । न । कृष्णसारचर्मणि ॥

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीवृक्षे ॥

कृष्णानदी । स्त्री । कृष्णसमुद्भवायाम् । कृष्णगङ्गायाम् ॥ स्वच्छमस्याजलंरुच्यं पाचनंदीपनंमतम् ॥

कृष्णाभा । स्त्री । कालाञ्जन्याम् ॥

कृष्णामिषम् । न । कृष्णलौहे ॥इ॰ हे॰ ॥

कृष्णायसम् । न । कृष्णवर्णलौहे । काललौहे ॥

कृष्णार्चिः । पुं । अग्नौ ॥

कृष्णार्जकः । पुं । कालीतुलसी इति भाषा प्रसिद्धे । गरघ्ने । बनबर्बरे ॥

कृष्णालुः । पुं । नीलालौ ॥

कृष्णावासः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ कृष्णस्य आवासोऽस्मिन् ॥

कृष्णिका । स्त्री । राजिकायाम् । राइ इति भाषा ॥ कृष्णेव । संज्ञायां कन् ॥

कृष्णेक्षुः । न । काजली ईख इति प्रसिद्धे कोकिलाक्षे । श्यामेक्षौ ॥

कृष्णेतरः । पुं । शुक्लपक्षे ॥

कृष्णोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

कृष्या । स्त्री । कर्षणार्हायाम् ॥

कृसरः । पुं । तुल्यतिलान्ने ॥ तिलतण्डुलसम्पक्वः कृसरः सोऽभिधीयते ॥ क्रियते । डुकृञ्॰ । कृधूमदिभ्यः कित् इति सरः । वा॰ नपत्वम् ॥

कृसरा । स्त्री । खिचरीति लोकप्रसिद्धे द्विदलमिश्रितौदने ॥ तण्डुला दालिसम्मिश्रालवणार्द्रकहिङ्गुभिः । संयुक्ताः सलिले सिद्धाः कृसराकथितावुधैः ॥ कृसराशुक्रलाबल्यागुरुःपित्तकफप्रदा । दुर्जरापुष्टिविष्टम्भमलमूत्रकरी स्मृता ॥

कृतः । त्रि । रचिते । कृतकल्पने ॥ नियते ॥

कृप्तकीला । स्त्री । पट्टोलिकायाम् । व्यवस्थापत्रे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः॥

कृप्तधूपः । पुं । सिह्लके ॥

कृप्तिकः । त्रि । क्रीते ॥ इतिहारायुधः॥

केकयः । पुं । सूर्यवंशीयराजविशेषे ॥

कावल इति ख्याते देशविशेषे ॥

केकयी । स्त्री । भरतमातरि । दशरथ राजपत्न्याम् ॥ केकयस्य दुहिता । सङ्कोचमानाभावा ज्जन्यजनकभावेपि पुंयोग इति पुंयोगादाख्यायामितिङीष् ॥

केकरः । त्रि । वलिरे । ऐंचाताना इति भाषा प्रसिद्धे निम्नोन्नताक्षिणपुरुषे । टेरके ॥ केमूर्ध्निकर्त्तु शीलमस्य । कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति टः ॥ हलदन्तादित्यलुक् ॥

केका । स्त्री । मयूरस्यवाण्याम् ॥ के मूर्ध्निकायते । कैशब्दे । अन्येभ्योपीतिडः । हलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायामित्यलुक् ॥

केकावलः । पुं । मयूरे ॥

केकिकः । पुं । केकावति । मयूरे ॥ व्रीह्यादिभ्यश्चेति ठन् ॥

केकी । पुं । मयूरे ॥ केक ऽस्यास्ति । व्रीह्यादिभ्यश्चेति पक्षे इनिः ॥

केचन । अ । केचिदित्यर्थे ॥

केचित् । अ । केचनेत्यर्थे ॥

केचुकम् । न । शाकविशेषे । नाडीचे । विश्वरोचने ॥

केणिका । स्त्री । पटकुट्याम् । तंबूटी इतिभाषा ॥

केतः । पुं । अभिनवमन्दिरे ॥ केतनम् । कित० । घञ् ॥

केतकः । पुं । केवडा इतिख्याते केतकीवृक्षे ॥ केतकः सूचिकापुष्पो जम्बुकः ककचच्छदः । सुवर्णकेतकीत्वन्यालघुपुष्पासुगन्धिनी ॥ केतकः कटुकः स्वादुर्लघु स्तिक्तः कफापहः ॥ न । केतक्याः पुष्पे ॥ केतक्याः पुष्पम् केतकम् । पुष्पमूलेषुबहुलमित्यणोलुक् । नादि वृद्धिः । लुक् तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥

केतकी । स्त्री । तृणद्रुमान्तरे । सूचीपुष्पे । धूलिपुष्पिकायाम् ॥ केतयति । कितनिवासादौ । क्वुन् । णवुल्वा । गौरादित्वान् ङीष् ॥

केतनम् । न । सदने । गृहे ॥ निमन्त्रणे ॥ केतौ । ध्वजे । चिह्ने ॥ कृत्ये ॥ केत्यते ज्ञायते ऽनेन । कित० । भावकर्मकरणाधिकरणेषु ल्युट् ॥ स्थाने ॥

केतितः । त्रि । निमन्त्रिते ॥ केतितस्तु यथान्यायं हव्यकव्येष्वतन्द्रितः । कथंचिदप्यतिक्रामन्पापः शूकरतांव्रजेत् ॥

केतुः । पुं । रुजि । द्युतौ ॥ पताकायाम् ॥ लक्ष्मणि । चिह्ने ॥ रिपौ ॥ नवमग्रहे । राहोः शरीरे । शिखिनि ॥ सचोत्पातरूपः ॥ यथा । ना

नारूपधरोऽव्यक्तो रविज्ञा नरत श्च
यः। नोत्पत्तिर्ज्ञायते तस्य नादेयःप
ण्डितैरपि ॥ एकचूडो द्विचूडश्च
त्रिशिखः पञ्चचूडकः। सहस्र शिख
रूपश्च इन्द्रकेतुरिवस्थितः ॥ सूर्य
पुत्रोग्निपुत्रश्च ब्रह्मविष्णुशिवात्मजः
। अनेकशिखरः केतुर्ग्रहपीडां व्य-
पोहतु ॥ अत्रकेतुरित्त्येकवचनंजा
त्त्यभिप्रायम्। धूम्रा द्विबाहवः सर्वे
गदिनो विकृताननाः। गृध्रासनग
ता नित्त्यंकेतवःस्युर्वरप्रदाः॥सर्वेकि
रीटिनःकार्या ग्रहालोकहितावहाः
।स्वाङ्गुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्त
रंसदा ॥ इत्त्यादिषु वहुत्त्वदर्शनात्
॥*॥ अत्र केतुचारोवाराहीतो खि
ख्यते।सयथा। तत्रादावागमप्रदर्शना
र्थमाह। गार्गीयं शिखिचारं पारा
शर मसितदेवलकृतञ्च। अन्यांश्च
वहून् दृष्ट्वा क्रियतेऽयमनाकुलश्चारः
॥ अथोदयास्तमयलक्षणमाह। दर्श
न मस्तमयो वा न गणितविधिना
ऽस्य शक्यते ज्ञातुम्। दिव्यान्तरिक्ष
भैामास्त्रिविधाःस्युःकेतवोयस्मात् ॥
अथकेतूनां दिव्यवर्जितानामन्येषां
स्वरूपमाह ॥ अहुताशेऽनलरू
पंयस्मिं स्तत् केतुरूपमेवोक्तम्।
खद्योतपिशाचालयमणिरत्नादीन्

परित्त्यज्य ॥ दिव्यान्तरीक्ष भैामा
नां केतूनां ल०। ध्वजशस्त्रभवनतरु
तुरगकुञ्जराद्येष्वथान्तरीक्षास्ते।
दिव्या नक्षत्रस्था भैामाः स्युरतोन्य
थाशिखिनः ॥ केतूनां संख्यां मता
न्तरेणाह। शत मेकाधिक मेके
सहस्र मपरे वदन्ति केतूनाम्।
वहुरूपमेकमेव प्राह मुनिर्नारदः
केतुम् ॥ मतान्तराण्युक्त्वास्वसिद्धा
न्तमाह। यद्येको यदिवहवः किम
नेन फलन्तु सर्वथा वाच्यम्। उद-
यास्तमयैः स्थानैः स्पर्शैरा धूपनै।
र्वर्णः ॥ तेषां फलपाकनियमार्थ
माह ॥ यावन्त्यहानि दृश्यो मासा
स्तावन्त एवफलपाकः। मासैरब्दां
श्च वदेत् प्रथमात् पक्षत्रयात् पर
तः ॥ शुभस्य केतो ल०। ह्रस्व
स्तनुः प्रसन्नः स्निग्ध ऋजु रचिरसं
स्थितः शुक्लः। उदितोवा प्यभिदृष्टः
सुभिक्षसैाख्यावहः केतुः ॥ अशुभ
स्य केतो ल०। उक्तविपरीतरूपो
न शुभकरो धूमकेतुरुत्पन्नः। इन्द्रा
युधानुकारी विशेषतो द्वित्रिचूलो
वा ॥ अधुना केतुसहस्रस्य लक्षणं
सफलं विवक्षु स्तत्रादावेव रविजाः
पञ्चविंशतिः केतवो भवन्ति तेषां
लक्षणमाह ॥ हारमणिहेमरूपः

किरणाख्यः पञ्चविंशतिः सशिखाः । प्रागपरदिशो दृश्यान्त्पति विरोधावहा रविजाः ॥ अग्निपुत्रा स्तावन्त इत्याह । शुकदहनबन्धुजीवक लाक्षाक्षतजोपमा हुताशसुताः । आग्नेय्यां दृश्यन्ते तावन्त स्तेपि शिखिभयदाः॥ मृत्युसुता स्तावन्त आह वक्रशिखा मृत्युसुता रूचाः कृष्णाश्च तेपि तावन्तः । दृश्यन्ते याम्यायां जनमरकावेदिन स्तेच ॥ भूमिपुत्रा द्वाविंशतिरेवाह । दर्पणवृत्ताकारा विशिखाः किरणान्विताधरातनयाः । चुद्भयदा द्वाविंशति रैशान्या मम्वु तैलनिभाः॥ चंद्रसुता स्त्रयः । शशिकिरणरजतहिमकुमुदकुन्दकुसुमोपमः सुताः शशिनः । उत्तरतो दृश्यन्ते त्रयः सुभिक्षावहाः शिखिनः ॥ ब्रह्मदण्डस्यस्य ल० ॥ ब्रह्मसुत एक एव त्रिशिखो वर्णैस्त्रिभि र्युगान्तकरः । अनियतदिक् सम्भवो विज्ञेयो ब्रह्मदण्डाख्यः ॥ एकाधिकं शतं कथित मन्यानि नवशतान्यकोनानि कथनीयानी त्याह । शत मभिहित मेकाधिक मेकेन विरहिता न्यस्मात् । कथयिष्ये केतूनां शतानि नवलक्षणैः स्पष्टैः ॥ शुक्रपुत्रा श्चतुरशीतिसङ्ख्या स्तानाह । सौम्यैशान्यो रुदयं शुक्रसुता यान्ति चतुरशीत्या ख्याः। विपुलसिततारका स्ते स्निग्धाश्चभवन्तितीव्रफलाः ॥ षष्टिः शनैश्चरपुत्राः । स्निग्धाः प्रभासमेता द्विशिखाः षष्टिः शनैश्चराङ्गरुहाः । अतिकष्टफला दृश्याः सर्वचैतेकनकसंज्ञाः ॥ गुरुपुत्राः पञ्चशष्टिः । विकचा नाम गुरुसुताः सितैकताराः शिखापरित्यक्ताः। षष्टिः पञ्चभिरधिका स्निग्धा याम्याश्रिताः पापाः॥ एकपञ्चाश बुधपुत्राः । नातिव्यक्ताः सूक्ष्मा दीर्घाः शुक्ला यथेष्टदिक्प्रभवाः । बुधजा स्तस्करसंज्ञाः पापफला स्त्वेकपञ्चाशत् ॥ भैामपुत्राः षष्टिः । क्षतजानलाऽनुरूपा स्त्रिचूलताराः कुजात्मजाः षष्टिः । नाम्ना च कैाङ्कुमा स्ते सैाम्याशासंस्थिताः पापाः ॥ त्रयस्त्रिंशद्राहुपुत्राः । त्रिंशत् त्र्यधिका राहो स्ते तामसकीलकाइतिख्याताः । रविशशिगा दृश्यन्ते तेषां फलमर्कचारोक्तम् ॥ अर्कचारोक्तंतामसकीलकसंज्ञाराहुसुताः केतवइत्यादिनेत्यर्थः । विंशत्यधिकं शत मग्निपुत्राणाम् । विंशत्यधिक मन्य च्छत मग्ने र्विश्वरूपसंज्ञानाम् । तीव्रानलभयदानां ज्वा

केतुः

तामालाभिरा कुजतनूनाम् ॥ सप्त सप्तति वायुपुत्राः । श्यामारुणा वितारा श्चामररूपा विकीर्णदीधितयः । अरुणाख्या स्ते वायोः सप्त च सप्ततिः पापदाःपरुषाः ॥ प्रजापतिसुतान् ब्रह्मणःपुत्राँश्चाह । तारापुञ्जनिकाशाः गणका नाम प्रजापतेरष्टौ । द्वे च शते चतुरधिके चतुरस्रा ब्रह्मसन्तानाः ॥ द्वात्रिंशदरुणपुत्रा नाह । कङ्का नाम वरुणजा द्वात्रिंशद् वंशगुल्मसंस्थानाः । शशिवत् प्रभासमेता स्तीव्रफलाः केतवः प्रोक्ताः ॥ षण्णवतिःकालपुत्राः । षण्णवतिः कालपुत्राः कवन्धसंज्ञाः कवन्धसंस्थानाः । पुण्ड्रा भयप्रदाः स्युर्विरूपतारा स्व ते शिखिनः ॥ नव विदिक्पुत्राः सर्वेषां च संख्या मन्येषाञ्च विशेषं वक्ष्यामीत्याह । शुक्लविपुलैकतारा नव विदिशां केतवः समुत्पन्नाः । एवं केतुसहस्रं विशेष मेषा मतो वक्ष्ये ॥ तत्र ये दृश्यन्ते तेषां लक्षणं वक्तुकाम स्तत्रादावेव वसाकेते र्लक्षणमाह । उदगायतो महान् स्निग्धमूर्त्ति रपरोदयी वसाकेतुः । सद्यः करोति मरकं सुभिक्षम प्युत्तमं कुरुते ॥ अस्थिकेतोः शस्त्राख्यस्य ल० । तल्लक्ष

केतुः

णो ऽस्थिकेतुः स तु रूक्षः क्षुद्भयावहः प्रोक्तः । स्निग्ध स्तादृक् प्राच्यां शस्त्राख्यो डमरमरकाय ॥ कपालकेतो र्ल० । दृश्यो ऽमावास्यायां कपालकेतुः स धूम्ररश्मिशिखः । प्राङ् नभसो ऽर्द्धविचारी क्षुन्मरकावृष्टिरोगकरः ॥ रौद्रकेतोर्ल० । प्राग् वैश्वानरमार्गेशूलाग्रःश्याःवरूक्षताम्रार्च्चिः । नभस स्त्रिभागगामी रौद्र इति कपालतुल्यफलः ॥ चलकेतोर्ल० । अपरस्यां चलकेतुः शिखया याम्याग्रयाङ्गुलोच्छ्रितया । गच्छेद्यथायथोदक् तथातथा दैर्घ्य मायाति ॥ सप्त मुनीन् संस्पृश्य ध्रुवमभिजित मेवच प्रतिनिवृत्तः । नभसो ऽर्द्धं भाग मित्त्वा याम्येनास्तं समुपयाति ॥ हन्यात् प्रयागकूलाद् यावदवन्तीञ्च पुष्करारण्यम् । उदग ऽपि च देविका मपि भूयिष्ठं मध्यदेशाख्यम् ॥ अन्या नपिच स देशान् क्वचित् क्वचिद्धन्ति रोगदुर्भिक्षैः । दश मासान् फलपाको ऽस्यकैश्चिदष्टादश प्रोक्तः ॥ श्वेतकेतो र्ल० । प्रा गर्द्धरात्रदृश्यो याम्याग्रः श्वेतकेतु रन्यस्व । कइति युगाकृति रपरे युगपत्तौ सप्तदिनदृश्यौ ॥ स्निग्धौ सुभिक्षशिवदौ तथाधिकं दृश्यते कनामा यः ।

दश वर्षाण्युपतापं जनयति शस्त्रप्र
कोपकृतम् ॥ श्वेतस्य लक्षणम् । श्वे
त इति जटाकारो रूक्षः श्यावो वि
यत्त्रिभागगतः । विनिवर्त्तते ऽपस
व्यं त्रिभागशेषाःप्रजाः कुरुते ॥ रश्मि
केतोर्ल० । आधूम्रयाऽति शिखया
दर्शनमायाति कृत्तिकासंस्थः । ज्ञेयः
स रश्मिकेतुः श्वेतसमानं फलं धत्ते
॥ ध्रुवकेतोर्ल० । ध्रुवकेतु रनियति
गतिप्रमाणवर्णाकृति र्भवति विष्वक्
। दिव्यान्तरीक्षभौमो भव त्ययं स्नि
ग्धदृष्टफलः ॥ सेनाङ्गेषु नृपाणां गृ
हतरुशैलेषु चापि देशानाम् । गृहि
णामुपस्करेषु च विनाशिनां दर्शनं
याति ॥ कुमुदकेतोर्ल० । कुमुद
इति कुमुदकान्ति र्वारुण्यां प्राक्शि
खो निशामेकाम् । दृष्टः सुभिक्ष
मतुलं दश किल वर्षाणि स करोति
॥ मणिकेतोर्ल० । सकृदेकयामदृ
श्यः सुसूक्ष्मतारो परेण मणिकेतुः ।
ऋज्वी शिखाऽस्य शुक्ला स्तनोद्गता
क्षीरधारेव ॥ उदयन्नेव सुभिक्षं च
तुरोमसान् करो त्यसौ सार्द्धान् ।
प्रादुर्भावं प्रायः करोति च क्षुद्र ज
न्तूनाम् ॥ जलकेतो र्लक्षणमह ।
जलकेतु रपिच पश्चात् स्निग्धः शिख
या परेणाचो न्नतया । नव मासान् स

सुभिक्षं करोत शान्तिञ्च लोकस्य ॥
भवकेतोर्ल० । भवकेतु रेकरात्रं दृ
श्यः प्राक् सूक्ष्मतारकः स्निग्धः । ह
रिलाङ्गूलोपमया प्रदक्षिणा वर्त्तया
शिखया ॥ यावत एव मुहूर्त्तान् द-
र्शन मायाति निर्द्दिशेन्मासान् । ताव
दतुलं सुभिक्षं रूक्षः प्राणान्तिकान्
रोगान् ॥ पद्मकेतो र्ल० । अपरेण
पद्मकेतु र्मृणालगौरो भवे न्निशा
मेकाम् । सप्त करोति सुभिक्षं वर्षा
ण्यतिहर्ष युक्तानि ॥ आवर्त्तकेतो
र्ल० । आवर्त्त इति निशार्द्धे सव्य
शिखोऽरुणनिभो ऽपरे स्निग्धः ।
यावत्क्षणान् स दृश्य स्ताव न्मासा
न् सुभिक्षकरः ॥ संवर्त्तकेतो र्ल० ।
पश्चात् सन्ध्याकाले संवर्त्तो नाम
धूम्रताम्रशिखः । आक्रम्य वियतत्र्यं
शं शूलाग्रावस्थितो रौद्रः ॥ यावत
एव मुहूर्त्तान् दृश्यो वर्षाणि हन्ति
तावन्ति । भूपान् शस्त्रनिपातै रुद-
यर्क्षञ्चापि पीडयति ॥ अथशुभान्
केतून् वर्जयित्वाऽशुभानां नक्षत्रस्प
र्शना धूपनाद् दुष्टफलं वक्ष्यामीत्या
ह । ये शस्ता स्तान् हित्वा केतुभिरा
धूपितेऽथवा स्पृष्टे । नक्षत्रे भवति व
धो येषां राज्ञां प्रवक्ष्ये तान् ॥ अश्वि
न्या मश्मकपं भरणीषु किरातपा

थिवं हन्यात् । बहुलासु कलिङ्गे
शं रोहिण्यां शूरसेनपतिम् ॥ औ
शीनर मपि सौम्ये जलजाजीवाधि
पंतथार्द्रासु । आदित्ये ऽश्मकनाथं
पुष्ये मगधाधिपं हन्ति ॥ असिकेशं
भौजङ्गे पित्र्ये ऽङ्गं पाण्ड्यनाथ मपि
भाग्ये । औज्जयनिक मार्य्यम्णे सा
वित्रे दण्डकाधिपतिम् ॥ चित्रासु
कुरुक्षेत्राधिपस्य मरणं समादिशे
त्तज्ज्ञः ॥ काश्मीरककाम्बोजौ न्
पती प्राभञ्जने न स्तः ॥ इक्ष्वाकुर
लकनाथ श्च हन्यते यदि भवे द्वि
शाखासु । मैत्रे पुण्ड्राधिपति र्ज्येष्ठा
सु च सार्वभौम वधः ॥ मूले न्धमद्र
कपती जल दैवे काशिपो मरणमे
ति । यौधेयकार्जुनायनशिविचै
द्यान् वैश्वदेवे च ॥ हन्यात् कैकय
नाथं पाञ्चनदं सिंहलाधिपं वाङ्गम्
। नैमिषन्दपं किरातं श्रवणादिषु
षट्स्विमान् क्रमशः ॥ केतो र्वि
शेष माह । उल्काभिताडितशिखः
शिखी शिवः शिवतरो ऽभिदृष्टो यः
। अशुभः स एव चोलातङ्गणसित
हूणचीनानाम् ॥ विशेषान्तरमाह
। नम्रायतः शिखिशिखाभिहतो य
तो वा ऊर्द्धंच यत् स्पृशति तत्कथि
तांश्च देशान् । दिव्यप्रभावनिहता

न स यथागतस्मान् भुङ्क्ते गतो न
रपतिः परभोगिभोगान् ॥ इतिवा
राहीसंहितायां केतुचारनामाध्या
य एकादशः ॥ चाय्यते ऽनेनवा ।
चायृपूजादौ । चायः किरितितुः ॥
केतुगृहम् । न । मीनराशौ ॥
केतुग्रहवल्लभम् । न । वैदूर्यमणौ ॥
केतुभः । पुं । मेघे ॥
केतुमालम् । न । जम्बुद्वीपस्य नवख
ण्डान्तर्गते खण्डविशेषे ॥ सुकेतनं
केतुमालं प्रतीच्यां गन्धमादनात् ॥
केतुरत्नम् । न । वैदूर्यमणौ ॥
केदरः । पुं । वृक्षविशेषे ॥ त्रि । टेरके ॥
केदारः । पुं । अद्रिविशेषे ॥ बदर्याः स
मीपेक्षेत्रविशेषे ॥ यथा । केदारा
ख्ये महाक्षेत्रेदेवी सामार्गदायनी
तिदेवीगीता ॥ शिवे ॥ भूमिप्रभे
दे ॥ आलवाले ॥ खेत इति प्रसिद्धे
क्षेत्रे । क्यार इति भाषा ॥ कैदा
रं वारि मधुरं विपाके गुरु दोषल
म् । तदेव बद्धमुक्तन्तु विशेषाद्दोषदं
भवेत् ॥ के जले शिरसिवा दारोऽ
स्य । हलदन्तादित्त्यलुक् ॥ केन ज
लेन दीर्यते वा । दृविदारणे । क
र्मणि घञ् । केदाराद्यश्चेतिनिर्द्देशा
देत्वम् ॥
केदारकटुका । स्त्री । कटुकायाम् ॥

केदारजम् । न । पद्मकाष्ठे ॥

केदारेशः । पुं । केदारेश्वरे । काशिस्थेशिवविशेषे ॥

केनती । स्त्री । स्मरदारेषु । रतौ ॥

केनारः । पुं । कुम्भिनरके ॥ शिरः कपोलसन्धिषु ॥

केनिपातः । पुं । अरित्रे । कर्णे । नौकापृष्ठस्थचालनकाष्ठे । हालि इति गौडभाषा । पतवार इति देशभाषा॥ केजले निपातोऽस्य । हलदन्तादित्त्यलुक् ॥

केनिपातकः । पुं । केनिपाते ॥ शेषादितिकप् । संज्ञायामितिकन्वा ॥

केन्दुः । पुं । तिन्दुकवृक्षे ॥

केन्दुकः । पुं । गाव इति गौडभाषा प्रसिद्धे गालव वृक्षे ॥ तालविशेषे ॥ यथा । लघुद्वयं विरामान्तं ताले केन्दुकसंज्ञके इति दामोदरः॥

केन्द्रम् । न । कण्टके । लग्नचतुर्थसप्तमदशमस्थानेषु ॥ यथा । लग्नाम्बुद्यूनकर्माणि केन्द्र मुक्तञ्च कण्टकम् । चतुष्टयञ्च खेटो वली लग्ने विशेषतइति ॥ स्पष्टग्रहानयनार्थे शीघ्रमन्दसंज्ञकाङ्कद्वये ॥ गोलस्य मध्यस्थाने ॥ यथा । वृत्तस्य मध्यं किल केन्द्र मुक्तं केन्द्रं ग्रहोच्चान्तर मुच्यतेऽतः । यतोऽन्तरे तावति तुङ्गदेशात्रीचोच्चवृत्तस्य सदैवकेन्द्रमिति ॥ यात्रा योगविशेषे ॥ यथा । आपोक्लिमगते चन्द्रे केन्द्रस्थे सुरपूजिते । योगः केन्द्र इति ख्यातोयातुरिष्टार्थ सिद्धिदइति ॥

केन्द्रभवनम् । न । लग्नचतुर्थसप्तमदशमभवनेषु ॥

केमद्रुमः । पुं । जन्मकालिके योगविशेषे ॥ यथा । रविवर्जं द्वादशगै रनफा चन्द्रात् द्वितीयगैः सुनफा । उभयस्थितै र्दुरधरा केमद्रुमसंज्ञितोऽन्यइति ॥ भृतकं दुःखिनमधमंजातं केमद्रुमे विद्यादितिचफलम् ॥

केमुकः । पुं । केंउ इतिगौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पेचुके । दलसारिण्याम् ॥ न । कन्दशाकवि० ॥ केमुकंकटुकंपाके तिक्तं ग्राहि हिमं लघु । दीपनं पाचनं हृद्यं कफपित्तज्वरापहम् ॥ कुष्ठकासप्रमेहास्रनाशनंवातलं लघु ॥ इति ॥

केयूरम् । न । प्रगण्डभूषणे । अङ्गदे । वाजूबन्द इतिभाषा ॥ केवाहुशिरसियाति । युमिश्रणे । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविच्त्यूरः । हलदन्तादित्त्यलुक् ॥ पुं । रतिबन्धवि० ॥ यथा । स्त्रीजङ्घे चैव सम्पीड्य दो

ध्यां मालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कारये तू स्थापनं कामी बन्धः केयूरसंज्ञक इति ॥ अपिच । स्त्रीणां जङ्घान्तराविष्टो गाढमालिङ्ग्य सुन्दरीम् । कामये दिपुलंकामी बन्धः केयूरसंज्ञक इति ॥

केरलः । पुं । मल्लेवार इति प्रसिद्धे देशवि० ॥ यथा । उग्राः केरलपर्याया इतिहेमचन्द्रः ॥ सुब्रह्मण्यं समारभ्य यावद्देशो जनार्दनः । तावत् केरलदेशः स्यात् तन्मध्ये रिद्धकेरल ॥ रामेश्वरान् व्यङ्कटेशा द्रुसकेरल नामकः । अनन्तशैल मारभ्य यावत् स्या दव्ययंपरे ॥ तावत् सर्वंशना मा तु केरलः परिकीर्त्तितइति॥ वेदयागानधिकारिश्मश्रुधारिम्लेच्छवि० । पुरैते चत्रिया आसन् सगरेणैषां धर्मानाशितः वेशान्यत्वंच कृतम् । यथा । निः स्वाध्यायवषट्काराः कृता स्तेन महात्मना । शका यवन काम्बोजाः पारदाः पह्लवा स्तथा ॥ कोलिसर्पा माहिषका दर्वा श्चोलाः सकेरलाः । सर्वे ते चत्रिया स्तात धर्म स्तेषां निराकृतः ॥ इतिहरिवंशः ॥ सम्प्रदाय विशेषे ॥ प्रश्नग्रन्थ विशेषे ॥

केरली । स्त्री । ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥

होरायाम् ॥

केलकः । पुं । खड्गधारादिनर्त्तके । प्लवके ॥

केलासः । पुं । स्फटिके ॥

केलिः । पुं । स्त्री । परीहासे । द्रवे । क्रीडायाम् ॥ केलनम् । किलक्रीडायाम् । केलृचलने वा । इन् । स्त्री । पृथिव्याम् ॥

केलिकः । पुं । अशोकवृत्ते ॥

केलिकला । स्त्री । सरस्वत्यावीणायाम् ॥

केलिकालः । पुं । क्रीडासमये ॥

केलिकिलः । पुं । कूष्माण्डकसंज्ञकेशिवस्यानुचरे ॥ नाट्ये नायकवयस्ये । विदूषके । वैहासिके ॥

केलिकिला । स्त्री । कामदेवपत्न्याम् । रतौ ॥

केलिकिलावती । स्त्री । स्मरभार्यायाम् ॥

केलिकीर्णः । पुं । उष्ट्रे ॥

केलिकुञ्चिका । स्त्री । पत्नीभगिन्याम् । श्यालिकायाम् । साली इति भाषा ॥

केलिकोषः । पुं । नटे ॥

केलिनागरः । पुं । बहुभोगिनि । सम्भोगवति ॥

केलिमुखः । पुं । परीहासे ॥

केलिवृत्तः । पुं । केलिकदम्ब इतिगौ

डभाषाप्रसिद्धे कदम्बविशेषे ॥
केलिशुषिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥
केलिसचिवः । पुं । क्रीडाविषयकम न्विणि । नर्मदे । नर्मसचिवे ॥
केवर्त्तः । पुं । कैवर्त्तजातौ ॥ इतिद्विरू० ॥
केवलः । पुं । कुहने ॥ न । ज्ञानभेदे ॥ शुद्धे ॥ निर्णीते ॥ त्रि । अद्वितीये । एकस्मिन् । असहाये ॥ कृत्स्ने ॥ केवते । केवसेवने । वृषा० कलः ॥ के शिरसि वलयति वा । वलप्राणने । पचाद्यच् ॥
केवलज्ञानी । पुं । भूतार्हद्विशेषे ॥
केवलद्रव्यम् । न । मरिचे ॥
केवलव्यतिरेकि । न । व्यतिरेकमात्र व्याप्तिकानुमाने ॥ यथा । पृथिवी तरेभ्योभिद्यते गन्धवत्त्वात् यदि तरेभ्यो नभिद्यते न तद्गन्धवत् य था जलम् नचेयं तथा तस्मात् त थेति । अत्र यद्गन्धवत् तदितरभि न्न मित्यन्वयदृष्टान्तो नास्ति पृथि वीमात्रस्य पक्षत्वात् ॥
केवला । स्त्री । एकस्याम् ॥ कृत्स्नाया म् ॥ केवलात् टाप् ॥
केवलान्वयि । न । अन्वयमात्रव्याप्तिका नुमाने ॥ यथा । घटोऽभिधेयः प्र मेयत्वात् पटवत् इत्यत्र प्रमेयत्वा भिधेयत्वयोर्व्यतिरेकव्याप्ति र्नास्ति सर्वस्याप्यभिधेयत्त्वात् प्रमेयत्त्वाच्च ॥
केवली । पुं । जैनविशेषे ॥
केवली । स्त्री । ज्ञानविशेषे ॥ ग्रन्थवि शेषे ॥ केवलमा मकेति संज्ञाछन्द सोर्ङीप् ॥
केविका । स्त्री । केवेर इतिकोकणभा षाप्रसिद्धे पुष्पविशेषे । भृङ्गारौ । म हागन्धायाम् ॥
केशः । पुं । वरुणे ॥ ह्रीबेरे ॥ दैत्यवि० ॥ विष्णौ ॥ चिकुरे । कुन्तले । वा ले ॥ मज्जजातोपधातुविशेषोयम् । केशसमूहार्थवाचकाः शब्दाः यथा । वालाः स्युस्तत्पराः पाशोरचना भार उच्चयः । हस्तः पक्षः कलापश्च केशभूयस्त्ववाचका इतिहेमचन्द्रः ॥ क्लिश्यते । क्लिश वन्धे क्लिशु उपता पेवा । क्लिश्नातिवा । क्लिशू विबाधा याम् । क्लिशेरन्लोलोपश्च ॥ के शेते । शीङ्० । अन्येभ्योपीतिडः । हलदन्तादित्यलुक्वा ॥ कस्यशिर सः ईशोवा ॥
केशकः । पुं । केशेषुप्रसिते ॥ स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते इतिकन् ॥
केशकलापः । पुं । केशपाशे । केशस मूहे ॥
केशकारः । पुं । करिया कुशियार इति भाषा प्रसिद्धे इक्षुप्रभेदे ॥ केशकारी

गुरुः शीतो रक्तपित्तचयापहः ॥

केशकीटः । पुं । यूकायाम् ॥

केशगर्भः । पुं । } कबर्य्याम् ॥
केशगर्भकः । पुं । }

केशघ्नम् । न । इन्द्रलुप्तके ॥

केशटः । पुं । हरौ । विष्णौ ॥ अजे । छागे ॥ उत्कटे ॥ भ्रातरि ॥ शोष णाख्ये मदनस्य वाणे ॥ शोणकवृक्षे ॥

केशधृत् । पुं । भूतकेशे ॥

केशनाम । न । वाले । ह्रीवेरे । वाला इतिभाषा ॥

केशपक्षः । पुं । कचौघे । केशकलापे ॥

केशपर्णी । स्त्री । अपामार्गे ॥

केशपाशः । पुं । केशपक्षे ॥ पाशः पक्ष श्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात् परे ॥

केशपाशी । स्त्री । शिखायाम् । शिरोमध्यस्थचूडायाम् ॥ केशानांपाशः । गौरादिः ॥

केशभूः । पुं । शिरसि ॥

केशमथनी । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशमार्ज्जकम् । न । कङ्कतिकायाम् । कङ्घा कङ्घी इतिचभाषा ॥

केशमार्ज्जनम् । न । कङ्कतिकायाम् ॥

केशमुष्टिः । पुं । विषमुष्टिवृक्षे ॥ महानिम्बे ॥

केशरः । पुं । सिंहस्कन्धजटायाम् ॥ तुरङ्गस्कन्धकेशेषु ॥ पुन्नागवृक्षे ॥ व कुलवृक्षे ॥ नागकेशरवृक्षे ॥ सुरागन्धे ॥ न । हिङ्गुनि ॥ पुं । न । किञ्जल्के ॥ के जले शीर्यते । शॄ हिंसायाम् । ऋदोरप् । हलदन्तादित्यलुक् ॥

केशरञ्जनः । पुं । भृङ्गराजवृक्षे ॥

केशराजः । पुं । नागमारे । भृङ्गराजे । भंगरा इतिभाषा ॥

केशराम्लः । पुं । मातुलुङ्गकवृक्षे ॥

केशरी । पुं । सिंहे ॥ तुरगे ॥ केशराः स्कन्धवालाः सन्त्यस्य । इनिः ॥ वीजपूरकवृक्षे ॥ पुन्नागे ॥ नागकेसरे ॥

केशरुहा । स्त्री । भद्रदन्तिकावृक्षे ॥

केशरूपा । स्त्री । वन्दाकवृक्षे ॥

केशवः । पुं । पुन्नागवृक्षे ॥ वासुदेवे । विष्णौ ॥ केशौ ब्रह्मरुद्रौ सर्वेश्वराधपि अनुकंप्यतया वात्येव गच्छतीति व्युत्पत्तिमाश्रित्य निरतिशयैश्वर्य्यप्रतिपादनात् सर्वेश्वरे ॥ कश्च ईशश्च केशौ पुत्रपौत्रौ स्तोऽस्य । केशाद्व इति वः । केशौवातिवा । वा गतौ । आतइतिकः । शम्भोः पितामहो ब्रह्मपिता शक्राद्यधीश्वर इति पद्मोक्तेः ॥ यद्वा । केशिनं दैत्यविशेषं वाति गच्छति मारणार्थे वाते गमनार्थादन्येभ्योपिदृश्यते

इति डः । पृषोदरादित्वात् इकारस्याकारः । यस्मात् त्वयैष दुष्टात्मा हतः केशी जनार्दन । तस्मात् केशवनाम्ना त्वं लोके ख्यातो भविष्यसीति हरिवंशोक्तेः ॥ यद्वा । केशसंज्ञिताः । सूर्यादिसंक्रान्ता अंशवः तद्वत्तया केशवः । अंशवो ये प्रकाशन्ते मम ते केशसंज्ञिताः सर्वज्ञाः केशवं तस्मात् प्राहु र्मां द्विजसत्तमाः ॥ इति भारतम् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याः शक्तयः केशसंज्ञिताः तद्वत्तया वा । तयः केशिन इति श्रुतेः ॥ कश्च अश्च ईशश्च केशाः ब्रह्मविष्णुरुद्राः ते अस्य वश्यतया सन्तीति केशवः । केशशब्दा न्मत्वर्थीयः केशाद्वोन्यतरस्यामिति वप्रत्ययः ॥ यद्वा । केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वष्टि इच्छति सर्गादिकार्यायेति । वशकान्तौ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडप्रत्ययः ॥ यद्वा । केशान् ब्रह्मविष्णुरुद्रान् वाति गच्छति नियामकत्वेनेति केशवः । वागतिगन्धनयोः । आतोऽनुपसर्गेइति कः ॥ को ब्रह्मेति समाख्यात ईशोहं सर्वदेहिनाम् । आवां तवांशसम्भूतौ तस्मात् केशवनामवान् ॥ इति ह° वं ॥ त्रि । प्रशस्तकेशवति ॥ प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्य । प्रशंसा

याम् केशाद्वोन्यतरस्यामितिवः ॥

केशवान् । त्रि । केशिके ॥ केशाः सन्त्यस्य । मतुप् ॥

केशवर्द्धिनी । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ॥

केशवायुधः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ न । विष्णोरस्त्रे ॥

केशवालयः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥ विष्णोर्मन्दिरे ॥ केशवस्य आलयः ॥

केशवावासः । पुं । अश्वत्थद्रुमे ॥

केशवेशः । पुं । कवर्य्याम् ॥ केशानां वेशः मार्जनाबन्धनादिनाकृतशोभाविशेषः ॥

केशहन्तृफला । स्त्री । शमीवृक्षे ॥

केशहन्त्री । स्त्री । सक्तुफलायाम् । शमीवृक्षे ॥

केशहस्तः । पुं । केशसमूहे ॥

केशाकेशि । अ । केशेषु केशेषु गृहीत्वा प्रवृत्ते युद्धे ॥ तत्रतेनेदमिति सरूपे इति कर्मव्यतिहारे बहुव्रीहिः । अन्येषामपिदृश्यते इति पूर्वपदान्तस्यदीर्घः । इच्कर्मव्यतिहारे इति इच्समासान्तः । तिष्ठद्गुप्रभृतिषु इच्प्रत्ययस्य पाठादव्ययीभावत्व मव्ययत्त्व ञ्च ॥

केशान्तः । पुं । गृह्योक्तसंस्कारविशेषे ॥ ब्राह्मणादीनां षोडशादिवर्षेषु कर्त्तव्ये गोदानाख्येव्रतविशेषे ॥ यथाह

मनुः। केशान्तः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते। राजन्यबन्धोर्द्वाविंशे वैश्यस्यद्व्यधिकेतत इति॥

केशारुहा। स्त्री। सहदेव्याम्॥

केशार्हा। स्त्री। महानील्याम्॥

केशिकः। त्रि। प्रशस्तकेशविशिष्टे। केशिनि॥ प्रशस्ताः केशाः सन्त्यस्य। केशाद्वोन्यतरस्यामितिपक्षे ठन्।

केशिका। स्त्री। शतावर्य्याम्॥

केशी। पुं। विष्णौ॥ दैत्यविशेषे॥ सिंहे॥ त्रि। केशिके॥ ठनोऽभावपक्षे इनिः॥

केशिनिसूदनः। पुं। श्रीकृष्णे॥

केशिनी। स्त्री। सांखाहूली इति ख्यातायां चोरपुष्प्याम्॥ रावणस्य मातरि॥ जटामांस्याम्॥ प्रशस्तकेशवत्याम्॥ इन्नन्तात् ङीप्॥

केशिसूदनः। पुं। श्रीकृष्णे॥ केशिनामानमसुरं सूदितवान् सूदयति वा सूदक्षरणे। नं० ल्युः॥

केशिहा। पुं। केशवे। श्रीकृष्णे॥ केशिनामानमसुरं हन्ति हतवान्वा। हन्० क्विप्॥

केशी। स्त्री। नील्याम्॥ भूतकेश्याम्॥ अजलोमा वृक्षे॥

केशोच्चयः। पुं। केशपाशे॥

केश्यम्। न। कृष्णागुरुणि॥ भृङ्गराजे॥

केसरः। पुं। सिंहस्कन्धजटायाम्। सिंहच्छटायाम्॥ तुरगस्कन्धकेशेषु॥ पुन्नागतरौ॥ वकुलवृक्षे॥ नागकेसरद्रुमे॥ न। हिङ्गुनि॥ नागकेसरपुष्पे॥ कासीसे॥ स्वर्णे॥ पुं। न। किञ्जल्के॥ रभसस्तु हिङ्गुनि द्वयोरित्याह॥ केजले सरति। सृगतौ। पचाद्यच्। हलदन्तादित्यलुक्॥ प्रशस्ताः केसराः अस्य। अर्श आद्यच्वा॥

केसरवरम्। न। कुङ्कुमे॥

केसराम्लः। पुं। वीजपूरे॥

केसरिका। स्त्री। सहदेवीलतायाम्॥

केसरी। पुं। तुरगे॥ सिंहे॥ पुन्नागे॥ नागकेसरे॥ रक्तशिग्रौ॥ वीजपूरे॥ वानराणां यूथपते विशेषे। हनूमतः पितरि॥ केसराः स्कन्धवालाः सन्त्यस्य। अतइनिः॥

केसरिसुतः। पुं। हनूमति॥ इतिहेमचन्द्रः॥

कैकयः। पुं। देशविशेषे। ब्रह्मपुत्राल्कामरूपान्मध्यभागे तु कैकयः॥

कैकेयः। पुं। अश्वपतिन्टपे॥ केकयस्याऽपत्यम्। जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ्। केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरिय इति इयादेशः। वृद्धिः॥

कैकेयी। स्त्री। भरतमातरि॥ केक

यस्यापत्यं स्त्री। जनपदशब्दादित्यपत्यप्रत्ययः। अतश्चेति तद्राजस्याकारस्य लुकतुन। नप्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्य इति प्रतिषेधात्। पूर्ववत्या देरियादेशः। अजन्तत्वान् ङीप्॥

कैङ्कर्य्यम्। न। किङ्करत्वे। दासत्वे॥

कैटजः। पुं। कुटजवृक्षे॥

कैटभः। पुं। दैत्यविशेषे॥

कैटभजित्। पुं। विष्णौ॥ कैटभ मसुरविशेष मजैषीत्। जिजये। सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिद-जिनीराजामुपसर्गेपिक्विप् इति-क्विप्॥

कैटभहा। पुं। विष्णौ॥

कैटभा। स्त्री। दुर्गायाम्॥

कैटभारिः। पुं। विष्णौ॥

कैटभी। स्त्री। कात्यायन्याम्॥

कैटभेश्वरी। स्त्री। दुर्गायाम्॥ तथा चदेवीपुराणम्। कैटभन्तु वशं कृत्वाग्रहीता तत् पुरीयथा। तेन सा गीयते देवी पुराणे कैटभेश्वरीति॥

कैटर्य्यः। पुं। कट्फले। पूतिकरञ्जे। कायफल इतिभाषा॥ मदनवृक्षे॥ केटनम्। किटचासे। घञ्। केटं राति अतितिक्तत्वात्। रा०। आ तद्गतिकः। चतु० ष्यञ्॥ निम्बे॥ महानिम्बे॥

कैडर्य्यः। पुं। कट्फले॥ कटभीवृक्षे॥

कैतकम्। न। केतकीपुष्पे॥ केवडाभिधेगन्धजले॥ त्रि। केतकी सम्बन्धिनि॥

कैतवम्। न। कपटे॥ द्यूते॥ वैदूर्यमणौ॥ धत्तूरफलपुष्पादौ॥ खलतायाम्॥ कितवस्यकर्म्म। यु० अण्॥

कैदारः। पुं। शालिधान्ये॥ न। क्षेत्रसमूहे॥ केदारजले॥ केदारं चेत्र मुद्दिष्टं कैदारं तज्जलं स्मृतम्। कैदारं वार्य्यभिष्यन्दि मधुरं गुरुदोषकृत्॥ केदारस्येदम्। अण्॥

कैदारकम्। न। केदारसमूहे। क्षेत्रे॥ केदाराणांसमूहः। केदाराद्यञ्चेति वुञ्॥

कैदारिकम्। न। कैदारके॥ केदाराणांसमूहः। ठञ् कवचिनश्च। चात्केदारादपि॥

कैदार्य्यम्। न। क्षेत्रे। कैदारिके॥ केदाराणां समूहः। केदाराद्यञ्चेति यञ्॥

कैरवः। पुं। कितवे॥ रिपौ॥ न। कुमुदे। शुक्लोत्पले॥ के जले रौति। रुशब्दे। पचाद्यच्। तत्पुरुषेकृतीत्यलुक्। कैरवस्य हंसस्येदंप्रिय

म् । तस्येदमित्यण् ॥

कैरविणी । स्त्री । कुमुदिन्याम् । कुमुदयुक्तपुष्करिण्यादौ ॥ कैरवाणि सन्त्यस्याम् । पु० इनिः ॥

कैरविणीखण्डम् । न । कैरविणीनां समूहे ॥ कमलादिभ्यःखण्डः ॥

कैरविणीफलम् । न । वेरा इतिप्रसिद्धे कुमुदबीजे ॥

कैरवी । पुं । चन्द्रे ॥

कैरवी । स्त्री । चन्द्रिकायाम् ॥ मेथिकायाम् ॥

कैराटः । पुं ।
कैराटकः । पुं । } स्थावरविषविशेषे ॥

कैरातः । पुं । बलवत्पुरुषे । दीर्घहे ॥ न । शम्बरचन्दने ॥ पुं । न । भूनिम्बे ॥

कैरालम् । न । विडङ्गे ॥

कैराली । स्त्री । विडङ्गायाम् ॥

कैलासः । पुं । शिवकुबेरयोः स्थाने । कुबेराचले । गणपर्वते ॥ केजले लासो लसनमस्य केलासः स्फटिकः । पृषदन्तादित्वलुक् । तस्यायम् । कैलासः । अण् ॥ यद्वा । केलीनां समूहः कैलम् । तस्यसमूहइत्यण् । तेनास्यतेऽत्र । आसउपवेशने । हलश्चेतिघञ् ॥ आग्राचक्रादूर्द्धं ॥ कैलासाख्यंतदूर्द्धंतु वोधिनीत्नुतदूर्द्धत

दुत्युक्तेः ॥

कैलासनिकेतनः । पुं । शिवे । पार्वतीपतौ ॥

कैलासौकाः । पुं । कुबेरे ॥ शिवे ॥

कैवर्त्तः । पुं । धीवर इतिप्रसिद्धे वेश्यागर्भे क्षत्रियैरसजाते । धीवरे । दासे । जालिके ॥ केजलेवर्त्तन्ते । वृतु० । पचाद्यच् । कैवर्त्तानां मत्स्यानामयं घातकः । तस्येदमित्यण् ॥

कैवर्त्तमुस्तम् । न ।
कैवर्त्तमुस्तकम् । न । } कैवर्त्तीमुस्तके । कुटन्नटे ॥

कैवर्त्तिका । स्त्री । ञ्याखवप्रसिद्धेलता विशेषे । वस्त्ररङ्गायाम् । सुरङ्गायाम् । सुभगायाम् ॥

कैवर्त्तिमुस्तकम् । न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥

कैवर्त्ती । स्त्री । परिपेलवे ॥ कैवर्त्तभार्यायाम् ॥

कैवर्त्तीमुस्तकम् । न । कुटन्नटे । वानेये । परिपेलवे । मोथा इतिभाषा ॥ इदन्तु वितुन्नकनाम्नो दाचसमुस्ताकृतिस्त्वगिति भावप्रकाशः ॥ कैवर्त्तानां जातिः कैवर्त्ती । कैवर्त्त्या मुस्तकम् ॥

कैवल्यम् । न । निर्वाणे । अत्यन्तदुःखत्रयप्रशमनलक्षणायाम् मुक्तौ ॥ आत्यन्तिकोऽपि दुःखत्रयाभावः कैवल्यम् । तच्च पुरुषस्य स्वाभाविका

दैवाऽवैगुण्यात् सुखदुःखमोहरहि
तत्त्वात् सिद्धम् ॥ केवलस्यभावः ।
ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥

कैशिकम् । न । कैश्ये । केशसमूहे ॥
केशानांसमूहः । अचित्तहस्तिधेनो
ष्ठक् ॥ पुं । शृङ्गाररसे ॥

कैशिकी । स्त्री । नाटकवृत्तिविशेषे
॥ यथा । भारती सात्त्वती कैशि
क्यारभट्यौ च वृत्तयइति ॥

कैशोरम् । न । किशोरावस्थायाम् ।
दशवर्षानन्तर मापञ्चदशाब्दपर्यन्ता
वस्थायाम् ॥ कौमारं पञ्चमाब्दान्तं
पौगण्डं दशमावधि । कैशोर माप
ञ्चदशादित्युक्तेः ॥ किशोरस्यकर्म
भावोवा । प्राणभृज्जातिवयोवच
नोद्गात्रादिभ्योञ् ॥

कैश्यम् । न । कैशिके । केशवृन्दे ॥ के
शानां समूहः । केशाश्वाभ्यांयञ्छा
वन्यतरस्याम् ॥

कोकः । पुं । चक्रवाके ॥ वृके ॥ ज्येष्
ठ्याम् ॥ खर्ज्जूरीवृक्षे ॥ दर्दुरे ॥ वि
ष्णौ ॥ कोकते । कुकआदाने । प
चाद्यच् ॥

कोकडः । पुं । बिलेशये मृगविशेषे ।
चमरपुच्छे । लोमशे । धूम्रवर्णके ॥
तन्मांसंश्वासानिलकासहरम् पित्त
दाहकरञ्चेतिराजनिर्घण्टः ॥

कोकदेवः । पुं । कपोते ॥

कोकनदम् । न । रक्तकुमुदे ॥ रक्तप
ङ्कजे ॥ कोकान् चक्रान् नदति । णा
दअव्यक्तेशब्दे । अन्तर्भावितण्यर्थः ।
मूलविभुजादित्वात् कः ॥

कोकनदच्छविः । पुं । शोणे । ईषद्रक्ते ।
रक्तोत्पलाभे ॥ त्रि । तद्वति ॥ को
कनदं रक्तोत्पलम् तदिव छवि र्यस्य ॥

कोकबन्धुः । पुं । सूर्ये ॥ कोकस्यबन्धुरिव ॥

कोकाग्रः । पुं । समष्ठिले क्षुपविशेषे ॥

कोकाहः । पुं । श्वेताश्वे । कर्के ॥ का
काह इतिक्वचित्पाठः ॥

कोकिलः । पुं । पिके । वनप्रिये । ता
म्राक्षे । मधुगायने ॥ अङ्गारे ॥ इति
त्रिकाण्डशेषः । कोकते । कुकआ
दाने । सलिकल्यनिमहिभडिभण्ड
शण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच् ॥

कोकिला । स्त्री । पिकभार्यायाम् ॥ अ
जादित्वाट्टाप् ॥

कोकिलाक्षः । पुं । तालमखाना इति
प्रसिद्धे वस्तुनि । इक्षुगन्धायाम् ॥
कोकिलाऽक्षियस्य । कोकिलशब्दः
कोकिलाक्षसदृशे लाक्षणिकः । अ
क्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥

कोकिलावासः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोकिलेक्षुः । पुं । कृष्णवर्णइक्षौ ॥

कोकिलेष्टा । स्त्री । महाजम्ब्वाम् ॥

कोकिलोत्सवः । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोङ्कः । पुं । देशविशेषे ॥

कोङ्कणः । पुं । कोकन इति प्रसिद्धे देशे ॥ अथाभ्यङ्गं समारभ्य कोटिदेशस्य मध्यगे । समुद्रप्रान्तदेशो हि कोङ्कणः परिकीर्त्तितः ॥ न । शस्त्रप्रभेदे ॥

कोङ्कणासुतः । पुं । परशुरामे ॥

कोचः । पुं । सङ्करजातिविशेषे ॥ स तु मांसच्छेदिगर्भे तीवरस्यौरसजातः । इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोजागरः । पुं । आश्विनपौर्णमास्याम् । द्यूतपूर्णिमायाम् । कौमुद्याम् ॥

कोटः । पुं । दुर्गे । कुटे । गढ इति भाषा ॥ कुटनम् । कुट० । भावे घञ् ॥

कोटकः । पुं । घरामि राज इति भाषा प्रसिद्धे गृहकारके ॥ स तु कुम्भकार्य्यां गर्भे अट्टालिकाकारस्यौरसजातः ॥ इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

कोटरः । पुं । न । वृक्षस्थितगह्वरे । निष्कुहे ॥ कोटं राति । रा० । आत इति कः ॥

कोटवी । स्त्री । चण्डिकायाम् । दुर्गायाम् ॥ नग्निकाम् । विवसनायां स्त्रियाम् ॥ कोटं वाति । वा० । आतोनुपेतिकः ॥ गौ० ङीष् ॥

कोटिः । स्त्री । धनुषोग्रभागे ॥ अस्त्रे । अस्त्रादेरग्रभागे ॥ परीक्षकपरिकल्पितनिर्णयनिरूपणीये । प्रावादुकशास्त्रनिर्णयान्ते ॥ उत्कर्षे । प्रकर्षे ॥ दशप्रयुते । शतलक्षसङ्ख्यायाम् । १००००००० ॥ पिङ्गशाक इति गौड प्रसिद्ध शाके । पृक्कायाम् ॥ कूटयते ऽनया वा । कूट आप्रदाने । चु० । अच इः ॥ कोटयति कोट्यते वा । कुट कौटिल्ये । इः ॥ कुट्यते वा । इञजादिभ्य इतीञ् । सर्वधातुभ्य इतीन् वा । वा० गुणः ॥

कोटिकः । पुं । शक्रगोपकीटे ॥

कोटिजित् । पुं । कालिदासे । मेधारुद्रे ॥

कोटिपात्रः । पुं । केनिपातके । अरित्रे इति हेमचन्द्रः ॥

कोटिरः । पुं । नकुले ॥ शक्रे । इन्द्रे ॥ इन्द्रगोपकीटे ॥

कोटिवर्षम् । न । बाणासुरपुरे ॥

कोटिवर्षा । स्त्री । पिङ्गिशाक इति गौडप्रसिद्ध पृक्कायाम् । आसारक इति भाषा ॥ कोटिभिरग्रैर्वर्षति । मधु । वृष सेचने । अच् ॥

कोटिशः । पुं । लोष्टभेदने । हेंगा इति भाषा ॥ कोटिना अग्रेण श्यति । शो तनूकरणे । सुपीतिकः ॥ कोटिर

स्यान्नीति वा । लोमादित्वात् शः ॥

कोटिशः । अ । कोटौ कोटौ ॥

कोटीरः । पुं । किरीटे ॥ जटायाम् ॥

कोटीवर्षम् । न । वाणासुरपुरे ॥

कोटीशः । पुं । कोटिशे ॥

कोट्टः । पुं । पुरस्य दुर्गे । राजधान्याम् ॥ न । दुर्गे । किल्ला गढ इतिभाषा ॥ कुट्टच्छेदनभर्त्सनयोः अच् ॥

कोट्टवी । स्त्री । मुक्तकेश्याम् नग्नायां स्त्रियि ॥ यात्ववासामुक्तकेशी कोट्टवीनग्निकाचसेतिजटाधरः ॥ दुर्गायाम् ॥ वाणासुरमातरि ॥ कुट्टनम् । कुट्ट० । घञ् । वा० गुणाभावः । कोट्टंवाति । वा० । आत इति कः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कोट्टवीपुरम् । न । वाणासुरपुरे ॥ कोट्टव्याःपुरम् ॥

कोट्टारः । पुं । नागरे ॥ कूपे ॥ पुष्करिण्याः पाटके ॥ कुट्यते । कुट्टच्छेदने प्रतापनेवा । वा० आरन् गुणश्च ॥

कोठः । पुं । चक्राकारे कुष्ठरोगे । मण्डलके । त्वग्दोषे ॥ अस्यलक्षणम् । असम्यग्वमनोदीर्णपित्तश्लेष्मविनिग्रहैः । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्तिवहूनि च ॥ उत्कोठः सानुबन्धश्च कोठ इत्यभिधीयतेइति ॥ अन्यच्च वरटीदष्टनिकाशः कण्डूमान् लोहितोऽसृक्कफपित्तात् । क्षणिकोत्पादविनाशः कोठ इति निगद्यते तज्ज्ञैरिति ॥ कुण्ठति । कुठिप्रतिघाते । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् ॥

कोठरः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥

कोठरपुष्पी । स्त्री । वृद्धदारके ॥

कोणः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ वीणादीनां वादने । येन धनुषाकृतिना वीणादिर्वाद्यते तस्मिन् । नेपालभाषया गज्जा इति ख्याते वाद्यवादनकाष्ठे । वाजानेकीलकडी इति भाषा ॥ गृहादीनामेकदेशे । कूना इतिभाषा ॥ अस्रौ । अस्त्रादीनामग्रभागे । पाल्याम् ॥ लगुडे ॥ मङ्गलग्रहे । भौमे ॥ द्वयोर्दिशोर्मध्यभागे । विदिशि ॥ लग्नान्नवमपञ्चमयोः ॥ शनौ ॥ कुण्यते ऽनेन । कुणशब्दोपकरणयोः । हलश्चेति घञ् । कुणत्यनेनवा । कर्त्तर्य्यण् ॥

कोणकुणः । पुं । उत्कुणे । उद्दंशे । उडुस खटमल मङ्कुण इत्यादिभाषाप्रसिद्धे मत्कुणे

कोथः । पुं । कथो इति गौड भाषा प्रसिद्धे नेत्ररोग विशेषे ॥ त्रि । मथिते ॥ शटिते ॥ यथा । मांसकोथः मांसगलनमिति ॥

कोदण्डः । पुं । भुवि । भ्रूलतायाम् ॥ न । चापे । धनुषि ॥ पुं । न । नीवृद्विशेषे ॥ कोटति । कुटअन्नतभाषणे । वा० अण्डन् । पृषोदरादिः॥ कौतेर्विच् । कोर्दण्डोऽस्यवा ॥

कोद्रवः । पुं । धान्यप्रभेदे । कोरदूषे । कोदो इति भाषा ॥ कोद्रवो वातलो ग्राही हिमःपित्तकफापहः ॥ कौतिकवतेवा । कुशब्दे कुङ्शब्दे वा । विच् । द्रवति । द्रुगतौ । अच् । कोश्चाऽसौ द्रवश्च ॥ केन वायुना द्रवतीति वा । पृ० ॥

कोपः । पुं । क्रोधे ॥ अस्यनिवृत्तेरुपाय उक्तः शास्त्रे । यथा । अपकारिणि चेत् कोपःकोपः कोपेकथं न हि । धर्मार्थकाममोक्षाणां मसह्य परिपन्थिनीति॥ अपिच । रिपौबन्धौ स्वदेहे च समैकात्म्यं प्रपश्यतः । विवेकिन कुतःकोपः स्वदेहावयवेष्विवेति ॥

कोपनम् । कुपक्रोधे । घञ् ॥

कोपनः । त्रि । कोपविशिष्टे । क्रोधिनि ॥ कुप्यति तच्छीलः । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतियुच् ॥

कोपनकः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥

कोपना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ कुप्यतितच्छीला । युजन्ताट्टाप् ॥

कोपलता । स्त्री । कर्णस्फोटायांलतायाम् । चिचपर्ण्याम् । चिपुटायाम्॥

कोपितः । त्रि । कोपम्प्रापिते । सञ्जातकोपे ॥ ता० इतच् ॥

कोपी । पुं । जलपारावते ॥ त्रि । क्रोधने ॥ अवश्यङ् कुप्यति । कुप क्रोधे । आवश्यकेतिणिनिः ॥

कोपोपायः । पुं । दण्डे ॥ कोपजन्यउपायः ॥

कोमलम् । न । जले ॥ त्रि । अकठिने । मृदौ । मृदुले ॥ मनोज्ञे ॥ काम्यते । कमुकान्तौ । वा० अलच् । अतउत्त्वम् ॥ कौति वा । कुशब्दे । उषा० कलः तस्यमुट् । वा० गुणः ॥

कोमलकम् । न । कोमलार्थे ॥ मृणाले ॥

कोमलवल्कली । स्त्री । लवल्याम् ॥

कोमला । स्त्री । चीरिकायाम् ॥ वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥

कोमासिका । स्त्री । जालिकायाम् । फलकीजाली इतिभाषा ॥

कोयष्टिः । पुं । जलकुक्कुभे खगे ॥ कं जलं यष्टिरिवास्य । पृ० ॥

कोयष्टिकः । पुं । कौंडापाखी इतिगौडभाषाप्रसिद्धे टिट्टिभखगे ॥ स्वार्थे कन् ॥

कोरकः । पुं । न । कलिकायाम् । कङ्कोले ॥ विकारकोरकाणीतिमाघ

। कोरकोऽस्त्रीकुड्मले स्यात् कक्कोलकमृणालयोरिति मेदिनिकरः। कोरकन्तु कुड्मले स्यादिति हेमोऽनेकार्थे। तथाच कलिकाकोरकः पुमानित्यमरस्य प्रमादः। प्रायिकाभिप्रायो वा॥ कक्कोलके॥ मृणाले॥ चोरनामगन्धद्रव्ये॥ कुर्यते। कुर शब्देतारे। कृ०वुन्॥ यद्वा। कोलति। कुलसंस्त्याने। ण्वुल्। रलयोरैक्यम्॥

कोरङ्गी। स्त्री। सूक्ष्मैलायाम्॥ पिप्पल्याम्॥ कुरति। कुर०। बाहुलकादङ्गच्। गौरादि ङीष्॥

कोरदूषः। पुं। कोद्रवे॥ कोरं दूषयति। दुषवैकृत्ये। ण्यन्तः। कर्मण्यण्॥

कोलः। पुं। अङ्कपाल्याम्॥ शनौ॥ चित्रे। चीता इतिभाषा॥ वराहे। शूकरे॥ उत्सङ्गे। क्रोडे। भुजान्तरे॥ डैँगा डैँगो इतिच भाषाप्रसिद्धे। प्लवे। भेलके। अल्पनौकायाम्। उडुपे॥ अस्त्रविशेषे। टङ्कद यमाने॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे। स तु लेटात् तीवरकन्यायां जातः। इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥ श्मश्रुधारिणि म्लेच्छजातिविशेषे॥ सच पूर्वं चत्रिय आसीत् सगरेणासौ वेदयागादावनधिकारीकृतः॥ इति हलायुधः॥ देशविशेषे॥ न। चव्ये॥ मरिचे॥ तोलकपरिमाणे॥ वदरे। कोलफले॥ कोल्याःफलम्। अण् लुकौ। लुक् तद्धितलुकीति ङीषो लुक्॥ सौवीराम्लघु सम्पक्वं मधुरं कोलमुच्यते। कोलन्तु वदरं दाहि रुच्यमुष्णञ्च वातहृत्। कफपित्तकरञ्चापि गुरु सारकमीरितम्॥ कोलति। कुलसंस्त्याने। ज्वलितीतिणः॥ यद्वा। कोलतिपीनत्वात्। अच्॥ यद्वा। कोलन्त्यङ्गान्यत्र। हलश्चेतिघञ्॥

कोलकः। पुं। अङ्कोठवृक्षे॥ बहुवारवृक्षे॥ न। काँकला इतिगौडभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्यविशेषे। कक्कोले॥ मरिचे॥ कोलति। कुल०। ण्वुल्। कृञादित्वाद्वुन्वा॥

कोलकन्दः। पुं। महाकन्दविशेषे। क्रमिघ्ने। पुटकन्दे॥

कोलकर्क्कटिका। स्त्री। मधुखर्ज्जूरिकायाम्॥

कोलदलम्। न। नखोनामगन्धद्रव्ये॥ कोलस्य वदर्या इव दलम्॥

कोलनासिका। स्त्री। वङ्किणीवृक्षे॥

कोलपुच्छः। पुं। कङ्कपक्षिणि॥

कोलमूलम्। न। पिप्पलीमूले॥

कोलम्बकः । पुं । वीणायः काये । तन्त्रीहीने अलावूदण्डककुभसमुदाये ॥ कोलति । कुल० । वाहुलकादम्बच् । ततः संज्ञायां कन् । अोष्ठ्य मध्यः ॥

कोलवल्ली । स्त्री । वशिरे । करिपिप्पल्याम् । कोलइववल्ली तत्तुल्यरोमत्वात् ॥

कोलवालुकम् । न । कङ्कुष्ठे ॥

कोलशिम्बिः । स्त्री । आलकुशीति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । शूकरपादिकायाम् । कोलशिम्बिः समीरघ्नीगुर्व्युष्णा कफपित्तकृत् । शुक्राग्निसादकृद्बल्या रुचिकृद्बद्धविट् गुरुः ॥

कोला । स्त्री । पिप्पल्याम् ॥ चव्यभेषजे ॥ कोलिद्रुमे ॥ सुरथस्य राजधान्यन्तरे ॥ अस्त्रविशेषे ॥ कोलति । कुल० । ज्वलितीतिणः । पचाद्यच्च । टाप् ॥

कोलाख्वः । पुं । देशविशेषे ॥

कोलापुरम् । न । दक्षिणदेशप्रसिद्धेलक्ष्मीदेव्याः स्थानविशेषे ॥

कोलाविध्वंसी । पुं । कोलावासिनि ॥ कोलां विध्वंसितुं शीलमस्य । विशब्देन धातोरन्यार्थं करणम् ॥ पर्वतवासिनिम्लेच्छ विशेषे ॥ एवंपालयतस्तस्यम्लेच्छाः पर्वतवासिनः । कोलाविध्वंसिनःप्राप्ताः पृथ्वीग्रहणतत्परा इति देवीभागवतोक्तेः। अत्र नामैकदेशेनामग्रहणमितिन्यायात् कोलाशब्दः कोलाहल वाचकः । तयाचकोलाहलेनान्यायेनैव प्रचुराज्यविध्वंसनशीलाः नतुयुद्धनीत्यवलम्बिनइत्यर्थइति भागवत व्याख्यानेनीलकण्ठशैवः॥ यद्वा । कोलां काञ्चित् सुरथस्य राजधानीं विध्वंसितु मुपमर्द्दितुं शीलमस्य णिनिः ॥

कोलाहलः । पुं । कलकले । वहुविधदूरगाव्यक्तध्वनौ ॥ कुल० । कोलनं कोलः एकीभावः तमाहलति । हलविलेखने । अच् ॥ गिरिवि० ॥

कोलिः । पुं । स्त्री वदर्याम् ॥ कोलति । कुल० । इन् ॥

कोली । स्त्री । वदर्य्याम् । वेर इति प्रसिद्धे वृक्षे ॥ कोलति घनीभवति । कुल० । अच् । गौ० ङीष् ॥

कोविदः । पुं । धीरे । पण्डिते । विदुषि ॥ विवेक्तरि ॥ कौति धर्मादि । कुशब्दे । कवते वा । कुङ्शब्दे । विच् । गुणः । कोर्वेदस्य विदो वेत्ता । इगुपधेतिकः ॥ कवि वेदे विदा यस्य वा ॥

कोविदारः । पुं । रक्तकाञ्चनारे । चमरिके । कचनार इति भाषा ॥ को

विदारकलिकातिकोमला तक्रसिद्ध तिलतैलपाचिता । हिङ्गुवासजसु वासवासिता वेसवारलुलिता ऽति लोभदा ॥ काञ्चनारः कषायःस्या दुष्णः शीतहरो लघुः । रूक्षः पित्तास्रक् प्रदरग्रहणीचयकासनुत् ॥ कुम् भूमिं विद्दणाति । दृ विदारणे । कर्मण्यण् । पृषोदरादिः ॥

कोशः । पुं । न । कुड्मले ॥ चषके । पानपात्रे ॥ दिव्ये ॥ खड्गपिधाने ॥ जातिकोषे । जायफल इति भाषा॥ अर्थसङ्घाते । अर्थचये ॥ पेश्याम् । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे ॥ योनौ ॥ शिम्बायाम् ॥ गोपनगृहे । गुप्तिस्थाने ॥ हिरण्यादिनिःक्षेपाधारे । मञ्जूषायाम् ॥ आच्छादके ॥ अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेष्वात्मनः शरीरेषु ॥ पनसादिफलस्यान्तःस्थावयवे । कोआ इति भाषा ॥ शब्दान्तरसंयोगे गोलकवाच कोयं यथा सूत्रकोशः नेत्रकोशः इति ॥ कुश्यते । कुशसंश्लेषणे । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥ अकुप्ये । हिरण्ये । कृताकृतयोर्हेमरूप्ययोः ॥

कोशकारः । पुं । कुशिआर इति प्रसिद्धे इक्षुविशेषे पथ्यास्यगुणान् मूर्द्ध्न्यमध्ये ॥ कोशं करोति । कर्मण्यण् ॥

कोशकृत् । पुं । कोषकाराख्ये इक्षुप्रभेदे ॥

कोशफलम् । न । कक्कोले ॥ कोशे फलमस्य ॥

कोशफला । स्त्री । त्रपुष्याम् ॥ महाकोशातक्याम् ॥

कोशलः । पुं । अयोध्यायाम् । सरयूकूले निविष्टे जनपदविशेषे ॥ कुश्यति । कुशसंश्लेषणे । वोपदेवमते तालव्यान्तः । वृषादित्वात् कलः । वाहुलकाद् गुणः ॥

कोशला । स्त्री । अयोध्यानगर्य्याम् । साकेते ॥ टाप् ॥

कोशलात्मजा । स्त्री । श्रीरामचन्द्रस्य मातरि । कौसल्यायाम् ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कोशलिकम् । न । घूस इति प्रसिद्धे उत्कोचे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कोशस्थितः । पुं । कोशस्थे जलचराणां गणे ॥

कोशाङ्गम् । न । वृक्षविशेषे । वहुमूले । इत्कटे ॥ इतिहारावली ॥

कोशातकः । पुं । कठे ॥ कोशमतति । अत० । क्वुन् ॥

कोशातकी । पुं । वाणिज्ये ॥ वणिजि

वडवाग्नौ ॥ इति विश्वः ॥

कोशातकी । स्त्री । पटोल्याम् ॥ घोषके । तोरञ्जो इति प्रसिद्धे शाके ॥ तत्पत्रशाक प्रकारस्तु । कोषातकी वल्लिभवाऽग्रपल्लवा स्तकेणयुक्ताः सुघृतेन संस्कृताः । सम्भर्जिताः सैन्धव हिङ्गुनाधिके तैलेऽतिरुच्यावहुदृष्टिदायका इति ॥ तत्फले ॥ हरीतक्यादिभ्यश्चेतिफल प्रत्ययस्यलुक् । गौ० ङीष् ॥

कोशाम्रः । पुं । कोशाम इति गौड भाषाप्रसिद्धे फलवृक्षविशेषे । सुकोषके । क्षुद्राम्रे । कृमिवृक्षे ॥ कोशाम्रः कुष्ठशोथाऽस्रपित्तव्रणकफापहः । तत्फलं ग्राहि वातघ्नमम्लोष्णं गुरुपित्तलम् । पक्वन्तु दीपनं रुच्यं लघूष्णं कफवातहृत् ॥

कोशिला । स्त्री । मुद्गपर्णाम् ॥

कोशी । स्त्री । पत्नद्वशाम् । पादरघ्याम् ॥

कोषः । पुं । न । कुड्मले ॥ पानपात्रे ॥ दिव्ये । शपथे ॥ खड्गपिधाने ॥ जातीकोषे ॥ अर्थसमूहे ॥ यथा । मुक्ताकनकरत्नाढ्यः पितृपैतामहोचितः । धर्मार्जितोव्ययसहः कोषः कोषज्ञसम्मतः ॥ धर्महेतोस्तथार्थायभृत्यानाम्भरणायच । आपदर्थञ्च संरक्ष्यः कोषः कोषवता सदेति ॥ भिक्षाचराजकोषश्चस्तोकस्तोकेनवर्द्धते । अञ्जनञ्च धनञ्चैवस्तोकस्तोकेनक्षीयते ॥ पेश्याम् । पक्षिगामण्डे ॥ कुषति निष्कामत्यस्मात् स्वयमेवकुष्यते वा । कुषनिष्कर्षे । अकर्त्तरिचेति घञ् ॥ शब्दादिसङ्ग्रहे ॥ योनौ ॥ कृताकृतस्वर्णरूप्ययोः । अकुप्ये । हिरण्ये ॥ शिम्बायाम् ॥ भाण्डागारे ॥ पनसादिफलान्तःस्थावयवे ॥ अन्नमयादिपञ्चसु ॥ द्वितीयभवने ॥ शब्दान्तरसंयोगे गोलकवाचकोयम् । यथा । सूत्रकोषो नेत्रकोषइत्यादि ॥

कोषकः । पुं । अण्डे ॥ अण्डकोषे ॥

कोषकारः । पुं । कुषारि इति गौड भाषा प्रसिद्धे इक्षुविशेषे ॥ कोषकारो गुरुः शीतो रक्तपित्तक्षयापहः ॥ गुटिपोका इति गौ० प्रसिद्धे तन्त्वकीटे ॥ कोषकारवदात्मानं वेष्टयत्वाऽवबुध्यसे ॥ अभिधानस्य कर्त्तरि ॥ कोषंकरोति । कर्मण्यण् ॥

कोषचञ्चुः । पुं । सारसखगे ॥

कोषपानम् । न । तत्तदितिकर्त्तव्यताकप्रहृतिनयजलपान रूपे परीक्षा विशेषे ॥

कोषफलः । पुं । घोषाख्यवल्याम् ॥

न । कर्पूरतुल्यगन्धद्रव्यविशेषे । कक्कोले ॥ कोषे फलमस्य ॥

कोषफला । स्त्री । पीतघोषायाम् ॥

कोषवृद्धिः । स्त्री । अण्डवृद्धौ ॥ कुरण्डे ॥

कोषशायिका । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

कोषस्थः । पुं । जलचरजीवविशेषाणाङ्गणे ॥ यथा । शङ्खः शङ्खनकश्चापि शुक्तिशम्बूककर्कटाः । जीवा एवंविधाश्चान्ये कोषस्थाः परिकीर्त्तिता इति ॥ कोषस्थामधुराः स्निग्धाः पित्तवातहरा हिमाः । बृंहणा बहुवर्चस्का वृष्याश्च बलवर्द्धना इति ॥

कोषातकः । पुं । कचे । केशे ॥ कटे ॥ कोषमतति । अत० । कुन् ॥

कोषातकी । स्त्री । श्वेतघोषे । घोषके ॥ ज्योत्स्निकायाम् । पटोल्याम् ॥ कोषमतति । अत० । कुन् । गौरादित्वान् ङीष् ॥

कोषाम्रम् । न । केओडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे फलविशेषे ॥ अस्य गुणाः । कफवायुनाशित्वम् अग्निदीपनत्वम् मलवद्धताकारित्वञ्चेति ॥

कोषी । पुं । आम्रवृक्षे ॥

कोषी । स्त्री । पादुकायाम् ॥

कोष्ठः । पुं । कुशूले ॥ गृहमध्ये ॥ कुचे मध्ये ॥ यथा । स्थानान्यामाग्नि

पक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च । हृदुण्डुकः पुप्फुसश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते इति ॥ त्रि । आत्मीये । निजे ॥ कुष्यते । कुष० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन्निति थन् ॥

कोष्ठाकः । पुं । पर्वतान्तरे ॥

कोष्ठागारम् । न । धान्यादिकोष्ठके । कोठार इति भाषा ॥

कोष्णम् । न । ईषदुष्णे । मन्दोष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ ईषदुष्णङ् कोष्णम् । ईषदर्थ इति कादेशः ॥

कोसलः । पुं । सरयूतीरनिविष्टे जनपदविशेषे । अयोध्यानगर्याम् ॥ कुसति । कुस संश्लेषणे । दन्त्यान्तो निर्विवादः । बाहुलकात् कलप्रत्यये गुणश्च ॥ यद्वा । कौ पृथिव्यां सलति गच्छति । सल गतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादित्वात् कुशब्दस्य गुणः ॥

कोहलः । पुं । वाद्यप्रभेदे ॥ नाट्यशास्त्रप्रवक्तरि मुनिविशेषे ॥ मद्ये इति हेमचन्द्रः ॥

कौकृत्यम् । न । अनुतापे ॥ अयुक्तकरणे ॥

कौक्कुटिकः । पुं । दाम्भिके ॥ अदूरप्रेरितेक्षणे । भिक्षौ ॥ कुक्कुटीमायापादपातस्य । तां पश्यति । संज्ञायां ललाटकुक्कुट्यौ पश्यतीति ठक् । कु

कुटीशब्देन तत्पातार्हः स्वल्पदेशो लच्यते । सन्न्यासीहि कीटादिवध भीत्त्या पादविक्षेपपर्य्याप्तदेशपर्यन्त मेव चक्षुः संयम्य गच्छति ॥

कौक्कुटिकन्दलः । पुं । बोडासाँप इति गौडप्रसिद्धे सर्पविशेषे । भाण्डपुष्पे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कौक्षः । त्रि । कुक्षौ भवे ॥ तत्रभवः इ त्यण् ॥

कौक्षेयकः । पुं । असौ । खड्गे ॥ कुक्षौ भ वः । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्का रेष्विति ढकञ् ॥

कौङ्कः । पुं ।
कौङ्कणः । पुं । } कोकन इतिप्रसिद्धे को
कौङ्किणः । पुं । } ङ्कणदेशे ॥

कौटः । पुं । कुटजवृक्षे ॥ स्वतन्त्रे ॥

कौटजः । पुं । कुरैय्या इतिप्रसिद्धे वृक्षे । कुटजे ॥ कूटोऽद्रिशृङ्गः स एव कौटः कौटेजायते स्म । सप्तम्यांजनेर्डः । न । कुटजफले ॥ कौटजन्तु लघु स्वादु मृदु ग्राहि च पित्तलम् । ज्व रहृद्रोगपित्तासृग्गुदावर्त्तस्य शूलजि त् ॥ कुटजकुसुमे ॥ तच्छाकप्रका रोयथा । काञ्जिकेन मधुरेण मुहू र्त्तं स्वेदितः कुटजपुष्पगुलुच्छः । पा चितः सलवण स्तिलतैले यातिहि सुरभीरुचिमत्त्वम् ॥ कौटजं कु सुमं ग्राहि सुस्वादु मृदुशीतलम् । लघु हृद्रोगपित्तासृग्गुदावर्त्तज्वरं ह रेत् ॥

कौटतक्षः । पुं । स्वकर्मजीविनि स्वा धीने निजालयस्थे तक्षणि ॥ कुट्या म्भवः कौटः स्वतन्त्रः सचासौ तक्षा च । ग्रामकौटाभ्यांतक्ष्ण इतिटच् समासान्तः ॥

कौटल्यः । पुं । वात्स्यायनमुनौ ॥

कौटसाक्षी । पुं । मिथ्यासाक्षिणि ॥

कौटिकः । त्रि । खटीक इतिप्रसि द्धे मांसविक्रयजीविनि । वैतंसिके ॥ कूटेन मृगादिबन्धनयन्त्रेण चरति । चरतीतिठक् ॥

कौटिलिकः । पुं । व्याधे ॥ कर्मारे ॥ कुटिलिकया हरति मृगान् अङ्गा रान्वा । अण् कुटिलिकायाइत्यण् ॥

कौटिल्यम् । न । कपटे ॥ चाणक्य मूलके ॥ कुटिलतायाम् ॥

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमितव्रीह्या दिवापयोग्ये क्षेत्रे ॥ कुडवस्य वापः । तस्यवापइतिठञ् ॥ पात्रविशेषे ॥ कु डवंसम्भवति । सम्भवत्यवहरतिप चतीतिठञ् । कुडवंस्वस्मिन् समा वेशयतीत्यर्थः । टिड्ढाणिति ङीपि कौ डविकी ब्राह्मणी । कुडवमुपसंहर तिपचति वेत्यर्थः ॥

कौणपः । पुं । राक्षसे । क्रव्यादे ॥ कुणपं शवं भक्षयितुं शीलमस्य । शीलमित्यण् ॥ यद्वा । कोणं पाति । आतइतिकः । कोणपस्य निर्ऋतेरयं कौणपः । तस्येदमित्यण् ॥

कौणपदन्तः । पुं । भीष्मे । इतित्रिकाण्डशेषः ॥

कौण्डिन्यः । पुं । मुनिविशेषे । विष्णुगुप्ते ॥ कुण्डिन्याः गोत्रापत्त्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् ॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्ति कुण्डिनजितिवहुत्त्वेयञोलुकि । कुण्डिनाः ॥

कौतुकम् । न । अपूर्वविषयदर्शनोपभोगोत्साहे । कुतूहले ॥ उत्सवे ॥ अभिलाषे ॥ नर्मणि ॥ हर्षे ॥ परम्परायातमङ्गले ॥ उद्वाहसूत्रे । हस्तसूत्रे ॥ गीतादौ भोगकाले ॥ कुतूश्चर्म्मनिर्मितस्नेहपात्रं कायति । कै० । आतोनुपेतिकः । उपपदसमासः । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्येति-ह्रस्वः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । कुत्वाम्भवः । अध्या० ठञ् । इसुसुक्तान्तात्कः । केऽण इति ह्रस्वः ॥

कौतूहलम् । नं । कुतूहले । कौतुके ॥ कुतूंहलति । हलविलेखने । मू० कः ॥ यद्वा । हलति । हल० पचाद्यच् । कुत्वाहलम् । प्रज्ञाद्यण् ॥ कुतूहलस्य कर्म भावो वा । यु० अण् ॥

कौत्सः । पुं । कुत्सस्यापत्त्ये । ऋषिविशेषे ॥ ऋष्यण् । वहुत्त्वे कुत्साः ॥

कौद्दालोकः । पुं । वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुरजक्यांतीवराज्जातः ॥

कौद्रविकम् । न । सौवर्चललवणे ॥

कौद्रवीणः । त्रि । कोद्रवक्षेत्रे ॥ कोद्रवाणां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानाम्भवने क्षेत्रेखञ् ॥

कौन्तिकः । त्रि । प्रासिके । कुन्तयोधिनि ॥ कुन्तः प्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । भस्मगन्धिन्यौषधौ ॥ कुन्तिषु देशविशेषेषुभवा । तत्रभवइत्यण् । ङीप् ॥

कौन्तेयः । पुं । युधिष्ठिरादिकुन्तीतनयेषु ॥ अपत्त्ये स्त्रीभ्योढक् ॥ अर्जुनवृक्षे ॥

कौपम् । न । कूपोदके ॥ भूमौखातोऽल्पविस्तारो गम्भीरो मण्डलाकृतिः । वद्धोऽवद्धः स कूपः स्यात्तदम्भः कौपमुच्यते ॥ कौपं पयो यदि स्वादु त्रिदोषघ्नं हितं लघु । तत् क्षारं कफवातघ्नं दीपनं कफकृत्परम् ॥

कौपीनम् । न । अकार्य्ये ॥ चीरे । मेखलावद्धपरिधेयखण्डे ॥ गुह्यप्रदेशे ॥ पापे ॥ कूपपतनमर्हति कौपीन

म् पापम् । तत्साधनत्वात् तदङ्गोप्यत्वात् पुरुषलिङ्ग मपिकौपीनम् । तत् सम्बन्धात् तदाच्छादन मपि कौपीनम् । शालीनकौपीने अधृष्टा कार्य्ययोरितिसाधु । नात्रावयवार्थे ऽतीवाभिनिवेष्टव्यम् । रूढिशब्दत्वात् ॥

कौमारम् । न । जन्मावधिपञ्चमाब्दपर्य्यन्ताया मवस्थायाम् । पञ्चमाब्दमभिव्याप्यावस्थायाम् ॥ कौमारम्पञ्चमाब्दान्तमित्युक्तः ॥ कुमारस्यकर्मभावोवा । वयोवचनत्वादण् ॥ तन्त्रमते षोडशवर्षपरिमितायामवस्थायाम् ॥ जातः कुं पृथिवीं पञ्चां मारयेत् तत्कुमारकः । इति प्रमाणतो विद्धि कौमारं प्राग्भवाब्दतः ॥ तद्वति । पुं । स्त्री ॥ पुं । युवराजे । कुंवरइति भाषा ॥ सर्गविशेषे ॥ पत्यौ ॥ अपूर्वपतिङ् कुमारीं पतिरुपपन्नः । कौमारापूर्ववचन इतिद्वितीयान्तादुपयमनकर्त्तर्य्यण् प्रत्ययेनसाधुः ॥

कौमारभृत्यम् । न । वैद्यविद्याङ्गविशेषे ॥ यथा । कुमारभरणधात्रीक्षीरदोषसंशोधनार्थं दुष्टस्तन्यग्रहसमुत्थानाञ्च व्याधीना मुपशमनार्थंयत् तत् ॥

कौमारी । स्त्री । मातृकाविशेषे । कार्त्तिकेय शक्तौ ॥ वाराहीकन्दे ॥ भार्य्यायाम् ॥ अपूर्वपतिःकुमारी पतिमुपपन्ना । कौमारापूर्व वचनेइति प्रथमान्तात् स्वार्थेऽण् प्रत्ययेनसाधुः ॥

कौमुदः । पुं । कार्त्तिकमासे ॥

कौमुदिका । स्त्री । उमासखीविशेषे ॥

कौमुदी । स्त्री । ज्योत्स्नायाम् । प्रकाशिकायाम् ॥ आश्वयुज्यां पूर्णिमायाम् ॥ कुमुदानामियम् । तस्येदमित्यणिटिड्ढेतिङीप् ॥ कार्त्तिक्याम् । कार्त्तिकोत्सवे ॥ कुशब्देन मही ज्ञेया मुदहर्षे ततोद्वयम् । धातुज्ञैर्नियमैश्चैव तेन सा कौमुदीस्मृता ॥ कौ मोदन्ते जना यस्मान्नानाभावैः परस्परम् । हृष्टा स्तुष्टाः सुखापन्ना स्तेन सा कौमुदी स्मृता ॥

कौमुदीचारः । पुं । न । कोजागरपूर्णिमायाम् । शारद्याम् ॥

कौमुदीपतिः । पुं । इन्दौ ॥ कौमुद्याः पतिः ॥

कौमुदीवृक्षः । पुं । दीपवृक्षे । दीवट इति भाषा ।

कौमोदकी । स्त्री । विष्णोर्गदायाम् ॥ कोः पृथिव्याः मोदकः पालकत्वात् कुमोदको विष्णुः तस्येयम् । अण् । ङीप् ॥

कौमोदी । स्त्री । कौमोदक्याम् ॥

कौरवः । पुं । कुरुराजसन्ततौ । धृतराष्ट्रादिषु । पाण्डवेषु च ॥ पाण्डोः कुरुवंशजत्वात् । कुरोरयम् । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥

कौरवकः । पुं । कौरवे ॥ कुरुषु भवः कुरोरयं वा । विभाषा कुरुयुगन्धराभ्यामिति वुञ् ॥

कौरव्यः । पुं । कौरवे ॥ कुरोरपत्ये । कौरव्यः कौरव्यौ कौरव्याः ब्राह्मणाः । कुर्वादिभ्यो ण्यः ॥ क्षत्रियेतु । कुरुनादिभ्यो ण्य इति ण्ये कृते तद्राजस्य बहुषु तेनैवास्त्रियामिति बहुत्वे लुकि कौरव्यः कौरव्यौ कुरवः इति बोध्यम् ॥

कौर्प्यः । पुं ।
कौर्प्याख्यः । पुं । } वृश्चिकराशौ ॥

कौलः । त्रि । आन्वयिके । सत्कुलोत्पन्ने । कुलीने ॥ दिव्यवीरपशुभावान्तर्गते दिव्यभावरते । कुलाचाररते । ब्रह्मविदि ॥ यथा । दिव्यभावरतः कौलः सर्वत्र समदर्शन इति ॥ अपि च । पशो वैद्या लब्धमन्त्रः पशुरेव न संशयः । वीरा लब्धमनु वीरः कौला च ब्रह्मविद्भवेदिति महानीलतन्त्रम् ॥ कुले भवः । अण् ॥

कौलटिनेयः । पुं । स्त्री । कौलटेये । सतीभिक्षुक्याः सुते । सत्या भिक्षार्थं गेहङ्गेहमटन्त्याः पुत्रे ॥ कुलटाया अपत्यम् । कुलटाया वेतीनङ् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

कौलटेयः । पुं । स्त्री । कौलटिनेये । सतीभिक्षुकीपुत्रे ॥ असतीपुत्रे । वान्धकिनेये । वन्धुले ॥ कुलटायाः अपत्यम् । स्त्रीभ्यो ढक् ॥

कौलटेरः । पुं । असतीसुते । वान्धकिनेये । कौलटेये ॥ कुलटायाः अपत्यम् । क्षुद्राभ्यो वेति ढ्रक् । अङ्गहीना शीलहीना हि क्षुद्रा ॥

कौलत्थः । त्रि । कुलत्थसम्बन्धिनि रसादौ ॥ कुलत्थस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ कुलत्थैः संस्कृते ॥ कुलत्थकोपधादण् ॥

कौलत्थीनम् । त्रि । कुलत्थोद्भवक्षेत्रे ॥ कुलत्थानाम्भवनङ्क्षेत्रम् धान्यानाम्भवने क्षेत्रे खञिति खञ् ॥

कौलवः । पुं । ववादिषु तृतीयकरणे ॥ तत्र जातस्य फलं यथा । वाग्मी विनीतो नितरां स्वतन्त्रः प्रागल्भ्ययुक्तो मनुजो महौजाः । सुसम्मतः स्याद्विदुषां कृतघ्न श्चेत् कौलवाख्यं करणं प्रसूतावितति ॥

कौलालकम् । त्रि । कुलालेन कृते ॥ कुलालादिभ्यो वुञ् ॥

कौलिकः । पुं । तन्त्रवाये ॥ कुलमार्गप्रवर्त्तके परशिवे ॥ शक्तःकौलिक इतिश्रुतेः ॥ त्रि । कुलमार्गस्थे । ब्रह्मविदि ॥ पाषण्डे ॥ कुलपरम्परायाते ॥ यथाकौलिक धर्मएषः ॥

कौलीनम् । न । गुह्ये ॥ जन्ये । परीवादे । लोकापवादे ॥ अकार्ये । कुकर्मणि ॥ कुलीनत्वे ॥ अहिपशुपक्षिशुनां युधि । प्राणिद्यूते ॥ कुलीनस्य कर्मभावोवा । युवादित्वादण् ॥

कौलीन्यम् । न । कुलीनत्वे ॥

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्ग्याम् ॥

कौलेयः । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपोभरतस्य ॥

कौलेयकः । पुं । कुक्कुरे । शुनि ॥ कुलेभवः । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥ त्रि । कुलीने ॥ कुलस्यापत्यम् । अपूर्वपदादन्यतरस्यांयड्ढकञावितिढकञ् ॥

कौल्माषीणम् । त्रि । कुल्माषोद्भवेक्षेत्रे ॥ कुल्माषाणांभवनङ्क्षेत्रम् । धान्यानामितिखञ् ॥

कौल्यः । त्रि । कुलीने ॥ इतिद्विरूपकोषः ॥

कौवलम् । न । कुवले । कोलिफले ॥

कौवेरम् । न । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि । कुवेरानुगे ॥ कुवेरसम्बन्धिनि तत्कार्येच ॥ कुवेरस्येदमित्यर्थेऽण् ॥

कौवेरी । स्त्री । मातृभेदे ॥ उत्तरदिशि ॥ कुवेरशक्त्याम् ॥ अणन्तान्ङीप् ॥

कौशम् । न । कान्यकुब्जदेशे ॥

कौशलम् । न । क्रियायां नैपुण्ये । कुशलतायाम् ॥ यथा । क्वचातिकर्कशः शान्तः क्वचातिललितः शुचिः । एकत्र काव्ये व्याख्यातुस्ताबहो कौशलं कवेः ॥ इत्यमरुशतकटीका ॥ कुशलस्य कर्मभावोवा । यु० अण्

कौशलिका । स्त्री । प्राभृते । उपायने ॥ कुशलप्रश्ने ॥

कौशली । स्त्री । कुशलप्रश्ने ॥ प्राभृते ॥

कौशलेयः । पुं । श्रीरामे । रघूत्तमे ॥

कौशल्यम् । न । कुशलतायाम् ॥ कुशलस्य कर्मभावो वा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥ त्रि । कोशलायांभवे ॥

कौशल्या । स्त्री । राममातरि ॥ कुशलैव । स्वार्थेष्यञ् ॥

कौशल्यायनिः । पुं । कौसल्यायनौ ॥

कौशल्येयः । पुं । सीतापतौ । श्रीरामे ॥ कौशल्यायाअपत्येर्थेढक् ॥ मनोमयादान्तरे विज्ञानमये कोषे ॥ कौशल्या सर्वार्थावद्योनसतमर्थोबुद्धिस्तस्यांभवः ॥

कौशाम्बी । स्त्री । कुशाम्बनिर्वृत्तायां

नगर्याम् । वत्सपत्तने ॥ कुशाम्बेन निर्वृत्ता । तेननिर्वृत्तमित्यण् । ङीप् ॥

कौशिकः । पुं । विश्वामित्रमुनौ ॥ कुशिकस्यापत्यम् ऋष्यण् । गोत्राऽपत्येतु विदाद्यञ् ॥ कोशेभवो वा ॥ अध्या॰ ठञ् ॥ नकुले ॥ व्यालग्राहे ॥ गुग्गुलौ ॥ शक्रे ॥ कोषज्ञे ॥ उलूके ॥ शृङ्गाररसे ॥ मज्जनि ॥ अश्वकर्णवृक्षे ॥

कौशिकप्रियः । पुं । रामचन्द्रे ॥

कौशिकफलः । पुं । नारिकेले ॥

कौशिका । स्त्री । नारिकेफलनिर्मिते पानपात्रे ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

कौशिकात्मजः । पुं । अर्जुने । पार्थे ॥

कौशिकायुधम् । न । इन्द्रचापे ॥

कौशिकारातिः । पुं । काके ॥

कौशिकी । स्त्री । चण्डिकायाम् ॥ कोशान्निर्गता । तदुक्तम् । शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्वत्यानिः सृतात्मिका । कौशिकीतिसमस्तेषु ततोलोकेषुगीयत इति पृषोदरात्वात्साधुत्वम् ॥ तत्स्थाने ॥ नदीविशेषे ॥ नाट्यवृत्तौ ॥

कौशिकेशोजः । पुं । शाखोट वृक्षे ॥

कौशीतकी । स्त्री । उपनिषद्विशेषे ॥ अगस्त्यमुनेर्भार्यायाम् । लोपामुद्रायाम् ॥

कौशीलवम् । न । नृत्यगीतवादित्रानुबन्धे ॥

कौशेयम् । त्रि । कृमिकोशोत्थवस्त्रादौ । रेशमिकपडा इति भाषा ॥ कोशेसम्भूतम् । कोशाड्ढञ् । कोशस्यविकारो वा । विकारे वा ढञ् ॥

कौषिकः । पुं । कौशिकार्थेषु ॥

कौषिकी । स्त्री । उमायाम् । नदीविशेषे ॥

कौसल्या । स्त्री । श्रीरामचन्द्रजनन्याम् ॥ कोसलस्य राज्ञोऽपत्यं स्त्री । वृद्धेत् कोसलाजादाञ्ञ्यङ् इति ञ्यङ् । यङश्चाविति चाप् ॥ सूत्रनिर्देशात् कोसलशब्दो दन्त्यसकारमध्यः ॥

कौसल्यानन्दनः । पुं । श्रीरामे ॥ कौसल्याया नन्दनः ॥

कौसल्यानन्दवर्द्धनः । पुं । श्रीरामचन्द्रे ॥ कौसल्याया आनन्दं वर्द्धयति तच्छीलः । अनुदात्तेतश्चेतियुच् ॥ कौसल्यानन्दस्य वर्द्धनो वा ॥

कौसल्यायनिः । पुं । श्रीरामे ॥ कोशलस्यापत्यम् । कौशल्यकार्मार्याभ्याञ्चेतिफिञ् । परमप्रकृतेरेवायमिष्यते । तर्हिसूत्रे विकृतिनिर्देशोव्यर्थः स्यात् । नव्यर्थः । यतः प्रत्ययस

नियोगेन प्रकृतिरूपंमिपात्यते ॥ कौसल्यादयस्तालव्यमध्याअपि-वोध्याः ॥

कौसीद्यम् । न । आलस्ये । तन्द्रायाम् ॥ कुसीदस्यभावे ॥

कौसुमम् । न । कुसुमाञ्जने । पुष्पाञ्जने ॥

कौसुम्भः । पुं । अरण्यकुसुम्भे ॥ न । शाकविशेषे ॥ यथा । कौसुम्भं कोमलं शाकं कासमर्देविमर्दितम् । पाचितं तत्सुष्टते माणिमन्थविमिश्रितम् ॥ कौसुम्भं कासजिच्छकं रूक्षमुष्णञ्च पित्तलम् । सुस्वादु मधुरं पाके लघु रुच्यं सरं हितमिति ॥ त्रि । कुसुम्भपुष्परागयुक्ते । कसूंभा कसूंभी इति भाषा ॥ कुसुम्भेन रक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥ तस्येदमित्यण् वा ॥

कौहृतिकः । त्रि । मायाकारे ॥ कुहृत्याचरति । ठक् ॥

कौस्तुभः । पुं । विष्णोर्मणिप्रभेदे ॥ यथा । आत्मानमस्य जगतो निर्लिप्त मगुणामलम् । विभर्त्तिकौस्तुभमणिस्वरूपं भगवान् हरिरितिविष्णुपुराणम् ॥ कुःसर्वं स्तुभ्नाति व्याप्नोति इतिकुस्तुभोऽब्धिः । तत्रभवः । अण् ॥ कुं स्तोभते इति कुस्तुभो

विष्णुः । ष्टुभस्तम्भे । मृगयुः । तस्यायमिति वा ॥

कौस्तुभलक्ष्मकः । पुं । विष्णौ ॥

कौस्तुभवक्षाः । पुं । पृश्निगर्भे । विष्णौ ॥

क्रकचः । पुं । ग्रन्थिलाख्यतरौ ॥ पुं । न । करपत्रे । करवत् करौत आरा इति भाषा ॥ योगविशेषे ॥ षष्ठ्यादिति थयो मन्दा दिलोमं क्रकचः स्मृतः ॥ क्र० इति कचति । कचशब्दे । पचाद्यच् ॥

क्रकचच्छदः । पुं । केतकीवृक्षे ॥ क्रकचसदृशा च्छदाः यस्य सः ॥

क्रकचपत्रः । पुं । शाकवृक्षे ॥

क्रकचपात् । पुं । }
क्रकचपादः । पुं । } कृकलासे ॥

क्रकचपृष्ठी । स्त्री । कवयी इतिप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

क्रकणः । पुं । कयार इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिविशेषे । कूकरे ॥ क्रइति कणति । कण० । अच् ॥

क्रकरः । पुं । करीरवृक्षे ॥ क्रकणे ॥ दीने ॥ क्रकचे ॥ क्रइतिकरोति । अच् ॥ क्रइतिशब्दकरणशीलः । कृञो हेतुताच्छील्येतिटः ॥

क्रतुः । पुं । यज्ञे । श्रौताग्निष्टोमादौ ॥ सोमसाध्ययागे । यूपसहिते यज्ञे ॥ कामः क्रतुः कर्म जन्म च्येषामेव

क्रमोभवेत्। तच्चकामक्रत्वोरभेदमा श्रङ्गाह। पुंसो या विषयापेक्षा स काम इतिभण्यते॥ स एव वर्द्धमानः सन् क्रतुत्वं प्रति पद्यते। रुचेरतिशयः काम्ये विषये क्रतुरीर्यते इति॥ सङ्कल्पे॥ ब्रह्मणः कराज् जातेम रीच्याद्यन्तर्गते मुनिविशेषे॥ अध्यवसाये। एवमेवनान्यथेत्त्य विचलप्रत्यये॥ विश्वदेववि०॥ करोति क्रियते वा। कृञः क्रतुः॥ इन्द्रियेषु॥

क्रतुच्छदः। पुं। वटुभेदे॥

क्रतुदोषनुत्। पुं। प्राणायामे॥ क्रतुशब्देनेन्द्रियाणि सङ्कल्पोवा तेषांदोषाः। विहिताननुष्ठाननिषिद्धाचरणकृताः तान् नुदति उपशमयतीति क्रतुदोषनुत्। उक्तंहि। दह्यन्तेध्मायमा नानां धातूनाञ्च यथा मलाः। प्राणायामैस्तथा दोषा शाम्यन्तीन्द्रियगोचराइति॥

क्रतुभुक्। पुं। असुरे॥ नास्तिके॥

क्रतुद्विट्। पुं। असुरे॥ नास्तिके॥ क्रतुंद्वेष्टि। द्विष अप्रीतौ। सत्सूद्विषेतिक्विप्॥

क्रतुध्वंसी। पुं। वृषाङ्के। शिवे॥ क्रतुं दक्षयज्ञं ध्वंसयात। ध्वंसु०। सुप्यजातावितिणिनिः॥

क्रतुपशुः। पुं। अश्वे॥ इतिहारावली॥

क्रतुपुरुषः। पुं। विष्णौ॥

क्रतुभुक्। पुं। अमरे। देवे॥ क्रतुङ् क्रतौ वा भुङ्क्ते। भुजपालनाभ्यवहारयेः। अन्येभ्योपिदृश्यते इति क्विप्॥

क्रतुराजः। पुं। राजसूययज्ञे॥ क्रतूनांराजा। टच्॥

क्रतुविक्रयी पुं। क्रतुविक्रायके। मदीययागस्य फलं तव भवत्वित्यभिधायधनग्रहीतरि॥

क्रतूत्तमः। पुं। राजसूययज्ञे॥ क्रतुषु उत्तमः॥

क्रथकैशिकाः। पुं। भूम्नि। विदर्भदेशेषु॥

क्रथनम्। न। मारणे॥ क्रथहिंसायाम्। भावे ल्युट्॥ शुक्लागुरूणि॥

क्रथनकम्। न। क्रथनार्थे। स्वार्थेकः॥

क्रन्दनम्। न। रोदने। शोकादिनाऽश्रुपतने॥ आह्वाने॥ क्रदिआह्वानेरोदनेच। भावे ल्युट्॥ योधसंरावे॥ पुं। विडाले॥ इतिशब्दमाला॥

क्रन्दितम्। न। आह्वाने॥ रुदिते॥ युधिचीत्कृतौ॥ क्रदि०। क्तः॥

क्रमः। पुं। अनुक्रमे। नियतपूर्वापरभावात्मनि॥ शक्तौ॥ विधाने। कल्पे॥ आक्रमणे॥ चरणे। अङ्घ्रौ॥ विततिविशेषे॥ भिषजांमते चिकित्सायाम्॥ क्रमण मनेनवा। क्रमु०

। घञ् । नोदात्तोपेति न वृद्धिः ॥ क्रामति गच्छति वा । क्रमेः पचाद्यच् ॥ पादविक्षेपे ॥

क्रमकः । पुं । क्रमज्ञे ॥ क्रममधीते वेद वा । क्रमादिभ्योवुन् ॥

क्रमणः । पुं । चरणे ॥ न । अतिक्रमे ॥

क्रमनिग्रहः । पुं । हठनिग्रहादन्यस्मिन्मनसो निग्रहे ॥ क्रमनिग्रहेचाऽध्यात्मविद्याप्राप्त्याद्यउपायाः । अध्यात्मविद्याच दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तुनःस्वप्रकाशत्वञ्चबोधयति । तथाच सति एतन्मनः स्वगोचरेषु दृश्येषु प्रयोजनाभावं प्रयोजनवति दृग्वस्तुनि अगोचरत्वञ्च बुद्ध्वा निरिन्धनाग्निवत् स्वयमेवोपशाम्यति । तथा चश्रूयते । यथानिरिन्धनो वह्निः स्वयोनावुपशाम्यति । तथा वृत्तिचयाच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति ॥ योनिरात्मा ॥

क्रमपूरकः । पुं । वकवृक्षे ॥

क्रमशः । अ । क्रमेण क्रमेणेत्यर्थे । ढवढवसे इतिभाषा ॥

क्रमागतम् । त्रि । क्रमायाते । पितृपितामहादिक्रमेण प्राप्ते ॥ यथा । अस्वतन्त्राः स्त्रियः सर्वाः पुत्रदासपरिग्रहाः । अस्वतन्त्र स्तत्र गृही यत्र तत्स्यात् क्रमागतमिति नारदः ॥

क्रमायातः । त्रि । क्रमागते ॥

क्रमुः । पुं । गुवाके ॥ क्रामति । क्रमु० । वाहुलका दुः ॥

क्रमुकः । पुं । भद्रमुस्तके ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ कार्पासिकायाःफले ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ पूगे । गुवाके ॥ क्रमति । क्रमु० । वाहुलकादुः । कन् ॥

क्रमुकफलम् । न । गुवाके ॥

क्रमुकी । स्त्री । गुवाकद्रुमे ॥

क्रमेलः । पुं । उष्ट्रे ॥

क्रमेलकः । पुं । उष्ट्रे । महाङ्गे ॥ क्रामति । क्रमु० । विच् । एलति इलगतौ । एलयतिवा । इलक्षेपे । ण्वुल् । क्रम् चासौ एलकश्च ॥

क्रयः । पुं । मूल्येनपरस्माद्द्रव्यग्रहणे द्रव्यदानेनान्यस्वीकारे ॥ यथा । निश्चित्य वस्तुतन्मूल्य मुभयोः सम्मतौ शिवे । परस्पराज्ञाकरणं क्रयसिद्धिस्ततोभवेदिति ॥ अपिच । क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुणश्रवणतोभवेत् । विपर्यये तद्गुणानामन्यथाभवतिक्रयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

क्रयलेख्यम् । न । भूम्यादिक्रयलिपौ । क्रयाला कवाला इतिभाषा ॥ यथा । गृहंक्षेत्रादिकं क्रीत्वा तुल्यमूल्याक्षरान्वितम् । पत्रंकारयतेयत्तु क्रयलेख्यं तदुच्यते ॥ इतिवृहस्पतिः ॥

क्रमोभवेत्। तत्रकामक्रत्वोरभेदमा शङ्क्याह । पुंसो या विषयापेक्षा स काम इतिभण्यते ॥ स एव वर्द्धमानः सन् क्रतुत्त्वं प्रति पद्यते । रुचेरति शयः काम्ये विषये क्रतुरीर्यते इति ॥ सङ्कल्पे ॥ ब्रह्मणः करात् जातेम रीच्याद्यन्तर्गते मुनिविशेषे ॥ अध्य वसाये । एवमेवनान्यथेत्त्य विचल प्रत्यये ॥ विश्वदेववि० ॥ करोति क्रियते वा । कृञः क्रतुः ॥ इन्द्रियेषु॥

क्रतुच्छद: । पुं । वृद्धभेदे ॥

क्रतुदोषनुत् । पुं । प्राणायामे ॥ क्रतु शब्देनेन्द्रियाणि सङ्कल्पोवा तेषांदो षाः । विहिताननुष्ठाननिषिद्धाचर णकृताः तान् नुदति उपशमयती ति क्रतुदोषनुत् । उक्तंहि । दह्य न्तेध्मायमा नानां धातूनाञ्च यथा मलाः । प्राणायामैः क्रथा दोषा शाम्यन्तीन्द्रियगोचराइति ॥

। क्रतुभ्रुकुट् । पुं । असुरे ॥ नास्तिके ॥

क्रतुद्विट् । पुं । असुरे ॥ नास्तिके ॥ क्र तुंद्वेष्टि । द्विष अप्रीतौ । सत्सूद्वि षेतिक्विप् ॥

क्रतुध्वंसी । पुं । वृषाङ्के । शिवे ॥ क्र तुं दत्तयज्ञं ध्वंसयात । ध्वंसु० । सु प्यजातावितिणिनिः ॥

क्रतुपशुः । पुं । अश्वे ॥ इतिहारावली ॥

क्रतुपुरुष: । पुं । विष्णौ ॥

क्रतुभुक् । पुं । अमरे । देवे ॥ क्रतुङ् क्रतौ वा भुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यव हारयेः । अन्येभ्योपिदृश्यते इति क्विप् ॥

क्रतुराज: । पुं । राजसूययज्ञे ॥ क्रतू नांराजा । टच् ॥

क्रतुविक्रयी पुं । क्रतुविक्रायके । म दीययागस्य फलं तव भवत्वित्यभि धायधनग्रहीतरि ॥

क्रतूत्तम: । पुं । राजसूययज्ञे ॥ क्रतुषु उत्तमः ॥

क्रथकैशिका: । पुं । भूम्नि । विदर्भदेशेषु ॥

क्रथनम् । न । मारणे ॥ क्रथहिंसाया म् । भावे ल्युट् ॥ शुक्लागुरुणि ॥

क्रथनकम् । न । क्रथनार्थे । स्वार्थेकः ॥

क्रन्दनम् । न । रोदने । शोकादिना ऽश्रुपतने ॥ आह्वाने ॥ क्रदिआह्वा नेरोदनेच । भावे ल्युट् ॥ योधसं रावे ॥ पुं । विडाले ॥ इतिशब्दमाला ॥

क्रन्दितम् । न । आह्वाने ॥ रुदिते ॥ युधिचीत्कृतौ ॥ क्रदि० । क्तः ॥

क्रम: । पुं । अनुक्रमे । नियतपूर्वापर भावात्मनि ॥ शक्तौ ॥ विधाने । क ल्पे ॥ आक्रमणे ॥ चरणे । अङ्घ्रौ ॥ विततिविशेषे ॥ भिषजांमते चिकित् सायाम् ॥ क्रमणं क्रमनेन वा । क्रमु०

। घञ् । नोदात्तोपेति न वृद्धिः ॥ क्रामतिगच्छति वा । क्रमेः पचाद्य च् ॥ पादविक्षेपे ॥

क्रमकः । पुं । क्रमज्ञे ॥ क्रममधीते वेद वा । क्रमादिभ्योवुन् ॥

क्रमणः । पुं । चरणे ॥ न । अतिक्रमे ॥

क्रमनिग्रहः । पुं । हठनिग्रहादन्यस्मिन्मनसो निग्रहे ॥ क्रमनिग्रहेचाऽध्यात्मविद्याप्राप्त्याद्यउपायाः । अध्यात्मविद्याच दृश्यमिथ्यात्वं दृग्वस्तुनःस्वप्रकाशत्वञ्चवोधयति । तथाच सति एतन्मनः स्वगोचरेषु दृश्येषु प्रयोजनाभावंप्रयोजनवति दृग्वस्तुनि अगोचरत्वञ्च बुद्ध्वा निरिन्धनाग्निवत् स्वयमेवोपशाम्यति । तथा चश्रूयते । यथानिरिन्धनो वह्निः स्वयोनावुपशाम्यति । तथा वृत्तिचयाच्चित्तं स्वयोनावुपशाम्यतीति ॥ योनिरात्मा ॥

क्रमपूरकः । पुं । वकवृक्षे ॥

क्रमशः । अ । क्रमेण क्रमेणेत्यर्थे । ढवढवसे इतिभाषा ॥

क्रमागतम् । त्रि । क्रमायाते । पितृपितामहादिक्रमेण प्राप्ते ॥ यथा । अस्वतन्त्राः स्त्रियः सर्वाः पुत्रदासपरिग्रहाः । अस्वतन्त्र स्तत्र गृही यत्र तत्स्यात् क्रमागतमिति नारदः ॥

क्रमायातः । त्रि । क्रमागते ॥

क्रमुः । पुं । गुवाके ॥ क्रामति । क्रमु० । वाहुलका दुः ॥

क्रमुकः । पुं । भद्रमुस्तके ॥ ब्रह्मदारुणि ॥ कार्पासिकायाःफले ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ पूगे । गुवाके ॥ क्रमति । क्रमु० । वाहुलकादुः । कन् ॥

क्रमुकफलम् । न । गुवाके ॥

क्रमुकी । स्त्री । गुवाकद्रुमे ॥

क्रमेलः । पुं । उष्ट्रे ॥

क्रमेलकः । पुं । उष्ट्रे । महाङ्गे ॥ क्रामति । क्रमु० । विच् । एलति इलगतौ । एलयतिवा । इलक्षेपे । ण्वुल् । क्रम् चासौ एलकश्च ॥

क्रयः । पुं । मूल्येनपरस्माद्द्रव्यग्रहणे द्रव्यदानेनान्यस्वीकारे ॥ यथा । निश्चित्य वस्तुतन्मूल्य मुभयोः सम्मतौ शिवे । परस्पराङ्गीकरणं क्रयसिद्धिस्ततोभवेदिति ॥ अपिच । क्रयसिद्धिरदृष्टानां गुणश्रवणतोभवेत् । विपर्यये तद्गुणानामन्यथाभवतिक्रयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥

क्रयलेख्यम् । न । भूम्यादिक्रयलिपौ । क्रयाला कवाला इतिभाषा ॥ यथा । गृहंक्षेत्रादिकं क्रीत्वा तुल्य मूल्याक्षरान्वितम् । पत्रंकारयतेयत्तु क्रयलेख्यं तदुच्यते ॥ इतिवृहस्पतिः ॥

क्रयविक्रयः। पुं। वाणिज्ये। वणज इति भाषा॥

क्रयविक्रयानुशयः। पुं। क्रयविक्रययोः पश्चात्तापे। अष्टादशविवादान्तर्गत विवादविशेषे॥ यथा। क्रीत्वावि क्रीय वाकिञ्चिद्यस्येहानुशयो भवेत्। सोन्तर्दशाहात्तद्द्रव्यं दद्याच्चैवाददीत वेतिमनुः॥

क्रयविक्रयिकः। पुं। वणिजि॥ क्रयविक्रयाभ्यां जीवति। वस्नक्रयविक्रया-ट्ठन्॥

क्रयविक्रयी। त्रि। क्रयविक्रयकर्त्तरि॥

क्रयशीर्षम्। न।
क्रयशीर्षकम्। न। कपिशीर्षे। प्राकाराग्रे॥ इतित्रिकाण्डशेषः॥

क्रयारोहः। पुं। हट्टे। हाट इति भाषा॥

क्रयिकः। त्रि। क्रायके। क्रेतरि॥ क्रय जीवतौ। वणिजि॥ क्रयेण जीवति। वस्नक्रयविक्रयाट्ठन्। क्रयविक्रयग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम्॥ यद्वा। क्रीणाति। डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये। क्रियइकन्॥

क्रयी। त्रि। क्रयकर्त्तरि। क्रेतरि॥ क्रयोऽस्यास्ति। इनिः॥

क्रय्यम्। त्रि। हट्टासादितवस्तुनि। क्रेतारोग्राहकाः क्रीणीयुर्गृह्णीयुरिति बुध्या आपणे प्रसारिते द्रव्ये॥ क्रीयते। डुक्रीञ्०। अचोयत्। क्रय्यस्तदर्थ इति साधु॥

क्रव्यम्। न। मांसे॥

क्रव्यघातनः। पुं। मृगे॥

क्रव्यात्। पुं। कौणपे। राक्षसे॥ त्रि। आममांसभोजिनिगृध्रादौ॥ क्रव्यमाममांस मत्तीतिविग्रहे क्रव्येचेतिविट्॥

क्रव्यादः। पुं। अस्रपे। राक्षसे॥ सिंहे॥ श्येने॥ क्रव्यादोऽस्तभक्षश्चे इत्युक्तेः शवभक्षकाग्नौ॥ त्रि। मांसाऽशिनि॥ मांसमत्तीतिविग्रहे अदः कर्मण्यण्। पृषोदरादित्वादुपपदस्य क्रव्यादेशः॥ कृत्तं छिन्नं तदेव पुनर्विशेषतःकृत्तं पक्वञ्च भुङ्क्ते इतिक्रव्यादः। कृत्तविकृत्तपक्वशब्दस्य पृ० क्रव्यादेशःइतिकाशिका॥

क्रशितः। त्रि। कृशीकृते॥ कृशशब्दात् तत्करोतीतिण्यन्तात् कर्मणि क्तः। णाविष्ठवद्भावे। रऋतोहलादेर्लघोरित्यृकारस्यरेफादेशः॥

क्रशिमा। पुं। कार्श्ये॥ कृशस्य भावः। पृथ्वादित्वादिमनिच्। रऋतोहलादेरितिरेफादेशः॥

क्रशीयान्। त्रि। अत्यन्तकृशतरे॥ क्षीणे॥ तनीयसि॥ अयमनयोरतिशयेनकृशः। द्विवचनविभज्येतीयसु

नि रङ्खुत‌इतिरेफादेश: ॥

क्रान्त: । पुं । अश्वे । हये ॥ क्रामति । क्रमु० । क्त: ॥ त्रि । आक्रान्ते ॥ निष्क्रान्ते ॥ व्याप्ते ॥ सङ्क्रान्ते ॥

क्रान्तदर्शी । त्रि । कवौ । अतीतानागताद्यशेषवस्तुदर्शिनि ॥ क्रान्तमस्माहादीन्द्रियविषयतामतिक्रान्तंवस्तु सर्वविषयव्यापियथा स्यात्तथावाद्रष्टुं शीलमस्य ॥

क्रान्ता । स्त्री । वृहत्याम् ॥

क्रान्ति: । स्त्री । आक्रमे ॥ गतौ ॥ खगोलमध्यवर्त्तिसूर्यगमनार्थं तिर्य्यग्गोलरेखायाम् ॥ यथा । अयनादयनं यावत् कक्षा तिर्यक् तथापरा । क्रान्तिसंज्ञा तया सूर्य: सदापर्य्येति भासयन्निति ॥

क्रान्तिवलय: । पुं । क्रान्तिमण्डले । विषुवद्वृत्ताच्चतुर्विंशतिभागैर्दक्षिणोत्तरे यद्वृत्तंतस्मिन् ॥

क्रान्तु: । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ क्रामति । क्रमु० । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्रामन् । त्रि । पादविक्षिपति ।

क्रायक: । पुं । क्रयिके । क्रेतरि । ग्राहके ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । ण्वुल् ॥ क्रयजीविनि ॥

क्रिमि: । पुं । कृमौ । नीलाङ्गौ । हस्मजन्तौ ॥ लाक्षायाम् ॥ कृमिले ॥ खरे ॥ रोगविशेषे ॥ अस्यनिदानम् । यथा । अजीर्णभोजी मधुराम्लनित्यो द्रवप्रिय: पिष्टगुडोपभोक्ता । व्यायामवर्जीच दिवाशयानो विरुद्धभोजी लभते क्रिमींश्चेति ॥ क्रामति । क्रमु० । क्रमितमिशतिस्तम्भामतइच्चेतीन् ॥

क्रिमिकण्टकम् । न । कृमिकण्टके ॥

क्रिमिघ्न: । पुं । विडङ्गे ॥ क्रिमीन् हन्ति । हन० । अमनुष्यकर्त्तृकेषुचेतिटक् । अत्पूर्वस्येतिनियमान्नणत्वम् ॥

क्रिमिघ्नी । स्त्री । सोमराज्याम् ॥ टित्त्वान् ङीप् ॥

क्रिमिजम् । न । अगुरुणि ॥

क्रिमिजा । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ क्रिमिभिर्जन्यते । जनी० । ड: ॥

क्रिमिशत्रु: । पुं । पालितामादार इति गौडप्रसिद्धे रक्तपुष्पकेमन्दारे ॥ क्रिमीणांशत्रु: ॥

क्रिमिशाखव: । पुं । विट्खदिरे ॥

क्रिमिशैल: । पुं । वल्मीके । नाकौ । बाँवी इति बँबई इतिचभाषा ॥

क्रिय: । पुं । मेषराशौ ॥

क्रियमाणम् । न । वर्त्तमानदेहनिर्वर्त्त्यैकर्म्माणि ॥

क्रिया । स्त्री । उपाये ॥ चेष्टायाम् । इन्द्रियव्यापारे ॥ साचपाकादिरूपा पाकादिशब्दानांप्रवृत्तौनिमित्तम् । आरम्भे ॥ निष्कृतौ ॥ पूजायाम् ॥ सम्प्रधारणे ॥ कर्मणि ॥ शास्त्रविहितनित्यनैमित्तिककाम्यात्मककर्मकलापात्मिकाक्रिया साचोद्योगपत्नी । यथा । क्रियातूद्योगपत्नीच पूजिता सर्वसंमता । ययाविनाजगत्सर्वं विधिहीनञ्चनारदेति भगवद्वाक्यं देवीभागवते ९ स्कन्धे ॥ शिक्षायाम् ॥ चिकित्सायाम् ॥ करणे ॥ धात्वर्थः करोत्यर्थोवा क्रियेतिवैयाकरणाः ॥ आख्याते ॥ गर्भाधानादिसंस्कारे ॥ चतुष्प्रकारव्यवहारपादान्तर्गतव्यवहारपादविशेषः क्रिया । सा द्विधा । मानुषी दैवीच । तत्राद्या साक्ष्यलेख्यानुमानभेदेन त्रिधा । द्वितीया घटाग्न्युदकविषकोषतण्डुलतप्तमाषकफालधर्मजभेदेन नवधा दिव्यपदवाच्या । यथा । द्विप्रकारा-क्रियाप्रोक्ता मानुषी दैविकीतथा । साक्ष्यलेख्यानुमानञ्च मानुषीत्रिविधास्मृता ॥ घटाद्याधर्मजान्ताश्चदैविकीनवधास्मृतेति वृहस्पतिः ॥ शौचे ॥ करणङ् क्रियते वा । शचेति योगविभागात् भावादौ कृञः शप्रत्ययः । रिङ्शयग्लिङ्चु । अचिश्नुधातुभ्रुवांय्वोरियङुवङावितीयङ् ॥

क्रियाकारः । पुं । नवच्छात्रे । नवाविद्यार्थी इतिभाषा ॥ क्रियां करोति । अण् ॥ क्रियायाः कारो नियमः पणबन्धो वाव्यवस्थापनंवा ॥ चि । क्रियाकृति ॥

क्रियाद्वेषी । पुं । साक्ष्यलिखितभुक्तियुक्तिशपथद्वेष्टरि ॥ सचव्यवहारविषयेपञ्चधाजनान्तर्गतहीनविशेषः । यथा । अन्यवादी क्रियाद्वेषी नोपस्थायी निरुत्तरः । आहूतप्रपलायी चहीनः पञ्चविधः स्मृतइतिनारदः ॥ त्रि । कर्मद्वेष्टरि ॥

क्रियापादः । पुं । चतुष्पादव्यवहारान्तर्गततृतीयपादे ॥ यथा । पूर्वपक्षः स्मृतःपादो द्वितीयश्चोत्तरःस्मृतः । क्रियापाद स्तथाचान्य श्चतुर्थो निर्णयः स्मृत इतिवृहस्पतिः । सचसाक्ष्यलिखितभुक्तियुक्तिशपथ रूपः ॥

क्रियाफलम् । न । कर्मफले ॥ उत्पत्त्यादिष ॥ यथा । उत्पत्ति राप्ति विंकृतिः संस्कृतिश्च चतुर्विधम् । क्रियाफलं प्राहु रार्याः कैवल्ये तन्न सम्भवेदिति ॥

क्रियाभ्युपगमः । पुं । परस्परक्रियास्वीकारे । द्वयोः पुरुषयोः कस्मिंश्चिद्विषये परस्पराङ्गीकारेणाऽनुमतौ ॥

यथा। क्रियाभ्युपगमात् चेत्तंवीजा र्थं यत् प्रदीयते। तस्येह भागिनै। दृष्टौ वीजी चेत्रिक एव चेतिमनुः॥

क्रियायोगः। पुं। देवाराधनतदालया दिकरणरूपायां पुण्यक्रियायाम्॥ अत्र नारदं प्रतिब्रह्मोवाच। ज्ञानयो गस्तु योगस्य यस्तु साधनमात्मना। यस्तु वाह्यार्थं संयोगः क्रियायोगः सउच्यते॥ प्रधानं कारणं योगोमु क्तेर्मुनिवरोत्तम। क्रियायोगस्तुयो गस्य परमं तातसाधनमिति वह्नि पुराणम्॥

क्रियावान्। त्रि। कर्मणिरते। कर्मठ इ्यते॥ क्रियास्यास्ति। तदस्यास्तीति मतुप्॥

क्रियावसन्नः। त्रि। साक्ष्यादिनाप्राप्त पराजये॥ यथा। स्वयमभ्युपपन्नोहि स्वचर्यावसितोपि सन्। क्रियावस न्नो वादेतु परंसभ्यावधारणमिति॥

क्रियावादी। त्रि। प्रमाणवादिनि॥ कार्यवादिनि। पुकारू फर्यादीइति चभाषा॥

क्रियासमभिहारः। पुं। पौनः पुन्ये॥ भृशार्थे॥ क्रियाणाङ् क्रियाविशेषा णांसमभिहारः समुच्चयः॥

क्रियासाधनम्। न। ज्ञाने॥ द्रव्ये॥ ज्ञानद्रव्याभ्यां सम्पन्नस्य कृतः क्रिया पचारः॥

क्रियेन्द्रियम्। न। कर्मेन्द्रिये॥ क्रिया साधक मिन्द्रियम्॥

क्रीडः। पुं। परीहासे॥ इतिशब्दर त्नावली॥

क्रीडनम्। न। खेलायाम्॥

क्रीडनकम्। न। क्रीडासाधने। खि लौना इति भाषा॥ तेमय्यपेताऽ खिलचापलेऽर्भके दान्तेऽधृतक्रीड नकेऽनुवर्त्तिनि। इति भागवत म्॥ पुंलिङ्गोपि यथा। दृष्टात्मजयि नोव्यग्रान् नृपानृहसति भूरियम्। अहोमां विजिगीषन्ति मृत्योः क्री डनकानरा इति॥

क्रीडा। स्त्री। खेलायाम्। परीहासे॥ अवज्ञाने। अनादरे॥ केलिप्रकारे॥

क्रीडातालः। पुं। तालविशेषे॥ एक स्वप्लुतो यत्रक्रीडातालःसकथ्यते। अपरं नियमं विनेतिदामोदरोक्तेः॥

क्रीडायानम्। न। क्रीडारथे। पु ष्परथे॥

क्रीडारत्नम्। न। रतौ॥

क्रीडारथः। पुं। क्रीडार्थरथे॥ असौपुष्प रथः क्रीडायानं न समराय यत्॥

क्रीडोपस्करम्। न। क्रीडासाधने॥

क्रीतः। त्रि। क्रयकर्मणि। कृतक्रये। मूल्यप्रदानेन गृहीते। कीमा इ

तिभाषा ॥ दीयमानं न गृह्णाति क्रीतम् पण्यन्तुयः क्रयी । सएवा ऽस्य भवेद्दोषो विक्रेतुर्यो ऽप्रयच्छतः इतिनारदः ॥

क्रीतकः । पुं । द्वादशपुत्रान्तर्गतपुत्र विशेषे ॥ यथा । क्रीणीयात् य स्त्व पत्यार्थं मातापित्रो र्यमन्तिकात् । स क्रीतकः सुत स्तस्य सदृशो ऽसदृशो ऽपिवेति ॥ न । क्रये ॥ विनिमये ॥

क्रीतानुशयः । पुं । द्रव्यं क्रीत्वा पश्चादनुतापे ॥ यथा । क्रीत्वामूल्येन यः पण्यंक्रेता न बहुमन्यते । क्रीतानुशयइत्येतद्विवादपदमुच्यते इतियाज्ञवल्क्यः ॥

क्रुङ् । पुं । स्त्री । क्रौञ्चपक्षिणि ॥ क्रुञ्चति गच्छति । क्रुञ्चकौटिल्याल्पीभावयोः । ऋत्विगिति साधुः ॥

क्रुञ्चः । पुं । क्रौञ्चखगे ॥ क्राञ्चगिरौ ॥

क्रुञ्चा । स्त्री । क्रौञ्चविहङ्ग्याम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥ वीणाभेदे इति कश्चित् ॥

क्रुञ्ची । स्त्री । वीणाप्रभेदे ॥

क्रुद्धः । त्रि । उत्पन्नक्रोधे । क्रोधयुक्ते ॥ क्रुद्धमत्तयोः कुतोविवेकः ॥

क्रुध्यन् । त्रि । सञ्जातक्रोधे ॥

क्रुत् । स्त्री । कोपे ॥ क्रुधकोपे । संपदादित्वात् क्विप् ॥

क्रुधा । स्त्री । कोपे । क्रोधे ॥ क्रुध० । सं० क्विप् । भागुरिमते टाप् ॥

क्रुश्वा । स्त्री । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश० । शीङ् क्रुशी त्यादिना क्वनिप् ॥

क्रुष्टम् । न । रोदने ॥ रावे ॥ क्रुशआह्वाने रोदनेच । भावेक्तः ॥

क्रूरः । त्रि । कठिने ॥ घोरे ॥ नृशंसे ॥ परद्रोहकारिणि ॥ उष्णे ॥ पुं । भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥ श्येनपक्षिणि ॥ कङ्कखगे ॥ कृन्तति । कृतीछेदने । कृतेश्छक्रूचेतिरक् प्रत्ययो धातोः क्रूआदेशश्च ॥ न । नक्षत्रविशेषेषु ॥ पूर्वात्रयं याम्य मघे उग्रंक्रूरं कुजस्तथेत्युक्तेः ॥

क्रूरकर्म्मा । पुं । कटुतुम्बीवृक्षे । कटुतुम्बिन्याम् ॥ त्रि । भयानककर्म्मकर्त्तरि ॥

क्रूरगन्धः । पुं । गन्धके ॥

क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्थार्याम् । तीक्ष्णकण्टकायाम् ॥

क्रूरदृक् । पुं । शनैश्चरे ॥ त्रि । पिशुने ॥

क्रूरधूर्त्तः । पुं । कृष्णधत्तूरके ॥

क्रूरप्रसादनः । पुं । भक्ते ॥

क्रूररावी । पुं । द्रोणकाके ॥

क्रूरलोचनः । पुं । शनौ । शनैश्चरे ॥

क्रूरसत्त्वः । पुं । व्याघ्रादौ ॥

क्रूरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ॥
क्रूराकृतिः । पुं । रावणे ॥ त्रि । भयानकाऽऽकारे ॥ क्रूरा आकृतिर्यस्य ॥
क्रोशिः । पुं । क्रयणे ॥
क्रेतव्यः । त्रि । क्रयार्हे । क्रेयवस्तुनि॥
क्रेता । त्रि । क्रयकर्त्तरि ॥ यथा । क्रेता तत्र गृहारामान् विनिर्मीति भवन्ति वा । मूल्यं दत्त्वापि नाप्नोति स्थावरं सन्निधिस्थितः इति ॥ क्रीणाति । डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये । तृन् तृच् वा ॥
क्रेयः । त्रि । क्रेतव्यमात्रके । हट्टे प्रसारणयोग्ये ॥ क्रीयते । डुक्रीञ्० । अचोयत् । गुणः ॥ क्रीनने योग्यवस्तु इति भाषा ॥
क्रोडः । पुं । शनौ ॥ उदग्ग्रामे ॥ शूकरे ॥ वाराहीकन्दे ॥ न । स्त्री । अङ्के । भुजान्तरे ॥ रक्षसि ॥ क्रुड्यते । क्रुडवाल्ये । घञ् ॥ क्रुडनम् । क्रुडघनत्वे । घञ्वा ॥ क्रोडोऽस्यास्ति । अर्श आदिभ्योऽच् वा ॥
क्रोडकन्या । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥
क्रोडकशेरुः । पुं । मुस्तके ॥
क्रोडचूडा । स्त्री । महाश्रावणिकावृक्षे ॥
क्रोडपर्णी । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥
क्रोडपादः । पुं । कच्छपे ॥

क्रोडा । स्त्री । अश्वानामुरसि ॥ भुजान्तरे ॥
क्रोडाङ्घ्रिः । पुं । कच्छपे । कमठे ॥
क्रोडी । स्त्री । वाराहीकन्दे ॥
क्रोडीकरणम् । न । आलिङ्गने ॥
क्रोडीकृतः । त्रि । विषयीकृते ॥
क्रोडीकृतिः । स्त्री । आलिङ्गने । संश्लेषणे ॥
क्रोडीमुखः । पुं । गण्डके । खड्गे । गैंडा इति भाषा ॥
क्रोडेष्टा । स्त्री । मुस्तायाम् ॥
क्रोथः । पुं । हनने ॥
क्रोधः । पुं । अमर्षे । कोपे ॥ स्वपरापकारप्रवृत्तिहेतावभिज्वलनात्मकेऽन्तःकरणवृत्तिविशेषे । परानिष्टाभिलाषे । अनिष्टविषयद्वेषे । चेतोविकार विशेषे । नेत्रलौहित्यादिहेतौदोष विशेषे ॥ क्रोधान्धाः किंनकुर्वन्ति ॥ स्वकृत्यं क्रोध एवकथयति । अन्धीकरोमि भुवनं बधिरीकरोमि धीरं सचेतन मचेतनतां नयामि । कृत्यंन पश्यति नचात्महितं शृणोति धीमा नधीत मपि न प्रतिसन्दधातीति ॥ क्रोधवशेन सर्वस्यान्ध्यं भवति अधैर्यं भवति हृदयशून्यता च भवतीतिभावः । न प्रतिसन्दधाति नसंस्मरतीत्यर्थः ॥ * ॥ चर्म

वक्रोधविजये समर्थे तिविवेकिनः ॥

क्रोधकार्यं विभङ्गायेतिशकुनशास्त्रम् । क्रोधनम् । क्रुधकोपे । भावे घञ् ॥ ३८ वत्सरे ॥ विषमस्थं जगत्सर्वंव्याकुलंसमुदाहृतम् जनानां जायतेभद्रे क्रोधे क्रोधः परस्परम् ॥

क्रोधजः । पुं । मोहे ॥ क्रोधाद्भवतिसम्मोहइतिस्मृतेः ॥ द्विधाव्यसनान्तर्गते व्यसनगणे ॥ यथा । पैशुन्यं साहसंद्रोह ईर्ष्या ऽसूयार्थदूषणम् । वाग्दण्डजञ्च पारुष्यं क्रोधजोपि गणो ष्टकइति ॥ क्रो॰ ज्जायते । जनी॰डः ॥

क्रोधनः । त्रि । कोपिनि । अमर्षणे । क्रोधविशिष्टे ॥ क्रोधशीलः । क्रुध॰ । क्रुधमण्डेतियुच् ॥ ५९ वत्सरे ॥ रोगोमरणदुर्भिक्षंविरोधोवहुसङ्कुलः । क्रोधेतुविषमंसर्वंसमाख्यातंहरप्रिये ॥

क्रोधना । स्त्री । कोपवत्यांस्त्रियाम् । भामिन्याम् ॥ क्रुध्यतितच्छीला । क्रुध॰ । युच् । टाप् ॥

क्रोधमूर्च्छितः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । अतिकोपने ॥

क्रोधरात्रिः । स्त्री । चैत्रीयेनवरात्रे ॥ क्रोधरात्रिर्महेशानी चैत्रीयंनवरात्रकमित्यागमात् ॥

क्रोधी । त्रि । क्रोधसंयुक्ते । क्रोधने ॥ महिषे ॥ क्रोधोस्त्यस्य । इनिः ॥

क्रोशः । पुं । अष्टसहस्रहस्तपरिमाणे । दण्डसहस्रद्वितये । इतिलीलावती ॥ चतुस्सहस्रहस्तपरिमाणे । सहस्रधनुषि । गव्यूते । कोस इतिभाषा । इतिहेमचन्द्रः ॥ मुहूर्त्ते ॥ यथा । दशदण्डेतु या पूजा तत् सर्वमक्षयं भवेत् । षष्ठक्रोशे महेशानि तत् सर्वं मन्त्रतोपमम् ॥ सप्तमक्रोशकेदेविसर्वं चौरोपमं भवेत् । अष्टमक्रोशके देविद्रव्यतुल्यं न संशयः ॥ अतःपरं महेशानि विषतुल्यं न संशयइति गुप्तसाधनतन्त्रे ६ पटलः ॥

क्रोशतालः । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशध्वनिः । पुं । ढक्कायाम् ॥

क्रोशयुगम् । न । गव्यूतौ । गोरुते । क्रोशद्वये ॥ क्रोशयोर्युगम् ॥

क्रोष्टा । पुं । शृगाले ॥ क्रोशति । क्रुश आह्वाने । सितनिगमीतितुन् । तृज्वत् क्रोष्टुः ॥

क्रोष्टुकपुच्छिका । स्त्री । }
क्रोष्टुकमेखला । स्त्री । } पृश्निपर्ण्याम् । गोलोमिकायाम् ॥
क्रोष्टपुच्छी । स्त्री । }

क्रोष्टुफलः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

क्रोष्टुविन्ना । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् ॥ क्रोष्टुभिर्विन्ना विचारितेवदत्तेवेतिवा ॥

क्रोष्टेक्षुः । पुं । श्वेतेक्षौ ॥

क्रोष्ट्री । स्त्री । शृगालिकायाम् ॥ कृष्णविदार्याम् ॥ लाङ्गल्याम् ॥ शुक्लविदार्याम् ॥ क्रोशति । क्रुशआह्वाने । सितनिगमीतितुन् । स्त्रियाञ्चेति तृज्वत् । ऋन्नेभ्य इतिङीप् ॥

क्रौञ्चः । पुं । कोँचवक इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पक्षिणि । क्रुञ्चि ॥ ढींक इतिलोकप्रसिद्धे शरद्दिहङ्गे ॥ पर्वतविशेषे ॥ कुररपक्षिणि ॥ अर्हतांध्वजे ॥ दैत्यविशेषे ॥ दधिमण्डोदसमुद्रेणावृते षोडशलक्षयोजनपरिमिते द्वीपविशेषे । इतिश्रीभागवतम् ॥ क्रौञ्चे क्रौञ्चो हतो दैत्यः क्रौञ्चाद्रौ हेमकन्दरे । स्कन्देन युद्धा सुचिरं चित्रमायी सुमायिना ॥ सशैल स्तस्य दैत्यस्य ख्यात श्चित्रेण कर्मणा । केतुता मगमत् तस्य नाम्ना क्रौञ्चःसउच्यते इतिस्तगेन्द्रसंहिता ॥ क्रुञ्चति । क्रुञ्च० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्रज्ञाद्यण् ॥

क्रौञ्चदारणः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ दारयति । दृविदारणे । ण्यन्ताल्युः । क्रौञ्चस्य गिरिविशेस्य दारणः ॥

क्रौञ्चनिसूदनः । पुं । क्रौञ्चमर्दने । षडानने । कार्त्तिकेये ॥

क्रौञ्चा । स्त्री । क्राञ्चखगस्य भार्यायाम् ॥ राजस्याम् ॥

क्रौञ्चादनम् । न । घेञ्चुली घेंचु इति गौडभाषाप्रसिद्धे घेञ्चुलिकायाम् ॥ चिञ्चोटके । चेंच्को इतिगौडभाषा ॥ मृणाले ॥ पिप्पल्याम् ॥

क्रौञ्चादनी । स्त्री । पद्मवीजे ॥

क्रौञ्चारण्यम् । न । जनस्थानात् क्रोशत्रयान्तरे दण्डकारण्यपार्श्ववर्त्तिन्यरण्ये ॥

क्रौञ्चारातिः । पुं । कार्त्तिकेये । कुमारे ॥ क्रौञ्चस्य अरातिः ॥ परशुरामे ॥

क्रौर्य्यम् । न । कोपजायांमनोवृत्तौ ॥ क्रूरत्वे ॥

क्रौशशतिकः । पुं । भिक्षौ ॥ क्रोशशतादभिगमन मर्हति । ततोभिगमनमर्हतीति ठञ् ॥ त्रि । शतक्रोशगमनकर्त्तरि ॥ क्रोशशतङ्गच्छति । क्रोशशतयोजनशतयोरिति ठञ् ॥

क्लमः । पुं । आयासे । श्रमे ॥ योऽनायासः श्रमो देहे प्रवृद्धः श्वासवर्जितः । क्लमः सइति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रवाधकः ॥ ग्लानौ ॥ क्लमनम् । क्लमुग्लानौ । घञ् । नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥

क्लमथः । पुं । क्लमे ॥ क्लमनम् । क्लमु० । शमादिभ्योथच् ॥

क्लान्तः । त्रि । क्लान्तियुक्ते । श्रान्ते । श्रमार्त्ते ॥

क्लिन्नः । त्रि । आर्द्रे । भीजा इतिभाषा ॥ क्लिद्यतिस्म । क्लिदूआर्द्रीभावे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः ॥

क्लिन्नाक्षः । त्रि । श्लेष्मादिनाक्लिन्नचक्षुषि । चुल्ले ॥ क्लिन्ने अक्षिणी अस्य । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

क्लिशितः । त्रि । क्लिष्टे । क्लेशान्विते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिशउपतापे क्लिशू विबाधने वा । क्तः । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोरिति वेट् ॥ न । अन्योन्यपराहते बचसि ॥

क्लिष्टम् । न । पूर्वापरविरुद्धे वचसि । परस्परपराहते । सङ्कुले ॥ त्रि । क्लिशिते । क्लेशयुक्ते ॥ क्लिश्यते स्म । क्लिश० । क्लिशू० वा । क्तः । क्लिशः क्त्वानिष्ठयोरिति पक्षे इड भावः ॥

क्लिष्टिः । स्त्री । क्लेशे ॥ सेवायाम् ॥

क्लीतम् । न । अधाष्टर्ये ॥

क्लीतकम् । न । मधुयष्ट्याम् ॥ क्लीवनम् । क्लीवृअधाष्टर्ये । भावे क्तः । आगमशास्त्रमनित्यम् । क्लीतम् धाष्टर्यं कलति । कलक्षेपे । चुरादिभ्योणिच्चेतिणिजभावः । अन्येभ्योपीतिडः ॥

क्लीतकिका । स्त्री । नील्याम् ॥ क्लीतकं कयोस्त्यस्याः । कपिलकादित्वाल्लत्वम् । अतइनिठनावितिठन् ॥

क्लीतनकम् । न । मधूलिकायाम् ॥

क्लीवः । पुं । न । नपुंसके । तृतीया प्रकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । न मूत्रं फेनिलं यस्य विष्ठाचाप्सुनिमज्जति । मेढ्रश्चोन्मादशुक्राभ्यां हीनः क्लीवःसउच्यते इति ॥ त्रि । विक्रमहीने ॥ क्लीवते । क्लीवृअधाष्टर्ये । इगुपधेतिकः । अयमोष्ठ्योपधः । कोषेष्वन्तस्थमध्ये पाठस्तुभ्रमाद्बवयोरभेदाद्बोध्यः ॥ धर्मकृत्यादौ निरुत्साहे ॥

क्लृप्तः । त्रि । रचिते । कल्पिते ॥ विहिते । निर्म्मिते ॥

क्लेदः । पुं । पूतीभावे ॥ यथा । पदस्थितस्य पद्मस्य बन्धू वरुणभास्करौ । पदच्युतस्य तस्यैव क्लेदक्लेशकराबुभाविति ॥ क्लेदनम् । क्लिदूआर्द्रीभावे । घञ् ॥

क्लेदा । पुं । चन्द्रे । इन्दौ ॥ क्लिद्यति । क्लिदू० । श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदिन्निति कनिन्प्रत्ययः ॥

क्लेदनः । पुं । कफे ॥ पञ्चप्रकारश्लेष्मान्तर्गतश्लेष्मविशेषे ॥ न । आर्द्रीभावे ॥

क्लेदुः । पुं । चन्द्रमसि । हिमांशौ ॥ क्लिद्यति । क्लिदू० । मस्वृशिहिंस्य

सिवसिहनिक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्चे
त्युः । क्लिन्दति वा । क्लिदिपरिदेव
ने ॥

क्लेशः । पुं । दुःखे ॥ कोपे ॥ व्यवसाये ॥
रोगादौ ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषा
भिनिवेशेषु ॥तत्र विद्याविरोधिनी
अविद्या । अहं मस्मीत्यहङ्कारोऽ
स्मिता । इच्छाविशेषो रागः । वै
रभावोद्वेषः । मरणभय मभिनि
वेशः ॥ क्लिश्यन्त्यनेन । क्लेशनं वा ।
क्लिशूविबाधने । घञ् । अच्चाकर्त्तरि ॥

क्लेशकः । पुं । क्लेशशीले ॥ क्लिश्यते
तच्छीलः । क्लिशउपतापे क्लिशू०
वा । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशप
रिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासू
ये। वुञ् इति वुञ् ॥

क्लेशापहः । पुं । पुत्रे ॥ क्लेशमपहन्ति
इति विग्रहे अपेक्लेशतमसोरिति
अपपूर्वाद्धन्तेः क्लेशकर्मोपपदे डः प्र
त्ययः ॥

क्लेशितः । त्रि । क्लेशयुक्ते ॥

क्लैतकिकम् । न । मद्ये ॥

क्लैव्यम् । न । ओजस्तेजआदिभङ्गरू-
पाधैर्य्ये । निष्पौरुषत्वे ॥ क्लीवस्यभा
वःकर्म वा । ष्यञ् ॥

क्लोम । न । फुप्फुसे । औदर्यजलाधा
रे । तिलके ॥ वाङ्को दयोर्मध्येवक्षः

तन्मध्ये हृदयम् तत्पार्श्वेक्लोमपिपा
सास्थानमितिवैद्याः । अधस्तु दक्षि
णे भागे हृदयात् क्लोम तिष्ठति ।
जलवाहिशिरामूलं तृष्णाच्छादन
कं मतम् ॥ एतत्तु वातरक्तजम् ।
तदुक्तंवृद्धवाग्भटेन । रक्तादनिल
संयुक्तात् कालेयकसमुद्भवः इति ॥
क्लवते । क्लुङ्गतौ । मनिन् ॥

क्व । अ । कुत्रेत्यर्थे । कहां इति भाषा ॥
कस्मिन् । किमोदित्यति प्रत्यये क्वा
तीतिकिमः क्वादेशः ॥ अत्यन्तास
म्भावनायां क्वद्वयं प्रयुज्यते ॥ द्वौ क्व
शब्दौ महदन्तरं सूचयतः ॥

क्वचन । अ । क्वचिदर्थे ॥

क्वचित् । अ । कस्मिंश्चित्काले ॥ कस्मिं
श्चिद्देशे ॥ कदाचिदर्थे ॥

क्वणः । पुं । वीणायाः क्वणिते । निक्वा
णे ॥ ध्वनिमात्रे ॥ कटकादिभूषण
शब्दे ॥ शब्दकरणे ॥ क्वणनम् । क्वण
शब्दे । क्वणो वीणायाञ्चेत्यप् ॥

क्वणनम् । न । वीणायाः क्वणिते । क्व
णे ॥ क्वणो वीणायाञ्चेत्यवभावे ल्यु
ट् ॥ पुं । हण्डिकासुते । छोटीहांडी
इति भाषा । मङ्गुमङ्गटु इतिचपर्वती
यभाषा इति त्रिकाण्डशेषः ॥

क्वथितः । त्रि । अतिशयपक्वव्यञ्जनदश
मूलादौ । निष्पक्के । कषाये । क्वाथे

। काढा इति भाषा ॥ क्वथ्यते स्म । क्वथेनिष्पाके । क्तः । इट् ॥

क्वथिता । स्त्री । कढी इतिप्रसिद्धे व्यञ्जने ॥ यथा । स्थाल्यां घृतेवातैले वा हरिद्रां हिङ्गु भर्जयेत् । अवलेह न संयुक्तंतक्रंतचैवनिः क्षिपेत् ॥ एषा सिद्धा समरिचा क्वथिता कथिता बुधैः । क्वथिता पाचनी रुच्या लघ्वीवह्निप्रदीपनी ॥ कफानिलविबन्धघ्नीकिञ्चित् पित्तप्रकोपनी ॥ अलीकसत्त्याः शुक्तावा किञ्चित् क्वथितया युताः । वृंहणा रोचना वृष्या बल्या वातगदापहाः ॥ कोष्ठशुद्धिकराः शुक्ताः किञ्चित् पित्तप्रकोपनाः । अर्दिते सहनुस्तम्भे विशेषेण हिताः स्मृता इति ॥

क्वाणः । पुं । क्वणे ॥ क्वणो वीणायाञ्चेत्त्यवभावे पाक्षिको घञ् ॥

क्वाथः । पुं । अतिदुःखे ॥ व्यसने ॥ द्रव्यस्यनिष्पाके ॥ तुर्यांशशेषपक्वे ॥ यथा । क्वाथे विचूर्णितं क्षिप्त्वा तत् षोडशगुणम्पचेत् । पादशेषं प्रकर्त्तव्य मेष क्वाथविधिः स्मृतः ॥ क्वाथ्यमानंतोयं त्रिविधम् । पादावशेषम् । अर्द्धावशेषम् । त्रिपादावशेषञ्च । अस्यनाम पारिभाषिकमुष्णोदकम् । तत्र पादावशेषंकफनाशकं लघु अग्निवर्द्धकञ्च । अर्द्धावशेषं पित्तनाशकम् । त्रिपादावशेषं वातनाशकम् । तेषां मध्ये त्रिपादावशेषं जलं हेमन्ते शिशिरेचप्रशस्तम् । वसन्ते पादावशेषम् । शरदिग्रीष्मेचार्द्धावशेषम् । वर्षायामर्द्धभागावशेषं जलं प्रशस्तम् ॥ दिनपक्वं जलं रात्रौगुरु रात्रिपक्वंजलं दिवागुरु भवतीति विवेकः ॥

क्वाथोद्भवम् । न । कर्प्परीम् । कृत्रिमरसाञ्जने ॥

क्षः । पुं । संवर्त्ते ॥ राक्षसे ॥ नरसिंहे ॥ विद्युति ॥ क्षेत्रे ॥ नाशे ॥ क्षेत्रपाले ॥ एकपञ्चाशन्मातृकाणां मन्तिमेवर्णे ॥ अस्यककारषकारसंयोगजन्यत्त्वेन पृथग्वर्णत्त्वं केचिन्नमन्यन्ते । तेषां मते तन्त्रोक्तैकपञ्चाशद्वर्णाऽनुपपत्तिरागमोक्तरीत्या क्षकारस्य मेरुत्त्वेन कथनाऽनुपपत्तिश्च । तस्मात् क्षकारस्य पृथग्वर्णत्त्वं मन्तव्यम् । यथोक्तमागमे । अकारादिलकारान्ता वर्णाः पञ्चाशदीरिताः । संयोगात् कषयोरेष क्षकारोमेरुरीरितइति ॥ तथापिमेदिनीहेमचन्द्रादिकोषानुरोधात् कषसंयोगजत्त्वेन कादिवर्णमध्येलिखितः ॥

क्षणः। पुं। पर्वणि ॥ उत्सवे ॥ यथा। क्षणैरच्या:कुलस्त्रियइति ॥ व्यापारे ॥ व्यापारविकलत्वे। निर्व्यापारस्थितौ ॥ अवसरे ॥ परतन्त्रतायाम् ॥ मध्ये ॥ अनेहसामानविशेषे। चिंशत्कलापरिमितकाले। दशपलपरिमिते ॥ लवद्वये ॥ निमेषक्रियावच्छिन्नस्यकालस्य चतुर्थभागे ॥ यथा। आयुषःक्षणएकोपिनलभ्यः स्वर्णकोटिभिः। सचेत् तुविफलोयातिकानोहानिस्ततोऽधिकेति ॥ क्षणोतिदुःखम्। क्षणुहिंसायाम्। अच् ॥

क्षणक्षेपः। पुं। क्षणविलम्बे ॥

क्षणदः। पुं। गणके ॥ न। जले ॥ क्षणंददाति। डुदाञ्। आत इतिकः ॥

क्षणदा। स्त्री। निशि। रात्रौ ॥ क्षणमुत्सवं निर्व्यापारस्थितिं वा ददाति। कः। टाप् ॥ हरिद्रायाम् ॥

क्षणनम्। न। वधे ॥ क्षणोतेर्भावे ल्युट्। त्यागे। दाने ॥

क्षणनिःश्वासः। पुं। शिशुमारे ॥ क्षणेनिःश्वासोऽस्य ॥

क्षणप्रभा। स्त्री। विद्युति ॥ क्षणं प्रभायस्याः ॥

क्षणभङ्गः। पुं। क्षणनाशे ॥

क्षणभङ्गुरः। त्रि। क्षणैकनाश्ये ॥ दृष्टनष्टे ॥

क्षणिकः। त्रि। अनित्ये ॥ क्षणमात्रस्थायिनि ॥

क्षणिकत्वम्। न। तृतीयक्षणवृत्तिध्वंसप्रतियोगित्वे ॥ यथा। आकाशशब्दस्य प्रथमक्षणेउत्पत्तिः द्वितीयक्षणे स्थितिः तृतीयक्षणे विनाशः ॥

क्षणिका। स्त्री। तडिति। विद्युति ॥

क्षणिनी। स्त्री। निशि ॥

क्षतम्। न। ईर्म्मे। व्रणे। स्रवद्रक्तपूयादौ। घाव इतिभाषा ॥ क्षणनम्। क्षणु०। नपुंसके भावे क्तः। अनुदात्तोपदेशस्येत्यादिना णलोपः ॥ खण्डिते ॥ षण्डगृहे ॥ नष्टे ॥

क्षतकासः। पुं। पञ्चविधकासरोगान्तर्गतकासरोगविशेषे ॥

क्षतघ्नः। पुं। कुकुरौंधा इतिप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥ क्षतं हन्ति। हन०। हन्तेरमनुष्येत्यादिनाटक् ॥

क्षतघ्नी। स्त्री। द्रुमामये। लाक्षायाम् ॥ टित्वान् ङीप् ॥

क्षतजम्। न। रक्ते। रुधिरे ॥ पूये ॥ क्षताज्जातम्। जनी०। पञ्चम्यामितिडः ॥

क्षतजतृष्णा। स्त्री। शस्त्रादिक्षतयुक्तस्य पिपासायाम् ॥

क्षतविध्वंसी। पुं। वृन्दारकवृक्षे ॥

क्षतव्रण: । पुं । षट्प्रकारव्रणरोगान्तर्गतव्रणरोगविशेषे ॥

क्षतव्रत: । त्रि । ध्वस्तव्रते । अवकीर्णिनि । खण्डित ब्रह्मचर्यादिव्रते ॥ क्षतं खण्डितं व्रतमस्य ॥

क्षतहरम् । न । अगुरुणि ॥ त्रि । क्षतघ्ने ॥

क्षति: । स्त्री । क्षते ॥ अपचये । क्षये । घटती इति भाषा ॥ यथा । जलमुचि वितरणविमुखे का क्षतिरस्यखिलाम्बुपातॄणाम् । केवलघनरसभक्षी चातकपक्षी कमाश्रयतीत्युद्गट: ॥

क्षतोदर: । पुं । उदररोगविशेषे ॥

क्षत्ता । पुं । शूद्रात् क्षत्रियाया मुत्पन्ने ॥ शूद्रा दायोगव: क्षत्ता चण्डालस्त्वाधमोनृणाम् । वैश्यराजन्यविप्रासुजायन्ते वर्णसङ्करा: ॥ प्रतीहारे ॥ सारथौ ॥ भुजिष्यातनये । दासीपुत्रे ॥ नियुक्ते ॥ वेधसि ॥ क्षदति क्षयते वा । क्षदि: सौत्र: संभृतौ । तृन्तृचौशंसि क्षदादिभ्य: संज्ञायांचानिटौ ॥ क्षत्तार्यशूद्रयो: सुतइत्यमर: ॥

क्षत्त्र: । पुं । क्षत्रिये ॥ न । तगरे ॥ शरीरे ॥ क्षदति । क्षदसंवरणे सौत्र: । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्य: ॥ क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्यय: । पृषोदरादित्वात् पूर्वपदस्याकारलोप: ॥ यद्वा । क्षणनम् । क्षणु हिंसायाम् । सम्पदादित्वात् क्विप् । गमादित्वादनुनासिकलोप: । तुक् । क्षतोनाशात् त्रायते । त्रैङ् पालने । सुपीतियोगविभागात्क: ॥ क्षत्रियजाते:कर्मणि ॥

क्षत्रबन्धु: । पुं । क्षत्रियस्यनिर्देशे ॥ निन्द्यक्षत्रिये । अधिक्षिप्तक्षत्रिये ॥ क्षत्रस्य क्षत्रियजाते र्बन्धुरेवा ऽनुष्ठानाभावादिति जातिक्षत्रियो ऽधिक्षिप्यते ॥

क्षत्रविद्या । स्त्री । धनुर्वेदे ॥

क्षत्रवृक्ष: । पुं । मुचुकुन्दे ॥

क्षत्रिय: । पुं । सत्त्वोपसर्जनरज:प्रधानायां जातौ । मूर्द्धाभिषिक्ते । राजन्ये । बाहुजे ॥ क्षदति रक्षति जनान् । क्षदे:ष्ट्रन् । गुधृवीपचीत्यादिना चोवा । क्षतात् त्रायते वा । सुपीति योगविभागात् कप्रत्यय: । पृषोदरादि: ॥ यद्वा क्षदति क्विबन्तोपपदात् त्रायते: कप्रत्यय: । क्षत्रस्यापत्यम् । क्षत्राद्घ: ॥ क्षत्रजंसेवते कर्म वेदाध्ययनसंयुत: । दानादानरतिर्यस्तुसवै क्षत्रियउच्यते ॥ क्षत्रि

याः सूर्यचन्द्रवंशजा राजानः । ते च क
लेः सहस्रवर्षपर्यन्तमासन् । ततो
महानन्दिसुतो नन्दः शूद्रायां मुत्प
न्नः शतवर्षपर्यन्तं राज्यं चकार । त
दन्ते चाणक्यनामा ब्राह्मणो नन्दं त
त्पुत्रांश्च हत्वा मुरवंशजं चन्द्रगुप्तं रा
जानं कृतवान् । कलौ नन्दान्तः च
त्रियवंशः । इतिश्रीभागवते १२ स्क
न्धे १ ऽध्यायात् संगृहीतम् ॥

चत्रिया । स्त्री । चत्रियाख्याम् ॥ अर्य
चत्रियाभ्यां वा स्वार्थे इत्यानुगाग
माभावेटाप् ॥ चत्रियजातौ ॥ यो
पधत्वान्न ङीष् ॥

चत्रियाणी । स्त्री । चत्रियजातीयाया
म् ॥ अर्यचत्रियाभ्यामितिपाचिक
आनुगागमोङीषच ॥

चत्रियी । स्त्री । चत्रिययोषायाम् ॥ च
त्रियस्यस्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्याया
मितिङीष् ॥

चन्तव्यः । त्रि । चमणीये ॥

चन्ता । त्रि । चमायुक्ते । सहिष्णौ ॥
चमते । चमूष० । तच्छीलः । तृन् ॥

चपणः । त्रि । निर्लज्जे ॥ इतित्रिका-
ण्डशेषः ॥

चपणकः । पुं । बुद्धभेदे । दिगम्बरसि
द्धान्ते ॥ सन्न्यासिनि ॥ यथा । एकः
चपणक शाकाहर्त्ता तत्र चपणक

दश शाकाशा । यत्र चपणक दश
शाकाशा तत्र चपणक का शाका
शा ॥ इत्युद्भटः ॥

चपण्युः । पुं । अपराधे ॥

चपयिता । त्रि । नाशयितरि ॥ चपय
ति । चै० । तृच् ॥

चपा । स्त्री । निशि । रात्रौ ॥ चपय
तिचेष्टाम् । चैक्षये । अस्मारणय
न्तात् पचाद्यच् ॥ हरिद्रायाम् ॥

चपाकरः । पुं । चन्द्रे । नचत्रेशे ॥ च
पां करोति । कृञोहेतुताच्छील्यानु
लोम्येषु इतिटः ॥ कर्पूरे ॥

चपाचरः । पुं । राचसे ॥

चपाटः । पुं । राचसे ॥ चपायामटति
। अट१ । पचाद्यच् ॥

चपितः । त्रि । दूरीकृते ॥ नाशिते ॥
विस्मृते ॥

चमम् । न । युक्ते ॥ त्रि । शक्ते ॥ हि
ते ॥ चमावति ॥ पुं । धूसरे अतिसू
च्मे चटके । धान्यभचणे ॥ चमते
चम्यते वा । चमूषसहने । पचाद्य
च् । घञ्वा । नोदात्तोपदेशस्येति
नवृद्धिः ॥

चमणीयः । त्रि । चन्तव्ये ॥ चमेरनी
यर् ॥

चमता । स्त्री । योग्यतायाम् । साम
र्थ्ये ॥ अर्थप्रकाशनसामर्थ्ये ॥ यथा

। बर्हिर्देवसदनं दामीत्यत्र दामीति पदस्य छेदनप्रकाशनसामर्थ्यात् बर्हिरित्यस्य आस्तृतदर्भप्रकाशनसामर्थ्यात् आस्तृतदर्भच्छेदने समुदायमन्त्रस्य नियोगो ऽवगम्यते ॥ इतिधर्मदीपिका ॥

क्षमा । स्त्री । भूमौ ॥ तितिक्षायाम् । क्षान्तौ । सत्यपि सामर्थ्ये परिभवहेतुं प्रति क्रोधस्यानुत्पत्तौ आक्रुष्टस्य ताडितस्य वा निर्विकार चित्ततायाम् । हर्षविषादयोरविकृतचित्ततायाम् ॥ तल्लक्षणंयथा । वाह्ये चाध्यात्मिके चैव दुःखे चोत्पातिके क्वचित् । न कुप्यति न वाहन्ति सा क्षमा परिकीर्त्तितेति ॥ अपिच । आक्रुष्टोऽभिहतो यस्तु नाक्रोशेन्न हनेदपि । अदुष्टैर्वाङ्मनः कायैस्तितिक्षुस्तत्क्षमास्मृतेति ॥ क्रोधंजेतुं क्षमामेव मन्यन्तेखलु साधवः । यथाहसा । क्रोधान्धकार विकटभ्रुकुटीतरङ्गभीमस्य सान्ध्यकिरणारुणघोरदृष्टेः । निष्कम्पनिर्मलगभीरपयोधिधीरा धीराः परस्यपरिवादगिरः क्षमन्ते ॥ क्षमेनवाचां शिरसो नशूलंन चित्ततापोनतनोर्विमर्दः । नद्यापिहिंसादिरनर्थयोगः श्लाघ्यापरंक्रोधजये ऽक्षमेकेति ॥ क्रोधजयो पायमप्याह । क्रुद्धेस्मेरमुखावधीरणमथाविष्टे प्रसादक्रमोव्याक्रोशेकुशलोक्तिरात्मदुरितच्छेदोत् सवस्ताडने । धिग्जन्तोरजितात्मनोऽक्षमवतीदैवादुपेता विपत् दुर्वारेति दयारसार्द्रमनसां क्रोधस्य कुत्रोदय इति ॥ स्वधर्मचिन्तामपहाययोयं मत्पापशुद्ध्यर्थमिहप्रवृत्तः । नचेत् क्षमामप्यहमत्रकुर्यामतः कृतघ्नोवदकोदृशोन्यः । इतिच ॥ क्षमते । अजन्तात् क्षमेष्टाप् ॥ क्षमणम् । षिद्भिदङ्वा ॥ खदिरे ॥

क्षमादंश: । पुं । शिग्रौ ॥

क्षमावान् । त्रि । क्षान्तियुक्ते ॥ यथा । एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयोनोपपद्यते । यदेनं क्षमयायुक्तमशक्तं मन्यते जन इतिगारुडे ११४ अध्यायः ॥

क्षमिता । त्रि । क्षमाशीले ॥ क्षमणशीलः । ङमूष् । तृन् । स्वरतीतिवेट् ॥

क्षमी । त्रि । क्षमितरि । तितिक्षौ । सहिष्णौ ॥ क्षमते तच्छीलः । क्षमूष् । शमित्यष्टाभ्योघिनुण् । नोदात्तोपदेशस्येति वृद्धिप्रतिषेधः ॥ खेसरे । अश्वखरजे । खच्चर इति भाषा ॥

क्षयः । पुं । कासरोगविशेषे । यक्ष्मणि । शोषे ॥ क्षयति देहम् । क्षि क्षये । क्षिनिवासगत्योर्वा । अन्तर्भावितण्यर्थात् क्षियः एरच् । क्रियाक्षयकरत्वात्तु क्षय इत्युच्यते बुधैः ॥ अस्यौषधम् । यथा । श्वेतकोकिलाक्षमूलं छागीक्षीरेण संयुतम् । त्रिसप्ताहेनवैपीतं क्षयरोगं क्षयं नयेत् । रोगमात्रे ॥ वेश्मनि । निवासे ॥ संवर्त्ते । कल्पान्ते ॥ क्षीयन्ते प्राणिनोऽत्र ॥ अपचये । हानौ ॥ क्षयणम् क्षयः ॥ नीतिवेदिनां त्रिवर्गान्तर्गते प्रथमवर्गे ॥ सतु राज्ञामष्टवर्गस्यापचयः ॥ यथा । क्षयःस्थानञ्चवृद्धिश्चत्रिवर्गोनीतिवेदिनामित्यमरः ॥ ध्वंसे । शरीरसामर्थ्यस्य धनस्य सेनायाश्च नाशे ॥ पश्चिमोत्तरद्वारगृहे ॥ विरामे ॥ हिंसायाम् ॥ क्षीष्हिंसायाम् । एरच् ॥ धातुक्षयहेतौ ॥ क्षीयतेऽनेनेतिव्यु० पुंसिसंज्ञायामितिघः ॥ ६० वत्सरे ॥ मेदिनी चलते देवि सर्वभूतंचराचरम् । देशभङ्गश्चदुर्भिक्षंक्षये संक्षीयते प्रजाः ॥ सौराष्ट्रेमालवेदेशेदक्षिणे कोङ्कणे तथा । दुर्भिक्षंजायतेघोरं क्षये संवत्सरेप्रिये ॥ कौमुदीधर्मनद्योश्चयमुनानर्मदातटे । विन्ध्यायांसैन्धवेचापि विनश्यतिन संशयः ॥ सिंहलं मध्यदेशञ्चकाश्मीरं तथैवच । क्षयेक्षयन्तिसर्वाणिनान्यथावरवर्णिनि ॥

क्षयतरुः । पुं । वेलियापीपर इति प्रसिद्धे नन्दीवृक्षे । स्थालीवृक्षे ॥

क्षयथुः । पुं । कासे ॥

क्षयनाशिनी । स्त्री । जीवन्तीवृक्षे ॥

क्षयपक्षः । पुं । कृष्णपक्षे ॥

क्षयमासः । पुं । रविसङ्क्रान्तिद्वयसहितमासे ॥ यथा । द्विसङ्क्रान्तिमासः क्षयाख्योमासः सच कदाचिदेव भवति । क्षयः कार्त्तिकादित्रये नान्यतः स्यात् तदावर्षं मध्येऽधिमासद्वयंस्यादिति ॥ अपिचाहकालिदासः । सौराद्यदा चन्द्रमसो गरीयान् मासो द्विसङ्क्रान्तिरसौ क्षयाख्यः । स यस्तदा स्यात् क्षितिवेदरूपै १४१ रब्दैर्मिते वाक्वचिद क्षचन्द्रैरिति ॥

क्षयितः । त्रि । नाशिते ॥

क्षयी । त्रि । नाशिनी ॥ क्षयशीलः । जिट्क्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्य मपरिभूप्रसूभ्यश्चेति इनिः ॥ राजयक्ष्मान्विते ॥ क्षयोऽस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः ॥

क्षय्यः । त्रि । क्षेतुंशक्ये ॥ क्षि० । ऋहोर्ण्यत् । क्षय्यजय्यौशक्यार्थे ॥

क्षरः । पुं । मेघे ॥ त्रिनाशिनि कार्येरा

श्यै ॥ यथा । कार्यकारणरूपन्तु न
श्वरं क्षरमुच्यते । क्षरादिरुद्धधर्मत्त्वा
दक्षरं ब्रह्म भण्यते इति ॥ क्षरः
सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षरउच्य
त इतिच ॥ न । नीरे । जले ॥ क्षर
ति । क्षरसञ्चलने । पचाद्यच् ।

क्षरणम् । न । च्युतौ । चूवना इति
भाषा ॥

क्षरितः । त्रि । च्युते । चूवा गिरा इतिच
भाषा ॥

क्षरी । पुं । वर्षाकाले ॥ त्रि । क्षरण
विशिष्टे ॥

क्षवः । पुं । क्षुते । छिक्कायाम् । छींक
इतिभाषा ॥ राजिकायाम् ॥ राजि
काप्रभेदे ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे ।
ण्यर्थः । पचाद्यच् ॥ क्षवणम् । ऋ
दोरप् वा ॥

क्षवकः । पुं । राजिकायाम् ॥ अपामार्गे
॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षवकृत् । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ क्षवङ्
करोति । कृञः क्विप् ॥

क्षवथुः । पुं । क्षुते ॥ कासे ॥ क्षौत्य
नेन । टुक्षु० । ट्वितोऽथुच् ॥

क्षवपत्रा । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् ॥ क्षवः
पत्रेषुयस्याः ॥

क्षविका । स्त्री । दन्तीप्रभेदे । पीत
तण्डुलायाम् । पुत्रप्रदायाम् । वहु
फलायाम् ॥

क्षात्रम् । त्रि । क्षत्रियसम्बन्धिनि ॥

क्षात्रकर्म्म । न । क्षत्रियजातेः कर्म्मणि
॥ यथा । शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं यु
द्धेचाप्यपलायनम् । दान मीश्वरभा
वश्चक्षात्रं कर्मस्वभावजमिति ॥ क्षा
त्रञ्चतत् कर्मचेतिविग्रहः ॥

क्षान्तः । त्रि । सहिष्णौ । षोढे ॥ केन
चित् पीडितोपि यः समर्थः सन्नत्
पीडापराङ्मुख स्तस्मिन्नित्यर्थः ॥
क्षम्यते स्म । क्षमूष्० । क्तः । अनु
नासिकस्येतिदीर्घः ॥

क्षान्तिः । स्त्री । क्षमायाम् । तितिक्षा
याम् । क्रोधप्राप्तौ चित्तसंयमने । स
त्यपिसामर्थ्ये अपकारिण्यपकाराचि
कीर्षायाम् ॥ यथा । क्षमयालं ज
लंवक्रे स्तमसो भास्करोदयः । क्षा
न्तिःकले रघौघस्यनामसङ्कीर्त्तनंच
रेरिति ॥ क्षमणम् । क्षमूसहने । दि
वादिः । अस्यापित्त्वात् क्तिन् । अनु
नासिकस्येतिदीर्घः ॥ तु क्षमानोपि
परुषं नोत्तरं प्रतिपद्यते ॥

क्षान्तुः । त्रि । क्षमाशीले । मर्षके ॥
क्षाम्यति । क्षमू० । क्रमिगमिक्षमि
भ्यस्तुन् वृद्धिश्च ॥

क्षामः । त्रि । क्षीणे ॥ अबले ॥ क्षैक्षये
। गत्यर्था कर्मकेत्यादिना क्तः ।

क्षायोम इति निष्ठातत्त्वम् । आदे
च उपदेशेशितीत्यात्त्वम् ॥

क्षामवती । स्त्री । ⎫ यागविशेषे ॥
क्षामवतीष्टिः । स्त्री । ⎭ यथोक्तम्भवि
ष्ये । क्षामवत्त्यादिना यद्दत् कर्मणां
पृतनापते । दैवदोषादकरणे जाते
दोषकदम्बके ॥ होमेनैकेन दोषा
णां सर्वेषां क्षयमादिशेत् । एवञ्च
एकप्रायश्चित्तेनानेकदोषक्षयाय क्षा
मवतीष्टिः सर्वत्रदृष्टान्तः । इति प्रा
यश्चित्ततत्त्वम् ॥

क्षामात्मम् । न । अपथ्ये । अहिते ।
रोग्ये ॥ त्रि । क्षीणवदने ॥ क्षाम
मात्मयस्य । क्षामञ्चतदात्मञ्चेतिवा ॥

क्षारः । पुं । खार इति प्रसिद्धे रसे ॥
धूर्त्ते ॥ लवणे ॥ काचे ॥ भस्मनि ॥
गुडे ॥ न । टङ्कणे ॥ यवक्षारे ॥ विड्
लवणे ॥ सर्ज्जिकाक्षारे ॥ पलाशधवपू
तीककरञ्जपाटलादिजाः । क्षारा
स्तुपाचनाः सर्वे रक्तपित्तकराः सराः
॥ गुल्मार्शःकृमिपुंस्त्वघ्नाः शर्कराऽ
श्मरिनाशनाः इति राजवल्लभः ॥
क्षरति । क्षरसञ्चलने । ज्वलिति
कसन्तेभ्योणः । उपधावृद्धिः ॥

क्षारकः । पुं । पक्षिमत्स्यादिपिटके ॥
जालके । नवकलिकावृन्दे ॥ क्षरति
। क्षर० । ण्वुल् ॥ पक्ष्यादिपाशे ॥

क्षारकर्द्दमः । पुं । नरकविशेषे ॥

क्षारतैलम् । न । पक्वतैलविशेषे ॥ यथा
। शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारोहिङ्गु
लनागरम् । शतपुष्पावचाकुष्ठं दारु
शिग्रुरसाञ्जनम् ॥ सौवर्च्चलंयवक्षार
सामुद्रं सैन्धवं तथा । भुजग्रन्थिविडं
मुस्तं मधुशुक्तं चतुर्गुणम् ॥ मातुलु
ङ्गरसञ्चैवकदलीरसमेवच । तैलमे
भिर्विपक्तव्यं कर्णशूलापहं परम् ॥
वाधिर्य्यङ्कर्णनादश्च पूयस्रावश्च दारु
णः । पूरणादस्यतैलस्यकृमयः कर्ण
योःस्थिताः ॥ क्षिप्रंविनाशमायान्ति
शशाङ्ककृतशेखर । क्षारतैलमिदंश्रे
ष्ठंमुखदन्तामयापहम् ॥ इतिगारुडे
१९८ अध्यायः ॥

क्षारत्रयम् । न । त्रिविधक्षारे ॥ यथा
। सर्जिकञ्च यवक्षारं टङ्कणक्षारमे
वच । क्षारत्रयञ्च त्रिक्षारं क्षारत्रित
यमेवच ॥

क्षारदला । स्त्री । चिल्लाम् । क्षुद्रवा
स्तूकशाके ॥ क्षारोदलेष्वस्याः ॥

क्षारदशकम् । न । दशविधक्षारे ॥ य
था । शिग्रुमूलकपलाशचुक्रिकाचि
त्रकार्द्रकसनिम्बसम्भवैः । इक्षुगोक्ष
रिकसोचिकोद्भवैःक्षारपूर्वदशकं प्र
कीर्त्तितम् ॥

क्षारद्रुः । पुं । घण्टापाटलिवृक्षे ॥

क्षारद्वयम्। न। सर्जिकायावशूकयोः॥ क्षारयोर्द्वयम्॥

क्षारपत्रः। पुं। } वास्तूकशाके॥
क्षारपत्रकः। पुं। }

क्षारभूमिः। पुं। समुद्रोपान्तदेशे॥ यथा। जीवनं जीवनं हन्ति प्राणान् हन्ति समीरणः। किमाश्चर्यं क्षारभूमौ प्राणदा यमदूतिका॥ स्त्री। लवणभूमौ॥

क्षारमध्यः। पुं। अपामार्गे॥

क्षारमृत्तिका। स्त्री। ऊषे॥ क्षाराचासौमृत्तिकाच॥

क्षारमेलकः। पुं। क्षारसङ्घे॥

क्षारवृक्ष। पुं। मुष्कके॥

क्षारश्रेष्ठः। पुं। पलाशे। किंशुके॥ मुष्ककवृक्षे॥ न। वज्रक्षारे॥

क्षारषट्कम्। न। षड्विधक्षारे॥ यथा। धत्रापामार्गकुटजलाङ्गलीतिलमुष्ककैः। क्षारैरेतैस्तुमिलितैः क्षारषट्कमुदाहृतम्॥

क्षारसिन्धुः। पुं। लवणसमुद्रे॥ सतु जम्बुद्वीपस्यदक्षिणे शाकद्वीपस्यचोत्तरेवर्त्तते॥

क्षाराच्छम्। न। सामुद्रलवणे॥

क्षाराब्धिः। पुं। क्षारसिन्धौ॥

क्षाराष्टकम्। न। अष्टप्रकारक्षारे॥ यथा। पलाशवज्रिशिखरिचिञ्चार्कतिलनालजाः। यवजः सर्जिका चेति क्षाराष्टकमुदाहृतम्॥ क्षारा एतेऽग्निनातुल्याःशूलगुल्महराभृशमिति॥ क्षाराणामष्टकम्॥

क्षारिका। स्त्री। भोगपिशाचिकायाम्। क्षुधायाम्॥

क्षारितः। त्रि। स्राविते॥ क्षारे॥ अभिशस्ते। अपवादग्रस्ते। प्राप्तदोषे॥ क्षार्य्यते स्म। क्षर०। णयन्तः। क्तः॥

क्षारोदः। पुं। लवणोदे॥ क्षारमुदकं यस्मिन्। उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योदादेशः॥

क्षालनम्। न। निर्णेजने। प्रक्षालने॥

क्षालितम्। त्रि। धौते। निर्णिक्ते। कृत प्रक्षालने॥

क्षिः। पुं। निवासे॥ गतौ॥ क्षये

क्षितः। त्रि। हिंसिते॥ क्षिधातोः कर्मणि क्तः॥

क्षितिः। स्त्री। निवासे॥ मेदिन्याम्॥ महालयेक्षयं यातिक्षितिस्तेन प्रकीर्त्तिता॥ क्षये॥ रोचनाख्यगन्धद्रव्ये॥ क्षियति। क्षिनिवासगत्योः। क्तिच्क्तौचेतिक्तिच्॥ क्षयणम् क्षीयतेऽस्यांवा। क्षिक्षये। क्षिनिवासगत्योः। स्त्रियाङ्क्तिन्॥ कालभेदे। प्रलयकाले॥

क्षितिकणः । पुं । } धूलौ । रजसि ॥
क्षितिकणा । स्त्री । }
क्षितिक्षमः । पुं । खदिरद्रुमे ॥
क्षितिक्षित् । पुं । क्षितीशे ॥ क्षितिङ्क्षियति । क्षि॰ तुदादिः । क्विपि तुक् । क्षितिपतिष्वेवासौ क्षितिक्षिदितिभट्टमल्लः ॥
क्षितिजः । पुं । उपरसविशेषे । भूनागे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ वृक्षे । महीरुहे ॥ क्षितेर्जातः । जनी॰ । डः ॥ न । खगोले आकाशमध्यान्नवत्यंशान्तरे तिर्य्यग्वृत्ते ॥ त्रि । भूमिजाते ॥
क्षितिजन्तुः । पुं । भूनागे ॥ क्षितेर्जन्तुरिव ॥
क्षितिधरः । पुं । पर्वते ॥ कूर्मवासुकिदिग्गजेषु च ॥
क्षितिनागः । पुं । उपरसविशेषे । भूनागे ॥
क्षितिनाथः । पुं । राजनि ॥
क्षितिपः । पुं । भूपतौ ॥
क्षितिपतिः । पुं । नृपे । भूपे ॥
क्षितिपालः । पुं । भूपाले । राज्ञि ॥
क्षितिपालभाक् । पुं । राजनि ॥
क्षितिपुत्रः । पुं । नरकराजे । नरकासुरे ॥
क्षितिरन्ध्रम् । न । अवटे ॥ क्षितेःरन्ध्रम् ॥

क्षितिरुहः । पुं । वृक्षे ॥ रोहति । रुह॰ । इगुपधत्वात्कः । क्षितौ रुहः । सप्तमीतिसमासः ॥ क्षितौ रोहतिवा । रुहेरिगुपधेतिकः ॥
क्षितिबदरी । स्त्री । भूबदर्याम् । भडबेरी इतिभाषा ॥
क्षितिवर्द्धनः । पुं । शवे ॥ त्रि । भूमिवर्द्धके ॥
क्षितिव्युदासः । पुं । भुंहरा इतिप्रसिद्धे भूमिगृहे ॥
क्षितिसुतः । पुं । भौमे ॥ नरकासुरे ॥
क्षितीशः । पुं । राज्ञि ॥ श्रीरामे ॥ क्षितेर्भूमेरीशः ॥
क्षित्यदितिः । स्त्री । देवक्याम् ॥
क्षित्वा । पुं । वायौ ॥ क्षयति क्षियति वा ॥ क्षिक्षये क्षिनिवासगत्योर्वा । शीङ्क्रुशीत्यादिनाक्वनिपितुक् ॥ काले ॥
क्षिपः । पुं । क्षेपणे ॥ क्षेप्तरि ॥ क्षिपेरिगुपधेतिकः ॥
क्षिपकः । त्रि । योधे ॥ क्षिपति । क्षिपमेरणे । इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः । ततोऽज्ञातादौकः ॥ स्त्री । क्षिपका । क्षिपकादीनाञ्चेतीत्वाभावः ॥
क्षिपणम् । न । क्षेपणे । क्षिपायाम् ॥
क्षिपणिः । स्त्री । नौकादण्डे ॥ आयुधे ॥ वडिशे ॥ क्षिप्यतेऽनयेतिवा ।

क्षिपेः किच्चेत्यनिः । क्षिपणिं क्षेपण मितिवेदभाष्यम् ॥

क्षिपणी । स्त्री । क्षेपण्याम् । नौकादण्डे ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षिपण्युः । पुं । वायौ ॥ क्षिपति । क्षिप० । अनुङ्नदेश्चेतिचकारात् क्षिपेरप्यनुङ् ॥

क्षिपण्युः । पुं । वसन्ते । इत्युज्ज्वलदत्तः ॥ देहे ॥ त्रि । सुरभौ ॥

क्षिपा । स्त्री । क्षेपणे ॥ क्षेपणम् । क्षिप० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षिप्तः । त्रि । प्रेरिते ॥ निक्षेपकृतवस्तुनि । त्यक्ते । नुत्ते । नुन्ने ॥ विकीर्णे ॥ अवज्ञाते ॥ न । रागद्वेषादिवशाद्विषयेष्वभिनिविष्टचित्ते । चित्तस्यप्रथमभूमौ ॥ क्षिप्यते स्म । क्षिप० । क्तः ॥ वायुग्रस्ते ॥

क्षिप्तकुक्कुरः । पुं । अलर्के ॥

क्षिप्ता । स्त्री । रात्रौ ॥ इतिहलायुधः ॥

क्षिप्नुः । त्रि । निराकरिष्णौ । निराकरणशीले ॥ क्षेपणशीलः । क्षिप० । त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः ॥

क्षिप्रम् । न । शीघ्रे ॥ नक्षत्रवारविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ पुष्याश्विन्यभिजिद्धस्तालघु क्षिप्रं गुरु तथा ॥ क्षिप्यति । क्षिप० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ शीघ्रार्थे क्रियाविशेषणत्वाद् द्रव्येवर्त्तमानः क्लीवे । द्रव्येतु त्रिलिङ्गः ॥ शीघ्रगेच ॥

क्षिप्रकारी । त्रि । शीघ्रप्रयोक्तरि ॥

क्षिप्रपाकी । पुं । गन्धमुण्डे । गर्दभाण्डे । गेंडीतिभाषाप्रसिद्धेवृक्षे । गन्धभादालिया इतिगौडभाषा ॥ त्रि । शीघ्रपाकिनि ॥

क्षिप्रा । स्त्री । अवन्तीतलवाहिन्यांसरिति ॥

क्षिया । स्त्री । अपचये । क्षये ॥ क्षिचये । क्षिनिवासगत्योर्वा । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

क्षीजनम् । न । कीचकानां नादे ॥

क्षीणः । त्रि । अमांसे । दुर्बले । क्षामे ॥ क्षिक्षये । क्तः । निष्ठायामण्यदर्थे इतिदीर्घः । क्षियोदीर्घादितिनः ॥ धर्मार्थं क्षीणकोशस्य क्षीणत्वमपिशोभते । सुरैः पीतावशेषस्य कृष्णपक्षे विधोरिवेति कामन्दकः ॥

क्षीणचन्द्रः । पुं । विनष्टेन्दुभयाष्टम्योर्मध्यस्थेन्दौ ॥ यथा । कृष्णाष्टमीदलादूर्द्धं यावच्छुक्लाष्टमीदलम् । तावत् कालंशशीक्षीणः पूर्णस्तत्रोपरि स्मृतइति ॥

क्षीणवान् । त्रि । क्षयविशिष्टे ॥

क्षीणाष्टकर्म्मा । पुं । जिने ॥

क्षीयमाणः । त्रि । अपचीयमाने ॥

क्षीरम् । न । जले । वारिणि ॥ दुग्धे । पयसि ॥ शाकाम्लफलपिण्याककुलत्थलवणा मिषैः । करीरदधिमाषैश्च प्रायः क्षीरं विरुध्यते ॥ स्निग्धं शीतं गुरु क्षीरं सर्वकालं न सेवयेत् । दीप्ताग्निं कुरुते मन्दं मन्दाग्निं नष्ट मेव च ॥ क्षीरं न भुञ्जीत कदाप्यतप्तं तप्तञ्च नैतल्लवणेनसार्द्धम् । पिष्टान्नसन्धानकमाषमुद्गकोषातकीकन्दफलादिकैश्च ॥ तथाच । मत्स्यमांसगुडमुद्गमूलकैः कुष्ठ मावहति सेवितं पयः । शाकजाम्बवरसादिसेवितं मारयत्यवुध माशु सर्पवत् ॥ क्षियति । क्षिनिवासगत्योः । घुसिक्षिक्षिणोनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घश्च ॥ यद्वा । घस्यते । घस्लृ अदने । घसेः किच्चेतिईरन् । गमहनेत्युपधालोपः । खरिचेतिचर्त्वम् । शासिवसीतिषत्वम् ॥ यद्वा चयणम् । क्षीष् हिंसायाम् । सं० क्विप् । क्षियमीरयति । ईरगतौ । ण्यन्तः । कर्मण्यण् ॥

क्षीरकः । पुं । क्षीरमोरटलतायाम् ॥

क्षीरकञ्चुकी । स्त्री । क्षीरीशवृक्षे ॥

क्षीरकण्ठः । पुं । } बालके । स्तनन्धये ॥
क्षीरकण्ठकः । पुं । }

क्षीरकन्दः । पुं । क्षीरविदार्याम् ॥

क्षीरकन्दा । स्त्री । क्षीरवल्ल्याम् । कालभूमिकूष्माण्ड इति गौड भाषा ॥

क्षीरकाकोलिका । स्त्री । क्षीरविदार्याम् । क्षीरशुक्लायाम् ॥ पयस्याकाकोलीम् ॥

क्षीरकाकोली । स्त्री । अष्टवर्गपठितौषधिविशेषे । जीववल्ल्याम् ॥ रसवीर्यविपाकेषु काकोल्याः सदृशीच सा ॥ दुग्धिकाभेदे । शुक्लकाकोल्याम् ॥ पयस्याकाकोलीम् । मत्स्याख्याने ऽश्वगन्धामूलम् ॥

क्षीरकाण्डकः । पुं । स्नुह्याम् ॥ अर्कवृक्षे ॥

क्षीरकाष्ठा । स्त्री । वटीवृक्षे ॥

क्षीरकीटः । पुं । दुग्धजातकीटे । कालिकायाम् ॥

क्षीरखवः । पुं । खिरगोला इति गौड भाषा प्रसिद्धे दुग्धपाषाणे ॥

क्षीरजम् । न । दधनि । मङ्गल्ये ॥ त्रि । क्षीरजातद्रव्ये ॥

क्षीरदलः । पुं । अर्कवृक्षे ॥ क्षीरवन्ति दलान्यस्य ॥

क्षीरद्रुमः । पुं । अश्वत्थे । पिप्पले ॥

क्षीरधेनुः । स्त्री । दानार्थं क्षीरनिर्मितायाङ्गवि ॥

क्षीरनाशः । पुं । शाखोटवृक्षे ॥ दुग्धक्षये ॥

क्षीरनीरम् । न । आलिङ्गने ॥ जलदुग्धसमाहृतौ ॥

क्षीरपर्णी । स्त्री । अर्कवृक्षे । विकीरणे ॥

क्षीरपायी । त्रि । दुग्धपानकर्त्तरि ॥

क्षीरमोचकः । पुं । शोभाञ्जने ॥

क्षीरमोरटः । पुं । मोरटे । मधुस्रवे । क्षीरमोरटा इति गौड भाषा प्रसिद्धयांलतायाम् ॥

क्षीरवल्ली । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥ क्षीरवतीवल्ली ॥

क्षीरविकृतिः । स्त्री । क्षीरसा इति गौडभाषाप्रसिद्धयां कूर्चिकायाम् ॥ दध्ना सह पयःपक्वं यत् तत् स्याद् दधि कूर्चिका । तक्रेण पक्वं यत् क्षीरं साभवेत् त क्रकूर्चिका ॥ क्षीरस्य विकृतिः ॥

क्षीरविदारिका । स्त्री । क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरविदारी । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे । महाश्वेतौषधौ ॥ क्षीरवतीविदारी ॥ शुक्लकृष्णभूकुष्माण्डयोः ॥ क्षीरकन्दो द्विधा प्रोक्तो विनालस्तु सनालकः । विनालो रोगहर्त्ता स्याद्रयलक्ष्मी सनालकः ॥

क्षीरविषाणिका । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ वृश्चिकाल्याम् ॥

क्षीरवृक्षः । पुं । राजादन्याम् ॥ उदुम्बरे ॥

क्षीरशरः । पुं । आमिक्षायाम् । छाना इति गौडभाषा ॥

क्षीरशाकम् । न । दुग्धविकृतौ ॥ अपक्वमेव यन्नष्टं क्षीरशाकं हि तत् पयः ॥

क्षीरशीर्षः । पुं । श्रीवासे ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । क्षीरकाकोल्याम् ॥ क्षीरविदार्य्याम् ॥

क्षीरशुक्लः । पुं । जलकण्टके । शृङ्गाटके । सिंघाड़ा इतिभाषा ॥ राजादने ॥

क्षीरशुक्ला । स्त्री । शुक्लभूकुष्माण्डे ॥ विदार्य्याम् । क्षीरकाकोलिकायाम् । कृष्णभूकुष्माण्डे ॥ क्षीरमिव शुक्ला ॥

क्षीरसः । पुं । क्षीरसारे ॥

क्षीरसन्तानिका । स्त्री । छाना इति नट्क्षीर इति गौडभाषाप्रसिद्धे दुग्धविकार विशेषे । क्षीरसन्तानिका वृष्या स्निग्धा पित्तानिलापहा ॥

क्षीरसमुद्रः । पुं । क्षीराब्धौ ॥ अयंश्वेतद्वीपे वर्त्तते ॥

क्षीरसागरः । पुं । क्षीरसमुद्रे ॥

क्षीरसागरसुता । स्त्री । लक्ष्म्याम् ॥

क्षीरसारः । पुं । पालजित् इति भाषा प्रसिद्धे क्षीर विशेषे । क्षीरसे ॥ यथा । ईषच्छ्लेष्मकरं गौल्यं पित्तघ्नं तर्पणं गुरु । पुष्टिरेषाभिधा तस्य क्षीरसारस्तु क्षीरसः ॥ इति रा० नि० ॥ नवनीते ॥ यथा । क्षीरसारमपनीय शङ्कया स्वीकृतं यदि पलायनं त्व

या । मानसे मम नितान्ततामसे नन्दनन्दन कथं न लीयसे ॥ क्षीरस्य सारः ॥

क्षीरसिन्धुः । पुं । क्षीरार्णवे ॥

क्षीरस्फटिकः । पुं । क्षीरवर्णस्फटिकविशेषे ॥

क्षीरहिण्डीरः । पुं । दुग्धफेने । शार्करे ॥

क्षीरा । स्त्री । काकोल्याम् ॥

क्षीराब्धिः । पुं । क्षीरसागरे ॥ क्षीरस्य अब्धिः ॥

क्षीराब्धिजः । पुं । चन्द्रे । इन्दौ ॥ शेषे ॥ तार्क्ष्ये ॥ अमृतादिसमूहे ॥ न । सामुद्रलवणे ॥ मौक्तिके ॥

क्षीराब्धिजा । स्त्री । इन्दिरायाम् । लक्ष्म्याम् ॥ क्षीराब्धेर्जाता । जनी० । डः ॥

क्षीराब्धितनया । स्त्री । रमायाम् । लक्ष्म्याम् ॥ क्षीराब्धेः तनया ॥

क्षीरामृतम् । न । मधुरमांसे ॥

क्षीराविका । स्त्री । क्षीराव्याम् ॥

क्षीरावी । स्त्री । दुद्धीतिप्रसिद्धौषधौ । दुग्धिकायाम् ॥ क्षीरमवति । अवरक्षणादौ । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

क्षीराह्वः । पुं । सरलद्रुमे ॥

क्षीरिका । स्त्री । राजादने । फलाध्यक्षे । खिरणी इतिभाषा ॥ क्षीरिकायाः फलं वृष्यं बल्यं स्निग्धं हिमं गुरु । तृष्णामूर्च्छामदभ्रान्तिक्षयदोषत्रयास्रजित् ॥ अपिच । क्षीरिकायाः फलं पक्वं गुरु विष्टम्भि शीतलम् । कषायं मधुरं साम्लं नातिवातप्रकोपनम् ॥ क्षीरमस्त्यस्याः । अतइनिठनाविति ठन् ॥ परमान्ने । पायसे । खीर इतिभाषा ॥ यथा । शुद्धेऽर्द्धपक्वे दुग्धे तु घृताक्तान् तण्डुलान् पचेत् । ते सिद्धाः क्षीरिका ख्याता सा सिताज्ययुतोत्तमा ॥ क्षीरिका दुर्जरा बल्या धातुपुष्टिप्रदा गुरुः । विष्टम्भिनी हरेत् पित्तरक्तपित्ताग्निमारुतान् ॥ नालिकेरक्षीरिका तु प्रोच्यते शास्त्रतो मया ॥ नालिकेरं तनूकृत्य छिन्नं पयसि गोः क्षिपेत् । सितागव्याज्यसंयुक्ते तत् पचेत् मृदुनाग्निना ॥ नालिकेरोद्भवा क्षीरी स्निग्धा शीता तिपुष्टिदा । गुर्वी सुमधुरा वृष्या रक्तपित्तानिलापहा ॥ एवं कुष्माण्डमज्जादीं स्तथा वंशाङ्कुरानपि । कदलीनां फलान्मूलान् कर्त्तव्या क्षीरिका बुधैरिति ॥ नारङ्गक्षीरिणीम्पथ्य ॥

क्षीरिणी । स्त्री । काञ्चनक्षीरीलतायाम् । तिक्तदुग्धायाम् । पीतदुग्धायाम् । हिमाद्रिजायाम् ॥ क्षीरिणी तिक्तशीता च रेचनी शोफतापनुत् ।

कृमिदोषकफघ्नीच पित्तज्वरहरापरा ॥ क्षीरकाकोल्याम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ कुटुम्बिन्यामोषधौ ॥ गम्भार्याम् ॥ क्षीरमस्त्यस्याम् । इन् । ङीप् ॥

क्षीरी । पुं । स्नुह्याम् ॥ अर्कवृक्षे ॥ राजादने ॥ दुग्धपाषाणे ॥ वटे ॥ प्लक्षे ॥ सोमलतायाम् ॥ स्थालोवृक्षे ॥ क्षीरमस्य अस्मिन् वा । अतइनिठनावितीनिः ॥

क्षीरवृक्ष । पुं । न । क्षीरयुक्तवृक्षपञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थपारिशप्लक्षपादपाः । पञ्चैते क्षीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक् पञ्चवल्कलम् ॥ केचित्तु पारिशस्थाने शिरीषं वेतसं परे । वदन्तीति शेषः ॥ क्षीरिवृक्षा हिमा वर्ण्या योनिरोगव्रणापहाः । रूक्षाः कषाया मेदोघ्ना विसर्पामयनाशनाः ॥ शोथपित्तकफास्रघ्नाः स्तन्या भग्नास्थियोजकाः । एषां त्वक्गुणाः । त्वक्पञ्चकं हिमं ग्राहि व्रणशोथविसर्पजित् । तेषां पञ्चगुणाः । तेषां पत्रं हिमङ् ग्राहि कफवातास्रनुल्लघु । विष्टम्भाध्मानजित् तिक्तं कषायं लघु लेखनमिति राजनिर्घण्टः ॥

क्षीरी । स्त्री । क्षीरिवृक्षे ॥ शिरगोला इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे । दुग्धपाषाणे । वज्राभे ॥ दुग्धिकायाम् ॥

क्षीरीशः । पुं । क्षीरकञ्चुकी इति गौडप्रसिद्धे क्षवक्छदे ॥

क्षीरेयी । स्त्री । पायसे ॥ यथा । क्षीरेय पायसं प्रोक्तं परमान्नञ्च सूरिभिरिति हलायुधः ॥

क्षीरोदः । पुं । दुग्धसमुद्रे । क्षीराब्धौ ॥ क्षीरमुदकं यस्मिन् । उत्तरपदस्य चेत्युदकस्योदादेशः ॥

क्षीरोदतनया । स्त्री । लक्ष्म्याम् । श्रियाम् ॥ क्षीरोदस्य तनता ॥

क्षीरोदतनयापतिः । पुं । विष्णौ ॥

क्षीरोदनन्दनः । पुं । चन्द्रे ॥

क्षीवः । त्रि । मत्ते ॥ क्षीवते स्म । क्षीव मदे । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवेतिसाधुः । क्षीवा ॥

क्षीवा । त्रि । मत्ते ॥ वाहुलकात् कनिन् ॥

क्षुः । पुं । सिंहे ॥

क्षुणः । पुं । अरिष्टवृक्षे ॥

क्षुण्णः । त्रि । अभ्यस्ते ॥ प्रहते । चूर्णीकृते । सम्पिष्टे ॥ क्षुदेः क्तः ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुते । क्षवे । छिक्कायाम् ॥ क्षवणम् । टुक्षु शब्दे । सं० क्विप् । तुक् ॥ वलिनाक्षुतंसकृत् ॥

क्षुतम् । न । नासिकातःसशब्दवायोर्निःसरणे । क्षवे ॥ अपशकुनम् ।

वित्तं वह्निशि कार्यसिद्धिरतुलाशक्रे हुताशे भयं याम्यामग्निभयं सुरद्विषिकलि लाभःसमुद्रालये ।वायव्यां वरवस्त्रगन्धसलिलं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यां मरणं ध्रुवंनिगदितं दिग्लक्षणंखञ्जने ॥ ज्येष्ठीकृते क्षुतेऽप्येवमूचुःकिचिच्च कोविदाः ॥ आसने शयने दाने भोजने वस्त्रसङ्ग्रहे । विवादेच विवाहेच क्षुतं सततसु शोभनम् ॥ असंवृतमुखस्य क्षुन्निषेधो यथा । नासंवृतमुखः कुर्याद्धास्यं जृम्भां तथा क्षुतम् ॥ यत्फलं खञ्जनकृते क्षुतेज्ञेयं तदेव हि ॥ त्रि । शाणादिनातीक्ष्णीकृते ॥ क्षवणम् । टुक्षु शब्दे । भावेक्तः॥

क्षुतकः । पुं । राजिकायाम् ॥

क्षुताभिजननः । पुं । कृष्णसर्षपे । रायी इति भाषा ॥ क्षुतमभिजनयति । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

क्षुत्करी । स्त्री । सर्पाक्ष्याम् ॥

क्षुत्पिपासे । स्त्री । द्वि० । लोभभार्ययोः ॥ यथा । क्षुत्पिपासे लोभभार्ये धन्येमान्येचपूजिते । याभ्यांव्याप्तं जगत्सर्वं नित्यंचिन्तातुरं भवेदिति ॥ चिन्तातुरम् क्षुत्पिपासा नाशकान्नजलचिन्तातुरमित्यर्थः ॥

क्षुद्रः । त्रि । अधमे ॥ क्रूरे ॥ कृपणे ॥ अल्पे ॥ दरिद्रे ॥ छलान्वेषिणि ॥ क्षुणत्ति । क्षुदिर् सम्पेषणे । स्फायितञ्चीति रक् ॥

क्षुद्रकण्टकारी । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टकी । स्त्री । बृहत्याम् ॥

क्षुद्रकण्टारिका । स्त्री । क्षुपविशेषे । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रकण्टिका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् ॥

क्षुद्रकम्बुः । पुं । शङ्खनखे । शम्बूके ॥

क्षुद्रकारवेल्ली । स्त्री । कारवेल्लविशेषे । कारवेल्ल्याम् । वनकरेला इतिभाषा ॥

क्षुद्रकारलिका । स्त्री । क्षुद्रकारवेल्ल्याम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः

क्षुद्रकुलिशः । पुं । न । वैक्रान्तमणौ ॥

क्षुद्रकुष्ठम् । न । स्वल्पकुष्ठरोगे ॥ तदेकादशविधं यथा । एकं कुष्ठं स्मृतं पूर्वं गजचर्मततः परम् । ततश्चर्मदलं प्रोक्तं ततश्चापि विचर्चिका ॥ विपादिकाभिधासैवपामा कच्छूस्ततःपरा । ततोदद्रुश्चविस्फोटः किटिभश्चततः परम् ॥ ततश्चालसकंप्रोक्तं शतारुश्च ततः परम् । क्षुद्रकुष्ठानि चैतानि कथितानि भिषग्वरैरिति ॥

क्षुद्रखदिरः । पुं । दुषखदिरे ॥

क्षुद्रगोक्षुरकः । पुं । छोटागोखरू इति

भाषा प्रसिद्धेविकण्टके ॥

क्षुद्रघण्टिका । स्त्री । किङ्किण्याम् । घुँघरू कौंधनी कर्धनी इतिच भाषा ॥ घण्टेव । इवेतिकन् । यद्वा । घण्टयति घण्टतिवा । घटिदीप्तौ । ण्वुल् । क्षुद्राचासौ घण्टिकाच ॥

क्षुद्रघोली । स्त्री । चिविल्लिकाक्षुपे ॥

क्षुद्रचञ्चुः । पुं । क्षुपविशेषे । त्वक्सार मेदिन्याम् ॥ स्त्री । पक्षिणांस्वल्पचञ्च्वाम् ॥

क्षुद्रचन्दनम् । न । रक्तचन्दने ॥

क्षुद्रचिर्भिटा । स्त्री । गोपालकर्कव्याम् । कचरी इति भाषा ॥

क्षुद्रचूडः । पुं । शरमल्लखगे । गूथ-लक्ते ॥

क्षुद्रजन्तुः । पुं । स्वल्पजन्तौ ॥ आनकुलात् क्षुद्रजन्तवः । क्षुद्रजन्तुरनस्थिः स्याद यवा क्षुद्र एव यः । शतं वा प्रसृतौ येषाङ् केचिदानकुलादपि ॥ क्षुद्रश्चासौजन्तुश्च ॥ शतपद्याम् ॥

क्षुद्रजम्बूः । स्त्री । भूमिजम्बाम् । ह्रस्वफलायाम् ॥

क्षुद्रजातीफलम् । न । आमलके ॥

क्षुद्रजीरकम् । न । कणजीरके । सुगन्धे ॥

क्षुद्रजीवा । स्त्री । जीवन्त्याम् ॥

क्षुद्रतुलसी । स्त्री । अर्जके ॥

क्षुद्रदंशी । स्त्री । क्षुद्रदंशिकायाम् । छोटाडांस इति भाषा । मसडू इति पर्वतीय भाषा ॥

क्षुद्रदुःस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रदुरालभा । स्त्री । स्वल्पदुरालभायाम् । मरुस्थायाम् । मरुसम्भवायाम् ॥

क्षुद्रदुस्पर्शा । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥

क्षुद्रधात्री । स्त्री । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्रधान्यम् । न । कङ्ग्वादिकुधान्ये । तृणधान्ये ॥ क्षुद्रधान्य मनुष्णं स्यात् कषायं लघु लेखनम् । मधुरं कटुकं पाके रूक्षञ्च क्लेदशोषकम् ॥ वातकृद्बद्धविट्कञ्च रक्तपित्तकफापपम् ॥

क्षुद्रनासिकः । त्रि । स्वल्पनासायुक्ते । नःक्षुद्रे ॥

क्षुद्रपत्रा । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥

क्षुद्रपत्री । स्त्री । वचायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

क्षुद्रपनसः । पुं । डहौ । लकुचे ॥ क्षुद्रश्चासौ पनसश्च ॥

क्षुद्रपर्णः । पुं । अर्जके ॥ त्रि । सूक्ष्मपत्रे ॥

क्षुद्रपाषाणभेदा । स्त्री । क्षुपविशेषे । चतुष्यत्याम् । कन्दरोद्भवायाम् । शैलोद्भवायाम् ॥

क्षुद्रपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पल्याम् ॥
क्षुद्रपोतिका । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥
क्षुद्रफलः । पुं । } जीवद्रुमे । जी
क्षुद्रफलकः । पुं । } वनवृक्षे ॥
क्षुद्रफला । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ गोपालकर्कट्याम् ॥ कण्टकार्य्याम् ॥ अग्निदमन्याम ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥
क्षुद्रभण्टाकी । स्त्री । वृहत्याम् । कण्टकार्याम् ॥
क्षुद्रमत्स्यः । पुं । छोटीमछ्लीतिलोकप्रसिद्धेमत्स्ये । क्षुद्रमत्स्याः स्वादुरसादोषत्रयविनाशनाः । लघुपाकारुचिकराः सर्वदाते हितामताः ॥ अतिसूक्ष्माः पुंस्त्वहराः रूच्याः कासानिलापहाः ॥
क्षुद्रमुस्ता । स्त्री । कसेरुकन्दे ॥
क्षुद्ररोगः । पुं । द्विचत्वारिंशद्भेदभिन्ने भावप्रकाशोक्ते स्वल्पव्याधौ ॥
क्षुद्रवर्वणा । स्त्री । वरटायाम् ॥
क्षुद्रवल्ली । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥
क्षुद्रवारुणी । स्त्री । सुरायाः प्रभेदे ॥
क्षुद्रवार्त्ताकी । स्त्री । वृहत्याम् ॥
क्षुद्रवार्त्ताकिनी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् ॥
क्षुद्रशङ्खः । पुं । शङ्खनखे । क्षुद्रश्चासौ शङ्खश्च ॥

क्षुद्रशर्करा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥
क्षुद्रशार्दूलः । पुं । चित्रके । मृगान्तके । चीता इतिभाषा ॥
क्षुद्रशीर्षः । त्रि । अल्पमस्तके ॥ पुं । मयूरशिखावृक्षे ॥ क्षुद्रंशीर्षमस्य ॥
क्षुद्रशुक्तिः । स्त्री । } जलशुक्तिका-
क्षुद्रशुक्तिका । स्त्री । } याम् ॥
क्षुद्रश्यामा । स्त्री । कट्भ्याम् ॥
क्षुद्रश्लेष्मातकः । पुं । भूकर्वुदारके ॥
क्षुद्रसहा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । मार्जारगन्धायाम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ सहतिसहतेवा । षह० । अच् । टाप् क्षुद्रस्यसहा ॥
क्षुद्रसुवर्णम् । न । रीतौ । पित्तले ॥
क्षुद्रश्वासः । पुं । अल्पश्वासरोगे ॥
क्षुद्रहिङ्गुलिका । स्त्री । } कण्टकार्या
क्षुद्रहिङ्गुली । स्त्री । } म् ॥ क्षुद्राचासौहिङ्गुलीच ॥
क्षुद्रा । स्त्री । व्यङ्गायाम् ॥ नव्याम् ॥ कण्टकारिकायाम् ॥ क्राथेत्वस्याम् संग्राह्यम् ॥ सरघायाम् ॥ चाङ्गेर्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥ हिंस्रायाम् ॥ मक्षिकामात्रे ॥ क्षुणत्ति क्षुद्यतेवा । क्षुदिर्सम्चूर्णने । स्फायितञ्चीतिरक् । टाप् ॥ गवेधुकायाम् ॥ वादरतायाम् ॥

क्षुद्राग्निमन्थः । पुं । दशमूलप्रसिद्धे वृक्ष विशेषे । लघुमन्थे । तनुक्षमायाम् । छोटीगणियारी इतिभाषा ॥ अग्निमन्थद्वयञ्चैव तुल्यं वीर्य्यरसादिषु । तत्प्रयोगानुसारेण योजयेत् स्वमनीषया ॥

क्षुद्राञ्जनम् । न । सुश्रुतोक्तेचक्षूरोगस्यौषधे ॥

क्षुद्राण्डमत्स्यसङ्घातः । पुं । पोताधाने । पोनामाच इतिगौडभाषा ॥ क्षुद्राण्डाज्जातामत्स्याःक्षुद्राण्डमत्स्याः । तेषांसङ्घातः ॥

क्षुद्रापामार्गः । पुं । रक्तापामार्गे ॥

क्षुद्रामलकम् । न । आमलके । काठ आवला इतिभाषा ॥

क्षुद्रामलकसञ्ज्ञः । पुं । कर्कटवृक्षे ॥

क्षुद्राम्रः । पुं । कोषाम्रे । सुकोशके ॥

क्षुद्राम्लपनसः । पुं । लकुचे ॥

क्षुद्राम्ला । स्त्री । चाङ्गेर्याम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥

क्षुद्राम्लिका । स्त्री । शाखाम्लायाम् । चाङ्गेर्य्याम् ॥

क्षुद्रिका । स्त्री । दंशे ॥

क्षुद्रिमा । पुं । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भावः । इमनिच् ॥

क्षुद्रेङ्गुदी । स्त्री । यवासे ॥

क्षुद्रेवारुः । पुं । गोपालकर्कट्याम् ॥

क्षुद्रोदुम्बरिका । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् ॥

क्षुद्रोपायः । पुं । मायादिषु । मायोपेक्षेन्द्रजलानि क्षुद्रोपायाइमेत्रयः ॥

क्षुद्रोपोदकनाम्नी । स्त्री । मूलपोत्याम् ॥

क्षुद्रोपोदकी । स्त्री । स्वल्पपूतिकाशाके । मत्स्याम् ॥ रसवीर्य्यविपाकेषु सदृशी पूर्वयास्वयम् । पूर्वया उपोदक्या ॥

क्षुद्रोलूकः । पुं । डुण्डुले । शाकुनेये । खखूसत्इतिभाषा ॥

क्षुत् । स्त्री । क्षुधायाम् । वुभुक्षायाम् ॥ क्षोधनम् । क्षुधबुभुक्षायाम् । क्विप् ॥

क्षुधा । स्त्री । भोजनेच्छायाम् । वुभुक्षायाम् । अशनायायाम् ॥ वुभुक्षोत्पादकौदर्य्याग्निविकारे ॥ भागुरिमतेन टाप् ॥

क्षुधाकुशलः । पुं । विल्वान्तरवृक्षे ॥

क्षुधातुरः । त्रि । क्षुधापीडिते ॥ यथा । अर्थातुराणां न सुहृन्न बन्धुः कामातुराणां नभयं नलज्जा । चिन्तातुराणां नसुखं न निद्रा क्षुधातुराणांनवलंनतेजइति ॥

क्षुधाभिजननः । पुं । राजिकायाम् ॥ त्रि । क्षुज्जनके ॥ क्षुधामभिजनयति । जनी० । नंद्यादित्वाल्ल्युः ॥

क्षुधावती । स्त्री । भैषज्यरत्नावल्युक्तक्षुद्बोत्पादकवटिकायाम् ॥

क्षुधासागररसः । पुं । भैषज्यरत्नावल्युक्ते औषधविशेषे ॥

क्षुधितः । त्रि । अशनायिते । बुभुक्षिते । क्षुधायुक्ते ॥ क्षुध्यति स्म । क्षुधेरकर्मकत्वात् कर्त्तरि क्तः । वसतिक्षुधोरितीट् ॥ क्षुत् सञ्जातास्य वा । तारकादित्वादितच् ॥

क्षुधुनः । पुं । म्लेच्छभेदे ॥ क्षुध्यति । क्षुध० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यःकिदित्युनन् ॥

क्षुपः । पुं । ह्रस्वशाखाशिफे । शाखोटकादिक्षुद्रवृक्षे ॥ श्रीकृष्णात्मजे ॥ इक्ष्वाकुभूपतनये ॥ द्वारकापश्चिमदिक्स्थपर्वते ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकात् पः । अगुणश्च ॥

क्षुपालुः । पुं । पानीयालौ ॥

क्षुपडोडमुष्टिः । पुं । विषमुष्टिक्षुपे ॥

क्षुब्धः । पुं । मन्थे । मन्थानदण्डे ॥ क्षुभ्यति स्म । क्षुभ सञ्चलने । क्तः । क्षुब्धस्वान्तेत्यादिना साधुः । त्रि । क्षुभिते ॥ तथाच क्षुब्धो राजा क्षुब्धा गिरिनदीत्यादिप्रयोगास्त्वागमशास्त्रस्यानित्यत्वाद्बोध्याः ॥

क्षुभः । पुं । प्रवर्त्तके ॥

क्षुभा । स्त्री । निग्रहानुग्रहकर्त्र्यां देवतायामिति महाभारतम् ॥

क्षुभितः । त्रि । विलोडिते ॥ आकुले । त्रस्ते ॥ क्षुभेः क्तः । इट् ॥

क्षुमा । स्त्री । अतस्याम् ॥ नीलिकायाम् ॥ छंव इतिपर्वतीयभाषाप्रसिद्धे लताप्रभेदे ॥ क्षौति । क्षूयते वा । टुक्षु० । बाहुलकान् मक् । अर्त्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभेतिमन्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥

क्षुरः । पुं । लोमच्छेदनद्रव्ये । नापितास्त्रे । छुरा इतिभाषा ॥ कोकिलाक्षे ॥ गोक्षुरे ॥ शफे ॥ मदापिच्छीतके ॥ शरे ॥ क्षुरति । क्षुर विलेखने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥ यद्वा । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादिना रन् । निपातनाद्रेफलोपो गुणाभावश्च ॥ क्षुरइव क्षुरो वा ॥

क्षुरकः । पुं । गोक्षुरे ॥ तिलकद्रुमे ॥ कोकिलाक्षे ॥ क्षुरकः शीतलो वृष्यः स्वाद्वम्लः पिच्छिलस्तथा । तिक्तो वातामशोथाश्मतृष्णाहृद्यानिलास्रजित् ॥ क्षुरति । क्षुर० । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोः ॥ क्षुरइववा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ भूताङ्कुशे ॥

क्षुरकर्म्म । न । चौरे ॥ देवकार्ये पितृश्राद्धे रवेरंशपरिच्छये । क्षुरकर्म न कुर्वीत जन्ममासे च जन्मभे ॥

क्षुरधानम् । न । नापितोपस्कराधाने । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥ क्षुरोधीयतेऽस्मिन् । धाञोल्युट् ॥

क्षुरधारः । पुं । महानरकविशेषे ॥ अस्त्रविशेषे ॥

क्षुरपत्रः । पुं । शरे ॥ त्रि । क्षुरतुल्यपत्रयुक्ते ॥

क्षुरपत्रिका । स्त्री । पालङ्क्यशाके । पालङ् इतिभाषा ॥

क्षुरप्रः । पुं । शरविशेषे ॥ घासच्छेदनास्त्रे । खुरपा इतिभाषा ॥

क्षुरभाण्डम् । न । क्षुराधारे । गुच्छी इतिपर्वतीयभाषा ॥

क्षुरमर्दी । पुं । नापिते ॥

क्षुरमुण्डी । पुं । नापिते ॥ मुण्डं करोतीतिमुण्डी । क्षुरेणमुण्डी ॥

क्षुराङ्गः । पुं । गोक्षुरे ॥

क्षुरिका । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥

क्षुरिकापत्रः । पुं । शरे ॥

क्षुरिणी । स्त्री । नमस्कार्याम् । वराहक्रान्तायाम् ॥ नापितभार्यायाम् ॥

क्षुरी । पुं । नापिते ॥ क्षुरोऽस्यास्ति इनिः ॥

क्षुरी । स्त्री । छुरिकायाम् ॥

क्षुल्लः । त्रि । अल्पे ॥ लघौ ॥ क्षोदनम् । क्षुदिर्सम्पेषणे । सं०क्विप् । क्षुदंलाति । आतोनुपेतिकः । तो लि ॥ यद्वा । क्षुध्यते । स्फायितञ्चीतिरक् । रलयोरेकत्वम् । कपिलकादित्वाद्वालत्वम् ॥

क्षुल्लकः । पुं । क्षुद्रशङ्खे ॥ नीचे । पामरे ॥ अल्पे ॥ कनिष्ठे ॥ दुःखिते ॥ खले ॥ क्षुल्लशब्दात् स्वार्थेकन् ॥ यद्वा । क्षुणत्ति क्षुद्यते वा । क्षुदिर्० क्षुदचोदेवा । स्फायीतिरक् । क० लत्वम् ॥ यद्वा । क्षुधाल्लकयते । लककास्वादने । पुंसीतिघः ॥

क्षेत्रम् । न । शरीरे । इन्द्रियान्तःकरणसंहिते भोगायतने ॥ यथोक्तम् । इन्द्रियाणि दशैकञ्च पञ्चचेन्द्रियगोचराः । इच्छाद्वेषः सुखंदुःखं सङ्घात श्चेतना धृतिः ॥ एतत् क्षेत्रंसमासेनसविकारमुदाहृतमिति ॥ सस्यस्येवास्मिन्नसकृत्कर्मणः फलस्यनिर्वृत्तेः ॥ केदारे । व्रीह्याद्युत्पत्तिस्थाने ॥ सिद्धस्थाने ॥ कलत्रे । पत्न्याम् ॥ भारतादौ ॥ भगे ॥ अङ्गे ॥ मेषादिराशौ ॥ यथा । मेषस्त्वङ्गारकक्षेत्रंवृषः शुक्रस्यकीर्त्तितम् । मिथुनञ्चबुधक्षेत्रं सोमस्य कर्कटस्तथा ॥ सूर्यक्षेत्रंभवेत्सिंहः कन्याक्षेत्रं बुधस्यच । तुलाक्षेत्रंतुशुक्रस्य भौमस्य वृश्चिकस्तथा । धनुःसुरगुरोःक्षेत्रं शनेर्मकरकुम्भकौ ॥ मीनः सुरगु

देशश्चैव ग्रहक्षेत्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ लीलावत्यादिप्रसिद्धे गणितव्यवहारे ॥ क्षयति क्षीयते अनेन वा । क्षि क्षये क्षिनिवासगत्योर्वा । ष्ट्रन् ॥

क्षेत्रकरः । पुं । क्षेत्रस्य कर्त्तरि ॥ क्षेत्रं करोति । दिवाविभेत्यादिना टः ॥

क्षेत्रकर्कटी । स्त्री । वालुङ्क्याम् ॥

क्षेत्रचिर्भिटा । स्त्री । चिर्भिटायाम् । पाण्डुफलायाम् ॥

क्षेत्रजः । पुं । द्विपितृके पुत्रविशेषे । स्वपत्न्यामन्यद्वाराजनितेपुत्रे ॥ यथाह बोधायनः । मृतस्य प्रसूतो यः क्लीवस्य व्याधितस्य वा । अन्येनानुमतो वा स्यात् स्वक्षेत्रे क्षेत्रजः स्मृत इति । अस्यार्थः । क्लीवादेः स्वे क्षेत्रे तदनुमतोऽन्येन प्रसूतः क्षेत्रजो भवति । मनुरप्याह । यस्तल्पजः प्रमीतस्य क्लीवस्य व्याधितस्य वा । स्वधर्म्मेण नियुक्तायां सपुत्रः क्षेत्रजः स्मृत इति ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रजा । स्त्री । ताम्बडु इति गौड भाषा प्रसिद्धे तृणविशेषे । गोमूत्रिकायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चणिकायाम् ॥ शशाण्डुल्याम् ॥ शिल्पिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्य्याम् ॥

क्षेत्रज्ञः । पुं । आत्मनि । पुरुषे । शरीरस्य कर्म्मसु प्रवर्त्तयितरि । शरीराधिदैवते ॥ योऽस्यात्मनः कारयिता तं क्षेत्रज्ञं प्रचक्षते । इति मनुः ॥ क्षेत्राख्यानि शरीराणि तेषाञ्चैव यथासुखम् । आत्मानं वेत्ति संयोगादतः क्षेत्रज्ञ उच्यते इति ब्रह्मपुराणम् ॥ क्षेत्रज्ञो नाम व्यष्टिदेहे दक्षिणे चक्षुषि व्यवस्थितो द्रष्टा चक्षुषोः करणानां नियन्ता कार्य्यकरणस्वामी हिरण्यगर्भविराडात्मभ्यां समष्टिदेहाभ्यामन्य इति व्याख्यातारः ॥ त्रि । छेके । निपुणे । विदग्धे ॥ कृषके ॥ क्षीयते इति क्षेत्रं शरीरं तज्जानाति । ज्ञा अवबोधने । आतोऽनुपसर्गे कः ॥

क्षेत्रदूतिका । स्त्री । बृहत्याम् ॥

क्षेत्रदूती । स्त्री । श्वेतकण्टकार्य्याम् ॥

क्षेत्रपतिः । पुं । क्षेत्रपाले ॥ रुद्रादिषु ॥ यथा । रुद्रञ्च क्षेत्रपतिम् प्राहुः केचिदग्निं तथा परे । स्वतन्त्र एव वा कश्चित् क्षेत्रस्य पतिरुच्यते इति ॥

क्षेत्रपर्पटी । स्त्री । खेतपापडा इति प्रसिद्धे क्षुप विशेषे ॥

क्षेत्रपालः । पुं । देवताविशेषे ॥ भेदा एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालस्य कीर्त्तिताः । मातृकाक्षरभेदेन सम्भिन्ना नामभेदत इति ॥ प्रयोजनन्त्वेतत् । नामयदस्य वर्णानां यो वर्णो मातृकान्तरे

। दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रायं क्षेत्रपालकः ॥ क्षेत्रपालमसम्पूज्य यः कर्म कुरुते क्वचित् । तस्य कर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो नसंशयइत्यादि ॥ विशेषः प्रयोगसारेद्रष्टव्यः ॥

क्षेत्ररुहा । स्त्री । वालुकीकर्कट्याम् ॥ त्रि । क्षेत्रजाते ॥

क्षेत्रवित् । पुं । जीवात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञे ॥

क्षेत्रसम्भवः । पुं । चञ्चुचुपे ॥ भिण्डाचुपे ॥ त्रि । भूमिजे ॥

क्षेत्रसम्भूतः । पुं । कुन्दरे ॥ त्रि । क्षेत्रोद्भवे ॥

क्षेत्राजीवः । त्रि । कर्षके । किसाण इति प्रसिद्धे ॥ क्षेत्रम् आजीवोजीविकास्य ॥

क्षेत्राधिदेवता । स्त्री । तीर्थाधिपदेवतायाम् ॥ देवं गुरुं गुरुस्थानं क्षेत्रं क्षेत्राधिदेवताम् । सिद्धं सिद्धाधिकारांश्च श्रीपूर्वं समुदीरयेत् ॥ इति प्रयोगसारः ॥

क्षेत्राधिपः । पुं । मेषाद्यधिपतिग्रहेषु ॥ कुजशुक्रबुधेन्द्वर्कसौम्यशुक्रावनीभुवाम् । जीवार्किभानुजेज्यानां क्षेत्राणिस्युरजादयः ॥ इतिज्योतिषम् ॥

क्षेत्रामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ॥

क्षेत्रिकः । पुं । क्षेत्रस्वामिनि ॥

क्षेत्री । पुं । क्षेत्रविशिष्टे । कृषीवले ॥ इनिः ॥ भर्त्तरि ॥

क्षेत्रियः । पुं । असाध्यरोगे ॥ परदाररते । पारदारिके ॥ अन्यदेहचिकित्साहे ॥ परक्षेत्रेचिकित्स्यः । शरीरान्तरेचिकित्स्यइत्यर्थः । क्षेत्रियच् परक्षेत्रेचिकित्स्य इति परक्षेत्रशब्दात् घच् परशब्दस्यलोपश्चनिपात्यते ॥ अन्यस्यभार्यायामन्येनोत्पादिते । यथा विचित्रवीर्यस्यक्षेत्रे क्षत्रियायां ब्राह्मणोत्पादिता धृतराष्ट्रादयः क्षेत्रियाः ॥ न । क्षेत्रजतृणे ॥

क्षेक्षुः । पुं । यावनाले । जुन्हरी जुवार इति भाषा ॥

क्षेपः । पुं । निन्दायाम् ॥ विक्षेपे ॥ लेपने ॥ गर्वे ॥ प्रेरणे ॥ लङ्घने ॥ विलम्बे ॥ हेलायाम् ॥ गुच्छे ॥ क्षेपणम् । क्षिपप्रेरणे । घञ् ॥

क्षेपकः । त्रि । क्षेपकर्त्तरि ॥

क्षेपणम् । न । प्रेरणे । क्षिपायाम् ॥ प्रस्तरादीनां दूरप्रक्षेपणार्थं रज्जुनिर्मिते शिक्ययन्त्रे । गोफिया इति भाषा ॥ यापने ॥ यथा । विधवा यौवनस्थाच नारी भवति कर्कशा । आयुषः क्षेपणार्थन्तु दातव्यंस्त्रीधनं सदेति हारीतः ॥

क्षेपणिः । स्त्री । डाँड इतिख्याते नौ

काद्दण्डे ॥ क्षिप्यतेऽनया । क्षिपप्र रणे । क्षिपेः किच्चेत्युनिः । बाहु लकात् गुणः ॥ जालप्रभेदे ॥

क्षेपणी । स्त्री । नौकादण्डे ॥ जालभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इति ङीष्॥

क्षेपणीयः । पुं । भिन्दिपाले । पाषाण प्रक्षेपणास्त्रे । त्रि । क्षेपणार्हे ॥

क्षेपिमा । पुं । क्षिप्रत्वे ॥ क्षिप्रस्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षेपिष्ठः । त्रि । अतिक्षिप्रे ॥ अयमेषा मतिशयेनक्षिप्रः । स्थूलदूरेतीष्ठनि साधुः ॥ वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवतेति श्रुतिः ॥

क्षेपीयान् । त्रि । क्षिप्रतरे ॥ अयमनयोः क्षिप्रः । द्विवचनविभज्येतीय सुनि स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षेप्ता । त्रि । क्षेपणकर्त्तरि ॥ क्षिपति । क्षिप० । तृच् ॥

क्षेमः । पुं । चण्डायाम् । चोरनामग न्धद्रव्ये ॥ पुं । न । लब्धरक्षणे ॥ कल्याणे । कुशले ॥ मोक्षे ॥ चतुर्थतारायाम् ॥ त्रि । तद्वति ॥ क्षयत्यशुभम् । क्षि० । मन् ॥ क्षिणोति वा । क्षिहिंसायाम् । अर्त्तिस्तुसुहुसृधृ क्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्नि तिमन् ॥

क्षेमकः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ पाण्डुवंशजे राजपुत्रे ॥ परीक्षिदादयः क्षेमकान्ताः कलेः सहस्रवत्सरपर्यन्तं राजान आसन् । ततोऽस्य वंशस्य विश्रान्तिः । ततः सोमवंशशाखान्तरे मगधवंश्याराजानः कलौ बहुकालं स्थिताः ॥ नागविशेषे ॥ भारतप्रसिद्धे राक्षसे ॥

क्षेमकरः । त्रि । मङ्गलकारके ॥ क्षेमस्यकरः ॥

क्षेमकरी । स्त्री । भवान्याम् ॥

क्षेमकारः । त्रि । शुभङ्करे ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेत्यण् ॥

क्षेमङ्करः । त्रि । क्षेमकारे । अरिष्टतातौ ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण्चेतिचकारात् खच् । मुमागमः ॥

क्षेमङ्करी । स्त्री । देवीविशेषे ॥ भगवत्याम् र्त्यन्तरे शङ्खचिल्लयाम् ॥ यथा । कुङ्कुमारुण सर्वाङ्गि कुन्देन्दुधवलानने । मत्स्यमांसप्रिये देविक्षेमङ्करिनमोऽस्तुते इतिदर्शने नमस्कारमन्त्रः ॥

क्षेमफला । स्त्री उदुम्बरवृक्षे ॥ क्षेमायफलान्यस्याः ॥

क्षेमवान् । त्रि । मङ्गलयुक्ते ॥

क्षेमधूर्तः । त्रि । निर्भयस्थाने वलप्रकाशके ॥

क्षेमा । स्त्री । उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ क्षेमङ्कर्याम् ॥ धनहर्याम् क्षयक्ष्यशुभम् । क्षि० । क्षिणोति दुःखम् । क्षि हिंसायाम् । मन् । टाप् ॥

क्षेम्यः । त्रि । कुशलयोग्ये ॥

क्षेयम् । त्रि । क्षेतुंयोग्ये पापादौ ॥ क्षि० । अचोयत् । गुणः ॥

क्षैत्रम् । न । क्षेत्रवृन्दे । कैदार्ये ॥ क्षेत्राणां समूहः । भिक्षादिभ्योऽण् ॥

क्षैरेयम् । त्रि । क्षीरसंस्कृते ॥ क्षीरे संस्कृतम् । क्षीराड्ढञ् ॥

क्षैरेयी । स्त्री । यवाग्वाम् ॥ ङीप् ॥ पायसे ॥

क्षोडः । पुं । आलाने । गजबन्धन्याम् ॥

क्षोणिः । स्त्री । धरित्र्याम् ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । बाहुलकान्निः ॥

क्षोणी । स्त्री । भूमौ ॥ कृदिकारादिति ङीष् ॥

क्षोणीप्राचीरः । पुं । समुद्रे ॥

क्षोदः । पुं । रजसि । चूर्णे ॥ पेषणे ॥ क्षुद्यते । क्षुदिर् सम्पेषणे । घञ् ॥

क्षोदक्षमः । त्रि । । विचारसहे ॥

क्षोदितम् । न । चूर्णे ॥ त्रि । पेषिते ॥

क्षोदिमा । पुं । क्षुद्रत्वे ॥ क्षुद्रस्य भावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् । स्थूलदूरेति साधुः ॥

क्षोदिष्ठः । त्रि । अतिक्षुद्रे ॥ अयमेषामतिशयेन क्षुद्रः । अतिशायने तमबिष्ठनावितीष्ठनि स्थूलदूरेतिसाधुः ॥

क्षोदीयान् । त्रि । क्षुद्रतरे ॥ अयमनयोरतिशयेन क्षुद्रः । द्विवचनविभज्येतीयसुनि स्थूलदूरेतिसाधुः ॥

क्षोद्यः । त्रि । क्षोदनीये । चूर्णितुं-योग्ये ॥

क्षोभः । पुं । व्यर्थमितस्ततः सञ्चलने ॥ क्षोभणे ॥ चित्तचाञ्चल्ये ॥

क्षोभकः । पुं । कामाख्यास्थपर्वतविशेषे ॥ त्रि । क्षोभजनके ॥

क्षोभकृत् । त्रि । विघ्नकारिणि ॥

क्षोभणः । पुं । कामबाणविशेषे ॥ क्षोभकारके ॥ विष्णौ ॥ प्रकृतिम् पुरुषञ्चैव प्रविश्य स्वेच्छया हरिः क्षोभयामास सम्प्राप्ते सर्गकाले व्ययाव्ययौ ॥ परिणाम्यपरिणामिनौ उपादाननिमित्तौ । इत्यर्थः ॥ क्षोभयति । क्षुभ सञ्चलने । ल्युः ॥

क्षोभितः । त्रि । क्षोभयुक्ते । सञ्चालिते ॥

क्षोमः । पुं । न । मण्डपोपरिशालायाम् । हट्टे ॥ क्षौति । टुक्षु शब्दे । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥

क्षोमकः । पुं । गणहासके । चोरनाम गन्धद्रव्ये ॥

क्षौद्रम् । न । मधुनि ॥ पानीये ॥ कपिलवर्णे मधुनि ॥ मक्षिकाः कपिलाः सूक्ष्माः क्षुद्राख्यास्तत्कृतम्मधु । मुनिभिः क्षौद्र मित्युक्तं तद्वर्णात् कपिलम् भवेत् ॥ गुणैर्माक्षिकवत् क्षौद्रं विशेषान्मेहनाशनम् ॥ क्षुद्राभिर्मक्षिकाभिः कृतम् । क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञिन्त्यण् ॥ पुं । क्षितिकणे । पांशौ ॥ चम्पकवृक्षे ॥ सजातीयान्मागध्यांजाते सङ्करजातिविशेषे ॥ वागुरादिनाऽस्यजीविका ॥

क्षौद्रजम् । न । सिक्थे । मधूच्छिष्टे ॥ त्रि ॥ मधुजातमात्रे ॥

क्षौद्रधातुः । पुं । माक्षिके ॥

क्षौद्रप्रियः । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥ त्रि । मधुप्रिये ॥

क्षौद्रमेहः । पुं । प्रमेहरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । कषायं मधुरं रूक्षं क्षौद्रमेहं वदेद्बुधः । कषायं कषायवर्णम् ॥

क्षौद्रेयम् । न । सिक्थके । सिया मैण मोम इति भाषा ॥

क्षौमः । पुं । न । अट्टे । अट्टा अटारी इति भाषा ॥ दुकूले ॥ न । वल्कलजांशुके ॥ शणजेवस्त्रे ॥ अतसीवस्त्रे ॥ पट्टवस्त्रे ॥ त्रि । क्षुमायाविकारे ॥ क्षौमावृतेरथे ॥ क्षुवन्त्यनेन ।

टुक्षु० । अर्तिस्तुस्विति मन् । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ क्षुमायाः विकारः । तस्य विकारइत्यण् ॥ क्षौमेणदुकूलेनपरिवृतोरथः । परिवृतोरथइत्यण् ॥

क्षौमी । स्त्री । अतस्याम् ॥ क्षुमानिर्मितकन्यायाम् ॥

क्षौरम् । न । क्षुरकर्मणि । मुण्डने । वपने ॥ केशश्मश्रुनखादीनां कर्त्तनंसम्प्रसाधनम् । सम्प्रसाधनम् पवित्रीकरणम् ॥ व्रतादिसंयमे क्षौरकर्माकरणेदोषो यथा । व्रताना मुपवासानांश्राद्धादीनाञ्चसङ्गमे । नकरोति क्षौरकर्म सोऽशुचिः सर्वकर्मसु ॥ स्वयंमाल्यंस्वयंपुष्पंस्वयं घृष्टञ्चचन्दनम् । नापितस्य गृहे क्षौरं शक्रादपि हरेत् श्रियम् ॥ रवौदुःखं सुखं चन्द्रे कुजेमृत्यु र्बुधेधनम् । मानं हन्तिगुरोर्वारे शुक्रेशुक्रक्षयोभवेत् ॥ शनौचसर्वदोषाः स्युः क्षौरमत्र विवर्जयेत् ॥ अन्यद्गर्गः । केशवमानन्तपुरं पाटलिपुत्रंपुरीमहिच्छत्राम् । दितिमदितिञ्चस्मरतां क्षौरविधौ भवतिकल्याणमिति ॥ क्षुरेणनिर्वृत्तम् । तेननिर्वृत्तमित्यण् ॥

क्षौरपव्यम् । न । क्षुरवज्जतुल्यतीक्ष्णदृढगृहे ॥

क्षौरिकः । पुं । नापिते ॥ इतिशब्द

माला ॥

क्ष्णुतः । त्रि । निशिते । शाणिते ॥ क्ष्णूयतेस्म । क्ष्णुतेजने । क्तः ॥

क्ष्मा । स्त्री । मेदिन्याम् । भूमौ ॥ क्षमते भारम् । क्षमूषसहने । क्षमेरुपधालोपश्चेत्यच् । टाप् ॥

क्ष्माजः । पुं । भौमे ॥

क्ष्मातलम् । न । भूतले ॥

क्ष्मापतिः । पुं । राजनि ॥ क्ष्मायाःपतिः ॥ क्ष्मांपातिवा । पारक्षणे । पातेर्डतिः ॥

क्ष्माभुक् । पुं । राज्ञि ॥ क्ष्मांभुनक्ति पालयति । भुजपालनाभ्यवहारयोः । क्विप् ॥

क्ष्माभृत् । पुं । नृपे । भूपे ॥ शैले । पर्वते ॥ क्ष्मांबिभर्त्ति डुभृञ् धारणपोषणयोः । क्विप्चेति क्विप् । तुक् ॥

क्ष्मामानाथः । पुं । वासुदेवे । भगवति ॥ क्ष्मा भूमिः मा लक्ष्मीः । तयोर्नाथः ॥

क्ष्वेडः । पुं । ध्वनौ ॥ कर्णामये ॥ विषे ॥ पीतघोषायाञ्च ॥ न । लोहितार्कपर्णफले ॥ घोषपुष्पे ॥ त्रि । दुरासदे ॥ कुटिले ॥ क्ष्वेडते मोहयति । ञिक्ष्विड० । पचाद्यच् ॥ क्ष्विद्यत्यनेन वा । ञिक्ष्विदास्नेहनमोहनयोः । हलश्चेतिघञ् । पृ० ॥ क्ष्वेलतिवा । क्ष्वेलृचलने । अच् । डलयोरेकत्वम् ॥

क्ष्वेडनम् । न । त्यागे । मोचने । छोडना इति भाषा ॥

क्ष्वेडमन्त्रम् । न । गारुडे ॥

क्ष्वेडा । स्त्री । वंशशलाकायाम् ॥ सिंहनादे ॥ कोषातक्याम् ॥ क्ष्वेडाट्टाप् ॥ क्ष्वेदनं वा । ञिक्ष्विदास्नेहनमोचनयोः मोहनयोरित्येके । घञ् । पृ० ॥ सिंहनादे रूपभेदात् स्त्रीत्वम् । विशेषैर्यबाधित इति परिभाषणात्पुंस्त्वं ॥

क्ष्वेडितम् । न । सिंहनादे ॥

क्ष्वेलिका । स्त्री । क्रीडायाम् ॥ क्ष्वेलति । क्ष्वेलृ० । पचाद्यच् । टाप् । स्वार्थेकः ॥

खः

खः । पुं । खकारे ॥ सूर्ये ॥ न । इन्द्रिये ॥ पुरे ॥ क्षेत्रे ॥ शून्ये ॥ विन्दौ ॥ विहायसि ॥ संवेदने ॥ देवलोके । स्वर्गे ॥ शर्मणि । सुखे ॥ खन्यतेऽत्र

मराशौ ॥ खन्यते खनति वा । ख नुअवदारणे । अन्येभ्योपीतिडः ॥ खर्वन्त्यस्मिन् वा । खर्वगतौ । डः ॥ अभ्रके ॥

खकुन्तलः । पुं । शम्भौ । शिवे ॥

खक्खटः । पुं । कक्खटे । कठिने ॥ ख क्खति । खक्खहसने । शकादिभ्यो ऽटन् ॥

खगः । पुं । सूर्ये ॥ ग्रहे ॥ देवे ॥ मार्गणे । शरे ॥ पक्षिणि । विहङ्गमे ॥ वायौ ॥ खेगच्छति । गम्लृगतौ । अन्येभ्योपीतिडः ॥

खगगतिक्रिया । स्त्री । पक्षिणां डीनादिगतिचेष्टायाम् ॥ यथा । डीनंप्रडीन मुड्डीनं सण्डीनं परिडीनकम् । विडीन मवडीनञ्च निडीनं डीनडीनकम् ॥ गतागतप्रगतित सम्पाताद्याश्चपक्षिणाम् । गतिप्रभेदाः पक्षिगृहं कुलायोनीडमस्त्रियामितिजटाधरः ॥

खगतिः । स्त्री । आकाशगमने ॥

खगपः । पुं । गरुडे ॥ खगान् पाति । पारक्षणे । आतानुपेतिकः ॥

खगपतिः । पुं । गरुडे ॥ खगानाम् पतिः ॥

खगमः । पुं । खेचरे ॥

खगवक्रः । पुं । लकुचवृक्षे ॥

खगवती । स्त्री । भूमौ । क्षितौ ॥

खगशत्रुः । पुं । पृश्निपर्ण्याम् ॥

खगस्थानम् । न । कोटरे । निष्कुहे ॥ खगानांस्थानम् ॥

खगान्तकः । पुं । श्येनपक्षिणि ॥

खगासनः । पुं । उदयाचले ॥ विष्णौ ॥ खगस्य खगानां वा आसनं यस्मिन् सः ॥ खगो गरुडः आसनं यस्य वा ॥

खगेन्द्रः । पुं । गरुडे । वैनतेये ॥ खगानामिन्द्रः ॥

खगेन्द्रध्वजः । पुं । विष्णौ । हरौ ॥ खगेन्द्रो ध्वजो यस्य । खगेन्द्रो ध्वजश्चिह्न मस्य वा ॥

खगेश्वरः । पुं । गरुडे । सुपर्णे ॥ खगानामीश्वरः ॥

खगोलः । पुं । आकाशमण्डले ॥ तस्य विवरणंयथा । एतद्ब्रह्माण्डं सच्छिद्रं कटाहद्वयस्य गोलाकाररूम्पुटतुल्यम् । यत्र भूर्भुवःस्वर्महर्जनतपः सत्यसंज्ञकानि,सप्तभुवनानि सन्ति । ब्रह्माण्डमध्ये यः परिधिः सआकाशकक्ष्या । तन्मध्ये परावहपरिवहसुवहसंवहोद्वहाख्यानां पञ्चानां वायूनांस्थानानि अधोधःक्रमेणसन्ति । तदधस्तान् अधोधःस्थितपूर्वाभिमुखशनिवृहस्पतिराहुकेतुमङ्गलसूर्यशुक्रबुधचन्द्रग्रहयुक्तं दक्षिणे।

चरस्थितध्रुवाख्यताराद्वयेन वद्धं नचत्रचक्रं सदापश्चिमगतिना प्रवहवायुना भ्रमति । ततोऽधोऽधः क्रमेण सिद्धविद्याधरमेघविद्युदादियुक्तः सदोत्तरगतिरावहवायुर्भ्रमति । एतद्ब्रह्माण्डस्य मध्ये समन्तादीश्वरस्य धारणात्मिकां शक्तिं विभ्राणो भूगोलः शून्ये तिष्ठति । पृथ्व्यन्तर्गता नाग सुरसमाश्रया दिव्यौषधिरसोपेता रम्याः पातालरसातलमहातलतलातलसुतलवितलातलसंज्ञका अर्द्धोर्द्धक्रमेण सप्तपातालभूमयस्सन्ति । सुमेरुपर्व्वतोपरि शून्ये एका ध्रुवतारा भ्रमति । एवं वडवानलोपरि शून्येऽन्या ध्रुवतारा भ्रमतीति ॥

खगडः । पुं । खागड़ा इति गौडभाषाप्रसिद्धे तृणविशेषे । पोटगले । इत्कार्षे ॥

खङ्करः । पुं । चूर्णकुन्तले ॥

खचमसः । पुं । चन्द्रे ॥ खेचमसइव ॥

खचरः । पुं । वायौ ॥ राचसे ॥ सूर्य्ये ॥ चयाणामुदाहरणंयथा । खचरस्य सुतस्य सुतः खचरः खचरस्यपिता न पुनः खचरः । खचरस्यसुतेन हतः खचरःखचरी परिरोदितिहा खचर ॥ मेघे ॥ रूपकभेदे ॥ यथा । खचरो रङ्गताले स्यात् गुरुरादौ लघु स्तथा । शान्ते ऽथवा हास्यरसे भवे देषद्दशाचरइतिसङ्गीतदामोदरः ॥ चि । आकाशगामिनि ॥ खेचरति । चर० । चरेष्टः ॥

खचितः । चि । करम्बिते । कृषिते । संयुक्ते । छुरिते । व्याप्ते ॥

खजः । पुं । दर्व्याम् । करछी इति भाषा ॥

खजकः । पुं । वैशाखे । मन्थानदण्डे ॥

खजपम् । न । घृते ॥ दध्नि ॥ खज्यते । खजमन्थने । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यःकपन् ॥

खजलम् । न । नीहारे ॥ खस्यजलम् ॥ दिव्योदके । आकाशवारिणि ॥ यथा । वर्षासु चरन्ति घनैः सहोरगा म्रियति कीटलूताश्च । तद्विषजुष्टमपेयं खजल मगस्त्योदयात् पूर्वम् ॥

खजा । स्त्री । मन्थे ॥ प्रहस्ते ॥ दर्व्याम् ॥

खजाकः । पुं । खगे । पक्षिणि ॥ खजति । खज० । खजेराकः ॥

खजाका । स्त्री । दर्व्याम् । करछी चमचा इतिभाषा ॥ खजेराकप्रत्ययान्तात् टाप् ॥

खजिका । स्त्री । खाजाख्योपदंशे ॥

खजित् । पुं । वुद्धप्रभेदे ॥ खंजयति । जि० । क्विप् । तुक् ॥

खज्योतिः । पुं । खद्योते ॥

खञ्जः । त्रि । विकलगतौ । खोडे । खोडा लँगडा इतिभाषा ॥ खञ्जति । खजिगतिवैकल्ये । पचाद्यच् । तल्लक्षणं यथा । वायुः कट्याश्रितः सक्थ्नः कण्डरामाक्षिपेद्यदा । खञ्जस्तदा भवेज्जन्तुः पङ्गुः सक्थ्नोर्द्वयोर्वधात् ॥

खञ्जकः । त्रि । खोरे । खञ्जे ॥

खञ्जकारिः । पुं । मुसलायाम् । खिसारी इतिभाषा ॥

खञ्जखेटः । पुं । खञ्जनाख्यविहङ्गमे ॥

खञ्जखेलः । पुं । खञ्जनपक्षिणि ॥

खञ्जनः । पुं । खञ्जरीटे । समोला इतिभाषा ॥ अस्य लक्षणाध्यायः । खञ्जननामा यो ऽयं विहङ्गमस्तस्य दर्शने प्रथमे । प्रोक्तानि यानि मुनिभिः फलानि तानि प्रवक्ष्यामि ॥ तत्र चत्वारः खञ्जना भवन्ति । तेषां नामान्याह । स्थूलो ऽभ्युन्नतकण्ठः कृष्णगलो भद्रकारको भद्रः १ । आकण्ठमुखात् कृष्णः सम्पूर्णः २ पूरयत्याशाम् ॥ कृष्णो गलेऽस्य विन्दुः सितकरटान्तः स रिक्तकृद्रिक्तः ३ । पीतो गोपीत ४ इति क्लेशकरः खञ्जनो दृष्टः ॥ अथ कस्मिन् स्थाने दृष्टः कीदृक्फलङ्करोतीत्याह । अथ मधुरसुरभिफलकुसुमतरुषु सलिलाशयेषु पुण्येषु । करितुरगभुजगमूर्द्धसु प्रासादोद्यानहर्म्येषु ॥ गोगोष्ठसत्समागमयज्ञोत्सवपार्थिवद्विजसमीपे । हस्तितुरङ्गमशालाछत्रध्वजचामराद्येषु ॥ हेमसमीपसिताम्बरकमलोत्पलपूजितोपलिप्तेषु । दधिपाचधान्यकूटेषु च श्रियं खञ्जनः कुरुते ॥ अन्येष्वप्याह । पङ्के स्वाद्वन्नाप्तिर्गोरससम्पच्च गोमयोपगते । शाद्वलगे वस्त्राप्तिः शकटस्थे देशविभ्रंशः ॥ गृहपटले ऽर्थभ्रंशो वध्रेबन्धो ऽशुचौ भवति रोगः । पृष्ठे त्वजाविकानां प्रियसङ्गममावहत्याशु ॥ अन्यदप्याह । महिषोष्ट्रगर्दभास्थिश्मशानगृहकोणशर्कराद्रिस्थः । प्राकारभस्मकेशेषु चाशुभो मरणरुग्भयदः ॥ पक्षौ धुन्वन्नशुभः शुभः पिबन् वारि निम्नगासंस्थः । सूर्योदये प्रशस्तो नेष्टफलः खञ्जनोऽस्तमये ॥ नीराजने निवृत्ते यया दिशा खञ्जनो नृपं यान्तम् । पश्येत् तया गतस्य क्षिप्रमरातिर्वशमुपैति ॥ अथ प्रत्ययप्रदर्शनार्थमाह । तस्मिन्निधिर्भवति मैथुनमेति यस्मिन् यस्मिंस्तु छर्दयति तत्र तले ऽस्ति काचः । अङ्गारमप्युपदिशन्ति पुरीषणे ऽस्य त-

कौतुकापनयनाय खनेद्वरिचीम्॥
अन्यच्छुभाशुभमाह। मृतविकल
विभिन्नरोगितः स्वतनुसमानफल
प्रदः खगः। वनकृद्भिनिलीयमा
नको वियतिच बन्धुसमागमप्रदः॥
अथशुभखञ्जने दृष्टे विधानमाह।
नृपति रपि शुभं शुभप्रदेशेखग म
वलोक्य महीतले विदध्यात्। सुर
भिकुसुमधूपयुक्तमर्घं शुभ मभिन
न्दित मेव मेति वृद्धिम्॥ अथाशु
भे खञ्जने दृष्टे विधानमाह। अशु
भ मपि विलोक्य खञ्जनं द्विजगुरु
साधुसुरार्चने रतः। न नृपति र
शुभं समाप्नुयान्नयदि ससप्तदिना
निर्मांसभुक् स्यात्॥ अथ कालफ
लप्रदर्शनार्थ माह। आवर्षात् प्रथ
मे दर्शने फलं प्रतिदिनन्तु दिनशे
षात्। दिक्स्थानमूर्त्तिलग्नर्क्षशा
न्तादीप्तादिभिश्चोह्यम्॥ इतिवा
राह्यांत्रिचत्वारिंशोध्यायः॥ ४३
विशेषः शाकुने॥ दिग्विशेषेऽस्य
शब्दफलम। वित्तं ब्रह्मणि कार्य
सिद्धिरतुला शक्रे हुताशेभयं याम्या
मग्निभयं सुरद्विषिकलि र्लाभः स
मुद्रालये। वायव्यां वरवस्त्रगन्धस-
लिलं दिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यां
मरणं ध्रुवंनिगदितंदिग्लक्षणं ख

ञ्जने॥ ज्यैष्ठीस्तच्चु तेप्येवंवेध्यम्॥
न। गमने॥ खञ्जति। खजि०।
नन्द्यादित्वाल्ल्युः॥
खञ्जनकः। पुं। खञ्जने॥
खञ्जनरतम्। न। यतीनां गोपनीये
रते॥ यमिनां यद्रतं गोप्यं तत् ख
ञ्जनरतं विदुरित्युक्तेः॥
खञ्जना। स्त्री। खञ्जरीटसमपक्षिणि
। क्षुद्रखञ्जनजातौ। सर्षप्याम्॥
खञ्जनिका। स्त्री। खञ्जनाकृतौ। स
र्षप्याम्। हापुत्रिकायाम्॥ खञ्जनै
व। स्वार्थेकः। टाप्। इत्वम्॥
खञ्जरीटः। पुं। खञ्जने॥ असिधाराया
म्॥ व्रतचारिणि॥ खञ्जइवऋच्छ
ति। ऋगतौ। बाहुकात् कीटन्॥
खञ्जा। स्त्री। छन्दः प्रभेदे॥
खटः। पुं। अन्धकूपे॥ कफे॥ प्रहारा
न्तरे॥ टङ्के॥ तृणे॥ लाङ्गले॥ क
त्तृणे॥ खटकाङ्क्षायाम्। अच्॥
खटकः। पुं। नागवीटे। टाङ्करे॥
खटकामुखः। पुं। शराकर्षणमुद्रायाम्
॥ हस्तकविशेषे॥
खटिकः। पुं। कुञ्जितपाणौ॥
खटिका। स्त्री। शैलखडी इति प्रसिद्धा
यां कठिन्याम्। लेखनद्रव्ये॥ कर्णर
न्ध्रे॥ वीरणे॥
खटिनी। स्त्री। खट्याम्। खटिका

याम् ॥

खटी । स्त्री । कठिन्याम् । धवलमृत्तिकायाम् ॥ खटी दाहास्रजि च्छीता मधुरा विषशोथजित् । लेपादौ तद्गुणाः प्रोक्ता भक्षिता मृत्तिकासमा ॥ खटी गौरखटी द्वे च गुणै स्तुल्ये प्रकीर्त्तिते ॥

खट्टनः । त्रि । खर्वे ॥

खट्टाशः । पुं । गन्धोतौ । वनवासने ॥ खाटास गन्धगोकुला इतिच गौड भाषा ॥

खट्टाशी । स्त्री । पूतिशारिजायाम् ॥

खट्टिः । पुं । शवयाने । अन्तशय्यायाम् ॥

खट्टिकः । पुं । खटीक इतिख्याते मांस विक्रयिणि ॥ महिषीचीरफेने ॥ शाकुनिके । चिडीमार इतिभाषा ॥

खट्टिका । स्त्री । क्षुद्रखट्वायाम् । निषद्यायाम् ॥ शवयाने ॥

खट्टेरकः । त्रि । खर्वे ॥

खट्वका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ अभाषितपुंस्काच्चेति पक्षेइत्त्वाभावः ॥

खट्वा । स्त्री । पर्य्यङ्के । शयने । मञ्चे ॥ खव्यते निद्रालुभिः । खटकाङ्क्षायाम् । अशूप्रुषीतिक्वन् । टाप् ॥ अष्टाभिः काष्ठखण्डैश्च खट्वेति प्रतिचक्षते ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौ ॥ कोलशिंव्याम् ॥

खट्वाका । स्त्री । खट्विकायाम् ॥ आदाचार्य्याणामितिपक्षे आत्त्वम् ॥

खट्वाङ्गः । पुं । सूर्यवंशीयराजर्षिविशेषे ॥ न । नरपञ्जरे ॥ दण्डारोपितनरशिरस्के ईशायुधविशेषे ॥ पृष्ठवंशे ॥ खट्वापादे ॥

खट्वाङ्गभृत् । पुं । शिवे ॥

खट्वाङ्गी । पुं । शिवे ॥

खट्वारूढः । त्रि । खट्वाश्रिते ॥ अविनीते । प्रमादिनि ॥ जाल्मे । निषिद्धाऽनुष्ठानपरे ॥ वेदं व्रतानिच समाप्य समावृत्तेन हि खट्वारोढव्या ब्रह्मचर्य्यएव भूमिशयनार्हो पि यः खट्वामारोहति सजाल्मः । रूढश्चायम् । तेन खट्वा मारोहतु मावा निषिद्धानुष्ठानपरः सर्व्वोपिखट्वारूढउच्यते । खट्वाक्षेप इति नित्यतत्पुरुषः ॥

खट्विका । स्त्री । शयने । क्षुद्रखट्वायाम् । खटिया खटोला इतिभाषा ॥ खट्वाखट्वा । कन् । ह्रस्वः । अभाषितपुंस्काच्चेतीत्त्वम् ॥

खडः । पुं । पानान्तरे ॥ भेदे ॥ पुं । न । लघुतृणे । खड इतिभाषा ॥

खडक्किका । स्त्री । } पक्षद्वारे । खि
खडक्की । स्त्री । } डकीइतिभाषा
॥ इति हारावली ॥

खडयूषः । पुं । यूषवि° ॥ यथा । तक्रं

कपित्थचाङ्गेरीमरिचा जाजिचित्र- कैः। सुपक्वं खडयूषोयं चक्रदत्तेन भाषितः॥

खडिका। स्त्री। } सेलखडी इतिभा
खडी। स्त्री। } षा प्रसिद्धायां कठिन्याम्॥

खडुः। पुं। स्तनशय्यायाम्॥

खड्गम्। न। लोहे॥

खड्गः। पुं। खागइतिख्याते गण्डकशृङ्गे॥ बुद्धभेदे॥ गण्डके। गैंडा इति प्रसिद्धवनमृगे॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये॥ खाँडा तरवारिइतिच ख्याते शस्त्रे। असौ। चन्द्रहासे॥ खण्डति। खडिभेदने। छापूखडिभ्यः कित् इतिगन्। आगमशास्त्रस्याऽनित्यत्वान्नुम्॥ अथ खड्गविषयकत्रयोदशविधसञ्चरणं महाभारते। यथा मण्डलाकारतः खड्गभ्रामणंभ्रान्तमुच्यते १। तदेववाहुमुद्यम्यकृतमुद्भ्रान्तमीरितम् २॥ भ्रामणं स्वस्य परितः खड्गस्याविद्ध मुच्यते ३। परप्रयुक्तशस्त्रस्य वारणार्थं मिदंत्रयम्॥ शत्रो राक्रमणार्थाय गमनन्त्वाप्लुतं मतम् ४। खड्गस्याग्रेण तद्देहस्पर्शनं प्रसृतं मतम् ५॥ बञ्चयित्वा रिपो शस्त्रपातनं गदितं स्मृतम् ६। परिवृत्त्यं भवे च्छत्रो र्वामदक्षिणतो गतिः ७॥ पश्चात् पदापसरणं निवृत्त्यं सम्प्रचक्षते ८। अन्योन्यताडनं प्राहुः सम्पातमुभयो रपि ९॥ आधिक्यमात्मनो यत् तत् समुदीर्णं मुदीरितम् १०। अङ्गप्रत्यङ्गदेशेषु भ्रामणं भारतं स्मृतम् ११॥ विचित्रखड्गसञ्चारदर्शनं कौशिकं स्मृतम् १२। निर्लीय चर्मणि क्षेपो यदसेः सात्वतं हितत् १३॥ इति॥

खड्गकोषः। पुं। असिपिधाने। खड्गपत्रे॥

खड्गज्ञानम्। न। खड्गपरीक्षायाम्॥

खड्गटः। पुं। दृढकाशे॥

खड्गधेनुः। स्त्री। खड्गपुत्रिकायाम्। छुरी इति भाषा॥ गण्डकस्त्रियाम्॥

खड्गपत्रः। पुं। असिकोषे। खड्गलतायाम्॥

खड्गपरीक्षा। स्त्री। खड्गज्ञाने॥ यथा। अङ्गं रूपं तथा जाति र्नेत्रारिष्टे च भूमिका। ध्वनि र्मान मिति प्रोक्तं खड्गज्ञानाष्टकं शुभम्॥ अभिन्ने दृश्यते यादृक् विभिद्य घटिते तथा। यदेव दृश्यते चिह्नं तदङ्गं सम्प्रचक्षते १॥ नीलकृष्णादिकं खड्गे रूप मित्यभिधीयते २। तेनैव यत् प्रतीतं स्यात् तज्जाति रिति गद्यते ३॥ अङ्गातिरिक्तं यज्जाति स्तन्माहात्म्यो पदृचकम्। तत्रैव

मिति। जानीयात् खड्गे खड्गविशारदः ४॥ अङ्गातिरिक्तं खड्गादि यच्छुद्रत्वापसूचकम्। तदरिष्ट मिति प्राहु ५ भूमिरङ्गादिधारणम् ६॥ यः खड्गे जायते शब्दो नखदण्डादिना हते। स ध्वनि ७ स्तुलनामानं ८ ज्ञानमष्टविधन्त्विदम्॥ पश्चाया निपुणैः खड्गे सम्भाव्यन्ते पिकृत्रिमाः। अन्त्या वकृचिमै ज्ञेयैा ता वेव सहजा विति॥ शत मङ्गानि चत्वारि रूपाणि जातयस्तथा। विंश न्नेत्राणि जानीया दरिष्टानि तथैव च॥ भूमिश्च द्विविधा ज्ञेया ध्वनि रष्ट विधो मतः। मानन्तु द्विविधं प्रोक्तमित्त्येषांसङ्ग्रहोमतः॥ इति॥ विशेषस्तुलौहार्णवलौहदीपयुक्तिकल्पतरुप्रभृतिग्रन्थेषु द्रष्टव्यः॥

खड्गपिधानम्। न। } खड्गकोशे। प
खड्गपिधानकम्। न। } रीवारे। प्रत्याकारे। कोषे॥

खड्गलक्षणम्। न। खड्गस्वरूपज्ञाने॥ तचादौ खड्गस्यप्रमाणं व्रणानाञ्च शुभाशुभज्ञानार्थमाह। अङ्गुलशतार्द्धमुत्तम ऊनः स्यात् पञ्चविंशतिः खड्गः। अङ्गुलमानाज् ज्ञेयो व्रणोशुभोविषमपर्वस्थः॥ *॥ व्रणानामाकृतिलक्षणमाह। श्रीवृक्षवर्द्धमानातपत्रशिवलिङ्गकुण्डलाब्जानाम्। सदृशा व्रणाः प्रशस्ता ध्वजायुधस्वस्तिकानाञ्च॥ *॥ अशुभलक्षणानि। कृकलासकाककङ्ककव्यादकवन्धवृश्चिकाकृतयः। खड्गेव्रणान शुभदा वंशानुगताःप्रभूताश्च॥ स्फुटितो ह्रस्वः कुण्ठो वंशच्छिन्नो नदृङ्मनोनुगतः। अस्वनइतिचानिष्टः प्रोक्तविपर्यस्तदृष्टफलः॥ *॥ खड्गचेष्टितमाह। क्वणितं मरणायोक्तं पराजयायाप्रवर्त्तनं कोशात्। स्वयमुद्गीर्णे युद्धं ज्वलिते विजयो भवति खड्गे॥ *॥ अथपरिभाषार्थमाह। नाऽकारणं विवृणुया न्नविघट्टयेच्च पश्येन्नतन्नवदनं नवदेच्चमूल्यम्। देशं नचास्य कथयेत् प्रतिमानयेन्न नैवस्पृशेन्नृपति रप्रयतोऽसियष्टिम्॥ *॥ अन्यल्लक्षणमाह। गोजिह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशपत्रसदृशश्च। करवीरपत्रशूलाग्रमण्डलाग्राः प्रशस्ताः स्युः॥ निष्पन्नो न च्छेद्यो निकषैः कार्यः प्रमाणयुक्तः सः। मूले म्रियते स्वामी जननी तस्याग्रतश्छिन्ने॥ *॥ अथ मुष्टौदृष्टायां व्रणज्ञानमाह। यस्मिन् त्सरुप्रदेशे व्रणोभवेत्तद्वदेवखड्गस्य। वनितानामिव तिलको गुह्येवाच्यो मु

खञ्जन

खेद्दष्टा ॥ * ॥ अत्र व्रणोपायमाह । अथवा स्पृशति यदङ्गं प्रष्टानिस्त्वंश भृत् तदवधाय । कोशस्यस्यादेष्यो व्रणोपि शास्त्रं विदित्त्वैवम् ॥ शिर सिस्पृष्टे प्रथमेङ्गुले द्वितीयेललाट संस्पर्शे । भ्रूमध्येचतृतीये नेत्रस्पर्शेच तुर्येच ॥ नासोष्ठकपोलहनुश्रवणग्रीवांसकेचपञ्चाद्याः । उरसिद्वादश संस्थस्त्वयोदशःकक्षयोर्ज्ञेयः ॥ स्तन हृदयोदरकुक्षौ नाभौतु चतुर्दशा द्येयाज्ञेयाः । नाभीमूलेकट्यां गुह्ये एकोनविंशतितः ॥ ऊर्वोर्द्वाविंशेस्या दूर्वामध्येव्रणस्त्रयोविंशे । जानुनिच चतुर्विंशजङ्घायांपञ्चविंशेच ॥ जङ्घा मध्येगुल्फेपार्ष्णौपादे तथाङ्गुलिष्व पिच । षड्विंशादिषु यावत् त्रिंशदि तिमतेन गर्गस्य ॥ * ॥ अथैतेषांव्र णानांफलान्याह । पुत्रमरणं धना प्ति र्धनहानिः सम्पदश्च वन्धश्च । एकाद्यङ्गुलसंस्थै र्व्रणैः फलं निर्दिशे त् क्रमशः ॥ सुतलाभः कलहो ह स्तिलब्धिः पुत्रमरणधनलाभः । क्रम शो विनाशवनितासिचित्तदुःखानि षट्प्रभृति ॥ लब्धिर्हानिः स्त्रीलब्ध यो वधवृद्धिमरणपरितोषाः । ज्ञेया स्तुर्दशादिषु धनहानि श्चैकविंशे स्यात् ॥ वित्ताप्ति निर्वाणिर्धनाग

खञ्जन

मोमृत्युसम्पदोऽस्वत्वम् । ऐश्वर्यं मृत्युराज्यानिचक्रमात् त्रिंशदिति यावत् ॥ अनिर्वाणिर्मृत्युः ॥ परतो न विशेष फलं विषमसमस्थाश्च पा पशुभफलदाः । केचिदफलाः प्रदिष्टा स्त्रिंशतपरतोग्रमितियावत् ॥ * ॥ अथगन्धलक्षणमाह । करवीरोत्प लगजमदघृतकुङ्कुमकुन्दचम्पकसग न्धः । शुभदोनिष्टोगोमूत्रपङ्कजमे दसःसदृशगन्धः ॥ कूर्मवसासृक्क्षी रोपमश्चभयदुःखदोभवतिगन्धः । वै दूर्यकनकविद्युत् प्रभोजयारोग्यवृ- द्धिकरः ॥ * ॥ अथशस्त्रपानम् । द्र दमौशनश्च शस्त्रपानं रुधिरेण श्रियमिच्छतः प्रदीप्ताम् । हविषा गुणवत्सुताभिलिप्सोः सलिलेनाच यमिच्छतश्चवित्तम् ॥ वडवोष्ट्रकरेणु दुग्धपानंयदिपापेन समीहतेर्थसि द्धिम् । ऋषपित्तमृगाश्ववस्तदुग्धैः क रिहस्तच्छिदये सतालगर्भैः ॥ आर्कं पयोहुडविषाणमसीसमेतं पाराव ताखुशकृताचयुतः प्रलेपः । शस्त्रस्य तैलमथितस्य ततोस्यपानंपश्चाच्छि तस्य नशिलासुभवेद्विघातः ॥ क्षारे कदल्या मथितेन युक्ते दिनोषितेपा यसमायसंतत् । सम्यक् छितं चाश्म निनैतिभङ्गं नचान्यलोहेष्वपितस्य

कौण्व्यम् ॥ इतिवाराह्याम् ४८१ ध्यायः ॥

खड्गिकः । पुं । महिषीचीरफेने ॥ सौनिके । मांसविक्रयिणि ॥

खड्गी । पुं । गण्डके । तुङ्गमुखे । वज्रचर्म्मणि ॥ खड्गःशृङ्गमस्यस्य । इनिः ॥ मञ्जुघोषे ॥ त्रि । खड्गधरे ॥

खण्डः । पुं । इच्चोर्विकारविशेषे । ऐचवे । चीनी इतिभाषाप्रसिद्धे ॥ प्रयुज्यतेचरसालायाम् । खण्डस्यषोडशपलानिशशिप्रभस्येत्यच - ॥ खण्डस्तुमधुरोवृष्यश्चचुष्योवृंहणोहिमः । वातपित्तहरःस्निग्धोबल्योवान्तिहरःपरः ॥ मणिदोषे ॥ न । विडलवणे ॥ * ॥ पुं । न । भिन्ने । शकले ॥ खण्ड्यते । खडिभेदने । कर्मणि भावेवा घञ् ॥ खन्यते वा । खनु० । जमन्ताड्डः ॥

खण्डकः । पुं । सितायाम् । चीनी इतिभाषा ॥ त्रि । छेदकारिणि ॥

खण्डकथा । स्त्री । वाङ्मयप्रभेदे ॥

खण्डकर्णः । पुं । आलुविशेषे । वज्रकन्दे । सकरकन्द इतिभाषा ॥ कटुपाकी खण्डकर्णः कफपित्तविनाशनः ॥

खण्डकालु । न । आलुविशेषे ॥

खण्डखर्जूरम् । न । खजूरइतिख्याते पक्वान्ने ॥

खण्डजः । पुं । गुडे ॥ यवासशर्करायाम् ॥

खण्डजोद्भवजः । पुं । तवराजोद्भवखण्डे ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

खण्डतालः । पुं । तालविशेषे ॥ यथा । द्रुतमेकं भवेद्यत्र खण्डतालःस उच्यते । अपरं नियतं विनेति दामोदरः ॥

खण्डधारा । स्त्री । कर्त्तर्याम् । कैंची इतिभाषा ॥

खण्डनम् । न । भञ्जने ॥ निराकरणे ॥ छेदने । भेदने ॥

खण्डपरशुः । पुं । शिवे ॥ खण्डयतीति खण्डः । खण्डः परशुरस्य ॥ जामदग्न्ये ॥ खण्डयति शत्रून् । खडि० । पचाद्यच् । खण्डः परशुरस्य ॥

खण्डपर्शुः । पुं । पर्शुरामे । भार्गवे ॥ शङ्करे । शिवे ॥ चूर्णलेपिनि ॥ खण्डामलकभैषज्ये ॥ राहौ । सैंहिकेये ॥ खण्डयतीति खण्डः । सदाऽसुरवधे खण्डः पर्शुरस्य ॥ भस्मदन्तहस्तिनीतिशब्दरत्नावली ॥

खण्डपालः । पुं । शूद्रायां चत्रियाज्जाते । मयरा इतिगौडभाषा प्रसिद्धे वर्णसङ्करविशेषे । खाण्डिके । मोदके ॥ इतिहारावली ॥

खण्डमोदक: । पुं । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डलवणम् । न । धूर्त्तं । विडलवणे ॥

खण्डविकार: । पुं । मत्स्यण्ड्याम् ॥ खण्डोविकारोऽस्या: ॥

खण्डविकृति: । स्त्री । शर्करायाम् ॥ खण्डस्यचीनीतिख्यातस्य विकृति: ॥

खण्डशाखा । स्त्री । महिषवल्ल्याम् ॥

खण्डसर: । पुं । यवासशर्करायाम् ॥

खण्डाभ्रम् । न । अभ्रलेशे । फटामेघ इतिभाषा ॥ स्त्रीणांदन्तक्षतान्तरे ॥

खण्डि: । स्त्री । खण्डने ॥

खण्डिक: । पुं । कलाये ॥ ऋष्यन्तरे ॥ कक्षे । काख इतिभाषा ॥ खण्डोस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥

खण्डिका । स्त्री । ह्रस्वखण्डे ॥

खण्डित: । त्रि । भेदिते ॥ छिते । छेदिते । लूने ॥ यथा । चन्द्रे कलङ्क: सुजनेदरिद्रता विकाशलक्ष्मी: कमलेषुचञ्चला । सुखेऽप्रसाद: सधनेषुसर्वदा यशोविधातु: कथयन्ति खण्डितमिति ॥ ह्रासङ्गमिते ॥ खण्डा: सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

खण्डिता । स्त्री । स्वीयादिनायिकाभेदे । भर्त्तुरन्यासङ्गज्ञानकलुषितायाम् ॥ ज्ञाते ऽन्यासङ्गविकृते खण्डितेर्ष्याकषायितेत्युक्ते: । अपिच । नीत्वा ऽन्यत्र निशां प्रातरागते प्राणवल्लभे । अन्यासम्भोगचिह्नैस्तु खण्डितेर्ष्याकषायितेति ॥

खण्डी । पुं । वनमुद्गे ॥

खण्डिनी । स्त्री । धरिण्याम् ॥

खण्डिमा । पुं । खण्डतायाम् ॥ खण्डस्य भाव: । इमनिच् ॥

खण्डीर: । पुं । पीतमुद्गे । सोनामूंग इति भाषा ॥

खतमाल: । पुं । पयोधरे । मेघे ॥ धूमे ॥

खदिका । स्त्री । लाजासु । खील इतिभाषा ॥

खदिर: । पुं । खैरसार इतिप्रसिद्धे गायत्रिणि । वालतनयद्रुमे । दन्तधावने । वक्रकण्टे ॥ खदिर: शीतलो दन्त्य: कण्डुकासारुचिप्रणुत् । तिक्त: कषायो मेदोघ्न: कृमिमेहज्वरव्रणान् ॥ श्वित्रशोथामपित्तास्रपाण्डुकुष्ठकफान् हरेत् ॥ इन्द्रे ॥ चन्द्रे ॥ खदति । खदस्थैर्येहिंसायाञ्च । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिरादितिकिरच् ॥

खदिरपत्रिका । स्त्री । अरिखदिरे ॥ लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरपत्री । स्त्री । लज्जालुलतायाम् ॥

खदिरसार: । पुं । खादिरे । खैरसार

इतिभाषा ॥

खदिरिका । स्त्री । लाचायाम् ॥

खदिरी । स्त्री । शाकभेदे । लज्जालुकायाम् । नमस्कार्याम् । छायाजोडी इतिभाषा ॥ खदति । खदेःकिरच् । ङीप् ॥

खदिरोपमम् । न । खदिराभे । श्वेतखदिरे । सोमवल्के । काँटावावला इतिगौडभाषा ॥

खदूरवासिनी । स्त्री । तारायाम् । बुद्धशक्तिविशेषे ॥

खद्योतः । पुं । ज्योतिरिङ्गणे । कीटमणौ । प्रभाकीटे ॥ खेद्योतते । द्युत दीप्तौ । अच् ॥ खंद्योतयति वा । अण् ॥ सूर्ये ॥

खद्योतनः । पुं । अर्के । सूर्ये ॥ खस्य द्योतनः ॥

खधूपः । पुं । अग्निक्रीडाविशेषे । हवाई इतिभाषा ॥ यथा । उच्चां प्रचक्रु नंगरस्य मार्गान् ध्वजान् ववन्धुर्मुमुचुः खधूपान् । इतिभट्टिः ॥ वन्दूक इतिप्रसिद्धे वन्धूके ॥

खनकः । पुं । उन्दुरौ ॥ सन्धिचौरे ॥ त्रि । अवदारके । खननकर्त्तरि ॥ भूमिवित्तज्ञे । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थानाभिज्ञे ॥ खनति । खनुअवदारणे । शिल्पिनिष्वुन् ॥ स्त्रियांषित्त्वान् ङीषिखनकी ॥

खननम् । न । विदारणे । खोदना इतिभाषा ॥

खनयित्री । स्त्री । अस्त्रप्रभेदे ॥

खनिः । स्त्री । आकरे । गञ्जायाम् । धातुरत्नाद्युत्पत्तिस्थाने ॥ खन्यते । खनु० । खनिकष्यज्यसीति इः ॥ खनने ॥

खनित्रम् । न । अवदारणे । कुदाल इतिभाषा ॥ खन्यतेऽनेन । खनखनने । अर्त्तिलूध्विति इत्रः ॥

खनित्रिमः । त्रि । खननेननिर्वृत्ते ॥

खनी । स्त्री । खनौ ॥ कृदिकारादितिपाचिकोङीष् ॥

खपान्थः । पुं । ग्रहे ॥ खस्यपान्थः ॥

खपुरः । पुं । क्रमुके । गुवाके । सुपारी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तके ॥ व्यालनखे ॥ न । घटे ॥ ऊर्द्धगेपुरे । नभःपुर्य्याम् । हरिश्चन्द्रपुरे । हरचँदावली इति भाषा ॥ त्रि । अलसके ॥ खम् इन्द्रियम् आकाशं वा पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयोः । मूलविभुजादित्वात् कः । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥

खभ्रान्तिः । पुं । चिल्ले । चील इति प्रसिद्धे खगे । नभो भ्रमे ॥ खेआकाशे भ्रान्तिर्भ्रमण मस्य ॥

खमणिः । पुं । सूर्य्ये ॥ खस्यमणिरिव ॥

खमीलनम् । न । तन्द्रायाम् ॥
खमूलिः । स्त्री । वारिपर्य्याम् । कुम्भिकायाम् ॥
खमूलिका । स्त्री । } वारिपर्य्याम् ॥
खमूली । स्त्री । }
खरः । पुं । गर्द्दभे । रासभे ॥ खं मुख विलमतिशयित मस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यउपसंख्यानमितिरः ॥ घर्मे ॥ राक्षसान्तरे । रावणभ्रातरि दैत्ये ॥ कण्टकिवृक्ष विशेषे ॥ कङ्के ॥ काके ॥ कुररपक्षिणि ॥ २५ वत्सरे ॥ उपद्रुतं जगत्सर्वं तस्करै र्मूषिकैः खगैः । पीडितास्स्युप्रजाः सर्वादेशभङ्गः खरेप्रिये ॥ पश्चिम द्वारगृहे ॥ रवेःपार्श्वगे ॥ तिग्मे । तीक्ष्णे ॥ त्रि । तद्वति ॥ दुःस्पर्शे ॥ कठिने ॥ यथा । खरविशदमभ्यवहार्यं भक्ष्यमिति ॥ खमिन्द्रियं राति अभिभवति । रा० । कः ॥
खरकाष्ठिका । स्त्री । वलायाम् ॥
खरकुटी । स्त्री । नापितशालायाम् ॥
खरकाणः । पुं । तित्तिरिखगे ॥
खरगन्धा । स्त्री । नागवलायाम् ॥
खरगृहम् । न । } गर्द्दभशालायाम् ॥
खरगृहः । पुं । }
खरघातनः । पुं । नागकेशरे ॥
खरच्छदः । पुं । उलखड इति गौड भाषा प्रसिद्धे तृण विशेषे । उलूके ॥ इत्कटे । ओकडा इति गौडभाषा ॥ कुन्दरतृणे ॥ शाखोटे ॥ भूमीसहे ॥
खरणाः । त्रि । खरणसे ॥ खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यांवानस् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥
खरणसः । त्रि । तीक्ष्णानासिके । खरणसि । खरा तीक्ष्णा नासिकास्य । खुरखराभ्यांवानसितिपक्षे अञ्नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । णत्वम् ॥
खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लज्जालुप्रभेदे ॥
खरदण्डम् । न । पद्मे ॥
खरदला । स्त्री । काष्ठोदुम्बरे ॥
खरदूषणः । पुं । धत्तूरे । धुस्तूरे ॥ खरेणसहदूषणे ॥ दोषबहुले ॥
खरध्वंसी । पुं । रघूत्तमे । श्रीरामचन्द्रे ॥ खरंध्वंसयति । ध्वंसु०सुपीति णिनिः ॥
खरनादिनी । स्त्री । रेणुकानामगन्धवस्तुनि ॥
खरपत्रः । पुं । शाकाख्यद्रुमे ॥ क्षुद्रपत्रतुलस्याम् । मरुवके ॥ यावनालशरे ॥ खराणि पत्राणियस्य ॥
खरपत्रकः । पुं । तिलकवृक्षे ॥

खरपत्री । स्त्री । गोजिह्वायाम् । दार्विकायाम् । अधःपुष्प्याम् ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥

खरपात्रम् । न । लौहपात्रे ॥

खरपादाढ्यः । पुं । कपित्थद्रुमे ॥

खरपुष्पः । पुं । मरुवके ॥

खरपुष्पा । स्त्री । वर्वराशाके । वर्वर्याम् । वावुइतुलसी इति गौडभाषा ॥ खराणि पुष्पाण्यस्याः ॥

खरपुष्पी । स्त्री । वर्वराम् ॥ पाककर्णेति ङीष् ॥

खरप्रियः । पुं । कपोते । पारावते ॥

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गे ॥ खरा मञ्जरिरस्याः । गौरादित्वान्ङीष् ॥

खररोमा । पुं । नागभेदे ॥

खरवल्लिका । स्त्री । नागवल्लायाम् ॥

खरशब्दः । पुं । कुररखगे ॥ खरस्य शब्दे ॥

खरशाकः । पुं । फञ्जिकायाम् । भार्ग्याम् ॥

खरशालम् । न । } खरगृहे ॥ खरा
खरशाला । स्त्री । } शाला विभाषासेनेतिपाक्षिकं क्लीवत्वम् ॥ त्रि । खरशालेजाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थस्यलुक् ॥

खरस्कन्धः । पुं प्रियालवृक्षे ॥

खरस्कन्धा । स्त्री । खर्ज्जूर्य्याम् ॥

खरस्वरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् ॥

खरा । स्त्री । देवताडवृक्षे ॥ तीक्ष्णत्वात् ॥

खरांशुः । पुं । सूर्ये ॥ खरास्तीक्ष्णा अंशवोऽस्य ॥

खराग्निः । पुं । अर्कार्थमग्निविशेषे ॥

खराब्दाङ्कुरकम् । न । वैदूर्यमणौ ॥

खराश्वा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । रुद्रजटा इति गौडभाषा । कारव्याम् । चोचयमानिकेतिकेचित् ॥ खरमश्नुते खरैरश्यते वा । अशूव्याप्तौ सङ्घातेच अशभोजने वा । उल्वादयश्चेतिवः ॥

खराह्वा । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

खरिका । स्त्री । कस्तूरीविशेषे । सातु चूर्णाकृतिरिति जरानिर्घण्टः ॥

खरी । स्त्री । गर्दभ्याम् ॥

खरुः । पुं । दर्पे ॥ हरे ॥ हये ॥ दन्ते ॥ श्वेतवर्णे ॥ कामदेवे पीतिदीचित. ॥ त्रि । श्वेते ॥ निषिद्धेकरुचै ॥ निर्बोधे । मूर्खेपीतिदशपादीवृत्तिः ॥ क्रूरे ॥ स्त्री । पतिम्बराकन्यायाम् ॥ खरुसंयोगेपधान्नेतिनङीष् ॥ खनति । खनु । खरुशङ्कुपीयु नीलङ्कुलिगु इतिकुः रेफश्चान्तादेशः ॥

खर्ज्जनम् । न । कण्डूयने ॥

खर्ज्जिका । स्त्री । अवदंशे ॥

खर्ज्जुः । पुं । खर्ज्ज्वाम् ॥

खर्ज्जूः । स्त्री । कीटान्तरे । कानखजूरा गोजर इतिचभाषा ॥ खर्जूरीपादपे ॥ कण्डूम् ॥ खर्जनम् खर्जतिवा । खर्जपूजनेच चाद्यथने । कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्यऊः ॥

खर्ज्जूघ्नः । पुं । चक्रमर्दे ॥ धत्तूरे ॥ अर्कवृक्षे ॥

खर्ज्जूरः । पुं । वृश्चिककीटे ॥ न । रूप्ये ॥ खर्जूरफले ॥ पुं । स्त्री । तृणद्रुमे ॥ खर्जति । खर्ज० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविच्यूरः ॥ खर्जूरस्य फलम् । फलेविहितस्याणोलुप् ॥

खर्ज्जूरी । स्त्री । वनखर्जूरे ॥ जातेरस्त्रीतिङीष् ॥ गौरादिर्वा ॥

खर्ज्जूरीचितयम् । न । छोहारा पिण्डखर्जूरी क्षुद्रखर्जूरिका तथा । खर्जूरीचितयं प्रोक्तं ग्रन्थेभावेननिर्मिते ॥ खर्जूरीचितयं शीतं मधुरं रसपाकयोः । स्निग्धं रुचिकरं हृद्यं चतक्षयहरं गुरु ॥ तर्पणं रक्तपित्तघ्नं पुष्टिविष्टम्भशुक्रदम् । कोष्ठमारुतकृद्बल्यं वान्तिवातकफापहम् ॥ ज्वराभिघातक्षुत्तृष्णाकासश्वासनिवारणम् । मदमूर्च्छामरुत्पित्तमद्योद्भूतगदान्तकृत् ॥ महतीभ्यां गुणैरल्पा स्वल्पाखर्जूरिकास्मृता ॥ खर्जूरीतरुतोयन्तुमदपित्तकरम्भवेत् । वातश्लेष्महरंरुच्यंदीपनंबलशुक्रकृत् ॥

खर्प्परः । पुं । तस्करे ॥ धूर्त्ते ॥ भिक्षाभाण्डे । भिक्षापात्रे ॥ कपाले । भिन्नभाण्डशकले ॥ न । धातुभेदे । खर्परीतुत्थे ॥ अस्यशोधनम् । नरमूत्रे च गोमूत्रे सप्ताहं रसकं पचेत् । दोलायन्त्रेण शुद्धः स्यात् ततःकार्येषु योजयेत् ॥ खर्परं कटुकं क्षारं कषायं वामकं लघु । लेखनं भेदनं शीतं चक्षुष्यं कफपित्तहृत् । विषाश्मकुष्ठकण्डूनां नाशनं परमं मतम् ॥

खर्प्परी । स्त्री । } खर्परीरसके ।
खर्प्परीतुत्थम् । न । } चक्षुष्ये ॥

खर्ब्बः । पुं । कुब्जकवृक्षे ॥ निधिभेदे ॥ न । दशवृन्दे । दशाब्जसंख्यायाम् । १०००००००००० ॥ त्रि । नीचे । वामने ॥ खर्वति । खर्वगतौ । पचाद्यच् ॥

खर्ब्बटः । पुं । न । गिरितटग्रामे ॥ एकतो यत्रतुग्रामो नगरञ्चैकतः स्थितम् । मिश्रन्तु खर्वटं नाम नदीगिरिसमाश्रयम् ॥ चतुश्शतग्राममध्यस्थले ॥

खर्व्वशाखः । त्रि । ह्रस्वे । वामने ॥ ह्र

स्वशाखद्रुमे ॥

खर्वा । स्त्री । खर्वप्रमाणायाङ्गवि ॥

खर्बुरा । स्त्री । तरदीवृक्षे ॥

खर्बूजम् । न । दशाङ्गुले लताफलवि शेषे ॥ खर्बूजं मूत्रलं वल्यं कोष्ठशुद्धि कर ङ्गुरु । स्निग्धं स्वादुतरं शीतं वृ ष्यं पित्तानिलापहम् ॥ तेषु सक्षा म्लमधुरं सक्षारं स्वरसाङ्गवेत् । रक्त पित्तकरं तत्तुमूत्रकृच्छ्रकरंपरम् ॥

खर्म्मम् । न । पौरुषे ॥ कोषजांशुके । चौमे ॥

खलः । पुं । सूर्य्ये ॥ तमालवृक्षे ॥ धत्तू रवृक्षे ॥ न । भुवि ॥ स्थाने ॥ कल्के ॥ खलाधाने । सस्यमर्द्दनस्थाने ॥ त्रि । क्रूरे ॥ कर्णेजपे । नीचे । परस्पर भेदके ॥ अधमे ॥ खलति । खलस ञ्चये । पचाद्यच् ॥ खं छिद्रंलातिवा । लादाने । कः ॥

खलता । स्त्री । खलत्वे ॥ अद्रोहिणि तथा शान्ते विद्वेषः खलता स्मृता ॥ भावकर्मणोस्तल् ॥ गगनलतिकाया म् ॥ खस्यलता ॥

खलतिः । पुं । खल्वाटे । शिपिविष्टे । ऐन्द्रलुप्तिके । इन्द्रलुप्तरोगवति ॥ स्खलति । स्खलसञ्चलने । खलति रिति स्खलतेः सलोपोऽतच् प्रत्य यान्तस्य इत्त्वञ्चनिपात्यते ॥

खलतिकः । पुं । पर्वते ॥

खलपूः । त्रि । बहुकरे । भुवंमार्जय ति । भूमिमार्जनकारिणि । फरास झाडूवरदार इति भाषा ॥ खलंभू स्थानकल्कोषु । खलंपुनाति । पूञ् पवने । क्विप् ॥

खलमूर्त्तिः । पुं । पारदे ॥

खलाधानम् । न । खले । शस्यमर्दन स्थाने खलान इति भाषा ॥

खलाधारा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तिल्चट्टा इति भाषा ॥

खलिः । पुं । तैलकिट्टे । खल इति भाषा ॥

खलिनः । पुं । न । कविकायाम् ॥ ख लिनं हयाय दद्यादितिलक्षम् ॥

खलिनी । स्त्री । तालमूल्याम् ॥ खल वृन्दे । खल्यायाम् । धानोंके अनेक खल्यान इति भाषा ॥ खलानांसमू हः इनित्रकच्यचश्चेतीनिः ॥

खलिवर्द्धनः । पुं । दन्तरोगविशेषे ॥ मारुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्र वेदनः । खलिवर्द्धन संज्ञोऽसौ जा ते रुक् च प्रशाम्यति ॥

खलिशः । पुं । खलिशामाच् इति गौ भाषा प्रसिद्धे मत्स्ये । कङ्कोटे । खलेशये ॥

खलीकारः । पुं । अपकारे । द्रोहे ॥

निर्भर्त्सने ॥

खलीनः । पुं । न । कविकायाम् ॥ खे ऽश्वमुखविले लीनः ॥

खलीनकः । पुं । कविकायाम् । कडियाली इति गौडभाषा ॥ स्वार्थे कन् ॥

खलु । अ । वाक्यभूषायाम् ॥ जिज्ञासायाम् ॥ सान्त्वने ॥ वीप्सायाम् ॥ माने ॥ निषेधे ॥ पदपूरणे ॥ वाक्यपूरणे ॥ अनुनये ॥ निश्चये ॥ खलति । खलसञ्चये । बाहुलकात् उः ॥

खलुक् । पुं । अन्धकारे ॥ जाल्मः ॥

खलुरेषः । पुं । मृगभेदे ॥

खलूरिका । स्त्री । शस्त्राभ्यासभूमौ ॥

खलेवाली । स्त्री । मेधिकाष्ठे ॥ बली वर्द्दबन्धनाय निखातो मेढिः खलेवालीति मीमांसकाः ॥

खलेशः । पुं । ⎫ खलिशे । खले

खलेशयः । पुं । ⎭ शये ॥

खल्या । स्त्री । खलिन्याम् ॥ खलानां समूहः । खलगोरथादितियत् ॥ चि । खलहिते ॥ खलायहितम् । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥

खल्लः । पुं । वस्त्रभेदे ॥ गर्त्ते ॥ निम्ने ॥ चर्मणि ॥ चातके ॥ औषधमर्द्दनपात्रे । खरल इति भाषा ॥ दृतौ । खाल पयखालमसक इतिच भाषा ॥

खल्ली । स्त्री । हस्तपादावमर्द्दनाख्यरोगे ॥ तस्यलक्षणं यथा । खल्लीतुपादजङ्घोरुकरमूलावमोटनीति ॥ तस्यौषधं यथा । कुष्ठसैन्धवयोः कल्कश्चुक्रतैलसमन्वितः । सुखोष्णोमर्द्दने योज्यः खल्लीशूलनिवारणः ॥

खल्लीटः । चि । खलतौ । खल्वाटे ॥

खल्वपि । अ । निश्चयार्थे ॥ खलुचअपिचेति विग्रहः ॥

खल्वाटः । पुं । इन्द्रलुप्ते । निष्केशशिरसि ॥

खल्विका । स्त्री । ऋजीषे । पिष्टकादिभर्जनपात्रे ॥

खवल्लरी । स्त्री । खवल्ल्याम् ॥

खवल्ली । स्त्री । आकाशवल्ल्याम् ॥ खवल्ली ग्राहिणी तिक्ता पिच्छिला ऽक्ष्यामयापहा । तुवरा ऽग्निकरी हृद्या पित्तश्लेष्मामनाशिनी ॥

खवारि । न । दिव्योदके ॥

खवाष्पः । पुं । रजनीजले । हिमे । ओस इति भाषा ॥

खशः । पुं । देशविशेषे । हिमालयप्रान्तैकदेशे ॥ खशदेशोद्भवे । आदौ क्षत्रिये पश्चाद्विहितक्रियालोपाद्ब्राह्मणानाञ्च याजनाध्यापनप्रायश्चित्ताद्यर्थदर्शनाभावेन शनैः शनैः शूद्रतामापन्ने दस्युपदवाच्ये ॥

खशा । स्त्री । तालपर्य्याम् । मुराना मगन्धद्रव्ये ॥ कश्यपपत्न्यां दत्तक- न्यायाम् । यत्तरत्तसांमातरि ॥

खशेटः । पुं । खजेशे । खलिशामच्छी इतिभाषा ॥

खश्वासः । पुं । पवने । वायौ ॥

खष्पः । पुं । क्रोधे ॥ वलात् कृतौ ॥ खनति । खनु अवदारणे । खष्पशि ल्पशष्पवाष्परूपपर्पतल्पाः इतिपः नि पातनात् खनतेर्नकारस्यषत्वम् ॥

खसः । पुं । पामरोगे । विचर्चिकाया म् ॥ व्रात्यात् चत्रियात् सवर्णाया मुत्पन्ने सङ्कीर्णजातौ । तस्यनामा नियथा । झल्लो मल्लश्च राजन्यात् व्रात्याल्लिच्छिवि रेवच । नटश्चकर णश्चैव खसो द्रविड एवचेति ॥

खसकन्दः । पुं । क्षीरकञ्चुकी वृक्षे ॥

खसतिलः । पुं । खाखसे । खसखसे ॥

खसमः । पुं । सौगते । बुद्धे ॥

खसम्भवा । स्त्री । आकाशमांस्याम् ॥

खसर्पणः । पुं । बुद्धविशेषे ॥

खसवीजम् । न । खाखसतिले ॥ खसवी जानि वल्यानि वृष्याणि सुगुरूणि च । जनयन्ति कफं तानिशमयन्ति समीरणम् ॥ तैलन्तु खसवीजानां वल्यं वृष्यं गुरु स्मृतम् । वातहृत्क फकृच्छीतं स्वादुपाकरसञ्चतत् ॥

खसा । स्त्री । राक्षसमातरि ॥

खसात्मजः । पुं । राक्षसे ॥ खसायाः आ त्मजः ॥

खसृमः । पुं । विप्रचित्तेःपुत्रे ॥

खसखसः । पुं । वृक्षविशेषे । खसखसवी जे । पोस्त इतिभाषा ॥

खसखसरसः । पुं । अहिफेने । अफीम् इतिभाषा ॥

खस्तनी । स्त्री । भूमौ । धरायाम् ॥

खस्फटिकः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ ॥ सू र्य्यकान्तमणौ ॥

खाखसः । पुं । खसतिले । खसखसे ॥ स्या त्खाखसफलोद्भूतं वल्कलं शीतलं लघु । ग्राहि तिक्तं कषायञ्च वातकृ त् कफकासहृत् ॥ धातूनां शोषकं रूक्षं मदकृद्वाग्निवर्द्धनम् । मुहुर्मो हकरं रुच्यं सेवनात्पुंस्त्वनाशनम् ॥

खाखसतिलम् । न । खसवीजे ॥

खाङ्गाहः । पुं । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खाजिकः । पुं । लाजेषु ॥

खाटिः । स्त्री । असत्कृते ॥ किणे ॥ शव रथे ॥ खटति । खटकाङ्क्षायाम् । वाहुलकादिञ् ॥

खाटिका । स्त्री ।
खाटी । स्त्री । } खाटिशब्दार्थे ॥

खाडवम् । न । चूर्णविशेषे ॥ यथा । कोलामलकजं चूर्णं गुडच्छेलाशक

रान्वितम् । मातुलुङ्गरसेनाक्तं शोषितं सूर्यरश्मिभिः ॥ एवन्तुबहुशोऽभ्यक्तं शोषितञ्च पुनःपुनः । ईषल्लवणसंयुक्तं चूर्णं खाडवमुच्यते ॥ खाडवं मुखवैशद्यकारकं रुचिधारणम् । हृद्रोगशमनञ्चेति मुखवैरस्यनाशनम् ॥ भोजनान्ते विशेषेण भोक्तव्यं खाडवं सदा ॥

खाण्डवः । पुं । इन्द्रस्यवने ॥

खाण्डवी । स्त्री । पुरीविशेषे ॥

खाण्डिकः । पुं । खण्डपाले ॥ खण्डजीविनि ॥ न । खण्डिकानां समूहे ॥ खण्डिकादिभ्यश्चेत्यञ् ॥

खातम् । न । पुष्करिण्याम् ॥ शतेन धनुर्भिः पुष्करिणीति तत्परिमाणम् ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तो धनुस्तच्चतुरुत्तरः । शतधन्वन्तरञ्चैव तावत् पुष्करिणी शुभा ॥ गर्त्ते ॥ खनु० । क्तः । जनसन खनामित्यात्वम् ॥

खातकः । पुं । अधमर्णे । रिणी इति भाषा ॥ यथा । उत्तमर्णो धनस्वामी अधमर्ण स्तु खातक इतिकश्चित् ॥ न । खातार्थे ॥ परिखायाम् । खाई इतिभाषा ॥

खातभूः । स्त्री । परिखायाम् । प्रतिकूपे ॥

खात्रम् । न । खाते ॥ खनित्रे ॥ जलाधारे ॥ खन्यते । खनु० । उषिखनिभ्यांकिदितिष्ट्रन् ॥

खादकः । त्रि । भक्षके ॥ यथा । विक्रये गोविनिमये हत्वा गोमांसखादके । व्रतं चान्द्रायणं कुर्याद्वधे साक्षाद्वधी भवेदितिगोभिलः ॥ ऋणग्रहीतरि ॥ खादति तच्छीलः तद्धर्मः तत्साधुकारी वा । खाद्ट० । निन्दहिंसेतिवुञ् ॥

खादनः । पुं । दन्ते ॥ न । आहारे । भक्षणे । खाना इतिभाषा ॥

खादितः । त्रि । गिलिते । खाया इति भाषा ॥ खाद्यतेस्म । खाद्ट० । क्तः ॥

खादिरः । पुं । यूपे ॥ त्रि । खदिरविकृतौ ॥ खदिरस्यविकारः । पलाशादिभ्यो वेत्यञ् ॥ खदिरसार इतिप्रसिद्धे । अद्भुतसारे ॥

खादिरसारः । पुं । खदिरवृक्षनिर्यासे । खादिरे । सत्सारे ॥

खादुकः । त्रि । हिंसालुके ॥ इतिहारावली ॥

खाद्यः । त्रि । भक्षणीयद्रव्ये ॥

खानः । पुं । हिन्दुधर्मप्रलोप्तरिम्लेच्छजाति विशेषे ॥

खानिः । स्त्री । खनौ । धातुरत्नाद्याकरे ॥ खनु० । णयन्तादच्इः ॥

खानिकम् । न । कुड्यच्छेद्ये । भींतका

गढा इति भाषा। आला इतिच॥

खानोदकः। पुं। नारिकेले। शिरः फले॥

खापगा। स्त्री। गङ्गायाम्॥

खारः। पुं। खारीपरिमाणे॥ इतिहड्डचन्द्रः॥

खारिः। स्त्री। खार्य्याम्। द्रोणचतुष्टये॥

खारिकम्। न। महापारे वते॥

खारिम्पचः। त्रि। खारीपरिमितान्नादिपाककर्त्तरि॥ पुं। कटाहे॥ खारिम्पचतीतिविग्रहे। परिमाणे पचः इति पचेः कर्त्तरिखश्॥

खारी। स्त्री। धान्यमानभेदे॥ यदाहुः। पलं प्रकुञ्चकं मुष्टिः कुडवस्तच्चतुष्टयम्। चत्वारः कुडवाः प्रस्थस्तुः प्रस्थमथाढकम्॥ अष्टाढको भवेद्द्रोणो द्विद्रोणः सूर्पउच्यते। सार्द्धसूर्पो भवेत्खारीद्वे खार्य्यौ गोणयुदाहृता॥ तामेव भारं जानीयात् वाहोभारचतुष्टयम्। इतिभरतः॥ षोडशद्रोणपरिमाणे। इतिलीलावती॥ गोणीचतुष्टये॥ लक्तुषमवत्यधिकचतु स्सहस्रपलानीति वैद्यकपरिभाषा॥ द्रोणचतुष्टये॥ यथा। चतुराढकोभवेद्द्रोणः खारीद्रोणचतुष्टमितिस्मृतिः॥

खारीकम्। त्रि। खारीवापे। खारीपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्यक्षेत्रे॥ खार्य्याः वापः। खारीपरिमाणमस्य वा। खार्याईकन्निन्त्यार्हीयईकन्॥

खारीवापः। त्रि। खारीके॥ खार्य्यावापः॥

खार्क्कारः। पुं। गर्दभजातिशब्दे॥

खार्ज्जूरः। पुं। वेधवि०॥ यथा। व्याघातगण्डव्यतिपातपूर्वशूलान्त्यवज्रेपरिघातिगण्डे। योगे विरुद्धे त्वभिजित्समेते खार्जूरमर्कादिषमेशशी चेत्॥ यस्मिन्दिने व्याघातादिविरुद्धयोगेसति अर्कनक्षत्रात् चन्द्रोऽभिजित्समेते विषमे विषमसंख्यकनक्षत्रे चेत् स्यात् तदाखार्जूराख्यो दोषः। यदातु समः स्यात् तदा नदोषः॥

खार्वुजेयम्। न। रसालप्रभेदे॥ यथा। मधुरदधनिमध्ये शर्करां सन्नियोज्य शुचिविदलितखण्डं प्रक्षिपेत् खार्वुजेयम्। करविलुलित मेणै र्वासितं नाभिगन्धै र्जिगमिषुजठराग्निं स्थापयत्येव नूनम्॥ रसालं खार्वुजस्येदं विष्टम्भि रुचिकारकम्। हृद्यञ्च कफदं वल्यं पित्तघ्नं मूत्रकृद्रम्॥

खिखिः। स्त्री। उल्कामुख्याम्। लोम्

डी इतिभाषा ॥

खिङ्खिरः । पुं । उल्कामुख्याम् ॥ खट्वाङ्गे । शिवस्यास्त्रविशेषे ॥ वारिवालके । ह्रीबेरे ॥

खिदिरः । पुं । इन्दौ । कुमुदबान्धवे ॥ खिद्यते । खिद दैन्ये । इषिमदिमुदिखिदिच्छिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिबन्धिशुषिभ्यः किरच् ॥

खिद्यमानः । त्रि । खेदयुक्ते । दैन्यग्रस्ते । उपतप्ते ॥

खिद्रः । पुं । रोगे ॥ दरिद्रे ॥ श्रमे ॥ खिद्यतेऽनेन । खिद० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

खिन्नः । त्रि । अलसे ॥ खेदयुक्ते । दैन्यग्रस्ते ॥ खिद० । क्तः ॥

खिरहिट्टी । स्त्री । महासमङ्गायाम् ॥

खिलम् । त्रि । हलादिनाऽकृष्टभूमौ । अप्रहते ॥ पुं । संसारसङ्कुचिते ॥ वेधसि ॥ शून्ये ॥ न्यूने ॥ पूर्वत्रानुक्तं परिशिष्टं वस्तु खिलशब्दवाच्यमिति व्याख्यातारः ॥ श्रीमत्तशिवसङ्कल्पादौ ॥ खिलो नारायणः प्रोक्त इषवस्तद्गुणाः स्मृताः । इति खिलेषु हरिवंशे इत्यत्र नीलकण्ठटीका ॥ खिलति । खिल उञ्छे । इगुपधेति कः ॥ खिल्यतेऽस्मिन्वा । हलश्चेति घञ् ।

संज्ञापूर्वकत्वान्न गुणः ॥

खिलीकृतः । त्रि । दुर्गमीकृते ॥

खुङ्गाहः । पुं । कृष्णवर्णघोटके ॥

खुज्जाकः । पुं । देवताडवृक्षे ॥ इति रत्नमाला । खुञ्जाक इति कचित्पाठः ॥

खुरः । पुं । कोलदले । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ शफे ॥ खट्वादीनां पादुके । पाया इतिभाषा ॥ खुरति । खुरच्छेदने । इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः ॥ यद्वा । ऋज्रेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रचुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्नेरामालाः । इति रन् रलोपो गुणाभावश्च ॥

खुरणाः । त्रि । खुरणसे ॥ खुर इव नासिकास्य । खुरखराभ्यां वा नस् । पूर्वपदादिति णत्वम् ॥

खुरणसः । त्रि । खुरणसि । पशुखुरसदृशनासिके । चिपटीनाकवाला इतिभाषा ॥ खुर इव नासिकाऽस्य । खुरखराभ्यां वा नसिति पक्षे अच् नासिकायाइत्यच् नसादेशश्च । पूर्वपदात् संज्ञायामग इति णत्वम् ॥

खुरली । स्त्री । शरशिक्षणे । शराभ्यासे ॥

खुराका । पुं । पशौ ॥

खुरालकः । पुं । लौहमयेवाणे ॥

खुरालिकः । पुं । ग्रामणीभाण्डनारा

चे । नापितकाक्षुरधान इतिभाषा ॥ उपधाने ॥ खराखिकोपिपाठः ॥

खुरासानः । पुं । देशविशेषे ॥ हिङ्गु पीठं समारभ्य मक्केशान्तं महेश्वरि । खुरासानाभिधो देशो म्लेच्छमार्गपरायणः ॥

खुल्लम् । न । नखीनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । नीचे ॥ अल्पे ॥ खदनम् । खदिहिंसायाम् । संपदादित्वात् क्विप् । पृ० । खुदंलाति । कः ॥

खुल्लकः । पुं । नीचे ॥ स्वल्पे ॥ खुदंलाति । ला० । कुन् ॥

खुल्लमः । पुं । अयने । पथि । मार्गे ॥

खेखीरकः । पुं । सशब्दयष्ट्याम् ॥

खेगमनः । पुं । कालकण्ठविहगे ॥

खेचरः । पुं । विद्याधरे ॥ ग्रहे ॥ शिवे ॥ पारदे ॥ त्रि । आकाशचारिणि ॥ न । कासीसे ॥

खेचरी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥ यथा । चित्तं चरति खे यस्मा ज्जिह्वाचरति खेगता । भ्रुवोरन्तर्गता दृष्टिर्मुद्राभवति खेचरी ॥ नचासनं सिद्धसमं नकुम्भसदृशोनिलः । नखेचरीसमा मुद्रा सत्यंसत्यञ्चनारदेति ॥

खेटः । पुं । ग्रहे ॥ कफे ॥ यष्ट्याम् ॥ ग्रामभेदे । कर्षकग्रामे ॥ पुं । न० । चर्मणि ॥ त्रि । स्फारे ॥ मृगव्ये ॥ अर्वति । अधमे ॥ खेटति । खिट त्रासे । पचाद्यच् ॥

खेटकः । पुं । कर्षकग्रामे ॥ यष्ट्यभिधाने ऽस्त्रे ॥ न । चर्मणि । फलके ॥ मूलार्थवृद्धौ । वसुनन्दके ॥ स्वार्थेकः ॥

खेटितालः । पुं । खेडिताले ॥

खेटी । पुं । नागरे ॥ त्रि । खेटवति ॥

खेड्डम् । न । तृण विशेषे ॥

खेडितालः । पुं । वैतालिके ॥

खेदः । पुं । अवसादे ॥ शोके ॥ निर्वेदे ॥ खेदयतीति खेदोरोग इतिकैयटः ॥

खेदितः । त्रि । खेदयुक्ते ॥

खेदिनी । स्त्री । लतायाम् ॥ अशनपर्याम् ॥

खेयम् । न । परिखायाम् । दुर्गादिपरितः खाते । खाई इति भाषा ॥ खन्यते । खनु० । ईचखन इतिक्यप् । ईकारश्चान्तादेशः । गुणः ॥ त्रि । खननीये ॥

खेलनम् । न । क्रीडने । विहरणे ॥

खेलनी । स्त्री । शारिफले ॥ शारौ ॥

खेला । स्त्री । कूर्दने । क्रीडायाम् ॥ खेलनम् । खेलृ चलने । गुरोश्चेत्यः ॥

खेलिः । स्त्री । गीते ॥ वाणे ॥ सूर्ये ॥ पक्षिणि ॥ जन्तौ ॥

खेसरः । पुं । खच्चर इति प्रसिद्धे अश्वखरजे । मिश्रशब्दे । अश्वगे ॥

खोङ्गाहः । पुं । श्वेतपिङ्गलाश्वे ॥

खोटिः । स्त्री । चतुरायां नार्याम् ॥ इतिशब्दमाला ॥ पालङ्क्याम् ॥

खोटी । स्त्री । पालङ्कीवृक्षे ॥ चतुरायाम् ॥

खोडः । त्रि । खञ्जे । खोडा इतिप्रसिद्धे विकलगतौ ॥ खोडति । खोड्ऋ गतिप्रतिघाते । पचाद्यच् ॥

खोडकशीर्षकम् । न । प्राकाराग्रे । कपिशीर्षे ॥

खोरः । त्रि ।
खोरकः । त्रि । } खञ्जे ॥

खोलः । त्रि । खञ्जे ॥ वृद्धे ॥ खोडतेरच् । डलयोरभेदः ॥

खोलकः । पुं । पाके ॥ शिरस्त्रे ॥ वल्मीके ॥ पूगकोषे । सुपारीकाछिलका इतिभाषा ॥

खोलमुकः । पुं । मङ्गलग्रहे ॥

ख्यातः । त्रि । प्रतीते । प्रथिते । ख्यातियुक्ते ॥ आख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङःख्याञ्वा । क्तः । नध्याख्येति नत्वाभावः ॥

ख्यातगर्हणः । त्रि । विख्यातनिन्दने । अवगीते ॥ ख्याता गर्हणायस्य ॥

ख्यातगर्हितः । त्रि । ख्यातगर्हणे ॥

ख्यातिः । स्त्री । प्रसिद्धौ । प्रथायाम् ॥ आख्यायाम् । नामनि ॥ ज्ञाने ॥ ख्यातिश्चतुर्विधा । असत्ख्यात्यात्मख्यात्यसत्ख्यात्यन्यथाख्यातिभेदात् । ख्यानम् । ख्याप्रकथने । चक्षिङादेशो वा । क्तिन् ॥

ख्यापनम् । न । प्रकाशने ॥

ख्यापितः । त्रि । प्रकाशिते ॥

गः

गः । पुं । गकारे ॥ गणेशे ॥ गन्धर्वे ॥ गुर्वक्षरे ॥ न । गीते ॥ गम्यते । गम्लृगतौ । गमेर्डः ॥

गगनम् । न । अन्तरिक्षे । नभसि । अनन्ते ॥ गच्छन्त्यनेनास्मिन्वा । गमेर्गश्चेतियुच् गश्चान्तादेशः ॥

गगनगः । पुं । रव्यादिग्रहे ॥ विद्याधरादौ ॥

गगनध्वजः । पुं । मेघे ॥ दिवाकरे ॥

गगनाङ्गनम् । न । मात्रावृत्तभेदे ॥ यथा । षट्कलमादौ विरचयशेषे रगणविभूषितं मध्ये नियमविहीनं द्वादशके यतिसङ्गतम् । फणिपतिपिङ्गलवर्णितं कविकुलहृदयरञ्जनं पञ्चाधिकविंशतिकलवृत्तमिदं गगना

ङ्गनम् ॥ यथा । गिरिवरतनयाकुच रसपानविमुद्रितलोचने निद्राश्वसितसमीरणदूरदुरितभवमोचने । अतिवलविचरदसुरवरतारितसुरवरनायके अनुगतजनतातारिणि मम नतिरस्तु विनायके ॥

गगनाध्वगः । पुं । सूर्ये ॥

गगनेचरः । पुं । ग्रहे ॥ नक्षत्रे ॥

गगनोल्मुकः । पुं । कुजे । मङ्गलग्रहे ॥

गगनोपमः । त्रि । सर्वगते ॥ गगनमुपमा यस्यसः ॥

गङ्गका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्यर्थेकः । अभाषितपुंस्काच्चेति पाचिक इत्त्वाभावः ॥

गङ्गा । स्त्री । स्वनाम्नातिप्रसिद्धायांदेवनद्याम् । भागीरथ्याम् ॥ विष्णुपादविनिष्क्रान्ता प्लावयित्त्वेन्दुमण्डलम् । समन्त्वा ब्रह्मणःपुर्यां गङ्गापतति वैदिवः ॥ सातत्रपतिता दिक्षु चतुर्द्धा प्रतिपद्यते । सीताचालकनन्दा च वङ्क्षुर्भद्राच वैक्रमात् ॥ ध्यानमस्या लिखाम्यद्य येनसा हृद्गताभवेत् ॥ सितमकरनिषण्णां शुभ्रवर्णां त्रिनेत्रां करधृतकलसोद्यत्सूत्पलाभीत्यभीष्टाम् । विधिहरिहररूपां सेन्दुकोटीरजूटां कलितसितदुकूलां जाह्नवीं तांनमामीति । गच्छति गम्यतेऽर्थिभिर्वा । गम्लृ० । गन्गम्यद्योरितिगन् ॥

गङ्गाका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञाताद्यर्थेकः । केण इतिह्रस्वः । आदाचार्यांणामितिपाक्षिक आदादेशः ॥

गङ्गाक्षेत्रम् । न । गङ्गातीरविशेषे ॥ तीराद् गव्यूतिमात्रन्तु परितः क्षेत्रमुच्यते । अत्रयत्कृतं कर्म गङ्गायां नात्रसंशयः ॥ अत्रस्थास्त्रिदिवं यान्ति येमृता स्ते ऽपुनर्भवाः ॥

गङ्गागर्भः । पुं । गङ्गायाः गर्भे ॥ सयथा । भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यावदाक्रमते जलम् । तावद् गर्भं विजानीयात्तदूर्द्ध्वं तीरमुच्यते ॥ तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्य स्त्याज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥

गङ्गाचिल्ली । स्त्री । चिल्लविशेषे । देवट्याम् । विश्वकायाम् ॥

गङ्गाजः । पुं । कार्त्तिकेये । षडानने ॥ भीष्मे ॥ गङ्गायाः जातः । जनी० । डः ॥

गङ्गाटेयः । पुं । चिङ्गिडिमाच् इतिगैाडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये । गवा[illegible]ले ॥

गङ्गातीरम् । न । गङ्गागर्भादूर्द्ध्वप्रदेशे ॥ सार्द्धहस्तशतं यावद्गर्भतस्तीरमुच्यते । तीरे प्रतिग्रहस्त्याज्यस्त्याज्यो धर्मस्य विक्रयः ॥

गङ्गाधरः । पुं । शिवे ॥ अब्धौ ॥ धर

ति । धृञ् । अच् । गङ्गायाः धरः ॥ जीर्णातिसारनाशके चूर्णे ॥ यथा हलोलिम्बराजः । धातक्यामलकी पयोधरहरीकट्वङ्गयष्टीमधुस्रीजंब्वा म्रफलास्थिनागरविषाह्रीबेरलैः भेन्द्रजैः । तुल्यांशं विहितं सतण्डुल जलं गङ्गाधराख्यं महच्चूर्णं तूर्णमपाकरोति सकलं जीर्णातिसारं परमिति ॥

गङ्गापत्री । स्त्री । वृक्षविशेषे । गन्धपत्रिकायाम् ॥

गङ्गापुत्रः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । लेटात् तीवरकन्यायांजाते । मुरदारफरोस इतिपारस्यभाषा ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥

गङ्गासुतः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ भीष्मे ॥ गङ्गायाः सुतः ॥ गङ्गापुत्रे ॥

गङ्गास्वरूपम् । न । तद्ध्याननिरूपितस्वरूपे ॥

गङ्गिका । स्त्री । गङ्गायाम् ॥ अज्ञातार्थेकः । ह्रस्वः । अभाषितपुंस्काच्चेतिपाक्षिकोतद्दादेशः ॥

गच्छः । पुं । वृक्षे । गाछ इति भाषा ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गजः । पुं । मानविशेषे ॥ अरत्नीनां शतान्यष्टावेकषष्ट्यधिकानिच । गजप्रमाणमाख्यातं मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ मानसामान्ये ॥ साधारणो नराङ्गुल्या त्रिंशदङ्गुलको गजः ॥ हस्तद्वये पादोनहस्तद्वयेच ॥ हस्तिनि । मतङ्गजे ॥ भद्रो मन्दो मृगश्चैव विज्ञेया स्त्रिविधागजः ॥ वास्तुस्थान विशेषे । प्रस्तारे दैर्घ्यमानन्तु स्वहस्तेन तथानरैः । कृत्वा त्रिघ्नंगजैर्हृत्वा वास्तुस्थाननिरूपणम् ॥ ध्वजो धूमश्च सिंहश्च श्वा वृषः खर एवच । गजः काकपदश्चैव स्थानान्यष्टौच वास्तुनः ॥ ध्वजे विभूति मरणञ्चधूम्रे सिंहेजयः श्वाचकरोत्यनर्थम् । वृषेचभोगो चयणं खरेच पुष्टिर्गजे काकपदे विनाशः ॥ औषधपाकार्थं गर्त्तविशेषे । गजपुटे ॥ अष्टसु ॥ चतुर्मात्रिकस्यादिमेऽऽ पर्याये ॥ डगणे । ऽ । मध्यगुरु संज्ञायाम् ॥ गजति । गजमदे । पचाद्यच् ॥

गजकन्दः । पुं । हस्तिकन्दे । स्थूलकन्दे ॥

गजकर्णी । स्त्री । औषधिविशेषे ॥ गजकर्णीतु तिक्तोष्णा तथा वातकफान् जयेत् । शीतज्वरहरी स्वादुः पाके तस्यास्तु कन्दकः ॥ पाण्डुरोग कृमिप्लीह गल्मानाहोदरापहः । ग्रहण्यर्श विकारघ्नो वनसूरण

कन्दवत् ॥

गजकूर्म्माशी । पुं । गरुडे ॥ इति शब्द रत्नावली ॥

गजकृष्णा । स्त्री । कपिवल्ल्याम् । गज पिप्पल्याम् ॥ गजइवकृष्णा । वृह त्त्वात् ॥

गजगतिः । स्त्री । अनुष्टुप्वृत्तप्रभेदे ॥ यथा । नभलगागजगतिः । यथा । रविसुतापरिसरे विहरतो दृशिह रेः । व्रजवधूगजगति र्मुद मलं व्य- तनुत ॥

गजचिर्भटा । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गजचिर्भिटः । पुं । गोडुम्बायाम् ॥

गजचिर्भिटा । स्त्री । महेन्द्रवारु ण्याम् ॥

गजच्छाया । स्त्री । दर्शापराह्णे ॥ दि गुणाद्यात्मन स्छाया दर्शस्था दाप राह्णिकी । गजच्छायेति सा प्रोक्ता पितॄणां तृप्तिकारिणी ॥ कुञ्जरच्छा यायाम् ॥ योगविशेषे ॥ यदेन्दुःपि तृदैवत्ये हंसश्चैवकरेस्थितः । या म्यातिथिर्भवेत् साहिगजच्छायाप्र- कीर्त्तितेतिमिताच्चरापरिभाषा ॥ अपिच । कृष्णपक्षे त्रयोदश्यांमघा स्विन्दुःकरेरविः । यदा तदा गज च्छायाश्राद्धेपुण्यैरवाप्यत इति कृ- त्यचिन्तामणिः ॥ अमावास्याश्राद्ध काले ॥ यथा । अमावास्यां गतेसोमे छायायाप्राङ्मुखीभवेत् । गजच्छा यातुसा प्रोक्ता तत्रश्राद्धंप्रकल्पये- दिति ॥ चन्द्रार्कयोर्ग्रहणकाले ॥ यथा । सैंहिकेयो यदाभानुंग्रसते पर्वसन्धिषु । गजच्छायातुसाप्रोक्ता श्राद्धं तत्र प्रकल्पयेदितिवराहः ॥

गजढक्का । स्त्री । महामात्रे । गजोपरि स्थवृहड्ढक्कायाम् ॥

गजता । स्त्री । गजसमूहे हास्तिके ॥ गजानांसमूहः । गजसहायाभ्यामि- तितल् ॥

गजतुरगविलसितम् । न । ऋषभग जविलसिताख्यवृत्ते ॥

गजदघ्नः । त्रि । गजपरिमाणे ॥

गजदन्तः । पुं । श्रीगणेशे ॥ गजस्यद न्ताविव दन्तावस्य ॥ गजस्यदन्तो । हा थीदांत इति भाषा ॥ नागदन्ते । द्रव्यस्थापनार्थं भित्तिस्थेदारुदण्डे । खूंटा इति भाषा ॥

गजदन्तफला । स्त्री । डङ्गरीलता याम् ॥

गजदानम् । न । हस्तिमदे ॥ मतङ्ग जस्यत्यागे ॥ गजस्य दानम् ॥

गजपादपः । पुं । नन्दीवृक्षे । स्थाली वृक्षे ॥

गजपिप्पली । स्त्री । इभकणायाम् ।

करिपिप्पल्याम्॥ चविकायाः फल प्राचैः कथिता गजपिप्पली । गज कृष्णा कटु र्वातश्लेष्मनुद्वह्निवर्द्धिनी ॥ उष्णा निहन्त्यतीसारश्वासकण्ठा मयकृमीन्॥ गजइवपिप्पली । वृ हत्त्वात्॥

गजपुटः । पुं । औषधपाकार्थं हस्तपरि मिते गर्त्ते ॥ यथा । हस्तप्रमाणो गर्त्तोयः पुटः सतु गजाह्वयः । इत्थं चारत्निकेकुण्डेपुटो वाराह उच्यते॥

गजपुष्पी । स्त्री । नागपुष्प्यां लता याम्॥

गजप्रिया । स्त्री । शल्लकीवृक्षे ॥

गजबन्धः । पुं । आकरेभ्योगजग्रहणे ॥

गजबन्धनी । स्त्री । हस्तिबन्धनशाला याम् । वार्य्याम् । हथीयान इति भाषा ॥ बध्यन्तेऽस्याम् । बन्धबन्ध ने । ल्युट् । ङीप् । गजस्य बन्धनी ॥

गजभक्षकः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

गजभक्ष्या । स्त्री । शल्लकीद्रुमे । सा लैं इति भाषा ॥ गजैर्भक्ष्यते । घ्ण्वा ॥

गजमाचलः । पुं । स्त्री । सिंहे ॥

गजमात्रः । त्रि । गजदघ्ने ॥

गजवदनः । पुं । लम्बोदरे । हेरम्बे ॥ गजस्यवदनमिव वदनमस्य ॥

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । व हुबीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥ श ल्लक्याम् ॥

गजवीथी । स्त्री । उत्तरमार्गे । नक्षत्र विशेषाणां संज्ञायाम् ॥ यथा । रो हिण्यार्द्रामृगशिरो गजवीथ्यभिधीय त इति ॥

गजसाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे॥ गजे नसहित आह्वयो नामयस्य। हस्ती नामराजा तेन निर्मितत्वात् ॥

गजाख्यः । पुं । चक्रमर्द्दवृक्षे ॥

गजाग्रणीः । पुं । ऐरावतगजे ॥ गजा नामग्रणीः ॥

गजाजीवः । पुं । आधोरणे । हस्तिप के । इभपालके॥ गजआजीवोयस्य॥

गजाण्डम् । न । पिण्डमूले ॥

गजाननः । पुं । गजवदने । विनायके ॥ यथा । वागीशाद्याः सुमनसः स र्वार्थानामुपक्रमे । यं नत्वा कृतकृ त्याः स्युस्तं नमामि गजाननमिति ॥ गजआननमस्य । समुदायशब्दा अवयवेऽपिवर्त्तन्तइति गजमुखपरो गजशब्दः ॥ गजाननमिवाननमस्येतिवा । उष्ट्रमुखवत् समासोत्तर पदलोपौ ॥

गजारिः । पुं । तरुविशेषे ॥ सिंहे ॥ इ तिहट्टचन्द्रः ॥

गजारोहः । पुं । हस्तिपके ॥ गजमारो

इति । इहे: कर्मण्यण् ॥

गजाशन: । पुं । पिप्पलवृक्षे ॥ गजेन अश्यते । अश० । कर्मणिल्युट् ॥

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् ॥ पद्ममूले ॥ मल्लकयाम् ॥

गजास्य: । पुं । गणाधिपे । द्वैमातुरे ॥ गजस्य आस्यमिव आस्य मस्य ॥

गजाह्वम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वयम् । न । हस्तिनापुरे ॥

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ॥

गजेष्टा । स्त्री । विदार्याम् ॥

गजोषणा । स्त्री । करिपिप्पल्याम् ॥

गञ्ज: । पुं । रीढायाम् । अवज्ञायाम् ॥ पुं । न । भाण्डागारे ॥ खनौ ॥ गोष्ठागारे ॥

गञ्जनम् । न । नाशे ॥

गञ्जा । स्त्री । मदिरागृहे ॥ खन्याम् ॥ पामरसद्मनि ॥ मद्यभाण्डे ॥ गञ्जन्त्यस्याम् । गजिशब्दे । गुरोश्चहलइत्यप्रत्यय: ॥

गञ्जिका । स्त्री । मदिरागृहे ॥ गञ्जैव । स्वार्थे क: । प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

गड: । पुं । गडुइमाच् इतिगौडभाषाप्रसिद्धेमत्स्ये ॥ पुच्छशीर्षेण रहिता: कासमर्दविमर्दिता: । हिङ्गुतैलेच सन्तप्ता गडमत्स्यस्यखण्डका: ॥ गडो वातहरो वल्योरुष्य: पथ्यो ऽग्निवर्द्धन: । गुरुच्य: शुक्रदो त्त्यर्थं किञ्चित्कफकर: सर: ॥ अन्तराये ॥ परिखायाम् ॥ व्यवधाने ॥ शाकम्भरीये । साँभर इतिभाषाप्रसिद्धे लवणे ॥ गडाख्यं लघु वातघ्न मत्युष्णं भेदिपित्तलम् । तीक्ष्णं व्यवायि सूक्ष्मञ्चा भिष्यन्दि कटुपाकिच ॥ गडति । गड० । अच् ॥ देशविशेषे ॥

गडक: । पुं । मत्स्यविशेषे । शकुलार्भके । गडुइमाच् इतिगौडभाषा ॥ गडति । गडसेचने । क्वुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥

गडयन्त: । पुं । मेघे ॥ गडेस्तृभूवहीतिझच् । घटादित्वान् मित्त्वं ह्रस्व: । अयामन्तेतिणेरयादेश: ॥

गडदेशजम् । न । साम्बरे । साँभर लून इतिभाषा ॥

गडलवणम् । न । सांभर इति प्रसिद्धे लवणे । साम्बरे । शुभ्रे । पृथ्वीजे ॥

गडाख्य: । पुं । शाकम्भरीयेलवणे ॥

गडि: । पुं । वत्सतरे ॥ अलसेगवादौ । गडिया इति भाषा ॥ यथा । गुणानामेव दौरात्म्या द्धुरि धुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्ध: सुखं स्वपिति गौर्गडिरितिकाव्यप्रकाश: ॥

गडु: । पुं । पृष्ठगुडे । घाटामस्तकयो र्मध्येमांसवृद्धौ ॥ कुब्जे ॥ किञ्चलु

के ॥ विषमग्रन्थौ ॥ अस्त्रप्रभेदे । श ल्यास्त्रे ॥ गडति गद्यते वा । गड सेचने । बाहुलकादु: ॥

गडुर: । त्रि । कुब्जे ॥

गडुल: । त्रि । कुब्जे ॥ गडुरस्यास्ति । सि° लच् । गौ°ङीषि गडुली ॥

गडेर: । पुं । मेघे ॥ गडति । गड° । पतिकठिकुठि गडिगुडीत्येरक् ॥

गडोत्थम् । नं । गडलवणे ॥

गडोल: । पुं । गुडे ॥ गुडके ॥ ग्रासे ॥ गडति । गड° । कपिगडिगण्डी त्यो लच् ॥

गड्डरिका । स्त्री । मेषयूथैरनुगम्यमा नायां मेष्याम् ॥ अज्ञातप्रवाहागम मूले धारावाहिनि ॥

गड्डु: । पुं । } गडुआ° इति प्रसिद्धे ज
गड्डुक: । पुं । } लपात्रविशेषे ॥ इति
गड्डूक: । पुं । } शब्दरत्नावली ॥

गण: । पुं । प्रमथे । रुद्रानुचरे ॥ स ङ्ख्यायाम् ॥ ओघे । समूहे ॥ चण्डाया म् । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ सैन्यप्रभे दे । त्रिषुगुल्मेषु । इभा: २ र - था: २७ अश्वा: ८१ पदातिका: १३५ समस्तसङ्ख्यया २७० । एततपरिमा णविशिष्टायां सेनायाम् ॥ गणेशे ॥ यथा । गाणपत्यं महेशानि गण दीक्षा प्रवर्त्तक इति ॥ गण्यते गण

यति वा । गणसङ्ख्याने । घञ् अ न्वा । अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वान्न वृद्धि: ॥ धातुसमूहे ॥ यथा । भ्वाद्यदादी जुहोत्यादि र्दिवादि: स्वादिरेवच । तुदादश्चतनुक्र्यादि श्चुरादिश्च ग णा इमेति ॥ अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रा नुसारेण देवमानुष राक्षस इति पारिभाषिके ॥ यथा । देमरा मदे मा दे देरा राममदरादरा । देरा राम मदेरा रा म मदेतिगणत्रयम् ॥ अपिच । पूर्वोत्तरात्रयञ्चैव भर ण्यार्द्राचरोहिणी । इमानिमानुषा ख्याहुर्नक्षत्राणि मनीषिण: ॥ ज्येष्ठा शत भिषा मूल धनिष्ठा श्लेषकृत्तिका: । चित्रामघाविशाखा: स्युस्तारा राच सदेवता: ॥ अश्विनी रेवतीपुष्य: स्वातीहस्त: पुनर्वसु: । अनुराधा मृगशिर:श्रवणं देवतारका इति ॥ अस्यफलन्तु । स्वकुलेचोत्तमा प्रीति र्मध्यमा देवमानुषे । देवासुरेक निष्ठाच मृत्युर्मानुषराक्षसे ॥ रा क्षसी चयदाकन्या मानुषश्च वरो भवेत् । तदा मृत्युर्नदूरस्थो नि र्दिष्टा । असुरमनुजयो श्चेन् मृत्यु

रेव प्रदिष्टो दनुजविबुधयोः स्यादेरमेकान्तमेवेति रामः ॥

गणकः । पुं । सांवत्सरे । ज्यौतिषिके । दैवज्ञे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषोयम् । देवलाद्वैश्यागर्भजातः । तिथिवारादिज्ञापनञ्च तस्यकर्मोक्तं पराशरपद्धतौ ॥ तल्लक्षणंयथा । ज्योतिःशास्त्रविशेषज्ञः सुन्दराङ्गः सभापटुः । कुलक्रमागतः शुद्धो गणकःस्यान्महीपतेरितियुक्तिकल्पतरुः ॥ अस्पृश्योयंधर्मानुष्ठाने । यथा । कलिकाले महेशानि पाषण्डा वहवो जनाः । सङ्गदोषान् महेशानि तत्क्षणाद्दुर्गतिं व्रजेत् ॥ तस्मात् प्रयत्नतो देविसंसर्गं वर्जयेत् सुधीः । वरं चण्डालःसंस्पर्शं कुर्यात्तु साधकोत्तमः । तथाप्यस्पृश्यगणकं सर्वदा तं परित्यजेदिति महिषमर्दिनीतन्त्रम् ॥ त्रि । गणेनक्रीते ॥ सङ्ख्यया इतिकन् ॥ गणयति वा । गण० । ण्वुल् ॥

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥

गणकारः । पुं । धातुसङ्ग्रहकर्त्तरि भीमसेने ॥

गणकी । स्त्री । गणकयोषायाम् ॥ गणकस्यस्त्री । पुंयोगादितिङीष् ॥

गणकूटः । पुं । न । गणमैत्रे ॥

गणचक्रम् । न ।
गणचक्रकम् । न । } धार्मिकाणांसम्भूय भोजने ॥ गणानां चक्रं ॥

गणता । स्त्री । गणसमूहे ॥

गणतिथः । त्रि । गणानाम्पूरणे ॥ तस्य पूरणेडट् । तस्यतियुगागमः ॥

गणदीची । पुं । वहुयाजके ॥

गणदेवता । स्त्री । सङ्घचारिदेवताविशेषे ॥ यथा । आदित्यविश्ववसवस्तुषिता भास्वरानिलाः । महाराजिकसाध्याश्च रुद्राश्च गणदेवताः इति ॥ तत्र आदित्याद्वादशप्रोक्ता विश्वेदेवादशस्मृताः । वसवश्चाष्टसङ्ख्याताः षट्त्रिंशत्तुषिता मताः ॥ आभास्वराश्चतुःषष्टि वीताःपञ्चाशदूनकाः । महाराजिकनामानो द्वेशतेविंशतिस्तथा ॥ साध्याद्वादश विख्याता रुद्राश्चैकादश स्मृताः । एतेच संहता देवाः पुराणेषु निरूपिता इति विशेषः ॥ समुदायेष्वृत्ता शब्दा अवयवेष्वपिवर्त्तन्ते इतिन्यायादमीषां शब्दानामेकवचनमपिसाधु ॥

गणद्रव्यम् । न । साधारणद्रव्ये ॥

गणनम् । न । सङ्ख्याने । गिणना ठीकदेना इति भाषा ॥ येनैवलिखनङ्कुर्यात् तेनैवगणनं स्मृतम् ॥

गणना । स्त्री । गणने । सङ्ख्यायाम् ॥

गणनाथ. । पुं । गणेशे ॥ गणानां प्रमथानां नाथः ॥

गणनायकः । पुं । गणेशे ॥

गणनायिका । स्त्री । दुर्गायाम् ॥

गणनीयः । त्रि । सङ्ख्येये । गणेये ॥ गण्यते । गणसङ्ख्याने । अनीयर् ॥

गणपतिः । पुं । श्रीगणेशे ॥ गणानां प्रमथानां पतिः ॥ पुष्टिर्गणपतेःपत्नी ॥

गणपर्व्वतः । पुं । कैलासाचले ॥

गणपीठः । पुं । न । } वर्चसि ॥
गणपीठकम् । न । }

गणभर्त्ता । पुं । प्रमथनाथे ॥

गणमैत्रम् । न । गणकूटे ॥ पश्यास्यविवरणं गणशब्दे । अश्विन्यादिजन्मनक्षत्रानुसारेण देवमानुषराक्षसगण इतिपारिभाषिकइत्यत्र ॥

गणयाजकः । पुं । विनायकादिगणयागकृति ॥ गणानांयाजकः ॥

गणरात्रम् । न । रात्रिवृन्दे ॥ गणानां बह्वीनां रात्रीणां समाहारः । गणशब्दस्यसङ्ख्यात्वात् तद्धितार्थेतिद्विगुः । अहःसर्व्वैकदेशेत्यच् । सङ्ख्यापूर्व्वंरात्रंक्लीवमिति लिङ्गानुशासने क्लीबत्वविधानात् रात्राह्नाहाःपुंसीतिपुंस्त्वंन ॥

गणरूपः । पुं । अर्कपादपे ॥ श्वेतार्के ॥ नानात्वात् गणा बहूनि रूपाण्यस्य ॥

गणरूपकः । पुं । राजार्के ॥

गणरूपी । पुं । श्वेतार्के ॥

गणवतीसुतः । पुं । दिवोदासे ॥

गणशः । अ । बहुशः । गणान् इति । बह्वल्पार्थाच्छस् कारकादन्यतरस्यामितिगणाच्छस् ॥

गणहासः । पुं । } चोरकनामगन्धद्रव्ये । चण्डायाम् ॥ गणंहासयति । हसे० । ण्यन्तः । अच् ॥ ण्वुल् कुन्वा ॥
गणहासकः । पुं । }

गणाग्रणीः । पुं । गणेशे ॥ गणानामग्रणीः ॥

गणाचलः । पुं । कैलासपर्व्वते ॥ गणानामचलः ॥

गणाधिपः । पुं । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानां प्रमथानामधिपः ॥

गणाधिपतिः । पुं । गणेशे ॥ शिवे ॥ गणानामधिपतिः ॥

गणान्नम् । न । मठब्राह्मणसङ्घान्ने ॥

गणाभ्यन्तरः । पुं । गणार्थात् दृष्टमठधनाद्युपजीविनि । गणार्थोपसृष्टसम्बन्धिधनाद्युपजीविनि ॥

गणिका । स्त्री । वेश्यायाम् ॥ गणःसमूहोऽस्त्यस्याः भर्त्तृत्वेन । ठन् ॥ यूथिकायाम् ॥ चित्ताकर्षकत्वात् गणिकेव ॥ गणकारिकारचे ॥ इभ्याम । हस्तिन्याम् ॥ गणयति । गण० ।

ण्वुल् ॥

गणिकारिका । स्त्री । श्रीपर्णी । अग्निमन्थे । वडगणियारी इति गौडभाषा । अरणी इति भाषा ॥ गणनम् । गण० । इक्कृष्यादिभ्यः । गणं करोति । कर्मण्यण् । स्वार्थे कन् ॥ यद्वा । ऋच्छति । ऋ० । ण्वुल् । गणिकाचासावारिकाच ॥ जयपर्णी ॥

गणिकारी । स्त्री । गणियारी इति गौडभाषाप्रसिद्धे पुष्पवृक्ष विशेषे । काञ्चनिकायाम् । वसन्तदूत्याम् । अग्निमोदायाम् ॥

गणितम् । न । अङ्कशास्त्रे ॥ तद्द्विविधम् । द्विविधगणितमुक्तंव्यक्तमव्यक्तयुक्तमित्युक्तेः । व्यक्तं पाटीगणितम् । अव्यक्तंबीजगणितम् ॥ गणने ॥ त्रि । सङ्ख्याते । कृतगणने ॥ गण्यतेस्म । गण० । क्तः ॥

गणिपिटकः । स्त्री । जिनानांविद्याविभागे । द्वादशाङ्ग्याम् ॥

गणेयः । त्रि । गणनीये । सङ्ख्येये । गाणेये ॥ गणेरेयः ॥

गणेरुः । पुं । कर्णिकारवृक्षे ॥ स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेरुका । स्त्री । कुट्टन्याम् ॥

गणेरूः । स्त्री । करिण्याम् ॥ वेश्यायाम् ॥

गणेशः । पुं । विनायके । विघ्नराजे । वक्रतुण्डे ॥ यथा । योयःकश्चित्तीर्थयात्रान्तुगच्छेत् सुसंयतःसच पूर्वंगृहेस्वे । कृतोपवासःशुचिरप्रमत्तः सम्पूजयेद्भक्तिनम्रो गणेशमिति ब्रह्मपुराणम् ॥ शिवे ॥ गणानामीशः ॥

गणेशकुसुमम् । न । रक्तकरवीरे ॥

गणेशभूषणम् । न । सिन्दूरे ॥

गणोत्साहः । पुं । खड्गे । गण्डके । गैंडा इति भाषा ॥

गण्डः । पुं । खड्गिनि । तुङ्गमुखे । वज्रचर्मणि ॥ वीष्यङ्गे ॥ पिटके ॥ चिह्ने ॥ वीरे ॥ कपोले । गाल इति भाषा ॥ यथा । गण्डं गण्डे सन्दधत्या आदात् ताम्बूलचर्वितमिति श्रीभागवते कौलचर्यां ॥ हयभूषणबुद्बुदे ॥ करिकपोले । कटे । करटे ॥ गण्डति । गडिवदनैकदेशे । अच् ॥ ग्रहभेदे ॥ विष्कम्भादिषु दशमेयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । स्वकार्यकर्त्ता परकार्यहर्त्ता गण्डोद्भवः स्यादतिगण्डवाक्यः । अत्यन्तधूर्त्तः पुरुषः कुरूपः सुहृज्जनानामतितापदाता ॥ दोषजनकेऽश्विन्यादीनां भागविशेषे ॥ यथा । अश्विनीमघमूलानां तिस्रो गण्डाद्यनाडिकाः । अन्त्याः पौष्णोरगेन्द्राणां पञ्चैवजवनाजगुः

॥ मूलेन्द्रयोर्दिवागण्डो निशायां पितृसर्पयोः । सन्ध्याद्वये तथाज्ञेयो रेवतीतुरगर्क्षयोः ॥ तत्रोत्पन्नस्य दोषो यथा । सन्ध्यारात्रिदिवाभागे गण्डयोगोद्भवः शिशुः । आत्मानं मातरं तातं विनिहन्ति यथाक्रमम् ॥ चतुष्कले ऽ ॥ आदिगुरोःसंज्ञायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ॰ । जमन्ताड्डुः ॥

गण्डकः । पुं । खड्गे । गैंडा इति भाषा । एकचरे ॥ सङ्ख्याप्रभेदे । गण्डा इति भाषा ॥ विद्याप्रभेदे ॥ अवच्छेदे ॥ अन्तराये । विघ्ने ॥ स्वा॰कः ॥

गण्डकारी । स्त्री । वराहक्रान्तायाम् । समङ्गायाम् । हाथाजोडी इति भाषा ॥ गण्डेषुग्रन्थिषु कारी ॥

गण्डकाली । स्त्री । खदिर्याम् । नमस्कार्याम् । समङ्गायाम् ॥ गण्डेषु ग्रन्थिषु काली ॥

गण्डकी । स्त्री । नदीविशेषे ॥ गण्डक्याश्चैकदेशे च शालग्रामस्थलंस्मृतम् । पाषाणं तद्भवं यत् तत्शालग्राममितिस्मृतम् ॥

गण्डकीपुत्रः । पुं । शालग्रामे ॥

गण्डकीशिला । स्त्री । शालग्रामे ॥

गण्डकुसुमम् । न । उत्कटे । सञ्जातमदे हस्तिनि ॥ इति हारावली ॥

गण्डकूपः । पुं । पर्वतस्योच्चस्थले ॥ उद्देशो गण्डकूपस्तु पर्वतस्याभिधीयते ॥

गण्डगात्रम् । न । आतृप्ये । सीताफल सारीफा इति भाषा । आता इति गौडभाषा ॥ गण्डाः गात्रेयस्य ॥

गण्डदूर्वा । स्त्री । गोलोम्याम् । श्वेतदूर्वायाम् । मत्स्याक्ष्याम् । गांडरदुवी इति भाषा ॥ गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविणी ग्राहिणी लघुः । तिक्ता कषाया मधुरा वातकृत्कटुपाकिनी ॥ दाहतृष्णा बलासास्रकुष्ठपित्तज्वरापहा ॥

गण्डमाला । स्त्री । रोगविशेषे ॥ तस्य सम्प्राप्तिरूपे यथा । कर्कन्धुकोलामलकप्रमाणैः कक्षांसमन्यागलवङ्क्षणेषु । मेदः कफाभ्यांचिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला वहुभिश्चगण्डैरिति ॥

गण्डमालिका । स्त्री । लज्जाल्वाम् ॥

गण्डमाली । त्रि । गण्डमालाख्यव्याधियुक्ते ॥

गण्डयन्तः । पुं । मेघे ॥ गण्डयति । गडि॰ । तॄभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेतिझच् सचषित् । गडेर्घटादित्वान्मित्त्वम् । ह्रस्वः । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गण्डलेखा । स्त्री । गण्डस्थल्याम् ॥

गण्डशैलः । पुं । गिरेश्च्युते स्थूलोपले ॥ भूकम्पादिना शैलात् स्खलिते महति प्रस्तरे ॥ ललाटे ॥ गण्डइवशैलः । शैलशब्दः शैलावयवे वर्त्तते । विशेषणं विशेष्येण वहुलमितिसमासः ॥ शैलस्य गण्डइवेति वा । राजदन्तादिः ॥

गण्डाङ्गः । पुं । खड्गिनि । गण्डके ॥

गण्डान्तम् । न । तिथिनक्षत्रलग्नानां सन्धौ ॥ नक्षत्रतिथिलग्नानां गण्डान्तं त्रिविधं स्मृतम् । नवपञ्चचतुर्थानां द्व्येकाद्वं घटिकामितम् ॥

गण्डारिः । पुं । कोविदारवृक्षे ॥

गण्डाली । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ गण्डयति । गडि० । वाहुलकाद् । लन् । गौ० ङीष् ॥ यद्वा गण्ड मलति । अल० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गण्डिः । पुं । वृक्षस्यमूलाच्छाखावधि भागे ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गण्डीरः । पुं । गंडरदुबीति प्रसिद्धे शाके । समष्ठिलायाम् ॥ शूरे ॥ गण्डयति । गडि० । गण्ड्यते वा । वा० ईरन् ॥ यद्वा । गण्डान् ग्रन्थीन् ईरयति । ईरप्रेरणे । कर्मण्यण् ॥

गण्डीरी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् ॥ सेहुण्डे ॥

गण्डुः । पुं । स्त्री । ग्रन्थौ ॥ उपधाने ॥

गण्डूपदः । पुं । किञ्चुलुके । केंचुआ इति भाषा ॥ गण्डौ ग्रन्थयः पदान्यस्य ॥

गण्डूपदी । स्त्री । किञ्चुलुकस्त्रियाम् । क्षुद्र किञ्चुलुकजातौ । शिल्याम् ॥ जातेरस्त्रीति ङीष् ॥

गण्डूषः । पुं । मुखपूर्त्तौ । मुखपूर्णतोये ॥ यथा । अपांदादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयतेइति ॥ इभशुण्डाग्रे । पुष्करे ॥ प्रसृतोन्मिते । प्रसृत्याप्रमिते ॥ कराङ्गुलौ ॥ गण्ड्यते । गडि० । गण्डेश्चेत्यूषन् ॥

गण्डूषा । स्त्री । गण्डूषशब्दार्थे ॥ उन्नतनाभौ ॥ टाप् ॥

गण्डोलः । पुं । गुडे ॥ ग्रासे ॥ गण्डति । गडि० । कपिगडिगण्डिकटीभ्योलच् ॥

गण्यः । पुं । गणनीये । सङ्ख्येये ॥ गणलभ्यरि ॥ गणंलभ्या । धनगणंलब्धेतियत् ॥

गतः । त्रि । विज्ञाते ॥ याते ॥ समासे ॥ पतिते ॥ आप्ते ॥ न । गमने ॥ गम्लृ० । गत्यर्थाकर्मकेतिक्तः । अनुदात्तोपदेशेति मलोपः ॥

गतत्रपः । त्रि । त्यक्तलज्जे ॥ गतात्रपायस्य सः ॥

गतनासिकः । त्रि । नासिकारहिते ।

विशेषे ॥ गता नासिकाऽस्य ॥

गतबुद्धिः । त्रि । ज्ञानशून्ये ॥ गता बुद्धिर्यस्य ॥

गतरसः । त्रि । विरसतां प्राप्ते । उद्धृतसारे मथितदुग्धादौ ॥ गतो रसोऽस्मात् ॥

गतव्यथः । त्रि । अनुत्पन्नदुःखे ॥ गता व्यथा यस्य यस्माद्वा ॥

गतसङ्गः । त्रि । फलासङ्गशून्ये ॥ गतः सङ्गो यस्य सः ॥

गतसन्देहः । त्रि । निरस्तसर्वसंशये ॥ गतः सन्देहो यस्य सः ॥

गतसन्नकः । पुं । निर्मदे हस्तिनि ॥

गतस्मयः । त्रि । निरहङ्कारे ॥ गतः स्मयो गर्वो यस्य ॥

गतागतम् । न । यातायाते ॥ गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ पक्षिणां गतिविशेषे ॥

गतार्त्तवा । स्त्री । वन्ध्यायाम् ॥ वृद्धायाम् ॥

गतिः । स्त्री । मार्गे ॥ दशायाम् ॥ ज्ञाने ॥ पादयोर्व्यापारे । यात्रायाम् ॥ अभ्युपाये ॥ नाडीव्रणसरण्याम् । वृद्धत्वे ॥ कर्मफले स्वर्गादौ ॥ मुक्तौ ॥ आश्रये ॥ प्राप्तौ ॥ गम्यते । गम्लृ० । क्तिन् ॥ शरणे ॥

गतिला । स्त्री । नदीविशेषे ॥ परम्परा विशेषे ॥

गत्वरः । त्रि । गमनशीले ॥ गच्छति । तच्छीलादिः । गम्लृ० । गत्वरश्चेति करप् अनुनासिकलोपश्च निपात्यन्ते । ङीपि गत्वरी ॥

गदः । पुं । श्रीकृष्णानुजे ॥ आमये । रोगे ॥ भाषणे ॥ गदति । गदव्यक्तायां वाचि । पचाद्यच् ॥ न । विषे ॥

गदनम् । न । निगादे ॥ गद० । ल्युट् ॥

गदयित्नुः । पुं । कन्दर्पे । अनङ्गे ॥ शरासने । कार्मुके ॥ जल्पाके ॥ गदयति । गद० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुच् । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गदा । स्त्री । आयुधे । स्वनाम्ना प्रसिद्धे लोहमये शस्त्रे ॥ पाटलावृक्षे ॥ अजन्ताट्टाप् ॥

गदाख्यम् । न । कुष्ठौषधौ । कूठ इति भाषा ॥

गदागदौ । पुं । अश्विनीकुमारयोः । स्वर्वैद्ययोः ॥

गदाग्रजः । पुं । श्रीकृष्णे । श्रीहरौ ॥ निगदेन मन्त्रेणाग्रे जायते । निशब्दलोपं कृत्वा गदाग्रजः ॥ यद्वा । गदोनाम वासुदेवस्यावरः । तस्मादग्रेजातः । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

गदाग्रणीः । पुं । क्षयरोगे ॥

गदाधरः । पुं । हरौ ॥ धरतीतिधरः । वुद्धितत्त्वात्मिका कौमोदकी नाम गदा । तस्याः धरः ॥ त्रि । गदाधारिणि ॥

गदाभृत् । न । विष्णौ ॥

गदाम्बरः । पुं । घने । मेघे ॥

गदारातिः । पुं । औषधे ॥

गदार्त्तः । त्रि । रोगिणि ॥ गदेन रोगेण आर्त्तः ॥

गदावान् । त्रि । गदिनि ॥ पुं । अच्युते ॥

गदाह्वम् । न । } कुष्ठौषधे ॥
गदाह्वयम् । न । }

गदी । पुं । कौस्तुभवक्षसि । विष्णौ ॥ गदा अस्ति अस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ त्रि । गदाविशिष्टे ॥ रोगयुक्ते ॥

गदिनी । स्त्री । गदावत्याम् ॥ नान्तलक्षणो ङीप् ॥ रोगिण्याम् ॥

गद्गदः । पुं । वाचःस्खलिते । कण्ठकम्पने ॥ अत्यस्पष्टवक्तरि ॥ तस्यसम्यासिपूर्वकं लक्षणम् । यथा । आवृत्य वायुः सकफो धमनीः शब्दवाहिनीः । नरान् करोत्यवचनान् मूकमिन्मिनगद्गदानिति ॥

गद्गदध्वनिः । पुं । हर्षशोकादिना अस्पष्टध्वनौ । मन्मने ॥ गद्गदश्चासौध्वनिश्च ॥ मन्याने ॥ गद्गदोध्वनिर्यत्र ॥

गद्यम् । न । पद्यभिन्नेकविकृते । अपादे पदसन्ताने ॥ अपादं पदसन्तानं गद्यं तत्तु त्रिधामतम् । वृत्तकोत्कलिकाप्रायवृत्तगन्धिप्रभेदतः ॥ गद्यते । गद° । गदमदचरयमश्चानुपसर्गइति यत् ॥

गद्याणकः । पुं । अष्टचत्वारिंशद्रक्तिकापरिमाणे ॥ वैद्यकमतेचतुःषष्टिगुञ्जापरिमाणे ॥

गन्तव्यः । त्रि । प्राप्ये ॥

गन्तुः । पुं । पथिके ॥ गच्छति । गम्लृ गतौ । सितनीतितुन् ॥

गन्ता । त्रि । गामुके । गमनशीले ॥ गच्छति तच्छीलः । गम्लृ° । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्त्यस्य प्रायिकत्वात्तृन् ॥

गन्त्री । स्त्री । कम्बलिवाह्यके । वृषवहनीयशकटे । गाडीइतिभाषा ॥ गम्यतेऽनया । गम्लृ° । ष्ट्रन् । ङीष् ॥

गन्त्रीरथः । स्त्री । मठे । शकटे ॥ इतिहारावली ॥

गन्धः । पुं । सम्बन्धे ॥ लेशे ॥ गन्धके ॥ गर्वे ॥ शिग्रौ ॥ घृष्टचन्दने ॥ चन्दनकुङ्कुमादिषु गन्धाः । यथोक्तम् ॥ । गन्धस्तु सौरभेयेशे गन्धकेगर्वलेशयोः । सएवद्रव्यवचने वहुत्वेपुंसि

गन्धः

च स्मृतः इति ॥ सपञ्चविधो यथा । चूर्णीकृतोवा घृष्टोवा दाहाकर्षित एववा । रसःसम्मर्द्दजोवापि प्राण्यङ्गोद्भवएववा । गन्धः पञ्चविधः प्रोक्तो । देवानां प्रीतिदायक इति । लच यांतत्तच्छब्देद्रष्टव्यम् ॥ गन्धोमलयजो यस्तु दैवे पैवेच सम्मतः ॥ कर्पूरगन्धसाराद्याः चोदेघृष्टेच संस्थिताः । चन्द्रभागादयश्चापि रसेपङ्केच सङ्गताः ॥ गन्धसारस्तु सर्वत्र संसर्गादौ प्रयुज्यते । मृगनाभिर्भवेद् घृष्टश्चूर्णो ऽप्यन्यस्ययोगतः ॥ एवं सर्वस्तु सर्वत्र गन्धो भवति पञ्चधा । घृष्टादिभावादन्योन्यं गन्धः प्रीतिकरः परः ॥ गन्धस्य विस्तरोभेदः प्रोक्तः कालीयकादयः । सर्वः पञ्चविधेष्वेवप्रविष्टो भवतीत्यगादिति कालिकापुराणम् ॥ आमोदे ॥ सतुघ्राणग्राह्यः पृथिवीगुणः । यथा । घ्राणग्राह्योभवेद् गन्धो घ्राणस्यैवोपकारकः । सौरभश्चा ऽसौरभश्चसद्वेधा परिकीर्त्तितः ॥ सतुदशविधोयथा । इष्टः १ कस्तूरिकादौ । अनिष्टः २ शवादौ । मधुरः ३ मधुपुष्पादौ । कटुः ४ मरिचादौ । निर्हारी ५ हिङ्ग्वादौ । संहतः ६ चित्रगन्धो ऽनेककल्कगतः । स्निग्धः ७ सद्यस्तप्त घृतादौ । रूक्षः ८ सार्षपतैलादौ । विसदः ९ शाल्यन्नादौ । अम्लः १० आम्रातकादौ ॥ मात्रा माचे ॥ न । कृष्णागुरुणि ॥ त्रि । प्रतिवेशिनि ॥ गन्धयते । गन्धअर्द्दने । पचाद्यच् ॥

गन्धकः

गन्धकः । पुं । शिग्रौ । शोभाञ्जने ॥ गन्धाश्मनि । सौगन्धिके । उपधातुविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिर्यथा । श्वेतद्वीपे परा देव्याःक्रीडन्त्या रजसा प्लुतम् । दुकूलं तेन वस्त्रेण स्नातायाः क्षीरनीरधौ ॥ प्रसृतं यद्रजस्तस्माद्गन्धकः समजायत ॥ तस्यभेदाः । चतुर्द्धा गन्धकः प्रोक्तो रक्तःपीतः सितोऽसितः । रक्तोहेमक्रियासूक्तः पीतश्चैव रसायने । व्रणादिलेपनेश्वेतः कृष्णः श्रेष्ठः स दुर्लभः ॥ श्रेष्ठो हेमक्रियादिषु सर्वत्रप्रशस्ततरइत्यर्थः । अस्य गुणाः । गन्धकः कटुकस्तिक्तो वीर्योष्णस्तुवरः सरः । पित्तलः कटुकः पाके कण्डूवीसर्पजन्तुजित् ॥ हन्ति कुष्ठक्षयप्लीहकफवातान् रसायनः ॥ अशोधितो गन्धक एष कुष्ठं करोति तापं विषमं शरीरे । सौख्यञ्च रूपञ्च बलं तथौजः शुक्रं निहन्त्येव करोतिचास्रम् ॥ शोधितोयस्तु गन्धः स्यात् जरामृत्युरुजापहः । अग्निस

न्दीपनः श्रेष्ठो वीर्यवृद्धिकरोऽस्थि कृत् ॥ शोधनविधिस्तु । लोहपात्रे विनिःक्षिप्य घृतमग्नौ प्रतापयेत् । तप्ते घृते तत् समानं क्षिपेद्गन्धकजं रजः ॥ विद्रुतं गन्धकं दृष्ट्वा तनुवस्त्रे विनिःक्षिपेत् । यथा वस्त्रादिनःसृत्य दुग्धमध्येऽखिलं क्षिपेत् ॥ एवंस गन्धकः शुध्येत् सर्वकर्मोचितो भवेत् ॥ गन्धोस्त्याऽस्ति। अर्श आद्यच् । स्वार्थे कन् ॥

गन्धकन्दकः । पुं । कशेरुणि ॥

गन्धकचूर्णः । पुं । न । दारू बरूद इति प्रसिद्धे पदार्थे ॥ गन्धकप्रधानश्चूर्णः ॥

गन्धकान्तम् । न । कैरवे ॥

गन्धकारिका । स्त्री । सैरन्ध्र्याम् ॥

गन्धकालिका । स्त्री । } व्यासमातरि ॥
गन्धकाली । स्त्री । }

गन्धकाष्ठम् । न । शम्बरचन्दने ॥ अगुरुकाष्ठे ॥

गन्धकुटी । स्त्री । मुरानामगन्धद्रव्ये ॥ लेख्यस्थाने ॥ गन्धस्य कुटी इव ॥

गन्धकुसुमा । स्त्री । गणिकार्याम् ॥

गन्धकेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धकोकिला । स्त्री । ओषधिविशेषे॥ स्निग्धोष्णा कफहृत् तिक्तासुगन्धा गन्धकोकिला ॥

गन्धखेडम् । न । गन्धवीरणे । भूतृणे । रौहिषे । गन्धवेणा इति गौड भाषा ॥

गन्धखेडकम् । न । गन्धतृणे । सुगन्धभूतृणे ॥

गन्धचेलिका । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धजलम् । न । केतकादिजले ॥

गन्धजातम् । न । तेजपत्रे ॥

गन्धज्ञा । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धतूर्य्यम् । न । वाद्यविशेषे । रणतूर्ये । महास्वने ॥

गन्धतृणम् । न । सुगन्धभूतृणे । सुरसे । मुखवासे ॥

गन्धतैलम् । न । गन्धद्रव्याणाम गुर्वादीनां मन्नियोगेन निष्कासिते स्नेहे । अतर इति भाषा ॥

गन्धत्वक् । न । एलवालुके ॥

गन्धदला । स्त्री । अजमोदायाम् ॥

गन्धधूमजः । पुं । स्वादुनामगन्धद्रव्ये ॥

गन्धधूलिः । स्त्री । कस्तूर्याम् ॥

गन्धनम् । न । उत्साहे ॥ प्रकाशने ॥ सूचने ॥ हिंसायाम् ॥ तृणविशेषे ॥ गन्ध० । भावकमकरणाधिकरणे षल्युट् ॥

गन्धनकुलः । पुं । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धनाकुली । स्त्री । रास्नायाम् । नांकु इतिभाषाप्रसिद्धे रास्नाभेदे ॥ क

न्दविशेषे । महासुगन्धायाम् । महाहिगन्धायाम् ॥ गन्धवती नाकुली ॥

गन्धनामा । पुं । रक्ततुलस्याम् ॥ गन्धपाषाणे ॥

गन्धनाम्नी । स्त्री । कच्चासदृशे चुद्ररोगे ॥

गन्धनाली । स्त्री । नासिकायाम् ॥

गन्धनिलया । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥

गन्धनिशा । स्त्री । पलाश इतिमालवदेशप्रसिद्धगन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपत्रः । पुं । श्वेततुलस्याम् ॥ मरुवे ॥ वर्वरे ॥ नारङ्गे ॥ विल्वे ॥

गन्धपत्रा । स्त्री । शटीभेदे । एकपत्रिकायाम् । तवचीर्याम् ॥

गन्धपत्रिका । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । दीर्घपत्रायाम् । शटीविशेषे ॥ अजमोदायाम् ॥

गन्धपत्री । स्त्री । अजमोदायाम् ॥ अश्वष्ठायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

गन्धपलाशिका । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

गन्धपलाशी । स्त्री । शट्याम् । गन्धमूल्याम् ॥ भवेद् गन्धपलाशी तु कषाया ग्राहिणी लघुः । तिक्ता तीक्ष्णा च कटुका ऽनुष्णास्यमलनाशिनी । दोषकासव्रणश्वासशूलहिध्माग्रहापहा ॥

गन्धपाषाणः । पुं । गन्धके ॥ गन्धयुक्तः पाषाणः । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूपे ॥

गन्धपीता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥

गन्धपुष्पः । पुं । अङ्कोठे ॥ वेतसपादपे ॥ अशोकद्रुमे ॥ वहुवारवृक्षे ॥

गन्धपुष्पा । स्त्री । केतक्याम् ॥ गणिकार्याम् ॥ नील्याम् ॥

गन्धफणिज्झकः । पुं । रक्ततुलस्याम् ॥

गन्धफलः । पुं । कपित्थे ॥ विल्वे ॥ तेजः फलवृक्षे ॥

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ मेथिकायाम् ॥ विदार्याम् ॥ शल्लक्याम् । गजभक्ष्यायाम् ॥ गन्धः फलेऽस्याः ॥

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गन्धवन्तिफलान्यस्याः । पाककर्णेति ङीष् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥ गन्धःफलंसाध्यमस्याः ॥

गन्धबन्धुः । पुं । आम्रवृक्षे ॥ गन्धोबन्धुरस्य ॥ गन्धद्रव्यविशेषे । चीडायाम् ॥

गन्धभद्रा । स्त्री । गन्धाल्याम् । गन्धभादालिया इतिगौडभाषा ॥ गन्धेन भद्रा ॥ गन्धः भद्रो ऽस्या वा ॥

गन्धभाण्डः । पुं । गर्द्दभाण्डवृक्षे ॥ न । गन्धार्थे भाण्डे ॥

गन्धमांसी । स्त्री । भूतकेश्यामोषधौ ॥

गन्धमाता । स्त्री । भूमौ ॥ गन्धस्य माता ॥

गन्धमादनः । पुं । न । पर्वतविशेषे ।

कुवेरस्यशैले । इलावृतस्य पूर्वे उत्तरतो नीलपर्यन्तं दक्षिणतो निषधपर्यन्तश्चदीर्घे भद्राश्ववर्षस्य सीमापर्वते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णे ॥ मेरोर्याम्यतः पीतवर्णे विष्कम्भशैले । अयञ्च पञ्चाशत् सहस्रोच्छ्रायः । यत्र सहस्रयोजनोन्नतिमान् जम्बूपादपोऽस्ति ॥ गन्धेन मादयति । मदीहर्षे णिजन्तः । नंद्यादित्वात् ल्युः ॥ पुं । गन्धके ॥ भ्रमरे ॥ रामायणप्रसिद्धे वैवस्वतपुत्रे वानरविशेषे ॥

गन्धमादनी । स्त्री । सुरायाम् ॥ वन्दाके ॥ चीडानाम्नि गन्धद्रव्ये ॥

गन्धमादिनी । स्त्री । लाक्षायाम् ॥ सुगन्धद्रव्यविशेषे । मुरायाम् ॥

गन्धमार्ज्जारः । पुं । खट्टासे ॥ गन्धमार्जारवीर्यन्तु वीर्यकृत् कफवातहृत् । कण्डुकोठहरं नेत्र्यं सुगन्धं स्वेदगन्धनुत् ॥ गन्धेनोपलक्षितो मार्जारः ॥

गन्धमालती । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ गन्धकोकिलया तुल्या विज्ञेया गन्धमालती ॥

गन्धमुखी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥ गन्धो मुखेऽस्याः ॥

गन्धमुण्डः । पुं । गन्धभादालिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे लताविशेषे । नन्दीवृक्षे । गर्दभाण्डे ॥

गन्धमूलः । पुं । कुलञ्जनवृक्षे ॥ कर्चूरे ॥

गन्धमूलकः । पुं । शट्याम् ॥

गन्धमूला । स्त्री । शट्याम् ॥ शल्लक्याम् ॥

गन्धमूलिका । स्त्री । माकन्द्याम् ॥ शट्याम् ॥

गन्धमूली । स्त्री । शट्याम् ॥ गन्धं मूलमस्याः पाककर्णेतिङीष् ॥

गन्धमूषा । स्त्री । ⎫ छुच्छुन्दर्याम् ।
गन्धमूषकः । पुं । ⎬ चिक्के । वेष्म
गन्धमूषी । स्त्री । ⎭ नकुले ॥

गन्धमृगः । पुं । खट्टासे ॥ गन्धेनोपलक्षितो मृगः ॥

गन्धमैथुनः । पुं । वृषे ॥

गन्धमोदनः । पुं । गन्धके ॥

गन्धमोहिनी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धयुक्तिः । स्त्री । कुङ्कुमादिसम्पादने ॥ अस्या विवरणं वाराह्याः पञ्चसप्ततितमेऽध्यायेद्रष्टव्यम् ॥

गन्धरसः । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे । बोले ॥ फुलसत्त्व इति गौडभाषाप्रसिद्धे उपधातुविशेषे ॥ गन्धवान् रसोऽस्य ॥

गन्धरसाङ्गकः । पुं । श्रीवेष्टनामसुगन्धिद्रव्ये ॥

गन्धराजः । पुं । कणगुग्गुलौ ॥ मुद्गरवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ स्वनाम्नाख्याते शुक्लवर्णे पु

ष्पविशेषे ॥ लवङ्गलतायाम् ॥ इति कश्चित् ॥

गन्धराजी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये॥

गन्धर्बः । पुं । पशुप्रभेदे । सतुकस्तूरी मृग इति कश्चित् ॥ पुंस्कोकिले ॥ घोटके । तुरङ्गे ॥ अन्तराभवसत्त्वे॥ अन्तरा मरणजन्मनोर्मध्ये भवं स त्त्वं यातनाशरीरम् तस्मिन्नित्यर्थः ॥ गुप्तप्राणीतिकेचित् । यथा । गन्ध र्वाःपतयोममेतिविराटे ॥ गायनध र्मिणि ॥ खेचरे ॥ स्वर्गगायके । दे वयोनिविशेषे । हाहाहूहूप्रभृतिषु ॥ यथा । हाहा हूहू श्चित्ररथो हंसो विश्वावसु स्तथा । गोमायु स्तुम्बुरु र्नन्दिरेवमाद्यास्तेस्मृताः । इति ॥ गानधर्मीगन्धर्वोद्विविधः । मर्त्त्यगन्ध र्वोदेवगन्धर्वश्चेति । यथाहुः । अ स्मिन् कल्पे मनुष्यः सन्-पुण्यपाक विशेषतः । गन्धर्वत्त्वं समापन्नोम र्त्त्यगन्धर्वउच्यते ॥ पूर्वकल्पेकृतात्पु ण्यात् कल्पादावेवचेद्भवेत् । गन्धर्व त्त्वं तादृशो ऽत्रदेवगन्धर्वउच्यते इति ॥ गन्धंसौरभम् अर्वति इतिग न्धर्वः । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । श० ॥ गन्धयति गन्धते वा । गन्ध । चु० । अच् घञ् वा । अर्वति । अर्वग तौ । अच् । गन्धश्चासावर्वश्च । शकं ध्वादिर्वा ॥ गन्धोऽर्वोऽस्येति वा ॥

गन्धर्वतैलम् । न । एरण्डतैले ॥

गन्धर्वनगरम् । न । राजनगराकारे नी लपीतादिमेघरचनाविशेषे ॥ त स्यदिग्वशेन फलप्रदर्शनार्थमाह । उदगादिपुरोहितनृपबलपतियुव- राजदोषदंखपुरम् । सितरक्तपीत कृष्णं विप्रादीना मभवाय ॥ दोषद मशुभप्रदम् ॥ नागरनृपविजयावह मुद ग्विदिक्स्थं विवर्णनाशाय । शा- न्तायां तद्दृष्टं सतोरणं नृपतिविज याय ॥ विवर्णाःसङ्कराः ॥ सर्वदिगुत्थं सततोत्थितञ्चभयदं नरेन्द्रराष्ट्राणा म् । चौराटविकान् हन्याद्धूमानल शक्रचापाभम् ॥ गन्धर्वनगर मुत्थित मापाण्डुर मशनिपातवातकरम् । दीप्ते नरेन्द्रमृत्यु र्वामे रिभयं जय प्रदंसव्ये । अनेकवर्णाकृति खे प्रका शते पुरं पताकाध्वजतोरणान्वितम् यदा तदा नागमनुष्यवाजिनांपिव त्यसृग् भूरिरणे वसुन्धरा ॥ गन्धर्वा णांनगरमिव ॥ इन्द्रजाले ॥

गन्धर्वपुरम् । न । गन्धर्वनगरे । शून्या ऽधिष्ठाने मायाविनिर्मितपत्तने ॥ ग न्धर्वाणांपुरमिव ॥

गन्धर्वलोकः । पुं । गुह्यकलोकोपरि विद्याधरलोकस्याधोवर्त्तमानेलोके॥

गन्धर्ववेदः । पुं । सङ्गीतविद्यायाम् सा मवेदस्योपवेदे ॥

गन्धर्वहस्तः । पुं ।
गन्धर्वहस्तकः । पुं । } एरण्डे ॥ गन्धर्वस्य गजभेदस्य हस्तइवपत्रमस्य ॥

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥

गन्धलोलुपा । स्त्री । मक्षिकायाम् ॥ गन्धेलोलुपा ॥

गन्धवणिक् । पुं । गन्धी इतिप्रसिद्धे अम्बष्ठात् राजपुत्र्यां जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे । गन्धाजीवे । गान्धिके ॥ अस्यकर्मलिखनं गन्धदानञ्चेतिपराशरभाष्यम् ॥

गन्धवती । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ पुरीभेदे । वरुणपुर्याम् ॥ योजनगन्धायाम् । व्यासमातरि ॥ सुरायाम् । गन्धोत्तमायाम् ॥ वायोर्नगर्याम् ॥ यथा । वायोर्गन्धवती तुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । बलवद्भूतसञ्जुष्टा सर्वरत्नविनिर्मितेतिमृगेन्द्रसंहिता ॥ वनमल्लिकायाम् ॥ मुरानामनिगन्धद्रव्ये ॥ गन्धोऽस्त्यस्याम् । रसादिभ्यश्चेतिमतुप् । ङीप् ॥

गन्धवधूः । स्त्री । शट्याम् ॥ चीडाख्येगन्धद्रव्ये ॥

गन्धवल्कलम् । न । त्वचे । दारचीनी इतिभाषा ॥

गन्धवल्लरी । स्त्री । सहदेव्याम् ॥

गन्धवल्ली । स्त्री । डाञ्जिपोला इतिगौडभाषाप्रसिद्धे पीतपुष्पे इक्षुडोत्पले । गोवन्द्याम् । सहदेव्याम् ॥

गन्धवहः । पुं । वायौ ॥ वहति । वह प्रापणे । अच् । गन्धस्य वहः ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धवहलः । पुं । सितार्जके ॥

गन्धवहा । स्त्री । नासिकायाम् ॥ वहति । वह० । पचाद्यच् । टाप् । गन्धस्य वहा ॥

गन्धवहुला । स्त्री । गोरक्षीवृक्षे ॥

गन्धवारि । न । गन्धवासितोदके । गन्धजले ॥

गन्धवाहः । पुं । वायौ ॥ कस्तूरीमृगे ॥ गन्धं वहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

गन्धवाहा । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ गन्धस्य वाहो वहनं यस्यां सा ॥

गन्धविह्वलः । पुं । गोधूमे ॥

गन्धवीजा । स्त्री । मेथिकायाम् ॥

गन्धवृक्षकः । पुं । सालवृक्षे ॥

गन्धव्याकुलम् । न । कक्कोले ॥

गन्धशटी । स्त्री शट्याम् ॥

गन्धशाकम् । न । गौरसुवर्णशाके ॥

गन्धशालिः । पुं । वासमतीतिख्याते कलमोत्तमे । गन्धतण्डुले ॥

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धशेखरः । पुं । कस्तूर्याम् ॥

गन्धसलिलम् । न । गन्धद्रव्याणां सम्यि संयोगेन निष्कासितेजले ॥

गन्धसारः । पुं । चन्दनवृक्षे ॥ गन्धवान् सारः स्थिरभागोऽस्य । गन्धएव सारोऽस्य वा । मुद्गरवृक्षे ॥

गन्धसारणः । पुं । इहन्नख्याम् ॥

गन्धसोमम् । न । कुमुदे । कैरवे ॥

गन्धहस्ती । पुं । मत्तेभे ॥ यस्य मदगन्धेन अन्ये गजाः पलायन्ते स गन्धहस्तीत्युच्यते ॥

गन्धहारिका । स्त्री । परगृहं गत्वा कर्मकारिण्यां शिल्पिन्याम् ॥ गन्धहरणकर्त्र्याम् ॥

गन्धा । स्त्री । शट्याम् ॥ शालपर्ण्याम् ॥ चम्पककलिकायाम् ॥

गन्धाखुः । पुं । छुच्छुन्दर्याम् ॥

गन्धाजीवः । पुं । गन्धवणिजि ॥ गन्ध आजीवोऽस्य ॥

गन्धाढ्यः । पुं । नारङ्गवृक्षे ॥ न । चन्दने ॥ जवादिनामगन्धद्रव्ये ॥ त्रि । गन्धयुक्ते ॥

गन्धाढ्या । स्त्री । गन्धपत्रायाम् ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ आरामशीतलायाम् ॥ गन्धाल्याम् ॥

गन्धाधिकम् । न । तृणकुङ्कुमे ॥

गन्धाम्ला । स्त्री । वनवाजपूरके ॥

गन्धारः । पुं । रागे ॥ सिन्दूरे ॥ स्वरविशेषे ॥ पुंवहुत्वे नीवृदन्तरे । गन्धार इति भाषा ॥

गन्धाला । स्त्री । जियतीति गौड भाषा प्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥ इति शब्द चन्द्रिका ॥

गन्धालिका । स्त्री । } लताविशेषे । प्रसा-
गन्धाली । स्त्री । } रण्याम् । भद्रपर्ण्याम् ॥

गन्धालीगर्भः । पुं । सूक्ष्मैलायाम् ॥

गन्धाश्मा । पुं । गन्धके ॥ गन्धयुक्तोऽश्मा । शाकपार्थिवादिः ॥

गन्धाष्टकम् । न । शक्त्यादिदेवताभ्योदीयमाने गन्धानामष्टके ॥ यथा । चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरोचनाः । जटामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ १ ॥ चन्दनागुरुह्रीवेरकुष्ठकुङ्कुमसेव्यकाः । जटामांसी पुरमिति विष्णोर्गन्धाष्टकं विदुः ॥ २ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरतमालजलकुङ्कुमम् । कुशीदं कुष्ठसंयुक्तं शैवं गन्धाष्टकं विदुः ॥ ३ ॥ स्वरूपं चन्दनं चोरं रोचनाऽगुरु मेव च । मदं मृगदयोद्भूतं कस्तूरी चन्द्रसंयुतम् ॥ गन्धाष्टकं विनिर्दिष्टं गणेशस्य महेशितुः ॥ ४ ॥ इति शारदातिलकम् ॥ अपिच । चन्दनागुरुकर्पूररोचना

कुङ्कुमं मदम् । रक्तचन्दनह्रीवेरं गाङ्गपत्त्यमुदाहृतम् ॥ ४ ॥ जलका श्मीरकुष्ठैस्तु रक्तचन्दनचन्दनैः । उशीरागुरुकर्पूरैः सौरं गन्धाष्टकं विदुरितिमेरुतन्त्रम् ॥ ५ ॥ भिषजांगन्धाष्टकं यथा । जातीपत्रं लव-ङ्गञ्च त्वगेला नागकेसरम् । मरिचंमृगनाभिश्च विदुर्गन्धाष्टकंत्विदमिति ॥

गन्धि । न । तृणकुङ्कुमे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गन्धिकः । पुं । गन्धके ॥ गन्धोऽस्यास्ति । अतइनिठना विति ठन् ॥

गन्धिनी । स्त्री । गन्धकुट्याम् । मुरायाम् ॥ प्रशस्तोगन्धोऽस्याः । इनिः ॥

गन्धिपर्णः । पुं । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गन्धोतुः । पुं । खट्टाशे ॥

गन्धोत्कटा । स्त्री । दमनकवृक्षे ॥

गन्धोत्तमा । स्त्री । मदिरायाम् । मद्ये ॥ गन्धेनोत्तमा । गन्धः उत्तमोयस्या वा । राजदन्तादिः ॥

गन्धोली । स्त्री । वरटायाम् । ततैया वरडै इतिच भाषाप्रसिद्धे सपक्षकीटे ॥ शुण्ठ्याम् ॥ भद्रायाम् ॥ गन्धयति । गन्धअर्द्दने । बाहुलकात् ओलच् । गौरादि ङीष् ॥

गभस्तिः । पुं । किरणे ॥ सूर्ये ॥ स्त्री । वह्निर्येषिति । स्वाहायाम् ॥ गम्यते । अन्यत्रापीतिडः । गोजेयवर्गः तंव भस्ति दीपयति इति गभस्तिः । भस भर्त्सनदीप्त्योः । जु० । क्तिच्क्तौ चेतिक्तिच् ॥

गभस्तिनेमिः । पुं । गभस्तिचक्रस्य मध्ये सूर्यात्मनास्थिते हरौ ॥ नेमिपदेन चक्रावयववाचिनाऽवयविचक्रं लक्ष्यते । गभस्त्यात्मिका नेमिश्चक्रमस्य । गभस्तिचक्रमध्यवर्त्तिनः सूर्यात्मनः परमेश्वरस्येति गभस्तिनेमिः ॥

गभस्तिमान् । पुं । सूर्ये ॥ न । तलातलाख्ये पातालभेदे ॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे ॥ गभस्तयो विद्यन्तेऽस्यास्मिन् वा । मतुप् ॥

गभस्तिहस्तः । पुं । सूर्ये ॥ गभस्तयोहस्तायस्य सः ॥

गभीरः । त्रि । निम्ने । गम्भीरे ॥ अगाधे ॥ गहने ॥ गाते जलमत्र गच्छति वा । गाङ्गतौ गम्लृगतौ वा । गम्भीरादयश्चेति गभीरगम्भीरावितिवा गमेरीरन् भश्चान्तादेशः ॥

गभीरिका । स्त्री । दण्डढक्कायाम् । वृहड्ढक्कायाम् । दमामा नगारा इति च भाषा ॥

गभोलिकः । पुं । मसूरे ॥

गमः । पुं । द्यूतप्रभेदे । अक्ष

र्त्ते ॥ अपर्यालोचने ॥ अध्वनि । वर्त्मनि ॥ सट्टकपाठे ॥ याने । जिगीषोर्गमने ॥ गमनम् । गम्लृ गतौ । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्यप् ॥

गमकः । पुं । बोधके । ज्ञापके ॥ स्वरविशेषे ॥

गमकारित्वम् । न । रभसे । हर्षे ॥

गमथः । पुं । पथि ॥ त्रि । अध्वगे । पथिके ॥ गच्छति गम्यते वा । गम्लृ॰ । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्यो ऽथङित्यथ प्रत्ययः ॥

गमनम् । न । यात्रायाम् । जिगीषोः प्रयाणे । कूच इति पारसीक भाषा ॥ पादविहरणे । पञ्चविधकर्मान्तर्गतकर्मविशेषे । तस्यभेदायथा । भ्रमणं रेचनं स्पन्दनो र्द्धज्वलनमेवच । तिर्य्यग्गमन मप्यत्र गमना देवगृह्यते ॥ गम्लृ॰ । ल्युट् ॥

गमनीयः । त्रि । पदनीये ॥ गन्तुमर्हः । अर्हे कृत्यतृचश्चेति गमेरनीयर् ॥

गमयिता । त्रि । प्रापयितरि ॥

गमितः । त्रि । प्रापिते ॥

गमी । त्रि । गमिष्यति ॥ गम्लृ॰ । गमेरिनिः । सचभविष्यति गम्यादय इति भविष्यत्काले ॥ गमनकर्त्तरि ॥

गम्भारिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गम्भारी । स्त्री । सर्वतोभद्रायाम् । काश्मीर्याम् ॥ गम्भार्याः फलंमूलञ्च गम्भारी । अनुदात्तादेश्चेत्यञः फलपाकशुषामितिलुपि युक्तवद्भावः । कंजलं विभर्त्ति । डुभृञ् धारणपोषणयोः । कर्मण्यण् । पृ॰ गत्वम् ॥

गम्भीरः । पुं । जम्बीरे ॥ पङ्कजे । पद्मे ॥ ऋङ्मन्त्रे ॥ त्रि । गभीरे । निम्ने ॥ गहने । दुरवगाहे ॥ गाते जलमत्र गच्छति वा । गाङ्॰ गम्लृ॰ वा । गम्भीरादयश्चेति गभीर गम्भीरावितिवा गमेरीरन् भश्चान्तादेशो नुमागमश्च निपातसिद्धः ॥ स्वरः सत्त्वञ्च नाभिश्च गम्भीरस्त्रिषु शस्यते ॥

गम्भीरवेदी । पुं । दुर्द्दरहस्तिनि । अवमताङ्कुशे । चालके ॥ अस्य लक्षणं यथा । चिरकालेन यो वेत्ति शिक्षां परिचितामपि । गम्भीरवेदी विज्ञेयः स गजो गजवेदिभिरिति ॥ अन्यच्च । त्वग्भेदाच्छोणितस्रावान्मांसस्यमथनादपि । आत्मानं यो न जानाति स स्याद्गम्भीरवेदितेति ॥ गम्भीरं मन्दं वेत्तीति ॥

गम्यः । त्रि । प्राप्ये ॥ गमनयोग्ये ॥ गम्यते । गम्लृ॰ । पोरदुपधादितियत् ॥

गम्यदिक् । स्त्री । गन्तुमिष्टायां दिशि ॥

गम्यमानः । त्रि । बुध्यमाने ॥ वर्त्तमान

गमन। अये ग्रामादौ॥

गम्या। स्त्री। पत्न्याम्॥ खेदात् स्त्रीषु प्रवृत्तिर्भवति। समानस्य खेदविगमो गम्यायां मगम्यायाञ्च। तत्र नियमः क्रियते इयङ्गम्येतिभाष्यम्। खेदवतीति खेदोरोगः। इन्द्रियनियमासामर्थ्यं वा खेद इतिकैयटः॥ एवञ्चागम्यानिषेधस्येतराभ्यनुज्ञाफलकतयास्वदारगमने दोषाभावः॥

गयः। पुं। असुरविशेषे॥ अमूर्त्तरयःपुत्रे राजर्षिप्रभेदे॥ वैवस्वतपुत्रे रामायणप्रसिद्धे वानरविशेषे॥

गयपुरी। स्त्री। गयातीर्थे॥

गया। स्त्री। तीर्थविशेषे। गयराजर्षिपुरीम्॥ गयाशिरआदिपरिमाणम्। नागा ज्जनार्दना द्ब्रह्मयूपाच्चोत्तरमानसात्। एतद् गयाशिरः प्रोक्तं फल्गुतीर्थं तदुच्यते॥ पितामहं समासाद्य यावदुत्तरमानसम्। फल्गुतीर्थं तु विज्ञेयं देवानामपि दुर्लभम्॥ क्रौञ्चपादात् फल्गुतीर्थं यावत् साक्षाद्गयाशिरः। मुखं गयासुरस्यैतत् तस्माच्छ्राद्धमथाक्षयम्॥ मुण्डपृष्ठाच्च पूर्वस्मिन् पश्चिमे दक्षिणोत्तरे। सार्द्धक्रोशद्वयं मानं गयायां ब्रह्मणेरितम्॥ पञ्चक्रोशं गयाक्षेत्रं क्रोशमेकं गयाशिरः। तन्मध्ये सर्वतीर्थानि त्रैलोक्ये यानि सन्ति वै॥ गयायां नहि तत् स्थानं यत्र तीर्थं न विद्यते। सान्निध्यं सर्वतीर्थानां गयातीर्थं ततो वरम्॥ ब्रह्मज्ञानेन किंसाध्यं गोगृहे मरणेन किम्। वासेन किं कुरुक्षेत्रे यदि पुत्रो गयां व्रजेत्॥ श्राद्धकृद् यो गयाक्षेत्रे पितॄणामनृणोपि सः। शिरसि श्राद्धकृद् यस्तु कुलानां शतमुद्धरेत्॥ गयाशिरसियः पिण्डान् येषां नाम्नातु निर्वपेत्। नरकस्थादिवं यान्ति स्वर्गस्थामोक्षमाप्नुयुः॥ गत्वा वणिग् गयाशीर्षे प्रेतराजस्य पिण्डकम्। प्रददौ मनुजैः सार्द्धं स्वपितृभ्यस्ततो ददौ॥ प्रेताः प्रेतत्वनिर्मुक्ता वणिक् च गृहमागतः। प्रेतराजः सह प्रेतैः गयाश्राद्धाद्दिवंगतः॥ ॥ गयायां सर्वकालेषु पिण्डं दद्याद्विचक्षणः। अधिमासे जन्मदिने चास्तेऽपि गुरुशुक्रयोः॥ न त्यक्तव्यं गयाश्राद्धं सिंहस्थेऽपि बृहस्पतौ। तथा दैवप्रमादेन प्रवहत्सु व्रणेषु च॥ पूतः कर्म्माधिकारी च श्राद्धकृद् ब्रह्मलोकभाक्॥ मीने मेषेस्थिते सूर्ये कन्यायां कार्मुके घटे। नारदत्रिषु लोकेषु गयाश्राद्धं सुदुर्लभम्॥ ॥ मुण्डनञ्चोपवा

सप्तसर्वतीर्थेष्वयंविधिः। वर्जयित्वा कुरुक्षेत्रं विशालां विरजां गयाम् ॥ दण्डं प्रदर्शयेद् भिक्षु र्गयांगत्वा न पिण्डदः। दण्डं न्यस्य विष्णुपदे पितृभिः सह मुच्यते ॥ गयागजो गयादित्यो गायत्रीच गदाधरः। गया गया सुरश्चैव षड्गया मुक्तिदायिकाः ॥ इतिगया माहात्म्यादिकं वायुपुराणे॥ गयायां सर्वमङ्गलास्थानं वर्त्तते इतिदेवीगीता। गयायाञ्चगयेश्वरीत्यागमः ॥

गयाक्षेत्रम्। न। पञ्चकोशात्मके प्रसिद्धक्षेत्रे ॥

गरः। पुं। उपविषे ॥ विषे ॥ रोगे ॥ न। पञ्चमकरणे ॥ तत्रजातस्यफलम्। विचारदक्षो विजितारिपक्षः शूरोऽतिधीरो मृदुहास्ययुक्तः। दाता दयालु र्गुणवान् नरः स्याद् गरे परेषामुपकारकर्त्तेति ॥ वत्हुनाख्यविषे॥ गरणे॥ गरणम्। गृनिगरणे। ऋदोरप् ॥ गिरति वा। गृ०। पचाद्यच् ॥

गरघ्नः। पुं। कृष्णार्जके ॥ वर्वरे ॥

गरघ्नी। स्त्री। गरइ इति प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ गरघ्नी मधुरा तिक्ता तुवरा वातपित्तहृत्। कफघ्नी रुचिकृल्लघ्वी दीपनी वलवीर्यकृत् ॥

गरणम्। न। निगारे। भक्षणे ॥ सेचने ॥

गरदम्। न। विषे ॥ त्रि। विषप्रदे। मरणहेतुद्रव्यस्य दातरि ॥ गरं ददाति। डुदाञ्०। आतइति कः ॥

गरभः। पुं। गर्भे ॥ गिरति गृणातिवा। गॄ०। वा० अभच् ॥ मृगे ॥

गरलम्। न। तृणपूले। घासका पूला इति भाषा ॥ पन्नगविषे ॥ विषे ॥ माने ॥ गिरति जीवम्। गॄ०। अच्। गरं लाति। ला०। कः। भावपरत्वं गरशब्दस्य ॥ गिरतेः वाहुलकात् कलज् वा ॥

गरलारिः। पुं। मरकतमणौ ॥

गरव्रतः। पुं। मयूरे ॥

गरा। स्त्री। देवदालीलतायाम् ॥ निगरणे ॥

गरागरी। स्त्री। देवताडद्रुमे ॥ मूषिकविषघ्नत्वात् गरम् आगिरति। अच्। ङीप् ॥

गरात्मकम्। न। शिगुबीजे ॥

गराधिका। स्त्री। लाक्षायाम् ॥

गरिमा। पुं। गुरुत्वे ॥ गुरोर्भावः। पृथ्वादित्वादिमनिच्। प्रियस्थिरेत्यादिना गुरोर्गर् आदेशः ॥

गरिष्ठः। त्रि। अतिशयेनगुरौ। गुरुतमे ॥ प्रियस्थिरेति साधुः ॥

गरी । स्त्री । देवताडद्रुमे ॥ गृणाति । गॄ शब्दे । अच् । गौरादिः ॥ पचादौ गरडितिपाठात् ङीप् वा ॥

गरीयन् । त्रि । प्रभूते ॥ गुरुतरे ॥ यथा । उत्पादकब्रह्मदात्रो गरीयान् ब्रह्मदः पितेति ॥ अयमनयोरतिशयेन गुरुः । द्विवचनविभज्योपपदे तरबी यसुनाविती यसुन् ॥

गरुडः । पुं । गरुत्मति । तार्क्ष्ये । वैनतेये ॥ गरुद्भिर्डयते । डीङ् विहायसा गतौ । अन्येभ्योपीतिडः । पृषोदरादित्वात् तल्लोपः ॥ गिरउडजितिउडजवा । केचिदिमंनपठन्ति । तदा पूर्ववदेव विग्रहः ॥ पञ्चमाक्षिकस्य द्वितीये ऽ । ऽ पर्याये ॥

गरुडध्वजः । पुं । विष्णौ ॥ गरुडोध्वजश्चिह्नमस्य ॥

गरुडपुराणम् । न । गारुडे ॥

गरुडरुतम् । न । अष्टिसंज्ञकषोडशाक्षरवृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । गरुडरुतं नजौ भजतमायदाखुरुदा ॥ अमरमयूरमानसमुदे पयोदध्वनिर्गरुडरुतं सुरारिभुजगेन्द्रसन्त्रासने । धरणिभरावतारविधिडिण्डिमाडम्बरः सजयतिकंसरङ्गभुवि सिंहनादोहरेरिति ॥

गरुडव्यूहः । पुं । गरुडाकृतिवत् कृतरचने व्यूहप्रभेदे ॥ सूक्ष्ममुखपक्षाङ्गाः पृथुतरमध्यो गरुडव्यूहो भवति । अनेन पार्श्वयोर्भये सति मार्गं व्रजेत् ॥

गरुडाग्रजः । पुं । अरुणे । सूरसूते ॥ गरुडस्य अग्रजः ॥

गरुडाङ्कितम् । न । }
गरुडाश्मा । पुं । } मरकतमणौ ॥
गरुडोत्तीर्णम् । न । }

गरुत् । पुं । पक्षे । पंख इति भाषा प्रसिद्धे ॥ गिरति । गॄ निगरणे । गृणाति वा । गॄ शब्दे । मृग्रोरुतिः ॥

गरुत्मान् । पुं । पक्षिमात्रे ॥ गरुडे । तार्क्ष्ये ॥ गरुतःपक्षाःसन्त्यस्य । मतुप् । यवादित्वाज्झय इति वत्त्वं न । तसौमत्वर्थे इति भत्वम् ॥

गरुद्योधी । पुं । भारतीखगे । भारइ इति गौड भाष ॥

गर्गः । पुं । ब्रह्मणःपुत्रे मुनिविशेषे ॥ वृषे ॥ किञ्चुलुके ॥ गृणाति । ग० । मुद्ग्रोर्गग्गाविति गः ॥ तालविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्रुतं विरामान्तं तालोऽयंगर्गसंज्ञित इति ॥

गर्गरः । पुं । वेलगगरी इति प्रसिद्धे मीनविशेषे । गागरा इति गौड भाषा ॥ गर्गरः पितृवः किञ्चिद्वातजित्कफकोपनः ॥ अस्याकारगुणौ यथा

। यः पीतवर्णोऽपिचपिच्छिलाङ्गः पृष्ठेषुरेखा बहुलःसशल्कः । सगर्गरो बर्बरनादवश्यो जडश्च शीतःकफवातकारी इति ॥ तक्रपर्य्या ॥ दधिमन्थनभाण्डे । गर्ग इति शब्दं राति रा० । आतइति कः ॥ गिरतिवा । गॄ०। वा० गरन् ॥ गॄ०। पचाद्यच् उणादयो बहुलमितिबहुलवचनाद्द्विर्वचनमभ्यासेरुगागमश्च ॥

गर्गरी । स्त्री । मन्थनपात्रे । मन्थन्याम् । मथानी इति भाषा ॥ कलश्याम् । गगरी इति भाषा ॥ यथा ॥ मेषा दैवसक्ता वो देया वारिपूर्णा चगर्गरी इति ॥ गौरादि ङीष् ॥

गर्गाटः । पुं । मत्स्यविशेषे । योगनाविके ॥

गर्ज्जम् । न । हस्तिशब्दे ॥ मेघादिशब्दे ॥

गर्ज्जकः । पुं । गजाड इति गौडभाषाप्रसिद्धे शालमत्स्ये । शालजे ॥

गर्ज्जनम् । न । निनदे । स्वनिते ॥ कोपे ॥ गर्ज शब्दे । ल्युट् ॥

गर्ज्जरम् । न । गाजर इति प्रसिद्धे मूले । स्वादुमूले । नारङ्गे । पीतकन्दे ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गर्ज्जाफलः । पुं । विकङ्कटवृक्षे ॥ युद्धे ॥

गर्ज्जिः । पुं । मेघशब्दे ॥

गर्ज्जितम् । न । मेघनिर्घोषे ॥ पुं । मत्तकुञ्जरे ॥ गर्ज० । भावे क्तः ॥ गर्जेयति । अकर्मकत्वात् कर्त्तरि वा क्तः ॥ गर्जोजातोऽस्यत्र । ता० इतच् ॥

गर्त्तः । पुं । अवटे । क्षितिरन्ध्रे । गढा इति भाषा ॥ त्रिगर्त्तदेशांशे ॥ कुकुन्दरे । नितम्बस्थकूपे ॥ अष्टधनुःसहस्रेभ्यो न्यूनगतौजलाशयविशेषे ॥ तदुक्तं परिशिष्टे । धनुः सहस्राण्यष्टौच गतिर्यासां न विद्यते । न ता नदीशब्दवहागर्त्तास्ताः परिकीर्त्तिताः इति ॥ गिरति । गॄ० । हसिमृग्रिणितन् ॥

गर्त्ता । स्त्री । अवटे । भूरन्ध्रे ॥ टाप् ॥

गर्त्तिका । स्त्री । तन्तुशालायाम् । तांतघर इति भाषा ॥

गर्द्दभः । पुं । गधा इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे । चक्रीवति । रासभे ॥ यथा । अविश्रामं वहेद्भारं शीतोष्णञ्चन विन्दति । ससन्तोष स्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्द्दभादिति ॥ गन्धविशेषे ॥ न । श्वेतकुमुदे ॥ विडङ्गे ॥ गर्द्दति । गर्द शब्दे । कृशशलिकलिगर्दिभ्योऽभच् ॥

गर्द्दभगदः । पुं । जालगर्द्दभरोगे ॥

गर्द्दभशाकः । पुं । ब्रह्मयष्ट्याम् । भार्ग्याम् ॥ गर्द्दभभक्ष्यशाकत्वात् गर्द्दभस्यशाकः ॥

गर्द्दभशाका। स्त्री। ब्रह्मयष्ट्याम्॥

गर्द्दभशाखी। स्त्री। भार्ग्याम्॥ इति राजनिर्घण्टः॥

गर्द्दभाण्डः। पुं। निगोंडी पीलखा इति प्रसिद्धे वृक्षे। कन्दराले। कपीतने। प्लक्षे॥ अयं पचकाण्डफलादिभि रश्वत्थाकारः॥ गर्द्दभं गन्धविशेषम् अमति। अमगत्यादिषु। ञ मन्ताड्डः॥

गर्द्दभाह्वयः। पुं। कुमुदे॥

गर्द्दभिका। स्त्री। क्षुद्ररोगविशेषे॥ तस्यरूपं यथा। मण्डलं वृत्त मुत्सन्नं सरक्तं पिडकावृतम्। रुजाकरीं गर्द्दभिकां तां विद्याद्वातपित्तजामिति॥

गर्द्दभी। स्त्री। क्षुद्रजन्तुविशेषे। गोमयकीटे॥ गर्द्दभिकारोगे॥ रासभ्याम्॥ अपराजितायाम्॥ श्वेतकण्टकार्याम्॥ कटभ्याम्॥

गर्द्धः। पुं। अभिलाषातिशये। स्पृहायाम्॥ गृधु अभिकाङ्क्षायाम्। घञ्॥

गर्द्धनः। त्रि। लुब्धे॥ गर्द्धनशीलः। गृधु॰। जुचङ्क्रम्येतियुच्॥

गर्द्धी। त्रि। अभिलाषातिशयवति॥ गर्द्धोऽस्यास्ति। इनिः॥

गर्ब्भः। पुं। भ्रूणे। जन्मकारणे॥ तस्यलक्षणं यथा। गर्भाशयगतं शुक्र मार्त्तवं जीवसम्भ्रवकम्। प्रकृतिः सविकाराच तत्सर्वं गर्भसंज्ञकम्॥ कालेन वर्द्धितो गर्भो यदाङ्गोपाङ्गसंयुतः। भवेत् तदा स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते इति॥ अपिच। क्षामता गरिमा कुक्षे मूर्च्छा छर्द्दि ररोचकम्। जृम्भा प्रसेकसदने रोमराज्याः प्रकाशनमिति॥ अर्भके। शिशौ॥ कुक्षौ॥ सन्धौ॥ नाटकसन्धौ॥ पनसकण्टके॥ मध्यमे॥ अपवरके॥ गङ्गाद्युषितस्थले॥ भाद्रकृष्णचतुर्द्दश्यां याव दाक्रमते जलम्। ताव द्गर्भं विजानीयात् तदूर्द्धं तीरमुच्यते॥ गिरति गृणाति वा गीर्यते वा। गॄ निगरणे गॄ शब्दे वा। अर्त्तिगॄभ्यांभन्॥ गर्भोऽपवरकेऽन्नेऽग्नौ सुतेपनसकण्टके। कुक्षौ कुक्षिस्थजन्तौ चेतिकोशान्तरम्॥ अत्रप्रावृट्कालपरीक्षार्थं गर्भलक्षणंकरोति वराहमिहिरः॥ तत्रादौ प्रयोजनप्रदर्शनार्थमाह। अन्नं जगतः प्राणाः प्रावृट्कालस्य चान्न मायत्तम्। यस्मा दतः परीक्ष्यः प्रावृट्कालः प्रयत्नेन॥ तल्लक्षणानि मुनिभि र्यानि निबद्धानि तानि दृष्ट्वे दम्। क्रियते गर्गपराशरकश्यपवज्राद्यैरचितानि॥ दैवविदविहितचित्तो द्युनिशं

यो गर्भलक्षणे भवति । तस्य मुने
रिव वाणी भवति न मिथ्या क्वचि
द्देशे ॥ किमतःपर मन्यच्छास्त्रं
ज्यायोऽस्ति यद्विदित्वैव । प्रध्वंसि
न्यपि काले त्रिकालदर्शी कलौ
भवति ॥ अत्र परमतं स्वमतं चाह ।
केचिद्वदन्ति कार्त्तिकशुक्लान्त मती
त्य गर्भदिवसाः स्युः । न तु तन्मतं
बहूनां गर्गादीनां मतं वक्ष्ये ॥ मार्ग
शिरः सितपक्षप्रतिपत् प्रभृति क्षपा
करेऽषाढाम् । पूर्वां वा समुपगते
गर्भाणां लक्षणं ज्ञेयम् ॥ अथधृतस्य
गर्भस्य प्रसवकालज्ञान माह । यन्न
क्षत्र मुपगते गर्भश्चन्द्रे भवेत् स
चन्द्रवशात् । पञ्चनवतिश तद्दिवसे
तत्रैव प्रसव मायाति ॥ सितपक्षभ
वाः कृष्णे शुक्ले कृष्णा द्युसम्भवा रा
त्रौ । नक्तं प्रभवा श्चाहनि सन्ध्या
जाताश्च सन्ध्यायाम् ॥ * ॥ गर्भाणां
विशेष लक्षणं कालनिर्देश्यमाह ।
मृगशीर्षाद्या गर्भा मन्दफलाः पौष
शुक्लजाताश्च । पौषस्य कृष्णपक्षेण
विनिर्दिशेच्छ्रावणस्यासितम् ॥ माघ
सितोत्था गर्भाः श्रावणकृष्णे प्रसू
ति मायान्ति । माघस्य कृष्णपक्षेण
विनिर्दिशेद्भाद्रपदशुक्लम् ॥ १० ॥
फाल्गुनशुक्लसमुत्था भाद्रपदस्यासि

ते विनिर्देश्याः । तस्यैव कृष्णपक्षो
द्भवास्तु ये तेऽश्वयुक् शुक्ले ॥ चैत्र
सितपक्षजाताः कृष्णेऽश्वयुजस्य वा
रिदा गर्भाः । चैत्रासितसम्भूताः
कार्त्तिकशुक्लेऽभिवर्षन्ति ॥ * ॥ मे
घानां वायोश्च लक्षणम् ॥ पूर्वोद्भ ताः
पश्चादपरोत्थाः प्राग्भवन्ति जीमूताः
। शेषास्वपि दिक्ष्वेवं विपर्ययो भव
ति वायोश्च ॥ * ॥ गर्भसम्भवल० ।
ह्लादिमृदूदक्शिवशक्रदिग्भवो मा
रुतो वियद्विमलम् । स्निग्धसितब
हुलपरिवेषपरिवृतौ हिममयूखा
र्कौ ॥ पृथुबहुलस्निग्धघनं घनसूची
क्षुरकलोहिताभ्रयुतम् । काकाण्ड
मेचकाभं वियद्विशुद्धेन्दुनक्षत्रम् ॥
सुरचापमन्द्रगर्जितविद्युत्प्रतिसूर्य
काशुभा सन्ध्या । शशिशिव शक्रा
शास्थाः शान्तरवाः पक्षिमृगसङ्घाः
॥ विपुलाः प्रदक्षिणचराः स्निग्धमयू
खा ग्रहा निरुपसर्गाः । तरवश्च निरु
पहृष्टाङ्कुरा नरचतुष्पदा हृष्टाः ॥
गर्भाणां पुष्टिकराः सर्वेषा मेव यो
ग तु विशेषः । स्वर्त्तुस्वभावजनितो
गर्भविवृद्धौ त मभिधास्ये ॥ तस्य० ।
पौषे समार्गशीर्षे सन्ध्यारागोऽम्बु
दाः सपरिवेषाः । नात्यर्थं मृगशी
र्षे पौषे शीतञ्च हिमपातः ॥ माघे

गर्भः

प्रवलो वायुस्तुषारकलुषद्युती र
विशशाङ्कौ। अतिशीतं सघनस्यच
भानो रस्तोदयौ धन्यौ ॥ २० ॥ फा
ल्गुनमासे रूक्ष चण्डः पवनो ऽभ्रस
म्प्लवाः स्निग्धाः। परिवेषा श्चासक
लाः कपिल स्ताम्रो रविश्च शुभः ॥
पवनघनवृष्टियुक्ता श्चैत्रे गर्भाः शु
भाः सपरिवेषाः। घनपवनसलिल
विद्युत्स्तनितैश्च हिताय वैशाखे॥
*॥ गर्भकाले मेघानांल०। मु
क्तारजतनिकाशा स्तमालनीलोत्प
लाञ्जनाभासः। जलचरसत्त्वाकारा
गर्भेषुच घनाः प्रभूतजलाः ॥ तीव्र
दिवाकरकिरणाभितापिता मन्दमा
रुता जलदाः। रुषिता इव धाराभि
र्विसृजन्त्यम्भः प्रसवकाले ॥ * ॥ ग
र्भोपघातल०। गर्भोपघातलिङ्गा
न्युल्काशनिपांशुपातदिग्दाहाः।
क्षितिकम्पखपुरकीलककेतुग्रहयुद्ध
निर्घाताः ॥ दृष्टौ रुधिरादिवैकृत
परिघेन्द्रधनूंषि दर्शनं राहोः। इ
त्युत्पातै स्त्रिविधै श्चान्यै श्चैयो ह
तो गर्भः ॥ स्वर्त्तुस्वभावजनितैः सा
मान्यैर्यैश्च लक्षणै र्वृद्धिः। गर्भाणां
विपरीतै स्तै रेव विपर्ययो भवति
॥ भद्रपदाद्वयविश्वेदेवा म्बुदेवपैता
मर्थपञ्च। एतेष्वेषु विरुद्धौ गर्भो व

हुतोयदो भवति ॥ * ॥ येषु नक्ष
त्रेषु गर्भः सम्भूतो बहून्यहानिवर्ष
तितान्याह। शतभिषगश्लेषार्द्रा
स्वातिमघासंयुतः शुभो गर्भः। पुष्णा
ति बहून् दिवसान् हन्त्युत्पाते
र्हत स्त्रिविधैः ॥ त्रिविधोत्पातल०
। दिव्यं ग्रहर्क्षजातं भुवि भौमंस्थिर
चरोद्भवं यत्र। दिग्दाहो ल्कामारु
तपरिवेषाद्यं वियत्प्रभवम् ॥ * ॥
अनन्तरोक्तायां दिवससंख्यायां निय
मंकरोति। मृगमासादिष्वष्टौ ष
ट् षोडश विंशति श्चतुर्युक्ता। विंश
तिरथ दिवसत्रय मेकतमर्क्षेण प
ञ्चभ्यः ॥ ३० ॥ पञ्चनिमित्तः शत-
योजनं तदर्द्धार्द्ध मेकहान्या ऽत ः
वर्षति पञ्च समस्ता द्रूपेणैकेन यो
गर्भः ॥ * ॥ प्रत्येकनिमित्तसंयुक्ता
नां गर्भाणां पानीयसङ्ख्यामाह ॥
द्रोणः पञ्चनिमित्ते गर्भे त्रीण्याढका
नि पवनेन। षट्विद्युता नवाभ्रैः स्त
नितेन द्वादशप्रसवः ॥ * ॥ अत्रैव
विशेषमाह। क्रूरग्रहसंयुक्ते करका
शनिमत्स्यवर्षदा गर्भाः। शशिनि
रवौ वा शुभसंयुते त्वते भूरिवृष्टि
कराः ॥ * गर्भसम्भवे विशेषलक्ष
णमाह। गर्भसमये ऽतिवृष्टिर्गर्भा
भावाय निर्निमित्तकृता। द्रोणाष्टां

ग्रेऽम्यधिके दृष्टे गर्भः परिस्रुतो भवति ॥ * ॥ अत्रैव विशेषफल माह । गर्भः पुष्टः प्रसवे ग्रहोपघातादिभि र्यदि न दृष्टः । आत्मीयगर्भसमये करकामिश्रं ददा त्यम्भः ॥ * ॥ अत्र दृष्टान्तमाह । काठिन्यं याति यथा चिरकालधृतं पयः पयस्विन्याः । कालातीतं तद्वत् सलिलं काठिन्य मुपयाति ॥ * ॥ अथ गर्भलक्षणं पुष्टिकरमाह । पवनसलिलविद्युद्गर्जिता भ्रान्वितो यः स भवति बहुतोयः पञ्चरूपो ऽभ्युपेतः । विसृजति यदि तोयं गर्भकाले ऽतिभूरि प्रसवसमय मित्वा शीकराम्भः करोति ॥ ३७ ॥ इति वाराह्यामेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ अत्र गर्भवायुधारणापि । तत्र तासां लक्षणम् । ज्येष्ठसितेऽष्टम्याद्याश्चत्वारो वायुधारणा दिवसाः । मृदुशुभपवनाः शस्ताः स्निग्धघनस्थगितगगनाश्च ॥ विशेषमाह । तत्रैवस्वात्याद्ये वृष्टे भचतुष्टये क्रमान्मासाः । श्रावणपूर्वा ज्ञेयाः परिस्रुता धारणास्ताः स्युः ॥ यदि ताः स्युरेकरूपा स्ततः शुभाः सान्तरास्तु न शिवाय । तस्करभयदाः प्रोक्ताः श्लोकाश्चाप्यत्र वासिष्ठाः ॥ तानाह । सविद्युतः सपृषताः सपांशूत्करमारुताः । सार्कचन्द्रपरिच्छिन्ना धारणाः शुभधारणाः ॥ यदा तु विद्युतः श्रेष्ठाः शुभाशाप्रत्युपस्थिताः । तदापि सर्वसस्यानां वृद्धिं ब्रूयाद्विचक्षणः ॥ सपांशुवर्षाः सा पश्च शुभा बालक्रिया अपि । पतत्रिणां सुस्वना वा क्रीडापांशुजलादिषु ॥ रविचन्द्रपरीवेषाः स्निग्धा नात्यन्तदूषिताः । वृष्टि स्तथापि विज्ञेया सर्वशस्यार्थसाधिका ॥ मेघाः स्निग्धाः संहताश्च प्रदक्षिणगतिक्रियाः । तदा स्या न्महती वृष्टिः सर्वसस्याभिवृद्धये ॥ इतिवाराह्यांगर्भवायुधारणाध्यायोद्वाविंशतितमः ॥ २२ ॥

गर्भकः । पुं । केशमध्येस्थितमाल्ये ॥ गर्भइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ न । रजनीद्वन्द्वे । दोरात इति भाषा ॥

गर्भकरः । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भगृहम् । न । गर्भागारे ॥ गर्भइव गृहम् ॥

गर्भघातिनी । स्त्री । लाङ्गलिकायाम् ॥

गर्भगण्डः । पुं । नाभिगुडके । नाभिकी गांठ इति भाषा ॥ गर्भस्य अण्ड इव ॥ शकंध्वादिः

गर्भदः । पुं । पुत्रजीववृक्षे ॥

गर्भदात्री । स्त्री । क्षुपविशेषे । अपत्यदायाम् । प्राणिमातरि । तापसद्रुमसन्निभायाम् ॥

गर्भनाशः। पुं। गर्भध्वंसे॥ तस्यलक्षणं यथा। अपविद्धशिरा यातु शीताङ्गी निरपत्रपा। नीलोद्गतशिरा हन्ति सा गर्भं सच तां तथा॥ मानसाग न्तुभि र्मातु रुपतापैः प्रपीडितः। गर्भो व्यापद्यते कुक्षौ व्याधिभिश्च प्रपीडितः॥ अन्तर्मृतगर्भल० यथा। गर्भास्पन्दन मार्धानां प्रणाशः श्या वपाण्डुता। भवेदुच्छासपूतित्वं शोथ श्चा न्तर्मृते शिशाविति॥

गर्भनुत्। पुं। कलिकायाम्। विषलाङ्गलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे॥

गर्भपाकी। स्त्री। षष्टिकाख्यव्रीहौ। सट्टी धान इतिभाषा॥

गर्भपातः। पुं। पञ्चमषष्ठमासीयस्य कठिनशरीरस्य गर्भस्य पतने॥

गर्भपातकः। पुं। रक्तशोभाञ्जने॥

गर्भपातनः। पुं। अरिष्टद्रुमे। फेनिले। रीठा इतिभाषा॥

गर्भपातनी। स्त्री। कलिकायाम्॥

गर्भपातिनी। स्त्री। विशल्यावृक्षे॥

गर्भरूपः। पुं। तरुणे॥

गर्भवती। स्त्री। अन्तर्वत्न्याम्। आपन्नसत्त्वायाम्। गुर्विण्याम्॥ * सद्योगृहीतगर्भायाः ल०। शुक्रशोणितयो र्योने रस्रावो ऽयश्रमोद्भवः। सावसादः पिपासा च ग्लानिः स्फूर्त्तिर्भगे भवेदिति॥ * ॥ तस्या उत्तरोत्तरकालीनल० यथा। स्तनयो र्मुखकार्ष्ण्यं स्या द्रोमराज्युद्गमस्तथा। अक्षिपक्ष्माणि चाप्यस्याः सम्मील्यन्ते विशेषतः। छर्दयेत् पथ्यभुक्तापि गन्धादुद्विजते ऽशुभात्। प्रसेकः सदनञ्चैव गर्भिण्यालिङ्गमुच्यते॥ * ॥ पुत्रगर्भवत्याल० यथा। पुत्रगर्भयुतायास्तु नार्या मासिद्वितीयके। गर्भो गर्भाशये लक्ष्यः पिण्डाकारो ऽपरंशृणु॥ दक्षिणाक्षिमहत्त्वं स्यात् प्राक्क्षीरं दक्षिणस्तने। दक्षिणोरुः सुपुष्टः स्यात् प्रसन्नमुखवर्णता॥ पुन्नामधेयद्रव्येषु स्वप्नेष्वपि मनोरथः। आम्रादिफल मामोति स्वप्नेषु कमलादिच॥ * ॥ कन्यागर्भवतील० यथा। कन्यागर्भवती गर्भे पेशीं मासि द्वितीयके। पुत्रगर्भस्य लिङ्गानि विपरीत मवेक्षते॥ * ॥ नपुंसकगर्भवतील० यथा। नपुंसकं यदा गर्भो भवेद्गर्भोऽर्बुदाकृतिः। उन्नते भवतः पार्श्वे पुरस्तादुदरं महदितिमाव प्रकाशः॥

गर्भशय्या। स्त्री। पित्ताशयपक्वाशययो र्मध्यवर्त्तिनि गर्भाशयरूपे गर्भोत्पत्तिस्थाने॥ तस्यरूपं यथा। शङ्खनाभ्याकृतिर्योनिस्त्र्यावर्त्ता सा

च कीर्त्तिता । तस्या स्तृतीये त्वावर्त्ते गर्भशय्या प्रतिष्ठिता ॥ यथा रोहितमत्स्यस्य मुखं भवति रूपतः । तत्संस्थाञ्च तथा रूपां गर्भशय्यां विदु र्बुधाः ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

गर्भस्रावः । पुं । चतुर्थमासपर्य्यन्तं शोणितरूपगर्भस्य स्रवणे ॥ तस्यनिदानलक्षणे यथा । भयाभिघाततीक्ष्णोष्णपानाशननिषेवणात् । गर्भे पतति रक्तस्य सशूलं दर्शनं भवेत् ॥ आचतुर्था त्ततो मासात् प्रस्रवे द्गर्भविद्रवः । ततः स्थिरशरीरस्य पातः पञ्चमषष्ठयोः ॥ गर्भोऽभिघातविषमाशनपीडनाद्यैः पक्वं द्रुमा दिव फलं पतति क्षणेन । मूढः करोति पवनः खलुमूढगर्भं शूलञ्च योनिजठरादिषु मूत्रसङ्गम् ॥

गर्भस्रावी । पुं । हिन्तालवृक्षे ॥

गर्भागारम् । न । वासगृहे । गृहमध्यभागे ॥ गर्भइव आगारम् ॥ गर्भाशये ॥

गर्भाधानम् । न । दशसंस्कारान्तर्गतप्रथमसंस्कारे ॥ तत्रायंक्रमः । ऋतुस्नानादूर्द्ध्वं निषेकदिवसे सायं सन्ध्यायामतीतायां पतिः शुचिःसुगन्धिः सुवेशोमन्त्रेण सूर्य्यायार्घ्यंदत्त्वापूर्वाभिमुखोपविष्टायास्तवध्वा दक्षिणहस्तेनो पस्थंस्पृशन् यद्वक्ष्यु क्तं मन्त्रंसंजपेत् । ततः पुनरप्युपस्थं स्पृशन् मन्त्रंजपेत् । ततो भार्य्यामुपेयादिति भवदेवभट्टः ॥ विशेषो महानिर्वाणे द्रष्टव्यः ॥

गर्भाशयः । पुं । गर्भवेष्टनचर्मणि । जरायौ ॥ गर्भशय्यायाम् ॥ गर्भ आशेतेऽत्र । शीङ्० । पुंसीतिघः ॥

गर्भाष्टमः । पुं । निषेकतोऽष्टमेमासे । दैवमासे ॥ गर्भग्रहणमासः संवत्सरो वा ऽष्टमोयस्य ॥

गर्भिणी । स्त्री । अन्तर्वत्न्याम् । गुर्व्विण्याम् ॥ गर्भोस्त्यस्याम् । अतइनिः ॥ क्षीरावीवृक्षे । क्षीराइ इतिगौडभाषा ॥

गर्भिण्यवेक्षणम् । न । कुमारभृत्यायाम् । गर्भिणीपरिचर्य्यायाम् ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

गर्भोपघातिनी । स्त्री । वेहति । गर्भपातकारिगव्याम् ॥ गर्भमुपघ्नन्ति । सुप्यजाताविति णिनिः ॥

गर्मुत् । स्त्री । स्वर्णे ॥ लतायाम् ॥ मयना इतिगौडभाषाप्रसिद्धे तृणधान्यविशेषे ॥ गिरति गीर्य्यते वा । गॄ० । ग्रोमुट्चेत्युतिः ॥

गर्मूटिका । स्त्री । मडुवा इति प्रसिद्धे व्रीहिभेदे । गर्मुति ॥

गर्म्मोटिका । स्त्री । जरडीतृणे ॥

गर्वः । पुं । अभिमाने । अहङ्कारे ॥ अहङ्कार स्तथाध्यात्म्यं सर्वसंसारकारणम् । अभिमानोऽधिभूतश्च रुद्र स्तत्राधिदैवतम् ॥ ऐश्वर्यरूपतारुण्यकुलविद्यावलै रपि । इष्टलाभादिनान्येषामवज्ञागर्वईरितः ॥ गर्वमाने । । यञ् ॥ यद्वा । गिरति गृणाति वा । गृ० । कगृग्रटृ भ्योवः ॥

गर्वरः । चि । अहङ्कारिणि ॥ गिरति । गृ० । कगृग्रदृञ्चतिभ्यः ष्वरच् ॥ स्त्री । षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीषिगर्वरी ॥ पुं । गन्धर्वे ॥

गर्वाटः । पुं । दैाःसाधिके । द्वारपाले ॥

गर्वितः । त्रि । गर्वसंयुक्ते । अहङ्कृते । दृप्ते ॥ गर्वः सञ्जातो ऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गर्हणम् । न । कुत्सायाम् । निन्दायाम् ॥ गर्ह गल्ह कुत्सायाम् । ल्युट् ॥

गर्हा । स्त्री । निन्दायाम् ॥ गर्हणम् । गर्ह० । गुरोश्चहल इति स्त्रियाम् अप्रत्ययः । टाप् ॥

गर्हितः । त्रि । निन्दिते ॥ गर्हा सञ्जाता ऽस्य । तारकादित्वादि इतच् ॥

गर्ह्यः । त्रि । अधमे । निन्द्ये । कुपूये ॥ गर्ह्यते । गर्ह० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गर्ह्यवादी । त्रि । कद्वदे ॥ गर्ह्यं वदति । वद० । सुप्यजातौ णिनि स्ताच्छील्ये इति णिनिः ॥

गलः । पुं । गला इति प्रसिद्धे कण्ठे । ग्रीवाग्रभागे ॥ सर्जरसे । राल इति भाषा ॥ गडक इति गौड प्रसिद्धे मत्स्यविशेषे ॥ वाद्य वि० ॥ गिलति । गृ० । पचाद्यच् । अचिविभाषेति वा लः ॥ यद्वा । गीर्यते ऽनेन । पुंसीति घः ॥ गलति वा । गल अदने । अच् ॥

गलकः । पुं । शकुलार्भके । गडके ॥ डलयोरभेदः ॥

गलकम्बलः । पुं । सास्नायाम् । गवां गलस्थिते कम्बलाकारेमांसे ॥ गलस्य कम्बलः । गलेकम्बलइववा ॥

गलगण्डः । पुं । स्वनाम्ना ख्यातेरोगविशेषे । गिल्लड इति भाषा ॥ तल्ल० यथा । निबद्धः श्वयथु र्यस्य मुष्कव ल्लम्बते गले । महान्वा यदिवा ह्रस्वो गलगण्डंत मादिशेदिति ॥

गलग्रहः । पुं । तिथिविशेषे ॥ यथा । कृष्णपक्षे चतुर्थीच सप्तम्यादिदिनत्रयम् । त्रयोदशीचतुष्कञ्च अष्टावेतेगलग्रहा इति नारदः ॥ अपिच । आरम्भानन्तरं यत्र प्रत्यारम्भो न विद्यते । गर्गादिमुनयः सर्वे तमेवाहु

गलग्रहमिति राजमार्त्तण्डः ॥ व्यञ्जनविशेषे । मत्स्यघण्टे ॥

गलत् । त्रि । स्रंसमाने ॥ स्रवति ॥

गलन्तिका । स्त्री । कर्करयाम् । स्वल्पवारिधान्याम् । आल्वाम् ॥ गलति । गल० । लटःशतृशानचावितिशतृ । उगित्वात् ङीप् । शप्श्यनोरितिनुम् । स्वार्थेकन् ॥

गलमेखला । स्त्री । कण्ठाभरणविशेषे । कण्ठसूत्रे । सूत्राल्याम् । सकरी तोडा इतिच भाषा ॥

गलव्रतः । पुं । मयूरे ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गलशुण्डिका । स्त्री । तालूर्द्ध्वसूक्ष्म जिह्वायाम् । घण्टिकायाम् । सुधास्रवायाम् ॥

गलस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलहस्तः । पुं । अर्द्धचन्द्रे ॥ गलेहस्तः॥

गला । स्त्री । अलम्बुषायाम् । लज्जालुप्रभेदे ॥

गलाङ्कुरः । पुं । गलरोगविशेषे । रोहिण्याम् ॥ तस्य सम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं यथा । गले ऽनिलः पित्तकफौच मूर्च्छितौ प्रदूष्य मांसञ्च तथैवशोणितम् । गलोपसंरोधकरैस्तथाङ्कुरैर्निहन्त्यसून् व्याधिरयञ्च रोहिणीति ॥

गलानिलः । पुं । चिङ्गिडिमाच् इति गौडप्रसिद्धे मत्स्ये । गङ्गाटेये ॥ गलानिकः गलाविलः इतिच क्वचित्पाठः ॥

गलिः । पुं । दुष्टवृषे । शक्तोप्यधुर्वोहावृषो गलिरित्युच्यते । गलियाबैल इति भाषा ॥ गुणानामेवदौरात्म्या द्दुरिधुर्यो नियुज्यते । असञ्जातकिणस्कन्धः सुखंस्वपिति गौर्गलिः ॥

गलितः । त्रि । च्युते । पतिते । स्रस्ते । हस्तादितोभ्रष्टे ॥ गल्यतेस्म । गल० । क्तः ॥ गत्यर्थाकर्मकेतिकर्त्तरि वा क्तः ॥ रिक्ते ॥

गलेगण्डः । पुं । पक्षिविशेषे । मर्कटे । ऊखिगिला हाडगिला इतिचभाषा॥

गलेस्तनी । स्त्री । छाग्याम् ॥

गलोद्देशः । पुं । निगारे ॥ गलस्योद्देशः समीपभागः ॥

गल्या । स्त्री । गलसमूहे ॥ गलानांसमूहः। पाशा०यः । गलोरहलकाशः॥

गल्लः । पुं । गण्डे । गाल इति भाषा ॥

गल्लकः । पुं । चषके । मद्यपानपात्रे ॥

गल्वर्कः । पुं । चषके ॥ इन्द्रनीलमणौ ॥

गवयः । पुं । रोझ इति भाषाप्रसिद्धे गलकम्बलहीने गोसदृशपशौ । गवालूके । बलभद्रे । महागन्ध ॥ अस्य मांसपाकविधिर्यथा । तैले स

म्याचिते तप्ते हिङ्गुसैन्धवसंयुते । मांसं गवयसम्भूतं सुस्विन्नं भूरिवाणेति ॥ गवयो मधुरो वृष्यः स्निग्धो ष्णः कफपित्तलः । विदाही गुरुविष्टम्भी विपाके विरसः सदेत्यस्य मांसस्य गुणाः ॥ वैवस्वतपुत्रेवानरविशेषे । यथा । रामायणे । पुत्रावैवस्वतस्याच पञ्च कालान्तकोपमाः । गयो गवाक्षो गवयः शरभो गन्धमादनः इति ॥ गवते । गुङ् शब्दे । वा० अयः ॥ यद्वा । गवनम् । ऋदोरप् । गवं गवेनवा याति । या० । मू० कः ॥

गवयी । स्त्री । गवययोषायाम् । वनधेनौ । भिल्लगव्याम् ॥ योपधप्रतिषेधे गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानाम प्रतिषेधइति जातिलक्षणोङीष् ॥

गवराजः । महोक्षे । वृषे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गवलः । पुं । वनमहिषे ॥ न । महिषशृङ्गे ॥ अलति । अलभूषणादौ । अच् । गवामलम् ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । ऋदोरप् । गवंलाति । कः ॥

गवाक्षः । पुं । जाली झरोखा इतिच भाषाप्रसिद्धे वातायने । वधूदृगयने । जालके ॥ वैवस्वतपुत्रे कपिविशेषे ॥ गवांकिरणानामक्षीव । अक्षिशब्दो नरन्ध्रवाची । अक्ष्णोदर्शनादित्यच्

॥ गावोजलानि किरणानि वा । अक्षन्ति व्याप्नुवन्ति एतमनेन वा । अक्षूव्याप्तौ । अकर्त्तर्य्यथैँ घञ् ॥

गवाक्षी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गोडुम्बायाम् । गोमुक् इति गौडभाषा ॥ शाखोटे । शेउडा इति भाषा ॥ अपराजितायाम् ॥ गां भूमिमक्ष्णोति । अक्षू० । कर्मण्यण् । ङीप् ॥

गवाची । स्त्री । पाँकालमाछ् इति गौडभाषाप्रसिद्धे मत्स्ये ॥

गवादनम् । न । घासे ॥ गोभिरद्यते । अद० । ल्युट् ॥

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् ॥ गवादनीद्वयं तिक्तं पाके कटुरसं लघु । वीर्य्योष्णं कामलापित्तकफघ्नी ह्रोदरापहम् ॥ श्वासकासापहं कुष्ठगुल्मग्रन्थिव्रणप्रणुत् । प्रमेहमूढगर्भामगण्डामयविषापहम् ॥ गवांघासादनाश्रये । नांद्(ं)लडावनीइतिच भाषा ॥ नीलापराजितायाम् ॥ गौ० ङीष् ॥

गवालूकः । पुं । गवये । गोसदृशे ऽरण्यपशौ ॥

गवाशनः । पुं । गोभक्षके । मोची इति भाषा ॥ यथा । माताप्येका पिताप्येको मम तस्य च पक्षिणः । अहं मुनिभिरानीतः सचनीतो गवाशनैरित्युद्भटः ॥

गवाषिका । स्त्री । लाक्षायाम् । जतुनि ॥

गविनी । स्त्री । गवांसमूहे ॥ खला दिभ्यइनिर्वक्तव्यः ॥

गविष्ठः । त्रि । भूमिस्थे ॥ स्वर्गस्थे ॥

गविष्ठिरः । त्रि । गविस्थिरे ॥ हलद न्तादित्यलुक् । गवियुधिभ्यांस्थिरः इतिषत्वम् ॥

गवीश्वरः । पुं । गवांस्वामिनि । गोम ति । गोमिनि ॥ गवामीश्वरः ॥

गवेङ्गितम् । न । शुभाशुभाय गवामाका रे ॥ यथा । गावो दीनाः पार्थिवस्या ऽशिवाय पादैर्भूमिं कुट्टयन्त्यश्च रोगाम् । मृत्युं कुर्वन्त्यश्रुपूर्णाय ताक्ष्यः पत्युर्भीता स्तस्करानारुव न्त्यः ॥ अकारणं क्रोशति चेदनर्थो भयाय रात्रौ वृषभः शिवाय । भृशं निरुद्धा यदि मक्षिकाभि स्तदाशुवृ ष्टिं सरमात्मजै र्वा ॥ आगच्छन्त्यो वे श्म हम्भारवेण संसेवन्त्यो गोष्ठहृष्टौ गवां गाः । आर्द्राङ्ग्यो वा हृष्टरो मण्यः प्रहृष्टा धन्या गावः स्युर्महि ष्यो पिचैवम् ॥ इतिवाराह्यामेकोन नवतिः ॥

गवेडुः । स्त्री । आरण्यगोधूमाख्ये मु न्यन्ने । गड़गड़ इतिगौडभाषा ॥ गवे गवार्थं दीयते । दीङ् क्षये । मृगय्वादित्वात् कुः । नैरुक्तोदकार

स्य ङः । तत्पुरुषेकृतोन्त्यलुक् ॥

गवेधुः । स्त्री । गवेडौ ॥ गवेधुः कटुका स्वाद्वी कार्श्यकृत् कफनाशिनी ॥

गवेधुकम् । न । गैरिके ॥ इतिराज निर्घण्टः ॥

गवेधुका । स्त्री । तृणधान्यविशेषे । ग ड़गड़इति देधानइतिचगौडभाषा । गवेडौ ॥ नागबलायाम् ॥ गविभूमौ एधते । एध० । बाहुलकादुः । संज्ञा यांकन् ॥

गवेरुकम् । न । गैरिके ॥

गवेशका । स्त्री । गोरक्षचाउलिया इ तिगौडप्रसिद्धे वृक्षविशेषे ॥

गवेषणा । स्त्री । अन्वेषणायाम् । पर्ये षणायाम् । मार्गणे ॥ धर्माद्यन्वेषणे ॥ गवेषमार्गणे । चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥

गवेषितम् । त्रि । अन्वेषिते । मार्गिते ॥ गवेष्यतेस्म । गवेष० । क्तः ॥

गव्यम् । न । ज्यायाम् ॥ रागद्रव्ये ॥ त्रि । गोदुग्धादौ । गोसम्बन्धिनि सर्व स्मिन् ॥ गव्यं त्रिषु गवां सर्वम् । स र्वम् भवविकारावयवादि गवां गव्य म् ॥ गविभवम् गौर्देवतास्य वा । गोरजादिप्रसङ्गे यत् ॥ गोहिते ॥ गवेहितम् । उगवादिभ्यो यत् ॥ गोर्निमित्तं संयोग उत्पातो वा । गोद्यचोऽसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत

॥ गोरिदम् । गोपयसोर्यत् । वान्तो यि प्रत्यये ॥

गव्या । स्त्री । गोत्रायाम् । गोवृन्दे ॥ गवांसमूहः । खलगोरथात् इतियः ॥ गव्यूतौ ॥ गोरोचनायाम् ॥

गव्यूतम् । न । क्रोशे ॥ गव्यूतौ ॥

गव्यूतिः । स्त्री । क्रोशयुगे । द्विसहस्रधनुषि । गोरुते ॥ धन्वन्तरसहस्रन्तु क्रोशः क्रोशद्वयं पुनः । गव्यूतं स्त्रीतु गव्यूति र्गोरुतं गोमतञ्च तत् ॥ गोर्यूतौ छन्दस्युपसंख्यानम् । अध्वपरिमाणेचेत्यवादेशः ॥

गहनम् । न । घना इति भाषा प्रसिद्धे कानने । वने ॥ गह्वरे ॥ दुःखे ॥ त्रि । कलिले । दुर्गमे । दुष्प्रवेशे ॥ पुं । परमात्मनि ॥ दुष्प्रवेशत्वात् अवस्थात्रयभावाभावसाक्षित्वात् वा गहनः परमात्मा । अस्यस्वरूपं सामर्थ्यंचेष्टितं वाज्ञातुंनशक्यते ऽतो गहनः ॥ गाह्यते गाहूविलोडने । बहुलमन्यत्रापीति युच् । पृषोदरादित्वात् ह्रस्वः । कृच्छ्रगहनयोरिति निर्देशाद्वा ह्रस्वः ॥

गहना । स्त्री । अलङ्कारे ॥ इति देवीपुराणम् ॥

गह्वरः । पुं । निकुञ्जे ॥ न । गुहायाम् ॥ दम्भे ॥ वने ॥ विषमस्थाने । अनेकाऽनर्थसङ्कटे ॥ गाह्यते । गाहू० । छित्वर छत्वरेतिसाधुः ॥

गह्वरी । स्त्री । गुहायाम् ॥

गा । स्त्री । गाथायाम् ॥

गाङ्गः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ कार्त्तिकेये । गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शिवादिभ्योऽण् ॥ त्रि । गङ्गासम्भूते ॥ न । गङ्गाजले ॥ धाराजले ॥ यदा स्यादाश्विने मासिसूर्यः स्वाति विशाखयोः । तदा म्बु जलदैर्मुक्तं गाङ्गमुक्तं मनीषिभिः ॥ आकाशगङ्गासम्बन्धि जल मादाय दिग्गजाः । मेघै रन्तरिता वृष्टिं कुर्वन्तीतिवचः सताम् ॥ गाङ्ग माश्वयुजे मासि प्रायो वर्षति वारिदः । सर्वथा तज्जलं देयं तथैवचरकेवचः ॥ स्थापिते हेमजेपात्रे राजते मृन्मये ऽपिवा । शाल्यन्नं येन संसिक्तं भवे दक्लेदवर्णवत् । तद् गाङ्गं सर्वदोषघ्नं ज्ञेयं सामुद्र मन्यथा ॥ सामुद्रं त्वाश्विने मासि गुणै र्गाङ्गवदादिशेत् । यतोऽगस्त्यस्य दिव्यर्षे रुदयात् सकलं जलम् । निर्मलं निर्विषं स्वादु शुक्लं स्या ऽदद्दोषलम् ॥ यत आह । फूत्कारविषवातेन नागानां व्योमचारिणाम् । वर्षासु सविषं तोयं दिव्य मप्याश्विनं विनेति ॥

गाङ्गटः । पुं । गाङ्गटकः । पुं । गाङ्गटेयः । पुं । चिङ्गडिमाछ् इति गौडभाषाप्रसिद्ध-मत्स्ये ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

गाङ्गायनिः । पुं । भीष्मे । शान्तनवे ॥ गुहे ॥ गङ्गाया अपत्यम् । तिकादिभ्यः फिञ् ॥

गाङ्गेयः । पुं । भीष्मे ॥ स्कन्दे ॥ इल्लीशमीने ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ न । कशेरुणि ॥ मुस्ते ॥ स्वर्णे ॥ यं गर्भं सुषुवे गङ्गा पावकाद्दीप्ततेजसम् । तदुल्बं पर्वते न्यस्तं हिरण्यं समपद्यत ॥ गङ्गाया अपत्यम् । शुभ्रादिभ्यश्चेति ढक् ॥

गाङ्गेरुकी । स्त्री । गोरक्षतण्डुलायाम् । नागबलायाम् ॥ गाङ्गं जलमीरयति । ईरगतौ क्षेपणे च । मृगय्वादयश्चेति कुः । स्वार्थे कन् । गौरादिङीष् ॥

गाङ्गेष्टी । स्त्री । कटशर्करालतायाम् । नटा इति गौडभाषा इति हारावली ॥

गाजरम् । न । गृञ्जने । नारङ्गवर्णके ॥ गाजरं मधुरं तीक्ष्णं तिक्तोष्णं दीपनं लघु । सङ्ग्राहि रक्तपित्तार्शोग्रहणीकफवातजित् ॥

गाञ्जिकायः । पुं । वर्त्तिकपक्षिणि ॥

गाढम् । न । दृढे ॥ तीव्र ॥ त्रि । तद्युते ॥ अवगाढे । सेविते ॥ तपस्विगाढां तमसां प्रापेतिरघुः ॥ गाह्यते स्म । गाहू विलोडने । क्तः ॥

गाढमुष्टिः । पुं । खड्गे ॥ त्रि । कृपणे ॥ गाढा मुष्टिर्यस्य ॥

गाढावटी । स्त्री । चतुरङ्गक्रीडामध्ये क्रीडाविशेषे ॥ यथा । नौकैका वटिका यस्य विद्यते खेलने यदि । गाढावटीति विख्याता पदं तस्य न दुष्यतीति ॥

गाणपतः । त्रि । गणपतिदेवताके ॥ गणेशोपासके ॥ गणपतिर्देवताऽस्य । अश्वपत्यादिभ्यश्चेतिण्यापवादोऽण् । गाणपत्यो मन्त्र इति तु प्रामादिकमेव । गणपतिश्चेत्पत्यादीनामश्वपत्यादिषु पाठात् ॥ गणपतिसम्बन्धिनि ॥

गाणपत्यम् । न । गणपतित्वे ॥ गणपतेः कर्मभावो वा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि चेति ष्यञ् । गणपत्यधिपतिशब्दयोर्ब्राह्मणादिषु पाठात् ॥

गाणिक्यम् । न । वेश्यावृन्दे ॥ गणिकानां समूहः । गणिकाया यञिति वक्तव्यमिति यञ् ॥

गाण्यः । त्रि । गणनीये । गणयितुं शक्ये ॥ गणयते । गणसङ्ख्याने । अ

चोयत् । संज्ञापूर्वकत्वान्न विलोपः। चित्तिपूजीत्यङ्विधानाद्वाभावार्थाद्वा ॥ अन्यथा अप्रत्ययादित्यनन्तरं पठित्वा अकारमेव विदध्यात् ॥

गाण्डिवः । पुं । न । अर्जुनस्यधनुषि ॥ कार्मुकमात्रे ॥ गाण्डिग्रन्थिरस्यास्ति । गाण्ड्यजगात्संज्ञायामिति वः॥

गाण्डीवः। पुं । न । गाण्डिवे॥ गाण्डग्रन्थिरस्यास्ति । कृदिकारादितिङीषन्तात् गाण्ड्यजगादिति वः ॥

गाण्डीवभूषणः। पुं । अर्जुने॥ धनुष्के । धनुष्मति ॥ गाण्डीवं भूषणमस्य॥

गाण्डीवी । पुं । अर्जुने । कौन्तेये ॥ चापिनि । धानुष्के ॥ अर्जुनवृत्ते ॥ गाण्डीवोस्त्यस्य । इनिः ॥

गातुः। पुं । पुंस्कोकिले ॥ भृङ्गे ॥ गन्धर्वे॥ त्रि । रोषणे॥ गायति । गैशब्दे । गातेर्वा । गाङ्गतौ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्चेतितुः ॥ गायने ॥

गाता। पुं । गायके ॥ गायति । गै०॥ तृच् ॥

गात्रम् । न । गजाग्रजङ्घादौ । गजाग्रभागे ॥ अङ्गे॥ कलेवरे । इन्द्रियायतने । शिरःपाण्याद्यवयवानां समुदये । गात इति भाषा ॥ गातेऽनेन वा । गाङ्गतौ । ष्ट्रन् ॥ एति वा । बहुलंतणीति इणोगा ॥ यद्वा । गच्छति । गम्लृ०। गमेरा चेति त्रन् । आचान्तादेशः ॥

गात्रभङ्गा । स्त्री । शूकशिम्ब्याम् ॥

गात्रशय्यः। पुं । तापसविशेषे ॥ केवलं गात्रैरेव यः शेते सः ॥

गात्रसङ्कोचो । पुं । जाहकजन्तौ ॥

गात्रसम्प्लवः । पुं । प्लवपक्षिणि ॥

गात्रानुलेपनी। स्त्री । अनुलेपनवर्त्याम् । वर्णके । विलेपने । गात्रानुलेपयोग्ये पिष्टघृष्टसुगन्धिद्रव्ये ॥ गात्रमनुलिप्यतेऽनया । करणेतिल्युट् । ङीप्॥

गात्रिका । स्त्री । गाती इति लोकप्रसिद्धे ॥

गाथकः। पुं । गायके। गानोपजीविनि ॥ गायति । गै०। गस्थकन् ॥

गाथा । स्त्री । श्लोके॥ संस्कृतान्यभाषायाम् । प्राकृतभाषायाम्॥ गेये ॥ वृत्ते । अचरसङ्ख्यातपद्ये ॥ यथा । पादे द्वादशविषमे मात्राश्चाष्टादश द्वितीयेऽपि । पञ्चदश चेत् तुरीये कथिता गाथा तथैवार्येति ॥ गीयतेऽसौ । गाङ्० । उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन् ॥

गाधः । पुं । तलस्पर्शे । स्थाने॥ सुप्रत

रे । गाहन इति पाँजइतिचभाषा ॥ त्रिपायाम् ॥

गाधिः । पुं । कान्यकुब्जदेशाधिपे चन्द्रवंशीयकुशिकराजस्य पुत्रे विश्वामित्रमुनेः पितरि ॥

गाधिजः । पुं । विश्वामित्रमुनौ ॥ गाधेर्जातः । जनी० । डः ॥

गाधिपुरम् । न । कान्यकुब्जे कनौज इतिख्याते महोदयपुरे ॥

गाधिभूः । पुं ।
गाधिसुतः । पुं । } विश्वामित्रे ॥
गाधेयः । पुं ।

गानम् । न । गीते । गेये ॥ ध्वनौ ॥ गैशब्दे । ल्युट् ॥ मार्गो देशी च गानस्य प्रकारौ द्वा बुदीरितौ ॥

गामिनी । स्त्री । वचायाम् ॥

गान्तुः । त्रि । गन्तरि ॥ गच्छति । गम्लृ० । क्रमिगमि क्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च ॥

गान्त्रम् । न । शकटे ॥ गम्यतेऽनेन । गम्लृ० । ग्रसुजिगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्चेतिष्ट्रन् ॥

गान्दिनी । स्त्री । श्रीगङ्गायाम् । जाह्नव्याम् ॥ अक्रूरयादवमातरि ॥

गान्दिनीसुतः । पुं । भीष्मपितामहे ॥ अक्रूरयादवे ॥

गान्धर्वः । पुं । गन्धर्वे ॥ विवाहविशेषे यथा । इच्छयाऽन्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च । गान्धर्वः स तु विज्ञेयो मैथुन्यः कामसम्भवः इति ॥ गान्धर्वः समयान्मिथइतिच । यत्र कन्यावरयोरन्योन्यानुरागात् त्वं मे भार्य्या त्वं मेपतिरितिनिश्चयः स इत्यर्थः ॥ अष्टविधदैवसर्गान्तरे ॥ भारतवर्षीयोपद्वीपविशेषे ॥ न । गाने ॥ सामवेदस्योपवेदे । पदावस्थिततानपरिच्छेदप्रयुक्तावधानेन पृथक् षड्जादिस्वरसमुदाये ॥ तदाहदन्तिलः । पदस्थस्वरसङ्घातस्तालेन समितस्तथा । प्रयुक्तस्त्वावधानेन गान्धर्वमभिधीयते ॥ इति ॥ गन्धं सौरभम् अर्वति । अर्वगतौ । कर्मण्यण् । शकंध्वादिः । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ त्रि । गन्धर्वसम्बन्धिनि ॥

गान्धारः । पुं । सिन्दूरे ॥ रागप्रभेदे ॥ तत्स्वरूपं यथा । जटां दधानः कृतभूतिभूषणः काषायवासास्तनुदेहयष्टिः । सयोगपट्टः कृतनेत्रमुद्रो गान्धाररागः कथितस्तपस्वीति ॥ अयं भैरवरागस्य पुत्रः । प्रत्यूषोऽस्य गानसमयः ॥ कन्धार इति भाषाप्रसिद्धे देशे ॥ गन्धारदेशे भवः । कच्छादिभ्यश्चेत्यण् ॥ गन्धारोऽभिजनोऽस्यवा सिन्ध्वाद्यण् ॥ नृपान्तरे ॥ गान्धारेः अपत्यम् । साल्वेयगान्धारि-

भ्याश्चेत्युक्तम् । तस्य राजन्यप्येवम् ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थिते सप्तस्वरान्तर्गते तृतीयस्वरे ॥ अजाविकौच गान्धारं नदतः । तस्योत्पत्त्यादि यथा । वायुः समुद्गतो नाभेः कण्ठशीर्षसमाहतः । नानागन्धवहः पुण्योगान्धारस्तेन हेतुनेति ॥ अपिच । नाभेः समुद्गतो वायुर्गन्धश्रोत्रे च चालयन् । सशब्दस्तेन निर्याति गान्धारस्तेन कथ्यते ॥ चतस्रः पञ्चमे षड्जे मध्यमे श्रुतयो मताः । ऋषभे धैवते तिस्रो द्वे गान्धारनिषादकेइति ॥ न । गन्धरसे ॥

गान्धारराज । पुं । महाभारतप्रसिद्धे शकुनिनाम्नाख्याते दुर्योधनस्य मातुले ॥

गान्धारी । स्त्री । धृतराष्ट्रस्य पत्न्याम् ॥ जिनानां शासनदेवताविशेषे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ नाडीविशेषे ॥ यथा । इडापृष्ठेतु गान्धारी मयूरगलसन्निभा । सव्यपादादिनेत्रान्तागान्धारीपरिकीर्त्तितेति ॥ गाँक्षा इति प्रसिद्धे मादकद्रव्यविशेषे ॥ इति विष्णुसिद्धान्तसारावली वैद्यक ग्रन्थः ॥

गान्धारेयः । पुं । दुर्योधनन्नृपे ॥ गान्धार्या अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

गान्धिकः । पुं । लेखके ॥ सुगन्धिद्रव्यहारिणि । गन्धवणिजि ॥ सतु अम्बष्ठात् राजपुत्र्यांजातः सङ्करजातिः । अस्यकर्म लिखनंगन्धदानञ्चेति पराशरः ॥ गाँधिपोका इति गौडभाषा प्रसिद्धे कीटविशेषे ॥

गामुकः । त्रि । गमनशीले । गन्तरि ॥ गच्छति तच्छीलः । गम्लृ० । लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशृभ्य उकञ् इत्युकञ् ॥

गाम्भीर्य्यम् । न । अक्षोभ्यत्वे ॥ गम्भीरेभवम् । गम्भीराञ्ञ्यः ॥ गम्भीरत्वे । अगाधत्वे ॥ पीत्वा गर्जन्त्यपस्ते दिशि दिशि जलदास्त्वं शरण्यो गरीयान् ह्याचामात्रासभाजा ममरविटपिनां जन्मभूमिस्त्वमेव । गाम्भीर्यं किञ्च तादृक् त्वयि सलिलनिधे किञ्च विज्ञापयामः सर्वोपायेन मैत्रावरुणिमुनिकृपादृष्टयः काकुचवीयाः ॥

गायकः । त्रि । गातरि । गायने ॥ गन्धर्वे ॥ गायति । गै० । ण्वुल् ॥

गायत्रम् । न । सामविशेषे ॥ त्रि । गायत्रीसम्बन्धिनि ॥

गायत्री । पुं । खदिरवृक्षे ॥ बह्निगायत्रिणांतथेति वैद्योक्तेः । व्री० इनिः ॥ गायत्रस्तोत्रवत्युद्गातरि ॥

गायत्री । स्त्री । त्रिपदादेव्याम् । वेद

मातरि ॥ गायन्तं त्रायते । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गे इतिकः । गै॰ ङीष् ॥ यथाहव्यासः । प्रतिग्रहान्न दोषाच्च पातका दुपपातकात् । गायत्री प्रोच्यतेतस्माद्गायन्तंत्रायतेय त इति ॥ अपिच । न भिन्नां प्रतिप द्येत गायत्रीं ब्रह्मणा सह । सोहम स्मीत्युपासीत विधिनायेनकेनचिदिति ॥ अस्याःस्थानं पुष्करे ॥ उपल भ्यचसावित्रीं नोपतिष्ठेतयो द्विजः । कालेचिकालं सप्ताहात् सपतेन्नाच संशयः ॥ गायत्रीमन्त्रतोयाघ्र्यं दत्तंयेनाञ्जलित्रम् । कालेसाविचिकेण स्यात् तेनदत्तं जगत्त्रयमितिपद्मपुराणम् ॥ दुर्गायां देव्याम् । भवान्याम् ॥ यथा । गायनाद् गम नादापि गायत्रीत्रिदशार्चितेतिदेवी निरुक्ताध्यायः ॥ यद्वा । गानङ् गायः । भावे घञ् । युक् । गायेनगानेन त्रायते । त्रैङ्॰ । सुपीतियोगविभा गात् कः ॥ खदिरद्रुमे ॥ षडत्तरे छन्दोवि । तस्यावृत्तिस्त्रिविधा । यथा । तनुमध्या १ शशिवदना २ सोम राजीति । उदाहरणन्तु तत्तत्स्थाने द्रष्टव्यम् ॥

गायनः । त्रि । गायके । गाथके ॥ गायति । गै॰ । ण्युट्चेति शिल्पिनि कर्त्तरि ण्युट् । आतोयुक् ॥ जल्पाके ॥

गायनी । स्त्री । गानकर्त्र्याम् ॥ टिड्ढा नङीप् ॥

गायिका । स्त्री । गायन्याम् ॥ ण्वुलन्तात् गायकात् स्त्रियां टाप् । प्रत्यय स्थादितीत्त्वम् ॥

गारित्रम् । न । ओदने ॥ गीर्यते । गॄ॰ । भूवादिगॄभ्योणित्रल् इति णित्रल् प्रत्ययः ॥

गारुडम् । न । क्ष्वेडमन्त्रे ॥ मरकतमणौ ॥ विषशास्त्रे ॥ गरुडपुराणे ॥ अस्यश्लोकसंख्योक्ता देवीभागवते - यथा । एकोनविंशत्साहस्रं गारुडं हरिभाषितमिति ॥ स्वर्णे ॥

गारुडिकः । पुं । विषवैद्ये ॥

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडीलतायाम् ॥ विद्याविशेषे ॥

गारुत्मतम् । न । मरकते । हरिन्मणौ । पन्ना इति भाषा ॥ गरुत्मतो जातम् । तस्य दमित्यण् ॥

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । पाचीलतायाम् ॥

गार्गी । स्त्री । बृहदारण्यकोपनिषत्प्रसिद्धायां ब्रह्मवादिन्यां वचक्नुतनयायाम् । वाचक्नव्याम् ॥ गर्गस्यापत्यं स्त्री । गर्गादिञ् । यञश्चेतिङीप् ।

हलस्तद्धितस्येतियलोपः ॥

गार्गीयम् । त्रि । गर्गप्रोक्ते ॥

गार्ग्यः । पुं । मुनिविशेषे ॥ गर्गस्यगो चापत्त्यम् । ग० यञ् । बहुत्त्वे गर्गाः ॥

गार्ध्यम् । न । लिप्सायाम् । आकाङ्क्षा याम् । तृष्णाभरे ॥ गर्द्ध एव । चतुर्व र्णादित्त्वात् स्वार्थे ष्यञ् ॥

गार्धपत्रः । पुं । गृध्रपत्रयुक्ते वाणे ॥

गार्भः । पुं । गर्भशुद्ध्यर्थं क्रियमाणे क र्मविशेषे ॥ त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्त्यण् ॥ गर्भाधानादौ ॥

गार्भिकम् । त्रि । गर्भसम्बन्धिनि ॥

गार्भिणम् । न । गर्भिणीनां समूहे ॥ तस्यसमूह इत्त्यधिकारे भिक्षादि भ्योण् इत्त्यणि भस्याढ इति पुंवद्भा वेचकृते इनण्यनपत्त्य इति प्रकृति भावः ॥

गार्ष्टेयः । पुं । गृष्टिवत्से ॥ गृष्ट्याऽप त्त्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् ॥

गार्हपत्त्यः । पुं । यज्ञाग्निविशेषे ॥ गृ हपतिर्यजमानः तेन संयुक्तः । गृ हपतिना संयुक्तेञ्यः । अत्र संज्ञाया मित्त्यनुवृत्ते राहवनीयादैानाति प्रसङ्गः ॥

गार्हस्थः । पुं । गृहस्थे यागपुत्रादिका रणे द्वितीयाश्रमे ॥ स्वार्थिकोण् ॥

गार्हस्थ्यम् । न । गृहस्थत्त्वे ॥ गृहस्थ स्य कर्म भावोवा । ष्यञ् ॥

गालनम् । न । क्षारणे । चुवावना पसावना इति गलावना इतिच भाषा ॥

गालवः । पुं । मुनिविशेषे ॥ लोध्रे ॥ केन्दुके ॥ गालवस्यापत्त्यम् । कस्य ध्यकेत्त्यण् ॥

गालिः । पुं । शापे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः । यथा । ददतु ददतु गालिं गालिमन्तो भवन्तो वयमिह तदभावा द्गालिदा नेप्यशक्ताः । जगति विदितमेतद्दी यते विद्यमानं नहि शशकविषाणं दीयतेय ददान्यैरित्त्युद्भटः ॥

गालितः । त्रि । कृतगालने । चुवायानि चोडा इतिच भाषा ॥ यथा । गालि तं दधि सुस्निग्ध मित्त्यादिः ॥ द्रवी कृते ॥ यथा । गालितस्य सुवर्णस्य षोडशांशेन सीसकम् इति । गला या इति भाषा ॥

गालिनी । स्त्री । मुद्राविशेषे ॥

गालोद्यम् । न । पद्मवीजे । कमल गट्टा इति भाषा ॥

गावल्गाणिः । पुं । सञ्जये ॥ गवल्गण स्यापत्त्यम् । अतइञ् ॥

गाङ्धुकं । त्रि । गवेधुकायाअवयवे । तद्विकारेच ॥ विल्वाद्यण् ॥

गाहनम् । न । प्रवेशने ॥ गाहनाइति

ख्याते विलोडने ॥

गीः । स्त्री । भाषायाम् । वाचि । सरस्वत्याम् ॥ गृणन्त्येताम् । गॄ शब्दे । । सं० क्विप् । ऋतइद्धातोः ॥

गिरा । स्त्री । भणितौ । वचने ॥

गिरिः । पुं । गोत्रे । पर्वते ॥ मेरुमन्दरकैलासमलया गन्धमादनः । महेन्द्रः श्रीपर्वतश्च हेमकूटस्तथैव च ॥ अष्टावेते तु सम्पूज्या गिरयः पूर्वदिक् क्रमात् ॥ गिरियके ॥ नेत्ररुक्प्रभेदे ॥ पारदस्य दोषविशेषे ॥ संन्यासिनां नामविशेषे ॥ यथा । सदोर्द्ध्ववाहुर्यो धीरो मुक्तकेशो दिगम्बरः । सर्वत्र समभावेन भावये योनरोत्तमः ॥ इष्टदेवीधिया नारीं स गिरिः परिकीर्त्तितइति ॥ स्त्री । गौर्य्याम् । गिलनादिति भाषा ॥ वालमूषिकायाम् ॥ त्रि । पूज्ये ॥ गिलनम् । गॄ० । इक् कृष्यादिभ्यः ॥ वाहुलकात् किर्वा । ऋतइत् ॥ गिरतिवा । इगुपधज्ञाप्रीकिरः क इति इः कित् ॥

गिरिकण्टकः । पुं । वज्रे ॥

गिरिकदम्बः । पुं । धाराकदम्बे । नीपे ।

गिरिकदली । स्त्री । वहुवीजायाम् । वनरम्भायाम् ॥

गिरिकर्णिका । स्त्री । पृथिव्याम् ॥ श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ अपराजितायाम् ॥

गिरिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥ यवासे ॥ गिरिर्वालमूषिका कर्णोस्याः तत्कर्णतुल्यपत्रत्वात् । ङीष् ॥

गिरिका । स्त्री । वालमूषिकायाम् ॥ गिरेः संज्ञायां कन् ॥

गिरिकाणः । त्रि । गिरिरोगेणैकचक्षुर्हीने ॥

गिरिगुडः । पुं । गेण्डुके ॥

गिरिजः । पुं । मधूकवृक्षविशेषे । गौरशाके ॥ न । अभ्रके ॥ शिलाजतुनि ॥ शैलजे ॥ लोहे ॥ गैरिके ॥ त्रि । गिरिसम्भूते ॥ गिरेर्जातम् । जनी० । पञ्चम्यामितिडः ॥ गिरौ जातं वा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

गिरिजा । स्त्री । गौर्याम् । पार्वत्याम् ॥ मातुलुङ्ग्याम् ॥ श्वेतबुह्नायाम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम् ॥ त्रायमाणालतायाम् ॥ कारीवृक्षे ॥ मल्लिकायाम् ॥ गिरिकदल्याम् ॥ गिरेर्जाता । जनी० । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥

गिरिजामलम् । न । अभ्रके ॥ गिरौजातं गिरिजम् । क्रमात । अमभतौ । इषादित्वात् कलः । न मलमस्येतरा । गिरिजञ्चतदमलञ्च ॥ गिरिजायामलं वा ॥

गिरिज्वरः । पुं । वज्रे ॥

गिरित्रः । पुं । शिवे ॥

गिरिदुर्गम् । न । पर्वतपृष्ठेऽतिदुरारोहे सङ्कटैकमार्गोपेतेऽन्तर्नदीप्रस्रवणाद्युदकयुक्ते वहुसस्योत्पन्नक्षेत्रवृक्षान्विते राज्ञांनिवासस्थाने ॥ सर्वेण तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् । एषांहि वाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशिष्यते ॥ एषां धन्वदुर्गादीनाम् । गिरिदुर्गं शत्रुदुरारोहत्वं महत्प्रदेशादल्पप्रयत्नप्रेरितशिलादिना वहुविपक्षसैन्यव्यापादनमित्यादयो वहवो गुणा विद्यन्ते तस्मात् प्रयत्नेन तदाश्रयेत् ॥

गिरिधातुः । पुं । गैरिके ॥

गिरिनदी । स्त्री । शैलापगायाम् ॥ गिरेः प्रसृता नदी । गिरिनद्यादीनां वेतिपाक्षिकोणत्वाभावः । तेन पक्षे गिरिणदीत्यपिवोध्यम् ॥

गिरिनिम्बः । पुं । महारिष्टवृक्षे ॥

गिरिपीलुः । पुं । परूषकवृक्षे । फालसा इति भाषा ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

गिरिपुष्पकम् । न । शैलेये ॥

गिरिप्रिया । स्त्री । चमर्याम् ॥

गिरिभिद् । पुं । पाषाणभेदवृक्षे ॥

गिरिभूः । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ क्षुद्रपाषाणभेदे ॥

गिरिमल्लिका । स्त्री । कुरैया इतिभाषाप्रसिद्धे कुटजवृक्षे ॥ गिरिमल्लीव । इवार्थेकन् ॥

गिरिमल्ली । स्त्री । गिरिमल्लिकायाम् ॥

गिरिमृद् । स्त्री । गैरिके ॥

गिरिमृद्भवम् । न । गैरिके ॥

गिरिमेदः । पुं । विट्खदिरे ॥ इरिमेद इत्यपिपाठः ॥

गिरियकः । पुं । कन्दुके । गेन्दुके ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गिरिवासी । पुं । हस्तिकन्दे ॥

गिरिशः । पुं । सदाशिवे । शङ्करे ॥ गिरिराश्रयत्वेनाऽस्यास्तीतिविग्रहे लोमादित्वात् शः ॥ गिरौशेते गिरिं श्यति उपभोगेन तनूं करोति वा । गिरौडश्छन्दसि । लोकेतु छान्दसानां क्वचिद्भाषायामपि प्रयोग इत्याशुशुक्षणिवदित्याह स्वामी ॥

गिरिशालिनी । स्त्री । अपराजितायाम् ॥

गिरिशृङ्गः । पुं । गणेशे । विनायके ॥ न । अद्रिशिखरे ॥

गिरिसारः । पुं । लौहे ॥ रङ्गे ॥ मलयाचले ॥

गिरिसुतः । पुं । मैनाकपर्वते ॥

गिरिसुता । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ यथा । अवतु वो गिरिसुता शशिभृतः शि

यतमा। विशतु वो हृदि सदा भगवतः पदयुगमिति ॥

गिरीशः। पुं। स्थाणौ। रुद्रे। शिवे॥ अद्रिपतौ। हिमाचले॥ वृहस्पतौ॥ गिरेः कैलासस्य ईशः॥

गिलः। पुं। जम्बीरे॥ गिलति। गॄ०। मू० कः। अचिविभाषेतिलत्वम्॥

गिलग्राहः। पुं। कुम्भीरे। नाका इति भाषा॥

गिलनम्। न। गिरणे। भक्षणे॥

गिलिः। स्त्री। गिलने॥ गरणम्। गॄ०। इक् कृष्यादिभ्यः। अचिविभाषेतिलत्वम्॥

गिलितः। त्रि। भक्षिते॥ गिलिर्जाताऽस्य। तारकादित्वादितच्॥

गिष्णः। पुं। सामवेदविदि॥ गायके॥

गीतम्। न। गाने॥ तल्लक्ष० यथा। धातुमातुसमायुक्तं गीतमित्युच्यते वुधैः। तत्र नादात्मको धातुर्मातु रक्षरसञ्चय इति॥ तद्द्विधं यथा। गीतञ्च द्विविधं प्रोक्तं यन्त्रगात्रविभागतः। यन्त्रं स्याद्वेणुवीणादि गात्रन्तु मुखजंमतम्॥ अपिच। निवद्धमनिवद्धञ्च गीतं द्विविधमुच्यते। अनिवद्धं भवेद्गीतं वर्णादिनियमं विना॥ यद्वागमकधातुञ्च रनिवद्धं विना कृतम्। निवद्धञ्च भवे

द्गीतं तालमानरसान्वितम्॥ छन्दोगमकधातुश्च वर्णादिनियमैः कृतम्॥ * ॥ ऋग्भिः पाठ्यमभूद्गीतं सामभ्यः समपद्यत। यजुर्भ्योऽभिनया जाता रसाश्चाऽथर्वणः स्मृताः॥ ॥ अङ्गे रालम्बये गीतं हस्तेनार्थं प्रदर्शयेत् दृष्टिभ्यां भावयेद्भावं पादाभ्यां तालनिर्णयः॥ गीतं पीनपयोधरा समदना नारी विचित्रा कथा रम्यं हर्म्यतलं सुधांशुकिरणप्रोद्दीपिता यामिनो। चित्तज्ञाः सुहृदः सुताः सुमनसो भक्ताः पुनः सेवकाः शुद्धं गीतफलं कवित्त्वमतुलं संसारसारामताः॥ सङ्गीतकेन रम्येण सुखं यस्य न चेतसि। मनुष्यवृषभो लोके विधिनैव सवञ्चितः॥ संसारदुःखदग्धानामुत्तमाना मनुग्रहात्। प्रभुणा शङ्करेणात्र गीतं वाद्यं प्रकाशितम्॥ गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम्। रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते॥ गीतेन हरिणा रङ्गं प्राप्नुवन्त्यपि पक्षिणः। वना द्यायान्ति फणिनः शिशवो न रुदन्तिच॥ कृतिचमत्कृतये किमतः परं फणिवरोऽश्वतरो वत पञ्चमः। अपिस्तृतां यदवाप मदालसां मधुरगीतवशीकृतशङ्करः॥

परमानन्दविवर्द्धन मभिमतफलं वशीकरणम्। सकलजनचित्तहरणं विमुक्तिबीजं परं गीतमिति प्रशंसा ॥ चि। शब्दिते ॥ गै०। क्तः ॥

गीतमोदी। पुं। किन्नरे ॥ चि। गानानुरागिणि ॥

गीता। स्त्री। कृष्णार्जुनसंवादात्मकेशास्त्रविशेषे ॥ यथा। भारते सर्ववेदार्थो भारतार्थश्च कृत्स्नशः। गीतायामस्ति तेनेयं सर्वशास्त्रमयी मता ॥ इय मष्टादशाध्यायी क्रमात् षट्कत्रयेण हि। कर्मोपास्तिज्ञानकाण्डत्रितयात्मा निगद्यते इतिनीलकण्ठचतुर्धरः ॥ गीतासुगीताकर्त्तव्या किमन्यैः शास्त्रविस्तरैरित्यादिश्रीधरस्वामी ॥ एतदन्याः। आश्वमेधिकपर्वोक्ते ब्राह्मणगीतानुगीते। देवीभागवतोक्ताभगवतीगीता। अध्यात्मरामायणोक्तारामगीता। श्रीविष्णुभागवतोक्ता गोपीगीता। शिवगीताद्याश्चबह्वयो ऽध्यात्मविद्यानिरूपणपराःसन्ति ॥

गीतासारः। पुं श्रीकृष्णार्जुनसंवादात्मके मुक्त्यर्थे ऽष्टाङ्गादियोगग्रन्थे गरुडपुराणोक्ते ॥

गीतिः। स्त्री। गाने ॥ आर्याछन्दोविशेषे ॥ यथा। आर्याप्रथमार्द्धसमंद्वितीय मपि चार्द्ध मीरयते यस्याम्। सागीतिः फणिपतिना निर्मलमतिना निवेदिता नूनमिति ॥

गीतिका। स्त्री। कृतिसंज्ञकविंशत्यक्षरावृत्तिविशेषे ॥ यथा। सजजाभरौसलगा यदा कथिता तदा खलु गीतिका ॥ वरपाणिशोभिसुवर्णकङ्कणरत्नरज्जुविभूषिता सुपयोधरापदसङ्गिनूपुररूपकुण्डलमण्डिता। फणिराजपिङ्गलवर्णिता कविसार्थमानसहारिका वरकामिनीव मनोहिता नहि कस्य सा किल गीतिकेति॥

गीरथः। न। जीवे। बृहस्पतौ ॥

गीर्णः। चि। वर्णिते। स्तुते ॥ गिलिते॥ गीर्यतेस्म। गृनिगरणे शब्देच। क्तः ॥

गीर्णिः। स्त्री। गिरौ। गिलने ॥ गिलनम्। गृ०। क्तिन्। ऋल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावत्। तेनलत्वम् ॥

गीर्देवी। स्त्री। सरस्वत्याम् ॥

गीर्लता। स्त्री। महाज्योतिष्मत्याम्॥

गीर्वाणः। पुं। देवे। सुरे ॥ गीरेव निग्रहानुग्रहसमर्था वाणो ऽस्त्रं यस्य सः ॥ दन्तोष्ठ्यपाठे गिरंवनुते याचते स्तुतिप्रियत्वात्। वनुयाचने। कर्मण्यण्। पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

गीर्वाणकुसुमम्। न। लवङ्गे ॥

गीष्पतिः। पुं। धिषणे। गुरौ। बृह

स्वतौ ॥ गिराम्पतिः । अहरादी नामितिरेफाभावपक्षे इदुदुपधस्येति षः । अहरादीनामिति रेफपक्षे गीर्पतिः । रेफाभावपक्षे गीःपतिः गीःपतिः ॥ पस्छिते ॥

गीष्पतीष्टिः । स्त्री । बृहस्पतिसवनाम यागे ॥

गुग्गुलः । पुं । स्वनामप्रसिद्धे वृक्षविशेषस्य निर्यासे । गुग्गुलौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥

गुग्गुलुः । पुं । कुम्भे । उलूखलके । पुरे ॥ अस्य मुखादयः । महिषाक्षो महानीलः कुमुदः पद्म इत्यपि । हिरण्यः पञ्चमो ज्ञेयो गुग्गुलोः पञ्च जातयः ॥ भृङ्गाञ्जनसवर्णस्तु महिषाक्ष इति स्मृतः । महानीलस्तु विज्ञेयः स्वनामसमलक्षणः ॥ कुमुदः कुमुदाभः स्यात् पद्मो माणिक्यसन्निभः । हिरण्याख्यस्तु हेमाभः पञ्चानां लिङ्गमीरितम् ॥ महिषाक्षमहानीलौ गजेन्द्राणां हितावुभौ । हयानां कुमुदः पद्मः स्वस्थ्यारोग्यकरौ परौ ॥ विशेषेण मनुष्याणां कनकः परिकीर्त्तितः । कदाचिन्महिषाक्षस्तु मतः कैश्चिन्नृणामपि ॥ गुग्गुलुर्विशदस्तिक्तो वीर्येऽष्णः पित्तलः सरः । कषायः कटुकः पाके कटू रूक्षो लघुः परः ॥ भग्नसन्धानकृद्वृष्यः सूक्ष्मः स्वर्यो रसायनः । दीपनः पिच्छिलो बल्यः कफवातव्रणापचि । मेदोमेहाश्मवातांश्च क्लेदकुष्ठाममारुतान् ॥ पिडकाग्रन्थिशोफार्शोगण्डमालाकृमीन् जयेत् ॥ माधुर्याच्छमयेद्वातं कषायत्वाच्च पित्तहा । तिक्तत्वात् कफजित् तेन गुग्गुलुः सर्वदोषहा ॥ स नवो बृंहणो वृष्यः पुराणस्त्वतिलेखनः । स्निग्धः काञ्चनसङ्काशः पक्वजम्बूफलोपमः ॥ नूतनो गुग्गुलुः प्रोक्तः सुगन्धिर्यस्तु पिच्छिलः । शुष्को दुर्गन्धकश्चैव त्यक्तप्रकृतवर्णकः ॥ पुराणः स तु विज्ञेयो गुग्गुलुर्वीर्यवर्जितः ॥ अम्लं तीक्ष्णमजीर्णञ्च व्यवायं श्रममातपम् । मद्यं रोषं त्यजेत् सम्यग् गुणार्थी पुरसेवकः ॥ अस्य स्थानविशेषे जन्मादिकथनं यथा । जायन्ते पुरपादपा मरुभुवि ग्रीष्मेऽर्कसन्तापिताः शीतार्त्ताः शिशिरेऽपि गुग्गुलुरसं मुञ्चन्ति ते पञ्चधा । हेमाभं महिषाक्षतुल्यमपरं सत्पद्मरागोपमं भृङ्गाभं कुमुदद्युतिञ्च विधिना ग्राह्या परीक्षा ततः ॥ वह्नौ ज्वलन्ति तपने विलयं प्रयान्ति क्लिद्यन्ति कोष्णसलिले पयसः समानाः ।

। ग्राह्याः शुभाः परिहरे च्चिरकाल जातान् अङ्गारवर्णसमपूयविगन्धव र्णानितिप्रयोगामृतम् ॥ पक्वस्यास्य पूर्णवीर्यत्वं मासत्रयपर्यन्तं तिष्ठती तिवैद्यकपरिभाषा ॥ गोजति । गु जस्तेये । क्विप् । गुजो व्याधेः गुडति । गुडरक्षणे । बाहुलकात् रुः । ड लयोरैक्यम् ॥

गुच्छः । पुं । स्तवके । कलिकादिकद म्बे । बहुभिः पुष्पैः फलैर्वा सम्बा धः पल्लवग्रन्थिर्गुच्छः । गुच्छा इति भाषा ॥ स्तम्बे । मूलत एव यत्र ल तासमूहो भवति नच प्रकाण्डानि ते गुच्छा मल्लिकादयः । भुख इति भाषा ॥ हारविशेषे । द्वात्रिंशद्यष्टि केहारे ॥ कलापे । मोरपङ्ख इति भाषा ॥ गुध्यते । गुधपरिवेष्टने । स स्यादिभ्यश्छरिति श्रीभोजः ॥ गूय ते । गुङ्शब्दे । बाहुलकात् छगुवा ॥ यद्वा । गवनम् । गुङ्० । संपदादि क्विप् । तुक् । गुतं छ्यति । छोछेदने । आतोनुपेतिकः ॥

गुच्छकः । पुं । स्तवके । पुष्पसङ्घाते ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ कला पे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न । ग्रन्थिपर्णे ॥ गुच्छात्स्वार्थे कन् ॥

गुच्छकणिशः । पुं । रागीधान्ये । तृणधा न्यविशेषोयम् ॥

गुच्छकरञ्जः । पुं । सानन्दे । स्निग्ध दले ॥

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदल्याम् ॥

गुच्छपत्रः । पुं । तालवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पः । पुं । सप्तच्छदवृक्षे ॥

गुच्छपुष्पकः । पुं । गुच्छकरञ्जे ॥ री ठाकरञ्जे ॥

गुच्छपुष्पी । स्त्री । धातक्याम् ॥ भिण्ड डीवृक्षे ॥

गुच्छफलः । पुं । रीठाकरञ्जे ॥ राजा दन्याम् ॥ कतके ॥

गुच्छफला । स्त्री । अग्निदमन्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ निष्पाव्याम् ॥ द्रा क्षायाम् ॥ कदल्याम् ॥

गुच्छबध्ना । स्त्री । गुण्डालावृक्षे ॥

गुच्छमूलिका । स्त्री । गुण्डासिनी तृणे ॥

गुच्छार्द्धः । पुं । चतुर्विंशतियष्टिके हा रे ॥ न । अर्द्धगुच्छे ॥ गुच्छस्य अर्द्धः । ग्रामार्द्धवत् समासः ॥

गुच्छालः । पुं । भूतृणे । गन्धखेड ॥

गुच्छाह्वकन्दः । पुं । गुलञ्चकन्दे । न घण्टिकायाम् । कुली इति गौड भाषा ॥

गुञ्छी । स्त्री । गुञ्छ्याम् ॥

गुञ्जरी । स्त्री । रागिणी वि...षे ॥ ...

स्वारूपं यथा । श्यामा सुकेशी म लयद्रुमाणां मृदूल्लसत्पल्लवतल्पया ता । श्रुतेः स्वराणां दधती विभा गं तन्त्रीमुखाद् दक्षिणगुर्ज्जरीयम् ॥ अस्याः कालनियमो यथा । नाटो गौडो वराडी च गुर्ज्जरी देशि रेव च । पूर्वाह्णे गान मेतेषां निषिद्ध मिति तद्विदः ॥ मतभेदेन पूर्वाह्णे पिगीयते ॥

गुञ्जः । पुं । गुच्छे । पुष्पस्तवके ॥

गुञ्जकृत् । पुं । भ्रमरे ॥ गुञ्जं ध्वनिविशेषं करोति । डुकृञ् । क्विप्सुकौ ॥

गुञ्जनम् । न । भ्रमरादीनां गुणगुणध्वनौ । गुञ्जिते ॥

गुञ्जा । स्त्री । लताविशेषे । काकचिञ्च्याम् । रक्तिकायाम् । घुंघची चिरमठी रत्ती इत्यादिभाषाप्रसिद्धायाम् भिल्लभूषणायाम् ॥ श्वेत रक्त प्रभेदेन चेयं गुञ्जाद्वयं बुधैः । गुञ्जाद्वयन्तु केश्यं स्या द्वातपित्तज्व रापहम् । मुखशोषभ्रमश्वासतृष्णा मदविनाशनम् ॥ नेत्रामयहरं वृष्यं वल्यं कण्डूव्रणं हरेत् । कृमीन्द्रलुप्त कुष्ठानि रक्तावद्ववलापि च ॥ मान विशेषे ॥ तुल्या यवाभ्यां कथितात्र गुञ्जेति लीलावती ॥ त्रियवपरिमाणे । इति वैद्याः ॥ चतुर्व्रीह्यपरिमा

णे ॥ गोधूमद्वयमाने ॥ पटहे ॥ मधुरध्वनौ ॥ मदिरागृहे ॥ चर्च्चायाम् ॥ गुञ्जति । गुजिअव्यक्तेशब्दे । पचाद्यच् ॥

गुञ्जिका । स्त्री । गुञ्जार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

गुञ्जितम् । न । गुञ्जने ॥ न गुञ्जितं तन्नजहार यन्मनः इतिभट्टिः ॥

गुटिः । स्त्री । }
गुटिका । स्त्री । } गोले । जपसङ्ख्यानसाधने । वटिकायाम् । गो
गुटी । स्त्री । }
लो वडो इतिचभाषा ॥

गुडः । पुं । गोलके ॥ हस्तिसन्नाहे ॥ ग्रासे ॥ कार्पास्याम् ॥ इक्षोर्विकारे । इक्षुसारे । शिशुप्रिये ॥ इक्षो रसो यः सम्पक्वो जायते लोष्टवद्दृढः । स गुडो गौडदेशेतु मत्स्यण्ड्येव गुडो मतः ॥ गुडो वृष्यो गुरुः स्निग्धो वातघ्नो मूत्रशोधनः । नाऽतिपित्तहरो मेदः कफकृमिवलप्रदः ॥ गुडो जीर्णो लघुः पथ्यो ऽनभिष्यन्द्यग्निपुष्टिकृत् । पित्तघ्नो मधुरो वृष्यो वातघ्नो ऽसृक् प्रसादनः ॥ गुडो नवः कफश्वासकासकृमिकरोऽग्निकृत् ॥ श्लेष्माण माशु विनिहन्ति स दार्द्रकेण पित्तं निहन्ति च सएव हरीतकीभिः । शुण्ठ्या समं हरति वात मशेष मित्थं दोषत्रयचयकरा

य नमो गुडाय ॥ गुडति । गुडवेष्टने । इगुपधेतिकः ॥ यद्वा । गवते । गुङ् अव्यक्तेशब्दे । क्वादिभ्यःकिदिति डः ॥ सिता चतुर्गुणा देया वटीषु द्विगुणो गुडः ॥

गुडकः । पुं । गुडद्वारापक्वौषधविशेषे ॥ अस्य पूर्णं तेजः षण्मासपर्यन्तं तिष्ठतीतिपरिभाषा ॥

गुडकरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥

गुडतृणम् । न । इक्षौ ॥ गुडस्यतृणम् ॥

गुडत्वक् । न । त्वचे । चोचे । । दारुचीनी इतिभाषाप्रसिद्धे गन्धद्रव्ये ॥

गुडत्वचम् । न । त्वक्पत्रे । गुडत्वचि ॥

गुडदारु । न । इक्षौ । रसाले ॥

गुडधानाः । स्त्री । गुडसंमिश्रितधानासु । गुडधानी इतिभाषा ॥ गुडेन धानाः गुडधानाः । भक्ष्येणमिश्रीकरणमिति समासः । मिश्रणक्रियाद्वारासामर्थ्यम् । तांविना मिश्रीकरणात्वायोगात् । बहुवचनान्तोयं धानाभृष्टयवेस्त्रियः इतिबहुवचननिर्देशात् ॥

गुडधेनुः । स्त्री । दानार्थंगुडादिनिर्मितायां धेनौ ॥

गुडपुष्पः । पुं । मधूकवृक्षे । महुवा इतिभाषा ॥ गुडइवपुष्पमस्य ॥

गुडफलः । पुं । पीलुवृक्षे ॥

गुडभा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् ॥

गुडमूलः । पुं । अल्पमारिषशाके ॥

गुडलम् । न । गौडीमदिरायाम् ॥ त्रि । गुडयुक्ते । गुडला गुडली इति च भाषा ॥

गुडबीजः । पुं । मसूरे ॥

गुडशर्करा । स्त्री । पिप्पटायाम् ॥ इति त्रिकाण्डशेषः ॥

गुडशिग्रुः । पुं । रक्तशोभाञ्जने ॥

गुडा । स्त्री । स्नुह्याम् ॥ गुडिकायाम् ॥ उशीर्याम् । लघुकणे ॥ गुडात् टाप् ॥

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् इतिश्रीधरस्वामिनः ॥

गुडाकेशः । पुं । सदाशिवे ॥ गुडा स्नुहीतद्वत् केशा अस्य जटाधारित्वात् ॥ अर्जुने ॥ गुडाकायाईशः ॥ त्रि । जितनिद्रे ॥ सर्वत्र सावधाने ॥

गुडालकः । पुं । न । केशचक्रे ॥ मुखं मुकुन्दस्य गुडालकावृतम् ॥

गुडाशयः । पुं । आखोटे ॥ त्रि । गुडेच्छौ ॥

गुडिका । स्त्री । वृहद्वटिकायाम् ॥ वटिका गुडिका चेति संज्ञाऽवान्तरभेदतः । इतिवैद्यकपरिभाषा ॥

गुडुची । स्त्री । गुडूच्याम् । अमृतायाम् ॥

गुडूची । स्त्री । गिलोय इतिभाषाप्रसिद्धायां लतायाम् । वत्सादन्याम् । छिन्नरुहायाम् । अमृतायाम् ॥ अस्या उत्पत्त्यादिकं यथा । अथ लङ्केश्वरो मानी रावणो राक्षसाधिपः । रामपत्नीं वनाच्छीतां जहार मदनातुरः ॥ ततस्तं बलवान् रामो रिपुं जायापहारिणम् । हतो वानरसैन्येन जघान रणमूर्द्धनि ॥ हते तस्मिन्सुराराती रावणे बलगर्विते । देवराजः सहस्राक्षः परितुष्टोऽतिराघवे ॥ तत्र ये वानराः केचिद्राक्षसैर्निहता रणे । तानिन्द्रो जीवयामास संसिच्याऽमृतवृष्टिभिः ॥ ततो येषु प्रदेशेषु कपिगात्रात् परिच्युताः । पीयूषविन्दवः पेतुस्तेभ्यो जाता गुडूचिका ॥ गुडूची कटुका तिक्ता स्वादुपाका रसायनी । सङ्ग्राहिणी कषायोष्णा लघ्वी बल्याग्निदीपनी ॥ दोषत्रयामतृड्दाहमेहकासांश्च पाण्डुताम् । कामलाकुष्ठवातास्रज्वरकृमिवमीर्हरेत् ॥ गुडति । गुडरक्षणे । बाहुलकादूचट् । ङीप् ॥

गुडूचीकल्कः । पुं । कल्कविशेषे ॥ सयथा । अमृतायाः शतं चूर्णं वाससा परिशोधितम् । पृथक् षोडशभागाः स्युर्गुडमाक्षिकसर्पिषाम् ॥ यथाग्निभक्षयेदेतन्नरो हितमिताशनः । नास्य कश्चिद्भवेद्व्याधिर्न जरापलितं नच ॥ न ज्वरा विषमा नैव मेहना निलरक्तकम् । नच नेत्रगता रोगाः परमेतद्रसायनम् ॥ मेधाकरं त्रिदोषघ्नं प्रयोगादस्य बुद्धिमान् । जीवेद्वर्षशतं साग्रं यथैवादितिजस्तथेति ॥

गुडूचीपत्रम् । न । अमृतापर्णे ॥ गडूचीपत्रमाग्नेयं सर्वज्वरहरं लघु । कषायं कटु तिक्तञ्च स्वादुपाकं रसायनम् ॥ बल्यमुष्णञ्च सङ्ग्राहि हन्याद्दोषत्रयं तृषाम् । दाहप्रमेहवातास्रकामलाकुष्ठपाण्डताः ॥

गुडेरः । पुं । गुडके ॥ ग्रासे ॥ गुडति गुड० । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्यएरक् ॥

गुडेरकः । पुं । ग्रासे ॥

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् ॥

गुणः । पुं ॥ मौर्व्याम् । ज्यायाम् । धनुराकर्षणरज्जौ । चिल्ला इति भाषा ॥ अप्रधाने । शौर्यादौ रसगन्धादौ च ॥ तल्लक्षणं यथा । सत्त्वे निविशतेऽपैति पृथक्जातिषु दृश्यते । आधेयश्च क्रियाजश्च सोऽसत्त्वप्रकृतिर्गुणः ॥ सत्त्वंद्रव्यम् । सत्त्वएव

गुणः

निविशतेइतिसावधारणंव्याख्येयम्।
एतेनसत्ताव्यावर्त्त्यते। साहिनकेव
लं द्रव्येवर्त्तते किन्तुद्रव्यगुणकर्मसु।
ननुद्रव्यएवद्रव्यत्त्वंवर्त्ततेइतितन्नाति
व्याप्तिरतआह । अपैतीति । अप
गच्छतीत्यर्थः। अर्थात्सत्त्वादेव । य
थापीततायां जातायां फलादेर्नील
तापैति नैवंद्रव्यत्त्वं द्रव्यादपैति। एव
मपि गोत्त्वंगोषुवर्त्तते अश्वादेश्वा
पैति तन्नातिव्याप्तिरतअह। पृथग्जा
तिषुदृश्यतइति । गोत्वं हिद्रव्यत्त्वा
वान्तरनानाजातिषु नदृश्यते गुण
स्तुदृश्यते। यथा अभ्रेदृष्टा नीलताह्
णादिष्वपिदृश्यते। एतेन पूर्वार्द्धेन स
कलजातेर्व्यवच्छेदः । एवंतर्हिकर्म
द्रव्येवर्त्तते ततोऽपैति पृथग्जातिषु
दृश्यतेचेतितन्नातिव्याप्तिरतआह ।
आधेयश्चाक्रियाजश्चेति ।उत्पाद्या
नुत्पाद्यइत्यर्थः। उत्पाद्योयथा। घ
टादेःपाकजोरूपादिः। अक्रियाजः
अनुत्पाद्यः। सयथा। आकाशादेर्मह
त्त्वादिः । क्रियातु सर्वाप्युत्पाद्यैव न
नित्येति तस्या द्वैविध्याभावाद्गुणत्त्वा
भावः। एवमपि द्रव्यस्यगुणत्त्वंप्राप्नोति
अवयविद्रव्यंहि अवयवद्रव्येषुनिवि
शते। असमवायिकारणसंयोगनिवृ
त्तौ विनाशात्ततोपैति भिन्नजातौ

गुणः

येषु च हस्तपादादिषुदृश्यते। द्विवि
धंचभवति नित्यानित्त्यभेदेन। निर
वयवस्यात्मपरमाण्वादेर्नित्यत्त्वादव
यविद्रव्यस्यतु घटादेर नित्त्यत्त्वादत
आह। असत्त्वप्रकृतिरिति। अद्रव्य
स्वभावइत्यर्थः॥ ॥उपैत्त्यन्य ज्जहा
त्त्यन्यद्दृष्टो द्रव्यान्तरेष्वपि। वाचकः
सर्वलिङ्गानां द्रव्यादन्यो गुणः स्मृतः
॥ इति पारिभाषिकोगुणो ऽप्रधान
एवान्तर्भवति ॥ तेजोबलवीर्यैश्व
र्यवैराग्यशक्तयश्चपराश्रितत्त्वा देव
गुणाः ॥ शुक्लादैा ॥ सचशुक्लादिश
ब्दानां पटादैा प्रवृत्तिनिमित्तंभव
ति ॥ विशेषाधानहेतैा सिद्धे वस्तुध
र्मे। शुक्लादयोहि गवादिकं स्वजा
तीयेभ्यःकृष्णगवादिभ्यो व्यावर्त्तय
न्ति ॥ अपिच । द्रव्यत्त्वव्यापकतावच्छे
दकसत्तान्यजातिमत्त्वं तदर्थः॥ यथा
। रूपरसगन्धस्पर्शसङ्ख्यापरिमाण
पृथक्त्वसंयोगविभागपरत्त्वापरत्त्वगुरु
त्वद्रवत्त्वस्नेहशब्दबुद्धिसुखदुःखेच्छा-
द्वेषप्रयत्नधर्माधर्मसंस्कारास्तुविंश
तिगुणाइति ॥ कर्मव्यतिरिक्तत्त्वेसति
जातिमात्राश्रये ॥ विवेकवैराग्योप
रतितितिक्षासमाधनेषु ॥ आकाशा
दैा । सांसिद्धिकवैनयिकप्राकृति
कभेदभिन्ने ॥ द्रव्याश्रिते फलादेर

सगन्धादौ ॥ सूदे ॥ इन्द्रिये ॥ त्यागे ॥ शौर्यादौ ॥ सत्त्वरजस्तमस्सु ॥ गुणानाम् परमं रूपं न दृष्टिपथमृच्छति । यत्तु दृष्टिपथं प्राप्तं तन्मायैव सुतुच्छकमिति भगवान्वार्षगण्यः । गुणानांसत्त्वादीनाम् परमंरूपम् अधिष्ठानमात्मेत्यर्थः ॥ राज्ञः सन्धिविग्रहादौ ॥ यथा । सन्धिविग्रहयानानि संस्थाप्यासन मेवच । द्वैधीभावश्च विज्ञेयाः षड्गुणा नीतिवेदिनामिति ॥ देशकालज्ञतादिचतुर्दशसु ॥ तेच । देशकालज्ञता दार्ढ्यं सर्वक्लेशसहिष्णुता । सर्वविज्ञानता दाक्ष्य मूर्जः संवृतमन्त्रता ॥ अविसंवादिता शौर्यंशक्तिज्ञत्वं कृतज्ञता । शरणागतवात्सल्य ममर्षित्वमचापलम् ॥ एतेचतुर्दश गुणाः प्रोक्ताः शास्त्रेषुसूरिभिः ॥ गौतमोक्तागुणा यथा । दयासर्वभूतेषु क्षान्तिः अनसूया शौचम् अनायासःमङ्गलम् अकार्पण्यम् अस्पृहेति ॥ काव्यगुणाल० । यथा । ये रसस्याङ्गिनो धर्माः शौर्यादय इवात्मनः । उत्कर्षहेतव स्तेस्यु रचलस्थितयो गुणा इति ॥ तस्यभेदा यथा । श्लेषः प्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता । अर्थव्यक्ति रुदारत्व मोजःकान्तिसमाधयः ॥ इतिवैदर्भमार्गस्य प्राणा दशगुणाः स्मृताः । माधुर्यौजःप्रसादाख्या स्त्रय स्ते न पुनर्दश ॥ तस्य दशसङ्ख्याभावे हेतुर्यथा । केचिदन्तर्भवन्त्येषु दोषत्यागात् परेश्रिताः । अन्येभजन्ति दोषत्वं कुत्रचिन्न ततोदश ॥ आवृत्तौ ॥ रज्जौ ॥ तन्तौ ॥ भीमसेने ॥ उत्कर्षे । दोषान्यस्मिन् विशेषणे ॥ समानभागे ॥ यथा । सङ्ख्यायागुणस्यनिमानेमयडित्यत्र ॥ संज्ञाजातिक्रियाशब्दान्हित्वा ऽन्येगुणवाचिनः । चतुष्टयी शब्दानां प्रवृत्तिरित्याकरग्रन्थनिष्कर्षादेषनिर्णयः ॥ गुण्यते । गुणआमन्त्रणे । घञ् ॥ गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेपि वसतां सताम् । केतकीगन्धमाघाय स्वयं गच्छन्तिषट्पदाः ॥

गुणकः । पुं । पूरकाङ्के ॥ यथा । गुण्यान्तमङ्कं गुणकेनहन्यादिति ॥

गुणकारः । पुं । भीमसेने ॥ त्रि । गुणकारके ॥

गुणगृह्यः । त्रि । गुणपक्षपातिनि ॥ गुणानांगृह्यः । पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुचेति ग्रहेःक्यप् ॥

गुणज्ञः । त्रि । गुणवेत्तरि ॥ यथा । गुणिनि गुणज्ञो रमते नाऽगुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलि रेति

वनात् कमलं नहि भेक स्त्वेकवासेऽपि ॥

गुणचयविनिर्म्मित: । पुं । मायाकल्पिते संसारवृक्षे ॥

गुणधर्म्म: । पुं । गुणाश्रितधर्मे ॥ यथा । यो गुणेन प्रवर्त्तेत गुणधर्म: सउच्यते । यथा मूर्द्धाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनमिति ॥

गुणनिका । स्त्री । नृत्ये ॥ शून्याङ्के ॥ पाठनिश्चये ॥ मालायाम् ॥ आम्रेडिते ॥ गुणआम्रेडने । चु० । ण्यास अन्योयुजितियुच् । कात्पूर्वस्येकार: ॥ शास्त्रादीनांशीलने ॥

गुणनी । स्त्री । पाठनिश्चये । शीलने ॥

गुणनीय: । पुं । शास्त्राद्यभ्यासे ॥ इति हारावली ॥

गुणप्रवाह: । पुं । चेतनाचेतनात्मके प्रपञ्चे ॥

गुणप्रवृद्ध: । पुं । संसारवृक्षे ॥ तच्छाखायाम् ॥ गुणै: सत्त्वरजस्तमोभिर्देहेन्द्रियविषयाकारपरिणतै र्जलसेचनीयैरिव स्थूलीभूतत्वात् ॥ गुणै:प्रवृद्ध: ॥

गुणभोक्तृ । न । त्रयेब्रह्मणि ॥ सत्त्वरजस्तमसां शब्दादिद्वारा सुखदु:खमोहाकारेण परिणतानामुपलब्धृत्वात् ॥

गुणभ्रंश: । पुं । गुणनाशे । पर्य्यन्तिकायाम् ॥

गुणलयनिका । स्त्री । वस्त्रनिर्मितगृहे । केणिकायाम् ॥ इति हेमचन्द्र: ॥

गुणलयनी । स्त्री । गुणलयनिकायाम् । पटकुट्याम् ॥ इतिहलायुध: ॥

गुणवान् । त्रि । गुणविशिष्टे । मदधीना एते गुणा इत्यभिमानवति ॥ गुणवन्तं नियुञ्जीत गुणहीनन्तु वर्जयेत् । पण्डितस्यगुणा: सर्वे मूर्खे दोषाहिकेवलमितिगारुडेनीतिसार: ॥ गुणोस्त्यस्य । मतुप् ॥ सम्बन्धिनि ॥

गुणवाद: । पुं । प्रमाणान्तरविरोधेसत्यर्थवादे ॥ यथा । आदित्योयूप: इत्यादिषु यूपे आदित्याभेदस्यप्रत्यक्षवाधितत्वात् आदित्यवदुज्ज्वलरूपोगुणो ऽनेनलक्षणया प्रतिपाद्यते । इति ॥

गुणवित् । त्रि । साङ्ख्यज्ञे ॥ सच सत्त्वरजस्तमांसि त्रयोगुणा: साम्येनावस्थिता: जगतो महदादिलक्षणस्य कारणमिति कल्पयति ॥ गुणज्ञे ॥

गुणवृक्ष: । पुं । कूपके । नौकामध्यस्थे रज्जुवन्धनस्तम्भे । गुणधरा मस्तूला इति भाषा ॥ गुणानां रज्जूनां वृक्ष: ॥

गुणवृक्षक: । पुं । कूपके ॥ संज्ञायां-

नन् ॥

गुणसङ्गः । पुं । शब्दादिषु सुखदुःखमोहात्मकेष्वभिलाषे ॥ गुणेषु सङ्गः ॥

गुणसङ्ख्यानम् । न । साङ्ख्ये कापिलशास्त्रे ॥ गुणाः सत्त्वरजस्तमांसि सम्यक् कार्यभेदेन ख्यायन्ते प्रतिपाद्यन्ते ऽस्मिन्निति व्युत्पत्तेः ॥

गुणसम्मूढः । त्रि । गुणैः कार्यतया धर्म्मैर्देहादिभिर्विकारैः सम्यङ्मूढे । स्वरूपास्फरणेन तानेवात्मत्वेन मन्यमाने ॥

गुणसागरः । पुं । ब्रह्मणि । विधातरि ॥ बुद्धविशेषे ॥ त्रि । सकलगुणाधारे ॥ गुणानां सागरः ॥

गुणा । स्त्री । दूर्व्वायाम् ॥ मांसरोहिण्याम् ॥

गुणाकरः । पुं । बुद्धे ॥ त्रि । गुणान्विते ॥ गुणानामाकरः ॥

गुणातीतः । त्रि । परमेश्वरे ॥ गुणाः शीतोष्णसुखदुःखादयः सत्त्वादयो वा तान् अतीतो ऽतिक्रान्तः ॥ स्थितप्रज्ञे ॥

गुणान्वितः । त्रि । विवेकवैराग्योपरतितितिक्षासमाधानयुक्ते ॥ सुखदुःखमोहात्मकगुणैर्युक्ते ॥ गुणयुक्ते ॥

गुणितः । त्रि । आहते । पूरिते ॥ यथा । पञ्चधा गुणिता पञ्चसङ्ख्या पञ्चविंशतिर्भवतीत्यादिः ॥ पिण्डिते ॥ आवर्त्तिते । अभ्यस्ते ॥ गुण्यते स्म । गुण आमन्त्रणे । क्तः ॥

गुणी । पुं । धनुषि । शरावापे । चापे ॥ त्रि । गुणविशिष्टे ॥ गुणोऽस्यास्य । इनिः ॥

गुणीभूतः । त्रि । अप्रधानीभूते ॥

गुणीभूतव्यङ्ग्यः । पुं । काव्यविशेषे ॥ यथा । अतादृशि गुणीभूतव्यङ्ग्यं व्यङ्ग्ये तु मध्यमम् ॥

गुणेशः । त्रि । सत्त्वादिगुणानां नियामके । ईश्वरे ॥

गुणेश्वरः । पुं । चित्रकूटाचले ॥ त्रि । गुणाढ्ये ॥ गुणानाम् ईश्वरः ॥

गुणोत्कर्षः । पुं । अतिशये । गुणप्राधान्ये । परभागे ॥

गुणोत्कीर्त्तनम् । न । गुणकथने ॥ विरहकालिकमित्रादिविषयकप्रशंसाप्रतिपादने ॥

गुण्ठितः । त्रि । वेष्टिते ॥ गुण्डिते । रूषिते ॥ गुण्ठ्यते स्म । गुठि वेष्टने । क्तः ॥

गुण्डः । पुं । असिपत्रे । नीलपत्रे । तृणविशेषे ॥ यस्य कन्दः कशेरुः ॥

गुण्डकः । पुं । मलिने ॥ धूलौ ॥ कलोक्तौ ॥ स्नेहपात्रे ॥

गुण्डकन्दः । पुं । कशेरुणि ॥

गुण्डारोचनिका । स्त्री । काम्पिल्ले । कंबीला इति भाषा ॥

गुण्डाला । स्त्री । चुद्रचुपविशेषे । जलोद्भूतायाम् । गुच्छवधायाम् ॥

गुण्डासिनी । स्त्री । तृणविशेषे । गुच्छमूलिकायाम् । चिपिटायाम् ॥

गुण्डिकः । पुं । स्त्री । गुण्डके । तण्डुलादिचूर्णे ॥ गुण्डिकैः सितपीतैश्च मण्डयन्ती गृहाङ्गनम् ॥

गुण्डिचा । स्त्री । श्रीपुरुषोत्तमदेवस्य रथारोहणानन्तरं वासार्थं मण्डपविशेषे । गुण्डीचावाडी इतिभाषा ॥ सप्ताहं ये प्रपश्यन्ति गुण्डिचामण्डपस्थितम् । मां च रामं सुभद्रां च मम सायुज्यमाप्नुयुरित्युत्कलखण्डम् ॥

गुण्डितः । त्रि । रजसाकीर्णे । क्षुषिते ॥ गुण्ड वेष्टने । गुडि वेष्टने । क्तः ॥

गुण्यः । त्रि । गुणवति । प्रशस्तगुणयुक्ते ॥ अन्येष्वोपिदृश्यतइतियप् ॥

गुत्थः । पुं । गवेधुकायाम् ॥

गुत्थकम् । न । ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सः । पुं । स्तवके ॥ विकासोन्मुखकलिकायाम् ॥ कलिकादिकदम्बे ॥ गुध्यते गुध परिवेष्टने । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्चेति सः कित् ॥ स्तम्बे ॥ द्वात्रिंशद्यष्टिकेहारे ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥

गुत्सकः । पुं । स्तवके । गुच्छा इति भाषा ॥ ग्रन्थपरिच्छेदे ॥

गुत्सकपुष्पः । पुं । सप्तपर्णे ॥

गुत्सार्द्धः । पुं । गुच्छार्द्धे । चतुर्विंशति यष्टिकाभिर्निर्मितेहारे ॥ गुत्सस्य अर्द्धः ॥

गुदम् । न । अपाने ॥ गुदस्य मानं सर्वस्यसार्द्धं साचतुरङ्गुलम् । तस्य सुर्वलय स्तिस्रः शङ्खावर्त्तनिभाः स्मृताः ॥ प्रवाहिनीभवेत् पूर्वा सा द्व्यङ्गुलमिता मता । उत्सर्जनीच तदधः सा सार्द्धाङ्गुलसम्मिता ॥ तस्या अधःसंवरणी स्या देकाङ्गुलसम्मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणन्तु बुधै र्गुदमुखं मतम् ॥ मलोत्सर्गस्य मार्गोयं पायुर्देहे विनिर्मितः ॥ गोदते । गुदक्रीडायाम् । इगुपधेतिकः ॥ यद्वा । गूयते ऽनेन । गु पुरीषोत्सर्गे । गम्यते वा । गुङ् शब्दे । अव्दादयश्चेतिसाधु ॥

गुदकीलः । पुं । }
गुदकीलकः । पुं । } अर्शोरोगे ॥

गुदग्रहः । पुं । उदावर्त्तरोगे ॥

गुदभ्रंशः । पुं । रोगविशेषे ॥ तल्लक्ष० यथा । प्रवाहणातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुदं वहिः । रूक्षदुर्बलदेहस्य गुदभ्रंशं त मादिशेदिति ॥

गुदयोनिः । पुं । कुम्भीके ॥

गुदाङ्कुरः । पुं । अर्शोरोगे ॥

गुधेरः । पुं । लौहघातके ॥ गोप्तरि । रक्षके ॥ गुध्यति । गुधपरिवेष्टने । मूलेराद्दयश्चेत्येरक् ॥

गुन्दलः । पुं । मर्द्दलशब्दे ॥

गुन्द्रः । पुं । तेजनके । शराभिधतृणे ॥ गोँदपटेरा इतिभाषाप्रसिद्धे वृक्षविशेषे । पटेरके । शृङ्गबेराभमूले ॥ गुन्द्रः कषायो मधुरः शिशिरः पित्तरक्तजित् । स्तन्यशुक्ररजोमूत्रशोधनो मूत्रकृच्छ्रजित् ॥ गोदते । गुद० । बाहुलकात् रक् । पृषोदरादिः ॥

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकायाम् ॥

गुन्द्रा । स्त्री । प्रियङ्गौ ॥ भद्रमुस्तके ॥ गाँजवं इति । द्रागतौ । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः । टाप् ॥ एरकायाम् ॥ गवेधुकायाम् ॥ गुन्द्रयति । गुद्रिक्षोदे । पचाद्यच् ॥

गुन्द्रालः । पुं । जीवञ्जीवपक्षिणि ॥

गुपिलः । पुं । राज्ञि ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे । गुपादिभ्यःकिदिति इलच् ॥

गुप्तः । त्रि । रक्षिते । कृतरक्षणे । त्राते ॥ गूढे । कृतगोपने ॥ संवृते ॥ आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृताधर्मविदातु कार्याः । वाग्गुप्तिकार्याणि तप स्तथैव धनायुषी गुप्ततमेतुकार्य्ये ॥ इतिवशिष्ठः ॥ वैश्यस्य संज्ञाबोधने ॥ गुप्यते स्म । गुपगोपनादौ । क्तः ॥

गुप्तगतिः । पुं । अपसर्पे । चरे ॥ गुप्ता गतिर्यस्य ॥

गुप्तचरः । पुं । वलदेवे । हलायुधे ॥ गुप्तचारे ॥ गुप्तश्चासौ चरश्च ॥ त्रि । पूर्वंगुप्ते ॥

गुप्तस्नेहः । पुं । अङ्कोठवृक्षे ॥

गुप्ता । स्त्री । कपिकच्छाम् ॥ परकीयान्तर्गतनायिकाप्रभेदे ॥

गुप्तिः । स्त्री । रक्षणे ॥ राज्ञा मात्मगतायां राष्ट्रगतायाञ्च रक्षायाम् ॥ कारागारे ॥ भूगर्त्ते ॥ अवस्करस्थाने । पोखरा इतिभाषा ॥ भूगर्त्ते ॥ यमे ॥ गुप्यते । गोपनञ्च । गुपू० । क्तिन् ॥ गोपने ॥ नगुप्तिरन्तरं विना ॥

गुप्तिकर्म्म । न । प्राकारपरिखादिनिर्म्माणे ॥

गुफितः । त्रि । गुम्फिते । ग्रथिते ॥

गुम्फः । पुं । गुम्फने । ग्रन्थने ॥ वाहोरलङ्कारे । दोर्भूषणे ॥ श्मश्रुणि ॥

गुम्फनम् । न । ग्रथिते । दृब्धे ॥

गुम्फना । स्त्री । रचनायाम् ॥ यथा । वाक्ये शब्दार्थयोः सम्यग्रचना गुम्फना स्मृता । शब्दार्थक्रमपर्यायपदवाक्यकृताचसेति ॥

गुम्फितः । त्रि । दृब्धे । ग्रथिते ॥ गुम्फ

ग्रन्थे । ग्रथ्यन्तः । क्तः ॥

गुरणम् । न । उद्यमे । भाराद्युद्यमने ॥ गुरीउद्यमे । कुटादिः । ल्युट् ॥

गुरुः । पुं । निषेकादिकृति ॥ निषेकोगर्भाधानम् आदिना सीमन्तोन्नयनादे र्मन्त्रविद्यादानादेश्च ग्रहणम् । तत्कर्त्ता पित्रादिर्गुरुःस्यात् । यथा । निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि । सम्भावयतिचान्नेन सविप्रोगुरुरुच्यते इतिमनुः ॥ सगुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ॥ पितृमात्राचार्यादौ ॥ शास्त्रोपदेष्टरि ॥ साङ्गवेदबोधके ॥ उपदेष्टरि । सम्प्रदायप्रवर्त्तके ॥ शान्तो दान्तः कुलीनश्च विनीतः शुद्धवेशवान् । शुद्धाचारः सुप्रतिष्ठः शुचिर्दक्षः सुबुद्धिमान् ॥ आश्रमी ध्याननिष्ठश्च मन्त्रतन्त्रविशारदः । निग्रहानुग्रहेशक्तो गुरुरित्यभिधीयते ॥ उद्धर्त्तुञ्चैव संहर्त्तुं समर्थो ब्राह्मणोत्तमः । तपस्वी सत्यवादीच गृहस्थो गुरुरुच्यते ॥ तस्य देशभेदेनविशेषो यथा । मध्यदेशकुरुक्षेत्रलाटकोङ्कणसम्भवाः । अन्तर्वेदी प्रतिष्ठाना आवन्त्याश्चगुरूत्तमाः ॥ गौडाः साल्वोद्भवाः सौरा मागधाः केरलास्तथा । कोसलाश्च दशार्णाश्च गुरवः सप्तमध्यमाः ॥ कर्णाटनर्मदारेवाकच्छातीरोद्भवा स्तथा । कालिङ्गाश्च कलम्बाश्च काम्बोजाश्चाऽधमा मताः ॥ मध्यदेशसमुद्भूतः शान्तः सर्वगुणैर्युतः । पुत्रदारैश्च सम्पन्नोगुरुरागमसम्मतः ॥ मध्यदेशसमुद्भूत इतिश्रेष्ठत्वदर्शनार्थम् ॥ शाक्ते शाक्तो गुरुः शस्तः शैवे शैवो गुरुर्मतः । वैष्णवे वैष्णवः सौरे सौरो गुरुरुदाहृतः ॥ गाणपे गाणपश्चैव कौलः सर्वत्र सद्गुरुः ॥ इति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ रोगग्रस्तो यथा वैद्यः पररोगचिकित्सकः । तथा गुरुर्मुमुक्षोर्मे गृहस्थो यं विडम्बनेति श्रीदेवीभागवतम् ॥ विशेषस्तन्त्रसाराद् ज्ञेयः ॥ शिष्येण सद्गुरो र्निन्दादिकं न श्रोतव्यं तत्रप्रमाणमाह । गुरो र्यत्र परीवादो निन्दावापि प्रवर्त्तते । कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोन्यत इति ॥ अत्रनिन्दापरीवादयोः सदसद्दोषविषयकत्वेन भेदोबोध्यः ॥ द्विमात्रे । दीर्घे ॥ दीर्घस्वरो विन्दुयुतो विसर्गी संयुक्तपूर्वश्च गुरु र्द्विमात्रः । पादान्तगामीतु गुरुर्लघुर्वा वर्णो विकल्पेन गुरु र्नियुक्तः ॥ वृहस्पतौ । सुराचार्ये ॥ द्रोणाचार्ये ॥ कपिकच्छ्वां

म् ॥ त्रि । गम्भीरार्थे ॥ बलवति ॥ पूज्ये ॥ महति ॥ दुर्ज्जरे ॥ अलघौ ॥ गृणाति उपदिशति धर्म्मादि । गॄ शब्दे । गिरत्यज्ञानं वा । गॄ निगरणे । कृग्रोरुच्चेति कुः । उच्चान्तादेशः ॥

गुरुक्रमः । पुं । इतिह । पारम्पर्य्योपदेशे ॥ इतिहलायुधः ॥

गुरुगृहम् । न । आचार्य्यवेश्मनि ॥ धनुर्म्मीनराश्योः ॥

गुरुघ्नः । पुं । गौरसर्षपे ॥ त्रि । गुरुहन्तरि ॥

गुरुण्टकः । पुं । तिलमयूरे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

गुरुतरः । त्रि । गरीयसि ॥ सारवत्तरे ॥

गुरुतल्पगः । पुं । विमातृगन्तरि ॥

गुरुता । स्त्री । गुरुत्वे ॥ भावेतल् ॥

गुरुतालः । पुं । तालविशेषे ॥ यथा । एक एव गुरुर्यत्र गुरुतालः स कथ्यते । अपरं नियमं विनेति ॥

गुरुत्वम् । न । महत्त्वे ॥ पतनप्रतियोगिनि गुणे । आद्यपतनासमवायिकारणे । अलघुतायाम् ॥ यथा । अतीन्द्रियं गुरुत्वं स्यात् पृथिव्यादिद्वये तु तत् । अनित्ये तदनित्यं स्यान्नित्ये नित्यमुदाहृतम् ॥ तदेवासमवायि स्यात् पतनाख्ये तु कर्म्मणि ॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥ गुरोर्भावः । तस्य भावस्त्वतलाविति त्वः । त्वान्तं क्लीबम् ॥ पिण्डपुष्टौ ॥

गुरुदैवतम् । न । पुष्यनक्षत्रे ॥ त्रि । गुरुतत्परे ॥ गुरुर्द्दैवतं यस्य ॥

गुरुपत्रम् । न । रङ्गे ॥

गुरुपत्रा । स्त्री । अम्लिकायाम् । तिन्तिडीवृक्षे ॥

गुरुभारिकम् । न । लघुपाके ॥

गुरुमर्द्दलः । पुं । डिण्डिमवाद्ये ॥

गुरुरत्नम् । न । पुष्परागमणौ ॥

गुरुवर्च्चोघ्नः । पुं । लिम्पाके । कागदीनींबू इतिभाषा ॥

गुरुवर्त्ती । त्रि । गुरुशुश्रूषके ॥

गुरुवासी । पुं । नैष्ठिकब्रह्मचारिणि ॥ अष्टाशीतिसहस्राणां यतीनामूर्द्ध्वरेतसाम् । स्मृतं स्थानन्तु यत्तेषां तद्देवगुरुवासिनाम् ॥

गुरुशिंशपा । स्त्री । शिंशपाद्रुमे ॥

गुरुशुश्रूषा । पुं । विद्यादातुःसेवायाम् ॥ यथाह भगवान् । नाहमिज्याप्रजातिभ्यां तपसोपशमेन वा । तुष्येयं सर्वभूतात्मा गुरुशुश्रूषया यथेति ॥

गुरुसारा । पुं । शिंशपायाम् ॥

गुरुस्कन्धः । पुं । श्लेष्मणावृक्षे ॥

गुरुहा । पुं । गुरुघ्ने । नरकीलके ॥

गुरूपदिष्टः । त्रि । शास्त्रीये ॥

गुर्ज्जरः । पुं । देशविशेषे ॥ तद्देशस्थे

पुम्भूम्नि ॥

गुर्ज्जरी । स्त्री । रागिणीविशेषे ॥ रीतिभेदे ॥ गुर्जरदेशवनितायाम् ॥ वसतिरतिपतिर्गुर्जरीणां कुचेषु॥

गुर्वादित्यः । पुं । योगविशेषे । सूर्यजीवयोरेकराशिस्थितौ ॥

गुर्विणी । स्त्री । गर्भिण्याम् ॥ गुरुर्दुर्जरो लघुर्वा गर्भोस्त्यस्याः । व्रीह्यादित्वात् इनिः । संज्ञापूर्वकत्वा न्नगुणः ॥ यद्वा । गर्वति । गर्वगतौ । गर्वेरतउच्चे तीनन् । गौरादित्वान्ङीष्॥

गुर्वी । स्त्री । गुर्विण्याम् । गर्भवत्याम् ॥ नहि वन्ध्या विजानाति गुर्वीप्रसवबेदनाम्॥ गुरुपत्न्याम् ॥ गुरुत्वयुक्तायाम्॥

गुलः । पुं । ऐचवे । गुडे ॥

गुलञ्चकन्दः । पुं । गुच्छाह्वकन्दे । निघण्टिकायाम् । कुली इति गौड-भाषा ॥

गुला । स्त्री । सुहीवृक्षे । थूहर इति भाषा ॥

गुलिका । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ गोली इतिभाषाप्रसिद्धे आग्नेयास्त्रप्रक्षेप्यवस्तुनि ॥ गुडयुक्तकुष्माण्डव्यञ्जनविशेषे ॥ घृतेन गुडयुक्तेन गोलकुष्माण्डखण्डकान् । रन्धितान् जीरमरिचै रिमान् सुगुलिका विदुः ॥

रोगविशेषे ॥

गुली । स्त्री । गुटिकायाम् ॥ सीतला इति भाषा प्रसिद्धे रोगे ॥

गुलुच्छः । पुं । गुच्छे । स्तवके ॥ पशुजङ्घायाम् । गुलछु इति पर्वतीय भाषा ॥ गुच्छशब्दार्थेषु । गुत्सो गुच्छो गुलुच्छवदितिद्विरूपकोषात् ॥

गुलुञ्छः । पुं । गुच्छे ॥

गुल्फः । पुं । घुटिकायाम् । पादग्रन्थौ । टकुना इति भाषा ॥ गलति गलते वा । गलअदने । कलिगलिभ्यां फगस्योच्चेतिफक् प्रत्ययः । अतउत्वञ्च ॥

गुल्मः । पुं । सत्त्वप्रधानपुरुषाधिष्ठिते रक्षितृपुरुषसमूहे ॥ चिमुसेनामुखेषु ॥ तत्र इभाः ९ रथाः ९ अश्वाः २७ पदातयः ४५ । समुदायेन ९० । एतत्परिमाणविशिष्टासेना गुल्म इत्यर्थः ॥ सैन्यरक्षणे ॥ घट्टप्रभेदे ॥ रक्षार्थं सैन्यस्थाने ॥ अप्रकाण्डवृक्षे । स्तम्बे । लताप्रतानादौ । तृणसमूहे । एकमूलाः सङ्घातजाताः शरेक्षुप्रभृतयो गुल्माः ॥ प्लीहरोगे ॥ वायुगोला इतिप्रसिद्धरोगे ॥ यथा । दुष्टा वातादयो ऽत्यर्थं मिथ्याहारविहारतः । कुर्वन्ति पञ्चधा गुल्मं कोष्ठान्त ग्रेन्थिरूपिणम् ॥

तस्य पञ्चविधं स्थानं पार्श्वहृन्नाभिव
स्तयः ॥ हृन्नाभ्योरन्तरे ग्रन्थिः सञ्चा
री यदि वा चलः । वृत्तश्चयापचय
वान् स गुल्म इति कीर्त्तितः ॥ स व्य
स्तैर्जायते दोषैः समस्तैरपि चोच्छ्रि
तैः । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयो
रक्तेन चापर इति ॥ गुध्यते ऽस्मात्
। भीमादयोपादाने इति साधुः ॥ य
द्वा । गुध्यते गुडति वा । गुड वेष्टने र
क्षणे वा । वाहुलकात् मक् । डलयो
रैकत्वञ्च ॥

गुल्मकेतुः । पुं । अम्लवेतसे ॥

गुल्ममूलम् । न । आर्द्रके ॥

गुल्मवल्ली । स्त्री । सोमलतायाम् ॥

गुल्मी । त्रि । गुल्मवति । गुल्मविशिष्टे ॥

गुल्मिनी । स्त्री । त्रपुषीद्राक्षाताम्बू
ल्यादिरूपायां प्रतानिन्यां लतायाम्
। सप्राखलतायाम् । उलपे ॥ गुल्मः
प्रतानो ऽस्त्यस्याः । अतइनिठनाविती
निः । ङीप् ॥

गुल्मी । स्त्री । आमलक्याम् ॥ लवल्या
म् ॥ एलायाम् ॥ वस्त्रवेश्मे । प
टौकसि ॥ वन्याम् ॥ गृध्रनखीवृक्षे
। गुडकाँ ओली इति गौडभाषाप्र
सिद्धे ॥

गुल्यः । पुं । मधुरे । स्वादौ ॥

गुवाकः । पुं । सुपारी इति प्रसिद्धे वृक्षे
। घोण्टायाम् । पूगे । क्रमुके ॥ गु
वन्त्यनेन । गुपुरीषोत्सर्गे । पिनाका
दयश्चेति साधुः ॥

गुहः । पुं । कार्त्तिकेये । स्कन्दे ॥ अश्वे
। घोटके ॥ शृङ्गवेरपुरवासिनि नि
षादाधिपतौ श्रीरामसखे ॥ गूहति
रक्षति सेनाम् । गुहू संवरणे । इगु
पधेति कः ॥ विष्णौ ॥ गूहते संवृणो
ति स्वरूपादीनि माययेति योगात् ॥

गुहषष्ठी । स्त्री । मार्गशीर्षशुक्लषष्
ठ्याम् ॥

गुहा । स्त्री । सिंहपुच्छीलतायाम् ॥
गर्त्ते ॥ अकृत्रिमे ऽद्रिविवरे । पर्वता
न्तरावकाशे । देवखाते । विले । गु
फा द्वार इति च भाषा ॥ कप्रत्ययान्ता
ट्टाप् ॥ भिदाद्यङ् वा ॥ गूढा अस्यां
ज्ञानज्ञेयज्ञातृपदार्थाः इति व्याख्या
नात् विदुषां बुद्धौ ॥ हृदये हृदाका
शे ॥ अज्ञाने ॥

गुहाचरः । त्रि । बुद्धावुपलभ्यमाने ॥ गु
हायां चरति । चरेष्टः ॥

गुहाशयः । पुं । मूषिके ॥ सिंहादिषु
॥ सिंहव्याघ्रवृका ऋक्षतरक्षुद्वीपि
नस्तथा । बभ्रुजम्बुकमार्जारा इत्या
द्याः स्युः गुहाशयाः ॥ गुहाशया वात
हारा गुरूष्णा मधुराश्च ते । स्निग्धा
बल्या हिता नित्यं नेत्रगुह्यविकारि

णाम् ॥ विष्णौ । परमात्मनि ॥ प्रत्यु द्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते सा धु मिथः सुमध्यमे । प्राज्ञैः परस्मै पुरुषाय चेतसा गुहाशयायैव नदे हमानिने ॥ गुहायां शेते । शीङ्० । अधिकरणे शेतेरित्यच् ॥

गुहाहितः । त्रि । बुद्धिस्थे । गुहायामाहितः ॥

गुहिलम् । न । धने ॥ वने ॥ गूहति गूहते वा । गुहू० । गुपादिभ्यः किदि तीलच् ॥

गुहेरः । पुं । गोप्तरि ॥ लौहकारे ॥ गूहति गूहते वा । गुहू० । मूलेराद यश्चेत्येरक् ॥

गुह्यः । पुं । कमठे ॥ दम्भे ॥ परमात्मनि । विष्णौ ॥ रहस्योपनिषदेद्यत्वात् गुहायां बुद्धौ हृदयाकाशे वा निहितः इति वा गुह्यः । गुहामर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥ न । रहसि ॥ उपस्थे । भगलिङ्गयोः ॥ गुदे ॥ त्रि । रहस्ये । गोप्ये । यस्मै कस्मै चिदकथनार्हे ॥ निर्जने ॥ गुहानिवासिनि ॥ गूहनम् गुह्यते वा । गुहू० । शंसिदुहीतिक्यप् ॥

गुह्यकः । पुं । देवयोनिविशेषे । कुबेरनिधिरक्षके मणिभद्रादौ ॥ गूहति निधिं रक्षति । गुहू० । ण्वुल् । पृषोदरादित्वाद्यगागमः ॥ निधिं रक्षन्ति ये यक्षास्ते स्युर्गुह्यकसंज्ञका इति व्याडिः ॥ यद्वा । गुह्यं कुत्सितं कायति । कैशब्दे । आतइति कः ॥ गुह्यं गोपनीयं कं सुखं यस्येति वा । अनयोः पक्षयोः शंसिदुहिगुहिभ्योवेतिकाशिकोक्तेःक्यप् ॥ गूंझा इति प्रसिद्धे पक्वान्ने । तस्य प्रकारः । समितां सर्पिषा मृष्टां सिताद्राक्षादिसम्भृताम् । एलालवङ्गकर्पूरमरीचपरिवासिताम् ॥ क्षिप्त्वान्यसमिताबद्धपुटे वेष्टय घृते पचेत् । ततः खण्डे न्यसेत् पक्वे गुह्यकोऽयमुदाहृतः ॥ गुह्यको बृंहणो हृद्यो दृष्यः पित्तानिलापहः । मधुरोऽतिगुरुः पाके किञ्चित् सन्धानकृत्सरः ॥

गुह्यकलोकः । पुं । पिशाचलोकादुपरि गन्धर्वलोकादधो वर्त्तमाने भुवने ॥

गुह्यकाली । स्त्री । देवीविशेषे ॥ नेपालस्थेतत्स्थाने ॥

गुह्यकेश्वरः । पुं । मनुष्यधर्म्मणि । कुवेरे ॥ गुह्यं कायन्तीति गुह्यकाः तेषामीश्वरः ॥

गुह्यगुरुः । पुं । शिवे ॥

गुह्यदीपकः । पुं । खद्योते ॥

गुह्यनिष्यन्दः । पुं । मूत्रे ॥

गुह्यपुष्पः । पुं । अश्वत्थवृक्षे ॥

गुह्यभाषितम् । न । मन्त्रे ॥ गुप्तवाक्ये ॥ गुह्यञ्चतत् भाषितञ्च ॥

गुह्यबीजः । पुं । भूतृणे ॥

गुह्याष्टकम् । न । भारभूत्त्यादिषु ॥ ते च यथा । भारभूत्त्याषाढिडिण्डिला कुल्यमरपुष्कराः । प्रभासनैमिषैा चेतिगुह्याष्टकमिदंजले ॥ इति म गेन्द्रसंहिता ॥

गूः । स्त्री । मले । विष्ठायाम् ॥ गच्छति । गम्लृ० । क्विप् । ऊङ्गमादीनामिति वार्त्तिकेन मलोपोऽकारस्य ऊङादेशः ॥

गूढम् । न । रहसि ॥ गुह्ये ॥ त्रि । अप्रकटे । गुप्ते । संवृते ॥ गहने । दुर्विवेचने ॥ गुह्यते स्म । गुहू० । क्तः । यस्यविभाषेतीडभावः ॥

गूढजः । पुं । गूढोत्पन्नपुत्रे ॥

गूढनीडः । पुं । खञ्जनखगे ॥

गूढपत्रः । पुं । करीरे ॥ अङ्कोठे ॥

गूढपथः । पुं । अन्तःकरणे ॥ गुप्तवर्त्मनि ॥

गूढपात् । पुं । सर्पे ॥ गूढाः पादा अस्य । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । गूढं पादयति । पदगतौ । ण्यन्तात् क्विप् ॥

गूढपादः । पुं । सर्पे ॥ गूढाः संवृताः पादाअस्य । पादानामपि विज्ञेये द्वेशते द्वे च विंशती इत्यागमः ॥

गूढपुरुषः । पुं । प्रणिधौ । राज्ञांचरे ॥ गूढश्चासौ पुरुषश्च ॥

गूढपुष्पकः । पुं । वकुलपादपे ॥

गूढफलः । पुं । वदरे ॥

गूढमार्गः । पुं । भूमध्यमार्गे । सुरङ्गायाम् । सुरङ्ग इति भाषा ॥ गूढश्चासौमार्गश्च ॥

गूढमैथुनः । पुं । काके ॥ गूढं मैथुनमस्य ॥

गूढवर्चाः । पुं । दर्दुरे ॥ गूढं वर्चोस्य ॥

गूढवल्लिका । स्त्री । अङ्कोठवृक्षे ॥

गूढसाक्षी । त्रि । योऽर्थिना गूढतया प्रत्यर्थिवचनं श्रावितः सः ॥ तथाच नारदः । अर्थिना स्वार्थसिद्ध्यर्थं प्रत्यर्थिवचनं स्फुटम् । यः श्राव्यते तदा गूढो गूढसाक्षी स उच्यते । इति ॥

गूढाङ्गः । पुं । कच्छपे ॥

गूढाङ्घ्रिः । पुं । सर्पे ॥

गूढोत्पन्नः । पुं । पुत्रविशेषे ॥ यथा । उत्पद्यते गृहे यस्य नच ज्ञायेत कस्य सः । स गृहे गूढउत्पन्नस्तस्य स्याद्यस्यतल्पजः ॥

गूथः । पुं । न । मले । शकृति ॥ गूयते । गुङ्शब्दे गुपुरीषोत्सर्गेवा । तिथपृष्ठगूथेतिसाधुः ॥

गूयलक्तः । पुं । शरमल्ले । चुहचूडे । गुये सालिक इति गौड भाषा प्रसि

इ खगे ॥

गूनः । त्रि । कृतपुरीषोत्सर्गे । हने ॥ गूयते स्म । गु० । क्तः । दुग्वोर्दीर्घश्चेति नत्वम् ॥

गूरणम् । न । उद्यमे ॥

गूवाकः । पुं । क्रमुके । गुवाके ॥ गुवत्यनेन । गु० । पिना० साधुः ॥

गूषणा । स्त्री । मेचके । मयूरपिच्छचक्र ॥

गृञ्जनः । पुं । लसुसन इति प्रसिद्धे रसोनके ॥ रक्तलशुने ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥ न । विषदिग्धपशोर्मांसे ॥ सालगम इति प्रसिद्धे कन्दे । शिखिमूले । वर्त्तुले । यवनेष्टे ॥ गृञ्जनः पित्तजो ग्राही तीक्ष्णोष्णो रोगनाशनः । गन्धाकृतिरसैस्तुल्यः सूक्ष्मनालः पलाण्डुना ॥ गृञ्ज्यते भक्ष्यत्वेन कथ्यते रोगेषु । गृजि शब्दे । कर्मणि ल्युट् ॥

गृण्डीवः । पुं । लोपाके । पृथुशृगाले । बड़ा मोटा सिआल इति भाषा ॥ इति हेमचन्द्रः ॥

गृत्सः । पुं । कन्दर्पे ॥ गृध्यति । गृधु अभिकाङ्क्षायाम् । गृधिपण्योर्दकौ चेति सः । धातोर्दान्तादेशः ॥

गृत्समदः । पुं । ऋषिविशेषे ॥

गृधिः । स्त्री । महदभिलाषे ॥

गृधुः । पुं । कामदेवे ॥ गृध्यति । गृधु० । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्य इति कुः ॥

गृध्नुः । त्रि । लुब्धे ॥ गर्द्धनशीलः । गृधु० । त्रसिगृधिधृषीति क्नुः । नेड्वशि कृतीतीड्निषेधः ॥

गृध्नुता । स्त्री । लुब्धत्वे । रागे । सङ्गे ॥

गृध्रः । पुं । दाचाय्ये । वज्रतुण्डे । परमांसभक्षणाभिकाङ्क्षिणि खगे । गीध इति भाषा ॥ आसन्नमृत्योर्निचरन्ति गृध्रादयो मूर्द्ध्नि गृहोर्द्ध्वभागे ॥ त्रि । लुब्धके ॥ गृध्यति । गृधु० । सुसूधागृधिभ्यः क्रन् ॥

गृध्रकूटः । पुं । मगधदेशस्थसीमाशैले ॥

गृध्रनखी । स्त्री । कोलिवृक्षे । बदर्याम् ॥ कालियाकडा इति गौडभाषाप्रसिद्धे कुलिकवृक्षे ॥ हिंस्रायाम् । हौंस इति भाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

गृध्रपत्रा । स्त्री । धूम्रपत्रावृक्षे ॥

गृध्रराजः । पुं । जटायुपक्षिणि ॥

गृध्रसी । स्त्री । ऊरुसन्धौ वातरोगविशेषे ॥ ल० यथा । स्फिक्पायूरुकटिपृष्ठजानुजङ्घापदं क्रमात् । गृध्रसी स्तम्भरुक्तोदैर्गृह्णाति स्पन्दते मुहुः ॥ वाताद्वातकफात्तन्द्रागौरवारोचकान्विता । इति ॥ गृध्रमपि स्यति । षोन्तकर्मणि । आतइति कः । गौरा

दित्वात् ङीष् ॥

गृष्टिः । स्त्री । सकृत्प्रसूतायां गवि ॥ वराहकान्तायाम् ॥ बदरायामोषधौ ॥ काश्मर्याम् ॥ गृह्णाति । ग्रह उपादाने । क्तिच् । पृषोदरादिः ॥ सकृत्प्रसूतायाम् ॥ अतएव गृष्ट्यास्तुप्यात्वेपि गृष्ट्यादिभ्यश्चेत्यत्र पुनर्ग्रहणं कृतम् ॥

गृहम् । न । इष्टकादिरचिते वासस्थाने । गेहे । उदवसिते । वेश्मनि । घर इति भाषा ॥ गृह्णाति धान्यादिकम् । ग्रह० । गेहेकः ॥ यद्वा । गृहू ग्रहणे । गर्हते । इगुपधेतिकः ॥ कलत्रे । भार्यायाम् । दारपरिग्रहलक्षणे श्रौतस्मार्त्तयोरन्यतराग्निनिषेविते सर्वकर्मसम्पादके त्रिवर्गकारणे ॥ न गृहं गृहमित्याहु र्गृहिणी गृहमुच्यते । तया हि सहितः सर्वान् पुरुषार्थान् समश्नुते ॥ नामनि ॥ भवने । राशौ ॥ चतुर्थभवने ॥ गृह्णाति पुरुषं य स्मात्गृहं तेन प्रकीर्त्तितम् ॥ अत्राहव्यासः । न गृहं बन्धनागारं बन्धने न च कारणम् । मनसा यो विनिर्मुक्तो गृहस्थोपि विमुच्यत इति ॥ नहि जडं गृहं पुरुषं बध्नाति नचान्यद्बन्धने कारणमस्ति किन्तु मनस आसक्तिमात्रं कारणं तां विहाय संसारं कुर्वाणो मुच्यतएवेत्यर्थः ॥

गृहाः । पुंभूम्नि । कलत्रे । दारेषु ॥ तात्स्थ्यात् । भवतिहि तात्स्थ्यात् ताच्छब्द्यम् । मञ्चाः क्रोशन्तीत्यादौ मञ्चशब्देन पुरुषाअपिव्यपदिश्यन्ते । एवञ्च गृहशब्दो वेश्मनि मुख्यो दारेषुत्वौपचारिकः । अत्रेदमवधेयम् । गृहशब्दोयमर्द्धर्चादित्वादुभयलिङ्गः । तत्र नपुंसकलिङ्गोऽभिधेयवचनः । पुंल्लिङ्गस्तु बहुवचनान्तएवेति ॥

गृहकच्छपः । पुं । पेषणशिलायाम् ॥

गृहकन्या । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् ॥

गृहकपोतः । पुं । प्रासादकुक्कुटे । भिल्लीकण्ठे । पारावते ॥

गृहकर्त्ता । पुं । धूसरेऽतिसूक्ष्मचटके । धान्यभक्षणे ॥

गृहकारकः । पुं । घरामी राज इतिच प्रसिद्धे वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । मलिमाघटकाद्वैव कन्यायां नापितस्यच । सूत्रकारस्य सम्भूतिः सोपानगृहकारकः इति पराशरपद्धतिः ॥

गृहकारी । पुं । कुम्हारी इतिभाषाप्रसिद्धे कीटे ॥

गृहकूलकः । पुं । चिचिण्डाख्यशाके ॥

गृहगोधा । स्त्री । विशम्बरायाम् । प-

ल्लिकायाम्। छिपकली विस्तुय्या इति भाषा॥

गृहगोधिका। स्त्री। मुषल्याम्। गृह गोधायाम्॥ अल्पा गोधा। अल्पार्थे कन्। गृहस्य गोधिका॥

गृहगोलिका। स्त्री। पल्ल्याम्॥

गृहजातः। पुं। दास्यामुत्पन्ने दासविशेषे॥

गृहणी। स्त्री। काञ्जिके॥

गृहतटी। स्त्री। वीथ्याम्॥ इतिहारावली॥

गृहद्रुमः। पुं। मेषशृङ्गीवृक्षे॥

गृहधूपः। पुं। गेहधूपे॥

गृहनाशनः। पुं। वनकपोते। चित्रकण्ठे। घुघुती पिण्डुकिया इति च भाषा॥

गृहनीडः। पुं। चटके॥

गृहपङ्क्तिः। स्त्री। रत्नकजनावासपङ्क्तौ। जिसे अव वारिक कहते॥

गृहपतिः। पुं। गृहस्थे॥ सत्रिणि। सदान्नदानकर्त्तरि गृहस्थे॥ मन्त्रविशेषे॥ धर्मे॥ गृहस्य पतिः॥ स्त्री। गृहपत्न्याम्॥ विभाषा सपूर्वस्येति पाक्षिको नत्वाभावः॥

गृहपालः। पुं। शुनि॥ गृहं पालयति। पाल रक्षणे। कर्मण्यण्॥

गृहपोतकः। पुं। वास्तौ। हवेली घर इति च भाषा॥ इतिशब्दरत्नावली॥

गृहप्रवेशः। पुं। गृहान्तर्गमने॥

गृहबभ्रुः। पुं। गेहनकुले॥

गृहवलिप्रियः। पुं। वकपक्षिणि॥

गृहवलिभुक्। पुं। चटके॥ काके॥ वके॥

गृहभूमिः। स्त्री। वास्तौ। वेश्मभुवि॥

गृहमणिः। पुं। दीपे॥

गृहमाचिका। स्त्री। चर्मचटयाम्। अजिनपत्रायाम्। चाम्चिरया इति भाषा॥

गृहमृगः। पुं। कुक्कुरे॥

गृहमेधी। पुं। कृतदारपरिग्रहे। गृहस्थे॥ गृहै दारैर्मेधते सङ्गच्छते। मेधृ सङ्गमे च। सुप्यजातौ णिनिः॥

गृहमेधिनी। स्त्री। सात्त्विकायां बुद्धौ॥ गृहस्थपत्न्याम्॥

गृहमेधीयम्। न। गृहमेध्ये॥ गृहमेधो देवतास्य। द्यावापृथिवीति छः॥

गृहमेधीयः। पुं। गृहाश्रमविहितकर्मादौ॥

गृहमेध्यम्। न। गृहमेधीये॥ गृहमेधो देवतास्य। द्यावापृथिवीति यत्॥

गृहयाय्यः। पुं। गृहस्वामिनि॥ गृहयते। गृह ग्रहणे। श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्य आय्यः॥

गृहयालुः । पुं । ग्रहीतरि । ग्रहणशीले ॥ गृह्यते तच्छीलः । गृह० चु० । स्पृहिगृहिपतीत्यालुच् । अयामन्तेतिणेरयादेशः ॥

गृहवाटिका । स्त्री । गृहान्तिककृतारामे ॥

गृहसंवेशकः । पुं । गृहसन्निवेशोपदेशके । वास्तुविद्योपजीविनि ॥

गृहस्थः । पुं । गृहिणि । गृहपतौ । ज्येष्ठाश्रमिणि । द्वितीयाश्रमिणि ॥ न्यायार्जितधन स्तत्त्व ज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । श्राद्धकृत् सत्यवादीच गृहस्थोऽपिविमुच्यते ॥ गृहशब्दस्य दारवचनत्वात् कृतदारपरिग्रहोगृहस्थः । गृहेतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः ॥

गृहस्थूणम् । न । गृहस्तम्भे ॥ गृहस्य स्थूणा ॥

गृहाचः । पुं । वातायने ॥

गृहागतः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । गेहमायाते ॥

गृहाधिपः । पुं । गृहस्थे ॥

गृहाम्लम् । न । काञ्जिके ॥

गृहायनिकः । पुं । गृहिणि ॥

गृहारामः । पुं । निष्कुटे । गृहोपवने ॥ गृहस्य आरामः ॥

गृहालिका । स्त्री । शकुनत्त्वायाम् ।

गृहगोधिकायाम् ॥

गृहावग्रहणी । स्त्री । देहल्याम् ॥ गृहमवगृह्यतेऽनया । ग्रहउपादाने । करणे ल्युट् ॥

गृहाशया । स्त्री । ताम्बूल्याम् । नागवल्ल्याम् । पानकी वेल इतिभाषा ॥

गृहाश्मा । पुं । पेषणशिलायाम् । सिल इतिभाषा ॥

गृहासक्तः । पुं । गृह्यके ॥ त्रि । गृहे आसक्तिविशिष्टे ॥

गृहिणी । स्त्री । भार्यायाम् ॥ इनिर्मत्वर्थीयः । ङीप् । गेहकर्मकुशलायाम् ॥

गृही । पुं । गृहस्थे ॥ गृहाः दाराः सन्त्यस्य । इनिः ॥

गृहीतः । त्रि । स्वीकृते ॥ ज्ञाते ॥ प्राप्ते ॥ धृते ॥ गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्म माचरेत् ॥

गृहीतदिक् । त्रि । पलायिते । तिरोहिते ॥

गृहीतिः । स्त्री । ग्रहणे ॥

गृहीती । स्त्री । गृहीतवति ॥ गृहीतमनेन । इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरि इनिः ॥

गृहेनर्दी । पुं । गेहेशूरे ॥

गृहेशः । पुं । गृहपतौ ॥

गृहोलिका । स्त्री । पल्ल्याम् ॥

गृह्यः । पुं । गृहासक्तमृगपक्षिजयोः ॥ गृह्यते । गृह० । पदास्वैरीतिक्यप् ॥ न । मलवर्त्मनि । गुदे ॥ ग्रन्थप्रभेदे । गृह्यसूत्रे ॥ त्रि । अस्वैरिणि ॥ पक्षे ॥ गृह० । ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेरितिक्यप् ॥ गृहेभवो वा । यत् ॥

गृह्यकः । पुं । छेके । गृहासक्तपक्षिमृगयोः ॥ त्रि । निघ्ने । आयत्ते ॥ क्यबन्तात् स्वार्थे ऽनुकम्पायां वा कन् ॥

गृह्या । स्त्री । शाखापुरे । इतिमेदिनी । टाप् ॥

गेन्दुः । पुं । ⎫ कन्दुके । गेंद इतिभा
गेन्दुकः । पुं । ⎬ षा ॥ गे गगने इन्दुरिव
गेन्दूकः । पुं । ⎭ ॥ गे इन्दुरिव प्रतिकृतिर्वा । इवे प्रतिकृताविति कन् ॥ पृषोदरादित्वाद्दीर्घः ॥

गेयम् । न । गीते ॥ यथा । गेयं गीतानामसहस्रम् ॥ त्रि । गातव्ये ॥ गायने ॥ अर्हेकृत्यतृचश्चेति योग्यतायामचो यत् । ईद्यति । गुणः ॥ गायति । गैशब्दे । भव्यगेयेति कर्त्तरि वा यत् । गीयते इति वा ॥

गेष्णः । पुं । पर्वणि ॥

गेष्णुः । पुं । गायने ॥ नटे ॥ गायति । गै० । गादाभ्यामिष्णुच् ॥ सामगानकर्त्तरि ॥

गेहम् । न । उदवसिते । गृहे ॥ गेन गणेशेन ईह्यते काम्यते । ईह० । कर्मणि घञ् ॥ गो गणेशो गन्धर्वो वा ईहः ईप्सितो यस्मिन् वा ॥

गेहधूपः । पुं । अपराजितधूपे ॥ यथा । मयूरपिच्छं निम्बस्यपत्राणि बृहतीफलम् । मरिचं हिङ्गु मांसी च वीजं कर्पाससम्भवम् ॥ छागरोमाऽहिनिर्मोको विष्ठा वैडालिकी तथा । गजदन्तस्य तच्चूर्णं किञ्चिद्घृतविमिश्रितम् ॥ गेहेषु धूपनं दत्तं सर्वान् बालग्रहान् जयेत् । पिशाचान् राक्षसान् हत्वा सर्वज्वरहरं भवेदिति ॥

गेही । पुं । गृहिणि ॥

गेहेनर्दी । पुं । कापुरुषे । पिण्डीशूरे ॥

गेहेशूरः । पुं । गेहेनर्दिनि ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

गैरिकम् । न । रक्तधातौ । गेरु इति भाषा ॥ गैरिकं रक्तधातुश्च गैरेयं गिरिजन्तथा । सुवर्णगैरिकन्त्वन्यत् ततो रक्ततरं हि तत् ॥ गैरिकद्वितयं स्निग्धं मधुरं तुवरं हिमम् । चक्षुष्यं दाहपित्तास्रकफहिक्काविषापहम् ॥ स्वर्णे ॥ गिरौ भवम् ॥ अध्यात्मादित्वाट्ठञ् ॥

गैरिकाक्षः । पुं । जलमधूकवृक्षे ॥

गैरी । स्त्री । लाङ्गलिकीवृक्षे ॥

गैरेयम् । न । शिलाजतुनि ॥ गिरौभ

वम्। नद्यादिभ्यश्चेतिढक्॥

गौः। पुं। वलीवर्दे। अनडुहि॥ स्वर्गे। रश्मौ॥ कुलिशे। वज्रे॥ चन्द्रे॥ सूर्ये॥ गोमेधयज्ञे॥ ऋषभनामौषधे॥ स्त्री। सौरभेय्याम्। अर्जुन्याम्। उस्रायाम्॥ गोमांसं गुरु सुस्निग्धं पित्तश्लेष्मविवर्द्धनम्। वृंहणं वातहृद्बल्य मपथ्यं पीनसप्रणुत्॥ चक्षुषि॥ वाणे॥ दिशि॥ मातरि॥ वाचि॥ भूमौ॥ वृषराशौ॥ नवाङ्के॥ गच्छति गम्यते वा ऽनेन वा। गम्लृ०। गमेर्डोः॥

गावः। पुंभूम्नि। उदके। जले॥

गोकण्टकः। पुं। गोचुरके॥ स्थपुटे। विषमोन्नते॥ गोखुरैः स्थपुटीकृते इति हेमचन्द्रः॥ गवां खुरे॥ विकण्टकरचे॥ गोर्धेनोः पृथिव्यावा कण्टकः॥

गोकर्णः। पुं। अश्वतरे॥ सर्पे॥ गौः कर्णोयस्य। गोशब्दस्य चक्षुःपरत्वात् गोकर्णःसर्पः॥ सारङ्गे। मृगविशेषे॥ गोरिवकर्णावस्य॥ गणदेवताविशेषे॥ अङ्गुष्ठानामिकोन्माने। अनामिकायुक्तविस्तृताङ्गुष्ठे॥ गोः कर्णइव॥ शैवे सिद्धक्षेत्रविशेषे॥ यथा। महाबलश्चगोकर्णे शिवभद्राचचर्चाण्डकेत्यागमः। गोकर्णे भद्रकर्णीस्यादि तिदेवीगीता॥

गोकर्णी। स्त्री। मूर्वालतायाम्॥ गोः कर्णइव। गौः कर्णोयस्या वा। पाककर्णेतिङीष्॥

गोकिराटिका। स्त्री। विट्सारिकायाम्॥

गोकिराटी। स्त्री। सारिकाख्यखगे॥

गोकिलः। पुं। मुसले॥ हले॥

गोकीलः। पुं। मुषले॥ लाङ्गले॥

गोकुलम्। न। गोसमूहे। गोधने॥ गोस्थाने॥ यथा। गोकुले कन्दुशालायां तैलयन्त्रेक्षुयन्त्रयोः। अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषुवालातुरेषुच॥ व्रजेप्रसिद्धेनन्दावासे॥ गवां कुलम्॥

गोकुलिकः। पुं। केकरे। वधिरे॥ पङ्कस्थगव्युपेक्षके॥

गोकृतम्। न। गोमये॥ चि। गोभिरा चरिते॥

गोचुरः। पुं। गोचुरके॥ गोचुरः शीतलः स्वादुर्वलकृद्वस्तिशोधनः। मधुरो दीपनो वृष्यः पुष्टिद श्चाश्मरीहरः॥ प्रमेहश्वासकासार्शः कृच्छ्रहृद्रोगवातनुत्॥ चुरति। चुर विलेखने। इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः। गौर्गोर्वाचुरः॥

गोचुरकः। पुं। गोखुरु इतिभाषाप्र

सिद्धायांपलङ्कषायाम् । स्वादुकण्टके ॥ गौर्गोर्वा क्षुरः ॥ स्वार्थेकन् ॥

गोखुरः । पुं । गोक्षुरे ॥ न । गवांशफे ॥

गोगोयुगम् । न । गोद्वये ॥ द्वौगावौ । द्वित्वेगोयुगच् ॥

गोगोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गोष्ठजादयः स्थानादिषु पशुनामभ्यः ॥

गोग्रन्थिः । पुं । करीषे ॥ गोष्ठे ॥ गोजिह्विकौषधौ ॥

गोघृतम् । न । गव्येघृते ॥ दर्पणे ॥

गोघ्नः । पुं । अतिथौ ॥ त्रि । गोघातके ॥

गोचरः । पुं । इन्द्रियार्थे । रूपशब्दगन्धरसस्पर्शस्वरूपे ॥ प्रयुञ्जतेहि । उपादानगोचरं ज्ञानमिति ॥ देशे । गवांजग्धिस्थाने । वने ॥ तथाचभारविः । उपारताः पश्चिमरात्रिगोचरादिति ॥ जन्मराश्यवधिग्रहचक्रान्तराराशिषु ॥ गावइन्द्रियाणि चरन्त्यस्मिन् । गोचरसञ्चरेतिनिपातितः ॥ त्रि । गोगामिनि ॥

गोचरफलम् । न । जन्मराशेः सकाशात् ग्रहाणां सञ्चारवशेन शुभाशुभफले ॥ गोचरशुद्धिर्यथा । केतूपप्लवभौममन्दगतयः षष्ठत्रिसंस्थाः शुभाः स्वन्द्राकावपि तेच तौच दशमौ चन्द्रः पुनः सप्तमः । जीवः सप्तनवद्विपञ्चमगतो युग्मेषु सोमात्मजः शुक्रः षड्दशसप्तवर्ज्जमितरे सर्वेष्वुपान्ते शुभा इति ॥

गोचर्म्म । न । गोस्त्वचि ॥ परिमाणविशेषे ॥ सप्तहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डैर्निवर्त्तनम् । दशतान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयतइति बृहस्पतिः ॥ यत् किञ्चित् कुरुते पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपिवा । अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुद्ध्यतीत्याचारे मिताक्षरा ॥

गोची । स्त्री । हिमालयपत्न्याम् ॥ गावः स्तुतिरूपाः श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिसम्बन्धिनी र्महादेवविषयिणी र्वाचः अञ्चति पूजयति यद्वा गच्छति प्राप्नोति तात्पर्यरूपेण शृणोति । अञ्चु० । क्विप् । ङीप् ॥

गोच्छालः । पुं । भूकदम्बे । कोकशिमा इति गौडभाषा ॥

गोजरः । पुं । वृद्धबलीवर्द्दे ॥

गोजलम् । न । गोमूत्रे ॥

गोजा । स्त्री । गोलोमिकायाम् ॥ पृथिव्यां व्रीहियवादिरूपेणोत्पन्नयाम् ॥ गोषु जायते । जनो० । जनसनेति विट् । विड्वनोरित्यात्वम् ॥

गोजागरिकः । पुं । भक्ष्यकारके ॥ न । मङ्गले ॥

गोजापर्णी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । दुग्धफेनीवृक्षे । व्रणकेतुघ्न्याम् ॥

गोजिह्वा । स्त्री । दार्विकायाम् । गोजियालता दारियाशाक इति च गौडभाषा ॥ गोजिह्वा वातला शीता ग्राहिणी कफपित्तनुत् । हृद्याप्रमेहकासास्रव्रणज्वरहरी लघुः ॥ कोमला तुवरा तिक्ता स्वादुपाकरसा-स्मृता ॥ पत्रशाकस्य तु गुणाः । गोजिह्वा कुष्ठमेहास्रकृच्छ्रज्वरहरी लघुः ॥ गोजिह्वेव ॥

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वालतायाम् ॥ गोजिह्वेव । कन् ॥

गोडिम्बः । पुं । शृगालजम्ब्वाम् ॥

गोडुम्बः । पुं । शीर्षहन्ते । तरमूज इति भाषा ॥

गोडुम्बा । स्त्री । गवादन्याम् । चित्राख्यकर्कव्याम् । गोमुक इति गौडभाषा ॥ गांभुवं तुम्बति । तुबि अर्दने । मू॰कः । पृषोदरादिः ॥

गोडुम्बिका । स्त्री । गोडुम्बायाम् ॥

गोणी । स्त्री । धान्याधारे गूण इति भाषाप्रसिद्धे आवपने ॥ गोणशब्दादावपनेऽर्थे जानपदकुण्डगोणेति ङीष् ॥ छिद्रवस्त्रे । शाण्याम् ॥ धान्यमानभेदे ॥ द्विशूर्पो गोण्युदाहृता तामेव भारं जानीयादित्युक्तः ॥ द्रोणीपरिमाणमिति वैद्यकपरिभाषा ॥

गोणीतरी । स्त्री । ह्रस्वगोण्याम् ॥ ह्रस्वा गोणी । कासूगोणीभ्यां ष्टरच् । षित्वात् ङीष् ॥

गोण्डः । पुं । पामरजातौ ॥ वृद्धनाभौ । नाभिगुडके ॥ त्रि । वृद्धनाभिवति ॥ गोः अण्ड इव ॥

गोतमः । पुं । ब्रह्मणः पुत्रे गौतममुनौ ॥

गोतमान्वयः । पुं । शाक्यमुनौ ॥

गोतीर्थम् । न । गोष्ठे ॥

गोत्रः । पुं । अद्रौ । पर्वते ॥ न । आख्यायाम् । नामनि ॥ सम्भावनीयबोधे ॥ कानने ॥ क्षेत्रे ॥ वर्त्मनि ॥ छत्रे ॥ सजातीयगणे ॥ पूर्वाचार्याणां मतेनाऽपत्ये ॥ कुले । अभिजने । ऋषिशब्दवाच्ये आदिपुरुषे स्वसन्तानसंज्ञाकारिणि ब्राह्मणरूपे ॥ क्षत्रियवैश्ययोरुपदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । शूद्रस्यातिदिष्टातिदिष्टगोत्रम् । यथा । न समानगोत्रां भार्यां विन्देतेत्यनेन शूद्रस्यापि सगोत्रा कथं न निषिध्यते इति चेत् अत्रोपदिष्टातिदिष्टगोत्रस्यैव निषेधो नत्वतिदिष्टातिदिष्टशूद्रगोत्रादेरिति निर्णयः ॥ क्षत्रियवैश्यशूद्राणामतिदिष्टातिदिष्टगोत्रप्रवरम् अतएवैतेषां पुरोहितगोत्रप्रवरमित्यर्थः । तथा चाग्निपुराणे

वर्णसङ्करोपाख्याने । चत्रियवैश्यशूद्राणां गोत्रञ्च प्रवरादिकम् । तथान्यवर्णसङ्कराणां येषां विप्राश्च याजकाइति ॥ गोत्राणितुचतुर्विंशतिः । तथाचमनुः । शाण्डिल्यः काश्यपश्चैव वात्स्यः सावर्णक स्तथा । भरद्वाजो गौतमश्च सौकालीन स्तथापरः ॥ कल्किष श्चाग्निवेश्यश्च कृष्णात्रेयव शिष्ठकौ । विश्वामित्रः कुशिकश्च कौशिक श्चतथापरः ॥ घृतकौशिकमौद्गल्यौ आलम्यानः पराशरः । सौपायन स्तथाऽत्रिश्च वासुकी रौहितस्तथा ॥ वैयाघ्रपद्यकश्चैव जामदग्न्य स्तथापरः । चतुर्विंशति गोत्राणां कथितापूर्वपण्डितैः ॥ अपिचमनुः । जमदग्नि भरद्वाजो विश्वामित्रात्रिगौतमाः । वशिष्ठकाश्यपागस्त्या मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानिगोत्राणिमन्वते । एतदुपलक्षण मन्येषामपि दर्शनात् । तथाच । सौकालीनकमौद्गल्यौ पराशरबृहस्पती । काञ्चनेविष्णुकौशिकौ कात्यायनात्रेयकाण्वकाः ॥ कृष्णात्रेयः साङ्कृतिश्च कौण्डिन्यो गर्गसंज्ञकः । आङ्गिरसइतिख्यातः अनादृकाख्यसंज्ञितः ॥ अथ्य जैमिनिरद्दाख्याः शाण्डिल्यो वात्स्य

एवच । सावर्णालम्यानवैयाघ्रपद्याश्च घृतकौशिकः ॥ शक्तिः कात्यायनश्चैव वासुकीगौतम स्तथा । शुनकः सौपायनश्च मुनयो गोत्रकारिणः ॥ एतेषां यान्यपत्यानि तानि गोत्राणि मन्वते । सर्वेद्विचत्वारिंशद्गोत्राः ॥ इतिधनञ्जयकृतधर्मप्रदीपः ॥ गूयते शब्दद्यते स्वसन्तानप्रभवोऽनेन । गुङ् शब्दे । ष्ट्रन् । गुधृवीपचीत्यादिनात्रो वा ॥ गां त्रायते वा । त्रैङ् पालने । आतोनुपसर्गे इति कः ॥

गोत्रजः । त्रि । गोत्रोत्पन्ने ॥ सतु जन्मनामस्मृतिपर्यन्तसमानोदकभावात् पश्चाद्भवति ॥

गोत्रभिद् । पुं । इन्द्रे । शक्रे ॥ गोत्रान् गिरीन् भिनत्ति । भिदिर्० । सत् सूद्विषेति भिदेः क्विप् ॥

गोत्रवृक्षः । पुं । धन्वनवृक्षे ॥

गोत्रसंप्लवः । पुं । पक्षिविशेषे ॥

गोत्रस्खलनम् । न । अन्यस्त्रीनामग्रहणे ॥ यथा । गोत्रस्खलने भ्रान्तिं मानिनिजानीहि केवलां मेऽच । व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः पाणिनीयइवेति ॥

गोत्रा । स्त्री । कौ । पृथिव्याम् ॥ गोत्राः शैलाःसन्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् ॥ गाः जलानि त्रायते वा । त्रैङ्० कः ।

टाप् ॥ गव्यायाम् । गवांगणे ॥ गवां समूहः । इनिचकव्यचश्चेति चः ॥
गोदः । पुं । मस्तिष्के ॥ चि । गोप्रदे ॥ गांददाति । डुदाञ्० । आतइतिकः ॥
गोदन्तम् । न । नटमण्डने । हरिताले ॥ पुं । गोदन्ते ॥
गोदा । स्त्री । गोदावर्य्यां नद्याम् ॥
गोदानम् । न । व्रतविशेषे । केशान्ते ॥ गावः केशाः दीयन्तेखण्ड्यंतेऽस्मिन् । डुदाञ्० । कर्मणि ल्युट् ॥
गोदारणम् । न । हले ॥ कुद्दाले ॥ गां भूमिं दारयति । दृविदारणे । ल्युट् ॥ गौर्भूमिर्दार्यतेऽनेन । करणेल्युड्वा ॥
गोदावरी । स्त्री । नदीविशेषे । गौतमसम्भवायाम् । ब्रह्माद्रिजातायाम् ॥
गोदुग्धम् । न । गोः क्षीरे ॥ अस्यगुणाः । गव्यं दुग्धं विशेषेण मधुरं रसपाकयोः । शीतलं स्तन्यकृत् स्निग्धं वातपित्तास्रनाशनम् ॥ दोषधातुमलस्रोतः किञ्चत् क्लेदकरं गुरु । जरासमस्तरोगाणां शान्तिकृत् सेवितं सदा ॥ * ॥ कृष्णाया गोर्भवं दुग्धं वातहारिगुणाधिकम् । पीताया हरते पित्तं तथा वात हरं भवेत् ॥ श्लेष्मलं गुरु शुक्लाया रक्ताचित्राच वातहृत् । बालवत्सविवत्सानां गवां दुग्धं त्रिदोषकृत् ॥ वष्कयिण्या स्त्रिदोषघ्नं तर्पणं वलकृत् पयः । जाङ्गलानूपशैलेषु चरन्तीनां यथोत्तरम् । पयो गुरुतरं स्नेहो यथाहारं प्रवर्त्तते ॥ खल्यन्नभक्षणाज्जातं क्षीरं गुरु कफप्रदम् । तत्तु बल्यं परंवृष्यं स्वस्थानां गुणदायकम् ॥ पलालतृणकार्पासवीजजं रोगिणे हितम् ॥ * ॥ अपिचाह राजनिर्घण्टः । गवां प्रत्यूषसि क्षीरं गुरुविष्टम्भि दुर्जरम् । तस्मा दभ्युदिते सूर्ये याम यामार्द्धमेववा ॥ समुत्तार्य पयो ग्राह्यं तत् पथ्यं दीपनं लघु । विवत्सावालवत्सानां पयो दोषलमीरितम् ॥ शस्तं वत्सैकवर्णायाध वलीकृष्णायो रपि । इत्यादा माषपर्णादा ऊर्द्ध्वशृङ्गी च या भवेत् ॥ तासां गवां हितं क्षीरं शृतं वाऽशृतमेव वा । गवां सितानां वातघ्नं कृष्णानां पित्तनाशनम् ॥ श्लेष्मघ्नं रक्तवर्णानां त्रीन् हन्ति कपिलापयः ॥ इति ॥
गोदुग्धदा । स्त्री । चणिकाहृणे सुनीलायाम् ॥
गोधुक् । पुं । गोपे । गोदोग्धरि ॥ गां दोग्धि । दुह प्रपूरणे । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

गोदुहः । पुं । गोदुहि । गोपे ॥ गां दोग्धि । दुह० । मू० कः ॥

गोदोहनम् । न । गवां दोहनस्थाने ॥ गावोदुह्यन्ते ऽस्मिन् । ल्युट् ॥ कालविशेषे । मुहूर्त्ताऽष्टमभागे ॥ यथा । आचम्य च ततःकुर्यात् प्राज्ञो द्वारावलोकनम् । मुहूर्त्तस्याष्टमं भागमुद्वीच्योद्यतिथिर्भवेत्इति ॥

गोदोहनी । स्त्री । गोदोहनपात्रे । प्रार्थाम् ॥ गौर्दुह्यते यस्याम् । दुहेः करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् । ङीप् ॥

गोद्रवः । पुं । गोमूत्रे ॥

गोधनः । पुं । स्थूलाग्रशरे । लुक्का इति भाषा ॥ इतिहरिवंशः ॥ न । गोसमूहे । गोकुले ॥ गवांधनं समूहः ॥

गोधा । स्त्री । तलायाम् । ज्याघातवारणे । धनुर्गुणाघातवारणाय प्रकोष्ठतत्रावद्धायां चर्मपद्याम् ॥ निहाकायाम् । गोधिकायाम् । गोह इति भाषा ॥ अस्या मांसपाकविधिः । गोधा च्छोष्णजलैर्भूयः चालितां खण्डशः कृताम् । स्विन्नाच्च तक्रतोयाभ्यां चालितां सूक्ष्मखण्डिताम् ॥ तलये द्वेसवाराद्यैः प्रलेहो वा विधानतः ॥ विपाके मधुरा गोधा वातपित्तप्रणाशिनी । कषाया कटुका प्रोक्ता कफघ्नी वलवर्द्धनी ॥ सा तु स्थलज

जलजभेदाद्द्विधेति व्याख्यातारः ॥ गुध्यते वाहुर्यया । गुधपरिवेष्टने । हलश्चेतिघञ् ॥

गोधापदिका । स्त्री । गोधापदीलतायाम् । गोयालिया इति गौड भाषा ॥

गोधापदी । स्त्री । सुवहायाम् । गोधापदिकायाम् ॥ गोधा इवपादोमूलमस्याः । कुम्भपदीषुचेति साधुः ॥

गोधास्कन्धः । पुं । विट्खदिरे ॥

गोधिः । पुं । ललाटे ॥ गोधिकायम् ॥ गुध्यते । गुध० । इन् ॥ गावी नेत्रेधीयेते यस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेति किर्वा ॥

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । निहाकायाम् ॥ गोहीति प्रसिद्धेजलचरे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् ॥

गोधिकापुत्रः । पुं । गोधाशावके । गौः धेये । सर्पाद्गोधायामुत्पन्ने चन्दनगोह इति प्रसिद्धे जन्तुविशेषे ॥ गुध्यति । गुध० । ण्वुल् । गोधिकायाः पुत्रः ॥

गोधिनी । स्त्री । वृहतीभेदे । चविकायाम् ॥

गोधुमः । पुं । गोधूमे ॥ इति शब्दचन्द्रिका ॥

गोधूमः । पुं । नागरङ्गे ॥ ओषधीविशेषे ॥ गोहूं इति प्रसिद्धे व्रीहिविशे

षे । रसाले । सुमने ॥ गोधूमः सुमनोऽपिस्यात् त्रिविधः सच कीर्त्तितः । महागोधूम इत्याख्यः पश्चाद्देशात् समागतः ॥ मधूलीतु ततः किञ्चित् दल्पा सामध्यदेशजा । निःशूको दीर्घगोधूमः क्वचिन्नन्दीमुखाभिधः ॥ गोधूमो मधुरः शीतो वातपित्तहरो गुरुः । कफशुक्रप्रदो बल्यः स्निग्धः सन्धानकृत् सरः ॥ जीवनो बृंहणो वर्ण्यो रुच्यो वीर्यस्थिरत्वकृत् । कफप्रदो नवीनो नचपुराणः । पुराणयवगोधूमक्षौद्रजाङ्गलशूल्यभुगिति वाग्भटेनवसन्ते गृहीतत्वात् ॥ मधूली शीतला स्निग्धा पित्तघ्नी मधुरा लघुः । शुक्रला बृंहणी पथ्या तद्वन्नन्दीमुखा स्मृता ॥ गुध्यति गुध्यते वा । गुध० । गुधेरूम ॥

गोधूमसम्भवम् । न । काञ्जिकप्रभेदे । सौवीरे ॥

गोधूमसारः । पुं । सुमनस्य सारांशे । सीरा इति सतद्दतिचख्याते ॥ तद्विधिर्यथा । निस्तुषान् गोधूमान् उदूखले कण्डयित्वा सायङ्काले मृत्तिकादि पात्रे जले मग्नङ्कारयित्वा परदिने प्रभातसमये उपरिस्थजलंक्रमेण दूरीकृत्वा ऽधस्थंसारमातपे शुष्कं कृत्वा पात्रान्तरे स्थापयेदिति पाक राजेश्वरः ॥

गोधूमी । स्त्री । गोलोमिकायाम् । गोधूम इति पाथरी इतिचगौडभाषाप्रसिद्धे चुञ्चुप विशेषे ॥

गोधूलिः । पुं । स्त्री । समयविशेषे ॥ यथा । सन्ध्यातपाकलितपश्चिमदिग्विभागे व्योम्नि स्फुरद्विरलतारकसन्निवेशे । रुद्धे गवां खुरपुटोन्नलितै रजोभिर्गोधूलिरेष कथितो भृगुजेन योगः ॥ अपिच । यावत्सिन्दूरवर्णं गगनतलगतं भानुविम्बं चनास्तं यावन्नो दिक्षु शान्तिं व्रजति खुरपुटैरुद्धतो रेणुसङ्घः । तावन्नैवास्ति दोषः प्रभवति नच सा क्रूरदृष्टिर्ग्रहाणां यात्रायां वा विवाहे सकलशुभकरी सर्वकार्यस्य सिद्धिः ॥ सात्रिविधेति दीपिका । यथा । गोधूलिं त्रिविधां वदन्ति मुनयो नारी विवाहादिके हेमन्ते शिशिरे प्रयाति मृदुतां पिण्डीकृते भास्करे । ग्रीष्मेऽर्द्धास्तमिते वसन्तसमये भानौगते दृश्यतां सूर्ये चास्तमुपागते च नियतं वर्षाशरत्कालयोः ॥ हेमन्तशिशिरयो र्मृदुता मासपिण्डीकृतरविकालः । ग्रीष्मेऽर्द्धास्तरविकालः । वर्षाशरद्वसन्तेष्व स्तगतरविकाल इत्यर्थः ॥

गोनन्दी । स्त्री । सारसखगस्त्रियाम् ॥

गोनर्द्दः । पुं । सारसखगे ॥ पर्वतविशेषे ॥ न । कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गांजलं नर्द्दयति । नर्द्दशब्दे । कर्मण्यण् ॥

गोनर्द्दीयः । पुं । पतञ्जलिमुनौ । गोनर्द्दे ॥ गोनर्द्दभवः । वृद्धाच्छः ॥

गोनसः । पुं । सर्पविशेषे । तिलित्से । मण्डलीघोडे ॥ गोरिव नासिका अस्य । अत्र नासिकाया इत्यच् नसादेशश्च ॥ वैक्रान्तमणौ ॥

गोनाथः पुं । अनडुहि ॥

गोनायः । पुं । गोपाले ॥ गांनयति । णीञ् प्रापणे । कर्मण्यण् ॥

गोनासः । पुं । गोनसे ॥ गोरिव नासा यस्य ॥ न । वैक्रान्तमणौ ॥

गोनिष्यन्दः । पुं । गोमूत्रे ॥

गोपः । पुं । गुवाल इति भाषाप्रसिद्धे सङ्करजातिविशेषे । आभीरे । वल्लवे ॥ मणिबन्ध्यां तन्त्रवायात् गोपजातेश्च सम्भव इति पराशरपद्धतिः ॥ गोष्ठाध्यक्षे ॥ भूपतौ ॥ ग्रामौघाधिकृते ॥ बोले ॥ त्रि । रक्षके । उपकारके ॥ गोपायति । गुपूरक्षणे । आयादय आर्द्धधातुकेवा । अच् ॥ गांपातिवा । पारक्षणे । आतोनुपेतिकः ॥ गोर्जलात् पातिवा । पा० । सुपीतिकः ॥

गोपकः । पुं । गोपशब्दार्थे ॥ स्वार्थेकः ॥

गोपकन्या । स्त्री । आभीरसुतायाम् ॥ शारिवौषधौ ॥

गोपघोण्टा । स्त्री । हस्तिकोलौ । बदरीच्छदायाम् ॥ बदरीसदृशाकारो वृक्षः सूक्ष्मफलो भवेत् । अटव्यामेवसा घोण्टा गोपघोण्टेतिचोच्यते ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥

गोपतिः । पुं । शिवे । शम्भौ ॥ षण्डे । साँड इति भाषाप्रसिद्धे वृषे ॥ नृपे ॥ भास्करे ॥ त्रिदशाधिपे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ गवांपतिः ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालनात् । गौर्महीतस्याः पतिर्वा ॥

गोपदलः । पुं । गुवाके ॥

गोपनम् । न । अपह्नवे ॥ गोपनाद्धीयते सत्त्वंगुप्तिरन्ततंविना ॥ रक्षायाम् ॥ तेजपात इति भाषाप्रसिद्धे तमालपत्रे ॥

गोपनीयः । त्रि । गोपितव्ये । गोप्ये ॥

गोपभद्रम् । न । शालूके ॥

गोपभद्रा । स्त्री । काश्मर्याम् ॥

गोपभद्रिका । स्त्री । गम्भार्याम् ॥

गोपवधूः । स्त्री । शारिवायाम् ॥ गोपाङ्गनायाम् ॥ गोपीएववधूः । स्त्रियाः पुंवदित्यादिनापुंवद्भावः ॥

गोपरसः । पुं । बोले । गन्धरसे ॥ गो

पे उत्पत्तौ रसोऽस्य ॥

गोपवल्ली । स्त्री । मूर्वायाम् ॥ शारिवायाम् ॥ श्यामालतिकायाम् ॥

गोपा । स्त्री । गोपालिकायाम् ॥ श्यामालतायाम् ॥ गोपायति । गुपू॰ । पचाद्यजन्तात् अजादित्वाट्टाप् इति केचित् ॥ गाःपाति । पारक्षणे । आतोनुपसर्गे इति केप्राप्ते । वासरूपन्यायेन आतोमनिन् क्वनिब्वनिपश्चेति चेन विचि अदन्तत्वाभावात् दाव्विधेरभावे गोपाः विश्वपावदितिबोध्यम् ॥

गोपानसी । स्त्री । छादनाच्छजुदारुणि । वडभ्याम् । कुड्येषु छादनार्थं दत्ते वक्रकाष्ठे ॥ छादनाधारे । पटलाधारवंशपञ्जरे ॥ गोपायति । गुपू॰ । बाहुलकात् नसट् प्रत्ययः । अल्लोपयलोपौ ॥ गवां गोभिर्वा पानम् किरणानां ग्रहणम् किरणैर्वा शोषणम् । तत् सति निवर्त्तयति । णोन्तकर्मणि । आतोनुपेतिकः । गौ॰ ङी ॥ ष्

गोपायितः । त्रि । रक्षिते ॥ गोपाय्यते स्म । गुपू॰ क्तः । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

गोपालः । पुं । नृपे । भूपे ॥ गोपे । गवां पालके ॥ ईशे ॥ श्रीकृष्णे ॥ तद्ध्यानं यथा । अव्याद्व्याकोषनीलाम्बुजरुचि रक्ताम्भोजनेत्रोऽम्बुजस्थो बालो जङ्घाकटीरस्थलकलितरणत्किङ्किणीको मुकुन्दः । दोर्भ्यां हैयङ्गवीनं दधदतिविमलं पायसं विश्ववन्द्यो गोगोपीगोपवीतो रुरुनखविलसत्कण्ठभूषश्चिरं व इतितन्त्रसारः ॥ सर्वस्य जगतः पालनात् । विष्णौ ॥ गां भूमिं वेदं तन्मूलं यज्ञादिकं वा । पालयति । गाःपालयतिवा । पालरक्षणे । कर्मण्यण् ॥ डगणे । मध्यगुरौ । ऽ। ॥

गोपालकः । पुं । शिवे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवांपालके ॥ गोपालएव । स्वार्थे कन् ॥

गोपालकर्कटी । स्त्री । ग्वालकाकडी इति प्रसिद्धे कर्कटीप्रभेदे । क्षुद्रैर्वारौ । क्षुद्रचिर्भिटायाम् ॥

गोपालिका । स्त्री । गोपालकस्यस्त्रियाम् ॥ अत्र पुंयोगलक्षणोङीष्प्राप्तः पालकान्तान्नेति निषिध्यते ॥ कीटविशेषे । महाभीरौ ॥ शारिवायाम् ओषधौ ॥

गोपाली । स्त्री । गोपालकर्कट्याम् ॥ गोरक्ष्याम् ॥ गोप्याम् ॥ गोपाली करतालीमर्त्तनशाली पुनातुवनमाली ॥

गोपाष्टमी । स्त्री । गोष्ठाष्टम्याम् ॥ यथा । शुक्लाष्टमीकार्त्तिके तु स्मृता गोपाष्ट

मी वुधैः । तद्दिने वासुदेवोऽभूद्गोपः पूर्वन्तु वत्सपः ॥ तत्र कुर्याद्गवां पूजां गोग्रासं गोप्रदक्षिणम् । गवानुगमनं कार्यं सर्वान् कामानभीप्सता ॥

गोपिका । स्त्री । गोपस्त्र्याम् ॥ गोपायति । गुपू० ण्वुल् ॥ गोप्याम् ॥

गोपित्तम् । न । गोरोचनायाम् ॥

गोपिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् ॥

गोपी । स्त्री । गोपाङ्गनायाम् ॥ गोपस्य स्त्रीत्यर्थे पुंयोगादाख्यायामिति ङीष् ॥ शारिवायाम् ॥ रक्तिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् । मूलप्रकृतौ ॥ गोपायति । गुपू० आयाभावे । पचाद्यच् । गौरादिङीष्० ॥

गोपीथः । पुं । न । रक्षणे ॥ न । तीर्थे ॥ जलद्रोण्याम् ॥ गावःपिबन्त्यस्मिन् । पा० । निशीथगोपीथावगथाइतिथक् ॥ गोपीथःसोमपानमिति-वेदभाष्यम् ॥

गोपुच्छः । पुं । हारविशेषे ॥ गोर्लाङ्गूले ॥ गोलाङ्गूलवानरे ॥

गोपुटा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

गोपुटिकम् । न । शिववृषस्यमस्तके ॥

गोपुरम् । न । पुरद्वारे ॥ द्वारमात्रे ॥ कैवर्त्तीमुस्तके ॥ गां जलं पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयोः । मू० कः ॥ गौर्ज

लं पुरमस्येतिवा ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेति कः । गवांपुरम् ॥ गोपायति वा । गुपू० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा । पोलते । पुलमहत्त्वे । इगुपधत्वात् कः । रलयोरभेदः गोभिःपुरम् ॥ गाःपुरति वा । पुर० । मू० कोवा ॥

गोपुरकः । पुं । कुन्दुरुके । वहुगन्धे ॥

गोपुरीषम् । न । गोमये ॥

गोपेन्द्रः । पुं । विष्णौ ॥ गोपराजे ॥

गोपेशः । पुं । शाक्यमुनौ ॥ गोपराजे ॥ नन्दघोषे ॥

गोप्ता । त्रि । रक्षके ॥ गोपायति । गुपू० । तृच् ॥ श्रीकृष्णे ॥ सद्दिस्वमायया स्वात्मानं संवृणोति ॥

गोप्त्री । स्त्री । गोपिकायाम् ॥ रक्षिकायाम् ॥

गोप्यः । पुं । दासीपुत्रे ॥ त्रि । रक्षणीये ॥ गुह्ये ॥ सङ्गोपनीये ॥ यथा । आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् । अपमानं तपो दानं नव गोप्यानि यत्नतइति ॥ गुप्यते । गुपू० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

गोप्यकः । पुं । दासे ॥ गोप्यात् स्वार्थेकः ॥ गोप्यं कायति वा । कै० । आतइतिकः

गोप्याधिः । पुं । बन्धकविशेषे ॥ तथा च नारदः । अधिक्रियत इत्याधिः

स विज्ञेयो दिलक्षणः । कृतकालो ऽपनेयश्च यावद्देयोद्यत स्तथा ॥ स पुनर्द्विविधः प्रोक्तो गोप्यो भोग्य स्तथैवच । गोप्योरक्षणीयः ॥

गोवाली । स्त्री । ओषधिविशेषे ॥ पाकर्णोतिङीष् ॥

गोभण्डीरः । पुं । जलकुक्कुभखगे ॥

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । दंशे । डाँस इतिभाषा ॥

गोमान् । त्रि । गवीश्वरे । गोमिनि ॥ बह्वो गावोऽस्य । भूम्नि तदस्यास्तीतिमतुप् ॥

गोमतम् । न । गव्यूतौ ॥

गोमतल्लिका । स्त्री । प्रशस्तायांगवि ॥ प्रशंसावचनैश्चेति नित्यसमासः ॥

गोमती । स्त्री । स्वनामाख्यातायां नद्याम् । वाशिष्ठ्याम् ॥ वैदिकमन्त्रविशेषे ॥ उगितश्चेतिङीप् ॥

गोमन्तः । पुं । विन्ध्यप्रत्यन्तपर्वते ॥

गोमयः । पुं । न । गोविषि ॥ गोःपुरीषम् । गोश्चपुरीषे इतिमयट् ॥ अत्यन्तजीर्णदेहाया वन्ध्यायाश्च विशेषतः । रोगार्त्तायाः प्रसूताया न गोर्गोमयमाहरेत् ॥

गोमयच्छत्रम् । न । शिलीन्ध्रके ॥

गोमयच्छत्रिका । स्त्री । उच्छिलीन्ध्रे । शिलीन्ध्रे । छिलीरे ॥

गोमयप्रियम् । न । भूतृणे ॥

गोमयोत्था । स्त्री । गोमयजातकीटविशेषे । गर्दभ्याम् । गोबरीला इति भाषा ॥

गोमायुः । पुं । शृगाले ॥ गन्धर्वविशेषे ॥ गां विकृतां वाचं मिनोति । डुमिञ्० । कृवापेत्युण् ॥

गोमी । पुं । शृगाले ॥ वुद्धभिक्षुशिष्ये । श्रामणेरे ॥ त्रि । गोमति ॥ उपासके ॥

गोमीनः । पुं । मत्स्यविशेषे ॥

गोमुखः । पुं । मातलिपुत्रे ॥ महादेवगणान्तरे ॥ नक्रे ॥ यक्षविशेषे ॥ न । कुटिलागारे ॥ वाद्यभाण्डे ॥ लेपने ॥ चौरक्रियमाणे सुरङ्गायाः प्रभेदे ॥ जपमालागोपनाय पट्टवस्त्रादिनिर्मिते गोमुखी इति प्रसिद्धे यन्त्रविशेषे ॥ यथा । चतुर्विंशाङ्गुलमितं पट्टवस्त्रादिसम्भवम् । निर्माया ऽष्टाङ्गुलिमुखं ग्रीवां तत्षडदशाङ्गुलम् ॥ ज्ञेयं गोमुखयन्त्रञ्च सर्वतन्त्रेषुगोपितम् । तन्मुखे स्थापयेन्मालां ग्रीवामध्यगतः करः ॥ प्रजपेद्विधिनागुह्यंवर्णमालाधिकंप्रिये । इति मुण्डमालातन्त्रम् ॥ गोमुखादैततोमालां गोपयेन्मातृजारवत् । इति मयातन्त्रम् ॥

गोमुखी । स्त्री । मन्त्रजपार्थं कर्पटादिनिर्मितगुप्तिकायाम् । गोमुखे ॥ राढदेशस्थनदीविशेषे ॥

गोमूत्रम् । न । गोजले ॥ अस्यगुणाः । गोमूत्रं कटु तीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषायकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक् कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरोगहृत् ॥ * ॥ कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान् गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकुष्ठजठरकृमिपाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपि पीतमपाकरोति ॥ सर्वेष्वपि च मूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोऽधिकम् । अतो विशेषाकथने मूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णञ्च पूरणात् कर्णशूलहृत् ॥

गोमूत्रिका । स्त्री । तृणविशेषे । चेचजायाम् । रक्ततृणायाम् ॥ चित्रकाव्यविशेषे । यथा । गतिकृत्त्वावचा यत्र मार्गे मूत्रस्य गोरिव । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुः दुष्कराचित्रवेदिनः ॥ अपिच । वर्णानामेकरूपत्वं यद्येकान्तरमर्द्धयोः । गोमूत्रिकेति तत् प्राहुः दुष्करंतद्विदोविदुरिति ॥ षोडशकोष्ठद्वये पङ्क्तिद्वये ऽर्द्धद्वयं क्रमेण विलिख्यैकान्तरविनिमयेन वाचने श्लोकनिष्पत्तिर्भवतीत्युद्धारः ॥

उदाहरणंयथा ॥

प्र	व्र	त्ते	वि	क	स	द्धा	नं	सा	ध	ने	ष्य	त्रि	षा	द्वि	भिः ।
व	द्द	षे	वि	क	स	द्दा	नं	यु	ध	मा	ष्य	वि	षा	गि	भिः ॥

इतिमाघे १९ सर्गे ४६ श्लोकः ॥ अस्याश्चत्वारोभेदाः । पादगोमूत्रिका अर्द्धगोमूत्रिका श्लोकगोमूत्रिका विपरीतगोमूत्रिकेतिभेदा इति सरस्वतीकण्ठाभरणम् ॥

गोमेदः । पुं । गोमेदकमणौ ॥ द्वीपविशेषे ॥ यथा । गोमेदे गोपतिर्नाम राजा भूत्तोसबोद्यतः । याज्योऽभूद्वह्निकल्पाना मौतथ्यानां मनेः कुले ॥ स तेष हरियज्ञाय प्रवृत्तेषु भृगूनगुरून् । वव्रे तं गौतमः कोपादशपत् सोऽगमत् क्षयम् ॥ यज्ञवाटेऽस्य तागावो दग्धाः कोपाग्निना मुनेः । तन्मेदसा महीछन्ना

गोमेदः सततोऽभवदिति ॥

गोमेदकः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे मणिविशेषे ॥ न । पीतमणौ ॥ राहुरत्ने । तमोमणौ ॥ अस्य परीक्षा यथा । हिमालये वा सिन्धौ वा गोमेदमणिसम्भवः । स्वच्छकान्तिर्गुरुः स्निग्धो वर्णाढ्यो दीप्तिमानपि ॥ वलक्षः पिञ्जरो धन्यो गोमेद इति कीर्त्तितः । चतुर्द्धा जातिभेदस्तु गोमेदेऽपि प्रकाश्यते ॥ ब्राह्मणः शुक्लवर्णः स्यात् क्षत्रियो रक्त उच्यते । आपीतो वैश्यजातिस्तु शूद्रस्त्वानील उच्यते ॥ छाया चतुर्विधा श्वेता रक्ता पीताऽसिता तथा ॥ गुरुप्रभाढ्यः सितवर्णरूपः स्निग्धो मृदुर्वातिमहापुराणः ॥ स्वच्छस्तु गोमेदमणिर्धृतोऽयं करोति लक्ष्मीं धनधान्यवृद्धिम् । लघुर्विरूपोऽतिखरोऽन्यमानः स्नेहोपलिप्तो मलिनः खरोऽपि ॥ करोति गोमेदमणिर्विनाशं सम्पत्तिभोगाबलवीर्य्यराशेः ॥ ये दोषा हीरके ज्ञेयास्ते गोमेदमणावपि । परीक्षा दक्षिणैः कार्य्या शाणैर्वा रत्नकोविदैः ॥ स्फटिकेनैव कुर्वन्ति गोमेदप्रतिरूपकम् । शुद्धस्य गोमेदमणेस्तु मूल्यं सुवर्णतो द्विगुणमाहुरेके । अन्ये तथा विद्रुमतुल्यमूल्यं तथा परे चामरतुल्यमाहुः ॥ चतुर्विधानामेषान्तु धारणं परिसम्मतमिति ॥ काकोले ॥ पत्रके ॥

गोमेदसन्निभः । पुं । दुग्धपाषाणे ॥

गोमेधः । पुं । यज्ञविशेषे ॥ तस्य कलौ निषेधो यथा । अश्वालम्भं गवालम्भं सन्न्यासं पलपैतृकम् । देवराच्च सुतोत्पत्तिः कलौ पञ्च विवर्जयेत् ॥

गोयुगम् । न । गोद्वये ॥ गवां युगम् ॥

गोरक्षः । पुं । नागरङ्गे । नारङ्गे ॥ ऋषभनामौषधौ ॥ त्रि । गोरक्षके । गोपे ॥ रक्षतीति रक्षः । गोः रक्षः ॥

गोरक्षकर्कटी । स्त्री । चिर्भिटायाम् ॥

गोरक्षजम्बूः । स्त्री । गोधूमे ॥ गोरक्षतण्डुलायाम् ॥ घोण्टाफले ॥

गोरक्षतण्डुला । स्त्री । गोरक्षचाउलिया इति गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रलताविशेषे । गाङ्गेरुक्याम् । नागबलायाम् ॥

गोरक्षतुम्बी । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्षदुग्धा । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । ताम्रदुग्धायाम् । बहुपत्रायाम् । अमृतसञ्जीवन्याम् ॥

गोरक्षी । स्त्री । क्षुद्रक्षुपविशेषे । गन्धबहुलायाम् । पञ्चपर्णिकायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ कुम्भतुम्ब्याम् ॥

गोरक्ष्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥ गोरक्षतो

ति गोरत्व: । तस्यभाव: । ष्यञ् ॥

गोरङ्कु: । पुं । पक्षिविशेषे ॥ नग्नके ॥ वन्दिनि ॥

गोरट: । पुं । दुष्खदिरे ॥

गोरणम् । न । गुरणे । उद्यमे । भाराद्युद्यमने ॥ गूर उद्यमे । चु० । ल्युट् ॥

गोरस: । पुं । दुग्धे ॥ दधि ॥ दण्डाहते । घोले । तक्र ॥ गोरसस्य दुग्धस्य विकारत्वात् उपचारात् ॥

गोरसजम् । न । तक्रे ॥

गोराटी । स्त्री ।
गोराटिका । स्त्री । } शारिकाविहगे ॥
गोरिका । स्त्री ।

गोरुतम् । न । क्रोशयुग्मे ॥ गो:शब्दे ॥

गोरोचम् । न । हरिताले ॥

गोरोचना । स्त्री । स्वनामख्यातपीतवर्णद्रव्ये । शोभनायाम् । मङ्गलायाम् । मेध्यायाम् ॥ गोरोचना हिमा तिक्ता वश्या मङ्गलकान्तिदा । विषाऽलक्ष्मीग्रहोन्मादगर्भस्रावक्षतास्रहृत् ॥

गोर्दम् । न । मस्तिष्के । मस्तकभवस्नेहे ॥ गुर्यते गुरतेवा । गुरी उद्यमने । अब्दादय इतिसाधु ॥

गोल: । पुं । सर्ववर्त्तुले ॥ मदनवृक्षे ॥ जारात् विधवासुते ॥ भूगोले ॥ खगोले ॥ यथा । गोलं श्रोतुं यदि तव मति र्भास्करीयं शृणु त्वमितिशिरोमणि: ॥ एकराशौषड्ग्रहयोगे ॥ यथा । ग्रहाणा मेकस्मिन् यदि भवन्ति षण्णां निवसति स्तदा गोलो योग: प्रलयपद मिन्द्रोपि लभते । भवे लोको रङ्क: परिहरति पुत्रञ्च-जननी नृपाणां नश: स्यात् ज्वलति वसुधा शुष्यतिनदीति ॥ एकराशौसप्तग्रहयोगे ॥ यथा । सप्तग्रहा यदैकस्था गोलयोग स्तदाभवेत् । दुर्भिक्षं राष्ट्रपीडाच तस्मिन् काले नृपक्षय इति ॥ न । मण्डले ॥ गुडे घञ् । डलयोरभेद: ॥

गोलक: । पुं । जारतोविधवासुते ॥ मणिके । अलिञ्जरे । गोल इतिमाट इतिचभाषा ॥ गुडे ॥ पिण्डे ॥ यथा । तेजसां गोलक: सूर्यो ग्रहर्क्षाण्यम्बु गोलका: । प्रभावन्तो हि दृश्यन्ते सूर्यरश्मिविदीपिता: ॥ इतिसूर्यसिद्धान्त: ॥ गन्धरसे । बोले ॥ न । गोलोके ॥ गुड्यते । गुडरक्षायाम् । घञ् । स्वार्थे कन् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलक्षणम् । न । गवां प्रशस्ताप्रशस्तस्वरूपे ॥ यथा । पराशर: प्राह बृहद्रथाय गोलक्षणं तत् क्रियते ततोऽयम् । मया समास: शुभलक्षणा-स्ता: सर्वा स्तथा प्यागमतोऽभिधा

स्ये ॥ अशुभलक्षणा गाव आह । सा
स्वाविलरूक्षाक्ष्यो मूषिकनयनाश्च
न शुभा गावः । प्रचला श्चिपिटवि-
षाणाः करटाः खरसदृशवर्णा श्च ॥
दशसप्तचतुर्दन्त्यः प्रलम्बमुण्डानना
विनतपृष्ठाः । ह्रस्वस्थूलग्रीवायवम-
ध्या दारित खुराश्च ॥ श्यावातिदी
र्घजिह्वाः गुल्फै रतितनुभि रति
दृहद्भिर्वा । अतिककुदाः कृषदेहा
नेष्टा हीनाधिकाङ्ग्यश्च ॥ ४ ॥ अथ
वृषलक्षणम् । वृषभो प्येवंस्थूलातिल
म्बवृषणः सिराततक्रोडः । स्थूलसि
राचितगण्ड स्त्रिस्थूलं मेहतेयश्च ॥
मार्जाराक्षः कपिलः करटो वा न
शुभदो द्विजस्यैव । कृष्णोष्ठतालुजि
ह्व स्त्वसनो यूथस्य घातकरः ॥ ६ ॥
स्थूलशकृन्मणिशृङ्गः सितोदरः कृष्ण
शारवर्णश्च । गृहजातो ऽपिच्याज्यो
यूथविनाशावहो वृषभः ॥ ७ ॥ श्या
मकपुष्पचिताङ्गो भस्मारुणसन्निभो
विडालाक्षः । विप्राणा मपि न शु
भंकरोति वृषभः परिगृहीतः ॥ ये
चोद्वरन्ति पादान् पङ्कादिव योजि
ताः कृशग्रीवाः । कातरनयना ही
नाश्च पृष्ठत स्ते न भारसहाः ॥ ९ ॥ अ
थशुभलक्षणसहितानाह । मृदुसंह
तताम्रौष्ठा स्तनुस्फिज स्ताम्रतालुजि

ह्वाश्च । ह्रस्वतनूच्चश्रवणाः सुकुक्षयः
पृष्ठजङ्घाश्च ॥ आताम्रसंहतखुरा व्यू
ढोरस्का दृहत्ककुद्युक्ताः । स्निग्धश्ल
क्ष्णतनुत्वग्रोमाणा स्ताम्रतनुशृङ्गाः ॥
तनुभूस्पृग्वालधयो रक्तान्तविलोच
ना महोच्छ्वासाः । सिंहस्कन्धा स्त
न्वल्पकम्बलाः पूजिताः सुगताः ॥
११ ॥ वामावर्त्तैर्वामे दक्षिणपार्श्वे
च दक्षिणावर्त्तैः । शुभदा भवन्त्यन
डुहो जङ्घाभिश्चैडकनिभाभिः ॥ वै
दूर्यमल्लिकाबुद्बुदेक्षणाः स्थूलनेत्रव
र्त्मानः । पार्ष्णिभि रस्फुटिताभिः श
स्ताः सर्वे च भारसहाः ॥ घ्राणोद्दे
शे सवलि र्मार्जारमुखः सितश्च द
क्षिणतः । कमलोत्पललाक्षाभः सु
वालधि र्वाजितुल्यजवः ॥ लम्बै र्वृष
णै र्मेषोदरैश्च सङ्क्षिप्तवङ्क्षणक्रोडः
। ज्ञेयो भाराध्वसहो जवे ऽश्वतुल्य
श्च शस्तफलः ॥ १५ ॥ सितवर्णः पिङ्गा
क्ष स्ताम्रविषाणेक्षणो महावक्त्रः । हं
सो नामशुभफलो यूथस्य विवर्द्धनः
प्रोक्तः ॥ १६ ॥ भूस्पृग्वालधि राता
म्रविषाणो रक्तदृक् ककुद्मांश्च । क
ल्माष श्चस्वामिन मचिरात् कुरु
ते पतिं लक्ष्म्याः ॥ १७ ॥ योवा सि
तै श्च चरणै र्ययेष्टवर्णश्च सोपि शु
भफलकृत् । मिश्रफलो ऽपिग्राह्यो

यदिनैकान्तप्रशस्तोऽपि ॥ १८ ॥ इतिवाराहीसंहितायां गोलक्षणंनामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८॥

गोला । स्त्री । गोदावर्याम् ॥ सख्याम् ॥ कुनट्याम् ॥ दुर्गायाम् ॥ पत्राञ्जने ॥ मण्डले ॥ अलिञ्जरे ॥ बालखेलने । बालक्रीडनकाष्ठे ॥ गां दीप्तिं लाति । ला० । आतइति कः ॥ गुड्यते वा । गुडवेष्टने । घञ् । डलयोरैक्यम् ॥

गोलाङ्गूलः । पुं । असितमुखे कपिविशेषे । कपित्थास्ये । दधिशोणे ॥ कृष्णवानरे ॥

गोलासः । पुं । शिलीन्ध्रे ॥

गोलिहः । पुं । घण्टापाटलौ ॥

गोलीढः । पुं । लोध्रविशेषे । घण्टापाटलौ ॥ गोभिर्लिह्यतेस्म । लिह० । क्तः ॥

गोलोकः । पुं । न । श्रीकृष्णस्य नित्ये धामनि ॥ श्रीकृष्णस्थाने ॥ यथा । वैकुण्ठस्य दक्षभागेगोलोकं सर्वमोहनम् । तत्रैव राधिका देवी द्विभुजो मुरलीधरः ॥ यद्रूपंगोलकं धाम तद्रूपं नास्ति मामके । ज्ञाने वा चक्षुषोः किं वा ध्यानयोगे न विद्यते ॥ शुद्धतत्त्वमयं देवि नानादेवेन शोभितम् । मध्यदेशे गोलकाख्यं श्रीविष्णो र्लोभमन्दिरम् ॥ श्रीविष्णोः सत्स्वरूपस्य यत्स्थलं चित्तमोहनम् । तत्स्थानस्य माहात्म्यं किंमया कथ्यतेऽधुनेत्यादि माहात्म्यादिकं तन्त्रशास्त्रे ब्रह्मवैवर्त्तपुराणेच द्रष्टव्यम्॥

गोलोमिका । स्त्री । गोधुमा इति पायरी इतिच गौडभाषाप्रसिद्धे क्षुद्रक्षुपविशेषे । क्रोष्टुकपुच्छिकायाम् । प्रस्तरिण्याम् ॥

गोलोमी । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ गोलोमसु जाता । तत्रजातइत्यण् ॥ वचायाम् ॥ भूतकेशे ॥ गोलोमानामियम् । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ वेश्यायाम् ॥ गौर्लोमान्याः । गोशब्दोगोलोमसदृशेलाक्षणिकः । अनउपधालोपिन इति ङीप् ॥ गोलोमिकायाम् ॥

गोवत्सादी । पुं । वृके ॥

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गौ । फलिन्याम् ॥ गविभूमौवन्द्यते । वदि० । कर्मणिल्युट ॥ पीतदण्डोत्पले ॥

गोवरम् । न । गोमयविशेषे ॥ गोष्ठान्त गौखुरक्षुण्णं शुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरं तत् समाख्यातं वरिष्ठं रससाधने ॥

गोवर्द्धनः । पुं । स्वनाम्ना प्रसिद्धे पर्वतविशेषे । गिरिराजे ॥ अनादि र्हरि

दासोऽयं भूधरो नात्र संशयः । शुक्ल प्रतिपदि प्रातः कार्त्तिके ऽर्च्यो ऽत्र वैष्णवैः ॥ पूजामन्त्रस्तु । गोवर्द्धनधराधार गोकुलत्राणकारक । विष्णु बाहुकृतोच्छ्रायो गवां कोटिप्रदो भवेति ॥ त्रि । गोवर्द्धके ॥ गवां वर्द्धनः ॥

गोवर्द्धनधरः । पुं । श्रीकृष्णे । नन्दनन्दने ॥ गोवर्द्धनस्य गिरेः धरो धारकः ॥

गोवर्द्धनधारी । पुं । श्रीकृष्णे । यशोदानन्दने ॥

गोवशा । स्त्री । वन्ध्यायाङ्गवि ॥

गोविन्दः । पुं । वासुदेवे ॥ तद्ध्यानं यथा । फुल्लेन्दीवरकान्तमिन्दुवदनं वर्हावतंसप्रियं श्रीवत्साङ्कमुदारकौस्तुभधरं पीताम्बरं सुन्दरम् । गोपीनां नयनोत्पलार्च्चिततनुं गोगोपसङ्घावृतं गोविन्दं कलवेणुवादनपरं दिव्याङ्गभूषं भजेदिति ॥ गोशब्दवाच्यानि इन्द्रियाणि नित्यं प्राप्ते ॥ गां वेदलक्षणां वाणीं विन्दति इति व्युत्पत्त्या सर्ववेदोपादानत्वेन सर्वज्ञे ॥ गां भुवं धेनुं स्वर्गं वेदं वा अविदत् विन्दति वा । विद० विद्लृ० । गवादिषु विन्देः संज्ञायामिति शः । वाराहरूपेणोद्धरणात् कामधेनोरैश्वर्यप्राप्तेः । इन्द्रेण स्वर्गस्य निवेदनात् मत्स्यादिरूपेण वेदोद्धरणाद्वा ॥ गोभिर्वाणीभिर्वेदान्तवाक्यैर्विन्दते वा । गोभिरेव यतो वेद्यो गोविन्दः समुदाहृतः इति विष्णुतिलकम् ॥ वह्निपुराणे यमानुशासने तन्नाममाहात्म्यं यथा । ये तिष्ठन्तः स्वपन्तश्च गच्छन्तः स्खलिते च्युते । सङ्कीर्त्तयन्ति गोविन्दं ते वस्त्याज्याः सुदूरतः इति ॥ गवाध्यक्षे ॥ बृहस्पतौ ॥

गोविन्दद्वादशी । स्त्री । फाल्गुनशुक्लद्वादश्याम् ॥

गोविट् । पुं । गोमये ॥ गोर्विट् ॥

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये ॥ वनोपले ॥ गोर्विष्ठा ॥

गोवीथी । स्त्री । मध्यममार्गे नक्षत्रविशेषाणां संज्ञाविशेषे ॥ यथा । हस्तश्चित्रा तथा स्वाती गोवीथीति तु शब्दितेति ॥

गोवृन्दम् । न । गोसमूहे ॥

गोशकृत् । न । गोमये ॥

गोशरण्यः । पुं । व्याघ्रादितो दुर्गाच्च गोः परित्राणकारके ॥ गोर्गवां वा शरण्यः ॥

गोशालम् । न । गोगृहे ॥ गवां शाला । विभाषा सेनेति पाक्षिकं क्लीबत्वम् ॥ त्रि । गोशाले जाते ॥ स्थानान्तगोशालेति जातार्थप्रत्ययस्य लुक् ॥

गोशाला । स्त्री । गोशाले । गोसाला

इतिभाषा ॥ गवां शाला ॥

गोशीर्षम् । न । चन्दने ॥ चन्दनविशेषे । हरिचन्दने ॥ गोशीर्षाकारेमलयैकदेशेजाते काललताम्रव्यामिश्रवर्णे उत्पलगन्धिनि अतिसुरभिशीतलतया सदैव सर्पैर्वेष्टिते इति व्याख्यातारः ॥ गोःशीर्षमिव गोशीर्षंगिरिस्तत्राकर इति स्वामी ॥ गवांमस्तके ॥

गोशीर्षकः । पुं । द्रोणपुष्पीवृक्षे ॥ ऋषभाद्रिसमुद्भवे गोरोचनासदृशवर्णे चन्दनजातिविशेषे ॥ गोमस्तके ॥

गोशृङ्गः । पुं । बर्बुरवृक्षे ॥ न । गोर्विषाणे ॥

गोश्रुतिः । पुं । वैयाघ्रपद्येऋषिविशेषे ॥

गोष्ठम् । न । गवांस्थाने ॥ गावस्तिष्ठन्त्यत्र । ष्ठा० । घञर्थे इति सुपिस्थ इति वा कः । अम्बाम्बेतिषत्वम् ॥ चिदधिष्ठिताहङ्कारे ॥ गावः श्रोत्रादीनीन्द्रियाणि तिष्ठन्त्यत्रेति पूर्ववत् प्रक्रिया ॥ गोष्ठीश्राद्धे ॥

गोष्ठपतिः । पुं गवांस्थानाध्यक्षे ॥

गोष्ठश्वः । पुं । परहिंसके । यः स्वगृहाङ्गनेस्थितः परान्द्वेष्टितस्मिन् ॥ गोष्ठेश्वा इति सप्तमीतत्पुरुषे अचतुरेत्यादिनाऽच् । नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥ षष्ठीतत्पुरुषेतु गोष्ठश्वाइत्त्येव ॥

गोष्ठाष्टमी । स्त्री । गोपाष्टम्याम् ॥

गोष्ठी । स्त्री । सभायाम् । परिषदि ॥ संलापे ॥ पोष्यवर्गे ॥ विषं गोष्ठी दरिद्रस्य ॥ गावोऽनेकावाचस्तिष्ठन्त्यस्याम् । घञर्थेकः । अम्बाम्बगोभूमीतिषत्वम् । गौरादित्वान् ङीष ॥

गोष्ठीपतिः । पुं । पोष्यवर्गाभिपालके ॥ सभापतौ ॥

गोष्ठीभेदः । पुं । क्रीडाविशेषे ॥

गोष्पदम् । न । गोखुरश्वभ्रे ॥ त्रि । गवां गतिगोचरे ॥ गोपद प्रमाणे ॥ गोःपदम् । गावः पद्यन्ते यस्मिन् देशे स गोभिः सेवितो गोष्पदः । गोष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेष्विति सुट् सत्वषत्वञ्चनिपात्यते । असेविते अगोष्पदान्यरण्यानि । प्रमाणे गोष्पदमात्रंक्षेत्रम् ॥

गोसः । पुं । बोले ॥ उषःकाले । विभाते ॥ गांजलं स्यति । षोऽन्तकर्मणि । आत इतिकः ॥

गोसङ्ख्यः । पुं । गोपे ॥ गावःसङ्ख्यष्टे । चक्षिङ् । चक्षिङःख्याञ् । समिख्य इतिकः ॥

गोसदृक्षः । पुं । गवये ॥

गोसन्दायः । पुं । गोदानकर्त्तरि ॥

गोसम्भवा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् ॥ त्रि ।

गोर्जाते ॥

गोसर्गः । पुं । प्रभाते ॥

गोसवः । पुं । गोमेधयज्ञे ॥

गोस्तनः । पुं । चतुर्यष्टिकहारे ॥ गोः कुचे ॥

गोस्तनी । स्त्री । कपिलद्राक्षायाम् । द्राक्षायाम् । मनक्कादाख इतिभाषा ॥ गौः स्तनोऽस्याः । गोस्तनसदृशे गाशब्दो गौणः । स्वाङ्गाच्चोपसर्जना दिति ङीष् ॥

गोस्थानम् । न । गोष्ठे ॥ गवांस्थानम् ॥

गोस्थानकम् । न । गोष्ठे ॥ स्वार्थेकः ॥

गोस्वामी । त्रि । गोपतौ ॥

गोहन्नम् । न । गोमये ॥

गोहरीतकी । स्त्री । विल्वे ॥

गोहालिया । स्त्री । गोवालिया इति ख्याते लताविशेषे ॥

गोहितः । पुं । घोषलतायाम् ॥ विल्वे ॥ श्रीकृष्णे ॥ गवां विद्यार्थं गोवर्द्ध नगिरिं धृतवान् इतिगोभ्योहितः । चतुर्थीतदर्थेत्यादिना चतुर्थी तत्पुरुषः । गोर्भूमे र्भारावतरणेच्छ या शरीर ग्रहणंकुर्वन् वा हितः ॥ त्रि । गवां हितकारके । गोग्रासाह र्त्तरि ॥

गोहिरम् । न । पदमूले ॥

गौच्यः । पुं । मेनासुते । मैनाके ॥ गौ

र्याः हिमालयपत्न्याः अपत्यम् । स्त्रीभ्योढगिति ढक्प्राप्ते छन्दसि व्यत्ययो वहुलमिति व्यत्ययेन गर्गादिभ्योयञिति यञ् ॥

गौञ्जिकः । पुं । स्वर्णकारे ॥ गुञ्जाद्यव हर्त्तरि ॥

गौडः । पुं । देशविशेषे ॥ तद्देशसीमा यथा । वङ्गदेशं समारभ्य भुवनेशा न्तगं शिवे । गौडदेशः समाख्यातः सर्वविद्याविशारदः ॥ तद्देशस्थे पुंभूम्नि गौडाः ॥ तेचपञ्चोक्ताःस्कन्दपुराणे । सारस्वताः कान्यकुब्जाःगौड मैथिलकौत्कलाः । पञ्चगौडा इति ख्याता विन्ध्यस्योत्तरवासिनः इति ॥

गौडवास्तूकः । पुं । न । वास्तूकप्रभेदे ॥ तदेवतुवृहत् पत्रं रक्तं स्याद्गौड- वास्तुकम् ॥

गौडिकः । पुं । इक्षुकुट्टके ॥ इक्षौ ॥ गुडेसाधुः । गुडादिभ्यष्ठञ् ॥ न । म द्यविशेषे ॥

गौडी । स्त्री । सुराप्रभेदे । वाल्कल्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मेघरागस्य योषिति ॥ काव्यरीतिप्रभेदे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्य्य गुणचितयभे दतः । गौडवैदर्भपाञ्चालरीतयः प रिकीर्त्तिता इति ॥

गौणः । त्रि । गुणयोगात्प्रवृत्ते ॥ अमु

ख्ये ॥ यत्नोपपादितेर्थे ॥ गुणादागतः । अण् ॥

गौणधातुः । पुं । उपधातौ ॥

गौणसन्न्यासी । स्त्री । अत्यागिनि । कर्म्मफलत्यागित्वेपिकर्म्मानुष्ठायिनि । अन्ते ॥

गौणी । स्त्री । वृत्तिविशेषे ॥ अशीतिप्रकारलक्षणान्तर्गतलक्षणाविशेषे ॥ पश्यात्र साहित्यदर्पणम् ॥

गौतमः । पुं । नचिकेतसः पितरिमुनिविशेषे । उद्दालके गोत्रतो गौतम इति प्रसिद्धे ॥ मुनिविशेषे । शतानन्दे ॥ शाक्यवंशावतीर्णे बुद्धमुनिविशेषे । शाक्यसिंहे । शौद्धोदनौ ॥ कृपे ॥ गोतमस्यायंशिष्यः । तस्येदमित्यण् । तन्नाचावताराद्वा ॥ गोतमस्यापत्ये । ऋष्यण् । बहुत्वे गोतमाः ॥

गौतमसम्भवा । स्त्री । गोदावर्यां नद्याम् ॥

गौतमी । स्त्री । उमायाम् । दुर्गायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ गोदावर्याम् ॥ कृप्याम् ॥ शाक्यलक्षणगौतमप्रणीतायां विद्यायाम् ॥ षोडशपदार्थप्रतिपादिकायामहल्यापतिगौतमप्रोक्तायामर्थविद्यायाम् ॥ शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् ॥ राक्षसीविशेषे ॥

गौत्तमः । पुं । स्थावरविषस्य प्रभेदे ॥

गौधारः । पुं । गोधिकासुते । अहेर्गोधायांजाते चन्दनगोहेतिख्याते ॥ गोधाया अपत्यम् । आरगुदीचामित्यारक् ॥

गौधूमः । पुं । गोधूमविकारे ॥ गोधूमस्यावयवो विकारो वा । विल्वाद्यण् ॥

गौधूमीनम् । न । गोधूमक्षेत्रे ॥ गोधूमानां भवनं क्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

गौधेयः । पुं । गोधिकात्मजे । गौधेरे ॥ गोधाया अपत्यम् । शुभ्रादित्वाड्ढक् ॥

गौधेरः । पुं । गौधारे ॥ गोधाया अपत्यम् । गोधायाढ्रक् ॥

गौरः । पुं । श्वेतसर्षपे ॥ चन्द्रे ॥ धववृक्षे ॥ अरुणवर्णे ॥ गोरा इतिख्याते पीतवर्णे ॥ श्वेतवर्णे ॥ त्रि । तद्वर्णवति ॥ विशुद्धे ॥ न । पद्मकेसरे ॥ कुङ्कुमे ॥ स्वर्णे ॥ गुरति गच्छति मनोऽत्र वा । गुरीउद्यमने गुङ्गतौ वा । ऋज्रेन्द्रेतिसाधुः ॥ गूर्यतेऽनेन वा । गुरी० । हलश्चेति घञ् । गौरएव । प्रज्ञाद्यण् ॥

गौरत्यम् । न । पाशुपाल्ये ॥

गौरजीरकः । पुं । अजाज्याम् । श्वेतजीरके ॥

गौरतित्तिरः । पुं । कपिञ्जले ॥

गौरत्वक् । पुं । इङ्गुदीवृक्षे ॥

गौरवम् । न । अभ्युत्थाने ॥ गुरुत्वे । लाघवाभावे ॥ गुरोर्भावः । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥

गौरवितः । त्रि । आर्यमिश्रे ॥ गौरवः सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

गौरशाकः । पुं । गिरजमधूके । अल्पपत्रे ॥

गौरसर्षपः । पुं । श्वेतसर्षपे । सिद्धार्थे ॥ गौरश्चासौसर्षपश्च ॥ त्रिभी राजसर्षपैः परिमिते ॥

गौरसुवर्णम् । न । चित्रकूटप्रसिद्धे पत्रशाकप्रभेदे । वारिजे । गन्धशाके ॥

गौरा । स्त्री । गौर्याम् । शिवायाम् ॥ इतिद्विरूपः ॥

गौरार्द्रकः । पुं । स्थावरविषविशेषे ॥

गौरास्यः । पुं । कृष्णवानरे ॥

गौरिका । स्त्री । अष्टवर्षीयांकन्यायाम् ॥ गौर्येव । कः ॥

गौरिलः । पुं । सिद्धार्थे ॥ लौहचूर्णे ॥

गौरी । स्त्री । पार्वत्याम् ॥ योगाग्निदग्धदेहा या पुनर्जाता हिमालये । शङ्खेन्दुकुन्दधवला ततो गौरीतु सा स्मृता ॥ असञ्जातरजः कन्यायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ गोरोचनायाम् ॥ प्रियङ्गुवृक्षे ॥ वसुधायाम् ॥ नदीविशेषे ॥ वरुणभार्यायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । मायादेव्याम् ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ मल्लिकायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुवर्णकदल्याम् ॥ आकाशमांस्याम् ॥ रागिणी विशेषे । मालवरागभार्यायाम् ॥ गौरवर्णान्वितायाम् ॥ गूयते । गुङ्शब्दे । ऋज्रेन्द्रेतिरन्नन्तोगौरोनिपातितः । गौरोवर्णोऽस्त्यस्याः । गौरादित्वान् ङीष् ॥

गौरीगुरुः । पुं । हिमवति ॥ गौर्याःगुरुः ॥

गौरीजम् । न । अभ्रके ॥

गौरीतक्रम् । न । तक्रविशेषे ॥ यथा । लवणं मरिचं विश्वं जीरं नारङ्गजन्त्वचम् । एलाचूर्णान्वितं तक्रं धूपयेद् घृतहिङ्गुना ॥ पार्वत्या विहितं तक्रं सर्वदोषनिवर्हणम् । सुरुच्यं पाचनं दिव्यं महेशस्य महत्प्रियमिति ॥

गौरीपुत्रः । पुं । कार्त्तिकेये ॥ गणेशे ॥

गौरीपुष्पः । पुं । प्रियङ्गुवृक्षे ॥

गौरीललितम् । न । हरिताले ॥

गौरीशिखरम् । न । तीर्थविशेषे ॥

गौरीसुतः । त्रि । दशवर्षोढात्मजे ॥

गौरुतल्पिकः । पुं । गुरुस्त्रीगामिनि ॥ गुरुतल्पं गच्छति । गच्छतौ परदा

गादिभ्यः इति ठक् ॥

गौल्मिकः । पुं । मुष्ककवृक्षे ॥

गौल्म्यम् । न । मधुरे ॥

गौशतिकः । त्रि । गोशतस्वामिनि ॥

गौष्ठीनम् । न । भूतपूर्वगोष्ठे ॥ पूर्वं भूतं गोष्ठम् । गोष्ठात् खञ्भूतपूर्वे इतिखञ् ॥ तीर्थविशेषे ॥

ग्रथितः । त्रि । गुम्फिते । दृब्धे । कृतग्रन्थने । गाँथा इतिगूंथा इतिचभाषा ॥ आक्रान्ते ॥ हते । हिंसिते ॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रन्थसन्दर्भे । क्तः ॥

ग्रथितमालः । पुं । बहुपङ्क्तौ ॥

ग्रन्थः । पुं । गुम्फे । ग्रन्थनायाम् ॥ धने ॥ शास्त्रे ॥ अक्षरसङ्ख्यायाम् । द्वात्रिंशदर्णनिर्मितौ । अनुष्टुप्श्लोके ॥ प्रबन्धे । विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यनुकूलत्वे सति निबद्धमानवाक्यसमुदाये । सन्दर्भे ॥ ग्रन्थनम् । ग्रन्थ० । घञ् ॥

ग्रन्थकः । पुं । द्वात्रिंशदक्षरान्विते अनुष्टुप्छन्दःश्लोके ॥ संज्ञायांकन् ॥

ग्रन्थकर्त्ता । पुं । ग्रन्थकारे ॥

ग्रन्थकुटी । स्त्री । लेखभूमौ । लेख्यस्थाने । दफतरखाना इति आपिस् इतिच अपरान्तजनभाषा ॥

ग्रन्थनम् । न । गुम्फने । ग्रन्थने । सन्दर्भे ॥

ग्रन्थना । स्त्री । ग्रन्थने ॥

ग्रन्थसन्धिः । पुं । काण्डे ॥ पटले ॥ स्थाने ॥ प्रकरणे ॥ पर्वणि ॥ अध्याये ॥ आह्निके ॥ उल्लासे ॥

ग्रन्थिः । पुं । ग्रन्थिपर्णे ॥ गाँठ इति भाषा प्रसिद्धे वस्त्रादिबन्धे ॥ वंशादिसन्धौ । पर्वणि । पोरी इति भाषा ॥ भद्रमुस्तायाम् ॥ छितावल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ कौटिल्ये ॥ अन्योन्याध्यासे ॥ मायाख्यपाशे ॥ रुग्भेदे ॥ ॥ तस्य निदानसम्प्राप्ती यथा । वातादयो मांसमसृक्प्रदुष्टाः सन्दूष्य मेदश्च तथा शिराश्च वृत्तोन्नतं विग्रथितन्तु शोथं कुर्वन्त्यतो ग्रन्थिरितिप्रदिष्ट इति ॥ ग्रन्थते । ग्रथि० । सर्वधातुभ्यइन् ॥ खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिवलिचरिभ्यश्चेति इः । स्वरभेदः ॥

ग्रन्थिकः । पुं । करीरे ॥ दैवज्ञे ॥ सहदेवपाण्डवे ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ ग्रन्थिपर्णे ॥ पुं । न । गुग्गुलौ ॥ ग्रन्थिप्रतिकृतिः । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥

ग्रन्थिका । स्त्री । पिप्पलीमूले ॥

ग्रन्थितः । त्रि । ग्रथिते । गुम्फिते ॥ ॥ ग्रथ्यतेस्म । ग्रथि० । क्तः ॥

ग्रन्थिदला । स्त्री । मालाकन्दे ॥

ग्रन्थिदूर्बा । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिपर्णः । पुं । चोरनामगन्धद्रव्ये ॥ न । बर्हिपुष्पे । कुक्कुरे । कुकुरौंदा इति ख्याते ॥ ग्रन्थिपर्णं तिक्ततीक्ष्णं कटूष्णं दीपनंलघु । कफवातविषश्वासकण्डूदौर्गन्ध्यनाशनम् ॥ अस्यलेपनगुणः । रूक्षता ऽलक्ष्मीराक्षसज्वरनाशित्वमिति ॥ ग्रन्थीपर्णान्यस्य । ग्रन्थयइवपर्णान्यस्येतिवा ॥

ग्रन्थिपर्णा । स्त्री । जतुकालतायाम् ॥

ग्रन्थिपर्णी । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिपाशः । पुं । ग्रन्थ्यात्मनिमायाख्यपाशे ॥

ग्रन्थिफलः । पुं । शाकुरुण्डवृक्षे ॥ मदनवृक्षे ॥ कपित्थवृक्षे ॥

ग्रन्थिभेदः । पुं । गंठकटा इति भाषा प्रसिद्धे तस्करविशेषे । यःपटप्रान्तस्थितं सुवर्णादिकं ग्रन्थिमोचनेन चोरयतिसइत्यर्थः ॥

ग्रन्थिमान् । पुं । अस्थिसंहारिणि । हाडजोडा इति भाषा ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

ग्रन्थिमत्फलः । पुं । लकुचे ॥

ग्रन्थिमूलम् । न । गृञ्जने । शिखिमूले ॥

ग्रन्थिमूला । स्त्री । मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिलः । पुं । करीरद्रुमे ॥ विकङ्कततरौ ॥ तण्डुलीयशाके ॥ हिताव

ल्याम् ॥ पिण्डालौ ॥ चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥ न । पिप्पलीमूले ॥ आर्द्रके ॥ त्रि । ग्रन्थियुक्ते ॥ ग्रन्थिरस्यास्ति । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ ग्रन्थिं लाति वा । ला० । कः ॥

ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रमुस्तायाम् ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ मालादूर्वायाम् ॥

ग्रन्थिवर्ही । पुं । ग्रन्थिपर्णे ॥

ग्रन्थिहरः । पुं । अमात्ये । मन्त्रिणि ॥

ग्रन्थीकम् । न । पिप्पलीमूले ॥

ग्रसनम् । न । ग्रासे ॥ ग्रसुअदने । ल्युट् ॥

ग्रसितः । त्रि । कृतग्रासे । कवलिते ॥

ग्रसिष्णुः । त्रि । ग्रसनशीले ॥ न । प्रलयकाले ॥

ग्रस्तः । त्रि । लुप्तवर्णपदे । असम्पूर्णोच्चारिते । अपूर्णवचसि ॥ लुप्तो वर्णः पदंवा यत्रवाक्ये पदेवा ॥ ग्रस्यते । ग्रसु० । क्तः । यस्यविभाषेति पाक्षिक इडभावः ॥ भक्षिते । भुक्ते ॥

ग्रहः । पुं । अनुग्रहे ॥ निर्बन्धे । आग्रहे । अभिनिवेशे ॥ ग्रहणे ॥ रणोद्यमे ॥ पूतनादिबालग्रहे ॥ सैंहिकेये ॥ उपरागे । राहुकर्तृकचन्द्रादिकर्मकग्रहणरूपक्रियायाम् ॥ सोमाद्दिपात्रे ॥ यथा । सैाचामण्यां सुराग्रहान् गृह्णाति ॥ सूर्यादिनवसु

॥ ते च यथा । सूर्य्यश्चन्द्रो मङ्गलश्च
बुधश्चापि बृहस्पतिः । शुक्रः शनैश्च
रो राहुः केतुश्चेति नव ग्रहाः ॥ ए
षामष्टधा गतिर्यथा । वक्रा ऽतिव-
क्रा कुटिला मन्दा मन्दतरा समा ।
शीघ्रा शीघ्रतरा चैवं ग्रहाणां गति
रष्टधा ॥ ग्रहणम् गृह्णातिवा । ग्रह
उपादाने । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्चेत्य
प् । विभाषाग्रहइत्यच्वा ॥ बन्धने
॥ गृह्यते बध्यते चेचन्नो येन ग्रहसं
ज्ञकेन बन्धनेनेतिभाष्यम् ॥

ग्रहकल्लोलः । पुं । राहौ ॥

ग्रहणम् । न । स्वीकारे ॥ हस्तयोर्व्या
पारे । आदाने ॥ आदरे ॥ करे ।
हस्ते ॥ उपलब्धौ ॥ बन्द्याम् ॥ धी-
गुणे ॥ प्रत्याये ॥ इन्द्रिये ॥ बन्धने
॥ उपरागे । पर्व्वप्रतिपत्सन्धौ राहु
णा सूर्य्यचन्द्रमसोर्ग्रसने ॥ अथ सूर्य्य
चन्द्रयो र्ग्रहणकारणम् । यथा । भ
त्रिपादान्तरे राहोः केतोर्वा संस्थि
तो रविः । चतुष्पादन्तरे चन्द्रस्त-
दासम्भाव्यतेग्रहः ॥ यस्मिन्नृक्षे रवि
स्तस्मा च्चतुर्द्दशगतः शशी । पूर्णिमा
प्रतिपत्सन्धौ राहुणाग्रस्यते शशी ॥
कृष्णपक्षे तृतीयायां मासर्क्षं यदि
जायते । तत स्त्रयोदशे सूर्य्यो राहु
णा ग्रस्यते रविः ॥ ग्रहणकालिकरवि
चन्द्रयो र्मेघेनाच्छादनानाच्छाद-
नकारणं यथा । रविभौमनवांशेतु
निरभ्रं ग्रास मादिशेत् । बुधसौरि
नवांशेतु मलिनं चन्द्रवर्षणम् ॥ गुरो
रंशक मासाद्य दृश्यते सबलाहकः ।
शशिशुक्रनवांशेतु प्रावृट्काले मह
ज्जलम् ॥ अन्यत्राव्यक्तभूतौ तौ दृ
श्येते छादिताम्बरा विति ॥ चन्द्रग्र
हश्चन्द्रवारे सूर्य्ये सूर्य्यग्रहस्तथा । चू
डामणिरयं योगस्तत्रानन्तफलं स्मृत
म् ॥ अन्यस्माद्ग्रहणात् कोटिगुणम
त्रफलं लभेत् ॥ इतिविशेषः ॥ गृह्य
ते ऽनेन । ग्रह० । करणेल्युट् । सा
मान्येनपुंसकम् ॥

ग्रहणिः । स्त्री । ग्रहणीरोगे ॥ गृह्णा-
ति । ग्रह० । ग्रहेरनिः ॥

ग्रहणी । स्त्री । पुरीषपूर्णायामग्न्यधि
ष्ठाननाड्याम् ॥ रोगविशेषे । प्रवा-
हिकायाम् । सङ्ग्रहण्याम् ॥ तस्य नि
दानसम्प्राप्ती यथा । अतीसारे नि
वृत्ते ऽपि मन्दाग्ने रहिताशिनः ।
भूयः सन्दूषितो वह्निः ग्रहणीमपि
दूषयेत् ॥ एकैकशः सर्व्वशश्च दोषैर
त्यर्थमूर्च्छितैः । सा दुष्टा बहुशो
भुक्त माम मेव विमुञ्चति ॥ पक्वं वा
सरुजं पूति मुहुर्बद्धं मुहुर्द्रवम् । ग्र
हणीरोगमाहुस्तमायुर्वेदविदोज

ना इति । अतीसारे द्रवधातुप्रवृत्तिः ग्रहण्यान्तु बद्धस्यापि मलस्य प्रवृत्तिरिति तयोर्भेदः ॥ गृह्णाति जाठराग्निम् गृह्यते वा । ग्रह० । कृत्यल्युटो बहुलमिति ल्युट् । ङीप् ॥ यद्वा । ग्रहेरनिः । कृदिकारादिति ङीष् ॥

ग्रहणीरुक् । स्त्री । ग्रहण्याम् । प्रवाहिकायाम् ॥

ग्रहणीहरम् । न । लवङ्गे ॥ त्रि । ग्रहणीहारिणि ॥

ग्रहदेवता । स्त्री । ग्रहाणां दैवते ॥ यथा । शिवाधिदैवतं सूर्यं वह्निप्रत्यधिदैवतम् । १ । उमाधिदैवतं सोमं जलप्रत्यधिदैवतम् । २ । स्कन्दाधिदैवतं भौमं क्षितिप्रत्यधिदैवतम् ३ ॥ नारायणाधिदैवञ्च विष्णुप्रत्यधिदैवतम् । बुधम् । ४ । ब्रह्माधिदैवं सूर्यास्य मिन्द्रप्रत्यधिदैवतम् । ५ । शक्राधिदैवतं शुक्रं शचीप्रत्यधिदैवतम् ६ ॥ यमाधिदैवतं प्रजापतिप्रत्यधिदैवतम् ७ ॥ कालाधिदैवं सूर्यास्यं सर्पप्रत्यधिदैवतम् । ८ ॥ चित्रगुप्ताधिदैवञ्च ब्रह्मप्रत्यधिदैवतम् ९ ॥ अग्न्यादिषु च । अग्निरापो धरा विष्णुरिन्द्रेन्द्राण्यौ प्रजापतिः । सार्पराज्ञी तथा ब्रह्मा ग्रहाणां देवताः स्मृताः । इति लघुशौनकीमतम् । वृद्धशौनकात्तु शिवादीनामेव ग्रहदेवतात्वमुक्तम् ॥

ग्रहद्रुमः । पुं । शाकवृक्षे ॥

ग्रहनायकः । पुं । सूर्ये ॥ शनैश्चरे ॥

ग्रहनाशः । पुं । छातियान इति गौडभाषाप्रसिद्धे वृक्षे ॥

ग्रहनाशनः । पुं । ग्रहनाशे ॥

ग्रहनेमिः । पुं । चन्द्रे ॥

ग्रहपतिः । पुं । सूर्ये ॥ ग्रहाणांपतिः ॥ अर्कद्रुमे ॥

ग्रहपुषः । पुं । भानौ । सूर्ये ॥

ग्रहभक्तिः । स्त्री । केषां जनपदानां को ग्रहोऽधिपतिरित्येतत् यत्र निरूप्यते तत्र ग्रन्थे ॥ ग्रहाणां भक्तिर्विभागः ॥ विशेषं पश्य वाराह्यां १६ अध्याये ॥

ग्रहभिन्नम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने ॥ ग्रहेण ग्रहैर्वा भिन्नम् ॥

ग्रहभिन्नभम् । न । भौमादिग्रहैर्भिन्ने नक्षत्रे ॥ ग्रहभिन्नञ्च तत् भञ्च ॥

ग्रहभीतिजित् । पुं । गन्धद्रव्यविशेषे । चीडायाम् । दारुगन्धायाम् ॥

ग्रहमैत्रम् । न । ग्रहाणां मित्रामित्रादिविचारे ॥ यथा । सूर्यस्य मित्राणि कुजेन्दुजीवाः समो बुधोऽरी शनिभार्गवौ च । चन्द्रस्य मित्रे तु दिवाकरज्ञौ समाः स्मृता मन्दसितेज्य

भौमाः॥ कुजस्य मित्राणि रवीन्दुजीवाः समौ तथा मन्दभृगू बुधोरिः। बुधस्य मित्रे सितभास्करौ समाः कुजेज्यमन्दा रिपुरिन्दुरेव॥ मित्राणि जीवस्य कुजेन्दुसूर्याः शनिःसमः शुक्रबुधौ तु शत्रू। शुक्रस्य मित्रे शनिरौहिणेयौ समौ कुजेज्यौ तु रिपू रवीन्दू॥ शनेस्तु मित्रे भृगुचन्द्रपुत्रौ जीवः समोऽन्येप्यरयस्तु शेषाः॥

ग्रहयागः। पुं। ग्रहाणां यज्ञे॥ अस्य प्रयोजनन्तु। शान्तौ पुष्टौ महेशानि तथा क्रूरेऽपि कर्म्मणि। ग्रहयागं प्रकुर्व्वाणो वाञ्छितार्थं मवाप्नुयादिति महानिर्व्वाणतन्त्रम्। तस्य शान्तिकत्वे मलमासादावपि कर्त्तव्यत्वम्। पौष्टिकत्वे तु शुद्धकाले॥ अपि च। गोचरे वा विलग्ने वा ये ग्रहारिष्टसूचकाः। पूजयेत् तान् प्रयत्नेन पूजिताः स्युः शुभावहाः॥ श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत्। वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाऽभिचरन्नपीति ग्रहयागतत्त्वम्॥ अस्य प्रयोगो महानिर्व्वाणे द्रष्टव्यः॥

ग्रहयुद्धम्। न। ग्रहयोराये धने॥ वियति चरतां ग्रहाणां सुपर्य्युपर्य्यात्ममार्गसंस्थानाम्। अतिदूराद्दृग्विषये समतामिव सम्प्रयातानाम्॥ आसन्नक्रमयोगाद्भेदोल्लेखांशुमर्द्दनासव्यैः। युद्धं चतुष्प्रकारं पराशराद्यैर्मुनिभिरुक्तम्॥ भेदे वृष्टिविनाशो भेदः सुहृदां महाकुलानाञ्च। उल्लेखे शस्त्रभयं मन्त्रिविरोधः प्रियान्नत्वम्॥ अंशुविरोधे युद्धानि भूभृतां शस्त्ररुक्क्षुदवमर्द्दाः। युद्धे चाप्यपसव्ये भवन्ति युद्धानि भूपानाम्॥ विशेषो वाराह्यां १७ अध्याये॥

ग्रहयुद्धभम्। न। ग्रहयुद्धर्क्षे। यस्मिन्नृक्षे ग्रहयोर्युद्धं जातं तस्मिन्॥

ग्रहराजः। पुं। रवौ॥ चन्द्रे॥ ग्रहाणां राजा। टच॥ गुरौ॥

ग्रहवर्षफलाध्यायः। पुं। कस्य ग्रहस्य कस्मिन्वर्षे कीदृशानि शुभफलानि भवन्ति तन्निरूपणपरे ग्रन्थसन्धौ॥ यतो वराहमिहिरेण पूर्व्वमेव प्रतिज्ञातमासीत्। वर्षे यच्चस्य फलं मासे च मुनिप्रणीतमालोक्य। तद्वृत्तैर्वक्ष्येऽहं होरातन्त्रोक्तविधानइति॥ विशेषं पश्य वाराह्यां १९ अध्याये॥

ग्रहवह्निः। पुं। ग्रहाणां होमाधिकरणे॥ ते च नव सङ्ख्यकाः। यथा। कपिलः पिङ्गलो धूम्रः केतुश्च जठराग्निकः। शिखी च हाटकश्चैव महातेजा हुताशनः। हुताशनश्च विज्ञेयो नवैते ग्रहवह्नय इति॥

ग्रहशृङ्गाटकः । पुं । वाराह्याः २० अध्याये ॥

ग्रहसमागमः । पुं । वाराह्याः १८ अध्याये निरूपितः ॥

ग्रहाधारः । पुं । ध्रुवर्चे ॥

ग्रहामयः । पुं । भूतादिनाजाते रोगे । आवेशे ॥

ग्रहाशी । पुं । ग्रहनाशवृचे ॥

ग्रहाह्वयः । पुं । भूताङ्कुशद्रुमे ॥

ग्रहीता । त्रि । गृहयालौ । ग्रहणकर्त्तरि ॥ गृह्णाति । ग्रह० । तृन् ॥

ग्रामः । पुं । संवसथे । विप्रादिवर्णभाये प्राकारपरिखादिरहिते हट्टादिशून्ये वहुजनवासस्थाने ॥ विप्राश्चविप्रभृत्याश्च यत्रचैव वसन्तिहि । स तु ग्राम इति प्रोक्तः शूद्राणां वासएव वा ॥ तथा शूद्रजनप्राया सुसमृद्धकृषीवला । चेत्रोपयोगभूमध्ये वसतिर्ग्रामसंज्ञिका ॥ शब्दादिपूर्वको-ग्रामः समूहार्थे । यथा । शब्दग्रामः भूतग्रामः । इत्यादिः ॥ संपूर्वः संयुगेस्मृतः ॥ स्वरविशेषे ॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छना एकविंशतिः ॥ तेच षड्जग्रामो मध्यमग्रामः पञ्चमग्रामश्चेति त्रयः । ग्रामलक्षणं । यथा कुटुम्बिनः सर्वेप्येकी भूता भवन्तिहि । तथा स्वराणां सन्दोहो ग्रामइत्यभिधीयते ॥ षड्ज ग्रामो भवेदादैा मध्यमग्राम एवच । गान्धारग्राम इत्येतत् ग्रामत्रयमुदाहृतम् ॥ तथा । नन्द्यावर्त्तो यजीमूतः सुभद्रो ग्रामका स्त्रयः । षड्जमध्यमगान्धारास्त्रयाणांजन्महेतवः ॥ ग्रसते ग्रस्यते वा । ग्रसुअदने । ग्रसेराचेतिमन् आत्वञ्च ॥

ग्रामकूटः । पुं । शूद्रविशेषे । महत्तरे । महता इतिभाषा ॥

ग्रामगृह्या । स्त्री । ग्रामवहिर्भूतसेनायाम् ॥ पदास्वैरिबाह्यापचेषु चेति क्यप् ॥

ग्रामजानिघ्नावी । स्त्री । नखनिष्पाव्याम् ॥

ग्रामणीः । पुं । नापिते ॥ पत्यौ ॥ त्रि । प्रधाने ॥ ग्रामाधिपतैा ॥ भोगिके ॥ स्त्री । वेश्यायाम् ॥ ग्रामेयायाम् ॥ नीलिकायाम् ॥ ग्रामंनयति । णीञ० । सत्सूद्विषइत्यादिनाक्किप् । अग्रग्रामाभ्यामितिणत्वम् ॥

ग्रामतक्षः । पुं । वहूनांसाधारणे काष्ठतक्षिण ग्रामाधीने वर्द्धकैा ॥ ग्रामस्यतक्षा । ग्रामकैाटाभ्यांतक्ष्णइति टच् ॥

ग्रामता । स्त्री । ग्रामसमूहे ॥ ग्रामाणांसमूहः । ग्रामजनवन्धुभ्यस्तल् ॥

ग्रामधर्म्मः । पुं । व्यवाये ॥ ग्रामेभवः । युवादित्वादण् । सचासौ धर्मश्च ॥

ग्रामभृतः । पुं । ग्रामप्रेष्ये ॥ विप्रश्चेत् सपञ्चमाद्ब्राह्मणः ॥

ग्राममद्गुरिका । स्त्री । ग्रामयुद्धे ॥ भृङ्गीभ्रूषे ॥

ग्राममुखः । पुं । हट्टे ॥

ग्राममृगः । पुं । कुक्कुरे ॥

ग्रामयाजकः । पुं । अब्राह्मणविशेषे । ग्रामस्थनानावर्णानां पुरोहिते ॥ ग्रामार्थे यज्वनि ॥ इतिश्रीधरस्वामी ॥

ग्रामयाजी । पुं । वहूनांयाजके ॥

ग्रामहासकः । पुं । भगिनीपतौ ॥

ग्रामाधानम् । न । मृगयायाम् ॥

ग्रामाधीनः । त्रि । ग्रामवशवर्त्तिनि नापितवर्द्धक्यादौ ॥ ग्रामेऽधि । सप्तमीतिसमासः । अडषच्चेतिखः ॥

ग्रामान्तम् । न । उपशल्ये । ग्रामस्थनिकटे ॥ ग्रामस्यान्तम् समीपम् ॥

ग्रामिणी । स्त्री । नीलीवृक्षे ॥

ग्रामी । त्रि । ग्रामविशिष्टे । शासन इति भाषा ॥ यथा । अडीचवाल हरीतवाल इत्त्यादि ॥

ग्रामीणः । पुं । ग्राम्यशूकरे॥ कुक्कुरे ॥ काके ॥ त्रि । ग्रामोद्भूते ॥ ग्रामेभवः । खः ॥

ग्रामीणा । स्त्री । नीलिकौषधौ ॥ पालङ्क्यशाके ॥ ग्रामेभवा । ग्रामादखञाविति खञ् । टाप् ॥

ग्रामेयकः । पुं । ग्राम्ये ॥ ग्रामेभवः । कत्र्यादित्वात् ढकञ् ॥

ग्रामेया । स्त्री । ग्राम्यनार्याम् ॥

ग्रामेशः । पुं । ग्रामस्याधीशे । ग्रामेश्वरे॥

ग्राम्यम् । न । स्त्रीकरणे । रतवन्धे ॥ त्रि । प्राकृते । मूढे । ग्रामभवे । ग्रामीणे ॥ इन्द्रालिकन्याघटतौलिचापा ग्राम्या निशायां वृषमेषकौच ॥ अश्लीले । भण्डादिवचने ॥ छागादिषु ॥ छागमेषवृषाश्वाद्याः ग्राम्याः प्रोक्ता महर्षिभिः । ग्राम्या वातहराः सर्वे दीपनाः कफपित्तलाः ॥ मधुरा रसपाकाभ्यां वृंहणा वलवर्द्धनाः ॥ ग्रामेभवः । ग्रामाद्यखञा वितिशैषिकोयः ॥

ग्राम्यकन्दः । पुं । स्थलकन्दे । वनओल इति भाषा ॥ ग्राम्यकन्दस्तु दोषलः ॥

ग्राम्यकर्क्कटी । स्त्री । कुष्माण्डे ॥

ग्राम्यकुङ्कुमम् । न । कुसुम्भे ॥

ग्राम्यधर्म्मः । पुं । ग्रामधर्मे । मैथुने ॥ ग्रामेभवाः ग्राम्याः हालिकशाकटिकप्रभृतयः । तेषांधर्मः ॥

ग्राम्यपशुः । पुं । ग्रामजातजन्तौ ॥ सतु सप्तविधो यथा । गौ र्मेषो ऽजो

मनुष्यस्य अश्वाश्वतरगर्द्दभाः। इति॥

ग्राम्यमद्गुरिका । स्त्री । शृङ्गीमत्स्ये ॥

ग्राम्यमृगः । पुं । कुक्कुरे ॥

ग्राम्यराशिः । पुं । मिथुनकन्यातुलावृ-
श्चिकधनुष्कुम्भेषु ॥ रात्रौ मेषवृ-
षयोः ॥

ग्राम्यवल्लभा । स्त्री । पालङ्क्यशाके ॥

ग्राम्यशूकरः । पुं । ग्रामोत्पन्नवराहे ।
विड्वराहे ॥

ग्राम्या । स्त्री । तुलस्याम् ॥ नखनिष्पा
विकायाम् ॥ नील्याम् ॥ वृत्त्यनुप्रा
सघटकवृत्तिभेदेषु कोमलापर्याये ॥

ग्राम्याश्वः । पुं गर्द्दभे ॥

ग्रावा । पुं । प्रस्तरे ॥ पृथ्वीधरे । पर्वते ॥
ग्रसते । ग्रसुअदने । अन्येभ्योपीति
ङः । आवनति । वनसम्भक्तौ शब्दे
वा । विच् । ग्रश्चासावावाच ॥ ग्रसते
। अन्ये० वनिप् । पृ० वा ॥ यद्वा ।
गिरति गृणाति वा । गॄनिगरणेशब्दे
वा । अन्येभ्योपीति वनिप् । पृ० ॥
यद्वा । गरति । गॄसेके । मू० कः ।
अवति । अवरक्षणादौ । बाहुलका
त् कनिः । ग्रश्चासावावाच ॥ मेघ ॥ इ
तिविश्वः ॥ त्रि । दृढे ॥ इति शब्दर
त्नावली ॥

ग्रावस्तुत् । पुं । ऋत्विग्विशेषे ॥ भ्राज
भासेतिक्विप् ॥

ग्रासः । पुं । कवले । पिण्ड । मुखपूर
णान्नादौ ॥ यथा । कुक्कुटाण्डप्रमा
णस्तु यावान्वा प्रविशे न्मुखम् । एतं
ग्रासं विजानीयात् शुद्ध्यर्थं कायशो
धनम् ॥ इति प्रायश्चित्तेपराशरः ॥
ग्रस्यते । ग्रसु० । अकर्त्तरीतिघञ् ॥

ग्राहः । पुं । गाह इति भाषा प्रसिद्धे
जलजन्तुविशेषे । अवहारे ॥ ग्रहणे
॥ गृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रहइति
व्यवस्थितविभाषया जलचरे नित्य
मेव ण प्रत्ययः । स्वार्थण्यन्तादच्
घञ्वा ॥ शिशुके ॥

ग्राहकः । पुं । व्याधानांघातिपक्षिणि
। श्येने ॥ सितावरशाके ॥ विषवैद्ये
॥ त्रि । गाहक इति भाषाप्रसिद्धे
ग्रहीतरि ॥ धान्यानांग्रहीतरि ॥ गृ-
ह्णाति । ग्रहउपादाने । ण्वुल् ॥

ग्राहयिता । त्रि । ग्रहणकारयितरि ॥

ग्राहिणी । स्त्री । क्षुद्रदुरालभायाम् ॥
च्छिरइति इतिगौडभाषाप्रसिद्धे ता-
म्रमूलावृक्षे ॥

ग्राहितः । त्रि । ग्रहणं प्रापिते । ग्रहण
कराया इतिभाषा ॥

ग्राही । पुं । कपित्थे ॥ त्रि । ग्रहणक
र्त्तरि । ग्राहके ॥ मलवद्धके । धारके
॥ गृह्णाति । ग्रह० । ग्रह्यादिभ्या-
णिनिः ॥

ग्राहिफलः । पुं । कपित्थागमे ॥

ग्राह्यः । त्रि । उपादेये । ग्रहीतुमुचिते ॥

ग्रीवा । स्त्री । कन्धरायाम् । शिरोधरायाम् ॥ तच्छिरायाम् ॥ गिरत्यनया गीर्यतेऽनयावा । शेवयह्वजिह्वाग्रीवेतिसाधुः ॥

ग्रीवी । पुं । स्त्री । उष्ट्रे ॥ त्रि । प्रशस्तग्रीवायुक्ते ॥ अतिशयिता प्रशस्तावा ग्रीवा अस्त्यस्य । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

ग्रीष्मः । पुं । निदाघर्त्तौ । ज्येष्ठाषाढयोः । उष्मागमे ॥ अत्रजातस्य फलं यथा । ग्रीष्मोद्भवो भोगभवानुरक्तो वक्ता सुशीलो जलकेलिशीलः । विद्याधनैश्वर्य्ययशोमनोज्ञो धन्वी सुवेशः परदारचित्तइति ॥ त्रि । तद्वति ॥ ग्रसतेरसान् । ग्रसु० । ग्रीष्मइत्युणादिसूचेणनिपातितः ॥

ग्रीष्मजा । स्त्री । लवल्याम् । लोणा इति गौडप्रसिद्धे फलवृक्षे ॥ ग्रीष्मे जायते । जनी० । डः ॥ नवमाल्याम् ॥

ग्रीष्मपुष्पी । स्त्री । करुणीपुष्पवृक्षे ॥

ग्रीष्मभवा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मेभवोऽस्याः ॥

ग्रीष्मसुन्दरः । पुं । } गीमा इति गौडप्रसिद्धे शाकविशेषे ॥
ग्रीष्मसुन्दरकः । पुं । }

ग्रीष्महासम् । न । इन्द्रतूले । वृद्धसूत्रके । बुढियाकासूत इति भाषा ॥

ग्रीष्मी । स्त्री । } नवमल्लिकायाम् ॥
ग्रीष्मोद्भवा । स्त्री । }

ग्रैवम् । न । ग्रीवाभरणे ॥ ग्रीवायांभवः । अण् ॥ त्रि । तत्त्ये ॥

ग्रैवेयम् । न । कण्ठभूषणे ॥ ग्रीवायांभवम् । ग्रीवाभ्योऽण्चेतिढञ् ॥

ग्रैवेयकम् । न । कण्ठभूषायाम् ॥ ग्रीवायांभवम् । कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्यलङ्कारेष्वितिढकञ् ॥

ग्रैष्मिकः । पुं । ग्रीष्मसहचरितोग्रन्थो ग्रीष्मः । तमधीतेवेदवा । वसन्तादिभ्यष्ठक् ॥

ग्रैष्मी । स्त्री । नवमल्लिकायाम् ॥ ग्रीष्मजायाम् ॥ ग्रीष्मेजातादिः । सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण् । ङीप् ॥

ग्लपितः । त्रि । कर्षिते ॥

ग्लस्तः । त्रि । भक्षिते ॥ ग्लस्यतेस्म । ग्लसुअदने । क्तः ॥

ग्लहः । पुं । पणे । द्यूते लाभस्थाने । द्यूतादौजय्यत्वेनस्थापिते ॥ ग्लह्यतेऽनेन वा । ग्लहआदाने । पुंसीतिघः । हलश्चेतिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः ॥ गृह्यते इतिवा ग्लहः । अक्षेषुग्लहइति देवनविषये-पणरूपेणग्राह्येवस्तुनि निपातनंवा ॥

ग्लाता । त्रि । ग्लानियुक्ते ॥

ग्लानः । त्रि । रोगात्क्षीणकाये । ग्लानौ ॥ रोगिणि ॥ ग्लायतिस्म । ग्लै हर्षक्षये । गत्यर्थेति क्तः । संयोगादेरितिनत्त्वम् ॥

ग्लानिः । स्त्री । अस्वाच्छन्द्ये । बलदीनतायाम् ॥ रोगे ॥ हानौ ॥ अनुत्साहे ॥ ग्लानम् । ग्लै० । ग्लाज्याहाभ्योनिः ॥

ग्लानिच्छेदी । त्रि । खेदहारिणि ॥

ग्लावः । पुं । मैत्रेये । वकाख्यर्षौ । चैकितायने ॥

ग्लास्नुः । त्रि । ग्लाने । रोगक्षीणदेहे ॥ ग्लानशीलः । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ॥

ग्लेपनम् । न । दैन्ये ॥ ग्लेपृ दैन्ये । ल्युट् ॥

ग्लौः । पुं । मृगाङ्के । चन्द्रमसि ॥ कर्पूरे ॥ ग्लायति । ग्लै० । ग्लानुदिभ्यांडौः ॥

घः

घः । पुं । घकारे ॥ घण्टायाम् ॥ घर्घरशब्दे ॥ इतिमेदिनिकरः ॥

घटः । पुं । समाधिभेदे । कुम्भके ॥ इभशिरः कूटे ॥ कुटे । पृथुबुध्नोदराकारे । कम्बुग्रीवादिमदाकारादिरूपे । कलसे ॥ कुम्भराशौ ॥ द्रोणपरिमाणे ॥ घटते । घटचेष्टायाम् । पचाद्यच् ॥

घटकः । पुं । वनस्पतौ ॥ योजके । व्यचरे ॥ तल्लक्षणं यथा । धावको भावकश्चैव योजकश्चांशकस्तथा । दूषकस्तावकश्चैव षडेते घटकाः स्मृताः ॥ अन्यच्च । के नो विदन्ति पुरुषाः पुरुषानुपूर्वीमुर्वीतले कुलभृतांपरिवर्त्तनं वा । अत्यन्तसूक्ष्ममपि येकुलतारतम्यंजानन्तितेहि घटकानतु योजकाद्याः ॥ इत्याधुनिकैर्गौडदेशोद्भवैः कल्पिता कुलदीपिका ॥ ह्रस्वघटे ॥ घटयति । ण्यन्तात् घटेर्ण्वुल् ॥

घटजन्मा । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटदासी । स्त्री । कुट्टन्याम् । रततास्याम् ॥

घटनम् । न । निर्माणे । घडना इति भाषा ॥ घटेर्ल्युट् ॥

घटना । स्त्री । हस्तिसङ्घे ॥ करिणांघटना घटा ॥ मेलने । योजनायाम् ॥ यथा । अघटनघटनापटीयसी मायेति ॥ घटनम् । घटसङ्घाते । चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् । टाप् ॥

घटयोनिः । पुं । अगस्त्यमुनौ ॥

घटराजः । पुं । कुम्भे ॥

घटा । स्त्री । घटने ॥ गजसंहतौ । घटनायाम् ॥ गोष्ठ्याम् ॥ समूहे ॥ घटनम् । घट० । घटादयः षित इति षित्त्वादङ् ॥

घटालाबुः । स्त्री । कुम्भतुम्ब्याम् ॥

घटिकः । पुं । चक्रिके । घटिकावादके ॥ घटीकायति । कै० । आतइतिकः । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥ न । नितम्बे ॥ त्रि । घटेनतरणशीले ॥ घटेनतरति । नैाव्यचष्ठन् ॥

घटिका । स्त्री । घडी इति भाषाप्रसिद्धे दण्डे । नाडिकायाम् ॥ घटिकाज्ञानोपाये यथा । निमेषो मानुषो योयं मात्रामात्रप्रमाणकः । तैः पञ्चदशभिः काष्ठा त्रिंशत्काष्ठास्तथाकला ॥ नाडिकातु प्रमाणेनकलादशचपञ्चच । उन्मानेनाम्भसःसा तु पलान्यर्द्धत्रयोदश ॥ हेममाषैः कृतच्छिद्रा चतुर्भिश्चतुरङ्गुलैः । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसंस्मृतः ॥ इतिविष्णुपुराणम् ॥ नैमित्तिकलयं प्रपञ्चयिष्यन् निमेषादिक्रमेण प्रथमांशोक्तमेवकल्पप्रमाण मनुस्मारयति निमेषइति सप्तभिः । मात्रैव मात्रं प्रमाणं यस्य । एकमात्रलघ्वक्षरोच्चारणकालसम्मितोहि निमेषः । निमेषकालतुल्याहि मात्रा लघ्वक्षरञ्च यत् इतिब्रह्माण्डोक्तेः ॥ नाडिकाज्ञानोपायमाह । उन्मानेनेति सार्द्धेन । अम्भस उन्मानेन उन्मीयते ऽनेनेत्युन्मानं पात्रम् । अर्द्धेनयोगे त्रयोदश सार्द्धद्वादशेत्यर्थः । उन्मानरूपेण घटितानि सार्द्धद्वादशपलानि सानाडिका । सार्द्धद्वादशपलताम्रनिर्मितपात्रेण सानाडिकाज्ञातव्येत्यर्थः । किंप्रमाणंतत्पात्रं कार्यं तदाह । मागधेन प्रमाणेन जलप्रस्थस्तुसंस्मृत इति । सार्द्धद्वादशपलजलेनहि मागधदेशप्रस्थः पूर्यते । तत् प्रमाणं पात्रं कार्यमित्यर्थात् सिद्धम् । ननु तथापि पात्रेण कथं नाडिकाज्ञानं क्रियापरिच्छेद्यत्वात् कालस्येत्याशङ्क्य क्रियासिद्धये-प्रस्थादि विशिनष्टि । हेमेति । माषः पञ्चगुञ्जः । हेम्नो माषै श्चतुर्भिश्चतुरङ्गुलेन शलाकारूपेण रचितैः कृतच्छिद्रा । एतदुक्तं भवति । सार्द्धद्वादशपलताम्रमयं मागधप्रस्थसंमित मूर्द्धायतं पात्रं चतुर्माषचतुरङ्गुलहेमशलाकया कृताधश्छिद्रं जलेस्थापितं तेन छिद्रेण यावता कालेन पूर्यते तावान् कालोनाडिकेति । तथाचशुकः । द्वादशार्द्धप

लोन्मानं चतुर्भि श्चतुरङ्गुलैः । स्व र्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत् प्रस्थजल प्लुतमिति । इतितट्टीकायांश्रीधर स्वामिनः ॥ गुर्वक्षराणां मुदित च्च षष्ट्या पलं पलानां घटिका किलैकेति कालिदासः ॥ मुहूर्त्ते ॥ अल्पे घटे ॥ घटएव । स्वार्थे कः ॥

घटितः । त्रि । निर्म्मिते ॥

घटी । स्त्री । घटिकायाम् । दण्डे । घड़ी इतिभाषा ॥ यथा । अलभ्यं यदायुःपलं स्वर्णभारै रहो तस्य दण्डो वृथा याति यामः । इदानीम पि श्रीश्वरे मत्त चेतो वितन्विन्त्य लं घोषयन्तीघटीयमिति ॥ स्वल्पे कुम्भे । घड़िया इतिभाषा ॥ घटते । घट० । अच् । जातित्वान् ङीष् ॥

घटीकारः । पुं । कुलाले ॥ घटींकरोति । कृञःकर्मण्यण् ॥

घटीयन्त्रम् । न । अरघट्टे । कूपादेर्जलोद्धारणयन्त्रे । उद्घाटने ॥ घटीनांयन्त्रम् ॥ ग्रहणीरोगभेदे ॥ यथा । प्रसुप्तिः पार्श्वयोः शूलं तथा जलघटीध्वनिः । तंवदन्ति घटीयन्त्र मसाध्यं ग्राहणीगदमिति ॥

घटोत्कचः । पुं । हिडम्बायां भीमसेनाज्जाते राक्षसविशेषे ॥

घटोत्कचान्तकः । पुं । कर्णे । राधेये । युधिष्ठिराग्रजे ॥

घटोद्भवः । पुं । अगस्त्यमुनौ

घट्टः । पुं । नद्यादौ स्नानाद्यर्थं मवतरणस्थाने । घाट इति भाषा । तीर्थावतारे ॥ शुल्कग्रहस्थाने । जगात इति भाषा ॥ घट्यतेऽत्र । घट्टचलने । हलश्चेतिघञ् ॥

घट्टगा । स्त्री । नदीविशेषे ॥ यथा । मलापहा भीमरथीच घट्टगा यथा च कृष्णा जलसाम्यता गुणैः । मलापहा घट्टपयस्तथापि पथ्यं लघु स्वादुतरं सुकान्तिदम् ॥ इति राजनिर्घण्टः ॥

घट्टजीवा । पुं । पाटुनि इतिगौड़भाषा प्रसिद्धे बैश्यायां रजका ज्जाते वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

घट्टनम् । न । अभिघाते ॥

घट्टना । स्त्री । चलनायाम् ॥ वृत्तौ ॥

घट्टितः । त्रि । निर्म्मिते । घड़ागयाइति भाषा ॥ चित्रपटार्थं रञ्जनायान्त्रेन लिप्ते वस्त्रादौ ॥

घण्टः । पुं । व्यञ्जनविशेषे ॥

घण्टकः । पुं । } घेंटकोणइति
घण्टकर्णः । पुं । } गौड़भाषाप्रसिद्धे क्षुपविशेषे ॥

घण्टा । स्त्री । कांस्यनिर्म्मिते वाद्यवि-

शेषे । यथा । सर्व्ववाद्यमयीं घण्टां वाद्याभावे नियोजयेदिति ॥ अतिबलायाम् ॥ नागबलायाम् ॥ घण्टापाटलौ ॥ अहानि । वाहुलकाद्गन्तेष्टो घत्वञ्च । टाप् ॥

घण्टाकर्णः । पुं । शिवस्यातिवल्लभे गणविशेषे ॥

घण्टाताडः । पुं । घडियावली घण्टापाँडे इतिचभाषाप्रसिद्धे घण्टावादिनि ॥

घण्टानादः । पुं । कुवेरमन्त्रिणि ॥

घण्टापथः । पुं । पुरप्रधानमार्गे । महतिराजमार्गे । संसरणे ॥ यथा । दशधन्वन्तरोराजमार्गोघण्टापथः स्मृतः ॥ घण्टोपलक्षितः पन्थाः । शाकपार्थिवादिः ॥ यद्वा । घण्टानांपन्थाः । घण्टाग्रहणं वादित्राणां तद्वतां हस्त्यादीनां वोपलक्षणम् । ऋक्पूरित्यः ॥

घण्टापाटलिः । पुं । गोलीढे । मुष्ककद्रुमे ॥ अहानि इति घण्टा । पटनम् । पटगतौ । घञ् । पाटं लाति । ला० । बाहुलकाट्डिः । घण्टाचासौ पाटलिश्च ॥

घाण्टारवा । स्त्री । वृक्षविशेषे । शणपुष्पिकायाम् । वनसण इति झणझणिया इतिच भाषा ॥ घण्टेव आरौति । रुशब्दे । अच् ॥

घण्टाली । स्त्री । कोशातक्याम् ॥

घण्टावीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टाशब्दम् । न । कांस्ये ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

घण्टिकः । पुं । घरियाराख्ये यादोविशेषे ॥

घण्टिका । स्त्री । तालूर्द्ध्वसूक्ष्मजिह्वायाम् । लम्बिकायाम् ॥

घण्टिनीवीजम् । न । जयपाले ॥

घण्टुः । पुं । गजघण्टायाम् ॥ प्रतापे ॥

घण्टेश्वरः । पुं । मङ्गलपुत्रे व्रणदातरि देवताविशेषे ॥

घतनः । पुं । मारके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्युन्नाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे ॥

घनः । पुं । मुस्तायाम् ॥ अब्दे । मेघे ॥ ओघे ॥ दार्ढ्ये । काठिन्ये ॥ मूर्त्तिगुणः काठिन्यम् । असर्वगतद्रव्यपरिमाणं मूर्त्तिः । सैवगुणः ॥ विस्तारे ॥ लौहमुद्गरे ॥ हन्यतेऽनेनवा ॥ शरीरे ॥ कफे ॥ अभ्रके ॥ सजातीयाङ्कत्रयस्यपूरणे ॥ समत्रिघातश्च घनः प्रदिष्टइति भास्कराचार्योक्तेः ॥ न । कांस्यतालादिवाद्ये ॥ मध्यमनृत्ये ॥ नृत्यइत्युपलक्षणं गीतवाद्ययोः ॥ त्वचे ॥ लौहे ॥ त्रि । निविडे । सान्द्रे ॥ निरन्तरे । पूर्णे ॥ दृढे ॥ हननम् । हन्य

तेवायुनावा । हन० ॥ मूर्त्तौ घन इति हन्तेरप्घनादेशश्च ॥

घनकफः । पुं । वर्षोपले । करकायाम् ॥ घनस्य कफइव ॥

घनकालः । पुं । वर्षाकाले ॥ घनस्य मेघस्य कालः ॥

घनगोलकः । पुं । संश्लिष्टरजतसुवर्णे । सोनारूपामिला इतिभाषा । इति हेमचन्द्रः ॥

घनच्छदः । पुं । शिग्रौ ॥

घनजम्बालः । पुं । चुलुके ॥

घनज्वाला । स्त्री । मेघदीप्तौ । वज्राग्नौ ॥

घनतालः । पुं । सारङ्गविहगे ॥

घनतोलः । पुं । चातकपक्षिणि ॥

घनत्वम् । न । सान्द्रतायाम् ॥

घनत्वक् । पुं । लोध्रे ॥

घनद्रुमः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

घननाभिः । पुं । धूमे ॥

घनपत्रः । पुं । पुनर्नवायाम् ॥

घनपदवी । स्त्री । आकाशे ॥

घनपल्लवः । पुं । शोभाञ्जने ॥

घनपाषण्डः । पुं । मयूरे ॥

घनप्रज्ञः । पुं । प्राज्ञे । विशेष विज्ञान विरहिणि ॥ धनीभूताप्रज्ञायस्य ॥

घनफलः । पुं । विकङ्कतवृक्षे ॥

घनमूलः । पुं । मोरटे ॥ न । पूरित सजाती याङ्कनयस्याद्यङ्के ॥

घनरसः । पुं । न । मेघपुष्पे । जले ॥ पुं । सान्द्रे ॥ निर्यासे ॥ मोरटे ॥ कर्पूरे ॥ पीलुपर्ण्याम् ॥ सम्यक्सिद्ध रसे ॥

घनवर्त्म । न । आकाशे ॥

घनवल्लिका । स्त्री । विद्युति ॥

घनवल्ली । स्त्री । अमृतस्रवालतायाम् ॥

घनवातः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनवासः । पुं । कुष्माण्डे ॥

घनवाहनः । पुं । शिवे ॥ मेघवाहने । इन्द्रे ॥ घनो वाहन मस्य ॥

घनवीथिः । स्त्री । अन्तरीक्षे ॥

घनश्यामः । पुं । श्रीरामे ॥ श्रीकृष्णे ॥ त्रि । निविडकृष्णवर्णे ॥

घनसारः । पुं । कर्पूरे ॥ दक्षिणावर्त्त पारदे ॥ वृक्षविशेषे ॥ जले ॥ वर वारिदे ॥ घनो दृढः सारो ऽस्य ॥ घनस्य सारइववा शीतत्वात् ॥

घनसूची । स्त्री । सूच्याकारेमेघे ॥

घनस्कन्धः । पुं । कोशाम्रवृक्षे ॥

घनस्वनः । पुं । तण्डुलीयशाके ॥ मेघध्वनौ ॥

घना । स्त्री । माषपर्ण्याम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥ इतिराजनिर्घण्टः ॥

घनाकरः । पुं । वर्षाकाले ॥ घनानामाकर इव ॥

घनाघनः । पुं । वर्षुकाब्दे ॥ मत्तघ

तुककुञ्जरे ॥ चक्रे ॥ वासवे । इन्द्रे ॥ अन्योन्यघट्टने ॥ त्रि । निर्ज्झरे ॥ घातुके ॥ हन्ति । हन० । हन्तेर्घश्च श्चेति पचाद्यचिदित्त्वम् आकृचाभ्यासस्य ॥

घनाघना । स्त्री । काकमाच्याम् ॥

घनात्ययः । पुं । शरत्काले ॥

घनामयः । पुं । खर्जूरागमे ॥

घनामलः । पुं । शाकवीरे ॥ पुनर्नवायाम् ॥

घनाश्रयः । पुं । आकाशे ॥

घनोदधिः । पुं । नरकविशेषे ॥

घनोपलः । पुं । करकायाम् ॥

घरः । पुं । गृहे । गेहे ॥ हन्ति हन्यते गम्यते ऽतिथिभिर्वा । हन० । हन्तेरन् घचेतिरन् घादेशो नलोपश्चेति दशपादीवृत्तिकृत् ॥

घरट्टः । पुं । घराट इतिपर्वतीयजनप्रसिद्धायां पेषण्याम् । जाँता चक्की इतिचदेशभाषा ॥

घर्घटः । पुं । चिकटमत्स्ये । ध्याङ्गरा इतिगौड भाषाप्रसिद्धे ॥

घर्घरः । पुं । चलद्वारिध्वनौ ॥ घाघरा इतिप्रसिद्धे नदविशेषे ॥ घूके ॥ द्वारे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरकः । पुं । घर्घरेनदे ॥ यथा । शोण घर्घरके जलन्तु रुचिदं सन्तापशोषापहं पथ्यं वह्निकरं तथा चवलदं चोशाङ्गवृद्धिप्रदमितिराजनिर्घण्टः ॥

घर्घरा । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥ वीणाप्रभेदे ॥ स्वरविशेषे ॥

घर्घरिका । स्त्री । क्षुद्रघण्टायाम् ॥ वादित्रदण्डे ॥ भृष्टधान्ये ॥ नदीविशेषे ॥ वाद्यप्रभेदे ॥

घर्घरी । स्त्री । क्षुद्रघण्टिकायाम् ॥

घर्घुर्घा । स्त्री । घुर्घुरे । घुरघुरिया इतिगौड प्रसिद्धे कीटे ॥

घर्म्मः । पुं । निदाघे । स्वेदे । श्रमवारिणि । पसीना इति भाषा ॥ आतपे ॥ ग्रीष्मे ॥ उष्मणि ॥ जिघर्त्त्यङ्गमनेन । घृचरणदीप्त्योः । घरत्यङ्ग मनेनवा । घृसेके । घर्मइति घृधातोर्मगुगुणश्चनिपात्यते ॥

घर्म्मवारणम् । न । छत्रे ॥

घर्म्मविचर्चिका । स्त्री । घर्मविचर्च्याम् । घमाची अमैरी घमैरी रूलाई इत्यादि भाषा ॥ स्वेदवाहीनिदुष्यन्ति क्रोधशोकभयैस्तथा । ततः स्वेदः प्रवर्त्तेत दौर्गन्ध्यं घर्मचर्चिका ॥ राजिकाकृति कृष्णोत्था यतो घर्मविचर्च्चिका ॥

घर्म्मान्तः । पुं । वर्षाकाले ॥

घर्म्मान्तकामुकी । स्त्री । वलाकायाम् ॥

घर्म्मितः । त्रि । सञ्जातघर्म्मः ॥ तारका

दित्वादितच् ॥

घर्षः । पुं । विमर्द्दे । घस्ना इतिभाषा ॥

घर्षणम् । न । घर्षे । निघर्षे । घस् ना इतिभाषा ॥ घृषुसङ्घर्षे । ल्युट् ॥

घर्षणालः । पुं । पेषणाश्मनि । शिला पुत्रे । लोढा बट्टा रगणा इत्यादि भाषा ॥

घर्षणी । स्त्री । हरिद्रायाम् ॥

घसिः । पुं । आहारे ॥

घस्मरः । पुं । अस्मरे । भक्षके ॥ घस ति तच्छीलः । घस्लृ अदने । सृघस्य दःक्मरच् ॥

घस्रः । पुं । अहनि । दिवसे ॥ घसत्य न्धकारम् । घस्लृ० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ न । कुङ्कुमे ॥ त्रि । हिंस्रे ॥

घा । स्त्री । काञ्च्याम् ॥ घाते ॥

घाटः । पुं । अवटौ । ग्रीवापश्चाद्भागे । घाटायाम् ॥ घाटेरच् घञ्वा ॥ घा टाअस्याऽस्ति वा । अर्शआद्यच् ॥

घाटा । स्त्री । घाटे । कृकाटिकायाम् । शिरसः पश्चात् सन्धौ ॥ घाटयति । घाट्यते वा । घटसङ्घाते । चु० । अच् घञ्वा ॥

घाटिका । स्त्री । घाटायाम् ॥ घाटैव ॥

घाण्टिकः । पुं । चाक्रिके । मिलिता- नां राजस्तावकानां संघेयम् । बहु भिर्मिलित्वास्तुतिपाठके ॥ घण्टया चरति । चरतीतिठक् ॥ अन्यत्तु । राज्ञः प्रबोधसमये घण्टाशिल्पा- स्तु घाण्टिकाः ॥ धुस्तूरवृक्षे ॥ त्रि । घण्टावादिनि ॥

घातः । पुं । काण्डे । वाणे ॥ प्रहारे ॥ मारणे ॥ अङ्कपूरणे ॥ यथा । स मत्रिघातस्त्वघनः प्रदिष्टः ॥ हननम् । हन० । घञ् । हनस्तोचिण्णलोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातकः । त्रि । वधकृति । हननकर्त्त रि ॥ बहूना मेककार्याणां सर्वेषां शस्त्रधारिणाम् । यद्येको घातक स्तत्र सर्वेते घातकाः स्मृताः ॥ ह- न्ति । हन० । ण्वुल् । हनस्तोचिण्ण लोः । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

घातनम् । न । हनने ॥ वधे ॥ यज्ञा र्थपशुवधे ॥ त्रि । वधकर्त्तरि ॥

घातवारः । पुं । राशिविशेषे विशेषवा रे ॥ यथा । नक्रे भौमो गोहरिस्त्री शुमन्द श्चन्द्रोद्वन्द्वेऽर्कोऽजभे त्व श्चकर्के । शुक्रः कोदण्डालिमीने षुकुम्भयूकेजीवो घातवारानशस्ता इति ॥

घातिः । स्त्री । पक्षिबन्धने ॥

घाती । त्रि । हननशीले ॥ घातयति हन्ति तच्छीलः । णिनिः ॥

घातिपक्षी । पुं । श्येने ॥

घातुकः । त्रि । क्रूरे ॥ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन० । लषपतपदेत्युकञ् ॥

घात्यः । त्रि । हननयोग्ये ॥ यथा । सत्यं भावं न वित्ति व्यपनुदति यतः कर्मनाश्यो घटादि र्मिथ्याभूतश्च कर्म क्षपयति न तथा वित्तिघात्यं यतस्तत् । इत्थं सिद्धे विभागे श्रुतिशिखरगिरा वित्तिघात्यप्रतीतौ वन्धो मिथ्येतिसिद्धे न तदपहतये कर्म जातं समर्थमिति ॥

घारः । पुं । सेचने ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥

घारि । न । छन्दोविशेषे ॥ रं विधाय लं निधाय । घारिनाम वृत्तमेहि ॥ यथा । रामराम रामराम । सारमेतदेव नाम ॥

घार्त्तिकः । पुं । घृतपूरे ॥

घासः । पुं । यवसे । स्वनाम्नाख्याते तृणे ॥ अद्यते गवादिभिः । अद० । घञ् । घञपोश्चेति अदेर्घस्लृ ॥

घासिः । पुं । अग्नौ ॥ भक्ष्ये ॥ घसति । घस्लृ अदने । जनिघसिभ्यामिण् ॥

घुः । पुं । ध्वनौ ॥ इतिजटाधरः ॥

घुटः । पुं ।
घुटिः । स्त्री । } पादग्रन्थौ । गुल्फे । टकुना इतिभाषा ॥
घुटिकः । पुं ।

घुटिका । स्त्री । गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥ घोटतेऽनया । घुटपरिवर्त्तने । क्वुन् । टाप् । इत्त्वम् ॥

घुटी । स्त्री । गुल्फे ॥ इतिद्विरूपः ॥

घुणः । पुं । काष्ठकृमौ । काष्ठवेधके ॥ घोणते । घुणभ्रमणे । इगुपधेतिकः ॥

घुणप्रिया । स्त्री । दन्त्याम् । उदुम्बरपर्ण्याम् ॥

घुणवल्लभा । स्त्री । अतिविषायाम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

घुण्टः । पुं ।
घुण्टकः । पुं । } गुल्फे । पादग्रन्थौ ॥

घुण्डः । पुं । भृङ्गे ॥ घोणते । घुण० । कादिभ्यःकिदितिडः ॥

घुर्घुरः । पुं । यमकीटे । घुर्घुरिया इतिगौडभाषा ॥ शूकरशब्दे ॥

घुर्घुरी । स्त्री । जलजन्तुविशेषे । स्ट-क्रियायाम् ॥

घुलञ्चः । पुं । गवेधुकायाम् ॥

घुलघुलारवः । पुं । पारावतप्रभेदे ॥

घुषितः । त्रि । शब्दिते ॥ शब्देन प्रकटीकृताभिप्राये वाक्ये ॥ घुषिर् विशब्दने । क्तः ॥

घुष्टः । त्रि । शब्दिते ॥ घुष्यतेस्म । घुषिर० । क्तः ॥

घुष्टान्नम् । न । को भोक्तेत्युद्घुष्य सत्रादौ दीयमानेऽन्ने ॥

घुसृणम् । न । कुङ्कुमे ॥

घूकः । पुं । कौशिके । उलूके ॥

घूकारिः । पुं । वायसे । काके ॥

घूकावासः । पुं । शाखोटद्रुमे ॥

घूर्णः । पुं । ग्रीष्मसुन्दरके । गुमा इति प्रसिद्धे ॥

घूर्णनम् । न । चक्रावर्त्ते । भ्रमणे ॥

घूर्णायमानः । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ घूर्णायमानेचक्षणेतियथा ॥

घूर्णिः । स्त्री । घूर्णने ॥

घूर्णितः । त्रि । प्रचलायिते । भ्रमिते । यउपविष्टो निद्रयाघूर्णते तस्मिन् ॥ घूर्णतेस्म । घूर्णभ्रमणे । गत्यर्थेति क्तः ॥ घूर्णासञ्जातास्यवा । तारकादित्वादितच् ॥ कम्पिते ॥

घूर्ण्यमानः । त्रि । भ्राम्यमाणे ॥ वायुनाघूर्ण्यमानोवृक्षः ॥

घृणा । स्त्री । कुत्सायाम् । जुगुप्सायाम् ॥ करुणायाम् । कृपायाम् ॥ घ्रियन्तेऽनया । घृसेचने । वाहुलकान्नक् । टाप् ॥ घर्णनम् । घृणुदीप्तौ । भिदाद्यङ्वा ॥

घृणावासः । पुं । कुष्माण्डे ॥ त्रि । घृणायुते ॥

घृणिः । पुं । किरणे । अंशौ ॥ ज्वालायाम् ॥ तरङ्गे ॥ सूर्ये ॥ घरति । घृ० । जिघर्त्तिवा । घृक्षरणदीप्त्योः ॥ घृणिपृश्नीतिनिप्रत्ययेो गुणाभावश्चनिपातितः ॥

घृतम् । त्रि । प्रदीप्ते ॥ न । जले ॥ आज्ये । पक्वनवनीते । सर्पिषि ॥ अस्यगुणाः ॥ घृतं रसायनं स्वादु चक्षुष्यंवह्निदीपनम् । शीतवीर्यं विषालक्ष्मीपापपित्तानिलापहम् ॥ अल्पाभिष्यन्दि कान्त्योजस्तेजोलावण्यवृद्धिकृत् । स्वरस्मृतिकरं मेध्यमायुष्यंवलकृद्गुरु ॥ उदावर्त्तज्वरोन्मादशूलानाहव्रणान् हरेत् । स्निग्धं कफकरं रक्षःक्षयवीसर्परक्तनुत् ॥ * ॥ गव्यं घृतं विशेषेण चक्षुष्यं वृष्य मग्निकृत् । स्वादुपाकरसं शीतं वातपित्तकफापहम् ॥ मेधालावण्यकान्त्योजस्तेजोवृद्धिकरं परम् । अलक्ष्मीपापरक्षोघ्नं वयसःस्थापकंगुरु ॥ वल्यं पवित्र मायुष्यं सुमङ्गल्यं रसायनम् । सुगन्धं रोचनं चारु सर्वाज्येषु गुणाधिकम् ॥ * ॥ माहिषन्तु घृतं स्वादु पित्तरक्तानिलापहम् । शीतलं श्लेष्मलं वृष्यं गुरु स्वादुविपच्यते ॥ * ॥ आज माज्यं करोत्यग्निं चक्षुष्यं वलवर्द्धनम् । कासे श्वासे क्षये चापि हितं पाके भवेत् कटु ॥ * ॥ घृतं दुग्धभवं ग्राहि शीतलं नेत्ररोगहृत् । निहन्ति पित्तदाहास्रमदमूर्च्छाभ्रमानिलान् ॥ * ॥ हविर्हैयङ्गवीनदुग्धोत्थं तत् स्याद्धैयङ्गवी

नकम् । हैयङ्गवीनं चक्षुष्यं दीपनं रुचिकृत् परम् । बलकृद्बृंहणं वृष्यं विशेषाज्ज्वरनाशनम् ॥ * ॥ वर्षादूर्द्ध्वं भवेदाज्यं पुराणं तत् त्रिदोषनुत् । मूर्च्छाकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहम् ॥ यथायथाऽखिलं सर्पिः पुराणमधिकं भवेत् । तथा तथा गुणैः स्वैः स्वैरधिकं तदुदाहृतम् ॥ * ॥ योजयेन्नवमेवाज्यं भोजने तर्पणे श्रमे । बलक्षये पाण्डुरोगे कामलानेत्ररोगयोः ॥ * ॥ राजयक्ष्मणि बाले च वृद्धे श्लेष्मकृते मदे । रोगे सामे विषूच्याञ्च विबन्धे च मदात्यये ॥ ज्वरे च दहने मन्दे न सर्पिर्बहुमन्यते ॥ * ॥ घृतमब्दात् परं पक्वं हीनवीर्यत्वमाप्नुयात् । तैलं पक्वमपक्वं वा चिरस्थायि गुणाधिकमिति ॥ * ॥ औषधघटितपक्वघृतस्य पूर्णवीर्यत्वं षण्मासपर्यन्तं तिष्ठति ॥ घ्रियते जिघर्त्ति वा । घृ० । अञ्जिघृसिभ्यः क्तः ॥

घृतकरञ्जः । पुं । करञ्जभेदे । प्रकीर्य्ये । घृतपर्णके । घियाकरञ्ज इति भाषा ॥

घृतकुमारिका । स्त्री । घृतकुमार्य्याम् ॥

घृतकुमारी । स्त्री । कुमार्य्याम् । सहायाम् । तरुण्याम् ॥

घृतदीधितिः । पुं । अग्नौ ॥

घृतपर्णकः । पुं । घृतकरञ्जे ॥

घृतपूरः । पुं । घेवर इति प्रसिद्धे पक्वान्नविशेषे । घृतवरे । पिष्टपूरे ॥ यथा । मर्दितां समितां क्षीरनालिकेरघृतादिभिः । अवगाह्य घृते पक्त्वा घृतपूरोऽयमुच्यते ॥ घृतपूरो गुरुर्वृष्यः कफकृद्रक्तमांसदः । रक्तपित्तहरो हृद्यः स्वादुः पित्तहरोऽग्निदः ॥ अपि च । क्षीरेण मर्दितं चूर्णं गोधूमानां सुगालितम् । विस्तार्य सर्पिषा पाच्यं कटाहेऽथ सितान्वितम् ॥ घृतपूरोऽयमुद्दिष्टः कर्पूरमरिचान्वितः ॥ नालिकेरजस्तु । समिता मर्दिता क्षीरे नालिकेरसितार्द्रकैः । अवगाह्य घृते पाच्या घृतपूरोऽपरः स्मृतः ॥ दुग्धजोपि । पाकपिण्डीकृतं क्षीरं शर्कराचूर्णमिश्रितम् । घृतपूरविनिर्माणं कारयेत् स्वल्पसर्पिषि ॥ शालिभवोपि । सुशालिपिष्टं दुग्धन्तु क्वाथितं वस्त्रगालितम् । खण्डयुक्तं घृते पक्वं घृतपूरो भवेदयम् ॥ कशेरुजोपि । कशेरुचूर्णं निःक्षिप्य पाकपिण्डीकृतं पयः । निर्माणं घृतपूराणां शर्करासहितं भवेत् ॥ आम्ररसभवोपि । पक्वाम्रस्य घृते तप्ते रसस्त्वनलपिण्डितः । शुद्धशर्करया

योज्यो घृतपूरो यदृच्छया ॥ क्षीर माद्यं स्वरूपं हि खण्डं चूर्णं ततः स्मृतम् । योजिते योविशेषो ऽत्र तदाख्यास्वर्णसंज्ञितः ॥ घृतपूरो गुरुर्वृष्यो हृद्यः पित्तानिलापहः । सद्यः प्राणप्रदो बल्यः सुरुच्यो ग्निप्रदीपनः ॥ शृङ्गाटकमुखाना मप्येवंस्याद् घृतपूरकः । विचार्य वस्तुसंयोगं तद्गुणा नपिचाहरेदिति ॥

घृतपूर्णः । पुं । } करञ्जवृक्षे ॥
घृतपूर्णकः । पुं । }

घृतमण्डलिका । स्त्री । हंसपदीवृक्षे ॥

घृतमण्डा । स्त्री । वायसुरयी इतिख्याते वायसोलीवृक्षे ॥

घृतवरः । पुं । घृतपूरे । घेबर इति-भाषा ॥

घृता । स्त्री । घृतमण्डायाम् ॥

घृताची । स्त्री । अप्सरोविशेषे ॥

घृताचीगर्भसम्भवा । स्त्री । स्थूलैलायाम् ॥

घृताह्वः । पुं । } सरलद्रवे ॥
घृताह्वयः । पुं । }

घृतेली । स्त्री । पिङ्गकपिशायाम् ॥

घृतोदः । पुं । घृताब्धौ ॥ घृतमुदकं यस्य । उत्तरपदस्यचेत्युदकस्योदः ॥

घृष्टः । त्रि । घर्षिते । निघृष्टे । घसा इति भाषा । पुं । गन्धविशेषे ॥ यथा । घृष्टोमलयजो गन्धः सरलस्य नमेरुणा । अगुरुप्रभृतिश्चापि यस्यपङ्कः प्रदीयते । घृष्टासघृष्टो गन्धोऽयं द्वितीयः परिकीर्त्तितइति ॥

घृष्टिः । पुं । किरौ । वराहे ॥ स्त्री । घर्षणे ॥ स्पर्द्धायाम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । अपराजितायाम् ॥ वाराह्याम् । चामर आलु इति गौड भाषा ॥ घर्षति । घृषुसङ्घर्षे । क्तिच् ॥

घृष्टिला । स्त्री । चित्रपर्णिकायाम् । पृश्निपर्ण्याम् ॥

घृष्विः । पुं । वराहे । शूकरे ॥ घर्षति । घृषु० । कृविघृष्विच्छविस्थविकिकीदिविरिति क्विन्नन्तोनिपातसिद्धः ॥

घेञ्चुलिका । स्त्री । क्रौञ्चादने । घेंचु इतिगौडभाषा ॥

घोङ्कः । पुं । खगान्तरे ॥

घोटः । पुं । अश्वे । घोटके ॥ घोटते । घुटपरिवेष्टने । पचाद्यच् ॥

घोटकः । पुं । घोडा इतिभाषाप्रसिद्धे पशुविशेषे । अश्वे । तुरगे । पीतौ । तुरङ्गमे ॥ अथाऽश्वलक्षणम् । दीर्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्रताल्वोष्ठजिह्वः सूक्ष्मत्वक्केशवालः सुशफगतिमुखो ह्रस्वकर्णौष्ठपुच्छः । जङ्घाजानूरुवृत्तः समसितदशनश्चा

स्तसंस्थानरूपो वाजी सर्वाङ्गशुद्धो भवति नरपतेः शत्रुनाशाय नित्यम् ॥ * ॥ अशुभानां रोमावर्त्तानां लक्षणमाह । अश्रुपातहनुगण्डहृद्गलप्रोथशङ्खकटिवस्तिजानुषु । मुष्कनाभिककुदे तथा गुदे सव्यकुक्षिचरणे तथाऽशुभाः ॥ ० ॥ शुभावर्त्तानाह । ये प्रपाणगलकर्णसंस्थिताः पृष्ठमध्यनयने परिस्थिताः । ओष्ठसक्थिभुजकुक्षिपार्श्वगास्ते ललाटसहिताः सुशोभनाः ॥ * ॥ ध्रुवावर्त्तानाह । तेषां प्रधान एको ललाटकेशेषु च ध्रुवावर्त्ताः । रन्ध्रोपरन्ध्रमूर्द्धनि वक्षसि चेति स्मृतौ द्वौ द्वौ ॥ ॥ अश्वानां वयोज्ञानमाह । षड्भिर्दन्तैः सिताभैर्भवति हयशिशुस्तैः कषायैर्द्विवर्षः सन्दंशैर्मध्यमान्त्यैः पतितसमुदितैस्त्र्यब्दपञ्चाब्दकाश्वाः । सन्दंशानुक्रमेण त्रिकपरिगणिताः कालिकापीतशुक्लाः काचाभक्षीकशङ्खावटचलनमतो दन्तपातञ्च विद्धि ॥ इति वाराह्यां चतुष्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

घोटकारिः । पुं । महिषे ।

घोटकेङ्गितम् । न । अश्वचेष्टायाम् ॥ सा यथा । उत्सर्गो न शुभदमासनापरस्थं वामे च ज्वलनमतोऽपरं प्रशस्तम् । सर्वाङ्गज्वलनमवृद्धिदं हयानां द्विवर्षे दहनकणाश्च धूपनं वा ॥ अन्तःपुरं नाशमुपैति मेढ्रे कोशः क्षयं यात्युदरे प्रदीप्ते । पायौ च पुच्छे च पराजयः स्याद्वक्त्रोत्तमाङ्गज्वलने जयश्च ॥ स्कन्धासनांसज्वलनं जयाय वन्धाय पादज्वलनं प्रदिष्टम् । ललाटवक्षोक्षिभुजे च धूमः पराभवाय ज्वलनं जयाय ॥ नासापुटप्रोथशिरोऽश्रुपातनेत्रे च रात्रौ ज्वलनं जयाय । पलाशताम्रासितकर्बुराणां नित्यं शुकाभस्य सितस्य चेष्टम् ॥ प्रद्वेषो यवसाम्भसां प्रपतनं स्वेदो निमित्तं विना कम्पो वा वदनाच्च रक्तपतनं धूमस्य वा सम्भवः । अस्वप्नश्च विरोधिनां निशि दिवा निद्रालसं ध्यानता सादोऽधोमुखता विचेष्टितमिदं नेष्टं स्मृतं वाजिनाम् ॥ आरोहणमन्यवाजिनां पर्याणादियुतस्य वाजिनः । उपवाह्यतुरङ्गमस्य वा कल्पस्यैव विपन्न शोभना ॥ * ॥ हेषितलक्षणमाह । क्रौञ्चवद्रिपुवधाय हेषितं ग्रीवया त्वचलया च सोन्मुखम् । स्निग्धमुच्चमनुनादि हृष्टवक्त्रास्तद्वदनैश्च वाजिभिः ॥ पूर्णपात्रदधिविप्रदेवतागन्धपुष्पफलकाञ्चनादिकम् । द्रव्यमिष्टमथवाऽपरं भ

ने ह्रेषतां यदि समीपतो जयः ॥ भक्ष्यपानखलिनाभिनन्दिनः पत्युरौपयिकनन्दिनो ऽथवा । सव्यपार्श्वगतदृष्टयो ऽथवा वाञ्छितार्थफलदास्तुरङ्गमाः ॥ वामैश्च पादै रभिताडयन्तो महीं प्रवासाय भवन्ति भर्तुः । सन्ध्यासु दीप्ता मवलोकयन्तो हेषन्ति चेद्दन्धपराजयाय ॥ अतीव हेषन्ति किरन्ति वालान् निद्रारताश्च प्रवदन्ति याचाम् । रोमत्यजो दीनखरस्वनाश्च पांशून् ग्रसन्तश्च भयावहाः ॥ *॥ समुन्नवद्दक्षिणपार्श्वशायिनः पादं समुत्क्षिप्य च दक्षिणस्थिताः । जयाय शेषेष्वपि वाहनेष्विदं फलं यथासम्भव मादिशेद्बुधः ॥ आरोहति क्षितिपतौ विनयोपपन्नो यात्रानुगो न्यतुरगं प्रति हेषितश्च । वक्त्रेण वा स्पृशति दक्षिण मात्मपार्श्वं योऽश्वः स भर्तु रचिरात् प्रचिनोति लक्ष्मीम् ॥ मुहुर्मुहुर्मूत्रशकृत् करोति न ताड्यमानोप्य ऽनुलोमयायी । अकार्यभीतो ऽश्रुविलोचनश्च शिवं न भर्तु स्तुरगो ऽभिधत्ते ॥ इति वाराह्यां ९१ अध्यायः ॥

घोटिका । स्त्री । हहल्लोख्याम् । लोनी इतिभाषा ॥ घोटिका ऽम्लरसा चोष्णा वातहृत् कफपित्तकृत् । त्व-

ग्दोषव्रणगुल्मघ्नी श्वासकासप्रमेहनुत् ॥ शोथे लोचनरोगेच हिता तज्ज्ञै रुदाहृता ॥ इत्त्वविशेषे । तुरङ्ग्याम् । चतुरङ्गायाम् ॥

घोणा । स्त्री । नासायाम् ॥ शोथे । अश्वनासिकायाम् ॥ घोणति अनया वा । घुण भ्रमणे । अच् हलश्चेति घञ्वा ॥

घोणी । पुं । वराहे । स्तब्धरोमणि ॥ घोणा नासा ऽस्त्यस्य । व्री° इनिः ॥

घोण्टा । स्त्री । वदर्याम् । गोपघोण्टायाम् । झडवेरी इति भाषा ॥ पूगवृक्षे ॥ घोणते । घुण° । वाहुलकात् टः ॥ वदरीफलवृक्षयोः ॥

घोत्कारः । पुं । नासिकायाःशब्दे । घुर्राटा इति भाषा ॥

घोनसः । पुं । गोनसे । तिलित्ससर्पे ॥

घोरः । पुं । त्रिपुरान्तके ॥ आङ्गिरसगोत्रोत्पन्ने ऋषिविशेषे ॥ आकाशादिषु स्थूलेषु दुःखप्रकाशकाः अनवस्थिताः रजःप्रधानतया केचिद्विशेषास्तेच घोरसंज्ञकाः ॥ न । विषे । त्रि । दारुणे । भयानके ॥ हिंसाद्यनेकायासबहुलेक्रूरे ॥ परस्यात्मनश्चपीडाकरे ॥ दुर्गमे ॥ घोरयति । घुरभीमार्थशब्दयोः । एयन्तादच् ॥ यद्वा । हन्यते । हन° । हन्तेरच्घुरजि

च्यच धातोर्घुरादेशः ॥

घोरदर्शनः । पुं । उलूके ॥ त्रि । भयानकरूपे ॥

घोरपुष्पम् । न । कांस्ये ॥

घोरवासनः । पुं । } शृगाले । भूरि-
घोरवासी । पुं । } माये ॥

घोरवासितम् । न । भयानकशब्दे ॥

घोरा । स्त्री । रात्रौ ॥ देवदालीलतायाम् ॥ भयानकायाम् ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ रवावुग्रभे सङ्क्रमे भास्करस्यभवेद्घोरनाम्नी सुखी शूद्रवर्गः ॥ राजस्यां मनसोऽवृत्तौ ॥

घोलम् । न । मथितेदधनि । दण्डाहते ॥ ससरं निजलं घोलं वातपित्तहरं स्मृतम् ॥ * ॥ मस्तुना रहितं गाल्यं दधिशुभ्रतरे पटे । जीरसैन्धवसम्मिश्रं घोलं घनतरं स्मृतम् ॥ जीरसैन्धवसंयुक्तं घोलं वातप्रनाशनम् । अतीसारे च मन्देग्नौ हितं रुच्यं बलप्रदम् ॥

घोलिः । स्त्री । } पत्रशाकविशेषे
घोलिका । स्त्री । } । कुवकालुका
घोली । स्त्री । } याम् ॥

घोषः । पुं । आभीरपल्ल्याम् ॥ घोषन्तिशब्दा ऽत्र । घुषिर् विशब्दने । हलश्चेतिघञ् ॥ गोपाले ॥ ध्वनौ ॥ अम्बुदनादे ॥ अपामार्गे ॥ घोषके ॥ वाह्यप्रयत्नविशेषे ॥ पुं । कांस्ये ॥

घोषणम् । घुषघुष्टौ । घञ् ॥

घोषकः । पुं । महाकोशातक्याम् । श्वेतघोषके ॥ घोषति । घुषिर्० । पचाद्यच् । स्वार्थेकन् ॥

घोषकाकृतिः । पुं । घोषके ॥

घोषणा । स्त्री । उच्चैर्घुष्टे । लोकविज्ञापनायोच्चैः शब्दिते ॥ यथा । न कर्मणा कनीयस्ता दृष्टिर्वा नान्तरात्मनः । इति वाहु मिवोद्धृत्य वेदान्ते घोषणा कृतेति ॥ घुषिर्० । ण्यासश्रन्थो युच् ॥

घोषयित्नुः । पुं । विप्रे ॥ कोकिले ॥ घोषयति । घुषिर्० । वाहुलकात् इत्नुच् ॥ वन्दिनि ॥

घोषवती । स्त्री । वीणायाम् ॥

घोषा । स्त्री । मधुरिकायाम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ कर्कटशृङ्ग्याम् ॥ कोशातक्याम् । तुरयी तोरवी इति चप्रसिद्धे फलशाके ॥

घ्नन् । त्रि । नुदति ॥

घ्राणम् । न । नासिकायाम् । गन्धग्रहणलिङ्गेन्द्रिये ॥ न्यायमते घ्राणेन्द्रियग्राह्योगन्धत्त्वादौ ॥ त्रि । घ्राते ॥ घ्रायतेऽनेन । घ्रागन्धोपादाने । करणेल्युट् ॥ घ्रायतेस्म वा । घ्रा० । क्तः । नुदविदेति वा नत्त्वम् ॥

घ्रातः

घ्राणतर्पणः । पुं । सुगन्धौ ॥ घ्राणदुःखदा । स्त्री । छिक्कन्याम् ॥ घ्रातः । त्रि । घ्राणविषयीकृते पुष्पादौ । आत्तगन्धे । आघ्राते । घ्राणे ॥ घ्रायते स्म । घ्रा० । क्तः । नुदविदेति पाक्षिकोनत्वाभावः ॥

ङः

घ्रातिः । स्त्री । घ्राणे । नासिकायाम् ॥ घ्राते ॥ घ्राणम् । घ्रा० । क्तिन् ॥

ङः

ङः । पुं । विषये ॥ विषयस्पृहायाम् ॥ भैरवे ॥ ङ कारे ॥ * ॥ * ॥

इत्यादिगौडकुलोत्पन्नाडीचवालप्रधानोपनामतुलाराममिश्रात्मज श्रीधनपतिमिश्रापरनाम्ना तथा श्रीसद्गुरुकुलावधूतश्रीपरमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीमद्धरिहरानन्दनाथभारतिशिष्येण ब्राह्मावधूतश्रीसुखानन्दनाथपरनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ कवर्गः समाप्तिङ्गतः ॥ * ॥ * ॥

सर्वार्थसिद्धौ सर्वेषां सुखानन्देन निर्मितः ॥
श्रीघासीराममिश्रैस्तु मुद्रालिप्या प्रकाशितः ॥

वैक्रमे १९२१ शरदि । शालिवाहनीये १७८६ शके मार्गशीर्षासितैकादश्यां सुराचार्यवारे सुग्रपुरे श्रीघासीरामकनहियालालयोः स्वकीयसंस्कृतयन्त्रे वर्णयोजकाध्यक्षकायस्थवंशोद्भव श्रीरामप्रसाददासदृष्ट्या मुद्राङ्कितः ॥

1864